Ex Libris

Revd Dr Hermann
Adler·Chief Rabbi

נפתלי שבע רצון

אגרות
יהודה ליב גארדאָן

(מן שנת תרי"ח עד תרנ"ב).

נאספו ונערכו

ע"י

יצחק יעקב וויסבערג.

כרך ראשון

חלק ראשון.

ווארשא
בדפוס האחים שולדבערג, דזיקא № 1
שנת תרנ"ד לפ"ק.

Письма Л. О. Гордона

собранныя и редактированныя

И. Я. ВЕЙСБЕРГОМЪ

ВАРШАВА
Типографія Братьевъ Шульдбергъ, Дикая № 1.
1894.

Дозволено Цензурою.

Кіевъ, 28 Іюня 1894 года.

אזהרה

דבר אל הקוראים.

אגרות יהודה ליב גארדאָן אינן צריכות לא להסכמה ולא להקדמה, כמעט יראה הרואה כי שם יל״ג נקרא עליהן ולבבו ידע כי כל יקר תראינה עיניו בהנה, ונחל עדנים ישתה; כי מי בכל קוראי שפת עבר אשר לא מלא כרשו מעדניו — ונפשו לא חיה בפרי עטו הנחמד והנעים, במתקו ותנובתו? מי בנבוני הקוראים לא ידע כי יל״ג ברב כשרונו ובישר הגיונו, במתק לשונו ובנועם סגנונו, בברק בקרתו ובעקיצת סטירתו, חדש פני ספרותנו החדשה ויפח רוח חיים בהעצמות היבשות; הוא הֵרַךְ והיטיב, המתיק והנעים את סגנון השירה העברית ניִשַּׁנֶּהָ לטוב מבראשונה; כי תחת מליצות חידות, הביא אמרות טהורות, תחת רעיוני רוח—חזיונות החיים, תחת אמרי נואש — אמרי ישר ודבר כל בינה; מי לא ידע כי יל״ג היה רבן של כל הסופרים והקוראים ברוֹרו, כי מי כמוהו מורה, אשר במיטב שיריו הורה דרך למשוררים, ובנועם מאמריו פלס נתיב לסופרים, ולרוח „צלוחיותיו" נפקחו עיני העברים להבין ולהבחין בין סטירה לדרשנות, ובין יומאר לבדחנות, את אשר רב בעלי הפוליטונים לא ידעו להבדיל בין זל״ז.

אכן אין כל עיקרה של הקדמה זו כי אם לספר בקצרה תולדות ספר האגרות הזה, הורתו ולידתו, סדורו ועריכתו, לבלתי היותי בעיני הקוראים כאדם הנכנס לבית חברו פתאם:

א) ידֹע ידעתי כי המנוח יל״ג ז״ל היה מעורב עם הסופרים, וכרע כאח התהלך עם כל תופש קסת הסופרים בישראל, וכי מימיו לא נמנע מלהשיב לשואלו דבר ולהחזיר שלום לכל אדם, יהיה מי שיהיה, ואגרות רבות לעשרות ולמאות שלח החוצה בכל תפוצות ישראל „ודיו לרב שפך" (כמליצתו על עצמו), ויען אשר גלוי וידוע — כי שיחות חולין של יל״ג צריכין למוד, לכן לבל תעלינה בתהו פנינים ואבני חפץ כאלה ואבדו מבלי משים, רחש לבי

לאסוף את אגרותיו מכל מקימות פזוריהן ולהוציאן לאור עולם בספר מיוחד, המאסף לכל האגרות, לבעבור היותן זר תפארה לספרותנו לשוות עליה הוד והדר, ולמופת לרבים.

והנה בעזרת חובבי ספרותנו בכלל ומוקירי שם יל״ג ופרי עטו בפרט, אָסף אספתי אל תחת ידי הרבה מחמש מאות אגרות; והאגרות האלה יקרות הנה ונחמדות מאד – כן מפאת תבניתן וכן מפאת צורתן, ככל אשר תחזינה עיני הקוראים, הלא הנה בהאגרון הזה.

ב) האגרות הבאות אלי ערוכות וסדורות כסדר שהן כתובות, לזמניהן, במשך זמן שלשים וארבע שנים בקירוב. משנת תרי״ח עד – תרנ״ב ועד בכלל; והיו האגרות האלה לאספקלריה מאירה להביט בה על כל המעשים אשר נעשו בקרב השנים ההן, בקרב ישראל; בהאגרות האלה ישנם דברי תורה והכמה, בהן בקרת והשקפה על מעשי בני דורו והתבולותם, תורת השירה והמליצה, דרכי לשון הקדש ושמושה, ודברי הפץ לרב מאד; בהן– נכיר ונדע תבונת נפש המשורר המנוח, הליכות עולמו וארחות חייו בביתו בקרב משפחתו ומנהגו עם הבריות; בהן–נראה ונוכחנו לדעת עד מה התפתחה והשתלמה דעתי של המנוח בכלל וידיעתו בתורת לה״ק וספרותנו בפרט, מאז תאחז בעט סופרים ידו, הלך והתפתח, הלך והשתלם, הלך וגדול, מזמן לזמן – עד כי גדל מאד.

ג) אגרות רבות וכן נכבדות כתב יל״ג לידיד נעוריו ומחותנו הנודע לשם בספרותנו ר׳ זאב וואלף קאפלאן המכונה זק״ן [זכר שניהם לברכה], ואשר במותו היו לנחלה לבנו ר״מ קאפלאן חתן יל״ג, ותשובנה, על ידו, אל יד המנוח ז״ל אשר היה עמו במחיצתו ותהיינה צרורות בצרר כתביו עד יום מותו; וכמו כן נמצאו בבית גנזיו משנה־האגרות, מאשר שלח החוצה – ובהן אשר רשם המנוח על גביהן בעצם ידו, כי לא נשלחו לאשר כוננו – ואת כל אלה מסר לי התן המנוח רמ״ק העומד מצד יורשי יל״ג, וימלא את ידי, בשם היורשים, להוציאן לאור עולם עם שאר האגרות, אשר באגרון הזה, [זכרה לו ולהם אלוה לטובה].

ויהי כשנה ושנתים לפני מותו – וירא את חליו כי חזק מאד ולבבו ידע כי הנהו הולך למות ולא יחיה עוד מחליו, אשר הלך הלך וחזק מיום ליום ומפקידה לפקידה, ויקם ויעביר את כל כתביו על פניו ויעש בהם תקונים ואז גם על האגרות האלה – ידו הרה [כי לא נכחד עצמו ממנו, ונפשו ידעה לה כי גם אגרותיו ושיחותיו שבינו ובין ידידיו תהיינה לכלי חפץ להבאים אחריו; לבו ראה כי גואלו חי ואחריו על עפר יקום להיציאן לאור עולם, ורבים ישתו בצמא את דבריו], ואלה הם התיקונים הבאים באגרותיו אשר תקן

המנוח בעצם ידו, [לדוגמא ראה עמוד 52, 13 ועוד ועוד], מלבד אשר העירותי אנכי הכותב את הדברים האלה.

ד) בראשונה היה עם לבבי להדפיס בין האגרות גם את שירי יל״ג האחרונים [רובם אלמקאמות] מאשר הביא המשורר ז״ל אל ידי בחייו [כי הסכן הסכין להראות את שיריו לידידיו בטרם הוציאו אותם החוצה] ואשר באו אל ידי מאת הסופרים אשר שלחום לי אחרי מותו על מנת להדפיסם בהאגרון הזה, אפס כי מפני סבה שאינה תלויה בי לא יכלתי לספח אותם אל תוך האגרון כאשר עלתה במחשבה לפני בתחלה, והוא הדבר אשר לא נדפס גם „שיר המנחה״ [ראה אגרת א׳ עמוד 5, ואגרת ד׳ עמוד 13, את אשר הערה המנוח], כמו שאר השירים ההיו כבר ערוכים לדפוס תחת ידי.

ה) בסוף האגרון שמתי מקום להרשומות, הן האגרות שנמצאו בין כתביו כצאתן ראשונה מתחת עטו של המנוח, אשר רשם ומחק ותקן על מנת לשוב ולכתוב כתיבה תמה; אין בהן לא זמן (דאטום) ולא חתימת ידו, ואולם נכבדות מדובר בהן, ואחמדן ואקחן – ואלה לאחרונה תבאנה; אותן המציא אל ידי ידיד המנוח וידידי ר׳ יהושע סירקין, יהי שמו מברך.

והנה מכל מה שנאמר בזה ובסי׳ ג׳ ראה נראה בעליל עד כמה היה המנוח נזהר בדבריו, גם בשיחה קלה שבינו לבין רעהו, עד כי רשם וכתב ומחק וחזר וכתב ואִזן וחקר ותקן כל דבור ודבור וכל מלה ומלה שיצאו מפי עטו, וכמה יגיעות יגע וכמה טרחות טרח כדי שלא להוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן לפני הקוראים, והיה לנו אביר הסופרים וראש המשוררים הזה לאות ולמופת לדור יבוא, ללכת בדרכיו ולדבקה בם.

ו) אשר העירותי בדברי האגרות על „פליטת העט״ אין זה כי אם בהאגרות הראשונות, אשר אז היה טירון לסופרים ולא היה מקפיד על עצמו כל כך, ואין דנין על פליטת העט באגרת שבין אדם לחברו, ואולם כל אשר הוסיף ימים הוסיף לדקדק בסגנונו כחוט השערה גם באגרות שלומיו ככל אשר תראינה עיני הקוראים בתקוניו ורשומותיו.

* *
*

ועתה אחרי כל אלה יבינו הקוראים הנבונים מעצמם כי לא ככל אגרונות אנשי השם, שכבר נדפסו ובאו בספרותנו, האגרון היקר הזה, כי יחיד הוא במינו כבעליו ואין כמוהו בספרותנו להמשיל לו; והיה כטוב לב הקורא עליו, כי יערב עליו שיחו של יל״ג וראה אמריו כי נעמו: וברך „ברכת הנהנין״ למי שנהנה משלו, יזכור נא לטוב גם את האנשים הטובים

והישרים בלבותם, אשר נדבה רוחם אותם להיות בעוזרי, בשלחם לי איש איש מעירו ומארצו את האגרות היקרות שהיו גנוזות באוצרותיהם*) וגם את רשיונם להוציאן לאיר, וגם אני אודה שמם בישר לבב על כי עזרוני לשלם נדרי אשר נדרתי לקבץ נפוצות יהודה מארבע כנפות הארץ ולהקים שם ידידי המנוח יהודה ליב גאָרדאָן ז"ל על אגרותיו, לבל ירח ממנו נדח, ישוטטו רבים ותרבה הדעת בשפת קדשנו שארית פליטתנו, וזה כל ישעי וחפצי.

העורך.

*) הם הנקובים בשמותם עפ"י סדר א"ב בסוף הספר.

שמות בעלי האגרות, ע"פ סדר א"ב.

איזינדארף, א"ה. רשומות ז.
אליהשוויץ, חיים זלמן [חזא"ל]. קכד.
אלשוואנג, יעקב שלמה [ישביא"ל]. צב, צג, שנג, שסט, תלו.
אלמוני. מח, צא, ק, קט, קמא, קצב, תלא, תמב, רשומות יא.
אלמונים. קנו.
אלקוש וקנארינג המסדרים [ע"י ר"פ טורבערג]. רנ"ט.
אפרתי, אברהם. עט.
בן־אביגדור. תקג, תקטו.
בן־יהודה. רלב.
בן־יעקב, יצחק אייזיק. יח.
בני־ציון. שכד.
בעלי האגודה בווילנא מוקירי סופרי ישראל. תמ.
בעל המגיד. צד, קה.
בענדעטזאן, מנחם מאנוש. קלב, קעג.
בענדערסקי, ישראל, ד"ר. שסה, תכח.
בערמאן, יקותיאל. תעג, [רשומות י].
בערנשטיין, שמואל זעליג. תב.
בראנדשטעטטער, מ"ד. רשומות יד.
ברוינשטיין, מ' [מבש"ן]. שיב, שכז, שלח, שלט, שמד, שמט, שנב, שנה, שנז, שסז, שע, שעא, שעד, שפז, שצד—שצו, שצח, תה, תז, תי, תכט, תלג.
בריינין, ראובן. תח, תט, תיב, תיט, תכב, תל, תלד.
ברי"ל, יוסף [איו"ב]. רז, ריג, שסב, תעט.
ג'אלאמב, נ. שכ.
גאלדבלום, ישראל איסר [יאפ"ז]. שיח, שיט, שכג, שלא, שלב, שמ, שנט, שסח, שעב, שעה, תקלו.
גאלדבערג, י"נ [יבנה"ז]. שפ, שפב, שפה, שצט, תכה, תלב, תלח.
גארדאן, דוד. לט.
גארדאן, מיכל. קג, קיג, קכח, קכט, קמג, קפז, קפח, קצד, קצט, ריב, רסא, רעב, רעד, רפא, רפז, שעו, תקלא.
גמזו, יהודה ליב. של.
גנצבורג, הארץ. קל.
דאלבערג, ט"ס. שמז.
דאליצקי, מנחם מענדיל. רא, רב, רה, רט.
דיינאוו, צבי הירש. ס, [ע"ח], צז, צח, קא. קז, קח.
דיינארד, אפרים. רשומות יז.
האלבערשטאם, אליעזר. א, נ.
הארנשטיין. תמד.
הורוויץ, ישכר בער. רכז, רכט, שסא, תפז.
הירש, שלמה בטרנופל. רשומות ד.
הרכבי, אברהם אליהו. סא, [סג].
וואלף, שיינה. רג.
וויסבערג, יצחק יעקב. קפז, רנב, רנה. רנו, רנח, רסב, רעג, רעז, שמב, שס, שסד, שצג, תעב. תעז, תעח, תפז, תצ, תצג, תצד, תצז, תק, תקה, תקו, תקיא, תקיב, תקיד, תקטז—תקיט. תקלד.
וויסאצקי, קלמן זאב. רצ, שב, שיג, שטו, שטז.
זאבלודאווסקי, יהיאל מיכל. עג.
זק"ש, שניאור. רשומות ב,
הישין [חג"י]. תסה.
יאנאווסקי, יעקב צבי. שצ.
יפה, צבי הירש. קלח.
כהנא, דוד. קסב, קסז, תסח.
לאמאווסקי, י'. שנו.
לוריא, אהרן ב"ר משה [אבר"ם]. מד, מה, מז, מט, נ, סד, סה, סז, צו, קו, קיד, קיט, רפב, תכו.
ליליענבלום, משה ליב. פ, פה, פו, רשומות ח.
לעוויט, י'. תפא.
לעוויטין, ב'. רסח.
לעווין, יהודה ליב [יהלל]. רכא, שפג. שצז,
לעווינזאהן, יצחק בער [ריב"ל]. רשומות א.
מאפו, מתתיהו. תקלב.
מזא"ה, יעקב בן ישעיהו. קסא, שכו, שעג, שעז, שפט, תו, תיא, תיז, תיח, תכא, תכג, תמז, תמח, תעז, תפה, תקכו.
מזה, יהושע. תפ, תפז, תצ.
מיזעס, פאביוס. רסט, רע, רעח.

מרגלין, דוד. תטו.
מרגלין, מיכאל. תכ.
מרגלית, מרדכי. רשומות ה.
משכיל לאיתן, נפתלי. תטז, תכד, תכז.
ניימארק, אהרן. צה.
ניימארק, בן ציון. תלו.
סאקאלאוו, נחום. רמו, רמח, רעט, רפח.
סירקין, יהושע. טו, נז, סח, ע, עה, עו, פב—פד, תפד, תפח, תפט, תצא, תצב, תצח, תצט, תקא, תקח.
סלאנימסקי, חיים זעליג [הז״ס]. קי, תקט.
סלוצקי, אברהם יעקב. שכב, שכט, שלו, שמא, שמה, שמח, שנ.
סמאלענסקי, פרץ. פח, קסו, רנז.
עדת בני ישראל בסלוצק. קב.
עליאשאוו, מ״מ. קי״ח.
פאפירנא, אברהם יעקב. עא, תקכט.
פיינשטיין, נחמה. שי.
פין, שמואל יוסף. נח, פז.
פראזער, משה הכהן. מג, נג, נד, נו, סב, עב, עד, עז, פא.
פרישמאנן, דוד. רלד, רעא, רעז, רפ, רפה, רפט, רצא, רצב, רצד, רצו, רצז, ש, שג, שז, שט.
צעדערבוים, אלכסנדר [ארז, ע״י רא״י גרוים]. נט, תג, רשומות יח.
קאפלאן, זאב וואלף הכהן [זק״ן]. ב, ד—יד, טז, יז, יט—לב, לד—לח, מ—מב, קיא, קכא, קכב, קכה—קכז, קלג—קלז, קלט, קמ, קמב, קמד—קנ, קנב—קנה, קנז—קס, קסג, קסה, קסח—קעב, קעד—קעו, קעח, קפ—קפה, קפט—קצא, קצג, קצה—קצח, רד, רו, רי, ריא, ריד—רכ, רכב—רכד, רכו, רלג, רלה, רלז, רמ, רצה, רצח, רצט, שה, שו, שח, שיא, שכא, שכה, שלד, שלז, שמג, שמו, שנא, שנח, שכו, תקכז, תקכח, תק״ג, תקלה, רשומות יג.
קאפעלאוויץ, ד׳. רשומות טו.
קאצינעלינבויגין, חיים ליב. רשומות ג.
קופערניק, אברהם. שיז, שלג, שלה.
קורלאנדסקי, מ״י. קטו, קיז.
קליאצקא, לוי ירחמיאל. קד, קכ.
קרעמער, ח״י [ע״י רא״י גרוים]. תיג.
ראבינאוויץ, הלל. רשומות ט.
ראבינאוויץ, יצחק. תא, רשומות טז.
ראבינאוויץ, לעאן. שעח, שפד.
ראבינאוויץ, שאול פנחס [שפ״ר]. רשומות יב.
ראבינאוויץ, שלמה. שצא.
ראבניצקי, י״ח [בר קצין]. שעט, שפו, ת, תלה, תלט, תמא, תמג, תמד—תמו, תמט, תנ, תנג—תנט, תסא, תסג, תסז, תסט, תצו, תקד.
ראזענטהאל, י״ל. שנד.
ראטנער, רבקה. תצה, תקב.
ראם, המדפיסים. כט.
רובין, שלמה, ד״ר. [נב], פט, רכה, רלא, רלח, רעה, תסב, תסד.
רייכערסאן, משה הכהן. לג, רכח, רל, רלג, רלט, רמא—רמה, רמז, רמט—רנא, רנג, רנד, רס, רסד—רסו, שפא, תקל.
רייגעס, יצחק יעקב. תיד.
רייפמאנן, יעקב. מז, נא, (נב), צ, קטז, קכג, קסד.
שאצקעס, משה אהרן. נה, קנא, שפח.
שוואבאכער, רשומות ו.
שולמאן, אלעזר. רסז.
שטיינבערג, יהושע. סו.
שיינהויז, א״ל. שכג.
שלאסבערג, שמעיה [ע״י ברי״ל ויבנה״ז]. צט, קיב, קלא, קעז, קעט, רשומות יט—כו.
שלום עליכם. תנא.
שליט, א״ל. הד, תקכג.
שעפטיל, יעקב. שיד.
שפירא, אליעזר יצחק [אי״ש]. רפג, רפד, רפו, רצג, שא, שד, תנב, תס, תסו, תפג, תקז, תקי, תקיג, תקכ—תקכב, תקכה.
שפירא, דוד ד״ר. תפב.
שפירא, שרה. תע, תעא, תעד, תעה.

ציוני העמודים לאגרות י. ל. גארדאן.

כרך ראשון.

חלק ראשון.

אגרת	עמוד	אגרת	עמוד	אגרת	עמוד
א	5	כט	58	נז	107
ב	6	ל	59	נח	110
ג	10	לא	61	נט	111
ד	13	לב	62	ס	112
ה	18	לג	63	סא	114
ו	19	לד	64	סב	117
ז	20	לה	66	סג	119
ח	21	לו	66	סד	120
ט	22	לז	68	סה	122
י	24	לח	69	סו	124
יא	26	לט	70	סז	126
יב	27	מ	73	סח	128
יג	29	מא	74	סט	129
יד	31	מב	76	ע	130
טו	35	מג	77	עא	131
טז	39	מד	79	עב	133
יז	40	מה	80	עג	135
יח	41	מו	85	עד	139
יט	41	מז	89	עה	140
כ	43	מח	93	עו	142
כא	44	מט	94	עז	144
כב	45	נ	96	עח	146
כג	47	נא	96	עט	149
כד	50	נב	98	פ	151
כה	50	נג	100	פא	154
כו	53	נד	102	פב	156
כז	55	נה	105	פג	158
כח	57	נו	107		

חלק שני.

פד	163	פט	175	צד	182
פה	165	צ	176	צה	182
פו	169	צא	178	צו	185
פז	170	צב	179	צז	186
פח	172	צג	181	צח	186

אגרת	עמוד	אגרת	עמוד	אגרת	עמוד
צט	188	קלד	228	קסח	275
ק	188	קלה	229	קסט	277
קא	189	קלו	234	קע	279
קב	189	קלז	235	קעא	281
קג	190	קלח	236	קעב	282
קד	192	קלט	237	קעג	283
קה	193	קמ	238	קעד	285
קו	194	קמא	239	קעה	285
קז	195	קמב	240	קעו	286
קח	196	קמג	241	קעז	288
קט	198	קמד	243	קעח	289
קי	200	קמה	244	קעט	290
קיא	201	קמו	245	קפ	290
קיב	203	קמז	247	קפא	291
קיג	203	קמח	348	קפב	193
קיד	204	קמט	249	קפג	294
קטו	206	קנ	251	קפד	295
קטז	208	קנא	253	קפה	296
קיז	209	קנב	254	קפו	297
קיח	210	קנג	256	קפז	298
קיט	211	קנד	257	קפח	299
קכ	212	קנה	258	קפט	300
קכא	212	קנו	260	קצ	303
קכב	214	קנז	261	קצא	304
קכג	215	קנח	262	קצב	307
קכד	216	קנט	264	קצג	307
קכה	217	קס	266	קצד	310
קכו	218	קסא	267	קצה	310
קכז	219	קסב	268	קצו	312
קכח	220	קסג	269	קצז	313
קכט	222	קסד	271	קצח	314
קל	223	קסה	272	קצט	315
קלא	224	קסו	273	ר	316
קלב	224	קסז	274	רא	817
קלג	226				

אִגְּרוֹת
יְהוּדָה לֵיב גָּאָרְדָאָן.

* *
*

רַבִּים לְחָמִים לִי יָשִׂישׂוּ כִּי אֶמְצָא קָבֶר־
וִינַהֲגוּנִי גַּם אָז וּבְקִבְרִי יַדּוּ אָבֶן,
וּתְהִי זֹאת נֶחָמָתִי כִּי יִמָּצֵא גָבֶר
יֵרֶא נַפְשִׁי הַשְּׁפוּכָה פֹּה וַהֲגִיגִי יָבִן.

* *
*

יָבִין הֲגִיגִי יִצְרֵהוּ אַף יִפְעָלֶנּוּ.
וּבָשָׂר יַעַל וָעוֹר יִקְרַם עַל הָרוּחַ,
וּלְעַמִּי כִּי יֵצֵא אָז שֶׁמֶן טוֹב מִמֶּנּוּ
אֶשְׁכַּב אֶרְקַב לָבֶטַח וּבְקִבְרִי אָנוּחַ.

אלה דברי המשורר האחרונים:
בשירו „השארת הנפש"
(כל שירי יל"ג, ספר רביעי):

תרי״ח.

אגרת ראשונה.

בעז״ה יום ב׳ ט׳ מרחשון שנת „ברכה וישועה״ (תרי״ח) פאניוועז.

כבוד הרב המפורסם, הגביר הנכבד והמשכיל השלם, תפארת משכילים והדר עשירים, הטר גאוה מגזע רמי היחש, כבוד שמו אליעזר האלבערשטאם נ״י.

אדוני! מימים רבים שמעתי שמעך אף הובבתיך וכבדתיך בסֵתֶר-לבבי; אבל לא ערבתי את לבי לגשת אליך, כי לא ידעתני מתמול שלשום. ועתה ברוך הוא לי ידידי המשכיל השלם כו׳ מו״ה יששכר בער גאלדבלאטט, כי הואיל להזכירני לטוב ולשית את פרי הגיוני עלומי למאור פניך; ואתה אדוני בענותך הרבה הואלת לשים עין לטובה על שירי הדלים ולהשגיא פעלי זה הקטן והצעיר; אף גם גלית את אזן רעי הנ״ל להודיעני במכתב לשלוח למקום שבתך עשרים עקזעמפ׳ מספרי על כתבתך, וכן עשה. ועתה הנה חשתי למלאת אחרי דברו; אבל במה אכף לך ואודה אותך על חסדך זה שמשכת לי ואנכי נכרי ומזור לך? הנה רק כפי כל כחי ואוני, וקסתי בידי כל הוני ועזבוני, ומה יתן כי אהלל במו פי המהלל ממני, ומה יוסיף כי אכבד בשפתי איש הכבוד? הבוחר בשפת ציון ישלם גמולך שגמלת לי ואשר תגמיל תמיד לכל המחזיקים בלשון קדשנו פלטת כל מחמדינו, היא המקוממת עדתנו והמחברת לבות בניה אלו בוניה בעבותות אהבה ואחוה בכל ארצות תפוצותיהם.

הנה אנכי שולח את עשרים העקזעמפלארים אשר אמר לי ידידי הנ״ל בשמך: ועליהם ספר אחד לך אדוני למנחה ושיר בראשו נקוב בשם „שיר המנחה״ *) (לפרט השנה); והוא בן י״א תנועות ומלעיל ושמי ושם אבי ומשפחתי חתום בראשי שורותיו; וכל סוגר, המה השורות הקצרות, עולה

*) עין הקדמה. העורך.

למספר השנה. קבל נא איש נכבד תשורתי זאת הקטנה בסבר פנים יפות, והואל נא כגדל הסדך להשמיעני משפטך על בכורי אלה. והנני עבדך המשתחוה מרחוק להדר כבודך חפץ קרבתך ומצפה לתשובתך,

יהודה ליב גאָרדאָן.

אגרת שניה.

בעז"ה יום ג׳ א"ך כסליו תרי"ח, ביום מלאת לי כ"ז שנה, פאניוועז.

ה׳ עמך גבור החיל, ידידי היקר הנותן זמירות בליל, הדר כזאב, שוקד כנמר ונקל כאיל, לעשות רצון ידידיו באמת ובאמונה, בעל דעות רב תבונה, מו"ה זאב וואלף הכהן נ"י; ושלום ורב ברכה לרעיתך יפתך ולכל צאצאיך, אמן!

ברגע הזה קבלתי את מכתבך היקר מיום ד׳ העבר בצירוף שמונה נוממערן מן הצייטונגען ושירך אשר לא קרא בשם. והנה כבר נתחוכבתי לך תשובתי על מכתבך הראשון ועל משליך אשר שלחת אלי, ועוד דברים רבים לי לדבר בך על אהותי ועל אחותך ועל בן אחל עתה למתק מעט את כאת חובתי הגדושה, ואם לא אכלה מלאכתי היום אשלימנה בפעם אחרת. המשל הראשון ממשליך „הנער והצפור" לא ישר בעיני כי עניננו קטן, נשואו דל האיכות, ודבריו רבים ונפרזים. וזה ראשית חטאתך — אתה תסלח לי במטבך — אם אוכיח דרכך הפעם על פניך ואדבר עמך כאשר ידבר איש את רעהו, כאשר אבקש ממך שתדבר עלי! ראשית חטאת היא לך במקומות אחדים מכתביך הפרושים לפני, כי לא תוכל לעצור בעד שפתיך המהירות בעט סופר מהיר ותניח פרץ רחב לדבריך לורום ולשטוף כנהל איתן! ואף כי טובים המה ונכוחים מאד מאד, וכל הגיוניך נאהבים ונעימים ויבאו כמים מתוקים בקרב קוראם וכשמן בעצמותיו, בכל זאת יפרצו לפעמים חק נתן להם. כי גם בנהרי נחלי דבש וחמאה נטבע בבואם עד נפש, ומה גם במשל אשר הקיצור נשמת אפו. ובשטף הספור והגדיו כורם מים שטף ועבר וצלל הרעיון הטוב והמוסר הטמון בקרבו במים אדירים. דמיון המשל לחרב חדה גמד ארכה אשר תך בתנופה אחת ותחדור בקרב איש ולב עמק, ורב דברים יקלקלו פניהו וקהה הברזל. וגם השיר ישנא מטבעו להג הרבה, אפס כי הרשות בידינו לכלול הדרו בתמונות שונות, משא"כ במשל. ועתה אשובה למשלך „הנער והצפור" ואומר כי אם גם נקצר איתו ונעמידהו על שלישיתו

גם אז עוד לא יעלה ערכו לערך שאר משליך, לערך משל טוב, כי גם כל ידיעה חדשה אין בו מתורת התולדה, והוא עם הנמשל שלו נמשל לגמד שלבש כובע עוג על ראשו ומדי אחד הנפילים על בשרו; וגם לא יכבד מקומו אם תציגהו בתוך שאר משלים טובים, כי אם מקום לו בספר התהלת הלמוד לילדים. המשל השני „המומר והפרס" כבר דברתי בך על אדותיו; והנה אתה שנית אותו מעט אבל עוד לא יצאת ידי חובתך בו; אולם עוד תוים אחדים והיה לכלי חפץ. כמו זה שאמרת: „אין בלעדני"? המלה הזאת זרה מאד, והיא באה תמיד במספר רבים ודינה בלעדי, ותקנתי „אין כמוני". וכן עשית חרוז „למצער אבליגה" „עם אז אנעיגה" והפכת שרש ענג לנעג; ומן ענג לא נמצא ההפעיל; ועוד אחרים. „השממית והדבורה" משל יקר ונחמד הוא אבל עוד ייקר אם תקצרו מעט. „הדבורה השה והכלב בשני משלים" אחרי תיקון קטן יהיה טוב מאד. אבל כמדומה לי שלא מה שטענו הדבורה והשה, הורה הכלב; כי הנה המה נשפטים אם טוב לגבר לשאת עול ולתת להיו למורטים ולגוזזים, או כי יעמיד על נפשו כבן חיל ויהיה כקוץ מונד לאלה הבאים לקחת את שלו; והכלב יודיעם ארחות חיו, כי נאמן הוא לבעליו הנותנים לו משלהם. הכי השתא? — והנה עוד נמצא שם שיר הודמנות אחד אשר ארשך משפטו עליו ליום כתבי לך משפטו על השיר אשר קבלתי היום ואשר עוד לא עצרתי כח לקראתו. ועתה אספר לך את אשר אני עושה בספר משלי: דע ידידי כי עבודה רבה העבדתי את נפשי על הספר הזה, כי מלבד היגיעה אשר יגעתי לבחר מספרים רבים ושונים למשלי הגוים ממיטב משלהם ומחלביהם, עוד נאנסתי לעבור על כל ספרי האגדה והמדרשים וששה סדרי משנה בשביל הספר הזה, מרפצי לעשותו כלי מתוקן מכל צד; ועתה ספר משלי הנהו כגן נחמד אשר בו נטועים מבחר משלי אזוף, לפונטן, קרילוף, מושלי אשכנז ותלמוד בבלי וירושלמי; בשנים האחרונים האלה מצאתי אוצר נחמד ממשלים מהללים אשר לא שערוהו הקדמונים; ועוד שמתי עליהם נוספות משלים רבים ילידו רעיוני, אשר כבר שלחתי לך אחד מהם למשל, ואתה לא הודעתני משפטך עליו וגם לא השיבותהו לי, והיום אנכי שולח לך עוד אחד לדוגמא, ובטובך תודיעני משפט שניהם יום אחד. והנה בעוד שנים שלשה ירחים — אשר יהיו יהיו עמל — אכלה בעזרת ה׳ מלאכתי זאת, כי כותב אנכי בעת הקדמה לספרי זה, וגם שיר גדול בתור מבוא; ועוד איחל ואצפה עד בוא הסכמות רבים ממשכילי עמנו אשר כתבתי אליהם. וכבר הודעתיך כי בחפצי להציגו לפני המיניסטעריום אולי יקבלו בסבר פנים יפות ויעשה ממנו ספר למוד בבתי הספר (והיקל) [והקל] מעלי היצאת הדפסתו; ובזה שנים דרכים לפני, ואתה ידידי שים לבך ויעצני איזה אבחר, הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים? או שים אשים ספרי ערוך ושמור בכל, והסכמות חכמי עמנו בראשו, ע"י הדירעקטאר שלי, לעיני הממשלה ולהבות עד אשר מלפניה משפטו יצא, אם

לשבט אם לחסד; אי אם לשלוח את ספרי אל בית ספר הרבנים אשר בווילנא ולבקש את פני כל מוריו מיודעי כי יביאו כלם על החתום ויסכימו כי דרוש ספרי זה להפיץ בתי הספר ויציגוהו המה לפני כס המיניסטער. ובאופן האחרון הזה אולי ייטב לי לחלות גם פני הד"ר דעירך להסכים על ידי בכתב כי ספר כזה דרוש ומועיל לבתי הספר לבני ישראל; וכן הבטיחוני גם מויטאמיר לצאת לעזרתי. וכל דאגתי ופחדתי היא שאנכי עדנה צעיר לימים ועודני חי היום כי לו זקנתי ושבתי או כבר נאספתי אל אבותי כי אז קבלה הממשלה בלי תפונה ספרי זה, פרי עמלי וזעת אפי משך שלש שנים, בלב טוב ופנים צוהלים.

אשר בקשתי ממך לעשות דבר לטובת בעל המגיד, לא למעני בקשתי כי אם למענך אחי; כי אמרתי אך רוח יעמוד גם לך גם לו מזה; ועתה כי כבר ממך הדבר הזה, מה לך עוד ולהתנצלות? הדבר אשר הדפיס בעל המגיד ממני בעליו הוא דבר קטן וקל מאד עד כי בשתי וגם נכלמתי לקרוא שמי עליו ואסתר במסוה פוידאָנים: דן גבריאל, שזה צירופו: ד[7] ן[8] ג[4] ב[3] ר[6] י[2] א[5] ל[1]. ואנכי שלחתי אז דברים רבים טובים ונכוחים לידו, ממני, ממך, מידידנו מיכל גאָרדאָן ומידידי אחר. וממשא עשר אתונות בר, ברר לו מעט התבן הזה וישימהו לפני חמוריו וגמליו לאכול. ודבריך היקרים ומאמר ארוך ויקר לידידנו מיכל ודברים אחרים ממני עודם תחת ידו ובתשובה כללית בנומר 36 אמר כי בקרוב אקבל מכתבו, ולא קבלתי ולא ידעתי גם הנעשה במו, ובקרוב אשוב לכתוב לו על אדות זאת. והנסבה אשר עמדתי מתת דברי בפי עליו, היא, כי ראיתי אספסוף רב נאסף ובא איש וכלי מפצו בידו, לבנות חומת שפת ציון, והמה מן השועלים העולים בפרצות, אשר לא שם להם על פני חוצות עד כה, ואָבוש להתערב בהם; ומה גם כי לא ינעם לחכו כל דבר תורה וחכמה מליצה ושיר, כאשר תראה בתשובתו הנ"ל אלי— ומיבה לי פתיות אחת מארצות אנגליה, צרפת ונארד אמעריקא, ממלא הפנים דברים טובים מארצנו הקרובה אליו.

בעיר אשר אנכי יושב בה בא זה לא כביר לגור איש אחד צעיר לימים והולך את חכמיב; חתן היא להודי הגביר הו"פ שטערן והוא בעל ה' אלפים שקל כסף, מבין בספרי שפת ישראל החדשים וגם יהיה מושך בשבט סופר. והנה נוסדנו יחד להוציא לאור ספר מאסף אשר יקרא בשם „ילקוט רעים", יכלול בתוכו דברים של חכמה ודברי מליצה ושיר לשעשע בהם נערי בני ישראל בעתותי מרגועם; והאברך הנ"ל יתן את הוצאת הדפוס מכיסו ונדפיסהו מעבר לגבול, ואנכי אשקוד על אספת דברים טובים. והנה אשאל גם את דעתך ועצתך בדבר הזה, ידידי! ואם יישר בעיניך אקוה כי לא תשיב אחור ימינך מהעניק לנו ממעשה אצבעותיך אשר כתבת וגם אני אוסיף לכתוב לכל סופרי ארצנו הנודעים לי למען ישימו גם המה ידם אתנו. ויהיה הספר הזה בדמות ספר „פרחי צפון" והחלק הראשון יהיה לנכית. שם האברך הנ"ל

הוא העשיל בן יעקב סירקין מבני בריסק דליטא. והוא יברכך על פי בשלום ומבקש קרבתך, ולמעני תואיל ושאלת מאת מוכרי הספרים אשר בריגא רשימה מכל כתבי העתים היוצאים עתה לאור הנוגעים ליהודים, ומחירם בצדם; וביחוד מה מחיר ארכיף איזראעליט (Archive Israélite), מכתב עתי יוצא בלשון צרפת? וויענער מיטטהיילונגען, רעדאקטייר דר. מ. לעטטערים? ומכתב עתי ישורון? גם אם ניכל לבוא על החתום בבתי הספרים דשם לקבל על ידיהם הקונקורדאנץ החדש, אשר יוציא לאור מענדעל שטערן בוויען?

תשאלני על דבר אוצר ספרי ואנכי כבר שכחתי כי גם הייתי אוצר ספרים. כי אחרי אשר לא יָכול עסקֵנו לשאת אותנו יחדו אותי ואת שותפי, כי איש מרמה הוא, שוטה הדיוט וגס רוח, ויקרב אל האלהים ויהי המשפט שישאר העסק ביד שותפי והוא ישיב לי את כספי אשר נתתי לתוך העסק; אבל דל הוא ואין ידו משגת לשלם לי פעם אחת והנה הוא משיב לי ארבע מאות שקל כסף במשך י״א ירחים — וגם הבטחון אשר נתן לי תולה על בלימה — אבל רב לי — לא אחפוץ לדבר עוד בדבר הזה!

עלי המגיד אשר שאלת אשלח לך ע״י הזדמנות בטוחה או ע״י פאסט בפעם השנית. ועתה קבל בזה ארבעה רו״כ ושלמת בעבורי 2.40 בעבור חצי השנה הבאה, 1 רו״כ תוסיף אל הארבעה אשר תחת ידך ועשו מקלעת בת ד׳ לאטה לבת דודי שטערן, עבור [בעד או במחיר] 30 קאפ׳ תשלח לי מבית דייבנער המו״ס Die kleine Zauberin 10 Sgr. דיא קליינע צויבערין, פרייז 10 זג״ר. והשלשים קאפ׳ הנותרים תוציא על הוצאת הפאסט בשלחך את המקלעת, אף תודיעני כמה עלתה לך הוצאת הפאסט בשלחך לי הצייטונגען שלי. ובכתבך הודיעני נא ג״כ מה מעמדך עתה? מה משברתך? ואם תחיה נפשות בני ביתך ברוחה ולא בצמצום כאשר בהיותי אתך? אשתי תשוב עתה לאיתנה מחלי בטן אשר הפילה למשכב ימים אחדים ובתי בריאה וטובה, ושתיהן מברכות אותך בשלום רב כמוני, אני אוהבך באמת

יהודה ליב גאָרדאָן.

וועֶרטהע פֿריינדין, מאדאמע רעגינא קאפלאן!

אָהנע איהרען הערען געמאהל אים ערלייבניסס געפֿראגט צו האבען, בין איך זאָ פֿריי איהנען פֿיר איהרע געפֿעֶלליגקייט בייא דער ערלעדיגונג דעס פֿאָן מיר איהרעם מאננע געמאכטען אויפֿטראגעס, מיינע דאנקבארקייט אויס- צודריקען. איך האבע אייגענטליך פֿאָן דעמיזעלבען איפֿטראגע אויך קיינען אנדערען נוטצען, אלס דאסס מאַן זיך היער אונטער מיינען פֿערוואנדטען איינען בעגריף פֿאָן איהרער גיטע אונד דיענסטפֿערטיגקייט מאכען ווירד. שאדע אבער, דאס מאַן דיעזע איהרע געפֿעֶלליגקייט ניכט איינמער פֿאַר אייגען האבען

קאנן. איך אבער האבע קיין מאטעריעללעס פפאנד נאָטהיג — זיא וינד מיר אימּמער געגענוואָרטיג, דענן איהר געמאַהל איזט יא מיין וואָרמסטער, אונ-פערגעססליכסטער פריינד אויף עוויג!!

איהר ערגעבענסטער דיענער

Leon Gordon

גרוסס אללען איהרען קינדערן!

אגרת שלישית.

פאניוועז ג׳ חנוכה בשנת החכמה תהיה בעליה! (תרי"ח)

היים נעימים, ואורך ימים, לאדוני ידידי החכם השלם והתמים, אח למשכילים ורע לחכמים, בנה ביתו כמו רמים, זה דודי ואהובי לעולמים, כ"ש מו"ה אלעזר האלבערשטאם נ"י.

אגרתך הנאהבה והנעימה, כתובה ביום ב׳ כסליו, קבלתי במועדה, ואָשיש עליה כעל כל הון בראותי כי לא הבישותני משברי; אבל לדאבון נפשי, בהודיעך לי כי הנך נוסע ארץ פרוסיה, לא הגדתָ לי מתי תשוב, ועל כן נאנסתי עד היום לבלוא את שפתי מְדַבֵּר אליך; וגם היום הנני כותב ושולח כסומא בארֻבָּה, ומי יודע מתי יבא ויגיע מכתבי זה לידך!

והנה אֹדך בישר לבב על התהלה אשר מַדֹּתָ אל חֵיקי בעבור ספרי הקטן והדל באיכותו; ואם כי אהבתך העזה לשפת קדשנו ולכל דורשיה הפריזה זכותי בעיניך, בכל זאת נפשי ידעת מאד את קטן ערכה ותמיד אשיה לנגד עיני וזכרוני את דברי המשוררים:

וְאִם הִלְלוּךָ מֵאֲשֶׁר אֵין בָּךְ, שְׁקוֹד עַד תְּהִי צֶדֶק מִלָּתָם.
(ר"ש הנגיד בספר בן משלי).

וכן אֱנוֹשׁ אִם יְהוֹדוּךְ בְּדִבְרֵי שְׁקָרִים
טְרַח עַד הֱיוֹת כָּל דְּבָרָיו יְשָׁרִים.
(ר׳ יוסף קמחי בס׳ שקל הקדש, שער הענוה).

וכן נדרתי בסתר לבבי לאביר שפתנו הקדושה להצדיק את דברי כל ידידַי ורֵעַי אשר שבע ביום יהללוני במכתביהם, להקדיש את כל כחות נפשי לעבודתה; ואקוה כי לא יֵבֹשו בי אוהבַי ומכירַי אם יהיה לי ה׳ בעוזרִי.

אולם יותר מאשר שמחתי על אהבתך אלי ועל תהלתך אשר הללתני, גלתי וששתי בתוכחתך המגולה, כי בה הראיתני לדעת כי באמונה עשית עמדי וכי מישרים אהבתני. ועתה הואל נא איפוא אדוני, פנה בי גם אתה להטות אזניך לדברי ולשמוע את התנצלותי. מתוך דבריך נִכַּר שלא יישר בעיניך את אשר שמתי את האד"ם לי לנס ואצא בעקבותיו; וכבר הוכיחו גם רבים אחרים דרכי זאת על פני, כי הובלתי ספרי זה שי לאדם, ואחד אמר לי במכתבו בפה מלא: „חֲדַל לך מן האדם כי במה נחשב הוא?". אולם אנכי רק בתם לבבי ובנקיון כפי עשיתי זאת; לא לקחתי מידו כֹּפר ושֹחד, לא שחד כסף ולא שחד דברים, כי אם מיום החלותי להבין בספרים לא מצאתי בין משוררי שפת קדש החיים בארצנו נעלה ויקר ממנו, ומדי צאתי להתהלך ביער הלבנון, נֹעַם דבשו לְחִכִּי ואתעמל גם אני לעשות כְּמַתְכֻּנְתּוֹ, ואם לא הפיק רצון מרבים מחכמי ארצנו — אף כי לא אדע מה עָוֶל ומגרעות מצאו בשיריו ובספריו כי רחקו מעליו? הן לשיר בשירים לא ייטיבו ממנו, ואיש יודע כל דרכי לשוננו על בוריה אין כמוהו; אין זאת כי אם זה כל פשעו וכל חטאתו כי עודנו חי עמנו היום ורבים מקרבנו יכירוהו פנים אל פנים, וכבוד סופרים לא ירבה במרם שימותו — הן אמת זה עון פלילי! אולם אנכי אשר כבר נסיתי גם אני הצג כף רגלי בקהל המשוררים וחוברי חבר, ועודני חי בעצם עלומי ועודני חפץ לחיות בארץ, אנכי לא אוכל לחשוב לו עון זה; ובעבור פשעו מפני נשארו זכותו וחכמתו לבדהנה — ועל כן לא נסוגותי אחור מהודות נגדה נא לכל עמי את אשר רחש לבי בסתר. כי מציתי והתענגתי משד שיריו בספרו הראשון ובספרו „אמת ואמונה" ועוד רבים אשר אתו בכתובים, וכי מעודי אִוְּתָה נפשי להיות יודע ומבין בשפת קדש למצער כמוהו. ומי זה יאשימני על התגלות לבי? מְגַלֶּה לִבּוֹ נֶפֶשׁ נְקִיָּה וּמְכַסֵּהוּ בְמַשָּׁאוֹן בְּלִיַּעַל!!

ובדבר המשקל ומניעת השואים נעים אשר קראת חמס על האד"ם ועל כל משוררי איטליה וגם עלי העש הקטן, הן בזאת הדברים מרובים וארוכים וכבר נחלקו בזה רבים וכן שלמים, זה מְקָרֵב וזה מַרְחִק. עיין למשל ס' אוצר נחמד ח' א' צד 17 וביחוד צד 70 במכתב יש"ר המדקדק עם המשוררים כהוט השערה, וקורא מלא אחרי המשוררים אשר לא יפלסו נתיב לשיריהם, ולעומתו התעבר הפרופיסור די לא טארא, שם צד 141, על כל אלה המביאים שירי עברית במשקל וצוארם בחרוזים. ואתה אדוני מדוע לא הזכרת את רנ"ה ויזל ואת ר"מ לעטטעריס אשר גם המה נזהרים מזה בשיריהם? ומדוע לא צעקת על שאר כללי המשקל, על שווי התנועות ועל החרוזים ועל המלעיל ועל מספר הדלתות, כלם נטיעות חדשות אשר נטעו על אדמת קדש מזמן הבליפים והלאה? ובאמת המשקל והחרוז בשיר הוא דבר הסכמיי, שהמציאוהו רק להשואת הערך — הארמאָניע — ולהענוג האזנים, ותולה בדעת בני הדור ורוח היום; ומשוררי שפת קדש שנים דרכים לפניהם: או כי שקל ישקלו שיריהם על פי תבונת השפה הישנה אשר המה כותבים בה ואז יכתבום

כשירי ספרי התנ"ך בלי משקל ובלי חרוז, או כי ישאום במאזני הזמן החדש אשר המה כותבים בו, ואז יקימו את כל החקים ואת המשפטים אשר שמו לפניהם גדולים חקרי לב. ומי לנו גדול מכל משוררי ספרד ואיטליה מבן גבירול, מר' יהודה הלוי, מבן עזרא, מר"י אלחריזי ומכל משפחת לוּצַאטָא? והמה כלם כתבו שיריהם במדה במשקל ובמשורה, והשואים אשר בראשי מלותיהם מנויים גם המה במספר ועשויים ליתדות, באשר ההברה ששוא נע בראשיתה ארוכה מעט יותר במבטאה, והארוכות מדה אחרת להן מן הקצרות כמו בכל לשונות הגוים אשר בעקבותם יצאו גם בית ישראל. ואנחנו יושבי אדמת צפון אשר אין לנו חכמי קדם ומשוררי דורות עולמים ילידי ארצנו אשר בהם נשען, אין אנחנו יכולים להסיג גבול עולם אשר גבלו ראשונים חכמי לב, והוא דבר שבמנין ואין לנו מנין אחר להתירו; וזה יהיה משפט השוא נע, או כלה גרש יגרש מבין שירותינו, ואז תהיינה כל ההברות קצרות, או שנזהר לכתוב גם על פי יתדות כספרדים וכאיטלקים, ולא יהיה שירנו פעמים בא בארוכה ופעמים בקצרה. והלא קולא היא שהקילו למו משוררי הימים האחרונים, לכתוב שיריהם בלי שנ"ע למען לא יצטרכו לשמור היתדות. ועין בעין נראה, כי שפתנו סובלת את הלחץ הזה, כי איה בכל שירי ר"מ לוצאטא, בשירי רנה"ו ובשירי לעטטערים האחרונים, ובשירי האד"ם — ביחוד הראשונים — מקום משחת בשביל המשקל ומניעת השנ"ע? ואם ירעו וישחיתו שמירות הכללים האלה בשירי איזה משורר, או לא במשקל תליא מלתא כי אם בידיעת המשורר, ואות הוא לו כי לא יתהלך ברהבה בשפתו ולא תתהפך כחמר חותם בידו, ומכלל אלה לא יצאתי גם אני, אחרי כי השחיתה שמירת המשקל לפעמים את הרעיון והדבור בשירי, כדבריך ארוני.

אלה המה הדברים אשר דברתי להצדיק נפשי ונפש יתר המשוררים בעלי המשקל, ובכל זאת לא אכזר אנכי לרדות בהם בפרך ולשום לפניהם משעול צר זה ולאמר: זה הדרך לכו בו, לא תאמינו ולא תשמאילו. וכמה שירים קראתי וכמה שירים כתבתי בנפשי בלי משקל צר, וכלם אהובים כלם ברורים, ובדרך כלל אומר כי טוב שיר טיב בלא משקל ממשקל טוב בלא שיר. ואם השיר טוב לרוח בת השירה ולרוח משפטי השפה העברית, מה ממנו יהלך אם שקול הוא גם במשקל; ואם השיר רע מה יתן ומה יוסיף המשקל הפרוץ ואם גם יהיה מוקף שואים נעים, חבילות חבילות כתנור של עכנאי? ואנכי ידעתי כי כל הנזהרים לכתוב במשקל המה סבלנים גדולים — טאָלעראַנט — לקרוא בחפץ לבב שירים טובים ממשוררים אחרים אשר יש בכיסם אבן ואבן, כי סוף סוף דברי אלהים חיים כֻּלָּם!

שאלתני על דבר הספרים אשר יש את נפשי להוציא לאור בקרוב, והנני להודיעך כי שנים ספרים ערוכים אתי ומוכנים לבוא ברפוס; האחד הוא דבר חדש בשפת ציון: ספר מִשְׁלִים בשירים, בעין משלי לפינטן הצרפתי

וקרילוף הרוסטי, והוא יהיה בעזרת ה' ספר יקר מאד כאשר אקוה. אותו אציג לעיני הרשות למען תהיה בסמכי נפשי להוציאהו אורה, כי דרוש הוא לחפין בתי הספר לבני ישראל; וכבר ראו אותו חכמי לב כמו רי"ב לעווינזאהן ורמ"ל ויהללוהו. בספר הזה לא אוכל לשום שיר זר בלתי אם משלים לבדם. והספר השני הוא קבוצת שירים שונים טובים באיכותם ויקרים בסגנון לשונם, כעין ספר שש"ק להאד"ם, ששמה אקוה לנטוע גם את הזמורה אשר שלחתי אליך ולקרוא שמך עליו *). אבל מי יודע מתי אעצור כח להוציא ספרי זה למענהו.

אקוה כי תשוב לשמחני בדבריך המסלאים מפז והנני ידידך

יהודה ליב גאָרדאָן.

אגרת רביעית.

[לה' זאב קאַפּלאַן].

בעז"ה היום יועש"ק כ"ב טבת תרי"ח; יום השנה למות אבי ז"ל. פאניוועז.

שלום לך יקירי המדת לבי ולכל אשר אתך!

יום גדול וקדוש היום הזה לי, יום אשר בו נלקח אבי אהובי מעל ראשי, יום אשר בו אקריב רוח נשברה זבח לאלהים ואנסכה לפניו דמעותי ואתפלל בעד נשמת אבי אשר בצל שדי תתלונן; היום הזה לא אחלל בדברי חול ובעניני תהו כי אם אבחר לי דברים קדושים להגות בהם וענין יקר לנפשי לענות בו. ומה קדש ויקר לי מדבר בך, בחירי רצתה נפשי, ידידי באמת מימים רבים עד היום האחרון?

אתמול קבלתי את מכתבך היקר עם כל הנלוה אליו, למרפא לבבי אשר כבר החל להתהלות בתחלת ממשכה; וכבר כליתי עתה לקרוא בו פעם

) לא מלאתי הבטחתי זאת גם בהדפיסי את ספרי „שירי יהודה" ולא גם בשובי להדפיס את „כל שירי" בשנת תרמ"ג, יען כי השיר הזה היה בעיני כמעשה בדחנות מלא צרופים וגמטריאות, ראשי תיבות ולפ"קים וחסר טוב טעט ודעת ויפי השירה האמתית, על כן לא נחשב בעיני אז לתתו בין שירי, ואולם עתה כעבור עליו שלשים וחמש שנה, שהם חצי חיי אנוש, נדמה גם מעשה צעצועים זה בעיני כשריד דבר עתיק שכבר נפסד מרוב ימים ורוה רקבון נודף ממנו, אשר אז כבר יצלח לפרסום, יהיה כאשר יהיה, כי ידוע הוא כי ספרי ישראל וכל תבואת סופריהם כל זמן שמזקינין נעשה חריף בשוק מחירם ורבים עליהם הקופצים בין מקבצי הספרים (י"ד כסליו תרנ"ב)...)

*) עיין הקדמה. העורך.

שלישית ועוד לא שבעה עיני לראות רב טוב הצפון בו. אפס כי הכרעתני ידידי בדבריך המפיקים רֹגז וחמה מסֻתרת ולדאבון נפשי ראיתי כי המרו דברי אשר דברתי בתֻמי את רוחך ויעציבו את לבך עד כי התעברת עם בחירך. בראשית דבריך הודית לדברי ותקבל תוכחתי אשר הוכחתיך על אריכות דבריך אף חֵרַפְתַּני כלאחר יד „כי נשאתי חרפה עליך לגלות על פניך מום טבעי", ובאחרית דבריך קפצת ותשבע כי לא תוסיף עוד לבֹא אתי בלהג הרבה ובדברים ארוכים. ואנכי לא על אריכות לשונך במכתבים אשר אתה שולח אלי אני ידידך כִּוַּנְתִּי; כי נהפך הוא, שהמה מסבבים לי עֹנג ונחת רב לא אוכל לְמַלֵּל, ואשר לא תלאה נפשי לשמוע מדבר אלי יומם וָלַיִל, כי אם על כתביך אשר אתה שולח על פני חוץ לקוראים זרים ושונים אשר לא ידעוך, ואין רוח הסבלנות נוססה בם להטות אזנם לדברים ארוכים. ואתה באת אלי בעקיפין ותְהַפֵּך דברי. ואולי לא זִכִּיתִי לשוני בדברי בך ראשונה ולא היו דְּבָרַי מבוארים היטב דֵּי הבינם ועל כן הנני משַׁנֵּן פה את כונתי בפה מלא כי לא במכתביך אלי מצאתי שפת יֶתֶר, אשר בהאריך המכתב כי יאריך ששוני ונחת רוחי; ואנכי בנפשי הלא אנכי מריץ לך כפעם בפעם מכתבים גדולים רחבי ידים, ארוכה ממכתב תמידי מדתם ורחבה מני אגרת; ומי זה יעצור בעד רוח אנוש בהשתפך נפשו אל חיק אוהב וָרֵעַ? ואנכי משביעך בשם ידידותנו הנאמנה והנושנה להפר נדרך ולבלי תגרע שיחה לפני במכתביך, כי אם פתח תפתח לי את זרמת לשונך ורוחך כנחל שוטף, והענק תעניקני מחמדת דבריך המסולאים לי מפז. וכל אשר אמרתי במכתבי הקודם מִן הקיצור הוא רק בכתביך אשר אתה כותב לקהל הקוראים; וגם בהמה יש ענינים מענינים שונים ומדרגות ממדרגות; כי לא הֲרֵי המכתב הפשוט כהרי השִׁיר, ולא הרי השִׁיר כהרי המשל. כי במכתב פשוט יתכן יותר אריכות לשון מאשר בשיר, ובשיר יותר מאשר במשל. ובאמרי „הקיצור הוא נשמת אַף המשל" היתה ראשית כונתי על קיצור המאמרים הפרטיים והחלקים הפנימיים אשר שם באמת גם בשיר גם במשל הקיצור הוא חָק עולם ולא יעברוהו. והס מהזכיר שאנכי גמרתי אֹמר שכל השירים מחויבים להיות כתובים בקיצור! ובעיני יפלא עליך איכבה זה עלה על לבך לחשוב שכונתי במאמרי גם השיר יאהב הקיצור, לקיצור השיר כלו ולא לקיצור משפטיו; וכי לא ראיתי מימי שירים ארוכים וגדולים אשר בכל זאת יקרים המה ונעלים בחין ערכם וביקר הודם? ומה היא האדיססעע להומירוס והענעאידע לווירגיל, רולנד המשֻׁגע לאריוסטו, ושבות ירושלים לטאססא, והמעססיאדא לקלאפשטאק ואוראניא לטידגע ועוד ועוד ועוד? ואם לא נסיתי גם אני בעניי להוציא בדפוס שיר בן י"ב שירים קטנים ולכתוב בספר שיר עוד יותר גדול ממנו? ועל לבבך עָלה להשוב מחשבה שהחלטתי אֹמר שאין לעשות שיר ארוך? הנה רק על קיצור החלקים הפנימיים והמשפטים הפרטיים כִּוַּנְתִּי וגם שמה יש חילוק בין הנשגב ובין שאינו נשגב כידוע. ובאמרי

„הקיצור נשמת אף המשל" גם שם ראש כונתי על משפטיו ומלותיו המקֻשרות, כי בדבר הזה כמעט דין אחד למשל החד — וויטציג — עם הנשגב — פאַטהאָס — ששניהם כחצי גבור משכיל שנונים ותכליתם לפעול פעולה פתאֹמית. אבל להמשל נדרש גם קיצור עניני מלבד קיצור חלקיו: כי מדי התחבר המשל לשיר זכה ממנו במקצת להתיַפות בעדיי השיר בסגנון לשונו ובספורים ציוריים קטנים, אבל אסור להפריז על המדה ולחפאות עליו דברים ארוכים יותר מדאי וציורים גדולים אין קצה. ולו שמעת שפת רומי והבינות לחקר משלי פֶּעדרעֶ כי אז ראית עד כמה ידו של הקיצור מגעת. ואם יקשו בעיניך משלים רבים הבאים בספרי משלים מצוינים והמה ארוכים במדתם כאשר הזכרת לפני, הנה הקושיה הזאת מתורצת על א' משלשה אופנים: או שהמשל ההוא כולל בתוכו מוסרים אחדים וחריפות רבות — וויטצע — עד שמכל חלק וחלק ממנו יצא מוסר חדש, ואז הרי הוא משל מרכב ממשלים רבים; או כי כבר קצר הוא על פי ערך ענינו ולולא היה משל היה אָרוך עוד יותר; או שבאמת חטא הממשל אל חוק ההגיון, ולו גם יהיה אדם גדול אשר יעשו בני ארצו נפש על קברו אחרי מותו. ולא זכיתי להבין כונתך במה שהרכבת את הדין אשר אנחנו דנין על אֹדות הקיצור במשל עם מאמר לעססינג „הכותב משלים בשירים הרי הוא כמבשם את הבשֶׂם"?! כאלו באמרי שהמשל מחויב להיות כתוב בקיצור היותר אפשרי, מוכרח אנכי להודות גם ללעססינג שהוא מחויב להיות כתוב גם בפראָזאַ? ומה לפראזא את הקיצור ולשיר את האריכות? ואנכי בדעתי מתנגד אל מאמר לעססינג הנ"ל אשר החזיק אחריו הסופר רמא"ג ז"ל, והראיתי דעתי בטוב טעם (בהקדמתי לספר משלַי) שהמשל לא יגיע לתכלית שלמותו אם לא יהיה כתוב במדה בחרוז ובשיר, דוקא; ודוקא בקיצור, ולא בציורים שיריים נפרזים; כי אז יהיה דומה לבשר רך וטוב מבֻשל במים רבים, אשר יאבד טעמו וריחו נמר ברב המרק. והדברים רבים ועצומים ואין כאן מקומם. וכזאת אמרתי לך בדברים מעטים באחד ממכתבי הקודמים, וכזאת אחוה לך דעתי גם היום; ולרגלי דעתי זאת הלכתי בכל משלַי אשר כתבתי; וכמה פעמים היתה עלי יד החזיון ורוחי נִשָׂא על כרוב הדמיון לצַיר ציורים נפלאים בתוך המשל, ואֶזכרה כי משל אנכי כותב ואשים מחסום למו פי ובאחד היעלים לא ידעו רחם נִפַּצתי את עוללי ילידי רעיוני על סַלְעֵי חקת המשל ומשפט הלשון.

ולא אתמהמה פה עת רבה להרבות דברים על אדות משליך ומשלי, ומשפטי ומשפטך; כי את שניהם נוכל עוד לתקן ביגיעה קלה, בכל אשר נמצא בהם חסרון; ואם נצרף איש איש את דעתו ודעת חברו ונביט עליהם בעין בלתי משוחדת, נוכל לבחור דעה ממוצעה וטובה. אבל הניחה לי ואעמוד על דעתי במלות אעניגה*), בלעדני, שהנה זרות מאד, ומה

*) אנעיגה קרי (עיין לעיל אגרת שניה). העורך.

יקל לך ידידי להחליפן באחרות? ואם הסופרים הפרוים דשים עברות כאלה בעקבותם (אשר אמנם לא ידעתי מי הם —) גם הם לא ינקו, ופושעים המה; ומה גם המשורר אשר אותיותיו מנוקדות ואשר שפתו צריכה להיות מנופה בשלש עשרה נפה, נקיה מכל כתם והלאה בדקדוק, ובדבר הזה אהב באהבה עזה את ידידנו האר"ם כי לא הפליט עטו משגה קטן בדקדוק הלשון בכל אשר יכתוב, ולא כהמנוח רמא"ג אשר הרחיב את פי עטו וילמד את בית־בליעתו לבלוע שגיאות גדולות בדקדוק ולא נתקעו לו בגרונו. ואת אשר אמרת כי אנכי כתבתי בלתי רשות „הבת־עבר", הנה ירמי' הנביא נתן לי רשות לזה באמרו גם הוא: „מה אעידך מה אדמה לך הבת ירושלים" והה' היא ה' הקריאה, והוא נכון בדקדוק גם לולא נמצא; כי שתי המלות הדבקות יחד נעשות כמלה אחת, ויבא ה' הידיעה על הראשונה. ועל ההסרונות אשר אמרת כי נמצאו בספרי ולא הודעתם לי, לא אדע גם אני לענותך. ואם הצדקה אתך הלא רק מתחיל אנכי וצעיר חניכי בית החכמה ומי אנכי ומי חיי כי ילמדו ממני וכי יביטו אחרי בשבע עינים! ובהשגותיך הקלות על שני משלי ברבם צדקת ובמעוטם לא אוכל להסכים עמך, כמו במלות „אבד את חילו" אמרת: „אבד הוא פעל עומד" ויש „יתרת עשה אבדו (ירמי' מ"ח ל"ו) ותאבדו דרך (תהלים ב'). על שדמות ניחח אמרת „באשר העירות עלי על אהות בלעדני ואעניגה, כן אעיר גם עליך" ואין הנידון דומה לראיה, כי לעשות מלה חדשה ובנין חדש יותר קשה ומתנגד למשפט הלשון מאשר לעשות קישור חדש בין שתי תיבות שכבר נמצאו, ואם כי אמת שניחח לא נמצא בקישור עם שדה כ"א עם ריח, אבל הלא מצאנו כריח שדה, ותהיה הוראתו כמו שדמות ריח ניחח, או שאוסיף מלת ריח אם אינה מובנת מאליה, כי שדמות הלבנון יתנו ריחם, כידוע. שתי השורות: עתה תר כו' על בן נחת כו' אינן לא כלל ולא פרט, כי אם חורתי על הענין הראשון בעבור המאמר המוסגר שבא להפסיק בתוכו כדין —. „ומי השעירים הלא ידע כל גבר!" ואתה לא תדעם? ועוד שאלת מה יאמר הצענזור למאמר בעל שני פנים בזה? ומניה וביה אבא ניזול ביה נרגא, וקושיתך השניה תתרץ את הראשונה. כי דע ידידי שכונתי הראשית במשלי זה הוא על כלל אומתנו ועל רדיפותיה אשר רדפוה עמים רבים עד היום וגרשוה מהסתפח בנחלת זכות האדם; ועתה הגיע לה עת התחדש נעוריה, עת העמאנציפאציאן ההולכת וקרבה בפסיעות גסות וקרובה להגלות; ורבים ממשטינינו ומקטריגינו עמדו לשטן בדבר הגדול הזה, אבל נצחה האמת ותגעי ידה. ועתה עבור עוד הפעם על משלי זה ותבין מי המה השעירים. אפס מדאגה פן יהיה הדבר הזה לצנינים בעיני הצענזאר, הסתרתי כונתי האמתית, בראתי למשלי דו פרצופין, כאלו יתאר המשורר את שפת עבר והשעירים את שונאי שפת ציון, ועל כן גם כתבתי אני הבת עבר תחת עם עבר אשר כתבתי

בתחלה; כי מלות בת עבר יוכלו להורות גם האומה גם השפה. וזה יהיה לכסות עינים להצענזור, כי אנכי נסיתי בו וחפשתי את רוהו. ודע אתה ידידי היקר, כי ביום קבלי מכתבך זה, קבלתי גם מכתב שני מהד"ר מאיר לעטטעריס בוויען, בו יאמר: „משְׁלָיך מצאו מאד חן בעיני" (כי שלחתי לו משלים אחדים לדוגמא) ועל המשל הזה אשר אנחנו נדברים בו אמר לאמר: „לוית חן הוא לראש שאר המשלים אשר שלחת אלי" (כי ירד לסוף דעתי בו). אף הבטיחני לכתוב דבר למעני בשפת אשכנז: „משפט על משְׁלָיך להִוָדַע ולהִגָלות בתוך קהל ועדה". ובזה תמה התנצלותי, כי ביתר הדברים צדקת אם מעט ואם הרבה, ואנכי אתן לך לתקנם כאשר אוכל.

והנה עוד תחת ידי שירך על יואב בקרנות המזבח. השיר הזה כלו טוב בחמרו בצורתו ובסגנון לשונו, ונושא עליו חותם רוחך הכביר ולשונך לשון סופר מהיר. ובלתי ספק עוד תַקְצִיע אותו ואת כפתריו ופרחיו במאכלת לשונך השנונה מעשה צעצועים, והיה למעשה שעשועים, כְלוֹ מקשה זהב טהור, וגם נדרשת לך עוד חקירה בדברי ימות עולם ועיון קל בדבר המקומות הבאים בשירך. כי הנה מלשון הכתוב „וינס יואב אל אהל ה'" משמע שנס אל אהל המועד אשר היה שם הארון מימי דוד (ש"ב, ו'), וכן גם דעת הרד"ק והוא הוסיף לאמר: „שגם שם היה מזבח שעליו הקריבו דוד ושלמה זבחים" — אבל כל זה הוא נגד דעת חז"ל, כי להם באה הקבלה שיואב לא נמלט אל בית עולמים שאלמלא כן היה המזבח קולטו (עיין מכות י"ב) כי אם בבמה הגדולה החזיק שהיא נקראת ג"כ מזבח (מ"א ג' ד'), והיא היתה בגבעון; ומה שאמרו שם במכות שהחזיק במזבח שילה ע"פ טעות נתחלף גבעון בשילה, דתניא בזבחים (פ' פרת חטאת דף קי"ח ע"ב): כשמת עלי חרבה שילה ובאו לנֹב, כשמת שמואל חרבה נֹב ובאו לגבעון; וכן בבראשית רבה (פ' נ"ד) חשיב גלגל נֹב וגבעון ושילה והוא ג"כ טעות וצ"ל גלגל שילה נֹב וגבעון; ואולי יחשבם שם לפי ארך שנותיהם וזמן שמושם בקדושה. ובחפזון בלי חקירה גדולה ויתרה צינתי לפניך המקומות האלה, למען תוכל עתה לשום עיניך עליהם ביתר עיון, כי עליך המלאכה לגמור. וכן אל תעלם עיניך ממה שנחלקו חז"ל בסנהד' מ"ז: מה טעם נס יואב אל אהל ה'? דר' יהודה סבר לחיי שעה, ורבנן סבירי שלא יהא נידון בהרוגי מלכות שנכסיהם נופלין למלך; כי אם כהרוגי ב"ד שנכסיהם ליורשים. וגם אצל העמים הקדמונים כמו היונים והרומים היה היכל אלהיהם קולט ורבים נמלטו שמה להמלט מפני חרב הרגים. ורב בזה לי לעת כזאת, שהשבת קרובה לבוא ואנכי עיף ויגע ונמהר ללכת להתפלל תפלת המנחה. בכליון עינים אחכה לראות פשר דבר החידה, אשר חדת לי במכתבך על דבר ספרי ועל דבר הציִיט' דעם יוד'!...—המקלַעת נשאה חן מאד בעיני בת החן והיא מודת

לך על ידי בכל לב. — על שאר הדברים עוד אשוב לדבר בך, כי אין לי פנאי כעת. — תמצא בזה מכתב רצוף מידידי יהושע העשיל סורקין אשר אמרתי במכתבי הראשון. — דע כי העקיועמפליארין אשר שלחתי לך מספרי, נתונים המה לך במתנה ואין לי שום טענה ותביעה עליך. חשוב איפוא עוד הפעם את דמי הפארטא אשר הוצאת והודיעני; מן החשבון האחרון נשאר לך, כמדומה לי, בערך 40 קאפ'. — מן היא והלאה אקבע לי עגלון קבוע אשר יבוא לביתך פעם בפעם בהיותו בריגא לקחת את אשר יהיה בידך אלי. הד"ר לעטטערים הואיל בחסדו לשלוח לי במתנה מחברתו „וויענער פּיערטעל-יאהרסשריפט" וכפי הנראה ישלחנו דרך ריגא ויבא לידך ואתה תשיבנו לי. — תקבל בזה שירך יואב, ומשליך, גם ט"ו*) נומערן מעלי המגיד. אם יש בידך צייט' דעס יוד' נומערן חדשים מהרה לשלחם אלי גם עתה ע"י פאצט, אך הפעם; כי מן הוא והלאה ילכו ע"י עגלון.

היה שלום וברכה אתה ורעיתך וכל ביתך, וקבל ברכה גם מפי רעיתי ובתי גם מפי אני ידידך באמת ואמונה

יל"ג.

אגרת חמשית.

[להנ"ל]

בעז"ה יום ג' ד' לחדש שבט תרי"ת. פאניוועז.

שלום לך ידידי מימות נעורי, וגם עד זקנה ושיבה!

בבית נכרי אנכי כותב דברי אלה ולא בביתי על שלחני ועל כן יהיו דברי מעטים. הנה המוכ"ז היא האיש אשר אמרתי אליך במכתבי הראשון אשר על ידו תשלח אלי את עלי הצייטונגען פעם בפעם, ועל כן הואל איפוא עתה ושלח בידו את אשר תשלח. ידע אחי כי בקרוב יבוא לי משלוח גדול, צייטונגען וספרים שונים מאת הד"ר לעטטערים מוויען, על אדרעססע של הבוכהאנדלער דייבנער למסור לידך, ובכן תדע אז כי לי המשלוח ההוא ותואל אז בטובך לעכבו תחת ידך עד בוא המוכ"ז שנית ולקחהו מידך. המוכ"ז נחוץ לדרכו ואנוס אנכי לקצר, ומה גם כי זה לא כביר כתבתי אליך מכתב גדול ע"י פאצט ועוד לא קבלתי תשובתך עליו. והיה שלום וברכה כחפץ ידידך ואוהבך (כנפשך) [כנפשו?]

יל"ג.

---

*) אשר תשמור ותשיב לי בשלמות לעת מצוא.

ברכה ושלום לרעיתך היקרה, ולילָדיך הנחמדים. מדי שַלחך דבר ע"י המוכ"ז תשלחנו בכל פעם סגור חותם צר. ידידנו המשכיל ר' העשיל סירקין, היושב ממלי מדי כתבי דברי אלה ועיניו משוטטות בין שורותי, מברכך ברכת ידידות ואהבה — הנ"ל.

אגרת ששית.

פאניוועז „ביום אחד לחדש אדר" לפ"ק.

משנכנס אדר ירבה ה' שמחה וברכה לידידי יקירי המשכיל המליץ הנעים, איש דעת ורב מדעים, כבוד שמו מהו' זאב וואלף הכהן קאַפלאַן נ"י.

מכתבך בצירוף הצייטונגען קבלתי, ומאד תמהתי למצוא בם רק שנים שנים נוממערן מכל מין אחרי כי כבר בא אצלנו ירח פעברואר ובחו"ל כבר עבר חציו ולידי עוד לא באו כל הנומערן השייכים לשנה העברה. אֶתמה — אבל לא ידעתי על מי אתמה בדבר האיחור הרב הזה? אין זה כי אם המו"ס רפה ידים ואינו זריז בשליחותו, כי אז יקחהו אפל אותו ואת עליו, כי כמעט אין לי חפץ בהם אחרי עבור קרוב לרבע שנה מיום צאתם בדפוס עד יום באם לידי; ולמשל אספר לך כי בנומערן האחרונים אשר קבלתי עתה מצאתי תשובה אלי מפהיליפזאהן על מכתב אשר כתבתי לו בירח אקטאבר, והתשובה ההיא שלא ברצוני, ולו באו העלים אלי במועדם כי אז הוספתי לענותו, אבל עתה ארכו הימים ואבד כל חזון. ואולי נסבת התמהמה העלים היא טרדתך אחי אשר לא תוכל לקבלם בעתם ולשלחם במועדם, ואז אבקשך כי תפרוק מעליך העול הזה והיה בבוא אליך העגלון אשר נדברתי עמו להביא אלי הצייטונגען, והראית לו את בית דייבנער והגדת לדייבנער כי כתבי העתים אשר הוא מוציא לי המה ויתנם תמיד ליד העגלון בבואו לריגא לביתו, והוקל מעליך. אף עוד זאת אודיעך כי ממחצית השנה הבאה יש עם לבבי להוציא כתבי העתים מתחת יד קיממעל, כי בקאַטאַלאָג שלו מצאתי: צייטונג דעס יודענטהומס 3 רובעל, יודישעס פֿאלקסבלאַטט 1 רובל.

היום קבלתי מכתב מידידי הד"ר מאיר לעטטעריס, בו ידיעני כי כבר שלח את משלוח הכפרים לריגא לדייבנער ויבוא לידך; ועל כן תואיל בטובך ללכת לבית דייבנער לקבל את המשלוח מידו ולשלם לו את היצאותיו כפי אשר ידרוש; הנה רובל אחד רציף פה ואם תוסיף אשיב לך תיכף כפי אשר תכתוב; אפס כי תקח מידו השבון למען אדע כמה הוא ליקח ראבאטט וכמה

יחשוב ההוצאות, כי צריך זה לי לחשבון עם הד"ר לעטטעריס. והנה ביום השלישי אחר השבת — הוא יום ט' אדר — תהיה בריגא האשה פועה אשר ידעת, ובלתי כפק תתאכסן בבית ש. ושלחת את המשלוח ההוא על ידה; אל נא תאחר אחי את ההזדמנות! וכן תתן על ידה כל אשר יהיה אצלך מן הציימונגען הקודמים.

שאר דברי אשר אמרתי לדבר בך המה על אדות ספרי „מ ש ל י י ה ו ד ה" אשר אנכי מוציא אור, ועל אדות כפר העתי אשר יש בלבבי לִיַסֵד; אבל שני הדברים האלה עוד לא הגיעו לפִרְקָן, והאחרון תלוי בראשון, כי לא אוכל לעשות דבר שיש בו ממש לטובת כתב העתי בטרם היותי בווילנא ולא אהיה בווילנא בטרם אלך להוציא ספרי הנ"ל אור, וספרי הנ"ל עוד איננו מתוקן לדפוס, ועל כן אין בפי עוד נכונה לדבר בך על אדותם.

על אדות בקשתך בדבר ר. אעשה חפצך ואודיעך במכתבי השני כל אשר שאלתָ; ולא חשתי לענותך עתה כי עוד העת רבה עד ימי הִפָּתַח ספר הפִקודים; ואנכי זה יומַים רק קַמתי ממשכבי אשר שכבתי עליו ימים אחרים מתגרת יד קאטערהה עז ועוד לא יכלתי ללכת ולראות פני האנשים הנדרשים לחפץ זה. ואת אשר שאלתני איככה אעשה אני בדבר הזה, הטרם תדע כי חפשים אנחנו מלשאת את מספר מִפקַד ביתנו בספר הפקידים, כי מלאכת המלך אנחנו עושים ובכתב עם הארץ לא נִכתב, ואולי הוא אוקאז חדש ועל כן לא יְדַעתּו.

הנה יש את לבבי לכתוב להדר' ניימאַן ולבקש גם הַסכָּמָתו על ספר משְלי, כאשר יעצתני; ואחכה עוד לעצתך אם אשלח לו גם משלים אחדים לדוגמא, אם לא, כי לא ידעתי עד מה כחו מגיע בשפת עבר.

ובזה תמו הפעם דברי ידידך ואוהבך באמת ובאמונה

יל"ג.

תְּנָה נא ברכתי שלום לאשתך היקרה ולילדיך שיחיו, אמן!

אגרת שביעית.

[להנ"ל]

בעזרת אל בקדש נאדר, מו"ש ו' לחדש אדר, תרי"ח לפ"ק.

שלום וברכה מרבה לך ידיד יקיר לי ושלום לרעיתך היקרת ולצאצאיך החמודים!

המוכ"ז היא האשה אשר הוכחתי לך במכתבי הראשון מיום ה' העבר כי תבוא לריגא לקחת מידך את אשר לך אלי; ועל כן אבקשך אחי עוד הפעם לבלי תאַחר ההזדמנות הטובה והבטוחה הזאת ותשלח לי כל אשר

אתך, כל הנומערן מן המגיד (ותודיעני אם יש לך נחת רוח בקראך בו ואם תמצא בו דברים טובים ומועילים ואוסיף לשלוח לך גם הנומערן מן השנה השניה), וכל עלי הציימונג דעס יודענט׳ והיוד׳ פאלקסבלאטט אשר באו [ב]עבורי *) ריגא וכן גם הספרים אשר באו [ב]עבורי מוויען; והיתה לי הטובה הזאת אשר תעשה עמי והמשלוח אשר אקבלו ביום הפורים הבע״ל למשלוח מנות ממך ותברכך נפשי בגללה.

על דבר ר. דרשתי והנה בשבוע הבא יהיה הוויבאר אשר יבחרו בו הסקאוקאָסאָסטאוויטעלעס, והיה בידעי שמם אודיעך גם אותך, כי עוד העת רבה. ודע אחי כי לפני חג הפסח אנכי נוסע לווילנא ואעבור דרך ר. ועל כן הודיעני אולי אוכל לעשות שם דבר [ב]עבורך אי אולי יש לך דבר מאומה בווילנא. והיה שלום כי נחפז אנכי ואנוס לקצר והנני ידידך לנצח נצחים

יל״ג.

אגרת שמינית.

ב״ה תענית אסתר תרי״ה, פה פאניוועז.

שלום לך קאפלאן אחי ורעי!

שנס נא אחי מתניך ואזר כגבור חלציך לבלי תרפינה ידיך ולבלי תצלינה אזניך לקול מכתבי אשר אנכי מריץ אליך איש אחרי אחיו מרדף בלי חשך. את מכתבי ע״י האשה פועה בלתי ספק קבלת; ומדאגה בדבר פן לא צלחה בידך עוד לעשות את אשר בקשתי בהזדמנות ההיא, הנני שולח לך הזדמנות אחרת, אחרי אשר המוכ״ז הוא העגלון אשר הוכיח ה׳ להיות למליץ תמיד ביני ובינך. ועל כן תנה נא על ידו את כל אשר יש בידך למעני, אם לא יכלת לשלחם ביד האשה הנ״ל. ועתה היה שלום וברכה, וסלח אם קצרו דברי, כי עיף ורפה כח אנכי מחמת התענית; וה׳ יברכך וישמחך ביום הפורים, ויגן עליך ויצילך מכל חליים ויסורים, כחפץ אחיך וידידך, אוהבך ומכבדך

יל״ג.

לפני חג הפסח הבע״ל לא ישוב העגלון המוכ״ז להיות בריגא בלתי הפעם; ועל כן בהיות לך ביניב ההמיה דבר לשלוח אלי תיטיב לבקש לך

*) מלות היחס „בגלל" „בעבור" באות תמיד בבי״ת השמוש שלא תפרד מהן לעולם, ובאגרותיו האחרונות תקן המעות. העורך.

הזדמנות אחרת, ביד הנוסעים מריגא לווילנא על חג המצות; או כי תשלחנו לי ע"י פאסט. ידידך הנ"ל.

אגרת תשיעית.

[להנ"ל]

ב"ה אסרו חג של פסח בבֹּקר, תרי"ה, פאניוועז.

השלום אתה ידידי נחמדי? השלום לאשתך היקרה ולבניך הנאהבים?

ימים רבים לא מצאתי און לי לדבר עמך בכתב באשר עם לבבי ולבבך, ובלתי ספק כלו עיניך מיחל לאמרתי, וגם אנכי ידעתי זאת, אפס כי לא בי האשם ולא בזדון ומֵרֹע לב לא עניתיך עד כה, כי מכתבך הראשון בא לידי בעת טרדה רבה בעת עזוב המשגיח שלנו את בית ספרנו וילך לו אל עיר אחרת, וימסור את בית הספר לידי איש אחר, והנסבה הקטנה הזאת הטרידתני בעשרת ימים (מן כ' אדר עד ר"ח ניסן) עד בלתי השב רוחי ותיכף אחרי כן (בר"ח ניסן) יצאתי לווילנא ואשב שם עד יום הראשון שלפני הפסח ואז שבתי בעגלת הפאסט ערב פסח אחרי חצות לביתי ואמצא את מכתבך בידי רעיתי, ולדאבון נפשי שמעתיך מבקשני בו לעשות דבר [ב]עבורך בווילנא ואנכי כבר שבתי, כי אַחַר מכתבך לבוא, וגם הוא היה כתוב במוש"ק פ' החדש ואנכי כבר הייתי בשבת פ' החדש בווילנא. והנה מכתבך זה האחרון פרוש לפני ואשיבך עליו כענין דבר דבור על אָפניו.

אודך ביושר לבב על טרחתך אשר טרחת [ב]עבורי לשלוח לי את הגעזעניוס מידי קיממעל ואת עלי המגיד וצייטונגען האשכנזים אשר קבלתי בשלמות וכן קבל שטערן את שלו ובקרוב יכתוב לקיממעל; אבל אחי מן הפ"ב חסרה לי באמת הנומר הרביעית מלבד נומר השלישית האסורה לבוא בקהל ואשר כבר יָשְׁנָה תחת ידי! אנא אחי, אל נא תאבד את הנומר הזאת פן יהיו כל עלי הצייטונגען שלי מנא תבירא.

הֲתַרְתָּ אחי להרגיע את לבבי במתק שפתיך על דבר (ה)בקרת ספרי אשר יצא לאור בצייט' דעס יודענט' מאת המשכיל וואונדערבאר והוא דבר עלי טובות; ואם כי באמת אין בפיהו נכונה שאמר: „מיכל התודעה אל דוד בלכתם לשוח בדד בשדה", בכל זאת יתר דבריו בסדרים ובלתי רעים לי כדרך המבקרים; ומה יזעף לבי על הקוץ הקטן הטמון בדבריו ואנכי ידעתי כי עוד כהנה וכהנה מגרעות ספונות בדברי. ובלעדי זאת נאמנים לי דבריך אשר דברת להתנצלותי, ועוד אחכה כי תשמיעני

את אשר חשבת בענין הזה לעת אחרת באמרך על ה' וו"ב: „כבר נכוה ברותחין ע"כ נוהר הפעם בפושרין, וגם על זה אשוב לדבר בך במראה ולא בחידות".

ועל דבר הבקשה אשר בקשתני לעשות [ב]עבור אחיך בווילנא הנה כבר הגדתי לך כי מכתבך בא לידי אחרי שובי מווילנא; אבל לדאבון נפשי אמר לך כי לו גם ידעתי בקשתך בטרם לכתי שמה, לא יכלתי לעשות לטובת אחיך דבר; כי הֲבָאַת תלמיד בבית ספר הרבנים על שלחן המלך איננו דבר קל כאשר תדמה ולא במליצים ורעים ולא ברחמין ובְעותי יעשה הדבר הזה; הנה גם לי יש אח בלשכה החמישית, מלבד הבכור אשר בשמינית, וזה שנתים אנכי מתחרה בכל עז להאכילו לחם חסד זה, וכבר חליתי את פני הדירעקטאר בדברים ובכתב, וכל מורי בית הספר המליצו בעדי ולא הועילו כלום, ולא יועילו עד אשר אוזיל מכסי כסף כדי חמשים שקלים בערך.

בדבר הנער אשר אמרה לך האשה פועה כי תביאנו לבית האד"ם הוא שקר וכזב, כי מתפארת היא ומתהללת במתת שקר יען כי התחתן האד"ם עם אחד מקרוביה. ומה גם עתה אחרי כי מת אביה עליה לפתע פתאם זה כירח ימים ולא הניח אחריו סדרים באחזתו וכפי הנשמע כל כספה ילך לאבדון על דרך זה, הלְבַה ילך להוציא הוצאות על חנוך בנה? ואם ממקום אחר אוכל להעמיד לך רְוַח כזה דבר שפתיך אך למותר, כי צופה אנכי בשבע עינים על כל מקום אשר בו יוכל להמצא רוח כזה; אפס כי לא רצה האלהים עד כה את דרכי לגלגל על ידי לך טובה ועזרה, ובהיות דבר כזה קרוב למענהו באו אנשים זרים ומשחיתים וחבלוהו — יהי דרכם לפניהם לפח!

והנני מעתיק לפניך בזה את סמני המקומות והסעיפים במכתב הפקודה על דבר מפקד העם החדש, אשר על פיהם חפשים המורים לשאת את ראשם במספר העם, וה' יתן חנך בעיני השרים ויצליח חפצך בידך להנתן גם לך חפש זה. ודע כי שמות הסקאזקאפאסטאוויטעלעס אשר בראגאווע לא ידעתי עוד עד היום, כי פעמים עברתי דרך העיר הזאת בעגלת הפאסט בלילה, ושם אין פאסט־סטאַציאָן. ואם יצטרך לך לשלוח דבר אליהם על דבר הסקאזקע תכתוב על אדרעססע: Сборщику Роговскаго Еврейскаго Общества והריצנו לידי ואנכי אשיבנו לידם בטח.

תודיעני במטבך אם ינכה לי דייבנער את הـ40 קאפ' אשר שלמתי לו מותרות [ב]עבור החצי השנה שעברה בעד הצייטונגען אחרי אשר הוזל הַשַׁעַר בהבטל המכס, מתשלומי הצייטונגען בעד מחצית השנה הבאה — ואם כן הוא לא אצטרך לשלוח לו רק 1.60! תדרוש [ב]עבורי אחר ספר Aesops Fabeln בהעתקה אשכנזית או צרפתית, אבל רק משלי אזופוס לבדם ולא יבא זר בתוכם וגם לא יחסר מהם דבר. תודיעני מחירו, ואם לא יהיה מחירו רב ותוכל לקנותו בכספך תשלם ואנכי אשיב לך תיכף ומיד.

הנני שולח לך תשעה *) נומערן מן המגיד לשנה השניה, אולם שאר העלים מן הראשונה לא אוכל שלוח לך, כי נתתי את כלם לכורך. ואקוה כי גם אותם תחזיק בנקיות ובטהרה כמו העלים הראשונים. ותשיבם לידי בהזדמנות בטוחה בעת כלותך לקרוא בהם. בנומר האחרון מן השלוחים עתה תמצא בִקֹרֶת, חרופים וגדופים על הספר החדש „בן פורָת" לידידנו פלונגיאן; ומזה תוכח ותראה כי המגיד הזה אשר כל דורשי שפת ציון אמרו בצלו נחיה בגוים היה: „צום פארטייאישען אָרגאַן צור בעפֿאָרדערונג דער ארטהאָדאקסיע אונד אינטאָלעראנץ". אבל לא אוכל הרבות דברים כעת אף כי מלאתי מלים.

בהיותך בחנותו של דייבנער תואיל בטובך לדרוש אם לא הגיע לידו או לדעתו הספרים והצייטונגען מוויען אשר זה יותר משני ירחים ימים שכתב לי לעטטערים כי שלחם על האדרעססע שלו, ועדנה לא באו ולא ידעתי איפה הם.

ובזה אסיים מכתבי ואצא מאת פניך בברכת שלום לך ולרעיתך ולילדיך ולכל הנלוים אתך. — ידידך תמים, כל הימים

יל"ג.

אגרת עשירית.

בקל וחמֶר, יצילך האל השומר, מגזרת ספירת העמֶר.

ב"ה ל"ג בעמֶר תרי"ח. פאניוועז.

שלום רב וברכה מרבה לך ידידי כנפשי כהן משרת לפניו לפנים
בבית החכמה והתושיה, כמו"ה זאב וואלף קאַפלאַן נ"י!

בבית ספרי אנכי יושב עתה וקול הצאן הזה הומה באזני, ולולא היה המוב"ז נחוץ לדרכו ואנכי יָרֵא פן יבא אליך בידים ריקניות, כי אז הייתי כותב בביתי על שלחני ולא היו דברי מעטים ופני מכתבי צלמות ולא סדרים למו.

בפעם הזאת שם העגלון ידו תחת ירכי וַיִּשָּׁבַע לי כי בא יבוא לביתך ויהיה סר למשמעתך בכל אשר תצוהו. ועל כן אחי אם יש דבר אתך [ב]עבורי תנהו על ידו. ואותך אבקש כי ככה תעשה מן הוא והלאה: בהיות

*) מן א' עד ט' ועד בכלל ובתוך התשיעי הוספה. אולם נומ' 54 מן השנה שעברה נותר הוא אצלי ותוכל לעכבו תחת ידך אם תחפוץ. —

בידך דבר ודברים אלי הכינה אותם בעת אשר תפנה, אף כי אין הזדמנות לפניך ואין איש עתי עומד על גבך, למען תוכל למסור הכל כאשר לכל ליד העגלון בבואו ולא תִפָּרַע ממלאכתך וגם הוא לא יצטרך ללכת אצלך פעמים, כי טרוד הוא עד למאד בבואו לריגא. והוא הלא יקבל משכרתו ממני לשנה אם יביא ואם לא יביא ולמה לנו להפסיד כסף הפאָרטאָ חנם?

על דבר חָפשנו הנתן לנו ממספר הפקודים האמת אגיד לך אחי כי אין לנו פקודה מיוחדת על זה כי אם ראשי בית ספרנו הבטיחוני כי גם אנחנו בכלל состоящихъ въ государственной службѣ ומה גם כי פרט יש שמה всѣ освобожденные отъ оклада וגם אנחנו חפשים מתשלומי מס המלך; וכן О тѣхъ лицахъ ихъ начальство доноситъ etc. הטעם הנִתַן בפקודה ההיא שייך גם לנו כי גם אנחנו מודיעים להפקידים שלנו שמותינו במכתב הנקרא פאָרמולאַרני ספיסאָק. וגלוי וידוע הוא שהפרש יש בין משפט המורים עתה למשפט המורים בימי שרתך בוויטעפסק; כי זכות ונחלה נתנו להם כשאר המורים אשר לא מבני ישראל המה. אבל בשבוע הזה נכתוב עוד על דבר זה מכתב־בקשה להדירעקטאריום שלנו ואת אשר יעננו והגדתי לך.

תקוה קטנה יש לי כמלא חֲלום איש לבא בקיץ הזה לריגא לראות את פניך אתה ידידי בחירי חותם לבבי, בעל החלומות בלילה על משכבי! ומי יתן והיטיב לך האלהים והקל מעליך עול עבודתך הכבדה ונתן לך פרנסתך ברוח ולא בצמצום בנחת ולא בצער למען נוכל לשבוע ענג ושמחות איש את פני רעהו.

להר"ר וואונדערבאר אכתוב ע"י פאסט מכתב תודה כאשר אמרתי. ואנכי דמיתי מראש כי לא מגדר הדרך ארץ הוא, ואיננו חוב מוטל עלי להודות על זאת, כי מי יודה לו ד"מ על הודיעו שמה במודעה אחת את הספר Упражненія въ чтеніи русскаго языка וכן את הספר של בּוואלסאהן Von den Sabäern? ונהפוך הוא כי יראתי פן אהיה לצחוק בעיניו בבאי להודות לו ואנכי לא קרוא והוא לא ידעני מתמול שלשום, אבל עתה על פי דבריך אכתוב לו ואהודנו וכן הפעם אודך גם אותך ביושר לבי על חסדך ועל טובך אשר עשית להכירני, וכן אודך תמיד בכל עת ובכל שעה ובכל רגע על אהבתך היקרה לי מכל יקר אשר תחנני בה, על כן קראו שמי

יהודה ליב גארדאן.

ברכתי שלום לאשתך הכבודה ולצאצאיך היקרים.

אגרת עשתי עשרה.

[להנ"ל]

ב"ה פאניוועז יום ה׳, ה׳ תמוז, ה׳ יוני תרי"ח (1858).

השלום אתה רעי היקר אתה ורעיתך היקרה, וצאצאיך
הנאהבים והנעימים ?! שלום עד אין קץ לכם!

כל עלי המגיד ושאר הצייטונגען על ידי הפאסט קבלתי אבל נוראות נפלאתי כי הפכתי בם והפכתי בם ולא מצאתי מלה אחת כתובה ממך יקירי! ולולא העיד לי כתב ידך על המעטפה מבחוץ כי בריא אתה למצער דֵי תפוש עט בכפך כי אז היה לבי חָרֵד מאד עליך, וגם עתה עוד תרגז בטני ומעי כלם יהמיו, כי אינני יודע פשר דבר! אתה תדם ולא תדבר דבר בי אני ידידך! אין זאת כי אם דבר גדול השיב אחור ימינך! או אולי תחפוץ לנַכּת לי עתה את אשר גִדַשְתָ לי עד כה, לנקום בי נקמת תוכחתי אשר הוכחתיך כי תאריך יותר מדאי (בשיריך במשליך ולא במכתביך), דע ידידי כי אם תכתוב לי בפעם אחת מגלה עפה בכל ספר התלמוד כלו, לא תצא בה ידי חובתך בפעם האחרת! אך אולי שכחת להניח את מכתבך בתוך האגדה! ודע אחי כי את אשר אנכי הבטחתיך במכתבי לשליח לך עלי המגיד ע"י עגלון, לא הפלתי דבָרַי וכן עשיתי, אפס כי העגלון העצל וחסר לב, שכח את אגודתי בביתו ולא לקחה אתו, וימים אחדים אחרי צאתו השיבה לי, ועל כן גם לא ראה פניך בהיותו בעירך; ומאז והלאה אנכי נושא את נפשי להזדמנות הזאת, לתת את המשלוח, את דברי ואת ברכתי לך בידי המוכ"ז הוא דודי ר׳ יל"ד, אופראוולאיושצי דפה, ודודתי הכבודה היא אשתו חנה, אשר כבר חפצו לנסוע לריגא לפני עשרת ימים, ומנסבות שונות אחרו עד כה. דודתי היקרה זאת עולָה לריגא לדרוש ברופאים, ולמצוא לה תעלה בתעלות המים והיא תשאר שמה ואישה המביאה ישוב לביתו, על כן אבקשך אחי להיות אתה ורעיתך וכל באי ביתך לה למכירים ולאוהבים כל ימי שִבתָה אתכם בדד, ובטובך הגדול תעזור לאישה למציא לה מעון טוב בקרבת ביתך, בקרבת הרופא ומעינות המים, וכן תגדיל חסדך עמדי ועמה להכין אותה ולסעדה בכל עניני ביתה וארוחת שלחנה, ותנהגה ותביאה בצל קורת בית הד"ר ושאר מכיריך וכן תביא אותם אליה למען שעשע אותה ולקצר אֹרך הזמן, והיית בטוח כי לא תבוש בה ופניך לא יחוָרו — ואם תחפוץ לדעת מה יהיה שכר לפעולתך? דע אחי כי דודי וידידי זה ה׳ ד׳ הבטיח לי אשר בשוב אשתו בעז"ה לאיתנה והיתה נכונה לשוב לביתה, ובאתי אני לריגא לקחתה! השמעת אחי? אני אבוא לריגא!! וזאת היא גם התקוה הקטנה אשר אמרתי לך במכתבי הקודמים, ואשר חלפה עברה אחרי כן ועתה שבה ותהי לאשר

בכפי, כי ידידי המוכ"ז לא ישנה דברו. ובכן ידידי, ההזדמנות הזאת אין לנו טובה ממנה ואנכי שולח לך כל אשר יש לי אליך, ומדבר בך כל אשר עם לבי וכן תעשה גם אתה; תקבל בזה כל עלי המגיד אשר יצאו עד כה, מאמרי „דברי שלום ואמת" תמצא בנומר 13, 14 ותגיד לי משפטך עליו, ודע כי מן הוא והלאה יבא מדי חֹדש בחדשו מאמר ממני בהמגיד, כי נהייתי בן משק ביתו כפי אשר תראה בתשובה כללית נומר 16; ובכן אם יהיה לך דבר להשמיע בקהל או מאמר ראוי לבוא בהמגיד, כתוב פראָזא ובדרך קצרה ולא שירים ארוכים, תוכל לשלוח אלי ומיד יודפס. ורק כי יהיו דברים הנאותים לו לפי עניָנו ולא יפגעו בכבוד מי. תקבל בזה שני רו"כ ושלמת בעד הצייטונגען שלי בעד חצי השנה הבא מראשית חדש יולי. והארבעים קאפ' אשר ינכו לך תקבל בחשבון הוצאת הפאסט אשר הוצאתָ ואשר אולי עוד תוציא [ב]עבורי. כל ימי היות דודתי בריגא יֵקל גם לנו הקאממוניקאַטיאָן. נפשי תערוג לתשובתך על מכתבי הראשון: מה נעשה בך בדבר הסקאזקא? ההצליח ה' דרכך? מה' וואונדערבאר לא מצאתי שום מענה, אולי ידעת פשר דבר? — תיטיב עמדי להתוַדע עוד הפעם אצל דייבנער אולי באו ה„וויענער מיטטהיילונגען" ואם לא כי אז יהי מטובו לדרוש מאת המו"ס שטיינאַקער אשר בלייפציג שישלח לו את התכריך הנ"ל לריגא; הלא הראבאט ישולם לו. וכן כתב לי הד"ר לעטטערים, שהמו"ס פראַנדעל עט מאיער בוויען שלח המשלוח לה' שטיינאקער בלייפציג והאחרון הזה כפי הנראה מחכה עד דרוש ה' דייבנער אותו. עשה בזה למעני כל אשר תוכל, כי מלבד הט"ו הרו"כ העומדים לאבד, דבר יקר לי רצוף שמה והמה התקופות אשר נתן לי ה' לעטטערים במתנה — וויענער פּיערטעליאהרסשריפּט — ואשר אין בגלילותינו כמוהם. אשתי זה כשמונה ימים בקאוונא ועוד עד היום לא שבה. — היה שלום וברכה כחפץ אחיך אוהבך דורש שלומך באמת ובאמונה

יל"ג.

אל תשכח אחי משלוח לי ביד ההזדמנות הזאת כל אשר יש לך לי. ומשָלך אשר אחכה עליו—האם לא תשלחנו לי?

אגרת שתים עשרה.

[להנ"ל]

י"ב תמוז תרי"ח. פאניוועז.

יגון ואנחה יעזבוך, ששון ושמחה ירדפוך, וברכה ושלום ישיגוך, ידידי ורעי אשר נפשך אחרי כרוכה, ונפשי אחריך בעבותות אהבה משוכה, לכל מכאובי לבך וגוך תעל ארוכה, ונרפאת מכל תלאה ודאגה וחלי ומבוכה, וישבת שלו בלב נכון ובנפש בטוחה, והיית שר מנוחה!! אמן.

בלתי ספק כבר קבלת שני מכתבי אליך ביד הודתי תחי׳, האחד כגיר והשני פתוח, יען כי לא יכלתי לסגרו מנחיצת הנסיעת. והנה אחרי צאתם קבלתי ע״י פאסט מכתבך בצירוף הפאַס והארבעה רו״כ. והנה לא אכחד ממך אחי כי שאלה גדולה וכבדה שאלת ממני, כי האשה הנזכרת במכתבך איננה מבנות פאנוויעז כי אם מ ב י ר ז, עיר רחוקה ט׳ פרסאות ממקום מושבי, ופאַס לא ינתן בראמהויז שלנו בטרם לא יתן הכבארשציק מבירז סווידעטעלסטוואָ, ויותר מזה כי איננה כתובה עתה בספר הפקידים וצריך לעשות בעבירה דאָבאַויאָצנאָיע כידוע לך, ומזה תבין כי לו הבלוא למקומי ולומני בעביתית עבודתי היא דבר כבד מאד, ובכל זאת בעבור אהבתי את הרב הד״ר נ״י וביחוד מאהבתי הרבה אליך לא הפצתי להשליך את הדבר הזה אחרי גוי ושלחתי את הפאס לאחד ממודעי בבירז ובקשתיו שישתדל להוציא מתחת יד הוכארשציק סווידעטעלסטווא על פאַסס, ואם איננה כתובה בספר הפקידים, לעשות דאָבאַויאצנאָע; והיה אם יענני טוב וישלח לי סווידעטעלסטוואָ (אשר אם רק יהיה באפשריותו יעשה בלתי ספק זאת למעני) אז על נקלה אוציא פאסס ושלחתי ליד הד״ר כאשר צויתני; אבל אם כה ואם כה, כפי הנראה, ימעט הכסף מהיות לפאַסס, כי גם הדאָבאַויאָצנאָיע הנכתבת על הערבאווע פאפיער ושכר כל עושי המלאכה יקחו חלקם.

אקוה להבריך ביד העגלון אשר הביא את הודתי לריגא יבן המשלוח אשר הבטחתָ לי על פאבטו השנית. את אשר בקשתך ע״ד דייבנער נכון לבי בטוח כי תעשה, ואם היא לא יאות לך להרוש את התבריך משטיינאקער והודעת לי ואפנה למקום אחר. את אשר לא ענו אותך עוד מן הקאואננע פאלאטע הקאוונא, ידעתי אנכי פשר דבר: יען כי ביום אחד באו: ש ש מ א ו ת מכתבי בקשות על אדות הרעוויזאָן, ומרבם יאחרו התשובות לבוא, כי גם רעי רומש שולח מכתב בקשה כזה להקאו׳ פאל׳ על אדות בניו, ועל כן ידעתי את פשר שתיקתם כי הודיעוני מקאוונא. וכפי דעתי יוכל להיות לבך בטוח כי יתנו הפ״ש לך אם רק יעשה הדירעקטאר כמשפט וידבר עליך טוב, ואם יתמהמה מענה הפאלאטע חכה לו, כי בוא יבוא. ובכל זאת איעצך לבלי תאחר עד המועד אשר בו קצוב הקנס הגדול 75 רו״כ, כי סוף כוף הוא דבר המוטל בספק. ומה גם על אדות ילדיך אשר אם גם יקראו לך הרור אולי לא יקראו להם; והתהדה שיכתוב הדירעקטאר שנית ויזכיר שכבר עבר המועד, ואם בגללם האחר מבוא בממפר הפקידים, אין קילור הקנס תלוי בצוארך, וביחוד יזכיר ש כ ל ילדיך נולדו אחרי בואך לעבוד את עבודת המלך; כי לדעת קצת פוסקים, ילדים כאלה חפשים כאבותיהם. והנה לבי כלבך חרד ומקוה לראות אחרית דבר. עתה פה מקום אתי להודות לך על הטיב אשר עשית עמדי בהקריבך אותי להמשכיל היקר איש נכבד ואהוב ונחמד ה׳ וואנדערבאַר ותביאני בברית אהבה אתו; כי הנה במכתב אשר קבלתי מאתו יישט לי את ידו לברית

אהבה ואהוה ורעות, ולבי שש ושמח על הנפש הזה אשר עשית לי כעל כל הון — אבל במה אשלם לך את גמולך זה אחי וידידי!? אם עוד דבר ורגש אחד בלבבי ובכל בתי נפשי אשר עוד לא נתתיהו לך, קחנו והייתי נקי ממך, אחרי אשר אהיה אני שלך וכל מחשבותי והגיוני שלך!

לא אוכל תת מענה לידידנו ה׳ וואונדערבאר הנ״ל עד בוא דברך אלי, כי תשובתי קשורה בהידיעות אשר אקבל, ובכן מהרה חושה לשמח בדבריך לבב אוהבך באמת ובתמים לעולמי עולמים

יל״ג.

אגרת שלש עשרה.

[להנ״ל]

פאניוועז כ״ג תמוז תר״חי.

אָחי!

היום בבקר ערבתי אליך בחפזון שתים שלש דלתות במכתב ידידנו ד. אשר כבר היה נתון בידי הרצים ויושב אלי על רגע אחד בעבור שתי אותותי ההנה בקרבו, ושם הבטחתיך להרחיב דברי אליך בפאסט הבאה, והנני מקים הבטחתי ואת עתה. אולם דע אחי כי ידידינו השנים ה״ה ד. וסירקין עשי השערורית מאד והאבידו ממני את מכתבך הגדול אשר קבלתי לרגלי המשלוח ביד משרת ה., ובכן לא אוכל להשיב לך אמרים על דבריך, דבר דבר על אפניו כדרכי תמיד, כי אם מפי זכרוני אשיבך מלים; הוא יקרא אלי כל דבריך ואני כותב תשובתם על ספרי זה בדיו. הודעתני כי רבה שמחתך בראותך מאמרי הקלים והדלים בלשון אשכנז נדפסים, ואם כי לא אדע על מה הרבית השמחה, כי הלא אין במאמרי ההמה כל דבר חפץ, בכל זאת לא אכחד ממך כי בצדיה הסתרתי ממך עד כה את שלחי מאמרים בלשון אשכנז להר״ר פהיליפזאהן, למען הרעישך פתאם ולמען תגדל נחת רוחך; אבל עוד תשוב תראה תעבות גדולות מאלה במכתב העתי „וויענער מיטטהיילונגען״ לידידי הה׳ לעטטערים, אם יגיעו לידך העלים מן החדשים האחרונים; אפס כי רבם שמי בלתי התום עליהם מטעם כמוס; וגם להר״ר פהיליפזאהן שלחתי לפני ירחים רבים „מאמר גדול״ בל״א מדבר משפט ספר מ״פ לידידנו ק׳ שולמאן. והוא לא הדפיסו יען כי לא היה לבו כלבבי במשפט הספר ההוא; ומאמרי ההוא הניעהו לדבר מה שדבר נגד העתקת שולמאן בנומר 33 שנה עברה, וקימתי בעצמי „מברך רעהו בקול גדול, קללה תחשב לו״, וגם בשובי להפך בזכותו של ידידנו שולמאן בתוך המאמר „דברי שלום

ואמת" לא עלתה בידי להוציא מחשבתי אל הפועל, יען כי המגיד השמיט הערה אחת אשר בה הוצאתי כצהרים צדקת שולמאן, על אשר היתה נגד דעת פּהיליפזאהן, והוא ירא מפניו כי כבר הודיעהו שוט לשונו כאשר בלתי ספק תדע. והארכתי לפניך בדבר הזה יען שידידנו פלונגיאנסקי הוכיח דרכי על פני אשר מדי דברי במאמרי „דשו"א" על אדות שולמאן והעתקתו לא הפכתי בזכותו (וזה היה בלתי ספק בידיעת שולמאן) ואף כי ספרתי גם לפלונגיאנסקי את דברי השמיטה אשר שמט בעה"מ את הערתי, בכל זאת אפונה אם יאמינו לי; אבל יש תחת ידי מכתב מבעל המגיד, אשר בו הצטדק לפני על השמיטו הערתי הנ"ל, והוא גם יצדיקני. ואשוב למאמרי בל"א ואמר: כי אם אָנכי מצאתי חן בעיני פּהיליפזאָהן ולעטטערים לתת לי יד בעליהם (האחרון הזה יאמר במכתבו אלי לאמר: „מַאמריך בלשון אשכנז אתן תמיד בראש המאמרים") על אחת כמה וכמה היית אתה עושה לך שם גדול לו חפצת לשלוח מאמריך ערוכים בטוב טעם ודעת על טהרת לשון אשכנז כיד ידיעת הלשון ההיא הטובה עליך, ליד ה' פּהיליפזאהן או ליד ה' לעטטערים (על יָדי) — ומדוע לא תעשה כזה אחי? הלא ידעתי כי עטך מהירה מעטי ומה גם בלשון אשכנז, ולמה זה תחבק את ידך בחיקך ותִדם? ידעתי כי תשיב תתנצל לפני בטרדותיך הרבות, אבל אחי מי זה לא לקח חלקו בעמל אנוש ומי זה לא ישא טרח עבודתו ומשא בני ביתו? ואני מה? האנכי יושב ודורש תורה כל היום ואלהים ממטיר לי לחם מן השמים? האח! מה טוב ומה נעים היה לי לשבת אתך יחד על גפי מרומי התושיה, וללכת עמך ידיד לבי יד ביד בארצות הסופרים והמחברים! וזה כל מגמתי וכל חפץ לבי מיום תפשתי עט סופר בידי, ועל כן העירותי ועוררתי את רוחך פעמים רבות במכתבי ואַתָּה נרדם — ואנכי הולך ערירי — גלמוד ובדד על עיי שפת ציון על במות הר הבית!!

ועם כל חפצי הרב לראות דבריך נדפסים, למען הועיל לבני עמנו בתבונות כפיך, אגלה דעתי לפניך כי את מאמרך „פעולת אספת הרבנים" לא ידפיס בעל המגיד בשלחי אותו אליו, מפאת כי כבר עברה עת רבה מיום האָסף הרבנים ואין זה עוד דבר חדש, ומה גם כי כבר בא מאמר כזה נדפס בעלי המגיד, מספר בקצרה פעלות הרבנים והתכלית אשר בשבילה קבצתם הממשלה, בעין המאמר אשר כתב ידידנו ה' וואינדערבאר באללג' צייט' דעס יודנטה' על אדות זאת. ולו שלחת לי את המאמר הזה בעת שלחך אלי את השיר הגדול (אשר עוד עד היום מונח הוא תחת יד בעל המגיד) כי אז היה נדפס בלתי ספק. מכתבך אשר הבטחת לשלוח אלי, הנמצא כעת תחת ידי ידידנו הנ"ל, אקבל בספר פנים יפות ואקראהו בשום שכל כאשר קראתי גם מאמרך המישב לך פה; ואל נא יפול לבך אחי יען כי גזרתי אמר כי מאמרך זה עבר זמנו ואסיר בהנאה לקוראי המגיד, והוסיף ידך לכתוב ולדבר דברים טובים ומועילים וכבדני אם תחפוץ לשלחם אלי

ולשום עיני עליהם; ואם תחפוץ לכתוב דבר בתוך עלי העתים תתחרה על פי רוב לכתוב דבר ממשי (קאָנקרעטע, ניכט אבשטראקטע), אבל הלאיש כמוך אגיד דעתי? ומה אדע ולא תבין!

על משלך „הפרס והמזמר" אנכי מחכה בכליון עינים, כי כבר פניתי לפניו מקום בין משלי אשר אנכי משלים להעתיק אל הלבן. ואם תתמהמה לשלחו אלי ואבדת לי זמן הרבה — ועשה בו ככל אשר בקשתיך באחד ממכתבי הקודמים!

ומדי דברי במשלי הנני מצרף בזה לפניך, לשמוע משפטך, משל „העשיר במותו", והגד לי אם יסקלוני בני עמי בהדפיסי אותו וכיוצא בו (. . . .)

עוד לא אזכור דבר מכל הנאמר במכתבך הראשון ואשיבך עליו; ואם אמצאנו, או כי אזכור כי החסרתי מאומה, אשובה ואמלאנה במכתבי הבא. ואותך אבקש אשר בבוא התכריך מלייפציג לה' דייבנער תתחרה לגרשו מריגא בחפזון ולשלחו אלי ע"י הזדמנות ראשונה. ודע כי גדולות אנכי מחכה לראות ממך, כן בעניני תורה וכן בעניני אהבתנו, בימי החֹפש הזה אשר כבר באו לך! ועוד יש רעיון נסתר בסתר לבבי אשר לא אגלנו לך היום כי עוד לא בא עתו. והנני מברך איתך ואת ביתך ואת כל אשר לך בשלום רב ובברכה גדולה ויתרה — ידידך באמת יל"ג.

אגרת ארבע עשרה.

[להנ"ל]

ב"ה . . . למנחם . . . תרי"ח פאניוועז.

שלום לך מחמל עיני ומשא נפשי, ידידי מקדמות עלומי עד היום האחרון!

כל מכתביך ומשלותיך קבלתי אל נכון; והנה אם לא אודה לך בזה על עמלך וטרחתך החדשה למעני, אות הוא לך כי הגדלת על כל תודה חסדך ולך דומיה תודה. והנני שב ופורש את מכתביך הנאהבים והנעימים לפני, אחרי קראי בם פעמים רבות מבלתי שבעי לשמוע את הוד קולך וצוף דברות נעימותיך, ואענך עליהם גם ענה דבר דבֻר על אפניו: מכתבך הגדול נוטף מור עובר, ואם כי לא יוכל לכבד במקום רגליו את עלי המגיד, כי המוציאם לא ידפיסנו משני פנים: א) כי הרבית לספר בשבחו של פהיליפזאהן והוא שונא לו שנאת הזבוב אל השממית, ב) כי דברת אחרי כן משפטים אתו, והוא ירא מפניו ולא ידפיין להתגרות בו; בכל זאת תשמרנהו מכל משמר בסתר ביתך ותיפהו בהיות לאל ידך, כי נכבדות מדבר בו; אפס כי את שמי

אני, ידידי! תוציא משם; כי מי אני ומה חיי ומה פעולותי בישראל כי הביאותני עד הלום? עוד לא עשיתי גדולות ויהללוני בשערים, ויזכירו את שמי בין אנשי שם; ואם ברבות הימים אולי גם ימצאו בי איזה דבר טוב — גם אז יהללני זר ולא פיך! וטוב לי דבר טוב אחד מפי איש נכרי אשר לא ידעני מתמול שלשום, מרבבות אלפי שירות ותשבחות, משפחות אוהבי וידידי, כי בזה אירא תמיד פן האהבה מקלקלת השורה וידידותם אלי קסם על שפתיהם ובוש אבוש לשמוע מהללם. משלך יתנוסס כאבן נזר במשבצות ספרי; אפס כי נועזתי לשנות בו עוד דברים אחדים כיד רשיונך הטוב אשר נתת לי ואלו המה: א) שורה 8 — חלף רוח, הפעל חלף הוא עומד ומוסב על הרוה שהוא חלף, כמו ורוח על פני יחלף; ובמקרא אז חלף רוח, הוא כמו ועבר עליו רוח קנאה, ולא פירש איזה רוח, רוח זנונים או רוח שטות וכיוצא בזה. ופה במשלך היה צ"ל החליף רוח, אבל לא חפצתי לשלוח יד הרבה וכתבתי חלף רוחו. — ב) שורה ט"ז — יחפיר, כתבתי תחפיר, כי אע"פ שהמזמר זכר, צפור נקבה. ג) י"ז — ת' גם מלך הליל כתבתי וּמשל הלילה כל' הכתוב אצל הלבנה לממשלת הלילה. ד) החלפתי והעמדתי הד' שורות י"ז — כ' לפני י"א, משני פנים: שלא יהיה המשל כשיר של חוליות ולמען תהיה השורה: „כלם הקשיבו אף הטו אזנים" כו' אצל השורה „אך פתאם כל ההוד נהפך" כו' שהיא העברה פתאמית ממעמד למעמד בשיר. ה) כתבתי בשורה כ"ד „ובמגנת לב כּפִּימוֹ ספקו", כי יספקו הוא מן החולמים ולא יבא בחרוזים יצעקו, ואחרי כי הסרתי כפימו ספקו הייתי נאנס להחליף ובתמהון לב על ובמגנת לב למלאות מספר התנועות. ו) כ"ה — כ"ט, הבט כחתף שם ארב... עתה זה ירד... פתע התנפל... — דע אחי כי באמרך בתחלה אך פתאם כל ההוד נהפך לחרדה, פלצות אחזה השומעים כו' עד ספקו היטבת מאד לתאר ההרעשה הפתאמית אשר עברה על נפש הראים למראה התמורה הנוראה אשר עברה בו רגע כמימריה על נפש המזמר החף מפשע; והנה לא תתפעל [יתפעל] לבנו בחזק רב ולא יתגעש לבנו בלתי אם למקרה אשר יהיה לפתע פתאם אשר לא עלה על כל לב בתחלה, אשר על כן תהיה פה ההרעשה גדולה ללבב הראים, אם נאמר כי המה לא ידעו ולא ראו בתחלה כי הפרס אורב בסתר למזמר, כי אם בעוד נפשם שבעה נופת מעליצות וזמירותיו ראו פתאם את הפרס מתנפל עליו לטרפו; ולו ראוהו בתחלה אורב, כי אז כבר היו מוכנים ומזומנים שיתנפל, וא"כ לא נרעש עוד לבם בעת התנפלו, ומה זה כל ההרדה „הוי! הוי!" שצעקו? אתה תבינני אחי כי דברתי בלי סדרים, כי למבין כמוך אדבר ולא אדקדק עם עטי כחוט השערה, ותפליט כאשר תפליט *), ובכן קצרתי וכתבתי כזה אחר מלת כפימו ספקו:

*) המחבר משתמש ב„עט" בל"ז ול"נ פעם יזכרהו ופעם ינקבהו. העורך.

כי כחזיז שמים ירד הפרס
בנעים־זמרת־יה זה מָלֵא לו פֶּרֶס
ויתנפל פתע על זה טרפהו
ובחרבות חרטומו אחז ערפהו.

ז) כפי אשר תראה החלפתי מלות טרפי, ערפי במלות טרפהו, ערפהו למען יהיה החרוז מלעיל ומחקתי הב׳ של בערפו למנוע שנ״ע, כי פעל אחז משמש גם ביחס הפעול. ח) לְצוּרְנָים. הוא שם הדש, כי מן באחד ענק מצַוְּרֹנֵיִךְ הנפרד צַוְרֹנִים כמו שַׁהֲרֹנִים אבל לא ברבוי זוגי, ולדעת רוב המבארים גם הוראתו כמהו והוא: תכשיט הצואר. על כן שניתי שתי השורות וכתבתי כזה:

מאכלות צפרניו תָּקַע תָּקֹעַ
לו תוך רֹךְ החזה צַוָּאר וָלֹעַ.

ט) שורה 39—ת׳ יאהבו כתבתי ישחקו, כי הי׳ תנועה יתירה. י) שורה 47—48—מחקתי, כי מלבד שמלות ידע ידוע אינן על מכונן רק למלאות החרוז, הנה גם הוא הפרזה גדולה ויתירה (יותר ממאה שקלי זהב בעד הספד על מות עשיר) שיתפאר הפרס שגם ינקום מאהר אם יגע בו לרעה, די לו אם יבטיחנו שהוא בנפשו לא יעש לו מאומה. יא) 54 בזרעיתים, אין במשקל הזה, ובכן כתבתי:

53 וארד חיש ממרומי השמים
54 חַבֶּק-לךָ נַשֶּׁק-לךָ פה ושפתים!

יב) שורה 56—ת׳ אפס כמוני, כתבתי כמוך הנני, לתקן החרוז ולמלאת המשקל לי״ג תנועות, ולהמלט מהפרזה. יג) ת׳ המלות ודותי נורא, היה צ״ל נוראה, ולא יֶחֱרז עם אזמרה, וגם נורא הוא חרוז מקוטע; ובאשר גם בלעדי זאת נחסר כאן שם האומר, מחקתין וכתבתי התחתן: (הצפור דִּבְּרָה). יד) 63—ובבטני הה להין—הוא ממש מאמר לעבענזאהן בשירו ההמלה, כתבתי מִמַּהֲנַק וָלַחִין. טו) 68—ת׳ תתענגה שלא יֶחֱרז מכל וכל עם אבליגה, כתבתי (לא אעניגה בהפעיל שלא נמצא בכ״מ) כי אם אַעֲנֵגָה בפיעל, שנמצא הנוה והמְעֻנגה, מעַנגיה לעולם.— טו) 69—ת׳ עֲנָהו כתבתי יַעֲנֵהו, עתיד במ׳ עבר, להשוות החרוז. — יז) שורות 72, 73 השמטתי.—והנה על פי התיקונים האלה העתקתי כבר את משלך אל תוך ספרי ובראשו כתוב כזה: „המזמר והפרס, משל ידידי איש חמודות המליץ המשכיל וישר הנפש במו״ה זאב הכהן קאפלאן נ״י, ובתחתית העלה הערה כזה: „בבוא לנגד עיני ידידי המשכיל החריץ הזה

משלי „הדלה פנינים מן הים" אשר בו אקרא בגרון לכל משכילי עמי מבני הנעורים הנרדמים בשפלות ידים בסתר ביתם, וממסבות שונות יאבדו את לשון הלמודים ואת לב המתנה אשר חנן אלהים אתם ולא יבאו לעזרת שפתם ותורתם בסופרים, ואשר ידידי הנ"ל בנפשו הוא אחד מן הראשונים שבהם באשר חננו ה' חכמה ודעת, רחב לב ועט סופר מהיר, ורק מפני עקת החיים ועל הפרנסה הכבדה על שכמו לא עצר כח להפיץ עד כה מעיני חכמתו ומליצותיו חוצה כי אם זעיר שם וזעיר שם: בבוא נגד עיניו משלי ההוא, שלח לי לתשובה עליו את משלו זה, אשר בו יצא בעקבות קרילוף הרוססי בשני משליו (משל כ"ג בספר השני ובס' השביעי).—ובראותי כי דבריו טובים ונכוחים פניתי להם מקום פה בין משלי; ומה גם אחרי אשר לדאבון נפשי רבים מתופשי התורה והחכמה בבני עמנו יכירו את צלם דמות תבניתם בראי הפנים הזה, ודבריו אלה אשר יצאו מלבו יהיו דברים הנכנסים אל לבם המה". ע"כ; ובכל זאת ידידי אם עוד יש לך לתקן אחרי תקונותי או את תקונותי, הודיעני ואתקן. בעוד ימים אחדים ירוץ ספרי כגבור ארח לעלות מעלה מעלה עד בואו לבית המיניסטעריום, ושמה ירצו משפטו אם לשבט אם לחסד; משכילים אחדים בווילנא הבטיחוני שימליצו טוב בעדי לפני מיודעיהם בעה"מ פ"ב שיחושו לטובתי; הודיעני נא היתכן שאבקש דבר כזה גם מהה"ר ניימאן, שיבקש בעבורי את מכיריו אשר לו שמה בלתי ספק להוציא כאור משפטי, ולעמוד כמליצים על ימיני; ואם יוכל היות שימלא בקשתי זאת? כי כפי הנראה לא יחפוץ להשפיל כבידו עד לשפל מצבי. — דעתך על משלי „העשיר במותו" הניאתני מהביאו בין שאר משלי, אבל מה שאמרת כי „רב־סוחר" כזה הוא בריאה חדשה מעשה דמיוני ויקר המציאות; לא אחי! הוא בריאה חדשה אשר אנכי רואה אותה מדי יום ביומו.... וכן מאה שקלי זהב (אשר היו נצרכים ונחוצים להרב על מסחרו) אינם הפרזה נוראה בעד הספד איש עשיר; ולו ידעת כי שלח הג' יוזל גינצבורג להאר"ם 50 שקלי זהב בעד המצבה אשר עשה על קבורת אביו? ועוד כיוצא בזה. תקותי לבא לריגא נשארה מעל, ואתה לא הועלת מאומה בדברך את הדברים לד' במכתבי אני, וכמו לא חפצתי לדבר עמו על אדות זאת, כן לא הראיתי לו גם את מכתבך. וכבן אבקשך עוד הפעם אולי תוכל אתה לבא אלינו לימים אחדים, בשוב אשת דיללאן ביתה; והוא גם הרעיון הנסתר אשר היה לי. הס' אוריאל אקוסטה מחירו 75 קאפ'; אבל מה לך ולצרה הזאת? קראהו ועבור עליו והשיבהו לי כי לא גם לי הוא. במאמר אחד ממני אשר יודפס במהרה, נמצאה גם בקרת קטנה וקצרה מדברת בגנותו של הספר הזה (במאמר ההוא הזכרתי גם את שמך אחי!). הודיעני נא גם את דעתך אתה עליו. הכבוד נדיב יהי לך. — תמהתי מאד כי ידידנו ה' וואונדערבאר (אשר זה יותר מירח ימים אשר כתבתי אליו ולא ענני) יבקש ממך להעתיק (לפניו) [בעבורו] מאמר מן הצד"י! האיננו בידו? ואנכי דמיתי

כי בלתי ספק יש תחת ידו כל ספרי פהיליפזאהן או רֻבם לכל הפחות ובקשתיו שישאילם לי. — עוד אבשרך כי ידידי הד"ר לעטטערים הדפים בתוך הוויענער מיטטהיילונגען שלו הודעה על אדות ספרי „אדו"מ" בדברים נעימים ומחֻכמים ושבע הללני בשער בת רבים. עוד אחת אזכירך שתודיעני בעת תשוב לדבר בי, אם אוכל למצוא לי איזה עזר מאת הד"ר ה' ניימאן בפ"ב, כי הדבר הזה גדול הוא לי מאד. מאמרך אשר תחת ידי אשיב לך ע"י ידידנו ה' ד. אשר יבוא ביום ח' אוגוסט לעירך להשיב את אשתו אל נָוֶה, ועל ידו תשיב לי גם את כל עלי המגיד אשר לי תחת ידך וגם את אוריאל אקוסטה, אם לא תעצרנו לך, וגם את הצייטונגען אשר יהיו לך בידו תשיב. עוד זאת: אולי יש לך רבע שעה יתירה והלכת לבקש [ב]עבורי בבתי ממכר הספרים או אצל האנטיקוואר: דיע עזאפישען פֿאבעלן אין איינער דייטשען איבערזעטצונג! כי נחוצים המה לי מאד. ובזה כלו דברי הפעם, וקבל שלום מאת אדון השלום, אתה וצאצאיך מחמדי עינים, ורעיתך יפת פעמים, השוכבת בין שפַתָּיִם, לשמוע שריקות עלי המים, בברכת אוהבך מזהב פרוָיִם, ומכל סגלות ארץ מצרים, עד שוב עפרו ארץ ורוחו השמים (?)

יל"ג.

אגרת חמש עשרה*).

[רשום בעצם כתב יד המנוח לאמר: מכתב זה כתוב לסירקין בשנת תרט"ו או תרט"ז.]

פאניוועז, ( ) אב תרי"ח.

שלום לך דובבעלן החוף נוה שלום שדה עליזים משכן כל שמחי לֵב! שלום להרריך מפיקי מרגוע ושלות השקט, שלום לעצי יעריך רעננים ודשנים,

---

*) הערה. המכתב הזה נכתב אלי בתחלת חודש אב שנת תרי"ה, ואנכי רחצתי אז במי הים במקום הרחצה דובילן בקרבת ריגא, ויושב בבית ידידי הנכבד ר' אליעזר בירמן (שמשם נסע לקובנא ואח"ז תקע אהלו בפטרבורג, עד עתה. בבקר אחד ואני עומד על שפת הים ומחכה לקראת בוא אנית הקיטור מריגא, ובבואה יצאו ממנה שני אוהבי, ר' זאב קפלן ויל"ג; הראשון בא כפעם כפעם לבקרני, אך את השני לא דמיתי ולא חשבתי לראות שמה, ותגדל שמחתי עד מאד. כיום תמים התענגנו שלשתנו יחדו, ושם אתנו החכמים וואונדערבאר (מחבר ס' דיא מעדיצין דעם תלמוד'ס) ומינדלסון. למחרת היום ההוא שב יל"ג אל עיר מגורתנו אז פוניבז, ומשם כתב לי בבואו את הספר הזה, אשר קראתיו באזני כל רעינו שם ונתפלא על טוב טעמו ורוח השירה אשר בו, והנה המכתב ההוא אָבד

המריקים מעליהם שבע שמחות נעימות נצח, המניפים את כפותיהם בהיות בם הרוח, כלם ישאו קולם, ירנו כנבל דוד, יצהלו מים, ושלום למי הים המזהירים כעין הספיר, המשתחוים אל נכח הדרך ועפר רגליך ילחכו. שלום לשפריר הרקיע הנטוי על ראשך כקערה הפוכה על פיה ותפוח הזהב, המאיר לארץ ולדרים בתוכה. ושלום לנהרות איתן הרוחצים רגליך ולאניות קלות הנושאות מלקוח רב ושלל עמים רבים אל תחת כנפיך, ושלום לכל קריאיך המשליכים עמל אנוש אחרי גום ומתאוים לשכון שלום בערבותיך ולהתלונן בצלך, כרוחות זכות בעדן גן אלהים, בהשליכם את עפרם על הארץ בשחוח.... כצל בנטותו נהלכתי כך גם אני, באתי אליך בעב הענן, שאפתי רוחך הצח, השבעתי עיני במראה כבוד הים המדבק אותך בזרועות עולם, ובטרם נערתי עפרך מעל רגלי ואשיב ללכת בשבאתי, נשא באניה קלה בעשן רבבה — ועקבותי לא נודעו. האמנם כצל בנטותי נהלכתי, ננערתי מלב כל ראי? אולי בלבב אחד מיושבי בצלך שרשי רגלי ההתקו, אולי עוד לא מש מזכרונו היום האחד אשר התענגתי בימיני במבחר עמקיך, אולי לא שכח עוד הרגע הנעים ההוא אשר פחד ורחב לבבו בראיתו אותי ראשונה נצב לעומתו כי בפתאם היה הדבר! שלום גם לך יהושע, נטע נאמן נטוע, על מי התורה ומבוע, בחשבת עיר מושבי אור והוע, ובימי חיי אין חפץ בב כלי חמדה ושעשוע, ושלום לאשתך העדינה, אשת חיל בת בינה, האם באה גם היא דבלינה? ושלום לבערמאן ולכל ביתו ושלום לקאפלאן ולוואנדערבאר ולמענדעלזאהן — שלום לרחוק ולקרוב הבאים להתרפאות דבלינה; יאמר ה׳: ורפאתים!

יְיָ עַל מים רבים.

מורעות עָמל בזרוע הנתקתי
וַאֵדָא על כנפי רוחי דבלִינה
באחֻזת רעים שם לילה אלינה
ובאור היום כחלום לנדוד הִרְחַקְתִּי.

אך שם משד ים נעם רב ינקתי
ופְעֻלות האל וכבודו אבינה
מנו מזון רב אל נפשי אבינה
רחקת מני דבלין, ממך לא רחקתי!

ממנו ברוב הימים, ועתה מצאתי מערכו (черновоіі) בתוך כתבי יל״ג אשר עתה בידי, בחסרות ויתירות מחוקות ונוספות, וזוכר אני כי המכתב הנעתק שהיה בידי עלה על המעתק הזה פי שנים.

פה המקום להעיר כי הנרשם בידי יל״ג תחת השיר „ה׳ על מים רבים״ (כל שירי יל״ג ח״א 20) מספר השנה תרט״ו, בשגגה יצאה מלפניו, וצ״ל תרי״ח.

יהושע סירקין.

עוד ספיר הים ותכלת רקיע
עוד רוח הצח שם יפוח שפי
עוד נשים צֹבְאֹת עוד בחורי יפי.
עוד אני שיט אל עיני יופיע
עוד עת משנתי הגיוני יעֹרו
דבלין ומלאה על פני יעבֹרו.

בהסגר דלתות ביתך עלי באשון ליל מוצאי השבת, ואנכי הצגתי רגלי על גרם המעלות (העליון), לא ראיתני עוד ואנכי באתי בעגלה המלאה נטילי ברזל ורקעי פחים, אשר השמיעו קול צלילם באזני בכל הדרך ההוא; תחתי יצע שקים מלאים מלח ועל ראשי חִשְׁקֵי עֵץ ומחצלת מגוללה ומטלאָה עליהם מלמעלה; לעגלה זאת עגלת צב יקראו. והיא קבלתני בחיקה ותניעני על ברכיה שני ימים ושלשה לילות, עד כי היה לי לזָרא! ואסע מריגא ואחן במיטאַוי, ואסע ממיטוי ואחן ביאנישאק ואסע מיאנישאק וָאִחַן בפּאָקראָי, ואבא אל המלון והנה שם מלמד יושב, משמיע שריקות עדרים ומלמד לנעריו בסדר אלה מסעי בני ישראל (פר' השבוע) לאמר: ויסעו מבני יעקן ויחנו בחֹר הגדגד, ויסעו מחֹר הגדגד כו' — וָאֹמַר אל הנער המלֻמד האם לא הטיבות אם קראת בחֹר הגדגד? — אולי היה יותר טוב לקרוא בחֹר בדעתך, אבל אין לנו לזוז מאשר מסרו לנו בעלי המסרה, וכך למדוני גם רבותַי. ואחד המלמדים מבעלי העגלות היושב בבית וישמע לדברַי, לעג לאיש קצוץ פאה ומגלח זקן כמוני החפץ לגלות פנים שלא כהלכה בתורת משה ויאמר: ובמה הטיבות בתיקונך? הלא הֹר פירושו הַר ומה פירושו של חֹר? — חֹר, הוא שם דבר (עניתיו אני) אשר תשקהו מנשיקות פיך! — ואסע מפאקראי, ואחן במלונת היער, ואסע ממלונת היער ואבא לפאניוועז ביום השלישי.

בעוד שוכני הלד נרדמים בחשך
וחזיוני לילה יעופפו גדודים.

ואמצא את אשתי ושתי בנותי עודן ישנות, בריאות וטובות רעננות ודשנות, וגם לכל בני ביתך שלום ולבנך יחידך אשר כבר יצא[ה] לו שן אחת בחניכיו, שלום.

בביתי מצאתי מכתב מאחי. כבר קבלו את ספרי בבית הדפוס. שלשום (ביום בואי) שלחתי לווילנא ארבעים רו"כ לקנות נייר. בביתך נמצאו שני מכתבים אליך אחד מבריסק ואחד ממינסק, ולא אוכל שלחם אליך.

היום שלחנו לבית עולמים שני מתים מבני עירנו. האחד י. מ. אשר בנסעי מעירנו היה עודנו בקאוונא ויקן לו שם בית חומה במחיר שמונת אלפים וה' מאות רו"כ, וישב לביתי לאסוף כסף מקנתו, ובשובני מריגא

מצאתיהו הופק על שערי המות. המת השני היא האשה החננית א. ב. אשר נפחה נפשה היום בבקר ועוד לא שבה לאדמתה.

יב. בעל ביתך רכב על עב קל ויבוא לקאוונא ויָנעו כל רבני קאוונא מפניו; ולבב הקאנדידאטען נמס בקרב(ו) [ם], ויהי בהפילם הגורל ויצא הגורל עליו וכל השומעים השתוממו כי לא ידעוהו ולא שערוהו מתמול שלשום, וגם לא ידעו מה זכותו ומה צדקתו מה כחו ומה גבורתו. ולבב י—א נפל ויתעצב מאד, כי הוציא כאלפי רו"כ על הדבר הזה וגם מקומו אבד, כי בית הספר במאהילף סֻגר; ועתה משניו השליכו טרף.

עשה כמו שהבטחתני פה נחשת קלל למעני, ופתחת עליו את שמי. אם תשיב להיות בבית האנטיקוואר הביא לי את העוֹאפ. תקנה תוברות (אחדים) [אחדות] מן הגליונות המשירטטים לכתוב עליהם לניסך ולגיסתך הקטנים. מה שלום שְׁלֻמית? האם לא רִמְּתה את תוחלתך?

הנאדוואר עוד לא בא, והיום או מחר יבֹא; אבל לא נאדוואר יבוא כי אם קאָויאַנגאַיץ אופראוולעניע בכל בעיתיה ובלהותיה וכבר שרפו את כל כפרי החשבונות אשר בקאָנטאָר, בפאניוועז ביום השבת, ובשאוועל ביום השני.

לא אפטר ממך כי אם בדבר הלכה. בהיותי בדֻבלין ואתבונן על המין האנשים השונים הבאים לבקש רפאות תעלה איש איש לשברו בְמי הים, הבינותי טעם מליצה אחת בדברי ירמיהו אשר היא כתומה מעט, והוא פסוק כי גדול כים שברך מי ירפא לך (איכה [ב' י"ג]) ואם נאמר שכבר בימי ירמיהו ידעו (כבר) מסגלת מי המנִדרות (מינעראלוואסּער) ובקשו להם רפאות מן התעלות ומן הימים, מה שנמצא קצת ראיה לזה בדברי יחזקאל [מ"ז, ט'] או נבין את הרעיון השירי אשר כסה ירמי' בדבריו אלה, באמרו: כי הים הגדול, הרופא לשבורי לב ומחבש לעצבותם, לא יוכל לרפא את שבר בת עמי, יען כי שברה גם הוא גדול כים, ומי ירפא לו? כאלו אמר שלא יספיק הים בכל סגלותיו הטבעיות לרפוא שבר הגדול כמוהו!

ומי שירפא לים ירפא גם את שבר בת עמי, וירפא גם אותך ואת ביתך וי אשתך ויחלימך ויחיך והשיבך שליב לרועית בנך ידידך ולרועית ידידך אוהבך בכל לבבו ונפשו

יל"ג.

אגרת שש עשרה.

[לה׳ ז. קאפלאן]

ב״ה עשרה באב, „לזאב שלום רב״ — פאניוועז. (תרי״ח).

שלום רב לְזְאֵב, ידידי ומחמדי בנפש ובלֵב, ואל יבואהו השבר והכאב, בנפש בכים וגם לא הֲגֵו! ! *)

אין לי כמעט דבר לדבר בך יקירי, כי כבר דללו והרבו יאֹרי אמרי בתעלות המכתבים הרבים אשר הריצותי לך אחד אחד; והנה נפשי יבשה ועיני כלות אל גשם נדבות פיך אשר תניף עלי ואשר תטיף על הרבוני לבי. בפאסט העברה השיבותי להר׳ ד״ר ניימאן את הפאס עם רו״ב אחד מותר ההוצאות, יען כי הייתי בנפשי המתעסק ועל כן לא עלו הוצאותיו יותר מג׳ ואולם הוצאות הפאסט בתוך השלשה לא באו, ולא חפצתי לנכות מן הרו״כ השלם דמי הפארטא ואתה תקבל מיד הד״ר 24 קאפ׳, וצרפתם לחשבוני. אם באו הוויענער מיטט. ויתר המשלוח מלייפציג מהרה נא אחי להשיבהו לידי ע״י הזדמנות ראשונה, איה מִשְׁלָךְ? ואיה מכתבך אשר אמרת לשלחי אלי לבקרהו? וכבר הכינותי גם אני מכתב ומאמר לשלחו אליך ולדרוש משפטך עליהם בשכר עבודתי אשר אעבדך במכתבך אתה; ואם תחדל העבודה ממני, איככה אבוא על שכרי? מה פשר דבר הרעוויזיאן? ומה שלום רעיתך ושלום צאצאיך? הנה בנך מאקס שיחי׳ כעת כבר בן חמש או בן שש שנה, האם כבר ההילות ללמדו דבר? ומה הכנותיו וכשרונות נפשו? אולי עלתה בי חמת הד״ר שיחי׳ על התמהמהי לשלוח הפאס, כפרה נא פניו בדבריך הנעימים והתפלל בעדי. וְחְיֵה

בברכת אחיך בנפש ורוח
אוהבך בכל עֱזוז לבבו
עדי יומו יפוח
לנוח על משכבו

יל״ג.

---

*) הגֵו כתיב בַּגֵו קרי.

[אגרת שבע עשרה.

מוצאי שבת נחמו [י"ד מנ"א] תרי"ת. פאניוועז.

[להנ"ל]

ידידי היקר!

בפאסט העבר שלחתי לך דברים אחדים במכתב ה., וכן אנכי עושה תמיד, ומי יודע אם קבלת את כלם; ובכל זאת לא אחשוך פי מדבר גם היום דברים אחדים ע"י דודי ר' א... א... הנוסע בחברת אביו לריגא; ויען כי ההזדמנות טובה הנני שולח לך עוד ארבעה נומערן מעלי המגיד אשר ישנם אתי, ואף כי לא יהיה לך הרבה נחת מזה, בלתי אם הראבון לב לראות כי חכם עמני ה' שד"ל באמת יצא מדעתו כאשר כבר אמר עליו חכם אחד. בעלים האלה נמצאו שני דברים ממני אשר אמנם לא יקרא שמי עליהם. מאחורי הפרגוד שמעתי כי איש אחד שלח או מתעתד לשלוח בקרת (טובה) על דבר ספרי אדו"ם להמגיד, ואצפה לראות מה ידבר בי. ועתה אנכי הנני מחכה לתשובתך על כל אמרי הרבים אשר הריצותי לך; ואם יכבד ממך להשיבני פעם אחת על כל להגי הרב אשר הוגעתיך בו בפעמים רבות, עניני למצער על הדברים היותר נחוצים בו ועל השאלות אשר שאלתיך במכתבי: והיטבה לי ג"כ לשלוח ביד המ"ב"ז את כל אשר בידך אלי; הגד"י, הפ"ב. גם המשלוח מלייפציג אם בא, וכן את עלי המגיד תשיב לי אם כבר כליתם. אם בא המשלוח מלייפציג ועוד לא תוכל שלחו אלי הודיעני למצער את מספר הספרים הלוטים בו אם תדע ומתי תשלחם. כמדומה לי שיש תחת ידך „אריענט" מאיזה שנה או נומערן אחדים אולי תאבה לשלחם אלי — ואם לא הודיעני אם ישנם ביד ידידנו ה' וואנדערבאר? כפי הנראה נכובה תוחלתי לבוא לריגא, כי ה. נראה במשתמט ולא יזכור עוד את הבטחתו לי מדי דברו על אדות נסיעתי לריגא, ואנכי לא אחפוץ להשכין לעפר כבודי ולהזכירהו, אף כי מאד מאד תתאוה נפשי לראותך; ואולי תמצא אתה לך מקום במכתבך לה. (כי נתחייבת לו תשובה על דבריו אליך במכתבו לאשתי) להזכירהו את הבטחתו או לבקשו שיקרב רחוקים בנסעו לריגא — ואם לא יישר בעיניך לעשות זאת וחדלת. אבל הודיעני נא ידידי! אולי תוכל אתה לקחת לך מועד לבוא אלי לפאניוועז בשוב ה. עם אשתו הלום? את כל זאת ועוד דברים כיוצא בהנה וכל העולה על רוחך תמהר נא להודיע לרעך אוהבך ומרחמך המשתוקק לצוף דבש אמריך יל"ג.

שים שלום טובה וברכה לרעיתך הכבודה ולכל צאצאיך! ימה שלום בתך הבכירה? ומה מעמד השכלתה, תבונתה ולמודיה?

אגרת שמונה עשרה.

כבוד ידידי הרב הנכבד והיקר חכם ידוע ואיש שם כו׳ מו״ה
יצחק-אייזיק בן יעקב נ״י.

את יקרתו מיום צום הרביעי העבר קבלתי ותמיהני על מע״ל כי לא הואל לשום עין על זאת אשר אנכי אינני דורש מידו כסף מזומן במחיר ספרי, בלתי אם להמירם בספרים אחרים, ואת ספריו הלא אקבל במקח אשר הושת עליהם. והנה כבר יש לו בזה הרוח הקצוב ושכרו איננו נגרע. ובכל זאת הנני נכון לשאת את הפ״צ הנגרע לסוכנים... ובשאריתם ישלח לי ספרים מאוצרו אשר אבחר, לפי שכרם הנקוב עליהם.

יואל נא לתת ליד אחי ספר „כבוד מלכים" אשר הרשותו מידי; אם על חשבון ספרי או יקבל מחירם מיד אחי במזומן, ואז אקוה כי יגרע לי גם 10^{0}_{0} כלשאר הסוכנים ויהי מחיר הספר 1.35.

ובזה הנני מברך אותו ואת ביתו בחיים ושלום ונכון אנכי לשרתו ולאהבה אותו ולדבקה בו בכל לבב ובכל נפש.

P. S. יואל נא בטובו להודיע לאחי המוכ״ז שרש דעתי בדבר קבלת ספרי. אם יקח ואם יחדל; כי הרש הרשותו מידי אחדים מן היושבים מעבר לגבול ולא שלחתי עד כה.

22 Juli 1857. (תרי״ח)
Ponevies.

אגרת תשע עשרה.

[לה׳ ז. קאפלאַן]

ב״ה יום ד׳ ח׳ אלול (תרי״ח) פאניוועז.

ידידי היקר, היושב על מבאות ים, השלום אתה?!

על יד האשה המביאה את מכתבי זה אליך, היא דודתי הכבודה כמ׳ ג׳ ש׳ אנכי שולח ג״כ מכתב ערוך בלשון אשכנז לכבוד הד״ר ניימאן נ״י כאשר יעצתני, אף כי לא לבי הלך לדבר הזה; והנה דע כי אנכי בחפזי, מחפזון המוכ״ז, כתבתי המכתב הנ״ל בלי שים לב כפי אשר הפליטו עטי, כי לא הספיקה לי עתי, ונסמכתי עליך כי בדבר הד״ר כך תדע למלאת אחרי דברי, לספר לו את תוכן ספרי ותועלתו, וחפצי ומבוקשי, ותטה את לבו בדבריך לטובתי (אף כי מעטה מאד עליו תקותי). ועוד תדע כי אם יואיל

לכתוב למי ומי בפ״ב לא יכתוב עוד עתה כי אם בצאת ספרי מווילנא ללכת לעה״מ, כי מחר אנכי שולח אותו לווילנא בצירוף מכתב בקשה כתובה בחכמה ודעת אל הגענעראל, ובצירוף ראַפּאָרט מן הסמאטריטעל שלי מדבר עלי טובה הרבה מאד, ובווילנא כבר הבטיחו לי רבים תשועתם, ובשוב הגענעראל מן האמבטאות אשר הוא לוקה עתה בעיר פאלאנגען, לא ימשכו הימים וישלחני לפ״ב, ואז אודיעך חיש ויכתוב הד״ר לאשר יכתוב; אבל אולי לא יהיה אז עת רצון, על כן לפי דעתי תקח עתה מידי הד״ר את המכתב בלי דאטום, ובבוא עתו תריצנו לפ״ב, ואולי גם תוכל עוד בין כה וכה לשלחו אלי (או קאפיע ממנו) לקרוא אותו. ראה אחי הפקדתי היום בידך דבר גדול אֵלי, ועינך אל תחוס איפוא על הוצאות הפאסט וידיך אל תרפינה מכתוב ומהודיעני דבר בעתו, בהיות בידך דבר מה להודיעני. תודה לך כי השגת [ב]עבורי את האזוף ובבוא לידך אל תאחר מהשיבו לי. אדמה כי אהיה בימי החג בווילנא אבל הוא עוד דבר המוטל בספק. מדוע לא תודיעני איכה נפל דבר הרעוויזיאן ומה ענ[ת]ך הקאַזיאָנע פּאַלאַטע? על מכתבי הראשון עוד לא עניתני דבר והנני מחכה לתשובתך בידי הנוסעים; הלא כל פאניוועז אתך, ועמם תעמס אותם דברים רבים טובים ונכחים לי אני ידידך אוהבך אשר תקותו אבדה ממני לראיתך עד — אלהים יודע עד מתי! —

יל״ג.

שלום לאשתך היקרה, וברכה מחמשת לחמשת ילדיך. בטרם החלותי לכתוב אליך אני מָלֵא ישבתי אל השלחן, ועתה ריקם אנכי ובלבי אין כל מחפזון רב ומטרדה רבה.

תרי״ט.

אגרת עשרים.

פאניוועז יום ב׳ ד׳ תשרי שנה „תפקדהו בטובה״ לפ״ק.

בראשית שנת „אחרית״, אחדש אתך הברית, לבלי תִמַח שמי מלבך וזכרי כל תברית; והמכלכל נביאו במדבר בנחל כרית, יתן גם לך היים נעימים שם טוב ושארית, ויטהרך מהטאתיך בנתר ובורית, ידידי וסמל מאויי, כל ימי חַיַי, זאב וואלף הכהן נ״י.

הנה אמרתי אשמרה לפי מחסום ולא אדבר בך עד תענני על מכתבי הראשונים והאחרונים, כי רבות נתחייבת לי; אפס כי זכרתי כי בעל חשבון הנפש לעת כזאת איש כמוך הירֵא אלהים מנעוריו, ובלתי ספק טרוד אתה בחשבונך עם אלהיך ולא תֵּפֶן לחשֵׁב עם רעיך. ומה גם כי נכון אנכי ללכת לווילנא ממחרת יום הכפורים ולשבת שם כל ימי חג הסכות, ויותר מזה כי אשה כלי זיינה עליה, היא האשה אשר כבר בקשתיך פעם אחת לקנות [ב]עבורה וכו׳... האשה הזאת שבה עוד הפעם ותאלצני לדבר בך ולבקשך לקנות עתה וכו׳... ובלתי ספק תעשה למעני ותקבל עליך הטרחה הזאת לקנות כו׳... ולשלוח ע״י המוכ״ז באופן שתגיע לפאניוועז על חג הסכות; וכן תשיב לי גם כן על ידו את עלי „המגיד״ אשר לי תחת ידך, ואולי יש ג״כ עלים מצייטונגען אחרים תשלח גם אותם. והנה דע אחי כי ספרי „משלי יהודה״ נתן על פי הגענעראל להחכם הצענזאר טוגענדהאלד לחוין משפטו עליו ואז לא ירף מדבר טוב עליו באזני המיניסטער; ואקוה כי החכם הנ״ל לא ימנע הטוב ממני, כי מודע ומכיר [הוא] לי מתמול שלשום. ואולם — היאמין לבך לשמועה הזאת? — האד״ם כזב ויבגוד בי; ימים רבים השיאני ויבטיח לי כי יחוש לעזרתי ובבוא העת נסוג מעלי ויעמוד מרחוק. אשר על כן נאנסתי לשנות טעמי ולבטל רצוני אשר רציתי בתחלה לבלי הטריח את הרב הד״ר ניימאן בשאלותי וכתבתי לו ע״י הפאסט ערב ראש השנה ובלי תפונה כבר

הגיע המכתב לידך ואולי גם גלה אזנך בדבר הזה, ואולי גם תוכל אתה לדבר על לבו, כי יתמכני בימין צדקו כי אין לי בלעדיו. בין כה וכה הנה עיני כלות לאמרתך אשר נעצרה זה ימים רבים. והנה מברך אותך ואת ביתך ואת זרעך בשנה טובה ומתוקה אני ידידך באמת

יל"ג.

ידידינו ה' סירקין מברכך.

אגרת עשרים ואחת.

[להנ"ל]

ב"ה יום ה' ו' חשון שנה „תפקדהו בטובה". פאניוועז.

לידידי בחירי מקדמות שנותי, אוצר מכלול כל החמדותי,
כמו"ה זאב הכהן נ"י. השלום והברכה! (לפ"ק).

פעמים בשנה אנכי חלם חלום נחמד, חלום משיב נפש נהלאה ומשעשע לב נשבר ונדכה, כחלום ישני אדמת עפר, בשם „אלמות" נקראהו. בחלומי והנה סרה מעלי יד עבודתי, דלתות בית ספרי נעלות, תלמידי מפזרים ומפרדים ואין פעמון מצלצל מאסף לנדד; ועירי הקטנה והנכחדת מאין אדם ורב בהמה בתוכה, נהפכה ותהי לעיר גדולה לאלהים! בתי מדות והיכלים רמים יכללו הדרה, והמון אדם רב ישתקשקו ברחבותיה ולהם פנים מפנים שונים; זה פני חכם לו וזה פניו פני צדיק ירא אלהים: פני מליץ ומשורר, פני משטין וצורר, וקנאה מעורר; פני אוהב חכמים ונבונים, פני אוהב בצע ורודף שלמונים, פני הבר לצבעים ולגאיונים; פני זה כפני אחי וקרובי, ופני זה כפני מיודעי ואהובי; וכלם יחלפו אחד אחד ויתהלפו חליפות וצבא רב עמם, ואנכי עומד ומתענג בעליצותי על התמורה ההדורה הזאת ואנכי נופל על פני וקורא: „הה ווילנא! הבי לי נא דודיך! פתחי לי אוצרות חמדתך ומטמוני יקרותיך, אתענגה נא על חמדות הדריך המחדשים עדיהם נגדי חדשים לרגעים, אתעלסה באהבים בחברת משכיליך, סופריך, חכמיך ומליציך רעי!" והנה יד נוגעת בי ותעירני, איקץ והנני פה בעירי פהרנבז.

מחלום נחמד כזה הקיצותי אתמול לעת ערב ואשוב לטרדותי ולדאגותי כפעם בפעם; ואשוב לשוחח באחי ורעי הרחוקים ע"י הכתב, ואשוב לדבר שלום גם בך, אבן הנזר בין פניני ידידי, ראש הפינה ליסוד קירות לבי וכתי נפשי! אבל לפני יום הכפורים דברתי בך דברים אחדים ע"י עגלון, אף שלחתי לך חמשה רו"ב לקנות לי איזה דבר חפץ והנה עד היום עוד לא עניתני

בדבר קבלת המכתב והכסף ואף לא שלחת לי את החפץ המבוקש ולא עלי הצייטונגען אשר כבר נקבצו ובאו אל תחת ידך ולא השיבות לי את עלי המגיד אשר בלתם לא אובה שלוח לך אחרים תחתם אשר תשמח נפשך בקראך בם דברים רבים ממני וגם שמך נזכר בם לטוב, וגם לא הודעתני את חפין הד"ר ניימאן ותשובתו על מכתבי אשר הריצותי לו ע"י הפאסט זה כששה שבועות. ואנכי הייתי בווילנא לפקח (מלבד ענינים אחרים) גם בעסקי ספרי החדש; ותהלות לאל עליון כי מצא חן בעיני משכילי עמנו ויהללוהו מאד; הצענזאר ה' טוגענדהאלד נתן עדותו עליו ראשונה לעיני הממשלה (אפיציעל) בדברי תשבחות, ואחריו ה' פין הללני ג"כ אותי ואת ספרי בתוך הבעריכט שלו; וגם לפני שר ההקופה נתן ה' את חני ובראשית השבוע הבא ילך ספרי למסעיו פטרבורגה והוא בכבודו ידבר עלי טוב לפני המיניסטער. והנה תראה כי בעז"ה ההתחלה טובה ומי יתן ויבצע גם הד"ר ניימאן הבטחתו הטובה אשר הבטיח לי על פיך (כי עוד לא כבדני לבא אתי בכתובים) וידבר טוב בעדי אל אחד מן השרים העומדים בהמיניסטעריום — אולי אל הפרופסור מיכלינסקי! ודבר זה הגדול אלי הנני שם בידך אחי ואל תבישני משברי. מאת ידידי הד"ר מאיר לעטערים קבלתי תמונתו למנחה לאות אהבה.

שובה לדבר אתי אחרי החרישך ימים רבים ממני ושמח בדבריך המסולאים מפז את לבב אוהבך הנחפז בעת הזאת מאד

יל"ג.

אגרת עשרים ושתים.

ט"ז חשוון תרי"ט. Ponivesz 22 October 1858.

ידידי ורעי הזק"ן.

מכתבך בלא משלוח ע"י הפאסט ומשלוחך בלא מכתב ע"י הזדמנות קבלתי. ומאד נצטערתי בצערך באבד אחת מחמש אצבעותיך, היא בתך הקטנה; ואולם אחרי אשר כבר ארכו הימים מיום מותה, לא ארבה פה בדברי תנחומים פן אעיר את דאבון לבך; וגם לא ארהיב עז בנפשי לברך אותך שישיב ה' אבדתך בקרוב, כי רב לך הילדים אשר כבר חנן אלהים אותך בהמה. יגדלו ויחיו לארך ימים! והנה אתה בא עלי אחי בעקיפין כאלו רמזתי בשום רמז רמיזה באחד ממכתבי שעתי לא תתנני להריץ מכתבי אליך ולהרבות דברי בהם כאשר עד כה, והוא דבר אשר לא היה ולא נברא; ואנכי רק אמרתי כי טוב היה לנו לו היינו מודיעים איש לאחיו גם איזה

דברי תורה במרוצת מכתבינו למען יהיה בהם גם איזה תועלת, אבל לא שיהיה הדבר הזה הכרחי מחייב בבטולו ביטול המכתבים. ואחרי מתי עוד ידידי תהיה פוסח על שתי הסעפים כאחד מקטני אמנה ולא תאמין בי ברעך האמתי, כי באמונה אנכי עושה אתך? ראה נא הנה אנכי מגיד לך תמיד את כל לבי הנגלות והנסתרות, לא אכסה דבר; ואתה מדי קראך את דברי תחשוב תמיד שרוח אחרת היתה אתי בדברי ושאיזה פניה יש לי ואנכי מדבר בך בתם לבבי ובנקיון רוחי כאשר ידבר איש אל רעהו באמת!

מכתב הד"ר ניימאן הגיעני; ואנכי עודני מחכה בתשובתי עד בוא הידיעה מווילנא שספרי הלך לו למסעיו לפ"ב; וכבר שמעתי שיצא מווילנא אבל עוד נחסרו לי איזה דברים פרטיים ואדעם בפאסט הבאה, ואחר השבת אבוא בכתובים גם אל כבוד הד"ר. כי כבד אותי הד"ר לעטערים בתבנית פניו למנחה, כמדומה לי שכבר הגדתי לך; אבל כי קבלתי גם מכתב אהבה וידידות מעלף בדברי חכמה ותורה מאת החכם הכללי משוש דורנו מו"ה שד"ל נ"י את זאת עוד לא הגדתי לך בודאי וכבר גם השיבותיו דברי טעם, ודבריו ודברי כבר נדפסים בהמגיד. — מלבד ספרי „משלי יהודה" אשר הלך לפ"ב ואשר עוד לא נודע לי יום צאתו לאור יש בלבבי להוציא בחרף הזה ספר אחר כולל „לירישע געדיכטע" מן המובחרים שבשירי, אם יהיה ה' בעזרי... וכו'. אצלנו בפאניוועז מפליאה החלי רע מכותיה זה כשני שבועות ועוד לא השיבה חרבה לנדנה. ה' ישמרנו אותנו ואת בני ביתנו מכל חלי רע ופגע רע וישמחנו איש בטובת רעהו; ואתה ברך את רעיתך בשמי ושני בניך ושתי בנותיך הנמצאות והושה לשמחני בדבריך הנעימים ואולי תמצא עתה את הספר „עזאפ'ס פאבעלן" אשר כבר בקשתי ממך פעמים רבות, ודע שההעתקה האשכנזית ממנה הוציאה אור מדפיס אחד בלייפציג ושמו Teuchniz ואם לא תמצאנה אצל Deubner בקשה אצל מו"ס אחרים אולי תמצאנה כי נחוץ הוא לי; וכן אולי תמצא לי לשאול, או גם לקנות אם איננו ביוקר רב, הספר „איזראעליטישער מוזענאלמאנאך" להרב דהעבינגען, שלחהו לי ע"י הזדמנות ראשונה. שכחתי לבשר לך בשורה טובה כי הד"ר שטיינשניידער יחרפני בהמזכיר שלו בנומער האחרון על אשר הטחתי דברים כנגדו בהמגיד; כן הודיעוני מחוץ לגבול, ועוד לא ראיתי הנומער ההוא מן המזכיר. ובזה בלו דברי ידידך

יל"ג.

אגרת עשרים ושלש.

[להנ"ל]

בעז"ה מוש"ק י"א טבת 6 דעצעמבער 1858 פאניוועז. תרי"ט.

שלום לך רעי כאה לי!

את מכתבך היקר כתוב ביום ט' כסלו קבלתי ביום ט' טבת ועלי הצייטונגען אשר נלוו אליו; והנה אַחר מכתבך חדש ימים בדרך ועל כן גם אַחרה תשובתי לבוא: והנני תמה ראשונה על אמרך כי בושש מכתבי אל הרב הד"ר לבוא ואני כתבתי אליו עוד ביום ב' כסליו תשובה על מכתבו והפקדתי טובי בידו, האם לא בא אליו המכתב ההוא ויאבד בידי הפאסט? תודיעני בטובך על אדות זאת, גם אם כתב הד"ר אל זייבערלינג כפי הבטחתו אם לא; והנני מודיעך כי כבר יצא משפט ספרי בפטרבורג לזכות וכי בשבוע העבר נתכבדתי במכתב מלא תהלה מאת האדון הפראפעססאר כּוואלסאהן אשר כתבתי אליו ובקשתיו כי ישים עינו לטוב על ספרי ויענני כי אף כי לא יכלו לקבל את ספרי כספר למודים בבית הספר, מטעמים שונים, בכל זאת הללוהו אל המיניסטער ויבקשו לתמוך ידי בהוצאות הדפוס, ובקרוב אדע פשר דבר. ובסוף דבריו עוד הואיל האיש הנכבד הזה בטובו ליעצני עצות מרחוק איזה הדרך אבחר לעטי, ואיזה ספרים אכתוב למען יוכל אז לעשות יותר בשבילי ותודיע זאת ג"כ להד"ר ניימאן, כי מצאתי את מבוקשי לחצאין, יען כי היה לבבו גם הוא טוב עמדי ואקוה כי במשך החדש הזה ישוב ספרי מפ"ב ואדע סך כסף העזר הנתן לי, ולא ימשכו הימים אחרי כן ושלחתים לבית הדפוס. — אחרי הבשורה הטובה הזאת עוד בשורה בפי אליך ידידי, והיא כי ביום שלפני ערב חנוכה המליטה אשתי בת ותקרא שמה נחמה (מה יהיה שמה בשפת אשכנז?) — והנה כעת שתי בנות לי ובן אין! דור בא ודור הולך! ביום ב' דר"ח טבת מת אבי (חמותי) [חותנתי] *) הישיש הנכבד ר' תנחום ארינשטאם אשר ידעתו פנים אל פנים והוא גם אבי דודותי ממ"ע שטערן ודיללאן כפי אשר ידעת. ידידנו דיללאן אשר היה אופראוואליאיושצי באקציז, לא יהיה עוד; כי אדונים חדשים בעלו את האָטקופ ויבאו אנשים אחרים לרגליהם ועוד לא ידע מה יעשה השם בו לאחר ראשית שנת 1859, והנה תחתיו שב סאלאווייציג על כנו כמשפט הראשון אשר היה אופראוואליאיושצי ודיללאן קבל בין כה וכה כשבע מאות רו"כ חלק ירושתו בנחלת אבות אשתו. „אין לך צרה באה לאדם שאין לאחרים בה ריוח" (ב"ר פ' ל"ח). והנה אחרי

*) אֵם הבעל נקראה חָמוֹת ואֵם האשה נקראה חוֹתֶנֶת במקרא; וכ"כ אֲבִי הבעל נקרא חָם ואבי האשה נקרא חותן, וכ"ז הוא בלשון המקרא אבל ב„לשון חכמים" לית לן בה, כנודע. העורך.

הודיע אותך את כל זאת אשובה לדבר בך על אודותיך ואומרה: כי על עמלי להעיר ולעורר את רוחך הנרדמה ועל קראי אותך קבל עם לצאת לעזרת שפת עמנו בסופרים, אל תגער בי כי לא יחר לי, ואל תודני כי לא לרצון יהיה לי; כי לא זה ישעי ולא זה חפצי, כי אם להצמיח מוצא דשא וכל פרחי חמד על ערוגות לבבך, להועיל לעמנו ולשפתנו, לעשות לך שם תפארת, ולהציל גם את גוך ובשרך מדאגותיו ומצוקותיו אשר סביב שתו עליו בירכתי ביתך; כי אם תחל להחם את לבך הקר באש תאות כבוד סופרים, ראה תראה כי יבראו לך שמים חדשים וארץ חדשה, כי תחוה חיי רוח על הארץ ואם יהיה מבול מצוקות ורעות ח"ו סביבך תמצא נפשך מרגוע לכף רגלה על ענפי עץ הדעת. חי אני! רעי כאח לי! כי גם צרות לבבי הגדילו בימים האחרונים האלה, אשר אבד הוני בענין רע, והוצאות ביתי הולכות ורבות והכנסותי מעטות, ואמי האלמנה אשר בווילנא וילדיה מסובלים עלי כי אין להם אחר, וכהות בשרי הולכות הלוך וחסר, ובכל זאת לא אתן למוט רגלי רוחי וקרא בזה גם את השיר-זהב אשר כתבתי בו את דברי אלה אליך*); עשה אפוא גם אתה כזאת רעי והנצל, כי גם חיי רוח גם חיי בשרים יהיה לך מזה: והנני נותן לפניך היום עבודה אחת קטנה אשר בלי הוצאות רבות בכסף ובזמן תוכל למלאתה, ואקוה כי תשא לך פרי תנובה: קח נא את הספר: Acht Jahre in Asien und Afrika von J. J. Benjamin, Hannover 1858 והעתיקהו בדמותו ובצלמו לשפת עבר. הנה הספר הזה מקובל על כל קוראיו, וגם אנכי קראתי תוצאות אחדות ממנו וימצא חן בעיני; ואתה בחלקת לשונך תיטיב להעתיקו לשפת עם למען אשר ירוץ כל קורא בו, וככלות מלאכתך תוכל אם תחפוץ להציגו לפני הממשלה, כמעשי אני, ויצאה לעזרך בהוצאות הדפוס; או כי מכור תמכרנו להמדפיס, כמעשי ידידנו שולמאן, והדפיסו. ואנכי בכל יכלתי הנני נכון לעזרך בכל מה דאפשר רק חזק ואמץ; והודיעני דבר אם תעשה זאת, כי הדבר הזה צריך להעשות במהרה, יען כי הספר נדרש ופן ימצאו עליו מעתיקים אחרים; והיה כי תקנה את הספר ותקרא בו ושמת אל לבך להעתיקו או אודיע חיש מהרה בהמגיד ובשאר הצייטונגן כי הנך מעתיק את הספר המהולל ההוא למען רפות ידי מעתיקים אחרים ולבי אומר לי כי אם תעשה זאת תרויח כסף הרבה, כי הספר הלזה יקנוהו בני עמנו בכל ארצנו. ורק אל תתנהל בעצלתים כמעשיך עם היאועפוס אשר בא אחר ויקדמך. ידי בזה. בהמוזענאלמאנאך אין לי עוד חפץ! משלי עזאפ תשלח לי בלשון יון אם איננו יקר מאד. עוד זאת אבקשך: הנה זה ירחים רבים אשר כתבתי לידידנו לה' וואנדערבאר במיטוי ושלחתי לו 2 רו"כ במחיר ספריו אשר כבדני בם, ומן אז והלאה לא קבלתי דבר ממנו, והנני דואג פן אבד מכתבי עם הכסף בדרך; והנה מלבד אשר לא אתענג על דבריו הנעימים עוד יוכל

*) הסיותיו מפה מפני כבד משא המכתב. [המחבר].

היא מבלי דעת לשאת עלי עון כי עכבתי את תשלומיו. והנה אולי תוכל לעשות בחכמתך להודע אם קבל מכתבי עם ב׳ רו״כ אשר שלחתי לו ע״י פאסט ביום ד׳ כ״ו תמוז שנת תרי״ח (26 יוני 1858) מבלי אשר ידע הוא כי אנכי היא השואל והודעתני. והנה תיטיב להודיעני מה טיבו של האיש מענדעלסאהן, אשר הוא משוחח אלי זה פעמים במכתבך (ובשתי הפעמים דבריו, המה דברים של מה בבך) ואתה לא דברת אלי על אודותיו דבר. והיה שלום וברכה אתה וכל אשר לך כברכת אוהבך בכל לבו

יל״ג.

איך גריססע הערצליכסט מיינע געעהרטע פריינדין, מאדאמע קאפלאן זאמט איהרען ליעבען קינדערן! איהרע מיהע פיר מיך, טהייערע פריינדין! וואר דאס מאל זא גראסס, דאס איך קאם צו דאנקען וואגע. איך גלויבע עס ווירד אם פאססענדסטען היער זיין די פערזיכערונג, דאסס איך פאָן נון אן זי מיט דער גלייכען ערמידענדען אויפטראגען מאגליכסט פערשאנען ווערדע. מיינע פרויא מיט ביידען טאָכטערליין (דאס צווייטע קום 3 וואכען אלט) עמפפעהלען זיך איהנען בעסטענס. איך וואגע אייך מיין אנדענקען אין איהר געדעכטניס צוריק.

P. S. אחי קאפלאן! אל תעצר לי להתים על הצייטונגען גם לשנת 59 ובקרוב אשיב את כסף החתומים לדריבנער לידי מכיש יען כי דבר לי אליו גם זולת זאת. — מאשר נשאר מכתבך בידי ימים אחדים, הנני שולח לך גם ארבעה רו״כ [ב]עבור המו״ס דייבנער, שנים ממני ושנים מידידנו סירקין המברך אותך והושך אמריו אליך מאין עת פנייה לפעם אחרת; ואתה בטובך תשיב את שני מכתבינו הרצופים בזה עם הכסף לדייבנער ותבקשו כי יסלח לנו על כי שלחנום אליו ערומים, יען כי יראנו פן יפשטנו הפאסט מייסטער ערמים. אף בל תחר להשיב לי את הצייטינגען אשר לי תחת ידך, והיה שלום וזכור באהבה את אוהבך הנ״ל.

אגרת עשרים וארבע.

[להג"ל]

ב"ה מוש"ק פ' שמות, י"ט טבת תרי"ט. פאניוועז.

שלום עד אין קץ לך מחמד לבי!

בפאסט העברה שלחתי לך מכתב בצרוף ד' רו"כ. ובלתי ספק כבר קבלתי יקראתי. יעליו אין לי להוסיף; והנני שולח לך עלי המגיד מן נו' 31 עד 43 ועד בכלל. והנומערן אשר כבר קראת החסרתי, והמה בכלל 9 נומערן עם 2 הוספות. ואל נא תעכבם אצלך זמן רב כמו בפעם שלפני זה, כי לולא זאת לא אוכל שלוח לך העלים הנותרים. והסבה לאשר עלי מגאלים, יען כי אנכי מקצר יד להחזיק את המגיד על חשבוני לבד, כפתתי אלי שלשה שותפים הלוקחים את העלים מידי לקראם, והבדך חברא אית ליה, והברא דחברך חברא אית ליה. ובכן ילך מחיל אל חיל עד כי בשובו אלי לא אכירהו כי בשחת ישבלוהו ותעבו שלמותיו. היה שלום וברכה אתה ואשתך יבי צאצאיך כברכת אחיך אוהבך דן גבריאל.

אגרת עשרים וחמש.

ב"ה יום ד' ו' אד"ר תרי"ט פאניוועז (28 יאנואר 1859).

השלום אתה מחמדי ואהובי, יושב בסתר לבבי, זאב וואלף הכהן נ"י!?

תמול באני מכתבך בצירוף עלי הצייטונגען והספרים, והיום אמהר להשיבך מלים כאשר עם לבבי; כי חמדות אתה לי ודבריך חיי רוחי, יבל עוד אשר אמהר כתוב אליך הלא תקדם ותבוא תשובתך אלי; ואנכי—שעשעי את רעי המה ינחמו את נפשי בעת צרה ויוסיפו לי ענג ושמחה ביום טוב. לא רעב אנכי לזהב ולא צמא ליקר וכבוד, כי אם לשמוע דבר ה', דברי רעי הנאמנים; אחבקך אשקך יאודך בכל לבי על אשר שמעת לעצתי ותקח לך מועד להעתיק את הספר אשר יעצתיך ורק התהרה להחיש את המלאכה ולעשותה טובה ושלמה מכל צדדיה, כי אם כי רק מלאכה ולא חכמה היא כדבריך, בכל זאת סמוך לבי בטוח בה' כי תעמיד לך ריוח ותעש פרי תנובה, כי הספר יהיה מרוצה לעם הקוראים וזה ישע כל מחבר. ואם תסיר המכשול הזה, היא ההתחלה הקשה מדרכך, או תמצא לך מנפשך עבודות רבות

אחרות אשר תעשינה לך שם ותהלה בארץ כאשר לך יָאֲתָה. ואל תפן אל דברי המבקרים המדברים קשות בר׳ בנימין זה, כי כמוהם רבו גם הממליצים בעדו ואומרים כי כל דבריו אמת וצדק; וגם פהיליפזאן לא יֵבוש מהביא מספרו תוצאות רבות בעלי העתים אשר לו. ואם תקרא את שמך על הספר או לא, עוד נועצה בזה, אבל אם נגמור אמר שתעלים שמך, הלא לא אוכל להשלים חפצי להודיע תיכף אחר התחלת המלאכה, בעלי העתים כי ספר ר״ב השני נעתק לל״ע; והדבר הזה היה נחוץ מאד לרפות ידי איזה קאנקורענט באם שימצא, והזהירות היתרה הזאת איננה נפרזה, והא לך מופת על זה: הוברת במכתבך אלי את העתקתך של פלאוויוס וכי תחפוץ להוציאו אור. והנני מסגיר לתכלית זאת, פה מכתב אשר קבלתי מידידנו רק״ש בשבוע הזה, ממנו תראה כי כבר קדמך הוא וכי גם בטרם בוא מכתבך אלי כתבתי אליו שהעתקת הפלאוויוס ערוכה גם אצלך לדפוס, מלבד מה שגם הד״ר לעטטערים הוציא חוברת אחת מתולדות ימי פלאוויוס, ויותר לא ידעתי. ובכל זאת שים עין על דברי שולמאן אולי יישר בעיניך להוציא גם אתה את העתקתך. — קראת מלא אחרי המבקרים הקוראים איש את אחיו למהלמות ולריבות שפה, והיא צרעת נושנת בכל דור ודור, כי במקום שיש חכמה יש קנאת סופרים, ולא כדעתך שרק בדור הזה פשה הנגע ורק בקירות בית ישראל. השכחת את מריבת חכמי פרובינצה בהצותם על ספרי ארוננו הרמב״ם ז״ל; את השנאה הכבושה במכתבי של ר׳ יהודה אלפאכר להרד״ק ז״ל המתחיל במלות „גער בך השטן, דוד הוא הקטן״, ואת המחלקת הנמשכה מזה בימי הרשב״א והרמב״ן זצ״ל? והמחלקת והרדיפות של רנה״ו והשטנה נגד הרמבמ״ן בהתחילו להוציא אור את כתב עתו קהלת מוסר ועוד ועוד!! כללו של דבר שבכל דור ודור יש מחלוקות רבות בין חכמי הזמן אשר רק מעוטן לשם שמים, ובכל זאת לא יועם הזהב ולא ישנא הכתם הטוב; רוח עברה ותגרש את חשרת העבים, והמשכילים יזהירו ככוכבים. צר לי, רק לי, שהכנסתי גם אנכי את ראשי בין הררים גדולים אלה הנטחנים זה בזה; אבל אנכי חפצתי להלחם בעד משכילי ארצי אשר חכמי עבר הגבול יבזום בנערים נעורים; ופעמים יצאתי לקרב בעדם, והמה יעמדו מרחוק ויטשוני בדד כאשר עשה רק״ש, אשר במעט רק בעבורו ולהציל כבודו ערכתי מלחמה את הד״ר ש״ש, והוא שנה טעמו בהקדמתו למסתרי פאריז ח״ג, החניף את מבקריו בחלקלקות והשתחוה על כפות רגלי כל מנאציו. — ואת אשר הלינות עלי בקול רעש גדול, על אשר קראתי לעוזב ה׳ מכבד, במכתבי הכתוב אליך; הנה לא אזכור ולא אדע על מה תסבינה שמה דלתית אמרי, אך זאת ידעתי שלא על דבר אמונתו והגלות לבו בעניני הדת דברתי שמה, בלתי אם רק על פי מקומו הגבוה אשר הוא עומד עליו, וביזו לעשות עם אנוש כערכו טובה רבה וכן להיפך; וגם ידיעותיו וחכמתו רבו למעלה כאשר נוכחתי לראה עיני מספרו „איבער דיא סאביער אונד דען סאבעאיזמוס״; ועל אשר

נטש תורת אמו ואמונת אבותיו, המשפט לאלהים הוא ולא לנו; ואין זה דומה לאיש יהודי המתאמץ להפיץ דעות הכפירה והשחתת המדות בין זרעתו; ועל כל אלה הן לא כתבתי דברי שמה לדפוס כי אם במכתב רעים, אשר תוכל לצור אותו על פי צלוחית של פלימון, וכהבל בא ובחשך ילך, ומה כל החרדה הגדולה הזאת? ובכל זאת אבקשך ואשביעך שלא תכחד ממני את הדבר האחר אשר אמרת להעירני עליו, ואנכי אגיד לך אז את כל לבי, לא אכסה פשעי. — החרפה אשר נשא עלי ש"ש קטנה היא ונקלה; קראני „אבסקורער קאררעספאנדענט" אשר הוראתו באמת „איש בלתי מפורסם" ודומה בהוראתו למלת חשכים העברי (וטעות גדול טעה המגיד בהעתיקו אותו „בוזה חכמה ושונא דעת" שהוא תרגום מלת אבסקוראנט ולא אבסקור, יבוה צדק ממנו ש"ש בהמוביר №5) והוא שם היאית לי באמת, דאדת מפאת שמי הנסתר הדתים על מאמרי הרוא, והשנית כי גם שמי האמתי אינני מפורסם ונודע ימה גם לעמת הד"ר ש"ש. וכמדומה לי שבנומר 5 שב ש"ש וידבר עלי טובות ויאמר „שדעתו על דבר מחבר המאמר (כמדומה לי שיכון על מאמרי דשו"א, אבל לא יכולתי עוד לעיין היטב יען כי המוביר עודנו בידי סירקין) היא בלתי נכונה ונחם הוא עליה; ועוד ששמע מווילנא שהמחבר הנ"ל הוא איש נכבד ונאמן רוח.*) בין כה וכה אין בדבריו אלה גדופים וחרפות עלי, עד שאמרת אתה, כי אפפוני אבני אלגביש וגחלי אש בוערים, משלבים בזעף אף ובחמה שפוכה!

ה. היה לאופראוולואישצי בשוילען; וכבר נשמע כי גם מן המצב הזה יהרס ויישאר רק רעווזאר; אבל בין כה וכה ימצא חית ידי. את שם בתי כתבתי בהמאַטריקען ברשין הוססיא Наталія. — Натаtша, דייטש Nanny. על דבר ספרי משלי יהודה לא ידעתי עוד כל חדש, כי לא קבלתי שום תשובה מפ"ב מלבד אותה אשר כבר הגדתי לך. אם בכל זאת לא תאמר נואש מהוציא את העתקתך פֿלאוויים לאור תוכל לשלחה אלי ואשימה עיני עליה. תודה רבה לך על שלחך אלי את העיאפ הנחוץ לי מאד; עד כמה מגיעה יד ידיעתי בלשון יון כבר הגדתי לך במכתבי האחרון; אפס מדוע לא הודעתני את מחיר הספר? על העלה הראשון כתוב בעט עופרת 30 וכפי הנראה הוא 30 קאפ' יען על עבר העלה ההוא ביתה כתוב Ngi 7½ Aesopicae fabulae שהוא 22½ קאפ'. ועל כן הנני מליט בזה ר"כ אחד ולקחת חצי הרו"כ המגיע לך ומהנשאר תשלם בעד העיאפ. אל נא תתן דמי לדייבנער עד אשר ימלא את חבורו בעלה 47 מן הפֿאלקסבלאטט; ואנכי בקשתיו כי יביא לי משלוח אחד השמור [ב]עבורי בוויען ביד שטיינאקער על שמי ומי יודע אם עשה זאת אם לא כי לא ענני; והיום אני וסירקין כותבים אליו. אל נא תשכח מהשיב לי ע"י מוקדם את עלי המגיד

*) אחר שבתי התבוננתי כי לא אלי יכֻּון בדבריו אלה. [המחבר].

אשר לי תחת ידך, כי חפץ אני למסרם לידי (החיבש*). במדימה לי שכבר הוצאתי את כל לבי ואין לי עוד מה לכתוב לך. היה שלום וברכה אתה וכל בני ביתך; וברך בשמי את רעיתך ואחותך הכבודות ואת כל ילדיך היקרים והחמדים כזהב, ופקדני לעתים מזומנות במכתביך היקרים כי אליהם תערוג נפש ידידך אוהבך כנפשו

את מכתבו של ק׳ שולמאן הלוט בזה תשיב לי.

יהודה ליב בר״א גארדאן.

אגרת עשרים ושש.

[להג״ל]

עשרה מאמרות. ב״ה יום ד׳ ג׳ אד״ש תרי״ט פאניווע.

ידידי יקירי אהובי חביבי, רגע לא ימוש זכרונך מלבי!

כתבתי לך ביום ה׳ אד״ר (והלויתי במכתבי רו״כ אחד) ולא ידעתי אם בא לידך, כי עוד לא מצאתי מענה ממך; ובכל זאת אָכנם עמך לפנים משורת הדין, כי ידעתי את קצר רוחך ועבודתך הקשה וכי סוף סוף תשלם את נשיי בנשך ובמרבית, ותבוא אלי במגלה עפה כתובה פנים ואחור להיטיב את נוקי בשתיקתך הארוכה. ואולם אנכי לא אוכל לחשות, כי דברים אחדים לי אליך הנראים כנחוצים, והמה גם אלצוני לדבר דברי אלה אליך ע״י הפאסט: א) ספרי „משלי יהודה״ שב מפ״ב ריקם; הקאמיטעט שם אותו לפני ה׳ וייבערלינג והיא בקרו בטוב טעם ודעת אבל כפי הנראה גם ברע לב; ותהי תשובתו כי מקומות אחדים יעשו את ספרי לבלתי הגון לביא בבתי הספר (אף כי במקומות רבים כתוב בכתב ידו: אטליצנא! פרעקראסנא!)**) ולאחד ממכירי אשר דבר טוב עלי אליו, כתב כי מכתבו אחר לבוא אחרי אשר כבר יצא המשפט השולל מלפניו, וכי טעמו ונימוקו עמו! — והמיניסטער הרין איפוא על פי דבריו גם את משפטו כי לא יוכל לקבל את ספרי לספר למוד בבה״ס ולא לתת לי מקודם עד הוצאות הדפוס, אבל אם אתקן את ספרי בדברים הנוגעים לצענזור ואדפיסהו, אז אחרי ההדפסה לא ימנע מצות לקנותו בכל בתי הספר לב״י „למען העיר את רוח המדבר בעבודתי על דרך המדעים״, для поощренія трудовъ автора на ученомъ поприщѣ והנך ראה כי האיש אשר הבית בחרפה יהיו על דברי טוב בו חפץ להיטיב עמדי וגם בא ארי בכתובים

---

*) באגרותיו האחרונות משתמש בל׳ כזוך. העורך.

**) המקומות הבלתי טובים יוכלו על נקלה להתקן.

כאשר הודעתיך; והשני (הישר בעיניך) קלקל. הספר מוצא הדבר להד"ר נייטאן והבטיחו כי בכל זאת לא תקטן תודתי לו, על חפצו להיטיב עמדי מאשר בראשונה. על גליון משלך הרצוף בתוך ספרי כתוב מידי ו"ב: Exellenté . . .

ב) בנומר 7 מן המגיד שנה שלישית מצאתי כתוב משני אחים בני שושן אשר באו מהודו לאירופה והעידו על אמיתת דברים רבים הכתובים בספרו של ר"ב בעל המסעות בדברים האלה: „כאשר שמעו כי ס' המסעות יהיה נעתק גם ללה"ק שמחו מאד והבטיחו לקבל ארבעה עשר עקסעמפ". ולא הוגד מי המעתיק ומתי יצא לאור; ואתה לא הודעתני אם החילות את עבודתך זאת. ואולי היה באמת מן הצרך לקחת רשות בתחלה מן המחבר; ודבר זה לא עלה על לבי ועל לבך.

ג) אם עוד לא באת בכתובים עם מיכל גארדאן על אודותי, אל תבא עוד, כי האמלל הזה תקע את עצמו במקום לא נכון לו, ויקבל עליו פקודת „קאססיר" והוא לא ידע המלאכה הזאת וגם איננו יודע למשוך בשבט סופר בשפת רוססי', ויהיו דברי הקאססע שלו נעים וחסרים, ויאנס לעזוב מקומו וישב תרדתיו בקאוונא ימים רבים, ועתה כפי הנשמע יבוא לעירי בתור „צאכבני פאווערעננע" (מקים שפר); ולא אחפוץ לכפות על מר נפשו, ובמלתי עליו הנני סולח ונושא לו בכל אשר עשה לי.

ד) התלה נא את פני המו"ם דייבנער (אשר זה פעמים כתבתי אליו ולא ענני—) ולא תתן דמי לו עד אשר יוציא ויביא לי המשלוח המונח אצל שטיינאקער בלייפציג [ב]עבורי על שמי. הגידה לי כי כל ההוצאות יושב [תושבנה] לו וגם בעד טרחתו יקוב שכרו ואתננה.

ה) ידידי הד"ר לעטטעריס מוציא לאור [את] כל השירים אשר כתב מימי נעוריו ועד עתה בכרך אחד ונקרא בשם „היפש בנור ועוגב" ואותי בחר לסוכן לכל ארץ רוססי' למכור על ידי הספר הזה; אם תחפץ להיות לי מעיר רוגא לעיר בארצות ליפ-קורלאנד, יהיה לך מחיר לא קטן חלף עמלך.

ו) השיבה לי עלי המגיד אשר לי, וגם את עלי הצד"י ידפ"ב אשר הגיעו לך עד כה, ע"י פאסט אם אין הזדמנות לפניך. גם הנומר 47 מן הפ"ב תשלים לי כי בלעדו לא אהיה חובש*) את כל הספר.

ז) בקרוב יצא לאור ח' רביעי מהעתקת מ"פ אשר לשולמאן ובראשו תהיה נדפסת הקדמה ממני, והוא מאמר ארוך מהפך בזכות ההעתקה ומדבר משפטים עם מבקריו ומחרפיו. —

ח) יש אתי ספרו „שירי יהודה" מלה קבוצת שירים מוזרים, Lierische Gedichte ערוך הדפוס; והנני חפץ לשלחו אליך לתת אצלך

*) עיין לעיל הערה העורך.

את חג הפסח אם תבטיחני שתבדוק אותו לאור נר חכמתך ותבער ממנו כל שאור וכל חָמֵץ.

ט) תברך בשמי את רעיתך הכבודה, ואת צאצאיך הנאהבים והנעימים (ארבעה במספר ?!) וגם את אחותך, אם עודנה בביתך.

י) תהיה גם אתה שלום וברכה; שְׂמַח וטוב לב ביום הפורים, ויבן חורין בחג הפסח זמן חרותנו ובשמחתך וטוב לבך התזכיר את ידידך וזכרך לרגעים ופוקדך לבקרים את יהודה ליב גארדאן ?!

אגרת עשרים ושבע.

[להנ"ל]

פאניוועז א' דחוה"מ פסח תרי"ט.

שלום לך אבי, איש חסדי ומטיבי, אוהבי ואהובי יושב בסתר לבבי!

קבלתי אתמול מכתבך היקר אשר בו הראיתני לדעת את אשר כבר ידעתי באר היטב, כי אוהב נאמן אתה לי וכי תדרוש טובתי בכל לבבך. והנני מודה ומשבח לך על כל הטוב אשר עשית לי עד כה ואשר אתה עושה עמדי. וכדבר אשר הודעתני הנני מוכרח לשמוע בקול שתקיף ממני ובלתי ספק אעשה ככל אשר כתב, והנה פה מקום אתי להגיד לך, כי לדעתי צריך לשיב ולהשמיט משירך הנעלה אשר בראש ספרי את הבית אשר חברת לו על פי בקשתי מן „ריח והדר שושן כו' עד בשפת זו נעימה", יען וביען כי לא נדרשו לי להביא את ספרי לבית הספר, ולא קבלו תפלתך „מי יתן ובאו לבני בית הספר"! —„ומשליך אלה יתן על פיהם", והרי היא תפלת שוא. וכן לא ארפין להדפיס את מאמר לעטטערים אלי בלשון אשכנז, המדבר גם הוא בזה האופן — ואיחל למו עצתך. ועוד אבקש עצתך בדבר אחר והוא: הנה כתבתי משל אחד בשם „יעלת סלע והנשר" (הנהו רצוף לפניך בזה) ונהלקו בו חכמי ישראל, ה' שטיינהאלד הוקירו לשבח, וגם חפץ להעתיקו לשפת אשכנז כי מצא חן בעיניו מאד; והרש"י פין הוכירו לגנאי ויתוה על מצחו „תיו תמות", יען כי מתנגד הוא מעט למתנגדי הממשלה המיסדת בתי הספר, כאשר תראה בעיניך. ומידי השלישי המכריע ביניהם אשר בפ"ב מצאתי כתוב בצדו „Отлично но не умѣстно" כלומר „טוב מאד אבל אין כאן מקומו" — ובתוך מכתבו להמיניסטער לא הזכירו בפרט בעת שהזכיר משלים אחרים כי אם אמר בדרך כלל כי רע בעיניו את אשר הבאתי במשלים אחרים „דברים קשים בגידים לבית יעקב" — употребленіе Авторомъ слишкомъ рѣз-

„אלצו שארפֿע שטיכעלייען געגען דיא кихъ колкостей противъ Евреевъ" יודען" כאלה נמצאו באמת בספרי, אבל כבר בערתי אחריהם. והנה לבי מפקפק במשלי זה אם הקלותי בי בכבוד בית ישראל אם לא ואתה אחוני וידידי הנך יודע את האיש ואת שיחו אשר בידו יהיו עתותי ספרי, הודיעני נא דעתך ועצתך הישרה אם אוכל לקיים את משלי זה היקר בעיני, או אם אמחנו מספרי. הנני עושה חפצך ושולח לך כדמות העתקה ממה שכתבתי להמגיד ביום כ"ד אד"ר כפי שיכלתי להוציא מן ההעתקה המחוקה מאד אשר נשארה תחת ידי:

א) תוכחת מגולה..... (דברים אחדים כנגד מהרף שד"ל בנומר 6; אבל אחרי אשר כבר קדמני שד"ל בעצמו בנומר 12 בלתי ספק לא ידפיס עוד את דברי; ואלי יהיה זה מניעה גם להדפסת החלק הב' ממאמרי זה המשולב במקצת עם הראשון).

ב) אהבה מְסֻתֶּרֶת. לשאל את פי שולמאן—לפקוד בשלום רייבערבאך—שטיינבערג—.

ממאמרי לבעה"מ נשארה תחת ידי העתקה מחקה מאד, והנני לשולח לך כדמות העתקה ממנו ביד אחי, ואולי יבא בין כך וכך גם נדפס בהמגיד; אבל יש לי סבה להסתפק אם ידפיסנו מכל וכל מפני שהיה משולב עם מאמר אשר כבר קדמני בו שד"ל.

מן הספרים של לעטטערים אשר אמרתי לשלוח לך לא ראיתי גם אני עוד עלה אחד בעיני, ולא עוד אלא שהפסדתי בערך עשרים רו"ב ששלמתי אני וסודקין ללעטטערים. והספרים באו לידי משולחנו בק"ב והוא מעל בשליחותו, ויפתח את הצרור לקרוא בם, ויגנבו מן הספרים, ושאריתם נתן בידי מעבירי הגבול זמן הוא והלאה עקבותם לא נודעו. ועוד צרור אחד מונח ועומד ומוכן לי בטיליט זה כשנה תמימה, ואין איש אשר יעבירנו את הגבול; וכבר הבטיחוני רבים ולא קיימו הבטחתם.

ואולם על אודות הבטחתו לדבר על אודותינו במכתב העתי שלי הנה כבר החל לקיים מעט מעט דברו, ובנומר 13 משנה זו דבר דברים אחדים על אודותי. ובמכתבו אלי אומר: „את ספרי רעיך אשר שלחת לי (ספרך, כ' בן פורת, הריסות ביתר ועוד) אשפוט משרים לעת מצוא במכתבי העתי, ודברי אמת יכון לעד". — — —

זה ימים רבים חלפו מעת קבלתי מכתבך האחרון, והנה לדאבון נפשי בשורה רעה מיצאת כפי הים: משלוח הצפה אשר כבר שלמתי דך [ב]עבורו, אבד, כי האיש אחד ממכירי אשר עשה לי הטיב לקבל התכריך מידי גרעפֿע עט אונצער הניחו בתוך תכריך כחורה, אשר התעתדה לבוא אליו, והתכריך הזה לא נודע איפה הוא. ואולם המשלוח השני „ס' מי"נ וא"א"

עודנו מונח בשלויט אשר על הגבול, ובכבר הבטיחוני רבים להעבירו את הגבול ולא קיימו; כי דבר קשה הוא ומסֻכָּן מאד; ואינני יודע מתי יבוא לידי; ובחפצי היה להשיבו אחור לקאֶניגסבערג, למען ישוב משם הדרך לייפציג לידך, ויראתי פן ירע בעיניך הדבר הזה.

מידי המו"ס דייבנער אשר בריגא קבלתי מכתב זה כשבועים, כתוב בו, כי כפי הנראה לו עוד לא הגיע המשלוח ללייפציג, יען כי הסוכן שלו יחריש ולא יודיעהו דבר מזה. ואולם בבאי ימהר להגיעהו לידי, והנה במקום הזה כל המשלוחים בטוחים, אף כי יתמהמהו בדרך. והנה ביום ר"ח ניסן העבר שלחתי לדייבנער על אדרעססא של פראנדעל עט מייער בוויען משלוח [ב]עבורך כולל „ס' שם הגדולים" ב' חלק' וי' עקזעמפל' מספרי „אדו"ס" כמו שהרשית באחד ממכתביך. מחיר ס' שה"ג 1-50,2 fl.30 kr., ומחיר כל ספר אדו"ס 50 קרייצר. והנה תוכל לתת ספרי בכסף ובספרים אחרים חדשים ומועילים אם יקרו לפניך; ותגיעם לידי לעת מצוא.

בכליון עינים אחכה ליום צאת ספרך במהדורא ההדשה. ואנכי כבר הודעתי את צאתו בין אחדים ממכירַי בערים שונות, אשר הבטיחו להיות בעוזרי לטובתך; והנותר תעשה המודעה אשר אמרת להדפיס, ואשר תשלח לי ממנה עקז' אחדים בתוך קרייזבאנד, באופן שתשלם שמה את הפארטא, כי פה ידרשו [ב]עבורו סך עצום; ורב לי אם הבטיחוני להשיבו לידי מבלי שלחו אל הצענזור ואם יישר בעיניך והליטות שם גם ס' אחד „הצופה" אשר בצפייתי צפיתי לראות פניו ולא זכיתי עד היום—

על דבָרְךָ כי דברים טובים נגדה נא לכל עמי כבר הודיתי לך וכן אודך גם עתה בכל לבבי (אף כי יש שם בדבריך שני תקונים קלים הא' שאינני מירה לשון עברית בבית ספרי כי אם מורה הדת כמו שכתוב בל' צרפת על מעטפת ספרי „אדו"ס", הב' שהממשלה לא מלאה בקשתי בדבר ספרי) ועוד יותר אודך אם אהיה אנכי הזכאי אשר על ידי תגלגל הזכות.

יל"ג.

אגרת עשרים ושמונה.

ב"ה יום א' א' תמוז תרי"ט פאניוועז.

שלום לך ידידי זאב וואלף הכהן.

ספרי אשר השיבות לי ביד יה"ם קבלתי; וגם ספרי כתב יד שב אלי ואתה לא הודעתני את משפטך עליו ולא ארע אם הדוכיה תהלה או תְהִלָּה.

אותך בישר לבב על הספר „רֵעַ ישראל" אשר הרימות לי מנחה לאהבה. והנה שמעתי כי יש תחת ידך כל ספרי האינסטיטוט ותחפוץ למכרם, הנני נכון לקנותם מידך אם לא תרבה על מחירם אשר קבע להם פֿהיליפסאהן. אם תאות לזה תוכל לשלחם אלי על ידי הזדמנות ראשונה, ואנכי אשיב לך מכרם.

ביום החמישי העבר (כ"ח סיון) $11^1{}_2$ שעה בחצות היום, מתה עלינו הנה אשת דיללאן, ותעזוב לארץ אחריה שבעה עוללים נטועים בלתי מגודלים, ואיש אמלל מרבה תאניה, ומיודעים בוכים ומשפחה הומיה; וביתה ערער יתערער מאד כי נפל היסוד. היה שלום אח יקר ורע נאמן; ברך בשמי את אשתך ואת אחותך ואת כל ילדיך; לי ולכל אשר לי שלום, ויתר דברי ביתי תוכל לשמוע אם תחפוץ מפי ידידנו הטוב"ז כי הוא ידידי כלבבי, האחד בכל עיר מושבי, תמים במעשיו ונאמן באהבתו, ואין זולתו. ידידך אוהבך בכל לבו ונפשו

יל"ג.

P. S. ברך בשמי את הברך ה' מענדעלסאהן, כי כן ברכני במכתבך אלי ביד ה' סירקין הנ"ל.

אגרת עשרים ותשע.

כ"ב למנחם תרי"ט.

אלהים יברך אותך ואת ביתך ידידי יקירי שאהבה נפשי מהרז"ו קאפלאן.

צר לי מאד כי עוד לא ערבתי אליך מדים למן היום אשר יצאתי מעירך ומביתך, וגם עתה, התדמה כי לקחתי לי מועד למלאות את מכתבי זה בדברי ידידות מפח לפח? לא, רעי, חלה לי, כי לא עת היא להשתעשע עמך באהבים, כי עוד רפו ידי וכל תפארת העלה אין לי עוד מימי הים אשר התענגתי בהם, אך אדות אשתי הבריתתני היום לערוך דברים אליך לא דברי חן ואהבה, אך דברי רצון כי תיטיב להגיד לאדותך תהיה אשר תיטיב לקנות למענה פניני חיל הנקובים בשמותם למטה, כי רבה העבודה עליה לתת מפרי כפיה מנחה לאהוב נפשה החדש, כי מאורשה היא לאיש נכבד ה' ש. מזאגער חדש.

ואלה הפנינים אשר תקנה אחותך תהיה למענה וכו' וכו'.

. . . .

הראית ידידי [את] המכתב? הנהו מפלגא ולעיל דאהורמיז מפלגא ולתתא דאהורמין! וקבל איפוא את ברכתי, וגם את שמלתך אשר השאלת לי אשיב לך בקרוב ידידך

יל"ג.

אגרת שלשים.

[להנ"ל]

בעזה"ש מוש"ק יום ד' לחדש שמזלו בתולה, לסדר ולפרט „למען יאריך ימים הוא ובניו!"

בחדש שמזלו בתולה, ישלח האל ברכה כפולה, לידידי הנבחר מכל בגולה, ולנות ביתו היקרה והמעולה, ולמשפחתו בהדרה כלולה, והיתה היא כמנורת זהב כלה, ואתה ידידי על ראשה הגלה, והאומר חרבי לצולה, ידשן אתכם בשמנו הטוב ויופע עליכם אורה גדולה, ואנכי במחשבי שבתי אתענג לנגה אורכם סלה.

הנני משיב לך בזה ידידי היקר את מכתבך הנחמד והנעים ע"י ידידנו ד. ולא אפונה כי כבר קבלת מכתבי הראשון ע"י הפאסט והנני מחכה לתשובתך עליו וביחוד בדבר הד"ר כי נחוץ הוא לי מאד! כי אתה ידעת את לבב משכילי עירנו ווילנא; טובים המה לי מאד בכל לבבם ובכל נפשם, אבל לא בכל מאדם; ידברו עלי טובות בעיני, או בעיני יודעי, או אולי גם בינם לבין עצמם אבל ביכלם להועיל לי בדבר שיש בו ממש וריוח, כדבר הזה אשר אנחנו עוסקים בו לא אדע אם יעמוד לבם לעשות ככל אשר הבטיחוני! ועל כן חפץ אנכי לחצוב עמודי ביתי שבעה, כי יפול האחד והיה הנשאר לפלטה ובכל זאת אולי יכבד עליך הדבר הזה אשר בקשתי כי לא תחפץ להכביד על הד"ר או כי תראה כי „החצים ממך והלאה" אל תפצר בו ואל תבאיש ריחי וריחך בעיניך וה' יעמיד לי רוח והצלה ממקום אחר, או כי ישלח לי עזרו מקדש. חפצתי לשלוח לך עוד איזה עלים מן המגיד, אבל יען כי מעטים המה חשבתי ליום אחר.

לדעתי ייטב לנו אם נטיל למכתבינו דרך חדשה, ונשא ונתן בכל מכתב בדברי הלכה, למען לא נהיה כאוכלים מזבחי מתים! ומה גם כי פס החמר אשר נצור עליו את צורת מכתבנו, אם לא כי יהיו בינינו דברי תורה בין בחקירות ובין בביאורי מקראי קדש ובדומה לזה, איש איש ככל העולה על רוחו, ואז יהיה במכתבינו גם איזה תועלת למען יעמדו ימים רבים, וגם הזמן אשר נבלה בעריכת מכתבים לא נבלה בדברים של מה בכך. ולולא קצרה

לי עתה עתי, כי בלילה אנכי כותב והמוכ"ז נחוץ, כי אז הייתי אנכי המתחיל. — תשיב לי בטובך את האוריאל אקאסטה, אם לא תחפוץ לעכבו במחיר אשר אמרתי! ודע אחי כי מן הראוי היה לעורר שוט הבקורת העזה והנוראה על הספר הזה אשר אין חפץ בו לקהל העברים בחמרו, כספור חיי איש מקצין בנטיעות, בצורתו שפה מבולבלת, מדולדלת ומקולקלת, שפת אשכנז לבושה טלאים מבגדי ירושלים, ובתכליתו לבהל ולרפות ידי החפצים לגשת אל מקדש ההשכלה והחקירה בראותם כי שתו אל מות מעגלותיה. האין בזה חלול לשון הקדש יותר גדול מאשר במכתבי פאריז? ואנכי כבר נגעתי בקצה עטי במאמר אחד אשר יצא לאור זה בקרוב, בבקרתי הספר הזה. והיה אם תחפוץ לעשות זאת (ויותר היה טוב לכתוב זאת בשפת אשכנז, ולשלחה ע"י ידידנו ה' וואונדערבאר לפהיליפזאהן בעצמו; כי ידידי הרבם לעטטערים ישבח אותו — לא ידעתי מה היה לו?) אז תודיעני ואהיה תנא דמסייעא לך. ובזה תמו דברי בפעם הזאת ואנכי מחכה לתשובתך ולגשם נדבות פיך אשר תניף עלי, ואז אשוב לדבר בך בכל העולה על רוחי — כי שערותי ילבינו, וכחי ולחי ומחי ינוסו והותי ישוב אל המקום אשר בא משם. וחסדי מאתך לא ימוש, וברית אהבתי לא תמוט — אולם אחרי כן — מי זה יודע!?

ידידך אשר לבו לך דופק, עד סתימת הגולל והדופק

יל"ג.

תר״ך.

אגרת שלשים ואחת.

ב״ה צום בן אהיקם בשנת הכ״ת״ר, פאניוועז.

ידידי היקר וכו׳ כמהר״ז קאַפלאַן נ״י.

אבל אָשם אנכי על דבר האַדרת אשר לא שבה אליך עד היום. ובכל זאת לא כזבתי במכתבי הראשון, כי באמת נתתיהָ בידי ה׳ פ. ד. והוא שכח אותה בבית אביו, והנני משיב אותה היום לך ע״י ב״ע *) , והודעתני בטובך מקבלתה, ועמך הסליחה למען תאָהב.

ספרי משלי יהודה נדפס ברֹב יופי, וכבר באו לידי שלשה העלים הראשונים, ידעתי נוחה מהם. אפס כי מחיר הדפסתו יעלה לי למעלה ראש; בעד הנייר לבד שלמתי 77,90. מחיר הדפסת כל עָלה 12 רו״ב וכל הספר יחזיק בודאי 12 עלים (כי מסדר האותיות נסבל להעמיד את השורות מפֻזרות יותר מדאי, ולשום ריוח בסוף כל משל ומשל, ועוד...) עד אשר יעלה שכר ההדפסה עם כל הוצאותיה יותר מב׳ מאות וחמשים רו״ב. דבר אשר לא פללתי ולא עלה על לבי! וכפי הנראה אהיה אנוס להשמיט דברים רבים מן הספר, כמו שירי התהִלָה והמכתבים אשר כתבו אלי גדולי חכמי לב, ואולי גם ההקדמה. בחוה״מ סכות הבע״ל אנכי נוסע לווילנא אי״ה.

קבל ברכתי וברכת כל בני ביתי, אתה וביתך וכל אשר לך, כברכת ידידך הכותב בחפזון, על כן במכתבו שָלַה רזון

יל״ג.

---

*) [בעל עגלה].

אגרת שלשים ושתים.

ביום החמישי ער"ח חשון תר"כ. פה ווילנא.

ידידי כנפשי בחירי יקירי זאב וואלף הכהן קאַפּלאַן נ"י! השלום?

מהשאות ווילנא עיר ההומיה קולי כאוב מארץ עולה אליך! זה ימים רבים אנכי יושב פה ומפקח על עניני הדפסת ספרי; עזבתי את ביתי, נטשתי את אשתי וילדי הנאהבים, לשבת בצל מלון אורחים, לבלות ימי המנוים ולבלות שקלי הספורים בידי עם אחר — ומי יודע אם יהיה שכר לפעולתי?

מדי שבתי בזה אלצו בי אחדים ממיודעי ומכירי, לשוב ולהזכירך על דבר ספרי האינסטיטוט אשר יש לך מארבע (?) *) שנים העוברות. והנה אם חפץ תחפץ למכרם כתמם, אין מחסיר דבר, כי אז יתנו לך כפי בקשתך מחירם: ג' רו"כ לשנה, וגם בעד תכריך הספרים ישלמו לך לפי ערך וכפי אשר תכתוב.

נחפז אנכי מאד, ידידי! כי נכון אנכי היום לנסוע לדרכי לשוב לביתי; ואתה תמהר נא לענני על אדות זאת בהזדמנות ראשונה לפּאָנעוועז.

בטרם צאתי מביתי הנחתי ביד רעיתי (לפני החג) מכתב כתוב אליך להשיבו לך עם האדרת, ובלתי ספק כבר באו לידך וכבר נשאת וסלחת לעון ידידך ולחטאת

יהודה ליב גאָרדאָן.

P. S. הדבר הזה הוא גדול אלי, ועל כן אם תחפוץ לעשות לי אות לטובה תמהר לענני; הכסף ישלם לך פעם אחת ולא למקוטעין. מדי דברך בי הודיעני נ"ב מה מחיר געזעניוס קליינע העבראישע גראממאטיק מהדורא האחרונה?

---

*) פי' השאלה להמחבר הוא ולא להעורך.

אגרת שלשים ושלש.

ב"ה כ"ו חשון שנת כת"ר. פאניוועז.

שלום עליך ידידי מנֹעַר, משכיל מזהיר כזֹהַר, עצם השמים לטֹהַר, כמו"ה משה הכהן ריכערסאהן!

אגרתך זָבַת חלב ודבש קבלתי, אשר הודעתני בה „כי בִקַרְתָּ את קברות בית הדפוס ומצאת בתוכם גם את מצבת „משלי יהודה". והנה אנכי תמהתי מדי קראי דבריך: מה לכהן בבית הקברות? ואחר שבתי וראיתי כי באמת אינך רק גר ואורח בבית קברות מחברי עם עבר ולא תדע להבחין בין קבר לקבר; והמצבה אשר ראית איננה „מצבת משלי יהודה" כי אם מצבת צרור כספי אשר טפחתי ורביתי, עמלתי וגדלתי, ושם לקברות אותו הובלתי, ואני כאשר שכלתי שכלתי;

וזאת הכתֹבת החרותָה, על המצבה אשר ראית:

פה נטמן צרור כסף יחיד לבעליו!
כמה רסיסי זעה נזלו עליו
טרם בא באנשים, טרם גדלו אביהו
נר רובל ידעך, לא ישיבו יגיהו
כי טמנוהו בכיסם עָמֹק, וקברו אותו המקברים.
הִוָסרו כל סופרי ארץ וקחו מוסר המחברים!
תהי נפש הַצְרור צרורה בצרור החיים
את אשר לו הכסף ולו הזהב, אך לא בשמים.

והנה אתה ידידי מפני אשר לא התבוננת לכתֹבת המצבה, האֱהַלְתָּ על המת ונלכדת ברשת הטומאה, להביא גם את צרור כספך אתה אל בית עולמו בין יורדי דומה, ועוד מעט ושבתָ וראיתָ כי אין בידך מאומה, וצר לי מאד כי בלי רצוני אהיה לך למכשול מעט בדרך אשר יצא ספרך לאור, בין בני הדור, ולו ידעתי מראש כי גמרת אומר ולא ישוב, להדפיס את ספרך זה, כי או, חי איזופוס וחי קרילוף, וחי תרתק וחרומף, כי טמנתי את שלי עוד באהלי לימים רבים, כי כן נמצא אתי גם עתה קובץ משלים אוריגינלים טובים וחדשים לא שערום הקדמונים, ולא תראהו רק עין אחרוני אחרונים.

ואולם הנותן לעורב צידו כי יתע לבלי אוכל הוא ישלח מלאכו גם לפני ספרי גם לפני ספרך להנחותם הדרך הישרה בעת אשר יחלו להזיר על הפתחים,

לעמוד כפופים ושחים, לפני העשירים המשבחים, (המתעדנים כבני מלכים) לאסוף אגורות הכסף אחת לאחת למצוא חשבון הכסף הרב אשר הוצאנו; ואולם המפגע הקטן הזה אל נא יפגע בברית אהבת נעורינו ואל ינתק חוט ידידותנו הנאמנה, הטובה לנו ממאתים וממנה, לבלי ימשול המשל עלי ועליך, המשל הנמצא בלתי ספק בספר משליך, בהיות שני הכלבים, הנעימים והנאהבים, פתאם נצים ורבים, יען כי ראו לעינים כי השליך למו הטבח עצם מבית המטבחים, וינשכו איש את רעהו בשניהם, עד שפך דם עליהם.

ואולם אחרי אשר כבר ממאה את כהנתך והואת שלישי ושביעי עוד לא הוו עליך, אולי תשוב לבקר עוד הפעם בבית הקברות ולדרוש אל המתים, אנא אל תתעלם שם מאבדתי, השתטח על קבר בתי יהודתי, הוא צרור הכסף אשר שלמתי בעד הדפסתי, והגד לה כי גם בלתה חי אנכי על אדמתי, כי לא אבך עליה ולא אקרח ולא תבוא דמעתי, ורק התפלל בעדי אליה את זאת תפלתי: בת יהודה השדודה עלינו התגלגלי, ולפני עמך תחנתנו הפילי, ובעד קונך רחמים שאלי, כי כל צרור נקוב וכל כיס לחלי.

אל נא תמיש הסדך מאתי לפקדני לעתים מזמנות בדברי פיך חן, וגם אנכי אעשה לך כן, והודעתני מכספך בעת אשר יהיה תפוס, בעבותות הדפוס, ואת אשר יקרנו באחרית הימים, מראש ועד סוף, בעת אשר יעזוב את החוף, ופרש נכיו בכנפי העוף, לעוף אל ים מרחקים אל ים הקרח היא ים הקוראים. —

יל"ג.

אגרת שלשים וארבע.

בשם ה׳ בראש השנה לאילנות בשנת הכת"ר. פאניוועז.

קאפלאן ידידי בחירי רצתה נפשי, לך שלום ולאשת חיקך שלום, ולאחותך היקרה ולכל בניך ובנותיך הנאהבים והנעימים שלום עד העולם!

זה שעות אחדות מעת קבלתי מכתביך היקרים כתובים ביום ב׳ וביום ט׳ דנא והנני ממהר להשיבך דברים, אף כי עוד אין עובר אורח לפני.

דמית מכירת ספרי כדמות מכירת חמין. אנכי החוה ומבדל לבערו מביתי והנני מוכר אותו לנכרים, אשר לא ידעו שפת עברית, והמה יקבלוהו בתור מתנה שלא על מנת להחזיר, או ישלמו לי בשוה פרוטה, עד כי זה כמשך חדש ימים, מיום אשר אנכי עוסק בהפצת ספרי, וכבר חלקתי במקומות שונים הקרובים והרחוקים כשני מאות ספרים, ועד היום לא הביאו לי רק

בעשרת רו"כ, ומזה יעלה לי דמי פאָרטאָ ושאר הוצאות יותר מחצים. מפ"ב עוד לא מצאתי מענה; ושאר האנשים המקבלים את ספרי, מקבלים ומחשים; ויש מהם אשר ישליכו אגורת כסף אחת בעדו כמו פזר יתנו לאביון, כי כעני המחזיר על הפתחים מחברי ישראל היו. זה רע גורלם בעולם הזה ובעולם הבא איני יודע כמה!

עיני צפיות למתי ירוח לך ושבת ודברת אלי והודעתני את משפט ספרי ומעשהו בפרט ובכלל, כי בזאת נכון לבי בטוח, כי ספרי זה הוא דבר חדש בקרב עמנו, אם טוב ואם רע.

שלחתי ספרים אחדים לידידי הר"ר פּוֹבּער למכרם במיטוי, ובתוכם גם ספר אחד לידידני לה' וואונדערמאר למנחה. והנה תיטיב עמדי אם תעיר את רוחו במכתב לשוב ולחרוץ משפט ספרי קבל עם כאשר בראשונה, כי לי לא יאות לעשות זאת; ואתה תשלב גם דעתך במאמרו, והורית לו את המקומות הטובים (כפי ראות עיני שכלך) ואת הפרטים הראויים לדבר עליהם ביחוד.

קבלתי מכתב מעיר המלוכה מאחד מיושבי בשבת תחכמוני (קאממיסיאָן צור בעויבֿטיגונג העבראֶישער שול ביבֿער) והמה מטילים עלי לכתוב בשפתנו ספר להמון עם בני ישראל בפרט ידוע, ומבטיחים לי [ב]עבור שכר ותשלומים מאת המיניסטעריום; ולא אדע אם אקבל עלי העבודה ההיא. דרשת 10 עקז' מספרי, ואיה איפוא תמכרם בריגא? האם בגורן ציממערמאַן או ביקב שווינפורטה? והנני עושה בקשתך להצאין ושולח לך ששה עקזעמ' ג' במקח 90 וג' במקח 75 קאפ'; והיה אם יגאלום הקונים טוב ואם לא השב תשיבם לי ע"י בטוח.

האשה העגונה ואמה כבר הודיעוך בלתי ספק מוצא דבר משפטם בזה (ועתה) [ואתה] תדע יותר ממני, כי בני בית ד' עשו במחשך מעשיהם ולא גלו אפילו לצנועים, וגם לי לא הגידו מאומה אף כי כבדוני לכתוב הקוויטאנ-ציא בלשון אשכנז, ואף כי כבדתני אתה לבנותו בשם עקר משפחתי. ואולם אנכי מראש ומקדם אמרתי לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו, ואם עשה הוא רעה גם בכפיה דבק מאום וכל האומר שלא חטאו שניהם אינו אלא טועה.

סלח לי על קוצר מכתבי כי לא ארכה עתי יותר, וברך בשמי את הד"ר ואת ביתו זו אשתו ה' יקימה ויסעדה*) והבה ברכה גם לבני ביתך יחד.

לאשתי ולכב"ב שלום. סירקין ורומש יברכוך.

אלה דברי ידידך הקשור בך תמיד, בפתיל צמיד,

יל"ג.

*) אהה! תפלת שוא כבר הבהילתני השמועה כי החליפה העדינה ההיא חיים עוברים בחיי נצח. ה' ישלח נחם לאבליה וצרי לשבריהם!

אגרת שלשים והמש.

פאניוועז כ״ז אדר תר״ך.

יהי אלהים עמך בכל אשר תפנה קאפלאן ידידי!

זה כשבעים ימים שלחתי אליך מכתב עם ששה עקז׳ מספרי, ע״י אחד מבני עירי אשר נסע למיטאוי ומסרם לה׳ בעהרמאן והוא הבטיחו להריצם אליך ובלתי ספק קים דברו! ומחכה אנכי לשמוע אם קבלת אותם ומה גורלם בעירך. והנה אף כי אין לי חדשות להשמיעך, בכל זאת עצור במלין לא אוכל לדבר אליך דברים אחדים ביד ובעד המוכ״ז, ההולך לריגא ומנשא את נפשו למצוא לו מחיה בלמדו לבני ישראל תורת אבותיהם, ואם עיר רכלת העמים ההיא תדרוש גם את הסחורה הזאת, תושיע נא ידך לו באשר תוכל, כי איש מיטיב לכת הוא, רוב ימיו התפרנס מעבדת האדמה, דבר יקר מאד בבני עמנו, ולא נטש גם את תורתו באומנתו, והיום אלצוהו מצרים ומרעים לעזוב את חית ידו זאת ולהסתפח אל המלמדות, היא הפרוזדור לפני טרקלין המיתה.

עוד אחת מעט היא אבקשך. זה כשבעה שבעות שלחתי עשרה ספרים מספרי ע״י הזדמנות לפובער במיטוי ואחל פניו לחלקם בין יודעיו שמה, ועד כה אין קול ואין עונה ואין כסף. על כן אחלה (פניו) [פניך] בקחתך דברים עמו תעיר לבו אלי לעשות דבר לטובתי אם עוד לא עשה, ואם כבר פעל למעני דבר, להשיבני אמריו; כי לבי חרד פן אבדו ספרי בדרך.

דייבנער דרש מאתי בקאממיססיאן 40 ספרים מספרי. — האם כתבת [על] אודותי לוואונדערבאר? ומה ענך? — היה שלום כי נחפז אנכי.

ברך את ביתך וכל אשר לך בשם ידידך מוקירך ומכבדך

יל״ג.

לי ולכב״ב שלום.

אגרת שלשים ושש.

ב״ה יום ה׳ 28 יולי 1860 פאניוועז, כ״א מנחם אב תר״ך.

ידידי משא נפשי, קאפלאן מחמדי!

היום בעת צהרים הביאו לי המלתחה [ב]עבור אחותך ואת מכתבך. והנה את אחותך עוד לא ראיתי בעיני, אף כי כבר שמע שמעתי כי זה יומים

היא מתלוננת תחת חומת פאָניוועז, וגם את המחותנים מריגא לא ראו עיני, אף כי באו לעירי ושחרו פני הנגידים, שטערן ודיללאָן; והנה שלמתי בעד המלתחה 81 קאפ׳. כי שלשה פוד משקלה, לפי דברי העגלון; ובלתי ספק תבוא אחותך לראותי ואמסרנה לידה. ועתה הנני נוער חצני מהבל העולם ומעמל הזמן ושב לדבר בך דברים הנוגעים אל נפשך ונפשי. מאד שמחתי בקראי את דבריך הנחמדים בצד״י, לא על כי יהללוני, כי אם על כי התעוררת לקץ הימין להשמיע קולך בשער בת רבים; ונפשי תקוה כי לא יהיו דבריך אלה האחרונים אשר יִגַהּ עליהם אור הדפוס. — מן המליץ לא ראיתי מאומה, בלתי אם קבלתי מכתב בל״א מהמוציאים אותו לאור, בו בקשו שאשלח להם את ספרי ואכתוב ידי בקהל סופריהם; ואנכי עניתים ובקשתים שישלחו לי פראספעקט או נו׳ אחדים ממכתבם, למען אדע תוכנו (דיא טענדענץ) ולא מצאתי מענה; וכפי הנראה עוד לא החל המליץ לצאת. מן הכרמל כבר יצאו 7 נומערן, ואנחנו כבר קבלנו 5; אבל אין לי בפ״ע שאשלח לך, כי אם קורא אנכי בשל אחרים; ואם ישאילנו סירקין ידידנו אשלחנו לך. בקראך בו תראה כי פִּין מוציאו לאור, אם ידעת היטב את האיש ואת שיחו. ומלבד זה לא יחפוץ לשלם דבר לכל סופריו ומכַתְּביו; כי אם רבים יעמלו והוא יקצור. תקבל בזה תיקון משלים אשר אמרתי לך, ואקוה כי בקראך בו יגדל יקר ספרי משלי יהודה בעיניך. ואולי יתן הוא לך חמר לצור בו מאמר „בהשואַת שני ספרי המשלים האלה״. הלא הכרמל לפניך ומדוע לא תטע בו שורקים מעין דעתך? גם מאמר כזה, אם תכתבנו בלי משוא פנים ובלי נגיעה אל גוף המחבר בדברים קשים, תוכל לשום שמה. נחפז אנכי כי העגלון נכון לצאת ועוד לי מלאכה ממלאכת יומי. בס׳ תיקון משלים תמצא תוים אשר התויתי שם בעט עופרת מדי עברי על פניו בחפזון, בבלותך לקרוא בו תשיבנו לי. ידידך המברך אותך ואת אשתך ואת בני ביתך כלם בשלום

יל״ג.

תרכ״א.

אגרת שלשים ושבע.

שווילען מוש״ק כ״ה חשוון יהי עתך לעולם לפ״ק.

[להזק״ן]

השלום אתה ידיד נפשי, אוהב יקר ותמים, אשר עיני כלות
אליך כל הימים?

ימים רבים עצור בקרבי דברי אליך, כאש בוער בעצמותי, וידי אסורות ומחשבותי פזורות ומעט עתי אין אתי; כי הלא שמעת כי שניתי מקום מגורי ואצא מפאָניעוועז להשתקע בשוילען. והנה זה כשמונה עשר יום מעת אנכי ובני ביתי יושבים פה ועוד לא אדע מה יעשה השם בי ואם יטריפני פה לחם חקי ברווח כאשר בפאָניעוועז. בין כה וכה פני האנשים טובים אלי ולבבם — מי זה בא עד נבכי לבב אנוש?!

ידעתי כי תסלח לי על כי בשש מענה פי לבוא אליך על מכתבך האחרון. והנה בהמשך הזמן קראתי את מאמרך בלשון אשכנז ויישר בעיני מאד. יישר כחך אחי ששמחתני, ומי יתן וצלחה בידך להוסיף כהנה וכהנה בכתבי העתים האשכנזים והעבריים ומן קטנות האלה תעלה מעלה מעלה לעשות לך שם גדול בעולמך.

משפטך אשר חרצת על הכרמל הרוץ הוא וישר ונכון. הנה אנכי ראיתיו כבר עד הנומר 17 ואיננו משתנה לטוב; כי המוציאו לאור חסר עסטהעטיק הוא ובחכו אין טוב טעם לשפוך רוח חן ונעם על מעשה ידיו כדרך הרידקציון וגם אין לו קורריספודינטן טובים כי צר עין הוא מלכבד לאיש איש כפעלו. ולו ראית את הראַזסוויעט! ולו ראית את המליץ! ברוך שככה לו בעולמו!! וגם המגיד שנה תבניתו ותבניתו לטוב בימים האחרונים האלה.

מדי דברי בהמגיד אגיד לך כי ידידנו סירקין הודיעני מפאָניעוועז כי בנומר 40 קלל אותך המגיד ויגדפך קבל עם. והנה אין המגיד בעירי ובגבולי וגם לא ידעתי מה זה ועל מה זה, ועל כן אנכי מודיעך זאת, פן לא ידעת. ואתה הודיעני אם תענה לריבך זה, ומה פשר חרון אפו עליך.

השיבה לי את תיקון המשלים בצירוף דעתך עליו. אם יש לך דבר טוב שלחהו להמליץ כי כשר הדבר להחזיק במעוזו כי אנשים שועים הם מוציאיו והם לא יקפחו את שכרך כאשר רידקטורן אחרים עושים. ודע אחי כי יש לי עוד דברים רבים אליך אבל מקצר רוחי ועתי אחשך אותם עד יום שובי לדבר אליך שנית. בין כה ברך את רעיתך ואת צאצאיך ואת הד"ר אברהם ואת אנשיו. וזכור לטוב את רעך ידידך היושב בודד בעיר מורה לו ועיניו אל ידידיו בערי המרחק

יל"ג.

רעיתי ושתי בנותי שלמות ת"ל.

אגרת שלשים ושמנה.

י' סיון תרכ"א שוילען.

ידידי יקירי אשר שמו לא ימוש מפי מעתה ועד עולם,
זאב הכהן, השלום לך!

קבלתי פקודתך שלום ע"י ש"ב רעיתך תחי' אשר חגג בעירנו חג השבועות והיא עוררתני לשלם לך את חובי אשר אֵחרתי אצלי כל ימי החרף העבר. חרף עז וקשה היה לי והוא הכביד עלי אַכפו ויכפוף נפשי עד לבלי קום; כי מלבד שבתי בעיר חדשה, במקום לא מצאתי ריוח מן הצד מלבד משכרתי בבית ספרי ירחים רבים טרם מצאתי לי יודעים ומכירים, ואתה ידעת כי מעט הוא השכר הנתן לנו מן הממשלה לכלכל נפשנו ונפשות בתינו; נוסף לזה באו גנבים בביתי ויגנבו את כל כלי כספי וטליתי ותפלי בערך 75 רו"כ. וגם עתה עוד לא הוטב מעמדי, אף כי צלחה בידי לפתוח בית ספר לנערות; אבל בית הספר עוד לא ישא פרי תנובה, ועוד לא ירבה הטובה, וכבר רבו אוכליה, הלוטשים עינם ומחדדים שניהם עליה; וטרדותי רבות מאד מאד, ונפשות ביתי גם הנה מתרבות, וזה כל פריי ותנובתי. ועל כן גם לא עצרתי כח לעשות גם חובותי לפניך במכתבי ידידות כאשר נסיתי.

צאתי מפאַניעוועז הניאתני מלראות № 40 מן המגיד שנה עברה, בה שפך המתו עליך; עד ששלח לי ידידנו עהרליך הנומר ההוא בראשית שנת 1861 והנה אחרי דברי ידידנו הנ"ל בנומר 11 שנה זו המתרפס ומרהיב את בעל המגיד עליך ועלינו, לא נוכל עוד לדבר דברים בהמגיד בדפים; אבל אנכי מצדי הוכחתי את דרך בעל המגיד על פניו במכתבי לידידי ושארי ר' דוד

גארדאן היושב ג״כ בליק ואם אוכל אשלח לך בימים הבאים העתק מן המכתב ההוא. ואתה הודיעני אם כבר נחה דעתך מן המריבה ההיא. ידידנו סירקין כעת בפ״ב מבקש לו עסקים, וגם אחי אברהם גארדאן, אשר כלה למודיו בבי״ס הרבנים ויהי לרב הוא עתה בעה״מ לשקוד על דלתות האוניווערזיטאֶט. הלא תראה אחי איכה התקוה משחקת לפני בני הנעורים אשר כגילנו ויש עתידות למו — ואנחנו כאשר אבדנו אבדנו!

מכתבי זה כתוב לסירוגין ולמקוטעין בבית ספרי ברגעי החופש שבין שעה לשעה ועל כן דבריו מבלבלים. האם אין תקוה שנתראה פנים בקיץ הזה? אולי תהיה במיטאוי? ואנכי — אלו היה לי מקום בבית אחד ממכירינו שיאספוני שם מבלי שאצטרך ללכת לנוע על המלונות הייתי בא גם אנכי למיטאַוי לראות פני ידידנו דשם. היה שלום וברך את בני ביתך בשם ידידך הנחפז, אך לא לקבל פז

יל״ג.

אגרת שלשים ותשע.

[להנ״ל]

Herrn Dawid Gordon in Lück.

לא פניתי ערף אל המגיד ולא בחלה נפשי בו מעודי, כי כבודו הולך וגדל בעיני ואהבתי הולכת וחזקה אליו בה במדה אשר ייטב וייקר באמת מיום אל יום, ובכל אשר מצאה ידי לעשות דבר לטובתו עשיתי; שאל את פי מיכַּאלאָווסקי ויגדך, אם לא תאמינו לי. אבל ביום בואי בברית עמו גליתי את אזנו מראש כי לא אוכל לשאת את משא הפּאָרטאָ עלי, כי אינני עשיר אף כי אשמח בחלקי, והוא גם התיר לי לכתוב אליו בלא כסף ובלא מחיר, וכן היה הדבר הולך ומתגלגל כשנתים ימים, עד כי בראשית שנת 1860 שלחתי לו מאמרי תיקון משלים וקבלתי תשובה ממנו כתובה ביום ה׳ ז׳ אדר תר״ך לאמר: „מכתבך עם מאמרך בא לידי—אונפּראנקירט—ולולא הייתי באותו היום בעצמי על הפּאָסט „כי אז לא בא לידי כלל״. מדברים אלה שמעתי שתים: שאין נפשו אלי ואל מאמרי ושלא יקבל עוד ממני מכתבים בלתי הפשים, ולכל הפחות שיוכל היות שישובו מכתבי אלי יאשלם כסף משנה על לא דבר, ואחרי שידי איננה משגת לשלם הפּאָרטאָ, אשר נוסף לזה יקחו בארצנו יותר מן החק הקבוע, עמדתי מכתוב. ואחרי אשר נשרש הדבר בלבי עלה על רעיוני עוד דבר אחר שהיה כחידה סתומה בעיני והוא שלא כבדני

המגיד מעולם להודיע בעָלֵהו את אחד מספרי אשר אמנם שלחתי שניהם אליו ובקשתיו כמה פעמים שיודיעם ברבים. ואם לא חפץ להודיעם מפני שלא מצא בם להלל ולא אבה לחלל, היה לו למצער להודיע כמותם ומחירם ושנמצאים למכור אצל מיכַּאלאָווסקי וגם זה היה לו כרגלים לדבר שאין לו חפץ בי אשר אולי צמחה לי מזה תועלת. אבל עם כל אלה חלילה לי מפתיח פי ברצח ולדבר—ומה גם להדפיס דבר כנגד כבודו. והנני דורש ומבקש ממך שתראה לי אפילו תיבה אחת בכל מאמרי שנדפסו בהצד"י שתראֶה באצבע שנהפכתי לאויב להמגיד כמו שידידי כותב. אבל תמה אנכי על צרות עינו של ידידנו בעה"מ בסופריו אשר ישלחו דברים במ"ע אחרים; וכפי הנראה זה גם כל חמתו עלי יען כי באו דברי בהצד"י אשר היה איש ריבו, ואולי יחר לו גם עתה בשמעו כי יבואו דברי בראַזסוויעט והוא גם הוא יצא לקראתו זה לא כביר. (אבל האם יחפוין ידידנו שנתעבר על ריב לא לנו) וזה היה גם חרון האף הגדול אשר קצף בידידי התמים וישר הנפש בקאַפלאַן עד כי גם עבר על לאו דלא יוסיף והכהו בתוכחות חמה יותר מכפי חטאתו הקטנה ונקלה אָחינו לעיני כל, ובהדי שותא פילכא יהה ויקים על ימין ועל שמאל, וחרף גם המשורר והממַשל משלים ועוד ועוד, ופתח בלשון יחיד וסיים בלשון רבים „נבוים המה כו" אף כי לא הודיע מי הגיד לו שאנשים כקאַפלאַן נבוה הוא בעיני אנשי ארצנו, ומי יתן והיו נבוים רבים כמוהו! ואנכי ראיתי את זה והשתוממתי—אבל שויתי ודוממתי, כי מלבד המחסום אשר שמתי לפי, עוד טרדות רבות סביב שתו עלי ומסבות שונות התהפכו לרע לי בימי החרף העבר, כי עזבתי את עיר מושבי אשר ישבתי שם בשמונה שנים והלכתי אני ונפשות ביתי ילדים קטנים לעיר שוילען עיר מזרה אשר עברו ימים רבים בטרם התישבה דעתי ונחתי מזעפי! ואחרי כן באו גנבים בביתי ויבצרו עוללותי ויוסיפו על דאגותי ועל טרדותי, ועוד כאלה דברים רבים.

והנה אחרי אשר נעשתה השערוריה בשאַוולאַן וכתבתי על אודותיה בצד"י בראזסוויעט ובהמליץ, לא כתבתי גם כן אל המגיד מפני אשר חכיתי תמיד על תשובתו על מכתבי מן ז' אדר ודמיתי כי עוד באיבה יהדפני וירַדְף גם אמָרי, עד אשר ראיתי את דברי נדפסים בנומר 11 אז מצאתי את לבבי לשוב ולדבר בו גם בדבר שאַוולאן, וערכתי לפניו כל פרטי הדברים הראוים להשָׁמַע, כי אנכי יודע אותם מכל סופרים אחרים יען שאנכי כתבתי וערכתי את כל הבקשות והמגלות בלשון רוסיה לראשי קהל שאַוועל ושאַוולאַן ובלתי ספק היו בדברי פרטים רבים אשר לא באו בדברי האיש האחר; וכן שבתי וכתבתי הדברים בפרטיות להצד"י, ועתה באה הפקודה מהגענ. גוב. לבטל את דברי הרופא אָלשאַנסקי ולמסור הדבר להרופא דשאַוועל האַרטמאַן ולרופא מטעלז מאַצעווסקי שיוציא את המתה מקברה וישובו ויבקרוה; ובקרוב תבוא גם קאָמיסיאָן חדשה לדרוש הדבר מחדש. ואין ספק ששונאי ישראל יחפרו וימצאו עָנשם בדין. מאמרי קול מגיד מדן שלחתי להמגיד ולא לכוכבי

יצחק, יען שגם דברי הראשונים נדפסו בהמגיד, ולמה לא שמר רובין את החק אשר הזכרת ויצא לקראתי בכוכבי יצחק ולא במגיד ?

ועתה הראשונות כבר היו ולא תשובנה עוד לעולם, ואנכי שש ועלז לשוב ולבוא בברית האהבה עם ידידנו הרב בעה"מ אשר כמו שלא נִגְעַנִי הוא לרע בשום דבר כן לא פגעתי גם אני בכבודו לא במעשה ולא במחשבה, ונכון אנכי לשוב ולהביא מתנובות רוחי ברכה אל ביתו ככל אשר יתן ד' אל לבי. והנני מבקש שיודיעני אם קבל בשנה העברה ספרי משלי יהודה אשר אצלו היה רצוף עוד ס' אחר לידידנו להרשד"ל. גם לך ידידי הנקרא בשמי אשלח ע"י מיכאַלאָווסקי למנחת זכרון את שני ספָרַי ואבקשך שתכבדני גם אני בספריך היקרים והיו בעיני כשכיות החמדה באהבתי אותך.

נאמנים דבריך אשר אמרת אחרי המלך „כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם" כי גם אנכי הכרתיך מכותלי אמריך בהמגיד ואהבתיך אהבה תמה כי איש חכם אתה, וסגנון לשונך ושפתך הברורה נוסף על רחב דעתך וחכמתך מצאה חן בעיני מהרבה סופרים אחרים בזמננו המתימרים רק בלשונם ואין כֹּחָם אלא בפה מדבר מליצה רקָה, כאלו רק על הלשון לבדה יחכם וישכיל האדם ולא בראשו ובלבבו.

אולי באמת קרובים אנחנו בבשר! כי גם אנכי כמוך מווילנא אנכי ועוד משפחתי שמה. שם אבי אשר בן דוב בן מרדכי, יותר לא ידעתי, אבי אבי זקני ר' מרדכי היה בן משק בית הנסיך ראַדזיוויל באחד מנכסיו והתרועע ימים רבים עם הר"ר יש"ר מקאנדיאה (אשר ר' שניאור זק"ש ימיתהו ויחייהו עתה בהמליץ ויתעלל בו כבני הגבעה בהפלגש וכבני ספרד ביהודים) אף כי ר' מרדכי היה צעיר ממנו לימים הרבה. כך שמעתי מפי א"א ז"ל. הרב ר' ישראל גאָרדאָן היה קרוב לנו ממודעינו, אף כי לא אדע באיזה התיחסות. מקום מגורי אבי בווילנאָ מיום דעתי היה ברחובות הקרובים אל הגשר הירוק ואל ארמון הקתדרא. *) אבל מדוע לא נתתָ אתה בך סמנים כאלה. וביחוד מדוע לא הגדת לי מתי עזבת את ווילנאָ ובמה ימי שני חייך עתה.

יל"ג.

---

*) ביום כ"א כסלו העבר מלאו לי ל' שנה, וזה יותר משמונה שנים בחדש שבט תרי"ג יצאתי מעיר מולדתי ווילנאָ ואשב בפאָניעוועז.

תרכ"ב.

אגרת ארבעים.

שאוול כ"ז טבת ברכ"ת.

ה' עליך ידידי שאהבה נפשי המשכיל היקר כמהורר"ז קאַפלאַן.

דבריך היקרים מן י"ג טבת ישעשעוני זה ימים אחדים ואני טרם צלחה בידי לגמול לך כטובתך, ולהודיעך משלומי ומצבי, ואני לא מאהבתי את העטיקעטטע עצרתי את דברי אליך עד כה כי אם מרב עבודה העמוסה על בשרי ועל רוחי עתה משנה על אשר עד בואי הנה. כי בעיר מושבי היוקר גדול מאד ואנכי גוזר על ימין ועל שמאל להאכיל לבני ביתי; מלבד בית הספר להממשלה ובית הספר לנערות אשר פתחתי זה קרוב לשנה תמימה ואשר עוד לא הביא לי חלף עבודתי הרבה שכר מאומה, עוד לי עבודה אחרת והוראת שעה בבתים שונים אשר תרדיפני כל היום ותדריכני מנוחה מן הבקר עד הערב. ובערב כנוח בשרי מעמלי יצא רוחי לעבודתי עד אישון לילה. הנה אלה הוגיעו את נפשי והלאו את ידי מהרבות דברים גם לידידים רבים אשר נפשי ולבי אליהם כל היום, וגם אליך ידידי, מבחר ידידי, מעטו דברי מיום ירדי שאולה; ומאשר לא עצרתי כח לערוך פעם בפעם דברים אחדים מיוחדים ומעי המו לך ונחומי נכמרו לשלומך, על כן נתתי הרוָחה ללבי לדרוש בשלומך ע"י אחד מידידינו אשר היו דברי אליו בפעם ההיא. וזה היה בעיני דרך ישר ולא ארח עקוב, ומי יודע עד מתי ישנתי ונדהמתי בעצל לולא הרהיבוני ויעוררוני דבריך הנעימים; לך ידידי הצדק ולי בשת הפנים.

רבות שבעה נפשי עונג ונחת בקראי דבריך בשערי ציון; אף כי לא דעתי דעתך בכל הדברים אשר תדבר שמה. אבל בזה לא תנוח דעתי עד אשר תודיעני אם תקבל שכר חלף עבודתך מן הרדקציון וכמה קבלת. אנכי מקבל מן 40 עד 50 רו"ב לעלה. מלבד מה שראית נדפס ממני, (גם הקארריספונדנץ זאגאַרר בנומר 20 ממני היא) עוד יצא בקרוב לאור ממני

מאמר גדול יקב История басни у евреевъ בעל ששה פרקים גדולים. במקרה אשר קרה לך קרה גם לי עם הד"ר פ"ז. הבטיח לי לשלם שכר טוב בעד מאמרי...... הנדפס בנומר 45־40 בפ"ב, אבל לא מלא הבטחתו, ואנכי גם כתבתי לו וגם הזכרתיו את הבטחתו בדרך העברה והוא כמחריש ולא ענני על מכתבי. ואתה בטובך הודיעני בפרוטרוט את הדבר אשר היה בינך ובינו. להכרמל אנכי שולח לעתים מזומנים דברים אחדים; כי יליד ארצנו הוא והובה עלינו לתמוך בידו — המליץ לא אוסיף עוד לראות כי אין מחזיקו בעירי ודבר אין לי עמו. המגיד ישלח לי את עליו חנם אין כסף, אבל אודה ולא אכחד כי בימים האחרונים האלה עמדתי מכתוב עוד בשפת עבר ושמתי לבי אל השפות החיות וביחוד אל שפת רוסיה.

כפי אשר אראה אינך יודע כי ביום כפור העבר ילדה לי אשתי בן ואקרא את שמו בשם אבי אשר—Oscar—. אשתי עוד לא שבה לאיתנה מיום לדתה; בתי הבכירה חלתה במחלת השאַרלאַך ועוד לא התעודדה. ושאר בני ביתי וגם אני בכללם חיים ובריאים. בשבוע הבא אנכי נוסע לפאָניעוועז, אשר לא הייתי שם מיום צאתי משם זה כחמש עשרה ירחים ואשב שם ימים אחדים.

שלום לך חוק בבשר וחוק ברוח ואתה ורעיתך וששת ילדיך שלום. הזכירני לטוב לפני הד"ר הרב ניימאַן נ"י וסלח לי גם הפעם את קצר דברי כי עם כל זאת ארוכים הם ממדת עתי הפנויה.

ידידך באמת יל"ג.

אגרת ארבעים ואחת.

יום ו׳ ר"ח אדר ראשון תבו"ך. שאוול.

[להוק"ן]

שלום לך ידידי שאהבה נפשי!

בטרם צאתי מעיר מושבי ללכת לפאָניעוועז כתבתי אליך בתשובה על מכתבך האחרון; ואין ספק בדבר שקבלת את מכתבי, כי ע"י הפאָסט שלחתיו; והנני שב עוד הפעם לדבר אליך אף כי עוד לא עניתני כי דבר נחוץ לי אליך.

בחפצי להוציא אור בקיץ הבא ספר שנתי (יאַהרבוך) כעין הלוחות אשר ייצאו שנה שנה החכמים ווערטהיימער; קאָמפערט, פאַשעלעס, קליין,

ווינטער ועוד. המה יכתבו בלשון אשכנז ואנכי אחפוין להוציא בלשון עבר להורות דעת את העם. בטרם אבוא לפני הממשלה לבקש ממנה רשיון, נועצתי להוציא חלק אחד בתור נסיון, לראות אם ימצא חן בעיני העם ואם יקובל בכבר פנים יפות; וכבר גליתי בזאת אוני אחד החכמים בפ"ב וינענע לי ראשו וגם הבטיחני כי הרשיון לא יִמָנַע ממני וזה דבר הספר.

א.) מאמר מדבר על מעמד המדיני של אחב"י בארצנו ועל החדשות שנשתנו בהם במשך השנה שעברה.

ב.) בקרת ספרים שיצאו במשך השנה שעברה הנוגעים לחכמת ישראל בכל לשון שהיא.

ג.) מאמרים מדברים מידיעות הטבע לכל חלקיה כתובים בסגנון פשוט בלי פלפול ובלי עמיקות עיונית רבה, למען ישמע העם בקראו בו.

ד.) מאמרים מתולדות עם ישראל וביחוד מן הזמנים הבלתי גלוים וידועים עד הנה להמון העם.

ה.) תולדות גדולים אנשי שם.

ו.) שירים טובים; ויותר טוב באַללאַדען מקורות ישראל.

ז.) ספורים.— בזה כַּוָנָתִי הראשית להעביר לעיני הקורא חזיונות מן הימים הַהוים ולשום לפניהם את כל צלמי בית ישראל, טובותיהם ותועבותיהם, לפקוח עיניו על דבריו.

לספר הזה יבוא כעין תוספת לוח לשנה הבאה. בלוח הזה יושמו ציונים לכל יום ויום כל אשר נעשה בו גדולות בקורות ישראל כפי שקבעום חכמי הבקרת החדשה.

והנה לַסֵפר הראשון אשר אנכי מתעתד להוציא בקיץ הבא כבר יש לי דברים טובים הרבה. משלי: שירים טובים, וספור טוב בשם עולם כמנהגו; ידידנו ה' סירקין קבל על עצמו לחבר מאמר מדבר בידיעת תולדות הארץ „געָאָלאָגיע" ועוד שאר דברים. גם שמתי פני לשאר חכמי לב בארצנו ואשים לפניהם את חפצי זה.

ועתה הנני גם אליך ידידי לבקשך שתגיד לי משפטך על הדבר הזה אשר אנכי מתחיל לעשות, משפט אמת וצדק בלי משוא פנים, וגם עצתך תגדני אם תמצא מגרעות, למלאות אותם. וממך ידידי אבקש שתכתוב [ב]עבורי מאמר, מְסַפֵר בפרטיות את דבר אספת הרבנים בשנה זו בעה"מ, כפי אשר תשיג ידך לדעתי, והר"ר הד"ר ניימאַן יהיה בעורך; ונזהרת בלשונך לבלי הרחיב במקום הראוי לקצר ולבלי קצר במקום הראוי להאריך; גם תסיר את כל הציורים השיריים והתמונות השונות ותדבר אל העם דברים קלים ונכחים וישרים למבין. את המאמר הזה תמציא לידי אם תוכל ליום ראש חדש ניסן הבע"ל. כי בימי הפסח אחפוין לנסיע לווילנא, שם אתן את הס' לבית הדפוס למען יצא לאור עד ר"ח אב, לא יאוחר.

אחכה לתשובתך בקרוב למען דעת אם תמלא בקשתי אם לא.

ידידך הכותב בחפזון יל"ג.

(P.s.) עד עת מצוא יהיה נא הדבר כמוס אצלך.

אגרת ארבעים ושתים.

(י"ז סיון תרכ"ב). קאוונא 3 יוני 1862.

שלום לך ידידי המשכיל הנבון כמ"ר זאב קאַפּלאַן נ"י.

מדי קבלי בשאוועל את מכתבך האחרון על ידי פּאָסט הייתי טרוד בהכנותי לדרך וזה כשני שבועות ימים אשר עזבתי ביתי ואבוא לווילנא ולקאָוונאָ. ומה גדלה שמחתי למצוא בעיר הזאת את אשתך היקרה ולדבר עמה פנים אל פנים מכל המוצאת אותכה וזה הדבר אשר קראני לצאת ממחבואי על ארץ רבה. סלאָנימסקי הממציא את הצפירה היה לאינספּעקטאָר בבית מדרש הרבנים בזיטאמיר והנהו מבקש לו איש כלבבו לתת את הצפירה בידו ויבחר בי ויבטיח לי שכר קצוב ויבקש לביא ולהתראות פנים עמי בשובו מפ"ב. באתי לווילנא ולא ראיתי פניו כי עודנו לא ישיב מפ"ב ולא קבלתי עלי את רידקציון הצפירה, כי השכר אשר יקב איננו מספיק להיי ולחיי אנשי ביתי בעיר גדולה כווארשא ומה גם כי רבים שתו לי הבטחות רבות ויקראוני קריאה גדולה למקומות שונים; וגם הפקידה בבתי ספרי הממשלה מבטחת פרי יותר טוב מאשר עד הנה. על כן יראתי להניח מקומי ולהניח הצלחתי והצלחת ביתי על קרן הצבי ישראל; מדאגה בדבר פן יבלע להצפירה ונשארתי קרח מכאן ומכאן.

בין כה וכה אודיעך כי דבר בטוח היא שמעיר שאַוועל אצא לגור בעיר אחרת גדולה ממנה; אף כי טרם אדע איזה המקום אשר אבחר בו לשכן ביתי שם, אבל בקרוב אדע ואודיעך גם אתה.

ומה ה' אלהים עושה עמך? אולי תיטיב תרומת הגבירים פרידלאַנדער אשר הרימו לבית כפרך את מעמדך כי יוסיפו לך על שכרך? ומדוע לא דבר עליך הד"ר ניימאַן אשר גדול שמו בפ"ב בהמיניסטעריום טוב לפני המיניסטער להעליתך מן המקום הצר הזה אל מקום רב ורחב ידים לטוב לך ולטוב הבית עבודתך כל הימים?

המכתב הראשון אשר אמרת אשר שלחת על ידי עגלון לא ראיתי ולא בא לידי ומחברתי אחת בשנה איינס אייגעשאָבען, ניכט איינגעהאָבען.

היה שלום ושמחני לעתים מזֻמנות באמרי פיך, כי כל עוד אשר אנכי יושב בארץ צחיחה הרחק מאדם, מכתבי רעי בעלי הנפש מרחוק המה ישעשעוני ואהבתם הנאמנה היא נחמתי בעניי.

מפה אנכי הולך לביתי שאַוועלה.

ידידך יל"ג.

אגרת ארבעים ושלש.

שאַוועל ה' לחדש שמזלו בתולה. ברכ"ת.

ידידי ר' משה פראָזער שלום לך!

הנני משיב לך את עלי הצייט' די יורענטהומס בתודה על טרחתך; ואבקשך עוד זאת: בעבור דרך שאַוועל שאֵרי בנימין בן אלעזר אהרנשטאם ללכת לריגא, נתתי לו מכתב להמו"ס דייבנער לקחת ממנו את עלי העתים אשר לי; ובלתי ספק לְקָחָם והמה שמורים אתו; ואתה בטובך תקחם מידו ותגיעם לי ע"י מוקדם.

על דבר האיש בעל דו פרצופין, המראה פנים לכאן ולכאן, הקורא שלום ונושך בשניו, ידעתי אמנם גם אני כמוך כי יצחק זה עָקֹב יעקב; אבל בוז אבוז לו ולמרמתו. כי מה מני יקח? את ברכתי או את בכֹרתי? לא יפול לבי אם יהַלֲלֵני, ולא ירום לבי אם יהַלְלֵני; מורם אנכי מחרפת אדם כזה ומתהלתו, וקול שריקתו ולחישתו לא יגיע עדי. ידעתי כי קטן ערכי ודל אבל לא לפי מדת ערכו; לא אגיע לקרסולי חכמי דורנו הגדולים, אבל לא אתרפס לפני זוחלי עפר כאלה; ואם כי צעיר אנכי הרבה ממנו לימים, כי בעת אשר הייתי עוד תינוק של בית רבו, היה הוא איש בא בימים שנתמלא זקנו, כדמותו וכצלמו היום, בכל זאת לבי ראה הרבה חכמה ודעת ממנו; ואם הוא זכה בשנת הארבעים וחמשה (או יותר) שנה לימי חייו להעתיק ס' ראָבינזאָהן ולהוציא לאור בעזרת אחרים אשר חלו ידיהם במחברתו קלת הערך, והזכות הדקה מן הדקה הזאת העלתה את הזמורה אל אפו עד כי אבד רוח מבינתו, וישמן ויבעט ויְנַבל את תור האדם המשכיל ואת דרך הארץ לבָרך את נפשו להתגדל ולהשתבח ולהתפאר ולהתרומם ולהתנשא ולהתעלות ולהתהלל כי „עשה לו שם עולם" (דבריו בעצמו) וכי בהשכלתו לקח לו קרנים לנגח יחדו כל ברואי ארץ, ובעל התנ"ך הזה שכח מקרא מפֹרש „יהללך זר ולא פיך, נכרי ואל שפתיך" — הנה כל זה יעשה איש שתום עינים וקצר ידים ורְחַב שפתים, איש אשר לבו נקוב כמחט סדקית ופיו פתוח כפתחו של אולם;

ואולם האיש אשר הגביהו האלהים למעלה למשכיל, ורוח בינתו מרחפת על פני המים העליונים, ומראש הררי החכמה וגבעות הנסיון יביט בעיני מחקר על כל הענין הנעשה תחת השמש, ויצרף את כל הדברים בכור אמת לא בכור עני הוא ידע כי כל כבוד סופרים הוא הבל ורעות רוח ואין יתרון לבעליו כי אם צחוק וטיול הילדים; ושם עולם זה הוא רק טוב לַסָרִיסים אשר בהיכל העשר, כי טוב הוא מבנים ומבנות, כי לא ישאל מזונות ולא יבקש מהר ומתן; אבל מי אשר יש לו גם מתת אלהים זה — האם בכבוד סופרים ובשם עולם יאכיל את בטנם וימלא מעיהם? גם בהשכלה ובחכמה יש גבוה מעל גבוה, וגבוהים עליהם! ואם לא התגאה הומבאָלד — איך יתגאה משכיל להבל דמה? הנה כל בית ישראל כנגד החיים המהלכים תחת השמש הוא כביצת החרגול, כי הוא המעט מכל העמים; ובכל העמים וגם במשפחות בני ישראל איש בארצו ללשונו יש חכמים מצוינים בכל חכמה ודעת, ובכל מחקר ותושיה, ושפת עבר דלה מאנוש נעה, וגם מבני עמה רבים הפנו ערף לה ורבים לא קרבו אליה ולא דרשוה מעודם ורק מתי מספר יתעסקו במת מצוה זה; וגם במתי מספר אלה יש חכמים הרבה כבירי כח לב עושים גדולות ונפלאות— ועתה צא וחשוב את ערך איש בעל כשרונות קלות ודלות אשר זכה לעת זקנתו להעתיק בשפה נשכחת ספר ספורי לילדים קטנים, אשר לא ביד יִקָחוּ, צא וחשוב את ערכו לעֻמַת המון המשכילים והחכמים האמִתים ההולכים ומתרבים בזמן הזה מיום ליום ומוציאים את מעשה ידיהם להתפאר בכל השפות החיות — ואיך יתגאה?

לא שמעתי דבר מסירקין ידידנו, ואולי ידעת והשמעתני; מתי תצא הילני שטערן מבית אביה והיתה לאיש? כי בלתי ספק אהיה מן הקרואים ואבוא לפאַניעוועז לימים אחדים. הגידה נא לי מי הוא השליט על ספריו של סירקין לעת כזאת ואז אוכל להוציא מתחת ידו ספר אחד הנדרש לי? אל תשכח את אשר בקשתיך על דבר מכתבי העתים אשר לי ביד בנימין אהרנשטאם והיה שלום.

ידידך גארדאן.

בידי דיללאָן ס׳ רוסיה Калейдоскопъ בשני כרכים, שלי; תקחנו מידו ותשיבנו לי ע״י הזדמנות.

תרכ"ג.

אגרת ארבעים וארבע.

שאוועל כ' שבט תרכ"ג.

שלום לעלם גֶבֶר, משכיל על דָבָר, הערן אהרן לוריא בפינסק.

מכתבך מן ג' שבט הגיעני ביום י"ו בו, את האיש אשר תדרוש אחריו אינני מכיר, כי אין אדם מכיר את עצמו, ואנכי אמנם טרם אדע אם בתחבֻּלַת ערמה בחרת בי מכל בני משפחת גאָרדאָן הרבים, לדרוש ממני אחרי האיש אשר תבקש, או אם בתֻמך הלכת וה' הנחך בדרך אמת; אבל בין כה וכה הנני חש להודיעך כי אני אני הוא האיש אשר אתה מבקש! אנכי ישבתי לפני שנים שתים עשרה בעיר מגורך ואסתופף בבית הוריך הנכבדים; מפי לקחת לקח שנים שלשה ירחים; ועוד אזכרך — ילד רך וענג, יחיד היית אז להוריך, לבֶן פנים ורך בשר אבל מלא ברכת ד' רֹחב לב ויתרון הכשר לחכמה, ואנכי נבֵאתי אז לאביך הנכבד כי תהיה לאיש משכיל וחכם, וכן הָיִתָ, ראָה אנכי את פני מכתבך הקטן הערוך בטוב טעם ודעת, כי לא בלית ימי ילדותך בהבל ושנות נעוריך בדברים של תהו; כי באה חכמה בלבך והדעת מלאה את נפשך. ומאֹד מאֹד ינעם לי לראות כי עוד צפנת זכרי בלבבך וכי יקרה נפשי בעיניך; וכן יקרת גם אתה בעיני, נכבדת ואנכי אהבתיך ואבקשך כי תשוב תדבר בי ברחבה ותודיעני את כל הנעשה בך מיום לכתי מעמכם עד היום הזה. איכה גדלוך הוריך אין ספק כי מלאו אזניך תורה והכמה למיניהן! האם נשארת מן הוא והלאה בעירך או אם נסעת וסבֹת ערים אחרות ותרא ערים ויושביהן ותַבֵט אדם עם יושבי חדל? האם עודך בגפך או אם כבר נשאת אשה? בת מי היא ומאיזו עיר היא? או אולי גם ראית זרע? האם כבר שלחת בעסק ידך או אם עודך סמוך על שֻׁלחן הוריך? — והוריך מה המה? השלֵמים וטובים המה מנפש ועד בשר? השלום לאביך הנדיב היקר והנכבד ר' משה, ולאמך טובת שכל אשת החיל (אשר לדאבון לבי שכחתי את שמה)? העוד חיה אמך הזקנה חַיָה? השלום לדודך

נגיד רב תבונות ר' יוסף איטינגור? איפה הוא כעת? — ומה הערים אשר אתה יושב בהנה פינסק וקארלין — האם עלו במעלות ההשכלה לפנים אור ירדו לאחור? את כל אלה תגיד לי והוספת עליהם בהנה וכהנה בכל העולה על רוחך. הגידה נא לי ג"כ אם אתה הוא הכותב בעלי העתים לבני ישראל בשם אַ. לוריא? ומה הדבר אשר הביאך לבקש מלפני את ספרי אדו"ם שמונה שנים אחרי צאתו לאור, אחרי אשר כמעט כבר אזל לו מתחת ידי? האם ראית את ספרי השני משלי יהודה ואם יֶשנו אתך?

מספרי אדו"ם אשר תדרוש שולח אנכי לך בעד הרו"כ הא' ב' עקזעמפ' כי מחירו 50 קאפ', ואת השני תתן לאשר ישר בעיניך.

שלום לך ולכל אשר אתך הַזֵק וחַזֵק. מצפה אנכי בכליון עינים ליום יבאו דבריך אלי, כי חמודות אתה לי ונפשי אִוְתָה לדעת את כל הנוגע בך; אולי גם יש אתך תחת ידך לוחות תבניתך ושלחת לי בטיבך אחת מהנה למען אשבעה תמונתך למראֵה עינים ולא רק בַהֲלָך נפש. והיה כי יבאו דבריך אלי והוספתי גם אנכי לענותך ולדבר בך ככל אשר יתן אלוה אל לבי וכן נשים לנו חֹק להריץ מכתבינו איש אל אחיו לעתים מזומנות רצוא ושוב, אם יהיה גם לבך לדבר הזה. אני אני מורך מקדם ומלמדך בשלשה ירחים, אוהבך וידידך עד נצח נצחים

יל"ג.

אגרת ארבעים וחמש.

בעשירי לראשון תרכ"ג שאוול.

ברוך אתה לי בן פורת נטע נעמן, תורת אלהיו בלבו ועם ההכמה נאמן, זית רענן נטוע על מי ההכמה ועל המבוע, יושב בצל תכסף שאנן, ובצל ההכמה יתלונן; עשיר הולך בתֻמו, דבריו נכחים ונעים נאֻמו, הוגת בידידיו מלפנים בשכבו ובקומו, ומאהבתם לבו לא נדעך בחֻמו, פרי נחמד מאילן נאה, לו ראוי להלל ולו יאה,
כמ"ר אבר"ם לאור־יה יחי'.

מכתבך מונח בידי זה שבֻעַים ואנכי מיחל לדבריך האחרונים למען ענותך על כלם פעם אחת בבואם אלי כתֻמם; וכן אמנם היה לך לעשות, למהר לשלוח לי סוף דברך למען יהיה כלו פרוש לפני באגרת, ואנכי עניתי

עליו דברים כסדרן ולא הייתי נכנס לתוך דברי חברי. אבל אחרי כי בושש מכתבך השני לבוא ראֹה אנכי כי מצפה אתה לתשובתי: ולא אַחלֶה עוד לבך בתוחלת ממֻשכה ולא אאדיב נפשך בצִפִּיַת הבל.

תבקש לספר לך את קרות חיי מיום היותי עד היום; ואני אין נפשי אל הדבר הזה. שנים המה למיניהם אשר להם לבדם נתנה הצדקה להשמיע תולדות ימי חייהם ברבים בהיות תקוה אשר בספורם יביאו ענג ותועלת לקוראיהם. הגדולים אשר בארץ המה אשר פעלו רמות וגדלות בכל מדע וחזון או בכל כשרון מעשה אשר פי שנים ברוחם ונשמה יתרה להם על בני גילם, אף כי כמות כל האדם מתו, ונולדו וחיו ואכלו ושתו ופרו ורבו כבני אדם; בכל זאת מצוה עלינו לספר בתולדות ימיהם מיום צאתם מחיק אמם עד שובם אל חיק אֵם כל חי, ללמד דעת את העם ולהבינו בינה יתירה, איכה נוצר רוחם הכביר בקרבם ואיכה עלו במעלות ההשתלמות ממדרגה למדרגה עד עלותם למרום קִצָה ועד עשותם את הגדולות אשר עשו. כל המרבה לספר בתולדות אנשי שם כאלה הרי זה משֻׁבח, כי יביא תועלת רבה לקוראיו בהתעוררם לאחוז באשורם ולצאת בעקבותם ומזה ישוטטו רבים ותרבה הדעת. ויש מן החכמים הכותבים בעצמם בספר את חייהם ואת אשר עבר על נפשם ומה הגיע אליהם. לזה צריך זהירות ושמירה יתרה כי צריכים הם לכלכל דבריהם במשפט ולסדר את קורותיהם ותהלותיהם בצניעות רבה ובענוה גדולה כאדם שמספר דברי זולתו שאינם נוגעים לו ולא כאדם שבא להלל את עצמו; ויהיו גבורים לכבוש את יצרם ולדלג על דברים הרבה, ולא יאריכו יותר מדאי בספורים של תהו, כמו למשל ששד"ל עושה עכשיו; כי יש דברים הרבה מרבים הבל שאין שום תועלת וענג בהם לכל אשר יקראוהו באמת; כי אי אפשר לחלום בלא דברים בטלים — והחיים חלום. ויש עוד אנשים אשר אף כי לא פעלו גדולות ונצורות בקרב תבל, לא דברו (בע׳) [בשבעים] לשון ולא המציאו את אבק השרפה, אבל צבאם עלי ארץ היה מלא מסבות מתהפכות אלפי מינים, ומקרים ממקרים שונים; כמו התועים במדבר, הנוסעים בארצות רחוקות ועוברים ארחות יַמִּים, המעמידים את נפשם במקום סכנה; המה יספרו את כל הקרות אותם ואת כל התלאה אשר מצָאָתַם ויצילם ד׳. וקוראיהם יתענגו על ספורם המלא תמורות הדורות וחליפות מאליפות, כי זה מטבע האדם כי כל דבר שאינו תדיר קודם הוא להתפעל עליו ולהתענג בו.

ואולם אני הגבר בעניי, הגידה לי שאהבה נפשי, מה עשיתי ואזכה לכתוב קורותי ותילדותי בספר לו גם לעיני איש אחד כמוך היום? ואני טרם אדע אם לא ישלטו עיני זרים במכתבי ארוך! ראמות ונשגבות לא פעלתי ימשך חכמתי קטנה ודלה ודקה מן הדקה; וגם חיי הולכים לאט כמי השילוח ואינם שונים מחיי כל ראי השמש; ועל מה תתענג בספרי לך דברים תדירים ילדי יום יום, ומה תחכם באחריתם? מה יתן ומה יוסיף לך לדעת, דרך משל,

כי נולדתי בווילנא בכ"א יום לחדש כסלו בשנת מרידת בני פולין הראשונה (תקצ"א), כי מנעורי גדלני אבי ככל שאר נערי בני ישראל על ברכי התלמוד ושאר כנֻתהו וכי בהיותי בן תשע שלא הגיע לחנוך כבר עסקו עמי בהלכות כתובות וגטין וקדושין והודיעוני הדרכים שהאשה נקנית בהם והעמיקו לפלפל עמי בשטת דם מפקד פקיד וי"א יום שבין נדה לנדה? או מה ימריצך כי תדע כי מלמדי הראשון אשר למדתי אצלו משנת הארבע וארבעה ירחים עד שנת התשע (שנה) היה מהיר במקרא ולמד עמי גם ספרי קדש בדרך טפל נוסף על התלמוד שהוא היה העיקר, וכי בהיותי בן י"א שנים הייתי מבין התנ"ך והייתי בקי בכמה מאות דף גמרא ועליתי בשניהם על יתר חברי אז שהיו עתה למורי הוראה בישראל, וכי במלאת לי י"ג שנה סִיַמתי הבבות. ודרשתי בהם לפני הקרואים ואחד מהם נתן עיניו בי ונעשיתי — חתן לבתו, וכי אחרי כן כאשר נהפך הגלגל על אבי ויורידהו בסֻלָם ההצלחה מעלות רבות אחורנית בַמעלות אשר העלה את האיש הבוחר בי ובדרְשתי, מרום ונשא וגבוה ממנו, ובהשָנות מאותָיו נשתנו דֵעותיו וינער חצנו ממני ויוציאני לחרות? ומה בצע אם אספר לך עוד כי במלאת לי י"ד שנה הוציאני אבי מתחת יד אפוטרופסות של המלמדים ויתן עתותי בידי ויושיבני בד' אמות של הלכה ללמוד בנפשי באחד מבתי המדרשים, וכי בעת ההיא החל לבי לנטות מן הדרך אשר תארו לי ולא מנעתי את עצמי מן ההגיון ואָחל להגות בספרים היצונים ויהי לי רוב היום למלאכה בבית מדרשי ושעות אהדות גנבתי יום וגנבתי לילה ללמוד הקריאה והכתיבה בשפות זרות? או מה ממך יהלוך אם לא תדע כי עד השבע עשרה שנה מלאתי אחרי דברי אבי ופרשתי ארבות ידי וחציתי עד צואר בים התלמוד עד כי במעט עברתי את כלו וכי רק אז נפקחו עיני לראות כי לא זו הדרך המולכת אותנו למחוז החפץ בימינו אלה; כי אל אי שָמם וסלע קֵרחַ באתי אשר לא ישלם לי שכר טוב, די העבודה הרבה אשר העבדתי את נפשי עליו, וכי אז נפלה המסכה הנסוכה מעל עיני ואפן כה וכה ואביט עלי ועל כל אשר לי מסביב, ואֵרא כי אַוִיי פרא אנכי בתוך אירופה הנאוֹרה וכי מנהג המקום שיצאתי משם בידי ומלתו על לשוני במקום אשר הלכתי שם שלא על מנת לחזור, שלא כדת וכדין, וכי בראותי כל זאת ונָתֹן אל לבי ואמהר לתקן את אשר עֻותו אחרים ולמנות את אשר החסירו ואאזור כחי ללמוד דקדוק שפת עבר על מכונתה ושפת רוסית, פולאנית, אשכנז וצרפת ושאר הידיעות הנצרכות לאדם באשר הוא אדם ומדיני בטבעו, ואני לבדי ואיש אין אתי, אין מורה ואין מנהל ואין מודיע דבר, ואהיה מתהלך כצפור נודד, מספר לספר ככל אשר אִנה המקרה לידי ואלמד ואקרא הרבה ואחכם מעט ככל אשר נתן אלהי אל לבי??

והנה מה חָכמת בשמעך ובידעך את כל הדברים היגעים האלה שהמה שיחת חולין שאינה צריכה למוד, והוא דבר ישן נושן שאין בו משום חשש חדש. ובימים ההם ובזמן הזה עוד רבים מבני היהודים משלחים כצאן עויליהם

בדרך עקלתון. זו מבלי לשום אל לבם מראש את אשר יקרה אותם באחרית הימים; ואלה האֻמללים, בנעוריהם בלתי מגֻדלים, יציצו מעיר, כאזוב אשר בקיר, ויעלו בראש הומיות, ככמהין ופטריות, ויגדלו במשחתם, כחומטים בקליפתם, ועמהם תגדל סכלותם וקשיות ערפם, אשר הסכינו בה בימי חָרפם; או כי אוי להם בפקוח עיניהם, ונקוטו בפניהם, ואבלו ואנו, ואמרו וענו: כאשר שכלנו שכלנו, אבותינו החטיאו המטרה ואנחנו סבלנו.

וכן האם תוסיף דעת בהוסיפי לספר לך כי בשנת תר"י שלחני אבי ז"ל לעיר פינסק לתבוע סך כסף אשר הגיע לו מאדון אחד אשר היה מורה בביה"ס שם, ואני אז כבן תשע עשרה שנה ועוד לרגלי התביעה נאנסתי להֵעָצֵר בעיר ההיא שבועות אחדים ואֳוַעֵץ לפרנס את עצמי בהוראת שעה אף כי לא הגעתי עוד לפרקי ולא שמשתי כל צרכי, אז ידעתיך אותך ואת אביך ואמך הנכבדים ואת אמך הזקנה, תפארת מינה, ושאר אנשים ישרים ויקרים מבני משפחתך ומגרי עירך אשר מקצתם עודם שמורים בזכרוני ולבי עָרֵג אליהם, ואולם אחרי מספר ירחים נתבטלה הסבה הראשית אשר הביאתני שמה ואז נואשתי גם מפרנסתי אשר הביאה לי שבלים דקות וצנומות, ואשים פני לשוב לווילנא. אחרי מסעים שונים קצרים וארוכים אשר נסעתי בערים שונות לרגלי עסקים שונים בשנות תרי"א ותרי"ב, נמניתי בשנת תרי"ג למורה בביה"ס הנפתח אז מטעם הממשלה בעיר פאניעוועז, ומן אז עד היום זה לי עשר שנים רצופות עודני מורה בבית ספר כזה. וכבר נשאתי לי אשה בפאניעוועז וכבר ראיתי זרע שתי בנות ובן אחד; וכבר הוצאתי לאור שני ספרים בלשון עבר אשר ראית ואשר לא ראיתי בשניהם סימן ברכה; ומאמרים שונים בשפת רוסיה ואשכנז אשר אולי ג"כ ראית ובמשך הזמן הזה מצאוני צרות רבות ורעות; אבי מת עלי בשנת תרט"ו ויניח אחריו בת אחת שהשאתי לאיש ושלשה בנים שעזרתי ותמכתי בידיהם עד אשר עֲזָרָם אלהים לבוא למחוז חפצם, האחד מהם (אברהם. ע' משלי יהודה ס' ד' משל י"ט) יכלה בשנה זאת חק למודיו באוניווערזיטאֶט שבמאסקוי והוא יהיה איש מצוין וגדול בישראל, ובלתי ספק יקבל שם הכבוד מאגיסטער יוריספרודענץ — והשני ישקוד על למודיו בבית מדרשו של הקדוש וולאדימיר בקיעף; והשלישי הוא הצעיר אתי היום בביתי מפתי יאכל ומכוסי ישתה ולומד בגימנאזיום דפה. והנה כל אלה עלי היו כלנה, ונוסף לזה אבדו לי כמה מאות רו"כ בענין רע (הכרמל שנה ב' נו' כ"ח, שיר זהב: באבוד עשרי בענין רע) וגם על ספרי השני משלי יהודה הוצאתי כסף הרבה וחלק גדול ממנו לא שב לי; ולרגלי כל הנסבות האלה אזלת ידי והנני מתפרנס היום בדוחק ובצער. משכרתי הנתנת לי מאת הממשלה לא הספיק לי ולנפשות ביתי רק ללחם נקֻדים ולנעלים בלים ומטֻלָאים והעיר אשר אנכי יושב בה זה כשנתים קטנה ודלה ואנשיה רבם עניים המתפרנסים זה מזה. ואין הבור מתמלא מחוליָתו; ובכן תלואים לי חיי מנגד

ופרנסתי תלויה על חוט השערה ועל מקרים כוזבים ובלתי בטוחים, ואלמלא בכל יומא מתרחיש ניסא כי אז כבר אבדתי בעניי . . . .

. . . .

. . . .

הן אלה קצות דרכי בימי חיי עלי ארץ — ואתה שאלת והגדתיך ומה חכמת עתה מאז יותר? או כי תתענג בשמעך את סוף דברי מלא תלונות ודברי נרגן על מרי יומי, ועל צרת פרנסתי? הלא אמרתי לך אל תשאל ואל תנסה!

והנה נלאיתי הפעם וגם הלאיתיך ברב דברי ומי שאמר לרקיע די הוא יאמר גם למכתבי זה די. ואתה זכור ואל תשכח כי עוד לא עניתי דבר על כל שאלותי וכי מחכה אנכי לתשובתך. ואם תחפוץ שימשכו מכתבינו לארך ימים צריך שנחבר בהם הערב עם המועיל למען לא נבלה זמננו בדברים של מה בכך ולא נוציא את כספנו, כסף הפארטא, על תהו והבל. ואם עוד תתאו לדעת מן הנוגע לי דבר, שאל ואשיבך אני ידידך

יל״ג

כי לאמך הזקנה שלום ולר׳ יוסף איטינגר אשר שאלתי ראיתי זה לא כביר במכתב עת; אבל הגידה נא לי איפה נמצא כהיום שארך חיים לוריא בהרב ר׳ גרשון?

תרכ"ד.

אגרת ארבעים ושש.

תרכ"ד, שאוועל, כ"ח חשון, שנת רני ושמחי בת ציון:

שלום ויקר לאדם ביקר שעמלו בתורה, דעתו ישרה ובינתו עוטָה כַּשַׂלמה אוֹרָה, לשום ים התלמוד נסמן והויות דאביי ורבא שוּרָה, לבקר ולהַפֵּך בדברי קדמונים ולא יעלה על ראשו מורא, לבו זך וישר ורוחו נכון ונפשו טהורה, אין קיסם בין שניו ובין עיניו אין קורה, בשם ר ייפמאנן יְכֻנה ובשם יעקב קֹרָא.

ביום צום בן אחיקם העבר יצאתי מביתי והלכתי למסעי ואהיה נד ונע, בקאוונא ובווילנא ובהוראדנא, ואהיה מתהלך מעיר לעיר ואֵחר בדרך, עד חצי ירח זה; ובשובי לביתי, מצאתי את מכתבך היקר מן ג' אלול אשר בא הלום אחרי צאתי, מחכה עלי. והנה צר לי צר כי לא הגיע לידך מכתבך השני מן י"ב סיון, בו דברתי עמך רחבות וארוכות והרביתי לענותך על כל פרט ופרט ממכתבך הראשון; בהם היו דברים של תהו שעולם הפלפול משותת עליהם, אבל מהם היו דברים טובים ונכחים הרבה אשר יצר לי מאֹד אבדם בדרך, מבלתי יכלת לזכור את כל אשר הרביתי שיחה לפניך שמה גם מחסרון עת פנויה ועבודתי הקשה לא אוכל לחזור על כל דבְרֵי האובדים; ורק מעט מהמה אשר הצבתי לי ציונים בשולי מכתבך ובין שורותיו אותם אזכור ושמתים לפניך בקצרה, בקֹצר עתי.

א) רְבֵי הדברים שהטיבות להודיעני בפי' המשל ידעתי גם אני ובררתים באר היטב במאמרי בל' רוסיא על תולדות המשל לבני ישראל; אבל באחת הניחה לי ואעמוד על השערתי שקרוב לאמר שהמקומות שהבאתי מבן סירא רומזים על משלים ידועים בזמנו בין ההמון והמה המשלים שהבאתי מאיזופוס, והשערה כזאת רבה היא להתלות בה ולהביא את ב"ס במספר

מילדי המשל ומהזיקו בעתים. וראה כי גם דון יחייא אומר על ב"ס והיה כותב משלים וחידות ממש כמו שהוא אומר על איזופוס.

ב) עומד אנכי על דעתי כי מלת „בימיו" אשר בשה"ק לא שבה אל יב"נ כי אם אל יאיר הקודם, שבימיו חי יותם שהיה הראשון לדוברי משלים. ושמתי דעתך ודעתי לפני כמה ממשכילי ווילנא והגשתי עצמותי ונענעו לי ראשם.

ג) הקדמתו של לאַנדסבערגער למשלי סופים ישנה וישנה אתי; והיא כוללת באמת חדשות ונצורות בנוגע לענינינו; אבל לא כל דבריו יעמדו במשפט הבקרת ויצדקו. ומלבד שגיאותיו הקטנות (כמו קריאתו תלְתָא במ' תילתא ועוד) החסרון הגדול בדרישתו זאת הוא: שהתוה לו את דרכו מראש, ובטרם דברו שם לו לחק ולא יעבור להראות שהמשל נולד בין ב"י. ובזה עקל לפעמים הישרה ותהי חקירתו בלתי חפשית מגזרה קדומה.

ד) הערותיך התקנך ופרושך בפיוטים אשר נדברנו בהם רבם קולעים אל המטרה, ונאמרים בדעה ישרה, כאשר הסכנת בבקרתך היקרה; ואולם מעט מן המעט יראה לי כיוצא מן הכלל הזה ועליו העירותי ואותו אשים לפניך, כי נקל לברור הפסולת המועט מן האוכל המרובה. — אתה מהפך באקדמות הבית יקר מלי כל ארעא לתלותי קדושתא וזה אינו הכרחי, כי גם בצורתו הנוכחית הוראתו כך; והיא תמונה שירית הנקראת מעטהאטעזיס הנהוגה לרוב אצל המשוררים להקדים המאוחר ולאחר המוקדם; וגם בשיר הזה בראשיתו יש ערבוב דברים כזה מחרוז ה' עד חרוז ט', ששעורם: גויל אלו רקיעי כו' כו' ולא כפק פרישיתא הדר מרי שמיא כו'. ומאמר מקוטע ומהופך כזה יקרא מעטאַקסילאגיע. — הגהתך באוריתא במ' בלעותא היא בלתי ספק ללא אמת, כי המשוררים החורזים שיריהם בחרוז אחד לא יכפלו את המלות ולא יקחו לחרוז מלה שכבר חרזו בה; ובמלות אוריתא כבר נחרז הבית האחרון. — גם לקחת אמירא במ' מורא לא אוכל להסכים על ידך, כי הארמי לא יוסיף א' רק קודם שוא כדי להקל על המבטא כמו אִדָא, אִדְמָא, אבל לא לפני תנועה, ודומה לזה בל"ע הוספת הא' כמובן לפני שתים. — לדרוש מלת תאין הפוכה אינו מן הצורך כי היא מל' תא חזי, תא שמע, וגם הם ל' קצר מן אתא. — תקונך נגבתא במקום נגותא הוא רחק רחק ומי ימצאנו נכון? והלא מקרא מלא הוא לאיים גמול ישלם.

יותר לא אזכור ולא אמצא רשום לפני ממה שהיה כתוב עוד על מכתבי הראשון אשר אבד; והנני שב לדברי מכתבך השני.

הערותיך הקצרות על פרקי אבות להרמב"ם חרוצות ונכחות, אעפ"י שקשה הדבר שיהיה אחד מתמימי הדעת מזהיר: „אם באת לשבוח, דע כי אתה אוהב ואין אוהב שיבח" כי השבחה איננה תליה בדעת השיבח ובאה לי

לאנסו. אבל לא אוכל לעת כזאת לעיין בדבר ולעמוד על בוריו כי אין הירושלמי בידי.

בווילנא ראיתי את ספרך החדש „מועדי ערב" ולא הספיקה לי עתי רק לעיין בו בדרך העברה ומצאתיו כאוצר בלום כולל ענינים נחמדים, קימים ומיוסדים. אבל בסופו ראיתי כי אמרת על כל יד עמל שהוא גערמאניזם והעתקתיו אַללער האַנד טריבזאַל, ותשכח כי שם נקוד עָמֵל ולא עמָל, וכי הוא שם התאר ולא שם המקרה.

שולה אנכי לך בזה את שני ספרי, אשר בקשת, אבל לפני אדם חכם ומבין כמוך אסמוך בתחלה את ידי עליהם ואתודה: שני הספרים האלה יצאו מתחת ידי אינם מתוקנים כראוי. הראשון הוא עון נעורי, פרי עץ דעתי אשר קטפתיו בעודני בסר, כי בן עשרים וחמש שנה אנכי בצאתו לאור, על כן בל יחרה זעמך אם תקהינה שניך בקראך בו. וזה תולדות הספר השני: היה היה עם לבבי לכתוב ספר משלים אשר יאות לבני ישראל, להגיד להם את דרכם ואת עליצותם, להראות להם בראי מלוטש את צלם דמות תבניתם פנים בפנים; ולתכלית הזאת אספתי מאה משלים טובים ומועילים הן מצד חמרם או מצד צורתם; אבל נחה עלי רוח עועים ואשים פני לשר הממשלה לבקש לי עזר; אבל העזר היה כנגדי, כי היה בי ובספרי יד המבקר שמה, ואת כל המשלים אשר שמו את פיהם בבית ישראל הסיר התַו, ובשאריתם עשה כחפצו, כרת ראשם, וימל אותם, או לקח אחת מצלעותם; ומאשר היה הדבר נחוץ לסדר הספר אז לדפוס נאנכתי למלאת החסרון מן הבא בידי ויצא העגל הזה, מָשְׁחַת ובעל מום, עקד וטלוא ונקוד וחום.

אחדים מן המשלים המגֹרשים מהסתפח בספרי פרסמתי בספרי כוכבי יצחק, אבל רבים ורבים הנשארים תחת ידי; משלו של יותם אשר היה בספרי כתיב בשירים ומבֹאר, אסרו לבוא בקהל, אבל משלו של יואש (משלי יהודה ס' ב' משל א') הניחו ולא נגעו בו לרעה. ככה עשה המבקר כאדם העושה בתוך שלו, והנני שם לפניך פה לדוגמא קטנה שורות אחדות אשר מחק המוחק; להמשל הב"ד מן הספר הרביעי „יעלת סלע והנשר" היה הקדמה ואת:

מַה־יִּדְאֲגוּ זָרִים לָנוּ וְלְבָנֵינוּ ?
— שָׁאַל עִקֵּשׁ לֵב מִקֶּרֶב עַמֵּנוּ —

. . . .

כִּי יַשְׁלִיךְ וִיפַזֵּר כֶּסֶף כָּאֵפֶר
וּבְכָל עִיר וָעִיר וּמְדִינָה וָפֶלֶךְ
הֵקִים מוֹרִים וַיְכוֹנֵן בָּתֵּי סֵפֶר ?
וּמַה־יִּדְאַג הוּא לָנוּ וְלְבָנֵינוּ ׳

הֵן זַרְעֵינוּ תֵּם וַאֲבוֹתֵיהֶם אָנוּ —
יִשְׁקוֹט נָא בִּמְכוֹנוֹ, יָנִיחַ לָנוּ
לְגַדֵּל בָּנֵינוּ כַּאֲשֶׁר עִם לְבָבֵנוּ!
לֹא לָךְ, עֲנִיתִיו, אֵלֶּה דִּבְרֵי בָלַע
כִּי אָלַפְתָּ אָרְחוֹת יַעֲלֵי הַסָּלַע....

והנה נשא את ראשו מעל המשל כראש שר האופים ויעמידהו את הגוף לבדו לשמצה, ואחרי דעתך את כל אלה, כי היתה יד אחר באמצע, אקוה כי תדינני לכף זכות במצאך בו משלים קלים אחרים אשר לא יכָּתבו רק לתינוקות של בית רבן. ודע כי החכם ר"מ שטיינשניידער כתב על פי בקשת ר' דוד ששון מבאמבײ ספר משל ומליצה, ללמד בו נערי בני ישראל ויעתק בו משלים אחדים מספרי. — אשמח מאד אם תודיעני משפטך על ספרי אלה בלי משוא פנים עם נבר אֶתָּבָר ובמדה שמדדת לי אמד לך ואצא מעם פניך בחדושי תורה או בדברים הנראים לי כחדושי תורה; ואבור לו היום באורי מקראות אחדים:

הזכרתי למעלה התמונה השירית מעטהאטעזיס, ועל פיה יתוקנו לדעתי הכתובים ישעיה מ"ד ט"ז ע"ש. וצ"ל כזה: על הציו יצלה צלי, בשר יאבל וישבע.

שם מ"ז ט"ז צ"ל: כן היו לך אשר יגעת מנעוריך, סחריך איש לעברו תעו, כמו שהוא בפסוק י"ב, וכן הוא בתרגום.

שם שם י'. יותר טוב לגרוס: ותבטחי בדַעְתֵּךְ ת' ברעתך.

כמדומה לי שכבר שמתי לפניך גרסאות אחדות מן השבעים שאנכי עוסק בקריאת העתקתם; והנני לשים לפניך עוד אחדות:

יחזקאל כ"ד ה': דור העצים תחתיה. — שם כ"ז ל"ב: ונשאו אליך בניהם קינה. —

מיכה א' י': בַעְכּוּ אל תבכו. — זכריה ג' ה': וְאָמַר.

לא אוכל האריך אף כי עוד מלאתי מלים אליך; כי הפאָסט קרובה לצאת ואנכי אין וטרוד במלאכתי. את ספרי אשלח בפאָסט השנית כי למדתי זהירות מיעקב אבינו, ומיראתי את ההתחתים בדרך עתה אשר כבר נגעו במכתבי השני, אמרתי: אם ישלטו במחנה האחת ואבדוהו, והיה המחנה הנשאר לפליטה.

יתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ וירוממך ללמוד תורה מתוך עידון ולא מתוך צער וכאב לב וטרדה רבה, כמוני אני ידידך ומכבדך הרובץ בין המשפתים, נגוע וטרוד כל היום כבכור השבי אשר אחר הָרֵחָיִם, הכותב גם עתה בחפזון גדול כפלים כיוצאי מצרים

יל"ג.

אחד ממַכִּירַי הוציא מחברת קטנה בשפת עבר, ספור נעתק מלשון אשכנז, והנה הוא שולח לך אחת למנחה. הנָה לוטה בִּתַבריך אצל מחברותי.

אגרת ארבעים ושבע.

י' אדר תרכ"ד.

ידידי היקר השלם והתמים, רועה משכילים ודבק בחכמים, אשכול הכֹפר על הרי בשמים, מלא כשרון ודעת במלא ימים, שלום לך לעד ולעולמי עולמים, כבוד מו"ה אהרן לוריא נ"י!

אלולי ידעתיך לאיש טוב התכונה וישר המזג שאינו דן כל אדם עד שמגיע למקומו ומשיב נפשו תחת נפשו, הייתי ירא כי התאנפת בי על כי אחרתי תשובתי על מכתבך האחרון עד כה כי על מכתבך הראשון אשר אמרת עניתיך במועדו, הנה היא כתובה לפני ביום כ"ב אייר שנה העברה ומאד יצר לי לראות כי לא הגיעה תשובתי לידך אשר היו בה דברים טובים ונכחים ראוים להשמר; אבל אגרתך האחרונה הגדולה והרחבה, מונחת על שלחני כנושה, מזכרת עוני וחובתי, ואנכי מבקש שעה פנויה — ואין. אבל עודך נצב לנגד עיני במראה אשר ראיתיך, ותמונתך על פני תחלוף כעלם צעיר לימים ורך אשר לא טעם עוד טעם התאות והתרגשות הנפש הזורקות בנו מרה וצרות עין, נפש רַכָּה כזו תמימה וטובה — כן בלבבי אחשובה — לא תוכל לדינני לכף חובה!

אבל מי יתנך בצל קורתי, וראית את עבודתי, וידעת את עמלי, ואת קשי גורלי; בֹּקר חיי כבר פנה, במלאת לי שלשים ושלש שנה, ואני עודני עומד יומם וליל, על משמרתי הכן כבן חיל, עודני עמל מבקר עד ערב, להביא לביתי טרף, ורגלי תמיד נעות, ללכת לשעות, אל בתי הספר, אשר לא יתנו אמרי שפר, ולרעות מאין הפוגה, את צאן ההרגה, תלמידים ותלמידות, שדים ושדות, ובשובי עיף למעוני, עוד לא ארגע כרצוני, כי עוד אבלה עִתִי, להורות ולנהל את בִתִי; ובפנות היום, ובכלות הפעלים, ושבו הצללים, אז נפשי בקרב, תעמול כל הערב, לחרות על לוח, כל מעלות הרוח, לשפוך כל מעיָני, על הספר לפני, כי כמזון לגויתי, כן היא צורך גמור לנשמתי, להורות ולהגות מלב דברים, ולהבין בספרים, כן עָיֵף ורפה כח, לא אדע מנוח, עד הסגר העַיִן, עד אישן כהלום יין; חיש תחלוף התנומה, ובטרם בֹּקר אקומה, לשוב אל סבלותי, האוכלות כל ימותי, המכלות כחי, והמחריבות מֹחי, כן רגע לא אנוח, בבשר וברוח;

כן תמיד אסובבה, עד זקנה עד שיבה; וכגלגל בית רחַים, מרדף מחשרת מים, על כן רעי בו הפצתי, עד כה את פי קפצתי, כי מעבודה קשה, רוחי רפיון לבשה; על כן לא עניתיך — אבל לא שכחתיך.

ובפרשי היום את מכתבך שנית לפני ואמצאהו מלא דברים נכֹחים נאמרים בהשכל ודעת, מעידים על רחב לבך וישוב דעתך. מעמד ערי מושבך בנוגע אל ההשכלה כמעמד רב ערי ארצנו אשר אתנו יושבים שמה עוד ההמון הרב הולך השבים, מחזיק בתרמית לבו מֵאֵן לשוב, אבל בכל כאשר לכל נראו קרני השמש יוצאים על מורדי אור אלה, והנה ההמון נמוג וילך והלום ומתיכו יוצאים אחד אחד אנשי רוח, אשר נגעו קוי הדעת בלבם לַחֲמָנָה; והנה היוצאים ההמה מושכים רבים אחריהם, איש אמו ואביו ובני ביתו ומשפחתו; ומעט מעט תבקיע הסַבְלָנות בלבות העקשים הקשים כגידים בראותם בניהם או קרוביהם כמעשה בני אירופה יעשו והרפה לא ישאו על קרובם. וכזרני בהיותי בעיר מושבך נמצא לבית ישראל תלמיד אחד בגימנאַזיום, אברהם........שמו, (איה איפה הוא עתה?) ויהי העלם ההוא הולך כמתגנב לבית ספרו, מעולם לא עבר ברחוב בבגדים שהתלמידים מצוינים בהם: כי הבגדים ההמה היו מונחים בבית הגימנאזיום תחת יד השוטר והתלמיד בא בבגדים כשרים בפאות ארוכות, ושמה — סלסל שערו ויט את פאותיו מאחורי אזנו וישם את מַדֵי התלמידים על בשרו ויהפך לאיש אחר. ככה יעשה כל הימים, ועתה אין עיר ואין מדינה אשר לא ילכו נערי בני ישראל לשאוב מַים זָרים קרים נוזלים, ביד רמה, ולא יתבוששו. לאלפים תִמצָאֵם בבתי הגימנאזיום; למאות בהאוניווערזיטאֶטען, לעשרות תוכל לספור רופאים מומחים בעבודת המדינה, וכמוהם רַקָחִים, מחזיקים אפותיקאי סמים לרפואה [בטעלז, בשאוועל, בווילקאמיר, בדינאבורג, בלידא ועוד, רופאי העיר או הגליל מטעם הממשלה — המה יהודים, בווילנא ארבעה אפותיקאין שייכין ליהודים; בקאוונא אחד, בווילקאמיר אחד, בואגארדן אחד ועוד ועוד]. כמה תמצא עתה מבחורי בני ישראל מושבים בשבט סיפר ומדברים צחות בלשון המדינה או בשפת אשכנז וצרפת, וכלם ילידי הדור החדש, ברואי עשרת השנים האחרונות; כמה תמצא עתה מאצילי בני ישראל ומעשיריהם נשואי פנים בעיני הממשלה, אשר יהודים המה בלבם ופניהם והוותם ומלבושם והליכיהם — כבני־איירופא. ידידי, חובב עמו! עתה נרגע ונִשָׁעֵן באלהינו, כי יש תקוה לאחריתנו והש עתידות לנו.

משפטך אשר חרצת על הספר „כנור דוד" יעיד עליך כי טוב טעם בהבך וכי רוח מבינתך יוליכך באורח מישור למאוס ברע ובחור בטוב; הספר ההוא איננו בידי וגם לא קראתי בו כל צרכי ורק בהיותי בווילנא הבטתי בו בדרך העברה ואפן כה וכה וארא כי אין בו דבר טוב. אין כחו אלא בפה הובר אבל לא בלב הוגה. מרחיב פה ומאריך לשון בדברים שאינם נכנסים אל הלב ושאין האזן יכולה לשמוע; אין זו תורה אלא מים, מים שאין להם סוף,

מים מלוחים וסרוחים ומרים שאינם משיבים נפש שותָם. מים מלוחים ונודות נפוחים ופטפוטי מלים כעוללי טפוחים. אללי לי! אלה משורריך ישראל! אלה נביאיך בת יהודה! הפורטים תנועותיהם, על פרקי אצבעותיהם, בטורים וחרוזים, חבושים וארוזים, בצלצלי שמע ינגנו לא על הגיון בכנור, כנגינות שותי שכר והלומי יין, הרוז ומשקל ורוח אין. ואיה הרוח הבונה עולמות? ואיה הנועם המחיה נשמות? ואיה כח הדמיון המחשבות והציורים, הנותן נשמה בפגרי הטורים? הֶעָלִים גְדלים ואיה הפרחים והשושנים? החרוזים נטוים ואיה הפנינים?

אבל לא בחורזים כאלה לבד האשם, כי ירבה ירק דשא ועשבא דדברא בכרם בית ישראל, אלה לב הותל הטָמו ועמל הכסילים להתהדר ולהתפאר, וזה חפץ כל החיים המהלכים תחת השמש. אבל הקולר תלוי בצואר האנשים שיש בידם למחות ואינם מוחים, שאינם בוררים הפסולת מן הסלת ומן הפרחים החוחים, ומקרבים הכל ואינם דוחים, והמה מדמים להאדיר שפת עבר ולהרבות עמה פדות, ועל כן דנים את הכל לכף זכות, והמה לא יבינו כי מתחילים הם בשבח ומסיימים בגנות; והיה כי תאמר להם והיית כקורא במדבר וכתוקע לתוך הבור או לתוך הדות.

הרביתי שיחה לפניך ידידי כי נגעת בעֶטך החד במכאובי האנוש העצור בקרבי מימים רבים ותעירהו. ימים רבים נשפטתיו עם המוציא לאור עלי „הכרמל" על תתו מקום למחבלים כרמים כאלה ולא הועלתי מאומה. גם מחבר ספר כנור דוד גִדל על ברכי שמואל יוסף.

בספרי אשר הוצאתי לא ראיתי סימן ברכה; כי מלבד מעוט חשק ההמון לספרי מליצה ושיר, דרך מכירת הספרים לא סלולה לפני המחברים. לא בכל הגוים המפזרים ספרים למאות ולאלפים בדרך מוכרי הספרים אשר בכל עיר ועיר, בית ישראל. כי מוכרי ספריהם רֻבם עניים מרודים, בחשך יִדמו ומי יעיד על אמונתם במסחרם. מספרי אשר אמרתי הפיצותי למאות ומחירם לא שב לי אף לעשרות; גם מן הט"ו אשר מכרת בעירך לא ידעתי ולא שמעתי בלתי היום. אבל עתה נשארו לי מעט מזער. מספרי אדו"ם אהדים ו„משלי יהודה" רק כמה עשרות; ואינני אין למכרם בלתי אם במקום ברור; ועל כן אם תודיעני שיש בעירך אנשים הדורשים אחריו ושלחתיו לך; אבל אם חפצך לסבב על הפתחים וספרי בידך לבקש לו קונים, אין נפשי לזה. אם יש את נפשך אשלח לך מחברת אחת קטנה אשר הוציא אחי בלשון רוסיא שמה יעיד על ענינה Еврейскія училища, אחי זה (רב וקאַנדידאַט יוריסט מן האוניווערזיטאֶט שבמאסקוי) ידבר בה על בתי הספר לבני ישראל, על הסרונותם ועל מפלתם וביצד הוא רפואתם, המאמר הזה נדפס בזורנאל של המיניסטעריום להשכלת העם; ועתה יצא במחברת בפ"ע.

להוסיף גם איזה דבר מועיל ללהגי הרב אשר הוגעתיך בו היום אשים לפניך בזה שנים שלשה גרגרים מחדושי תורה.

בדה"ב כ' כ"ב: ובעת החלו ברנה ותהלה נתן ה' מארבים על בני עמון כו', כי תשות לבך למה שמסופר בכל הסימן ההוא תמצא כי המספר מחלק פעמים רבות בין יהודה (הבאים מכל ערי יהודה, פ' ד') ובין יושבי ירושלים. ושבת וראות כי סדר המלחמה בזה היה כשאר המנהג הנהוג בימים ההמה לשים אורב על האויב ולפול עליו פתאם מפנים ומאחור ולשימהו לחרדת אלהים. ועתה כי תוסיף במלת יהודה בפ' כ"ב רק אות ד' ותקראהו יהודה, תבין כי השפט שלח את יהודה להיות מארבים (דוגמא שופטים ט' כ"ה) והוא ועמו חשבו לנפול בהם ולהשחיתם; אבל יד ה' היתה בם ויעמדו איש על רעהו להשחית וכאשר בא יהודה (פ' כ"ד) על המצפה, כלו' למקום המארב (הרי מפורש כהגהתי) מצאם פגרים מתים. ואז בא יהושפט ועמו, המה יושבי ירושלים לבו (פכ"ה) וימצא רכוש ופגרים (כאן צ"ל ובגדים כמו שמובא בקוניקוט) וכו', בינה בדבר.

בל"ב מדות שהתורה נדרשת בהם נמנה גם: מוקדם שהוא מאוחר בענין וע' בס' נתיבות עולם להר"ר קצ"ב שמפרש במדה זו כמה פסוקים סתומים. ואוסיף לפניך בזה, אחדים שלא הזכירם שמה: ישעי' מ"ד ט"ז צ"ל על חציו יצלה צלי, בשר יאכל וישבע. — שם מ"ז ט"ו צ"ל כן היו לך אשר יגעת מנעוריך סחריך איש לעברו תעו, כמו שהוא בפ' י"ב וכמו שהוא מתורגם. — ירמיה י"ד א' צ"ל: דבר ה' אשר היה כו'. — שם י"ז ג' צ"ל בחטאת במותיך בכל גבוליך דומה לקאפיטל ט"ו פ' י"ג. — ובמדה זאת תכדר את המקראית המסורסים ביחזקאל מ"ג ט' י' י"א, ויהיה סדרים כזה: עתה ירחקו את זנותם ופגרי מלכיהם ממני ויכלמו מעונותיהם ואם יכלמו מכל אשר עשו ושכנתי בתוכם לעולם. אתה בן אדם הגד את בית ישראל את צורת הבית ומדדו את תכנית. את הבית ותכונתו כו' כו', ערבוב דברים כזה יוכל להשתרבב בספרים כתבי יד שמורים אלפי שנה; ואולם יושר השכל והגיון יראוני הדרך במבוכות אלה. ואתה אם אמיץ לב בחוקרים תנך תקבל את החק הזה, ואל תבהל מפניו תלך. בישעי' מ"ו ואמר צריך לנקד ואֹמַר, והפוכו זכרי' ג' ה' ואֹמר צ"ל ואָמר.

המו חדושי כפעם הזאת

שכחתי להגיד לך כי אף כי לא הביא לי ספרי משלי יהודה ריוח ותנובה אבל הוא בעצמו מצא חן בעיני המבינים בעם. זה לא כביר הביאהו הח' ר"י רייפמאנן במשפט הבקרת ויצא זכאי. הגביר ר' דוד שמשון מבאמבוי בקש מאת הד"ר שטיינשניידער לחבר לו ספר משלים: ויחבר לו ספר משל ומליצה, ויאסף אליו שבעה משלים מספרי משלי יהודה, וכל הספר עשרים דף יכיל. אות היא כי ישרו משלי בעיני המבקר, ולא כי האשם אם בחר את הפחותים והגרועים שבהם.

הגידה נא לי אם ראית ספר אורשריפט לגייגער וס' מבוא על

הנקוד הבבלי לר׳ שמחה פינסקער? איעצך לקרא בהם ויעלה לך אור חדש על תולדות ספרי הקדש וקורותיהם אבל בראשון נמצא גם דברים הרבה בלתי צודקים, את תוכו תאכל וקליפתם תזרוק.

סגנון לשונך טוב ויפה ועטך עט סופר מהיר אבל איעצך שלא תלמד קסתך להשפיק בילדי נכרים ובמלות זרות יותר מדאי. במכתבך אלי נמצאו מלות נכריות, רעפארמות, פרוגרס, פרוגרסיסטן, קארעספאנדענטען, אינדע-פערנטיזם, רוטיניסטען, זורנאלען, עקסעגעטי, אדמיניסטראציאן, פסעוודונים, פאראנאמאזיא ועוד. וכזה ראיתי גם במאמריך ב„כרמל״. למד לשונך דבר יהודית שלא תצטרך למלות לועזיות כי אם במקום שאי אפשר באופן אחר. אל נא תקצוף עלי על עצתי זאת אשר שמתי לפניך ואנכי לא קרוא. הוגעתיך ויגעתי בדברי הרבים ועל כן אשים קנצי למלים ואם אעצור כח אעתיק לפניך בזה עוד שיר מאשר אתי בכתובים ותודיעני משפטך עליו. ברך נא בשמי לשלום את אביך ואמך ואם זקנתך — העוד יזכרוני? והיה שלום אתה וכל אשר לך.

כחפץ אוהבך בכל לבו ונפשו

יל״ג.

P. S. אם יש אתך מן המוכן ציור דמות תבניתך שלחהו לי ואשוה אותך לנגדי תמיד, האם אין פאטאגראף בעירך?

אגרת ארבעים ושמונה.

ח׳ סיון מוצש״ק הרכ״ד שאוול.

שלום לך ידידי.

שאננך עלה באזני על רע חבלך ועבודתך הקשה — ומה אנחמך? אין בפי רק חצי נחמה לך והיא כי צרתך צרת רבים. ומה אני ידידך עושה? האם אינני רועה צאן ומנהל עלות כמוך? האם אינני יושב וגועה כל היום בשור, ומחריב מעיני ומיבש לשדי, וממציא לי פרנסה מצומצמת בצער ובקושי גדול? שלש ושלשים שנה כלו לי בחרף העבר וכבר קפצה עלי זקנה וַיִכַל בשרי מֵרֹאִי, רפה כחי וַיִנָם לחי, לא אוכל עוד מלט משא כבד — ומה אעשה לימים הבאים?

ואתה תבקש לך גדולות! והנך פוסח על שלשה הסעפים אם לשבת תחתיך בקאָוונאָ או אם את תורת ה׳ לעזוב לשמור יין יתירוש או אם ללכת לבקש הצלחתך למאסקוי, דעתי נוטה לזאת האחרונה. אם באמת יָקֹש עליך שבתך בקאָוונאָ ואם אל סרבים וסלונים אתה יושב עלה מאסקוי והצלח וה׳ יהיה עמך. אבל מה תוחלתך באקציז? האם ינעם לנפשך לחם אונים זה? ואם יש תקוה לאחריתך שמה? הלא האדם במה נחשב בעיניהם? משול כחרס הנשבר, היום כאן ומחר יגרשוהו וילך באשר ילך ונשא בשרו בשניו, אם יֶשְׁך ידידנו סירקין כפו עליך תמצא במאסקוי די מחסוריו אשר יחסר לך, ובלתי ספק חפצו לתת גם את בנו תחת ידך, כי כבר לקח את בני ביתו אליו. כך היא עצתי וה׳ ינחך בדרך אמת.

ספרי אדו״ם הנך מקבל בזה.

רגעי מרגועי מעטים ורעים ואין לאל ידי לעשות תושיה רק מעט מוער, מעט מעט מבין אנכי לדפוס את ספרי „עולם כמנהגו״, אשר הרשום מִדי משכילי הרבים בפ״ב Общество просвѣщенія евреевъ אשר זה לא כביר נמניתי גם אני בחברתם. לאשתי ולשלשת ילדי שלום; ובן לי אני ידידך דורש שלומך וטובתך כל הימים

יל״ג.

אגרת ארבעים ותשע.

תרכ״ד (1864) ב״ה ז׳ מנחם אב בשנת „עיזא דבי טבחא שמינא מנאי״.

שדי קרע שטן.

שלום לך ידידי איש המדות, משכיל שיר ידידת, בעל נפש ואיש מדות, מחוה דעת ומדבר נגידות, לו התורה ולו החכמה ומליצת חידות, לו הכסף ולו הזהב ותענוגות בני האדם שִׁדָּה ושִׁדּוֹת, כבוד מו״ה אבר״ם לוריא נ״י.

תמונה אנכי רואה וקול דברים אינני שומע, זולתי דמות כמראה אדם חרות במכתב אלהים על הלוח. ולולא הותמך והותם הפאָסט על גב אגרתך לא ידעתי אם פניך המה נכח פני. אבל שתיקתך ואת ההולכת על יד תבניתך דמיא לי כהוראה כי זה שנית לא בא לידך מכתבי אשר הריצותי אליך זה ירחים רבים (לא אזכור עוד בבירור היום והחדש) וזה יצר לי מאד כי מלבד אשר זה ימים רבים הייתי בעיניך כמתעתע וכאיש אשר גולת העני

בביתו, הנה היה המכתב ההוא יקר מעט מצד תוכנו. שם הרביתי לדבר בך כנפשי שָׂבעי; הגדתי לך את לבי על מעמד שפת קדשנו בארצנו ועל דברת המחברים החדשים והמשוררים מקרוב באו, סופרי עמל וכותבי פלסתר; שם דברתי בך גם על אדות סגנון לשונך אתה ויעצתיך עצה ישרה; שם הצעתי לפניך איזה חדושי תורה וגליתי אזנך בדבר ספרי „עולם כמנהגו" אשר אנכי עוסק בסדורו ובאחרונה העתקתי לפניך חלק אחד משירי „בית מועד לכל חי", והבטחתי לך להעתיק גם את שני חלקיו האחרונים כאשר יהיה לרצון לפניך — וכל זה אבד ואין אומר השב. ובעוד אנכי יושב ומחכה לראות מה תדבר בי ואשובה לדבר בך, כי השיחה בך שעשועים ונחת רוח לי תמיד, ובעוד אנכי שָׂמח וששׂ על מכתבך הבא לידי, אנכי מסיר את מכסהו מעליו ומוציא — לוח משוח ואותיותיו פורחות, תמונה לנגד עיני ובלשונה אין מלה. הייתי כגבר אשר נתן לי חפצי לחצאין; רקקתי שחקתי ובכיתי, וְאחד כיתרו. חדיתי בשמחה את פניך אבל שתיקתך היתה חדודין ללבי.

והנה רואה אנכי לראבון לבי כי השטן מרקד בינותינו, ביני ובינך. כי זה שנית אשר אבד מכתבי אליך — האם אין זה מעשה שטן? על כן הלכתי היום לקראת לחשים וכתבתי בראש מכתבי את הלחש הבדוק „שדי קרע שטן" ו„עיזא דבי טבחא שמינא מנאי" כמצוה עלינו מפי מקַבלי עמנו. ואתה ידידי איעצך והיה לי מעירך לעזור. הנה נא העיר אשר הרבי יושב בה קרובה אליך (האם עודנו בסטאלין או אם אוה למושב לו עיר מלוכה אחרת? העוד ר' אַהרלע מושל או אם כבר ישב בנו ר' אֶשרל על כסאו אחריו?) לך ידידי התרפס וקח מאתו כסף מלא קמיעא בדוקה ומנוסה; שמא גרם החטא וניתן רשות למשחית לגעת בנו. היד הרבי תקצר? הלא הרבה עמו פדות והוא יפדה את ישראל מכל עונותיו; ישלח נא דברו וירפא גם אותנו ויאמר למלאך המשחית הרף. הלא לנו הפדיונים ולהרבי הפתרונים!

על פניך (אשר שלחת לי) אברכך ואולי תעלה בידי בקרוב להשיב גמולך בראשך ולְמד לך כפעולתך. בין כה וכה לא ימשכו הימים ותקבל ממני משלוח קטן כולל מאמרים קצרים נדפסים. ואתה וביתך ובית אביך הנכבד ואמך הזקנה הדשנה הכבודה שלום — שלום אין קץ! אני ידידך ואוהבך בכל לבב

יל"ג.

אגרת חמשים.

(י"ט אב תרכ"ד) 9 אוגוסט 1864.

ידידי היקר והנבון אבר"ם לוריא נ"י.

מדעתי כי איש חכם אתה ודָבֵק בחכמים ובמַעֲבָדֵיהם הנני שולח לך היום עשרה עקזעמפלאַרען ממחברת אחת כתובה בלשון רוססיא מאת אחי ונדפסה ראשונה במכתב עתי רוססקי וויעסטניק לחדש מאי שנה זאת; ואף כי קטנה היא הנה ענינה יקר לנו ולבנינו ולבני בנינו, כאשר תראינה עיניך ולבבך יבין. העקזעמפלאר האחד כתוב עליו לשמך ולזכרך ונלוה אליו מחברת אחרת מעשה ידי אחי הנ"ל על דברת בתי הספר ליהודים אשר יצאה לאור בזורנאל מיניסטערסטווא נאראד. פראסוו. ... זה שנתים. והתשעה הנותרים תתחרה בטובך לחלק בין משכילי עירך או בין משכילי עיר אחרת, אשר תדע כי נבונים המה ודבר כזה יקר בעיניהם, והיה את אשר העניק יעניקו לך במחירו תקבין על ידך והטיבות להשיב הכסף למאסקוי על שם אחי ובזה תיטיב לו מאד כי אולת ידו עתה בעת הוא עוסק בסיום למודו ומכין עצמו לגמור העקזמען בתור קאנדידאט יוריספרודענציא, והדבר צריך עיון והרחבת הלב וישוב הדעת. ואני ידידך אכיר טובתך באשר תדרש מידי ובאשר יהיה לאל ידי לעשות.

זה כעשרת ימים שלחתי לך מכתב ע"י הפאסט אקוה כי בפעם הזאת קבלת אותו.

ידידך מוקירך לנצח יל"ג.

אגרת חמשים ואחת.

[להרב ר"י רייפמאנן]

תרכ"ד.

ידידי הנכבד!

ספרך ומכתבך הגיעו אלי במועדם וזה הדבר אשר לא חשתי לענותך עליו. הג' ר' י"ג יושב בפ' תמיד ובעת ההיא, בראשית חדש אלול, אמר לבוא הלום; ואני אמרתי טוב אחכה עד בואו ואהליט עת רצון למסור ספרך

לידו ולדבר באזניו על אדותיך, כי אם אשלח ספרך לפ. מי יעמוד עליו שמה להמליץ טוב בעדו? ואתה ידעת כי טוב דבור אחד של פנים בפנים מכל יריעות שלמה. ואולם אחרי כן באה השמועה כי חלה הג' ואַחר נסיעתו לשבועים ימים עד אשר ירפא; ואולם רפואתו לא במהרה באה ובכן נמשך בואו מיום ליום ומחדש לחדש עד אשר באחרונה באה הידיעה כי יחדל לבוא; ולסבה זאת אִחר לבוא גם בנו ה. אשר אמר לבוא לר"ה, ואח"כ לחג הסכות, ולא בא כי אם היום, וזאת היא הסבה הראשית אשר מנעתני מכתוב אליך. נוסף לזה חפצתי למלאת בקשתך ולעיין בספרך ובדבריך ולחות דעתי עליהם מה שקשה עלי מאד לעשות לרגל טרדותי המְרֻבות וכחי הרפה.

והנה עתה אחרי אשר חזקו עלי דבריך האחרונים הנני משים לפניך בזה שמות אחדים מבני עירי, ואתה כתוב את שמותם על ראש ספרך ושלח את הספרים אלי ואחלקם, ודע כי הספר אשר שלחת לשם הגביר נתמזמז ונתקלקל בדרך ואי אפשר להגישו לפִחָתנו, על כן שלח אחר תחתיו. ואתה אל תתמה כי מתי מספר האנשים הרשומים לפניך בזה, כי בעוה"ר התורה מונחת בזה בקרן זוית ואין דורש ואין מבקש; ואם יחבאו עוד עברים אחדים בחוריהם אשר אולי לבם ילך אחרי תורתם ושפתם, מי יחפשם משם ולקחם? אף אין הדבר שוה והשכר המעט אשר אולי תקבל מהם יצא בהפסד כבודך וכבודי, ועל כן הסתפק במועט ואולי יהיה המועט הזה מחזיק מרובה, ואת אשר אוכל אעשה למובתך, אם יחזק ה' כחי.

לפי שעה לא אזכור ואם אזכור והודעתיך באחרית הימים. את צרור הספרים חבושים וארוזים היטב לבלי יתקלקלו בדרך תשלח על שמי, ואם החפוץ תוסיף עליהם עוד אחדים, ואכתוב בעצמי עליהם את שמות בעליהם. אפס כי לא תאיץ בי לעשות מעשך בנחיצה, כי המקום גדול ורחב ידים והאנשים טרודים וראשם סחרחר ואין מפנה לדברים כאלה, ועל כן העוסק בזה צריך לבחר דרכו ולכון שעתו לבלי יהיה הוא והאיש אשר הוא ממליין בעדו חטאים. ואם באחד כך בהרבה מהם על אחת כמה וכמה.

והיה זה שלום וברכה מאת מכבדך ומוקירך וחרד לטובתך

יל"ג.

אגרת חמשים ושתים.

[להנ"ל]

תרנ"ד.

ידידי הנכבד!

דרך עבודתי בקדש תוליכני היום אליך. הנה אנכי מעתיק ומוציא לאור את הקינות לט"ב ללשון רוסיה בשירים. ממילא משמע שלא כל השירים העתקתי כי אם רק את הטובים והמעולים שבהם; כי מי יעמוד בסוד הקליר ויתרגם ויעתיק את להגו? בראש השירים אנכי שם הערות קצרות על ענין הקינה ועל מחברה. והנה בנוגע לשנים שלשה מהם לבי נוקפי כי החכמים העוסקים בזה מחולקים או שותקים, ועל כן אמרתי אשאל גם את פיך אולי יש לך חדשות בדבר.

הקינה „שומרון קול תתן" חתום בראשה „שלמה" ואין מן החכמים מגיד מי הוא שלמה זה? ולדעתי גם הקינה „שבורת ולא מיין" הדומה בסגנונה לקינה שומרון קול תתן, חקוק על מצחה שלמה, כזה: „שבורת ולא (ואולי צ"ל לא) מיין השליכי", וא"כ שתיהן מעשה ידי מחבר אחד. והנה ידענו שלשה פיטנים בשם שלמה: ר"ש בן גבירול, ר"ש אלקבץ ורש"י. ועל דעתי אי אפשר ליחס את שתי הקינות האלה לא לר"ש בן גבירול, יען שאין זה סגנונו ויען שמשיריו לא באו במחזור פולין רק מעט מזער, ואף לא לר"ש אלקבץ, יען שדרכו לארוג בשיריו רמזים וסודות, כי מקובל הוא, ובקינות אלה אין שום ריח סוד. ועל כן לבי נוטה להאמין שמחבר הקינות הוא רש"י, שבאו ממנו פיוטים הרבה במחזורינו, וכל פיוטיו כתובים בהגיון ישר ובסגנון צח ונקי, מעין סגנון הקינות האלה. מה דעתך וידיעתך בזה?

עוד לבי נוטה לשער כי גם הקינה „בליל זה יבכיון" אע"פ שלא חתום בה שום שם מחבר, הוא למחבר שומרון קול תתן, יען שדומה לה בסגנונה הקלה [הקל] ובזה שבחרה לה את נשואיה מתולדות עמנו בימים הראשונים הכתובות על ספרי הקדש. לאנדסהוט משער שהקינה בליל זה יבכיון היא לר"א הקליר, אבל זה בודאי ללא אמת, יען שאין זה סגנונו ולשונו. גם מחבר הקינה „אלי ציון" לא נזכר בספרים אשר לפני, ואולי חתום בסוף הא"ב השם יצחק, כזה: „ועל תחן יצוהו לך קשוב". השמיעני דעתך גם בזה.

הקינה „ארזי הלבנון" מיוחסת לר' מאיר בן יחיאל, ולא ידעתי בבירור מי הוא. ר' מאיר בן יחיאל חי בגאליציען בבראדי בסוף המאה הט"ז, בעל מגלת ר' מאיר; אבל לבי מפקפק ליחס קינה זאת לזמן מאוחר כזה.

לתשובתך אחכה בקרוב, כי מלאכתי נחוצה ואין להחמיצה.

על מכתבך האחרון לא עניתיך ביחוד, כי לא היו בו דברים נחוצים לענותך עליהם. בדבר הערותיך על שירי קוצו של יוד אענך בפעם האחרת, כי עתה אין לבי פונה לזה.

ושלום לך מאת ידידך הנאמן, בבל עת וזמן

י״ל גארדאן.

P.S. נמצא איש החפץ להוציא על הוצאותיו את שירי האחרונים בשם „שירי יהודה מחברת ב׳; בה יבאו שירים קצרים אשר שלחתי לעתים מזומנות לאחרים ממכָּרי, האם תרשני לשום שם גם את הטורים אשר שלחתי לך עם ספרי „שירי יהודה" אחרי התקון הנחוץ בהם?

תרכ"ו.

אגרת חמשים ושלש.

[לר"מ הכהן פראזער.]

בע"ה עשרה באב אחר הקינות. תרכ"ו, טעלז.

שלום לך ידידי היקר!

שלשת מכתביך ושני משלוחיך (הס' ה"ד [חקר דבר] ופיסת הבד) באו לידי. המשלוח האחרון כמעט למותר היה לי כי כבר קניתי לי בזה בד לבן טוב ממנו; בכל זאת אכיר טובה להודתי ולבתה הנאהבות והנעימות על חפצן להיטיב עמדי; מחיר הבד אשיב להן כשתודיענה לי מספרו וכמותו, הס' ח"ד בא לבקר וראוי הוא להיות מבוקר. השגיאה היותר גדולה ששגה מחברו היא רצותו למוד שפת עבר באמת שפת גרמניה ורוסיה וחפצו שיהיו כל ספרי העברים שנכתבו במשך אלפי שנה עשוים בדפוס סופרי אירופה מן הדור הזה ושקדמו, וישכח כי רוח אחרת לכל עם ועם ובכל לשון ולשון, ושפת עבר יוצאת ירך שם רחוקה מלשונות יפת ברחוק מורח ממערב, נוסף לזה היסודות שעליו הוא בונה בקורתו רעועות, ואין סיפק בידי ראותיו להצדיק משפטו הקשה. מראיתו (צד 36) עוד אין אנחנו למדים שה' לערנער לא הבין דברי הסופר שהעתיק ממנו. דעתי בצד 41 איננה מכרחת שוויזל שגה עד במה בשירהו את שירי תפארתו יען שנושא השיר כבר בא בספר התורה, ומה עשה מילטאן בגן עדני וקלאפשטאק במשיחו ועוד רבים כמוהם. נוסף לזה אין שפת עבר נקיה שגורה בפי המבקר ומאמריו מלאים גרמניזמען ושגיאות בנגד חקי הלשון. בצד 44 ירפין שסופרי העברים החדשים יכתבו טראגעדיען, קאמעדיען, דראמען, וישכח כי אין לנו לא בתי טיאטראות ולא במות ישחק (בירנען) בשפת עבר, ודבורים כאלה למה הם באים? מצד 65 עד 68 העתיק בקצרה דברי באקל בחלקו הראשון ולא הזכיר שמו עליו, ובכלל לא יצא ה' קאווגער ידי חובתו בבקרתו זאת ולא בנשק כזה ובחלקי אבנים יצא ללחום בנגד אנשי שם אשר כבר יצא טבעם בעולם יכלל את וויזל ואת מיצקין ואת

כל חכמי ישראל מימי התלמוד עד שד"ל בכלל אחד ובחדא מחתא מחינהו; והוא שואל שלא מדעת מה הועילו כל החכמים האלה לבני ישראל וישכח כי הרבה והרבה הועילו, כי לולא החכמים והסופרים שבכל דור ודור כבר אילי נכחד קימנו ולא נזכר שם ישראל עוד, והדברים ארוכים ורבים ואין מקומם במכתב ידידות. וכל זאת אמרתי לך ידידי בחשאי מפני שאין דעתי לבקר את בקורתו של ה' קאווגער בפומבי אחרי כל התגרות והשטנות שנכתבו עליו בהמליץ, אשר לדאבון לבי קראתים בטרם ראיתי את מחברתו ועכשיו בשקראתיה אינם עוד בידי לעיין בם. אבל לא איכל לכחד כי ספרות ישראל צריכה לבקורת לברור האוכל מתוך הפסולת. אבל לא ה' קאווגער יוכל בכחו זה להושיע את ישראל; וצריך לזה הבנה יתירה וידיעה רחבה בכל תורת ישראל ושימוש תלמידי חכמים הרבה. ודבר זה לא יעשה בלתי אם ע"י חברת משכילים ולומדים, בקיאים בכל ספרי עמנו למיניהם. אולי יש אל תחת ידך גם ס' שרש דבר שנכתב נגד חקר דבר, תיטיב עמדי לשלחהו אלי. הס' ח"ד מושב לך בזה. — השמועה אשר שמעת על חוא"ל היא שקר וכזב. הנה הוא מגיה בבית דפוסו של ר' יצחק גאלדמאַן בווארשוי, כפי שהודיעני ה' פּין. ספרי האינסטיטוט לשנה הבאה אוציא [ב]עבורך. הודיעני אם עוד לא בא לקאוונא הסבארניק של החברה משכילי הרבים. תודיעני מוצא דבר ממחלקתם של יבנה עם אשתו. ואני אין לכלות מכתבי כי בריאותי רפה (?) וכבר כתבתי היום הרבה אף אין מכתבך האחרון לנגד עיני כי התבולל בכתבים רבים ולא אוכל למצאו כרגע. הודיעני עד כמה כחך גדול בשפת רוסיה האם תמהר לדבר בה צחות? ואם יש לך תקוה למצא פרנסתך בקאוונא גם לימים יבאו? כי עם לבבי היה לשלח את מורה הכתב מבית ספרי, אשר אין דעתי נוחה הימנו. משכרתו כעת בערך 125 לשנה. אף פותח אנכי בזה בית ספר לנערות ושמה יהיה עבודה ושכר טוב. — לה' ווערבלאָווסקי כתבתי בעצמי, כי נכון אנכי לעשות למעני מה שיהיה בכחי בכחי הרפה; אבל גם הודעתי שלא יבנה לו מגדל וראשו בשמים, כי העיר קטנה והכנסותיה מועטות; ואנשי העיר טרחנים וצרכיהם מרובים. אצלי אין ספק שיבוחר ה' ווערבלאווסקי מפאת כי אחרים לא ישתדלו בזה; אבל יום הבחירה לא הוגבל עודנה וזה אמנם בידי לקרבו ולהחישו. היה שלום וטוב כחפץ

ידידך יל"ג.

אגרת חמשים וארבע.

טעלז 13 אפריל 1866 (תרכ"ו יו"ד אייר).

בבנין אב ובקל וחמר, יצילך האל השומר, מגזרת ספירת העמר.

שלום וברכה לך, אוהב דבק מאח, אשר נפשו בנפשי קשורה, בחוט אהבה לא ינתק במהרה, כבוד מו"ה משה הכהן פראזער, לפני בקר מאלהיו יעזר.

צדיק אתה ידידי ואני ועטי הרשעים כי אמנם כן כל מכתביך עודם מונחים לפני ומיחלים לתשובה. ואולם שאלתך הראשונה „מדוע לא עניתיך" תשובתה בצדה בשאלתך השניה „מדוע לא שלחתי אליך עד כה את ספרי האינסטיטוט". כי הספרים ההמה עוד לא הגיעו לידי מפאת מרחק הדרך וקושי הקומינקטיון בין עיר מושבי החדש ובין ריגא; לפני חג הפסח מלאתי יד אחד הנוסעים לקבלם ולא הספיקה לו השעה וישב בידים ריקניות וכעת מחכה אנכי עוד הפעם להזדמנות בטוחה, וקשה היה עלי הדבר לבוא לפניך ריקם, על כן לא באתי כלל, ועמך הסליחה למען תאָהב.

מעמדי אם כי הוטב מעט מאשר למבראשונה בכל זאת עודנו מוקף מסבות ממסבות שונות שימררו לפעמים את חיי; אבל לא אחפוץ ולא אוכל לפרטם בזה לפי שעה, ועל כן יהיו בעיניך כאלו הייתי פורטם. כל הדברים שאמרת על אדות פאָניוועז אמורים גם מטעלז, סדנא דארעא חד הוא! כזאת כן זאת הנה ערים נכחדות, צבְרי בתי הרס, גלים נצים, לא ישבו בם משכילים וחכמים ולא יגורו סופרים ומליצים, כי אם גדודי אנשים משחרים לטרף והמון עברים נצים, מעט מהם סוחרים בסחורת פרוסיה במעשה צעצועים ובפטורי צצים, ושאריתם משמרים הבלי שוא קנאים ובעלי חצים, או חובשי בית המדרש ומחשבי קצים, וכלם ישנים שנת מרמיטא נרדמים בהזקה ואינם מקיצים, עומדים על עמדם בקשיות ערף בשלוה ובטחות, שלא יזוזום ממקומם רוח המושל ורוח הזמן וכל הרוחות, ואילו האחד שיפול ביניהם ועיניו פקוחות או אשר שת לו אלהים מעט חכמה בטוחות, כל ימיו יהיה איש מכאובות וחסר מנוחות, יתנו בברותו ראש ולצמאו ישקוהו מים מלוחים מנודות נפוחות.

העיר טעלז יושבת על תל הרים גבנונים ועל מי מעינות. בתיה בנוים בלי סדרים כאריח על גבי אריח, זה יוצא וזה נכנס. בימי הגשמים הסוחה בקרב חוצות מרבה להכיל וכל העיר היא כערמת זבל גדולה, ואדים נפסדים יעלו מן הבצאֹת ומן הגבאים ומקלקלים הנשימה ומפסידים הבריאה. זה שבתי

בעיר הזאת כארבעה ירחים ועוד לא הסכנתי לשאוף אוירה המקולקל ולשתות מימיה. מסורה היא בידי רושמי קורות הימים כי בהיות יד האפיפיור תקיפה כבימי גדולתו היתה העיר הזאת ארין גזרה אשר שמה שלחו ביד פשעם כל הפושעים והמורדים מכל ארצות הקאטאָליציזמוס לשאת את עונותם ועוד עד היום יש רחוב אחת הנקראת רחוב זיביריען. ואני אומר כי השטן רכב על כנפי רוח זלעפות ועבר בטיסה אחת על פני הככר הזה ועל גבו שק מלא חֲרבות ויקב חר בשקו ויפלו ממנו מלא כף בתי חמר אשר בעפר יסודם ויקרא שמם טעלז עד היום הזה.

לטובתי ולהנאתי דמיתי למשכך אחרי אל העיר הזאת. בימי חג המצות הואילו על פי עצתי שנים שלשה מנכבדי העיר לקחת מורה לבניהם ובלבי היה לקחתך הלום. ומה גם כי בדעתי לפתוח פה בית ספר לנערות והיית עוזר לי, ואולי במשך הזמן היה עולה בידי לתת בידך את מלאכת הכתיבה בבית הספר, אשר עתה רבה המשכרת יותר ממאה רו"כ, כי המורה הנוכחי אין רוחי נוחה הימנו. אבל אחרי כן נחמתי והסתי עליך כי אמרתי טוב שבתך בקאוונא משבתך בארץ תלאובות זאת.

הספר וויענ' מיטטה' שאל ממני רח"ל קצ"ב וזה לא כביר כתבתי אליו על אדות זאת ובקשתי להשיבו לקאוונא ליד הג' שטערן, ובלתי ספק יעשה זאת. ע"ד ספרי שירי יהודה לא ידעתי מאומה. אליאשעוויין המו"ל התחייב להדפיסו עד חג הפסח; ואני טרם אדע מה עשה בו, כי לא אדע מקום חניתו עתה; ואולי ידעת את האיש הזה ואת שיחו כי לא באמונה ינהג.

הקראת את שירי בלשון יהודית הנדפס בקול מבשר נומר 11, האם ישר בעיניך? גם אנחנו חגונו את חג רָנֵי פַּלֵט אדוננו המלך, ודרשתי אשר דרשתי בלשון רוסיה נשלחה אל שר הפלך בקאוונא ואולי תהיה נדפסת בווידאָמאָסטו.

ובזה כלו לפי שעה דברי אליך ובבוא הספרים לידי אשוב לדבר בך במהרי לשלחם אליך ואתה אל נא תעצור לי לכתוב כפעם בפעם ואל תפנה אל שתיקתי לפעמים ואל יעלו על לבבך דברים כי קצפתי בך *) או מאסתיך; אל תשתע כי ידידך אנכי ודבריך חביבים עלי תמיד כשעה ראשונה; ובכל עת ובכל שעה בשלומך ידרוש וזכור יזכרך מארין חרמונים מעיר מצער, ידידך באמת ובלי ספק, שאין להרהר אחריו ואין לפקפק,

יל"ג.

*) חזרנו על כל המקרא ולא מצינו פעל „קצף" נע"ב זולת מש"כ בישעיה (ח', כא) והתקצף וקלל במלכו, אשר שיעורו והתקצף במלכו וקלל, וכנראה לזה כוון המחבר. העורך.

P. S. בבית שטערן תזכיר שמי אם תבא אליהם וברכתם. ולסופרנו וידידנו ר"א מאפו תאמר כי בנו הוא לי למשיב נפש ולמפתח מזכיר את שם אביו היקר לי מאד. ברוך האילן שנשא פרי הדר כזה שטעמו וטעם עצו שוה; ישמח האב ביוצא חלציו! לכל מיודעי ומכירי בקאוונא את אשר תראה תגיד כי דורש שלומם וטובתם אני כל ימי לעולם.

תרכ"ז.

אגרת חמשים וחמש.

ברכה ושלום להרב השלם כבוד מו"ה משה אהרן שאַצקעס בפינסק נ"י.

מכתבך אדוני ותכריך ספריך קבלתי במועדם ולא כתבתי לך עד כה כי לא חפצתי לבוא לפניך בידים ריקניות, כי אמרתי יש לי תקוה למכור ספריך ובאתרא דליעול מכתב מלא דברים בעלמא ליעול מכתב מלא שטרות המלך. אבל עד היום הזה תקותי נשארה מעל! יחד עם ספרך באו אלי ממחברים אחרים ספרים שונים העומדים למכירה, אבל לא ואמעט הדרך ולא טעלו העיר למכור שם ספרים בכלל וספרי המשכילים בפרט.

היהודים היושבים בזה ככל המין בית ישראל נחלקים: א) להדיוטים לומדים, המה השורים המלחכים את עשב השדה מעבר ההר מזה ואינם ראים כי מעברו השני הוא מלא ברכת ה' כל פרי תנובה נחמד להשכיל, והמה לומדים באהלם והדיוטים מופלגים בצאתם ברחובות קריה ובבאם בין אנשים. ב) להדיוטים יראים המקדימים נעשה לנשמע ואצלם המעשה עיקר וללימוד לא חיישי. ג) להדיוטים משכילים, המתירים הרצועה על פי השמועה כי שמעו מפלוני דבר זה מותר ודבר זה מותר. ד) להדיוטים גמורים. והנה לא ראי זה כראי זה ולא הרי השור כהרי הבור, הצד השוה שביניהם שכלם הדיוטים וקמצנים רודפים בכל אות נפשם אחר הממון ועוסקים כל ימיהם בפרקמטיא וטוב להם אמה אחת של קונט (....) מאלפי ספרי השכלה ותלי תלים של חכמות, ואנכי נסיתי לפתוח במפתח שלך ארגזים של אלה הציקנין ואיננו הולמם. ועד היום לא עלתה בידי למכור אף אחד מספריך והרבה יהיה אם אמכור שנים או שלשה מהם.

את כל התלאה אשר מצאתך בגראדנא שמעתי וקראתי בכרמל ובווילענסקי וויעסטניק. ואת מי מאהנו, אחי, אין כמו אלה? במי לא יפגעו לרעה חרשי משחית אלה באופן זה או באופן אחר? ואנחנו איננו מן הראשונים

וגם מן האחרונים לא נהיה. הדברים אשר קראו הנביאים הראשונים נוכל לקרא גם אנחנו ויוכלו לקרוא גם בני שלשים ובני רבעים אחרינו „כי כל בית ישראל ערלי לב״ — „לא יטיפון לאלה לא יסג כלמות״. — וכשם שאי אפשר לעולם בלא ישראל כך אי אפשר לישראל בלא ערלי לב ותועי רוח ובעלי הזיות והבלים, ואני מאמין באמונה שלמה שמעמד הרוחני זה של בני עמנו היא נצחי, וכי רוח המושל ורוח הזמן וכל הרוחות שבעולם לא יזיזו אותם ממקומם. ומשכילי הרבים — כי תבא בהם הרוח להטיף לעם הזה אז נכף כאגמון ראשנו ונט שכמנו לסבול את אשר יטילו עלינו, ואם נמאן בזה נכלא את הרוח ונשב בדד ונדם. — והנה גם אני בעניי שבתי נפלתי במכמרת זו אחרי אשר נמלטתי ונזהרתי ממנה זה שמונה שנים, כי חבלי לדה באו ובימי הפסח הבע״ל אנכי מוכן לנסוע לווילנא להדפיס אחד מחבורי בלה״ק וידעתי מראש כי גם עלי תעבר כוס חמת אלה הקנאים, כי גליתי טפח ממה שהם מתאמצים בכל עז לכסות טפחים. אבל לא יגרתי מפני החמה, פני לא אסתיר מכלימות, וה׳ אלהים יעזר לי.

תשאל את דעתי על אדות ספרך, ולמה זה אכנים ראשי בדבר אשר כבר עשוהו אחרים ושלמים במה״ע, ומה גם כי עד כה לא הספיקה לי השעה לקרוא את ספרך כתֻמו, מהחל עד כלה, וקראתי בו רק לסרוגין פרקים מקוטעין. באחד מהם מצאתי כי בהצעה אחת על דבר משלות כובסים כונת לדעה אחת עמי במאמרי בלשון רוסיה על אדות המשלים בספרי ישראל הנדפס זה כשנה בסבאָרניק של החברה משכילי הרבים בפ״ב, ואשר לדאבון לבי היתה בו יד הצינזור לרעה ויאַבדו מתוך הקהל. לא אכחד כי סגנון לשונך הוא כסגנון בעלי האסיפות והמליצים בימים הקדמונים ואיננו עולה יפה לחבור מחֻכם כספרך ולא ינעם לחיך קוראים משכילים בימינו אלה, האוהבים סגנון פשוט וקל בלא אריכות לשון ובלי פרחים ומעשי צעצועים. בשובי לקרוא בספרך בישוב שכל כאשר לו יאתה והיה אם יעלו על לבבי דברים והערות על אדותיו והגדתים לך בפעם האחרת. — הספרים אשר ישארו תחת ידי אקח עמדי ומסרתים ליד ה׳ אליאשעוויץ, אם תרשני. אם תחפוץ לשוב ולכתוב אלי תכתוב על האדרעססע הזאת וכו׳. והיה זה שלום מאת מכבדך ומוקירך כערכך

יל״ג.

אם לא יכבד עליך עשה הטוב והישר וברך בשמי לשלום את ידידי האברך השלם במ״ר א ה ר ן ל ו ר י א נ״י, ואמר לו כי הוא היה הראשון אשר חדל מכתוב אלי ואם ירשני לשלוח לו את ספרי החדש בצאתו מן הדפוס. —

(16 מאַרץ 1867 טעלז) כ״א אדר שני, תרכ״ז.

אגרת המשים ושש.

(טעלז 1 מאי 1867) תרכ"ז ה' אייר.

ידידי ר"מ פראזער!

הייתי בקאָוונא ולא ראיתיך כי הלכת לשבת על כסא ממלכתך, ועל זה לבי עלי דוי, אמנם בי ולא בך האשם, כי אתה הלכת בדרך כל הארץ, כי עזבת בימי החג עבודתך, ותשב אל ביתך ואל נחלתך, לשבת על הסבתך, ולפתוח דלתך, ולקרוא שפוך חמתך; ואנכי עשיתי ההפך, כי עזבתי בימי המנוח את ביתי, ירדתי מעל הסבתי וממושב מלכים, לנוע ולהטרף במלונות הדרכים, ולבלות שבועות וימים, בדרכים מקולקלים מפני הגשמים, ועברו עלי כמה הרפתקאות, ומצאוני צרות רבות ורעות, ואבדתי זמן רב בדרך והוצאתי הרבה מעות, וקימתי כמה ימים לא יראה לך חמץ כי לא היה לי להם לאכול, ובאתי בטיט היון של צייקישאק זכר לטיט של מצרים, ועניתי בדרך כחי ושבעתי ממרורים עד בלי די. בווילנא מסרתי לדפוס ספרי שירי יהודה.

ראה זה אבקשך: בפאסט העבר ערכתי מכתב לקאוונא על שם ר' אהרן יאָגאַטאַנזאָן *) הנקרא ר' אהרן שקודער והמכתב כולל דבר נחוץ לי. ומאשר לא ידעתי את מקום שבתו ובית מגורו ולא אדע אם הגיע המכתב לידו, על כן אם אין לך מונע תשאל את פיו אם הגיע מכתבי לידו ואז תעירהו למהר להשיבני דבר ברור כשמלה.

ידידך דו"ש באהבה רבה גארדאן.

אגרת המשים ושבע.

ידידי יושב בסתר לבי ובצל נפשי יתלונן, י"ה סירקין נ"י.

העודך יושב בקאוונא אחי בקרב בני ביתך אשתך וילדיך או אולי כבר שבת נטרדת מגן עדנך למד את האדמה לעבדה ולשמרה? הגידה נא לי שאהבה נפשי מה חדשת הפעם מביאתך ומיציאתך ומשבתך בקאוונא? האם עוד לארך ימים תשוב למאסקוי? ומה חפצך לעשות אחרי כן, אנה עיניך נטויות ואנה פניך מועדות?

*) הוא מחבר הס' „כלי שיר". העורך.

תשובתי על מכתבך האחרון אֵחר לבוא מרב עבודה וממרדות שונות ובין כה וכה לא שמעתי דבר לא ממך ולא מאיש אחר מקאָוונא ולא ידעתי מכל הנעשה אתכם. צר לי מאד כי לא ראיתי עד כה את מאמריך בהמליץ וביחוד את מאמרך גאון ישראל אשר נעו מפניו כל רבני ישראל ותלמידיהם ותלמידי תלמידיהם; ועוד צר לי כי לא ראית גם עתה [אתה] את שירי ראשי עם הארץ והמאורות הגדולים אשר נדפסו בהכרמל. אולי יש מקום למנות החסרון יפקיד [לפקוד] על ידידנו ה׳ פראזוער שיבקש עבורך [בעבורך] מן הכרמל את הגליונות שבאו בם שירי ועבורי [ובעבורי] את גליונות המליץ שבא שם מאמרך וישלחם אלי. — ספרי שירי יהודה לא יצא מן הדפוס עד ראשית השנה החדשה. אתה ידעת ידידי את גורל מאמרי הנרפס עוד בשנה העברה בלשון רוסיה על אודות המשלים בספרי ישראל, כי היתה בו יד הצינזור; זה לא כביר באה חוברת אחת ממאמרי זה אלי ועלים רבים בקרבה נושאים על מצחם תָו של תמות, לתקן ולשנות את אשר מחקה הצינזור, ואני עמדתי משתומם ולא יכלתי להבין ולא אבין עד היום מה עול מצאו במקומות הנרשמים כי גזרו עליהם למיתה. הרך משל במה נגעתי בחקות הצינזור אם אנכי מתאמין לחוק ההשערה שלוקמאן הערבי ואיזופ היוני שניהם מזרע היהודים המה? או שבין ספרי שלמה המלך האובדים היו גם משלים הנקראים פֿאַבעלן? או שאנכי קורא למשלו של יותם ושל יואש משלים (פֿאבעלן)? או שאנכי מהלל ומראה שבספרו של בן סרא יש ממשלי איזופ? או שאני קורא לר׳ יהודה הנשיא הקדוש Святой? וכדומה. תקנתי את המאמר והשיבותיו לס״ט פ״ב; אבל טרם ארע אם יניחו תקוני את רוח הצינזור.

בקש גארדאָן לישב בשלוה בטעלז קפץ עליו רוגז(ו)[ם] של הפֿאנאטיקער. החשבים האלה לא מצאו קורת רוח במעשי שאני עושה לטובת בית ספרי בפרט ולטובת ההשכלה בכלל; לא ישר בעיניהם מה שאני מבריח את הנערים לבוא כותיקין בבית הספר, ללמוד ולדבר בלשון רוסיה; מה שפתחתי בית ספר גם לנערות ונערות רבות יוצאות שמה לשאוב מים של תורה; מה שאני סוגר פיהם של בעלי הזיות לבלי יטפלו דברים של הבאי ברישׁ גלי. וביחוד העירו חמת המקנאים עלי מכתבים אחדים מטעלז ושירי התול אשר נדפסו ממני בהכרמל, אשר בם ידיתי בהדי שותא פילכא בסכלותם ובאולתם והמה יצאו כנערים מבית המרחץ ויקראו בקול גדול „המה המשלים ואנחנו הנמשלים"; ויתקוממו כנגדי ויכתבו עלי שטנה ומרורות אל ארבע כנפות הארץ, אל הדירקטיר, אל הקוראטאָר, אל הגובערנאטאר, ואל הגענעראלגובערנאַטאָר ויעלילו עלי כדרכם בכל מקום ובכל זמן כי מרביץ אנכי אפיקורסות ביניהם, ומורה מינות בבית ספרי, ודברים כיוצא בזה. עוד לא נשלם הדבר אף כי כבר עברו ששה שבועות ויותר מיום החל הקטגוריא, אבל אלי דבר יגנב כי רבים מהם, הם ראשי המתקוממים ישאו את עינם

אשר לבית האסורים ואשר לענש בכסף ואשר לגלות אל עיר אחרת. כל דבר השערורית הזאת כתוב ממני בספר בלשון רוסיה ובקרוב יגלה בקהל רב בדפוס באחד מכתבי העתים. —

המהומה אשר נהיתה פה בעירי כפי הנראה היא מכה מהלכת עתה בין כל קהלות ישראל. כי ראו והתבוננו מורדי האור כי אזלת ידם וכי קרן ההשכלה רמה עד כי יהינו שוחריה לדבר בשער, על כן יחגרו שארית חמות להקהל ולעמוד על רְ פ ש ם.

בלתי ספק שמעת השערורית אשר עשו הצבועים גם במינסק וכן עשו גם בשאר העירות, בגראָדנא ובנאוואָגראָדאָק ובשארי מקומות וכל עוד אשר יוסיפו להתרגן ולהתקומם יוסיפו להבאיש ריחם בעיני הממשלה אשר תאֻנים כאלה הלאֻת ולמדה לדעת את לבם הרע הנגרש כים לעקל ולעקלקלות.

אם ימצאך מכתבי זה בקאָוונא הואילה ושמחני עוד הפעם בדברי פיך חן והגידה לי עד כמה יארכו עוד ימי שבתך שמה, כי אולי אסע בימים טובים הבאים לווילנא והיה אם תתמהמה עד כה אתענג לראותך פנים בפנים.

היה שלם וצולח, טוב לב ושמח, והיית פורח בלשד חיים ולח, עד בלי ירח, והיית מוצק ולא תירא מפחד הימים הנוראים הבאים, קול השופר לא יחִתך, ואימת יום הדין לא תבעתך; אם תקיים בי מצות עשה שכל התורה תלויה בה שהיא „ואהבת לרעך כמוך”.

ידידך יל״ג.

תרכ"ח.

אגרת חמשים ושמונה.

א' דחוהמ"ס תרכ"ח טעלז.

ידידי הרב היקר מוהרש"י פין נ"י.

מכתבו ממחרת יום הכפורים קבלתי היום; תנוח דעתו שהניח את רוחי בהבטחתו לשקוד לטובת ספרי ולגמור הדפסתו בימים מועטים נקיה מטעיות ושגגות ואקוה כי לא יחשוב לי עון את הדברים הקשים אשר הפליטה עטי במכתבי הקודמים, כי אין אדם נתפס על צערו וצער גדול היה לי בראותי כי עבר קציר כלה קיץ ותוחלתי ממושכה וממרטה ואין קצה. לא אבינה איכה תאמר לשנות הסדר ולנקות כל השבושים אחרי אשר הגליון הראשון כבר מסודר ובלתי ספק גם נדפס, כי היתכן כי יהיו האותיות קבועות בדפוס משך חדש ימים ויותר ולא יודפס? עוד זאת אודיע כי הקאָרעקטען אנכי מבקש רק אחרי אשר כבר נדפס כל עלה ועלה למען אוכל לעולל אחרי המגיה ולסדר לוח הטעיות ולצרף הערות אחדות בסוף הספר, אבל זה לא יסבב שום מניעה באופן ההדפסה ובדרך הילוכה; ובהגהת הקאָרעקטען הראשונים אנכי סומך עליכם מכל וכל; ורק אחרי כלות הדפסת כל עלה ועלה תשלחו לי ע"י קרייצבאַנד פֿאָרמא אחת להכלית הנ"ל וכן תעשו גם מן הוא והלאה; אל נא תשנו.

כסף כ"ה רו"כ אנכי שולח לך תיכף אחרי החג; ואנכי כבר אמרתי לך בעוד הייתי בווילנא כי לבך יהיה נכון בטוח כי שלם אשלם שכר הדפוס בכסף מלא, לא ייגרע דבר.

אם באמת גם הפֿאָרמא הראשונה בידכם כחמר ביד היוצר, צוה נא ויסירו בצד 2 את שני חצאי העגול הסוגרים את השורות 8 עד 15.

ברך בשמי את ידידנו המשורר הגדול אד"ם הכהן ואמר לו כי שלשה מספריו מכורים (במחיר א' רו"כ כל אחד) ובקרוב אמכור גם הרביעי ואשיב לו כספו, חפצתי להפיק זממו ולכתוב ריצענזיון על ספרו בל' אשכנז אבל לא אוכל להוציא חפצי זה אל הפועל יען כי לא נשאר להשמישי ספר אחד ולא

אוכל להגות בו די כתוב עליו בקרת, שלום וברכה גם לידידי הר"ר שטיינבערג.

השיר „במצולות ים" מושב לך בזה והנני ידידך דו"ש באהבה רבה

יל"ג.

אגרת חמשים ותשע.

טעלז 18 נאָיאבאר 1867. תרכ"ח ב' כסלו.

[להאר"ז]

אדם ביקר, ידידי היקר!

מכתבך האחרון עם כל הרצוף אצלו קבלתי בשבוע העבר וברוך אתה לה' כי הרימות את המסכה הנסוכה בינינו והדרש לי אף כי לא שאלתיך תחת אשר לא נמצאת אלי בעת בקשתיך; כי עד העת הזאת לא קבלתי ממך כל מכתב ואמר אין נפשך בי ואֶחבא בין הכלים ואָדם לימים יוצרו. ועתה עוררתני משנתי בקריאתך אשר קראת באזני ותעבר את רוח התרדמה אשר נסכה עלי ישיבתי בעיר נכחדת והנני נדרש לך לבוא בברית עמך ולהביא לעתים מזמנות מפרי תבונתי מנחה למכתב עתך כאשר תמצא ידי.

והנני בא היום בשתי חוברות קטנות אליך, האחת הוא הספור אשר דרשת אשר ראשיתו שלחתי לך לפני שבע שנים ועמדתי משלוח יען לא הודעתני אם יש את נפשך להדפיסו אם אין. ואולם דע כי ספורים כאלה רבים הם תחת ידי והשם עולם כמנהגו הוא שם כללי לכלם, והספור „שני ימים ולילה אחד" השלוח לך בזה לפי בקשתך הוא הראשון בזמן והפחות במעלה מכלם, ושלחתיו לך כמו שהוא כתוב אצלי זה שמונה שנים אף כי הרבה הייתי יכול לתקן ולשנות ולהוסיף צורות רבות ביריעה המרוקמת הזאת, אפס כי לא חפצתי למשוך תשובתי אליך לימים רבים. בסוף הקונטרס נמצא מכתב קטן מר' אברהם מאפו ז"ל אשר כתב מעצמו אחרי קראו את ספורי זה וייטב בעיניו ואתה כטוב בעיניך לעשות בו עשה.

חפצי הוא שיודפס ספורי זה בחוברת בפני עצמו כמו שאמרת בעין הוספה להמליץ, ואז אשלח לך אחד אחד גם את יתר הספורים, ואתה תתן לי במחירם מספר העקזעמפלארען כאשר אמרת; ואם יקשה ממך הדבר ארשהו להדפים גם בפֿייליטאָן.

הב') חוברת שירים בלשון העם; גם בו תעשה כטוב בעיניך או כי

תוציאם אחד אחד ותדפיסם בקול מבשר, או יותר טוב תוציאם בחוברת מיוחדת ונתת לי מספר העתקות כנ"ל, ואמנם זה לא ימנעך מלהדפיס מהם איזה תוצאה בקו"מ שלך כפי ראות עיניך. והנה שני השירים האחרונים כתובים בלשון אשכנז צחה ואולי אין כאן מקומם ותשמיטם.

מהרה נא להודיעני בקבלך משלוחי זה, כי לבי חרד עליו פן יאבד בדרך, ואז אוסיף לשלוח לך ספורי השני „אחרית שמחה תוגה" נשואו מהיי בת החסידים.

יל"ג.

אגרת ששים.

טעלז, ערב ראש השנה 1868 תרכ"ח ה' טבת.

כבוד הרב המגיד מסלוצק הדרשן המפורסם מו"ה
צבי הירש דיינאוו נ"י.

אגרתו הארוכה בארך גלות היהודים בעלת כ"ד עמודים, כתובים פנים ולא אחור, באתני ביום הארבעה עשר יום אחרי הכתבה. תמהתי על החפץ ולא ידעתי פשר דבר איפה נעצר המכתב ומדוע בושש לבוא. ומיום קבלי המכתב ההוא עד יום הפאָסט בעירנו עברו עוד ג' ימים ובכן הייתי מוטל בספק אם עוד ימצאהו מכתבי בקאוונא אם לא, ונוסף לזה הגידו לי כי אין ידידי ה' שאפיר בביתו בקאוונא ועל כן חדלתי מכתוב, ועתה שמח לבי לשמוע מפי מכתבו השני כי הצליח ה' דרכו בעיר הזאת המלאה גבירים ונדיבים ואנשים חכמים וידועים ואני ידעתי מראש כי חפצו בידו יצלח גם בלעדי מכתבי מליצה, כי כבר נודע שמו ברבים. ואני טרם ידעתי על מה יסבו צירי דרשותיו החדשות ועל כן ארהיב בנפשי עז להעירו אם יישר בעיניו לעורר בדרשותיו את לבב המון בני ישראל לשנים אלה: א) לעזוב מעט מעט את המחוזות האלה אשר רבוא רבבות בני ישראל יושבים בהנה דחוקים וצפופים, אוכלים איש בשר רעהו, ויורדים בכל דור ודור מטה מטה ע"י הלחץ זה הדחק אשר המה דוחקים איש את אחיו, ולהעתיק אהלם למחוזות התיכונים בקרב ארץ רוסיה הגדולה. כפי אשר נתן כעת רשיון לבעלי האומנות, ודבר זה הוא טוב ומועיל לכלל האומה ויעיר את לבב הנדיבים שיעשו חברות בכל עיר ויקבצו נדבות לתמוך בידי נודדים כאלה. ב) לגרש מלבב אחב"י את מרך הלב ואת הפחד מפני העבודה בצבא, עד כי בכל עיר ועיר ראשי הקהל מתאמצים בכל עז לתת כסף פדיון האנשים יוצאי הצבא,

וע"י זה כיסם מתרוקן והעניות נתרבה. ולמה זה לא ילכו בני העניים יודעי מחסור ועני ונפוחי רעב בחפין לבם לעבוד עבודת המלך, במקום לחמם נתן ובגד ללבוש. האם יגרע חלק איש היוצא בצבא מחלק בעל העגלה המבלה ימיו ולילותיו בנדודים, ויענה בדרך כחו עד זקנה ושיבה, או מחלק המשרת בבתי המלונות הצפוים לבוז ולכלמה מכל עובר ושב ומתלמדים מנעוריהם לעשות כל תועבה, או מיושבי הקרנות העומדים כל היום על המשמר ונושאים עיניהם לרוח למצוא אכל להשיב נפשם? חַפֵּש ומצא איזה מדרש נאה להמתיק בפיך הדברים האלה, אולי יועיל לך מאמר הז"ל לעולם ירוץ אדם לקראת מלכי או"ה כו' שאם יזכה יבחין, ואם נזכה נבחין גם בין תכסיסי מלחמה של או"ה לתכסיסי מלחמה שלנו לעתיד לבוא; ואנחנו נחכה יום יום לביאת המשיח ולמה לא נבין לו אנשי חיל מלומדי מלחמה, וכדומה מפטפוטי דברים כאלה שההמון נמשך אחריו. אם תרבה ענותך עמדי לקבל עצתי אוסיף לרזום לך בימים יבואו עוד על ענינים אחרים שהשעה צריכה לכך לדבר עליהם ברבים ולעקור הדעות המשובשות שנקבעו בלב ההמון על אדותם.

ואתה לך בכחך זה להושיע את ישראל מתחת עול האמונות הטפלות וסבלות הסכלות; ובעזרך יהיה מלך מלכי המלכים. ואל תירא ואל תחת מפני האחשתרנים בני הרמכים, המה החנפים ואנשי תככים, עם הרימה לחמור ומתקדשים כמלאכים, המתנפלים כבלבים על עוברי דרכים. עשה מעשיך בתבונה ודעת ולא יוכלו לנגוע בך לרעה; וכל חכמי לב יברכוך ויזכירו פעלך לטוב.

במ"ע המליץ כבר נזכרת לשבח ע"י איש אחד משאַדאָוו, שלאפ' שמו, ובמ"ע הרוסים אין לי פנאי כעת לכתוב, כי הימים ימי צאת השנה, ימי דין וחשבון לי, וספרים נפתחים, ומכתבים וחשבונות נערכים, מבלי פנות אל מלאכה אחרת; ומה גם כי רפה כחי מאד כי חלוש המזג אנכי מעודי, ועבודתי עבודת המלמדות החריבה את מקור חיי ודללה בריאותי וזקנה קופצת עלי בלא עת. אם ה' פומפיאנסקי ימלא הבטחתו אשר הבטיח לך — רב לך.

ברך בשמי בשלום ידידנו היקר והנכבד ה' שאפיר אַפּטעקער, ואם תחפוץ תוכל להראות לו מכתבי זה והיה לך לפתחון פה.

עוד זאת תעשה אם תחפוץ, בוא נא בעיר החדשה בית הגביר ר' זלמן פנחס שטערן; הנה קרוב לי האיש הנכבד הזה כי אשתו דודה לאשתי, ופקדם בשמי לשלום וספר להם כי היית אצלי בטעלז ומכל המוצאות אותי, והאנשים טובים ונדיבים והיה זה לך לתועלת.

נחפז אנכי גם היום ועל כן לא אוכל להאריך עוד במכתבי ואילי עוד חזון למועד. הודיעני אנה תשים פניך מקאוונא.

ידידך המכבדך בערכך יל"ג

מצאתי לי עוד רגעים אחדים פנויים לדבר על אדותיך דברים אחדים באזני ה' שפירא. הנה המכתב רצוף בזה, הואילה נא והגיעהו לידו.

אגרת ששים ואחת.

[לה' א"א הרכבי]

עשרה בשבט תרכ"ח, טעלז.

איש כלבבי, א"א הַרְכַּבִי, אנוש אוקיר מפז ומכתם אופיר!

שני מכתביך הקטנים, הערובים והערבים כצפיחית בדבש באוני בתוך מכתבו של אחי; צר לי מאד כי ירט הדרך לקראת רוח נדיבתו של איש חסדנו הג' גינצבורג וכתבי העתים אשר יאציל בחסדו לבית ספרנו לא יבואוני עד היום. ואני בצפיתי למתנת הנדיב הזה הבאה לנו שנה שנה לא התמתי בנפשי על שום מ"ע פוליטיקי ומי יודע אם לא אשאר קרח מכאן ומכאן, ואנחנו פה במקומות הקטנים בארץ צלמות ומקום תנים, בלי מ"ע הננו כמתים באשמנים. ומה הוא דבר השטנה אשר כתבו על הועד לפני הממשלה? ואיזה אשמה ישיאו על דבר טוב ומועיל כזה אשר יעשה לתכלית טובה ורצויה גם לרוח הזמן גם לרוח המושל? יוכל היות שהאקרוג מווילנא לא יסכים לשלוח את הגאלאָס למחננו (כי כן היה הדבר לפני שנתים ימים) אז תשתדל ידידי בטובך להחליפהו בספ"ב וויעדאָמאָסטי.

המחשבה אשר חשבת על דבר הוצאת מחברת שנתית היא טובה מאד, כי ספרים כאלה המה המקורים היותר נאמנים לדברי הימים, בין לדברי ימי הליטירטור בין לדברי ימי האומה בכלל. ואולם דע אחי כי מחשבה זאת עלתה על לבי עוד לפני שמונה שנים, בטרם לדת ר' נ"ק את מחברותיו, ואני יושב אז בפאניוויעז בחברת ידידי המשכיל יהושע העשל סירקין (אשר אולי שמעת שמעו; הנהו יושב כעת במאָסקוי) ואני מלא אז כח עלומים את רוח ה' ולי משא ומתן עם רבים מחכמי ארצנו במקומות שונים והוא היה אז בעל הכים ואמר לתת את כסף הוצאות הדפוס ורבים מחכמינו הבטיחוני להחזיק בידי במאמריהם כמו שד"ל וריב"ל ז"ל והחו"ס נ"י, וכבר גם קראתי בשם למחברתנו „אחת בשנה" — אולם הרינו חלנו וילדנו רוח. כי כאז כן עתה אי אפשר לעשות דבר זה לאיש היושב באחת מערי השדה, הרחק מאד ממקום תורה, ממושב חכמים, מאוצרות הספרים וממקום הדפוס. לו ידעת אחי כמה מרורים תשביעני פעם בפעם הדפסת איזה ספר וכמה אתנזק אח"כ במכירתו. המדפיסים עינם רק אל בצעם ויש מהם שעושים מלאכתם לא

באומנת סוחרים ולא בישרת לבב משבילים; גם הפעם הכשילני ה׳ במדפים שאינו מהוגן כזה; זה כעשרת ירחים מיום מסרי את הכ״י ליד המדפים ומיום שלמי לו חלק רב מכסף ההדפסה והספר אשר יחזיק בערך ח׳ באָגען עד היום לא נשלם ובהנדפס לא נחה דעתי; ויתר הארבה יאכל הילק המה מוכרי הספרים, כי בממכר מסחר הספרים, אין בינינו סדרים, ובצאת לאור איזה ספר אז אין ביכלת מחברו להביאו בקהל ע״י בתי מסחר הספרים כי אם יבקש לו בכל עיר ועיר ומדינה ומדינה איזה מכיר ומודע אשר אליו יפנה בבקשתו לחלק ספריו ביעקב ולהפיצם בישראל; והמו״ם בקחתם לא ישלמו במזומנים כי רבם ככלם עניים; ובכן רב הספרים יורדים לאבדון וכסף פדיונם ישתקע בידי המחלקים או הלוקחים או מוכרי הספרים. וככר המלצתי על האחרונים למה נקראו בשם מו״ם ולא סוחרי ספרים, כמו שיקראו בל״א בוכהאָנדלער, לפי שהם רק מוכרי ספרים ולא קוני ספרים. אספרה לך לדוגמא שתי מאורעות שאירעו לספרי משלי יהודה וידעת עם מי אנחנו עוסקים בפרקמטיא ואם נוכל לקות למצא איזה פרי תנובה בעמלנו. ר׳ דוד ששון ז״ל מבומביי דרש מאת ר׳ משה שטיינשניידער שישלח לו ספר משלים כתוב על טהרת לשון הקדש להשתמש בו בבתי הספר אשר פתח בהדו, מה עשה שטיינשניידער? אסף מספרים נדפסים שונים ל״ג משלים והחלק הרביעי מהם (ח׳ מישלים) מספרי משלי יהודה (מן העקז. אשר שלחתי לו במתנה) וידפיסם בספר מיוחד בשם משל ומליצה ויקח את שכרו מאת הג׳ הנ״ל (כפי שהוגד לי חמשים ליטרא שטערלינג) ולא זכר את האיש המסכן ההוא אשר ממנו ובלתי רשותו לקח חלק גדול מספרו; ורק בסוף הספר הדפים רשימה קטנה משמות הספרים אשר מהם לקח משליו והזכיר את שם הס׳ משלי יהודה אצל הס׳ משלי שועלים; וימים יבאו אשר יקומו הביבליאגראפֿן לעתיד לבוא והתקוטטו והעבידו את נפשם עבודה גדולה לדרוש ולחקור אם בעל משלי יהודה חי בדור אחד עם בעל משלי שועלים אם לא. אמת כי ה׳ שטיינשניידער בחר מספרי את המשלים היותר גרועים וקלים בערכם וגם הניח את שגיאות הדפוס שעלו בהם ולא טרח לעיין בלוח הטעות ולתקנם, וגם הוסיף בהם שבושים חדשים מדידיה, ובכל זאת האין זה פלאַגיאַט גמור? וכל זה יעשה לא במחתרת כי זרחה השמש עליו ואין לו דמים.

וזאת שנית: בעלי המקרא מקרים ומהרי קויקאז שמו פניהם אל ר׳ יצחק מיכאלאווסקי בווילנא וידרשו ממנו ל״ב עקז. משלי יהודה, כי המה הביאוהו לתשמיש הלמוד בבתי ספריהם אשר כוננו; ומיכאַלאָווסקי לא הגיד לי מזה דבר וחצי דבר, כי אם אסף מידי המו״ם השונים אשר בווילנא את הסך הנזכר כמעט בחנם וישלחם ויקח במחירם את כל המקח הקצוב ועוד יותר; והוא בעצמו, מיכאַלאָווסקי, ושאר המו״ם בקחתם מאתי איזה עקז. לא יתנו לי רק שליש המקח הקצוב וגם אותו לא ישלמו במזומנים כי אם בחילוף ספרים אחרים. ועתה הגע בעצמך ידידי לו הואלתי לשמוע בקולך ולקחת את

העבודה על שכמי, לו אשא לבדי טרחי ומשאי וריבי והוצאותי עם המדפיסים, איזה הדרך אמכור אח״כ את ספרי? ואיככה יושב לי כספי אשר אוציא? נוסף לזה הלא לספר עתי נדרש ראשונה למצוא רשיון מן הממשלה. ע״כ אפיא אחיך שמע לי: אם יאות ועד הקימיטעט להיות בעוזרי לתת כסף הוצאת הדפוס, אם תדרוש ותדע כי מצד הממשלה יושג הרשיון על נקלה, ואם תקיים את הבטחתך להיות כסומכי נפשי במאמרי חכמה, הנה אנסה כחי — אבל מראש ומקדם אתנה את תנאי שהספר העתי הזה יהיו פניו מעדות קדומה וחפש ינתן לי לדבר על כל אשר לבני ישראל מן הדינים אשר בתלמוד יסודם עד המנהגים אשר אין להם כל יסוד: איינע ענטשיעדען פראָגרעססיווע ריכטונג. כמות הספר יעלה בקרוב לכ״ה באָגן (לדעתי) ויבאו בו מאמרי חכמה המונית, מאמרי בקרת, שימת עין על מעמד בני ישראל בכל ארצות פזוריהם מדי שנה בשנתו, וכדומה לזה.

בהמגיד ג׳ קראתי מכתבך ובהערה שם אתה דן על המלות „ואשי ישראל״ בעבודה אם הם מוסבות למעלה או למטה ותמצא פה ראיה שתפלה היא במקום קרבנות. לדעתי נראה פשוט שהמלות ההנה שייכות למטה כדעת הט״ז ור״ש פלעסנער בס׳ „נוזלים מן לבנון״, ודעת מסדר התפלה היא שקרבנות אינן בטלין לעתיד לבוא, וכלל את הקרבנות ואת התפלה בשם עבודה והתפלל על הורתן. ותהיה מלת והשב את העבודה, כלל שאחריו פרט ואשי ישראל ותפלתם.

בלתי ספק שמעת כי אב״ג יאַבראַמאָוויץ מתעתדים להוציא מ״ע חדש בזיטאמיר בשם „בן עמי״: מה יהיה טיבו של עובר זה?

הקלקולים שקלקל ה׳ בערמענזאָהן במאמרי הרוסי תקנתי במכתבי לה׳ לעווין בהשיבי לו את המאמר הנדפס; וכן שניתי מעט להגיה את דעת הצינזור, וכפי שהודיע לי הערר לעווין הצינזור הסכימה להתקונים האלה; על כן אבקשך שתשתדל עבורי [בעבורי] במה דאפשר שיראה המאמר הזה אור. מן הצרך רק לשוב ולהדפיס מחדש רק העלים שיש בהם תקונים גדולים ושורות מחוקות, ואם איזה מלה בודדת מתוקנת יוכלו לסמן אותה בלוח הטעות. וצאת מאמרי זה לאור הוא דבר גדול מאד אלי, מפני שאז אוכל לקוות להוציא גם את החלק השני מן המאמר אשר נכבדות מדובר בו על המשלים בשנות הבינים עד ימינו, על המשלים בספרי הזהר, במשלי שועלים, באגרת בעלי חיים, בבן המלך והנזיר, בכלילא ודמנא, בס׳ מוסר על פי החדה [החידה] „קוה בוך״, ועוד ועוד. העלה נא את דבר מאמרי לפני הועד ודבר מה תחרוצו והגדת לי, אם לשבט אם לחסד.

היה שלום וטוב וה׳ יוסיף לך כח ועצמה לעשות חיל לטוב לנו ולתפארתנו ולשמחת נפש אוהבך ומוקירך כערכך הרם

יל״ג.

אגרת ששים ושתים.

ר"ח שבט תרכ"ח, טעלז.

שלום לך ידידי היקר הוגה דעות ודובר מישרים, הר"ר
משה פראָזער!

מימי שנאתי מכתבי עמל, המלאים ניב שפתים כחנמל, ורעיוני רוח בילק, ואין להם חלק, לא בשום עסק וענין, ולא במקנה וקנין, לא בפרקמטיא ולא בסחורה, לא בחכמה ולא בתורה. הכותבים מכתבים כאלה הרי הם ממבלי עולם! וכמו שדרך החכמים בדבורם הוא שיהיו הדברים מועטים והענין הרבה (רמב"ם הל' דעות) כך צריך שיהיה לכל מכתב איזו תכלית חמרית ואיזה נושא מביא תועלת ולא יהיה מיוסד על אבני בהו ודברים של תהו. ואולם בבוא הצרך לכתוב לתועלתי או לתועלת אחרים ממכירי, אין לך קוריספונדינט זריז ממני, שאל את פי סירקין ויגדך, אחי ויאמרו לך כי אמת יהגה חכי. וזה יהיה לתשובה גם לך ידידי על מכתבך האחרון. לא כתבתי לך עד כה יען לא היו אתי לא חדשות להשמיעך ולא מועילות להודיעך. שוקט אנכי פה על שמרי, יושב והוגה ועושה במלאכה מלאכת יום ביומה, ימי חיי שוטפים שטף ועבר

יָמִים עַל יָמִים וִירָחִים יַחֲלֹפוּ
יֶרַח אַחַר יֶרַח – שָׁנִים יִנְקֹפוּ.

וימי העבר הולכים ומתרבים וימי העתיד מתמעטים ובריאותי מתמוטטת וכיסי מתרוקן וילדי גדלים — וכל זה ידעת מראש ומקדם ואין צרך להודיעך. ואנכי אשא נפשי ליום צאת ספרי החדש לאור כי אשוב להעיר ולעורר בלבב ידידי את האהבה לידידי המשלח ונעזב במדבר ילל ישימון, קשור בטבורו למקומו כידעוני הלז, והיום הזה קרב ובא, כי אקוה שבחדש הזה תושלם [תשלם] מלאכת הדפסת ספרי. תחת ידי כבר נמצאו ה' באָגען שלמים, והבאגען הששי בלתי ספק ג"כ כבר נדפס. ואני מעצמי גמרתי להביאו דרך מסלת הברזל לבית ה' שטערן ולבקשך אותך ידידי לשלחו משם אלי, ובשיגיע הזמן אכתוב לך על אדות זאת ביחוד ולע"ע הנני מודיעך כי בין שירי אלה נמצאו רבים באמת טובים ומהודרים, יתענגו עליהם כל אוהבי שיר ציון, אשר לדאבון נפשנו מעטים המה מאד בימינו; וביחוד טובים ויפים השירים הספוריים (באַללאַדען) אשר אלה שמותם: א) בין שני אריות. ב) במצולות ים. ג) אסנת בת פוטיפרע. ד) דוד וברזלי. ה) האשה וילדיה. ו) יהודי מכבי, ועוד ועוד. ואבקשך ידידי להקדים ולבשר צאת ספרי באחד מכתבי העתים ליהודים, למען העיר את לב הקונים לקראתו, ולהודיע כי ימצא למכור

אצל ר׳ יצחק מיכאַלאָווסקי בווילנא ואם תחפוין גם אצלך בקאוונאָ, וגם אצל המחבר בטעלז. —

ועוד זאת אבקשך שתודיעני כמה עקזעמפלארען בערך צריך אני ליחד בשביל העיר קאוונא; כפי שרשום בזכרוני יש לי לשלוח בקאָוונא מבלעדיך עוד לעשרה אנשים, והמה: אַפּט. שאפּיר; ד״ר שאפיר, ר״ד קלאַצקאָ, רו״פ שטערן, שלשה שאסקאָלסקי׳ס, רה״צ זאַקס, ר״ש דעואל, י״ה הורוויץ אשר לילדיו למדת בשנה העברה, ושמו שכחתי. — ואם ימצאו יותר מאלה אנשים ראויים מכל צד להגיש להם ספרי, חושה והודיע לי את שמם וזכרם. כמדומה לי שכבר הגדתי לך שנכונים לי ימי בקרת בעד ספרי החדש, על כי נגעתי בקצרה ובדרך העברה ברבים מן הקדושים אשר בארץ המה ואדירי התורה אשר כל חפץ בני עמנו בם. ואתה אזור מתניך וקמת ודברת בעדי אל העם ככל אשר יתן אלהים אל לבך.

שת לנו אלהים את המגיד מסלוצק בעין תשלומין תחת המגיד מליק אשר כפי הנראה מהגיוניו לסוף השנה העברה נוטה הוא בדעתו יותר לכת הפרושים והחסידים אשר להם הכסף והזהב וכל בשמים ובארץ. חפצתי לענותו על דבריו בנו׳ 49 וערכתי מאמר גדול ורחב ידים, בו מדבר נכחות על מעמד בני עמנו בארצנו להראות להמגיד כי לא בצדקה ולא באמת יתנפל על בני הנעורים בארץ מולדתנו; אבל נחמתי ולא שלחתיו לדפוס מחמת כי המליץ רחוק מאד ממני וטרם בוא אליו דברינו וטרם ידפיסם ויגיעם ליד הקוראים יעברו ימים וירחים ואני עוד טרם אֵדע אם יתרצה להתגרות מלחמה כבדה עם המגיד, וקרוב לנו בארצנו אין מכתב עתי אשר יפתח לנו שעריו לבוא ולדבר בו באזני העם דברים ברורים בלי מעצור ומשוא פנים כמו שהשעה צריכה לכך, ונוסף לזה לא שמעתי דעת אחרים זולתי על דבר עלילות דברי המגיד בנו׳ הנזכר, ע״כ אמרתי טוב להחשות לפי שעה עד אשר נרא איך יפול דבר.

על הדבר אשר דברת על אדות אחי אענך רק כי לא זו הדרך ולא זה העיר, וכלך מדרך זו.

זה כירח ימים אשר החליתי בקיבתי בצירוף מחלת ההעמאראָידען אשר אנכי מתענה בה בסתר זה ימים רבים. בירח הזה היו ימים אשר הייתי מוטל על ערשי ולא יכלתי לעסוק בדברי תורה ובשום מלאכה; וזה לי לעת כזאת דבר לא בעתו כי אין לי פנאי להתהלות.

ספרי האינסטיטוט [ב]עבורך לא חתמתי כי גם הספרים מן השנה העברה שחתמתי עליהם עוד לא הגיעו ליוי, ולא ידעתי על מה ומדוע?

שלום לך ידידי, ושים שלום בשמי לבית דודי ה׳ שטערן, לאשתו ולבנותיו ולבני בניו הצאצאים והצפיעות, והודיעני מה שלום סירקין ועד כמה ימשכו שנות פרישתו? ידידך יל״ג.

P.S. קבלתי אתמול מכתב מפ"ב מוַעד השכלת היהודים והוא מעורר אותי להוציא מחברת שנתית על ענינים שונים. עוד לא אדע אם אגמור בדעתי לשמוע בקולם כי יש לי עוד משא ומתן בדבר. הגידה לי אם תוכל להיות לי לעזור בדבר הזה, לאסוף הותמים בקאָוונאָ, וכמה בערך תוכל למצוא שמה.

הכרמל המדבר יהיה בתה ועלה שמיר ושית, כי אין מנהל לו כימים הראשונים ואין מהזיק בידו מכל הסופרים. ולו חכם ה' פּין כי אז משך ידו ממנו ונסג אחור בעוד כבודו לא שכן לעפר פן יעזבוהו כל הותמיו ונשאר הוא בגפו וערום ינוס ביום ההוא מן המערכה.

אגרת ששים ושלש*).

ר"ח אייר תרכ"ח טעלז.

[במקום הזה רשום בעצם יד המנוח ר"א הרכבי וסימן השאלה?]

שלום לך ידידי היקר.

ספרי שירי יהודה כבר נגמר בדפוס זה יותר מירח ימים אבל בעצלות ידי העושים במלאכה בבית דפוסו של ה' פּין לא נשלחו אלי הספרים עד היום; ואנכי יחלתי מכתוב אליך עד עת בוא הספרים ועל כן בושש מכתבי זה לבוא אליך, ידידי היקר, ועמך הסליחה למען תאָהב.

טובה עצתך בעיני ע"ד המחברת השנתית אם יואילו קרוביך הנכבדים ה' ראם לקבל עליהם את הפערלאַג; ועל כן הואילה אפוא זאת עשה: כתוב אליהם על דבר הענין הזה וקרב אותנו אחד אל אחד, כי אנכי לא ידעתים והם גם הם לא ידעוני כי בצאתי מווילנא היו עוד רכים וסמוכים על שלחן אביהם; והיה אם יסכימו לזה בדרך כלל אבוא אני אחריך ואכתוב אליהם בעצמי ואשא ואתן עמהם ע"ד פרטי הדבר; אבל הודיעה להם מראש שמגמת פני החוברת תהיה לפנים ולא לאחור, אולי יהיה זה כנגד רצונם. אל נא תתמהמה בדבר כי הזמן קצר אם נחפוץ שתצא החוברת בעתה לראשית שנת תרכ"ט והמלאכה מרובה בדבר חדש כזה; ובכל זאת מן הצרך הוא לקבל רשיון ע"ז מן הממשלה כי זולת זאת לא נוכל להודיע מראש בכתבי העתים

---

*) האגרת הזאת נמצאה באמתחת כתבי המנוח כרבים כיו"ב, כאשר אעיר על כאו"א במקומה. העורך.

את דבר צאת הספר שנה שנה ולאסוף החתמים עליו ובזה יבולע להמדפיסים, וגם הצעניאָר ישים מכשולים רבים לפני; אני ידעתי את נפש השוטרים והשופטים האלה. הורני נא הדרך אשר אלך בו לבקש רשיון כזה, ממקום מעמדי עתה, האם אוכל לעשות כזאת ע״י הפאפעציטעל או אל מי מהם אפנה; האם נצרך לתת ערבון (זאַלאָג) כסף או שוה כסף.

אחי ידיעני*) כי על פי עצתך היתה שומה מאת הועד לתת מקום למאמרי ע״ד המשלים בסבארניק אשר יצא ראשונה. תודה רבה לך על עמלך ועל שקידתך לטובתי; אבל בלתי ספק יארכו עוד הימים עד צאת הסבאָרניק מחדש.

בשבוע הזה ארבה על ביא כפרין; ואז אשלחם ליד אחי ע״י קרייצבאנד ואתה בטובך תקבל עליך הטרח לחלק שנים שלשה מהם ליחידי סגולה הלא המה הגבירים גינצבורג וראָזענטהאַל, כפי אשר יהיה רשום על גב הספר; וברחב דעתך לעית דבר אליהם ולהיות לי לפה למען אבנה מהם.

בזה אוביל לך שי לוח אחד מדמות תבניתי אשר הבינו לי באלה הימים; והיה לך למזכרת פני מכבדך ומוקירך אשר מימיך לא ראית אותו עין בעין, וכן תעשה אתה גם לי אם יש צלמי תבניתך אל תחת ידך.

להרב הפה בא זה כמה ירחים מכתב כתוב בלשון ערבית ופה בטעלז לא בחלין כתבא הנא למקרא. גוף המכתב אבד ולא בא לידי רק הפתקא הקטנה הרצופה בזה: היאולה נא להעתיק אותה ללה״ק ולהשיבה לי עם ההעתקה. שלום לך והיה ברכה.

ידידך יל״ג.

אגרת ששים וארבע.

לכבוד ידידי המשכיל היקר רך וטוב, אברך רב תבונות ומלא מעלות טובות כרמון כ״מ ר׳ אהרן בהרב ר׳ משה לוריא נ״י

האורח הנכבד לדורותיו, בברלין.

אתה היית הראשון אשר העירותני להודיע אליך במכתב זה שנים רבות ואתה הראשון אשר עמדת ולא כתבת אלי, אחרי החלפנו אגרות פעמים שלש;

---

*) וכן קראתי זה לא כביר גם במכתבך בהמגיד.

והנני עתה הראשון לשוב ולדבר בך בכתב ולשאול בשלומך, לעת מצוא, לעת צאת ספרי שירי יהודה לאור; אקוה כי תחזיר לי שלום ולא תשים גזלת העני בביתך.

שולח אנכי לך היום ע"י קרייצבאנד ב' עקזמפ. מספרי זה החדש, אחד לאביך הגביר הנכבד ואחד לך. ובמסרך את ספרי לידו תשים לו את ברכתי שלום ופקודתי כבוד, ובכתבך אלי תודיעני בטובך משלומו ומכל המוצאות אותו, וביחוד משלום אמך זקנתך הכבודה מנשים מ' היה, ה' יְחַיֶה לארך ימים. ואתה דע כי יש תחת ידי ספורים רבים כתובים פרוזה, מספרים קורות בית ישראל ומעשה ידיהם, נקובים בשם „עולם כמנהגו" (האחד מהם יודפס עתה באודיססא ע"י ה' צעדערבוים); בין הספורים האלה יש ספור אחד בשם „אחרית שמחה — תוגה", ענינים מעשים שהיו מחיי כת החסידים. בו בניתי במה והקטרתי קטרת עליה לכבוד אמך זאת הזקנה, ותפארת בנות ישראל, ולכבוד אביך הנכבד. מובן מאליו כי הסתר הסתרתי שמם וזכרם אבל כל יודעיהם יכירום כי הם זרע ברך ה' המה, מי יתן ועצרתי כח להוציא אור בקרוב ולהגישהו למו.

ידעתיך ידידי לאיש תבונות מלא דעת את רוח ה' על כן אבקשך להודיעני דעתך על שירי אלה החדשים, וביחוד על השירים הספוריים אשר בראש הספר (רבים כמוהם אל תחת ידי והפצי לדעת אם יש בהם חפץ).

רק אותך ידעתי מכל משפחות נכבדי עירי *) מושבך על כן אפקוד עליך את עוני זה. אם יש מקום אתך להלק בין אצילי עירך המוקירים שירת בת ציון ספרים אחדים מספרי זה; כתוב לי מספרם ואשלחם אליך ואתה בטובך תהיה לי לפה אליהם ולהם ליד אלי. ראה לוקח אנכי ממך רשות בתחלה ולא העמסתי עליך העבודה הזאת בלי שאול את פיך כמעשה מחברים אחרים; אולי היא שלא לפי כבודך. זוכר אנכי כי יש לך דוד משכיל ומליץ אשר נסה בעצמו למשוך בשבט סופרים בשפת עבר; זוכר אנכי כי כתב בעין דראמא על קשר אבשלום, וכי הראה בחבורו זה ידיעה מרובה בלה"ק ורוח כביר מלא רעיונות נשגבים והזיונות נעימים, אף כי גם חטא הרבה נגד חקי הלשון וההגיון כפי שאני זוכר, אבל לדאבון נפשי שכחתי את שמו הנכבד ושם משפחתו; ע"כ אוסיף אבקשך להסגיר לידו ס' אחד שאנכי שולח בזה בקרייצבאנד השני; והס' הרביעי תמסור בטובך לה' שאצקים בעל המפתח ותודיעני אם יש האיש הנכבד הזה בביתו כי יש לו מעט כסף באמתחתי ואשיבהו לו; ויודיעני נא בטובו מה אעשה עם הספרים הנשארים תחת ידי כי פה אין המקום למכרם. לא אזכר אם שלחתי לך אז את לוח דמות

*) בכונה ובדיוק כתב עירי (ל"ר) כי עיר מגורי זה האיש אבר"ם לוריא (תלמידו של ול"ג) עיר תאומית היא פינסק-וקארלין. העורך.

תבניתי, עתה וישנם מוכנים אתי. אם איננו בידך ושלחתי לך אחד. שלום לך ולאשר אתך כחפץ ידידך ומוקירך

יל"ג.

(ט"ו אייר תרכ"ח טעלז).

אגרת ששים וחמש.

[להנ"ל]

טעלז, כ"ה אייר תרכ"ח.

ידידי איש המודות, מנחם משיב נפשי, השלום לך?

מכתבך באני כדבר בעתו; כי זה כשבעים אנכי עוסק בהפצת ספרי החדש בישראל ולעיר מושבך עד כה לא שלחתי כי לא ידעתי הנותך לעת כזאת, ובלעדיך אין לי על מי להשען בעירך; ובצפיתי צפיתי עד שוב ר' הונאווין ממסעו לשמוע מפיו על אדותיך, והוא טרם ישוב ואתה הקדמתו במכתבך. ברוך אתה לי ידידי היודע לעות דבר!

שולח אנכי היום ע"י פאָסט בתוך קרייצבאנד שני עקז. אחד לך ואחד לידידנו לר' יששכר בער; ואתה בטובך הודיעני ע"י מוקדם כמה עקזעמפלארן אוכל לשלוח לך למכירה, ולמי מנכבדי עיר מושבך אשלח בנקיב שמם על ספרי; ובטובך תשלח לי רשימה משמות הנכבדים ההמה. ואקוה ידידי כי תמצא לך ידים לחלק ספרי ביעקב גם מעבר לגבול עיר מושבך והלאה לרגלי מסחרך ומסעיך לערים רבות ולמדינות רחוקות; ודע כי מלבד י"ד עקז. שקנה ממני ה' מיכאלאָווסקי לא נמצא ספרי עוד בידי שום מו"ס ועל כן לא נראה עוד בכל ערי פולין הקדומה וכן בשאר הערים אשר לדרום עיר מושבך ולמערבה; ואולי יובילוך רגליך לעיר וואַרשוי ולקחת ספר אחד שירי יהודה באמתחת טליתך ותפליך להראותו שם לקוני ספרים, ולקחת דברים עם המו"ס יעב"ץ, והיה אם יאות לקחת ממני סך מסוים במזומנים תוכל לנכות לו ראַבאַט עד 33% מן המחיר הנדפס על הספר; וכן בשאר הערים. —

ואתה ידידי ור' יששכר בער ידידנו שימו נא עיניכם על שירי אלה החדשים וביחוד על השירים הספוריים הראשונים, והודיעוני אם מצאתם בם קורת רוח בקראכם, כי זה כל חפצי לענג בדשן נפש קוראַי. והנן עליו מחמת השמש נחום ושאר בנְוָתה, פן ידינהו גם אותו לשרפה למען תתענג בדשן נפשו.

פחד קראני ורעדה לקול השמועה הנוראה ממות לפתע פתאם ידידי ר׳ שלמה קצ״ב; והאיש ההוא נכבד וטוב וישר הולך ואני אהבתיו אהבה עזה; צר לי עליו אשר קמט ולא עת, במבחר ימיו. הה אנוש רמה ובן אדם תולעה, מי יודע מה ילד רגע הבא! בימים האחרונים האלה נאספו אל עמיהם רבים ממיודעי ומאנשי בריתי, רבים ממכירי מימות עלומי עזבו את הארץ:

רגע רגע יפול ממנה נטף
יפול גם יטבע במצולתים שטף

ומעט מעט יגוע כל הדור ההוי ההולך, וקרוב לבוא גם עתנו ואחריתנו תבוא כאיש מגן. צר לי צר מאד על מות ידידנו זה היקר באדם. „המיתה בלא עתה היא הגדולה שבצרות״ יאמר משל הקדמוני; מן הראוי היה להודיע ברבים את מות אדם כישר זה. אבל אנכי לא אוכל לעשות כל אלה, כי לא ידעתי מאומה מתהלוכות חייו בימיו האחרונים. כתב אתה ידידי ניקרלוג קטן, אם תחפוץ, ושלחהו אלי ואשימה עיני עליו.

בכיתי אל הלקח ידידנו זה בעצם ימיו ושבתי ובכיתי בסתר לבי אל השמועה כי ה—ן הנעור ורק נתמנה לרב בקהל עדת ישראל. אם עד כה באנו, אבדה איפוא תקותנו אשר קוינו להיטיב מעמד אחינו המוסרי ע״י רבנים משכילים; נגזרנו לנו! אם כבר נוחלה תקותנו בראותנו את פרי בתי הרבנים כי בסר הוא ורבי תלמידיהם אינם ראוים לצרך השעה הרחוקה הזאת, אבדה תקותנו עתה מכל וכל; כי מה יושיענו זה ואנשים כגילו, אשר אין כחם אפילו בפה מדבר לשון רוסיה? וזה לנו לאות כי גם הממשלה נואשה להשיג מטרתה בהשכלת היהודים ע״י הרבנים החדשים, בתתה סמיכות וכתב רבנות לאנשים אשר הסרון כשרונם לזה גלוי וידוע לכל באי עולם. ישראל מה תהא עליך, אם אלה מוריך ורבניך? משכיליך סכלים ומוריך הדיוטים — היש תקוה לאחריתך?

אקוה כי במהרה בקרוב תענני על מכתבי זה ותודיעני מספר העקז. אשר אוכל לשלוח לך למכירה, ואז אשוב לדבר בך בכתב ועל כן אקצר היום ואומר שלום לך ולנות ביתך היקרה ולכל מרבית בית חמיך הנכבד, והנני ידידך ומוקירך

יל״ג.

בקרוב יצא לאור ספור אחד מספירי „עולם כמנהגו״ הידועים לך; הנהו נדפס באודיססא.

אגרת ששים ושש.

א דר"ח תמוז תרכ"ח. טעלז.

ידידי היקר האוהב לחשות, ר' יהושע שטיינבערג נ"י.

שלשום בא ה' בערמאַנן ויודיעני כי תבריך ספרי עם המכתב והכסף (ט"ו רו"כ) כתמם באו לידך; ועתה עליך המלאכה לגמור ולהרגיע לב החרדים לדברי; ודע אחי כי מעטים המה בני העליה אשר שלחתי ספרי להם בווילנא, כפי שתראה את שמותם רשומים על גב הספר, כי מרב ימים אשר עזבתי את עיר מולדתי שכחתי את רבם ושמותם וגם קם דור חדש אשר לא ידעתיו; ועל כן אם תמצא לנכון שאמלא את החסרון הזה תודיעני בטובך את שמות האנשים אשר אוכל להגיש להם ספרי מבלי לפגוע בכבודי, ושלחתיו להם ע"י הפאסט בתוך שתי וערב. כזה שלחתי ג"כ לה' אלבורט מאָנאַשעווין עוד ביום 28 אפריל ולא מצאתי מענה עד היום.

תודיעני בטובך את שמו של ה' בראַפּמאנן ואשלח גם לו את ספרי למנחה אם ידעת כי קורא הוא ספרי שפת עבר וכי יקבלו בסבר פנים יפות. וכן שכחתי ג"כ את שמו של ה' פרידלאֶנדער שהיה מלפנים מורה בחערסאָן.

האיש המביא את מכתבי זה אליך הוא איש צעיר לימים אשר נתגדל על ברכי התלמוד וחכמת ישראל וכבר עסק בפ"ו ובפרקמטיא ועתה פנה ערף לזה ולזה כי נפשו חשקה בהשכלה וישם פניו לבוא לווילנא להבין את נפשו לבוא בבית ספר הרבנים. שמו ר' יוסף גליקמאנן. אביו היה רב בעיר טרישאָק הקרובה לעיר מושבי והיה אחד מן הרבנים המצוינים בהלכה וכן החל לחנך גם את בנו המוכ"ז אבל אתו היתה רוח אחרת, רוח שואפת חכמה ודעת אמת והשכל; כל עוד אביו חי היה אנוס לכלוא את הרוח, ועתה כאשר נאסף אל אבותיו ור' יוסף המוכ"ז לא ימצא מנוח גם בבית אשתו, נועץ לעשות את מחשבתו הטובה אשר זמם זה ימים רבים. והנה לר' יוסף המוכ"ז יש מקום מוצא לכסף הוצאותיו כדי שבת בווילנא ועסוק בלמודים עד בוא עתו להבחן, ורק עצות טובות הוא מבקש ואנשים טובים ויודעי דבר אשר יהיו לו לעינים לנחותו הדרך אשר ילך; ועל כן נועצתי לחלות פניך להיות אתה הובאי ולהאיר פניך אל המוכ"ז הבודד והנודד בעיר ווילנא הגדולה, והודעת לו את המעשה אשר יעשה ואל מי מתלמידי בית ספרך יפנה לקחת מפיו את הידיעות הנחוצות, ודברת על לב התלמיד ההוא לבלי ידרוש מיד ה' גליקמאן בשכר למודו כסף רב יותר מבדי יכלתי, כי אם יעשה הדבר הזה חציו על מנת לקבל פרס וחציו לשם שמים ולשם מצוה.

אנכי אמנם לא ידעתי עד היום פנים בפנים את ה' גליקמאַנן המוכ"ז, אבל רבים ממכירי בעיר מושבי שיש לסמוך עליהם מדברים טוב וממליצים

עליו, וגם שמעתי את שמע אביו שהיה רב מפורסם וגם מדי דברי בו התבוננתי שהוא בעל דעה ואיש כשרונות ונפשו גחלים תלהט לצאת למרחב יה ולאור באור ההשכלה, על כן מצאתי את לבבי לדבר טוב עליו באזניך ולבקשך לצאת לעזרתו בדבר שפתים, ובמשך הימים תתבונן גם אתה על איש ימינך זה וידעת את אשר לפניך; כי מעשיו יקרבוהו ומעשיו ירחקוהו.

אפיקרסותו ומעשיו הרעים של ידידנו ה׳ טייץ עלתה עד קאָוונאָ ויגיעו עד אזני הוריו החרדים לתרי״ג מצות ולתרפ״ט אלפים פרטיהן ודקדוקיהן. ובכן באה הלום אמו, אשה יוצאת בחוטי שֵׂער פרופה ורעולה כמָדִית, להשיבם אל הדרך הישרה. זה כירח ימים יושבת היא כבת יענה בביתם ומחנכת אותם במצות. בנה הנקרא מלפנים Борисъ Исааковичъ ועתה „בערע הירשעלע״ נהפך גם הוא לאיש אחר, איננו מגלח עוד זקנו ויושב כל היום עטוף בטלית ותפלין ומתרגל בעבודה כמו נטילת ידים וברכת המזון וקריאת שמע שעל המטה וקדוש היום ועוד ועוד. רואה אנכי את פני סאָני העניה כי נפשה מרה לה מאד, פניה נפלו ורוחה אין אתה, וחמותה מושלת עליה ממשלה בלי מצרים, והיא נושאת את נפשה לימים טובים מאלה אשר תשוב חמותה לביתה לעירה ושב ורוח לה. וכבר היה עם לבב האֵם לעזוב את קן אפרוחיה ורק חכתה ללכת עם כלתה לבית הטבילה להרגילה במצוה זו, וכבר היתה סאָנינקאָ מוכנת ומזומנת לעשות כמצוה עליה, שערה היה סרוק וצפרניה נטולות הכל כאשר לכל מוכן לסעודה ובתוך כך נזדקר השטן ובו ביום שהיה מיועד לטבילה פרסה נדה מחדש. ועתה הסכימה חותנתה*) [חמותה] לשבת בזה עוד ארבעה עשר יום עד אשר תִגמור המצוה אשר התחילה. מובן מאליו שהרז הזה לא נתגלה לי רק אחרי צומות ותפלות והשבעות ע״י רזיאל המלאך, ובכן אבקשך שלא תודיע גם אתה את שם המגלה אותו לך פן יתקצף בי רזיאל והכני שתין פולסי דנורא.

לי ולכל אשר לי שלום. ה׳ צעדערבוים מאודיססא הודיעני כי בקרוב יוגמר שם בדפוס [ה]חוברת הראשונה של מחברתי „עולם כמנהגו״ — הודיעני נא חדשות מווילנא. האמת הדבר אשר אמרו לי כי בבית ספרך נעשו חדשות, כי רבים מהמורים התפטרו ממשמרתם ברצון נפשם, כי נעשו בו שנוים וכדומה, או אם אין לכל זה רגלים. מ״ה שלום חותנך הנכבד, ידידי מאָז הנחמד מפז? תנה נא בשמי אות אהבה ופקדת כבוד וברכת שלום לאשתך חיתך חיה תחיה.

ידידך י״ל גארדאָן.

---

*) אין זאת כ״א פליטת העט, כי לעיל כתוב פעמים המותה כראוי לאם הבעל. ראה לעיל אגרת 23. העורך.

תרכ"ט.

אגרת ששים ושבע.

ממחרת יום הכפורים תרכ"ט. טעלז.

ברוך אבר"ם לאל עליון, היא ידידי היקר בר פחתי ובר אבהן,
ר' אהרן ב"ר משה לוריא נ"י!

ראה אתה אומר אלי כי אינך משורר מטבעך וכי בנות השירה לא תפקדוך ומכתבך מלא תעלולי כח הדמיון והויות בעלי השיר. הנך מתנבא מה הגה לבי על שתיקתך הארוכה משך כמה שנים וירחים, ולבי לא הגה מאומה כי דן אנכי תמיד לכף זכות את ידידי הכותבים ידם אלי בעת יאחר מכתבם לבוא; כי ידעתי כי הרבה שלוחים למקרה למנוע את הנמלה הקטנה הזאת את האדם מהפיץ כפיו: טרדת פרקמטיא, הנסיעה בדרך רחוקה, עצלות טבעית, כל מחלה וכל תקלה וכל קטטה וכל פגע רע, כלם מעשה שטן הם שאין אחריותם על האדם; ואני על פי רוב זריז אנכי במרוץ מכתבי ואם יתן לי איש שלום בכתב אחזיר לו שלום ולא אשכין גזלת העני בביתי; ואם איש בריתי יעמוד מכתוב ויָדֹם לפתע פתאם אז אפשפש במעשי ואם לא אמצא בי עון אשר חטא אז אוחיל דומם עד אשר ישיב לבבו אלי ושב וכתב לי.

והנה בין שיהיה להשטן דמות תרנגול ארך הלשון וגדל הכרבלתא, כדעת מלמדך שיש לו רגלים כרגלי התרנגול של אשמדאי במס' גיטין, בין שיהיה השטן עשוי מניר, כדעת המקבלים בעלי השם ק.ר.ע. ש.ט.ן (וקריעה אין שייך רק בנייר או בדג או בעם הארץ) בין שלא יהיה להשטן שום דמות ממשית רק שיהיה עשוי מצל כדעת הנשים הטפלות המונעות את ילדיהן לשחק בצל אשר על כתלנו מחמת שאסור לשחק בשטן, ובין שטן לשאַטטען נתחלף להן; בין כך ובין כך אקוה שלא יוסיף עוד השטן להזדקר בינינו מפני שאנכי כותב מכתבי זה אליך בימים שאין השטן שולט בהם וגם אתה ידידי יהיה נא דלגך עלי אהבה ותגער בשטן לבל ישטינך, ואם לא יחת מפני גערתך הנה קרובים אליך שמה הקדושים אשר בארץ, לך התרפס רעי וקח מקמעותיהם והיו עליך סתרה.

לבעל המפתח מגיע ממני 3.50, כי שלשה מפתחות מכרתי הא׳ במחיר 1.50, וב׳ במחיר א׳ רו״כ ושאריתם תחת ידי; ובטובך תשאל את פי ה׳ שאצקעס בשובו מה אעשה בספריו אלה אשר תחת ידי, איזה הדרך אשיבם לו, כי פה לא אוכל למכרם. כפי חפצך שלחתי לך בפאסט העברה כל עקו. ש״י ע״י שתי וערב ופה תקבל את לוח תבניתי אשר בקשת.

לא אוכל להעתיק לפניך כבקשתך הפרק מספורי אשר בא בו זכרון בית הוריך, כי לא בפרק מיוחד באו שמה הזכרונות ההם כי אם אחווים ומשולבים המה בכל פרקי הספור, והספור גדול בערך שמונה עלים; אף לא בפירוש איתמר אלא מכללא ובדרך רמיזא איתמר, כמעשה הנוביליסטין. שם הספור ההוא „אחרית שמחה תוגה״ והוא יספר מפלתן של הסידים שונאי השכלתן של ישראל, והמה פועלי הרע ולעמתן נבראו נפשות רבות פועלות טוב ובהנה תכיר תמונות לא מוזרות לך; אבל כחכם שעיניו בראשו תבין ותדע כי כבוד הסופר וכבודכם יהיה להסתיר הדבר; המבין יבין והחדל יחדל. ואתה סתום וחתום הדבר עד עת קץ. ספורי אלה יחד כלם נקראו בשם הכולל עולם כמנהגו; הראשון מהם (שני ימים ולילה אחד) יצא עתה לאור באודיססא (ע׳ המליץ נו׳ 34 צד 259) והספור אחרית שמחה הוא השני על הסדר, וה׳ צעדערבוים אמר להדפים גם אותו כמו שהדפים את הראשון.

הגידה נא לי שאהבה נפשי מה טיבו של פרקמטיא של חברתכם „האחים לוריא ואחזת מרעיהם״? שמעתי כי יש לכם אנית הקיטור; אנה פניה מועדות? ומה משאכם ומתנכם? האם בעצים וביבול האדמה אתם סוחרים כמקדם קדמתכם או מסלות הברזל אתם סוללים? ומי ראש חברתכם?

אנכי כבר הגדתי לך, כמדומה לי, שטוב שבתי בזה כפקיד בית הספר, כי לחמי נתן ומימי נאמנים, אין מחסור דבר; אפס כי העיר קטנה ואנשי דעת אין בה לא גם אחד, אין סופרים ואין ספרים להגות בהם ועל כן יקרו לי אַחי הרחוקים מפז ומכתביהם מכתם אופיר.

לרגלי הצום מיום אתמול ראשי כבד עלי וכחי רפה ומחר אנכי נוסע לעיר שאוועל, כעשר פרסאות מזה, ואשב שם כל ימי הסכות; ועל כן אנכי ממהר לערוך מכתבי זה אליך ודברי קצרים כקצר עתי ורוחי.

שלום לך ולאביך הנכבד ולאמך הזקנה והנבונה תפארת בנות ציון.

ידידך מחבקך בזרועות עולם מארץ מרחקים

יל״ג.

אגרת ששים ושמונה.

ערב ערב חג הסכות תרכ"ט. טעלז.

אשר קדשנו במצוות ובחקות, הוא יציל מצרות ומצוקות,
בערב חג הסכות, את ידידי החכם מגלה עמוקות,
ר׳ יהושע העשל סירקין נרו יאיר כאבוקות!

ידידי! קבלתי מכתבך האחרון בעצם יום הכפורים. והנה אשמח מאד כי גמרת בנפשך לעזוב את משכנות האקארעמיע ולצאת על ארץ רבה, לשוב לזרועות החיים; ואלהים ינחך בדרך טובה ויביאך אל המנוחה ואל הנחלה וירוממך לרשת חיים של כבוד ושל פרנסה טובה למען תשיב את גוזליך אל קנך ותעיר עליהם ברחמים גדולים. לך ולהם יאתה טובה מרובה, כי כלכם אהובים וברורים, ואין הקב"ה מקפח שכר כל בריה; קוה לה׳ והוא יושע לך. והנני משביעך באלהי השמים והארץ אשר בשומך פעמיך לארץ אחרת תודיעני תיכף אנה פניך מועדות למען לא ינתק חוט מרוץ מכתבינו.

ביום אשר קבלתי מכתבך בא לידי גם המליץ נו׳ 34. ראיתי שמה גם השערוריה אשר נעשתה בקהל ה׳ במאסקוי אחרי שמעי כלל הדבר מפי ה׳ לעווינסאָן. ודע כי בימים האלה כתבתי שירים ספורים רבים מיוסדים על מעשים הנעשים בכל יום בין אחב"י; גם המקרה במאָסקוי היה לי לנושא באללאַדע סאַטירית, וביחוד אשפוך שחוק ומהתלות על בצלאל המורה הוראה ועל נופתו אשר קבל, וכשאַכלה המלאכה אשלחנה אליך לשים עינך עליה ולמלאת החסרונות, כי אתה תדע את כל פרטי הדברים באֵר היטב. אבקשך אם יקר מקרך לראות את ה׳ לעווינסאָם מטעלז, אשר כפי הנראה מדבריך בהמליץ ידעתו פנים בפנים, תשאל את פיו מה היה אחרית עשרת ספרי שירי יהודה, אשר לקח מידי למכרם במאָסקוי. אם מכרם יואיל נא בשובו להשיב לי את כסף מחירם, ואם אין אולי תוכל לקחת אתה את הספרים ובנסעך לערי הנגב תחלקם אחד אחד בכל עת מצוא.

מחשבתך להדפיס את מאמרינו במגלות עפות לא ישרה בעיני; כי סוף כוף עלינו תהיינה הוצאות הדפוס וטרח המכירה, אשר עליהן אני צוח ככרוכיא תמיד. זה לא כביר בא לידי החלוץ חוברת ו׳, הנדפס זה יותר משנה; והיום כתבתי לאחד ממיודעי בלעמבערג להתודע אם עוד יצא לאור המ"ע הזה ומי המוציאו, אולי יפתח לנו השער להשתתף בספר המעולה הזה ולהחזיק ידי עושי הטוב. והיה אשר ישיבו לי אודיעך גם אתה.

מחר בעלות השחר נוסע אנכי לשוילען ואשאר שמה כל ימי חג הסכות; ואחרי אשר יראתי פן לא תספיק לי השעה לכתוב לך משם כותב אנכי היום בחפזון גדול, מתני חגורים ונעלי ברגלי ומקלי בידי.

ראית בהמליץ כי כבר נדפס אחד מספורי עולם כמנהגו. כל התחלות קשות, ועתה אקוה כי יבואו בנקל גם יתר הספורים. ה' פֿין מתחנן שאשלח אליו אחד מן הספורים, אבל בקולך אשמע ומשכתי את ידי ממנו לגמרי. הנהו אכזב כמו נחל, ואי אפשר לסמוך עליו לעת הצרך.

רכב על במתי ארץ וצלח כחפצך וכחפץ ידידך באמת לנצח נצחים

יל"ג.

התדע ידידי כי אין צלם דמות תבניתך אל תחת ידי; אל תשכח את זאת לעת מצוא. הראית בקול מבשר שיר בלשון יהודית „דער קהלשער אינדיק" וידעת כי שלי הוא והוא הטיל סער גדול בצפחת המים אשר לנו.

אגרת ששים ותשע.

30 אקטאבער 1868, (כ"ה חשון תרכ"ט), טעלז.

להגבירים המפורסמים, המדפיסים הרמ"ם, בווילנא.

בתשובה על מכתב כבודם מיום 13 דנא לא אוכל בבירור להגיד איזה מן הספרים הנמצאים אתי בכתובים „יכון לחפץ מסחרם להדפיסו על חשבונם". יש תחת ידי סדר ספורים שונים לקוחים מחיי אומתנו מימי עולם ומזמן הזה כתובים פרוזית, לכלם בשם יקרא „עולם כמנהגו", האחד מהם בשם שני ימים ולילה א' נדפס בעת באודיסא ע"י ה' צעדערבוים ואחריו נכון אתי לדפוס עתה הספור השני בשם „אחרית שמחה תוגה", נשואו מחיי החסידים, כמותו בערך 6 באגען בדפוס וכמוהם עוד אחרים; כמדומה לי שהספורים האלה יכונו לחפץ מסחרם, ויוכלו הספורים האלה להיות נדפסים אם אחד אחד או כמה בכרך אחד כעין ספור של משאָקקע בל"א. אבל מה ישעי ומה חפצי לקבל מחיר כתבי ידי ספרים נדפסים איננו שוה לי בנזק הזמן שאבלה על סדורם, מחמת שאני יושב באחת מערי השדה ואין לי שום אפשרות למכרם ולהפיצם בישראל וכבר נסיתי בספרים שהוצאתי עד כה על חשבוני אשר רבם אבדו בימי האנשים ששלחתי להם למכירה ושאריתם יבלו בסתר ביתי למורש שממית, וזה היה בהיותי אנכי לבדי בעל הספרים ומוכרהם, ואיך אתחרה עתה בכם אשר יש לכם מוכרי ספרים בכל עיר ועיר? אין טוב לי כי אם לקבל מחיר כתבי במזומנים לפי מספר העלים (נוסף על סך מצער עקז' לחלקו

בין מכּרי) אם יאות כבודם לזה יודיעני כמה בערך יוכלו לשלם בעד כל עלה ועלה. את דרכי בספורי יוכלו לראות בספורי הנזכר שיצא [ב]אודיססא, אם כבר הגיע לווילנא; ואם יעמדו על דעתם לראות הכ"י עין בעין יודיעוני נא בטובם שם איש פרטי אשר אליו אשלח ומי יערוב לי בעד הכ"י. (ע"כ נמצא ותו לא)

[יל"ג].

אגרת שבעים.

[לה' י"ה סירקין]

יום ב' ב' כסליו תרכ"ט, טעלז.

ידידי היקר, ר' ר' העשל!

מכתבך מיום א' ט"ז חשון הגיעני ביום ה' כ"ח בו, כי סבב דרך ארץ ישראל; ואחרי אשר אתה אומר אלי כי בשבוע הבא אחרי כתיבת מכתבך אתה נוסע לברלין, מסֻפק אנכי אם ימצאך מכתבי בקאָוונאָ ועל זה יצר לי מאד.

מקום משכן ה' עהרליך בברלין הוא אַלכסנדרשטראַססע נו' 28 ד"ר אַדאָלף עהרליך; ואם תבקרהו תעלה זכרוני לפניו, כי זה ימים רבים אשר לא כתב לי; ובירח אָקטאָבער שעבר הגיע מועד הפרעון [ב]עבור ספרי ש"י ומ"י ששלחתי באמצעותו של ה' עהרליך להמו"ס בענציאַן ופאַפּעלויער בברלין; וגם על אדות זה לא שמעתי דבר. — ספרים לקרוא בהם לבנך היקר אשלח כשיקרה לפני עובר אורח בטוח, ועליך להזהירהו ואת בני ביתך לנצרם מכל משמר, כי לבית הספר המה שייכים, ואם יאבדו והיבתי את ראשי למלך. — בשוילען היו לי דברים אחדים לדבר פנים בפנים עם הדירקטור בנוגע לבתי הספר אשר תחת ידי; ובין כך נשארתי שמה ימים אחדים להשתעשע בחברת מיודעי ומכרי. שאלת: מה תקותי לימים יבואו? והנה דע אחי כי טוב טוב לי מעמדי עתה ולולא בנותי הגדלות ואין פה מקום אתי ללמדן ולאַמנן כראוי לפי כשרונותיהן לא הייתי תאב כל שנוי במעמדי; אבל בימים האלה, לא אכחד ממך, פרחה באמת לי תקוה קלה לעזוב את העיר הנכחדת והנדחת הזאת ולהעתיק מושבי לעיר אחרת גדולה וטובה ממנה וגם קרובה אל עיר מושב בני ביתך ואל כל החיים המהלכים תחת השמש. לא אכנה את שם העיר, כי הדבר הוא דבר סתר עד עת מועד, ומדאגה בדבר פן לא ימצאך מכתבי

ונפל בידי אחרים ונגלה סודי ברבים, ומזה יוכל להגיע לי נזק והפסד, על כן אכחידנו תחת לשוני. — לא אדע לספריך קונה פה בטעלז; כי האיש אשר יהיה כ"ה רו"כ בכיסו פה בעירנו יפתח לו חנות או בית משקים להחיות בהם נפשות בני ביתו, ולא יקנה לו ספרי אפיקורסות כתנ"ך. את ס׳ „העלד אונד קארווין" אקנה אני בעצמי ממך ומחירם אשיב לך ע"י מוקדם, אם תודיעני מחירם בבירור (כי במכתבך כתבת בערך) וכי שלמים המה ובלתי קרועים ונפסדים. אבל מה יושיעך זה, אחי? הבקומץ צנום ודק כזה תמלא צרכיך להוצאות דרכך? על כן שמע נא את אשר אשים לפניך, ידידי, הלא אנשים אחים אנחנו ואין לנו להתביש איש מפני אחיו: הנה יש לי כמה מאות רו"כ אשר קבצתי על יד, בזעת אפי וחשבתים ליום עברות, הנני מוכן להלות לך ג"ח מאתים רו"כ עד אשר ירחיב ה׳ את גבולך והשיבותם לי. אם נאות אתה לזה הודיעני כי צריך אנכי להקדים את בעלי חובותי להשיב לי סך כזה בבוא זמן הפרעון; כי כספי מחולק בידי אנשים שונים וזמן פרעון היותר מוקדם הוא י"ג כסליו. אם תאות לדברי, אשלח לך הסך הנ"ל כשיושב לי; והודיעני למי אשלח, ועל איזה זמן בערך תקחנו.

בעלי הדפוס ראם בווילנא קדמוני במכתב והודיעוני כי נכונים המה להדפים את ספרי על הוצאותם; והנני נושא ונותן עמהם על אדות המחיר אשר יתנו לי חלף עמלי, ומסדר לדפוס את ספורי עולם כמנהגו.

ברוך אתה ידידי בבואך לקאוונא וברוך אתה בצאתך לחו"ל. ואלהים ישלח מלאכו לפניך והנחך בדרך האמת למחוז חפצך והשיבך שלם לנוך ופתח לך את אוצרו הטוב והריק לך ברכה עד לבלי די.

ידידך דורש שלומך וטובתך כל הימים

יל"ג.

אגרת שבעים ואחת.

טעלז 30 דעצעמבער 1868 (תרכ"ט כ"ז טבת).

[לה׳ א"י פאפירנא]

ידידי איש תבונות בעל הקנקן ובעל הדרמה!

שולח אנכי היום לך ע"י שתי וערב את ספרי ש"י כחפצך; ואם באמת לא ראיתו עד היום אבקשך לשית עינך עליו ולחוות דעתך לי; כי רואה אנכי כי מבין אתה בספרים בשום שכל והוקר עד תכלית, ודעתך מקבלת עלי מאד.

מספרך הקנקן נמכרו פה ע"י ה' הונווין ארבעה ועל ידי שנים; ושאריתם מונחים תחת ידי. והנה אין כעת ה' הונווין בביתו כי הלך לכבוש את הגליל ובשובו אוכיחהו להשיב לך את מעט הכסף. ואם את ספרי שירי יהודה תחפוץ תהתיו, תקבל ב' עקז. כי מחירו 60 קאָפּ'. ומה אעשה בספריך הנותרים?

ומה אמר לך על דברת בעל אמת ואמונה והתנו מצדיקי?! אתה ידעת את האנשים ואת שיחם כי היית שנים רבות בקרבתם. האדם הזה היה יחיד בדורו בין כותבי שירי שפת קדש ונתחנך מנער לשמוע רק שיר ושבחה הלל וזמרה, ובכן גבה לבו להשיב כי הוא ואפסי עוד וכי כל מה שהוא מוציא מתחת ידו הוא דבר מתוקן בתכלית השלימות שאין להרהר ולפקפק בו כשם שאסור להרהר אחר פסקי רבנינו ומורי הוראתנו. ולא עוד אלא שאם תורה לו מלא הפנים תהלות ותשבחות ותקטיר לו קטרת ולבונה וכה בבקר ובערב. אם תערב בה קורטוב אחד של בקרת אמתית פסולה יהא תעלה לרצון לפניו. הן גם אני נוקשתי במחברתו כמוך. הגע בעצמך. הוא שולח אלי את ספרו בבקשה להיות דעתי עליו באחד מכתבי העתים ובהיותי עמוס טרדות רבות מלאתי בקשתו בקצרה וכלאחר יד במאמרי מעל השלחן אשר לפני ה' במליץ שנה זו; ומחמת שהעירותי שם דברים אחדים שהם כנגד רצונו הנה כפי ששמעתי נהפך לאויב לי; ולא לבד שההאמין לדחות את הערותי השירות והקימות בקש ובדברים של מה בכך אלא שהוא מתנקש לנקום בי, מפני שאהבת עצמו תשיאהו להאמין שכל היוצא מפיו כיוצא מפי הגבורה, וגלוי דעת שדרש ממני על ספרו מוכרח להיות שבח מגדול עז לשמו הגדול. והתנו ה' ש. הטרה תחויק בידו; ואנכי בטרם קראתי את מאמרך הדרמה הוכחתי את ה' ש. במכתב על הנפי לעני מעג אשר מלא בם את מאמרו עין משפט, על שפכו בוז ועל זרותי זקים ומהתלות עליך.

ובשאנדתי לעצמנו אומר לך שלפי דעתי ה' לעבענזאָהן איננו משורר מטבעו. אמת כי ידיעתו בשפת עבר ידקדוקה רבה ורחבה, מפני שעסק בה כל ימיו כרומס בחמר וכאשה העוסקת בעיסתה, אע"פ שכל זה לא יצילהו לפעמים משגיאות קטנות בדקדוק ובלשון. אבל איננו משורר אמתי בעבור חושו בו היבש כעץ. כותב הוא את שיריו בהשכל ובעיון דק אבל לא בהרגש ובהתפעלות; דבריו יוצאים מן הראש ולא מן הלב. אדם כזה יוכל להיות חוקר ומבאר ומדקדק ופילוסוף וכל מה שתחפוץ אבל לא משורר, מפני שהכלי היותר פועל בשיר הוא הלב וההרגשה, וזה אין לו.

לעת צאת השנה ובקשי מאתנו חשבונות רבים ואנכי טרוד מאד ורעיוני מפזרים ומפרדים ואנכי כותב בחפזון גדול ועל כן לא אעצור כח לכתוב לך ככל חפצי, ועוד חזון למועד.

גם אחד מספורי יצא בשנה הזאת לאור ע"י ה' צעדערבוים באודיססא — אבל עוד עיני לא ראתהו גם אני.

ידידך מכבדך כערכך היקר יל"ג.

אגרת שבעים ושתים.

טעלז 9 יאַנואַר 1869 (תרכ"ט ט' שבט

[לה' מ. פּראָזער

ידידי היקר!

שתים הנה סבותי אשר לא כתבתי לך עד כה; האחת כי בצאת השנה הקיפוני טרדות רבות חבילין חבילין כתנור של עכנאי, כי אז יבקשו חשבונות רבים גדולים וקטנים, וספרים נפתחים ומעשים מתנים; ועוד כי ה' ק—ל השיאני בנסיעתו מיום ליום ומשבוע לשבוע ועל ידו נכון אנכי לשלוח לך את עשרת הספרים מ"י אשר דרשת. נוסף לזה באו לידי בימים האחרונים האלה מכתבים אחדים שאי אפשר היה להחמיץ תשובתי עליהם: ידידתנו מרים הודיעתני מוואַרשוי כי מסרה את ספרה לדפוס ובמשך שבועות שלש [שלשה] יצא לאור ותבקשני לשום בפתח ספרה דברים אחדים באזני הקוראים, וכן עשיתי בשבוע העבר. מיכל גאָרדאָן מדפיס בעת בזיטאָמיר דברי ימי רוסיה בלשון המדברת בעמנו וישלח לי ארבעה גליונות נדפסים הראשונים בבקשה לדבר על אדות ספרו בכתבי העתים בלשון רוסיה ולהעיר את רוח הקהל לקראת ספרו זה היקר בעיניו מאד, והנני עוסק עתה במלאת בקשתי זאת; וביוצא בדברים אלו שהם בכל תאחר. — בשבוע הבא יביא לך ה' ק—ל את ספרי מ"י לשלחם לה' עלזאַס ותקבל מידו מן הספרים אשר תחת ידו את הנקובים למטה; ועליך אֶשען כי לא תתן לה' עלזאַס לקפח שכרי.

בעוד אנכי עושה הנה והנה מבלי מצוא ידים לכתוב אליך והנה בא איש אחד אשר לא ידעתיו, הותם את שמו בר"ת ריב"ם ויחל להכות על קדקדו של אֶלקעניצקי במקל חובלים בכרמל נו' 31 ולתבוע עלבוני מידו. אינני יודע עוד אחרית דברי כי ההמשך אמר לבוא ועדיין לא בא. ובאמת דברי אֶלקעניצקי אינם כדאי להשיב עליהם כי מבותלי מאמרו ניכר שפחמי הוא, אין שום הרגש היופי והנעים בלבו, איננו יורד לסוף דעתי בדברים ברורים כשמש ותופש אותי בשממית בקורי עכביש. צר לי כי אין בפעם הזאת הכרמל נו' 27 בעירך למען תוכל לשפוט מעצמך על דבריו כי כלם הבל.

המאמר הנֵעור מהנער בהמליץ וההערה הגדולה והרחבה כחומת בבל אשר עשו לו המו"ל מסגרת סביב הביאוני לעבור על איסור מדרבנן ולמלאת פי שחוק בעוה"ז. לא על הנער הכותב שתקתי, כי הנער נער; והרבה כמוהו נערים חסרי לב יצאו להשחית דיו ונייר ואין משים לב עליהם. אבל על הרידקציון תמהני; למה הדפיסה את המכתב המלא פתיות הזה? ומה תושיענו הערתה עם כל התולה וציוני השאלה והתמיהה והקריאה אשר מלאה אותה

מפה לפה! מכתבים כאלה טעונים גניזה ואינם ראוים רק לקנוה סעודה; ואלה באו וידפיסו אותו ויכבדוהו לענות עליו כאולתו!! הלא זה דברי מימים רבים כי רידקציון של המליץ (והכרמל אתו בכלל) אין לה טוב טעם ודעת הסדרים הנדרשים מידי מסדרי כתבי העתים (טאַקט). בעל המגיד בלתי ספק השליך אחרי גוו את המכתב של הנער, וענה לו בקצרה כדרכו בתשובה כללית. אבל ה׳ צ״ב איננו אשם בדבר כי איננו בביתו, ואלו היה שם לא היה נגעל המליץ במכתב מגאל זה ובהערתו.

האף אמנם יאמר ה׳ צ״ב להוציא מכתב עתי בלשון רוסיה? אתמהא! לא אוכל למלאת בקשתו של ה׳ סירקין ידידנו בדבר הדפסת מאמרו בדפוס ראָם, יען כי האנשים האלה בני צרויה הם; אין עינם ולבם רק אל בצעם ולא יחמלו אל עמל נפש המחבר; הן גם אנכי משכתי ידי מהם. ואלו היה כ״י של סירקין תחת ידי הייתי שולחו אליהם ולוקח עמהם דברים על אדותיו; אבל עתה במה אבוא לפניהם?

הס׳ תפארת לבני בינה לא ראיתי, ואם תשלחהו לי אודך בישר לבב. ספריך השנים אשר תחת ידי אשיב לך ע״י ה׳ ק.

עוד לא שלחו לי את העקו. עולם כמנהגו מאודיסםא; ולא ידעתי מדוע? וכבר כתבתי על אדות זה ולא מצאתי מענה. וה׳ צ״ב הבטיחני בטרם צאתו כי שלח ישלחום לי במהרה כצאתם מתחת יד הכורך.

צר לי כי לא חפצה העלמה ע—ק לבוא אל ביתי להיות מורה לבנותי כי הללו אותה אלי; ואתה ידידי אמרת כי בקש תבקש אחרת לי; אם טובה היא וכשרה לפני בכל המשפטים אשר שמתי לפני ה׳ שפיר במכתבי אם יודעת היא להורות שפת צרפת ומוזיק״ה, אם ממהרת לדבר בשפת רוסיה, אם מגדלה היא בעצמה כבנות הארץ ויודעת להנך נערות בדרך ארץ המוסר והצניעות והתערבות עם הבריות — אז תודיעני מי ומה היא, בין שהיא בת ברית ובין שאינה בת ברית, ובאתי עמה בדברים; וידוע תדע כי ייטב לה בזה; כי מלבד ארוחת שלהנה ושאר מהסוריה הקטנים אשר יהיו עלי, עוד אתן לה משכרת לשנה מן ק״ן עד ר׳ רו״ב, לפי כשרונה ועבודתה, כי לא אחשך מאומה ולא אחוס על כספי בשביל גדול בני; וגם אני בעצמי עוסק עם בנותי והאומנת תהיה לי לעזר כנגדי וגם אני אליה. כי בגלל הדבר הזה עתיד אנכי ללכת לקאוונא ולווילנא ולהתהלך באשר אתהלך עד אשר אמצא את אשר אבקש.

אמר נא לה׳ אנשיל מרקיל כי בכתבו לאשתו מרים בוואַרשוי יבקשנה בשמי אשר בהדפס מכתבי אשר שלחתי אליה לתתו בראש ספרה תשלח לי תיכף את הקאָררעקט ההוא, במכתב אם יקל ואם יכבד ע״י שתי וערב. כי כתבתיו בחפזון ויש בו מקומות מחוקים ואולי עי״ז ישתרבבו שגיאות בדפוס ועוד יהיה בידי לתקון. אנכי שכחתי לבקשנה על אדות זאת במכתבי.

ובזה אֹמר לך שלום וברכה, וגם לכל מכירינו ומיודעינו בקאָוונאָ ככה,
מאת ידידך האוהב והמכבד אֹתכה,

יל״ג.

מספריו של ה׳ עלואס שנתפרסמו בהמגיד תקח [ב]עבורי:

Hesslein: die gnädige Frau.
— Unter dem Schleier der Nacht.
Retcliffe: von Leipzig bis Sadowa.
Isabella II, illust.
— Shakspeares Wercke.

(כל אלה במקח הקצוב בהמגיד נ׳ 51)

אולי נמצא תחת ידו בלשון צרפת Paul et Virginie, de St. Pierre. illustr. ישלחנו גם אותו. ותבקשו שישלח לי קטולוג מן ספרי אשכנז וצרפת הנמצאים תחת ידו. והנה בלי ספק יבקש ה׳ עלואס ראבאט מן המקח הקצוב לספרי; ואנכי באמת נותן ראבאט $33\frac{1}{3}$ פ״צ לאלה מן המוכרי ספרים המשלמים לי מחירם במזומנים; אבל הלוקח בחליפין ספרים בספרים הדין נותן או שיתן לי ראבאט כזה גם מספריו או שיקח גם את ספרי בלי ראבאט.

אגרת שבעים ושלש.

טעלז. ד׳ בחדש שמרבין בשמחה תרכ״ט.

[נרשם בעצם כתב ידו ממעל לאגרת הזאת: „לר׳ יחיאל מיכל זאבלודאווסקי מביאליסטאק מחבר ס׳ „משען מים״.]

כבוד הרב השלם המשכיל המפורסם וכו׳ מו״ה ימבה״ז נ״י.

ספרך הקטן והיקר מצאני על ערש דוי, כי מחלה עברה על נפשי, מעין המחלה השוררת בגלילותינו לעת הזאת ר״ל; ויהי לי בתוך שאר ספרים למשיב נפש בימי שובי מעט מעט לאיתני, כי מצאתי בו דברים הרבה נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת; ומצאתי בו לב הוגה מישרים, ועין סוקרת ואהבת סדרים והידיעה לדמות דבר לדבר וללמוד מן הפרט על הכלל ולהביא דברים נפזרים ומעורבבים בקשר של קיימא ובשטה שלמה והרחקה לקצה האחר מעקמומיות הלב ועקשות השכל שהצטיינו בהן רבים מתופשי הליטרטור התלמודית, המשעבדים ידיעות ברורות לדעות קדומות ומעקמים הדברים מהויתן ואונסין את האמת העלובה בריש גלי ואין מושיע לה. בגלל המעלות

המעולות האלה בחרתי בך ואתודע אליך ראשונה ויישר חילך כי לא נסוגות אחור ותושט לי את ידך ותתן לי את בריתך שלום. אבל לא רק לשים קטורה באפך באתי הפעם כי לבי בטוח כי איש מבקש אמת אתה בכל דרכיך ועל כן הרשני ואשים באזניך הערות אחדות אשר עלו על לבבי מדי קראי בספרך, ולך הרשות לשום לב אליה(ם)[ן] או להעלים עין מה(ם)[ן], כי רק לך לבד כתבתי(ם)[ן] ואין לזרים אתך.

בספר הכללים שמנית ישהנחת ליסוד קים למציא על ידם ארח ישר בילל ישימון המדרשים והאגדות לא הזכרת כלל גדול אחד, והוא כי בתוך המדרשים והאגדות יבואו פעמים רבות ספורים שנשואיהם קורות הימים אשר היו ואשר נעשו; יש מהם שהמספר ראה בעיניו ויש ששמע באזניו ממי שקדמהו. בין כך ובין כך הידיעה בדברי הימים מועלת הרבה להבנת כמה מאמרים בש"ס ומדרשים; וחסרון הידיעה הזאת הביא את המעתיקים השנים לשרבב שבושים בספרים המועתקים מהם והחסרון הזה היא שמנע את הלומדים והמפרשים עד זמננו זה ועד בכלל להרגיש את השבושים והשגיאות ההמה. ראה למשל סכה [נ"א ע"ב] וכלהו קטלינהו אלכסנדר מוקדון, ואולם הדברים עתיקים וידועים ואין מן הצרך להביא מופתים על זה לחכם ותיק ובקי כמוך.

ומזה יסתעף היות נחוץ מאד לדעת זמן חבור הספרים הישנים ומקומו, ובאיזה זמן מן הזמנים קבלו צורתם הנוכחית, ואיזה אומה ואיזה לשון היתה שלטת במקום ההוא בזמן הזה, ועי"ז נוכל להנצל מן אַנאַכראָניזמען. בדבר ספרי המדרשים והאגדות כתב ספר גדול הד' צונז בשם גאָטטעסדיענסטליכע פאָרטרעגע, והוא ספר מוסד מוסד שאי אפשר לכל בעל אגדה ומדרש לזוז ממקומו בלתו; וכפי הנראה הספר היקר הזה לא נודע לך.

חבה יתרה היית מראה למדרש אלמלי הודעת שבתהום רבה של דברי אגדה ופטפוטי פרושים הנמצאים בים הגדול הזה יתגוססו ועיר שם ועיר שם גם פניני הפשט הפשוט נכוחים למבין; וחייב כל אדם לדלות מרגליות טובות אלה מתהת הדודי החרש. דוגמאות מעט מהרבה הבאתי במאמרי בהצפירה צד 151.

ועתה הנני הולך מן הכלל אל הפרט ואעיר איזה דברים כסדר הסימנים בקונטרסך משען מים.

בסי' ל"ו הדבר על אדות הכרת התנועות בימי חז"ל ובהביאך את דברי שד"ל על אדות הניקוד הבבלי והאשורי תאמר: אמנם אעפ"י שעָשו (חז"ל?) את הניקוד האשורי כו' דבריך שמה אינם מחוורין. בימי חז"ל עוד לא נודעה שיטת הניקוד כלל וכלל לא הבבלי ולא האשורי, וכפי שיוצא לנו מן פרוספעקטא אחת שמצא הקראי פירקאָוויץ בבית הכנסת בדגיסטאַן, הנדפסה בליט-בלאַטט ד. אריענטס לשנת 1841 נו' 33, ובציון ה"א צד 140 בהערה, ושראיתי אני בעיני בכתב בידי הח' הנזכר, היה ר' משה הנקדן מעיר שושן הראשון שבדה את הנקודות להקל לתלמידים קריאת המקרא בהם;

והוא הניקוד האשורי או הנקוד העליון, וזה היה בזמן אחרי חתימת התלמוד; והנקוד התחתון או הנקוד הטבריני נתחדש אח"כ, לדעת יודעי העתים בסוף המאה השמינית למספר הרגיל. בענין הזה כבר נכתבו ספרים הרבה ביחוד עי' ס' מבוא אל הנקוד האשורי מאת ר' שמחה פינסקער וגראֶץ ח' ה' הערה II-23. ויצא דין אמת לאמתו שאין לפקפק בו שנקוד האותיות נתחדש אחר חתימת התלמוד ושבימי התלמוד לא היו ספרים מנֻקדים.

ואלו הקדמת אתה בספרך את הכלל הגדול והנחוץ הזה, ואלו לא בא עתה ר' מרדכי פלונגיאַן בספרו אור בקר... לטפח לאמת על פניה בשאט נפש היה מתבאר לכם ולקוראיכם דרך חז"ל בכללם אל תיקרי כך, קרי כי הכי; אע"פ שהם בלתי ספק ידעו את הקריאה הנכונה אבל אחרי אשר לא היו ספריהם מנקדים ולא נודע עוד הניקוד בעולם היו המלות (ובפרט החסרות) יכולות להקרא באופנים שונים והיה הדבר בידם כיריעה ביד הרוקם, ברצותו מישר וברצותו מעקם.

בסי' מ', אמרת „מל' אחילו ורעדה שבלשון ארמי" גם ההוראה הזאת היא מל' עברית חיל אחז, ורגזו וחלו, לבי יחיל; ועוד שמלת ויחל בהוראת תפלה איננה משרש חול, כי אם מבנין הכבד מגל"ה ואמנם ד' הוראות שדרשו במלת ויחל תצאנה ג"כ משנוי הניקוד כזה: וַיְחַל (ל' תפלה) וַיָחֶל (ל' חולין) וַיָחֶל (ל' חיל ורעדה) וַיָחֶל (ל' חולי) — ומה ששנית נקוד המלה תחנם ונקדת תחַנֵם להוראת נתינת חן, וגם תחִנָם לל' מתנת חנם, ולהוראת נתינת חניה השארת נקוד הכתיב וכ"ז שלא כדין, כי להוראה ג' צ"ל תַחֲנֵם, ולהוראה א' וב' תְחָנֵם.

בסי' מ"א הבאת קושית היפ"ת על המדרש שדרש יודע הודיע „שלא נמצא בשום מקום יודע פי'" שכח היפ"ת את הכתוב ואת הנערים יודעתי (ש"א כ"א ג') וכן עתה יָדַעתִי דרש כמו יִדַעתִי כמ"ש יִדַעתָ השחר מקומו.

בסי' נ"ג. גזרה היא מלפניך לקרוא (בברכות מ"ג א') שמן חיה הוא, וכן קורא הר"ר לעווינזאָהן (בספרו צאָאָלאָגיע דעם תלמוד'ס § 150) והעלמת עינך שרש"י קורא שמן היה הוא, והרמב"ם (ה' ברכות פ"ט ה"ב) כפי הנראה קורא שמין חיה היא; בין כך וכך נראה שלפני הרמב"ם ורש"י כבר היו המלות האלה בגוף הגמרא ולא נחשבו.

בסי' נ"ח אמרת „חז"ל בעלי התלמודים והמדרשים חיו בזמן ששלטו בעולם היונים (גריעכען) וכן צינת בתוכן הענינים סי' נ"ט. וזה ללא אמת. שלטון היונים בעולם כלה במות אלכסנדר מוקדון ואם גם תחשוב לזה מלכי סוריא יוצאי ירך הסעלייקידען, גם ממשלתם לא נמשכה רק עד ימי החשמונאים ואז לא היה עוד זכר לבעלי התלמוד והמדרשים; ובזמנם כבר נכנעו היונים תחת יד הרומים. והיה לך לדייק בלישנא ולאמר „בזמן ששלטו בעולם הרומים

ושהיתה חכמה יונית מתפשטת בעולם". ועוד ששכחת להזכיר יחס חז"ל למלבי פרס לשפתה ולספריה, שכפי הנראה קבלו חז"ל מהם הרבה.

סי' ס'. ראה דבריך פה טובים ונכחים שדרשת חז"ל מלה עברית במלה יונית אינה אלא אות וזכרון וסימנא בעלמא, ולמה שתת דבריך הנעימים בהערתו של הגאון האמתי המעקשת הישרה ומטפחת לידיעת העתים על פניה ולא תעמוד במשפט ביום דין. כל תינוק של בית רבו המבין בקורות ימות עולם יודע כי היונים לא היו ידועים לבני ישראל ולא ב"י להיונים עד ימי בית שני; והמקום הראשון שבו נזכרו היונים בשם גוי וממלכה בספרי קדש הוא ביואל ואחרי כן בזכריה; ובימי משה רבינו לא היו עוד בני יון לעם חשוב ומפורסם ושפתו לא היתה עוד יפיפותו של יפת לפי שמשה רבנו קדם בזמן לקיקרופס ולקדמוס ולדנאוס ולפילופס מיסדי הקולוניות הראשונות בארץ יון. ורשב"ג התיר לכתוב ספרים בל' יון לפי צרך השעה אז מחמת שבימיו היתה ל"י לשון חכמים, והיהודים היו מדברים בה וביחוד באלכסנדריא של מצרים וקרא דיפת כו' אסמכתא בעלמא. ואלו היתה התורה מועתקת ללשון יון ע"י משה רבינו בעצמו כדעת הדר גאונו למה הוצרך תלמי לשבעים זקנים ושבעים זקנים להעתקה חדשה? וחז"ל אמרו בסוטה שאומות העולם באו והשיאוה— ומי יתן ובימנו יראו רבני זמננו וכן יעשו; אבל אינם רואים ואינם עושים.

סי' ל"ה. הבאת דברי הר"ר שיק והמה אינם מוכרחים כלל וכלל; לדעתי בענין הזה לא לבד שאין מן הצרך להוציא דברי חז"ל מידי פשוטן אלא בהיפך דעה או השערה קרובה אל האמת שיש בה סגולה לדורשי ימות עולם. הגע בעצמך שלא נאמרו ד"מ שנמרוד הוא המן או שפוטיפר הוא דריוש, או שמלאכי הוא יוחנן, אבל כל הזוגות הללו היו בזמן ובמקום אחד (כמו נמרוד ואמרפל שניהם מלך שנער בימי אברהם) וקרוב לאמר שדברי חז"ל בזה יוכלו להיות דברים במשמען ולכל הפחות אינם מן הדברים הזרים ומתמיהים. וידוע שהדעה בזווגים אלה נתקבלה בין חז"ל לדעה קימת וודאית כמו המאמר בסוטה שפוטיפר הוא פיטיפרע ימצא סיוע במד' ב"ר פ' פ"ט שיוסף לקח את בת אדונתו וכן בשאר (עד כאן נמצא ותו לא).

[יל"ג]

אגרת שבעים וארבע.

[לר"מ פראזער]

ז׳ אדר, תרכ"ט, טעלז.

ידידי ומרוחמי!

הנני מוכן ומזומן לקים במכתבי זה מצות נחום אבלים כשם שקימת אתה מצות ביקור חולים; כי מכתבך שלפני האחרון מצאַני על ערש דוי ויהי לי למשיב נפש בשובי מעט מעט לאיתני ובהתהפכי על משכבי מבלתי יכלת לעבוד עבודת עבודה; ובגלל הדבר הזה לא עניתיך עד היום וגם את ספרי ש"י לווארשוי לא שלחתי.

צר לי בצרתך אל הלקח אביך מעל ראשך וימת על פני בניו הקטנים ויטש אתם עליך לנטל מעמסה. זכור אני כי זה כשש עשרה שנה מת עלי אבי ז"ל ואני אז כבן עשרים ושתים, עול ימים „אך דֶרך דַרך על כַף החלד" ויעזוב לי בירושה אחות אחת שהגיעה לפרקה ושלשה אחים בלתי מגודלים; (אחי אברהם אז בן ארבע עשרה שנה). הן אמת כי נתתי את אחותי לאיש, כי תמכתי בידי אַחי אחד אחד ויהיו לאנשים בישראל ובאדם, אבל על כן קמטתי ולא עת ווקנה קופצת עלי קודם זמנה, ובעת אשר רבים נהנין מזיו החיים ורב עצמיהם איתן אני חלש ורפה כח כגבר אין איל,

לֵ"הַ חַיַי גָז, כֹּחִ"י עוֹד אֵינֶנוּ......

ה׳ יחזק בחך לשאת את המשא הזה על שכמך ואל תתמרמר על המת יותר מדאי כי זה כל האדם; ואביך ז"ל בלתי ספק כבר גני בכנפה דשרה, כי מלמדי ישראל מחויבים לבוא לג"ע תיכף ומיד לאחר מיתה מפני שכבר עברו שבעה מדורי גיהנם בעוה"ז.

ספרי ש"י אשלח לך בשבוע הבע"ל ע"י ר׳ יחזקאל בערמאַנן הנוסע לקאָוונאָ ולידידתנו מאַרקעל לא שלחתי עד כה, יען שלפי דבריה היא מסַפקת אם תוכל למכור הספרים בווארשוי. ואי אפשר לספות את החיים על המתים. דבר ביאתי לקאוונא הוא דבר המוטל בספק כי הדרכים מקולקלים מפני הגשמים ואני עוד לא החלפתי כח כראוי לשאת תלאות דרך רעה כזאת.

חפצי לדעת אם נזכרה אשת שטי מעצמה לכבדני במחיר ספרי ש"י או אם אתה הזכרתה.

המליץ וקו"מ אנכי מקבל והיום קראתי את מאמרו של ידידנו ה׳ סירקין. מדוע לא כתבת לי איזה ספרים שלח לך ה׳ עלזאַס [ב]עבורי? תוכל לשלחם אלי ע"י ה׳ ק—ל בשובו, אם לא יקדימנו אחר.

האם אין תקוה למצוא בקאָוונאָ אומנת פדגוג (כדבריך כן הוא!) לבתי, תהיה מי שתהיה בין שהיא בת ברית ובין שאינה בת ברית.
הזכור תזכור ידידי כי בשנה העברה שמת לפני במצות אשת שטי' לשדך את אחי אברהם בבתו פּר. — והנה זה כחדש ימים שם ה' שטי' בעצמו פני אליו במכתב ויציע לפני את הדבר הזה; ואנכי עניתיו תיכף כי אינני אפוטרופוס לאחי ויעצתיו לשלוח דברו לאחי בעצמו; והנה לא ידעתי עד היום אם עשה כעצתי אם לא; ואני חפץ לדעת אחרית דבר אבל אין זה מדרך המוסר לשאול את פיו, ועל כן אם תוכל התחרה נא לשמוע מאחורי הפרגוד עד היכן הגיעו הדברים; אבל תעשה בחכמה לבלי יודע להם כי אנכי הניעותיך לדבר הזה. תוכל לקחת דברים עם אשת שטערן ובהדי שותא פלכא תתחקה על שרשי הדבר. כחכמתך תעשה ובדעתך תודיעני.
שלום לך ולאשר אתך ממני ידידך מכיר טובתך

יל"ג.

האיש הכותב כנגד אֶלקעניצקי ורב ריבי מידו הוא — רימ"ש מפּאָניוועז. מיכל גאָרדאָן מדפיס בזיטאָמיר בלשון יהודית אשכנזית „דיא געשיכטע פֿאָן רוססלאַנד" וישלח אלי איזה עלים נדפסים מתחת המכבש בבקשה לחות דעתי על ספרו קבל עם; והנה דברתי עליו טוב במאמר בלשון רוסיה אשר יודפס בקרב הימים בווילענסקי וויעסטניק; אם ישנו אתך תוכל לקראתו משם

אגרת שבעים וחמש.

5 מאַי 1869 (תרכ"ט ז' סיון) טעלז.

ברוך אתה בבואך ידידי יושב בסתר לבבי מהרר"י סירקין.

ממהר אנכי לערוך לך דברים אחדים ככל אשר יעלה המזלג בטרם ישוב ישאך הרוח אל אשר לא אדע, אף כי לא איש דברים אנכי היום, כי הגובירנטור בא לבקר בעירנו ואנכי הנני צינאָווניק קטן שבקטנים ומחויב אנכי להתיצב לפניו ולהכין את בתי הספר לקראתו בהיות עליו הרוח לבוא לראותם; אבל יראתי פן יארכו הימים ואתה תשוב ללכת כשבאת ואני חפץ מאד לדעת מה ה' עושה עמך? אנה פניך מועדות ומה תקותך ומחוז חפצך? ועוד שאנכי חייב להודות לך על מנחתך היקרה אשר קדמת לשלוח לי ואשר הרותני ענג רב ושמחת נפש בימי החג *). והנה עוד לא עצרתי כח

*) ספרו „שלשה פרקים ממערכת הרומם". העורך.

לקרוא בספרך בעיון ושום שכל, בכל זאת נוכחתי למדי כי ספר יקר הוא וכי יסדתו בחכמה וכוננתו בתבונה ובלתי ספק יביא תועלת הרבה לקוראיו שיבינוהו אף כי הוא אצלי דבר המוטל בספק אם ימצאו רבים מלוטשי האבן ומצורפי הזהב ושאריתם אשר יוכלו להתבונן בו בינה.

בדרך העברה אעיר כי הבאָלוס שבימים הראשונים היו משתמשים בו לחותמות הוא הוא לדעתי הנקרא באיוב חומר חותם*) והוא המכון במשנה שבת „אדמה כחותם המרצופין" וכבר גליתי דעתי זאת בצפירה שהוציא לאור הר"ר חז"ס. וכן כמעט אין להסתפק שהכסף והזהב שהשתמשו בו בסך רב לבנין הבית בא לדוד ושלמה בנו במקח וממכר מידי הצורים ולא שהוציאוהו מאדמת ישראל; וארץ עוין היא בערב, כמו שהסכימו רוב המפרשים מפני שעוין היה בכור קטורה, ושם היה גם אופיר גם חוילה המצוינים בזהב. ולחנם הדבר בלתי מבורר בעיניך. ובהיפוך היה לך להזכיר שבני ישראל ידעו כבר לחפור מלח מן האדמה מפני שהנביא אומר מכרה מלח. עוד זאת לא ידעתי מדוע אתה קורא דומֵם ולא דומִם, כדין בינוני מן הכפולים.

והנני מכפיל דברי שלא עלתה בידי עד כה לקרוא בספרך רק בחפזון, ועוד אשוב אקראנו בעיון ובדיוק רב כי רב טוב צפון בו, ואולי אדבר דבר על אדותיו במכתבי העתים.

שבתי בטעלז טוב. לחמי נתן מימי נאמנים; יושב אנכי בזה במנוחה שאננה ובשלות השקט. אפס צר לי מאד כי המקום רחוק ממקור החיים המפכים כעת במקומות הגדולים, רחוק ממסלולי הברזל וממקום תורה; והמקום צר ואנשי דעת בו אַין, על כן תפוג תורה מלבי יום יום, ואני הולך אחורניה ואהיה לאחור ולא לפנים; וילדי גם המה גדלים, באים בימים, ואין פה היכלת לגדלם ולאמנם כראוי. בקרוב אנכי לוקח גובערנאַנטין לביתי, אולי אוכל למלאת את החסרון שנעשה עד כה בגדול הבנות בנותי. ואתה אחי אל נא תתמהמה מהודיעני את משא נפשך ואת שלומך ושלום ביתך, ומה שלום בנך ורוחו? — מליט אנכי בזה לוח אחד מתבנית שלשת ילדי והיה לך לזכרון כאשר יתעו אלהים אותך בדרך רחוקה ומי יודע אם עוד נשוב נתראה פנים תחת השמש, כי אנכי הנני בידעוני המחובר בטבורו למקום שבתו ואתה הנך ככסף תועפות**) נע ונד מממלכה אל עם אחר, על כן יהיו נא פני ילדי הרכים לנגד עיניך למען תכירם ותזכירם למשוך גם להם אהבתך אלי ולמען ידעו גם ילדיך כי אנשים אחים הם והיתה זאת לברית עולם ביני וביניך ובין זרעי ובין זרעך.

בצאתך את קאוונא בקשתני לשלוח ספרים למקרא לבנך וכן עשיתי והספרים לא הושבו לי עד כה, והמה לא לי כי אם לבית הספר; על כן יחזק

*) Terra Sigillata

**) כסף־חי, קוועקזילבער.

נא דברך על בני ביתך למהר לשלחם אלי; הנה בקאָוונאָ כעת שני אנשי טעלז, הא׳ ר׳ ל. על. והב׳ ר׳ ט., על ידם תוכל להשיבם לי.

אמור נא לידידנו לה׳ פראזוער כי ע״י ה׳ עלי׳ הנ״ל כתבתי לו; אם קבל מכתבי ישיב נא לי על ידו את יתר הספרים הבאים [ב]עבורי מחו״ל.

אקוה לשמוע קולך מדבר אלי מקאָוונאָ ובכתבך תודיעני אם יארכו ימי שבתך בקאָוונאָ; ומה שלום אשתך בנך ובנותיך ושלום חמיך וחמותך ושלום בנותיהן היושבות בבית והשלוחות החוצה.

אשתי וילדי דורשים שלומך ושלום כל הנלוים עליך באהבה רבה ובחבה גדולה ויתרה. ידידך בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאדו

יל״ג.

אגרת שבעים ושש.

2 אוגוסט 1869 (תרכ״ט, ז׳ אלול) טעלז.

[להנ״ל]

ידידי יקירי!

שולח אנכי לך ב׳ עקז. ממאמר „נסיעתי לקאָוונאָ" אשר שלח אלי הד״ר רילף להגיעם אחד לך והשני למרים אחותנו, ככתוב עליהם. עלי המליץ שנתת לו נשתקעו בדרך הילוכם אלי בבית המכס ולא ישובו עוד, וכן ספרי גאָטהע ששלח ה׳ רילף מתנה למרים נתעכבו על הגבול; כל זה לי מפי בעל העגלה והודעתי מזה לרילף ולא קבלתי עוד תשובתו. דרשתו של רילף רחוקה מן האמת ואיננה עומדת בפני הבקרת. האם לא היה אחד אצלכם ששאל את פיו במה יפיצו אחב״י בכל אפסי תבל אהבה ואחוה ואורה ורעות, סדרים וזריזות אמת ומשפט? (ז׳ 37) בזה שהמה נפרדים מעל כל הנברא בצלם מתרחקים מהם ואינם מתרועעים מהם בשום אופן? ובמה האירו לבני תבל המאורות הגדולים והגאונים האמתים אשר שרצו כצפרדעים בקרבנו? ואוי לו לעולם ומלאו ולכל סדרי בראשית אם היו כלם עושים תפקידם בסדרים וזריזות הנמצאים בקרב אחינו. ולמה נתהלל במתת שקר והיא לא תצלח. העיני האנשים ננקר, לשים חשך לאור ואור לחשך? אם יאמרו המושלים לא בלי צדק כי ב״י המה כקנה המדה למד בו את המעלות אשר עלה כל עם ועם בגרם ההשכלה והטולירנץ, האם בשביל זה נזבה באָמרנו

כי אנחנו המה הגלגלים המנוע(ע)ים את כל המין האנושי? היתפאר כלי המודד אור השמש והחום על השמש לאמר אנכי השפעתי עליך אורך וחמך? והוא רק מקבל השפעה ואינו משפיע לעולם! גדולה היתה בחירת ישראל לשעתו כשהיו כל האומות עובדים לאלילים מאמינים בשטות והולכים בחשך ובני ישראל אוחזים בתורת משה מקור המדות המוסריות המתוקנות, וכך היינו לעולם אלמלא היינו מחזיקים בתורת מחוקקנו זה וברוחו; אבל המחוקקים שעמדו בתוכנו אח"כ ושעומדים עלינו בכל דור ודור לכלותנו המה החשיכו עינינו וגלו יקרנו ונהיה לאחור ולא לפנים; וכל זה גלוי וידוע לכל באי עולם ומה יושיעונו דרשות של דופי (דו-פי) שהכחשתן מוכחת מתוכן.

בשבוע העבר שלחתי לה' ליליענבלום 10 רו"כ והודעתיו על שאלתו שאם יחפוץ יוכל לבוא לימי החרף לטעלז וימצא פה מנוח לפי שעה. והנה הוא מודיע לי היום כי יש לו תקוה ללכת לאודיססא בעזרת הקאמיטעט דקאוונא ובהשתדלותך, ואם תמלא תקותו זאת אז ישיב לי את עשרת הרו"כ. ומאשר כפי הנראה לא אשוב לכתוב לו בקרוב על כן אבקשך להודיעהו שעשרת הרו"כ לא ישיב לי, כי נתונים נתונים המה לו מקופת הקאמיטעט שלנו אשר אנכי מוציאה ומביאה; ולמי ולמה ישיבם? והמה יהיו לו לעזר מעט להוצאות דרכו לאודיססא. ובכל אשר יפנה ישכיל וחפץ ה' בידו יצלח!

מן הרידקציון של המליץ הודיעוני כי ספורי עולם כמנהגו נדפס זה יותר משנה, כמותו 35 ז'. ומאשר אין ה' צ"ב בביתו לא ידעו מה לענות אותי על זה, אף אין תחת ידם עקז. אחד לשלחו אלי לשום עיני עליו. השמעת מימיך דברי עול כאלה? ואיה איפוא כל העקז. אשר הדפיסו? האם חלקום לחתומים? ואיה מאה העקז. אשר הבטיח ה' צ"ב לתת לי חלקי בעבור עמלי? בפאסט הבאה אכתוב לאודיססא.

הבה ברכה למרים ידידתנו ואמור לה כי עוד יש תחת ידי [ב]עבורה 75 קאפ' מחיר ס' אחד; ועוד בעד ס' אחד לא קבלתי המחיר וכשאקבל אריצם אליה.

שים שלום טובה וברכה לבית ש—ן וביחוד לבתו פ. ותן לה בשמי מזל טוב ליום הארושין; הודעתם קבלתי ובקרוב אכתוב להם ביחוד.

האם תהיה בימי החג בקאוונא או תלך למסעך לפאניוועז כפעם בפעם? הדאבתי נפשך בבשורה הרעה בעת חליתי ונפלתי למשכב, ועל כן עלי לשמחך בשמועה הטובה כי טוב לי עתה מאשר למבראשונה. כאב הלב חדל ואולי ייטב עמדי אלהים והשיבני לאיתני; הנני שותה עתה מים במוצק (מינעראל וואססער) ומשכים בבקר לרוץ ולרדוף בהרים מדי יום ביומו.

שלום לך ידידי; יחזק אלהים את לבך לקראת הימים הנוראים הבאים ויחדש עליך שנה טובה וברוכה. ידידך באמת יל"ג.

תר״ל.

אגרת שבעים ושבע.

כ״ג טבת תר״ל, טעלז.

[לר״מ פראָזער]

קדמו עיני אשמורות לשיח בך, ידידי הגאון, בטרם תקפו עלי טרדותי יום יום המשביעות אותי נדודים עדי נשף. בעוד אשנבי נשקף השחר פרוש על ראשי הערמונים העומדים צפופים סביב לביתי, נכח חדר משכבי; ולפני פרוש כשחר מכתבך הנחמד האחרון אשר בו השכלת להודיעני דברים ראוים לדעתם ולשית לב אליהם.

לא הזכרת במכתבך את מכתבי האחרון אשר כתבתי אליך זה בעשרת ימים בתוך מכתבי לידידי הרימש; ובלתי ספק עוד לא הגיע אז לידך בצאת מכתבך; ובלתי ספק עתה כבר הגיע לידך. והנה על אודות עלי המליץ אשר אמרתי שם, אמהר להודיעך כי עתה הגיעו לידי העלים בעד(?) ארבעה שבועות פעם אחת ומצאתי בם את שני מאמרי, פחד בלילה בנו׳ 46 ובזכותן של הרבנים בנו׳ 47; ועוד לי אצלו ציון נובל, אשר לא אדע אם ידפיסנו מפני שאנכי מספר בשבחו של ר׳ יוסף ראַבינאָוויטש שה׳ צ״ב היה מתנגד לו בהיותו בחיים; ושירים שנים שהמו״ל המליץ כפי הנראה מתמהמה בהדפסתם לפי שהם אוהים בעמודי ההוראה ומטים אותם בכח. מאמרי Еврейскій братства נדפס במ״ע День, בנו׳ 27, 28; אבל לדאבון לבי נדפס הוא בשבושים רבים המקלקלים במקומות רבים כונת הענין; יש מהם טעיות הדפוס ויש גם שנוים שכפי הנראה חפץ המו״ל לתקן במאמרי וקלקל; והמקומות ההמה הראו לי לדעת שמו״ל День הוא הדיוט גמור בכל הנוגע לידיעת ספרית העברית, כי בתקוניו שרמה לתקן בדברי טעה בדברים שתשב״ר יודעים אותם והביא עלי קללה ולא ברכה בתתו מקום למתנגדי להצטדק ולהתנפל עלי; וכן הוא עושה מלאכתו מלאכת ההגהה בדרך העברה בהניחו את טעיות הדפוס הנראות לעין ולא תקנם. המו״ל День עול ימים הוא וכפי

הנראה אין כחו אלא בפה מדבר רוסית ולא ראבינאָוויטש אף לא סאָלאָווייטשיק הוא אשר ברחב לבם הבינו לאשורו גם דבר הרחוק מכליותיהם. הנה אנכי שולח לך בשבוע הזה את שני הגומערן הנזכרים והראית אותם גם לה' פומפיאנסקי. ובכל זאת צר לי כי לא נמצא הДень אצלכם; כי הרביתי לכתוב בו בימים האחרונים האלה, ובתוך שאר דברים כתבתי ג"כ התנצלות בעד ידידנו רומש כנגד מחרפו בווילענסקי וויעסטניק, כמו שהודעתי לו במכתבי בדרך סוד; ואיה איפוא יקח את העליס לקרוא בהם?

הסבה הראשית שגורמת שה' פּין אינו מקבל לדפוס מאמרו של ידידנו רומש הוא מחמת שפּין כועס עלי מפני שפניתי ערף לו ולכרמלו ואינני עובד בו ואינני מוציא את המ"ע ההוא בשנה הזאת ולא עניתיו על כמה מכתבים, מפני שאין נפשי אל האיש הזה בעל דו פרצו—פּין, החפץ בעל כרחנו להיות רידקטור ואין בו אחת מן הסגולות הנדרשות לזה; אין בו לא אהבת האמת ולא שנאת הבצע לא אמץ הלב ולא רך הלשון; אין מלח במאמריו ולא טעם בחכו לבחור המתוק לנפש קוראיו מדברי אחרים — ואיש כזה חפץ למשול עלינו ביד חזקה! והנה אם ידידנו ה' רומש יחפוץ שדבריו יראו אור, עצתי שישלח אותם להמליץ ויקדים להם דברים קצרים אחדים בדבר מיאון בעל הכרמל להדפיסם. אם יחפוץ יוכל ה' רומש לשלוח את המאמר מתחלה אלי ואשים עיני עליו, מפני שצרך גדול הוא שהמאמר יהיה כתוב בלי אריכות לשון ובלי שותא יתירה וגם צריך להזהר בדברי הזלזולים שלא לעבור חק דרך ארץ; שאם לא כן לא יוכל גם המליץ להדפיס המאמר.

בקרב הימים יבוא לעירך שר-שלום Мировой Посредникъ חדש, אחד ממיודעי דפה, שהיה עוזר האיספראַווניק דפה; על ידו אשלח לך שני נומערן Денъ הנזכרים על אדרעססע של ר' אלחנן אהרנשטאַם. שם השר הנ"ל C. C. T. והוא איש תמים בדרכיו ושלם במעשיו שלא הספיקו עוד לקלקלו לא האצילים הפולאָנים ולא הפאַקטאָרן היהודים; על ידו אנכי שולח ברכת שלום לר' א. הנ"ל ולה' ד. ולה' ג.; ועל כן קדמה נא פניהם בפקודתי שלום ובבקשתי שיקבלו פניו בסבר פנים יפות; ואנכי מקוה שבעיר פאָניוועז לא יתנו ידים להעבירו ממחשבתו הטובה אשר הוא חושב על היהודים כל ימי שבתו אתנו בזה.

צדקת בדבריך על אדות דיינאָוו. גם אנכי גליתי דעתי מכבר שאינני מאמין בתמתו עם הפראָגרעסס וכי כל זה איננו עושה אלא בשביל שיצרו תקף עליו; גם אצלי אין ספק שהוא יעשה בעל תשובה באחרית הימים, אבל רק אחרי אשר תמוטינה תאותיו וינוס לחו וכחו.

אם קראת את מאמרי בזכותן של הרבנים אעירך להוסיף גם אתה על דברי ולספר באזני כל את מעלליהם של הרבנים ואת פטפוטי מעשיהם, מן הרב ר' ה. היושב אצלכם עד רבני שאר הערים אשר ידעת או

שמעת מהם; כי אין ספק שכלם עוסקים בהבלים כאלה ומבלים ימיהם במעשה נערות; שפוך חמתך עליהם ומלא אחרי דברי, או הודיעני מאשר ידעת ואנכי אוסיף ידי שנית לכתוב.

אם אינך עוסק כעת בפרקמטיא ואינך חס על שנים שלשה רו"כ הוצאית הדרך הבה בואה אלי לשבועות אחדים. הנה דרך החרף כעת טוב מאד וישבת אתי שנים שלשה שבועות; ביתי רחב ידים ולך יהיה חדר מיוחד ובשעות הפנאי נשתעשע יחד ואועץ עמך על אדות גדולו של בני שכבר הגיע לחינוך; כי בבוא האביב וה' ישאך אל אשר ישאך ומי יודע אם עוד נשוב נראה איש את פני רעהו והיו לך ימי שבתך אתי למנוחה ולי למשיב נפש ולשמחה. אם תאות לשמוע לקול קריאתי והודעתני את דבר בואך במכתב ע"י מוקדם.

בכתבך לה' ליליענבלום באודיססא תברכהו בשמי לשלום ותגיד לו כי אנכי אנכי הוא המזכיר בהמליץ את התלאה אשר מצאתהו בווילקומיר.

מיום צאתך מקאוונאָ אבד כל חזון ביני ובין מרים ידידתנו, וגאָרדאָן נחשב לה כאלו מת ועבר ובטל מן העולם. הודיעני משלומה. הראית פניה בהיותך עתה בקאָוונאָ? הנודע לה ה' צ"ב? הודיעני ג"כ חדשות על אדות ביתו של שט'.

לבי אומר לי שבשבוע הזה עוד אקבל ממך מלים אחדים בתשובה על מכתבי אליך בתוך מכתבו של רומש ואם לא—ה' עמך בכל אשר תפנה ישמי וזכרי יעמוד חי בתוך לבך כי כן גם שמך וזכרך שוכן בקרב לבב ידידך

יל"ג.

אגרת שבעים ושמנה.

טעלז יום ג' פ' א"ש תר"ל.

שלום לך גבר הכם בעז ואיש דעת אמיץ כח! *)

לא אזכור כעת בבירור הסבה שגרמה לי שלא עניתיך על מכתבך משנה העברה. כמדומה לי שהגדת לי שאתה נוסע לאודיססא ולא הגדת לי על שם מי אכתוב לך שמה; ועוד שבקשת ממני להמליץ טוב בעדך לפני מנהלי הקימיטיט בפ"ב וזה לא חפצתי לעשות; לא מבלתי היותך ראוי לכך או שלא היה ברצוני לשרתך בדבר שדמית היותו מועיל לך, אבל מחמת שאבדה בלבי האמונה ביכלת הקומיטיט ובכל מעבדיו; וכבר פעמים שלש הורני הנסיון כי אין לנו לקות גדולות ונצורות מהם.

---

*) כמדומה לי שלר' צבי דיינאוו היא כתובה. העורך.

עד היום הזה לא ראיתי בעיני את דברי שוטני בלבנון, כי אינני מקוראי המ"ע הזה; אבל מערים שונות קדמו מכירי (ובתוכם גם מכיריך) להודיעני מזה ולפי דבריהם אין במאמר ההוא דברים של טעם כי מלא הוא הוללות וסכלות ורעות רוח. בין כה וכה אודך בישר לבב על כי התעוררת להגן עלי מזעם לשון המחרף ואין ספק אצלי שעשית זאת בשום שכל ובדרך הנימוס כיאות לאיש משכיל ומעורב עם הבריות כמוך; אבל דע כי ידידנו האפרתי כתב אלי שהאיש „משה דוד וואָלפּסאָהן" לא היה ולא נברא, וכבר בדק בספרי הפקודים, הכתובים והנעלמים, ולא נמצא; וכותב המאמר הוא הרב דשאַוועל בעצמו והמלות „משה דוד וואָלפּסאָהן איש ווילנא" בגימטריה „זכרי יוסף שטערן" ולחנם תפייסני ברחמים שלא אקצוף בשביל האחד על כל עדת ישראל. כי מה אני ומה קצפי וכעסי, ומה מהם יהלוך אם אקצוף ואם אחדל. חמה אין לי אבל מצטער אנכי בצערן של ישראל בראותי אותם יורדים יום יום מטה מטה ורבניהם מפסיעים על ראשיהם ומשפילים אותם עד לעפר לבלי תהי להם תקומה ח"ו; ואם יצאו מפי במאמרי בהמליץ דברי שחוק ומהתלות— זה היה אחרי אשר כלו בדמעות עיני על שבר בת עמי; אחרי אשר החליתי מצער ומרוב עבודה אשר עבדתי בתיקון עניי עירי ועניי עיר אחרת בשנת בצורת שעברה; ובעסקי בצרך צבור זה ראיתי ונוכחתי במה הרבנים עוסקים. ובשביל כך אינני מסכים לך לעצור ביד ה' ליליענבלום מדבר דבריו באזני הרבנים ומקרוא קריאה גדולה לשום לבם על דרכיהם; כי תיקון אומתנו החמרית משולבת בתיקון דתי, דבר זה איננו מוטל בספק אצלי. וגם אתה ידידי, אם איש אמת אתה ואינך מדבר עמנו אחד בפה ואחד בלב, יעלה וְיִזָּכֵר לפניך זכרון מעמד אחינו בארצנו, דרך משאם ומתנם, דרך גידולם ופרנסתם; יעלה ויזכר לפניך כי ארבע הידות מכל המון בית ישראל בארצנו חיים מן האויר, ואפרים רעה רוח ורודף קדים כל היום; יעלה ויזכר לפניך כי בכל עיר ועיר עוד נמצאו חדרים אימה אשר שם יתגדל דור המדבר חדש תחת יד מלמדים הדיוטים שוטים ובורים גמורים — והרבנים ופרנסי הדור ישעו בדברי שקר ובפטפוטי מלים תפל בלי מלח, אשר עלימו אבד כלח ואין ראה ואין יודע ואין מקיץ ואין שם על לב להיטיב ולתקון, והכל הולך אל מקום אחד כפרא למוד מדבר משרכים דרכיה; זכר כל אלה וכל כיוצא בזה ידידי ואחר הרימה ידך לאל עליון לאל טוב ומטיב שאינו חפץ בהשחתת עולם ואמור לי: האף אמנם יכולין הדברים להשאר כמו שהם ואינם צריכים תיקון כלל וכלל? האף אמנם אין מעמד בית ישראל החמרי והמוסרי הזמני והדתי עומד וצוח כברוכיא: תקנני! ולמה נרַפה את ידי המעטים המחרפים נפשם על מרומי שדה לאסור המלחמה נגד עם רב וקשה ערף המאבד את עצמו לדעת? ולמה אתה דורש ממני שאשיא את ה' ליליענבלום ממאמריו לדבר אחר? ידעתי כי גם ליליענבלום מאין גם גאָרדאָן מאפע ועוד כזה וכזה תאכל החרב, וכאלה וכאלה יעלו בתהו ויגועו ברעב ובחסר כל וירדפו על צואר עד

רדתם בטרם לדת יום אשר יגה אור על הולכי חשך; אבל אין אנחנו בני חורין להבטל מן המלאכה הכבדה והמסוכנת הזאת. ואדרבא חובה על כל אחד ואחד הדורש טובת עמו באמת לחזק ידנו לקראת המלחמה הזאת; ואני דורש ממך כאחד מתופשי התורה שלא נטמטם לבם וה׳ אצל עליהם מרוחו, לעמוד לימיננו (וביחוד לימין ה׳ ליליענבלום) אם בגלוי ואם בסתר, כי אחד הוא מתחזק לקראת ההמון הרב; ושאר בית ישראל המשכילים על דבר עומדים מרחוק ומביטים איך יפול דבר. האם גם אנשי לבב כמוך יהיו כאחד מהם? האם גם אתה החשוב והאמין שאלמלי היו ב״י פולין את כליהם לאור הנר בשבת לא נשתייר ח״ו משונאיהם של ישראל שריד ופליט? ויונח שכל הסיגים והגדרות והחומרות והאסורים ותולדותיהם ותולדות תולדותיהם מוכרחים ומועילים היו לשעתם בעת אשר תכפו עלינו צרות ורדיפות וגוים ערלי לב עמדו באמת למחות שם ישראל מן הארץ להשכיח אותנו תורתנו ולהעבירם מדת אבותינו. אבל עתה אחרי אשר אין שום אפשרית שישובו העמים לכסלתם הקודמת כמו שלא תוכל השמש לשוב אחורנית, האם לא עת להפר את הסיגים היתרים ולגדע את הקוצים הסבוכים, להשליך במצולות ים את אבני המעמסה המכבידות על הספינה וגורמות לה לרדת תהום רבה? למה נשב במצור ומוקפים סוללה ודיק ואויב אַין נגדנו? למה נכביד עלינו עבטיט וקיקלון ובשת פנים לעיני הגוים ותורתנו היא תורה קדושה ומטהרה אשר נוכל לשאת פנינו ולהתפאר בה לעיני כל בשר אשר באמונתו יחיה? והתורה הקדושה הזאת חתכו חוליות ונתנו חול בין חוליא לחוליא ועם הדומה לחמור ישא ויסבול את נטל החול עד כי יכרע ויקרוס תחת משאו! ומה תהי אחרית כל אלה! לא אזכור אם דברתי עמך ידידי בהיותך אצלנו בדברים כאלה, אבל האמינה כי אנכי אינני מן האנשים האומרים כַּלֵּה והשחת ועקור כל הזכרונות העתיקות שחיי אומתנו משלבות בהם וכל תקוה טובה לעתיד לבוא; חפצי בתיקון ממוצעי, שתהיה לנו בו התורה והאמונה הטהורה לקו והשכל הישר וצרך הזמן למשקלת. רק בזה האופן יש אפשרית שמעמד עמנו יוטב מעט מעט ויבאו לידי מצב אשר בו נוכל לקות גם הטבה מוחלטת וגמורה.... רק ע״י חינוך מתוקן ומסודר, אשר יאַחד בלב בני הנעורים השכלה אנושית וידיעת דתם והאהבה אל עמם, נוכל להיות מוכנים ומזומנים לימים טובים מאלה אם יחפוץ ה׳ לשום לנו שם ושארית בארץ — אבל עתה — מה אנו? מה חיינו? מה ישענו? מה תקותנו? מי נוטרינו? מי רועינו? מבחר בחורינו יתנכרו לנו, מיטב בנינו יצאונו — ואין דורש ואין מבקש ואין חומל ומרחם, והרבנים שבים על קָאָם ושונים באולתם; וה׳ הסתיר פניו ממנו כי לקח את רוחו מעליהם.

בטרם גמרתי מכתבי זה צלחה בידי לראות את דברי וואָלפּסאָהן המתחכמים. לחנם הרגזתני בדבריך על אדותיו ואנכי דמיתי מראש כי הנה

יורה בחצים שנונים כגבור משביל. בלעגי שפה ובדברים שקשה להבין המכון בם יחרפני ששטוף בזמה אנכי (כך אנכי שומע מאמרו שאנכי עוסק בפרשת עריות) ושאנכי נגוע בצרעת ס. (וזה אמרו: ובהלכות נגעים התלוים בה). והנה אין אני עז פנים וקשה ערף לאמר לפניך ידידי שצדיק גמור אני מלכת אחרי הבלי העולם הזה ושלא נפלתי במוקשי היצה"ר והתאוות, אבל בעון עריות לא נצטינתי מעודי ולמה בחר בעברה זו שלא נכשלתי בה ושלא נגררתי אחריה גם בימי בחרותי ושחרותי ואף פי עתה — אין זה כי אם כתב ככל העולה על רוחו. וגם מסוף דבריו אשר בם יקללני ויאמר כי אין לי חלק לעוה"ב לא יפול לבי אחרי שהיא משנה מפורשת שכל ישראל יש להם חלק לעוה"ב — אבל בגוף הענין אינו מדבר כלום ואינו מציל את כבוד הרבנים ואיננו מראה שהמה עוסקים בדברים מועילים שהשעה צריכה לכך, להיפך מדעתי, ומה חדש איפוא במאמרו? אבטיחך שדבריו לא עשו שום רושם בי אע"פ שהסוסים יצהלו וישמחו לקראתו; אבל אניע עליו במו ראשי ואומר: אי לכם רבנים אם זה פרקליטכם!

כבר אמרתי לך שלדעת ידידנו האפרתי הגאון דק"ק שאַוויל בעצמו כתב המאמר. והנה אין בדעתי להשיב על הט'... הזאת ביחוד, כי אם לעת מצוא אזברנה ובהדי שותא פילכא, אבל יש בדעתי להקריב לפני השופטים את משפטי עם מו"ל הלבנון, כי על פי חוקי הנימוס שבכל מדינה ומדינה לא היה לו רשות לגלות שמי ברבים, אחרי אשר אנכי הסתרתי את שמי ולא נגעתי בכבוד שום אדם בפה מלא. וגם בדבר הזה אחכה עד בוא מאמרך בדפוס, מה שאנכי מסופק. בין כך וכך תיטיב בחסדך להודיעני הנו' שבו יבואו דבריך ואולי גם תוכל לשלוח לי הנו' בעצמו ע"י קרייצבאַנד.

שלום לך חזק וחזק להאיר עיני חשכים וה' יזכנו לראות בגאולת עמנו מתחת סבלות רבניו .... ובנחמת ציון וירושלים.

והנני ידידך דורש שלומך וטובתך יל"ג.

אגרת שבעים ותשע.

מוצש"ק ער"ח אייר תר"ל. פה ק"ק טעלז.

[נמצא רשום מלמעלה בעט-עפרת בעצם כת"י בזה"ל: לא אזכור למי; כמדומה לי לר"א אפרתי בשאַוועל].

ידידי היקר והחביב, מכל יודעי מסביב!

את קולך שמעתי מתהלך היום במליץ נו' 13 ואבירך; והנני נותן כבוד

לשמך על חסדך ועל אמתך בשמרך את הברית ואת החסד אלי ותתעורר מעצמך להרים קולך לטובתי בעת קמו פרחח ויסלו עלי ארחות עטם; בהגידך בלי משא פנים דברים קשים כגידים ותרמוס את החוח אשר בלבנון בעברך ברוח משפט לעוכר השכלת ישראל הוא יחיאל בריל, החפץ להוליכנו מאפלה לעלטה גדולה, ולהוביש כל מזרע השכלה והירות הדעות בקרבנו בקדמת שלף.

אבל מאד נפלאתי על הדברים אשר הפליטה עטך: „כי מה לנו להתעבר על ריב לא לנו?" הכרתי רגע אחד את דרכך והלך נפשך האוהבת לנוח ולהשקט במנוחת שלום ושלוה והשקט ובטח. ואולם כשאנחנו לעצמנו ואין זר בינותינו הגידה נא לי ידידי: האף אמנם הריב הזה לא לכם הוא כי אם לי לבדי? האם לטובתי ולהנאתי עוררתי אוכלי לויתן מבצאתם, למען בצוע בצע וקחת כופר עוררתי מתרדמתם את הרבנים ערלי הלב ורפי הידים המביאים קצף גדול ורעה גדולה על כל ישראל? האם עיניך לא תראינה כאשר עיני רואות וכלות כי בצרה גדולה אנחנו, האם לבך לא יראב כלבי על עם ה' ועל בית ישראל כי נפלו ואין מקימם? הלא אתה ידעתני ובחנתני האם באמת להשמיד אמונתנו בלבבי ולהכרית מתורתנו לא מעט, כאשר יאמרו עלי זנבות האודים האלה העשנים בחרי אפם? ומדוע נסוגות אחור ולא העידות עלי כי אינני שונא את עמי וכי חפצי לתקן ולא לקלקל? וכל זה וכיוצא בזה הלא אי אפשר לי להעיד על עצמי אעפ"י שידי לא אסורות ושפתי אתי.

והנה כבר הגדתי לך ידידי שאנכי התמהמהתי מענות לכסילי הלבנון כאולתם מחמת שרבים יעצוני לחשות ויש מהם (ומהם המגיד מסלוצק) שהבטיחוני להלחם לי; על בן הוחלתי עד בוש; ובין כך ובך נפלתי למשכב והייתי חולה שבועות אחדים כאשר ידעת; ואולם לפני חג הפסח שלחתי תשובתי לר' משה דוד וואָלפסאָהן להמליץ בשם: „ודוי הגדול לדניאל באג"ר"; משם המאמר תבין את תוכנו כי אנכי שב ונחם על אשמתי ולמשופטי אתחנן ומבקש רחמים ממנו עלי ועל נפשי. ואני טרם אדע אם ידפיסנה בעל המליץ; כי מראשית מאמרו „משיב מלחמה שערה" הוא נראה כעושה הנה והנה. ועוד החילותי לערוך מאמר ארוך בדבר מעמדנו החומרי והמוסרי והמדיני, בדבר מנהגי קהלותינו ועוד ועוד לברר וללבן את העקלקלות שבלב מדיני ושוטני הנשארים בלבנון ועתה רפיתי ממנו לפי שעה עד אשר אראה מה ידבר בזה בעל המליץ במאמרו הנ"ל. — עוד דברים אחדים יש משלי תחת יד בעל המליץ, אם ידפיסם יראו הרבנים וישמחו. — וביחוד השיר: אשקא דריספק חרבה ביתר.

מה תעשה אסיפת הרבנים בעירך? ואיך יפול דבר המשפט בין הגאון האדיר עם השוחטים? ומה יענה עתה ר' משה דוד וואָלפסאָהן בדבר השוחטים? האף אמנם רק להחמיר על עצמו יצא? אנא הודיעה נא לי בחשאי פרטים

אחדים מן האספה הזאת ומפעולותיה; אולי תהיינה הידיעות האלה דרושות לחפצי לעת מצוא.

בכתבך אלי אל תשכח להשיב לי מכתבו של המגיד מסלוצק. — בשבוע העבר קבלתי מר' שניאור זק"ש מפאריז מענה על מכתבי אשר כתבתי אליו זה שלש עשרה שנה!! — עם המכתב שלח לי את ספרו „שיר השירים לבן גבירול" ומבקש ממני לחוות דעתי על ספרו זה, והנני עוסק כעת לסדר הערותי ותקוני בשיריו של בן גבירול; ויש בתקוני אלה דברים טובים. וכן עוסק אנכי, לבקשת המחבר, לכתוב הערות ותקונים בהעתקת סדר התפלה ללשון רוסיה שנעשה ע"י הרב מהוראדנא ר' יוסף הורוויץ. הראית את ההעתקה הזאת?

מלבד המכתב הראשון אשר קבלתי מאשתי, כתוב ביום בואה לשאַוועל, לא שמעתי ממנה דבר, ולא אדע איפוא היא כעת; וכבר כתבתי אליה לקאָוונאָ, כי אחשוב שכבר יצאה את העיר שאַוועל (ע"כ נמצא בלי התימה).

[יל"ג].

אגרת שמונים.

ט"ו אייר 70 — (תר"ל), טעלז.

[לה' מ"ל ליליענבלום*]

ידידי היקר.

צר לי כי חכו של ה' צ"ב לא יבין טעם שירים טובים ומועילים וכיון שיצאה הגזרה מלפניו שלא לקבל שירים במליצו איננו מבחין בין טוב לרע; אבל כמדומה לי ששירי „אשקא דריספק" היה יותר ערב על הקוראים ממאמרו של הסופר הגדול ר' י"ל „משיב דבר" (המלא פטפוטי דברים של תינוקות של בית רבן והמליץ אספו עם עצמיו וגרמיו וכסא דהרסנא שלו) ויותר מועיל ונוח להבין מן המאמר הראשי הנקרא „הרבנות". אבל הנה לו לה' צ"ב! יהי ה' אלהיו עמו ויעל! מפתח מכתב העתי על שכמו, ופתח ואין סוגר וסגר ואין פותח, ומי יאמר לו מה תעשה?

---

*) ממעל להאגרת נרשם בכ"י המחבר: „לפראזער או לצבי שערשעווסקי באדעססא" אך כמוכח מדברי האגרת שגגה יצאה בדבר הזה מלפני המחבר, וכי באמת נכתבה לה' לל"ב כנרשם בזה ממעל. העורך.

הגדת לי דעתך, דעה ברה מאירת עינים, בדבר תשובתי לוואָלפֿסאָהן, ועתה הבה אגידה לך גם את דעתי אָני; אף רגע אחד לא הייתי מסופק שוואלפֿסאָהן הוא אחד הכסילים המתעברים אבל הייתי מוטל בספק אם הוא מאלה שמצוה לענותם או מאלה שאסור לענות להם. גם לבי לא הלך להאמין להשערת ה׳ אליעזר אפרתי ידידי, שויש״ט הוא הכותב, אעפ״י שהגמטריא עולה יפה (שניהם במספר 1012) ולא הזכרתי זאת במאמרי רק כדי לקנתר את הא... הוה אשר זה לא כביר שלח דברו אלי בעל פה ע״י אחד ממכירי לאמר „גאָרדאָן זה הוא גרוע מגוי וממומר; ומיום שעמדו אפיקורסים לישראל לא היה אפיקורוס כמותו״. אבל יהיה הכותב מי שיהיה אנכי מצאתי כשר הדבר לפני לענות הכסיל כאולתו, ולענותו עוד הפעם בדרך חידודין והתול, כי באופן אחר היה נראה באמת שדבריו עשו רושם בלבי. ומאד מסופק אנכי אם יגיע ממאמרי זה מה מן הכבוד לכותב המאמר בלבנון בין שהוא שדכן ומקרי דרדקי ובין שהוא אפילו מנקה מחראות, ומה גם שבלתי כספק רוח אברהם שמעון טרויב מדבר מתוך גרונו והוא השביע את קולמוסו של הנקרא וואָלפֿסאָהן. ומה יתן ומה יוסיף לנו אם נהיה מאניני הדעת שלא נעסוק בדברים הנוגעים לתועלת הכלל אלא א״כ נדע מי עוסק עמנו ומזהותי הלב המהרישים בגאותם העולים על במתי עב ושמים רוח חרישית סתרם ודממה דקה התולתם. ואם לא למעננו נעש — מחויבים אנחנו לעשות כזאת בשביל אלה המעטים הנמצאים ב״ה עתה בכל עיר ועיר אשר לבם אלינו ודעתם כדעתנו אם בגלוי אם בסתר ואשר בראותם את צהלת הסוסים יפול לבם לפי שעה וידמו נצחו המציקים לישראל כי הפכנו עורף בראותם כי אין מענה בפינו. על כן איפוא דעתי הוא שמאמרי „ודוי הגדול״ יודפס בהמליץ בכל אופן ואתה בטובך תעשה בו את השנוים האלה: ב„אני מאמין״ הראשון תמחוק את המלות „אלא גימטריא כו׳ עד כחושבנא ד„דין״ ותסיים המאמר ההוא במלות „ולא נברא״. וב„אני מאמין״ הרביעי אחרי המלות ג״כ „בכרמל״ תוסיף כזה „ואע״פ שעתה יצאה המחלקת שהצית הגאון האדיר ללהב ורחבה ונסבה למעלה עד שהוכרחו בני עירו לקחת כמה מאות רו״כ ממכס הבשר, ולהביא רבנים מערים אחרות לצדד הדבר״. ובראש המאמר תוסיף בהערה בשם המו״ל כדברים האלה „המאמר הזה נתאחר בדפוס ע״פ סבה״. — אבל כמדומה לי שמשאי ומתני עמך בדבר זה הוא לחנם מפני שצ״ב לא ירפים את מאמרי, כי כפי הנראה „מליצנו פשע בנו״. לבי אומר לי כדבר ברור שבעל המאמר מלחמת חובה הוא הוא הכותב אלי מכתב הפלאי; והכרתיו בסגנון לשונו ובמבטאים אחדים שנכתבו במכתבו ונשנו במאמרו. ואם הכותב הוא באמת פֿאָגעלסאָהן יהיה טעם בן עוזיאל כמו „בן עוניה״!

לא אוכל לשקוד על דברי אשר החילותי לכתוב עד אשר אראה דבריו של ה׳ צ״ב בהמשך מאמרו משיב מלחמה שערה, ואולי לא אוסיף גם אז מחמת שרואה אנכי שאין לנו בין המו״ל על מי להשען בהשקט

ובבטחה שיקבלו דברינו בלי פקפוק ובעוד שאנחנו נחלץ חושים לַקרב לחיים ולמות יוכל היות שנשא עינינו אל ההרים והנה אין נסנו פרוש שמה שפתאֹם לפתע היה רוח אחרת עם נושא דגלנו ויפל אל מנגדינו. ואם אין לבנו בטוח בדעותיו של המו"ל שיוכלו להשתנות לכמה גוונין למה נכלה לריק את מספר עתותינו המדודות לערוך דברים ובבואנו—יָרוּץ פתאֹם הקנה ובא בכפנו ונקבה. בשביל זה עזבתי זה כשנתים את הכרמל ולא אוסיף אבקשנו עוד, בשביל העקמומיות ש[ב]לבו ודו הפרצופין שלו.

הערתך והערת הנכבדים ה' צווייפעל וה' שערשעווסקי בדבר בעל העגלה המזלזל בחמץ בפסח אולי קרובה היא לארחא דמהימנותא, אבל מה אעשה ומעשה שהיה כך היה, ואין מקשין על מעשה שהיה. בפסח דשנת תרכ"ט קרה מקרה זה בעיר בבית בעל עגלה א' ושמו אליעזר והוא עשה התועבה הגדולה הזאת שלא הניח לאשתו בלילה הראשון של פסח לשאול שאלה על גרעין שבולת שועל שנמצא בתוך קדרתו ויאכל גם אכול את ארוחת הערב; והדיינים דק"קנו השתערו על הרב הקאָזיאָנני דפה להפרע ממנו, אבל אנכי סכותי כפי עליו ולא נגעו בו לרעה. עתה תראה כי לב אדם יחשב חשבונות רבים, והמה מיוסדים על אדני השכל הישר, ובכל זאת יחטיאו המטרה; כי אין כלל בתורה שלא יהיה יוצא ממנו בפועל.

אשמח מאד כי נודע שמי להרב ר' אברהם קראָכּמאַל וכי שירי נשאו חן וחסד לפניו, ואערוג למשפטו על שירי „אשקא דריספק". כי שירים כאלה נמצאו לרוב אל תחת ידי והיה מן המועיל שיראו כלם בקהל מפני שידעתי שהמה פועלים טוב על לב קוראיהם וראיתי אנשים שיודעים אותם או חלק מהם בעל פה ומשתמשים בהם לעת הצרך — אבל אין את לבי להוציאם מחמת שגם בספרי שירי יהודה לא ראיתי סימן ברכה. אם תודיעני האדרעססא של ה' אברהם קראָכּמאַל אשלח לו את ספרי שירי יהודה ולך תהיה צדקה כי תקרב רחוקים.

ה' סירקין שהזכרת במכתב הוא לי קרוב שנתרחק, אשתי ואשתו בנות שתי אחיות הנה, ומה עשה באודיססא? לא אדע למה התפלא על פראָזער על קבלו את המקום אשר תר לו ה' סירקין בשכר ר' רו"כ לשנה ומעון לשבת והכל מוכן לסעודה. האם טוב טוב לו שבתו על כסא המלמדות וראשו נמלא כים דאגה כי בקיץ יאמר מה יתן חרף ובחרף יאמר מה יתן קיץ —

אם לא יודפס ודויי במליץ השב תשיבנו לי יחד עם ציץ נובל ועם „אשקא דריספק" והנני מצרף בזה שני פתקאות של בית הדוהר שכר הולכה.

[יל"ג].

אגרת שמונים ואחת.

6 יוני 70, תר"ל י"ח סיון טעלז.

ידידי הרחוק מעיני וקרוב בכליותי, מהר"ם פראָזער.

איזהו חכם זה המקבל בסבר פנים יפות דבר שאין ביכלתו לשנותו. תעמוד גם לך חכמתך, ידידי היקר, לשמוח בחלקך אשר מצאת לפי שעה ואל תתרגן ואל תתאונן, כי המתאונן — רע באוני ה'; והתלונה המסתרת מרפה ידינו מלעשות מלאכתנו באמונה. כל מה שיהיה רע ומר עליך מקום שבתך עתה טוב טוב הוא ממלאכת המלמדות אשר את נפש בעליה תקח מבלי הנחיל לו פתו בעתו. זכור ראשונות והתנחם והביט אל אחרית הימים וקוה; אם אין לך רעים להתרועע יהיו ספריך רעיך ועטך חברך; יהי בשרך אסור בכלוב אשר בו לחמך נתן ומימיך נאמנים ורוחך מרחפת אל ידידיך בערי המרחק, על ההרים ועל הגבעות, על הימים ועל הגאָיות. עשה חיל במלאכתך החדשה אשר לא נסית בה עד כה; והשתדל לקנות לך לבב גרי ביתך ותהי תקוה לאחריתך.

כאשר שמעת על דבר המאמר „מלחמה בשלום" כן הוא. נדפס הוא בחוברת מיוחדת בווילנא בבית דפוסו של דוואָרזעץ, בלי שם מחבר ומוציא לאור; ויכלול ג' מאמרים. הראשון מאמר מקוטע יקרא בשם „הדרת מלך" והוא שלוח בעין............. כדי שיוכלו אח"כ לגדף ולחרף את אנשי מצותם בכל העולה על רוחם. תוכן המאמר ההוא שהיראים המה עבדים נאמנים למלכם והמשכילים הפורקים מעליהם עול מצות ומעבירים על סיגי התלמוד המה ג"כ מורדי במלכות. ואחרי המאמר הזה יבוא המאמר העצמי „מלחמה בשלום" בו נכנס רב אחד בעובי הקורה ומכלה חמתו בכ"א סעיפים בגייגער וסיעתיה בליליענבלום ובי. את ליליענבלום הוא קורא „סכל ורשע" ואותי יחשוד בא"א ושבאתי על במה נערות מאורסות וכדומה, על המנוח מאפו יאָמר שם שמיום שיצאו ספרי מאפו „אתוספו ספסלי בבתי הזונות". לא אוכל לשלוח לך את החוברת מחמת שהיא נצרכה עדיין למלאכתי, אבל לו קראת השתוממת מה גדלה העקמומית שבלב הצבועים האלה הפושטים טלפיהם ואומרים כשרים אנחנו ועבדים למלכנו, ומדמים בנפשם לזרות אפר בעיני סובביהם. הנה הכינותי מאמר גדול (אחפוץ לקרוא לו „דמי מלחמה בשלום"). שמה מדותי לחנפי לב כפעלם וגליתי שוליהם על פניהם ודברתי דברים ברורים על מעמד אחינו ב"י בארצנו המוסרי והדתי. ואני טרם אדע איפה ארפים מאמרי כי אין נפשי לשלחו בהמליץ, הא') מחמת שיבוא חוליות חוליות במשך שבועות רבים, הב') אין רוחי נוחה בימים האלה מאת מו"ל המליץ; בלבי היה לבלי לענות פנים בפנים למנדינו, כי אם ללכת הלאה על

דרכי נכח ה׳ ולקלוע בדרך מהלכי לתומי אבנים גדולות על ראשי האנשים ההמה; ולתכלית זאת כתבתי כמה ספורים קצרים בחרוזים קלים לכל קורא, מתארים מאורעות שונות שהביאו צרות על אנשים יחידים לרגלי המועקה אשר במתניהם מצד הרבנים המחמירים. מזה הענין היה גם השיר „אשקא דריספק״, אשר אבטיחך ידידי כי הוא טוב מאד ודבר נחוץ בעתו, ולפי דברי ה׳ ל״ב ראהו צווייפעל ויהללו, ר׳ אברהם קראכמאל ויקח ממנו העתקה; אבל צ״ב לא קבלו בדפוס, מחמת שגדר גדר לו לבלי לקבל שירים במליצו; וביון שקבל על נפשו הגזרה הזאת איננו מבחין עוד בין טוב לרע. ועל כן אין לבי עוד אליו ואינני חפץ לשלוח לו את המאמר הנ״ל. ואולי אדפיסנו בחוברת מיוחדת. — בנו של המנוח מאפו, רופא העיר אצלנו, נכון לצעוק חמס באזני הממשלה הגבוהה על החרפה אשר חרפו בני בלי שם את אבי המנוח ויחללו כבודו ברבים.

במכתבי האחרון לפאניוועז כבר הודעתי לך כי אשתי הלכה לדרוש ברופאים ממחלה נושנת אשר חלתה; והנה עד היום לא שבה עוד יהיא יושבת בקאניגסבערג, וסבלה שתי אפעראציאנען, האחת מהן מסכנת ורבת מכאובים, אבל בעזרת הרופא חולים עתה היא שבה מעט מעט לאיתנה ורופאה יבטיח לה כי תהיה בריאה ושלמה, אין מחסור כל דבר.

ספרי „משלי יהודה״ אשלח לך בקרוב; ואם יעלה בידי אצרף לו גם המאמר „מלחמה בשלום״. — ידידתנו מרים יוצאה היום את העיר קאוונא והולכת לחוץ לארץ לרחוץ במעינות הרפואה, כי חולה וחלשה גם היא. — איש אחד „אברהם קאפלאן״ שמו, הרפיס בוויען חוברת קטנה: „חיי אברהם מאפו״. — לסירקין אכתוב בפאסט הבאה. —

קורא אתה חמס על שבתך בכפר זה ימים אחדים, ואני זה שנים רבות אשב בעיר הדומה לכפר, בודד לנפשי, כי אין מבין לדעותי ואין את מי להועץ נבוא ההכרח לזה. ההמון כלו הוא ככל המון בית ישראל, ואין לצרף איתם למנין אנשים שנוכל להתרועע אתם. מן הכלל הזה יצאו אנשי מספר סוחרים עוסקים יום וליל בפרקמטיא והרבה יהיה אם מהם ימצא איש מבין בשפ״ע באחד מתינוקות של בית רבן או כותב מכתב של משא ומתן בשפת אשכנז; ישנו בזה רופא עברי, יודע בעניני הרפואה, ותו לא מידי. הרב דפה שגמר חק למודו בבי״ס הרבנים איננו יודע דבר כשאר תלמידי ביה״ס ההוא; שנים שלשה עברים עובדים פה באקציז וכל השכלתם היא שאוכלים טרפות ומלבד זה המה הדיוטים גמורים בעניני ישראל; ואני ותנובות כפי בשפ״ק או כל מה שאני כותב בעניני ישראל הננו פה כערער בערבה; אין איש אשר אוכל להראות לו פעל ידי לשמוע דעתו ולשאל בעצתו; ומימי לא הייתי מרגיש החסרון הזה כמו שאני מרגיש אותו עתה — כאשר בא ההכרח לדבר בפומבי דברים בעניני הדת והאומה, שעל כל מלה ומלה אני עתיד

ליתן דין וחשבון. התבונן בזה ידידי והשקט על שמריך, ושמח בחלקך,

ושַׂמח במכתביך את לבב רעך יל"ג.

מוכן גם אנכי לתמוך בידי ה' ל"ב במכירת כמה עקז. (כמו עשרה) מספרו קהל רפאים אם ישלחנו לי. זה כמה אנכי מחכה לתשובתו של ה' ל"ב על מכתבי האחרון, ולא ידעתי מדוע אֵחרה תשובתו עד היום.

אגרת שמונים ושתים.

10 יוני 70, (כ"ג תמוז, תר"ל) טעלז.

השלום אתה סירקין אחי, ידידי מקדם ומאָז, היקר לי מכתם ומפז!?

פראָזער ידידנו הוא לי למַפתח מזכיר עָון. בכל מכתביו אלי יעל זכרונך לפני וויעד מוסר אכזרי בכליותי על אשר לא כתבתי אליך זה ימים רבים. ואע"פ שאדם מועד לעולם בכל זאת תם אנכי (ב)[ה]פעם נגדך, אחי, כי ראיתיך נודד בצפור ועובר בארץ לארכה ולרחבה ולא ידעתי פעם בפעם מקום התנותך אל נכון ואכתוב לך שמה. ואני איש כבד עבודה, והדרך עבודתי מנויה וגמורה; לא כל השעות בידי ולא בכל שעה הפנויה לי רוחי נכון בקרבי להגות ולחשוב ולכתוב את העולה על רוחי; ומה גם שמכתבי אליך אינם מכתבי משא ומתן של פרקמטיא ואין סבה מכרחת להם, וכבוצא בזה אדם מורה היתר לעצמו לאַחר הדבר מיום ליום ומחדש לחדש, עד אשר

יָמִים עַל יָמִים וִירָחִים יַחֲלֹפוּ
יֶרַח אַחַר יֶרַח – שָׁנִים יִנְקֹפוּ.

אינני זוכר עוד כמה „שנים נוספו לשנות הנצח" מיום דברנו איש אל רעהו אחרונה בכתב, אף אינני יודע את הגלוים לך ואת שאינם גלוים ממסבותי וממקרי ימי האחרונים. חדשות נצורות לא צמחו אצלי. עודני יושב על מקומי הידוע לך בעיר הנדחת ממקור החיים; בשנה העברה הוסיפו לי על משכרתי מאתים רו"כ לשנה; על עבודתי עבודת תמיד בשני בתי הספר אשר תחת ידי נוסף עתה גם צער גידול בנים שאין אדם מרגיש אותו בהיות ילדיו רכים וקטנים; שתי בנותי משכילות בלמודיהן וגדלות כעל מים רבים; בני היחיד גם הוא יצא מכלל הדיוט; הנהו לומד חומש, קורא שפת רוסיה ואשכנז בהברה טובה בלשוניהם לגוייהם; בביתי גרה אומנת פרגוג (גובערנאַנטין)

בעלת דת לוטהער שגמרה למודיה בריגא, והיא לי לעזר בחינוך בנותי. אשתי חלתה מחלה נושנת, כי לרגלי שנַים רעות צבו חניכיה ויתקשו, ובתוך חכה נעשה לה מכה טריה (Fistula); ובגלל הדבר הזה יצאה ביום א׳ דחוה״מ פסח ותלך לקאָניגסבערג לדרוש ברופאים ועוד עד היום לא שבה. שמה נשאה האֻמללה שתי אָפעראַציאָנען, והאחת מהנה מסכנת ורבת מכאֹבים, כי כרתו לשנים את בשר החניכים ויפתחוהו ויכרתו שנים שלשה רסיסים מעצם הלחי העליון שכבר החל לרקב; ועתה טוב לה מאשר למבראשונה והרופא יבטיח כי שוב תשוב לאיתנה ותהיה בריאה ושלמה. רפואתה בק״ב כלתה אבל טרם אדע אם תשוב בקרוב הביתה או תלך באשר תלך לרחוץ במימי הים—. נקראתי זה לא כביר לחתונת יבמתך פֿ. ולא הלכתי מחסר פנאי ומעבודה קשה. —

בלתי ספק שמעת שמץ דבר כי פגעו בי בימים האחרונים חובשי ביהמ״ד ויכתבו נגדי מררות וזלזולים. ראשית חטאתי היו שירי הקטנים שנדפסו „המאֹרות הגדולים״, „אשקא דריספק״, „עמוד הענן״, „ראשי עם הארץ״ „ברבורים אבוסים״, והאחרון הכביד הוא מאמרי „בזכות של הרבנים״ אשר הקים מאחורי תנוריהם את כל פרעושי בתי המדרש בארצנו והנם נתרזים מתוך פניקטיהון. בתחלה דנוני בצואה רותחת בגרף של רעי הנקרא „הלבנון״, בשנים שלשה מאמרים; ואחרי כן הדפיסו חוברת מיוחדת „מלחמה בשלום״; שמה יחרפו ויגדפו אותי ואת ליליענבלום ואת המנוח מאפו; עלי יאמרו כי באתי על כמה נערות מאורסות, וכי אוכל אנכי בשר החזיר השקץ והעכבר; על מאפו יאמרו כי מיום צאת ספריו לאור „אתוספו כמה ספסלי בבתי הזונות״; וכיוצא מדברים מבוערים כאלה; ולא עוד אלא שבחוברת ההיא יתקוממו כנגד ההשכלה ופעולותיה המוחשיות, יחדשו עלינו ימי הרא״ש ור״י פאָללאַק, ויאמרו על בני דורנו שחפצים המה להפוך הקערה על פיה. בגלל הדברים האחרונים האלה לא יכולתי לשים מחסום למו פי ואכתוב גם אני מאמר רחב (אקרא לו „דמי מלחמה בשלום״) והשיבותי את ערלי הלב על עקב בשתם; רבתי מידם את ריבי ואת ריב מיודעי הנזכרים, נקמתי את נקמת ההשכלה ותקנת הדת המחוללה בפיהם, ואגב ריהטא גליתי דעתי כעין Confession de fois במעמד אומתנו ובדרכים המובילים לתקנתו. כמדומה לי שדברי נאמרו במועצות ודעת. ואני טרם אדע איפה אדפיס את מאמרי, כי להתכו חוליות הוליות ולתתו בהמליץ אין ברצוני, ומה גם כי בימים האחרונים אין רוחי נוחה מן המליץ; אין טוב לי בלתי אם להדפיס מאמרי בחוברת מיוחדת. מה דעתך בזה?

הגידה נא לי, שאהבה נפשי, מה שלומך ומצבך ולמה אתה נע בארץ ומה תקותך בימים יוצרו. האם ראית שכר בספרך? פראָזער יספר לי בשמך כי בקיעף חיה אשה אחת עבריה אחת, שפרה אֶלציק שמה, יודעת גם שפת עבר ומשכלת בכל חכמה. אם כן הוא ואם מצאה האשה ההיא חן בעיניך הודיעני

נא את שמה בכתיבתו ומקום שבתה ואשלח לה במתנה את ספרי שירי יהודה, אם תדע כי יעלה לרצון לפניה.

לפי שעה לא אוכל להוסיף, כי עתי קצרה ועבודתי עודנה מרובה: בבוא דבריך אלי והודעתני איפה אמצאך לימים יבואו אוסיף לשוחח בך בנפשי שבעי.

ידידך הנאמן בבריתו וקים באהבתו יל"ג

אגרת שמונים ושלש.

6 יולי 1870 (תר"ל, י"ח תמוז), טעלש.

ידידי היקר, יהושע סירקין!

לרצונך שולח אנכי לך בזה שני השירים „עמוד האש ועמוד הענן" „ראשי עם הארץ", מועתקים לשמך ע"י אחר, השיר „אשקא דריספק כו'" אולי תראה בקרוב בדפוס. ועוד נוספות תמצא בזה מאמר קטן ממני נקוב „ודוי הגדול לדניאל באגר", את המאמר הזה לא קבלו לדפוס בהמליץ והושב לי חזרה ע"י ליליענבלום ושולחו אנכי לך למען תשפוט האם היה למו"ל המליץ צדקה להשיב פני בהדפסת זה המאמר, אחרי אשר מאמרי הראשון בושה"ר הנדפס שמה הקים עלי את המחרפים והמגדפים ואיפה אמצא מקום עתה להלחם ולעמוד על נפשי אם המליץ לא יקבל מאמרים כאלה. — בשבוע הזה כליתי את מאמרי „בינה לתעי רוח", והיא תשובה על החו' „מלחמה בשלום" ושלחתיה לאודיסא לליליענבלום ובקשתיו באופן שלא יקבלו אותה בהמליץ (ולבי ידע מראש שלא יקבלוה, כי מגלה אנכי נבלות הרבנים ומפשיט אותם ערומים) שידפיסנה בחוברת מיוחדת. אין דעתי כדעתך על דבר ריבנו עם הרבנים; הָרִיָא, היא היהדות הרבנית, ממילא לא יפול מחמת שמשוגעים בעלי כח למעלה מן הטבע יחזיקו בידו; ועוד שאוי אוי לנו אם תפול הרבנות ממילא, שאז נגיע אל המעמד הדתי שאחינו ב"י באשכנז עומדים עליו, אשר כמעט כלם הדיוטים ואינם יודעים את התורה, כלם אינם יודעים מאומה שיהודים המה, רק שמא בעלמא; וזה איננה התכלית המבוקשת לדעתי והדרושה לנו: צריכים אנחנו תיקון דתי שיבוא בזמנו ובמועדו ע"י כח גברא, ע"י אנשים יודעים את התורה, ולא מעצמה וממילא אשר אז תרחב הפרצה מאד ואין אנחנו בטוחים שבנינו לא יעזבו לגמרי את היהדות על פנינו. — יהיה איך שיהיה מאמרי יצא בקרוב לאור ובלתי ספק יטיל סער גדול בין נושאי הרבנות ושבו להתנפל עלי באף ובחמה ובקצף גדול.

אבקשך ידידי להודיעני פעם בפעם את מקום שבתך למען אוכל לשלוח לך מספר עקו. מן החו' הזאת להפיצם בישראל, כי זה הוא העיקר שיתפשט המאמר הזה יותר ויותר בין בני עמנו. — שני השירים הרצופים בזה יוכלו להשאר תחת ידך, אבל המאמר ודוי הגדול תשיב לי בקרוב במהרה, כי אין לי אחר ממנו. ותודיע לי דעתך על שירי אלה כי רבים כמוהם תחת ידי ובחפצי להוציאם לאור בשירי יהודה מחברת שנית. הגידה נא לי האם ראית סימן ברכה בספרך „הדוממים"?

אשתי שבה לביתה אבל לא לאיתנה ועודנה חלשה ורפת כח, וזקנה קפצה עליה בלא עת, ולפעמים יגבר רפיונה מאד ויחריד לבבינו; עיניה זולגות דמעות תמיד בלי סבה מכרחת רק מאין אונים וחסר כח. מה תהא אחריתה — לא אדע! מאתים רו"כ הוציאה במסעה בחו"ל ומעט מן התועלת צמח מזה; ועוד עד היום לא ימוש רופא מביתי ובית הרפואות לא יחדל מפטם ומרַקח צרי ורפואות לה.

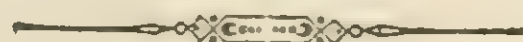
אולי תוכל לעשות פרופאגאנדאָ בפ"ב שישתדלו „מפיצי ההשכלה" לאסור על המ"ע הלבנון לבוא לרוסיה. בקרוב תקרא בענין הזה מאמרי בלי חתימת שמי במ"ע "День„, בו אשים פני להקומיטיט שישים לבו על דרכי הלבנון הזה, כי מרבה הוא עלטה ואפלה בתוכנו ומחזיק ידי מרעים ורבנים. אנכי לא אוכל בעצמי לכתוב בקומיטיט מחמת שהלבנון פגע בכבודי ופרסם את שמי ויאמרו הבריות בשבילי אני עושה זאת; הנה גם אחיך חבר להקומיטיט, גם אָחי חבר להם (לאחרון כתבתי על אדות זאת), דבר על לב אחד מהם שיגע בענין הזה במושב הקומיטיט ובלתי ספק יחזיקו האחרים בדעתו, כי הדבר הזה באמת נחוץ לטובת השכלת היהודים. — ה' אַדאָלף לאַנדוי, סופר מהיר בשפת רוסיה, חפץ להוציא לאור פעמים בשנה ספר בשם Еврейская библіотека, וישם פניו אלי שאחזיק בידו ואשלח לו מאמרים. ומבטיח לשלם בעד העבודה הזאת. האם שמעת או ידעת מחפצו של ה' לאַנדוי? ומה יאמרו הבריות לזה? — צר לי כי קצרת דבריך ולא הגדת לי דעתך על אדות החכמים שנודעת להם פנים בפנים ואשר אנכי אך לשמע אזן שמעתים. מר' אברהם קראָכּמאַל קבלתי פריסת שלום ע"י ליליענבלום, ובקש שאשלח לו ספרי, ועד כה לא שלחתי עוד מאפס פנאי לכתוב. — אבקשך להודיעני איזה פרטים מחיי אברהם אחי ומהנהגתו הביתית. — האם תשאר ימים רבים בפ"ב? אולי יעזרני אלהים ואבוא גם אנכי לפ"ב בחדש תשרי הבע"ל. — הודיעני מתי תהיה בקאָוונאָ; ערגה נפשי לראותך. יבמתך צ... אמרה לבקר אותנו בטעלש; ואלו באת גם אתה עמה כי אז היה לנו שמחה שבעתים, וביתי ב"ה רחב ידים, ותוכלו לגור בלכם אצלי. ממכתבך ראיתי כי פרקך נאה וכי מעורב אתה בדעת עם הבריות, ומלוח תמונתך ראיתי שגם זקנך מגודל. — תבניתי ותבנית אשתי אינן תחת ידי

ולא אוכל לשמחך בם. — ביום כ"א כסליו תמלאנה לי ארבעים שנה לשנות חיי; והרי אני כזקן לפניך!

סלח לי כי על פסת נייר קטנה אנכי כותב; בשביל העקונומיא עשיתי זאת; ואתה הלא עקונומיסט אתה; ואל תסתכל בקנקן. — להאשה שפרה אייגעס לא אשלח ספרי אחרי אשר לפי דבריך השליכה אחרי גוה את הליטרטור העברית, ומה תמצא בשירי דברים וינעמו לה עתה בשימה פניה לשפות ולידיעות אחרות! — ברך בשמי את פ... ואישה; בקרוב אכתוב לה ביחוד, כי עד היום לא היה לי פנאי; בין כה וכה הבה לה ולאישה ברכתי „מז"ט" והעלה זכרוני לפניהם. גם את דיללאָן האב והבן .... תברך בשמי לשלום. מאשתי הודעתיך; ובנותי טובות ובריאות יפות ומשכילות; בתי מיננא גדלה כעל מים רבים ואף כי רק ט"ו שנה מלאו לה ביום המחרת לשושן פורים העבר, בכל זאת מראָה כמראה נערה שהגיעה לפרקה; והיא תהיה יפה עד מאד. ואני ידידך כפעם בפעם חלש ורפה כח וחרד על בריאותי; ראשית הפצי וקץ כל מאויי לצאת עוד הפעם בימי חיי מן העיר הקטנה והנכחדת הזאת אשר אנכי גר בה עתה. אם ימלא חפץ לבי זה — אלהים הוא היודע!

אחבקך ואשקך ואאמצך כחותם על לבי לב הומה לך כל הימים.

יל"ג.

אגרות
יהודה ליב גארדאן

(מן שנת תרי"ח עד תרנ"ב).

נאספו ונערכו

ע"י

יצחק יעקב וויסבערג.

כרך ראשון

חלק שני.

ווארשא
בדפוס האחים שולדבערג, דזיקא № 1
שנת תרנ"ה לפ"ק.

Письма Л. О. Гордона

собранныя и редактированныя

И. Я. ВЕЙСБЕРГОМЪ

ВАРШАВА
Типографія Братьевъ Шульдбергъ, Дикая № 1.

1894.

Дозволено Цензурою.
Кіевъ, 11 Іюля 1894 года.

תרל"א.

אגרת שמונים וארבע.

טעלשען 1 נאָיאבר 1870 [תרל"א י"ט חשון].

[להר"י סירקין]

חלילה לי מקצוף עליך ומגער בך, ידידי איש חמודות! כי האף אמנם תדמה כי מבעלי אגרופין אנכי המכריחים את זולתן לקבל דעתם? גם בדברך אלי דברים קשים כגידים על הטפלי בנבלת החמורים ועל צאתי לריב את הרבנים ההולכים בחשך ומפסיעים על ראשי עם קדוש, (אע"פ שלפי דעתי הוכוח בזה סוף סוף מביא לידי איזה תועלת אם מעט ואם הרבה ולא יכלתי להפקיע עצמי מלעמוד בקשרי מלחמה זאת אחרי אשר השיגוני בין המצרים), למדתי זכות עליך באמרי כי לא דרך חיי דרכך ועל כן לא כמחשבותי מחשבותיך; הנך שט ועובר בערים גדולות ובא במגע ובמשא ע"פ רוב עם האנשים אשר כבר נשרו נוצותיהם הישנות, אין מועקה במתניך ואין הבלי המתעתעים תמיד לנגד עיניך, על כן אתה אומר „הנח להם והם כלים". אבל לו ישבת עד כה כמוני בערי זאַמוט וראית עין בעין כמה גדול כחן עדיין של הרבנים אשר הביאו ומביאים עד היום עלינו קללה ולא ברכה, ולו היית בא כמוני במגע ומשא עמהם על כל מדרך כף רגל מהיותי משגיח לבי"ס לעברים, כי אז דנתני לכף זכות כי כשל כח הסבל לשאת את י' קבין של שטות אשר חלק להם ה', מבלי להרים קול כנגדם. נוסף לזה אנכי עוסק בעצמי בחינוך בני ובנותי ומצאתי את עצמי מחוייב לעיין בדבר איזה הדרך הישרה שאורה להם בדברי שמים? האם יכל אוכל לשום עליהם את כבד האבנים ונטל החול, הנקרא בפי הרבנים קדש, אשר שמו עלינו בקטנותינו, ולאמר להם ק־ש לכל אשר יאמר העם הסכל הזה קדש? או אולי אגדל אותם בלי כל דת ואמונה כאשר יעשו רבים מן הקוראים עצמם משכילים, לבשתם ולבשת אומתנו ולרוע מזלם של הילדים המגודלים בעצמם? וא"כ לא נשאר לי בלתי אם לזרות המוץ מן הבר ולהורות להם לכתחלה להיתר דברים רבים שהמה אצל העם בחזקת איסור — ומי יראה לי הגבול אשר עדיו אבוא ולא אוסיף? ואם על בינתי לבדי אשען מי זה לידי יתקע כי דרך ישר בחרתי? ובין כה וכה אחרית ילדי תלויה בהם, כי אינני יורע מה יעשה בביתי אחרי ואיפה ישתפום מי החיים. והנה מתוך העסק המעשיי בדבר זה באתי ג"כ למשא ומתן של הלכה. אמת, ידעתי כי לא בכח דברי אטה את לבב הרבנים לתקן

את הדת והאמונה שתהיה מוכשרה לחנוך הילדים לפי צרך השעה, ובנותי לא תעגינה בחנוכן עד אשר תצא הדת המתוקנת לאור, אבל לזה אין אנחנו אחראין; ואם לא יביאו דברי פרי לי ולבני אולי יביאו איזה תועלת לאחרים. ויהיה איך שיהיה ישמח לבי כי הפכת מדת הדין לרחמים אחרי קראך את מאמרי, אשר עוד לא הגיע לסופו; ומדעתי אותך לאיש אמת, אקבל דבריך פשוטם כמשמעם; וכן חרצו משפטם לטוב על מאמרי זה גם אנשי אמת אחרים, כמו בעל המפתח, ליליענבלום (שנאת החנופה ומשפט מיושר הוא אחד מראשי תבונות נפשו) ועוד אחרים. וצר לי מאד כי נפל חלק המאמר הזה להדפס ב מ ל י ץ אשר מעטו קוראיו בין היראים ובכלל איננו מרוצה לעם הקוראים: ונוסף לזה הוא נדפס בשבושים ושגיאות ובאותיות מקולקלות ומבולבלות אשר אי אפשר לקורא לרוץ בו ולהבינהו על בוריו, ועוד שבשני מקומות נשמטו כמה שורות שלמות מיראת המסדר מפני ההמון; על כן אלו היה באפשר להטות את לבב מי ומי מן הנקראים על ההשכלה לקחת על עצמו את הוצאת הדפוס להוצאה שנית, אשר לא תעלה יותר מחמשים רו"כ אם נדפים אלף עקז., ואולי עוד ימעט מזה, אז הייתי נותן לו הרשות לזה וגם הייתי שולח עקז. א' מתוקן מכל השגיאות ומסודר כהלכתו. דבר נא על לב ה' לעאָן ראָזענטהאַל, הוא בן עירך ובלתי ספק גם מיודעך, וכן הוא גם מיודעי, והוא חבר ראש בחברה המַשכלת לרבים, אולי ימצא הדבר חן בעיניו והודעתני מזה.

נואשתי מלהדפים איזה דבר עוד על הוצאותי כל זמן שאנכי יושב בעיר קטנה, אשר אי אפשר לי לעסוק במכירת ספרי. אבל זה לא כביר בא אלי במכתב המו"ל השחר ונדרשתי לו לשלוח למכתב עתו איזה משירי ומספורי; ואם תקרא את מחברותיו, תפגשני שם. בחו' הרביעית יהיה נדפס שירי הידוע לך בשם „אשקא דרישפק" ומספורי אנכי שולח לו את הספור „אחרית שמחה תוגה". לא ידעתי אם תדע את טיבו של הספור הזה.

את בתי הקטנה, הצעירה ארבעה חדשים מבנך, נתתי לריגא בגמנזיום הרוסית הנקראת בשם לאַמאַנאַסאָף. והנה לבתחלה לא בשביל התכלית היוצאת מן הלמיד לבנות ישראל בגמנזיום, אשר לא ישרה בעיניך, נתתי את בתי שמה: כי אם שתלמוד באופן מסודר על פי פראָגראַם ידוע ותתגדל בעיר גדולה בין אנשים מהוגנים ומדברים שפה ברורה; והנה בשביל זה אנכי מוציא על בתי זאת מאתים רובל יתרים לשנה אע"פ שלא הייתי מוכרח לזה, כי יש גובערנאַנטין בביתי, המלמדת בבית הספר לנערות אשר לי ועוסקת גם עם בתי הבכירה. אבל בגופא דעובדא שגית, כי הנערות הגומרות למודן בגמנזיום, אפילו מבנות ישראל, מקבלות רשות להורות לאחרות בלי הבדל דת; בעיני ראיתי מכתב תעודה כזה בידי אחת הנערות שכלתה למודיה בקאָוונאָ: ובת קאַפּלאַן לא בקרה בגמנזיום, כי אם עמדה ותבחן, ולמדה למודיה בשפת אשכנז ולא בשפת רוסיה; והמורים האשכנזים צרי עין ואבירי

לב כביסמאַרק בעצמו, ולא יתנו לבעלי דת אחרת זכות כזאת. אבל לא כן הרוסים. ובכלל מסרתי את בתי ללמוד שם, כמו שאמרתי, שלא על מנת לקבל פרס אח"כ; וה' יעשה הטוב בעיניו. — בתי הבכירה, בת ט"ו שנים ומחצה כעת, מתגדלת תחת יד הגוברננטין שאמרתי ותחת ידי; וכבר תמהר לדבר ולכתוב בשלשת השפות רוסית אשכנז וצרפת, ושאר חשלמות כמנהג בנות ישראל המשכילות.

נכספה נפשי לדעת מה עשה אלהים בך. ולמה תחלה לבי בתוחלת ממושכה ולא הגדת לי במכתבך את כל אשר עמך? ועתה אנוס אנכי לחכות עד בוא דבריך אלי שנית. האם תשתקע לגור בפ"ב? סוף סוף הלא אבוא לפ"ב ואֶראה פני אחי; ומה ינעם לי למצוא גם אותך שמה.

אשתי עודנה רפת כח וחולה לעתים קרובות. בקיץ העבר היתה בקאֶניגסבערג והוציאה מאתים רו"כ; וגם עתה לא ימוש רופא מביתי ובעלי האפותיקי יחלקו שלל ועל כיסי יפילו גורל.

רבה עלי העבודה מדי יום ביומו לעת כזאת; מן השעה התשיעית בבקר עד השמינית בערב. מורה אנכי בעצמי לבני, שתים שלש שעות ביום ושעה אחת לבתי; אבל ב"ה בריא אנכי עתה מאשר עד כה, ובכן הוקדמה הרטיה*) למכתי, וזאת היא ישועתי.

ברך בשמי לשלום אחות אשתך פ.; האם עוד לא בא המלאך לבשרה כאשר בשר את שרה? אם תראה את ד. (ישראל ליב) תגיד לו כי ה' ב. מפה השליש תחת ידי [ב]עבורו שטר חוב (וועכּסעל) על סך 170 רובל על זמן חצי שנה מיום כ"ח אויגוסט העבר.

היה שלום ויחזק ה' את כח זכרונך לזכור כימי קדם את ידידך הנאמן לך את יל"ג.

אגרת שמונים וחמש.

7 יאַנוואַר 1871. [כ"ו טבת, תרל"א] טעלז.

ידידי ורעי, בעל דעי, המבין מרחוק לרעי**)

תקותי, ותקות אחרים בדבר, נשארה מעל; בקאָוונאָ כבר בא אחר ואני כאשר הייתי אהיה, מטעלז לקברות אובל.

---

*) רטיה פּלאַסטער: מחזירין רטיה (עירובין ק"ב) העורך.

**) על האגרת הזאת לא נרשם שם בעליה רק מתוכה מוכח שהיא נכתבה לרמ"ל ליליענבלום. עי' להלן. העורך.

מפראָזוער קבלתי רק מכתב אחד מפ"ב ועניתי לו זה ימים רבים ופליאה גדולה בעיני כי מן היום ההוא לא שב לדבר אלי דבר. ביום כתבי אליו כתבתי גם לר' י"ה סירקין וגם הוא לא ענני. מה זה ועל מה זה? אולי תכתוב בקרב הימים לפראָזוער תשאל את פיו פשר דבר.

גם אנכי כמוך אדברה: רב לנו אַבד את כהנו לדעת לדבר דברי שכל על אזן לא שומעת; רב לנו פזר את דרכינו לזרים, ולשלוח לכתבי עתים מאמרים אשר המה בידי המוציאָם לאור כ„כי הנה כחמר" ביד הפיטן, ברצותו מרחיב וברצותו מקצר, ברצותו מקרב וברצותו מרחיק, ברצותו מישר וברצותו מעקם; והוא שוכח שמו"ע הוא מיצר שההזיקו בו רבים והוא עושה בו כאדם העושה בתוך שלו. בכל זאת נראה לי שהיה טוב ומועיל להוציא את מאמרינו בחוברות מיוחדות כדי שיהיו דברים מנוקים מן השגיאות שעלו בם בדפוס המשובח שנדפס בו המליץ וכדי שיהיו לאחדים בידי החפצים להגות בהם ולהוסיף עליהם. הגידה נא לי דעתך בדבר מאמרי בלת"ר*); האם לא עבר זמנו עתה להדפיסו בחוברת שלמה? היוכלו עוד חציו להגיע אל המטרה אשר הצבנו לנו? בחוברת הרביעית מן השחר נדפסה ההשמטה מן המאמר ההוא. הגידה לי אם יבוא השחר לידך; אם לא תוכל לקבלו חנם מיד ה' סמאָלענקי אם תשלח לו לפרקים איזה פרקים.

השחר מוצא חן בעיני מאד, המסדר אותו הוא איש כשרונות ומלא טוב טעם ודעת. בהפץ לבב אנכי שולח לו את מאמרי; ומאד ינעם לי אם אפגשך גם אותך שמה. בחוברת החמשית יודפס שירי „ושמחת בחגך" אשר ידעתי כי ימצא חן בעיניך כי לא נופל הוא מן הראשון אשר כל קוראיו מצאו בו קורת רוח. עוד יבוא במשך הזמן שיר אחד מעין זה הנקרא „קוצו של יוד" ועליו יקרא שם ידידתנו מרים מאַרקעל. בו יספר מקרה אשה עבריה אחת שנפסלה גטה בשביל יוד יתירה בשם הלל (האם כדין וכהלכה הוא?**) ובשביל זה נתעגנה כל ימי חייה ואת כל התלאה המוצאת אותה בשביל זה. הא לך בזה הבית הראשון מן השיר לדוגמא... מלבד זה יודפס בהשחר מאמר גדול ממני נקוב „ארץ בבל העתיקה וחכמיה". ראשיתו נדפסה זה שנים רבות בהצפירה אבל לא נשלם מפני שעמד המו"ע הטוב ההוא לצאת, ועתה יבוא כתמו, ויש בו כלאחר יד דברים העלולים לפקוח עיני הקיראים בספורי תורת משה ובהאגדות השייכות לזה. גם ספור אחד ממני נקוב „אחרית שמחה תוגה" נשיאו לקוח מחיי החסידים יבוא בהשחר. ה' סמאלענסקי לקח על עצמו להוציא לאור קובץ שירים ממני, והנה אנכי מכין בשבילו קונטרס קטן נקוב: גם אלה משלי יהודה, משלים קטנים

---

*) ר"ת בינה לתועי רוח. העורך.

**) אין הדין כך [עיי' ש"ע אה"ע סי' קכ"ט סעי' כ"ח], אבל אין מקשין על מעשה שלא היה ולא נברא אלא למשל. העורך.

לילדים גדולים". מעט מן המשלים שיבואו בו ידועים לך וכהמה רבים. אם אין לך השחר הגידה לי ואשלח לך פעם בפעם כל מה שיודפס שם משלי. מחכמה דברת מה שדברת על משלי הפה שאסר, וגם אנכי בעצמי הבינותי את מחסורו במקום שהראית ואשתדל לתקנו. כי ראשית חובתנו היא שיהיו כל דברינו מיוסדים על אדני האמת הגמורה ואז נוכל לקות שלא יעלו דברינו בתהו כי האמת מפץ הוא וכלי מלחמה נורא מאד לכל ההבלים והזיות, וסוף סוף לא יעמדו נכחו ונפלו ואין מעמד.

מכין אנכי לדפוס גם מחברת ב' משירי יהודה והנני נותן לך בזה שיר קטן אחד שכתבתי כעין הקדמה לה, ואבקש לשמוע עליו את דעתך ודעת שאר משבילי אודיסא הישרים בלבותם.

להזורנאל שה' לאנדוי בס"ט פ"ב מוציא בשפת רוסיא כתבתי מאמר ארוך על אדות הספרות העברית החדשה. בהמשך המאמר אנכי מזכיר לשבח גם את שירך ק"ר**) ומצטער אנכי שלא נכתב בסגנון יותר פשוט והמוני למען ירוץ כל קורא בו, ועוד אמרתי שם שאין נפש היפה נחה בזה שאתה עושה דבר יקר כזה שהוא שוה לכל נפש כלי זין להלחם בו את שנואי נפשך אתה. את אויבי הכלל אנחנו נלחמים ואתה עוזב רגע אחד המערכה ומבקש את אויבך מתמול שלשום להנקם בו נקמת גופך.

איעצך להדפיס גם את השמטתך בהשחר, ותקדים לה דברים אחדים ותבקש ממנו עקו. אחדים. וזה לא ימנע אותך מלהדפיסה גם בהמליץ החדש.

מי יתן והתעורר ה' טראַבּטמאַנן לבוא לעזרת ה' בסופרים, כי איש הוא אשר כהו בפיו ואונו בקסתו ואלו המה כלי זיינם של יעקב ובניו; ובלתי ספק יזכהו ה' לחדש איזה דבר הלכה ולאמר דברים שראויים להשמע וממנו יראו רבים אחרים אשר יש לאל ידם לעשות ויעשו ועל יד על יד יתלקטו אלינו מכל קצות המחנה אנשים אשר נגעה אהבת עמם בלבם ואשר נגה אור הדעת במחם. אומר אני שבל או"א מישראל בימינו אלה שיש בכחו לעסוק בדברים המועילים לתקון אומתנו העלובה בין תקון מוסרי או דתי או חמרי והוא יושב ומפנה לבו לבטלה ואומר מה נאה מקרה זה מה נאה מעשה שהיה זה, הרי זה מתחייב בנפשו וקולר הרבים תלוי בו.

כי ה' טראַבּטמאַן אדם עשיר למדתי בעצמי מבללא ששלח את מחברתו אלי לא בעצמו ובכבודו כי אם ע"י מלאך ע"י שליח ע"י ה' דובזעוויץ. והנה כשיתגלגלו הדברים לידי כך תוכל להבליע לה' טראַבּטמאַן שגם אני ב"ה אינני מן המחזירים על הפתחים, וגרי עירי וסביבותי כמו „נגיד" יחשבוני והיה הספר אשר יצא לי מהיום ראשונה בדפוס אשלח לה' ט"מ למנחה שלא ע"י אמצעי חלף מחברתו.

שירי „אשקא" שלחתי בעצמי לה' סמאלענסקי; ולמה אתה חושדני

**) קהל רפאים. אמור מכאן שהאגרת הזאת כתובה לה' לל"ב. העורך.

שאזייף הזמן שבו נכתב ספורי „שני ימים" וכו'? ומילתא שאין בה הנאה לא משקרי אנשי! הרי לך מכתבו של א. מאַפו נכתב בשנה ההיא בעצם ידו על הכ"י ההוא שממנו נדפס הספור ושנשאר באודיססא, ולא עוד אלא שחצי הספור (ג' עלים) שלחתי לה' צ"ב בשנה הראשונה לצאת המליץ והיה מונח תחת ידו ולא הדפיסו עד שבא אחד ממבירי בפוניוועז „אייזיק טרויב" שמו, והעיר את רוחו לשוב ולדרוש ממני החצי הנשאר ולהדפיסו. אם מצא חן בעיניך גם תכן הספור גם סגנונו ישמח לבי, כי גם יתר ספורי כתובים בסגנון זה אף כי לא דרך אחד להמה. ה' צ"ב כפי הנראה יחר אפו בי כי השיבותי פניו ריקם ולא שלחתי לו מאמרים לראשית צאת הוויעסטניק שלו, כי לא חפצתי לבנס לסעודה עד אשר אראה את השלחן ערוך ומי ומי המסובין ומה יערך לנו במה"ע אם מאכל כל אדם או רק מורסן וסובין. חוששני לו לה' צ"ב (והחוששין מרֻבין), שממכתב עתו זה יצא „לא יער ולא דבין". הנה הוא בעצמו מודה במכתבו אלי שלא למד מעודו דקדוק לשון רוסיה, ומעודו לא כתב מאמר בשפה זאת בדפוס, והנה פתאם לפתע קם ויהי לרידקטור — ואעפ"י שלקח לו לעוזר סופר רוסי שלא מאחינו הרי זה קדירא דבי שותפי. ומי ידע מי הוא ומי יאמין בו? ואולי יכשל העוזר ונפל העזור ויחדיו כל המחזיקים בו ישובו לביתם בבשת וכלימה.

אם יגיע לך מזה טובת הנאה הבה אחזיק בידך בקול מבשר ואשלח לך לעתים מזומנות מאמרים בלשון הזה הצח והמצוחצח לצחצח —

ועוד זאת. בשנת תרכ"ב או תרכ"ג חפצתי להדפיס הספור בהכרמל ואולם ר' שמואל יוסף פין חפץ להשמיט במקומות אחדים איזה שורות ומהם גם המאמר „קשה להם לישראל" כו' שאתה מישבחו ומהללו, ואנכי לא נתרצתי ובכן לא נדפס.

אלו הייתי יודע מקום שבתו של ה' מיזעס בלייפציג הייתי שולח לו ספורי עולם כמנהגו ושאר דברים ובא עמו בברית, כי רואה אנכי שאחינו בשרנו הוא בעצמו ובבשרו ובדמו בנפשו.

מה היתה אחרית שיחתך את ר' ליבוש חארי? מי הוא זה ואיזה הוא? כמדומה לי שראיתי את שמו באחד מכתבי העת העתיקים כמו בכורי העתים? הגידה נא לי במה כחו גדול? (ע"כ נמצא בלי חתימה).

[יל"ג].

אגרת שמונים ושש.

3 מאַי 1871 [כ"ר אייר תרל"א] טעלשי.

[להנ"ל]

ידידי!

כל מכתביך ופתקאותיך אלי באו. בשלחי ביום 22 מאַרץ דיפישא להד"ר סאָלאָווייציג שלחתי אחרת גם לך, נו' 86, וביום 24 מאַרץ הגיעתני תשובה מן הטיליגרפהענבוראָ אשר באודיססא „שהטיליגראממא נו' 86 לא נשלחה לבעליה מבלי דעת מקומו". אבל עתה אין לך לחזור ולבקש את האובדת מחמת שאין לך בה עוד חפץ. עד היום הזה לא קבלתי שום תשובה מאת הד"ר סאָלאָווייציג, ואולם אגלה את אזנך כי אחי אשר בפ"ב נועץ עם ה' צעדערבוים וע"פ עצתו כתב אלי שלא אקבל את מקום המורה בת"ת ולא אסע לאודיססא. וא"כ המשא ומתן בדבר הזה למותר וללא הועיל.

הטיבות כי העירותני על הגמרא בב"ק (פ"ב ע"ב) *) בדבר הלנת המת בירושלים, ואנכי אוסיף לך שבזוהר פ' נשא (זיטומיר תרכ"ג דף קמ"ג:) נאמר: מאן דאקרי אדם ונשמתא נפקת מניה ומית, אסיר למיבת ליה בביתא למעבד ליה לינה על ארעא, משום יקרא דהאי גופא דלא יתחזי ביה קלנא דכתיב אדם ביקר בל ילין, אדם דהוא יקר מכל יקרא בל ילין. מ"ט, משום דאי יעבדון הכי נמשל כבהמות נדמו כו' והאריך בסוד זה ולא זכר אף במלה אחת שהוא איסור דאורייתא וסמך דבריו על דרשתו בפ' אדם ביקר בל ילין אשר לפי דעתי טובה ממנה דרשת הגאון ר' משה יאָג מווילנא שמצא אסמכתא לאיסור הלנת המת בפ' „תצא רוחו ישוב לאדמתו ביום ההוא". לעת מצוא אשוב לדבר בדבר הזה אבל לא במגיד, כי כבר פצו שפתי ודבר פי שלא אוסיף לדבר בענין הזה עוד במ"ע ההוא. במאמרי ונקיתי מפשע רב אשר בלתי ספק כבר קראת את כלו נשתרבבו שגיאות קלושות אחדות. אנכי כתבתי למשל „שלא יכשלו בלשונם ולא ינקשו בשנונים" כלומר בחדודים ובלצנות והמו"ל לא הבין כונתי והדפיס בשנונם כפי הרגיל על לשונו מתפלת היה עם פיפיות; וכן כתבתי בהלכות של עמעום ונדפס של עממים שאין לו שחר—. אבל בדרך כלל נחה דעתי במאמרי זה וביחוד בזה שנדפס בהמגיד שהפאַנאטיקים מתפארים ואומרים שרק להם לבדם הוא ואנו אין לנו חלק בו; ועתה עיניהם רואות ונמקות בחוריהן.

*) עיי' סנהד' פ' נגמר הדין (מ"ו ע"א) במשנה כיצד תולין, ד"ה ולא זו בלבד וכו'. העורך.

גם אנכי מרגיש שהשיר אשקא דריספק טוב מן השיר ושמחת בחגך, אבל בזמן הראשון קודם מן האחרון. אבל אין מעלת השיר תלויה בזמן כתיבתו כי אם בחומרו ובמעמד רוח המשורר. בחו׳ השמינית של השחר נדפס ראשית „גם אלה משלי יהודה" ואעירך על השיר הראשון „למי אני עמל" ועליך לדעת כי השירים האלה יבואו בהמשך כמה חוברות ובתוכם יבוא משל אחד „הצפרדעים המבקשים להם רב" ערוך כנגד הרבנים החדשים; תקרא ותשחק. ועוד ידי נטויה לכתוב לשירים האלה סוף דבר „עפילוג". מן הקונטרים גם אלה משלי יהודה יהיה לי מאה עקז. ע״כ תודיעני בטובך למי מהמשכילים באודיססא אשלחנו. — הנני מבליע בזה בחשאי ב׳ רו״כ בעד הדיפישא ששלחת לי.

הלוה״ט לעולם כמנהגו קבל על עצמו להדפים ה׳ פראָזער אבל גם הוא לא מלא עד היום אחרי דברו (ע״כ נמצא בלי חתימה).

יל״ג.

אגרת שמונים ושבע.

טעלשי אשר בקאוונא 20 מאַי 1871 [תרל״א י״ב סיון].

כבוד ידידי הנכבד הרב החכם המפורסם
ר׳ שמואל יוסף פין נ״י.

עוד לא הספיקה לי השעה לעין אפילו כל שהוא בספרך היקר שקבלתי ביום אתמול ומפני הכבוד הנני ממהר להשיב לך על מכתבך ואומר כי כלבך כלבי טוב אליך כאז כן עתה, כי כבד אכבדך והרבה ארבה להוקיר את ערכך ואת חכמתך, ככל אשר אתה מְראה במאמרי על ספרי ישראל וסופריו בזמננו הנדפס בבבליותיקה של א׳ לנדוי שהזכרתי בו שמך לשבח כי לך יאָתה; וא״כ נפשי לא נקעה ממך ומימי לא הסחתי דעתי מן הכבוד ומן היקר אשר חיבים אנחנו לאדם המעלה מצוין בדורנו כמוך. ואם משכתי ידי מכרמלך בשנים האחרונות הוא יען שלא ישרה בעיני תבונתו ודרך הנהגתך בו והאופן שאתה משתמש בו באַלפך דעת את העם והיא אמנם מחלקת ישנה בינינו, מחלקת בדעות שאיננה נוגעת אל עצמנו ואל בשרנו ואל כבודנו. לבי בטוח שבל מה שדברתי והדפסתי בזמן האחרון במליץ ובהשחר וגם בהמגיד לא היית מדפים אתה בכרמלך או לכל הפחות היית שולח יד לשנות מן המטבע שטבעתי בם. הזכור

תזכור כי זה שנים אחדות שלחתי לך להדפים ספורי הקטן „שני ימים ולילה אחד" וגם אתה וגם רעך ר' חי"ל קצ"ב נ"י מצאתם לנחוץ למחוק שורות אחדות ולתקן במקומות שונים ובשביל כך לא הדפסת אותו ועתה הספור הזה נדפס ע"י ה' צ"ב ולא נפל דבר מדבריו ארצה. על דברתי שבכל פעם ופעם כשהייתי עורך דבר בשביל הכרמל חלפו על פני שתי תמונות מיָראות, מזכירות אותי לשום רסן מתעה על לחיי מחשבתי, והנה הצינזור והרידקציון. נוסף לזה לא התנהגת בכרמלך בזריזות וחריצות כדרך התגרין אשר זה הוא ראש פנה לכל משא ומתן ועי"ז מעטו קוראיך וחדלו סופריך והוכרחת להעזר מן הבא בידך. חלילה לי בדברי אלה מלכון לחלל את שמך ולזלזל כבודך אבל מספר אנכי דברים כהויתן שבלתי ספק אתה בעצמך מכיר ומרגיש בם, אחרי אשר הם הביאוך עד הלום לחדש פני כרמלך ולעמוד מלהוציאו מדי שבת בשבתו. אלה הנה הסבות מצדך שהרחיקוני ממכתב עתך, ויש עוד סבות אחרות גם מצדי המונעות אותי בכלל מעבוד הרבה במכתבי העת לבני ישראל. הקראת את שירי „למי אני עמל" בהשחר חו' ח'? ובאמת למי אני עמל ומשחית תמצית בריאותי ומעקם גבי ומכהה עיני ומחסר את נפשי מטובה וממרגוע בשעות המנויות הנשארות לי לפליטה אחרי שעות העבודה הרבות לי בשני בתי ספרי ובהוראָתי בביתי לבני ולבתי? האם תביא לי עבודתי ההיא אף הפרוטות האחדות לשלם את דמי בית הדוהר והנייר אשר אנכי כותב עליו? או אולי לנחול כבוד סופרים אעמול מעין הכבוד אשר הנחילוני „מצדיקי הרבים" במחברתם „מלחמה בשלום" הנדפסה בווילנא ברשיון הצינזור, לכבוד בעלי הדפוס דשם ולהפארת לחכמי ווילנא ולמשכיליה, אשר גם הצינזור בעצמו הד מהם!? והעבודה בחכמת ישראל כבדה עלי יותר משאר העובדים אותה לרגלי שבתי בעיר קטנה אשר אין בה שום ספר מספרי השכלה ושום משכיל על דבר. תשע עשרה שנה אנכי שוכן ערים נכחדות ואינני מקבל שום השפעה מחכמים וטובים ממני וגם עתה אנכי יושב כערער בערבה ונפשי יבשה אין כל מקור חי להרטיבה בו ולהרבות לחלוחית בשרשי עץ דעתי למען יפרח ויעש פרי. נהפך לשדי בחרבוני ארץ תלאובות זאת ועל מה אדברה ואכתבה ואשא דברי? הרק אך מלבו יוציא איש מלים? (ע"כ נמצא בלי חתימה).

[יל"ג].

אגרת שמונים ושמונה.

ידידי בעל השחר!

במ״ע המליץ ש״ז מנומר 30 והלאה נדפס מאמרי „בינה לתועי רוח״ אשר בו דברתי משפטים עם רבני ישראל ומנהיגי הקהלות בארצנו על דרך הנהגתם את אומתם וחנוכם את הדורות. במאמרי ההוא השתדלתי לנגע אם בארוכה ואם בקצרה בכל פרטי הענין הגדול הזה כפי שהביאני לידי כך ההכרח ודרך הלוכי בוכוחי. ועתה בבוא תשלום המאמר לנגד עיני ראיתי כי בין ההמשך שנדפס בנומ׳ 39 ובין הבא אחריו בנו׳ 41 נשמט פרק שלם, בלתי ספק מסבה שאינה תלויה בהמו״ל את המליץ; ע״כ אבקשך לשום את הפרק הנשמט ההוא באחת ממחברות „השחר״ כדי למלאות החסרון ולהיות מאמרי הנ״ל שלם ביד קוראיו.

ואלה היו דברי: האמונה שאיננה מיוסדת על אדני התבונה והדעת רעה היא ומזקת לדת יותר מן הכפירה. הנה אתם מזכירים בכל יום האמונה בביאת המשיח ואחינו המתקנים בארצות אחרות השמיטו את העיקר הזה; אבל לפי דעתנו כאחינו באשכנז המתיאשים בפומבי מן הגאולה וכמוכם המחכים לביאת המשיח בדרך נס כלכם כאחד מכחישים בעיקר הגדול הזה, מפני שסוף סוף תדעו שנפלאות בל יעשו ארין בימינו אלה ובל יפלו אנשים עם ענני שמיא. גם כל מעשיכם ודרכי חייכם מעידים עליכם שמה שאתם משננים בכל יום „אחכה לו בכל יום שיבוא״ אינו אלא מרגלא בפומא ולבכם בל עמכם מפני שאין אתם מוכנים ומזומנים לקבלו ואין אתם מבינים גם את בניכם דור אחר דור לקראתו. יבוא נא בן דוד היום — אחינו המתקנים יוכלו לשוב אליו רגע אחד לאמר: „חטאנו, הננו עבדים לאדוננו!״ והוא יקבלם וימצא בהם אנשי הפץ הרושים לכל חפציו; אבל מה ימצא בכם ובמה תושיעוהו אתם? בפשטים ובהמצאות וב„ודוק״ין של המהרש״א בפלפולי הבל ובדרשות של דופי? הימצא בכם אנשים דרושים לחפצו בבואו לחדש ימינו כקדם? המכם יקח אנשים לשרי מלכותו, לעשות מהם סגנים לאוצרות, יודעי תכסיסי מלחמה, חכמים מדיניים לעמוד בהיכלי המלכים האחרים, חכמי הבנין ומדידת היבשה והנהרות, לבנות שוקים ודרכים וגשרים ומעברות, אנשי דעת יודעי לשון, להיות מליצים ומתורגמנים, סופרים מהירים לכתוב בלשונות עמים רבים, רופאים ומפטמי רפואות, חושבי מחשבות בכל חרושת יד ובכל המצאה חדשה, אכרים עובדי האדמה? מורי הוראות תהיו! ומה תעשו אם תשאר הלכה כמאן דאמר שמצות בטלות לעתיד לבוא? או אולי במנהג הנהוג בממשלת הקהל אצלנו יחזיק ובידכם, כמו שאתם עתה, יתן את

מושבות הממשלה, ואתם תשובו ותקימו ד׳ מיתות ב״ד ושאר העונשין בעד הולדה קטנה שבקטנות מל״ט אבות מלאכות ובעד כל קוץ וקוץ שהוסיפו הפוסקים האחרונים על תרי״ג מצות שדרש ר׳ שמלאי? אם כה תעשו והיה כי תבואו אל הארץ היום וקמו עלינו מחר כל העמים אשר מסביבינו והכחידונו מן הארץ, כי אי אפשר לישובו של עולם להתקיים באופן זה ובפרט בארץ היושבת על טבור הארץ; וירושלים הבנויה מידי בונים כמוכם תהיה לאבן מעמסה לכל העמים.

א״כ איפוא תקותכם לגאולה בכל יום ומעשיכם ודרך חינוך בניכם המה שני הפכים מתנגדים וסותרים זא״ז. ואם חפצים אנחנו לקיים בלבנו ובלב בנינו תקותנו זאת שעליה נשענת כנסת ישראל, צריכים אנחנו לפרשה באופן המתישב על השכל ומתקבל על הדעת, שאם חפץ ה׳ בנו יש תקוה לאחריתנו כמו לשאר האומות שלא אבדו בשטף הזמן ובזרמת מאות השנים; אבל התקוה הזאת לא תוכל להמלאות רק בדרך הטבע, ומי יודע אולי באמת תוכל להמלאות בזמן מן הזמנים אם נהיה מוכנים וראוים לזה, אם תחליפו את שיטת החינוך הנהוג בינינו מן הקצה אל הקצה ותמשמשו בהכשרונות הטובים שחלק הבורא לעמנו לענינים יותר נחוצים ממכליא קרנא ומתגרי לוד ולידיעות שיש בהם ממש, ותגדלו את בניכם המוכשרים לקבל חכמה לאנשים שלמים בתכלית השלמות ומפוארים בכל הידיעות הנחוצות לאדם כלחם נפשו, ותשרשו מלבם מיום גיחם מרחם אמם כל שנאה לבעלי אמונה אחרת, ותטביעו בנפשם בקטנותם היסוד הגדול שכל התורה נשענת עליו, ותמנעו אותם מן לשון העלגים אשר היתה לנו למורשה מאבותינו האחרונים לבשתנו ולבשת אומתנו; ותשיבו את שאר בנינו הבלתי מוכשרים לעבודת הנפש אל האומנות ואל המלאכה, אל עבודת האדמה, אל חרושת ידים ואל כל משלח כפים; ותלמדו את סוחרינו ורוכלינו להשתמש בהין צדק ובאבני צדק, ולהיותם דוברי אמת בלבבם להיות ממון חברם חביב עליהם כשלהם בין שהוא בן ברית ובין שאינו בן ברית; ותתקנו את מנהגי קהלותיכם בסדרים ישרים ונכוחים למוצאי דעת; אם כה תעשו אז יש תקוה כי יבוא היום ורבים מעמי הארץ אשר יעיר ה׳ את רוחם כרוח כרש יאמרו: באמת רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה באיכותו, עם מלא כשרונות טובים כרמון, עם אוהב את המלאכה ושונא הבטלה, עם שאין בלבו שנאה ותחרות לבעלי דתות אחרות ולא באיבה יהדוף אנשים השונים ממנו בדעות ואמונות, גוי מעולם הוא אשר כלנו חייבים בכבודו וחייבים אנחנו לשלם לו פעליו הטובים תחת הצרות והתלאות אשר השבענוהו במשך אלפי שנה ואולי אז – בהעביר ה׳ רוח צדקה כזאת על הארץ – אז אולי יבוא היום הטוב שאנחנו מצפים שיקוממו עדתנו בראות כל עמי הארץ עין בעין שלא נביא שום נזק לישוב העולם ולא עוד נרבין כאבן נגף על דרך הדעת והתבונה, ואדרבא נביא תועלת רבה לכלל מין האנושי בתת לנו החפש לחיות חיים טבעים ע״פ תכונתנו וטבע נפשנו

ולדלות ממעמקי לבבנו את המטמונים אשר נתן לנו אלקי אבותינו את אוצרות הדעת והתבונה ולהעשיר במו את כל משפחות האדמה. רק במעשים טובים נוכל לקנות לנו לבב בני האדם; רק בצדקה תכונן ציון ושביה בצדקה!

הפירוש הזה על העיקר באמונת ביאת המשיח שם לפנינו ברחבה בדעת ובמישרים מורענו ר"ד גאָרדאן במאמרו דבר בעתו בהמגיד; ודבריו מלאים זיו ומפיקים נגה, וראויים להכתב באש שחורה ע"ג אש לבנה וראויים הם שכל איש מישראל ישימם בפיו ובלבבו והיו עמו וקרא בם כל ימי חייו שנן אותם לבניו ולבני בניו עד בוא מועד אשר יחנן ה' את עמו. ובגלל הדברים הטובים החיים והקימים האלה ירה עליו אבנים גדולות עמוד הענן, המגנה בסכלותו ובפחזותו את השם „לבנון" וישלך עליו שקוצים במאמר מלא קיא צואה שמראשו עד סופו מסריח, מפני שפירוש העיקר הזה בזה האופן יקלקל מחשבתו אשר חשב בהמשיח מתימן לגנוב לבב יראיו לצוד ציד להביא. ואנכי גם אנכי לא נרתעתי לאחורי מלגלות ברבים את הדברים האלה ומחחזיק בידי רד"ג ולא יפול לבבי מפני בעלי החבורה „מצדיקי הרבים".

[יל"ג].

תרל״ב.

אגרת שמונים ותשע.

כ״ב חשון תרל״ב. טעלש, אשר בקאוונא המדינה.

[להד״ר ש. רובין]

חכם נכבד!

זה לא כביר הגיע לידי, אחרי חפשי אותו ימים הרבה, הספר שלחן ערוך להרב מודינה ז״ל, אשר העתקת בחכמה לשפת קדשנו בתוך שאר הדברים הטובים והנכחים אשר אתה נותן לפני אחיך. והנה יש עם לבבי להעתיק את הס׳ ההוא לשפת רוסיה וזה יהיה כדבר בעתו, לפי שמעמד הדברים אצלנו עתה כמעמדם בזמן חיי המחבר בארץ מגוריו, עד כי גם קירכֿנער ואחוות מרעיו לא נעדרו המחפאים על מנהגי היהודים ודתיהם דברים אשר לא כן ומטים אחריהם בעקלקלותם את דעת הקהל. ומצוה רבה לברר וללבן הדברים ולהעמידם על בורים.

ועל כן אנכי נוטל ממך רשות להעתיק את העתקתך לשפת רוסיה.

שתי השורות האחרונות בהקדמת המחבר (מן ,,ובכלל״ עד ,,נערים״) קשה עלי להולמם. מלבד מה שאינם מהודקים היטב עם מה שקדם להם עוד יפלא איזה רוח עבר על המחבר להתל ולהתלוצץ בתורת היהודים ומה הכריחו להודות מעצמו להקוראים לה תורת נערים, והוא בא בספרו זה להראות לכל באי עולם ההפך, שאין בה מן ההפסד המרובה ומן הדברים המגונים, שמעבירים עליה אלה שמרננים אחריה. ולמי המאמר המוסגר ,,המסכים גם עם דברי הנביא הושע י״א״ לך או להמחבר? ולמה ירזמון מלים אלה? להפסוק כי נער ישראל? וכי זה הוא פשוטו של מקרא שישראל הוא נער? והלא זה הוא פשוטו של מקרא: כשהיה ישראל עוד בנערותו כבר אהבתיו! ואין זה אלא לצנות ומהתלות בלתי הגונות. על כן אבקשך להחכימני בשביל מה באו שתי

השורות האלה בגוף הספר ובהעתקתך, כי אני חפץ להשמיטם ולפסוח עליהם בהעתקתי.

אולי יש ביכלתך לקנות [ב]עבורי העתקת הספר הזה הצרפתית של Limouville, כי שפת איטלקית אינני שומע, או להשאיל לי את זו שהיתה תחת ידך ברעת בעליו הוא הד"ר יעללינעק. ואם יתרצה הוא לקבל הטרח הזה עליו בשביל כבוד בית יהודה, וכבוד התורה והתעודה, יוכל להגיעהו לי ע"י קרובו ומסרפו ה' יעללינעק מווארשוי אשר בנה אה מעגל הברזל מקאָוונאָ לליבוי העובר על פני עירי, ויש לו משא ומתן בסביבות העיר הזאת אשר אנכי יושב בה, ועל נקלה יוכל להגיעו אלי ולשוב לקחתו מידי. בין כך וכך מהרה נא בטובך לענני על האדריססא הרשומה בזה, כי לא יארכו ימי שבתי בזה יותר מירח ימים.

את יד ידידנו בעל השחר מלאתי זה ימים רבים להריץ אליך את ספרי שירי יהודה; ובלי ספק קבלתו.

יל"ג.

אגרת תשעים.

ערב חנוכה תרל"ב, טעלשי.

[להר"ר י. רייפמאנן]

ברוך אתה לי ידידי חכם הרזים, המפיל שלהבת בארזים,
ומטלטל פניקטי נתרזים.

מי ימנה השבועות ומי יספור הירחים אשר לא דברנו איש אל אחיו בכתב. לא ידעתי בשל מי הנסבה כי אָגרנו דברינו ואגרותינו, אם גבהו דרכיך מדרכי הלא אל מקום אחד הכל הולך ומגמת פני שנינו קדימה להשכיל להיטיב לבני בריתנו, והאמת המצומצמת היא הנקודה היחידה הבלתי מתחלקת אשר הציב לו למטרה כל איש משכיל דורש חכמת אלהים. וגם היום לא דמיתי ולא עלתה על לבי לערוך מלים אליך לולא עבר איזה רוח על הר"ר רובין בדברו אלי אמש בכתב להליץ באגרתו מכתב קטן בבקשה ממני שעד ארגיעה אריצנו אליך ולא מרגיש גברא דמריה סיעיה שקרוב אתה אליו מאשר אלי, ולבו לא יגיד לו כי אע"פ שבני ארץ אחת אנחנו קרובים אנחנו בכליותינו ורחוקים בפינו. כן הוא כדברי. רחוק אתה בפי, וקרוב בכליותי, לא שבחתיך יעקב ולא אשכחך רגע בכל ימותי, בכל פנות שאני פונה אנכי ראה פניך ושומע את הוד קולך ודברות קדשך, הקול קול יעקב איש תם, איש שדעתו נתבשלה

כל צרכה. ואם כי רוחך נשאת במרחבי הרוח בספירות העליונות ורחוק מה שיהיה שתרד מגבהי הענינים המפשטים לעמקי החיים הממשיים; אבל ברדתה רגע אחד לא תתיצב על הצור ובארץ מליחה לא תנוח, כי אם בארץ נושבת היא מתהלכת, ארץ אשר יושביה אינם מלאכי השרת ולא מתי עולם, לא עקרים ארזים וחשובי בנים, לא גלמים ופשוטי כלי עץ, אשר דבר אין להם עם החיים המהלכים תחת השמש, אשר לא יחושו עתידות למו ולא ידאגו דאגת הדורות הבאים אחריהם (מגלה אתה טפח ומכסה טפחי טפחים) מגלה אתה כחודה של מחט ומכסה פתחים שעגלות וקרנות נכנסים בהם; אבל מבעד מחט סדקית זאת נראה עין בעין כי רואה אתה את הענן הכבד העומד על אחינו ומרגיש שאי אפשר שיהיו הדורות הבאים נוהגים כמו שהם עתה שישאר תמיד „נגרא סמותא” בראש העדר; ושמן ההכרח שיֵעָשה איזה שנוי ותקון בדרכי החנוך ובדרך הנהגת הקהלות אם לא נחפוץ שיעזבו אותנו מעט מעט כל איש אשר שאר רוח לו ואשר נתן אלהים חכמה ודעת ובינה בלבבו – ורבה עלינו חית השדה. כשהגיעו בני לחינוך אמרתי אני בלבי, אל אלהי הרוחות, תן לי רוחב לב לדעת איזה הדרך שאבור לי בחנוכם שיהיו אנשים צדיקים בדורותם, שיהיו בעלי דעה ותמימים. ירא אנכי גרעון המדות המושכליות של היהדות הרבנית, ומפחד מפחיתות המדות המוסריות של ההשכלה האירופיית. האף אמנם אשלח את בני אל החדר לשמוע בלמודים בלעגי שפה אשר לא ידעה ולעקם את בינתו הישרה בדרך הדרש ובארחות עקלקלות אשר אין להם שחר? האף אמנם אמחה בידי בנותי להסתר בחג השבועות במחסה משמש, יקדרו פני זרעי, משום אהל עראי! ובצאתי שער עלי קרת רבה שבתי וראה תחת השמש ואראה רבים מבני עליה פורצים גדר ועולים איש נכחו בכל אשר ינהגנו דרך היים ואראה מבחר בחורינו המכשרים לקבל חכמה מנערים חנכם ממנו, בנינו יצאונו ממנו, כי כשל כח הסבל והבל שמנם מפני על, אמרתי אני בלבי: אל אלהי הרוחות, האף אמנם תורתנו היא תורה של קרני זויות? האף אמנם נתנה דתנו רק לקהל בחורים הנחבאים בחורים ולפרושים אוכלי מן, אשר תורתם מתקיימת רק כשהיא מונחת במַנָּם בתוך שכבת הטל דק מחספס, ודם השמש ונמס, נָמַס עם תורתם. איש גלוי עינים יראה כל זה ובעס ורבנינו הולכי חשבים ואין נגה לדם ישבו לבטח איש תחת הפתו ואינם רואים כי עלה הלהב ועוד מעט ובל אחד יכוה מחפתו: ועמהם יושבים לבטח כל גדולי יראי שמים איש תחת גפנו ותחת תאנתו אע״פ שה״פ הושמה לשמה והתאנה לקצפה.

רעיוני אלה הגיתי מלבי בשנה שעברה קבל עם; וקראתי אל רבני ישראל שיתעוררו מתרדמתם ויפלסו מעגל דיניהם באופן שכל דרכינו יכונו. עתה יקרא בדברי גם הלבנון היוצא לאור מתחת יד ל׳עדמאן ירא שמים לבש פרק ונעלי יד מגהצים, ובריל – איש מתכסה באדרת שער למען כחש. אז חברו עלי חבר רבנים במקליהם ובתרמיתיהם ויקראו אחרי מלא. ואני נשארתי לבדי מתחזק

על עמדי וממשכילים אשר ידעתי כי לבם בלבי, אין איש אתי, כי חמת ה׳ נתכה בנו ומתי מספר השרידים העומדים בין החיים ובין המתים בתֹוך מפזרים בערים, ומפֹרדים בינם ובין עצמם: צהובים הם זה לזה ומתנגדיהם יבואו עליהם והכחידום אחד אחד, כאלו איש איש את טיבתו ידרוש וכאלו לא מטרה אחת לכלנו ומחוז חפץ אחד אל פנינו (ע״כ נמצא בלי תתומה)

[יל״ג]

אגרת תשעים ואחת.

20 יאנואר 1872 (כ״ב שבט תרל״ב), טעלז.

ידידי היקר!

הקריאה אשר קראוני ראשי רבבות אלפי ישראל בעה״מ נמשכה בתקיעה גדולה עד היום הזה. ועוד לא נתנו סימן לסלוק שבונה. עוד לא נגמר המשא ומתן בינינו ועודני יושב בין כה וכה בטעלז ועל צד היותר טוב אשאר פה עוד בירח ימים: ובכן ימצאוני דבריך בזה אם תמהר לשלחם. מתוך מכתבך הגלוי אשר קבלתי היום לא יכולתי ללמד אם קבלת את הקונטרס „גם אלה משלי יהודה״ אשר הריצותי לך ע״י שתי וערב.

כפירי „עולם כמנהגו ב״ לא התעתד לבוא במליץ כפי שאתה מדמה, כי אם ה׳ רוונמהל נתן את שברו בתנאי שאדפיסנו בבית דפוסו של צ״ב בפ׳ב, אבל בית הדפוס ההוא נסגר לפתע פתאם ואין פותח. הכ״י שלי נשאר שמה והנה זה פעמים כתבתי ואין עונה: וגם לא ארע אם עתיד ה׳ ר״ט לתת את שברו אחרי אשר שלא באשמתי אנכי אנוס להדפיס את ספרי במקום אחר.

ואני דמיתי מראש כי לראשית השנה הזאת יהיה ספרי נכון בידי לשלחו לכם למנחה, כי ידעתי כי ימלא שחוק פיכם ושפתיכם תרועה. ועתה אינני יודע לפי שעה איך יפול דבר. היה שלום ישמחני שנית בדבריך בטרם צאתי מפה ומפ״ב אודיעך את מקומי.

ידידך השמח בך ומתימר באהבתך יל״ג.

בחפזון גדול כפלים כיוצאי מצרים.

P. S. אין נפשי אל המכתבים הגלויים, כי למה נדבר וכל העם רואים את הקולות.

אגרת תשעים ושתים.

בבנין אב ובקל וחמר, יצילך האל השומר, מגזרת ספירת העמר.

מוצאי חה"פ הרל"ב. טעלז.

[לה' אלשוואנג]

לזוכר הברית ונאמן בבריתו, לרעו וגבר עמיתו!

תמול באַני מכתבך ומחר אָנוע ללכת בדרך לימים רבים ולעתים רחקות, ומדאגה בדבר פן ימשכו הימים ויפנה לבי לדברים אחרים ותשתרג תעלה על נפשי חטאת משנה על אשר חטאתי לפניך בשנה העברה, על כן מצמצם אנכי את עתי המצומצמת, לדבר דברי שלום ואמת, אותך ואת רעך עמך, הבא אלי בשמך. ואתה סלחו אם יהיו דברי דחופים ומבוהלים וקצרים, כי עומד אנכי על רגל אחת ונלחץ בין המצרים.

לא אזכור כעת הסבה אשר הניאתני מענותך בשנה העברה; כמדומה שהגדת לי אז שאתה עוזב מקום מושבך ולא הודעת בבירור מקומך החדש. גם אָמר אמרתי אני בלבי אם באמת יש עם לבבך ויש לאל ידך לענות למיללער על חלומותיו ועל דבריו למה לך לטול רשות ממני? האם מפתח בית הדפוס על שכמי? מכתבי העת פתוחים, והיד כותבת, וכל דבר שיש בו ממש נדפס, וכל העם רואים את הקולות וקוראים אף על פי שאינם יודעים ואינם שמים על לב. ואני אמנם בעצמי עניתי לו בקצרה ובדרך העברה בדברי משפטים עם המבי"ע במאמרי „ונקיתי מפשעַ רב" שנדפס בהמגיד שנה שעברה נו' 13–16. האף אמנם לא ראית את המאמר הזה, ובו היו דברים של טעם שראוים להיות נקראים. אם אין רוחך נוחה ממשפטי על „המצרף" אין אחריותך עלי, כי לא כל הקוראים והמבקרים ערבים זה לזה, ואיש איש טעמו בחכו ונמוקו עמו. לא אוכל לבא בפרטים ובמשפטים עמך, כי אין לבי כעת לעסוק בדברי תורה; ואומנם זה דרכי בבַקרי ספרים: בקראי את הספר בפעם ראשונה והיה כל העולה על רוחי אציב לו ציונים, ועל פי הדעה הזאת אנכי שופט את הספר, כי דעה כזאת לפי סברתי מתת אלהים היא כנבואה קטנה, מפני שהיא בלתי משוחדת בדעות קדומות אחרי אשר לא קדמה לה דעה אחרת. ובדרך זה דברתי גם מה שדברתי על „המצרף", ומה שמצאתי בו בעין דבר טוב צינתי בבקורתי. וראה זה ימים רבים אחרי שלחי המאמר ההוא לדפוס באַני השחר שנה ב' חוב' ה' ומצאתי שם בדף 206 משפט המו"ל על המצרף, קרוב בענין למשפטי אני. ואני לא נשאתי ונתתי בדבר הזה עם ה' סמאלענסקי ואיזה הדרך נתבוננו לדעה אחת? אין זה כי אם קרובים דברינו לארחא דמהימנותא! ואתה

במדומה לי שיש בלבך טינא על דובזעוויץ, כי טפה של מרה נזרקה בדבריך על אדותיו. ואם באמת שראוי ספרו להפוך שליתו על פניו למה החשית עד כה? ומה יסכון עליך משכיל כי תשפוך מררתך עליו במכתב של חשאין שבין אדם לחברו? מקום מוכן לפורענות כזאת הוא השחר, המכתב עתי החדשי היותר טוב מכל היוצאים בזמן הזה בלה"ק, והוא מקבל כל דבר של טעם בלי משוא פנים למי שנאמר עליו, ואולי יקבל דבריך גם עתה אם תערוך אותם במועצות ודעת: ואני איעצך: אל תתן דינך ומשפטך במרה ואל תגלה עליו בקולות וברקים כי אם תמתיק מרירות הבקרת בדברי חן ושכל טוב כדרך בעלי דעה, ותבקר את הספר ולא את הסופר, וכבוש כעסך וכלה כל תקלה וכל קטטה ושנאת חנם – אז תשא ברכה מאת הקורא וצדקה כנגד המחבר.

את הקונטרס „גם אלה מ"י" אנכי שולח לך היום ע"י שתי וערב, ועוד הוספתי עליו קונטרס „ארץ בבל וחכמיה".

ואני הנני עוזב בקרוב את עיר מושבי ונוטש את עבודתי והולך להשתקע בפטרסבורג, כי ראשי רבבות אלפי ישראל שם בחרו בי להיות להם למזכיר העדה ולמפקח על עסקי חברת משכילי הרבים. נסיעתי ביום מחר היא כעין הקדמה לנסיעתי הגדולה הבאה אחריה. כשובי מווילנא בעוד שבועים אבין פעמי להעתיק אהלי לעה"מ. מקום דירתי שמה לא אדע עוד לפי שעה, וכבואי שמה אודיענו בכתבי העתים. אם תחפוץ לכתוב אלי תוכל במשך חדש ימים לכתוב עוד לטעלז.

ידידנו קאפלאן אשר דרשת אותו משכיל בכל דרכיו וה' עמו. בשנה הזאת נתמנה להיות נצב על יד הגינירלגובערנער בעניני היהודים נוסף על משמרתו בבית ספרו; ובכן הוטב מעמדו מאשר למבראשונה, והוא מוצא פרנסתו בריוח ולא בצמצום בכבוד ובנחת ובהיתר ולא באיסור. בניו מגדלים וטובים והוא רואה בהם סימן ברכה; בנו הבכור באוניווירזיטעט בפ"ב; שתי בנותיו כלו חק למודן בבית הספר. אם דורש שלומו אתה באמת, השתדל לשדך את בתו הבכירה. הנה משכלת ומלומדה, בעלת חן ושכל טוב; ועמדה על המבחן (דאס גראָססע עקזאַמען) ויש מכתב תעודה בידה להורות וללמד. מהר ומתן במזומנים, כמדומה לי, אין לה הרבה, אף על פי שהיא בעצמה מרוחת שנה שנה כמה מאות רו"כ; אבל היא בעצמה אוצר נחמד, וכל מוהר הבתולות לא ישוה בה. לה יאה איש סוחר שנתאלמן אם אין לו בנים, ואם מבקש הוא הצלחת הבית ואשה משכלת שיוכל להתנאות בה בבני אדם, או מורה משכיל שיחפוץ למצוא באשתו עזר כנגדו, וכדומה לזה. בקש והשתדל אולי תהיה אתה הזכאי שעל ידך תתגלגל הזכות הזאת.

במדומה לי שאתה ממיודעי גיסי ושארי ר' מיכל גאָרדאָן. דודי זה חמק עבר, וכבר זמן רב עבר, ואיננו דובר אלי דבר; ואני מבקש אותו וסובב בערים ובמדינות, וגם כתבתי לבנו לקיעוו, ואין קלו ואין עונה. אולי תוכל להגיד לי איפה הוא כעת הנה, או אולי יש לך משא ומתן של דברים עמו,

והגדת לו כי דבר לי אליו; ואם לא יענה לי עתה ולא יגיד לי איפה אמצאהו, אז אסע ואֵגלה מזה לעיר הגדולה וישחרני ולא ימצאני.

שלום לך וקבל ברכתי במעמדי על תמונתך אשר שלחת לי, והנה היא אצלי שלישית במנין, אבל חביבה היא עלי כאלו היתה יחידה.

ידידך יל"ג.

אגרת תשעים ושלש.

13 יוני 1872, [י"ט סיון תרל"ב], ספ"ב.

ידידי היקר וכו' ה' ישביא"ל
ארך ימים ישביעך האל!

ממהר אנכי להודיעך, בתשובה על מכתבך מיום 5 יוני, ועל ידך לה' ז., כי בסוף חדש מאַי גמר הועד לסגור דלתיו ולבלי האָסף כל ימי הקיץ, כי רבים מבני הועד נסעו מזה והלכו באשר הלכו; על כן תהיה בקשת ה' ז. מונחת עד שיבא הועד ויחזור למקומו, ואז אציע הדבר לפניהם והיה את הדבר אשר ישימו בפי אותו אמהר להודיעך. טוב היה לו שלח ה' ז. מכתב התעודה אשר קבל בנו מן הגימנאַזיום בקיץ הזה.

צר לי כי פגעה בך אַבנו של מרקולים ותנפץ את חילך ורכושך אשר רכשת לך בזעת אפים. ואני בעצמי טעמתי מפרי העץ הזה, כי כמוך כמוני נסיתי לעשות עסק בשנת 1857 ובשלשה חדשים אבד לי מעט הכסף אשר היה בידי, כי הכשילני ה' בבן אדם שאינו מהוגן. ביום ההוא כתבתי את שירי הקטן „באבוד עשרי בענין רע" הלא הוא כתוב על „שירי יהודה", ונשאתי ידי ואמרתי ברוך שהצילני מפיזור הנפש: והנני מנחם גם אותך בתנחומין של הכל אלה. אבל אל תאמר נואש ואל תרף ידך, ה' לא יעזבך ולא יטשך כאשר לא עזבני ולא נטשני עד היום.

מאת ידידנו ה' ליליענבלום לא שמעתי דבר זה כמה: ואני שלחתי לו את ספרי החדש „עולם כמנהגו" וגם על זה אין עונה ואין קול ממנו. בדברך אליו בכתב אמר נא לו כי תמה אנכי על זה. ואני טרם אזכור את שלחתי ספר אחד „עולם כמנהגו" לך.

והיה זה שלום מאת ידידך הטרוד מאד

יל"ג.

אגרת תשעים וארבע.

יום ו׳ ו׳ תמוז תרל״ב.

ידידי הרב בעל המגיד.

בשרת צדק בקהל רב זה ימים רבים את דבר בואי לפ״ב: ולא נתקימה בשורתך מסבות שונות בלתי אם בשבוע העבר. ומי יתן ובאו גם דבריך האחרונים אשר אמרת כי על ידי תבנה ותכונן סכת החברה הנופלת.

ויהי ראשית מלאכתי להשיב עטרה ליושנה לדבר דברינו על לב אחינו בשפת אבותינו הקדושה. והנה אנכי שולח לך מאמר בעין הודעה לב״י ומבקשך בשם ראשי הועד לפנות לו מקום הגון באחד מעליך היוצאים ראשונה. ואם לא תמצא למאמר הארוך הזה מקום פנוי בראש מגידך להדפיסהו פעם אחת, תדפיסהו נא בהוספה מיוחדת וההוצאה תושב לך תיכף אחרי בוא תשובתך.

מן הקריאה הזאת אשר הועד קורא לאחיו לב״י תראה מגמת פניו והמחשבות אשר היא חושב לקרב אליו את העם מקצהו, למען נגיע אל התכלית המבוקשת. ואולי תמצא מצדך גם אתה ראוי ונכון לבוא אחרי הועד ולמלאת את דבריו במאמר מיוחד ויהזקנו טובה לך, כי סוף סוף גם אתה בין חברינו הנכבדים תמנה ועליך להנחני בעצתך, לחזק ידינו ולתמוך אשורנו באשר תוכל.

במשך הזמן אוסיף לדבר בך ולפקוד את מגידך אבל היום לא אוכל להאריך. היה שלום וזכור לטוב את ידידך את יל״ג.

ראשי הועד בזמן הזה: הבאַראָן האָראַץ גנצבורג, ה׳ ליעאָן ראָזענטהאַל, ה׳ ר. נייימאַן, מ. נעלקען (באנקיער מוואַרשוי) והמגיסטר ר״א הרכבי.

אגרת תשעים וחמש.

3 יולי 1872, [ט׳ תמוז תרל״ב] ספ״ב.

ידידי היקר ר׳ אהרן נ״ימארק!

מפ״ב תשמע קולי: מפ״ב אערך לך את הטורים האלה ונתתי לך ולאחוזת מרעיך אתך את ברכתי שלום ופקודתי אהבה. לא נתגלגלו הדברים לידי כך שאשוב עוד הפעם לטעלש אחרי צאתי משם בחפזון גדול, ועל כן יהיו לרצון הגיון לבי בכתב במקום אמרי פי לפניכם, ידידי וגואלי! מודה אני לכם על כל

הטיב וההסד אשר גמלתוני כל ימי שבתי אתכם ואקוה כי תשמרו לי ברית אהבה ואחוה גם אחרי לכתי מאתכם, כי כן יעמד זכרכם ושמכם בלבי כל הימים. יקרת בעיני, ר' אהרן, נכבדת על תמת נפשך וישרת לבך, אתה ורעיך המעטים היושבים לפניך; כמוכם ירבו בישראל ופסו כסילים מן הארץ ועקשים עוד אינם, ושב יעקב ושקט ושאנן ואין מחרף ומנאץ. כי חלק לבב עמנו ויהי לשני מחנות. מעבר מזה המון הנחשלים אשר פגרו ללכת אל אשר תניחנו רוח ה' רוח חכמה ודעת, ומעבר מזה הפוחזים הממהרים לרוץ כסוסים מיוזנים בבקעה, דהופים ומבהלים איש אחרי בצעו ותאותו, ואל עמם לא יביטו ואת תורתם ושפתם לא יראו. כל אלה ראיתי בימי הבלי ובשניהם אתקוטט; אלו ואלו אין עתידות למו; ורק ההולכים בדרך ישר בדרך התיכונה להם לבדם נתנו הימים הבאים. בעירכם אתם רק אתכם, בני עליה המעטים, ידעתי מכל משפחות ישראל, המבינים את אשר השעה הדחוקה הזאת דורשת מאתנו, אנשים אשר לב יהודי וראש אדם להמה! שקדו אַחי על הדרך הזה ועשו חיל בעירכם: שקדו ושמרו את הדבר הטוב אשר עליו יעבדו וייגעו כל ישרי לב בישראל: אל תתנו לבעלי החיים*) בעירכם לרמוס ברגלים כל דבר טוב ויפה בקרב ישראל; אל תתנו למשחיתים האלה לבוא אל בתיכם לנגוף. קחו את מושכות הנהגת הקהלה בידכם והשתדלו לעשות סדרים טובים בה באשר תוכלו. האספו גם לימים הבאים באשר עשיתם עד כה וקראו בספרי מדע והשכלה בספרי העתים וקורות הזמנים למען תוכלו ללכת שכם אחד עם שאר החיים המהלכים תחת השמש. הרבו לכם רעים באספתכם ובחברתכם למען תרבה הדעת בקרבכם.

ואתה ר' אהרן אם תחפוץ זאת עשה: כתב נא מכתב על שמי או על שם הקומיטיט כי קבעתם לכם עתים בימי חג ומועד להאסף ולקרוא יחד ספרי השכלה ובקשו את הקומיטיט שיתמוך אתכם בספרים מזה המין טובים ומועילים, והיה כל ספר טוב אשר ימצא בזה ושלחתיו לכם חנם אין כסף. והיה לכם למקרא בעדה ולשעשוע בימי חג ומועד. כתב בכל לשון אשר תחפוץ. הנני מצרף בזה נוסח המכתב; ותכתוב כפי אשר יישר בעיניך ורק על החתום יבואו אנשים אחדים.

ידעתי כי תאבים אתם לדעת את שלומי ומעמדי. ומה אודיעכם ואני בנפשי לא ידעתי?! הימים האלה ימי עבודה המה לי, ימי חרישה וזריעה, ואם יניף אלהים גשם נדבות עלי, אז יבואו אולי גם ימי הקציר והאסיף. ראשי אלפי ישראל בזה קבלוני בסבר פנים יפות וכפי הנראה גם דעתם נחה בי: אבל לפי שעה הפנים יפות והידים קפוצות, ואת אשר יהיה באחרית הימים מי יגיד לנו מראש.

*) רמז על בני בריתו של הפאַנאַטיק חיים ראב"ד (הערה משנת תרמ"ט).

שירה הדשה שוררתי על שפת הים בליבוי „בצאתי מטעלז' ועד כה לא עלתה בידי לשלחה אליכם. הנֵה לפניכם בזה *) קבלוה ברצון אע"פ שיש בה ליחידים, דברים קשים כנגדים; אתכם הסליחה; כי החרוז והמשקל הביאני לידי כך. וזאת תורת המשורר שהוא מדבר לפעמים דברים שלא כרצונו.

מאד ינעם לי לשמוע מאתכם בשורות טובות וחדשות אשר צמחו בעירכם אחרי צאתי. מה יעשה חזנוויץ בבתי הספר? מי בא על מקומו? מי ומי המה ראשי המדברים אצלכם עתה? מי עוסק בתורה ומי בהשכלה? מי בחזן ומי ברב? — היו שלום אתם ובני ביתכם וזכרו לפעמים מרחוק את ידידכם את

יל"ג.

---

*) השיר לא נמצא אצלי [הערה בשולי הגליון].

תרל״ג.

אגרת תשעים ושש.

א׳ דחוהמ״פ תרל״ג, ספ״ב.

[לה׳ אבר״ם לוריא]

ידידי היקר!

שולח אנכי לכם, לך ולאביך ולאמך וקנתך, אחד אתנו מספרי „עולם כמנהגו״ ספור ב׳ אשר יצא עתה לאור. ידעתי כי אמך הזקנה שומעת אם מעט ואם הרבה שפת עבר, על כן לא יכלתי עצור ברוחי לבלי שלוח לה ספר אחד מיוחד לאות תודה על החסד אשר משכה עלי לפני שנים רבות. בקראכם את ספורי בנקל תכירו פני האנשים היקרים ופני האנשים המבוערים אשר אליהם ירומזון מלי, אבל אתם סתמו והתומו הדברים והייתם כלא יודעים, פן ימצאני עון. אם תמצא מקום לחלק אחדים מן הספר בין מיודעיך ומכיריך הודיעני ושלחתי. הודיעני ג״כ את הפעולה אשר יפעול הספור על לב קוראיו ושומעיו בקרב ביתכם.

כלו דברי גאָרדאָן המחבר ועתה יחלו דברי גאָרדאָן המזכיר לחברת ההשכלה. מכבוד.... מגיע נדבתו לאוצר החברה בעד שבע שנים 175 רו״כ. דבר נא על לבו להשיב את נדבתו זאת, אם גם מעט מעט, כי מאד יצר לי אם על ידי דבר קטן כזה יפקד מקום איש נדיב ורם המעלה כמהו במספר חברתנו.

ביום 10 אפריל תהיה אספה כוללת לחברינו בזה, לקרא את החשבון בעד השנה שעברה ואח״כ יהיה נדפס.

שלום לך ולאשר אתך מאת ידידך ומוקירך

יל״ג.

אגרת תשעים ושבע.

ידידי ה׳ דיינאָוו!

לשלוח דעפעשע לא נתרצה הג׳ גנצבורג, אבל מכתב שלח להרב דקק״ד, הוא המכתב אשר קראתי באזניך בהיותך פה עמנו, בחתימת יד אביו הג׳ יוזיל גנצבורג, ונקוה כי דברי המכתב ההוא הנכנסים אל לב הקורא לא ישובו ריקם.

הודיעני אם יהיה לך חפץ וצורך ואכתוב על אדותיך להדיריקטור ה׳ פורסאָוו, כי הוא מכירי, ובלתי ספק ישא פניך בהעידי עליך לפניו ושכך את כפו עליך מחמת רודפיך ומשנאיך. ואתה אל תערוץ ואל תחת מפני ההמון אשר סביב שתו עליך, כלכל דבריך במשפט ובמועצות ודעת ככל אשר יתן אלהים בלבך לטובת אחינו החולים ואינם מרגישים את חלים, ואל תבהל ברוחך לכעוס ולהביא את ועקתך המס לפני השרים היושבים מרום; כי למה יאמרו ערלי הלב „דיינאוו נהפך לרועץ ולמוסר״! השמר והשקט, כי כשם שהם רוקדים כנגד הלבנה ולא יוכלו לנגוע בה כך לא יוכלו לנגוע בך לרעה; ואם יהרגוך נעריצך ונקדישך אחרי מיתך ונשים שמך בין הקדושים אשר בארץ המה — אשר נהרגו על קדוש השם. האין די לך?

ידידך יל״ג.

5 יוני 1873 [כ״ב סיון תרל״ג] ספ״ב.

אגרת תשעים ושמונה.

ידידי ה׳ דיינאָוו!

לעצתי תחכה ואני איש אובד עצות אני: כי מה אני ומה דעתי כי אורה לאיש דרכו בחיים? התחת אורים ותומים אנכי כי אמר לך אחוז בזה ומזה תנח ידך? אבל אחת אשאלך: אם צר לך המקום לשבת בסלוצק, אם אל עקרבים אתה יושב שמה, למה אינך משנה מקומך כדי לשנות מזלך? האם מהבר אתה בטבורך כידעוני הזה אל העיר ההפצה להקיא אותך? לדעתי טוב טוב לך להסיע את ביתך זו אשתך וילדיך אל אחת הערים הגדולות אשר כרב חשביה ירבו משביליה אשר יסוככו לראשך ביום נשק, כמו העיר ווילנא, קאָוונאָ ודומיהן; ואם עוד נשאר תחת ידך מעט מן הכסף

אשר הוצאת מפ"ב פתח לאשתך שמה איזה מחיה או פרנסה אשר תוכל לנהלה בלחם לפי הטף, למען תהיה אתה איש נושע בפרנסה מצויה אשר המגידות רק גאותו, ולא תהיינה עיניך נשואות רק לשבר דרשותיך אשר תדרוש, והיתה אשתך צופיה הליכות מסחרה ואתה תשקוד על דרכך הלאה; ולא תירא עוד דבת רבנים ומגדופותם לא תחת; וגלית שוליהם על פניהם ונראה קלונם וסכלותם לעיני כל ישראל בכל מסעיך וכל העם ינהרו אחריך והיה גם שכרך אתם בראותם פעולתך לפניהם.

זאת העצה היעוצה לך ממני כסומא בארֻבה, כי לא ידעתי מעמדך וחילך ולא שאר הליכות ביתך ואודותיך.

להדירקטור ה׳ פּורסאָוו כתבתי היום ובקשתי רחמים גם עליך ואם יהיה זה לך לתועלת ישמח לב מכבדך כערכך

יל"ג.

26 יוני 1873 [י"ג תמוז תרל"ג] ספ"ב.

תרל״ד

אגרת תשעים ותשע.

ידידי ה׳ שלאסבערג.

המוכ״ז יספר לך פה לפה את עניו וקשי יומו. כפי הנראה בן טובים הוא וראוי לתמוך בידו בדרך הגון שלא יגיע לו לפחיתות כבודו; שאל נא את פיו ויגדך את רע מעמדו, ואם תמצא לנכון לעזרהו, תעשה כאשר יתן האלהים אל לבך; אם בכסף מזומן אם בבילעט לנסיעה לגראדנא.

ידידו גארדאן.

צו״ג תרל״ד.

אגרת מאה.

ידידי!

הידעת את האיש ג. א. ל. בבית ק.? אם לא ידעת אנא התודע והודיעני: מה מעמדו ומה מלאכתו? אם איש הוא אשר יוכל להוציא בנקל כ״ה רו״כ או לא; כל זה נחוץ לי לדעת בעגלא ובזמן קרוב.

אף כי ידעתי כי קראת את שירי „קוצי של יו״ד׳ דיך, בכל זאת הנני שולה לך מחברת אחת למזכרת, למען תדע כי יקרה נפשך בעיני.

ידידך יל״ג.

י״ט כסליו תרל״ד.

אגרת מאה ואחת.

ידידי, צבי המגידים!

האומר לך כי אנכי הסיתי את ה׳ פּורסאָוו בנערי בני ישראל ואנכי אמרתי לו כי מותר ע״פ דין ישראל לכתוב בשבת וע״פ דינא דמלכותא להכריחם לזה אינו אלא מעיד עדות שקר בי ועתיד הוא ליתן את הדין. לא היו דברים מעולם! ה׳ פּורסאָוו עשה מה שעשה ע״פ עצמו וע״פ הוראת איזה רבני פלהדרין אשר לא עצרו כח להגיד לו על פניו דין אמת לאמתו. ואנכי, נהפוך הוא, אנכי רבתי בו בחזקה ויעצתיו לסור מדרכו זה מלהכריח את הנערים לחלל שבת בפרהסיא, כי בזה הוא מעכב את הגאולה לילדי ישראל ומונע מהם פדות נפשם. וכבר נתפרסמו הדברים אז על ידי המ״ע „דען״ וע״י המגיד. והנה אנכי נכון לעשות את בקשת בני סלוצק ואכתוב לה׳ פּורסאָוו בעוד ימים אחדים אף כי כמעט ידעתי כי דברי לא יועילו, כי גם אתה ידעת את דרך האיש ההוא, והוא באחת ומי ישיבנו. בין כה וכה הריצה נא את מכתבי הרצוף בזה להכותבים אלי, כי לא ידעתי את כתובתם ואשלה את מכתבי אליהם בדרך ישר.

והיה שלום ולא תשא שמע שוא על ידידך ומכבדך   יל״ג.

כ׳ כסליו תרל״ד ספ״ב.

אגרת מאה ושתים.

אַחי הנכבדים!

קבלתי מכתבכם ותלונתכם באמת ובצדקה על הדיריקטור עלתה באזני ונכנסה בלבי. נכון אנכי למלאת חפצכם ולכתוב לה׳ פּורסאָוו להרים מכשול מדרך השכלת בניכם, אף כי אפונה מאד אם יעשו דברי פרי, יען ידעתי את האיש ואת שיחו כי באמיין הלב ינהג: וכבר היה לי מו״מ עמו בדבר זה בהיותו בשאַוועל ולא העליתי מאומה. אבל הנה זה ימים רבים לא כתבתי אליו ואם אבוא אליו לפתע פתאם בדבר זה, אשר כגדלו אלינו כן קטן הוא בעיניו, יגרתי פן לא יהיה לי שומע ממנו; על כן אחכה עוד ימים מספר עד היות לי אליו דבר אחר ומדי דברי בו אדבר כבדרך עראי גם על אדות בקשתכם ואשתדל לדבר אל רוח בינתו ואל לבו ומי יתן ולא אדבר על העץ ועל האבן.

שאו ברכה מאת אחיכם מוקירכם ומכבדכם   יל״ג.

כ׳ כסליו תרל״ד ספ״ב.

אגרת מאה ושלש.

כ"א כסלו תרל"ד ספ"ב.

אחי היקר מיכל גאָרדאָן!

עוד לא עניתיך על מכתבך מיום ב׳ יוני אשר אמנם בא אלי בסוף יולי או בראשית אוגוסט, כי על ידי עובר אורח נתתו, על יד ה. העלם אשר הפקדת טובך בידו. פעמים שלש שמתי דברים בפי ה׳ ה. לשימם באזניך, עד אשר אעצור כח בנפשי לכתוב אליך; לא ידעתי אם הביא הוא דברי אליך או מנעם בתוך חכו; ואנכי לא מצאתי און לכתוב לך עד כה.

במשנה דשן תתענג נפשי בכתבי אליך ביום הזה. אם ינעם לי פעם בפעם לשוחח בך בכתב, תרב נעימות ימיני לכתוב אליך היום, יום הלדתי היום, היום הזה יעביר על פני ארבעים ושלש שני מגורי, יזכירני קורותי ועתותי מקדמת ימי נעורי, ותמונות כל ידידי ורעי על פני תחלופנה עתה, ובקהלם תחד גם תמונתך אָתה, שויתיך לנגדי ואשבעה בחלום חזון לבי את תמונתך, ובחלומי זה אדבר בך ורוחי מספרת עם רוחך. מעל ראש גבעת ימי חיי אשקיפה על פני הככר אשר עברתי בה, אראה את השפלה ואת הערבה ואת ארץ הציה אשר עליתי בה כיונק רך נדף אל כל רוח ואין מעמד, אראה את המהמורות ואת הפחתים אשר עברה עליהן רגלי ויצילני ה׳ בחמלתו, וינטלני על אברתו ויביאני עד הלום – האין זה הלום? אראה ואתבונן כי רוח ד׳ נחתני ולא נתנתני לטבוע ביון מצו״ה כשאר מורי ישראל האמללים אשר שבלת שטפתם ויפלו ולא יקומו, כי שלח מלאכיו לפני לשמרני בדרך ולהביאני אל המקום אשר הכין לי. אראה ואתבונן בפני המלאכים הטובים האלה ואכיר גם פניך אחי בתוכם כי גם פניך הלכו עמדי לכונן אשורי בימי נעורי. אתה היית הראשון אשר עוררת ים מחשבתי בימי ילדותי, שברת ראשי ההזיות וההויות על המים שאין להם סוף אשר טבעתי בהם בחדרי מלמדי; אתה היית נר לרגלי ואור לנתיבתי; על ידך נהפכתי לאיש אחר ותבוא בי הרוח לשנות מן המטבע שטבעו הורי בגדולי ובדרך חנוכי. לולא באת אתה בצל קורת בית אבי כי עתה אולי הייתי יושב כיום הזה אל אחד השלחנות בבתי המשקים ומוזג יין ושכר, לבני הנכר, או הייתי למורה הוראה בישראל כשאר עדרי חברי, והייתי יושב בתוך ד׳ אמותי ושונה ג׳ אלפים הלכות, וידי בדם ובשפיר ובשליא מלוכלכות. וכדי לקבוע הזכרונות האלה ילדי היום הזה גם בנפשך, הנני שולח לך לזכרון את לוח תמונתי; וכי תראה אותי קצוץ־פאה ומגולח זקן וידעת כי אתה הסבות באלה וגם

נפשך החוטאת תשא עמי בעוני, כי אחד המקיף ואחד הניקף במשמע; וכי תראה כי כהה צלם אלהים על פני וחקוק על מצחי „ישראל" באותיות מטושטשות, וידעת כי במעל הזה היתה גם ידך אתה, מצודד נפשות!

בואי ושבתי בפ"ב ידעת ואת עבודתי עלי, מזכיר וסופר אנכי ומנהיג את גלגל צרכי הצבור וחברת ההשכלה, אולם כעסקי הקהלה כן עסקי החברה עוד לא באו לגמר בריאתם, עודם כחומר קדמון שכל הפרצופים מונחים בו בערבוביא, עודם במעמד תהו ובהו, ואנכי הוא הרוח של הבל המרחפת על פני המים להוציא יש מאין ולברוא עולם מתוקן מן ההיולי הזה, ומזה תדע ותוכח כי עבודתי רבה וחיי בצער ולא בנחת, ואין לך יום שלא יהיה טרדתו מרובה משל חברו. משכורתי נתנת לי בערך אלפים רו"כ לשנה וכסף הזה בערך הרוחתי עוד בשנה העברה, אבל כל זה וכהנה הוא דג רקק אחד ההולך לפיו של הלויתן הגדול והנורא הנקרא עיה"מ פ"ב, ולא נודע כי בא אל קרבו.

את אשר תספר באזני על אדות מנוי המורים לתורת ישראל בבתי הספר הכוללים ידעתי גם אני ומבשרי חזיתיו, בהתפטרי ממשמרתי בטעלש ולא חפץ הקורטור לשלחני ויציע לפני מקומות שונים למען אשאר על עבודתי תחת ידו, חפץ לתת לי מקום משגיח בעיר גדולה, ואחרי אשר שכר משגיח ביה"ס לא הספיק לכלכל אותי ואת ביתי בעיר גדולה, בקשתי שיתן לי מקום מורה תורת ישראל בגימנזיום, על זה נאנח ואמר: מה אעשה, וזה אי אפשר. פה בפטרבורג באתי לגמנזיום, ובגמנזיום ההיא הרבה מאד נערי בני ישראל, והדירעקטור איש תמים וטוב לב; ובשאלי אותו מדוע לא ישתדל להפקיד לתלמידיו בנ"י מורה הדת, ענה ואמר לי כי כבר השתדל אבל אין מקום מוצא לשלם משכורת. אז אמרתי כי נכון אנכי ללמד להם חנם אין כסף. האיש הישר הזה שמח על הצעתי ויבא את דברי לפני הקורטור, וגם הקורטור נתרצה לזה וידרשו ממני פרוגרם. בפרוגרם כתבתי כי מן הצרך הוא ללמד לבנ"י דעת שפת עבר ועוד ועוד, והנה זה כשלשה חדשים אשר יצא הדבר מאת הקורטור אל המניסטר ועוד לא שב.

רגעי ספורים ורוחי קצרה וכחי רפה ולא אוכל הרבות עוד אמרים אליך, אף כי בהנה וכהנה חתומים עמדי, כמוסים בלבי. מה שלומך עתה ומה שלום בנך? האם כבר כלה את בחינתו, ומה עתה תקותו ומגמת פניו? להעלם ה. החלותי עפ"י בקשתכם להראות את ידי לעזרתו, אבל הוא חמק עבר וישלך את האינסטיטוט אחרי גוו, ויעזוב חיי עולם לעסוק בחיי שעה. בכלל ראיתי כי נפלאים הם דרכי העלם הזה ומעשיו ממעשי שאר בני אדם.

ברך בשמי את בנך באשר הוא שם. הבטח הבטיחני להודיעני בבלותו את עבודתו; הזכירהו נא לשמור את הבטחתו ולקים מאמרו.

שלום לך עד העולם מאת ידידך לעולם יל"ג.

P. S. שכחתי להגיד לך כי ביום ג׳ אָקטאבר העבר נשא הקיר׳ה את ראשי במספר האורחים הנכבדים „Личный почетный Гражданинъ“.

אגרת מאה וארבע.

28 מאַי 1874 [תרל״ד כ״ד סיון] ספ״ב.

כבוד הרב השלם ר׳ לוי ירחמיאל קלאַצקי.

הנני ממהר להשיבך דבר על מכתבך מיום 20 מאַי אשר הגיע לידי ביום אתמול.

אין ספק כי תלמוד לשון עברי בל׳ רוסיה כתוב בשטה טובה יהיה טוב ומועיל, וראוי המוציא לאור למצוא עזרה ומשען כסף. וכן אין ספק שהעזרה אשר תוכל למצוא מאת הממשלה גדולה היא מאת אשר תמצא מאת ועד החברה, כי אנחנו נוכל לעזור רק במועט, והמה אם יפתחו לספרך שערי בתי הספר יעמוד לך מזה ריוח ותשועה גדולה. אבל הכל תלוי בטיב ספרך ועל זה לא אוכל לדין ע״פ השמועה. אם אל החברה תשים פניך בבקשה תשלח לנו את הכ״י או חלק ממנו, או אם תגש אל ההדפסה מקודם תשלח לנו איזה קאָרעקטורען ונתהה על קנקנך, ואשר יגמור הועד אמהר להודיעך. אבל הנני מגיד לך מראש כי תשובת הועד תמשך לימים רבים, יען כי בעוד ימים אחדים ילכו חברי הועד באשר יתהלכו איש למקום חפצו במשך כל ימי הקיץ, ובטלו הישיבות כי מעטו החברים, ועל כן לא תאחר המועד אם תפנה אלינו בסוף ימי הקיץ.

החפץ לראות אותך מוצא שכר בעמלך זה, מכבדך ומוקירך מבלי הבירך

יל״ג.

אגרת מאה וחמש.

[לבעל המגיד]

ידידי הנכבד!

בנו׳ 29 מהמגיד נדפס מאמר „על רוח הריפורמציון בקרב אחב״י ברוסיה״, וכנראה ממשמע דבריו ירמוז הכותב אלינו, אל ועד החברה להרבות ההשכלה.

הג׳ ה׳ ר״ט מלא את ידי להגיד לך כי מאד יתפלא על התך מקום במגידך לדברי רוח כאלה אשר אין בהם אפילו קורטוב אחד של אמת. ולכה״פ לא יהי כבוד חברה שלמה שלנו כשיחת חולין של מלמד אחד, והיה לך לשאול את פינו או פי אחרים בני סמכא ולדרוש ולחקור היטב כדין תורה אם אמת נכון הדבר.

והנה אלו היו הדברים במאמר ההוא כתובים במלואם ושם העיר נקרא בכתיבתו הייתי מכחיש את הכותב בפומבי, כאשר עשיתי בהלבנון; אבל הוא מדבר ברמיזה ומזכיר את השם בר״ת, ותנואתו אשר עלינו ימצא לאו בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר, על כן אין בידי לצאת כנגדו ולכבחישו בפה מלא, כי אין אדם רואה חובה לעצמו: אבל ביני לבינך אומר כי סופרך הנכבד, אשר כפי הנראה מהערתך הארוכה האמנת בו אמונת אמן, כזב לך מהחל ועד כלה. לא היו דברים מעולם! מעולם לא עלה על לב הועד לעסוק בעניני דין והלכה ולסדר שלחן ערוך, קצר או ארוך. ואם אולי נמצא בעיר הגדולה פ. איש פרטי העוסק בזה על דעת עצמו, אין אתנו אחד יודע עד מה מכל אשר יעשה ואין אחריותו עלינו. הנה חשבון הועד בעד השנה שעברה תחת ידך. קרא בו או יקראו בו לפניך ונוכחת כי דרכנו לספר באזני הקהל את כל אשר נעשה בהמשך השנה מגדול ועד קטן, אם בהרחבת דברים אם ברמיזה בעלמא כפי הצרך; ושבת וראית כי אין בו אפילו רמז קטן לסדור ש״ע. ולמה תמסה לבב אחינו היראים ורכי הלבב בדברי הלומות בטלין ומבטלין מעקרן?

הדברים האלה נאמרין רק לך לבדך ואין לזרים אתם בהם.

ידידך ומכבדך

יל״ג.

י״ט מנ״א תרל״ד ספ״ב.

אגרת מאה ושש.

[לאבר"ם לוריא].

איפה אתה רועה כעת ידידי קל הדעת המדלג על ההרים ומקפץ על הגבעות? תשרך דרכך להתהלך מעיר לעיר וממלכה אל עם אחר, לעסוק בדברים בטלים בעניני מו"מ ובתענוגי העוה"ז, ואת נפשך תשליך אחר גוך ולא תדאג ליום אחרון לקנות לך מע"ט ופרקליטין? והנה מאהבתי שאהבתי אותך ומחמלתי שחמלתי על נפשך אנכי נותן לפניך היום ענין לענות בו אשר פירותיו יאכלו אחרים בעוה"ז והקרן קימת לך לעוה"ב, ובזה את נפשך הצלתי.

מבה"ע ידוע לך כי הועד נכון להוציא חח"ת בתרגום רוסי חרש לתועלת צעירי עמנו וכי מאַסף הוא חתומים על הספר הזה (כדרך כל מחבר עני בישראל שאין לו על הוצאות הדפוס), כי מנויה וגמורה, שלא להוציא התורה, בטרם יאָספו לנו אַלְפים התומים, משלמים במזומנים. ידעתי כי ידעת כי הדבר הזה גדול הוא ונצרך לשעתו, ועל כן אקוה כי לא תחדל מעזור לנו באסיפת החתומים בעיר מושבך, ולתכלית זאת תקבל בזה ע"י ק"ב גליון נדפס לרשום עליו את שמות האנשים הבאים על החתום, ועליו נקובים מחיר הספר ומעט מתנאי החתימה. גליון כזה שלחתי גם להרב המאוה"ג דק"ק מושבך ה' ראוענבערג ואודיעך למען תדע, והיה הכסף אשר תאסוף תריץ נא אל הקומיטיט ביחד עם רשימת החתומים.

עוד זאת. הר"ר חיים זעליג סלאנימסקי חרש עלינו את הצפירה ואותי שם לסוכנו הכללי בכל ארץ רוסיה; על כן עשה נא חסד והראה לי בעיר מושבך איש אמונים אשר אבחר בו להיות סוכן לי ואני אתן את שכרו כדרך התגרין, והיה האיש אשר תבחר בו תמלא ידיו לאסוף חתומים להצפירה ותודיעני את שמו ככתיבתו.

מדי דברי בך מליץ אנכי בזה הקוויטאנג שלך ואזכירך להשיב להועד נדבתך לשנה זו ועוד אזכירך את הבטחתך אשר הבטחתני להזכיר לכבוד אביך את חובתו אשר הוא חיב לאוצר החברה ולהודיעני אם ברצונו לשלם ולהשאֵר חָבר לחברתנו, כי בשנה הזאת בהנו את ספרי החובות וחפצו למחוק את שמו מספר החברים, אכן אנכי חשבתי זה לגרעון כבוד לו ועמדתי להשאירו עד אשר אמצא ממך מענה בדבר הזה. על כן ענני נא ואל התחשה והודיעני גם מתי תבוא ותאיר פניך אלינו.

ידידך כל הימים באמת ובתמים
יל"ג.

כ"ב מנ"א תרל"ד ספ"ב.

תרל״ה.

אגרת מאה ושבע.

[לה׳ צ. דיינאוו]

ידידי היקר!

תנים אתה לי לבכות ענותך כל הימים. בכל המקומות אשר התהלכת בהם, מסלוצק עד לונדון, שאונך על קמיך עולה תמיד, ואני כאז כן עתה מקטני אמנה אני ואינני מאמין כי כצעקתך הבאה עשו לך וכי הרדיפות נוגעות אל עצמך ואל בשרך. ואולם אם מאניני הדעת אתה אשר לא תוכל לשאת עקיצת זבובי מות ואם מדקרות החוח אשר בלבנון יכאיבו לך — במה אישיעך אני ומה אועיל להותך? אם אמרתי אשימה דברך באזני אנשי הועד ידעתי תשובתם מראש כי לא יתערבו על ריב לא להם ולא יחזיקו באזני בעל הלבנון; ואם אכתבה לו אני — מה אני כי ישמע בקולי? הפה איש כמהו תסגור? הלא ישא עלי משלו: לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב?

על כן גמרתי בלבי לקחת דברים על אדותיך עם הד״ר ניימאַן לכתוב אל הד״ר אדלער לבלי ישמע בקול מלשנים ולפרוש כנפיו עליך; והיה אם יכנסו דברי בלב הד״ר ניימאַן ודבריו בלב הד״ר אַדלער ורוח לך. ובין כה וכה ראיתי לערוך לך את דברי אלה המעטים בתשובה על מכתבך מיום ט״ו כסליו, למען תדע כי לא תמצא עזרתך בי לא מאשר לא אחפוץ כי אם מאשר לא אוכל.

והיה זה שלום וברכה לך מאת ידידך ומוקירך המשתתף בצערך והחפץ להרגיעך

יל״ג.

ספ״ב כ״א כסלו תרל״ה.

ביום מלאת לי (מ״ג) [מ״ד] שנים.

אגרת מאה ושמונה.

[להנ"ל]

ידידי היקר!

לא איש תהפוכות אני ואֶהפך בן לילה מאוהב לאויב, ובמכתבך האחרון לא היה דבר וארגז עליו: לא עניתיך — יען כי לא היה מענה. את שפתי לא כלאתי ולשוני לחכי לא דבקה; דבר דברתי דברי באזני כל אשר אזנים לו (ומהם אולי גם ארוכות יותר מכשיעור), המלצתי בעדך והפכתי בזכותך כעני המהפך בחררה, אבל לא עלתה בידי לתפוש אותם בלבם. האחד אשר תמכתי יתדותי בו (אתה לא ידעתו) לא מלא אחרי ויהי כמופת לאחרים ומה היה לי לעשות ביום ההוא? אם אלך והגדתי לך כזה וכזה דבר פלוני וכזה וכזה ענני — לך לא אביא תועלת כל שהיא ואנכי אהיה כהולך רכיל בעמי וסכסכתי איש באחיו ואיש ברעהו, על כן אמרתי אני בלבי אין טוב לי אלא שתיקה, ולך דומיה תשובה, ידידי המבין דבר מתוך דבר!

שמח אנכי כשמחת הדברים בנתינתן מסיני על אניתך הסערה כי הגיעה לחף מבטחים, על המירך סלוצק בלונדון ומעמד מגיד עובר במעמד מגיד קים. עתה תנוח מעצבך ומרגזך ומכל התלאות אשר מצאוך ותראה חיים בקרב בני ביתך. ומי יתן ומצאת בבני עדתך אנשי לב אשר ידעו ואשר יחפצו להשיב לאיש כפעלו, לתת לך מחיה ושארית בארצם, ואלהים יפרוש סכת שלומו עליך והיתה מנוחתך כבוד, ושכנת תחתיך ולא תרגז ולא תוסיף לדאבה עוד.

ולמה תשים אשם נפשי על דַבְרִי דְבָרִי במכתב אל הלל ר׳? בחברתנו כך היא המדה: בודקין למבקש כסף ועזר ואין בודקין לדופק בתשובה ומענה. ואני דרכי מעודי להשיב לכל שואלי בראותי כי יש בדבריהם ממש. והנה את האיש ההוא לא ידעתי מעודי ואת שמעו לא שמעתי, לא ידעתי אם נערות פרחה בו או אם שיבה זרקה בו; אם באמת ובתמים הוא נקרא על שם ההשכלה או אם מתעטף הוא בטלית שאינה הולמתו. קרא אלי ואענהו, כתב אלי וכתבתי אליו. הידע אדם כי הלל ר׳ על תאות נפשו יגלה ברבים דבר לאטתי עמו? מכתבים ממני נמצאים בידי אנשים רבים, שלמים ובלתי שלמים, ואני לא אדע לאיזה צרך ישמשו בם אם לתשמישי קדושה או לדבר אחר. אם כל אדם יעשה כדבריך לחקור ולדרוש מראש על כל האנשים הכותבים ידם אליהם, נמצאת נועל דלת בפני כותבים ומשיבים.

הדבר הגדול אשר חשבה עדת ישראל בלונדון על אחינו היושבים על אדמת הקדש נודע לנו מכה"ע בלה"ק ובשפת אשכנז, כי כתבי העתים בל׳ רוסיה לא הגידו דבר מזה. אחינו אלה פה ההולכים כל יומם על כנפי רות

ונשאים בזרמת החיים מבלי השיב רוחם ומבלי פנות אל אחריהם וסביבותיהם, לא שמו ולא ישימו לבם לדבר. אנכי הגיתי בדבר הגדול ובתוצאותיו וכח הדמיון החזק בי בימי עלומי התעורר ויראני בדבר הזה לא רק אבן זכרון לכבוד אדוננו ר׳ משה מונטיפיורי כי אם אבן שתיה לקומם הסכה הנופלת, — עצם הקבורת אשר אליה ילקטו לאחת אחת עצמינו אשר נפזרו לפי שאול ולשבעה ימים, ושבו והיו לבשר אחד וקרם עליהם עור מלמעלה וחיו וקמו על רגליהם בתת ה׳ את רוחו עליהם. ומי יתן ותבוא שאלתי זאת בטרם יבוא יומי האחרון כי אז — רק אז נהפכתי לאיש אחר: גדלתי שער זקני ופאותי, ופרק פגלים פרקתי ואדרת שער לבשתי ואזור עור במתני שמתי ועליתי וירדתי על הרי ישראל ושופר אל חכי לנבא ולקרוא בקול גדול ולא יסף, קול מפרק ערמות העפר השפוכות זה אלפי שנה, קול מקומם הריסות עולמים ומשובב שממות ששים ושבעה דורות. אבל להגיע לתכלית זאת צריכים אנחנו להתחיל ממקום אחר, צריכים אנחנו לטהר את הארץ ולגרש מתוכה את כל היהודים היושבים שמה, לא תשאר פרסה, ולטאטא במטאטא השמד את קורי העכביש אשר טוו שמה מרבי רגלים אלה ולהעביר רוח צח על הארץ ואוירא דארעא ישראל המחכים אשר עפשו אותו כל הכוללים בחלאתם ובטפשותם. אם כל אלה לא יעשה להם והיה כל עמלנו לריק ויגיענו לבהלה.

זאת דעתי לנפשי; אבל היא לא תניאני מעורר אחרים לדבר כאשר אראה שעת הכשר לזה. בעת הזאת הגבירים ג״ב, אשר המה ראש וראשון לנו לכל דבר שבקדושה, אינם פה עמנו; ובהגיע עת רצון אקח דברים על אדות הדבר הזה; ואשר יודיעוני ואודיעך.

בעדתנו נעשה דבר חדש. בית עולם חדש נפתח ובית נכון ונשא בנינו עליו, אשר עלה לנו יותר מעשרת אלפים רו״כ. ביום א׳ $^{16}/_{28}$ פֿעברואַר נפתח הבית ברוב עם ובהדרת כבוד; והנני שולח לך את „סדר העבודה" אשר עבדנו ביום ההוא בבית התפלה אשר על שדה הקברות. מלבד ההעתקה לל׳ רוסית וסדור המזמורים כתבתי את התפלה האחרונה לשם היום ההוא, והחזן ה׳ שפיטצבערג חבר לה מנגינות וישוררה במקהלת משורריו וייטב הדבר בעיני קהל הנאספים (יותר מאלף נפש) מאד מאד.

בשובך לדבר בי הגידה נא לי אם ידעת מה הוא״ל (חיים זלמן אלישעווייץ) עושה בלונדון ומה מעמדו. קרוב לי האיש ונתרחק ואני שמעתיו מדבר בשחר על אדותיך ובלי ספק ידעתו ותראהו.

והנני ידידך באמת ובתמים בכל זמן ועידן

י. ל. גארדאן.

צום אסתר הרל״ה ספ״ב.

אגרת מאה ותשע.

16 מאָרץ 1875 [תרל"ה כ"א ואדר] ספ"ב.

ידידי היקָר.

לא חפצת אתה לחבל את מעשה ידך ותשימני אותי לך למלאך חבלה. ופקודתך שמרה רוחי ואחבל ואשנה כיד הרשות אשר נתת לי, ועתה שני שותפין בספרך: אתה המחבר ואני המחבל. הנני שולח לך בזה את השנויים ההם, אשר הרעיא מהימנא ה' בראַפּמאַנן קורא להם תקונים ואת העלה המסֻכָּן והמתוקן. ואתה החזה כי השתדלתי לאחוז לשון ערומים ולא נתתי לחטוא חכי נגד האמת המנהמת כיונה מתוך רשומי דברי הימים בעוד אשר אנוס הייתי על פי הדבור להניח רוח התקיפים ממנו. ימים רבים התקוטטתי בבראַפּמאַנן ובשאר כנותהו, כי חפץ לשלוח אצבע גם במקומות אחרים, ולא נתתי, כי הראיתי להיושב ראש בקומיטיט כי רק עלילות הוא מבקש וברוך השם ואֻנצל עתה מידם. היום שלהתי את התקונים לה' ג"מ, וגם כתבתי לו לשלוח לך את הג' מאות בקבלו את הרשיון והרשיון לא יאחר לבוא מזה, אם לא יתמהמה הוא בתקנת העלה הנפסל.

אודך בישר לבב על דבר הנכבדות אשר הצעת בעד בתי; אבל לא במאמר אחד יוכל דבר כזה להבראות ובמכתבך חסרים עקרים רבים. בספרך לי את פרשת גדולת בנו וחתנו של ה' רח"ט, אשר לא עליהם ועמם תחיה בתי, קצרת בדברך על אדות המדבר, וביחוד לא הגדת לי מה ידרוש המדֻבָּר ממני? נחוץ לדעת אם העלם ההוא בר סמכא הוא, נושא אשה מעצמו או אביו משיאו אשה; האם תמיד יהיה בעסק עם אביו או אם יפרד מעליו בהיותו לאיש? ועל כן ראה אנכי כי לא עת שלוח תמונות עוד העת הזאת וצריך לחכות עד אשר יתבררו ויצרפו הדברים, כלו' עד אשר יגיעו דבריך אלי שנית כפי אשר הבטחת לי במכתבך האחרון וכפי אשר אני מבקשך עתה. סוף סוף כשגגה יצא מלפניך השליט באמרך כי אם תביא את הדבר למדרגה ידועה אבוא אני ובתי.... האם שכחת מי מחזיר אחר מי? וכי האיש מבקש אבדתו..... רב יהיה לנו לפי שעה אם יגיע הענין לידי זה אשר יוכל אחי לעיין בו בהיותו באודיססא.

לאחי הגדתי את תוכן מכתביך האחרונים; והוא נכון לנסוע לאודיססא בימי חג הפסח שלנו, כי אז ימי חפש ודרור המה לו. אבל נסיעתי אני הוא דבר המוטל בספק עצום; כי אם אוכל להמיש ממקומי בזמן ההוא מוכרח אנכי לנסוע לווילנא, כי לזמן ההוא תכלה הדפסת הח"ת, והעוסקים במלאכה זאת יקראוני לבוא שמה. על כן לא אדע עתה איך יפיל דבר.

בין כה וכה בטרם יֵצא אחי מזה ללכת לאודיססא אודיעך במועד וידעת.

ואם כן אנכי מחכה לידיעות חדשות בדבר הנכבדות לבתי; אם דברת את האב והבן, הגידה נא לי מה בפיהם ומה ידרשו המה ממני? לפלא בעיני כי לא נודע לי שמע משפחת רח"ט אף כי יליד ווילנא אנכי בעצמי. בין כך ובין כך אל נא תשיא את נפשם על שקר כי בוא אבוא אני ובתי להראות באודיססא: האיש חייב בראיה ועליו לעלות ולראות; ואם יהיה סיפק בידנו עד העת ההיא לברר את כל הדברים הנחוצים במכתב כי אז יוכל לשוב עם אחי הלום.

אל נא תוסיף לשלוח את מכתביך אלי על חשבון המלכות, פן יבולע לנו.

והנני ידידך שומר פיך ומחכה לדבריך

יל"ג.

על שני מכתביך האחרונים לא נרשם יום כתיבתם; ולשוא עמלנו אני ואחי לדעת כמה ימים עשו בדרך? הודיעה נא האם עוד ערמות השלג צבורות על הדרך?

תרל״ו.

ס״ט פ״ב 23 דעקאַבר 1875 [ז׳ טבת תרל״ו].

אגרת מאה ועשר.

ידידי הנכבד ה׳ הז״ס נ״י!

תתבשר כי הועד גמר לתת לך בשנה הבאה מאה רו״ב ולקחת במחירם עשרים עקז. וה׳ ר״ט יתן ג״כ מאה רו״ב ועקז. לא ידרוש לפי שעה; מתנתו של ה׳ ג״ב עודנה תלויה ועומדת, וכדומה שתגיע עד מאה וחמשים רו״ב.

מליט אנכי בזה רשימת המקומות והאנשים אשר תשלח להם את עשרים עקז. הצפירה אשר להועד. מאה הרו״ב מאת הועד תקבל אחרי ראש השנה, כבוא דברך כי עלי הצפירה נשלחים ע״פ הרשימה. ושאר הכסף אריץ אליך כבואו לידי.

תקבל גם בשנה הזאת המ״ע Новое Время.

והיה זה למנוחה לך ולחכמתך, ולכלכל את שיבתך,
כחפץ המכבדך בכל זמן ועידן

י. ל. גארדאן.

טפל שכחתי: לשוא תזכיר את שמי לגנאי במכתביך לה׳ ר״ט ולה׳ ז״ב. אתה בנפשך יודע כי אין לתלונותיך עלי רגלים. במשכי את ידי ממך בכלות השנה הראשונה והעמדתי לך לסוכן תחתי את ה׳ מעדאיללע אשר היה עוזר גם לי, עשיתי זאת לטובתך ולהנאתך, לבלי תכבה בזה גחלת הצפירה; ובפירוש אמרתי במכתבי (לך או לבנך, לא אזכור) כי אין אחריותו עלי ובידכם לתת לו בהקפה או לחדול (וגם הוא איש אמונים, ואם נתחיב לך שלם ישלם, אפס כי חולה הנהו כעת) ומעולם לא רשמת לי שמות עשירי עדתנו (מלבד חברי הקומיטיט) לשלוח להם את צפירתך. ולו גם רשמת לא היה זה מחובתי למלאת, כי בני ישראל נפוצים בעיר הרחק מאד איש מאחיו וטרח גדול להגיע לכל אי״א מ״ע בכל שבוע ושבוע, וצריך לזה איש

עתי. ואיככה היית מדמה כי אני או ה' מעדאיללע מגיעים את הצפירה לה' פאָליקאָוו ולה' זייברלינג וכו', אחרי כי ה' מעדאיללע בודאי רשם לך את שמות חתומיו ומעלי הצפירה אשר יקבל הועד אינני רשאי לשלוח לאנשים אשר ספק בידם להוציא בעצמם על מ"ע. אין זה כי אם תחפוץ לתלות בצואר אחרים הקולר אשר דמית היותו תלוי בצוארך, בדמותך כי הגבירים בזה יעלו את הצפירה על ראש שמחתם ולא יאכלו אם לא יקבלוה ונגזלה שנתם אם לא יקראוה. על כן להרגיעך אומר לך כי שגית במשפטך. אין כאן לא העדר כבוד הגבירים ולא קולר תלוי, ואינך צריך לפשוט לו לא צוארך ולא צואר של אחרים. ולמה איפוא תעפר בעפר ובאבק לשון הרע על איש יושב לבטח אתך? דבריך דבר באזני שומעיך ושם איש אחר לא תזכיר לגנאי על לא חמס בכפו.

הנ"ל.

אגרת מאה ואחת עשרה.

א' דהוחמ"פ תרל"ו ספ"ב.

[להזק"ן]

ידידי ומחֻתָּני, אוהבי נאמני!

אם הלל מחיב עניים ובן חרסום עשירים אתה תחיב המושבים בשבט סופרים בישראל. אם בכל עבודתך הקשה ובעיניך הרבות תעצור כח לערוך מכתביך תמידים בסדרם, איש חי רב פעלים אתה. ואני אשר אל שבת וכתב עיפה נפשי, מבקש ומוצא תמיד תאנה למעט במכתבי ידידות; גם לך אחי חטאתי לא פעם ושתים ולא כגמול עליך השיבותי; כי עצלותי תמציא לי בכל פעם פתח הרטה ותלחש לי באזני לאמר: „בנים גדלת ורוממת הם יכתבו לך. הן יודע קאַפּלאַן את כל אשר אתנו מפי בנינו הנאהבים, ולמה לי ללא הועיל להרבות במכתבים?" זאת אשיב אל לבי ואטמון יד בצלחת. ואולם בפעם הזאת דברת אלי בלשון אחרת ובדברים אחרים אשר בנינו היקרים לא יוכלו לקראם ולהשיב עליהם, על כן עצלותי קפצה פיה, וזהברח ירוע ברזל.

נפלאתי לראות כי במכתב מיכל אליך אין דבר וחצי דבר בנוגע לזווג בנך ובתי; איננו מברכך בברכת מז"ט, ואיננו מזכיר המאורע הזה אפילו כלאחר יד, באלו לא ידע ולא שמע דבר. הלא דבר הוא!

דיינאָוו איננו רק מגיד, כי אם גם נצוץ מלמדות יש בו. הודעתיו בעתה מהתחברות בנינו והוא ברכני בברכת מז"ט במכתב. ומה יש לענות על מכתב כזה? אם גם על מכתבים כאלה נשיב לא יהיה לדבר סוף.

בריאותי טובה בערך אף כי רפה כחי וחולה אנכי ברגלי תמיד, ולפעמים גם בראשי; אבל אשתי כמעט שוכבת למִטה תמיד, לא פסקו רפואות מפיה כל החרף, וזה גם הסבה לזה שלא ענתה עד כה על דברי אשתך אליה הטובים והמחכמים והמסלאים. פעמים שלש החלה לערוך מכתב אליה ובכל פעם ופעם לא תעצור כח לכלות מכתבה. מרגיש אנכי בעצמי כי נחוץ לי מאֹד להתרפאות בימי הקיץ הבאים, כי כחותי רפים ונוטים לפול; אבל עוד לא אדע איך לכלכל עסקי וטרדותי, וימים ידברו.

ככלותי עבודתי בחלק השני והשלישי מן הספר "Міровоззрѣнія„ נחתי מעט מעבודת הסופרים, מלבד מה שכתבתי תקנות קהלתנו (Уставъ) אשר בשבוע העבר מסרנוהו לשר העיר. בימים האלה מצאתי און לי לשוב לעתים מזמנות לשיר ציון והנני כותב עתה שיר גדול (בן שבעה או שמונה הלקים יהיה), נקוב בשם „קוצו של יוד" וכבר כליתי ארבעת החלקים הראשונים ובכללם הם עד ארבעים בתים בעלי עשרה חרוזים. דרך השיר הזה וסגנונו מעין שירי האחרונים אשר נדפסו בהשחר; אבל שירי זה נעלה עליהם, ובעיני טוב הוא מכל מה שכתבתי עד כה. צר לי כי אין אתי איש מבין יודע במוך. מה טוב לי לו יכלתי לקרוא את תגובת כפי זאת באזניו ולשמוע מה בפיו.

מדי דברי בשירי אבקשך להזכיר לעת מצוא את ידידנו ה' זאב לוניץ כי בהיותו בזה לקח ממני שיר כתוב בלשון יהודית המדברת, בשם „עכוב הקריאה" והבטיח להשיבו לי, ולא השיב; והוא יחיד אצלי, אין לי ממנו שום העתקה. על כן תאיץ בו להשיבו לי.

ובזה יתמו דברי הפעם והנני אומר שלום לך ידידי היקר ולאשתך היקרה ולכל בני ביתך הצאצאים והצפיעות. אלהים יענה את שלום כלכם כחפץ אחיכם אשר נפשו קשורה בנפשכם

יל"ג.

אגרת מאה ושתים עשרה.

קרית יערים, יום א׳ ל׳ מאי 1876, [י״ט סיון תרל״ו].

ידידי ה׳ שלאסבערג.

אם תחפוץ לקחת ממני כסף בהלואה לאנשים בטוחים, כמו שנדברנו, תכין בטובתך את השט״ח וביום השלישי א׳ יוני בהיותי בעיר (בחדר הפראוולעניע משעה 11 עד 2 בבקר) אמסור הכסף לך או להבא מכחך.
אם תחפוץ לכתוב אלי תמצאני בשדה־יער (ליעסנאָי)

Ангельскій пр. дача № 38. и т. д.

והנני ידידך וכו׳ וכו׳ וכו׳ יל״ג.

אגרת מאה ושלש עשרה.

7 יולי 76 [תרל״ו כ״ז תמוז] ספ״ב,

ידידי אחי רב מ״ג!

שולח אני לך היום ע״י שתי וערב את ארבעת החברות הראשונות מן המכ״ע הב״א, ויתרם תקבל בדרך ישר מן הרידקציון. מחר הולך אנכי מזה למאריענבאד להתרפאות ואחר עד סוף החדש אויגוסט ומאד יצר לי אם בזה״ז יבא ב. בנך לפ״ב, ואני לא אראהו. בין כך וכך תודיע לי כי ב״ב יושבים מחוץ לעיר כפי האדרעססא הכתובה למטה, ושם יושב אתנו גם מ. קאפלאן.
בהשחר מחוברת העשירית והלאה יבוא שיר גדול ממני נקוב „קוצו של יוד״, וכפי הנראה יהיה בן זקונים לי, כי מצות הרופאים עלי חזקה לבלי איגע את נפשי שלא לצרך.
ואתה שלום וכל אשר לך שלום, ואם ירצה ה׳ והשיבני שלום אל ביתו ואל נחלתי, ושבתי והודעתיך כל אשר אתי

אחיך אוהבך יל״ג.

אגרת מאה וארבע עשרה.

מאריענבאד 13 אגוסט 1876, [ה' אלול תרל"ו].

[לה' אבר"ם לוריא]

ידידי היקר!

אחרי אשר בתוכחות על עון ישרני יה ויגלני לשתות מי באר מבארה של מרים, צרף רחמים לדין ויקרה לפני את הורתך היקרה אשר מאד שמחתי לראותה פנים בפנים, אחרי עבור עשרים וחמש שנים. והנה מפיה שמעתי כי גם אתה תתהל ותלך לרחוץ בחמי דרוזגניק, והנני שולח לך ברכתי מרחוק כי תעלה לך רפואה זו לטובה, ועוד נשוב נראה איש את אחיו בפ"ב, אשר בלא ספק יובילוך רגליך שמה בחרף הבא ולא תשכחני בבאך שמה. את ביתי ברחוב פ. עזבתי ונטשתי, ולעת עתה אין לי דירה אחרת, כי אני יושב פה ובני ביתי חונים בכפר ליעסנאי אשר על פני פ"ב; ואני טרם אדע את המקום אשר תבחר אשתי לִשַׁכֵּן אותנו שם, אבל בנקל תמצאני.

מדעתי כי נהירין לך שבילי דפ"ב כשבילי' דנהרדעא וכי עוד לא שכחת את הנגון אשר בו ינגנו „אקדמות" הנני שולח לך בזה העתק שיר סטירי אשר כתבתי בלשון ארמית, לשעשע בך בימי שבתך בטל בדרוזגיניק, כי ידעתי נפשי, אף כי זה שבתי במאריענבאד מעט, כי הבטלה מביאה לידי שעמום, ואם אמצא בזה איזה דבר קל לקרוא ונוח להבין ואכלהו. בדרוזגיניק נמצאים ספרים בלשון עבר למקרא בהם לבאים להתרפאות שמה. אחיך א. הגיד לי אמש כי פקדתני לשלום במכתבך אל אמך.

כמדומה לי שבעתו הודעתיך כי אֵרַשתי את בתי לאיש, ואם לא אשגה ראית גם את האיש ההוא בביתי; שמו מאקסים קאפלאן, יוריסט. עד כה היה משרת את פני הסינאט, ועתה נועצנו והנה הוא עוזב את משרתו ונלוה אל אחד היוריסטען המפורסמים (אשר לא מב"י) ואתו יעבוד ומאשר ידעתי כי גם לך למכירך יש ענינים ומשפטים ודיני דברים בעה"מ על כן אבקשך למלאת את ידי חתני זה בדיני דברים, בין משלך ובין משל אחרים, כי יוריסט מהיר במלאכתו הוא ואיש אמונים עד למאד. כל המאמין לו עסקיו לא ינחם. ואתה ידידי אם תגמול זאת עליו נפשי אתה גומל.

אם תכתוב אלי לפ"ב כתוב על שם ה' גנצבורג. פה במאַריענבאד אשאר עוד כשני שבועות ואחר אשוב לביתי. והנני ידידך ומוקירך

יל"ג.

שיר סטירי בנגון אקדמות.

איתי גוברין יהודאין דמן בני גלו תא
מרנן ורבנן חבורתא קדיש תא
דכד יתבין במרנתא באדרון בי כנש תא
לא פסוק פומהון מפתגמי דאוריי תא
שערהון כנשרין רבא בדקנא ובפא תא
ומן אנש טרדין ולבהון עם חיו תא
ולבשין סמרטוטין ועבדין חברו תא
את דלפון ואת אספתא ואת פרמשתא ואת ויז תא
וכד עילין למטרפולין להאי קרתא רב תא
משנין אפהון ושמהון דלא לאשתמודעו תא
ומסתפרין קומי ומגדלין בלורי תא
ומסטרא דשמאלא אבלין אילי תא
ורמין בגדי פשתן המגוהצין ואצטלי דמיל תא
לעילא ולעילא מן כל ברכתא ושיר תא
ודירין בפלטרין באחשדרפניא ופחו תא
ומשתעשעין באסרטיא ברתיכין ובכדנו תא
ואזלין לתיאטרון ומשחקין בקובי — תא
ומגו דחשיד אממונא חשיד אשבוע תא
ומהכנשין לפרדיסא די דימידוב [1]) לגו עדן גנ תא
ושמעין קל סבבא פסנתרין קרנא משרוקי תא
ושמעין קול באשה ערוה ומלי דעגבו תא
מזומטי פילפה אלפונסינה וקדדו תא)
ומסתכלין בקנקן ובמה שיש בו עד זבולא בתר תא
וחמין חזה התנופה ושוקא דארמו תא
והמין כד מטילין בגנתא ש"י עולימ תא
בלבושי צבעונין ובאמלין די זהרי תא
וריחן נודף כבוסמין דגנוני תא
רשק ומוריקא עם כל קיסי לבונ תא
ופומהון ממלל רברבן בלשנא נוכרי תא
ואזלין אבתרון ורמין בהדי פלכא שו תא
„אית לן חולקא בגויכו לשעתא דא תא"?

[1]) Демидовъ
[2]) Филиппо, Альфонсина, Кадуджа

חרא דלא להון גדנפא וחדא אטמ תא
ועבדון לה ארסטון רבא ושירו תא
אתכתבי דהב פיזא דבי בוריל ודו תא[1])
ויהבין לה תקרובין כל מאני חמד תא
סמקן ירקן וברקן בורלא ומרגני תא
ומתפנקין ורוין עד מיסק קרצ תא
באדין שילין לה מן סגיאות חב תא
„מנן ומאן אנת רחמתין שפירא בריו תא
„ארום בגינך נַעול לגובא דחוב תא"?
מתיבת ואמרת להון: „אנא מן האי מרג תא
„דהויתון יתבון בה אנתון אקלקלתא דמ תא
„ברת אֻשכפא אנא וכותכון יהודי תא
„תמלי אתינא הכא לבית אתתא פונדקי תא
„חזיתי נשיכון טפלכון וכל זרעי תא
„נפיחי כפנא כלהון בעניותא ובערטילו תא"
זכאין כד שמעתון קושט דא שיר תא
קביעין כן תהוון בהנהו דיר תא
עד די ייתון סרכאי כד מטיא שע תא
לאגלאה יתכון לאהדרא בתיוב תא.

אגרת מאה וחמש עשרה.

ספ"ב 31 אגוסט 76 [תרל"ו כ"ג אלול].

כבוד הרב השלם, מן השרידים אשר ה' קורא להשתדל לטובת עמו והשכלתו מהרמ"י קורלאנדסקי נ"י.

זה ימים אחדים שבתי לביתי ממעיני הרפואה ומצאתי את מכתבו מן 22 יולי עם הנלוה אליו. שמחתי לראות כי הולך הוא הלך וקרב למחוז הפצו, וכי נמנו וגמרו גם בקהל עדתו ליסד בית הספר. אבל לדעתי עיקר חסר מן הספר, והוא: כמה יתנו פרנסיכם מהכנסות הקהלה אצלכם להחזקת ביה"ס, כי אין ספק אצלי שגם אצלכם כמו בכל שארי קהלות ישראל הכשרות

---

[1]) Борель, Дюссо

והמתקנות יש מכסים וארנונית, מכס הבשר ואולי גם מכס הקמח, מוצא לכסף הנדרש להוצאות הקהלה, — וכלום הי' הדבר חסר אלא שיצרפו הפרנסים גם את ביה"ס לצרכי הצבור ואז גם עליו (כלו' על ביה"ס) יהי' הגשם, גשם נדבות מן המכסים ההמה. וכל עוד שלא יתברר לכבודו חשבון הוצאות ביה"ס והכנסותיו בקירוב, לא יוכל לדעת אל נכון אם יש בכחו לפתחו. על כן אפוא לדעתי זאת יעשה ויהי' אלהים עמו, יעשה חשבון ברור, בכמה יעלה ביה"ס, כזה: הוצאה 000, הכנסה 000, ס"ה 000. ואז ישוה זה לעמת זה ההכנסה וההוצאה ויראה את אשר יעלה במצודתו. הלא סוחר הוא וידע כי הכל תלוי בחשבון. אקוה כי בקרוב ישוב ישמחנו בידיעות חדשות על מעמד הדבר ואז יוכל לפתוח את ביה"ס לראשית החרף הבא. ידעתי איש אחד, משכיל וסופר, עוסק בתלמוד תורה יותר משלשים שנה, ולו כתב רשיון מאת הקוראטאָר בווילנא לפתוח בית ספר לנערי בני ישראל. האיש ההוא כחו בלה"ק ודקדוקיה, אבל ידיו רב לו להורות למתחילים גם שפת רוסיה והשבון, אם יקשה על כבודו לקבל מאת הקוראַטאָר רשיון לפתוח את בית הספר בדראָמבראָווא על שם הקהלה, ואם לא ימצא לו איש אחר הגון לעמוד בראש ואשר זכות לו לפתוח בית ספר, יוכל לקרוא את האיש אשר אמרתי ולהשתמש בכתב הרשיון הנמצא בידו. אפס כי האיש ההוא בעל אשה ובנים וצרכי ביתו מרבים אף כי מטבעו מסתפק הוא במועט.

בהתאסף ראשי הועד אקרא באזניהם מתוך מכתבו את כל הראוי להשמיע, להר"ר יצחק אנדרעס אכתוב ביחוד לכשאפנה, כי את ספרו „ספורי אלישב" קבלנו. —

מה"ע אשר הוא מבקש לתועלת בני הנעורים אוכל לשלוח לו מראשית השנה החדשה, כלו' משנת 1877; ואולי יפתח בית הספר עד העת ההיא, ואז יכונן את „בית־המקרא" על בית הספר. את החוב' „הבקר אור" אשלח לו בקרוב. אם יהי' במשך הימים בפ"ב אקוה לראותו ואז נדבר על פרטי הדבר, ובין כה יקבל הברכה ממעון הברכות, ויכתב ויחתם לשנה טובה

כחפץ מכבדו ומוקירו כערכו

יל"ג.

אגרת מאה ושש עשרה.

ב"ה יום ה' (כ"ד) [כ"ה] אלול תרל"ו פה קרית מלך רב ס"ט פ"ב.

ידידי הנכבד הרר"י ריפּמאַנן.

בכתבך אלי ביום ד' דנא דמית הויתי נמצא בביתי בפ"ב ואני הייתי אז בארץ ביהם לשתות מים מבארה של מרים (מאַריענבאַד) ושבתי הביתה זה ימים שלשה. במאַריענבאַד ראיתי את פני הכבודה ממ"ע עהרליך ואישה ושאלתי את פיהם על אדותיך; וכמה כלתה נפשי שיבויבוך וישימו לאַל דבריך בכל מכתביך אשר אתה מתאונן בהם רע על קשי יומך, אבל לדאבון לבי הודו והסכימו ואמרו גם הם כי דבריך שרירין וקימין וכי מקשט אתה יותר מדאי בתכשיט היאָה לישראל. ה' ינצל עדיו זה מעליך בשנה החדשה הבאה, וירוממך לשבת ארץ, ויראך טובה בימי זקנתך.

לעת מצוא, בכתבי אל הר"ר מינאר, אשים דבריך באזניו, אף כי לא לרצון הוא לי להיות מוציא הרבה. ואולם גם עליך ידידי לדון אותו לכף זכות כי טרדותיו כרב וכמטיף לעדה גדולה כמאסקוי לא התנינה לו לעסוק בעניני קימיססיון ולמאת מלאכות כבדה ובלתי כבודה כזאת לזרוע ספרים ולקצור כסף בישראל. ומה גם כי בימים האחרונים החלות למלאת אחרי דעת הר"מ די לונזאנו בהקדמה לספרו שתי ידות ותחבר ספרים קטנים בכמותם ובלתי גדולים גם באיכותם, ותפוצץ רוהך הכביר לרסיסים בעד שעלי שעורים ואגורות כסף. אוי לי שראיתיך בכך וכי עד כה לא יצלח בידי חפצי להעיר אליך לבב נדיבי עמנו להרגיע לך למען תעסוק ותפעל גדולות בחכמת ישראל, כי לכך נוצרת.

הגידה לי שאהבה נפשי, עד מתי תרעה עד מתי תרביץ תורה בערים נבהדות בפולין? האם לא נסית דבר אל הג' ר"מ מונטיפיורי להושיבך על התורה והחכמה באהלו אשר נטה? אולי אין לבך לדבר? אבל אם תבקש לך מנוח זה הודיעני ואכתוב על אדותיך אל הד"ר לעווי.

בין כה וכה שלח מספריך הנמצאים אתו אחד מכלם לאודיססא על שם האברך שלמה בנו של הגביר ישראל בראָדסקי ובמכתבך אליו תאמר כי אנכי שלחתיך, ופרי ישנה לך; כי דברתי עמו על אדותיך בהיותנו במאַריענבאַד.

שלום לך ולחכמתך. התפלל בעדי בימים הנוראים הבאים והיה גם אתה בטוב ובנעימים כחפץ ידידך ומוקירך בכל זמן ועידן

יל"ג.

אם יש „השחר" אל תחת ידך תמצא בח' י' י"א י"ב שירי „קוצו של יוד" ותתענג עליו, באשר אקוה.

אגרת מאה ושבע עשרה.

6 סענטיאבר 76 ספ"ב. בשעה האחרונה לשנת תרל"ו [כ"ט אלול].

כבוד הרב הנכבד וההרוין, ישיש כגבור
ארח לרוין, מהרמ"י קורלאַנדסקי נ"י.

כל אשר הריץ אלי ע"י הפאָסט בימים האחרונים האלה הגיעני לנכון, וברגע הזה הביאו לי גם את מכתבו האחרון מיום שלשום, והנני ממהר לענות לו בטרם יתקדש החג. ראוי הוא לתודות גדולות כתודות בן־הכליה, בעד השתדלותו ושקידתו, לטובת בני עדתו, ובלי ספק יזכה ויראה את כבוד בית הספר אשר הוא מיסד ותלמידים כשתילי זיתים סביב לשלחן אשר לפני ה'; יראה וישמח ובשמחתו יחד גם כבודנו. אפס כי לשלוח לו תיכף מאה רו"כ מקפת החברה לא אוכל לדאבון לבי למלאות מטעמים שונים, ואלו הם: א) ראשי הועד אינם נמצאים כי הלכו באשר הלכו וישיבות הועד טרם יתחדשו (עדנה). ב) הג' ה' רוזינטאהל גזבר החברה אשר מפתח הקפה על שכמו יצא בשבוע העבר לאודיססא ולא ישוב רק אחרי שני שבועות בערך. ג) דבר יצא מפי הועד כי מאתים רו"כ ינתן לבית הספר בדאָמבראָווא בבוא הרשיון לפתחו, ועד היום עוד לא בא הרשיון, כי בכל השתדלות שרי המקום עוד לא נדע איזה רוח יעבור על הפאָפעציטעל, ואם יסכים לדבר. על כן עצתי לכבודו לבלי יבהל ברוחו להבין הכל בטרם יודע לו כי נגמר הדבר גם בווילנא, ואם גם ימשך הדבר עוד כשבוע או כשבועים—מה (היא)[בכך]? וכשמעו כי עלה הדבר לרצון לפני בית מועצות הפאפעציטעל בווילנא וכי סמך הפא-פעציטעל ידיו עליו, אז ימהר נא להודיעני ואז לא אמנע מהריץ לו הכסף במהרה כאשר תשיג ידי. והנני אין לכלות מכתבי כי פנה יום, וברגע האחרון הקדוש הזה הנני שולח לו ברכתי לשנה החדשה, תתחדש עליו ועלינו ועל כל ישראל לטובה ולברכה.

מכבדו ומוקירו
י"ל"ג.

תרל"ז.

אגרת מאה ושמנה עשרה.

15 אקטיאָבר 76. [ט' חשון תרל"ז] ספ"ב.

[לה' מ"מ עליאשאוו]

ידידי היקר.

שמחתי לשמוע כי שירי האחרון מצא חן בעיניך עד כי התפוין להוסיף בו על הנעים גם את המועיל ולעשות אותו לנכסי צאן ברזל להושיע על ידו משפחה נכבדה אשר מקרוביך היא. אות היא לי כי קריאת השיר פעלה עליך פעולה עזה והרמה בעיניך כי כן יפעל גם על שאר הקוראים וימצא חן בעיניהם ורבו הקונים הקיפצים עליו. והנה בתשובה על בקשתך אמר לך:

א) כי שירי „קוצו של יוד" ושירי האחרים הדומים לו ההולכים לפניו והבאים אחריו לא נכתבו להועיל לעניי עמי על ידי המרם, כי אם ע"י רוחם; לא להמכר באטלים כפרקמטיא במיטב כסף ולתת את חליפיהן לחסרי להם, כי אם להחלק בזול או בחנם בין יושבי קרני הזוית אשר התורה מנחת שם, לתת שכל אדם לחסרי דעת. אלו יגרום שירי „אשקא הספק" שבחר מן החורים אשר העברים מתחבאים שם לא תהרס משפחה שלמה בישראל בשביל „תרי משהו בחמץ", אלו יועיל השיר „ושמחת בחגך" שהשיטה ר' קלמן והדומים לו בערב יו"ט עם דמדומי חמה לא ישיב הרגל כדי לקיים כדין מצות שמחת הרגל. אלו השיר „ברבורים אבוסים" יעיר את לב אחד הברבורים האבוסים, המורים הוראה לעם עמוסים, כי חטאת כדום ועמורה היא לנגוד את זיגוד בשביל חטאו של טוביה, כלו' „להחמיר בטרפות לפי שהם אינם בקיאים בבדיקה". אלו שירי „קוצו של יוד" אשר כתבתי בדם ובדמע יציל לעתיד לבוא אשה אחת מישראל לבלי תברת לצמיתות ע"י חסרון ידיעת הפוסקים בדקדוק ובתנ"ך, גם בדברים שתשב"ר יודע אותו, אלו יגיע שמע „שני יוסף בן שמעון בעיר אחת" (עודו בכתובים) לאזני גובה המס באחת ערי השדה אשר אחב"י נחתים שם והיבש ידו בחפצו לתת כתב תעודה מזויפת

לנכתביו ; אלו „השעיר המשתלה" (עודו בכתובים) ישא עליו אל ארץ גזרה את העון הפלילי התלוי בצואר כנסת ישראל להמית ברעב ובחסר כל את סופריהם . (ע"כ נמצא בלי חתימה

[יל"ג].

אגרת מאה ותשע עשרה.

[לה' אבר"ם לוריא]

ידידי הנעלה, האדם המעלה.

מכתבך מדרוזגעניק בא אלי למארינבאד בערב יום עזבי את המקום ההוא ואני ממהר אז לצרור אמתחתי ובחפזי נאבד לי מכתבך ההוא עם המאמר הרצוף בו וכן אבד עד היום, ובגלל הדבר הזה לא השיבותיך עליו כי לא היו בפי דברים על אדות מאמרך אשר לא הספקתי לקראתו. עתה הגיעני גם מכתבך השני עם הבר־או"ז על הבאנק על סך י"ב רו"כ, הסך נתקבל והא לך בזה השובר, ומי יתן והיו לנו אלף אלפים חברים כמוך כי אז היה לנו י"ב מילליאן רו"כ בכל שנה.

ברוך אתה לי על זכרונך הנאמן ועל דרשך שלומי וטובתי כל הימים. הימים אשר ישבתי במאריענבאד הביאו לי תועלת רבה, כי הוקל לי הרבה מאד וכמעט שבתי לאיתני כאשר הייתי בימי חרפי, ואולם הימים אשר אנכי יושב אח"כ בפ"ב שבו ועותו את אשר תקנו הראשונים והנני שב לקדמתי ומרגיש כמקדם את מחלתי.

בשבוע הבא תקבל מנחה קטנה ממני את שירי החדש אשר כתבתי.

היה שלום אתה וביתך ולעת מצא ברך בשמי לשלום את אמך הכבודה, אשר התענגתי לשוב ולראותה פנים בפנים אחרי עשרים ויותר שנים.

ידידך יל"ג.

1 נאיאבר 76 [תרל"ז כ"ו חשון]

אגרת מאה ועשרים.

כפ"ב יום ה׳ כסליו תרל"ז.

כבוד הרב השלם סופר מהיר ומורה
להועיל מהרל"י קליאַצקא נ"י.

ספריך ומכתביך (אלי ולהג׳ ה׳ ר"ט) כתמם באו לידי. והנה בהתאסף ראשי הועד לישיבה אשים לפניהם את בקשתך בדבר ספרך ואת אשר ישימו בפי אותו אמהר להודיעך. בזמן קצר כזה לא פניתי עדיין לעין בספרך ולא אוכל בעת להודיע משפט(ך)[י] עליו, כי ספרים כאלה אין די להם בקריאה לבדה כי אם צריכים עיון והתבוננות; ולא מהרתי לכתוב לך היום אלא בשביל שאלתך השניה הגדולה אליך, כי חייך תלוים בה.

הנך אומר כי הת"ת בברדיאַנסק יסגר מאפס יד ומחמת חסרון כיס, ואני טרם אדע את תכנית הבית וצורתו ומשפטיו. אם בית ספר מסדר הוא ונוסד ברשיון הממשלה דבר נא באזני הגבאים וישימו פניהם אלינו ונחזק ידיהם בכסף מסוים מדי שנה בשנה, כי דומה לזה אנחנו עושים בת"ת במינסק, בתתנו להם מאה רו"כ בשנה להוסיף שעות אחדות ללמוד שפת רוסיה. אם ישמעו פרנסי עיר מושבך בקולך לדרוש מאתנו משענת כסף אז עליהם לשלוח לנו משנה (קאפיע) כתב הרשיון ליסוד בית הספר, ופתשגן כתב הלמודים (פראָגראַם) כל זה מאֻשר ומקוים, וחשבון צודק וברור מן ההכנסות וההוצאות וממספר התלמידים; ואז נכון לבי בטוח כי לא יתן הועד מוט לבית הספר ותבנה גם אתה ממנו. זאת עצתי ואתה שמענה ודע לך.

והנני מכבדך ומוקירך ומכיר ערכך יל"ג.

אגרת מאה ועשרים ואחת.

[להזק"ן]

:זחי וידידי המשורר המשלש, ברוך אתה לי בברכה המשלשת!

מכתבך ומכתב הילני בתך (אתמול ראיתי והנה היא לאה!) הגיעו לידינו לנכון, במועדם, לא החטיאו המטרה. אתמול ביום הלדת נאַדי היה מאַקסים קרוא אלינו לארוחת הצהרים אבל אֵחר לבוא מן השעה אשר יעדנו, כי

בבית המשפט עכבוהו ויבא לעת כלות האכל; ויהי הוא אוכל בגפו ואנחנו עברים אליו מסביב ומשתעים יחד ומשתעשעים בו ומשחקים על רעבונו הגדול והנה נשמע קול צליל הפעמון ונושא המכתבים בא ויציל אותו מיד מהתלותינו. כי כאיש אחד חברים התנפלנו כלנו על דבריכם — ונאכלם. נאַדי קראה באזנינו את דברי הילני לסירוגין והרבה מהמה כחדה תחת לשונה, כי כבוד נערות בנות שמונה עשרה כפי הנראה הסתר דבר ולא כל הדברים הנאמרים באזניהן נתנו להשמע באזני הורים בני ארבעים ושש כמוני אתמול. מסבת צר מעוני בשנה הזאת לא קראתי אלי את מְכַּרַי ביום אתמול כפעם בפעם; לבני הנעורים ממו"ן (כלו' "מאַקס "מיננא "ונאַדי) נתתי ממון ושלחתים אל התיאטרון; ואנחנו זקן וזקנה נשארנו בביתנו ואחרי כן בא אלינו אחיך מתתיה וישב אתנו עד שוב הנערות לבדהנה. זה פרשת הערב בביתי ביום אתמול.

עתה אשובה אל שני שירי זהבך הבריאים והמלאים אשר במו עניתני על שתי שירותי הדלות והרקות; ואשא משלי ואמר:

על ספרי הקטן לךָ שי הובלתי
כניתיךָ „סופר עצל ורפה ידים"
יען לא תַשמַע קולךָ בין חוברי חבר;
ותוכיחני אמש כי עשה הסכלתי
כי פועל צדקות ועז אתה הגבר
אךְ כי לא ישיר איש – על צוארו רחים.

ולמי הגדת זאת, אח נשוא פנים?!
האני לא אדע נפשךָ, ערכךָ לא אבירה?
האני—מורה מאֹד בשתי עשרות שנים,
נפש עמל כמוךָ ופעלתו לא אוקירה?

האני לא אדע כי המורה לעם סגלה
חמור גרם הוא אךְ לא ישא־שכר?
לא אדע כי על רב עמל ופעלה
הנותן דמים לאנשי דמים אותךָ לא זכר?

כי איש בזעת אפו מפרנס אשתו ובניו
עושה צדקות הוא בכל ימיו ושניו.
כי איש לא ישב בַצל אף כי יאכל בָצל
לא רפה ידים הוא, לא יקרא עצל??

האני לא ידעתי כי סופר מהיר אתה
גם עד לא בשירך אמש זאת לי הוכחת?
אך כי רוח השיר עזבך, ידעתי עתה
כי מה מיטב השיר ויפיו — שכחת:
הנה בכבד ראש עניתני תשובתך הנמרצת
ותשכח כי כתבתי — רק בדרך הלצה.

קבל ברצון את המורים הבלתי ברורים האלה אשר פלט קולמוסי בחפזון גדול כפלים כיוצאי מצרים וברך את אשתך ואת צאצאיך והשב ברכה שבעתים אל חיק בתך ההמודה על ברכתה ליום הלדתי והיה ברוך ומברך גם אתה והבה לדברי עוד שלישית על ענוני ביתי וילדינו יוצאי חלצינו אשר לא יאחרו לבוא אחרי בוא אלי דבריך על מכתבי הראשון הארוך הערוך לך בלשון מדינתך. אחיך אשר נפלאה לו אהבתך, אוהבך ומוקיר שמך בכל זמן ועידן

יל"ג.

27 נאיאבר 1876 ספ"ב [כ"ג כסליו תרל"ז].

אגרת מאה ועשרים שתים.

כפ"ב, זאת חנוכה, 6 דעקאבער 76 [תרל"ז ב' טבת].

[להנ"ל].

אחי יקירי יושב בסתר לבי בצל נפשי יתלונן!

מכתבך האחרון אלי קבלתי מיד בנני הנחמד, ואין בו דבר נחוץ לענותך עליו היום, ומה גם כי כותב אנכי בחדר הקומיטעט ואין לבי פנוי כעת לדברים שביני לבינך.

תקבל בזה כפי הרשימה שבעה שטרי קבלה לשבעת חברינו בריגא; מאת האחד ה' ש. נתקבלה נדבתו ע"י מאקס, ובמיכך למסור הקויטונג לידו; והששה הנותרים עוד לא שלמו וכשתפנה לך השעה תפנה לאסוף הכסף מידם ולהגיעו אלינו; וכן לא שלמו עוד בעד השנה העברה שנים: ה' ק. וה' ד., אף כי שטרי הקבלה על שמם נשלחו אל ידך עוד בשנה העברה.

אבקשך בבוא עתה להחיש להודיע לי מה היא הדאגה הגדולה אשר

אמרת כי כל מעינך בה עתה, כי לבי הרד עליך ולבננו לא הגדתי מזה מאומה.

כמדומה לי שכבר הגדתי לך כי איש אחד ממכרי מבני העשירים מוציא לאור את קבצת שירי האחרונים אשר באו נדפסים במ"ע שונים בשם שירי יהודה מחברת ב', ובראש הספר ישים את תבניתי פתוחי חותם. הוא מבין בעת את התבנית בוויען ואני מכין לדפוס את השירים. יותר מזה אין כל חדש אתי לפי שעה להודיעך כי אין ונחפז אנכי לכתוב מכתבים רבים. אמש בערב היינו אני ואשתי ובנך בבית אחד ממכרי (הבתולות לא היו עמנו, יען האיש ההוא איננו נשוי) ושחקנו בשחוק הקרטי ולבנך עמדה השעה והרויח ח"י רו"כ ויצאנו משם בשעה השניה אחר חצות, והיום יבוא אלינו בערב אחרי אשר אהיה אצלו בבית אחי לאכול אתם בצהרים. שלום שלום ידיד לבי מלא כל נפשי אהבתו!

ידידך יל"ג.

אגרת מאה ועשרים ושלש

כפ"ב ט"ז טבת תרל"ז.

[לה' י. רייפמאנן]

ידידי היקר!

שמחתי באָמרך לי כי מצא שירי „קוצו של יוד" חן בעיניך; ואם תעין היטב בדברי בת־שוע (צד 34 שורה ח'–ט') תמצא כי גם היא יודעת על בוריה את הוראת המלה „אתנן" אחרי אשר בשם זה תקרא למתת איש זר אשר יתן לאשה והיא לא אשתו: דוק ותשכח ותגה רוחך. והנה מדי דברי בך אידיעך כי בקרוב יצא שירי זה שנית בדפוס מתוקן וממולא במקומות רבים, יען כי נמצא אחד ממכרי המעלה על הדפוס את שירי האחרונים אשר באו מפוזרים בה ובה בכתבי העתים. שמה אקבע זכרון גם לך ידידי הנכבד בשומי בין השירים אשר כתבתי לידידי לעתים מזמנות (געלעגענהייטסגעדיכטע) גם את שירי הקטן אשר שלחתי לך בזמן מן הזמנים. ועוד תדע כי בחו' שבט יביא בהשחר שיר גדול, מעשה ידי בימי נעורי, נקוב „אפל בת ציון", אשר אם היותו כתוב למטרה מיוחדת כקינה על מות אחד מידידי בכל זאת נכללו בתוכו דברים הנוגעים גם אל הכלל. אם יש השחר תחת ידך תראנו בעתו; ואם לא, הגידה לי ושלחתיהו לך.

אולי תדע ידידי מקום המאמר: „המיתה בלא עתה היא הגדולה שבצרות".

הנהי כתיב לפני זה ימים רבים כמאָטטאָ על שירי ההוא אבל נשתקע מזכרוני מקורו ומי אמרו. אם תדע אנא הודיעני במהרה.

עוד אחת אבקשך. הנה אנכי מוציא לאור בשירים כל' רוסיה את סדר הקינות לט"ב: לא את כלם העתקתי כי אם הטובים בהם, אשר יש בהם ריח שיר וטעם טוב בצד מן הצדדים, ומספר הנעתקים י"ג ואלה הם: א) בליל זה יבכיון, ב) שומרון קול תתן, ג) אם תאכלנה נשים פרין, ד) ארזי הלבנון, ה) ואת נוי חטאתי השמימה, ו) מי יתן ראשי מים, ז) אז בהלוך ירמיהו, ח) איש תוקד בקרבי, ט) יום אכפי הכבדתי, י) שבורת ולא מיין, יא) ציון הלא תשאלי, יב) שאלי שרופה, יג) אלי ציון. ויש את לבבי להעיר על הקינות בנוגע למחבריהן ולזמן חבורן: ולפי ידיעתי מעטי עד כה בדפים דברי החוקרים על אדות הקינות. מלבד הקינה ציון הלא תשאלי לר"י הלוי, אשר העתקתי מן הנוסח המתוקן בבתולת בת יהודה, והקינה „שאלי שרופה" אשר לפי דברי ה' צונץ (זינאַגאָגאַלע פּאָעזיע 310 *) היא כתובה בידי מהר"ם מרוטנבורג לא נודע לי מי כתב ובאיזה זמן נכתבו שאר הקינות אשר הזכרתי: אם נודע לך באיזה מקום נכתב על אדותם, או אם יש לך איזה חדושים והערות עליהן, הודיעני בטובך, אולי יהיה זה לי לתועלת.

והנני ידידך החפץ בהצלחתך ודורש שלומך וטובתך בכל זמן ועידן

יהודה ליב גארדאן.

אגרת מאה ועשרים וארבע.

ספ"ב ג' ב' שבט, תרל"ז.

[נרשם בעצם כתב ידו: לחזא"ל בלונדון]

ידידי היקר!

קבלתי מכתבך מיום טו"ב טבת וקראתי את הערותיך על שירי קוצו של יוד. ברֻבם לא אסכים עמך.

א) תדקדק בשם השיר ותאמר כי אין השם אשר קראתי לו נאה לכל חלקי השיר כי אם לסופו: ואולם כל השיר לא נברא אלא בשביל סופו, וכל כחו בעוקצו, ושאר החזיונות אשר נשאתי והתמונות והמאורעות אשר צירתי

---

*) ועמו מסכים גראטץ חלק ו', הערה ה' צד 466.

לא באו רק בדרך אגב, ועקר נושא הספור הנה התהפוכות והשערוריות אשר גרם קוצו של יוד, כמו שנאמר בפירוש: „בקוץ יוד מנד יהרגו כמה נפשות" (צד 35) ועוד: „קוצו של יוד הוא הרגני" (צד 36) וא"כ הוא היתד שהכל תלוי בו, ועל כן גם נקרא השיר על שמו, וזה כדין וכהלכה ואין מי שיחלוק על זה.

ב) כתבתי: כי בית אלהיך עליך נעלו

. . . . „ברכת מנאציך

. . . . יום יום יתפללו". ולא ישר בעיניך צירוף פעל התפלל לברכה ובשביל כך תחפוץ לתקן „כי בית אלהיך בעדך סגרו.

. . . . ברכת מנאציך

יום יום יברכו . . .

והנה מלבד שאין כל דבר הקשה באחוי בלשון חכמים (השגורה בפי בשירי זה) מתפלל אדם י"ח ברכות בכל יום, וזה יען כי הברכות נכנסו בסדר התפלה, עוד לא התבוננת כי הפרש גדול בין הפעל סגר ובין הפעל נעל ובין התחברם עם על והתחברם עם בעד. סגר יאמר על הגפת הדלתות אשר יש ביד אדם לפתחם, ונעול הוראתו סגירה במנעול שלא יוכל לפתוח רק מי שבידו המפתח: ואלו לא היו דלתות עליתו של עגלון נעולות היה יכול לצאת: וכן אמרו חז"ל כי שערי דמעות לא ננעלו, וכן שעת גמר החתימה נקרא נעילת שערים. ובאמרנו סגר הדלת בעד פלוני הכונה שפלוני נשאר בבית ולא יתנו לו לצאת, ואם נאמר סגרו אחריו הוראתו שהיה שם ויצא ולא יתנו לו לשוב; אבל סגר או נעול על . . . הוראתו כמו סגור בפני . . כמו נועלין דלת בפני לוין (ע"כ נמצא בלי חתימה).

[יל"ג]

אגרת מאה ועשרים וחמש.

[להזק"ן]

ידידי היקר!

ביום כ"ז שבט העבר כלו כ"ה שנים למות ידידנו בימי נעורינו מיכה יוסף לעבענזאָן ז"ל. וכדי להוקיר זכרו ולהעלותו על לב בני הדור החדש הדפסתי בהשחר לשבט את קינתי אשר קוננתי עליו בעת ההיא, ועליה הקדמה כתובה בחרף הזה: והגיתי עם ה' סמאָלענסקי שיוציא את הקינה, אשר

קראתיה „אפל בת ציון" בקונטרס מיוחד, ועליה נלוה תאר פני המנוח מעשה חרש אבן בווילנא, ולשלח את הקונטרס ההוא לא יאוחר ליום כ"ז שבט לשרידי ידידי המנוח אשר כתבתי לפניו את שמם ומקום מושבותם. בין הנרשמים, כמובן מעצמו, באת גם אתה וגם מיכל גאָרדאָן, נוספים על אבי המת ואָחיו ושאר קרוביו ומיודעיו, הכל עשרים אנשים בערים שונות. והנה אני קבלתי את החוברת קרוב למועד הקצוב, וכן קבל אותה גם ה' מינאָר במאָסקוי; ואולם מווילנא עלה באזני שאנן האד"ם כי לא קבלו את החוברת עד היום, והוא מצטער ע"ז מאד, כי גם מכתב ממנו נדפס בראש החוברת, ויעוד הפין להרפים שיר קטן ביחס לדבר הזה בחדש אדר. ואני אתפלא על זה ולא אוכל הבין: מדוע קבלו אחדים ולא קבלו אחרים? על כן אמרתי אשאל נא את פיך ידידי אם קבלת אתה את החוברת ההיא.

לכלנו ובכללנו גם לבנך היקר שלום. שלום גם לך ולאשר אתך.

והנני ידידיך ואוהבך הנחפז ואץ לכלות מכתבו

יל"ג.

27 פֿעברואר 1877 [תרל"ז כ"ו אדר] ספ"ב.

אגרת מאה ועשרים ושש.

10 מאַרץ 77, [תרל"ז ח' ניסן] ספ"ב.

[להנ"ל]

ידידי היקר!

אתמול בערב, ביום הֻלדת מיננה, השתעשענו בביתה עד סוף האשמורה הראשינה. גם אָחי גם אחיך היו אתנו. ותהי ראשית מלאכתנו לקרוא את מכתביכם אשר בהם אתם מתהפכים בתחבולות ותבחרו לשון ערומים להוכיח למיננה את עצלות עטה. „ותחד" מלכת היום, היא מיננה בתי, על מלאכת אחותה הגוערת בה, היא מיננה בתך; נקוד על „ותחד", יען שמכתב בתך היה מלא חדודין חדודין. מובן מאליו כי שמך וזכרך לא מש מפינו; ומי יתן והיית גם אתה בקרבנו אמש כי אז רוית נחת.

משיב אנכי לך בזה את שירך „חול הים וגליו". גם עתה לא נחה דעתי במבטאים אחדים, והתויתי תו עליהם, בשולי הגליון. ואתה כחפצך תעשה והתקנם או תעזבם כמו שהם ותשלחם לסמאָלענסקי, והוא בודאי ידפיסו

במחברת לחדש אב, כדי שיהיה שירך דבר בעתו. כבר אמרתי לך כי שלחתי לו משלי שירים אחדים אבל טרם אֵדע אם כבר חדש השחר מוצאו או לא, ובידעי אודיעך. את שירך הגדול קראתי בקריאה ראשונה ועוד לא אחרוץ משפט עליו; אבל גם בפעם הזאת ראיתי כי איכותו איננה עולה בד בבד עם כמותו. לעת מצוא אעבור עוד הפעם עליו ואעיר את אשר אעיר ואשיבנו לך. יש תחת ידי לשלוח לך עוד שתי חוברות „האמת" ואמרתי לשלוח לך ע"י הַבְּרִי (?) *) גאָרדאָן אבל הוא חמק עבר ולא ראיתיו, ואשלחם לך לעת מצוא אחרת.

חרפה היא לי לכלות מכתבי אליך על דף אחד; אבל עתי קצרה ואשלימנה לך בפעם האחרת. ואתה שלום וכל אשר לך שלום

כחפץ ידידך אשר כנפשך יל"ג.

אגרת מאה ועשרים ושבע.

1 אפריל, בשעה החמישית לעת ערב, [תרל"ז א' דר"ח אייר].

[להנ"ל]

ידידי מחמל עיני!

יושב אנכי בבית אחי שהוא גם בית בננו מקס; ואני בשובי מעבודתי ביתי הלם לקבל פניו בשובו. ובבואי, ובהביטי עליו על פניו אשר נפלו — ויפל לבי. נחשתי כי רעה באה ונהיתה וכאשר יגרתי כן היה. יד ה' היתה בך אחי ושדי המר לך מאד בקחתו לפתע פתאם מעל ראשך וראשי בניך את אשת נעוריך, את אמם הורתם, את עקרת ביתכם. תדמע עיני אל שברך ושפתי נדמו מאין מלה בפי לנחמך. ואני איך אנחמך ומתך זה עודנו מוטל לפני בזכרוני למן היום אשר ראיתיה ראשונה בעודנה באבה?! מי מלל לנו בלכת מקס בננו לראותכם ולשיש אתכם משוש בימי חגנו כי החג יהיה לו להגא וכי הולך הוא לעצם את עיני אמו על ערש מותה! נפלאים דרכי ה' המכונן צעדי גבר. ביום אשר קבלה מיננה בתנו מכתב מקס כי חלתה אמו ותאָנש, צמ(ת)ה כל היום ולא אכלה לחם עד כי נערתי בה ואצו עליה במפגיע

---

*) (?) זאַטטלער [המחבר].

לשלוח דברה על ידי הטילגראף; וכבוא תשובת מקס פרצו דמעותיה כפרץ מים ואני רואה ומשתומם מה זה ועל מה זה, כי מקס הסתיר הדבר ולא הגיד מאומה את דבר האסון אשר מצאכם. אין זה כי אם הגיד לה לבה ונביא בית הנפש לא ישקר ולא יכזב.

כשתי שעות אחרי זה.

עתה הנני בביתי וקול בכי אשתי עולה באזני, כי נמהר בני ולא נזהר להגיד לה את הבשׂרה הרעה, וכפרץ רחב אתיו דמעותיה. אהה שלוים היינו ויפרפרנו המקרה הרע הזה; שמחים וטובי לב לראות בשמחת בנינו הנאהבים והנעימים – ויבוא רגז. צר לי צר מאד כי לא הודיעני מקס בימי החג את דבר האסון אשר מצאך כי אז באתי אליך לנחמך בימי מרודיך. ועתה אני תפלה לאל חי כי יחזק כחך לשאת את הנסיון הגדול הזה אשר נטל עליך; חזק אחי וחזק לשאת את אסונך באמץ רוח למען השארית הנמצאה.

מי יתן אראך עתה ואחבקך ואנשקך ואבכה על צוארך!

אחיך הכואב והנענה ובצרתך לו צר

יל"ג.

אגרת מאה ועשרים ושמונה.

[לה' מ. גארדאן].

ידידי אחי!

מכתבך לפני חדש ימים קבלתי (וברגע הזה איננו מונח לפני, כי נמצא הוא בביתי ואנכי כותב בחדר הועד) ואני לא אצתי לענותך עליו כי חכיתי לעת צאת מן הדפוס מחברת חדשה מאתי לכבדך בה וחכיתי גם לחדשות בביתי ובחיי משפחתי לשמחך בהנה, וגם הנה טרם תצמחנה, ובין כה וכה קפץ עלי מכתבך החדש מיום 18 דעק. אשר קבלתי ברגע זה. ולבלי החלות לבך בתוחלת ממשכה הנני ממהר לענותך עליו ולא אחכה עוד.

מאמרך „הקבלה" נדפס בשחר ש"ז חו' ג' *). דעתך שהשם „קבלה" הוא הוא „קְבֵלא" הארמית היא המצאה טובה ונאותה, אבל מספק אנכי אם קרובה היא לארחא דמהימנותא. בין כה וכה נעים לי מאד כי פתחת פיך ותדבר

*) שנת הרל"ז עמוד 127. העורך.

ולא תאלם עוד, ואני מנפשי ידעתי ומבשרי חזיתי מה טוב לאיש יושב על פנת גג באחת ערי השדה, אשר לא השהו אלה חכמה, להעיר לעתים מזמנות את נפשו לדבר בסוד חכמים וסופרים ע"י הדפוס, כי ע"י זה תנצל נפשו מיון המצולה אשר הטבע בו בשרו ורוחו מרחפת ונשאת ע"פ התהום הרובצת לרגליו. לא הכבוד המדומה אשר ינחל בלהקת הסופרים עיקר כ"א ההרגש הפנימי המתחזק בו ע"י זה כי עוד רוחו לא חבלה ומורשי לבבו לא נתקו וכי חי הוא בין החיים המהלכים תחת השמש. את המאמר אשר אמרת*) כי נדפס בהמליץ והתום תחתיו שם איש זר „גור אריה" לא ידעתי או לא אזכור, אבל אם תשים לי אותות יותר מובהקים כמו שם המאמר והשנה אשר בו נדפס, אוכל להודיעך איזה הדרך נתגלגל המאמר לידי איש זר, כי ה' צעדערבוים אתי יושב בזה ואוכל לשאול את פיו לעת מצוא.

מלבד המחברת הנדפסת מאתי אשר הזכרתי ואשר לא אקראנה בשם לפניך למען תבואך לפתע פתאם ושמחת בה, עוד נמצא איש אחד ממכרי מבני העשירים אשר קבל עליו להוציא לאור את כל שירי האחרונים, אשר באו מפזרים במקומות שונים, בשם שירי יהודה מחברת ב', ובראש הספר תבוא תמונתי פתוחי ברזל עשות (שטאלשטיך) והנהו מכין עתה את התמונה בעיר וויען. אם יצא הדבר לפעלו אז אקוה להציב גם לך בספר ההוא יד־ושם בשומי בו שיר אחד לך, כאשר שמתי במחברת ש"י הראשונה. לפי שעה עוד לא סדרתי את השירים לדפוס.

השחר יצא גם בשנה הזאת ותקבלו גם אתה כאשר קבלתו; אבל אם יצא גם „הבקר אור" לא ידעתי, כי אחרי צאת החוברת לאלול לא קבלתי יותר ולא שמעתי מאת ה' ג"ב דבר על אודותיו.

עוד מכין אנכי לדפוס ספר בלשון רוסיה, אבל אין כאן המקום ולא עתה העת להאריך בו.

שמח אנכי לביאת בנך הלום ויחד נמתיק סוד עמו על דבר עבודתו בצבא לטוב לו. ואם עוד הדבר בכדי שיעשה כתוב אליו להודיעני בדרך ישר ובבירור את היום אשר יבוא לפ"ב, למען נוכל להכין לו מעון ודירת ארעי בקרבתי או בקרבת אחי אברהם. כי דבר זה גדול הוא לפנים החדשות הבאים לעיר הגדולה הזאת, ואם יודיעני ע"י הטיליגראף גם את שעת בואו אז אקדם פניו בחצר מסלת הברזל. הנה האדרעססע שלי לפניך בזה, הודיענה לו וידע.

והנני ידידך באמת ובלב שלם כאז כן עתה המקוה כי עוד יחנני ה' לראותך פנים בפנים בטרם אמות. בריאותי כעת טובה מאשר עד כה ולשוא הדאג לי, כי שלום לי ולאשר לי. ידידנו ומחתני קאפלאן ארש את בתו

*) זה המאמר „שער שבאישה" וע"ז התאונן רמ"ג גם באזני פעמים רבות. העורך.

הילני לאיש נחמד ונעים, דאקטור מעדיצין, ושמו הערמאנן שלאָקער, ותובל לברכו בברכת מז"ט.

אחיך יל"ג.

אגרת מאה ועשרים ותשע.

[להנ"ל]

ב"ה יום א' ו' תמוז תרל"ו, ספ"ב.

ידידי מימי ילדותי, יהידי בימי שהרותי,
ושרידי בימי עמידתי, עד בא חליפתי!

מי ישימני כחותם אל לבך ושכנתי שם לעולם ולא יתקוני משם פגעים רעים והרהורים רעים המתרגשים לבוא ולהפריד בין איש ובין רעהו! פעם בפעם כאשר יאחרו מכתביך לבוא אלי ימים וירחים לבי חרד פן עלה על לבבך דבר בליעל להטותו מאחרי על לא דבר. רואה אנכי כי החיים אינם משחקים לפניך ובגלל הדבר הזה אתה מסתכל על סביביך באספקלריא תרועה ובעד ערפל תשפוט על רוח כל בשר איש. בנגע הזה נראה לי פעם בפעם מבין שורות מכתביך כאלו יפוג לבך ולא תאמין בי ובאמונתי אליך ואני מעודי לא חרף לבי ולא נתתי לך מחוט ועד שרוך נעל למשוך עלי כעבות העגלה חטאה כזאת. הן אמת כי נפלגו דרכינו בחיים זה בכה וזה בכה ומעת אשר נפרדנו איש מעל אחיו רבו הימים ויהיו לימים; אבל הנהר היוצא מעדן אף כי יפרד והיה לארבעה ראשים, ראשו אחד ומימיו אחדים, כי לולא כן לא מעדן יצא ולא ממקום קדוש יהלכו מימיו. ושנינו אנחנו רואים היום איש בבנו ואיש באחיו כי לא במרחק המקום והזמן תלוי רחוק הדעות והלבבות! הגדתי לך היום את כל זה ולא אשנה למען הסר ספק מלבך והעביר רוח החשד מנפשך, כי הספק בלי יסוד והחשד בבשרים – הבל וענין רע הוא.

בעוד שמונה ימים ביום הראשון לשבוע הבא יום שמחתי, יום חתונת בתי הבכירה. אברך את ה' שהחינו וקימני והגיעני לזמן הזה לראות זרעי נכון לפני וביתם נכון לפניהם. בסוף שבוע זה יבוא הלם ידידנו מחתני קאָפּלאָן לשבוע כף נחת אחרי הפנים עמל אשר שבע במות עליו אשתו ואחריה בנו הצעיר עלם בחור וטוב בן עשרים שנה. ואני אמרתי בוא תבוא גם אתה להתערב בשמחתנו ולחדש ימי אהבת שלשתנו כקדם, אבל האלהים חשב אחרת ולא נתנך לבצע מחשבתי הטובה. ה' הוא הטוב בעיניו יעשה.

אבל לבך יהיה נכון בטוח כי בשבתנו בסוד מרעים יחדו שמך יעמוד בתוכנו ורוחך תהיה מתהלכת בקרבנו, כי כמוני כקאפלאן ידעתי לבנו טוב לך כאז כן עתה נאמן בבריתו וקים באמונתו, כל הנהרות לא ישטפוהו וכל טנופת לא יטנפוהו .

אמש נשלח לך כתב נדפס לקרוא אותך ואת ביתך לחתונת בתי: לבנך לא שלחתי יען כי לא ידעתי מקום חנותו כעת, ועל כן הנני מליט בזה כתב כזה ובטובך תגיענו לו בשמי באשר הוא שם . גם את תמונתי הנני שולח לך בזה לזכרון ואם ידעת ויערב על בנך לראותה, שלחנה לו בשמי ואנכי אשלח לך אחרת בפעם האחרת (ע"כ נמצא בלי חתימה)

[יל"ג] .

אגרת מאה ושלשים .

[להברון ה' הוראץ גינזבורג]

אדוני הבאַראָן !

על התשורה המובאת לי ביום חתונת בתי בשם אביו הנכבד ובשמו הנני מגיש לו תודה וברכה מעמק לבי . הגיד היום לפני זקני עדתנו הנועדים כי נכבדתי בעיני כבודו להזכירני ממרחק ולהעלותי על לבו ביום ראש שמחתי; וזכרונו זה יקר לי מכסף וכל חפצים לא ישוו בו !

יתן לו ה' ומצא שמחה ונחת בילדיו יוצאי חלציו בבואם אל המנוחה ואל הנחלה ועיניו ראות; וברכות כל הלבבות אשר ירנין ברוח נדיבתו יחולו על ראשו וראש זרעו כל הימים וישימו את הארץ לפניהם כעדן ואת ביתם בגן ה' .

עבדו הנאמן בכל עת וזמן

יהודה ליב גארדאן .

15 יוני 77 [תרל"ז ט"ז תמוז] ספ"ב .

אגרת מאה ושלשים ואחת.

תרל״ז.

ידידי ה׳ שלאסבערג.

אמרת לבוא אלי לעשות חשבוננו ולא באת, ואתה ידעת כי זמן פרעון מאתים רו״כ כבר הגיע עוד ביום 30 יוני. ואולי בבינה השתמטת לעשות עסק עד ט״ב ועתה כבר נתבטלה הסבה והנני מחכה לביאתך עוד היום עד חצות היום, ואם לא, הגידה אתה מתי תבוא.

אף כי הפקעת עצמך מידי שעבוד גבאי דצ״ג ותלית את הקולר בצוארי, בכל זאת אבקשך לבוא אלינו להדר הקהל ביום א׳ הבע״ל בשעה י״ב כדי למסור לי הסמנים מי מהעניים הנרשמים בפנקסך — עניי עירנו המה ומי מהם עניי עיר אחרת.

ידידך יל״ג.

א״ה של ט״ב הרל״ז.

אגרת מאה ושלשים ושתים.

כבוד הרב המליץ, אחד המשכילים המצוינים בדורנו, המדבר בשפת עמנו במהרתה כאחד מבני הנביאים הראשונים, מו״ה מנחם מאַנוס בענדעטסואָהן נ״י בגראָדנאָ.

ספרך נאה לך ואתה נאה לספרך ולבי שמחת בספרך, כי מיום עמדי לקרוא ולשנות בספרי קדש לא קראתי ספר כתוב על מהרת לשוננו כספרך אתה, מלבד ספר „אור לישרים״ לשטיינבערג, אשר אמנם הדרך אחרת לו בקדש. אבל בנוגע לתכלית יעוד ספרך אינני מסכים עמך. לדעתי ספרך איננו ראוי להנתן בידי המתחילים ללמוד שפת קדש להיות להם למסלול ודרך לבוא בו לספרי קדשנו, מפני שסגנון הלשון שבו נכתבו המאמרים נעלה ונשא מערך ידיעתם והשגתם של תינוקות של בית רבן ויכבד עליהם להבינם; כי אם טוב וכשר הוא לפני נערים בני י״ג וי״ד אשר כבר קראו בספרי התנ״ך ולה״ק שגורה מעט בפיהם, והיה להם ספרך לכור מצרף ולאבן בחן לצרף ולזקק שפתם בבואם ללמד ידיהם קסת, בראותם מושגים כאלה ילדי הזמן החדש באים להכתב בלשון בני ישראל מזמן הבית הראשון — וימלטו.

ואני עודני עומד על דעתי אשר הגדתי קבל עם במאמרי בל׳ רוסיה בציון זה כעשר שנים כי אין סדר טוב לחנך לילדי ישראל וללמדם שפת קדשנו כספר התורה אשר שם משה לפני בני ישראל. ומבלתי יכלת ומאין צורך לא אבאר בזה טעמי ונמוקי, אשר בררתי שמה.

ובכל זאת בכל השתדלותי לא עלה בידי לעשות הרבה לטובת ספרך מפני כי אוצר חברתנו דלל וחרב מפני ההוצאות המרובות המשתרגות ועולות בכל יום ומפני שהגיע קץ השנה. אבל הנדיב ה׳ לעאָן ראָזענטהאַל מלא ידי לבקשך לשלוח להקאָמיטעט כ״ה עקזעמפלאַרים מספרך על חשבונו, ואתה עשה זאת במהרה ואל תאחר, כי חפץ אנכי לחלק ספרך בבתי המקרא אשר לבני ישראל בעיר ועיר; וזה רק לפי שעה; ולאחר זמן אולי יעלה בידי לעשות לטובתך יותר. והיה זה שלום מאת מוקירך ומכיר מעלתך הרבה ויתרון הכשר חכמתך.

יל״ג.

P. S. במגרעות נראו לי בספרך (ע״כ נמצא בכ״י)

תרל"ח.

אגרת מאה ושלשים ושלש.

[להזק"ן]

ידיד לבי, עודי באבי, וכל עוד רוחי בי!

צנת שלג אחזתני בשבוע העבר וכצנה תעטרני עד היום. עד היום ראשי עלי כברמל בים, עיני ברכות בלי חשבון ואפי כמגדל הלבנון צופה פני תהום. עד היום קשה עלי למשוך בשבט סופרים על הגליון, אפס כי עצור במלין לא אוכל אחרי הודיע אשתי אותך במכתבה שלשם כי החליתי, פן תדאג לי. לא אוכל הבין איככה אבד מכתבי אליך, ואנכי שלחתיו ביד משרתי ביום (ג') [ד'] 30 נאָיאַבר בערב ועמו יחד מסרתי לו מכתב קטן לילדינו הנאהבים אשר בו הודעתים כי אבוא אליהם ביום ה', א' דעקאַבר, לארוחת הצהרים. המה קבלו את מכתבם ואתה לא קבלת את מכתבך! במכתבי ההוא הודעתיך על פי בקשת בננו מקס את אשר תדע אתה מפי אשתי כי פקד ה' את בתנו להתת לה הריון. וכבר שמעת כי ההרה טובה ובריאה וגם הגבר ההורה שמח וטוב לב בגבורתו. יתן לה ה' כח ועצמה ובאברתו יסך לה בבאה עד משבר.

במכתבי ההוא היו עוד דברים אחדים אשר לא אזכרם כעת, אבל אזכור כי היו דברים של מה בכך. שמה נתתי לך ברכה בשם ידידנו מיכל גאָרדאָן המודיע לי פרטי מעמדו, כי זה מקרוב פתח לו בית מסחר באחת הערים הקרובות לעיר מושבו בתחלה, ויבקשני לערוב אותו לטוב פה באחת הפאבריקען לקבל סחורתם בקומיססיון וכן עשיתי. בתשובתי אליו הודעתי לו את כל אדותיך כאשר שאל. שאָלני ג"כ מדוע לא ישמע קולך בין סופרי ישראל בדפוס, ועל זה ספרתי לו את משאנו ומתננו בענין זה בשנה העברה ושלחתי לו את שיריך.

השיר אשר הזכרת במכתבך האחרון לא נמצא בו, ובלי ספק שבחת להסגירו. שלחהו נא אלי אותו ואת כל אשר כתבת ואדעה מה אעשה בהם, וביחוד אם בחרת נשואיהם מעולם העשיה ולא מעולם הרמיון והאצילות.

הנער פ. מש. הוא אחד מהמון נערי בני ישראל האֻמללים השמים פניהם אלינו במכתביהם לבקש עזרה או לדרוש עצה מה יעשו בחייהם ואיזה הדרך יבחרו למו להגיע לאיזה תכלית ומטרה. האֻמללים ההמה, מהם בעלי אשה ובנים ומהם בחורים שהגיעו לפרקם, מתאוננים מר על קשי יומם, על אבותיהם המולידים אותם אשר הציגום בעירום ובחסר כל על אם הדרך ויאמרו להם לכו באשר תלכו. לנאקותיהם תצילנה אזנים ותדמענה עינים. בראשונה הייתי שם את בקשותיהם לפני הועד; אבל אנשי הועד לא יוכלו לעזור להם, כי כבר אבד עליהם כלח מבוא בבתי הספר, וישיבו פניהם ריקם. ואנכי המדבר עמהם בכתב מחמלתי עליהם אנהלם לפי דעתי בעצות מרחוק, ככל אשר יתן אלהים אל לבי. אחד מהם היה גם פ. מ.. מעודי לא ראיתיו ולא יכלתי לשפוט על כשרונותיו; אבל אזכור כי ממכתבו נראה לי כי שאָר רוח לו על הנערים אשר כגילו, כי דבר דבר על אפניו ולא בא בלהג הרבה וברב ענין; על כן יעצתיו ללכת לעיר הקרובה אליו, למיטוי, ואם יעיד עליו ה׳ פוכֿער כי ברכה בו, אשתדל לעזרתו. ומדי עברו דרך ריגא עצרתו אתה ותדאג לאחריתו. והוא הודיעני את זה תיכף בלב מלא תודה וברכה לך. והנה אם יש תקוה לאחריתו אם אָין — לא אתה הערב בדבר ולא עליך המלאכה לגמור, בין כך וכך דבר טוב עשית ואין לך להתחרט על זה.

הרבה נצטערנו אני ואשתי על הבשׂרה הרעה כי גברה מחלת בתך מ. עליה. ה׳ יחלימה ויחזיקה וישלח לה רפואה שלמה. גמרנו לבלי הגד מזה דבר למקם ולמיננה אשר גם אתה בלתי ספק מכסה מהם הדבר. אבל הגידה נא לי היש בריגא רופאים מומחים ונבוני דבר? אולי טוב ונכון כי תעלה לדרוש ברופאי עיר המלוכה? הועץ נא ברופאיך והשיבנו דבר.

היום ביום א׳, י״א דעקאַבר, מחכים אנחנו לביאת ילדינו אלינו לאכול אתנו בצהרים.

היה שלום וברכה אתה וכל אשר לך; ה׳ יעיר עליך ושלם נות צדקך; כי איש תמים דעות אתה ועולה לא נמצא באהלך ואֵל הסיר משפטך ושדי המר לך מאד, על כן עליו להשיב שבותך ולהשגיא אחריתך.

ידידך הדבק בך בבשר וברוח

יל״ג

11 דעקאַבר 77, [י״ז טבת תרל״ח] ספ״ב.

אגרת מאה ושלשים וארבע.

[להנ"ל]

ידידי!

אינני יורד לסוף דעתך בשירך אשר כתבת. כפי הנראה תרמוז במלות „האיר המזרח" על הגלות דת משה מסיני והעננים מצפון ומים המה התלמוד ונושאי כליו; אם כן הוא, מה ענין ספרד לזה? ומספרד יצאה פילוסופיה וחכמה אמתית לכל בני ישראל ויותר טוב לכתוב צרפת תחת ספרד, כי מצרפת באו לנו בעלי התוספות והבאים אחריהם ובמונפוליר ובפאריז היה מקום הרשע במחלוקת החשבים כנגד הרמב"ם ז"ל ושטתו. אבל אולי כונה אחרת צפונה בשירך ואני אוציא כחי לבטלה בהשערותי; וזה משחתי בי מעודי כי לא אוכל למצוא חידות ולפתרן. שירך הוא מן הבינונים, בשנים שלשה מקומות התויתי תו והעירותי עליו והנני משיבו לך בזה; אם תאמר להדפיסו תשלחו ל„הבקר אור" המתחזק לצאת מחדש, כי השחר — לא ידעתי מה היה לו, וזה ירחים שמונה לא קבלתיו ולא מצאתי מסמאָלענסקי מענה על כל מכתבי.

אנכי עוסק עתה ברגעי הפנאי בשירי „שני יוסף בן שמעון" מעין השיר קוצו של יו"ד וכמתכנתו. כבר אמרתי לך במכתבי הקודם, כי מדי דברי במיכל גאָרדאָן שלחתי לו את שיריך בימי החרף העבר אלי ושירי אליך; וראה זה קבלתי אמש מכתב ממנו ובו שיר קטן (סיניט) בעונה לעוכתנו. הנה הוא רצוף בזה. אבל לצחוק הוא בעיני כי בכל השירים האלה אנחנו בנפשנו, אני ואתה, המה נושאי השיר. יראו זרים וילעגו לנו.

בימים האלה הגיעו לידי חוברות אחדות ממ"ע קטן היוצא (או יָצָא) לאור בוויען בשם האמת. סגנון לשונו ודרך הלוכו בדעותיו ישרו בעיני מאד, ומאשר אין ספק בעיני כי אתה לא ראית אותו הנני שולח לך את החוברת הראשונה ע"י ק"ב, כי ידעתי כי יישר בעיניך גם אתה. בכלותך לקרוא בו השיבהו לי בדרך אשר בא, כי לא לי הוא.

בביתי אין חדש. לי ולנפשות ביתי ולבנינו הנאהבים שלום וטוב. אמש היתה אשתי ובתי הצעירה אצלם, ומחר המה עמנו לעת ערב.

שלום לך ולאשר אתך כנפשך שבעך וכנפש אוהבך כאישון עינו

יל"ג.

17 דעקאַבר 77, מוש"ק פ' [ויהי כ"ג טבת תרל"ח].

אגרת מאה שלשים וחמש.

ערב ראש שנת א׳ תתע״ח לפה״נ, [ח׳ שבט תרל״ח] פה ק״ק פ״ב.

[להנ״ל]

ידידי היקר!

אני טרם אכלה לקרוא ולהבר את שיריך השנים אשר שלחת אלי עם הספר מיום כ׳ דעצעמבר והנה יד שלוחה אלי לאמר: אבל גם את המגלה הזאת! והנה הוא מכתבך החדש מיום ה׳ שבט, בו תטעון כנגד טענותי ותשיג על השגותי. והנה בגופא דעובדא מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי. כי אם הערותיך שעוף הפורח איננו על טהרת לשון ספרי התנ״ך, עשיתי זאת על דעתך, בידעי כי טהר שפתים אתה ובמלות לשון סורסי לא תשתמש, לא ישמעו על פיך. ואני בעניי, הלא ידעת, איש טמא שפתים אנכי, מכל מקצעות שבתורה אנכי מגבב דברים להרחיב לשוני, ומכל הרבנים והפיטנים אנכי לוקח לשונם ואנאם נאום; ואיככה אפסול אותך במומי? האני המוליד ועצרתי?! וכן מה שרשמתי „ים ונגב" במ׳ „ים ודרום", „התלקח כמדורה" במ׳ „הן נהפך למדורה" עשיתי לא לעכובא כי אם להעירך על האפשרית למלאת המשקל שלא בדוחק ומבלי השתמש במלות זעירות ויתרות: „הן", „גם" וכדומה, כמו שאתה עושה, מה שאין הנפש היפה סובלת. ואחרי אשר תקנתי „התלקח" במ׳ „הן נהפך" ממילא הוכרחתי לכתוב כמדורה במ׳ למדורה, כמו „ים ישים כמרקחה"; ואם תתבונן היטב תמצא שהדבור „הים נהפך למדורה" איננו עולה יפה ואינו דומה להדבור „השמש יהפך לדם" וכדומה, לפי שהדם והחשך המה מושגים טבעיים והמדורה הוא מושג מלאכותי. אבל סוף סוף גם זה תלוי בטעם ואין חולקין בדברים של טעם.

ואני טרם אשוב להעיר על שיריך הבאים אחרונה אמר בדרך כלל כי אין מלאכה כפוית טובה בעולם כמלאכת הבקרת ובפרט בקרת שירים, וזה יען כי בשירים כמעט לית דינא ולית דיינא זולת ההרגש והטעם, ומושגים אלה שונים הם בדעתו של כל אדם לפי שנוי סדר ריסי מחו ודקין שבחכו. כל משורר מתנבא חזון לבו, יוצר וצר צורה כפי העולה על רוחו, ואין שתי צורות דומות זו לזו ואין שנים מתנבאים בסגנון אחד. אנכי למשל אסטנים אנכי; אהב את הנשגב והנערץ; לחכי לא יטעמו שירים אשר יש בהם מלות יתרות למלאת החרוז, ושורות למלאת הבתים, כי אם שירים אשר כל דבריהם כגחלי אש וכל רעיון בהם כפטיש יפוצץ סלע. אבל היש לי צדקה לדרוש כזאת גם מחברי ולבוא במשפט עמו על אשר איננו מדבר בסגנוני? והנה לא אכחד כי בשיריך יש לדעתי מן המגרעות האלה, ונכרו (עליהם) [בהם] עקבות משבתיך בשנים

רבות; יש מגרעות במלות בודדות, אותן תוכל על נקלה להחליף באחרות; ויש גם במהלך הרעיון ובבנין הבתים, ואציגה בזה לפניך שנים שלשה גרגרים למשל:

א.

„ואני את הים למאֹד אהבתי
מאז לגור על ידו האל הביאני"

שתי השורות האלה צריכות לדעתי תיקון מטעמים אלה: א) המושג „אהבתי את הים" וכן „האל הביאני לגור" לדעתי שניהם אינם מילדי העברים. ב) הקורא אשר לא ידע את תולדות חיי המשורר ודרך הנהגתו בביתו לא יבין את ההבדל בין: „על חף הים ישבתי" ובין „מאז לגור על ידו האל הביאני" ויהיה בעיניו כפלעאָנאַזם. ג) הדלת הא' היא בת י' והב' בת (י"ג) [י"ב] תנועות. ד) האם הנטיה לאהוב את הים נכנסה בלבך מעת באת לגור על ידו? הן כל נטיה בלבו של אדם היא לו מתחלת בריתו ואינה תלויה בסבות קלות כאלה. ובכלל, השורה האחרונה מחלשת כח השיר, כי אין צורך לקוראך לדעת מאיזה זמן החלות לאהוב את הים: וטוב במקום כל אלה להבליע כלאחר יד במלה קצרה ס ב ת התעוררות האהבה. וכל זה לדעתי נוכל לתקן אם נשנה ב' השורות האלה, למשל, כזה:

ואני — גאות הים לראות אהבתי
קול נהמו איתן (או: אימה) תמיד הרהיבני... או דומה לזה.

ב.

בחרוז ב', כמו שהיה כתוב בידך, לא היה לי לתקן כי אם „הים" במקום „יָם" (בשורה א') כדין יחס הקריאה, ובמקום „ושלל אלפי צבעים" שאינו עולה יפה לזוגו החרוז „צבע רקמתים". אבל ליפות כח השיר ולהעריצו הייתי מתאר את דמות גלי הים המתנועעים לנגה ברק השמש כדמות להט החרב המתהפכת בידי הכרובים והייתי כותב בשורה ג' ד' כזה:

פניך להבים כדמות להט החרב
בידי הכרובים שמרי סף השמים
(או: המתהפכת בידי כרובי שמים)

אבל מובן מאליו כי אין אחריות תקון כזה עליך.

ג.

חרוז ג' איננו מצמצם כל צרכו וצריך תקון.

ג' יאנוואר, לעת ערב.

עוד מעט וסקלתני בשיריך, אחי! לא הספיקה לי השעה לכלות מכתבי אשר החלותי שלשום והנה הביאו לי את מכתבך מיום 30 דעצעמבער ויתר שיריך. ואני עברי אֹבד, אנה אני בא ומה ומתי אעשה להמון שירים

באלה? האעצור כח לנתח את כלם לנתחיהם ולבדקם בכל פרטיהם ודקדוקיהם? האם לא אכרע תחת משאי? ה׳ אלהים יעזר לי! הנה אנשים מנערי בני ישראל באים וישבו לפני.

כחצות הלילה.

עיפה נפשי ותבקש מנוח! „עוד מעט וסקלתני בשיריך" אמרתי; ומי יתן ובררו לי מיתה יפה כזאת בבא יומי! יסקלוני בשירים ויתלוני (כדין כל הנסקלין נתלין) בצוארי אוהב ורע כמוך! מה יקר המותה בזרועות אהבה והמנוחה בקברות התאוה, נחפה בזמרות הזמרה ובפרחי השיר! מעין מיתה כזאת מת נעקראַסאָוו אשר הובלנוהו בסוף השבוע העבר לבית עולמו; עד יום מותו שר את שיריו לבני עמו ובני עמו בלעום כענבים במדבר ויענה ההד לקראתם בכל בתי נפשם, בכל פנות העם. כבוד גדול נעשה לו במותו וביום קבורתו; את ארונו עטרו בפרחים ובכפות דפני, ויסכֻּהו בדגלי אהבה! ועל הדגלים חרוזים משיריו הנשאים על שפת לשון ושידי עם, ועל מקלעות הפרחים שמות מביאיהם מכבדי שמו וזכרו. עטרת פרחים גדולה נשאת על כתף שני תלמידים ועליה כתוב: „לנעקראַסאָוו מבני הנעורים!" ומקלעת פרחים נשאת בידי אשה, לובשת אדרת מגז כבשים כאחת מבנות הכפר, וכתוב עליה: „לנעקראַסאָוו מעם הארץ" וכהנה וכהנה אין ספרת למו; ואחריו כל אדם ימשוך, ולפניו אין מספר, כלם תופשי קסת ועט, סופרים וחרשים, קוראים ויודעי שמו. וגם אני בתוך ההולכים ומעי המו עלי: הן גם אני דמיתי היות אהיה משורר לישראל כנעקראַסאָוו; גם אני גברתי חילי לנתק אסוריהם בקול דברי ולהפיל את החומה המקפת אותם, חומת בבל הרחבה, בחצוצרות השיר. אבל עמי לא ידע, ישראל לא יתבונן; על כן נפשי לא תמות מות שרים כנעקראַסאָוו ואחריתי לא תהיה כמהו. לא יסקלוני בשירים ולא יעטרוני בפרחים; טוב לי כי לא ישימו עטרת סירים על ראשי ולא יסקלו באבנים את ארוני. אבל אנה הלך לבי? העת לי לשיח במות ולברור לי היפה בין מיתות בית דין ולי עוד חפץ בחיים ולהחיים חפץ בי, כי עוד לא השלמתי לקרוא את שיריך ולהגיהם כחפצך.

האנשים מנערי בני ישראל אשר באו וישבו לפני, המה נבחרי התלמידים מכל בתי הספר הגבוהים אשר בעיר המלוכה, שלוחים במלאכות חבריהם, לבוא ביום מחר לבית הכנסת להזכרת נשמת הבאראָן ר׳ יוסף יוזיל גנצבורג אשר הלך לעולמו בפאריז ביום ש"ק העבר (31 דעצעמבר). באו וישבו לפני ויבקשוני לספר להם את כל הגדולות אשר עשה המנוח לאחיו לבני ישראל ואם ראוי הוא שיכבדו בני הדור החדש את זכרו. כשתים שעות שחחנו, כי קמו גם כנגדו לשטנו, ובכל זאת החליטו לבוא ביום מחר לבית התפלה.

קרוב למוצ"ק ז׳ יאנוואר [ט"ו שבט].

צרכי החיים יאחזו בערפי ויפרפרוני ובמלקחים יקחו אותי מעל המזבח. כל הזמים האלה לא יכלתי השב רוחי ולא יכלתי לשוב אליך ואל מכתביך ושיריך.

הן אמת כי אליך שבתי לא פעם ולא פעמים, כי גם את ילדינו הנאהבים והנעימים ראינו, ובשבוע הזה שתי פעמים היינו בביתם, כי את מינה אחוה צנה ולא יצאה כימים אחדים מדלתי ביתה החוצה, ובדברי עמם לא ימלט שמך מהיות נשא על שפתינו פעמים אין מספר: גם בישיבת הועד אשר היתה אתמול, ביום הששי, זכרתיך והצלתי בזכותך את מאה וחמשים השקלים אשר נסה הועד לשקול לטובת בחיריך, תלמידי בית הספר לחרשת המעשה בריגה, ואשר אמר הפעם למנוע מהם יען כי לא דרשתם ולא תבעתם בפה. בימים האלה כתבתי מכתבים לעשרות ועוד כהנה וכהנה עומדים וצועקים ככרוכיא: כתבנו! ופרוטוקולים ואדריסםן וחשבונות רבים עד כי עיפה נפשי לכותבים ותדבק ידי אל עטי, – אבל אל מכתביך ואל שיריך לא יכלתי לשוב עד כה.

עם מכתבך האחרון שלחת לי את שירך הראשון אשר הזכרת במכתבך ההולך לפניו ותתנצל על שכחתך. והנה גם על פי דין פטור אתה, כי אפילו למאן דאמר מצות צריכות כונה מצות שכחה אינה צריכה כונה לפי שבאה בהיסח הדעת. בנוגע לשיריך גמרתי בנפשי לבלי נתח אותם לנתחיהם, כי זה יביאני ללהג הרבה יגיעת בשר, כי אם להגיהם ולרשום עליהם בעט עופרת את המקומות הדורשים תקון: וחכם כמוך יבין מעצמו. ראה זה כי שיריך האחרונים ישרו בעיני מן הראשונים, מוצא אני בם כי כח שפתך ישוב לאיתנו אשר היה לו מימי קדם. השיר „אחרי בלתי" טוב מאד ויש בו מקומות החודרים [ללב] (ל)קוראהם. או כי באמת כתבתם לאחרונה ובת שירתך התעוררה בין כה וכה מתרדמתה ותשב אל קדמת נעוריה: או כי אזני הסכינה עתה לשמוע דבריך ותנסה בם. ובכן גמרתי אמר להעיר את אשר אעיר על שיריך על הגליון אשר המה כתובים עליו ולא על הגליון הזה אשר לפני. ופה אשוב ואמר לך בדרך כלל כי אין מבקר כמחבר בעצמו: וזה הדבר אשר יעשה: אחרי העלותו את מורשי לבו על הספר בדיו, יעלים עיניו ויסיח דעתו ממנו לימים אחדים, ואז ישוב לקרוא בו כקורא זר הבא מן החוץ ויתקן את אשר יתקן; וכן יעשה פעמים שלש. כזה עשיתי בנפשי בשבתי בערי השדה ומבינים בשיר ומשכילים על דבר אין עמדי; ואהי בעצמי המחבר והקורא והמבקר. ודבר זה למדני ר' אברהם מאפו ז"ל. והנה אם תאמר להדפיס את שיריך, תוכל לשלחם אל השחר, אשר יאמר להדש צאתו בקרוב, אחרי אשר עמד לצאת זה ירחים שלשה; והוא יתן לך העתקות אחדות בקונטרסים מיוחדים.

לא אוכל לשלוח לך את שאר חוברות „האמת" כי אינם אתי ולא אוכל למצאם. וגם עמד ולא יצא עוד מן החוב' ג' והלאה; על כן אל תאסוף הותמים עליו, לבלי תשלה את נפשם.

באחד ממכתביך תשאלני על דבר השמועה אשר שמעת כי יקראו אנשים מבני ישראל קריאי מיעד לפ"ב; וכן שאלוני מערים אחרות. אנחנו לא שמענו בזה את הדבר הזה: וכבוא שאלתכם דרשנו והבטיחונו במיניסטריום כי

מהם לא יצאה פקודה כזאת ואין רגלים לדבר. וכשאני לעצמי ידעתי מקור השמועה. יש בזה קומיססיון אחת המפקחת על עניני ישראל, והיא נשענת לא על המיניסטריום כי אם על מחלקת המחֹקקים אשר בבית יועצי המלכות (דעפּאַרטאַמענט זאַקאָנאָוו). הקומיססיון ההיא עוסקת עתה בהתרת השאלה על דבר הלקח ספרי הפקודים מידי הרבנים והנתנם לידי פקידי הממשלה; ובשאלה הזאת משולבות עוד שאלות אחרות, כמו השאלה על דבר שנוי שמות היהודים ממקור ישראל ללשון עם אחר, על דבר הנשואין והגרושין, עד כמה תלוים הם בדעת הרב וכדומה. אחד הפרופיסורין ממכּרי, אשר כתב לבקשת הקומיססיון ספר שלם ע"ד שמות היהודים, אמר לי כי ראש הקומיססיון נועץ בו זה כבר: את מי מהיהודים המלומדים ישאל ומי יתיר לו את ספקותיו? אולי יש איזה צרוף בין הדבר הזה ובין השמועה על דבר האסף הרבנים. שאלתי את הפרופיסור הנ"ל בכתב ויענני כי לא שמע דבר מזה; אבל בקרוב אראהו פנים בפנים ואדרוש ואחקור היטב, ואת אשר אדע אודיעך, ואתה הודיעני בין כה וכה עד כמה הדבר הזה נוגע אליך; או אם רק להשיב שואליך דבר חפצת?

יום ג׳, י׳ יאנוואר [י"ח שבט].

קבלתי מכתבך הקטן הפתוח, ובקשתי ע"י אשתי את מקס בננו להודיעך כי כל כתביך ושיריך קבלתי במועדם, אבל כי לא עצרתי כח ולא הספיקה לי השעה לענותך עד כה. בלי ספק כתב לך מקס כדברים האלה.

היום שלחנו מכתב תנחומים להבאַראָן האָראַץ גנצבורג, והמכתב כתוב רוסית ועברית; וגם הוא טרדני יומים, כי כל העומדים בראש חפצו לקרוא אותם ולחות דעתם בטרם יחתמו עליהם, ואתה ידעת מה קשה (הדבר) [לאדם] לכַוֵן (דעתך) [דעתו] לדעת רבים.

היום כתבו מבית המסחר של ה׳ גנצבורג בזה לבית המסחר של ה׳ היימאן וצימערמאַנן בריגה לשקול על ידך שבעים וחמשה רו"כ; על כן שים פניך אליהם ודרוש אותם, ועשה להם כמשפט.

יום ה׳ בבוקר, י"ב יאנוואר [כ׳ שבט].

גם עד היום לא עלה בידי להגיה כראוי את שיריך, על כן גמרתי לשלוח לך את מכתבי זה בלי השירים, ואת השירים אשיב לך אח"כ, מעט מעט או כלם ביחד לפי אשר תצלח בידי להגיהם. ואתה אל תמנע בשביל זה לשלוח אלי את השיר הגדול אשר כתבת: אשימה עיני עליו בחפץ לבב, ורק אתה אל תאיץ בי להשיבו לך בזמן קצר.

בשבוע העבר בקרני ר׳ צבי ראַבינאָוויץ, אחרי שנתים ימים לשבתו בזה. אמש הייתי אצלו; ואולי נתקרב איש אל אחיו, במשך הזמן ברבות הימים.

את ילדינו לא ראיתי זה כשבוע; אבל אמש היו שמה אשתי ובתי,

ושבו משם בחצות הלילה; למאַקס ולמינה שלום. כה לחי ואתה שלום וביתך שלום, וכל אשר לך שלום כברכת ידידך ואוהבך לנצח יל״ג.

N. B. השיר עב קטנה מושב לך בזה; ושאריתם יבאו בקרב הימים. — עוד זאת: לא עצרתי כח לשוב ולקרוא את כל דברי האגרת הזאת, ואולי יש בה דברים אשר ידאיבו את רוחך או אשר לא יהיה לך דפיץ בם; סלח נא לי עליהם כגדל חסדך, כי אתה הסבות בכל אלה, ולא אוכל לשנות מן המטבע אשר בה נטבע מכתבי במשך ימים אחדים.

ו׳—13 יאנוואר [כ״א שבט].

עיקר שכחתי כנהוג.

בשנה הזאת לא חלקתי לך ולבית ספרך בכתבי העתים אשר אנחנו משלחים: אבל אם יש חפץ לך באיזה מכתבי העתים בל׳ עברית, כמו „העברי״ „הצפירה״, השחר או המביט (הוא מכתב עתי חדש יוצא על יד סמאָלענסקי מדי שבוע בשבוע) — הודיעני ואשתדל לשלחו לך. הלא עתה עוד מורה אחד בבית ספרך יודע לקרוא עברית (כך שמעתי!) ואולי יאָספו אליכם עוד אחרים ונתתם מקום בעיר מושבכם לשפת קדשנו הנשכחה מני ריגה, להחיות לה שמה פלטה קטנה.

אולי שכחתי עוד איזה עיקרים, אבל לא אזכרם, וכן התמו.

אגרת מאה ושלשים ושש.

יום ו׳ עש״ק כ״א שבט תרל״ח.

[להנ״ל]

ידידי, אָב לבָני, בו מעיני, מנעורַי שָני!

משיב אנכי לך בזה את שני שיריך הגדולים והנכבדים „חול הים״ ו„אחרי בלותי״ ועמהם השלישי הקטן הכרוך בעקבם. הראשון מן השירים בא לידי כשהייתי רעב — (לא רעב ללחם ולא לשמוע את דבר ה׳, כי אם רעב לשיריך ולפרי תבונתך —) ואכלהו בכל פה. בדקתיו בכל סדקיו, לא השארתי בו מהם; ומאשר הגהתי בו הרבה ומחיתי מחה והפוך על פניו העתקתיו בכתב ידי אל הנקי למען לא תיגע את עיניך הכהות ללקט לאחד אחד את תקוני בעמק רפאים ההוא. ובכבד ראש אבקש מאתך מחילה וסליחה וכפרה על שלחי את ידי יותר מדי בפקדונך וחבלתי את מעשה ידיך. ואני אמרתי טוב לי לגלות את דעתי כתֻמה ולהגיד לך את כל העולה על רוחי, ואתה תדע את אשר

יקרב ואת אשר להרחיק, כי בעל הדבר אתה. רעיון יסוד השיר „חול הים" הוא נשגב וימצא חן בעיני כל קורא מישראל; וגם משל השיר „אחרי בלותי" הוא יפה ונעים, אפס כי יגע רק אל עצמך ואל בשרך, ולא יגע בכללות; ואולי בגלל זה גם יצא מתחת ידך יותר מתוקן מצד צורתו, יען כי מלבך הוצאת המלים. איעצך לעבור שנית בין בתרי שיריך אלה ולהעביר כל טובך על פניהם ואז תשוב תשלחם אלי ואנקדם ואעשם כמשפט (כי מהיר אנכי במלאכה זאת, בלו' במלאכת הנקוד) ואשלחם לאשר אשלחם להדפיסם. שאָר שיריך אשלח לך בקרוב וכבר קראתי חלק מהם. ואתה אל תעצר משלוח אלי גם את שירך הגדול, ורק (אם יצלח בידך) תכתבהו על גליון גדול למען יהיה מקום פנוי להערותי ולתקוני, לבלי אשוב להשחית את כתב ידך, כאשר עשיתי.

בלי ספק כבר קבלת וקראת את מכתבי הגדול, ואחריו אין לי עוד להוסיף חדשות, כי אם כי אתמול בערב הייתי בבית ילדינו, והיום היתה שמה אשתי ולא מצאָתם, וברגע כתבי אליך הביאו לי מכתב פתוח ממאקסים מבַשֵר משלומו; וביום הראשון יבואו שניהם אלינו לעת ערב.

ושלום לך ולאשר אתך כחפץ אחיך כנפשך יל"ג.

הודיעני נא במהרה בקרוב למי מחברינו אשר בריגא אשלח הקוויטטונגען לקבל תשלומיהם בעד השנה 1877 שעברה: כי עוד לא שלם איש מהם. וטוב אם תוכל לאסוף נדבותיהם ולשלוח הלֹם ואחר תקבל הקוויטטונגען.

אגרת מאה ושלשים ושבע.

20 יאנוואר 78, יועש"ק כ"ח שבט [תרל"ח] ספ"ב.

[להנ"ל]

ידידי היקר!

במשלך „הנער והעז" המושב לך בזה מעט אשר מצאתי לתקן; אפס כי רעיון המשל ישן נושן וכבר היה למלה בפי יושבי קרנות. אבל אם יבא בתוך הבאים לא תשלוט בו עין רעה. אם תאסוף אספת שיריך ותדפיסנה באחד כה"ע היוצאים לחדשים אז יתן לך המו"ל מספר העתקות בקונטרס מיוחד. כך עשה לי בעל השחר במחברתי „גם אלה משלי יהודה" ובשירי „קוצו של יוד'. מן האחרון נתן לי מאתים עקז. וא"כ תוכל להוציא ספרך לאור מבלי אשר תאַבד אף פרוטה אחת מכיסך.

רצוף בזה תקבל חמשה שטרי קבלה לחמשת חברינו הישנים ואולם

להחבר החדש אשר מקרוב בא אין לכתוב שטר קבלה בטרם הבחרו; את הכסף תוכל לקבל מידו וביום הבנופיא יבחר ואז יקבל שטר קבלה. גם את ידידנו הד"ר עהרליך אשר זה כמה בקשתיך לברכו בשמי אציגה בשמך לפני הועד בזמנו.

השחר עמד לצאת לפי שעה, אבל לפי דבריו יחדש נעוריו בקרוב; ואם יתחדש ונקבל ממנו סך מסוים כאשר עד כה, אז בעין טובה אשלח אתר מהם לבית ספרך, כי לכם יאתה.

את בנינו לא ראיתי כל ימי השבוע הזה: אבל אשתי ובתי היו שמה; להם שלום. מקס הראה גבורתו במשפט אחד אשר משך אחי אברהם את ידו ממנו באמרו כי אין תקוה לזכות בדין, ומקס הפש ומצא צד ללמד זכות ובשבוע הזה עמד לפני השופטים ויזכה בדין. – אולי אראה אותם היום בביתם; וביום הראשון הבע"ל יבאו אצלנו.

הקבלת גם את מכתבי האחרון ויתר שיריך? סלח נא על הענש אשר נטל עליך באשמת נערי משרתי אשר לא שקל את המכתב. הפצתי להשיב לך את נוקך אבל יראתי פן ירע בעיניך.

ושלום לך ולכל אשר אתך כחפץ אחיך יל"ג.

אגרת מאה ושלשים ושמונה.

20 יאנוואר 1878, [כ"ח שבט תרל"ח] ספ"ב.

כבוד המשכיל המתנדס מהר"צ יפה.

ינעם לי להודיעך כי הועד נאות למלאות בקשתך והרשה להוציא סך עשרים רו"כ לקנות ספרים הנחוצים לך, כפי עצת ר"צ ראבינאוויץ ור' זבולן פינעטמא אשר שמו לפנינו. ובקרוב יקבל גם את הספרים אשר כבר צויתי לשלחם לי מבית מסחר הספרים ועוד לא נשלחו לי.

והנני מכבדו ומוקירו מבלי הכירו

יל"ג סופר החברה.

אגרת מאה ושלשים ותשע.

[להזק"ן]

ידידי מחתני ומשוררי!

היום קבלתי מכתב מסמאָלענסקי, בו יבשרני כי נכון חוא לחדש את השחר אשר חדל לצאת, להנטותו לתחיה, ובירח הבא (המכתב כתוב א׳ פּעברואַר, וא"כ ירח הבא הוא מאָרץ) נכון הוא להוציא את החוברת הראשונה והוא מפציר בי לשיר לו שיר חדש ולהיות בעוזריו וסופריו. והנה אנכי מצדי הבטחתיו לעשות לטובתו כל מה שאוכל; אבל כל מה שאוכל הוא מעט מאֹד, כי ידעת כי לא אוכל לפנות בכל עת ובכל שעה לעסוק בשירים ובמליצות, ואנכי מתנהל בעטי לאטי לרגל המלאכה אשר לפני ההולכת בראש, והוא דורש פרי תנובה חדשים לחדשים; על כן הנני מעירך לשלוח לו אחדים משיריך לשומם בחוברת השחר הראשונה; ועצתי לשלוח לו את השיר „חול הים וגליו". ובכלל פנה לך ועסוק בעריכת שיריך אשר היו אתי ואשר לא היו אתי ושלחם אלי ואנכי אשלחם אחד אחד אל בעל השחר. ולא אפונה כי לבך כלבי הולך אחרי המ"ע הזה על כי ידבר דבריו בלא לב ולב ובבואו לדבר בשער יסיר מעל פניו את המסוה אשר יתחפשו בו כל המוציאים כתבי־עת לב"י. ויותר שמוכשר סמאָלענסקי בעצמו משאר חבריו הרדקטורים לדבר דברי כבושין לשומעיו עוד יפתח את ספרו לכל הבא לדבר ככל העולה על רוחו בלי מעצור ובלי משוא פנים. אל חכו שופר אשר לא יערבב אותו שום שטן ועל כן ראוי הוא שכל המלאכים הממליצים טוב בעד עמנו בית ישראל והחרדים לטובתו ולהצלתו יעמדו על ימינו ויעלו את הקולות ואת התקיעות, ויתקעו בשופר הגדול הזה איש מעירו ואיש מפנת העם אשר הוא יושב בה, למען יקיץ העם משנתו וקם וראה אור באורו.

לך ולבית ספרך אשלח „השחר" אחד; אבל אם תוכל לפעול לטובתו ולאסוף בעדו מספר חתומים בעירך, עשה ואל תאחר, כי כדאי והגון הוא לכך. מלבד שיריך תוכל לעזור לו בכתבך אליו חדשות מדי חדש בחדש מכל הנעשה בעיר מושבך ובסביבותיה, ומכל המקומות אשר יד ידיעתך מגעת אליהם.

לבנינו שלום ושלוה. אנכי לא ראיתים מיום הראשון העבר אשר אז אכלו אתנו בצהרים וישבו לפנינו עד אחר חצות. אבל אשתי היתה אתמול אצלם כל הערב, ותמצא שם את אברהם אחי אשר אכל אתם לחם בצהרים

וישב כל הערב עמם יחד; והנם טובים ושלמים, אין מחסור כל דבר.
והנני ידידך מחַתנך ומשוררך, הדבק בך בחוט המשלש אשר לא ינתק
יל״ג.

25 יאנואר, ג׳ אד״ר תרל״ח, ספ״ב.

אגרת מאה וארבעים.

ב״ה יום א׳ ז׳ א״א תרל״ח, ספ״ב.

[להנ״ל]

ידידי! בנינו יושבים לפנינו ובננו מסר לידי מכתבך הקטן אלי אשר היה סגור במכתבך אליו מיום שלשום. במכתבך זה הקטן תאמר כי עוד לא קבלת מידי את שירך „הדגים״: ואולם אנכי כבר השבותיו לך ובלי ספק כבר קבלת אותו לעת כזאת; ובמכתב ההוא כבר השבותי לך גם על השאלה עד כמה מות ג״ב נוגע אל עצמי ואל בשרי. ועל מה שהגדתי לך שם בענין הזה אוסיף עתה כי בסוף השבוע הזה מחכים אנחנו לביאת הבאַראָן האָראַץ ובקרב הימים יתבררו ויתלבנו הדברים. אבל אין מקום לחוש (לדעתי) שישתנה מעמדי ממה שהיה, לכל הפחות אין לבי נוקפי; יודע אנכי כי עמלי באמונה ובכשרון ודעת ולא אדאג דאגת מחר.

בדבר העלמת שמות חברינו בריגא בס׳ החשבון לשנת 76, כאשר פתרת כן הוא. ה׳ ש. שלם במשך שנת 76 (ולאות זכרון יאמר מקס כי מסר לו עשרה רו״ב מעות קטנות) ונרשמו תשלומיו בספר ההכנסה לשנה ההיא וממנו באו בס׳ החשבון; ותשלומי האחרים הגיעו לידי בשנת 77, ויבאו בס׳ החשבון העתיד לבוא. ואולם תשלומיהם בעד שנת 77 אשר יבאו לידי בשנת 78 לא יזכרו בס׳ החשבון לשנת 1877. ואלו שמרו תפקידם לשלם מדי שנה בשנתה כי אז בא זכרון התשלומין בכל שנה ושנה כראוי.

אספת החברה הכללית תהיה כפי הנראה במשך חדש אַפריל. הנבחרים בכל מדינות מושבות בני ישראל המה קרואי העדה לשבת במושב הרבנים הנועדים על יד המיניסטריום, והמה עוסקים רק בההתרת שאלות דתיות שאין בהם ממש, ודבר אין לנו עמהם. ואני אף כי שמעתי זה ירחים שנים את תכן השאלות העומדות על הפרק, וגם כי יבקשו אנשים ידועים ויודעים לפתור להם את השאלות, אבל יען כי אין הדבר נוגע אלי על פי עבודתי הלכתי מנגד להם ולא התערבתי בדבר. ולמה ישתער לבך? האם לא ידענו תוצאות

אספות כאלה? ישאו ויתנו אם מותר לקדש הלבנה בעד החלון וכדומה. המשאלות גדולות כאלה נִבְּנה ונחיה בגוים?!

מלבד מכתבי בצירוף שירך „הדגים" כתבתי לך בשבוע הזה עוד מכתב אחד; בו הודעתיך כי סמאָלענסקי מחדש את השחר ודורש סופרים לעזרתו; וקראתיך להיות ידך עמו. היום היתה אספת הועד, והרשה לי הועד לקחת מאתו עשרים וחמשה עקז. השחר. וא"כ תקבלו גם אתם אחוז אחד מהם.

ובזה די לי הפעם והנני עוזב אותך בשביל בנך, וכלום האב מתקנא בבנו?

שלום לך ולאשר אתך כנפש ידידך כנפשך יל"ג.

אגרת מאה וארבעים ואחת.

6 פעווראל [ט"ו אד"ר] תרל"ת, ספ"ב.

ידידי היקר לי מכל מְיֻדָּעַי מסביב,
המתחטא כבן שיש לו געגועים על אביו!

על מכתבך מיום 16-טען דעקאַבר לא עניתיך יען כי הוא מכתב שאין עליו תשובה. אנכי הרציתי לפניך ואתה לא נרצית, ומה יש לי עוד לבוא לפני הבאַראָן ולהטרידו? וכמצחק היית בעיני באָמרך כי תחכה לי לתשובה ואני כל תשובה אין בידי להביא לך. גם להמציא לך מתת ועזר תמיד מן הנדיבים אין בידי, כי אחרי אשר הפקעת את עצמך מידי שעבוד להועיל להכלל הנך נכנס לגדר שאר התלמידים העושים תורתם קרדום לחפור בו אֹכל לנפשם, אשר כמותם ירבו עתה בישראל, ותלמידים כאלה יקבלו פרס ועזר רק אחרי הכנסם לטרקלין, ולא בעת שהם מתקנין עצמם בפרוזדור ליכנס לטרקלין, שמא לא יכנסו.

איככה אוכל והייתי מנבחרי ספ"ב לאספת הרבנים ולפ"ב אין נבחרים וליהודים היושבים בה אין חלק ונחלה באספות, יען כי גרים ותושבים המה בעיר ואין להם זכות כזאת (ע"כ נמצא בלי חתימה).

[יל"ג].

אגרת מאה וארבעים ושתים.

8 פעברואר 1878 , [י"ז אדר א' תרל"ח].

[להזק"ן]

אחי וראש!

„בשם שיהודי אני, בפאותי ובזקני" ששלחתי לך את שיריך „הדגים, והמומר והתכי" ואם לא קבלתם עד כה, אות הוא כי אבד המכתב בדרך. והנה לי אין לחפש בצרורות מכתבי כי ידעתי נפשי כי הריצותי לך את המכתב ההוא שנים או שלשה ימים אחרי צאת מזה המכתב השני, וכשבוע ימים אחרי המכתב אשר שלמת קנס בעדו: ואולי נשתקע המכתב השלישי לאיזה סבה בבית הפאסט בעירך, הואילה אתה וחפש שמה, כי הערותי על השיר אובדות, יען כי כתבתיו בעט עופרת על גוף שירך, ואין לי העתקה מהן, ומי יודע אם אזכרם בעת אשוב לקרוא את שירך האובד.

גרסה נפשי לתאבה אל שירך הגדול, לראות אם גדול הוא רק בכמותו או גם באיכותו, ועל מה נשאת בו את חזיונך. ועוד הפעם אשוב ואומר לך כי סמאלענסקי מחכה אל שירינו כאל מלקוש, ואני בלעדיך לא אשלח.

איעצך להשיב אחור את דבריך, אשר תדבר עם מכתבך האחרון באזני הועד, כי ידעתי כי לא יעשו פרי וגם לא יהיו לקורת רוח לאנשי הועד. וזה הדבר: בני ישראל ירבו ויעצמו במאד מאד בכל בתי הספר והרבה מהם בני עניים המבקשים הספקה מאת הועד, והכנסות החברה במקומן עומדות ולא תעלינה במעלות אשר יעלו צרכיה, ומה גם בשנה הזאת אשר לרגלי מות הבאראָן היושב ראש בחברתנו חדלו לפי שעה מבוא אל אוצרנו אלפים הרו"כ אשר היה הוא משלם שנה שנה, ועוד לא נודע איך יפל דבר עד בוא בנו הממלא מקומו עתה. ובגלל הדבר הזה בהתאסף הועד בראש השנה הזאת לחלק אפסניא ללגיונות היה את לבבו לקצר את מתנותיו מן השנה שעברה, וברב עמל הצלתי את הק"ן רו"כ לביה"ס החוסה תחת צלך; ועתה על הראשונים הצטערו ואתה בא להוסיף בקשה ולהעמיק שאלה! תוכל במכתבך לספר בשבחם של המפקחים על הקפה, להודות להועד בשמם וכו' וכו' אבל אל תעשם לנפשות לא ידעו שבעה ואל תכבד אותם בקלון אחרים. לתכלית זאת תקנתי וקצרתי את מכתבך והנה הוא מושב לך בזה למען תעתיקהו בכתב ידך אל הנקי ותשוב תשלחהו אלינו.

היום חג למי שהיו תלמידי האוניווירזיטט דפה; ונאספים המה שנה שנה לאכול יחד לחם בצהרים ולהתעלם בהמון חוגג. בפעם הזאת אמר גם מקס בננו ללכת שמה; ואם ילך (כי הדבר מוטל עוד בספק) אז (תאכול) [תאכל]

מיננה לחם בצהרים אתנו, ומקס יבוא אחרי כן אלינו לקחתה; ואם לא תבוא מיננה לארוחת הצהרים אות הוא כי לא עזבה מקס ואז נלך אנחנו אליהם היום; בין כה וכה נראם היום ונברכם בשמך בשלום.

הכהן, שא כפיך ותנה ברכת הדיוט ברכה משלשת לראש שלש בנותיך, נשמות נקיות וראויות לברכה. אבל עד כמה תשב הלני צרורה בית אביה? הנה סכת השלום פרושה ומתי יבנה שלאָקקער את סכתו? הגידה נא לשלאָקקער ולהלני כי אם המה יעצרו כח לחכות עוד, אנכי לא אוכל עוד להאריך נפשי, כי כשל כח סבלי לראות בעני שני בני יונה רחוקים, ולהביט בצרת נפש אחת בשני בשרים אשר לא יתנוה להיות גם לבשר אחד.

בחור הוא, גדול הוא, יבנה ביתו בקרוב, בקרוב, ונשמח בהם גם אתה גם אני אחיך כנפשך יל״ג.

אגרת מאה וארבעים ושלש.

פורים תרל״ח ספ״ב.

ידידי האהוב והנחמד רב מ״ג!

אם רחוקה ממך פולטאווא הלא קרובה אליך סמילא ובידך להודיעני דבר על אֹדותה, וזה הדבר:

הרב מסמילא (אויעזד צערקאס) וואלף בראנשטיין יבקש מאת הועד עזר כסף לחזק את ביה״ס אשר הוא מחזיק בעיר הנ״ל. לפי דבריו ביה״ס נפתח בירח אקטיאַבר שעבר, ובו נמצאים כ״ח תלמידים מהם כ׳ משלמים מן כ׳ עד כ״ה רו״כ בשנה והשמונה הנשארים אינם משלמים מאומה. מן הצֹרך לו לשכור בית מְרֻוח לביה״ס בעד שלש מאות רו״כ לשנה בערך בצירוף הסקה ומשרת. הקהל בסמילא הבטיח לתת לו לצרכי ביה״ס ממכס הבשר מאתים רו״כ – ולא קים. ובגלל זה יבקש ה׳ בראנשטיין מאתנו עזרה בצר לו בסך מאתים רו״כ לשנה. והנה ה׳ בראנשטיין שבח להודיע כמה מורים עוסקים בבית ספרו ועד כמה תעלינה הוצאותיו, ובכלל דבריו צריכים סעד ועדות ממקום אחר. ע״כ אבקשך ידידי להודיע לי בהקדם אפשרי את מעמד ביה״ס אשר לה׳ בראנשטיין בסמילא; אם יש בו צֹרך וברכה לגרי העיר – מלבד ה׳ בראנשטיין בעצמו; כמה ילמדו בו וכמה יְלַמדו בו, אם באמת לא יקבל שום פרס מקופת הקהל כאשר הבטיחוהו, ושאר הפרטים והדקדוקים התלוים בדבר זה, ככל אשר תבין מעצמך.

מה שעלה בידי לעשות לטובת בחירך ר. הוא יותר תלוי במקרה מברצוני, וכפי הנראה זכותי מסיעתו. אם באמת יעלה בידו להסתפח אל המקום אשר הבטיחו לו ע"פ בקשתי וימצא חן בעיני ארוניו ייטב לו כי האחים ק. סוחרים עשירים ואנשים טובים מאד. ולי ינעם כי עלתה בידי למלאת חפצך. ואולם אינני ראוי לשום שבח ותודה בשביל זה, כשם שלא הייתי ראוי לגנאי ולבזיון אילו לא היה בידי למלאות בקשתך. כבר אמרתי — הכל היה תלוי במזל. —

חדשות אין אתי. חי אנכי בקצר רוח ובעבודה קשה מיום ליום ומחדש לחדש. לי ולב"ב שלום בחסד האל. אם יחנני ה' לתת את בתי הצעירה לאיש ולהביא את בני היחיד אל האניוועריזיטעט אז אמר: נצלתי, ולא אדאג דאגת מחר, ואהיה שלאנן ושלו עד בוא יומי. לבתי הבכירה שלום ושלות השקט. התני בנו של ידידנו קאפלאן הוא איש טוב המזג ויפה מעללים אשר יקר [למצוא] כמהו בבני גילו. ברוך ה' כי זכני בחתן כזה! אנכי נתתי לבתי במזומנים רק אלפים רו"כ וכסף הזה עלו לי מלבושיה והוצאות נשואיה, אבל לו שקול שקלתי על ידה כהנה וכהנה לא הייתי מוצא אדם טוב וצנוע ומוכשר — ממנו. (היום יבואו אלינו לאכול אתנו לחם בצהרים ולהשתעשע עמנו כל הערב) וכבר ברך ה' חלציו ויפקוד אותה לתת לה הריון, ובעוד ירחים אחדים בעזרת ה' אהיה לאב זקן, וא"ב זקנתי ממך, אחי! והדרת פני זקן.

גם במעמדי לא נשתנה, וכפי הנראה גם לא ישתנה מאומה, ואם ישתנה ישתנה לטוב. אחרי מות הג' ר' יוסף ג"ב, בא לבאן בנו ר' הראַץ, ראש ביתו אחריו, וגם הוא ואחיו יחזקו את כל בתי החסדים אשר כוננו וחזקו ידי אביהם ובתוכם גם חברת ההשכלה. ובכלל אינני דואג לנפשי בזמן הזה; עושה אני מלאכתי באמונה ובדעת, והמלאכה צריכה לי יותר מאשר אני צריך לה, ואם לא ישליכני ה' לעת זקנה ורוח קדשו לא יקח ממני — אמצא פת לחמי ולחם ביתי בכבוד ובריוח תמיד.

השחר המתחדש עוד לא החל לצאת, וכפי שנודע לי בקרוב יצא. מלבד שירי „שני יוסף בן שמעון" אשר יהיה נדפס שם בשנה הזאת, עוד שלחתי לו שיר אחד „בעלות השחר" אשר בו יפתח את חוברתו הראשונה. בעתו תקבלנו.

היה ברוך ומברך ויחד עם חרבונה תזכיר היום לטוב גם את ידידך לכל ימי חייו את

יל"ג.

אגרת מאה וארבעים וארבע.

ערב ת"ב תרל"ח, בשדה יער.

[להוזק"ן]

ידידי חביבי, מימי אביבי!

נפוגותי ונדכיתי עד מאד באמר אלי בננו מ. כי גם מכתבי השני לא הגיע לידך אשר כתבתי וחתמתי ומסרתי בידי השליח להולכה בפני ידידנו שטיינבערג מווילנא. מה זה יעשה הפאָסטילליאָן לנו? ומדוע תגע ידו לרעה רק במכתבינו איש לאחיו? ומי האשם בדבר, נערי הפאָסט בזה או נעריה בריגא? על דעתי כי מכתבי אליך מונחים בריגא והפאָסט לא תטרח להריצם אליך דבלינה! ועל כן ידוע תדע את אשר לעשות, כי המכתב הראשון שלחתי על שמך לריגא ועמו תכריך קטן ובו ספר „חזון למועד" להר"ב מאַנדעלשטאַמם. האם גם את התכריך הזה לא קבלת ואותו שלחתי על אחריות הפאָסט והערכתיו רו"כ אחד, ושובר הפאָצטאמט בידי — ואיככה יאבד מבלי משים? והמכתב השני כתבתי על שמך לדובבעלן, לא אזכור באיזה יום. במכתבי הראשון ברכתיך ברכת מז"ט להלדת בננו הקטן יעקב ונצטערתי על כי לא עלתה בידנו להכניסו בבריתו של א"א בעבור היותו נצר מבית הדמים, והודיתי לך על שירך החדש אשר שרת ליום הולד יעקב זה הקטן ותקנתי רק תקון קטן בשם השיר, כזה:

ילד ילד לנו
בשנת „בן נתן לנו"

וקראתי עליך כמה לא חלי ולא מרגיש גברא דמריה סייעיה, כי אדם דיש בעקביו „פרט" גדול ואיננו מרגיש ואיננו מבחין; ויעצתיך למהר לשלוח את שירך „חול הים וגליו" לסמאָלענסקי למען ישימהו בחוברת לח' אב, כדבר בעתו — וכל זה עלה בתהו ויאבד? אבל איכה יאבד הספר הנשלח על אחריות הפאָסט? את הספר ההוא שלחתי לך לקרוא בו בימי מנוחתך ושבתך בדובבעלן, כי ידעתי כי הקריאה בו תנעם לנפשך יען כי בספר ההוא משלבים זכרונות מעשים שהיו בימי נעורינו. כבוא הספר לידך וכלית לקרוא בו תשיבנו לידי, כי יחיד הוא לי. ע"י ה' ש. אשר ראיתי בפ"ב רגע קטן בדרך העברה ואשר הבטיח לנו לבוא אלינו לשדה־יער ולא בא שלחתי לך את חשבונות הועד וקפת תלמידי ביה"ס בריגא ובלי ספק כבר קבלתם, או אולי שלחם גם הוא לך ע"י אחד הפאָסטילליאָנים?

את שבתנו בזה ודרך חיינו כבר ידעת בלי ספק ממכתבי בננו מקס יושבים אנחנו בזה קרובים איש אל אחיו ובאים איש אל אחיו כמה פעמים

ביום. מיננה שבה לאיתנה והיא כפורחת ולא עוד אלא שמינקת היא את בנה בנחת ולא בצער. מי מלל לי כי תיניק בנים מיננה זאת רפת־הכח וחסרת המזג! ברוך הנותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה! יעקב זה הקטן השוכב כחנוט בחתוליו הוא שעשועי יום יום ואני אקחהו על זרועותי ואנחנו מביטים איש על אחיו בעיני זכוכית אבל טרם נבינה איש את חפץ רעהו. מי יתנך בזה אחי ורוית נחת כמוני בהצלחת בנינו ובטוב להם כל הימים.— אתמול היה אתי בזה אחיך מתתיה ואכל אתנו לחם בצהרים.

אשתי שותה בזה מי מעינות, אבל בריאותה רפה והיא מתהפכת תמיד על משכבה. בתי השניה ובני האחד טובים ובריאים. כה יתן ה׳ לך ולכל אשר אתך לשמחת לב אחיך אוהבך בכל נפשו

יל״ג.

אגרת מאה וארבעים וחמש.

ב״ה יועש״ק לסדר (ו)[ל]היטבך באחריתך לפ״ק. י״ז אב פה ק״ק פ״ב.

[להנ״ל]

אחי וידידי הנאמן, בכל עת וזמן!

ברוך אתה לי על אהבתך ועל אמונתך אשר הראתני חדשה ביום שלשם בשלחך ברכה תועפות לי ליום מלאת עשרים וחמש שנה מן המועד אשר בו נשברו בחורי. אמרתי כבד אכבד את היום ההוא במשתה שמנים בסוד מרעים וקרובים, לשמח לבב בנינו היקרים אשר במו אתימר ועליהם אתענג, אבל מחשבתי לא קמה, כי יומים לפני בוא היום ההוא חלתה אשתי ותמאן לטרוח בהכנת הסעודה, וגם אני נטרדתי ביום ההוא לרגלי עסקים שונים בעיר ולא שבתי הביתה, ובכן עבר הזמן ובטל הקרבן, וכיון דאדחי אדחי.

חדשות אתנו אין. את כל הנוגע לנו הלא יודיעך פעם בפעם בננו היקר אשר אגרותיו באות אליך תמידים כסדרם; ומי אנכי עיף ורפה כח כי אבוא אחר זרזיר מתנים זה את אשר כבר עשהו? גם במכתבך האחרון אשר קבל מקם בננו, ביום הרביעי העבר, עודך מסתולל בי על דברת מכתבי אשר לא הגיעו לידך. ועתה הלא כבר קבלת את מכתבי האחרון ובו אוו״ז על סך ע״ה רו״כ. ועוד הפעם אשוב אשאלך מה היה לספר „חזון למועד״ אשר שלחתי לך עם המכתב השני האובד? האם גם אותו לא קבלת עד היום? והוא שלוח בטוח על אחריות הפאָסט ואיככה יאבד? אין זה כי

אם עודנו מונח בפאָסטאַמט בריגא ואולי גם המכתבים עמו עד אשר תבוא ולקחתם.

אשמח לקראת הבשורה הטובה כי יש תקוה כי שוב ישוב ש. בקרוב ועמו תשוב לבצרון אסירת התקוה. יתן ה׳ את תקותך זאת, ישוב האיש הדגול מרבבה זה ויבנה ביתו בקרוב והיו עיניך ראות בטוב בניך כל הימים ככל הטוב אשר אני רואה בבנינו הנאהבים והנעימים אלה פה אתנו; ה׳ יעיר עליהם ויסתירם בסתר כנפיו סלה.

ויהי נעם ה׳ על מכתבי זה שלא תארע לו תקלה, וישמרהו מפּאָסטיללייאָן רע ומפגע רע ומכל מכשול בדרך. אלה דברי ידידך ומחתנך מכבדך ומרוממך

יל״ג.

אגרת מאה וארבעים ושש.

ספ״ב, ז׳ אלול, 24 אוגוסט 1878.

[להנ״ל]

אחי וראש, היה רענן כברוש!

אתה מחכה לתשובתי ואני מחכה לתשובתך והקב״ה מחכה לתשובתן של כל ישראל. ואחרי אשר הימים ימי תשובה הנני מקדים לבוא בתשובתי לפניך על מכתבך האחרון.

מכתבך האחרון איננו כעת לפני, כי הנחתיו בין מכתבי בביתי בית הקיץ ואני זה כיומים יושב בעיר, ועוד אשב כיום תמים! על כן לא [תהיינה] דלתות מכתבי מקבילות לעמת מכתבך, כי את אשר יעלה על לבי אותו אכתוב.

שמעתי כי נבהל השטן אשר היה מרקד בינינו מפני קול השופר אשר נשמע במחנות העברים זה כשבוע ולא יגדור עוד הדרך בינינו מעבור מכתב! ומכתבי האחרון הגיע לידך אף כי ביום העשתי עשר לצאתו. גם זו לטובה!

„שלהי קייטא" טובים ויפים אצלנו מ„קייטא", ועל כן אשתי ובני ובנינו ובנם עודם חונים בשדה־יער ואני כרוכב אתרי רכשי, רגלי אחת בעיר והאחרת בשדה, ואפרי מפזר על שבעה ימים. כל הנפשות אשר חנן אותנו אלהים בזה טובות ובריאות. מיננה בתנו שבה לאיתנה והיא כפרחת; ויעקב הקטן יעלה ויצמח כגן רטב. בשובי אליהם בכלות מלאכתי בעיר הוא

ישעשעני וירוני נחת. בשבוע הזה ראיתיו בפעם הראשונה משחק. שחוק צדיק תמים, צחוק עשה אלהים!! עיניו, עיני התכלת, אשר התקדרו עד כה עב קל, הולכות וטהרות מיום ליום; מעט מעט תחל הדעת להשקיף בעדן; לא פעם ופעמים נדמה לי כקמטים על מצחו, על גבות עיניו; אות היא כי החל כח המחשבה לפעול פעולתו וכי מהו רופס. מבטיו וכל תנועותיו יענו בו כי יהיה איש מהשבות ועומד על דעתו. ובכן לא תתקים נבואתך בשירך האחרון ופחדך לא יהיה פחד; יעקב זה הקטן גדול יהיה למשוש לבנו ולכבוד ביתנו. אבל מי יודע מדת ימינו מה היא, וכמה שנים חרוצות לנו לראות בטוב בנינו??

שמחתי אלי גיל לשמוע כי שב ה' ש. לגבולות ארץ מולדתו ויש תקוה כי בקרוב ישוב אליכם. ברך בשמי אותו, בכתבך אליו, ואת הילני בתך; ואמור להם כי מתפלל אנכי בעדם תמיד לאלהי השמים להעיר עליהם ולהשיבם אל המנוחה והנחלה ולהשביעם חיים טובים ונעימים. כי הנפשות התמימות האלה ראויות והגונות לכך.

אם יסתר איש כמוך בקרקע הים או אם יעלה השמים ואני לא אמצאך? או אם תתחפש בלשון סתר ובשמות בדויים שבעים ושבעה—ואני לא אכירך? באמור לי מסדר המליץ כי יש תחת ידו מכתב על אדות הכבסוך בריגה ובמכתב נאמר כי יש אתנו: „שתי אליות וקוצים רבים ביניהם!" אמרתי באותו רגע: כי המכתב לקאפלאן הוא! ובצאת אח"כ המכתב לאור נתברר אצלי עוד יותר, אף כי כפי הנראה השתדלת אתה או השתדלו אחרים לשנות מעט ממטבע סגנונך. חמסי על הצבועים הנמבזים ועל החנפים השפלים המתגוללים ומתנפלים על כל בטוי שפתים להשתמש בו ככלי זין נגד אנשי מצותם כדי להגיע לתכליתם הנפסדה, להנאת עצמם כפ. בר. וכמ. בא. משפט אחד והרך אחד להם, דרך רשעים באפלה; ורבים כמוהם רבנים משחיתים בקרבנו מן החדשים הגרועים מן הישנים. אקח דברי עוד עם ה' צעדערבוים ואם יאות לי אבוא בקרוב במאמר במליצו לקרוע את המסוה מעל הצבועים האלה, לפרסם את החנפים, ולבלע הלוט הלוט, מעל פני העושים מעשה זמרי ולוט.

יועש'ק ה' אלול ליעסנאָי.

אתמול באתי הלם, ומצאתי בביתי חיים ושלום. לעת ערב קרנו רגע אחד פחד פתאם. יושבים אנחנו בביתי לשתות המים, ומ. ומ. אתנו. אשתי כגפן (בוקק) ובנינו כשתילי זיתים סביב לשלחני; נ. ממלאה הכוסות ואני מספר להם את אשר אספר ופתאם אשתי קראה: מר לי מר; ופניה חורו כסיד ותפל על הכסא ותתעלף. נבהלנו מראות ונמהר להזות עליה מים קרים ולחזקה במי בשמים וכדומה, נשאנו והנחנו אותה על משכבה ואנכי מהרתי

לבקש לה רופא, ותהלה לאל כי לא מצאתיו, כי ביום השני, כלומר היום, שבה לאיתנה אחרי ישנה כל הלילה וטוב לה.

יום א׳ י׳ אלול. ספ״ב.

אתמול לעת ערב באתי אני ואחיך מתתיה אשר אכל אתנו לחם בצהרים הלום ואלין בעיר. בני ביתי ישובו העירה ביום השלישי הבא ובכן ילקטו לאחד אחד עצמותי הנפזרות ושב והיה לי ראש אחד. מקס וביתו ישובו העירה ביום השבת ט״ז אלול, בידיעה הזאת אכלה את מכתבי הפעם.

ואתה וביתך וכל אשר לך שלום כברכת אחיך וידידך הנאמן

יל״ג.

אגרת מאה וארבעים ושבע.

ר״ח ספטימבר 1878, חצי אלול תרל״ח. ספ״ב.

[להנ״ל]

ידידי הנאהב והנעים, אשר אפקדך לרגעים!

ברוכות כליותי אשר יעצוני לקדם פניך בתשובתי בטרם בוא תשובתך אלי, כי עתה הכלמתני במדת טובך וענותנותך לעיני בנינו, בראותם אותי עומד הכן על שורת הדין ואותך ככהן גדול נכנס לפני ולפנים.

הדבר אשר הניעני לכתוב לך עוד היום הוא מאמרו של ה׳ פומפיאַן אשר קראתי אמש בהמליץ מצאתי כי דבריו נאמרים בדעה והשכל ובשפה ברורה מה שלא קויתי למצוא אצלו. אפס כי מתוך סדקי דבריו נכר כי ערום יערים ובגלותו טפח יכסה טפחים; ואני אמרתי אתערב בדבר ואענה חלקי אף אני וכבר עלו דברים על לבי, ועתה הדברים ההמה אינם מספיקים; על כן איחל למו פיכם, אם תחפצו לענות לו בעצמכם ענו, ואם אין שימה דבר בפי ואני אעננו; וביחוד גלו לעיני את אשר כסה פומפיאַן והציגו בשער את האמת כיום הולדה.

ביום השלישי העבר העתקנו מושבנו, אני וביתי, העירה; ובנינו עודם יושבים שמה, ואני לא ראיתים מיום השני העבר. בדעתם היה לבוא העירה מחר, ולא אראם עד יום הראשון הבע״ל.

לא אוכל עד כה למצוא קוויטונג הפאָצטאַמט על הספר אשר שלחתי לך; אבל עוד לא נואשתי למצוא אותו. הגידה נא לי, אולי שלחו אנשי בליעל ממתי סוד פומפיאַן את ידם במכתבי אשר שלחתי לך?

שלום לך אחבקך ואשקך אחיך יל״ג.

אגרת מאה וארבעים ושמונה.

ספ"ב, אור ליום ב׳ ד׳ ספטימבר 1878 [תרל"ח י"ח אלול].

[להנ"ל]

אחי ידידי משא נפשי!

בבית בנינו היקרים, במעונם החדש, אנכי יושב, כי באנו כלנו היום לבקרם ראשונה, ומקס בננו מסר לנו את אגרתך הקטנה תוכה רצוף מכתב תלמידך וייליןֿ. ותוך כדי דבור מלאתי בקשתך וכתבתי לוויילין לבוא אלי ביום מחר ויקבל פרס מן הקפה. אשוב ואתמה כי בכתבך אלי ביום 1 סעפטימבר עוד לא קבלת את מכתבי מיום ב׳ שבוע העבר, כ"ח אוגוסט, אשר כתבתי במשך שלשה ימים? האם שב השטן עוד הפעם לרקד בינינו? ואני כבר להשתי ואקרא ויהי נעם ושדי קרע שטן ועשיתי כל מה שהיה ביכלתי. המכתב הקטן הזה יבוא אליך בתוך מכתבו של מקס בננו; ודע תדע כי גם ביום אתמול (יום א׳ ב׳ ספטימבר) כתבתי אליך.

את השחר ישלחו לך על פי פקודתי, וטוב תעשה אם הכתוב בכתבך אלי בדרך ישר, כי כפי הנראה נתראה עם בנינו בחרף הזה לעתים רחקות, כי גרים המה בריחוק מקום ממנו, ומיננה בתנו עצורה בביתה להניק את בנה, ולא תוכל לצאת ולבוא כאשר נסתה בשנה שעברה.

בנינו היקרים עומדים על גבי ומנעוני מהאריך, ובלי ספק תסלח לי בגללם, כי כלום האב כועס על בנו.

והנני אחיך האוהבך והובבך בכל לבו

יל"ג.

תרל״ט.

אגרת מאה וארבעים ותשע.

צו״ג תרל״ט ספ״ב.

[להנ״ל]

אחי האהוב וידידי הנחמד!

אתה הצדיק ואני ומשרתי הרשעים. הסבת ושמע את אשר הגיע אלי ממעשה משרת בליעל. המשרת הזה, איש רוסי, עמד תחת ידי למלאת פקודותי בדברים הנוגעים אל ועד החברה. ותהי ראשית מלאכתו להביא לבית הפאָכט את כל אשר ישלח הועד, מכתבים וספרים וכסף. אבל — סוף בהמה לשחיטה וסוף איש המוני לשכרות. שלשה עשר חדשים עבד אותי בזריזות ולא ראיתי בו מכשול ועון ובארבעה עשר שתה שכור ונתגלה הדבר כי גנב וכחש ושם בכליו. עד כה נתגלה כי לא שלח לאשר נועד לו עד סך שלש מאות רו״כ ומלבד זה לא הריץ גם את המכתבים הרקים בלי כסף אשר נתנו על ידו, וישם את דמי הפאָכט בכיסו ואת המכתבים העביר באש; ולא עוד אלא שגם מכתבים רבים אשר באו אלי אל הועד הסתיר ממני ואבד למען לא תגלה לי נבלותו ומזמתו. הוא הנהו יושב עתה תפוש במשמר אבל כל אשר עות וקלקל מי ידע ומי יוכל לתקן. אמש חפשו ומצאו בתנור אשר בחדר הועד צרור מכתבים אשר נתנו לו לשלחם בימי אוגוסט וסעפּטעמבער, כשלשים עקז. חשבון הועד לשנה העברה אשר נכונו להשלח לערים שונות, שני תכריכים ובתוכם — גם הספר „חזון למועד״ אשר שלחתי לך עוד בירח מאי ואשר חפשת בחפש מחפש בספרי הפאָכט בריגא. שער בנפשך את מבוכתי ואת דאבון לבי ביום אתמול! במספר המכתבים הנמצאים נמצאו מכתבים נחוצים מאד להבאראָן בפאַריז ועוד; את המכתבים האלה וכל הנספח עליהם בתנור לא הספיק המנול לבער ולהעביר מן העולם; ומי יודע כמה מהם אבד והכחיד; ומה תהי אחרית אלה? לפי שעה נודעו לי כי אָבדו: שני מכתבי אליך, שלשה מכתבים לריבינסק, מכתב נחוץ מאד להבאראָן בפאַריז מיום 7 יולי, מכתב אחד לשטיינבערג בווילנא — ושאריתם מי ידע? ביום 7 בסעפטעמבער, הוא היום אשר בו גליתי את נבלותו, מסרתי לידו שנים עשר

מכתבים; שנים מהם היו במקומנו בעירנו וכבר נודע לי כי אבדו והחדשתים; והעשרה הנותרים עוד לא נודע לי מה היתה בהם. חרפה שברה לבי בספרי היום במכתבי את כל הקורות האלה באזני הבאראָן בפאריז; כי סוף סוף המכשלה הזאת תחת ידי.

את מכתבך האחרון בצרוף משנה מאמרך להמליץ קבלתי; והנה אנכי ידעתי מראש כי יכרות המו"ל את ראש המאמר מעליו, כי כן אמר לי בספרו לי את תוכנו בטרם עוד ידפיסנו; ואז לא קרא לפני בשם בעל המאמר אף כי אנכי מעצמי נחשתי ואמר לו כי אתה הוא הכותב. והנה בזה שהקציר את מדת מאמרך ראש אחד — טעמו ונמוקו עמו כי לא הפיץ לפתוח בסטירה ולאמור בפה מלא על הרבלים דקק"ך כי סכלים הם; ובגוף המאמר כמדומה לי שלא שנה רק מעט. והנה מיום קבלי מכתבך עוד לא ראיתי את ה' צ"ב ולא דברתי עמו תוכחות על זה. אבל במכתבך חכר העקר והיא התשובה על שאלתי אם יש צרך שאתערב אני בדבר ואדבר דברי נגד השמש, וגם שאלתיך אולי יש לך ולידידנו עהרליך דברים לשים בפי ואני אדבר. ועל כל אלה לא עניתני. והנה לעת כזאת טרוד אנכי, כי בקהלתנו הבלתי קדושה החלו ימי הבחירה, בחירת רואי החשבון והפרנסים; בחירת רואי החשבון היתה אתמול בערב, בצאת היו"ט, ונבחרו שלשה אנשים ובכללם גם ה' איליש; ובחירת הפרנסים תהיה אחרי כלות רואי החשבון את מלאכתם, לפי אומדנא ביום 28 סענטיאַבר. והנה אם שלשה המה רואי החשבון אני הוא אחד המראָה את החשבון; ועל כן תהיינה ידי מלאות עבודה בימים האלה.

אתמול ביום ב' דר"ה בא מקסימנו (אל יחשוב בעל צהר התיבה לי עון על אהבתי ועל הבתי היתירה לבננו זה) לביהכ"נ ועלה לתורה כהן ואכל אתנו להם פת שחרית בביתנו; ועמנו בא ארח הגון הוא הד"ר איזידאָר מיכלסאָן מריגא אשר ברך אותנו בשמך ויבשרנו כי שלום לך ולכל אשר אתך. בתנו מיננה יושבת ביתה, ולא תעלה כל ימי החגים האלה לא בית ה' ולא בית אביה, עד אשר יגדל ויגמל הנער ועלתה. מחר ביום השלישי יום הלדת את מקס נבוא כלנו אליהם ונחדה בשמחה, ואם תחפוץ גם בשמך, את פניהם. וכבר הודעתי לרואי החשבון כי מחר לעת ערב לא אוכל לעסוק עמהם במלאכה.

בלי ספק התבוננת מעצמך כי הנעלים אשר ברגלי המליץ נו' 9, 10 תפרתי אני. ועוד כתבתי בימי שבתי חוץ לעיר ספורים אחדים אשר יבואו בהמליץ, כי משלם הוא לי בעדם במיטב כספו.

תברך לשנה החדשה אתה וביתך וכל אשר לך בשמי ובשם כל אשר לי אני אחיך כנפשך

יל"ג.

P.S. שמחתי לראות כי הד"ר מיכלסאָהן איש יודע שפת עבר, ושמחתי עוד יותר לשמוע מפיו כי מיננה בתך טובה ובריאה ודשנה. יתן לה ה' כהנה וכהנה

אגרת מאה וחמשים.

[להנ"ל]

אלהים גם עמך רעי ומחֻתָּני, אשר מנעורי הקנני, וכל עוד
חי אָני, לו תאות נפשי וכל מעיָני!

ברגע הזה מסרו לי מכתבך מיום כ"ז תשרי. כן אמנם, טרוד אנכי ולא אוכל להפנות דעתי ושעתי לערוך מכתבים גדולים ומאמרים הצריכים דעה צלולה ושעות רבות, אבל לערוך מכתבי משא ומתן, ומה גם אליך משא נפשי ומתן אלהים לי, אמצא בכל יום רגעים פנוים אחדים; וכזה וכזה תשא הפָאסט מכתבים ממני בכל יום אל ארבע רוחות השמים.

בדבר המקרה עם ה' פרידלנד כזבו לך ולכל הפחות הפריזו על המדה. בתו מתה בערב שבת ויהי אָץ למהר לשלחה לבית עולמה, ולא נשאר לכל ההכנות הצריכות לזה זמן רק שעה וחצי, ובאשמת אחד הגבאים המתעסקים נתאחר הדבר ובבואם לבית החיים לא היה הקבר מוכן, כחפצם, ונאנסו לחכות כשתי שעות עד אשר כרו את הקבר. הגבאי האשם בדבר גלל את האשמה עלי ובגלל זה היה באמת בלב ה' פרידלנד, אשר האמין לדברי הגבאי, טינא עלי; אבל בשבוע העבר זמן הקב"ה אותנו למקום אחד ושם מצאתי לי ידים לברר לו המעשה כשהיה וכפי הנראה נעקר הטינא מלבו; ואם עודנו בו — לא אשים לבי לזה.

בשבוע העבר היתה בזה בחירת הפרנסים, ונבחרו הישנים כלם ורק אחד חדש בא לתוכם, והוא ה' פרידלנד (אחיו של הנ"ל). בנוגע אלי לא יהיה מצד הפרנסים שום שנוי, אבל אני מצדי אין רוחי נוחה להשאיר הדבר על מעמדו הראשון, כי הסדרים החדשים אשר בלבם לעשות ובנין בית הכנסת העתיד לבוא יוסיפו על טרחי ועל משאי, ואין לבי לתת את עמלי הרב בפתותי לחם ובשעלי שעורים. באחת מן הישיבות הקרובות לבוא אשים לפניהם את התנאים אשר על פיהם אתחתן בהם; ובעתו אודיעך איך יפול דבר.

אתמול כתבתי לידידנו להד"ר עהרליך, ואחרי כתבי הייתי בבית הצ"ב בעל המליץ ומסרתי לו את מאמרו. בשבוע הזה לא יוכל להדפיסו כי העלה הבא מסֻדר ומלא על גדותיו, ויבוא בעלה השני בשבוע הבא. מאמר ה' עהרליך כתוב בדעה והשכל בשפה ברורה ובדברים נכחים ונמרצים כיד ה' הטובה עליו. עליהם אין להוסיף וממטבעם אין לשנות; ורק בשני מבטאים ראיתי לנחוץ לשנות מעט מן המטבע אשר טבע הוא. הא') המשל הידוע בפי האשכנזים נאמר שם בל' עבר, כזה: „חנם יריבו גם האלהים את הסכלות";

ולדעתי אין זה על טהרת לה"ק ושניתי וכתבתי כזה: „עם־או אל־הסכלות ילחמו גם האלהים ולא יוכלו לה". הב) הוא קורא לפ"פ „חי מדבר" וזה כבד מנשוא, ושניתי וכתבתי: „והנה איש לשון מדבר בחלקת שפתים". במכתבי לידידנו זה שכחתי להגיד לו את כל אלה, ואתה בטובך תואיל למלאת את דברי אליו.

אמש הייתי בבית בנינו וראיתים טובים ושלמים. ליעקב הקטן הרכיבו אבעבועות והימים האלה ימי יסורים לנפש יקרה זאת, אבל בקרוב יעברו ושב ורפא לו.

לוּ אך בוא יבוא ה' שלאָסבערג אלי או אל מקם בננו, כי אז מלא אמלא את פקודתך בחפץ לבב, לא אפיל דבר ארצה.

ברגע הזה כתבתי לה' צ"ב כי ישלח לכם אחוז אחד מן המליץ מראשית שנת צאתו, אם חנם אין כסף כמשפט הסופרים, או לבית ספרכם על חשבון חברתנו. ובלי ספק ימלא אחרי בקשתי.

מן השחר לא איתי גם אני יותר מג' החוברות הראשונות, אף כי הֻגַּד הגַד לי כי נדפסה גם הרביעית; וגם ברידקציון של המליין לא הגיעה. ובכלל נפלאים לי דרכי סמאָלענסקי בשנה הזאת; על כל מכתבי אליו במשך הקיץ העבר לא מצאתי מענה; ולא עוד אלא ששירי „שני יוסף בן שמעון" מונח תחת ידו והוא אמר אלי עם הספר עוד בחדש אפריל כי ישלח לי את הקאָררעקטען „בשבוע הבא", ואני לא ראיתי לא קאָררעקט ולא מכתב ולא שיר; וכתבתי אליו ואין עונה. בימים אלה יבוא הלום סובנו אשר בווארשוי ה' צוקרמאַנן; מפיו אשמע את אדותיו.

שלום לך ולאשר לך. והיה ברוך ומברך על אהבתך ועל אמתך אלי ועל ההרדה הגדולה אשר לבך חרד תמיד לטובתי אני ידידך ואוהבך בה במדה אשר אתה מודד לי

יל"ג.

יום א' ט"ו אקטיאַבר 78 [תרל"ט א' דר"ח חשון] ספ"ב.

P. S. בקרוב יבוא בהמליץ ספור חדש ממני „המעורב בדעת"; והוא מן המובחרים בעיני.

אגרת מאה וחמשים ואחת.

כבוד הרב הנכבד אשר מפתח בית אלהיו בידו, וכבוד הכמי ישראל הדש עמדו, *) אך עמו לא יכיר מעבדו, לא יברך חילו ולא יהזקהו במעמדו,—מהרמ"א שאַצקיס נ"י.

אבל אָשם אנכי בעיני כבודך כי מרב שיחי ועמלי לא דברתי עד הנה בתשובה על מכתבך הראשון עד בוא השני ויעירני. ואני אמרתי כי התשובה היותר בדוקה תהיה ההשתדלות לטובת בנך, ויעצתיו אמש לקחת לפי שעה מדי חדש בחדשו פרס קטן מקפת התלמידים הנהלקת על ידי והוריתיו הדרך דרך בה יגיע למטרתו; ועי"ז ינצל לכה"פ ממחסר עד אשר יצלח לו או לי למצוא לו עבודה או סטיפנדיום; כי מרבים העם לבוא הלם אל בתי הספר וצרורם נקוב ואם אוצרות מונכז יבזבזו להם ומצא להם?

ובנוגע לספרך המפתח אשר שלחת אלי לפני שנים עשר ויותר לא אזכור בעת פרטי הדבר איך היה, אבל אפונה מאד אם נשאר מכסף פדיונו בידי, המעט אשר היה אצלי ממחיר הספרים הנמכרים השיבותי לך ויתר הספרים לא נמכרו כי לא מצאתי בעיר מצער טילש עליהם קופצים. ויהי כאשר התעו [אותי] אלהים מטילש לבוא ולהשתקע בזה, לא הסעתי את ביתי עמי פעם אחת כי אם נטיתי לי בראשונה אהל ארעי בליבוי, שמה הרבצתי את אפרוחי ואני עברתי מעיר לעיר עד בואי אל המנוחה בעיר המלוכה. בעת ההיא לא יכלתי מלט משא כל מטלטלי וספרי, אשר היו לי בימי קפאי על שמָרַי, אף כי ספרים ממחברים שונים אשר נתנו לי בקומיססיון ומי ישלם הפאָרטאָ בעד הובלתם ממקום למקום; על כן הנחתי ספרים אלה, והרבה מאד גם מספרי, בידי האיש אשר בא על מקומי בטילש; כמה היה מספריך בתוך הספרים המונחים שמה לא אדע בעת, וגם לא אדע מה נעשה בהם אחרי צאתי, ועתה יכבד הדבר לחקור על אדותיו כי גם ממלא מקומי עבר ויבוא אחר (כמדומה לי נוצרי) תחתיו. כמדומה לי שבימים ההמה כתבתי לך על אדות זאת כי ספריך לא נמכרו ושאלתיך מה לעשות ולא אזכור אם עניתני ומה עניתני, כי מרב ימים נשכח הדבר מלבי לגמרי. והנה כל זה טענת

---

*) אין זה כ"א הוראת היתר משום שווי החרוז, ואין ללמד מזה להלכה לכתוב בנסתר „עמדו" כי במקרא לא נמצא כ"א „עמדי" מד"ב לא זולת. ובשאר הגופים צ"ל: „עמך עמו" וכו'. העורך.

שמא, ואם אתה תטעון טענת ברי, הזכירני כמה מכספך אתה נושה בי ואשלם.

והיה זה שלום מאת דורש שלומו וטובתו ומוקיר תורתו

יל״ג.

27 אָקטיאבּר 78, ספ״ב, [תרל״ט י״ב חשון].

אגרת מאה וחמשים ושתים.

יועש״ק, ערב חנוכה, תרל״ט.

[להזק״ן]

אחי היקר!

אשוב אתפלא על אמרך כי לא עניתיך על דבריך האחרונים אחת ושתים; ואני אמנם עניתיך בו בשבוע ואמרתי כי בקראי את תהלתך אשר מדות אל חיקי על ספורי הקטן „בעבור נעלים" אמרתי: שישו בני מעי, אם קלות שבכם כך, חמורות שבכם על אחת כמה וכמה!" ומדי דברי אז בפרי תבונתי הקטן ההוא סבותי את דברי אל פרי תנובתי הקטן, זה יעקב נבדנו, והארכתי בשבחו ותארתיו לפניך בעצם תמו, טובו ויפיו, למען תראהו בעיני רוחך וששׂ לבך כאשר ישישׂ לבי עליו בראותי אותו פעם בפעם בעיני בשרי, וכל זה לא קראת, וכל זה לא בא לידך? ומי האשם עתה, אחרי אשר משרתי הוא אֵשׁ להט, חרוץ וזריז ונאמן בשליחותו. אבל מה שעבר עבר ומה שאין אין, ואשובה אל מכתבך האחרון ואֹמר לך כי מה שהגד לך בדבר עבודתי טרחי ומשאי אשר עלו ויגדלו בימים אלה — הכל שריר וקים, אבל אם יגדל גם שברי, עוד לא ארע; ובקרב ימים יודע הדבר ואודיעהו לך. באזני ראשי העדה לא דברתי על אדותי יען חשבתי זאת שלא מדרך הנימוס; ולפי מצב הדבר מוכרחים המה מעצמם להתעורר על זה, יען כי המלאכה העתידה לבוא מרבה להכיל, והיא לבדה מכרעת כנגד כל עבודתי אשר היתה עלי עד כה, ואיככה יוכלו והעמיסו עלי עבודה קשה כזאת במחיר שעלי שערים ונזיד עדשים?

אמנם כן, בשבוע הזה חגנו יום הלדתי (כ״א כסליו) ויום הלדת בתי נחמה (כ״ב כסליו), ביום ד׳, 6 דעצעמבר, לעת ערב; וארחים רבים היו מסבין בערב ההוא על שלחני. בין האורחים ההמה היו גם מקס ומיננה, היא

מיננה אשר זה יותר מששה חדשים לא דרכה רגלה על סף בית אביה יען כי מינקת היא את בנה ולא תוכל להתרחק מביתה לזמן רב. בעת הזאת יושב אתנו פה בן אחותי, בנו של מיכל גאָרדאָן ידידנו, והוא רופא בזעמסטוואָ בעיר ניעזין אשר בטשערניגאָוו המדינה, ויבא לראות את שלומנו; ומחר הוא נוסע לדרכו אחרי שבתו אתנו כשלשה שבועות ימים; ותחתיו שלח לנו האלהים אֹרח חדש הוא משה אחי, סודעבני סליעדאָוואַ-טעל בלובני, אשר לא ראיתיו כשלש עשרה שנה; ואת בן אחותי לא ראיתי תשע עשרה שנה — הלא דבר הוא?

אתמול הייתי בבית בנינו מקס ומיננה, אשר מרב טרדותי לא הייתי שם שני שבועות, וראיתי את הכרוב יעקב, אשר בני אלים לא עממֻהו ובני מלכים לא ידמו אליו ביפיו. צר לי עליך אחי כי לא תרא את פרי בטנך זה עתה, בעודנו דומה למלאך ה׳ צבאות ופניו פני הכרוב, ומשחקו — שחוק צדיק תמים; ואתה תחזה אותו לאחר סילוק שכינה כאשר יגדל והיה כאחד האדם.

מליט אנכי בזה שלשה שוברות בעד שלשה חברינו הנקובים בחמה; ובבוא כספם לידך תריצם אלינו, ומה טוב אם תעשה זאת עוד בשנה הזאת, כלו׳ במשך דעקאַבר, למען יבוא זכרם בחשבון השנה הזאת. על דבר החברים החדשים אשר הזכרת אשים באזני הקומיטיט בהאספו לישיבה; והנה החברים המשלמים בלי ספק יקבלו; ואולם בנוגע לשר העיר רייכאַרדט טוב תעשה אם תציע את דעתך על אדותיו במכתב על שם הקומיטיט בל׳ רוסיה.

ממהר אנכי מאד ולא אוכל להאריך; ועל כן קבל ברכתי אתה ובנותיך והיו שלום כחפץ לב ידידך אוהבך

יל״ג.

אגרת מאה וחמשים ושלש.

ב״ה א׳ דחג הַדְלָת (ראָזדעסטווא) [1878 י״א טבת] תרל״ט ספ״ב.

[להנ״ל]

ידידי הנחמד, אשר בנפשי ובבשרי נצמד!

בבית בנינו הנאהבים והנעימים, על שלחן מקם בננו היקר אנכי יושב וכותב אליך את הטורים האלה. אמש בלילה שלא עסקנו בתלמוד תורה היו שניהם אצלנו ושחקנו שעה קטנה בקוביא כדין והיום הלכנו אני וביתי בנערינו ובזקנינו איש ותרמלו בידו, מלא ברכת ה׳ אשר נתן לנו, ובאנו כחצות היום אל בית בנינו והמה לא ידעו, וערכנו שלחן ואכלנו אתם פת שחרית; ואחרי אשר אכלנו לשבעה ושחקנו והשתעשענו בברובנו הקטן לרויה עד עלותו על ערש יצועיו לישון בצהרים, ישבתי לענות לך על מכתבך האחרון מיום כ״ב דיקבר אשר הובא לי היום בבקר. את חפצך אמלא ואציע לפני הועד את דבריך בדבר ה׳ רייכארד, באספת חברינו אשר נדחתה עד יום א׳ ל״א דנא. יכן אשים לפניהם גם את ה׳ עהרליך, אשר שכחתי על אדותיו בפעם שעברה, וברוך אתה המזכיר נשכחות. ע״ד השובר לה׳ שליט אודיעך בפעם האחרת אחרי בינותי בספרים אשר בחדר הועד. — באספת הועד ביום א׳ הבא אקרא באזני הנאספים מאמר על אדות ידידנו אד״ם הכהן לעבענזאהן אשר היה חבר נכבד לחברתנו, על תולדות חייו ועל ספריו ופעולותיו בקרב אחיו. עתה בזה הרגע קראתי את המאמר באזני מקס בננו וימצא חן לפניו. — היום באתני מחברת רביעית מן השחר לשנת תרל״ט. אמרו לי על סמאָלענסקי שבימי בחוריו היה מאובלי הימים, ועתה אבל ויבלע שנה תמימה. כאיש גבורתו! במחברת ההיא נמצא שירי „השעיר המשתלח״, אבל משיריך אשר אמרת לא מצאתי מאומה; ואין ספק כי יבאו בחוברות העתידות לבוא. — אתפלא על אָמרך כי אבד מכתבי הראשון אליך ואני מדברי מכתבך האחרון אלי רואה כי הגיע המכתב ההוא אל ידך, כי במכתב ההוא הגדתי לך כי הימים האחרונים ימי חסר מלאכה ושבר למקם. אמת כי זה מקרוב מצא לו עבודה יחד עם אחד מעורכי דין אחר, וגם בהשתדלותי הרויח כמה מאות רו״כ, אבל צרכיו מרבין ואין חוליה כזאת ממלאה בור עמוק כאיש וביתו בפ״ב. אבל בצפיתנו נצפה כי יבואו ימים טובים מאלה, והזן את הכל לא יתן לעולם מוט לצדיק בן צדיק כמהו.

אם לא הודיע ולא יודיע לך מקם במכתביו מכל אלה, אל תגיד לו כי הודעתיך את אדותיו פן ירע בעיניו.

ועתה אתה שלום וכל אשר לך שלום וברכה מאת ידידך אשר כנפשך

יל״ג.

אגרת מאה וחמשים וארבע.

א׳ דר״ה לאו״ה 1879. ספ״ב, [תרל״ט י״ח טבת].

ידידי הזק״ן (בלע״ז מיין אלטער!),
תכתב ותחתם לשנה טובה לאלתר.

רואה אנכי לעצמי לחובה, לפתוח את השנה בבשורה לא־טובה. הועד לא נשא לא פניך ולא פני בדבר בחירת ה׳ ר–ט לחבר נכבד ולא נתן לי להציע הדבר לפני האספה אשר היתה ביום אתמול, בטרם ישמע בזה את דעת ה׳ גנצבורג; ואחרי אשר מהיכלו של ה׳ גנצבורג בפאַריז עוד לא מתחו טיליפון עד חדר הועד, אחרו את הדבר עד האספה השנית אשר תהיה בחדש ניסן או אייר. הנשארים נבחרו וגם ה׳ עהרליך בכללם.

ה׳ שליט שלם את נדבתו לקפת החברה בעד שנת 1878 ואין אנחנו נושים בו מאומה.

האספה ביום אתמול היתה מרבה באוכלוסין, כי רבים באו לשמוע את המשא אשר נשאתי על האד״ם ועל עלילותיו בקרב בני ישראל. בתוך הבאים בא גם הפרופיססור קאָסאָוויץ, מלמד לשונות בני קדם באוניווירזיטית בזה. המשא אשר נשאתי היה מאמר מדעי ממֻלח ספורים קטנים כדי למשוך את לב השומעים. כל השומעים קדמו פני בתודה כי נחה רוחם מאד בדברי. וה׳ רוזינטהל כמעט בכה לקול דברי וגם הוא מלא אחרי דברים אחדים ויאמר כי גם הוא למד תורה אצל האד״ם. והנה גמרו להדפיס את המאמר, אבל אני טרם אדע איפה ומתי אדפיסהו. בכתבי העתים היוצאים לא אוכל לשימהו כי לא לכך נוצר, ועד צאת חשבון החברה לשנה העברה עוד יעברו ימים אחדים. מאד צר לי כי איש כמוך לא היה בין הקרואים לשמוע את דברי אשר בהם משלבים דברים וזכרונות מימי נעורינו אני ואתה.

בנינו היו אצלנו שלשם בערב, והיום אנכי הולך אליהם לראותם ואת יעקב בנם. יעקב זה הקטן מגבר חילים מיום ליום ומוצא חן ושכל טוב בעיני

רואיו, עד כי גם אברהם אחי איש נמד במדת הרגש היופי והאהבה (ממילא מובן חוץ יפי הנשים ואהבתן) בראותו את הכרוב הזה בימים האלה אחרי אשר לא ראהו ירחים שנים, התפעל וישמח עליו שמחה גדולה כיונה על הקיקיון. צר לי צר עליך אחי על כי אינך רואה פרח שושן זה פרי עץ הדר, בעודנו סמדר.

אתה ידעת כי דורש דמים אנכי ממנהיגי הקהלה בזה, נוספות על משכרתי עד כה עוד כמאה רו"כ לחדש; והמה אמנם הבטיחו לתת, אבל עוד לא התמו על הפרוטיקול ועל כן הוא אצלי עוד ממון המוטל בספק, ובקרב ימים יודע הדבר אל נכון. כמעט שטוב לפני שלא יוסיפו ולא אקח עלי את המלאכה בבנין ביהכ"נ, כי רבה וכבדה היא עלי מאד.

ועתה אתה ידיד ימי אבי, יושב בסתר לבי, חיה והצלח בברכה ועתרת, אתה וכל הפרטה הנשארת; וכאשר תבוא לקבוע יום התונת הילני בתך, קבעהו בזמן אשר אוכל לבוא גם אני אליך לשיש משוש אתך, ואם אבוא והבאתי אתי, גם את נחמה בתי.

אחיך ידידך הנאמן באהבתו כל עוד בו נשמתו

יל"ג.

אגרת מאה וחמשים וחמש.

תענית אסתר מוקדם ליום ה' 22 פעברואר תרל"ט. ספ"ב [י"א אדר].

[להנ"ל]

אכלתי היום להם בצהרים בבית בנינו, ועל השלחן הביאו לפנינו כ„קרבן פסח" שה תמים זכר בן שנה (פירתא לא דק) זה יעקב בננו הקטן על קרבו ועל כרעיו: והאפיקומן נתנו לי לכתוב אליך דברים אחדים, כי מקס בננו שולח לך את מכתבו תמיד מחר.

בשבוע הזה הגיע לידי השחר הו' ה' וקראתי שם במאמרך קללת אלהים את אשר הותיר הצינזור. והנה סוף סוף גם אתה אחי לא תנקה מקללת אלהים זאת, כי גם כחך יתם לריק, כי שומע לא יהיה לך מאת העם הזה אשר אליו דברת דבריך. אבל בלי ספק גם אתה מראשית כזאת ידעת ולא כתבת את מאמרך רק כדי להוציא את רוחך, כי אכן רוח היא באנוש ומי יעצר כח לכלוא את הרוח. והנה בדרך הלוכך במאמרך אתה קורא תגר על האנשים אשר שמו פניהם אל הרבנים וקוו מהם לישועה לבית ישראל, ואחרי אשר גם אני הייתי במספר האנשים ההמה, על כן אוכיחך ואערכה לעיניך כי דבריך סותרין זו את זו, כי בסוף מאמרך תשים גם אתה פניך אליהם ותדבר להם

דברי כבושין. והנה מאמרך בכללו כתוב הדר ובטוב טעם ודעת, בדברים נכחים ונעימים ומושכים את הלב כיד השפה הברורה הטובה עליך. ואנכי שמחתי על מאמרך כמוצא שלל רב, בראותי כי עוד רוחך חי וכבחך אז כבחך עתה להרות ולהגות מלב דברי טעם. עלה והצלח ידידי ועשה חיל בישראל, כי מעטים בקרבנו אנשים אשר שפתנו אתם מלאה עלומים כמוך.

הבאַראָן גנצבורג שלח אלי דברו מפאַריז לכתוב ש״ש „מצבות״ על קבר אביו, אשתו ומרדכי בנו (נער בעל כשרון אשר מת זה לא כביר בשנת העשרים לימי חייו); בתנאי שבכל מצבה ומצבה לא תהיינה יותר מד׳ שורות. וכקיריוז אעתיק לך מזכרוני את שתי המצבות אשר כבר הכינותי ואבקשך להשמיע דעתך עליהם, למען אתקון בטרם אמסרן לידו:

א) על קבר בנו:

בַּגַּן צָבוּר גַּל מֵראשׁ עַפְרוֹת תֵּבֵל*)
וּמָר־דְּכֵי עָלָה בוֹ, פָּרַח כַּתָּמָר! **)
וַתַּכֵּהוּ תוֹלַעַת בַּעֲלוֹת הַשַּׁחַר
וַיִּבַשׁ תַּמֹּר—אַךְ רֵיחוֹ לֹא נָמָר.

ב) על קבר אשתו:

חמדת נשים היית, אשת עטרת בעלה,
בת טובה ליולדיך, לילדיך אם עדינה—
וכל זה נעשה לערמת עפר בן לילה!
על האי שופרא, דבלי בעפרא, קא בכינא.

את זה האחרון עוד לא תקנתי כראוי. ביחוד לא טובה בעיני השורה ב׳ כי המלה „עדינה״ אין מקומה בזה.

לי ולכלנו שלום וטוב; ופרטי הדבר תשמע בלי ספק במכתב בנך. מדוע לא השיבותנו עד כה על מכתבנו אשר שאלנוך ע״ד מספר התלמידים בבית הפאָליטעכניקום. בלי ספק מטרדותיך בחתונת בתך לא פנית לזה ועתה

*) בדבר קשור הפעל צבר עם המ׳ עיין סנהדרין ל״ח.
**) בדבר מר־דכי ע׳ מגלה י״ו. חולין קל״ט:

תפנה וכתבת. עוד דברים שונים לי אליך, אבל לא עתה הזמן ולא פה המקום לעסוק בהם.

שלום וברכה לך מאת אחיך

יל״ג.

אגרת מאה וחמשים ושש.

ספ״ב 7 מארץ 1879 [תרל״ט כ״ד אדר].

ידידי היקרים!

נשבר לבי בקרבי בשמעי כי נשבר מטה לחמכם בבוא מועד להסגר בית ספרכם אשר ממנו פריכם נמצא. אשר יגרתם בא לכם! והנה מה יושיעכם הועד ומה תושיעכם אספת הרבנים? הדבר מנוי וגמור זה כמה שנים, בהסגר בתי הספר לרבנים. בעת ההיא המתקנו סוד באסיפת חברתנו בדבר הזה לא פעם ולא פעמים; ובתוך הנאספים באו גם אנשי צורה לובשי משרה בין רואי החשבון אשר להממלכה (Государств. Контроль) ולא הועילו מאומה, כי ממונן של ישראל איננו נכנס על פי דינא דמלכותא במספר הכספים אשר עליהם יתנו דין וחשבון לפני הקונטרול. והנה אשתדל לראות היום את ה' שאפיר, הרב באותה שעה, ואשמע מה בפיו גם הוא. אבל ידעתי מראש כי לא יועילו הרבנים גם המה, כי קשה... הנאכל ויקוים בנו מקרא שבתוב בישעי' א' ז'. ואולם להביא לכם מעט צרי ומעט נחם אומר לכם כי בימים האלה, עוד בטרם בוא מכתבכם אשר גם לא הספיקה לי עוד השעה להראותו לאנשי הועד, ישבנו בשבת הועד ועסקנו בדבר הזה וגמרנו ליסד קפה מיוחדת תחת יד הועד, לעזור למורים אשר כלו מיטב שנותיהם ומיטב כחותם בהשכלת עמם והמשלכים לעת זקנה ככלי אין חפץ בהם. אם יקום ויהיה הדבר הזה אז תהיה תשועה גם לכם.

[יל״ג].

Онежское озеро, пороходъ „Царь“ 15 мая 79

אגרת מאה וחמשים ושבע.

ערב חג השבועות תרל"ט.

[להזק"ן]

ידידי מרחמי ומחונני!

מנבכי ים הדראגה תשמע קולי, על מכסה אנית צער אנכי עורך אליך את הטורים האחדים האלה. נוע ינוע עטי בידי כנוע האניה על דכיי הים וכנוע לבי בקרבי על שברי אשר השברתי. חפש בזכרונך ובכתביך ותמצא כי לבי נבא לי לפני שבע שנים בעת אשר נקראתי לבוא לעיר המלוכה כי רעה נגד פני בכרך גדול זה ואחריתי – יום מר, כי נחשתי כי אינני כדאי והגון לעמוד במקום סכנה זה, ואתה דברת על לבי לאמר „עלה והצלח כי לכך נוצרת" ועתה ראה נא גם ראה דבר מי משנינו קם? מפי בננו שמעת את התלאה אשר מצאתני, כי לשון סתר אכלתני וחנפי לב מבני אמונתנו הביאו עלי דבה ועלילת שוא... וחיבוני אותי ואת אשתי חובת גלות. בליל שבת הגדול בשעה ב' אחר חצות פשטו על ביתי ויחפשו את כתבי ואת ספרי וימששו את כל כלי, ואם כי לא מצאו כל דבר רע בכל זאת שמוני בבור אותי ואת אשתי ואת בתי הנמצאה ואת בני. אני ואשתי ישבנו במאסר ששה שבועות תמימים ובליל ה' ג' מאי באו אנשי־המגן וישאוני ואת אשתי ברכב ופרשים לעיר פעטראזאוואדסק בירת מחוז אלאנעצק, ושם גמרו עלינו לשבת באחת ערי השדה פודאש שמה. והננו נוסעים עתה אל המקום הזה אשר הראונו. כשמונה ימים ישבתי בפעטראזאוואדסק, עד בוא אלי נחמה בתי שרשום ותביא לנו מעט מבגדינו ומטלטלינו, כי בשלמתנו לעורנו הוליכונו לעיר רחקה זאת, כאשר קמנו ממטתנו בליל המהפכה. בתי באה לשבת אתנו במקום גלותנו, אבל אנחנו נמאן לכלוא אותה בעיר נכחדת זאת במיטב שנותיה, והנה היא שבה לפ"ב ואנחנו הולכים אל אשר נוטל עלינו. בתי הביאה לי גם את מכתבך האחרון אל בננו מיום 7 מאי וראיתי את אנחותיך ואת קינתך על שבר ביתי ועל המכה הנחלה אשר הכיתי, ומאשר מעיר מקלטי יכבד עלי לבוא בכתובים אחוך על כן הנני עורך את הטורים האלה ונג"ע אותם על יד בתי להגיעם אליך. אחי אברהם ומקס בננו במכתביהם אלי ידברו בי דברים טובים דברים נחמים ויספרו לי כי כל העיר כמרקחה על האסון אשר פגע בי על לא חמס בכפי וינבאו לי כי בקרוב במהרה ישיבוני על כני ויהיה כבודי חדש עמדי כאשר בתחלה. מי יתן ויבוא דברם; אבל לעת כזאת צר לי מאד כי אשתי חולה ורפת כח והנדודים ותלאות הדרך יגיעוה עד שערי מות; ואנחנו הולכים אל עיר אשר לא ידענו מתמול שלשום

אשר אין בה גם בית טוב לשבת גם מקים ללון, ולבי הנשבר והנדכה יפוג ולא יאמין גם בהבטחת אָחי ובננו אחרי אשר עלה בתהו עמלם להצילנו בעודנו עצורים בבית האסורים. ראיתי כי לבך חרד עלי אם יש לי במה להחיות את נפשי במקום גלותי; הנה לזמן קצר יש לאל ידי לכלכל את בני ביתי במעט אשר צברתי בזעת אפי, אבל יראתי פן לא יעלה בידם לבטל את הגזרה הרעה, ומה אעשה באחרית ימי, וגם בתי בגרה והמעט אשר קבצתי על יד למענה להשיאה לאיש ימ״ס ואנה היא באה? ועתה קני הרוס, האב והאם לוקחו חיים מעל האפרוחים והאפרוחים האמללים נשארו יתומים חיים, ומי ידע מה תהיה אחריתם?

והנה בננו מקס יודיעך פעם בפעם איך יפול דבר ויגיד לך גם פרטי העלילה אשר שמו עלי, ואני אָנוס עתה לכלות דברי וגם ממקום מקלטנו לא אוכל לכתוב אליך, עד אשר יחנני ה׳ ויוציאני לחפש. בין כה וכה מעט צרי לצרתי ומעט נכאת למכתי היו דבריך ההודרים לב וקרב בראיתי עין בעין גם את אשר ידעתי מראש כי עמי בצרה אתה ועל שבר ביתי נחלית. ה׳ יעיר עלינו וינחמנו. ידידך הגולה ונודד

יל״ג.

אגרת מאה וחמשים ושמונה.

[להנ״ל]

רעי כאח לי!

צום החמישי היה לנו לששון ולשמחה. ביום ההוא באו המבשרות לבשרנו כי יצא צדקי ושעת גאולתי באה. אורו עינינו בשמענו זאת וטעמנו טעם אחד מששים בתחית המתים. האיש אשר לא חלה מעודו לא ידע חין ערך הבריאות, ואשר לא בא בבית הבור ובגולה לא הלך לא ידע כי החרות מתת אלהים היא.

סימתי פרק גדול במסכת ימי חיי, פרק מפָרק עצמות ומחולל רוח ונפש. הרבה למדנו הפרק הזה ובכללם: אל תבטחו בנדיבי ישראל וביקירי היהודים אל תאמינו. הנה כל ראשי עדתנו בעיר המלוכה ראו עין בעין את ..... אשר נעשה לי, וידעו כי בשלהם לי כל הרעה הזאת, ואיש מהם לא קם ולא זע לבוא לעזרתי; ולולא נתן לי ה׳ אח חרוץ ובן יקיר – הוא גם בנך – כי עתה כאשר אָבדתי אבדתי. אמת כי עוד עתה לא נגאלנו גאולה שלמה ועוד נבונים

לנו ימי נוד עד אשר אשוב ואבנה הריסותי ואאסוף נדחי; אבל – הפח נשבר ואנחנו נמלטנו; והתקוה תנחמני כי אחרי צאתי מפודש, לא יאחר לבוא היום אשר בו יחֻדש, ביתי אשר הורס ואשר הודש.

עתה אשר נִחמתי אומר כנָחום „גם זו לטובה!", מי יודע אם לא לטובתי נסני אלהים במסה הגדולה הזאת. הנה כל ימי היתה ההצלחה משחקת לפני, לא אֻנה אלי רעה ונגע לא קרב אל אהלי. אתה ידידי מנֹער ידעת נעורי וגדילי, בנת לארח חיי מרחוק. מסתר המדרגה עליתי למקום גדולים ולפני נכבדי עמנו התיצבתי. מעט היה לי מכתר תורה ומעט מכתר גדולה, ובהלֻות בנך על ביתי היה לי גם מעט מכתר כהונה; ובכלום הייתי חסר רק מעט מכתר . . . וקדוש השם ויחנני אלהים ויתן לי גם את זה. אמת כי כתר זה „כלילא דחלפי" הוא (על ראש האומרים „כתר" יחול!), הלמני פצעני ומחץ וחלף רקתי; אבל טוב לי כי עֻניתי למען אלמד לערוך על פי שויה מנוחת שלום ושלוה ולמען אלמד לבלי החזיק עוד באזני כלב ולהתעבר על רָב לא לי. אם התמלטתי בעור שני מן התלאה אשר מצאתני במשך ארבעה החדשים אשר חלפו – אבטח כי עוד אשוב לראות חיים עם החיים המהלכים תחת השמש.

בפי מיננה בתנו שמתי דברי אליכם על אדות המקום אשר נלך שמה בצאתנו מזה. ואחכה למו עצתכם.

חוברת „השחר" מושבת לך בזה. מאמרך קראתי קרוא ושוב כי דבש וחלב תחת לשונך. עצתך אמונה וראה כי גם לפני דברך התעוררו רבים לחדש את כתבי העתים אשר תאמר ולחתור אל המטרה אשר הצבת, אף כי לא בחברה חדשה, אשר בלי ספק לא תבוא עליה הסכמת הממשלה בעת הזאת. ואתה הגידה נא לי ידידי: איכה היה הדבר כי גם בערמאַנן ברידקטורין למ"ע בל' רוסיה? האם אליהו יגלה לו בחלום פעם בפעם? הראית את פניו עתה?

עוד שמתי דברים בפי מיננה בתנו לך לבדך כפי הרשימה הנתנה על ידה. ובזה כלו לפי שעה דברי אליך; ואולי יחננו ה' והראנו בקרוב איש פני רעהו ולא יהיה העט למליץ בינותנו ואז אשפוך את נפשי בחיקך כנפשי שבעי, כי „טובה שעה אחת של ראית פנים בפנים מכל יריעות שלמה".

אחיך אשר כנפשך

יל"ג.

פוראָש יועש"ק נחמו [י"ב אב] תרל"ט
במלאת עשרים ושש שנה ליום
„קרא עלי מועד לשבור בחורי".

אגרת מאה וחמשים ותשע.

ערב ערב ראש השנה שנת תר״ם, 4 סענטיאבר 1879 [תרל״ט כ״ח אלול] כפ״ב.

[להנ״ל]

אחי וידידי!

כבר הודיעך בננו במועדו כי שבתי הלם. שבנו ביום הששי בבקר בשעה התשיעית. ילדינו הנאהבים השכימו לבוא לקדם פנינו לחף האניה, וגם אברהם אחי בתוכם. שמחתם ושמחתנו שער בנפשך כי בעל נפש אתה, גם דעתי גם שעתי קצרות עתה מלפרטה לפניך. מחף האניה באנו לשעה קצרה לבית אברהם אחי לסעוד לבנו סף חמים ומשם הלכנו לשדה־יער ונשב שם כשלשה ימים, כי אתמול ביום השני עזבו בנינו את דירתם שמה וישובו העירה, ואנחנו אתם. עתה אני ואשתי יושבים לימים אחדים בבית אברהם אחי; כי דירתי אשר שכרתי לי תהיה מכשרת לקבלנו ביום הראשון הבא, לא קודם לזה.

הנני עתה כאוד מצל מאש וכחולה מסכן הקם מחליו: עלי לבנות הנהרסות ולחזק את נפשי ובשרי אשר התמוטטו גם יחד מעקת הקרות המוצאות אותי, קרות בקורות בית הבד. והנה למען חזק כחות החולה צריך הוא למנוחה שאננה ולמאכל בריאה; ושנים אלה אנכי חסר לעת כזאת. כי כמעט כלתה דאגת הגלות החלה דאגת הפרנסה. נדיבי עמי נאספו, כשמעם כי שב אנכי, ויאשרו ויקימו כדחוי את הבא על מקומי לפי שעה להיותו מנהל את עסקי הקהלה תמיד, ומקום המזכיר בחברת ההשכלה עקרו מן השרש ויבטלוהו בהחליטם כי אין לחברה העניה הזאת צרך במזכיר מקבל פרס. הדבר הראשון נעשה בהשתדלות ר׳ מאיר פרידלאנד, והשני ע״פ הצעת ה. (לדברי ר.) או ע״פ הצעת ר. (לדברי ה.) ולא עוד אלא שגם בעד הזמן העבר לא ישיבו לי משכרתי, כמו שפסקו מראש. ואף על פי שגוף הדבר עודנו מטל בספק לפי שלמראית עין גמרו להניח הדבר כמו שהוא (כלומר להעבירני מעבודותי) עד חדש (יאנאבר) [נאיאבר], עד שוב גנצבורג, פאליאקאף ושאר ראשי העדה ויהיה מנינם מלא; אבל ידעתי כי אפסה תקוה, כי מתנגדי המעטים עזי נפש ובצד ובכתף יהדופו ומצדדי הרבים נחבאים אל הכלים ומתנהלים לאטם בכבדות לרגל חקי הנמוס ובעלי הנפש היפה; וגם אני אין נפשי לכפות עליהם את ההר כגיגית, כי כל הדברים היו עלי לטרח ולזרא עד אשר יצאו מאפי. עתה כבניתי את סכתי הנופלת אשנם מתני לצאת לשחר לטרף ואקוה כי מי שיענה ליונה בבקשה אכל לה ולאפרחיה הוא יענני, לעת זקנה לא ישליכני וכבלות כחי לא יעזבני, כי סוף סוף המה הזובחים והעורפים ואני השה לעולה הנני.

אם עד כה לא נודע לנו מי כתב השטנה וידי מי הביאו עלי את התלאה אשר מצאַתני, רב לנו אם נחזה עתה עין בעין כי אנשים כפר׳ וכה׳ רוחם נוחה במה שקרה וקוטפים להם ענבי ראש מגפן סדם זאת. כל אדם שיש בו דעה היה בוש לעשות באף ובחמה נקם את איש קשה־יום מֻרדף באשמתם ומחלל מפשעם, והמה בוש לא יבשו והכלם לא ידעו.

הדבר אשר קרני הוא אחד מן המופתים המראים לנו עין בעין כי הולכים אנחנו לאָחור ולא לפנים. הלך הלכה ההשכלה בקרב עמנו בארצנו קרימה בימי דור אחד, ראו ישישים ונחבאו ונערים קמו עמדו; אמת מאֶרץ צמחה ואמונת־שוא קפצה פיה. עתה ההפך הגלגל; עורים יוצאים מן החרים ועומדים בראש העדר לנהלו באפלות ולחדש ימיו כקדם. בתי־ספר הרבנים נסגרים יען כי הרב ר׳ שמואל ממאָהילעוו מבקש את המיניסטר לסגרם; ועד הרבנים עוסק בשה״י פה״י ומוציא כחו לבטלה יען שבסודו נשמעת דעת משמרי הבלי־שוא כרמ״ל ועטלף אַחר אשר לו גוית העכבר וכנפים ככנפי החסידה; גאָרדאָן ישלח לארץ גזרה יען כי עם נבל ולא חכם ידמה שעי׳ ישקוט ושאנן לנדוי הרב משא נפשם; והנם על ההר הפונה אל כל רוח הוא צעדערבוים ומליצו, יראֶה לעין כל כי הרוח יפח עתה לאחור ולא לפנים, ולכן המשכיל בעת הזאת ידם, כי עת רעה היא.

כל זאת ראיתי ונתון אל לבי ובימי בדידתי בפודש כתבתי מאמר שלם נקוב „לאחור ולא לפנים״, הוא דף אחד בקורות ימי עמנו. כי אקפא על שמרי אסדרו, ואם תחפוץ אתה ועהרליך רעך לעשות כמתכנתו בל׳ גרמניה אשלחנו לידך.

עתה היה שלום אחי אשר כנפשי ומי יתן ותתחדש עליך ועלינו השנה הבאה לטובה ולשלום. ראה בקשתיך לשאול בשמי את פי סמאָלענסקי את אשר בקשתיך; אם מצאת מענה הודיעני; עד עת מצוא תשים דבריך אלי במכתבך לבננו, וכל אשר יתן אלהים אל לבך תשמיעני; כי ימצאו דבריך ואכלם ויהיו לי דבריך לששון ולמרגוע, אחרי כי לא נתנני אלהים לראות פניך ולמלאת אזני ונפשי בדברי עמך פה אל פה.

יעקב בננו הקטן, הפורח כשושנה בגן עדן, בא מבית אבותיו הל׳ם לברכני ולנשוק לי. מברכתו תברך ומנשיקתו ישקך גם אותך אחיך השב לתחיה מארץ נשיה

יל״ג.

תר"ם.

אגרת מאה וששים.

ספ"ב ר"ח נאָיבר 1879 [תר"ם כ"ז השון].

[להזק"ן]

ידידי מחמד עיני ומשא נפשי, כבודי ומרים ראשי!

שני חדשים תמימים אשבות ואֶנפש, ואתאַמץ להשיב את פזורַי את כחות הנפש; אבל המה עוד לא שבו ומי יודע אם ישובו אל איתנם הראשון. מרגיש אנכי כי רוחי חבלה וזמותי נתקו; נר אלהים – נשמתי בי כפתילה מהבהבת; יש אשר האור מתמר ועולה ומאיר על סביבו, ואנכי הוגה דעות וכותב לנגה שביבו; ויש אשר ידעך ויועם וזכרוני בוגד בי, ולא אוכל לצרף ולחבר את מחשבות לבי. אמת כי מעמד רוחי זה האחרון יבוא ויתחדש לעתים רחקות, אבל בכל זאת הוא מראה ומעיד כי ממפלתי נשארה לי – שבר ברוח. לא ידעתי אם רואים ומרגישים אנשי ביתי את זאת, כי בחלותי אשתדל להסתתר מהם ולהחבא בחדרי או לצאת מביתי באשר אצאָה. מרגיש אנכי בנפשי כי יש לי צרך גדול להתרפאות, אבל לא ימי החרף והזמן ולא פ"ב העיר לחבש שבר רוח; על כן נושא אנכי את נפשי לימי האביב אשר יבאו אם יחייני האל בחסדו ללכת למעינות הרפואה, מעבר לגבול ארצנו; כי בלכתי שמה לפני שנים שלש החלפתי כח ושבתי הביתה בדעה צלולה ובנפש בריאה.

חדשות ברורות אין עוד אתי. בשבוע הבא מחכים אנחנו לביאת ה' נ"ב ובבואו יודע את אשר יעשה בי. מאחורי הפרגוד שמעתי כי בפאַריז נמנו כל ראשי קהלתנו (ג"ב, פאָליאקאָוו, וואַרשאַווסקי ור"ט) וגמרו להשיבני על כני הראשון. פרטי הדבר עוד לא נודעו לי. אבל האמת אגיד ולא אכחד ממך כי קצה נפשי בלחם שקר זה אשר כבר מלא פי חצץ ויגרם את שני. ובבוא האנשים ההמה הלם ובבואי לדבר בם אראה איך יפל

דבר; אולי ישלח לי ה׳ על ידם גאולה שלמה מתחת יד סבלות אחי בני ישראל.

סלח נא ברב רחמיך כי לא כתבתי לך ימים רבים. כבר אמרתי לך כי עיפה נפשי וגם חדשות לא היו לי להודיעך, על כן החשיתי ודוממתי, ומחסום לפי שמתי. אל נא תבוא במשפט עמדי ואל תדקדק עמי בחשבון; כי ידעתי כי רב חסד אתה ותכנס עמדי לפנים משורת הדין.

בנינו בריאים וטובים. ביום השני הייתי אצלם ואכלתי אתם לחם בצהרים. יעקב זה הקטן הוא בכור שטן ומשחית לחבל; כל כלי צעצועים אשר יביאו לו לא יצלח ולא יעמד לארך ימים כי יאחז בו ויפרפרהו ונפץ אותו אל הקרקע. דם רותח נוזל בעורקיו ורוח יתירה בו. יחיהו אלהים ויגדלהו לנחת רוח להוריו הצעירים והישישים.

שמחתי שמחה רבה בראותי את בתך הילני ואישה בעברם דרך זה ללכת לקורסק. במו״ש הבא יבאו בנינו אלינו להתעלס באהבים אתנו.

במשך הימים האלה סדרתי לדפוס מאמרים שונים בלה״ק ובל׳ רוסיה. הראשונים יבאו במועדם בהשחר, והאחרונים בהרזסוויעט. היש הרזסוויעט בידך? אם אין הודיעני ואשתדל לשלחו לך.

היה ברוך אתה וכל אשר לך ומשוך חסדך לידידך ולאחיך

יל״ג.

אגרת מאה וששים ואחת.

ספ״ב ר״ת נאיאבר 1879 [כ״ז חשון תר״מ].

כבוד העלם הנבר, משכיל על דבר, אומר לחכמה אחותי אָת וליקתת אֵם לא יבזה, אוחז בזה ואיננו מניח ידו גם מִזֶה, כמר יעקב מַזָא״ה.

מכתבך מיום כ״ג אקטיאבאר הגיעני אתמול. הנני עושה בחפץ כפי את בקשתך ושולח לך במתנה את שירי „קוצו של יוד״; ואולם השיר „אפל בת ציון״, קינתי על מיכה יוסף לעבענזאָן, לא נדפסה בחוברת בפ״ע, כי אם בהשחר.

שמחתי בראותי אותך מדבר צחות בלשוננו העתיקה ודורש לספריה מרחוק, ומי יתן והיה לבבך זה לך כל הימים ליחד בינת אדם ודעת

קדושים, והיית נס להתנוסס בקרב עמנו בדורנו זה, אשר בו אלמן ישראל ויהודה מאלהיו.

ויהי נעם ה׳ עליך, כחפץ המוקירך מבלי הכירך

יל״ג.

אגרת מאה וששים ושתים.

ספ״ב 7 נאיאבר 79 [תר״ם ד׳ כסליו].

כבוד החכם הנכבד איש המודות, האיש המר רוח אלהים בו לשבת, המפיץ אור יקרות, על אבני אופל וצלמות,

הר״ד כהנא,

כחו יגדל נא!

קבלתי את מכתבו ואת ברכתו ברכת כהן גדול, ואני הדיוט במה אברכהו? יהי רצון שלא יצטרך לא הוא ולא אחד מן הנלוים אליו לברכה כזאת; שלא יארע לאיש מהם דבר, מעין מה שאירע לי ולביתי בקיץ העבר, כי עתה ידעתי כי מכל הצרות המתרגשות לבוא על האדם במשך ימי חיי הבלו – גלות קשה מכלן.

שב ה׳ את שבותי–אבל לא את בריאותי ואת הריסותי.....והנני עתה כאיש אשר חלה מחלה אנושה והוא קם מחליו ומתחזק מעט מעט בטרם ישוב לאיתנו. וזה לדעתי כונת הפסוק: בשוב ה׳ את שבות ציון היינו כחולמים, כלומר כאנשים אשר יחלמו (איוב ל״ט ד׳) ויחיו מחלים.

שב ה׳ את שבותי – אבל לא כשבות איוב. עוד עד היום לא בניתי הנהרסות ולא הקימותי את סכתי הנופלת, כי חית ידי אשר מצאתי עד כה נהפכה לזרים, ואני לעת זקנה ככלות כחי עתיד לחפור לי באר אחרת למצוא מים קרים, תחת הבאר אשר גזלו ממני בני ציון היקרים.

עוד הפעם אודך ביושר לבב על כי קדמת פני בברכתך, ואני איש זר ומוזר לך אשר לא ידעת מתמול שלשום ולא גמלתיך טובה מעודי; ומה רבו האנשים אשר עשו הפך ממעשיך, אשר נהנו מטובתי בימי שלותי וכאשר נהפך עלי הגלגל הפכו אלי ערף ולא פנים, ושלחו בי שן בהמות וחמת פתנים.

אם יש תחת ידך שתי האבנים היקרות שני ספריך אשר כתבת, הטיבה נא ושלחם לי, ואעשה מהם מטעמים לכה״ע בל׳ רוסיה אשר אני עובד בהם עבודה, ואקרא את שמך על עבודתי זאת בתורה.

ידידך ומכבדך כערכך הרב יל״ג.

אגרת מאה וששים ושלש.

ספ"ב 13 נאָיאַבר 1879 [תר"ם י' כסליו].

[להזק"ן]

אחי וידידי מספידי ומקונני, מעודדי ומחונני!

דבריך האחרונים נזלו כטל על נפשי היבשה. מי כמוך יודע לָעות את יָעף דבר בשפתים דולקים ולב בוער באש? מי כמוך איש שפתים נוטפות צוף דבש אמרי נעם? בימי שלותי היה לי שיג ושיח עם כל תפוצות ישראל ואין כמעט סופר אחד מילדי העברים אשר לא בא עמי בכתובים ובכל אלה לא מצאתי לשון ממהרת לדבר צחות כלשונך, ובכל עת בוא אלי דבריך יבוא לרגלם בלבי זכרון קדמות ימי נעורי בהיותי כבן שש עשרה שנה בבית אבי – בעת ההיא ראיתיך וידעתיך ראשונה – ואתה נצב לעיני כנס על ההר ואנכי נושא עיני אליך לאמר: מי יתן וידעתי לדבר כן בשפת עבר כאשר האיש הזה דובר.

אבל אם לא השחוק אהיה בעיניך בשמעך אותי מספר חלום נעורינו ומדבר בשפת עבר כאלו היתה דבר שיש בו ממש וחפץ בימים האלה! ואם לא השחוק תהיה גם אתה בעיני איש מן החוץ לו ראה אותך במכתבך זה האחרון אומר אלי: „חזק ואמץ למען אהבתך לשפת קדשנו... ולמען ספר דברי ימיה אשר ככוכב יאיר שמך בקרבו..." צדיק תמים! האף אמנם תחיה באמונתך כי יהיו דברי הימים לשפתנו ולא דברי הלילות, לילות עמל אשר אין להם שחר?! האף אמנם תקוה כי שמות הסופרים יהיו ככוכבים מזהירים ולא ככוכבי נשף או ככוכבים נופלים ואורות מתעים? האינך רואה כי מעוף צוקה ואפלה מנדח עולה על השפה הרפה ועל המחזיקים בה לעַנֵן ענן עליהם ולהכחידם אותה ואתהם מתחת שמי ה'? איה איפה הם העתידים לכתוב את דברי הימים ההמה ולנטוע שמים חדשים וכוכבים חדשים אלה בתוכם? בנך או בני או אולי יעקב נכדנו ויוצאי חלציו? האינך רואה אנה אנחנו עולים ואת אשר יקרה לעמנו באחרית הימים? צְדוקים עוסקים בחכמה יונית מזה וצדיקים ופרושים עוסקים בהלכות בית הכסא מזה; אלה המה מחנות בני ישראל בימים יבואו ומי מהם יגלה לבנינו אחרינו הכוכבים החדשים אשר אמרת, ולמה זה תשיא את נפשך ואת נפשי על שקר לאמר: „שמך יאיר לעד לעולם"!? ואם המצא ימצא באחרית הימים איש משגע ומתנבא אשר יאמר כדבריך: „ראו זה, דרך כוכב מיעקב!" מי לידי יתקע כי לא יבוא רעהו וחקרו לאמר: „קם שבט מישראל!" ואחריו יחרו יהזיקו אחרים ויוסיפו על דבריו: אף לא כוכב־שבט בעל זנב הוא כי אם כלו

ז.!—ומי יודע אם לא גם אמת בפי האחרונים האלה. הן בעודני חי אנכי רואה את אשר אמוני ישראל ומשכיליו עושים לי, אף כי אחרי מותי!

על כן ידידי הרף מתנחומי הבל ועזוב משאות שוא ומדוחים כאלה. כַּלֵה כחך ואור עינך וכתוב מליצה ושיר ודע כי על כל אלה יביאוך במשפט וידינוך ולא יתנו לך חנינה. הראית את אשר כתב אחד הסופרים, הנחשב על עדת המשכילים, על ידידנו האד"ם ז"ל בשנה העברה במותו, לאמר: כי שונא ישראל היה; והמו"ל קבל את דבריו ולא מחקם, והדפיסם וימינו לא יבשה וכתפו לא נפל[ה] משכמה. ואם לויתן העלה על שפת לשון ודבת עם מה יעשו דגי רקק?

אתמול כליתי מאמר גדול על אדות האד"ם הנ"ל, כתוב בלשון רוסיה ויהיה נדפס בבבליותיקה אשר ללנדוי בחלק השמיני העתיד לבוא. תראה ידידי ותמצא מעדנים לנפשך כי זכרונות מימי עלומינו אחוזים בו. שם תובע אנכי גם את עלבון הנעלב ההוא מידי המזכירים אותו לגנאי. ומי יודע אם יקום גם לנו גואל דם כזה בעת אשר ישימו גם את שמנו, לשמצה בעמנו ובקמינו?

ה' ג"ב קבלני ברחמים גדולים ויט אלי חסד. רגעים רבים לא גרע עיניו ממני ויאמר כי פני נפ..ו וחקוק על מצחי כי אני עֻניתי מאד: אף הבטח הבטיחני כי לא יעזבני ולא יטשני אף כי רבים קמים עלי. ואולם את אשר יעשה עמדי טרם ארע ובקרב ימים יורע.

בראש הרבים הקמים עלי יעמוד ידידי ר' ר.. כמה כזבים בדה עלי וכמה שקרים הפיח באזני ה' ג"ב וה' פל., למען השפילני בעיניהם ולמען הרים קרן האיש ל. אשר הוא מחזיק עתה באזניו. ואני אשתומם ולא אבין מדוע נהפך האיש הזה לאכזר לי והוא החניף אלי תמיד בחלקות וכרע באח התהלך עמי כל הימים ועודי בארץ נודי, בשמעו כי שב אנכי לקדמתי, כתב אלי דברים טובים דברים נחומים ובן לילה נהפך מאוהב לאויב, ולא ארע בשלמי ובשמה. רבים אומרים—והוא קלא דלא פסק—כי סבת ההפכה הזאת הוא ההרגש העז מידידות אשר נשאר בלב הזקן... הזה בעצם תקפו עד זקנה ושיבה: ואם כי לבי יפוג מהאמין בתועבה כזאת אבל מאשר אין לי טעם מספיק אחר, בעל כרחי אני מאמין. ואוי ואבוי לאמונה כזאת, כי מרפה היא ידי המאמין ומשרשת מלבו האמונה הטהורה בישרת בני האדם ובתֻמתם.

גם ה' פאַליאַקאָוו כתב אלי כי יעשה למובתי כל אשר תמצא ידו; ולה' פֿיינבערג אמר בפאַריז כי יאהבני ויכבדני. אבן כל זה המה המזמורים אשר יפרנסו במו את הזמיר, ועודני צופה לראות את הגרעינים אשר ישימו לפניו.

חיה בטוב והצלח, וכתוב אלי בעת אשר תוכל, ואני לא אחכה

לתשובתך ובהיות חדשות אתי אמהר להודיעך כי ידעתי כי אליהן אתה נושא את נפשך ובשלומי גם לך שלום.

גם לאשתי ולילדי ולילדינו שלום; ואני בזרועות עולם אחבקך ואנשקך, אאמיצך במו פי ואשימך כחותם על לבי.

אחיך יל״ג.

אגרת מאה וששים וארבע.

כפ״ב, כ״ב כסליו תר״ם.

[לה' י. רייפמאנן]

ידידי חישן אשר לא אוציא מפני חדש!

ממכתבך הגלוי מיום ח״י כסליו אשר קבלתי ברגע חזה רואה אנכי כי אתה ידידי הישן שנת מתוקה בנאות שלום לא ידעת ולא שמעת את אשר נעשה על ארץ רבה בימים האלה ואת התלאה אשר מצאתני גם אותי בימי מבוכה אלה. כי לרגלי המריבה אשר פרצה בקהלתנו בדבר בחירת הרב העלילו עלי אנשים בני בליעל עלילת שוא ונתפשתי..... וישבתי בבית האסורים אני ובני ביתי ארבעים יום וארבעים לילה ואחר נתחיבתי חובת גלות והגליתי אני ואשתי אל ארץ גזרה וישבנו שם מאה ימים, ואז נתגלה זדון המלשינים וכי חף אנכי מכל פשע ויצא דיני לאור ושבו את את שבותי, ואף כי זה כמשלשה חדשים אשר שבתי הלום, אבל לא שבתי עוד לאיתני לא בבריאותי ולא במעמדי אשר הורס ואשר חודש, אף אינני עוסק עוד בצרכי צבור, כי אחרים לקחו ממני עמדתי. וממוצא הדברים האלה תראה ותבין כי מכתבך הראשון עם ספרך אשר אמרת לא בא לידי וכי לא אוכל עוד להשתדל לטובתך לפני אצילי עמנו, כי אין הדבר הזה מסור עתה בידי.

והיה זה שלום וברכה לך מאת ידידך ומכבדך בכל עת ועידן

יהודה ליב גארדאן.

אגרת מאה וששים וחמש.

יום ה׳ ו׳ דיקבר שנת א׳ לגלותנו, ספ״ב [ג׳ טבת תר״ם].

[להזק״ן]

אחי ורעי, אדברה נא שלום בך!

בימים האלה נגה על דרכי מעט אור — אור עם חשך. לסבלות בני ישראל לא אשוב עוד, וברוך אלהי ישעי. את מחצית משכרתי יתנו לי עד כלות השנה הזאת, ועוד יאמרו להעניק לי כשלשת אלפים רו״כ להשיב את נזקי ולחזק את בדקי, אבל (לבי) עודני דואג לאחריתי כי לא אדע את אשר אעשה בימים הבאים. ה׳ ג״ב מתאמץ להרגיעני ועודר בלא לב ולב למצוא לי מקור לפרנסתי ולכלכל את זקנתי, אבל גם הוא טרם ידע את אשר יבחר לי והדבר עודנו תלוי בין השמים ובין הארץ.

ידעתי כי גער תגער בי ידידי הנאמן על קצר רוחי ועל אמונתי הקטנה, וגם אני אשיב אל לבי לאמר:

איש נבוב כי יקרנו אסון
ירבץ תחתיו ימס ביגונו
ואיש נלבב כאלון חסון
והוא רוכב על אסונו.

אבל כל הדברים הטובים האלה אשר אדברה אל נפשי אני ואשר ידברו אליה אחרים לא יעצרו כח להשיב את רוחי לנדנה ולגהות ממני מזור. נפל לבי ולא יוכל קום ועורקי לא ישכבון: אכן חלי הוא, חלי הנפש, אשר דבק בי בימי נדודי ומרודי ולא אוכל להמיש צוארי ממנו. אולי אשוב ורפא לי במשך הזמן ברבות הימים אבל עתה בעוד כאבי חדש עמדי ובעוד עון בני עדתי נגדי ובהועבותם תלן עיני — כאבי אבזר ומכתי אנושה.

הידעת מי הוא ראש משטיני ומקטרגי? ר״ל ר. בכבודו ובעצמו, איש מרמות והוך אשר בפיו עד היום ידבר שלום בי ויחליק אלי בשפתיו ואחרי הדלת והמזוזה יכני בלשון ויכרה פחים לרגלי. הידעת על מה ולמה ישחית איש תכבים זה את דרכו לנגדי? שמע והשתומם ואחז בשרך פלצות: על כי דבקה נפשו בבת האיש אשר בא על מקומי.....כל שער עירי יודע את זאת — שאל את פי מקס בננו ויגידך — וגם מה׳ ג״ב לא נכחד כל זה. ובכל זאת ישאו את פניו בדברו ויעשה מה שלבו חפץ, ואיככה לא יבע. כמו איש לבי בהגיגי ולא תשפך מררתי בראותי נבלה כזאת נעשתה בקרב אחינו נגד השמש, נכח פני ה׳!

אחד מן המהפכים בזכותי והעומדים לימיני הוא — ר' אהרן קויפמאנן, כי תקח לך מועד דברה נא אליו דברי תודה אחרים, כי ידעתי כי מכירך ומוקירך הוא, וידע כי מכיר תודה אני; אבל אל נא תגעל את עטך ואת גליונך בדבר מכוער אשר ספרתי לך.

ביום א' כ"א כסליו מלאה לי שנת הגול"ה. בנינו באו אלינו לחדות בשמחה את פני, ומקם קבל פני בעינים דולפות בזכרו את התלאה אשר מצאתנו בשנה הזאת ויצילנו ה'. אשרינו וטוב לנו, אמר בן פורת זה, כי זכנו אלהים לראותך ביום הלדתך בשנה הזאת. מה טוב ומה נעים היה שבתנו גם יחד ביום ההוא!

בננו הקטן אשר אמרת כי עצל ורפה רגלים הוא ירוץ ללכת כגלגל חוזר; ובסופה ובשערה דרכו בכל חדרי בית אביו, הן הוא משוש לבי, כי אראהו וחיתה רוחי ועצמותי כדשא תפרחנה.

בני עזב את הגמנזיום עזב את ביתי והנה הוא גר בבית איש זר בבית רוקח רפואות. לא נשארה לי בלתי אם נחמתי, וגם היא קרובה עתה לעזוב את בית אביה; ורק דבר זה עוד לי למלאת — ואז אין לי חפץ עוד תחת שמי ה'.

הקבלת את מכתבי האחרון אשר שלחתי לך זה כשבועים ימים? ועתה היה ברוך ומברך ידידי מחמל עיני ומשא נפשי. את הטוב במכתבי תקבל ואת הרע אל תקבל. התעטף במדת טובך וענותנותך ואל תבוא במשפט עם נפש נוגה ומדכאה, נפש קשורה בנפשך

יל"ג.

אגרות מאה וששים ושש.

ראש השנה 1880 למנין שאנו מונין כאן בק"ק ספ"ב [כ"ט טבת תר"מ].

[לה' פ' סמאלענסקין]

ידידי הנכבד!

את שירי „שני יוסף בן שמעון" המנח תחת ידך זה שנתים, אמרת להדפים זה פעמים, ולא הדפסתו עד היום. עוד בחדש ניסן שנת תרל"ח אמרת הדפס תדפיסנו ונמשכו ימים רבים ומצאוני בין כה וכה צרות רבות ורעות ובאתי בכף הקלע וסבלתי חבוט הקבר וגלגול מחלות וכמעט שכנה

נפשי דומה בארץ נשיה; וכשקרה לי נס ושבתי לתחיה, שַׁבַת הבטחת לי זה כמשלש חדשים כי בעוד חדש ימים תשלח לי את פרקי השיר מסדרים וקבועים בדפוס להגיהם, וגם הפעם לא באו דבריך. על כן גמרתי בלבי לתת את השיר הזה על יד ה׳ צדרבוים אשר בזה, המדפים ספר אחד מאסף מאמרים שונים לפצות בו את חותמיו לוקחי המליץ, אשר עמד לצאת כשני ירחים לפני צאת השנה. על כן אבקשך השיבה לי את השיר כ״י אשר תחת ידך כי הנשאר אצלי איננו מוגה יפה. ולמה יאבד עמלי זה וישאר חבוש בטמון ועין לא תראהו?

החלותי להעתיק בשבילך אל הנקי ספור אחד, ואף העתקתי את שני פרקיו הראשונים, אבל שם עמדתי ולא יספתי לכתוב, כי החליתי והכתיבה היתה עלי למעמסה, ואף כי הפרקים האחרונים צריכים תקון ושנוי מעקרם ואני אין לבי פונה כעת לעסוק בדברי הגיון, כי אל המן עיני ואני טרוד לבקש אכל לנפשי, כי השבר אשר באֲני לפתע שבר את מטה לחמי. אף מרגיש אנכי כי היסורין אשר סבלתי השאירו רושם קים ב נ פ ש י ונסתלקה ממני רוח הקדש. ובגלל שני הדברים האלה אנוס אנכי לסתום חזון ולחתום ספר עד עת קץ.

אבקשך לבלי תאחר את תשובתך אלי ובכתבך תוסיף על גב האגרת את האדריפא שלי, כי שם יגור כעת

אוהבך ומכבדך יל״ג.

P. S. מן השחר קבלתי רק את החוברת לחדש תמוז העבר וגם היא קרועה ומחוקה על כל גדותיה.

אגרת מאה וששים ושבע.

6 יאנואר 1880, [ה׳ שבט תר״מ] ספ״ב.

[לה׳ ד. כ ה נ א]

ידידי הנכבד!

מכתבך הגלוי להזכיר, מיום 28 העבר הגיעני אתמול, בזמנם הגיעוני גם שתי מחברותיך וקונטרס התקונים; ואני לא אצתי לכתוב לך, כי אמרתי אשובה אעברה במחברותיך ואתיעץ בכליותי אם לקרב אל המלאכה או לחדל, למען אודיעך דבר ברור כאשר חפצת. והימים עודם לי ימי נוד, כי במשך הזמן הקצר הזה החלפתי את דירתי פעמים, וזה טלטולא קשה בעיר הזאת הגדולה

לאלהים . . . . . ; ואף עוד לא באתי אל המנוחה ואל הנחלה אשר השליתי ממנה בימי הקיץ העבר, על כן דברי לעו ואתנהלה בעטי לאטי. והנה בדבר סדור מאורעות ש״צ בל׳ רוסיה עוד לא באתי לידי החלט גמור; רואה אנכי כי אי אפשר לספר לדור המאורע הגדול הזה מבלי לערוך לפניהם את המקריים הקודמים אשר הולידו את המאורע ההוא; ובכן מן הצורך לשים לפני הקוראים הרוסים את מעמד עם בני ישראל בדור שלפני ש״צ, את דבר המקובלים אשר שרצו בעת ההיא ויכסו את עין הארץ, את ענין הקבלה בכלל, ושטת כל מקבל ומטרף בפרט, וכל זה אמנם נחוץ לעשות באריכות יתירה ובביאור היטב; מפני שהקיצור אשר השתמשת בו בספרך מספיק הוא לבן ישראל אבל לא לאיוואַן איוואַנאָוויטש אשר אין לו ידיעת בית רבו מי הוא רשב״י ומה הוא הזוהר ומה הנה הספירות וכו׳ וכו׳. והענין דורש שתהא שטת הקבלה נערכת לעומת שטת הפלוסופיא, כי זולת יהיו הספר צולע על ירכו ועניננו דבר בלתי שלם אשר פג ריחו.

והנה מלבד שקצר כחי לגשת אל ענין גדול כזה, יען כי ידיעתי בקבלה ובפלסופיא איננה עמוקה, ובריאותי אשר עוד לא התחדשה לא תתנני להעמיק לחקור בדברים עיונים, עוד לא אדע מה יעשה ה׳ בי ביום מחר ואם תהיה שעתי פנויה ודעתי פונה לעסוק בדברי תורה גדולים ונכבדים כאלה: ע״כ עוד הדבר מוטל בספק אצלי אם אקרב אל המלאכה, ואם אקרב אז אשים דברי רק בש״צ ובקורותיו; וגם מזה אסדר רק מאמר ולא ספר בפ״ע, והמאמר ההוא בל״ס יבוא ביעוור. בבליותיקה אשר ללנדוי ב״ח התשיעית אשר תצא בסוף ימי הקיץ – כי כעת עוד לא יצאה השמינית – וא״כ עוד הזמן גדול. ע״כ לא אצתי להשיב לך, ואתך הסליחה למען תאהב. מובן מאליו כי אם אסדר את המאמר אזכיר את שמך ואוקיר פעליך.

והנני אוהבך ומכבדך בכל זמן ועידן, **י. ל. גארדאן.**

אגרת מאה וששים ושמונה.

ס״ט פ״ב 22 יאַנואַר 1880, לשנה טובה תכתב ותחתם (תר״ם כ״א שבט).

[להוק״ן]

ידידי משיב נפשי, כבודי ומרים ראשי.

הטוב אשר צפן לי ה׳ ג״ב עוד לא בא, ובכל יום אחכה לו שיבוא, אבל לבי לא יתנני לחכות עד היום ההוא מכתוב אליך ומדבר בך, כי כרעב ללחם תערוג נפשי לשוחח ולבוא בכתובים עם אנשי מדע והשכל; וכל המון סופרי ישראל ומשכיליו אשר העתירו עלי דבריהם בשעת הגאוֹם, נאלמו כאיש אחד חברים עתה—כאשר אין להם בי עוד חפץ.

את שלום בנינו הנאהבים והנעימים ושלום היונק הרך העולה כהדס על תלמי גן עדן תדע בלעדי מפי מכתבי מקס אשר הוא מגיע אליך מדי שבת בשבתו תמידים כסדרם. אשתי ובתי שלמות; בני יצאני ואיננו עוד בביתי, כאשר ידעת, ורק פעם בשבועים יבקר בביתנו. גם אנכי אשוב מעט מעט לאיתני, ומעט מעט תשוב אלי, אף כי רק לסירוגין ולמקוטעין, גם הרוח הקדש אשר נסתלקה מעלי בצוק העתים, בהדוף אותה הרוח הרעה מפניה. מעט מעט אשוב לבנות גם את קני ההרוס, החלפתי את מעוני הראשון והצר בטוב ורחב ממנו, קניתי לי כלי בית אף כי עוד לא במלואָם והנני ערוך לחדש את פני המלחמה בעד ככר לחם אף כי טרם ארע את שדה המערכה ואי מזה אגיח למלחמה החדשה.

הראית את הספר „אָסף המזכיר" (Bibliographisches Lexicon) אשר ר' חיים דוד ליפפא מוציא בוויען? שמה יאסוף את שמות כל חכמי ישראל סופריו ומשכיליו בכל הערים אשר על פני כל הארץ. ואלה הדברים אשר ידבר על אודותיך: Kaplan Wolf, hebr. Gelehrter u. Dichter Director (!) der israel. Schule in Riga, Kurland (!) „הרב החכם היקר „והשלם מו"ה זאב קאפלאַן, ידיו רב לו בחכמת התורה ובמושכלות וגם נודע „לתהלה למליץ מפואר ולמשורר נשגב ע"י מאמריו ושיריו המפלאים אשר „ראו אור הנה והנה במכתבי עתים שונים לישראל (הכרמל (?) השחר) „ואנחנו נזכיר פה את שיריו הנפלאים בשם „שירי זקן" (בהשחר שנה ט' „חו' ו') וגם רבות פעל החכם היקר הזה בעד הרחבת המדעים וההשכלה „בין צעירי עמנו בארצות רוסיא. תשואות חן לו!"

לפצות את לוקחי המליץ אשר נכרת מפיהם דגן שמים זה במשך חמשה חדשים ה' צ"ב מוציא קובץ מאמרים וכבש את יצרי לתת לו גם אני מתנובות כפי. ספור קטן (מן הגרועים) נקוב „ולא ביד חזקה" כבר נדפס; ועוד לא שב אפו וידרוש ממני איזה שיר. בלבי לתת לו שירה חדשה אשר כתבתי בימים האחרונים אך עוד לא נקיתיה והקצעתיה כל צרכה, ושמה: „צדקיהו בגולה" וחכם כמוך יבין את תכן השיר ומגמת פניו משמו ומשלש אלה דלתותיו האחרונות:

דִּרְשׁוּ מֵעַל דִּבְרֵי הַיָּמִים *) וּקְרָאוּ
כִּי כָל חַטַּאת הַמֶּלֶךְ צִדְקִיָּהוּ —
אֲשֶׁר לֹא נִכְנַע מִלִּפְנֵי יִרְמְיָהוּ

אם יש אתך איזה שיר מן המוכן שלחנו אלי ואשימנו בחוברת ההיא.

ועתה היה שלום ידידי איש חמדות וכשתעלה לפניך שעת רצון הרעיפה רסיסי טל אורות אחדים על לב ידידך השב לתחיה

יל"ג.

*) דה"י ב' ל"ו י"ב.

אגרת מאה וששים ותשע.

ספ"ב ז' אדר תר"מ.

[להזק"ן]

אחי וידידי!

אמש מסרתי את שני שיריך, קטן וגדול שם הוא, ליד ה' צ"ב אחרי אשר נקדתים כראוי. שניהם יהיו נדפסים וכשיסדרום בדפוס ישלחו לי העלים להגיהם ואשלחם גם לך לשית ידך עליהם באחרונה. בשנים שלשה מקומות תקנתי מעט מזעיר, במקומות שהיה הדבר כפי הנראה מוטל בספק אצלך; כשאשלח לך את העלים להגיה אשלח גם את הכ"י והיה אם תמצא את תקוני נותנים טעם לפגם ושבת ותקנתם כאשר יבין חכך. שירך הקטן יבא כתמו, כי „המאסף" יהיה נדפס בלי צינזור קודמת. שירך הגדול יפה אף נעים, שפתך ברורה וחלקה מחמאות, כל ציוריו בהירים ובולטים וכמו חיים נצבים לעינינו, גם ה א מ ת המסתתרת בין שורותיו נכחה וגלויה היא לעין החדרת להם, אף אם העטית עליה שלמות הרבה מאד ותסתירה בצל עב. לא אוכל לשבח רק את מ ד ת השיר כי גדולה היא מכדי הרעיון היסודי, והיית יכול לקצר ולמעט מספר הבתים, וכל חבל לא השתכח ביה. לדעת צריך להשמיט את המספרים אשר בין בית לבית משום עין רעה.

משלי נתתי להדפים שירה חדשה „שומרת יבם". „צדקיהו בגולה" עוד לא הגיע זמנו להגלות.

תנחומיך ישעשעו נפשי אבל לא יגהו ממני מזור. בהביטי לילדי בני ביתי נפשי רק עלי תאבל, כי בשלי היתה גם להם רעה וצרה גדולה; ולמה לא אהיה כאחד השאננים והמאֻשרים בארץ וחיתה גם נפשם בגללי? עבודתי בשפת עבר וכל כבוד ספרת ישראל החדשה כלה הוא הבל נדף וענין רע וכל יקרה מוטל בספק ספיקא ומה יתן ומה יוסיף אם הרביתי לחרוז לשור ולחמור ועיני יראו כי אין יודע ואין מכיר את פעלותי. שירי וזמירותי המה רק כקריאת הגבר וכל חכמת ישראל היא כבינת השכוי אשר ישמעוה וימצאו בה חפץ רק האכרים יושבי הכפרים, האני איחל בעד פעלותי אלה לתהלה ולשכר אחרי מותי, אני הגבר אשר כמעט נשכחתי כמת מלב בעודני חי?! קרא את דברי בענין הזה במאמרי הרוסי על האד"ם ז"ל, אשר אנכי שולח לך עם הספר הזה, הלא המה שמה בצד 5—174 והתויתי עליהם תיו להקל מעליך החפוש; קרא—אם לא „צדקת" תענני.

אחי וראשי! הרבה למדתי בימי עניי ומרודי אשר השיגוני. והתורה הזאת לא תמוש מפי ומקרב נפשי עד יומי האחרון. אף טוב לי כי עניתי

למען אלמד; ואולי יהיו הדברים לעזר ולהועיל לאחרים או לבאים אחרי אם תהיינה דעתי ושעתי פנויות להעלותם על ספר לזכרון לדור אחרון.

ועתה אין הדבר תלוי אלא במה שיקרה לי בימים הבאים, אם מצא אמצא לי מנוחה שאננה ומעין נכבדי מים להשיב נפשי הנהלאה לאיתנה, לבנות הנהרסות לעשות לבני ביתי ולנפשי גם אני לימי שיבתי, אז מאליו ילך רגזי ואנוח ואשקוט, אבל מַשאות־השוא לא ינשאו את נפשי והחלמות לא יחלימוני, כי הסער והנפץ, שברו בי כל חפץ, ולמדוני כי כל חפצים *) לא ישוו בנזק הזמן, ולא יצלחו רק לאבלי מן.

וכדי למחות את הכתם אשר יוכלו דברי אלה לקבוע בכתם הטוב, היא נפשך הטהורה והמזקקת שבעתים, כעצם השמים, אסים דברי במלתא דבדיחותא וגם ממנה תראה את עלילות בני ישראל המתקנים, ועד מה עפלה לא ישרה נפשם בם. בשבוע העבר קראַני הבאַראָן ג"ב אליו ויאמר לי: "הנה ראשי העדה גמרו להקריב לאדוננו הקיר"ה ליום יובלו הבא כתב הלולים בלה"ק, וממילא משמע שלא יוכל איש למלאת הדבר הזה בלעדיך, וקבלתי על עצמי לדבר בך ולמלאת בו ידך". בקרב לבי נפלאתי נוראות על הדבר וזכרתי את משל ההמון: בשעת הדחק מורידין את התלוי מעל העץ. אלמלא ג"ב הוא המציע לי את הדבר הייתי עונה להם בדברי יצחק ויפתח; אבל האיש המרומם הזה הוא באמת טוב לב וישר נפש וידעתי כי לא להתל בי חפצו כי אם מקלות דעת יצא רגע אחד מגבול הנמוס, ועל כן עניתי ואמרתי כי בשמחה ובחפץ לבב אנכי מקבל על עצמי את הדבר הזה..

היה אצלי ר' זאב לונץ ושוחחנו הרבה גם על אדותיך; והיום אנכי הולך אליו. בלבו היה לבקר גם את בנינו ואני טרם אדע אם כבר היה אצלם.

כבוא הקאָרעקטורן לידי אשוב לדבר בך ובין כה וכה היה שלום וברכה וה' יפתור את כל חלומותיך לטוב וראית ושש לבך גם בפרוח כדשא עצמות

ידידך ואוהבך בכל זמן ועידן

י. ל. גארדאן.

---

*) השם חפץ שתי הוראות לו: חפץ מפשט (בעגעהר, וואונש) בכתבי הקדש, וחפץ חמרי (זאַכע, דינג) ביחוד בל' חז"ל [כמו מטלטלין חפץ]; וכשתשלב שני המושגים האלה במובן אחד יצא לך שם חדש להוראת המושג „אידעאַל". דוק ותשכח, והיה זה לך אגב אורחא לתשובה על פליאתך על אמרי במקום מן המקומות:

„חפצך חפצי ובחפץ אשלימנו".

אגרת מאה ושבעים.

יועש"ק ז' ניסן תר"מ, ספ"ב.

[להנ"ל]

ידידי היתום ואין אָב!

האדבר תנחומים בך על מות אביך אשר הלך בדרך כל הארץ בשנת השמונים ושתים לשנות חייו? אמת כי יעקב אבינו היה בן פ"ד כשנשא ארבע נשיו וגם הוא התאונן ואמר מעט ורעים היו ימי שני חיי, אבל מי לידי יתקע עתה כי אגיע לשנות גבורות כאלה ואכתוב ואחתום לו שטר גלוי כי אין לי שום תביעה עוד להחותך חיים. מובן מאליו בתנאי שלא תהיינה השנים הנותרות האלה כשנה שעברה עלי וכלתה היום.

היום בלילה, ליל שבת הגדול, תכלה שנה מיום באה עלינו השואה אשר לא ידעתי שחרה. שנה תמימה, שנ"ה ימים ולילות מלאים עמל ונדודים בזיון וקצף כליון עינים ומגנת לב, אשר לא ידמום ולא ישערום שלוי עולם היושבים לבטח כל ימיהם. מה רבה המהפכה אשר שמה בי השנה הזאת! יותר מאשר הזיקה לי בממוני ובגופי עוללה לנפשי באבדה בה האמונה בישרת בני האדם ובאהבתם איש לרעהו. עד כה לא אוכל להבליג על נפשי ולהניח את רוחי בהביטי אל אחרי על המקרה המשונה והמגונה הזה.

גמרנו לקרוא בליל א' של פסח את כל קרובינו הנמצאים בזה לסדר אתנו את הסדר ולספר כל אותו הלילה ביציאת — מצרים. ובך אחי נהגה מרחוק ונצרף שבינתך אתנו. לך יהיה מזוג כוסו של אליהו, כי כמהו כמוך לא תבוא לשתותו.

חדשות של ממש אין עוד אתי לפי שעה. ביום ב' העבר ראיתי את פני ה' פאָליאַקאָוו השב הלם זה כביר ויקבלני בחבה יתירה ובסבר פנים יפות ויבטיחני הרים וגבעות ובראשית השבוע הבא אשוב ואראהו ואראה אם הרים או צל הרים המה.

כפי הנראה ישוב לב בני העדה מעט מעט אלי וינחו אחרי. היום הובא לי סך ידוע למלאת את משכרתי כל ימי משבתי ואנכי לא קויתי ולא בקשתי מידם מאומה. דרבקין הנקרא רב אשר לידו מסר מקסים את כל הפנקסים וספרי החשבונות ביום אשר נכחדתי מן העיר אמר לידידנו העשל סירקין זה לא כביר כי יתפלא בראותו איככה נזהרתי לסדר את כל החשבונות ולרשום את כל ההכנסות וההוצאות בצמצום ובדיוק רב אע"פ שכל היום היו ידי מלאות עבודה אחרת וגם בלילה לא שכב לבי. במספר הירחים אשר היה הוא מוציא ומביא את ספרי החשבון קלקל את החשבונות וסכסך את הדברים

עד כי רואי החשבון אשר בקרו זה לא כביר את הספרים לא ידעו למצוא את ידיהם ואת רגליהם. גם זה האיש ל... אשר קנה מקומי במחיר כבוד ביתו — זו בתו — אמר לפי תמו כי מיום ליום הוא יוסיף להוקיר את פעולות גאָרדאָן כי רק אמיץ לב כמהו עצר כח לסבול ולמלט את טרח האספסוף הזה; והוא, לעווי, כבר כשל כח סבלו ונכון הוא לפרוק את המשא הזה מעל שכמו ולהתפטר מפקודתו; אע"פ, אוסיף אני על דבריו, שבגופא בעובדא, כידוע לי, לא יעשה דבר, לא ייגע ולא יעמול, כי איש שפל ידים ועצל הוא מטבעו.

ואולי עוד יזכני ה' לראות כי משניאי יכירו בעל כרחם את ערכי ואת פעלי אשר פעלתי להם ונקֹטו בפניהם על העשק והמרוצה אשר עשו לי; ואני — לו שקל ישקלו עתה על ידי אוצרות קרח לא אשוב עוד אליהם ולא אוסיף עוד לדעתם.

את שיריך השיבותי מוגהים לבית הדפוס. שבתי ותקנתי במקומות אחדים כפי אשר מלא את ידי ידידנו הד"ר עהרליך. הרעיון אשר הלבשת במבטא זר „בין תקוה ופחד נפשי רחפה", אשר נתקשה בו בצדק ידידנו הנ"ל ואמר לתקן „גם תקוה גם פחד נפשי שאפה" וגם זה שלא כראוי, כי נוכל לשאוף רוח או גם „לשאוף טאַבאַק" אבל לא נשאף תקוה ופחד —, הרעיון הזה יאמר בלה"ק לפי דעתי „אבטח ואפחד", וכן גם תכנתי ואמרתי: „אבטח גם אפחד ונפשי התעטפה, כי מאד חרד לבי לשלום האניות". בשירך הקטן לא ישר בעיני הנ"ל אורך שורות אחדות יותר מן הראוי, ותקנתי מה שיכלתי. השורה האחת: „ויהי השמש לחשך וים סיר נפוח" בת י"ד תנועות קצרתי וכתבתי: ויהי החשך, וים — סיר נפוח". אם לא ישרה נתּשך בכל אלה תשוב ותודיעני ואתקן כאשר תצוה.

לשעשע אותך מעט בימי אבלך ובימי החג הבאים הנני מעתיק לך בזה שיר חדש קטן אשר כתבתי, וגם הוא יודפס יחד עם שיריך, אפס כי עוד ימשכו שבועות וירחים בטרם יראו אור. כי הצ"ב בהדפסתו, מתנהל בכבדות כחֹמט בקלפתו.

ועתה הנחם אחי אחרי אביך אשר שב למנוחתו; והיתה זאת נחמתך כי מת בר"ח ניסן וזה סימן יפה כבדוק ומנוסה וידוע גם לך. ומי יתן ותמת נפשי מות ישר באדם זה ותהי אחריתי כמהו. ועתה חזק ואמץ ומצא תנחומים באהבתך לבנינו ולבניך ובאהבתך גם לאוהבך כנפשו

יל"ג.

אגרת מאה ושבעים ואחת.

6 אפריל 80, ספ"ב [תר"מ ז' אייר].

[להנ"ל]

ידידי משא נפשי!

אני אין בשורה חדשה מוצאת בפי היום אבל עצור במלין לא אוכל עוד, כי ארכו הימים. הלא ידעת את מאמר הכפרי המֻכה: ואם כל היום יחרוש החורש על גבי האני ארעב ולא אוכל?" ואני אם כל ימי אחכה לביאת הגואל העד כה אחדל מכתוב אליך ומדבר בך?

אבל נצחי ותוחלתי מברוננו! שבעה ירחי שוא משכני בתקות חוט השני שפתותיו, ובאחרונה ראיתי ונתון אל לבי כי בחבלי השוא ימשכני, קורי עכביש הם—מהיכל מלך; חלקו מחמאות פיו ורכו דבריו משמן אבל לא ביד יקחו ולא עליהם אחיה. על כן עליתי מעליו ופניתי את לבי על ימין ועל שמאל וכבר נבקעה לי תקוה ממקום אחר, אף כי התקוה הזאת עודנה כירח בן יומו ולעתים רחקות היא נבאה, אבל אקוה כי האלהים הרעה אותי מעודי לא יעזבני ועוד הבא יביאני למנוחה שאננה, שם אחדל רגז ואשכח את מעשי אחי בני עמי היקרים והישרים ואת כל האנשים אשר ככה עוללו לנפשי. יהי השטן עמהם באשר הם שם!

„ומה אעשה לפי שעה?"—כמעט שלא אעשה מאומה! שתי רדקציונן קראוני להשתתף בעבודה אצלן. משתיהן היה פריי נמצא די לחם ביתי, אבל בעצת הרופא לא אעביד עוד את נפשי עבודה גדולה, ובכן נעתרתי רק אל האחת אשר אכפה לא יכבד עלי; והמעט אשר תביא לי עבודתי זאת יחד עם תנובת מעט הכסף אשר חשכתי לי ליום צר ימלאו חלק גדול מצרכי הוצאותי. ועתה כל עקרו של דבר תלוי אם יעלה בידי להתרפאות ולהחליף כח בימי הקיץ הבאים. אשתי מתחלה תמיד ובלי ספק תלך באשר תלך להתרפאות, כי אין מעצור לפניה, אבל אני לנפשי טרם אדע אין יפל דבר.

בנינו היו אמש אצלנו ועוד אחרים ממכרינו באו ויעשו אתנו כל הערב. בנינו בריאים וטובים אפס כי פני מקס רעים ודלים כי רבה עליו העבודה, ונחוץ גם לו לנוח ולהנפש בימי הקיץ.

ה' ז"ק יבקשך לשוב ולהוציא לו את הספרים הנרשמים על פסת הנייר הזה ולהגיעם לו בדרך אשר הגעת לו את הספר הראשון.

סלח נא לפרה הרוצה להניק ושים עינך על שלשת הפרקים הראשונים משירי „שני יוסף בן שמעון" הנדפס כעת בהשחר, והשיבם לי במכתב אשר

תכתוב אלי ראשונה. דבר שלום בידידנו ה' עהרליך. השורות בשירך אשר קלקלנו אני והוא תשובנה לקדמותן כאשר נפשך חפצה.

אשקך ואאמיצך במו פי אני אחיך

יל"ג.

אגרת מאה ושבעים ושתים.

ידידי הזק"ן אשר עצמותיו מלאו עלומים, הכהן העומד לאורים ותומים!

חפצך נתן. קריאתך אל ה' וְאָבנֶין נדפסה פעמים במליץ בנו' 4—5. ואני בראותי מתוך דבריך כי אין המליץ בידך יעצתי לה' צ"ב לשלחו לך, ונאות לי. ואחרי אשר נודע לך כי כותב אנכי עתה בהמליץ, יבין נא חכך בקראך בו את אשר לי.

להנם נעצבת אל בננו אל מקס באמיר לך כי פניו דלים. לא היה זה רק מקרה עובר, וכבר שב לאיתנו והנה הוא בריא ישוב. אמת כי עלול הוא מאד שתאחזהו צנה וכל פעם בהמיר הרוח — ובפ"ב הוא דבר תמיד — יבוא לו מיץ־אפים (שנופּפֶען); אבל זה הוא חלי וישאני תמיד אף מעות הכבד לתקן כי מבריאתו הוא עלול לכך. לפי ידיעתי נכונים המה לצאת בקיץ הזה לגור בשדה כפעם בפעם; אבל לעזוב את פ"ב לזמן ארוך לא יעלה על לבו כי אחוז הוא בעבודתו יום יום ולא על נקלה ינתק ממנה. ולדעתי אין גם צורך בדבר.

בננו הקטן יעקב חלה בימים האלה מחלת המאָזערן, והיום הוא יום הששי לחליו וכבר רפתה מעליו הקדחת ובחמלת ה' ישוב מעט מעט לאיתנו. בימים האחרונים לפני חליו החלה רוחו להנער ומחו להתפתח ויחל לדבר מאמרים שלמים, לנחת רוחנו ולשמחת לבנו וכבר נכר מתוך דבורו כי נער מבשר ובעל שכל הוא, וממעלליו נכר כי רעתן וקשה ערף הוא; ואני טרם ארע איזה מן המדות האלה תבשר הוה או זה; או אם שתיהן כאחת טובות.

כבוא המכתב הזה תכלה שנה תמימה שס"ה ימים (ביום 2 מאי בערב בשעה 9) מעת אשר יצאנו אני ואשתי מפ"ב בלוית מלאכי השרת לבושי תכלת (ברוך ה' שלא נתננו טרף לשניהם!) ונלך גולה. שני ימי חג השבועות, אשר חלו בשנה העברה ביום 16—17 מאי, עשינו בדרך מפעטראָזאַוואָדסק לפוראֶש; בלילה ההוא ערכתי לך מכתב קטן מעל חף האניה „צער" ואשלחהו ביד נאַדי ההולכת אתנו. מה נשתנה השנה הזאת מן השנה שעברה! ימי

יודע, אולי יעיר האלהים עלינו ותשתנה השנה הבאה עוד יותר לטוב מן השנה הזאת; במו"ש הבא בליל שבועות בודאי יהיו בנינו אצלינו ונשוב ונזכור בשמחה ובטוב לב כי בשנה שעברה היינו שרויים בצער ויצילנו ה׳.

אני טרם אדע את אשר נעשה בימי הקיץ, כי עניני עודם מסוכסכים ולא נתברר לנו אם נוכל לפזר הכסף הנצרך לחזק בריאותנו או אם עלינו לקמץ. אשתי חולה ומתחלה תמיד ואם יבוא ההכרח לשלחה להתרפאות לאשר ישלחנה הרופא, אז אחשוב להשאר פה, כי על מי תשאר נאַדי ועל ידי מי אטש את ביתי ומעוני? מתי יחלו ימי החפש לך?

שלום לך אחי מחמל נפשי ושלום לאשר אתך והנני מחבקך בזרועות עולם אאמיצך במו פי ושם אותך כחותם על לבי

יל"ג.

30 אפריל 1880, [תר"ם ב׳ סיון].

אגרת מאה ושבעים ושלש.

ס"ט פ"ב י"ב סיון תר"ם.

אדוני הנכבד! *)

מכתבך וספרך באו לידי במועדם ויראוני לדעת כי לא רק איש טהר שפתים כי גם טהר־לב אתה, כי זכרתני אתך להביא לי מזמרת פרי תבונתך ולברך עלי ברכת הגומל על התלאה אשר מצאתני ויצילנו ה׳.

הגיתי בפעלך ובלא שפתי מרמה אגיד לך כי נפלאים מעשיך. קול בת עמי אשמע מעתים רחוקות עד לא באה בבלה ותבלול את שפתה, עד לא למדה הבת בבל השדודה לדבר חצי יהודית וחצי אשדודית; קול ילדים וילדות משחקים ומשוחחים ברחבות ירושלים, קול בני הנביאים בנות ברמה, לוקחים לשונם לנאום נאום ולהטיף מעל הבמה.

אף כי בלשון אחרת אדבר אני אל העם הזה בכל זאת לא גבהה דרכי מדרכך ומחשבתי ממחשבתך. טובה שפת ספרי הקדש המזקקה לבני הנעורים על פי דרכם ולסופר אשר ישית פיו בכל הענין אשר נעשה תחת השמש

*) „לא אזכור למי נכתב. כפי הנראה לבענדעטזאהן" (רשום ממעל בכ"י) העורך.

בימים ההם בהיות השפה על שפת עם כי תדבר בתבל ומלאה ובעלילות ימי קדם אז שפתך זאת ברור תמלל ותלך מעדנות, אבל לא כן אתה עמך בבאך לדבר בדברים חדשים מקרוב באו. גם אני בנערותי נזהרתי לכתוב על טהרת הקדש, בנשאי חזוני הנביאים ומצבאות הבריאה, בשוררי אהבת דוד ובמשלי משלי מוסר, אבל בשומי פני אל החיים, אל המים השוטפים ועוברים לפנינו, בבואי לדבר על הרבנים ואל עם מרעיתם, בהיות העמוד אשר חזוני נשען עליו ר' קלמן ור' טודרוס, והענין אשר הגיתי בו „תרי משהו של חמץ" או „קוצו של יוד" ראיתי כי אין טוב לפני כי אם להשליך מעלי את עבותות המליצה המזוקקה ולדבר אל העם הזה בלשון אשר יבינו. אם נדבר רק בלשון הדורות אשר היו מימות משה עד ירמיהו אז (גם) [לא] נוכל לדבר רק על הדברים והענינים אשר היו גלוים וידועים בימים [ההם]; אבל בהעבירנו לפנינו את המעשים אשר נעשו אחרי כן והנעשים עתה ואשר יעשו אחרינו אז לשוננו נגביר נרחיב את גבולה ויריעותיה נטה לא נחשוך. נתן את טהרת השפה כפר נפש הרחבת השפה. ככה יעשו בשפתם כל העמים החיים והגדלים אשר לא נשארו ילדים עד זקנה ושיבה ולא נהפכו בילדותם לחנוטים ולמתי עולם, וככה עשו גם אבותינו הראשונים בכל דור ודור. צא וראה כי לא כשפת משה וישעיה שפת עזרא ודניאל ובעלי המשנה ולא כשפתם שפת בעלי התלמוד וחכמי הדורות אחריהם, אשר קראו לה שפת בעלי אסופות, יען כי אָסף שללה כאֹסף החסיל משלל כל הגוים והחכמות אשר היו בימים ההם.

טהרת הלשון תנתן כפר נפש הרחבת הלשון ואם לא וחטאנו לשפתנו כל הימים.—אך למותר להגיד כי בדברי אלה לא אצדיק את מעשי הסופרים, „אשר עשו להם ידיהם חטא" כדבריך, ויעברו חקות השפה ויחבלו רוחה את שפת הקדש ובלעגי השפה ידברו — וגם אתה ידעתי לבך כלבי בדבר הזה כי תכתוב את ספריך „לבני נעורינו" למען ילמדו הילדים בנעוריהם ללכת בדרכיה שבילי עולם, וגם אתה הנה אכף עליך פי לבטא בשפתך מלים לא נמצאו בספרי הקדש, כמו טבע, מגניט, מחט, ניר, לַרְכָּה, למען ישמע העם בדברך אתם.

איעצך לדרוש אחרי אחינו בעלי המקרא בברים בסימפירופול ולהגיש להם את ספריך אלה, כי כמוהם המה מבקשים להתת לפני בניהם בבתי ספריהם.

אולי אקח לי מועד להזכיר לעת מצוא את ספרך החדש באחד מכתבי העתים היוצאים בלה"ק או בלשון חול והיה זה שכרך אתי.

עלה והצלח ועשה חיל בישראל וה' יאיר פניך אליך יברכך במעשי ידיך וישמרך מן המזיקין אשר לא שמר מהם את אוהבך המוקירך ומכבדך

[יל"ג].

אגרת מאה ושבעים וארבע.

[להוק"ן]

ידידי!

אם מקבל אתה את המליץ כבר ראית את המכתב הקטן הערוך מלבוי (צ"ל: מלבי) בדבר אשר חפצת. המו"ל לא התאפק והוסיף עליו הערה מדליה! ועוד תשוב תראה בנו' 7 מאמר גדול הנוגע ג"כ בדבר הזה ואתה לעת מצוא הודיעני אם עלתה בידי לשים על הדבר סתר פנים ולא נודע מי המודיע.

חדשות אין. ימי הקיץ ממשמשים ובאים ואני עוד טרם אדע את אשר נעשה בימי החם ואיפה נסתר. אחד מראשי מאויי נפשי לבוא ולהשתעשע אתך ימים אחדים, כי ידעתי כי ייטב לי וחיתה נפשי. אבל לא אחליט ולא אגמור דבר לעתים רחקות, כי כבר נסיתי וראה כי כצפור בידי הנער המשחק בו כן האדם ביד קרותיו. לבו יחשב דרכו ומקרי יומו יכינו צעדו.

בבית בנינו אני יושב וכותב; וכלם טובים ושלמים.

ידידך יל"ג.

יום א' י"א דמאי [י"ג סיון] תר"מ ספ"ב.

אגרת מאה ושבעים וחמש.

[להג"ל]

ידידי היקר!

בבית מקם בננו מצאתי היום את שני הספרים אשר שלחת בעד ה' ז"ק על הספר האחד רשום מחירו ועל הספר השני בקשתי ואין, ולא אדע כמה אדרוש מהקונה מחיר שניהם, והוא מתעתד בקרב הימים ללכת לחו"ל לכל ימי הקיץ. על כן מהרה נא והודיעני מה מחיר הספרים.

עתה בלי ספק כבר קבלת את עלי המליץ, וסמוך לבי כי חכך יבין את אשר לי ועל כן לא אקרא את מאמרי בשם לפניך; ורק על אחד מהם אקרא בשמי לפניך מפני אשר אנכי מצרף בזה את אשר השמיט הצינזור, מחפצי שיהיה המאמר במלואו לפניך ובלעדי ההשמטה הזאת הוא מעוך ונתוק

וכרות, הוא המאמר „סוף הכבוד לבוא” אשר כלו עבר שלום ורק בסופו הסר העקר בדפוס, והנה הוא לפניך בו בכתב.

תקותי על ה׳ ג״ב אשר הלכה לעולמה זה כשני ירחים שבה לתחיה ותעל מקברה. בשבת העבר קראני ה׳ ג״ב לבוא אליו ויאמר כי בקרוב יוסד תחת ידו עסק גדול אחד (לא אמר לי מה הוא ואיזה הוא) ואז ימלא ידי לעבוד בו עבודה. נוחיל ונראה מה אחרית הדבר.

סמאָלענסקי בעל השחר בוה. היום היה אצלי ולא מצאני בביתי ולא ראיתיו עוד ולא ארע מה חפצו פה.

מן הדברים אשר דברתי במאמרי על האד״ם (צד 175) הביאו רקב בעצמות ... כי כנגדו הדברים ערוכים, והנני שומע כי מתנקש הוא לנקום בי. בלי ספק תצמח בקרוב פאָלעמיק ביני ובין האדם הזה.

חרשות אין. אני טרם ארע מה אעשה בימי הקיץ, אם אשאר בעיר או אצא השדה או אסע לעיר או לא־ץ אחרת: הכל תלוי בזה מה יאמר לי ה׳ ג״ב בקרב הימים.

והנני ידידך דו״ש באהבה רבה

יל״ג.

26 מאי 80, [תר״מ כ״ח סיון].

אגרת מאה ושבעים ושש.

ד״ח אב, תר״ם ס״ט פ״ב.

[להנ״ל]

ידידי משא נפשי!

דבריך באו אלי ממחרת יום צאת אשתי ובתי לליבוי. והנה עוד לפני בוא דברך אמרתי אני לאשתי טוב לכתך לדובבלן במקום ישב קאַפּלאַן ידידנו ולו רעיה או רעיות לבתנו מלכתך אל עיר אשר אין לך רע ומודע; ואחרי כן הוגד לי כי גם מקם גם מיננה דברו על לבה כדבר הזה, אבל היא מאמנת באמונה שלמה במימי ליבוי ועל כן הנחתיה לחיות באמונתה. בצאתן נשארתי גלמוד בביתי, כי קשה עלי למצוא כעת מקום דירה הוץ לעיר במקום אשר בנינו יושבים שם וגם קשה עלי לטלטל המטלטלין אשר בביתנו, על כן גמרתי להשאר תחתי, והסחתי דעתי ממחשבתי להרפאות ולהחליף

כחי; ואשליך על ה׳ יהבי כי הוא יהיה רופאי, ויתן לי כח לשאת את משא החיים במעט חילי ושארית אוני עד בוא ימים טובים מאלה.

פעם או פעמים בשבוע אצא בבר לראות את בנינו. גם אתמול שבתי לעת ערב אחרי שבתי אתם כיום תמים. ראיתי וקראתי את שירך ליום הולדת נכדנו וקראתיו באזניו בנינו ועיני מקם זלגו דמעות לשמע דבריך אשר קול תוגה דקה ועצבת רוח נכאה יוצא מהם. יזכנו אלהי השפה ההיא לראות אני ואתה את בננו זה הקטן קורא ושומע את דבריך אלה. ואני מתבונן ורואה כי לקטן הזה כשרונות טובים, ולא כדבר שאר הילדים בני גילו ידבר דבריו כי אם בדעת ובשים שכל ידבר, ומדבריו נכר שמוחו רופס והמחשבה פועלת בו. חרוזיך טובים מאד וערבים במרירותם. רואה אנכי כי כחך רב בנשאך משא על דבר הנוגע אל לבך ואל נפשך; כי לב רגש ונוח לחוש חנוך היוצר וכל הדברים היוצאים מלב מתפעל פועלים ונכנסים בלב שומעם.

חדשות נצורות אין אתי. ה׳ ג״ב שנה ושלש ורבע וחמש לי את הבטחותיו, אבל לפי שעה אינן בלתי אם הבטחות. ובפה מלא אמר לי כי ימשכו הדברים עד אוגוסט או עד סעפטעמבר; ונחכה לראות מה יעשה בי אז. אבל ירא אנכי מאד פן לא אהיה מוכשר לקבל אז עלי את העבודה אשר ישיתו עלי, כי מרגיש אנכי בנפשי כי כחותי הולכים ודלים מיום ליום, ראשי חלה וכואב מבלי הרף, ובשבתי בחדרי אל שלחני לא אוכל להתעמל זמן רב, אף כי בבית אחר; ואם לא ישתנה מעמד בריאותי לטוב עד העת ההיא ידעתי כי אהיה מוכרח להסתלק מן העבודה אשר יאמר לתת לי.

שיריך אשר אתה נושה בי כבר נדפסים בס׳ „הקהלת" אשר אמר הצ״ב להוציא אבל מתי יצא הס׳ ההוא לא ידעתי ולא ידע גם הצ״ב בעצמו. בתחלה אמר לתתו כעין נוספות להמליץ חלף שני החדשים אשר לא קבלוהו קוראיו בשנה העברה; ואחר אמ־ להוציאו כעין לוח לשנת תרמ״א, וגם מזה נואש עתה, כפי הנראה, כי הלוחות יוצאים בסיון ובתמוז ועתה כבר נכנס אב. ולא אדע את אשר יעשה עתה בקהלתו זאת; חמשה עלים מהם נדפסים, ועליו להדפים עשרה עלים, למען יצא הספר בלי צינזור קודמת. אם חפץ אתה לראות את שיריך נדפסים, צוה עלי ואקח עלה נדפס מביה״ד ואשלחנו לך.

כן גם לא אוכל לפתר לי פשר הדבר מרוע לא שלחו לך את עלי המליץ מראשית הש:ה ואנכי עד כמה פעמים העירותיו על הדבר, והוא בכל פעם ופעם אמר לי הן הן. ואני טרם אדע איזה נו׳ באו לך ואיזה לא באו כ מ ע ט כל הפוליטאננים לי הם (אני ישן ולבי ער, כל הצלוחיות של פליוטין, הספור רחמי אם) וכן „הליכות עולם" והדש:ת במשכנות יעקב בחו״ל, וכמה מאמרים ראשיים וכל „בינה בספרים" לי הם. ולא אדע מה ראית ומה לא ראית?

למען יהיה לי מעט נרם ומנוחה במקום הרב אשר הבטחתי לנפשי לימי הקיץ א ו ל י ו א ו ל י אבוא לשבת ימים אחדים אתך, כי מאד כלתה

נפשי לראותך ולשפוך את נפשי בחיקך וידעתי כי בזה יונח לי הרבה מעצבי ומרגזי. אבל הדבר תלוי בכים ובעוד איזה פרטים קטנים ולא ארע אם יעלה בידי לעשות גם המעט הזה לנפשי.

חיה בטוב והתענג על מנוחתך השאננה! אל תיעף ואל תיגע ואל תמצה את דמך על קרנות שלחנך שלחן הסופרים; כי הימים האלה ימי מנוחה וחלוץ עצמות המה לך ואל תמעול מעל בקדשי שמים אלה. ולי אני ידידך די והותר אם תטיף אלי מלים אחדים לעת הצורך במכתבך לכלנו, ומשם אקחם.

אחבקך ואנשקך ואאמצך במו פי ואשימך כחותם על לבי לב הומה לך לב
ידידך הנאמן יל"ג

אגרת מאה ושבעים ושבע.

ידידי ה' ש"ב!

אתמול לקח בנך אצלי השט"ח של ק. ואמר כי תבוא בשעה החמישית לעת ערב, ויחלתי ולא באת גם תמול גם היום עד השעה השלישית. ועתה הנני יוצא השדה ולא אבוא בעיר עד יום המחר, יום הרביעי, לעת ערב. ועל כן אחכה לקראת בואך ביום החמישי בבקר, עד חצות.

ידידך יל"ג.

יום ג' ה' מנחם תר"ם.

P. S. דרשת שלשה ביללעטין ואמרת כי הדאקומענטן רצופים למכתבך ואנכי את הדאקומענטן לא מצאתי ולא ראיתי וגם לא ידעתי על איזה חשבון אתה דורש אם על [ה]חשבון הישן או על [ה]חשבון החדש; ע"כ לא דרשתי את הביללעטן; וכל הקולר תלוי.

ידידך הנ"ל.

אגרת מאה ושבעים ושמונה.

[להזק"ן]

ידידי משא נפשי!

מכתבך האחרון לבנינו העתיק מפי מלים. אמרת עם הספר ההוא כי לבוא לדובבעלן לשנים שלשה ימים אין שוה בנזק הזמן ונדודי הדרך ולוּ הואלתי ואשב אתך שם כירח ימים ויותר. ואחרי אשר לשבת כירח ימים ויותר לא יכלתי ולא חפצתי נשארה אפוא שאלתך במקומה האם שוה ללכת בדרך רחקה כזו לימים אחדים? ועל כן לא מצאת עד כה מענה ממני, כי לא יכלתי להציל דבר ברור אם אלך או לא אלך. ועוד אתמול הצעתי שאלה זאת לפני בנינו היקרים במושב תלתא כחדא הוינא: האלך אם לא אלך? ולמה אני הולך בדרך ארוכה לשעה קצרה? ואם לא השחוק יהיה באזני השומעים כי הלכתי? ולא הצלתי מפיהם דבר ברור שריר וקים. והנה לפי שעה גמרתי בלבי ללכת, אבל בדעתי לעבור בדרך ישר בתחלה ללבוי לבקר את ביתי ההרוס זו אשתי ומשם לשוב אחור דרך ריגא ודובבעלן; ונמוקי בזה הוא לפי שבלבוי יש מקום פנוי לפני בבית אשר אשתי גרה בו—רק עד 5 אוגוסט, ואתה וביתך תאריכו לשבת—כפי השערתי—ימים אחרי 5 אוגוסט. אבל מאַכּם ומיננא, תלמידי בית הלל אלה, חלקו בפעם הזאת עלי, על שמאי, ופסקו לחומרא ואמרו שלא אעבור ללבוי ואלך מזה בדרך ישר לדובבעלן, אבל לא בארו לי טעמם ועל כן עוד הדבר רפה בידי. והנה אנכי מוכן לנסוע מזה ביום הרביעי 30 או ביום החמישי 31, ובעמדי על הקאַססאַ לקחת הביללעט שם יוגמר הדבר אם לדובבעלן אני הולך או אלך בתחלה ללבוי ואבוא לדובבעלן בערך 5 אוגוסט.

עוד סבה אחרת תעירני ללכת בתחלה ללבוי. שניטטקע הטאת הקהל היושב אתך לא יוכל לפי דבריך ולפי שתיקתו של ה' לוניץ למצוא בריגא לנפשו את אשר הוא מבקש, ואנכי פניתי בבקשתי [ב]עבורו לאחד ממכירי בלבוי ומלאתי יד אשתי ובתי להשתדל [ב]עבורו, וענוני כי בראשית ימי אוגוסט יש תקוה למצוא לו עבודה, ואנכי ידעתי כי אם אהיה פנים בפנים עמם ארפוק בם למהר הדבר.

ראיתיך במכתבך תמה ושוחק עלי על כי פוסח אנכי על הסעפים ואומר ואיני עושה, גוזר היום ואיני מקים מחר. אודה ולא אבוש כי גם אנכי רואה חוב זה לעצמי, ודפיוני זה נתגבר בי בימים האחרונים ולדעתי גם הוא מתולדות מחלתי. גם בפועל בעניני החיים גם במחשבה בעניני סופרים אין

עוד כח בי לגמור איזה דבר ולהכריע הענין לכאן ולכאן, מה שלא היה בנפשי עד כה. האף אין זה רפיון המח וחלי רע? גם עתה אינני יודע מה תלד השעה הבאה, אבל לפי שעה גמרתי כי בסוף השבוע הזה או בשבוע הבא יחבקך וישקך ויאמיצך אל לבו ידידך כנפשך

יל"ג.

יום ב׳ 28 יולי 1880 [תר"מ ב׳ אלול].

אגרת מאה ושבעים ותשע.

ידידי ה׳ ש"ב.

נזכרתי כי ביום 15 אוגוסט הוא זמן פרעון של נ. וחבריו. ועל כן אם לא אשוב עד היום ההוא מדרכי ידוע תדע כי הנחתי את השט"ח בידי אחי Абрамъ Осиповичъ Гордонъ ואמרתי לו כי אם תבא או תשלח לקחת את השט"ח שיתננו לך. וליתר בטחון הנני מסגיר בזה הקארטע שלי וכתובים עליה דברים אחדים לאחי. ובלכת ההולך לקבל את השט"ח ימסור הקארטע לאחי. בביתו תמצאנו בכל יום עד חצות.

היה שלום ידידך יל"ג.

ר"ת אוגוסט תר"מ [ו׳ אלול].

אגרת מאה ושמונים.

יום ה׳ 14 אוגוסט 1880 [תר"מ י"ט אלול].

[להוק"ן]

ידידי אחי!

כפי שאתה רואה לא נסעתי אתמול לביתי כאשר דמיתי, כי עצרתני אשתי עד היום, והיום בעוד שלש שעות אנכי הולך לשוב לדרכי. אשתי ובתי

טובות ובריאות, ובדעתן להשאר בזה עד אחר ראש השנה ואחרי כן תלך אשתי דרך שאַוועל ותשאר שמה יום אחד, ובכן יצאנו וחשבנו שא"א להן לבקרך ואת ביתך בריגא, ואתך הסליחה למען תאֱהב.

תאָהב ותבֹרך על כל הענג אשר הרויתני אתה ובנותיך הנעימות כל ימי שבתי אתכם במנוחתכם השאננה. הימים הטובים האלה יהיו שמורים בלבי ימים רבים, כי זה לי רבות בשנים מעת אשר לא שבעתי מעדנות כאלה.

שאלה קטנה לי אליך לטובת אחד ממיודעי היושב בזה. בתו היושבת בזה העלתה בחכה לב אחד מתלמידי האוניווערזיטאט בדורפאט והוא לומד רפואת־הבהמות, וועטערינאַר, ק. שמו. ועתה אולי תוכל לשאול את פי מי ממכיריך בדורפאַט את משפט האיש ומעשהו, תכונת נפשו ומזגו ויחש משפחתו. ובטובך תודיע לי את אשר תדע לפ"ב.

ע"ד האיש ש. הבטיחוני להמציא לו מקום בשכר 30 עד 40 רו"כ לחדש; ואם יבוא הדבר לידי גמר אז יכתבו אליך, על שמך, לשלחו לליבוי. מאליו מובן כי לכתו לליבוי בשנה הזאת לא תהיה בעל כרחו כלכתו בשנה העברה. אם לא יאבה ללכת אלהים אתו, ואני ואתה נקיים. אבל אם לא יקום הדבר ולא יהיה פה בלי לבוי בקשתי במקומה עומדת לפניך ולפני מכרינו היושבים אתך לעשות את אשר בכחכם לטובת האובד הזה אשר נשא עליו גם הוא את עונות בני ישראל בימי ענן וערפל (ע"כ נמצא בלי חתימה).

[יל"ג].

אגרת מאה ושמונים ואחת.

[להנ"ל]

ידידי!

במכתבי האחרון שכחתי ללאוט עמך דבר על אדות ש. בן־עני ובן אוני זה שב וכתב אלי פעמים ואנכי לא עניתיו. חמסי על בניו חסרי הלב כי לא יתחזקו בעד אביהם הנוהה אחריהם, והדבר תלוי רק בהם לפי שלהם שעות פנויות ורגלים ממהרות לרוץ ועליהם הדבר לגמור. בתו (אשר מקום משכנה רשום על מכתב הבקשה) הלכה אל בית הפקידות ואמרו לה כי צריך לשלם א' רו"כ וכ' קאָפּ' בעד שני מאַרקען מכם המלך, ולא שלמה וכשעברו ימים אחדים ושלמו אחרים אמרו לה כי בקרוב ישלחו התשובה המרוצה או לה או לש. בדרך ישר; וגם אז לא עמדה לה רוח בינתה לשאול אנה ישלחו לריגא

או להאַוינפּוט ולחלות ולהתחנן אליהם שימהרו מעשיהם (כי רק הסופרים הקטנים מתמהמהים ונרפּים). ואני אף כי יש בידי אל פּקיד הסופרים (דעפּארטאַמענטס-דירעקטאָר) מכתב עדות מאחד ממכריו, אבל אין לי בר כמכא את מי אשלח. ברגע הזה שלחתי לשאול את פּי בתו אם לא קבלה עוד דבר ואם לא קבלה ולא אמצא את מי לשלוח אהיה מוכרח ללכת בעצמי בעת פּנויה, ביום השני או ביום השלישי הבא אל הדעפּארטאמענט ולדפּוק אותם...

מאמרך האחרון יבוא במליץ בנו' הבא שהוא השני. אתמול ראיתי כי לא רשמו את שמך בספר החתומים לשנה הזאת וגערתי בם והוסיפו את שמך ועתה תקבל את המליץ כסדרו. גם את „הקהלת" תקבל עם הנו' הג'. כן דרך האנשים האלה וכן מעשיהם.

המסי על בן בנך כי פגע בכבודי אתמול בבואי אליו. „דיעדושקאַ — אמר אלי בלעגי שפה — אי טעביאַ נאַ נאָסי קאָלבאַסאַ!". העתיקה נא את המלות האלה לכתב רוסיא ותראה במה מן העלבון יש בהם. אמת כי לא התאפּקתי ואשיב חרפּתו אל חיקו באמרי: „טי כאַם ניעמעץ קאָלבאַסניק!" אבל הוא בוש לא יבוש והכלם לא ידע, כי רקד כעגל ויתהלל בחרפּתי אשר חרפתיו. ועתה האב הזק"ן שפּוט נא ביני ובין בכור השטן זה הקטן.

מיננה הולכת וטובה! ובלי ספק יודיעך על אדותה בפרט מאַקס בננו אשר במכתבו אנכי מסגיר את מכתבי הקטן הזה.

שלום לך ולבנותיך מאת ידידכם ואוהבכם יל"ג.

P. S. אתמול שב איש אחד ואמר לי כי קרא מכתבים רבים על ארותינו ועל גלותנו בשנת 1879 בכה"ע נייע פריע פּרעססע ובמ"ע אחד היוצא בק"ב, כמדומה לי שאמר נאָרדדייטשע צט"ג והוסיף שראוים הדברים שאקראם ואשמרם לזכרון. אבל אין נפשי לקנות את מה"ע הדם בכסף מלא פּן אוציא עוד הפעם כספּי לבטלה. אולי יש ברינא איש אשר לו כה"ע ההם?

תרמ"א.

אגרת מאה ושמונים ושתים.

23 סענטיאבר 1880, [א' דר"ח חשון תרמ"א] ספ"ב.

[להנ"ל]

ידידי היקר!

מהרה נא להגיד לש. כי בקרב הימים ישיג סך הגון (כן הבטיחוני, ואם נצרך הוא תוכל להלות לו על חשבון זה איזה סך) וגם הבטיחוני להשתדל [ב]עבורו להמציא לו עבודה באחד המקומות בערי השדה.

מכתבך הקטן ע"י מקס קבלתי. מכתב כתבתי לך מליבוי וכפי הנראה אבד: שם שאלתי את פיך על אדות סטודענט־וועטערינאַר מדורפט, קרייצבערג שמו, כי חפץ הוא בבת ד. מיורענו ואבי הנערה בקש אותי לדרוש אחריו מה הוא ומה מזגו. עתה כפי הנראה נשתקע הדבר, כי ד. לא שב לשאול את פי על אדות הדבר שנית.

ביום 10 דנא שלחתי לך חוברות אחדות אשר שאלת ע"י שתי וערב. הקבלת אותן? חדשות אתי עוד אין. הנזק אשר התנזקתי ע"י מבריחי התשלומין חציו לי והציו לאברהם אחי, ועוד הדבר מוטל בספק, אולי נוציא מקצת מתחת ידם. – בשבוע הזה קבלתי מכתב ממיכל גאָרדאָן; כשנה תמימה אחרי כתבי אליו בשובי מארץ נוד התעורר שפל ידים זה לכתוב אלי טורים אחדים. גם הוא מתאונן על מעמדו. שלח במסחר ידו אבל איננו רואה סימן ברכה במסחרו. בלבו להדפיס איזה ספר ובקשני לשים עיני עליו ולהדפיסו בזה ונעניתי לו. את משליך בהבקר אור לא ראיתי כי אין לי המ"ע ההוא. בנינו שלמים וטובים; וזה כשנים שלשה ימים אשר לא ראיתים.

יצו ה' את הברכה במעונך ואת ההצלחה בכל משלח ידך וחיית בטוב אתה ושתי בנותיך הנמצאות כחפץ ידידכם בכל לבו

יל"ג.

אגרת מאה ושמונים ושלש.

יום ד' ח' אקטיאבר 80 [תרמ"א ט"ו חשון] ספ"ב.

[להנ"ל]

ידידי היקר!

התנך הריב"ם אשר אנחנו משתעשעים בו זה ימים אכל היום אתנו לחם בצהרים ובערב הולך הוא ומקצה בניו ומקצה בני ובניך אתו לתיאטרון. עתה היא יושב לפני ואנכי עורך את הטורים האלה לתתם בתוך מכתבו אשר הוא שולח אליך היום. את אשר אמר לו אייבוואלד אמש „כי השטן איננו נורא כל כך כמו שתארוהו המקובלים" הוא מודיע לך בעצמו ואנחנו רק נוכל לשמוח בבשורה הטובה הזאת. בסוף השבוע הזה הבטיחו לי להביא כסף בעד הרחים אשר בצוארך הנקראים ש., אף נתחדשה לנו התקוה לבקש עליו מלפני המיניסטר לפטרהו מן האיסור אשר חל עליו לבוא לעה"מ. וכבר הייתי נכון לכתוב מכתב בקשה אבל המיניסטר יצא לפתע את העיר ונתעכב הדבר. מאמרך מסודר אבל בני' הזה עוד לא יבוא, כי יש דברים הרבה מרבים הבל אשר לדעת הצ"ב להם דין הקדימה. בלי ספק ידעת כי „האיש הירא ורך הלבב" אני אני הוא כי בן ע"ב שמות אני. א. לאנדוי קבל רשות להוציא את היעוור. בבליותיקה בכל חדש וחדש, י"ב פעמים בשנה, מסבת שם „וואסהאד", והנה הוא קורא אותי להשתתף עמו ברידאקציאן וחפץ לשלם בכסף מלא. לבי נוטה להשמע לו אבל טרם ארע את אשר יעשה בי כי בסוף החדש הזה שוב ישיב הלם ה' ג"ב ואני עוד אסיר תקיה ומצפה להבטחתו. סוף סוף שמח אנכי על הזכות הזאת אשר קנה ה' לנדוי, כי עתה יהיה כר נרחב לחכמת ישראל לעלות בארצנו ובלשוננו אם ישכיל המו"ל לרכוש לו כורמים ויוגבים מהירים במלאכתו.

מיכל גארדאן קם מן המתים ויכתוב לי מכתב. בשנה העברה בשובי לפ"ב הודעתי לו במכתב כי שב ה' את שבותי והוא לא ענני במשך י"ב חדשים, משפט רשעים בגיהנם, ועתה התעורר וישם פניו אלי במכתב יען כי נכון הוא להדפיס איזה מאמר ומבקש אותי שאשים עיני עליו. כן דרך כל האדם – וגם מיכל איננו יוצא מכללם – שאינם מקרבין לאדם אלא בשעת הנאתם.

שלום לך אחי ולשתי בנותיך הנמצאות והנני מברכך בחתנך אסטראגארסקי אשר מעט היתה דעתי אותו לפני זה ועתה תהיתי על קנקנו ומצאתי כי הוא איש כלו אומר כבוד.

יחזק ה' בריאותו ויאריך ימיו לשמחתך ולשמחת ידידך וידיד כל בני ביתך

יל"ג.

אגרת מאה ושמונים וארבע.

23 אקטיאבר 80, [ר״ח כסלו תרמ״א] ספ״ב.

[להנ״ל]

ידידי היקר!

יחלתי ימים על שבוע מכתוב אליך ומענות לך על מכתבך האחרון יען כי בושתי להרים פני אליך לפני היות בפי דבר ברור על אדות ש. השואה כהתף תבוא והישועה במלך המשיח. לפי שעה יש [ב]עבורו מאה רו״כ ועוד ואנכי דורש ומשתדל שיגיע הסך עד לשלש מאות. הדבר מתנהל לאטו לפי שהעוסקים בו אינם יודעים מחסור ואינם אצים במלאכתם ועוד שבמה מבעלי הכים אינם בביתם. בשבוע הבא יבוא גם ג״ב גם פ. הלום. אבל גם אם יאסף לידי הסך המתכן אין נפשי לשלחו אליו פן יאבלנו והיה כלא היה, אם לא כי ימצא לו איזה עסק ותשומת יד לשום את הכסף בו ולאכול מפירותיו. ואחכה לעצתך בדבר הזה. ולדעתי לא תגלה לו לפי שעה את הסך הנמצא לבלי ישמן ויבעט; רק דבר על לבו דברים נחומים להרגיעהו ואמור לו כי אינני מסיח את דעתי ממנו אפילו שעה אחת אבל הדבר נמשך לפי שהוא נעשה ע״י אחרים ולא על ידי. בימים האלה שב המיניסטר והיום או מחר אנכי עורך מכתב בקשה בשם ילדיו העזובים אשר בזה ונתננה ע״י האיש אשר הבטיח להשתדל [ב]עבורו ונראה מה יהי חלומנו. אם עוד יחסר לו מעט כסף להחיות את נפשו הלוֶנו ואל יגוע ברעב ואמר לו כי יחוס על המאַרקען שלו ולא יגבב עלי מכתביו עד עת קץ.

כל האדם כוזב. האיש פ̃. כזב לי ע״ד מה״ע להאַרטינגער ובגלל זה הוגעתיך לריק; וזה האיש ס. כזב לך, כי לא ראיתי פניו ולא דברתי עמו אף בחלום וכל מה שאמר לך — להד״ם. ואני עוד נפלאתי כשמעי כי ישב ס. בזה שבועות אחדים ולא בא לראותנו.

שירו של ידידנו הד״ר עהרליך, אשר אנכי מברך בשלום (את ה׳ עהרליך ולא את שירו) מונח בקופסא עמדי ואין מקום אתי להדפיסו, ואם תשוב ותדריש אשיבנו לו: כי בא לפני האיש הידוע יחם מזח (אל תחליפנו בזַכַר מזח) האומר להדפים ספר מאוסף משל אחרים ויעצתיו לבקש רשות מאת הד״ר עהרליך לתת את שירו על ידו לשומו בילקוטו.

את ראשית מאמרך כבר ראית נדפס: וכמדומה לי שבנו׳ האחרון לא בא ההמשך ממנו (הנו׳ איננו תחת ידי) ושכחתי לשאול את סבת הדבר; ובודאי יבוא בנו׳ הבא.

ממיכל גאָרדאָן קבלתי היום מאמרו „תפארת בנים׳ אשר הוא אומר

להדפיס בזה בחו' מיוחדת ובפירוש הוא אומר שמדפיס הוא את הספר שלא לשם שמים כי אם למען היות לו פתחון פה לשקוד על פתחי נדיבים: כפי הנראה מטה ידו, ואנוס הוא לקיים: פשוט נבלתא ושקיל אגרא. אבל חבורו זה לא יעשיר את ספרת ישראל ומי יתן ויעשיר את מחברו.

עברה האשמירה הראשונה ותרדמה נופלת עלי על כן סלח נא כי אקצר; ובקש בעדי סליחה גם מאת מיננה בתך האהובה כי לא אוכל לענית לה היום על דבריה האחרונים.

היום נסע מזה התנך ואני לא ראיתיו לפני צאתו.

ידידך האחוז בחבלי שנה יל"ג.

אגרת מאה ושמונים וחמש.

[להנ"ל]

ידידי היקר!

שולח אנכי בזה לשו. מאה והמשים רו"ב לעת עתה: עוד יגיע לי איזה כך [ב]עבורו אבל לא אדע בבירור כמה. ואתה לפי שקול דעתך התן לו את הנחוץ לו: לפי שער כה לא באה עוד תשובת המיניסטר על בקשת ילדיו להשיב להם את אביהם (אשר כתבתי) ואולי (אל אפתח פי לשטן) ישיב המיניסטר את פניהם ריקם הלא אז יהיה הכסף הזה והבא אחריו נחוץ לו לצאת מרינא או לפתוח לו איזה מקור למחיתו. ואולם אם יפצר בך להשיב לו את כל הכסף עשה כטוב בעיניו, כי סוף סוף הכסף שלו היא ואין אנחנו רשאין לבוא בטרוניא עליו.

כפי הנראה באה עת הפקידה גם לי, כי פקדני ג"ב בשבוע הזה וימלא את ידי לעבוד עבודה בביתו. האמנם לא נדה דעתי בעבודה אשר הוא מיסר לי: ללמד את בנו לה"ק, יען כי אין לבי פונה עוד אל מלאכת הפדגוגיק, בכל זאת אקבל את המשרה הזאת על שכמי כי סוף סוף היא הנותנת לי מהלכים בביתו ושמה אותי מרואי פניו ועי"ז יקל לי למצוא אצלו גם עבודה אחרת כנפשי אם המצא תמצא. לא אדע פרטי הדבר כמה אורה ובעד כמה אורה, כי בקשני לחכות עוד ימים אחדים עד גשתי אל המלאכה: אבל בלי ספק תהיה המלאכה בלתי מרובה והשכר מספיק למלאת החסר לי עתה לצרכי לפי שעה. כשיודעו לי פרטי הדבר לא אמנע מהודיעם גם לך.

בשבוע העבר כתבתי לבתך מיננה ושלחתי לה ספרים שנים. בלי ספק קבלה אותם. הגדתי לה כי לנדוי קורא אותי להיות בעורכי הזורנאל אשר

אשר הוא מוציא, וגם תוצאות הדבר הזה לא נודעו לי אל נכון. כפי הנראה אדרש לו.

ברגע הזה יצאו בניני מעם פני, כי מוש"ק עתה והוא הערב הקבוע להם לבוא אלי.

כנראה אוסיף לעשות מלאכתי עם צ"ב גם מראשית השנה החדשה, כי אחרי אשר נסיתי במלאכה זאת לא תכבד העבודה עלי, והיא מביאה בערך מאה רו"כ לחדש. כמדומה לי שעוד לא בא סוף מאמרך במליץ ולא אדע מדוע נתעכב וגם אם יבוא בנו' הבא. בנו' הבא יבוא סוף מאמרי „המעורב בדעת". לא אדע אם יישר הספור הזה בעיניך כי לדעתי אינו מתוקן מכל צדדיו כראוי. יש בו פרקים טובים אבל בשלמותו איננו מתוקן כל צרכו, לפי שצריך היה להרחיב הדבורים והציורים ולזה צר המקום בפֿעליעטאָן.

ואתה שלום וכל אשר לך שלום וברכה עד העולם

ידידך יל"ג.

8 נאוועמבר 1880, [י"ז כסלו תרמ"א] ספ"ב.

אגרת מאה ושמונים ושש.

יועש"ק (זאת) [ו'] חנוכה תרמ"א, ספ"ב.

אדם ביקר ה' י"י ווייסבערג!

דבריך הטובים והנכוחים באוני אמש. לא אכחד כי ערבה עלי לשמוע כי מאמרי אשר כתבתי בימים האחרונים בהסתר פנים ימצאו חן בעיני קוראיהם וכי מצאו חן בעיני איש כמוך אשר מבין שורות מכתבך אנכי רואה כי איש חכם ונבון אתה וטוב טעם בחכך. מאמין אנכי באמונה שלמה כי דבריך המה דברים היוצאים מן הלב כי למה לך להחליק אלי ולעשות חנף ודבר אין לך אלי ולא תבקש ממני מאומה וגם באת ואתה לא קרוא?! ערבה עלי עדותך הטהורה — כי מה תקות סופר עברי אם לא כי ייטבו דבריו בעיני אחיו אשר לבם כלבו? זה חלקו בחיים, כי אין אחר, וזאת כל תקותו לאחר מותו, כי ידעתי כי בעד מאמרים כמאמרי לא יתנו לי אף לא קשקשת אחת מלויתן ולא קורטוב אחד מיין המשומר בענביו. וכבר אמרתי כל זאת במאמרי על אודות האד"ם ז"ל בבליותיקא העברית ללנדוי חלק שמיני.

מן הספור „המעורב בדעת" יהיו לי עקזעמפלארן אחדים נדפסים בפ"ע

וכשיבואו לידי אשלח אחד מהם לך; אבל למכירה אינם אתי וגם אין בהם כדי ספר הנתן להמכר.

את סוף שירי „שני יוסף בן שמעון" לא שלחתי עוד להשחר.

והנני אומר שלום לך ולאשר אתך. ידידך המוקירך מבלי הכירך

יל"ג.

אגרת מאה ושמונים ושבע.

[לה' מ. גאָרדאָן]

ידידי היקר!

מכתבך הגיע לידי בזמני. את ספרך כבר חפצי לסדר בדפוס זה כשבועים ימים אבל אני המוליד עצרתי. וזה הדבר: בדפוסי של ה' צ"ב אין אותיות מנוקדות ואם יצטרך לפעמים לנקד איזה מלה או איזה אות שמים הם מסמרות הנקודות בפני עצמן ועל כן ישימו ריוח בין הדבקים ועי"ז יצא הנדפס לא תואר ולא הדר, כאשר תוכל לראות אם תעיין ב„המליץ" בכל מקום אשר תמצא נקודות. ובגלל זה משכתי את ידי מהם ואמרתי להשיב לך את הכ"י אבל הם פצרו בי לעכבו תחת ידי בהבטיחם להביא להם אותיות מנקודות במשך שבועים ימים. וזה הדבר אשר נתעכבה ההדפסה ואשר נתעכבה תשיבתי אליך. גם עוד היום לא אדע אם כבר הביאו להם את האותיות החדשות, ועל כן ידוע תדע מראש כי אם לא ימלאו את החסרון הזה לא אתן את ספרך להדפיס על ידם. ואיעצך או לשלחו לווילנא, כי שם תמצא את כל חפצך וגם איש אמונים ומבין יודע תמצא אשר ישגיח על ספרך בשבע עינים ויוציאהו מתוקן מתחת ידו, ולא יהיה לך צורך לנסוע לווילנא בשביל זה. הודיעני אם תסכים לזה והיה בעת מצוא ולקחתי אני מזה דברים עם איש מכרי בווילנא.

תודה לך על דאגתך לטובתי בדבר ר. . בשמעך כי באמת קנה לו האיש אחוזה הודיעני, אבל הקיר ודרוש אם לא יקנה אותה על שם אשתו או על שם אחר כדרך כל המבריחים.

על שאלתך בדבר מקור פרנסתי אודיעך כי עד כה באמת חייתי על עטי, ואת אשר היה חסר לי מלא מעט הכסף אשר צברתי לי בימים הטובים וחשבתי לעת צר. מר"ח טבת העבר מלא הבאַראָן ג"ב את ידי להורות לבנו, ואם כי קשה היה עלי כפטורא בפי ושט לשוב למלאכה הזאת אשר נקעה נפשי ממנה, בכל זאת לא השיבותי פניו כי העבודה הזאת לי לפי שעה עד אשר ימצא לי

אחרת טובה ונאה הימנה. מראש השנה 1881 הבאה קרוא אנכי לעבוד עבודה עוד ברידקציון אחת במ"ע רוסי, וגם שם אמצא מן 75 עד 100 רו"כ לחדש. כמה יתן לי ה' ג"ב לא ידעתי: הוא שאל אותי מה חפצי ואנכי הנחתי לו לנקוב את שכרי, וכשיעבור החדש אז בלי ספק אדע את אשר יתן לי. כל הדברים האלה ביחד יתנו לי די פרנסתי, אבל העוקין אשר בהם הוא כי אינם שרירין וקימים ואין לסמוך עליהם, כי היום הנה הנם ומחר – אינם. אבל מצד אחד המלאכה הזאת נעימה עלי, יען כי לא תטרידני מאד ולא תפזר את אפרי על שבעה ימים כאשר היה בעת אשר הייתי עוסק בצרכי הצבור. יושב אנכי בביתי, עובד עבודה בשעה שדעתי צלולה, ונח בשעה שאנכי מרגיש הצורך לנוח. וזה תועלת גדולה לבריאותי אשר נהרסה ועד היום לא תוכל לקום.

עוד מקרה אחד טוב קרה לי בימים האלה והוא יפיג צערי ודאגתי לימים הבאים. אֵרשתי את בתי נחמה, היחידה הנשארה בביתי, לאיש צעיר לימים רופא חולים (הגומר חק למודיו בשנה הזאת). הדבר הזה עוד לא נודע ברבים ועל כן כבודי הסתר הדבר. כאשר אוציא אותה מביתי אז אשאר אני ואשתי לבדנו ואז אשחק לפחד ולא אחת ואלעג לרעש כידון.

הנני מחבקך ומנשקך באהבה רבה.

ידידך יל"ג;

3 דעקאבר 1880, [י"ג טבת תרמ"א] ספ"ב.

אגרת מאה ושמונים ושמונה.

7 יאנוואר 1881, [י"ט שבט תרמ"א], ספ"ב.

[להנ"ל]

ידידי היקר!

אתמול קבלתי מכתבך מיום א' יאַנוואַר אשר בו אנכי רואה אותך חרד על מכתבך מיום י"ב העבר יען כי לא הגיעתך עד כה תשובתי עליו והנך חושד ברצי הפאָסט הבשרים ובדעפעשע תבהלני. תמה אני עליך ידידי כי עד היום לא בחנת וידעת את דרכי בחליפות מכתבים: אין מהיר כמוני לענות לקוראי אם הדבר נחוץ – מפני הכבוד או מפני הצרך – ואם יש בפי דבר לענות: ואין עצל כמוני לכתוב מכתבים רקים שאין בהם ממש. הלא מכתבך מן י"ב העבר היה תשובה על מכתבי שקדם לו, ובו הורית לי הדרך בה אלך,

ופקודתך תשמור רוחי ואחכה בכל יום לביאת – האותיות לבית דפוסו של צעדערבוים, ועתה הכתוב אכתוב אליך יום יום ידיעות בוקות ומבולקות לאמר: האותיות לא באו עדיין. עוד ביום שלשם שאלתי בביה"ד ע"ד האותיות ואין. ואני אמרתי אך תבאנה האותיות ואצוה לסדר ואשלח לך העלה הראשון והיתה זאת תשובתי על מכתבך; ועכשיו אך שוא להרבות מכתבי וכל חדש אין בם. לא ידעתי מדוע בוששו אותיותיו לבוא: צ"ב הגיד לי כי פעמים כתב לווילנא אל המחוקק, ואני הזהרתיו לבלי ישלה את נפשי ונפשך על שקר, כי הפרי אשר ימצא ממך איננו גדול כ"כ עד שיהיה ראוי להתהפך בשבילו בתהכולות עקלקלות כדרך התגרין למען תפוש את הקונים בלבם. אבל מכיון שנתאחר הדבר עד כה אנכי חושדו שאולי כזב לי פעם אחת ולא כתב, או אולי כתב ומהוקקי האותיות בווילנא נרפים במלאכתם או אולי נושים הם בו ולא יאמינו לשלוח לו בלי כסף ובלי מחיר – מי יכנים ראשו בין הרים אלה לדעת את סודם? סוף דבר לא אוכל להציל דבר אמת מפיו, אם באמת תבאנה האותיות בקרוב או לא תבאנה לעולם. ומאשר אֵין עליך הזמן ואתה דוחק את השעה עשה זאת אפוא: בבוא אליך המכתב הזה הודיעני תיכף אם אקרב להדפיס בלי אותיות מנוקדות או אם אשיב לך הכ"י; ובמצותך אעשה ואַראה מכתבך לצעדערבוים.

כי תראה את ה' ווייסבערג ברכהו בשמי לשלום ואמור לו כי מכתבו הנדפס בנו' א' מן המליץ מצא חן בעיני מאד. שפתיו ברור מללו ומי יתן ורבו סופרים כמהו בישראל.

והנני ידידך ואוהבך באמת ובתמים, בכל זמן ועידן.

י ל. גארדאן.

אגרת מאה ושמונים ותשע.

[להוזק"ן]

ידידי ארך אפים ורב חסד!

בארך אַפים מצפה אתה לתשובתי והיא בוששת לבוא כי הימים האחרונים לא הספיקו בידי לעשות תשובה ואתה כרחום סלח לי על חטא שחטאתי לפניך בטפשות פה. הספרים אשר שלחת לה' ז"ק נתקבלו. והנה לא ידעתי מי שגג בדבר כי נשלח שנית ספר אחד אשר כבר שלחת להנ"ל בשנה העברה ולא קבלו עתה ונשאר תחת ידי כדי לצור אותו ע"פ צלוחית כי אין לי צורך

בו. העתקת ה' קליגער השיבותי לך כי לא ידעתי מה אעשה בה. האני אלך לנוע על הרידקציונען להדפיס העתקת מאמרי אני? רק הנאה מועטת הביאה לי ההעתקה כי קראה מקס בננו וידע את הנאמר בהאוריגינאַל, אבל ההעתקה – ביני ובינך תהיה – לא ישרה בעיניו. מאמרך השלישי ע"ד הבורחים מעבודת הצבא שלחתי לביה"ד. אם יבוא בנו' הבא מחר או יאחר לבוא, לא ארע. שכחתי לשאול את פיהם. ספק ספיקא הוא בידי אם ישלם לך צ"ב בעד מאמריך. הנה הוא משתמט לקחת גם מידי ספורים – הלא ראית כי בכל חדש דעקאַבר לא בא ממני פּוליטון, זולת מחר תבוא צלוחית – וגם ליאַנוואַר איננו דורש יען כי נמצא תחת ידו מה ששלחו לו בחנם. בכל זאת ככלותך לכתוב את ספורך שלחהו אלי בעגלא ובזמן קריב ואשימה עיני עליו; ואם תסכים על ידי נעשה עם צ"ב בערמה. כאשר יבוא לדרוש אלי דבר לעלהו הנדף ונתתי לו את ספורך ולא אגיד לו כי אתה הוא הכותב, כי אם אני, ואחרי קבלי מאתו מחירו וגליתי את אזנו למען יבוש מעצתו ומצרות עינו. מובן מאליו שעל הספור יהיה חתום איזה שם בדוי. בנו' הראשון לשנה הבאה יבוא מאמר ראשי ממני „והחכמה מאין תמצא". בצלוחיתי הבאה מחר ידי בעורף היזואיטים אשר בקרבנו. לפי ששמעתי מדברי ידידנו רז"ל לא ישר ספורי „המעורב בדעת" בעיניכם. ואע"פ שמצד אחר שמעתי ההפך, כי איש אחד מקיוב אשר לא ידעתיו ולא כתב אלי מעודי נתעורר לכתוב אלי ולברכני על ספורי ההוא אשר מצא חן בעיניו מאד; אבל אין ספק בידי שמשפטכם אמת, כי באמת הספור כמו שנדפס הוא קיצור ספור ארוך אשר עוד לא כליתיו וקצרתיו והכינותיו בחפזון לעטר בו את שולי המליץ. ובכלל אם בכל פעם ופעם תבקשו שיהיו המאמרים אשר יבואו ממני במליץ מן המובחרים – אל תבקשו: כי אינו דומה דבר הנעשה להמכר באטליז מדבר שנעשה להתנאות בו. מקוצר הזמן ולפעמים גם מקוצר רוח אי אפשר לסלסל בו ולהקציעו כל צרכו ויוכל היות שיצא גם בלתי מתוקן. ומי יודע אם לא תקלקל הכתיבה הזאת שהיא כמעט מלאכה ולא חכמה את עטי ואת הדרך אשר הלכתי בה עד כה. בחדש הזה קלקלתי הרבה ניר ודיו. כשלשה עלים נדפסים יבואו ממני בברך הראשון של וואָסחאָד. על המאמר האחד חתום שמי המפורש ועל השני שם בדוי: ואם לא תכירני אגלה לך הסוד לכשתחפוץ. שמעתי כי ערכת מאמר רמ"ע של פומפיאַנסקי, ומאד תכסוף נפשי לראותו – את המאמר לא את מה"ע – ואני טרם ארע אם יגיע ולמי יגיע הלם, על כן טוב תעשה אם תשלח לנו את שלך ונקראהו יחדו.

מברך אני אותך ואת שארית ביתך בשנה המתחדשת. יתן אלהים ותביא לנו שמחה ונחת בכנפיה. הסכן הסכננו לבלות את הנשף הזה, ליל התחדש השנה, בסוד בני משפחתנו יחדו בקהל עליזים בבלוב הסוחרים אשר בזה. הרבה מאות נפש אדם אנשים ונשים יועדו בערב הזה בחדרים המרוחים אשר שם חוגגים ושמחים ואוכלים ארוחת הערב יחד ויין שאַמפּאַניער ישפך כמים

לקבלת השנה ; ומי אשר לא ראה שמחת בית השואבה הזאת, לא ראה שמחה מימיו. חפצנו גם היום ללכת שמה אבל מן השמים עכבונו ועל כן נלך ונשב היום בבית בנינו. לנכדנו הקטן קניתי מנחה שני ספרים מפוארים מלאים ציורים משוחים בששר ; האחד מהם מסרתי לו ושמח עליו שמחה גדולה ואת השני החביא אביו עד אשר יגדל, כי ספר יקר הוא ויירא הוא פן יקרענו. ואספר לך מעט מתכונתו ומהלך נפשו. על הספר אשר מסרתי לו מצויר על פתח השער כלב ועליו רוכב נער קטן ואומנתו תחזיק בו לבלי יפול. מדהרות האביר הזה נפלה מצנפתו מעל ראש הרוכב עליו ארצה והוא לא ידע, גם פוזמקאותיו נטשו וירדו על קרסוליו והוא לא ידע, גם שערותיו על ראשו פרועות והוא לא ישים אל לב. את כל זה בארתי באר היטב ליעקב זה הקטן ויבין את הכל פעם אחת בכל פרטיו ודקדוקיו, וילך לספר לכל אחד ואחד את משפט הציור ופרטיו. אחרי רגעים אחדים כאשר שבו לשאול אותו את פרטי הציור – וכפי הנראה כבר היה לו לזרא לשנות הדבר כמה פעמים – עלה על לבו להתהולל מעט ובמקום אשר יאמר „Это собака“ ענה ואמר : „Это табакъ“. לשוא השתדלתי להטותו לדבר כהוגן, הוא באחת ולא ישנה „это табакъ“. אז אמרתי לו בשחוק : „Если это табакъ, то ты дуракъ“ חיש מהרה לקחו אזניו את צלצל החרוז וירקד בעגל ויחזור על כל היושבים לשנן להם את דברי בחלוף הנוסח למדבר בעדו, לאמר : Эсли это табакъ, то я дуракъ! ха, ха, ха! וכו' וכו' ויהי לנו לנחת רוח.

ידעתי כי תבין גם אתה מזה את שכלו ומעלות רוחו ויהיה לנחת גם לך אע״פ שאינו דומה שמיעה לראיה.

ועתה היה שלום ; ברך את שתי בנותיך האהובות והיה ברוך גם אתה מפי

ידידך אשר כנפשך יל״ג.

P. S. ש. לא עצר כח וישב ויכתוב אלי ; הוא דורש שאאיץ לשלוח לו את הידיעה האָפֿפֿיציעלית, ואני זה כשבועים אשר כמעט לא יצאתי מביתי ולא יכלתי לראות פני איש. תשובת המיניסטריום היתה צריכה לבוא ע״ש בתו – כי האדריסא שלה היתה רשומה על מכתב הבקשה, ואשמים בזה ילדיו הטפשים (כתיב ולא קרי) שאינם משתדלים בזה. אם עוד לא קבל הידיעה הנחוצה, הגידה נא לו שיכתוב לבתו שתלך ללשכת הסופרים אשר להמיניסטר לדרוש הדבר ולדפוק בם. ואם תספיק לי השעה בין כך וכך אשאל גם אני על מעמד הדבר. אם תתמהמה התשובה אין זה פליאה כי משרכת היא מן המיניסטר אל הגראַדאָנאַצאַלניק ומשם אל הפריסטאַוו, ובכל מקום ומקום תוכל להשאר ימים ושבועות אם אין מזכיר ומעורר.

ביום הראשון הזה לא קבל מקס ממך מכתב כפעם בפעם, והוא חושב שאבד מכתבך בדרך.

אגרת מאה ותשעים.

[להנ״ל]

ידידי מחמד עיני ומשא נפשי, תומך גורלי ומרים ראשי,
חולק עמדי חלקי וכוסי, בימי עניי ובימי משושי!

ברגע הזה הביאו לי את מכתבך אלי ממעי מכתבך אל מקס בננו ומאשר רואה אנכי כי הוגד לך את המחלה אשר עברה לפתע פתאם על נפש מיננה בתנו הנני ממהר להרגיעך ולהודיעך כי בחמלת ה׳ עלינו נגדעה קרן המחלה וזרועה נשברה וזה היום הרביעי אשר לא שבה הקדחת. על מחלת מיננה רמזתי לך במכתבי האחרון באמרי כי היה את לבנו ללכת לנשף חשק ומן השמים עכבונו. עוד במו״ש היו בנינו אצלנו שמחים ועלזי לב כפעם בפעם וממחרת היום ההוא הודיעו לי כי מיננה דואבת, ולמחרתו – כי מוטלת היא על ערשה וחליה כבד, ובבואי שמה ביום הרביעי ערב ר״ה ומקס פתח לי הדלת וארא והנה פניו זועפים, ואשאלהו ויענני: „скверно!״ ותהי עלי חתת אלהים! אבל חסדי ה׳ לא תמו ולא כלו רחמיו. באצבעו ילקנו ובידו הגדולה יושיענו; אקוה כי גם עתה לא יעזבנו ולא יטשנו, וכנשר יעיר קני ועל גוזלי (אשר הם גם גוזליך) ירחף. ואם כי לפי שעה אחרי עבור פחדתי ויראתי למיננה עוד דאגה אחרת תשחני (אשר על אדותיה אדבר לך בפעם האחרת) סמוך לבי לא יירא כי האלהים הרועה אותי מעודי ועד עתה לא יסתר פניו ממני ובעצתו ינחני בדרך אמת.

ואעזבה כרגע את ילדי בשרנו ואשיחה בילדי רוחינו. את מחברתו של רַבְּךָ ואת מאמרך אשר בה קראתי עוד בטרם בוא ספרך למקם. דבריך נאמרים בשובה ונחת והערותיך צודקות. ועוד שגיאות גדולות מאשר הזכרת נמצאו בספרו של אותו האיש אשר בא ונטל לו שם של מחבר; והנה גם אני כתבתי משפט על ספרו ומאשר מצאתי לנכון להגיד גם מקצת שבחו לא נתרצה צ״ב להדפיס מאמרי ואני לא חפצתי לשנות ובכן נשמט המשפט הזה מן הבינה בספרים אשר באה בסוף השנה שעברה. מחברתו של פופיאַנסקי הביאה לי יותר מאשר קויתי. כבכירה בראשיתה טובה היא. במאמרו על היהודים בערי מושבותיכם נמצאים דברים אחדים הראוים להשמר לדור אחרון, ואף כי לא העמיק לחקור בספרי הדתים ופקודי המלכות אשר היה מוצא בהם פקודים הרבה הנוגעים לקורות היהודים בליפלאַנד – ומעט מהם תמצא גם במאמרי על בוא היהודים לפ״ב אשר נוגע אני בהם באצבע קטנה בדרך הלוכי – בכל זאת יכבד המאמר ההוא את מקומו בספר צנום ודק כזה. הספור הנעתק מל״א

כתוב בשפת רוסיה טובה וברורה; הגידה לי אם ידעת מי הוא רייף המעתיק. בקורתך תשים הדרה על פעלו יען כי בין מאמרי החכמה ופירושי המקראות הבאים שם היא האחת שיש בה ממש ונאמרת במועצות ודעת. ומי יתן שלא תבייש זקנות המ"ע הזה את בחרותו.

לא ידעתי אם תעלה בידי לשלוח לך את הוואָסחאָד תיכף אחרי צאתו (הנה הוא יוצא בחצי החדש יאַנואַר) יען כי לא יהיה לי כפי הנראה רק עקז. אחד. מקס הוציא כסף הרבה על כתבי עתים יותר נחוצים לו ועל כן לא חתם על הוואָסחאָד; ואת האחד אשר יהיה לי בלי ספק יקרא גם הוא ויתר בני והוא גם יהיה לי לעינים בערבי מאמרי לחוברת השנית ולא אוכל שלחו מאתי. אבל את מאמרי אשר יבואו בו אשלח לך בלי ספק, כי יהיו לי מהם העתקות אחרות. ועוד היום אנכי שולח לך ע"י קרייצבאַנד באָגען אחד ממאמרי על ספרי ישראל, אע"פ שהמאמר עוד לא נשלם; למען תוכל לקרוא בו מעט מעט ולא תרבה עליך הקריאה פעם אחת.— הגידה נא לי האם שלם ישלם פופיאַנסקי לסופריו בעד עמלם ואם שִׁלם גם לך?

התקבל את המליץ מראשית השנה החדשה? אנכי בצדיה לא הזכרתים למען אראה אם יעשו זאת מעצמם. מאמרך עוד לא בא עד כה ובלי ספק יבוא בקרוב. בלי ספק הבינות כי המאמר הראשי בנו' הראשון „והחכמה מאין תמצא" ממני הוא. הֲמצא הפֿוליטון של קאַמינער חן בעיניך? בעיני טוב הוא מאד, אפס כי הוא מרבה לכרכר בכרכוריו ומפריז על המדה והוא שוכח דברי החכם כי גם דבש הרבות לא טוב. עתה ירוח לצ"ב כי יבואו פֿוליאָטוניסטים חדשים אשר אנכי פניתי הדרך לפניהם.

שלום לך ולאשר לך חזק וחזק וה' יזכנו להשמיע איש לאחיו בשורות טובות וישמחנו תחת אשר עִנָּנו עד כה.

ידידך כנפשך יל"ג.

8 יאנואר [כ' שבט תרמ"א].

אגרת מאה ותשעים ואחת.

[להנ"ל]

ידיד נפשי אשר אזכרך לרגעים, נאמן ואהוב וחביב ונחמד ונעים, בימים טובים ובימים רעים!

עברתי על פני קונטרסך אשר למשפטי עליו תיחל. מפאת פניהם ערבו עלי דבריך בכללם ככל היוצא מדלתי פיך, כי הנה ברכת ה' בעטך, ובאשר

תשים לשונך שפתותיך נוטפות מור־מור עובר אשר טעם שפת ציון עמד בו וריח הלבנון בו לא נמר . גם ספורך זה הולך במישרים כיין הטוב ורוח צח שפתנו שפוכה על פניו . על תוכנו ועל פרטיו לא אשא עוד משפטי כי למה תאמר עלי כי הנני מן המשפחה , אשר אין מראים לה חצי מלאכה . רואה אנכי כי ספורך כתוב בכונה מיוחדת (טענדענציאָז) לשום לעיני קוראיך את יחס ארבע המשפחות אשה אל אחותה היושבות במדינתך ולבכר , כאיש חכם אשר עיניו בראשו , את המשפחה שהשעה משחקת לה על פני רעותיה . ראה דבר זה חדש הוא בכתב ישראל כי עד כה לא ידובר בו בכתבי העתים העבריים..... לפנים ידענו רק שתי רשויות בנפות קור-וליפלאַנד : האשכנזים יושבי הארץ מדורות קדומים והרוסים אשר בעלום זה כמאה שנה.... עתה רואים אנחנו ארבע דעות במיטוי ובריגא..... והנה הדעה הזאת וכל תולדותיה המסתעפות ממנה חדשה היא בקרבנו , בין סופרינו וקוראינו , ואתה הוא לפי ידיעתי הראשון הנושא את דבריו עליה ובפרט ביחוסה ליושבי ארצנו , והנה אנחנו מצפים לראות מה תדבר בנו ואנה פניך מועדות , כי מראשית דבריך אשר לפני לא אוכל עוד לדעת את סוף מחשבתך . אני טרם אדע מדוע החשית מדבר בהשפט הרוסי עם הבלתי רוסי ומשכת עליך חוט של חשד בעיני החסיד ; טרם אדע מי הוא הרוסי הישן עתה ומה תכונתו ומעלליו ואם ציר אמן אתה וכונת יפה את תוארו ; טרם אדע מי האשה הצועקת כי גנבים באו לה ואם אמת בפיה או מתאנה היא ולאיזה תכלית . על כן אני אומר לך כי לעת כזאת אוכל לשפוט רק על החמר והלבנים אבל לא על תבונת הבנין .

בחמר ובלבנים יש לי להעיר על דברים קלים וקלושים אחדים . לא ישר בעיני על אשר תשפיק בילדי נכרים כמו וְכְּסַל , פלמיקה וכדומה . הקצור קצרה ידך מברוא לך למושגים האלה ניב שפתים ושמות חדשים ממקור שפת ישראל כיד רוחה הטובה עליך ויברכוך טובים על זה ? במקום המלה פלמיקה אולי יישר בעיניך לברוא שם חדש „פולמוס של סופרים" כי השם „פולימיקה" לוקחה מן השם Poleimus היוני שהוראתו מלחמה והוא הוא „פולמוס" של אספסינוס שבתלמוד . לושענדאַרמען תוכל לקרוא „אנשי מגן" או „שוטרים חלוצים" או כדומה לזה ; ולמה לך להשתמש בשם המוזר „שידים" אחרי אשר השם „יהודים" נמצא מאד , וממנו הוא לוקח . נסה נא בכחך לתקן כל אלה כי עשה תעשה וגם יכול תוכל .

ועתה הגידה לי מה חפצך לעשות במאמרך זה . צ"ב קבל יקבלנו בידיו וברגליו אבל בצע כסף לא יתן לך ובעלהו הנדף יבוא המאמר חוליות חוליות כעצמות הנפזרות לפי שאול . על כן לדעתי אין טוב לך בלתי אם לתתו אל בעל השחר , כי ממנו תוכל לקבל מספר חוברות ממאמרך זה והיה לך ברכה . בקרוב יהיה סמאָלענסקי בזה ואם תמלא את ידי ואם אראהו אקח עמו דברים בדבר הזה .

ש. אמר לי בפה לא מלא בשמכם כי הספרים אשר שלחתי לכם לא נתקבלו; ולא ידעתי לאיזה ספרים הוא מכון. לא שלחתי אליכם בלתי אם שני ספרים למיננה בתך: ספריו של לעוואַנדא Очерки прошлаго וספריו של בערנשטיין Мендель Гибборъ и Фейгеле Маггидъ; אותם שלחתי ע"י הפאָסט בשתי וערב זה כשני חדשים, וכמדומה לי שבאחד ממכתביך הודעתני כי נתקבלו, וספרים אחרים לא שלחתי. על כן הואילה ובאר לי את החידה הזאת; ואם באמת אבדו הספרים ההמה, חבל על דאבדן כי לא אוכל לחפשם ולחקור אחריהם.

כפי שאמר לי ה' לנדוי בריגא נמצאו שלשה עקז. וואָסחאָד והאחד מהם בביתו של ה' שליט הקרוב אליך, ובלי ספק תקחוהו משם, ועל כן אינני שולחו לכם.

אחדים משירי נעתקו לל' רוסיה ויבואו בקרוב בדפוס. את האחד מהם אנכי מעתיק ושולח בזה למנחת זכרון למיננה בתך למען תשוררהו בלילה אל נוגה הירח ותזכור על ידו את המשורר. הנה הוא (השיר ולא המשורר) כתוב במשקל שירו של לערמאָנטאָף спи младенецъ ובנגינתו ינוגן.

כל ימי החרף קבענו לנו מוצאי שבת לכנופיא בביתנו כאשר ידעת, ומיום שנפלה מיננה בתנו למשכב סוגר ביתנו ושבתו שבתותינו; וביום השבת העבר שבנו לקבל את מיודעינו ומכירינו וגם מקם בא בתוך הבאים. וזה לך האות כי מיננה קמה ושבה לאיתנה אף אם עודנה לא תעזוב את קירות ביתה. אתמול נקראנו כלנו לאכול אתם לחם בצהרים וגם יעקב הקטן ישב אתנו אל השלחן בפעם הראשונה וכשמזגו לו המרק במשרת וצוו עליו להכות עד אשר יצטנו אמר: "Не хватаетъ терпѣнья„

הבָּרְן (ככתבך, לא הבלתי כי אם השידי) מלא את ידי להורות לבנו השני בן שמונה עשרה שנה אבל לא נקב משכורתי, וזה כשלשה חדשים אשר אנכי מורה אותו שלש פעמים בשבוע והוא מלין פעולתי אתו ואין קול ואין כסף ולא ידעתי מה תהיה משכורתי וגם אם יש לי תקוה אחרת ממנו זולת זה, כי בכל הזמן הזה לא ראיתיו אף לא אשתדל לראותו ולדבר בו עד עת מצוא. לפי שעה תתן לי עבודת הסופרים די ספוקי ושמח אנכי בחלקי, ואם יפסק הצנור הזה אז אבקש לי עבודה אחרת. בין כה וכה טוב לי כי עומד אנכי ברשות עצמי ואינני תולה בדעת אחרים.

היה טוב ושמח שְׁלֵם וצולח כנפשך שבעך וכנפש רעך אשר כנפשך

יל"ג.

ג' פעברואר 1881 ט"ז אד"ר, [תרמ"א].

אגרת מאה ותשעים ושתים.

ידידי!

אחרי אשר גם היום לא בא איש ממך אלי וגם על מכתבי ששלחתי אתמול ע"י ש. לא מצאתי מענה לבי נוקפי פן קרך אסון ח"ו, ועו"כ הנני שולח לשאל בשלומך ולבקשך אם שלום לך ואין מעצור להשיב לי את הסך חמש מאות רו"כ אשר נתתי לך ג"ח, כי נחוצים המה לי מאד, ואשאר כל הערב בביתי לחכות להשובתך.

יל"ג.

15 פעברואר 1881 תרמ"א [כ"ח אד"ר].

אגרת מאה ותשעים ושלש.

יום א' 15 מאָרץ 1881. כ"ו ואדר תרמ"א.

[להזק"ן]

ידידי ארך אפים וגדל כח המחכה לתשובתי, מכסה פשעי ומבקש אהבתי!

על מכתבך השני עניתיך בדפוס, ובלי ספק כבר ראית דברי ודנתני לכף זכות. על הראשון לא עניתיך מעצלות ומשפלות ידים והנה זה בא השלישי ויטפח על פני. אשמח כי מצאו מאמרי האחרונים בהמליץ חן בעיני אדם מבין יודע כמוך; ואלו הייתי עניו ושפל רוח כאותו תנא הייתי מניח ידי על כרשי ואומר: „שישו בני מעי, ספקות שבכם כך ודאיות שבכם עאכ"ו". הצדקה אתך שהמאמרים האלה הם יוצאי חפזון, ועל כן שולח בם רזון ואבד חזון; ואולם למה זכרת את „ימי הפורים" ולא את המאמרים הטובים ממנו „משפטי לאור עמים" „בהדרי הוצא" „והחכמה מאין תמצא"? והנה ידוע תדע כי המלך הטפש היה ראוי להיות ארוך ונעשה גוץ כדי שיתכנס בפעם אחת למטתו של המליץ שהיא מעין מטתם של אנשי סדום. את מאמרך לא מסרתי עוד לסמאָלענסקי ולא אמסרנו עוד ואשיבנו לך

כפקודתך. את דעתי על מטרתך בשיחתך הלא כבר גליתי לך במכתבי הקודם כי העבר תעביר לפני קוראיך מראה חדש ממראות החיים, את מריבת מפלגות העם בארצך; וראה הקורא באספקלריא המאירה שלך את העצמים בבטן המלאה, איכה יתרוצצו הבנים בקרבה ויד יעקב אוחזת בעקב עשו אחיו. ואם כי עצם הדבר איננו נוגע בעצמנו ובבשרנו, הלא איננו רחוק מגבול ישראל, למשל, מן ההר „פאָפּאָקאָ-טעפעטל" או „איצטאַקי הואַטל" (סלח נא לי אם תקהה את שניך, כי לא בי האשם) אשר רבנו שולמאַנן נושא עליהם „תועפות תלפיות מדברו" בספרו החדש „בית האסף" (ווילנא, תרמ"א, אשר אותו תוכל אם תחפוץ לשים למפגע לך בבקורתך אשר אתה מבקש)! קיבתה של ספרת ישראל כקיבת בת היענה, הכל מוכן לסעודה; הבל — אפילו זכוכית. וכל תקפו של ענין תלוי בזה איכה תבשל המבשלת את נזיד הזכוכית. ואתה, ידעתי, כי מבשל אמן אתה ובלשונך מבורכת ה' תשפוך על נזידך רוח חן ותחנונים ותתקנהו כל צרכו ויהיה מצטמק ויפה לו ויאכלוהו בני ישראל ויהיה נבלע באבריהם.

היום אכלתי לחם בבית בנינו ונכדנו יעקב הקטן יושב על ברכי; ופתאֹם נכנסה בו רוח תזזית ויקרע באגרוף רשע את בתי העינים מעל חוטמי וישאל: „אבי זקני, הרואה אתה עתה?" את התנך יעקב הגדול עוד לא ראיתי אבל מחר הוא אוכל לחם אתנו בצהרים. בפי מקסים שמתי דברים אחדים אליך כי עוד הייתי מתעצל לכתוב אליך היום, אבל בשובי מצאתי את מכתבך השלישי ויהי לי כדרבן בצדי. המחברת השלישית מן „יעוור. זאפיסקי" עוד לא נתקבלה; ואתה לא הגיד לנו אם תקרא את הוואָסחאָד כסדרו, כי יש עם לבב מאקסים להוציא עשרה רו"כ מכיסו ולהעניקהו לך. תסלח לי מיננה בתך היקרה כי לא אעצור כח היום לשוחח בה ולהשיב על דבריה הנעימים; חבלי שנה נופלים על עיני, נפעמתי ולא אבין לדבר כן. למועד הזון. שמעתי עליך אומרים כי בוא תבוא אלינו בקיץ הבא, ובלי ספק תבוא גם היא אתך; ואז אשלם לה את כל חובותי. ערבני נא עמה!

בשבוע הזה עלה זכרוני לפני בַּרֲנֵנו ויקרא לי לבוא לפניו. בבואי קבלני בסבר פנים יפות ויאמר לי כי באסיפת פרנסי העדה עלה זכרוני לפניהם למלא את ידי לכתוב: א) כתובת קצרה על זר הפרחים אשר הם מניחים על ארונו של הקיסר, ב) מכתב תנחומי אבלים להקיסר החדש, ג) שירה חדשה ליום הבא בהנתן כתר מלכות בראשו.... השתדלתי להשתמט מיד הברון ולא הבטחתי לו למלאות את אשר שאל. „למה זה תבחרו בי לכתוב האדריססא? „שאלתיו", המבלי אין סופרים בלשון המדינה בקרבנו אשר קטנם עבה ממתני?" — אינני חפץ שתהיה האדריססא כתובה במבטאים המורגלים שדשו בם רבים כי אם שתהיה רוח עמנו נוססה בה, וטעם תורת ישראל עומדת בקרבה, ענה לי. „צר לי מאֹד, אדוני, הוספתי ואומר, כי תקבל עליך להיות סרסור ביני ובין הפרנסים. קשה עלי להשיב פניך ריקם אבל

אינני יודע אם אעצור כח למלאת את אשר תטול עלי..... בדברים האלה יצאתי מפניו; ובלבי גמרתי לבלי אכתוב. אבל ביום ההוא אחר חצות קבלתי מאתו טילעגרממא ובה יקראני לבוא אליו לעת ערב בשעה השמינית. ראיתי כי האנשים האלה בוש לא יבושו והכלם לא ידעו ונמלכתי לעבור על מדותי; הכינותי את הכתובת לזר הפרחים ואת פתשגן האדריססא ובאתי לעת ערב לביתו ומצאתי שם יושבים אנשים אחדים ואותו לא מצאתי. שמתי לפניהם את אשר ערכתי ויצאתי מעם פניהם; ועד עתה לא אדע אם קבלו את דברי או לא. זר הפרחים הונח על הארון ביום הששי העבר, והאדריססא עוד לא הובאה לפני הקיסר. ועתה לעצתך אעמוד אם אכתוב להם את השירה אשר הם מבקשים או לענות להם כמו שענה יצחק להפלשתים ויפתח לבני גלעד?

בשבתי באספתם שמו קטורה באפי ור' צבי הירש ראַבינאָוויטש אמר לי כי מתעתדים לחג את שנת מלאת כ"ה שנה למיום היותי סופר ומשורר בישראל (ספרי אדו"ם יצא בשנת תרי"ז 1856 וביום 8 אָקטאָבר שנה זו תכלינה כ"ה שנים). ע"ז עניתי ואמרתי לו כי לדעתי טוב טוב לו לחדול ממחשבתו זאת, לפי שרבים יהיו מתנגדים לחפצו זה; אבל הנני נותן לו רשות לכבד את יום מלאת כ"ה שנה אחרי מותי, ואז אקוה לא ימצא מתנגדים רבים בדבר. — ועתה הנה שמעתי כי אינם מסיחים דעתם מן הדבר הזה, וגמרו להוציא את שירי בהוצאה שניה ולהעתיק מהם ללשון רוססיא את אשר יעתיקו. אפס כי קוץ קטן מוטל באליה זאת כי שמו לעסקן בדבר את הג. הידוע לך ואני אין נפשי אל האיש הזה.

שלום לך; תקפה עלי שנתי, והנני עולה על מטתי, ואתה קבל את ברכתי וערובת אהבתי, ואהוב גם אתה את אוהבך בכל לבו את

יל"ג.

ה' אברהם קופערניק יושב בזה בעת, ובמו"ש העבר היה אצלי והרבה דברנו עמו גם על אדותיך.

אגרת מאה ותשעים וארבע.

ספ"ב 16 מאָרץ 1881 [תרמ"א כ"ז ואדר].

[לה' מ. גאָרדאָן].

ידידי היקר!

ברגע הזה בא לידי מכתבך מן 12 דנא. ספרך*) מכורך וכלול בהדרו מונח על השלחן לפני, מחר יצאו כל הספרים מת"י הכורך ובסוף השבוע הזה או בראשית השבוע הבא אשלחם לך. מה שאמרת בהערתך שהשור נכלל במצות „ואהבת לרעך" לדעתי איננו מעות, שהרי סמכת בדברי חז"ל: „רעך רעך, אם אינו ענין לאדם תנהו ענין לשור"; ואם מעות הוא אין עוד לתקון, לפי שאי אפשר עתה להעביר דיו וקנקנתום על כל הספרים שהם אלף במספר, וגם דאגתך היא דאגת שוא, כי איש אל ירב בך ואל יוכח איש אותך בדבר הזה. אלו היית קורא לאדם שור היה יורד עמך לחייך עכשיו שאתה קורא לשור אדם — מי יתבעך לדין בשביל זה?

ידידנו ה' קופערניק היה בביתי פעמים; במו"ש העבר עשה עמנו כל הערב, וגם אני הייתי אצלו ועוד אקוה לראות את פניו, כי יקר האיש ונכבד וחברתו נעימה לי מאד. מאה רו"כ מסר לי, אבל לפי השערתו לא תעלינה הוצאות הדפסת ספרך לסך זה. לאחר גמר הכריכה ביום המחרת או ביום הרביעי אקח חשבון פרטי מביהד"פ ואז אדע כמה תעלה ההדפסה, ואשלים החשבון עם ה' קופערניק, והיה הנותר בידי אמסור לו ואם יחסר אקח מידו על חשבונך. הנני כותב את הטורים האלה בחפזון למען הרגיעך ואתה שלום. והנני ידידך לנצח

יל"ג.

אגרת מאה ותשעים וחמש.

[להזק"ן]

ידידי האהוב כנפשי, כבודי ומרים ראשי!

בפי חתנך המוכ"ז אשר בו אתקנא, על כי הולך הוא אליך לשאול קושיות „מה נשתנה", שמתי פרטי דברי תשובתי על מכתבך האחרון ועל

*) זה ס' „תפארת בנים" שנדפס בפ"ב בהשגחתו של יל"ג והגהתו ובכספו של קופערניק וזהו פשר כל המו"מ שבמכתב הזה ושלאחריו. העורך.

תנואותיך עלי. ע"פ מקרה היה הוא בביתי בבוא מ. לדון ב' על הודעתי הגלויה כנגדו. והנה הוא, מ., אומר כי הלבנתי פניו ברבים והרגתיו באמרי פי ואתה אומר כי נכנסתי עמו שלא כדין לפנים משורת הדין והנך תובע את עלבוני מידי; ואני מה אעשה לנפשי להנצל מכף שניכם?

אמש היו אצלי חמשה אנשים מנכבדי ישראל אשר בזה ור' אהרן קויפמאַנן בראשם והודיעו לי אָפּפּיציעל את המחשבה אשר הם חושבים להוציא בדפוס את קבוצת כל שירי וספורי אשר כתבתי עד כה, וקראו באזני את הפרטי כל אשר כתבו וחתמו בדבר הזה. משערים הם כי כל ההוצאה תעלה לשבעים באָגען נדפסים, ותודפס בשלשה כרכים ובשתי תמונות: בתמונה מהודרת על נייר וועלין ובתכריך זהב וארגמן ודמות תבניתי חרות על הלוח בראשו ותמכר במחיר עשרה רו"כ במספר חמש מאות עקז. ותשלח לכל עשירי עמנו נטילי הכסף; ובתמונה השנית במספר 2500 עקז. תמכר במקח ג' רו"כ לכל המון בית ישראל. וסוכנים ימנו להם בכל גבול ישראל ובכל הערים הגדולות באירופא ובאַמיריקא כדי להפיץ הספר ביעקב במשך שנה אחת; והספרים יהיו מוכנים בדפוס ליום 8 אָקטאָבר שנה זאת שהוא יום צאת לאור לפני כ"ה שנים ספרי אדו"ם. לי ישלמו בעד כל באָגען חמשים רו"כ; ומכסף הפדיון הנותר אחרי נכיון ההוצאות יקבעו פרעמיע לכל הכותב ספר טוב שבספרים, בשירים או במליצה בל' עבר. הפרעמיע ההיא תקרא על שמי וכל זמן שאהיה בחיים אנכי אהיה השופט איזה ספר לקרב ואיזה לרחק. זה הוא חלום האנשים האלה בקצרה; ומה יהיה פתרונו ימים הבאים יודיעו. הספרים יהיו נדפסים בוויען תחת יד סמאָלענסקי והוא מתחייב להדרם בכל פאר. בטרם יאסף הכסף ה' קויפמאַנן נותן את כל צרכי הדפוס מכיסו. ולפי שמוציאי ספרי דורשים שאדפים גם את ספורי הנדחים בהמליץ על כן יהיה כדבר בעתו אם תספר לפני את דברי גנותם אשר אמרת.

שולח אנכי לך בזה מחברת אחת אשר הוציא זה לא כביר פה תחת ידי ידידנו מימי נעורינו מיכל גאָרדאָן. הנני אץ לצאת ומקצר דברי, כי הלא יעקב איש תם ימלא את שתי אזניך על כל גדותיהן בספוריו על אדותינו. ושלום לך ולבנותיך היקרות כחפץ ידיד כלכם באמת ובתמים

יל"ג.

30 מאַרץ 1881, ספ"ב [י"ב ניסן תרמ"א].

אגרת מאה ותשעים ושש.

ספ"ב 22 אפריל 81 [ה' אייר, תרמ"א].

[להנ"ל].

ידידי!

ה' פקד את שרה פייגא ותהר ותלד את ספרה אשר כתבה. זה בעשרת ימים קבלתיו ועברתי עליו, ורצופה בזה תשובתי אליה ובטוחך תגיענה לידה כשתבוא אליך, כי כן בקשתני. בחוברת „וואסחאָד" לחדש אפריל אשר יצא בשבוע הבא יהיה נדפס משפטי על הספר הזה. לתועלת המחברת תשתדל שתקרא או שיקראו לפניה את הכתוב שם אולי תשמע עצה ותקח מוסר, ולתועלתי לא תגיד לה כי אני הוא הכותב, לפי שבספרה יצא לא כלו זכאי בדין ופן ירע בעיניה כי סוף סוף אשה היא ודעתה בלי ספק קלה ונוחה לכעוס.

את מכתבי האחרון שלחתי לך ביד יעקב התנך ובלי ספק מסרת גם את תשובתך אלי לידו ובבואו עוד הפעם לפ"ב ימסרנה לי.

דבר הוצאת כל ספרי יקום ויצא. ביום הראשון העבר נקראתי גם אני לישיבתם ושם עשו חוזה עם סמאָלענסקי וכבר כתב הוא לוויען להכין הנייר, וכבר מסרו לידו חמש מאות רו"כ דמי קדימה. ואף כי אני טרם ארע מתי אבוא על שכרי כי לימים רבים ולעתים רחוקות הם מנבאים. לכשיבקע הנאד אשתה יין ולכשימכרו הספרים אקח את חלקי. בכל זאת אשמח שמחה גדולה על הדבר הזה וזה לי האות כי יקיץ עמנו לתחיה בחחלו לכבד את סופריו ואת שפתו העבריה. לא דמיתי ולא עלה על לבי כזה מעולם!

עוסק אנכי כעת בסדור השירים והספרים, כי בעוד עשרת ימים ישוב סמאלענסקי אל עירו ואתנם על ידו. ומי יתן לי בקרבתי איש נבון וחכם אוהב ורע כמוך והיה לי לישועה בעצתו ובטוב טעמו מה לקרב ומה להרחיק, מה להקדים ומה לאחר. וזה שם הספר אשר אקרא לו:

„כל כתבי

יהודה ליב גאָרדאָן

מתֻקנים וממֻלאים בידי המחבר,

נדפסים באגדה אחת ע"י חברת אנשים הרוצים בשפת עבר ואת ספריה יהוננו לפי מלאת למחבר עשרים וחמש שנה מיום היותו לסופר בישראל (תרי"ז — תרמ"ב)

בשנת: אשירה לאדני בחיי."

לי ולביתי ולילדינו ולביתם שלום. כבר שמעת כי צלחה בידי מאקס בננו למצוא מקום נאמן ומקור קבוע לפרנסתו, והוקל מעליו טרחו ומשאו. ומה

אמר ומה אדבר לך על דבר בננו הקטן, בכור שטן זה, אשר אמש שעשעתיו על ברכי שעות אחדות ולא שבעתי מטובו ויפיו ומרחב לבו ובינתו!? לו יכלתי לשית אותו בתֻמו ובצביונו נוספות על ספרי והיה הדרו על פעלי וראו כל בשר יחדו כי כל שירי כאַין נגד פרח לבנון זה וכל צפיעי בת שירתי כעשן יכלו למאור פני צאצאי בת בטני.

הודיעני בבירור באיזה חדש ובאיזה יום, אתה אומר לבוא הלם; ועד כה היה שלום.

ידידך ואוהבך יל"ג.

את הואָפיסקי לאַפריל לא ראיתי. הבאו גם שם דבריך?

אגרת מאה ותשעים ושבע.

ר"ח מאי 81 [י"ד אייר תרמ"א].

[להנ"ל]

ידידי!

מוצא אני את דבריך טובים ונכחים, אף כי אינם נשגבים. הנך נותן ציור שלם ומעביר על פנינו בדמותה כצלמה אחת מן התמונות העולות כצללים בקרב עמנו; ואוי לנו כי הצללים האלה רבו עד אשר היו לענן כבד ויכסו את עין הארץ. כחפצך עשיתי והתויתי בעט עפרת על המקומות הראוים לדעתי לתקון. בסוף השיר, לדעתי, צריך להוסיף ב' שורות כדי לשכלל הרעיון. חזק וחזק כי ברכה בך.

יל"ג.

P. S. מכתבך קבלתי היום ובל"ם רשמת בטעות מאַרט במקום אַפריל.

אגרת מאה ותשעים ושמונה.

מוש"ק 2 מאי 81, ספ"ב [ט"ו אייר תרמ"א].

[להנ"ל]

ידידי ורעי!

צדיק אתה בדברך משפטים אתי על קצר כח סבלי וכל שרש חטאתי היא אהבתי אליך ותשוקתי לשמוע את קולך מדבר אלי, כי קולך ערב ומדברך נאוה. ואתה כרחום סלח לי.

השודדים בצהרים אשר קמו על היהודים ביעליסאַוועטגראַד ובבנותיה ובקיוב ובבנותיה – שדוני גם אותי. המחשבה אשר חשבו המשכילים בזה על ספרי ועל פעל כפי כפי הנראה לא תקום ולא תהיה עתה; וגם אני כמוהם אחשובה: העת לנו עתה לרעות בגנים וללקוט שושנים בעת אשר משכנות יעקב חוח ירשם, קימוש באהליהם? העת עתה להעיר הנבל וכנור בעת אשר בתים רבים חרבים ומשפחות אין מספר רֻששו והֻמכו והגיעו עד ככר לחם? לא ידעתי איך יפל הדבר אחרי אשר כבר נתנו על יד המדפים דמי קדימה חמש מאות רו"כ וכמדומה לי שהוא כבר הודיע לוויען להכין נייר חדש לרגל המלאכה אשר לפניו. בקרוב יודע הדבר אל נכון בשוב סמאָלענסקי ממאָסקוי. מי החכם והיה יכל לראות מראש כי שַׁמה ושערוריה כזאת תעשה בימינו! גם בעירנו מעבירים קול כי המון העם מתנשאים לקצות ביהודים; אף התפארו כי ביום אתמול יהיה האות הזה, אבל יום אתמול עבר ואין מחריד. וכפי הנראה היו כעין רגלים לשמועה הזאת, כי שר העיר באַראַנאָוו שלח להבאַראָן גנצבורג אחד מפקידי הפאָליציי ושלשה שוטרים עמו לשמור את בית גנזכיו ולא קבל, באמרו כי איננו ראה חובה וסכנה לעצמו יותר משאר היהודים יושבי עיר המלוכה. ואף כי אין לפחוד ולדאוג בעירנו מפגעים רעים כאלה כי שרי הממשלה הרוממה יושבים בה והעיר מלאה שוטרים ואנשי חיל מפה לפה והיהודים יושבים בה מפזרים ומפרדים זה בכה וזה בכה ואינם צפופים במקום אחד כבערי המדינה, בכל זאת השמועות ממרחק ידכאו נפש כל חי ורוח כל בשר איש ומביאות לנו אפר תחת פאר ורוח כהה תחת שמן ששון. הלא טוב לכם שבתכם בתוך לטושיך ובַרְאניך אשר בקרבם לא יעלה ולא יהיה כדבר המגֹאל והנבזה הזה.

בין כה וכה נטיתי ידי על כל כתבי ושירי ואזנתים ותקנתים ושניתי פניהם. כי תראה עתה את „אהבת דוד ומיכל" לא תכיר מראהו וכי תמצא בחוץ משלי יהודה כמו זרים יחשבו לך. אמת כי אם תופר עצת מאהבי יהיה וי לי לחסרון כים, אבל התועלת הרוחנית אשר יצאה לי מזה במקומה עומדת.

כי הגידו היום כי מכירים הם את פעלי ופרי כפי יקר בעיני עמי, ואם כן לא לריק יגעתי לא לתהו והבל כחי כליתי ואולי יראה עוד פעלם עלי באחרית הימים וחפצם הטוב על בני.

האיש ש., אשר זה כמה פעמים דרשת אחריו ואנכי שכחתי להודיעך על אדותיו, גוע ברעב ובחסר כל, כי אבירי הלב לא ישימו לב אליו ולא תחוס עליו עין לחמלה עליו ולספחהו אל אחת הכהונות לאכול פת לחם. בצוק עתיו אלה קמה עליו עוד רעה אחרת בביתו: בתו הבכירה, כבת עשרים ועוד, מעצר רעה ויגון לא עצרה כח ותמר דתה כי לא נתנוה לשבת בעיר כבת ישראל. דם הנפש הנקיה הזאת על ראש הרשעים ההם יחול!

. . . .

יותר ממני ניזוק מן השערוריות ידידנו סירקין. שנתים ימים חכה העלוב הזה למצוא לו מקום לפרנסתו ולפני חדש ימים נפתח לו מקור להיות מנהל באחת החברות החדשות שנתיסדה עתה לאחריות הנכסים במאסקוי, ועתה נוסדו יחד מיסדי החברה וגמרו כי אי אפשר להפקיד הדבר בידי יהודי פן יאמרו הרוסים איש יהודי מושל בנו. ובכן נשארה תקותו מעל.

היה שלום ידידי וחביבי; מהרה וכלה מלאכתך בבית ספרך וחושה הלם לזרועות ילדיך המחכים לך ולזרעות אוהבך בלו"נ

יל"ג.

אגרת מאה ותשעים ותשע.

ספ"ב 31 מאי 1881, [תרמ"א, ט"ו סיון].

רעי וידידי מ"ג!

מכתבך אשר תאמר כי שלחת אלי ביום י"ג ניסן לא הגיע לידי וע"כ לא אדע את הדבר אשר על אדותיו שאלתני, שוב נא שאל שנית ואת הדבר אשר ישים אלהים בלבי אותו אענך.

ובראותי כי מחשה אתה ושתיקתך נמשכת לשבועות וחדשים, דאגתי לך ואשאל על אדותך את פי ידידנו הנכבד הרא"א קופערניק והוא הרגיעני אז לאמר, כי שלום לך, אפס כי „איש וזר" אתה ע"כ דבריך חדלו מבוא, ועתה נהפך הדבר, כי לא זרות אתך, כי אם באמת השיגוך נדודים ורגז בכל המון בית ישראל אשר להם נשבר לבנו בקרבנו, רחפו כל עצמותינו.

לא אזכור איכה היה כתוב בסוף ההערה בצד 22, אבל אזכור כי הדברים היו בלתי מבוררים ובלתי מובנים היטב. עיקר כונתך שבסה"ק „אמונה" הוראתה „טרייע" ואח"כ נתן לה המושג „גלויבע" וזה גם כונתי בתקוני

ולא ידעתי ולא אדע גם עתה לתקן באופן אחר, כי לא ישר בעיני להגביל את מושג האמונה המופשטת בשם עקרי הדת, כי זה לחוד וזה לחוד. והנה כדי לסתור דברי אתה מביא במכתבך מאמר חז"ל „פסקו אנשי אמונה", שהוא לדעתך מסוג השני, ובהערתך בעצמך אתה מביא את המאמר הזה ומיחסו אל הסוג הראשון. ואולם שבתי וראה כי מערבב אתה מושג דת עם מושג אמונה ועי"כ לא נבין איש שפת רעהו. הנך אומר „האמונה הם עקרי הדת אשר בם תלוי עיקר השנוי בין דת ודת" וזה ללא אמת. האמונה היא דבר המסור אל הלב, והדת – אל האברים. יש אמונת ישראל ואמונת נוצרים, לפי שהם שונים ביסודם ובעקרם, ויש דת משה וישראל, שאמונה אחת היא ודתיהם שונות. דו"ק ותשכח, כי לא אוכל להאריך ולברר דברי לעת כזאת שאינני מיפנה מכל צד. בשאר השגיאות שמצאת הצדקה אתך. ואני מבקש ממך מחילה וסליחה וכפרה בעדי ובעד המגיה ובעד המסדרים. אם תחפוץ אדפיס לוח הטעות קטן ותדבקנו בסוף החוברת, ו„לא תשים דמים בביתך" „ולפני עור לא תתן מכשול" ולא תוציא מת"י ספר בלתי מוגה.

ידידנו קאפלאן יבא אלינו מחר לשבת אתנו כל ימי הקיץ, ואת אשר תדבר באזניו במשך הימים ההם יראה בעיניו ויקראם מעל הספר לפני. לא אדע על איזה ממשפטי על ספרך אתה מכון, כי גם ב„המליץ" גם בהוואסחאד הזכרתיו לשבח ואתה אומר „משפטך" בל' יחיד, ומי יתן והביא לך השבח הזה תועלת של ממש וראית ברכה במעשה ידך זה.

והנני ידידך דו"ש וטובתך כל הימים יל"ג.

אגרת מאתים.

ידידי הצעיר לימים והזקן בחכמת חכמים, מבקש אמת והולך תמים, יהלימך האל ותהיה לפניו לארך ימים, יעקב מזא"ה נ"י.

ממהר אנכי להשיב לך על מכתבך אשר הגיע לידי ברגע הזה לבלי החלות את לבך החולה בתוחלת ממושכה. המו מעי לך ותאחזני שער בשמעי את השמועה הרעה כי חלית ולקית בריאתך עד כי נאנסת לעזוב את הגמנזיום אשר באת בו עד מחלקותו האחרונה. ואני בבואך לפני במכתבך זה כישנתים וראיתי כי ברכה בך חמדתיך בלבי ונשאתי את נפשי לימים הקרובים לבוא כי תבוא אולי הלֹם לבית החכמה וראיתיך פנים בפנים ועתה צר לי לשמוע כי היתה בך יד ה'. ועתה אתה ידידי הצעיר לך באשר תלך כי שלחך ה', והוא יהיה רופאך כי הוא יכאיב ויחבש, ואני תפלה כי יחזק

בחך ויחליץ עצמותיך וינחך דרך האמת אל המנוחה ואל הנחלה בחיים, כי בשבעה דרכים ירדוף האדם אחרי הצלחתו וה׳ יכין צעדו.

אם לאיטליא ולפאדוא אתה הולך לא ידעתי מדוע יעצוך רופאיך ומוריך לבוא בבי״ס הרבנים ולא באוניווערזיטאֶט? סוף סוף את בקשתך אשר תבקש ממני לא אוכל למלאת כי לא ידעתי פרטי דבר בי״ס הרבנים ההוא ואם עודנו עומד על תלו; וגם את מלאכותך אל ועד חברת ההשכלה לא אוכל לקבל עלי כי זה שנתים ימים אשר אינני מנהל עוד את עסקי החברה ההיא ואין לי מגע ומשא עם הועד; ואיעצך לפנות בבקשתך אל הד״ר הרכבי, אשר הוא עתה מזכיר הועד, והוא יודיעך את אשר תבקש. הנה כתובתו רצופה בזה למטה.

יהי נועם ה׳ עליך וישלח לך רפואה שלמה ויגיעך למחוז חפציך; ובין כה וכה אבקשך להודיעני לעת מצוא את אשר האלהים עושה עמך כי יקרת נפשך בעיני

ידידך המוקירך מבלי הבירך יל״ג

יועש״ק 19 יוני 81, ספ״ב [ד׳ תמוז תרמ״א].

אגרת מאתים ואחת.

כבוד המשורר והסופר המהיר, המשכיל המזהיר כיום בהיר,
ר׳ מנחם מענדיל דאליצקי בביאלעסטאק העיר,
אבנהו ולא ידעתיהו אם זקן הוא לימים או צעיר, אם איש
חלק או איש שעיר, אם דש הוא עברות בעקביו או במצות
זהיר, אם כה וכה אלהים נרו יאיר ובנירו יעיר!

במכתבך מיום 28 פעברואר אשר קבלתי בלי ספק במועדו קרה מה שלא קרה לי בימי חיי בשום מכתב: שכחתי מענות עליו, וזה הדבר: שואל אתה מעמדי לקרוא את שירך „לקוי שני המאורות״ ולהגיד לך דעתי עליו, ואני אמנם כבר קראתי את שירך בשנת 1877 בצאתו למקוטעין בהשחר, ובב״ז הפצתי לקרא אותו שנית למען יהיה משפטי עליו שלם, ואמרתי לכשאפנה אקראהו שנית ואשיבך דברים כאשר יעלו על לבי, ולא פניתי לקרא את שירך ובין כה נתערב מכתבך בין שאר מכתבים, והיום במששי בשלחן הסופרים אשר לפני נפל לידי במקרה, ראיתי המכתב ונזכרתי מעשה, ואתה כרחום סלח לי על משוגתי זאת ואל תחשבני לתלמיד חכם ששגגתו עולה זדון.

עוד מקריאתי הראשונה אנכי זוכר כי שירך מצא חן בעיני והנאני מאד, וכן שמעתי אחרי כן גם דעת אחרים כי עלה השיר הזה לרצון לפניהם ורק באחת האשמתיך שהעתרת עלינו יותר מכשיעור במבטאים המוניים ובסגנון הפשוט שמעוטו יפה ורבויו קשה, ועי"ז הקדרת מעט את זהר בת שירתך היפה והמעננה אשר בהיותה צעירה לימים נאה לה ללבש מחלצות ותפארת שפת ציון הטהורה; ואל תלמד ממני שבת שירתי ככר בלתה ובאה בימים וחדל להיות לה ארח כבנות השירה „וכל טנופת לא יטנפוה". ואולם הנני מקדים שגם משפטי זה איננו משפט חרוץ, לפי שכותב אנכי על פי הזכרון — כי עד כה לא שבתי לקרוא את שירך שנית — וכח זכרוני עתה איננו ככחו אז, כי נייר מחוק הוא והרשימות שבו מטושטשות מעט. אפס כי בראותי את עותתי נגדך לא דחיתי עוד את תשובתי עד שובי לקרוא את שירך, ועל כן יהי נא משפטי זה בעיניך כאלו לא הוצאתיו.

את שירי „שני יוסף בן שמעון" אשר לשלומו ולסופו אתה דורש כתבתי לפני ארבע שנים, ושלחתי את שלשת פרקיו הראשונים לבעל השחר והיו מונחים תחת ידו שתי שנים תמימות עד אשר התעורר להדפיסם, ובין כה וכה קרה לי מקרה בלתי טהור אשר שסע את בת שירתי בכנפיה ולא הוסיפה עוד להמריא במרום ימים רבים וכן נשאר השיר ההוא בלתי נשלם עד היום. בראשית ימי הקיץ הזה חברו יחד מספר אנשים מוקירי שפת עבר ומכירי ויאמרו להוציא בדפוס שנית את כל שירי אשר הולדתי בחטא לזכר חצי יובל שנים אשר ימלא בשנה הזאת למיום היותי סופר בישראל, אבל המכות אשר הכו אחינו בני ישראל בנפות הנגב בארצנו, הכו לרסיסים גם את המגדל הפורח באויר הזה והפר את עצת האנשים ההושבים עלי טובה, ואלו באה ונתקימה מחשבתם, הייתי משלים גם את שירי „שני יוסף בן שמעון" ושם אותו בין יתר שירי, אבל עתה רפו ידי מלעסוק בו בראותי כי לא מסתיעא מ־תא. וכשם שלא קבלתי שכר על הדרישה כך לא יאבד שכרי בשביל הפרישה.

ואתה אם תשא את עוני וסלחת למשוגתי ושוב תשוב לדבר בי, ידע תדע כי ערבה עלי שירתך, כי רואה אנכי כי ברכה בך והנך בעיני בכלל „בנינו' הנקראים „בונינו" ואם תשוב לכתוב בי, הודיעני מדת ימיך מה היא, ובמה אתה עוסק, אם יש לך איזה משלוח יד מעמד או פרקמטיא, או אם ח"ו אינך רק סופר ומשורר וממנו פריך נמצא, ה' יצילך מזה.

והנני המכבדך ומוקירך מבלי הבירך והחפץ שירבו כמותך בישראל.

יל"ג.

7 אויגוסט 1881, [כ"ב תמוז תרמ"א].

לוח הטעיות והתקונים לכרך ראשון.

חלק א׳.

עמוד	שורה מלמעלה	שורה מלמטה	טעות	לתקון.
I	—	12	ולרות	ולרית
IV	—	1	בסוף	בראש
5	3	—	ט׳ מרחשון שנת „ברכה וישועה"	ט"ו מרחשון שנת „ברכה וישׁעה"
6	8	—	ונקל	וקל
"	—	12	עלי	אלי
7	—	13	האחרונים	האחרונות
"	—	4	[וַהֲקַל]	[וְהָקֵל]
11	8	—	ושחד	ושׂחד
13	—	5	ורות	ורית
14	14	—	כי	כן
15	10	—	הקושיה	הקושיא
19	—	8	והוקל	[וְהָקֵל]
24	—	10	לפניו לפנים	לפני ולפנים
34	13	—	תקונותי	תקנותי
"	14	—		
41	18	—	(תרי"ח) 1857.	[כ"ג מנ"א תרי"ח] 1858.
42	6	—	וישלחני	וישלחנו
43	3	—	ד׳ תשרי	ה׳ תשרי
44	3	—	והנה	והנני
—	—	13	וגבונים	ונבונים
45	—	11	22	12
49	3	—	ביום ד׳	ביום ה׳
50	—	14	יום ד׳	יום ה׳
"	—	"	28 יאנואר	29 יאנואר
"	—	1	מגפשך	מנפשך
65	10	—	וואונדערמאר	וואונדערבאר
"	16	—	[ב]עבור	בעבורו
71	—	8	מכל סופרים	יותר מסופרים
77	—	9	וחמשה	וחמש
80	2	—	אור	או
84	8	—	עניתי	עניתני
85	—	12	מכתבך	מכתבי
91	18	—	נשפטתיו	נשפטתי
92	12	—	וכו׳	וגו׳
"	18	—		
"	23	—		
94	8	—	מחסוריו	מחסורך
"	—	12	עיזא דבי טבחא שמינא מנאי	עיזא דבי טבחא שמינא מנאי
95	—	10	כסף	בכסף
101	—	6	בכחי בכחי הרפה	בכחי הרפה
110	—	7	ייגרע	יגרע
111	6	—	ב׳ כסלו	ג׳ כסלו

לוח הטעיות

עמוד	שורה מלמעלה	שורה מלמטה	טעות	לתקון.
112	9	—	ה׳ טבת	י״ז טבת
117	2	—	ר״ח	כ״ח
119	—	2	כרבים	כרבות
125	6	—	מייץ	מייץ ואשתו
129	11	—	כ״ה	כ״ו
„	—	4	בימי	בידי
130	—	20	כ״ח	כ״ז
131	—	6	כ״ז	כ״ח
142	6	—	חמיך וחמותך	חותנך וחותנתך
—	—	12	כל זה לי	כל זה נודע לי
„	—	7	מתרועעים מהם	מתרועעים עמהם
143	1	—	המנוע(ע)ים	המניעים
144	—	8	еврейскій	еврейскія
146	—	10	פ׳ א״ש	ה׳ אר״ש
151	—	—	בסוף ההערה צריך להוסיף: וכן הודיע אותו אח״כ רמלל״ב.	
154	2	—	י״ח	י״ט
155	11	—	אבי	אביו
157	—	2	אָלציק	אָלצין
158	8	—	י״ח	י״ט.

חלק ב׳.

עמוד	שורה מלמעלה	שורה מלמטה	טעות	לתקון.
163	—	—	ציון העמוד: 63	163
166	11	—	דברים	דברינו
167	14	—	נחה	נוחה
173	—	1	בתת	בתתם
174	8	—	שנן	ושנן
178	—	11	שברו	שברי
„	—	8	אשר שלא	אשר לא
179	10	—	ואתה	ואתם
„	—	9	ואומנם	ואמנם
180	—	2	קלו	קול
181	2	—	ואֲגלה	ואֶגלה
„	—	4	את	אם
193	15	—	ולכבחישו	ולהכחישו
198*	12	—	נתתי	נתתיו
„	—	1	יפיל	יפול
200	7	—	וכדומה	וכמדומה
204	14	—	בנקל תמצאני.	בנקל תמצאני כי נהירין לך שבילי דפ״ב כשבילי דנהרדעא.
„	15	—	מדעתי כי נהירין לך שבילי דפ״ב כשבילי דנהרדעא וכי	מדעתי כי
205	4	—	במדנתא	במדינתא
„	—	12	תא)	תא 2)

לוח הטעיות

עמוד	שורה מלמעלה	שורה מלמטה	טעות	לתקון
206	9	—	ארום	ארום
208	15	—	ולמאת	ולמלאת
„	—	3	יל"ג	י. ל. גאָרדאָן
214	13	—	יל"ג	י. ל. גאָרדאָן
217	2	—	מנד	טֶנֶר
218	—	13	77 [תרל"ז ח' ניסן]	78 [תרל"ח י"ז אד"ש]
„	—	7	„ותחד"	ותחד
232	19	—	קוראהם	קוראיהם
246	3	—	עב קל	כעב קל
252	14	—	איתי	ראיתי
„	—	2	בדעת	בדעת
258	11	—	בברכד	בברכה
259	13	—	וּמָר-דְּכַי	וּמָר-דְּכַי
261	—	—	לאגרת קנ"ז צריך להוסיף הערה זאת: „האגרת הזאת כתובה בעט עפרת".	
268	—	14	יחלמו	יחלמו
271	—	8	ושבו את את שבותי	ושבו את שבותי
272	—	7	ולמד	ולמה
„	—	3	יבע	יבער
273	—	4	המנח	הַמְנָה
275	12	—	זולת יהיו	זולת זה יהיה
277	—	18	לדעת	לדעתי
„	—	8	השכני	השכוי
281	—	8	אין יפל	איך יפל
283	—	6	בנות	בניות
284	—	11	פי	פיך
291	17	—	בלי לבוי	בליבוי
„	—	2	המרוצה	החרוצה
297	—	2	בבליותיקא	בבבליותיקא
299	15	—	כבודי	כבודו
300	—	7	צריך להוסיף זמן כתיבת האגרת: [31 דעקאבר 1880, י"ב שבט, תרמ"א]	
304	20	—	גם דבש	גם אכל דבש
305	1	—	מור־מור	מור — מור
306	—	12	יצטנו	יצטנן
311	1	—	ב'	בי.

והנני להעיר כאן גם על איזו אגרות אשר באו בכרך הזה שלא במקומן, ואלו הן:

אגרת ל' (עמוד 59, 60) מקומה קודם אגרת י"ט (עמוד 41), ונכתבה בשנת תרי"ח, והפרט „למען יאריך ימים הוא ובניו" הרשום עליה עולה עם הכולל תרי"ח, ולא בשנת תרי"ט.

אגרת ל"ט (עמוד 70—72) מקומה קודם אגרת ל"ח (עמוד 69).

אגרת נ"ב (עמוד 99,98) נכתבה בשנת תרל"ז ומקומה אצל אגרת קכ"ג, ומפני דמיון שתי האגרות הללו זו לזו בתוכנן, עלינו לומר אחת משתי אלה, אם שהן שתי נוסחאות מאגרת אחת, שנכתבו בזמן אחד לאנשים שונים, ואולי האגרת המסומנת נ"ב היא להד"ר ש. רובין.

אגרת נ"ג (עמוד 100 ,. 101) מקומה אחר אגרת נ"ד (עמוד 104) .
אגרת פ"ח (עמוד 172—174) מקומה קודם אגרת פ"ה (עמוד 165) .
אגרת קכ"ו (עמוד 218, 219) נכתבה בשנת 78 (ע' לוח הטעיות למעלה, וכן מוכח מאגרות פ"ג, קל"ד, קל"ט וקמ"ד) ולפ"ז מקומה אחר אגרת קל"ט (עמוד 238).
אגרת קפ"א (עמוד 291 , 292) מקומה אחר אגרת ק"צ (עמוד 304) .
אגרת קפ"ט (עמוד 300—302) נכתבה קודם יאנוואר 81 , ולפ"ז מקומה קודם אגרת קפ"ח (עמוד 299) .

אגרות
יהודה ליב גארדאָן

(מן שנת תרי"ח עד תרנ"ב).

נאספו ונערכו

ע"י

יצחק יעקב וויסבערג.

כרך שני

חלק שלישי.

וואַרשא

בדפוס האחים שולדבערג, דזיקא 1 №

שנת תרנ"ה לפ"ק.

Письма Л. О. Гордона

собранныя и редактированныя

И. Я. ВЕЙСБЕРГОМЪ

ВАРШАВА

Типографія Братьевъ Шульдбергъ, Дикая № 1.

1894.

Дозволено Цензурою
Кіевъ, 28 Іюля 1894 г.

שמות בעלי האגרות, ע"פ סדר א"ב.

אייזינדארף, א"ה. רשומות ז.
אליהשוויץ, חיים זלמן [חזא"ל]. קכד.
אלשוואנג, יעקב שלמה [ישביא"ל]. צב, צג, שנג, שסט, תלו.
אלמוני. מח, צא, ק, קט, קמא, קצב, תלא, תמב, רשומות יא.
אלמונים. קנו.
אלקוש וקנארינג המסדרים [ע"י ר"פ טורבערג]. רנט.
אפרתי, אברהם. עט.
בן־אביגדור. תקג, תקטו.
בן־יהודה. רלב.
בן־יעקב, יצחק אייזיק. יח.
בני־ציון. שכד.
בעלי האגודה בווילנא מוקירי סופרי ישראל. תמ.
בעל המגיד. צד, קה.
בענדעטזאן, מנחם מאנוש. קלב, קעג.
בענדערסקי, ישראל, ד"ר. שסה, תכח.
בערמאן, יקותיאל. תעג, [רשומות י].
בערנשטיין, שמואל זעליג. תב.
בראנדשטעטטער, מ"ד. רשומות יד.
ברוינשטיין, מ' [מבש"ן]. שיב, שכז, שלח, שלט, שמד, שמט, שנב, שנה, שנז, שסז, שע, שעא, שעד, שפז, שצד—שצו, שצח, תה, תז, תי, תכט, תלג.
בריינין, ראובן. תח, תט, תיב, תיט, תכב, תל, תלד.
ברי"ל, יוסף [איו"ב]. רז, ריג, שסב, תעט.
גאלאמב, נ. שכ.
גאלדבלום, ישראל איסר [יאפ"ז]. שיח, שיט, שכג, שלא, שלב, שמ, שנט, שסח, שעב, שעה, תקלו.
גאלדבערג, י"נ [יכנה"ז]. שפ, שפב, שפה, שצט, תכה, תלב, תלח.
גארדאן, דוד. לט.
גארדאן, מיכל. קג, קיג, קכח, קכט, קמג, קפז, קפח, קצד, קצט, ריב, רסא, רעב, רעד, רפא, רפז, שעו, תקלא.
גמזו, יהודה ליב. של.
גנצבורג, הוראץ. קל.
דאלבערג, מ"ס. שמז.
דאליצקי, מנחם מענדיל. רא, רב, רה, רט.
דיינאו, צבי הירש. ס, [ע"ח], צז, צח, קא, קז, קח.
דיינארד, אפרים. רשומות יז.
האלבערשטאם אליעזר. א, ג.
הארנשטיין. תמד.
הורוויץ, ישכר בער. רכז, רכט, שסא, תפו.
הירש, שלמה בטרנופל. רשות ד.
הרכבי, אברהם אליהו. סא, [סג].
וואלף שיינה. רג.
וויסבערג, יצחק יעקב. קפו, רנב, רנה, רנו, רנח, רסב, רעג, רעו, שמב, שס, שסד, שצג, תעב, תעו, תעח, תפז, תצ, תצג, תצז, תק, תקה, תקו, תקיא, תקיב, תקיד, תקטז—תקיט, תקלד,
וויסאצקי, קלמן זאב. רצ, שב, שיג, שטו, שטז.
זאבלודאווסקי יחיאל מיכל. עג.
זקש, שניאור. רשומות ב.
חישין, [חג"י]. תסה.
יאנאווסקי. יעקב צבי. שצ.
יפה, צבי הירש. קלח.
כהנא, דוד. קסב, קסז, תסח.
לאמאווסקי, י'. שנו.
לוריא, אהרן בר משה [אבר"ם]. מד, מה, מז, מט, נ, סד, סה, סז, צו, קו, קיד, קיט, רפב, תכו.
ליליענבלום, משה ליב. פ, פה, פו, רשומות ח.
לעוויט, י'. תפא.
לעוויטין, ב'. רסח.
לעווין, יהודה ליב [יהל"ל]. רכא, שפג, שצז.
לעווינזאהן, יצחק בער [ריב"ל]. רשומות א.
מאפו, מתתיהו. תקלב.
מזא"ה, יעקב בן ישעיהו. קסא, שכו, שעג, שעז, שפט, תו, תיא, תיז, תיח, תכא, תכג, תמז, תמח, תעז, תפה, תקכו.
מזח, יהושע. תפ, תפז, תצ.
מיזעס, פאביוס. רסט, רע, רעח.

מרגלין, דוד. תטו.
מרגלין, מיכאל. תכ.
מהגלית, מרדכי. רשומות ה.
משכיל לאיתן, נפתלי. תטז, תכד, תכז.
ניימארק, אהרן. צה.
ניימארק, בן ציון. תלז.
סאקאלאוו, נחום. רמו, רמח, רעט, רפח.
סירקין, יהושע. טו, נז, סח, ע, עה, עו,
פב—פד, תפד, תפח, תפט, תצא,
תצב, תצד, תצח, תצט, תקא, תקח.
סלאנימסקי, חיים זעליג [חז"ס]. קי, תקט.
סלוצקי, אברהם יעקב. שכב, שכט, שלז,
שמא, שמה, שמח, שנ.
סמאלענסקי, פרץ. פח, קסו. רנז.
עדת בני ישראל בסלוצק. קב.
עליאשאוו, מ"מ. קיח.
פאפירנא, אברהם יעקב. עא, תקכט.
פיינשטיין, נחמה. שי.
פין, שמואל יוסף. נח, פז.
פראזער, משה הכהן. מג, נג, נד, נו, סב,
עב, עד, עז, פא.
פרישמאנן, דוד. רלד, רעא, רעז, רפ, רפה,
רפט, רצא, רצב, רצד, רצו, רצז,
ש, שג, שז, שט.
צעדערבוים, אלכסנדר [ארז, ע"י רא"י
גרוים]. נט, תג, רשומות יח.
קאפלאן, זאב וואלף הכהן [זק"ן]. ב, ד—יד,
טז, יז, יט—לב, לד—לח, מ—מב,
קיא, קכא, קכב, קכה—קכז, קלג—
קלז, קלט, קמ, קמב, קמד—קנ,
קנב—קנה, קנז—קס, קסג, קסה,
קסח—קעב, קעד, קעו, קעח, קפ—
קפה, קפט—קצא, קצג, קצה—קצח,
רד, רו, רי, ריא, ריד—רכ, רכב—
רכד, רכו, רלג, רלה, רלז, רמ,
רצה, רצח, רצט, שה, שו, שח,
שיא, שכא, שכה, שלד, שלו, שמג,
שמו, שנא, שנח, שסו, תקכז,
תקכח, תקלג, תקלה, רשומות יג.
קאפעלאוויץ, ד'. רשומות טו.
קאצינעלינבויגין, חיים ליב. רשומות ג.
קופערניק, אברהם. שיז, שלג, שלה.
קורלאנדסקי, מ"י. קטו, קיז.
קליאצקא, לוי ירחמיאל. קד, קכ.
קרעמער, ח"י [ע"י רא"י גרוים]. תיג.
ראבינאוויץ, הלל. רשומות ט.
ראבינאוויץ, יצחק. תא, רשומות טז.
ראבינאוויץ, לעאן. שעח, שפד.
ראבינאוויץ, שאול פנחס [שפ"ר]. רשומות
יב.
ראבינאוויץ, שלמה. שצא.
ראבניצקי, י"ח [בר קצין]. שעט, שפז, ת,
תלה, תלט, תמא, תמג, תמד—
תמו, תמט, תנ, תנג—תנט, תסא,
תסג, תסז, תסט, תצו, תקד,
ראזענטהאל, י"ל. שנד.
ראטנער, רבקה. תצה, תקב.
ראם, המדפיסים. סט.
רובין, שלמה, ד"ר. [נב], פט, רכה, רלא,
רלח, רעה, תסב, תסד.
רייכערסאן, משה הכהן. לג, רכח, רל, רלז,
רלט, רמא—רמה, רמז, רמט—
רנא, רנג, רנד, רס, רסד—רסו,
שפא, תקל.
רייגעס, יצחק יעקב. תיד.
רייפמאנן, יעקב. מז, נא, (נב), צ, קטז,
קכג, קסד.
שאצקעס, משה אהרן. נה, קנא, שפח,
שוואבאכער, רשומות ו.
שולמאן, אלעזר. רסז.
שטיינבערג, יהושע. סו.
שיינהויז, א"ל. שסג.
שלאסבערג, שמעיה [ע"י ברי"ל ויכנה"ז].
צט, קיב, קלא, קעז, קעט,
רשומות יט—כב.
שלום עליכם. תגא.
שליט, א"ל. הד, תקכג.
שעפטיל, יעקב. שיד.
שפירא, אליעזר יצחק [אי"ש]. רפג, רפד,
רפו, רצג, שא, שד, תנב, תס,
תסו, תפג, תקז, תקי, תקיג, תקכ—
תקכב, תקכה.
שפירא, דוד ד"ר. תפב.
שפירא, שרה. הע, תעא. תעד, תעה.

ציוני העמודים לאגרות י. ל. גארדאן.

כרך שני.

חלק שלישי.

אגרת	עמוד	אגרת	עמוד	אגרת	עמוד
רב	3	רלז	51	רעב	96
רג	5	רלח	53	רעג	98
רד	6	רלט	53	רעד	100
רה	9	רמ	54	רעה	102
רו	11	רמא	55	רעו	303
רז	12	רמב	57	רעז	104
רח	13	רמג	58	רעח	106
רט	14	רמד	59	רעט	107
רי	14	רמה	60	רפ	108
ריא	16	רמו	61	רפא	110
ריב	18	רמז	62	רפב	115
ריג	19	רמח	63	רפג	116
ריד	21	רמט	64	רפד	118
רטו	23	רנ	64	רפה	119
רטז	26	רנא	65	רפו	122
ריז	28	רנב	67	רפז	124
ריח	29	רנג	68	רפח	127
ריט	29	רנד	69	רפט	129
רכ	31	רנה	69	רצ	131
רכא	32	רנו	72	רצא	133
רכב	33	רנז	73	רצב	136
רכג	35	רנח	74	רצג	137
רכד	36	רנט	76	רצד	138
רכה	36	רס	77	רצה	139
רכו	37	רסא	77	רצו	141
רכז	38	רסב	79	רצז	142
רכח	39	רסג	82	רצח	144
רכט	40	רסד	83	רצט	146
רל	41	רסה	85	ש	147
רלא	42	רסו	88	שא	148
רלב	43	רסז	90	שב	149
רלג	46	רסח	91	שג	149
רלד	47	רסט	91	שד	151
רלה	49	רע	94	שה	151
רלו	50	רעא	95	שו	152

אגרת	עמוד	אגרת	עמוד	אגרת	עמוד
שז	155	שכ	168	שלב	183
שח	156	שכא	169	שלג	184
שט	157	שכב	171	שלד	185
שי	157	שכג	172	שלה	186
שיא	158	שכד	173	שלו	187
שיב	161	שכה	174	שלז	188
שיג	161	שכו	176	שלח	189
שיד	162	שכז	177	שלט	190
שטו	163	שכח	178	שמ	191
שטז	164	שכט	181	שמא	192
שיז	166	של	181	שמב	193
שיח	167	שלא	182	שמג	195
שיט	168				

חלק רביעי.

אגרת	עמוד	אגרת	עמוד	אגרת	עמוד
שמד	199	שעא	225	שצח	257
שמה	200	שעב	226	שצט	257
שמו	201	שעג	226	ת	258
שמז	203	שעד	227	תא	259
שמח	203	שעה	227	תב	260
שמט	204	שעו	228	תג	261
שנ	105	שעז	230	תד	262
שנא	206	שעח	231	תה	263
שנב	207	שעט	233	תו	264
שנג	208	שפ	233	תז	264
שנד	209	שפא	234	תח	265
שנה	211	שפב	236	תט	266
שנו	211	שפג	237	תי	268
שנז	212	שפד	238	תיא	269
שנח	213	שפה	238	תיב	271
שנט	215	שפו	239	תיג	271
שס	215	שפז	240	תיד	273
שסא	217	שפח	241	תטו	274
שסב	217	שפט	242	תטז	274
שסג	218	שצ	243	תיז	277
שסד	219	שצא	245	תיח	278
שסה	220	שצב	245	תיט	279
שסו	220	שצג	251	תכ	280
שסז	222	שצד	253	תכא	280
שסח	223	שצה	254	תכב	282
שסט	224	שצו	255	תכג	282
שע	224	שצז	256	תכד	283

אגרת	עמוד	אגרת	עמוד	אגרת	עמוד
תכה	284	תנט	316	תצג	361
תכו	284	תס	317	תצד	364
תכז	285	תסא	318	תצה	365
תכח	286	תסב	319	תצו	366
תכט	286	תסג	320	תצז	368
תל	288	תסד	322	תצח	370
תלא	288	תסה	324	תצט	371
תלב	289	תסו	325	תק	373
תלג	289	תסז	326	תקא	374
תלד	290	תסח	328	תקב	375
תלה	291	תסט	329	תקג	376
תלו	292	תע	330	תקד	377
תלז	293	תעא	331	תקה	379
תלח	294	תעב	333	תקו	379
תלט	294	תעג	336	תקז	382
תמ	296	תעד	338	תקח	383
תמא	297	תעה	339	תקט	384
תמב	298	תעו	340	תקי	385
תמג	299	תעז	341	תקיא	386
תמד	301	תעח	343	תקיב	388
תמה	302	תעט	443	תקיג	388
תמו	303	תפ	344	תקיד	389
תמז	305	תפא	346	תקטו	391
תמח	306	תפב	346	תקטז	392
תמט	307	תפג	347	תקיז	393
תנ	309	תפד	348	תקיח	393
תנא	310	תפה	350	תקיט	395
תנב	311	תפו	351	תקכ	396
תנג	312	תפז	352	תקכא	396
תנד	312	תפח	354	תקכב	397
תנה	313	תפט	355	תקכג	399
תנו	314	תצ	357	תקכד	402
תנז	315	תצא	359	תקכה	403
תנח	315	תצב	360	תקכו	306

השמטות

תקכז	409	תקלא	423	תקלה	328
תקכח	411	תקלב	423	תקלו	328
תקכט	420	תקלג	424	סוף אגרת ל"ג	430
תקל	421	תקלד	425		

רשומות

אגרת	עמוד
א	431
ב	432
ג	433
ד	434
ה	434
ו	435
ז	435
ח	436
ט	437
י	439
יא	439
יב	440
יג	441
יד	442
טו	442
טז	443
יז	444
יח	445
יט	445
כ	445
כא	446
כב	446

א ג ר ו ת
יהודה ליב גארדאָן.

תרמ״ב.

אגרת מאתים ושתים.

כבוד מנחם משיב נפשי במליצותיו ומרים כבודי וראשי בתשבהותיו, מליץ ומשורר מהיר אף כי עודנו צעיר, כמר מנחם מענדיל דאליצקי נרו יאיר!

מכתבך ושירך הגיעו אלי אמש ותודה לך על כי זכרתני גם אתה ובאת בתוך הבאים להללני בשיר נעים. אל יפל לבך כי אחרת לבוא בימים אחדים אחרי היום הקבוע, כי אם תפלת המוספין יש לה תשלומין כל שבעה תפלת היובלים דין שיהא לה תשלומין שנה תמימה.

בלי ספק לא תעמוד למשפטי על שירך אשר הקדשת לי, כי אם אבוא לבקרהו אהיה ככפוי טובה ואם אהללהו אהיה כמקבל שוחד ושנינו נהיה כת״ח המפרכסין זה את זה. בכלל כמדומה לי שכבר חרצתי משפטי על פועל כפיך ואמרתי כי ברכה בך; בכל שיריך ומליצותיך אשר ראיתי וקראתי מצאתי את אשר בקשתי — זהב ורב פנינים, ואם יש בם מקום מן המקומות הדורש נקיון להקציעו במקצועות הלא עוד צעיר לימים אתה וימים יבאו ויורוך להנפה את דבריך בנפת אמת לזרות כל פסולת מן הסלת ושיהיו כל מליך ומבטאיך נאמרים במנין, שלא יהיה בהם דבר אחד שאין בו ענין. כן המה השירים אשר אהבתי והמליצות אשר כתבתי, אבל אני ידעתי כי מאניני הדעת אני וגם אני לא עמדתי על זה רק אחרי נסיון ארוך. וכאשר קרבתי עתה לתקן את שירי אשר כתבתי בנעורי להכינם להוצאה שניה, מצאתי הרבה בהם לתקן ולשנות, למלאת ולמנות.

הרשות בידך לעשות בשירך אשר כתבת לכבודי ככל אשר תחפץ. אבל איפה תדפיסנו ומי מידך יקחנו? „הבקר אור״ לא יהפיץ בו לפי שאין אני חפץ בהבקר־אור ולא שלחתי אליו דבר מעודי, והמוציאו לאור גם הוא משורר ושנינו רוכבים על כרוב אחד וכלום אין משורר מתקנא בירך חברו ואין שני כותבים הבאים כאחד מכחישים זה את זה? וכפי הנראה לא יפרש

גם „השחר" עתה את כנפו עליו, כי חלק לב סמאָלענסקין מעלי וגם לא ברכני בברכתו ביום החג ויהי כמחריש, ואם בהיותו זה לא כביר בפ"ב ושוחרי שפתנו כבדוהו אותו ואת קיבתו במשתה שמנים, לא חסתי אני מלשלם חמשה רו"כ מחיר הארוחה, חס הוא עתה על חמשה קרייצער מלכתוב אלי טורים אחדים להיות לו לכסות עינים, ומזה רואה אנכי כי נקעה נפשו מעלי יען... יען כי אין עתה לאל ידי לגמול עליו כאשר גמלתיו בימי קדם. וזולתם אין מכתב עתי לשירי שפת עבר בכל הארץ. נסה נא דבר אליהם ותראה אם לא כדברי כן יהי. אבל הדברים אשר המלטתי בזה ביני ובינך יהיו ואל תוציאם החוצה.

בצאת מכתבי זה אליך יצא גם המליץ נומ' 44 ובו נדפס מכתב „תודת שלמי" לכל מכבדי במכתביהם ובברכותיהם וגם אתה בכלל זה; למכתבי ההוא חברתי גם את שירי „בנערינו ובזקנינו נלך" אשר קראתי באזני הנאספים בנשף חשקי, אבל הצנזור מחק בית שלם מן השיר (אשר בו נגעתי בקצה עטי בדרך רמז בתלאה אשר מצאה עתה את בית ישראל) ..... וטרם ארע אם יבוא השיר בדפוס מעוך ונתוק או אם לא יבוא כל עיקר.

סוף סוף אתה ורעיך בני הנעורים אשר חלק להם אלהים לשון למודים זיאציל מרוח שפתו עליהם, עיניכם הרואות כי גם תוחלת סופר עברי לא אבדה. יש עינים ראות ואזנים שומעות וקהל קוראים מקשיבים לקולו וסוף הכבוד לבוא; על כן אל תרפינה ידיכם מעבוד בכרמנו להוציא פרח ולהציץ ציץ. כלל גדול הוא להיות באמונה את רוח השפה ועם רוח היום. שפת ירושלים בשפתנו ומחשבות אירופא תהיינה בלבנו, ע"י זה נביא חכמת הדור האחרון בלבב בני הדורות הראשונים ונזקק ונצרף את המוחות אשר סתמום פלשתים ויטמטמו בעלי הדרוש. אם עלה עליך הגורל להיות משורר בישראל פנה לך על ימין ועל שמאל, וצאה בעקבות המשוררים המובחרים וקח לך את מליצותם וחליצותם וכמתכנתם תעשה, והאלהים ישמרך מן המזיקין ומן משוררי השקר כמ... וכשפ... שלא נבראו בעולם אלא כפרעושין ויתושין הללו, כדי שיזהרו מהם הבריות ולא יעשו במעשיהם.

והנני ידידך מכבדך ומוקירך הנאמן בבריתך ומקוה לאחריתך

יל"ג.

א' כסליו תרמ"ב.

אגרת מאתים ושלש.

ספ"ב ט"ז כסליו תרמ"ב, 26 נאיאבר 1881.

[למרת שיינה וואלף בגראדנא]

אחותי היקרה!

מכתבך נתן שמחה רבה בלבי. הנבואה „ונבאו בנותיכם" נתקימה בנו עד היום רק מעט ודבר ה' עודנו יקר מאד בין בנות ציון, ובכל עת שאני מקבל מכתב בלה"ק מאת אשה ישראלית הוא בעיני כלחם מן השמים. ואם יקר החזון הזה מצד כמותו יקר הוא גם מצד איכותו, כי מעיד אני עלי חולדה ודבורה וכל הנביאות שעמדו לישראל שכל המכתבים בלה"ק שנזדמן לי לקרוא כתובים באצבע אשה טובים היו בסגנונם ובצחות לשונם מהרבה מכתבים מעשה ידי הגברים. האשה כותבת בעט צפור והאיש בעט ברזל ועופרת. מכתב האשה נכתב בסגנון פשוט ומתהלך בתמו לרוח השפה, אין בו מן המליצות הנפרזות אשר תקוץ בהן נפש היפה, ועל כיוצא בזה נאמר: „לא כחל ולא שרק ולא פרכס ויעלת חן"; והגברים אינם עושים כן, כי רבם אהבו להרבות כחול מלים ולהשמיע צלצלי שמע אשר הקורא תצלינה שתי אזניו. סבת הדבר היא לדעתי כי את מוח הבנות לא קלקלו אצלנו בנערותן בחדרי מות ולא העוו את שכלן הישר בדרשות ופלפולים, על כן עמד טעמן בהן וריחן לא נמר. והנה לא לחנם נצטערתי הרבה וקוננתי על האסור שאסרו ללמד לבנותינו תורה. כמה כלי המדה אבדו לנו ע"י זה! אין ספק שאלו היו אבותינו הראשונים מלמדים לבנותיהם תורה כמו שלמדו לבניהם היתה לה"ק חיה עד היום בתוכנו והיתה שגורה בפי בנינו כשפת אמם; ועתה מי יבנה לנו חרבות עולם ויקומם שממות דור ודור?!

צר לי כי לא שלחת ולא הגיע מכתבך לידי ביום החג אשר חגו לי, כי אז היו קוראים אותו ביום הקהל ההוא באזני כל הנאספים וכלם היו מוצאים נחת רוח לשמוע אשה מדברת צחות בלשון אשר אחיהם אבירי הלב חשבוה עד כה להם לבדם לנחלה. — לא אוכל למלאת חפצך ולשלוח לך את השיר „קוצו של יוד", כי מעט העקזעמפלארין אשר היו לי ממנו אזלו מתחת ידי; ואולם דעי כי שבתי ותקנתי את השיר ההוא במקומות רבים ומלאתיו טורים אחדים, ואחרי אשר האנשים אשר משכו לי בקרן היובל עתידים להוציא את שירי בהוצאה שניה יבוא גם השיר הזה בתוכם מתוקן ואז יצא הפסדך בשכרך.

ואחרי אשר הואלתי לדבר בך בהתגלות לבי הרשיני ואומר לך כי אמנם יש בך גם קורטוב אחד מן „המעלה" שמנו חכמים בנשים, והיא — קלות הדעת. כי הנה באת במגלת ספר לאיש אשר לא ידעך מתמול שלשם ותשכחי להודיע לו את תָּוֵךְ וכתובתך בלשון המדינה לאמר: כזה וכזה לשכני תדרוש ובאת שמה בתשובתך. ועתה אנוס אנכי לבקש לי סרסור ביני ובינך ולהגיע מכתבי זה אליך ע"י אחרים, ומי יודע אם יגיעו דברי אליך או יעלו בתהו ויאבדו.

ואם יגיעו דברי אלה אליך הואילי נא והגידי לי: מי את ומה חייך? בת מי את, ואם בעולת בעל אַתּ אשת מי את, וכמה ימי שני חייך? במה תעסקי אַתּ או אביך או אישך, ואם יש לך בנים ובנות איך תגדלים: לתורה, לחפה או למעשים טובים? איפה למדת לשון עברית וכמה כחך גדול בה? אל נא תמנעי מבוא אתי בכתובים כי אם ברשות האב או ברשות הבעל את עומדת הגידי להם כי האיש אשר אַתּ עושה עמו כבר הגיע לימי זקנה כי קרוב ליום קבלך את מכתבי זה (כ"א כסליו) תמלא לי חמשים ואחת שנה, וכבר יתחילו השנים אשר אין בהם חפץ.

אלה דברי המוקירך מבלי הכירך יל"ג.

האדריסא שלי מונחת בזה במלואה.

אגרת מאתים וארבע.

ט"ז כסליו (26 נאָיאַבר) תרמ"ב, ספ"ב—ניקולאיעווסקאַיאַ 65.

[להוק"ן]

ידידי משיב נפשי, כבודי ומרים ראשי, עֻזי ימעֻזי ותומך גורלי, אם טוב ואם רע לי!

מכתבך הרשום „מוש"ק י"ז כסליו" הגיע לידי ביום ג' י"ד כסליו, כארבעה ימים לפני צאתו מתחת ידך, ואלו הקדים לבוא כארבע[ה] שבועות ימים כי אז החיש לבוא בעתו ליום החג אשר חגו לי. והנה ע"פ מקרה שבתי ביום הראשון העבר והבלעתי לך שורות אחדות במכתב בננו וקדמתי בדברי את פני מכתבך, וזה לך האות כי אין בלבי טינא עליך וכאבי איננו נעכר על כי נאלמת דומיה והחשית ימים רבים מדבר בי, ואף אמנם מכתב כתוב ביני ובינך מה הוא? הילך לבי לחשוב תֹּעה על איש כמוך אשר אלו היו

האנשים נבראים בימינו אלה כאדם בדו פרצופין היינו בודאי לבשר אחד? וגם עתה בהיותנו לשני בשרים האם לא לב אחד ורוח אחת לשנינו? האם לא אתה הוא הראשון אשר עוררתני בימי בחרותי ושחרותי—לטובתי או להותי—לעדור בלא לב ולב בהרי ישראל? האם לא אתה הוא אשר דברת על לבי דברים טובים דברים נחומים לפני שנתים ימים ותחזק ידי הרפות בשפת ישראל לאמר; לך בכחך זה והנצל כי זה אורך וישעך!? ואם כי תמיד חשבתי כי הרבה מדבריך הטובים ההמה יוצאים ממקור האהבה המקלקלת השורה הנה באו האנשים אשר בדו לי מלבם את חג היובל ויעידו על דבריך כי יש בהם גם קורטוב של אמת וכי יש ויש בתנובת תבונתי אם מעט ואם הרבה אשר בו יתפאר ישראל ויוקיר ערכו. על כן אל יפול לבך אחי ואל ירע בעיניך כי לא קדמתני ברכות טוב בכתב ביום חגי. הלא כזה וכזה עשיתי לך גם אני ביום יובלך לפני שלש שנים וכשם שאני בשגגה אף אתה בשגגה והאל המשלם לאיש כמעשהו הביא אותך לאחוז במדתו ולגמול גם אתה לי כפעלי, ועתה נקינו איש מאחיו וכלו כל החשבונות. ורק אחת אבקשך אחי אותה הבטיחני וגם אני אבטיחך; כשנגיע ליובלנו המלא בן החמשים שנה, בין שנהיה אז בין רואי השמש ואוכלים מסעודתו של חרנ"ם ומשחיטתו של ישראל השוחט (כך שמו של השוחט אצלנו שהבאַראָן גנצבורג בכבודו ובעצמו אוכל משחיטתו) ובין שנהיה בין הרוחות המספרות ונהנים מסעודתו של לויתן ושור הבר משחיטתו של הקב"ה, נקדים ונזכיר אז איש את אחיו כי יום יובלנו הנה זה בא ולא נשוב עוד לכסלה ולשגות באהבתנו תמיד.

הנאה אחרת היתה מוצאת לי אז לו באו דבריך בנשף חשקי. כי הנה אני לא מצאתי בתחלה קורת רוח בחג אשר בדו לי האנשים ההמה מלבם. ראיתי את האנשים החוגגים הבאים לכבדני והנה רבם ככלם לא ידעו קרוא עברית ולא קראו את ספרי, ומהם גם אנשים אשר בימי קדם היו מוכנים ומזומנים לכבדני כמטאטא שמכבדין בו את הבית. הסתכלתי בששים הקרואים ולא מצאתי בם רק כששה קוראים אשר קראו וידעו את ספרי, ויתרם היו רק קוראים בהרים, קרואים והולכים לתמם רחילא בתר רחילא, מהם אנשים אשר גם לא ידעו חתום את שמם עברית על האגרת אשר נתנו לי, ומהם הודו ולא כחדו כי לא ידעו בלתי היום כי סופר ומשורר אני, ואירא מאד לנפשי פן כבודי בקלון אמיר ואהי בעיני כמתעתע וכמשחק בבית התיאטרון וכן היו בעיני גם הם. לזאת אפוא לו נקרו ונקראו דבריך ביום ההוא באזניהם כי אז הרבית את מספר הקוראים, כי מי כמוך קורא אחד שקול כנגד ששים וכנגד ששים רבוא?!

ואחרי ככלות הכל לא העברת גם המועד, כי חגיגת יובל יש לה תשלומין כל השנה. גם עתה יוסיפו לבוא אלי רבים רחוקים במכתבים ובשירים, ואחד מן הצעירים הודיעני כי כותב הוא שיר גדול לשמי ולזכרי ומכינו לדפוס, גם זה האיש סמאָלענסקי אשר הוא לקח חלקו בראש מברכות

חגי זה, כאשר ידעת, גם הוא לא קדמני בברכתו רק ביום שלשום והודיעני כי ערך מאמר מיוחד על אדותי בשם „וזאת ליהודה" אשר יבוא בחו' התשיעית מן השחר; ואחרי אשר בשבוע הזה באה רק החו' השביעית מי יודע מתי תבוא החו' התשיעית, אולי לפי מלאת יובלי השלם ולא קודם לזה.

מהמון עשרות טיליגראמא ומאות מכתבים אשר הגיעוני לא מצאתי קורת רוח כמו בהטיליגראַם מווילנא ובמכתבים אחדים מאת נשי ישראל בותבות עברית. הטיליגראַם מווילנא (הלא היא נדפסת בהרוס. יעווריי) היא בת מאה ושלשים מלות, וזה לאות כי באו האנשים לא רק לצאת ידי חובתם כי אם דברו דברים היוצאים מן הלב. בסגנון לשון הטיליגראַם הכרתי, כי היא כתובה בידי לעוואַנדאַ, והוא גם הוא חתום עליה ראשונה, — הוא לעוואַנדאַ אשר כל ימיו התל בסופרים עברים וישימם כעפר לדוש והוא איש אשר לא ידע חנף ואין משא פנים לפניו ונראה כי הפך לבו לאהוב את שפת עמו ולכבד את סופריה באמת; עוד חתום על הטיליגראַם: ר' א. . . — ל. . . — איש האוהב את שערי בית החומה אשר לו מכל משכנות יעקב וכן אשר לא כבד כראוי גם את אביו המשורר והסופר העברי היחיד בדורו; רש"י פין — הזקן שבחבורתנו אשר לא אגיע בחכמת ישראל לחגורתו אשר במתניו ואותי לא כבדו ליום יובלו ולא ברכוהו במקהלות ממקור ישראל; ש. . . . . — האומר בלבו אני ואפסי עוד וכל חכמי ישראל בקליפת השום נגדו; יונה גרשטיין — אשר בשבתי על סיר הבשר היה מכה במזלגו לפני יום יום ומעלה כל נתח טוב ירך וכתף ומימי לא השיבותי פניו ריקם בכל אשר השיגה ידי, ומיום אשר ראה כי לא תהיה לו עוד ממני טובת הנאה נבלע במעי הרגה ולא ישמע קולו אלי עוד זה כשלש שנים. ואחרי אשר כל האנשים ההם והנמשכים אחריהם בני עירי ומולדתי והמשל אומר כי „אין נביא רצוי בארץ מולדתו" נוכחתי לדעת כי התנוק (או השוטה) הזה (שהם ממלאים עתה מקום הנביאים) רצוי מעט לבני עירו ונפשו יקרה בעיניהם. בין הנשים אשר כתבו אלי נמצאה אשה אחת מגראָדנא ממהרת לדבר צחות בלה"ק ושמה „שיינה וואָלף"; אולי תשאל לעת מצא את פי התנך אָסטראָגאָרסקי על אדותה, מי ומה היא והיה הדבר אשר יודיעך תודיעני גם אני.

הולך אנכי היום לאכול להם בצהרים עם בנינו היקרים, ועל כן לא אתתים המכתב עד בואי שמה ושעשע יעקב הקטן על ברכי ושמתי לך שלום בשמם.

סערגיעווסקאיא, 31 $5^1/_2$ אחר חצות היום.

הנה יאשא רוכב על אביו הזקן וינעו אמות השלחן מדהרות אביריו ואני שמאלי תחבקנו ובימיני אני עורך אליך את הטורים האחרונים האלה. כשמעו כי כותב אנכי אליך אמר כי מצטער הוא על מה שאינך בזה; ועל שאלתי מה היה לו היית אתה בזה ענה ואמר כי או רכב על צמד אבותי

זקנים אשר האחד מהם שחור והשני לבן והיה זווגם עולה יפה. — בעלותי הלם העליתי אתי מן המסדרון מכתב מקורסק מהערמאַנן, אבל ברגע כתבי זאת עוד לא שב מאקסים ולא נפתח המכתב. — היום ידונו אחדים מפקידי הממשלה ובכללם גם את פורסאָוו הידוע. כפי הנראה נתאחר מאקסים בבית המשפט לשמוע את ערך הדין, כי רק לעורכי־דין יתנו רשות לבוא בבית המשפט ובפני שאר העם יגיפו הדלתות. — נזכרתי לשאלך אם יש אתך גליונות כל מה"ע: המליץ, רוס. יעווריי, ראזסוויעט, ייד. פ"ב, אשר בם באו הדברים על אדותי ועל אדות חג היובל? אם אינם אוכל לשלוח לך אחד אחוז מכלם. בוואָסחאָד לחו' נאָיאַבר יבוא מאמר גדול על אדותי.

יהיה זה שלום לך ולכל הנלוים אתך מקרוב ומרחוק כברכת ידידך בלו"ג יל"ג.

אגרת מאתים וחמש.

יקירי השלם ה' דאָליצקי!

מאמרך הכתוב באש שחורה יבוא בהמליץ בנו' הבא, אבל ה' צ"ב מוצא לנחוץ לעשות בו איזה השמטות קטנות, ואולם ידע תדע כי תועלת אחרת לא תצא ממאמרך זה בלתי אם שימלא עמוד אחד בהמליץ, וכך הוא לדעתי דינם של מאמרי בעל השחר ובעל המגיד שאינם אלא כחרס הנשבר כדי להן בין פצים לחברו וכמזמורי התהלים אשר ימלאו בם את השעה הפנויה בין מנחה ונעילה. אנכי איגני מקוה לגאולה ולצמיחת קרן ישראל בארץ אבותיהם בעת הזאת. הלא שמעת כי גם ממשלת התוגר מתנה תנאי קודם למעשה שיאחזו ב"י בארצותיה, חוץ מארץ ישראל; והידיעה הזאת נכונה היא ובלתי בדויה..... ועוד אוסיף שהלואי לא יקום ולא יהיה הדבר הזה, כי מרה תהיה באחריתו לישראל בעצמם. כל זמן שיד הרבנים תקיפה ודתם אשר כפו עלינו בניגית עומדת בשלמותה לא יוכלו בני ישראל לעשות ממשלה בפני עצמה. מי ישב בראש? הר"ר יהושע ליב דיסקין וזוגתו ושאר כנותהון? אוי ואבוי לנו אם תבוא לאנשים כאלה מלכותא דארעא, וישבו הם על כסא דוד ועל ממלכתו והיה „השלחן ערוך" כמו שהוא עתה לפנינו על קרבו .... לספר הקונסטיטוציאָן שלנו, ושבו ארבע מיתות בית דין ומלקות ומכת מרדות וחרמים ושמתות לאיתנם הראשון. הן עתה בעוד גבוה על גבוה שומר הרבנים רודים בקרב עדתם ויגיעונו עד עפר.... אף כי בהיות ר' ליפעלע לאיספראַוניק ור' האַצקעלע לזאַנדאַרם — מי יצילנו מיד האלהים

האדירים האלה? לא נעשה בנפשנו שקר כי דתנו כמו שיצרו אותה לנו הרבנים האחרונים היא מטבעה מתנגדת לכל קולטור ולישובו של עולם, ומה קצנו כי ניחל? הנך קורא לסופרינו לתקוע בשופר גדול לחרותנו ונושא גם את שמי על שפתיך, ואני אשר בימים ראשונים חלמתי גם אני חלום זה כאשר תראה ממאמרי בהשחר שנה שניה ואשר בגללו הריע עלי בראַפּמאַנן במה"ע גאָלאָס שנת 1876 ויתנני כמפנה דרך למלך המשיח, אני נושא בשרי בשני ומחריש בכאב נעכר, כי יודע אנכי ומבשרי חזיתי זאת כי גלות ישראל קשה לנו מגלות או"ה. וכל המתאמצים ומשתדלים בשאלה הזאת מביטים עליה רק מצדה השמאלית שהיא הצד החמרית, אבל מן השאלה הדתית יעלימו עיניהם יען כי יודעים הם כי אי אפשר להטות לב הרבנים לעשות התקנות הנחוצות ולשים עין בדת להעלותה אל הדעת וה' יצילנו שלא תבוא ממשלה ארצית בידי שוערי שמים אלה, כי אז תהיה דתנו לאבן מעמסה ולאבן נגף לנו וירושלים הבנויה תהיה סף רעל לכל העמים ולישראל בראשם.

אל נא תראה דברי אלה לאחרים ואל תשמיעם ברבים, כי המשכיל בעת הזאת ידם כי עת רעה היא ולא עתה העת להקציע את התפל אשר טחו בו את בית ישראל במשך הרבה דורות מאופל. אם ייטיב ה' לישראל והניח לו מעצבו ומרגזו אז החוב על כל איש החכם אשר עיניו בראשו לעזור לתקון הדת וחנוך הדורות וכאשר תהיינה מוסדות אמונתנו מנוקות ומתאימות עם יסודי ישוב העולם אז נוכל לבקש פתרון חלומנו זה, ולא קודם.

גם בזה רואה אנכי כי בעל הויה אתה בחפצך להגיש את ספרך אשר כתבת לשמי ולזכרי. ומה מידי תקח? הקריבהו נא לאחד מפחותינו, אולי ירצך וישא פניך וחיתה נפשך בגללו. — סמאָלענסקי הודיעני כי בחו' השחר התשיעית יבוא מאמר ממנו על אדותי; אולי שם יהיה מקום אתו לתת גם את שירך. העירהו על זה.

ועתה היה שלום וסלח לי על כי הארכתי במקום שהיה ראוי לקצר וקצרתי במקום שהיה ראוי להאריך, כי עיפה נפשי ואינני בקו הבריאות ואתה חזק ומשוך בשבט סופרים ועשה חיל בישראל כי ברכה בך, אבל איעצך לבלי תמשך בשיריך אחרי חלומות שוא ומגדלים הפורחים באויר כי אם תבחר לך חלוקי אבנים מקורות ישראל ומחייו עתה ומכל פנות עולם המעשה ובנית בהם את בתיך.

והנני מוקירך ומכבדך יל"ג.

יועש"ק טו"ב כסליו תרמ"ב.

אגרת מאתים ושש.

29 נאיאב. [י"ט כסלו, תרמ"ב].

[להוק"ן]

ידידי היקר!

קרע נא את מחצית העלה ושימה בפי ש. למען ירגע לבבו. כשל כח סבלו וישב ויכתוב אלי נאד מלא דמעות, על כן הבה לו המטפחת הזאת ומחה דמעה מעל פניו. כי עוד לא אפסה תקוה. לבי בטוח כי קרוב ישעו ואם יתמהמה בכל יום אחכה לו שיבוא.

היה היו דברים בלבי להגיד לך ועתה נעקרו מלבי ושכחתים. ברך אברכך אותך ואותנו ליום הגיע מקס בננו בשבוע הזה למחוז חפצו. הוא מצניעותו אולי לא יכתוב לך את פרטי הדבר, על כן אודיעך כי בכבוד גדול נבחר לעורך דין מושבע. בו ביום שכלו לו שניו היתה ישיבת הבוחרים ובחרו בו פה אחד מבלי לאחר רגע, וזה דבר יקר, יען כי כלם ידעוהו לאיש ישר ונבון מהיר וחרוץ במלאכתו. אחי אברהם שמח שמחה גדולה ובעל צותו אמר לי כי כבר נודע שם מאַקסים לתהלה בעיר ואחריתו ישגה מאֹד, ובאנחה שוברת חצי גופו הוסיף ואמר: „המאושרים, מה טוב חלקם בחיים ומה יפה שלום ביתם!". הלא תבין כי מקנאה מסתרת דבר על זה; כי האשה אשר הוכיח לו אל זועם רגע באפו, אשר היתה מצודים וחרמים, אספה את שלומו ממנו והרסה את הצלחתו ושלות לבו עד היסוד.

בליל מוש"ק 29 נאָיאַבר אנכי עורך אליך את הטורים האלה; בעוד שעה ושתים יבאו אלי בנינו כפעם בפעם ובבוא מאַקסים אולי יזכירני להוסיף לך איזה דברים ואוסיף. נאַדי בתי ואשתי הולכות היום בלוית אברהם אחי לנשף חשק, אשר הוא קרוא אליו. מיננא מאנה ללכת ותשאר היא ומאַקסים אצלי.

גם כזאת יקרה לאיש כמוני: שכחתי לשלוח היום את המכתב ונשאר כיום תמים אצלי. בנינו היו אמש אתנו והתעלסנו יחד עד שעה השניה אחר חצות, עד שוב אשתי ובתי מן הבאַלל. וברגע הזה (יום הראשון בערב) אנכי שב מבית מאַקס ומיננא אתי. שמעתי מפי מאַקסים כי ברכתני בשלום במכתבך אשר בא היום לידו וברוך תהיה גם כל הנלווים אליך כברכת

אחיך אוהבך בכל נפשו יל"ג.

אגרת מאתים ושבע.

אל כבוד היקר הנכבד משכיל אל דבר, סופר מהיר ומופלא, איו"ב ממינסק.

שלום!

אע"פ שכבר השיבותי, בהמליץ, ברכה לראש מברכי ליום גנוסיא שלי ובמספר מפקד האנשים העומדים על הברכה נזכר גם שמך, בכ"ז מאשר יקרת גם נכבדת בעיני, הנני משיב לך תודה וברכה גם במכתב מיוחד.
„מברכתי של אדם נכר אם ת"ח הוא" אמרו חז"ל ברכתך גם היא נתנה לי אותותיה אותות כי הנך אדם ביקר, אוהב חכמים ומוקיר רבנן; וכי הנך לא מהקנקנים הרעועים, כ"א חבית מלאה יין ישן, יין המשומר בענביו, שלא פג טעמו וריחו לא נמר, שדעת זקני ת"ח נוחה הימנו. ודי אדני וידידי, כי ברכתך היתה בעיני כבריה בפני עצמה וכיוצאה מן כלל הברכות אשר באוני ביום הג"ל. רבן כבלן נדמו בעיני כאשות הזמה וכבלות נאֻפים, אשר שֻׁדד חִנן הטבעי, כבה אִשן ונדעך הֻמן; ואך הוד מלאכותי חופף על כל יצורי גון וענבים גם בפיהן, וכל עין חודרת תכיר את קמטי הלחיים, את פוך העינים, את הקרה אשר תשלג בצלמון בבליותיהן ולבביהן פנימה, ואת הקרח הנורא הנטוי על ראשיהן מלמעלה. המליצה בשלל צבעיה תשוה על כל הברכות היד והדר, ותפארת הלשון תעדה כליה עליהן. לא כן ברכתך אתה, כי דגולה היא מרבבה בטוב טעמה, בחום רגשותיה ובאור פניה. והיא ככלה נאה וחסודה בעיני, לא כחל ולא סרק ויעלת חן לוקחת נפשות. ואני אם כי ימי בחרותי ברחו ואינם, ועמם חמקה עברה מלבי גם חמדת נשים יפות, אבל עוד אור עיני אתי להזות ביפת תאר זו שהיא אחת מבנות איו"ב, המלאה טל ילדות, חן הוד וכל תפארת החיים, שבדמותה וצלמה כבר חזיתי את בת-שוע במחזה „קוצו של יו"ד". ולאלה עשי אני תפלה כי יבואו דברי ברכתך, ואם לא כלם לפחות מקצתם והייתי המאֻשר בטפחות ימי בחלד.

אך זאת לא אכחד ממך, ידידי, כי מכתב ברכתך עורר בקרבי גם עצבות המביאה לידי שבירת הכלים (לפי דעת המקובלים או המטורפים) והיה העיבה אור פני רגע קטן, בראותי כי מינסק, עיר ואם בישראל, המרובה באוכלסין, הנה מכל הכמיה וסופריה ומכל המונה ועלו בה לא נמצא איש זולתך אשר יבוא לברכני. ואני שהדי במרומים, כי לא אחרי רב המברכים לבי נוהה, ולא על מעוטם יעצב רוחי, כי באמת טוט אחד היוצא מבוך עטו של סופר ומבין כמוך, ינעם לאזני מאלפי קולות ותרועות ברכות והודאות, כי שקול אתה בעיני לְקַבֵל אַלְפָא. אך אות היא, אמרתי בנפשי, כי עוד לא הגעתי אל

המדרגה ההיא שעל פני העם אכבד; אות היא שפעולתי ועבודתי לרבים איננה רבת-ערך, ולא יצאתי בה ידי חובתי עוד כראוי. ובכן אפשר להיות כי גם כל הברכות והתשבחות הוא אך לחם חסד, וכעין נהמא דכסופא אשר כל אוכליו יאשמו, וכמו קללת חנם, כן גם ברכת דנם לא תבוא.

גם זאת לא אצפון עמי ואשאנה על שפתי לפניך, והנני אומר בלשון התלמוד (ירושלמי ביצה): „לא זכינו לתורתך רק מפני שראינו אצבעותיו של רבי יוצאות מבית יד שלו" רצוני: לא זכינו לדעת מתורתך רק אשר ראינו פעם בפעם מעשה אצבעותיך, הלא הם מאמריך במ"ע; וע"כ ברכתך המטֻגנת במרחשת והמֻרקחה מרקחת מעשה רוקח, עוררה החפץ בלבי לדעת רבי תורתך, גם ארחך ורבעך. ע"כ שאלתי עליך את פי בן עירך ר' שמעיהו שלאסבערג היוצא ונכנס תדיר בביתי, ומפיו שמעתי (אך אוי לאזני שכך שמעו) כי הנך עני בכל שבעת מיני שמות העניות שמנו חז"ל. ובכ"ז תעשה פעם בפעם ציצים ופרחים לספרתנו והיא תהלתך. מפיו שמעתי עליך כי מטמוניות של כתבים טמונים באהלך, ספורים והבורים שונים. וע"כ אם תמצא חפץ בבקשתי זו, אזי הודיעני נא, שמות חבוריך תכנם וענינם, כי אולי אולי אועיל לך גם במשהו והיה זה שכרי בעוה"ז.

והנני המכבדך והמוקיר ערכך והדורש לשלומך מעתה ועד עולם

יל"ג.

[כסלו, תרמ"ב].

אגרת מאתים ושמנה.

82. א' יאנואר [כ"ב טבת תרמ"ב].

ידידי!

לא טוב היות האדם שופט מעשה איש זר אשר לא ידעהו מתמול שלשום ולא ידע תכונתו אם איש מודה על האמת הוא, מדאגה מדבר פן יצא משפטו שלא לטוב וישטמהו בלבו, ע"כ יסלח נא לי אם לא ילך לבי גם אני לעבור על מדת חכמים זאת והנני משיב לו את שירו בטרם קראתיו.

והנני מכבדו וכו' יל"ג.

אגרת מאתים ותשע.

ידידי המשורר והמליץ הרמ"מ דאָליצקי!

צר לי כי בחר בי ה' ק. להיות מוציא הדבה להודיעהו על ידך כי אין נפש האר"ז אל מאמרו ולא ידפיסנו וטעמו ונימוקו עמו „לפי שהוא מגבב דברים ושופך בוז על נדיבים במדה גדושה ולא בצדקה מספקת", ורואה אני את דברי הארז מדבריו. אתם יושבי ערי השדה דנים על מה שאין עיניכם רואות, כי אם מפי השמועה עד מפי עד, וטועים בדבר כמקל הזה של סומא – האנשים אשר אתם מתאוננים עליהם אינם אשמים באסוננו ואינם גורמים לנו רעה. ונהפוך הוא בכל יכלתם יעמלו להצילנו, ואם לא מסתיעא מלתא העל כן נבוא עליהם בחרפות וגדופים? שכחתם מה שאמרו: „אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו", ואם הכזיבו האנשים ושלא באשמתם את תקות אחיהם די להם במאמרו של יהל"ל ובמאמרך בהמגיד, אבל הוא במאמרו לא חדש דבר, כי הגדיל הכעס והקצף, אשר הוא רק כקצף על פני מים והועיל לא יועיל להותנו. לא „אדירינו ופחותינו בפשעיהם ובכל חטאתם גרמו לנו כל אלה" כאשר ה' ק. אומר, כי אם אחרים, אחרים אשר לא יתכן לקרוא בשמותם במכתב גלוי, המה הביאונו עד הלום לא מתמול ומשלשום, כי אם מהרבה דורות פורח הראש הזה בכרם בית ישראל אשר נהפך למרורת פתנים בקרבנו, מאנה הרפא. שנינו קהות מן הבוסר אשר האכילונו אבותינו הראשונים. והעשירים והמשכילים מה הם כי נלין עליהם? האם כי יפקירו הראשונים את נכסיהם והאחרונים ישבו בתענית שתשכח השכלתם מהם וישובו לכסלה, האם בזה תושע יהודה? אין חבוש מתיר עצמו ותשועת ישראל איננה תלויה בנו כי אם בחסד עליון אשר הוא משנה העתים ומחליף את הסבות, רק שנוי כזה יוכל להושיע לנו.

יל"ג.

ספ"ב 14 מאַי [ח' סיון, תרמ"ב].

אגרת מאתים ועשר.

[להזק"ן]

הוספתי על חטאתי פשע לפניך, אחי היקר, ויהי הנקל החרישי ירחים רבים מכתוב אליך ומדבר בך, כי עוד אחרתי ימים מענות על דברי אהבתך

אשר קדמתני ושמחתני בם. והנה למנות את החסרון ולהגיד לך עתה בפעם האחת את אשר גרעתי שיחה לפניך בימים הרבים ההם אי אפשר לי, כשם שאי אפשר לאיש הבא לביהכ"נ ל„עלינו לשבח" להשלים כל תפלתו עם הצבור, וגם אמנם מעודי לא הייתי זהיר בתשלומין כאלה; ע"כ מחוק נא ברחמיך הרבים כל שטרי חובותי אלה והניחה לי ואתחיל ממקום שאנחנו עומדים בו.

עוד היום אכלנו בצהרים לחם בבית מקסים בננו והשתעשעתי בבתנו הקטנה החדשה. קחתיה על זרועותי; אף היא פקחה עיניה פעמים שלש ותבט בי ותשחק אלי, הוא שחוקה הראשון בעמק עכור זה. לא ידעתי אכנה אותה לפניך כי עוד לא נקראה בשם. אמה אשר ב"ה לא הקשתה בלדתה תקש עתה בבחירת שם לבתה בחפצם ללכת גם אחרי ה' גם אחרי הבעל ולקרוא לה שם העולה על כל לשונות הגוים כאחד. והנה לא ארבה דברי על אותו תנוק הצריך שמירה עוד מפני העכברים ומפני העכבר־רשע יַעַשקה שלא יַעַשקנה. את אֹרותי ודרך חיינו תדע בלי ספק אם מעט ואם הרבה ממכתבי מקסים בננו. יושבים אנחנו טן דו אני ואשתי בדירתנו אשר ידעתה העומדת על אם הדרך לשתי בנותי מזה ומזה. לימות הקיץ, ימי לכת מקסים חוץ למדינה, יש את לבנו לצאת מקריה ולשכון בשדה במקום אשר תשכון מיננא וילדיה ונתחמנה ונשמחנה בבדידותה ונעזור לה לגדל את בנה ולהיניק את בתה. בתי השניה ואישה ישבו בעיר כי מבקר הוא בבקר בבקר בבית החולים אשר הוא עומד לשרת בו. אברך את ה' אשר הקרה גם לנאֳדי איש ישר דרך מהיר במלאכתו וטוב לב. חיים הם באהבה ושלוה, לחמם נתן לפי שעה ככל צרכם ויש תקוה כי בקרב הימים ירחיב ה' את גבולו. עתה לא נשארה לי רק להביא גם את בני למחוז חפצו; בראשית ימי החרף הבא תכלינה שלש שני למודו ובלי ספק ילך למאָסקוי לעמוד בנסיון; עוד מוטל עלי להביאהו בקיץ הזה לפני הפקידים המרימים אנשים לצבא כי הגיע פרקו; ואף כי בן יחיד הוא מי יודע אולי כבר דאגו לו אחדים מאחיו מבני עמו וברחו ונתעלמו והניחו לו מקום להתגדר ביוצא צבא מישראל. והנה עד כה הנחני ה' בחסדו ולא כגמול עלי השיב כי אם כרחמיו וכרוב חסדיו עולל לי ולבני ביתי ואקוה כי לא ימיש חסדו ואמתו ממני גם בשארית ימי והראני בטוב בני אשר גם לך אחי חלק ונחלה בהם, והשיב את מקסים בננו שלם ובריא אל נוהו ולא יוסיף לדאבה עוד ולפחד תמיד כל היום מפני הרוחות הרעות הממלאות חללו של עולם בעירנו המעטירה, ויזכני לראות אחרית הזעם אשר נתך על עמנו ולשמוע בשורות טובות מהם ומהמונם ובתוכם גם מכל אַחי ומיודעי הקרובים והרחוקים ובראשם גם ממך אחי מחמל עיני ומשא נפשי.

לבני עמנו נשבר לבי בקרבי וכהתה כל רוחי. ומכל המעשקות אשר עשקונו באפם ומכל החמסים אשר הורידו על קדקדנו בשנת המאֵרה הזאת עולה לנפשי האספה אשר היתה בזה, אספת גדולי ישראל רבניו חכמיו ועשיריו, אשר זה כל פריה כי עתה ידענו כי גוי אובד עצות אנחנו

ואין עוזרתה בנו. ואני בשעשעי על ברכי את בננו יעקב הקטן שבקרוב יגיע לחנוך אניע עליו במו ראשי ואנחה שוברת כל גופי בהעלותי על לבי מה יהיה משפט הנער הזה ומעשהו. לפי טבעו כאשר ידעתהו הוא נוצר להיות מן העולבים ולא מן הנעלבים, מן המכים ולא מן המֻכים, ומה יענה ומה יאמר באמר לו יום אחד כי אַחד העם המוכן לפורענית הוא, העם הנבחר מכל האֻמות — למכות ומהלומות!?

כל ההחלות קשות על כן יהיו נא הפעם דברי המעטים האלה לרצון לפניך: הלא בצאת מקסים ובבוא לך ימי המנוחה עוד תוסיף לכתוב אלי ואז לא יבצר ממנו להרבות אמרים איש לאחיו ולשפוך את כל נפשי בחיקך, ואולי עד העת ההיא האֵל אשר הראה עמו קשה, יחדש עליו שנה חדשה, לשים לנו לב שמח ייטיב גהה, ושמן ששון תחת רוח כהה; או אז יעמוד לבי להשמיעך גם את החדשות אשר ילד לי עִמי בימים האחרונים ולא ראו אור עד כה.

שלום וברכה לך ולכל אשר אתך כחפץ אחיך אוהבך מחבקך ומנשקך

יל"ג.

ח"י מאי [תרמ"ב י"ב סיון] ספ"ב.

אגרת מאתים ואחת עשרה.

[להנ"ל]

ידידי היקר!

„בחפץ כפי" אעשה ואשלים „חפצך" אשר אמרת עם הספר למיננא. אנכי אהיה לה לפה אליך ואתה תדבר אליה דברי חבתך כאשר היית מדבר בהיות מקס בביתו, ואת דבריך אלי תחשוך ליום אחר בהנתן חֻפשך לך מעבודתך. כי שניכם טרודים בישובו של עולם, היא בגדול בניה ואתה בגדול תלמידיך, והעוסק במצוה פטור מן המצוה, ואני — אילוניתא דוכרנייתא, אין לי לא בנים ולא תלמידים לגדל, הולך בטל אני כל היום ואומר מה נאה אילן זה ומה נאה ניר זה, והפורק מעליו עול תורה וד"א נותנין עליו עול מלכות. והנני כופל את בקשתי למען לא תהיה עליך למעמסה: הסגר בתוך ביתך ועשה את מלאכתך מלאכת שמים ולשונך תדביק אל חכך ונאלמת מדבר אלי דבר, עד בוא ימי החפש לך. ביום ההוא יפתח פיך ותדבר ולא תאלם עוד.

ביום השלישי העבר הלכתי לשלח את מקס בננו לבית נתיבות הברזל. ביום ההוא בשעה השניה יצא וביום החמישי בא בשלום לסאָדען; וכבר הודיענו את באו על מקומו בשלום ע"י טיליגרם ביום הששי בבקר ומכתב לא הגיע עוד ממנו, ומחכים אנחנו למכתבו היום או מחר, כי משערים אנחנו שלא יכתוב בלתי אם ראה בתחלה את פני הרופא ויודיעהו את משפטו ומעשהו בסאָדען. לפני צאתו היו ידי מקס מלאות עבודה עד כי היו ימים אשר לא הספיק לאכול פת שחרית בביתו ואת ארוחתו בצהרים אבל בשעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן. על כן היו בימים האחרונים פניו רעים ודלים אבל בריאותו היתה טובה בערך, ועל כן נקוה כי נסיעתו תעלה לו בעז"ה רפואה שלמה, כי עיקר תכלית נסיעתו לחזק את גופו ולהחליץ עצמותיו. מיננא והילדים טובים ושלמים. יאשא הוא בכור שטן לא ינקה כל הנוגע בו, אבל נושא חן הוא בעיני כל רואיו וכחות נפשו הולכים ומתפתחים, אפס כי רך הלב הוא מאד וירא מכל האימות שבעולם, ירא מפני הכלב ומפני החליל אשר על אנית הקיטור, והוא בעצמו מצחק ולועג לרך לב זה ובשעת מעשה בשמעו את החליל מחלל ומשמיע קול יתפלץ מפחד וירחפו כל עצמותיו. אך התכונה הזאת לבדה יש בה מתכונות בני עמו ומחצבתו. הקטנה („יעווגעניאַ" קראו לה, לא אדע על שום מה) כפי הנראה טובת מזג היא, אבל השאלה העקרית היא לפי שעה אם תהיה גם יפת תאר, וזה עוד לא נתברר בראוי. ביום צאת מאַקס חלתה נאדי בתי, כי ביום שלפני זה היתה אצלנו בכפר ואחותה צנה כי היום היה יום הגשמים, ובסורי אל ביתה מבית נתיבות הברזל מצאתיה — אחוזת קדחת. היום זה יום השביעי הוקל לה מעט וירדה ממטתה, אבל עודנה חולה ומצות הרופאים עליה חזקה לבלי תצא מפתח ביתה, כי יראים הם פן תשוב הקדחת. כל הימים האלה אשתי שוכנת בעיר בביתה ושומרת לראשה, כי אישה הרופא טרוד במלאכתו ואיננו נקי לביתו: ואני יושב עם מיננא ואורח עמה לחברה ולא אבוא בעיר.

די לי הפעם כי הגיעה לי השעה לצאת המימה, כלו' לשתות מי בארה של מרים, אשר לפי שעה הועילו לי כמו שהמזמור ויהי נעם מועיל לערבוב השטן. היה שלום וברך בשלום את שתי בנותיך הנמצאות וביחוד את אורעליאַ בסיום תורתה.

ידידך אשר כנפשך יל"ג.

פאַרגאָלאָוואָ, 7 יוני [תרמ"ב ב' תמוז].

אגרת מאתים ושתים עשרה.

פאַרגאָלאָווא הסמוכה לפ"ב 21 יוני 82 [ט"ז תמוז תרמ"ב].

[לה' מ. גאָרדאָן]

ידידי הנעים, רב המדעים, צדיק וכל ימיו רעים!

כהקב"ה עם צדיקיו כן תדקדק אתה עמדי כחוט השערה ויש אשר ינתק החוט הזה ולא נבין איש את שפת רעהו. לא לרפות את ידיך היתה כונתי באמרי לך מה שאמרתי במכתבי הקודם כי אם חוב ראיתי לעצמי להגיד לך דברים כהויתן למען תדע את אשר לפניך, כי הבא ללקט בשדה רחב ידים זה אחרי הקוצרים אבירי הלב צריך שיהיה לו אמץ לב ואמץ ברכים וארך אפים כדי שיוכל לעבור מרחקים ולעלות במעלות ולחכות בפרוזדורים ולדבר עם בעלי הטרקלין בלשון הנערים הכהנים בני עלי. ואם שלש אלה לא יהיו לו והיה כמלקט שבלים בעמק רפאים. בוש פנים לגיהנם ועז פנים לגן עדן. ואמרתי זאת לך בשביל שתדע לקחת את תכונות הנפש האלה אתך אם ישנן לך ולשאול אותן מן החוץ אם אינן לך מבריאתך. והנה אין ספק שבוא תבוא ולמותר לי להגיד לך שאנכי מוכן ומזומן לעזור לך בכל מה שאוכל, אבל לדעתי אין לך לבוא בזמן הזה, כי עתה נסעו מזה כל האנשים אשר אתה מבקש והלכו באשר התהלכו לרגלי ימי הקיץ, אלה נסעו לארצות אחרות ואלה יושבים בכפרים ובחצרות ויכבד עליך למצאם; על כן חכה עד אשר יאספו כל העדרים, עד סוף ימי סענטיאַבר או תחלת אקטיאַבר: עד העת ההיא אבוא גם אנכי העירה ואקח לי דירה של קבע והודעתיך את מקומה, ובבואך נמתיק בתחלה סוד יחדו ואמסור לך הסמנים למען תדע את הדרך אשר תלך ואת המעשה אשר תעשה.

גם דברי בדבר אחותך צריכין תוספת ביאור. היא לא אמרה לי בפירוש שחפצה היא לבקש ממך עזרה בצרתה אלא מכלל דבריה שמעתי כן, וקרוב לשמוע שחפצה להעיר את לבי אני שלא אתעלם מבשרי, לפי שאולי הביאו את דבתי רעה אליה שעשיר מופלג אני, שכן דרכם של בני אדם לברך את רעיהם בקול גדול למען קללה תחשב לו. והנה עתה כל הנזוקין בקאוונא שמו להם את נזקיהם ומלאו את חסרונם מן הנדבות אשר באו בסך רב עד שמאספי הנדבות קראו די ויכלא העם מהביא ובלי ספק נתמלא גם חורבנה של אחותך ומה גם כי היו כלי ביתה רשומים בחברת אחריות האש, כאשר הודיעתני, אף כי לא במלוא שוים.

ועתה אתה ידידי היה שלום, אל תרף ידך מהודיע לי במשך הימים הבאים את מקום שבתך, אם תחליפנו ותמיר אותו, למען אוכל להודיעך

את מקום שבתי אני, ואני מצדי אשמח מאד לקראת המקרה אשר יביאני לראות פניך בטרם אמות, כי כאז כן עתה חמודות אתה לידידך מימי נעוריו עד יומו האחרון

יל"ג.

אם תשמע לעצתי ותאַחר ביאתך לפ'ב לשנים שלשה חדשים איעצך להכין במשך הימים האלה את שיריך אשר תאמר להדפיס ותביאם בידך. אולי יצלח בידי למצוא לך מדפיס אשר יוציאם על חשבונו. נסה נא דבר אל המו"ס א. צוקערמאן או אל אי ש בווארשוי כי הם עוסקים בענינים כאלה. טוב לך כי ידפיסו הם ויתנו לך מכסת עקז' ואולי גם איזה סך במזומן ולא תניח את מעותיך על קרן הצבי ישראל. מדי דברי בשירים הנני מליץ לך בזה כדבר הלכה שמתוך כך תזכרני שיר קטן אחד אשר יבוא בקרוב באחד מן העלים הנדפים של העלה הנדף המליץ. הביאו לי להגיהו והנני שולחו לך כמנחת עני.

הנ"ל.

אגרת מאתים ושלש עשרה.

כבוד החכם היקר, ספרא וסייפא וכו' ר' א י ו" ב נ"י.

הַרבה הרבה תהיתי על פולייטונך „נפשות לפרחות" לא התעצלתי ולא פגרתי מקרוא בו פעמים אין מספר, הפכתי והפכתי בו, אולי אוכל לקבעו בדפוס, כי לעשות רצונך חפצתי מאד: אבל אחרי השקלא וטריא, אחרי העיון העמוק משכתי ידי ממנו, וגזרה יצאה מבית דיני לדון אותו בגניזה והיא לטובתך ידידי, כי הסתכלתי באספקלריא המאירה שלי, ואראה מראש את מלחמת התנופה אשר יעיר עליך מאמרך זה, את האיבה והמשטמה הכרוכות בעקבו: את הסכנה הנשקפת לך ממנו, שמסופקני מאד אם תקנה לך אז גם פרקליט אחד כתרים בפני הפורענות: גם את הנחם ראיתי אשר תנחם ותתחרט בימים יבואו, ואפשר אותו יום יבוא מאמרך מודפס לעירך ולא תוכל הועיל, למאמר כזה המלא מראשו לסופו עקיצות ונשוכות שאין להן לחש, עוד לא באה עת מוכשרת להדפס. ואִלו נתקימה נבואת בן אמוץ: וגר זאב עם כבש וכו' וכו' ומלאה הארץ דעה כמים לים מכסים, כי אז אז אפשר לגלות אמת ערומה כזאת.

מאמרך זה נפלא הוא בתכנו, בהנפשות אשר יצוּת לשחק בהן,

שנשיבתן נשיבת שיעל, ועקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף וכל דבריהן כגחלי אש: נפלא הוא בסגנונו המסולסל ובהסתירה החרה והרקת המבצבצת ומפעפעת ונכנסת לפני ולפנים של הלב: ונפלא היא בהמון מאמרי התלמוד והמדרשים הנכונים בידך לשבט ולחסד. ובכל נפלאותיו אלה מוטב שלא ידפס משידפס. ואם כי שמת לך סתר פנים, שלא יודע שמך לצריך, אבל מי בקוראים התדירים שלא יכירו סגנונך היחיד במעט במינו, שלא יכירו רודך המרחפת ומרפרפת על פני כלו: מי בקוראים אפילו הרחוקים שלא יכירו את הארוות והגמרים אשר כננת חציך השנונים לפלח כליותיהם ולבם; ומכש"כ איתן הנפשות שהעליתן לגרדום לדון, כל אחת מהן תכיר את דמות דיוקנה, את פרצופה וזיו איקונה בכל סמניהם הבולטים ואז אוי אוי לך כי חייך יהיו תלואים מנגד והרדת לרגעים ולא תדע נחת!

וע"ב ידידי, שא לעון חטאתי זה, כי אך לטובתך ולרוחך עשיתי אשר עשיתי, כי כבודך יקר בעיני, ומיטב שירדו לטמין אלפי מאמרים נפלאים באלה יאליך לא תגע רעה. גם אני בעניי בעבר עלי רוח קנאה לפעמים יתפרצו רעיוני ממסגרותיהם כפרץ מים כבירים, ולהבי אש אכלה מתלקחים בהם להבות ארץ בשבט פי, אך אחרי שיבי נחמתי, כי כשוך התרגשות לבי וסערת רוחי תקים לדממה, אשיב אתבונן אל ההללים אשר חוללה ידי בעים רוח: אל המומתים המוקעים והנפצעים אשר הכיתי בחרב עטי, יכני לבי וידי מתרשלות ורוח חרטה תתקפני ותבריעני. או מאמרי החם מבטן העט לקבר יובלו, היום ירדו אל בית גנזי ועין לא תשורם כל עוד בחיים חיתי. וגם אתה איעצך עשה כמוני, יהיו נצפן ילדי רוחנו ההם הכתובים באש שחורה ע"ג אש לבנה עד יתמו חיינו, עד עליתנו אל עולם האמת ששם לא נירא איש, ששם אין קנאה ותחרות, אין שיבה ובחרות, אין נחם וחרטה, ואין מעלה ומטה, אין עליונים ותחתונים, אין עבדים ואדנים, אין יש אין אין, אין מות אין חיין, ודור יבוא אם נוכח יקרא דברינו ושפתותינו או דובבות בקבר.

והנני המכבדך כפי ערכך והקורא תמיד את דבריך לתיאבון

יל"ג.

תרמ"ג.

אגרת מאתים וארבע עשרה.

יום א׳ ט"ו כסלו 14 נאָיאַבר 1882, תרמ"ג.

[להזק"ן]

ידידי זאב ערבות, רכובו בערבות!

אכן אתה אל מסתתר! שבות בענן לך מעבור מלה. ביד מלאכיך תפקדנו לעתים רחוקות, תשפות שלום לנו ופניך אינם הולכים וקולך לא תשמע אתנו, ומי יתן ידעתי ואבוא עד תכונתך: אם אל רחום וחנון אתה המחריש באהבתו או אל קנוא ונוטר ובחרות אפך תסתיר פניך ממנו ותודיענו את תנואתך.

עולמי עולם הפוך הוא. החרף הוא לי עת הקציר ובקיץ המלאכה לי עצורה ואכל מן הממגורה. גנצבורג שב ובני ביתו אתו ואני זה בחדש ימים עוסק עם בניו ושכר טוב נתן לי בעמלי. ביום החמישי העבר הראו לי נדיבי עמנו בזה אות לטובה כי גם כבודי הרש עמהם. נועצו לב יחדו ליסד אגודת חובבי שפת עבר וספרתה ויהי בהכנסם לישיבה ביום ההוא בערב ויבחרו שבעה אנשים לפקח לפי שעה על הדבר הזה ליסדו ולשכללו ויעמדו למנין ויצא הבאראָן גנצבורג בעשרים וארבע דעות (כל הנאספים היו עשרים וששה) ואני — בעשרים ושלש. בכלל לא הייתי מתאונן על מעמדי, אלו היה כחי עתה כבחי או. בימי הקיץ רפאתי את קבתי במים מרים שונים, והוקל לי מעט במשך חמשה שבועות. אז חדש בקרבי גם רוח נכון וכתבתי הרבה והעבודה לא קשתה עלי עד שבכל מה שכתבתי כתבתי בהשבעת הקולמוס, ועתה — מחלתי תשוב תתפלא בי, בלילות תדד שנתי מעיני וביום תנומה תעופפני, והנני כאיש נדהם וכגבר אשר תושיה נדחה ממנו.

האנשים אשר שמו בשנה העברה צניף משוררים בראשי שבו להטפל בי. אם מקבל אתה את המליץ ראה ראית כי שבו לדבר בדבר הוצאת

ספרי, והמרפיס אשר בזה בא ויקח מאתי שיר קטן אחד וידפיסהו לדוגמא, למען יתנו את המלאכה על ידו. הנה השיר הזה סגור בזה לעיניך, לפי שאין לבי להדפיסו בקבוצת שירי ולהשאירו לאחר מותי. אבל עד כה לא דברו אתי דבר, והמסי על שפלות ידיהם ישיאני לקצוף עליהם ולגער בם בבואם לקחת את ספרי להדפיסם, כי קצרה נפשי בעצלותם והטוב אשר הם אומרים להיטיב עמדי אבד חנו בעיני ונגרע מערכו.

יום ד׳ 17 נאָיאבר.

לא הספיקה לי השעה לכלות מכתבי ולשלחו אליך והנה קבלתי מידעה מאת מוציאי לאור כי נועדו לבוא אלי ביום השלישי, ואחשוך לדבר בך עד בואם. ובין כה בלי ספק גנב אליך דבר (כי היפלא מאל מסתתר דבר?) כי כותב אנכי אליך ובא ליסרך בתוכחות על עון ותקדמני במכתבך. ועתה לך הצדקה ולי בשת הפנים, והנני שב ונחם על ראש דברי; מחהו נא מספרי זה אשר כתבתי. האנשים באו אתמול והביאו את המדפיס אתם וגמרו להדפיס את ספרי במספר אלפים וחמש מאות עקז, החמש מאות על נייר מעולה וכלול בהדרו. כל הנדפס יעלה עד לשבעים עלים ויצא בארבעה כרכים.

לעת עתה גמרתי בלבי לסדר את השירים באופן כזה: כרך א׳ (לירישע געדיכטע) אקראם: „שירי זמרה״ או „שירי הגיון״ ועליהם יבואו נוספות „שירים לצרך השעה״ (געלעגענהייטס-געדיכטע) ומיני תרגימא (איבערזעצונגגען) — האחרונים מספרם חמשה או ששה, כי מעטים הם. כרך ב׳, (עפישע געדיכטע) אקראם: „שירי עלילה״, חלק א׳: קורות הדורות מראש, חלק ב׳: קורות ימינו. כרך ג׳, משלים: משלי יהודה וגם אלה משלי יהודה. קשה עלי סדור השירים בקריאת מפטיר על החיים. לא ידעתי אם אסדרם לפי זמן חבורם או לפי נשואיהם או לפי גדלם או כאשר יעלה המזלג. דעתי נוטה לסדרם לפי תוכנם, מפני שאין מוקדם ומאוחר בתורה. ומי יתן והיה לי בזה איש יודע מבין כמוך להתיעץ בו. כי סדור השלחן וערך הלחם לאו מלתא זוטרתא היא להגדיל רעבון המסובין. כל הספרים בכללם יהיו נקראים בשם: כל כתבי יל״ג, על שם אותו פרק שבמס׳ שבת. מחיר הספרים על נייר פשוט ג׳ רו״כ, ועל נייר מהודר עשרה רו״כ, כך גזרו פמליא של מעלה. הוצאות הדפוס תעלינה לארבעת אלפים רו״כ. מה יעשו בי לא ידעתי, כי אני לא שאלתי והם לא הגידו לי. לפני שנה וחצי אמרו לי בעל פה כי ישלמו לי חמשים רו״כ מכל עלה, וזה עולה לשלשת אלפים וחצי, אבל מסופק אנכי אם תשיג ידם לתת לי את הסך הזה עתה. לפי שעה יש להם במזומנים רק כאלפים רו״כ. בקרוב יקראו קריאה גדולה בכל כתבי העתים לב״י לכל החפץ לבוא על החתום. ובכן לא אדע עוד כעת אם רק כבוד וגדולה יתנו לי או גם יותרת הכבד; בין כך וכך אקוה כי יהיה לי ספר אחד להובילו שי

לידיד נאמן ולמשכיל על דבר כמוך. והיו עיניך רואות ולבך שמח בשמחת אוהבך כנפשך

יל"ג.

P. S. בגלל ילדי רוחי כמעט ששכחתי את ילדי בטני. יעקב הקטן הולך וטוב. אין עוד כל ספק כי חננו אלהים כשרונות טובים ופקדהו בזכרון טוב. הנהו סופר את כל המספרים בלשון צרפת ואשכנז מדויקת, אף יודע הוא לצרף את סמני המספר ואת האותיות להברות. עד כה עוד לא גלו לו הוריו הסוד. הגדול כי ישנו עם אחד בארץ אשר כל הנקרא בשמו תכסהו בושה, ועודנו לא ידע אי מזה עם הוא ואת אי זה מן האלהים הוא ירא; ואני עומד מרחוק ורואה את מעשיהם כי חק שמתי לי לבלי התערב במעשיהם ובדרך חנוכם את בניהם עד אשר ידרשוני ואמצא להם, — ומה אֹמר ומה אספר לך אחי בשבחה של בת בנך. כאלו מחומר אחר קרצה היא! בעת אשר הוא מתהולל ומסתולל ומעמיד קול זוועות ודמו רותח השקט לא יוכל, היא יושבת כבבודה בת מלך סרוחה על ערשה ומתבוננת בעינים מפיקות שכל טוב ושלות השקט לכל תעלולי אחיה הגדול. שני סמנים טובים נראים בה גם עתה, כי טובת שכל וחכמת לב תהיה, והנותר עוד שמור לנו למועד לשפוט עליו ולא אבה לחרוץ משפטי פן לא יבוא דברי ונתתני לנביא שקר. מי יתן והָלף אביהם כח ועצמותיו יהליץ לגדלם ולהנכם כחכמת לבו לשימם לברכה בקרב הארץ. רב לי כי עיפה נפשי, ושואפת מנוחה.

הנ"ל.

אגרת מאתים וחמש עשרה.

י"ב טבת [תרמ"ג]

[להנ"ל]

ידידי היקר!

צ"ב לא פתני כי אם כמעט עִנני. אני בכל אות נפשי הפצתי להשליכו אחרי גוי אחרי אשר גלה סודי ברבים שלא ברשותי ויעש את שמי לו לרקלמה, כי היה לי האיש הזה.... לזרא ולגעל נפש, ויראתי פן בהוסיפי לרבק בפחמי ויתפחמו גם ידי. ואני אברך את ה׳ בחיי על אשר „עם לבן גרתי ותרי"ג מצות שמרתי". תשע עשרה שנה הייתי מורה לבני ישראל ולא נעשיתי „מלמד"

כשאר חברי; שבע שנים הייתי לסופר קהל ישראל בעיר המלוכה ולא נעשיתי „שמש" כאשר היה בחפצם לעשותי; שבע שנים הייתי ממקורבי התושלמי*) ר. ולא נעשיתי „סרסור של..." ושלש שנים עשיתי מלאכה במליץ ולא נעשיתי „צעדערבוים". ועל כן יראתי מאד פן לא אעמוד בנסיון זה האחרון הקשה מכלם, כי טבע האיש הזה כארץ כבול ובופת נגרת אשר ידרוך הדורך עליה ונשקעה רגלו וטבע מבלי מעמד. וכבר ראיתי כי מן הרפש אשר הוא מזרה מסביביו נצוצות נתזין עלי ואקנא לכבודי קנאה גדולה. על כן גמרתי אֹמר למשוך ידי ממנו מראשית חדש דיקאַבר זה; אבל הוא ידע את תנואתי כי בנפשו היא, כי בשלש השנים אשר עשיתי עמו ברך ה' אותו לרגלי וניספו לו שלשת אלפים התומים שהם שמונה עשר אלף רו"כ בשנה, ולוּ נודע ברבים לעת צאת השנה כי משכתי ידי ממנו כי אז היתה לו חתימה רעה; על כן לא הרפה ממני ושקד על דלתותי יום יום בכה ויתחנן לי לבלי אוריד שיבתו שאולה (אלה היו דבריו ממש) ואני הכבדתי את לבי ולא חפצתי לדעתו עד אשר הקים עלי מליצים לו מביתי. בננו מקם אשר עצתו לי כדבר אלהים הוא פתני ואפת. יהיה איך שיהיה, אמת הדבר כי מראשית השנה הבאה אהיה אני המוציא את מה"ע בפועל, אע"פ ששמו יהיה נקרא עליו ואנכי אטביע עליו את צורתו כי זה הוא התנאי הראשון שהכל תלוי בו, וצ"ב מחויב לשמוע אלי בכל אשר איעצהו. בתוך התנאים שהתניתי עמו יש תנאי מפורש שרשות בידי לשלם לסופרים שכר פעולתם המשה קאפ' בעד כל שורה (כמו שאני מקבל מאתו); ומזה אתה רואה כי אם תשלח דברים הגונים אשר יקיבלו ויודפסו לא יקופח שכרך. על כן עשה והצלח. ומאד ינעם לי לקבל מאתך מאמרים טובים לפי שסגנונך מנופה ונקי, וטוב אשר יהיה לפני הקוראים גם מאמרים בסגנון שונה מסגנוני, כדי שלא יהיה סגנוני להם לזרא. אפס כי אבקשך לאחוז במאמריך ובספוריך דרך קצרה. והקיצור יהיה בשתים. הא') שכלל הספור לא יהיה ארוך יותר מדאי כדי שיוכל לבוא בשנים או בשלשה נוממערן עד סופו, כי אם יארך יותר והיה למשא על הקוראים. הב') שתוכן הספור יהיה כתוב בדרך קצרה מבלי האריך בלשון ובכפילת הענין ובנאומים נעימים. ואין צריך לאמר שיהיה נישא הספור דבר השוה לכל נפש והביב על כל אדם, ובגלל זה כמדומה שצריך אתה לקצר את ספורך „בעגלא ובזמן קריב", כי לפי שאזכור מאריך אתה יותר מדי בהצעות פרטיות. ועוד מספק אני אם נושא ספורך הנוגע בעקרו לריב הטייטאַנים עם הלבושים (כמבטאך העולה יפה) יהיה מקֻבל על הקוראים העברים. בכלל אעירך לכתוב איזה דבר חדש בין מימינו אלה בין מימים ראשונים כיד ידיעתך הטובה עליך, בין בדרך ספור מעשה שהיה בין חקירה או הצעה מקורות הימים (מאָנאָגראַפיע). למשל אם תשים לבך לכתוב מאמר בהשתלשלות ההשכלה

*) עיי' חולין ס"ב וסנהד' ק"ח. העורך.

בין יהודי ליטא בשנות השלשים והארבעים בשלוב תולדות חיי האנשים אשר הרימו את דגל ההשכלה אצלנו, הכל בקצרה וברעה ישרה, ואני ידעתי כי לא יבצר ממך מזמה לעשות. גם בקרת ספרים נאמרת בעיון טוב ובשקול הדעת נקבל ברצון. אם יצלח בידי למשוך אלינו סופרים בעלי דעה והשכל אז אולי תרום ברבות הימים קרן המליץ ומחה את כתמיו אשר כסו את פניו עד כה ואז אולי לא אבוש כי אדבר בשער בשמי המפורש; ולסופרי ישראל אעשה חסד כי לא יעמלו לריק ולא ייגעו לבהלה כי אם קבל יקבלו משכרתם חלף עבודתם כסופרי אֻמות העולם.

מהר וקרב אל המלאכה למען תוכל להגיע לידי איזה דבר טוב ומתקן עוד בסוף חדש זה. וצריך אני להקדים ולאמר לך כי אע"פ שצ"ב נתן את נפשו ואת מליצו עתה בידי לעשות בו כטוב בעיני(ו), עוד דבר אחד לי למכשול על דרכי, כי מבקש אנכי לי כעת עוזר תמידי אשר יעשה עמי במלאכה תמיד בבית הרידקציון, איש אשר יהיה מפלגא ולעילא סופר ומפלגא ולתתא עובד עבודה (להגיה, ולקרוא ולערוך מכתבים וכדומה) ועדיין לא מצאתי. כתבו לאודיססא לקרוא את ליליענבלום ועוד לא באה תשובתו. ובלעדי עוזר כזה לא אוכל לקרבה אל המלאכה, כי רבה היא עלי מחולשת בריאותי.

במכתבך הקטן אשר הגיעני היום אינך זוכר את מכתבי אליך זה כמשלש שבועות. שם בקשתי עצה מפיך איך לסדר את שירי המתעתדים לבוא בדפוס, כי אם אסדרם לפי תוכנם יהיה הפרש גדול ביניהם בסגנונם, ואם לפי הזמן שבו כתבתים יהיה ההפרש גדול בתוכנם. בכלל מחלק אנכי את כל השירים לד' חלקים: א) שירי זמרה (לירישע), ב) שירי עלילה (עפישע געדיכטע. היישר בעיניך שם זה?) מימים שעברו, ג) שירי עלילה מימינו, ד) משלים (משלי יהודה וגם אלה מ"י), אבל בסדור השירים הבודדים בכל חלק וחלק אנכי מתקשה. היה לי למילדת.

המקבל אתה את הוואָסחאָד? בחוברת 7—8 נמצא מאמר Попытки реформы у Евввеевъ והוא שלי. בשעה פנויה קראהו ואמור לי אם דברי מקבלים על לב חכם כמוך.

שלום לך ולאשר אתך. אם יָעַר ה' רוחו עליך להתחבר אתי במלאכת הסופרים והיתה התחברותך זאת השכר הטוב לי מכל עמלי.

בנינו טובים, זולתי מקס מתחלה לפרקים לדאבון לבנו. שני ילדיו רחוקים במזגם כרחוק קו המשוה מציר הצפוני. הוא בוער כאש תמיד ורוחו כנחל שוטף, והיא שוקטת ושלוה כמשקע מים אשר עליהם יתעלם קרח, אשר הרואה אותם ישם ויאמר האמנם בני אב אחד ואֵם אחת המה?

ידידך האוהבך והמכבדך בכל לבבו יל"ג.

עש"ק פ' ויחי 10 דעקאבר 1882.

בני עזבנו ביום הרביעי והלך למאסקוי לעמוד בנסיון באוניווערזיטעֶט.

אגרת מאתים ושש עשרה.

כ"ד טבת תרמ"ג ספ"ב.

[להנ"ל]

ידידי היקר!

צר לי כי במכתבי הראשון לא נזהרתי בלשוני ויצא מפי דבר לאדיב נפש אב מרחם על בנים כמוך. אבל אנכי מדי דברי בך לא אוכל לבלי להזכיר את בנינו היקרים ומדי דברי בם לא אוכל לשקר ולאמר דברים שלא כהויתן. אבל אתה אחי לשוא רגזת. בטרם שבו דבריך אלי וכבר שב מקס בננו אל איתנו ויהי יוצא ובא בכל דרכיו וה' עמו. נפלאת היא בעיני כי אנכי, הידוע לאחד מקטני אמנה, בדבר הזה הנני בעל בטחון יותר גדול ממך. אמת כי מקס מתירא מן הצנה והקור ואקלים פ"ב איננו עולה לו יפה, בכל זאת אינני מוצא שיהיה ח"ו מעמד בריאותו עלול להביא דאגה בלבנו. לבי סמוך לא יירא ולא מרוב אמונתי באלהים כי אם מחוסר אמונתי ברופאינו. בנביאי השקר האלה הפך מאבותיהם הראשונים נביאי הבעל אשר היו מרפאים על נקלה ואומרים שלום ואין שלום; ואלה עושים ההפך, מרגיזים את לבות דורשיהם וימים יבואו ויגלו פחזותם על פניהם ונראה קלונם. אני הגבר בהיותי בן עשרים וחמש אמרו עלי הרופאים כי לקוי הרֵאָה אני וימי הַצו ועתה — המה כבר יבלו בקבר ואני עודני מתהלך לפני ה' בארצות החיים, והמחלה אשר שמו עלי לא היתה ולא נבראה בי מעולם. אמת כי מקס בננו עלול לבאב הגרון וראש הקנה וצריך זהירות ושמירה יתירה לבלי תאהזהו צנה, אבל מי כמהו איש נזהר, מכלכל דבריו במשפט ושומר מספר צעדיו? ואם אמנם יש אלהים בארץ המנהג עולמו בחכמה ובריותיו ברחמים מי כדאי והגון לחסדו ולרחמיו יותר ממקס בננו הטוב בעיני אלהים ואדם? על כן נקוה כי בעבור שתים שלש שנים ומקס יקרב לגשת לחצי ימיו יעבור המיחוש שבגרונו ויחזק כחו והיה בריא אולם כאחד האדם. נקוה ונאמר אמן.

הנך אומר כי הדול חדלת מלהגיד לי עצתך אשר שאלתי יען כי פעם אחת יעצתני ולא שמעתי בקולך. חכי לא יבין הטעם הזה. השכחת תורת בעל הנסיון: שאל עצה ומבינתך אל תחדל. מלבד מה שלא אוכור מתי גלית לי דעתך כנגד השם „כל כתבי", גם עתה אינני מסכים לך לפי שהשם הזה במלואו יהיה כך „כל כתבי יל"ג אשר באו בדפוס ואשר אתו בכתובים עד היום, יוצאים כו'" וא"כ מי הוא אפוא יכזיבני אם אשוב לכתוב חדשות אחרי כן? צדקת בהערתך על רוע הקשור בין שירי עלילה עם המ' „טימים" וגם

אני עוד לא קבעתי מסמרות בדבר. מין השירים הנקראים „עפישע געדיכטע" בלע"ז היו נקראים עד כה בפי סופרי עבר „שירי גבורים" (בס' ראשית למודים) או „שירי ספור" בפי אחרים. השם הראשון לא ישר בעיני כל עקר וקרוב יותר ממנו השם השני. ואני בבראי לי ניב שפתים „שירי עלילה" לא היה כל חפצי אלא להאֵר את מין השירים הזה בכל תכונותיו במלה אחת. „עפישע געדיכטע" המה השירים שאין בם לא רעיון מפשט או חלום חזון לב לבד כי אם ספור מעשה מצוין, ועל כן בחרתי במלת „עלילה" המזכרת לנו „רב העליליה" „נורא עלילה" „אשר עולל לי" וכוללת מושג יותר חזק מן המלה הפשוטה „מעשה"; אבל עוד אחקור בדבר ואִמלך בכליותי ובכליות אחרים.

ההדפסה תחל ביום ב' ג' יאַנואַר. שבת ולא ענית לי דבר אם כותב אתה איזה דבר להמליץ ומתי בערך תשלחנו. אולי תמצא און בך לכתוב מאמר הגיוני על הסגנון שראוי לאחוז בו בלה"ק. בטעם הטוב אשר בחכך ידעתי כי תכתוב וגם תצליח לערוך דבריך במיטב טעם ודעת ויהיו דבריך מאירים ומבינים פתאים. תוכל לערוך לפני קוראיך דוגמאות קטנות מסגנונם של מבחרי סופרינו רמא"ג ואד"ם ומאפו ושאריתם, ותנתח אותם לנתחיהם, ותראה על האוצר הנחמד הטמון ליפוי הסגנון ולהרחבת השפה בספרי חז"ל ושאר בעלי אסופות וכדומה, הכל בכתב קצר ופשוט כאשר יתן אלהים אל לבך.

מאשר לא אדע אם מקבל אתה את המליץ, שולח אנכי יחד עם מכתבי זה ספור קטן „כף רגל עגל" אשר בא אחרונה; הקוראים היושבים בזה התענגו עליו ותשק ידם למו פיהם כאלו היתה באמת „כף רגל העגל" מבושלת ומתובלת ערוכה על שלחנם, ומי יתן ויטעם תבשילי זה גם לחכך ולא תקלקל בו את קיבתך.

ועתה הביאה צוארך בעל שתי ידי, אחבקך ואנשקך ואשימך כחותם על לבי, לב הומה אל דודיך תמיד

יל"ג.

העליתי את זכרון דוליצקי לפני צעדערבוים; והנה הוא מחכה לתשובת איש אחר אשר קראהו לבוא אליו, וטרם נדע איך יפול דבר. מתירא אנכי שדאָליצקי עודנו עול ימים ואולי עוד לא נתישבה דעתו עליו כל צרכה עד שיהיה כח בו לעסוק בדברי סופרים הנתּנים בעתּם ולא יוכלו להעביר המועד. ואני מבקש לי עוזר בר סמכא ולא תלמיד הנצרך לרבו.

אגרת מאתים ושבע עשרה.

[להנ"ל]

ידידי!

בשעה שקבלתי את מאמרך הייתי כאדם שמהלך בין שני שבילים אשר האחד מהם של אש והשני של שלג, בין אישך — אש קנאת המחבר לתנובת עטו, ובין קרחו הנורא של צ"ב אשר הוא קר בקרח לכל דבר אמת וצדק זולתי לכל הנוגע בו ובנפשו. ועתה אחרי אשר לא אכלני הקרח הנני מרכין ראשי לקבל את הגחלים אשר תחתה אתה עליו על כי שלחתי ידי לבער בשדה אחר. והנה..... הצ"ב הזה לא הכתפק בהערתי אשר הצבתי על סף פתח דבריך ויוסף משלו דברים אחדים בסוף המאמר בלי ידיעתי, ואתה אל תשים לב לדבריו כי לא יגע בכבודך ואם באמת ישוב לדבר בדבר הזה, נכון לבי כי ידבר לבשתו. על כן חזק ודתחזק לשלוח יתר מאמריך אשר בשרתים בקהל רב בהערתי ומובטחני בך כי תוציא דבר מתוקן, כי רק ההתחלה קשה יען כי ימים רבים עשית שבר לאגמי נפשך ועתה אחרי אשר נפתחו שערי הנהרות יפוצו מעינותיך חוצה וראית שכר בעמלך. בעד מאמרך הראשון עולה שכרך לי"ד רו"כ וכשאקבלם מן הרידקציון בסוף ההדש אריצם אליך.

אתמול ביום הששי סוף סוף החלה הדפסת ספרי. עד כה לא ידעתי נפשי איזה שם אקרא להם. לפי שעה הפין אנכי לקראתם: „כל בנות השיר. המה השירים אשר שר יל"ג, מתקנים וממלאים כו' כו'", או: „כל שירי יל"ג מתקנים וממלאים כו' כו'", כי רק את השירים לבד ידפיסו ואת הפראָזא לא ידפיסו. איזה משני השמות יכשר בעיניך, הזה או זה, או אם שניהם כאחד רעים? וכדי שלא אסיים ברע אשאלך אם קראת ויישר בעיניך ספורי: „שניהם כאחד טובים"? היש לך המליץ או תקחנו מאחרים?

בנינו ובני בנינו כלם כאחד טובים ובריאים; כה יתן ה' וכה יוסיף ועיני רואות ואזניך שומעות. יהבקך וינשקך וישם לך שלום ידידך

יל"ג.

מוצש"ק 15 יאנואר 1883, [י"ט שבט תרמ"ג].

אגרת מאתים ושמונה עשרה.

[כ"ז שבט תרמ"ג].

[להנ"ל]

היום ביום הראשון כ"ג יאַנואר סעדתי על שלחן בנינו ומלשכת האֹכל סרתי ללשכת הסופרים לערוך לך מלים אחדים חנם אין כסף. מכתבך הגדול קבלתי זה ימים אחדים ועיד לא יעצוני כליותי מה לעשות במאמרך, כי כמו שהוא אי אפשר להדפיסו כמו שאמרת בעצמך, לפי שהוא מרכב משני חלקים רחוקים בענינם זה מזה ולא יעלו בקנה אחד. ואני טרם אדע אם יצלח בידי לנתחם ולסגור בשר תחתם, כי כתאומי־סיאַם יצאו מתחת ידך אשר אחד באחד התלכדו ולא יתפרדו. ילידי הפזון הם לך, ידידי, ולמה אתה נחפז? הלא טוב לך כתוב מאמר אחד במתינות מעשרה מאמרים הצריכים לטפולם של אחרים. הנה יד ה' טובה עליך: לשונך כסף נבחר, רעיוניך זהב מזוקק, אפס כי לא תאריך ימי היותם בכור ולא תפח בהם די איש להנתיך ולצרפם ולזקקם כראוי. על כן אפוא זאת עשה: כתוב את אשר תכתוב על חצי העלה לרחבו והחציו הניח לך למשמרת להגהות ולתקונים; ואחרי כן הניח את המאמר תחת ידך ימים אחדים ושוב קרא בו, והיית כקורא דבריו של אחרים ותבנת את רוחו וסגנונו, ויצא מתחת ידך מתוקן. אקוה כי תבין לעצתי כי בלב טוב היא נאמרת ולא ירפו דברי אלה את ידך מכתוב את כל מעלות רוחך כי ברכה בם.

בנינו שתולים כשתילי זיתים סביב לי; הקול קול יעקב—ממנו תחרשנה אזני, ויעווגיניא מתופפת על ראשי בשתי ידיה; ומאַקס ומיננאַ משתעשעים בם ומשוחחים בי. כל סמני אהבה אלה החצים לך והחצים לי אני

ידידך ואחיך בבשר ורוח

יל"ג.

אגרת מאתים ותשע עשרה.

[להנ"ל]

ידידי היקר!

מקסי בננו אמש אמר אלי כי אתה מתפלא על כי לא השיבותיך עד כה על מכתבך האחרון ואני מתפלא על פליאתך זאת. הלא מכתבך היה תשובה על מכתבי אני ומה היה לי להשיב לך? לא שמתי את מאמרך השני

במליץ לחדש יאַנואַר כדי שלא להכביד על הבודזעט החדשי אשר לו. והיום בנו' 12 נדפס הפוליטין „על ריב בני ישראל" אשר אם כי השתדלתי לטבל המרור שלך בחרוסת בכל זאת כמדומה לי שיביא עלינו קצף מאת שני בה"ע הנותרים, כי השלישי שחל"ח בשבוע העבר כאשר תראה. מתירא אנכי גם הפעם וחרונך יבהלני פן עברתי את הגבול אשר גבלת לי ושלחתי יד בפקדונך יותר מרשות; אבל הלך נפשי הוליכני לערוך הדברים כמו שהם לנגד עיניך, ואם לא תנח רוחך צרף נא רחמים לדין ואל תקצוף עלי עד מאד. ואולם בחצי מאמרך השני לא אדע מה לעשות וגם מתיאש אנכי מעשות בו מאומה, על כן אם תחפוץ אתה לשנותו ולהשתמש בו לאיזה תכלית אחרת הודיעני ואשלח לך את כתב ידך.

שכחתי לספר לך במכתבי הקודמים כי על תשובת הצ"ב על דבריך במאמרו „משנה אשיב לך" לקה מכות גדולות במכתבים אשר קבל והאחד אומר לו בפה מלא: „בקראנו את המאמר „על המליץ כו'" אשר הדפסת אמרנו שבת למוטב וקבלת עליך את הדין ועתה שבת לטיַיותך ורואים אנחנו כי אין לך תקנה. כי בעל דברים כסיבאָרין? וסובאָרין היה קרוב לשר המלכות יותר ממך, כאשר ידענו כלנו, וקרבתו אל השר היתה פועלת באמת ורשומה יותר ניכר מקרבתך אתה, כי מבשרנו חזינו זאת; ובכל זאת האם השתבח והתפאר סובאָרין הרשים לבקרים לאמר: ההראינו פנים את האדון הגדול וכזה ובזה דבר עמנו? הוא לא הראה את קוראיו בלהג הרבה כי אם עשה מה שיכול ואנחנו הרגשנו בכל עצמותינו מה שעשה — ואתה לא כן אתה עמך! אתה הרבית פה והארכת לשון, התהללת יום יום במתת שקר והצל לא הצלת את עמך". — הלא זה הדבר אשר אמרתי לך כי אם יענה יענה להותו ולבשתו וכן היה הדבר.

אבל חִבור סכלות הזקן הזה, הנח לו, ואתה הגידה לי בכתר את דעתך על תכונת המליץ עתה, כי מן הצד נקל לראות כל דבר בצביונו האמתי. איזה מגרעות עוד יש בו לתקן; כי אם לא הכל יעשה כרצוני וכחפצי לפי שאין בי כח לעשות הכל לבדי, וגם הצ"ב לא יפסיק לגמרי את השפעתו וגם ה' פרידבערג מגראָדנאָ העוזר על ידי חפץ לפעמים לגלות דעתו ולעמוד עליה, בכל זאת אם עוד נמצאו מכשולים גדולים אתאמץ להסירם, כי בכל מקום שחפץ אנכי לעמוד על דעתי יבטלו שניהם רצונם מפני רצוני.

משירי נדפסו חמשה עלים. ההדפסה נעשית באמת ברב יפי ופאר; לא ראיתי כמוה עד כה בספרי שירים לבני ישראל. יואיל אלוה ויזכני לכלותה וראית ושש לבך.

מרב עבודתי בהמליץ ובהוצאת ספרי ומחולשת בריאותי משכתי בשנה הזאת את ידי מן הוואָסחאָד ואינני כותב עוד בקרת ספרים.

יותר אין עוד אתי חדשות. לבנינו ולבני שלום וטוב. כה יתן להם האלקים

וכה יוסיף. בני גמר העקזאַמען במאָסקוי ובשבוע הבא ישוב הלום. ואתה שלום וכל אשר לך שלום.

ידידך כנפשך יל"ג.

11 פעברואר [1883], יום הששי [ט"ז אדר ראשון תרמ"ג].

P. S. ארבעה עשר הרו"ב בעד מאמרך הראשון מונחים תחת ידי ואת אשר יעלה לך בעד השני עוד לא השבתי כי עוד לא הגיע לי נו' 12 מן המליץ בשעה שאני כותב הטורים האלה.

אגרת מאתים ועשרים.

[להנ"ל]

ידידי!

עוד בשבוע העבר אָמר לי מקסים כי נכון אתה לשלוח לי בעוד שנים שלשה ימים איזה דבר חדש הערוך בכל אתך; ועדיין לא בא. אשער בנפשי כי מכתבי האחרון אשר קבלת בינתים הפריע מחשבתך זאת, כי אולי לא נחה דעתך במה שעשיתי במאמרך „על ריב ב"י" או לפי שאמרתי לך שאינני נותן את מאמריך תכופים כדי שלא להכביד על כיסו של צ"ב שלבו תלוי בו. והנה עתה נתחדש אצלנו דבר קטן: גמרנו לתת לקוראי המליץ ליום הפורים במתנה חוברת קטנה נוספת בת שלשה באָגען בערך לקיים מצות משלוח מנות. והנה לפי שעה יש עוד מקום פנוי בחוברת ההיא ועל כן אם יש אתך איזה דבר טוב מוכן, מהרה ושלחהו עד יום החמישי בשבוע הבא. אפס בתנאי שיהיה הדבר ערוך ומוכן לדפוס שלא אצטרך למשמש בו הרבה לפי שלא תספיק לי השעה לזה. אולי יש אתך איזה שיר הגון, גם אותו נקבל.

אצלנו אין כל חדש. כי גם אשתי השוכבת זה כשבועים על מטתה, גם ראשי הכואב עלי תמיד לא דבר חדש הוא. את בני בנינו לא ראיתי זה בעשרת ימים אבל שמוע שמעתי כי טובים ובריאים הם; ובנינו היו אצלנו זה יומים לראות את אמם החולה. בני שב ממאָסקוי ועמד בנסיונו, ועתה הוא עוזר־רוקחי הרפואות; ואם בזה עוד לא הגיע למרום קץ מטרתו, אבל השם הזה לבדו נותן לו משפט האזרחים לשבת בכל ארץ רוסיא באשר־יחפוץ וחפשו נתן לו מקהלת היהודים ויצא מתחת האפוטרופסות שלה. גם זו לטובה.

כפרי נדפסים. המשה עלים כבר נדפסו בשתי המהדורות; ועוד המשה נסדרו. עד ימי הפסח יהיה לפי השבוני חלק א׳ נגמר וגם מחצית החלק השני יהיה נדפס.

שלום וכל טוב לך כחפץ אחיך יל״ג.

23 פֿעברואַר תרמ״ג [יום ד׳ כ״ח אד״ר] ספ״ב.

אגרת מאתים ועשרים ואחת.

כ״ט פ״ב ער״ה מאַרט 1883 [ג׳ ואדר תרמ״ג].

כבוד הסופר המהיר, המשורר והמליץ הנמרץ יהל״ל נ״י,
כמותו ירבו בישראל!

ספרך „נס לגוים" בא לידי ואף כי עוד לא הספיקה לי השעה לקרוא בו הנני ממהר להשיב תודה לך על אשר זכרתני אתך. תפלתך שיצליח ביד ספרך זה להפנות לבי אליך היא תפלת שוא, לפי שאתה מתפלל על שעבר אחרי אשר לבי פונה אליך מאז; ואם לא הרבה היה שפניתי אליך בכתב חרות על הלוחות זה הוא לפי שאין שעתי ודעתי פנויות, ואני איש מכאבים וידוע חלי ונפשי עיפה לכותבים על כן אחריש באהבתי כי לי דומיה מועלת. והנה למשפטי על ספרך תעמד; לעת מצוא אולי אשמיענו, אבל אין לך צרך שיהללך זר, כי שפתיך ישבחונך ופיך יהללך — פיך המדבר אלינו בלשון עברית נקיה ויפה, מנֻפה בשלש עשרה נפה, וסלתך ואת מדגן השמים, טובה מן הסלת אשר תוציא לנו מבית הרחים. והנה להשיב גמולך הטוב בראשך על ספרך אשר הענקת לי מהרתי ורשמתי את שמך בספר זכרון לפני לשלוח לך אחד אחד מספר השירים אשר לי היוצאים לאור ע״י אחרים, אם רק יהיה לי מספר ספרים בצאתם מן הדפוס. היה שלום וברכה ויהי לבך במוח, כי אחיך אנכי ברוח, יודע ומכיר ערכך ורואה בך ברכה מרובה לספרתנו. ואתפלא כי בימים האחרונים לא באו בדפוס משיריך, האם פנית ערפך לבת השירה — והיא נתנה את דודיה לך?!

והנני מכבדך ומוקירך באמת יל״ג.

אגרת מאתים ועשרים ושתים.

ג׳ מארט ספ״ב 83, [ו׳ ואדר תרמ״ג].

[להזק״ן]

ידידי אשר כנפשי!

על מכתבך הראשון מן האחרונים לא מהרתי לענותך לפי שהייתי טרוד מאד בשבוע הזה ולפי – שקצפתי עליך מעט על הדברים הקשים אשר דברת בי ואמרתי אחכה כמעט רגע עד יעבור זעמי פן יתמלטו מפי מלים אשר לא כרצונך. תדבר משפטים אתי על התמהמהי מהביא את דבריך בדפוס ותערכם לעומת מאמרו של פריעדבערג (כך שמו) והחלטת כי להם היתרון. והנה שתים שכחת על כן יצא משפטך מעקל. שכחת את אשר הגדתי לך זה כמה כי אע״פ שאנכי משפיע עתה על המליץ בכל זאת צ״ב הוא הראש ודעתו היא הראשונה; ובהיותי אני בא לבית הרידקציון רק לשעות מספר במשך ימי השבוע וביתו והרידקציון אחד הוא על כן גם לא אוכל לריב עמו על כל קוץ וקוץ ועל כל מאמר ומאמר, ובימים האחרונים קרה גם כן שנדפסו איזה מאמרים בלי ידיעתי ובבוא הגליון לידי וקראתיו לא נחה רוחי בהם אבל לא היה להשיב. האיש פ״ב אשר קראו צ״ב כאלו לעזור לי, יהיה, כמדומה לי, במשך הזמן לעזר כ נ ג ד י; כי מסתכל אנכי בתכסיסיו של צ״ב כי כונתו היתה להביא אשה וצרתה עמה לביתו לבלי תגדל יד האחת עליו, או כמו שהיו מתקינין לכה״ג אשה אחרת כדי שלא יארע לו ח״ו תקלה. והנה לו ראה ראיתי שמין דבר שלא כהוגן בהנהגתם בי הייתי שופך לו תיכף קיתונו על פניו אע״פ שקיתונו זה מביא לי ש ל ש ת א ל פ י ם רו״כ לשנה מלבד מה שאהבתי את מלאכתי זאת ואם יחזק ה׳ כחי אקוה לעשות בה עוד גדולות. אבל כל זמן שאינני רואה אתם מאומה מחויב גם אנכי להתנהג עמם במתינות ובנימוס ולפעמים גם להעביר על מדותי משום דרכי שלום. ושכחת עוד כי אלו גם הייתי בעצמי המוציא את מה״ע, לבדי ואין זר אתי, גם אז לא הייתי יכול להתנהל ע״פ רצון אחרים ובטעמם כי אם בטעמי וכפי אשר יורני שכלי. והנה זה נאמר בדרך כלל; ובפרט עריכת ספורך שפסלתיו בנגד ספורו של פ״ב הנדפס אין דעתי כדעתך. ספורו של פ״ב אף כי איננו מן המובחרים ומן העידית יש בו רעיון שלם וציור משוכלל ויש בו גם חדודים שהקוראים מתענגים עליהם, ובלי ספק יְכֻבַּד מקומו בפולייטון: לא כן חצי ספורך המונח תחת ידי; עם כל טהר שפתך ויֹשר מהשבותיך אין הציור המצויר בו מְיֻשָּׁר על המחֻקה.

ואני ידעתי יותר ממך את אשר יישר בעיני מרבית הקוראים ולדעתי לא תוכל לדון עמדי בדבר הזה. אבל נלכה מזה ונסע לדבר אחר.

מאמרך „האדם ושפתו" יבוא בדפוס אבל עוד מְסֻפק הדבר אם יבוא בחוברת הפורים, לפי שבסופו צריך הוא לתיקון וקצור מעט ולא הספיקה לי השעה לפנות אליו עד כה. משני שיריך יבוא בחוברת השיר השני לפי שהוא יותר מסכים לרוח קהל הקוראים; רוח השיר הראשון זרה מעט לבני עמנו שאצלם יש טעם אחר ותשובה אחרת מתשובתו של הזקן האֻמלל, והיא: „המאבד עצמו לדעת אין לו חלק לעוה"ב". והאִבּוּד עצמו לדעת איננו פרוץ בין ב"י ובשביל כך גם השאלה בעצמה תהיה כתמיהה בעיניהם.

ועתה אחרי הצטדקותִי אלה, אם תשמען ואם תחדל, הניחה לי ואטעון אותך לדין: מי בקש זאת מידך לאסוף חתומים על ספרי ולהתרפס לפני מכיריך לבקש מאיש אגורת כספו ואגורת זהבו — בשביל מְחֻתּנך? האם לא ידעת כי לא אנכי מדפיס הספרים כי אם אחרים, והם ערבים להמדפיס בעד הדפסתו ולי בעד שכר פעולתי. רק כדי להקל מעליהם משא ההוצאות וביחוד כדי לפתוח להם מקור להפיץ הספרים להחפצים בהם נתתי להם רשות לקרוא חותמים ולוקחים את הספרים והעבודה הזאת אשר העמסת עליך לי היא לא לעזר ולא להועיל כי לבשת וגם לחרפה; כי עתה יאמרו מחבר מחזיר על הפתחים אני ומְחֻתּני מסייעני בדבר. לא לבד כי אין לך להשתדל בדבר אלא שאם גם יבוא איש לפניך ושאלך לקבל מידו דמי ההתימה אף אתה אמור לו: פנה לך אל אחת הרידקציאָנען, כי שם מקומו — ואני מה?

הנני שולח לך תשעה עשר רו"ב (בעד המאמר הראשון 280 שורות 14, ובעד השני 100 שורות 5 רו"כ): ולפי שהם הכנסה מן הצד שלא נמנית בבודזעטך על כן הוציאם לדבר מצוה ושמח בהם ביום משתה ושמחה הבא ושתה בלב טוב יינך „עד דלא ידעי" וברך על הכוס את כל הנפשות אשר לני וגם את הנפש אשר לך

נפש אוהבך בכל לבו יל"ג.

P. S. עברתי על פני המכתב וראיתי והנם זועפים כי לא נמלטתי מלהמליט דברים אחדים אשר אולי יהיו שלא כרצונך. על כן אבקש ממך מחילה וסליחה וכפרה על לשוני המתובל מעט בחרדל, ואל תבוא במשפט עמדי; כי עיפה נפשי לכותבים וקשה עלי להעתיק המכתב וגם להאריך אח"כ בדברי משפטים, ואתה ידעת את נפשי כי טובה היא לך, כבודך כבודי ושלומך שלומי ואת טובתך והנאתך אני דורש כל הימים.

הנ"ל.

אגרת מאתים ועשרים ושלש.

[להנ״ל]

ידידי הנחמד!

מדעתי אותך כי אב הרחמים אתה ולבך חרד ודואג תמיד לשלום צאצאיך – בין יוצאי חלציך ובין ילדי רוחך, על כן הנני ממהר להודיעך כי מאמרך האחרון נדפס בהחוברת לפורים („מְגְדָנוֹת״ שמה). כמעט לא שניתיו ולא החלפתי בו דבר, אף כי במקומות אחדים דבריך נראים כסותרים זו את זו מעט (פאראַדאָקס). אולי אענך על מאמרך זה בהמליץ. ולפי שהסירותי את מכתבך לבעה״מ מעל ראש מאמרך (כי לא חפצתי שיבוא בתור מכתב להמו״ל) על כן נאנסתי לקרוא שמו בישראל, וקראתיו „לדבר כֵּן״, מפני שאתה מורה לנו איך לדבר כן בשפתנו. והנה החוברת אע״פ שנשלחת יום אחד קודם, לא תגיע אל ידך לפני השבת או לפני יום הראשון; על כן איעצך זאת עשה: רחה את סעודתך סעודת הפורים ליום „שושן שושן פורים״, הוא יום הראשון (שהוא גם יום הולדת מיננאַ בתנו ואנחנו נָסֹב בלי ספק אצלה) ואז תעשה על חשבון מכתבי שלפני זה כאשר יעצתיך שם, ואז תעלה על שלחנך מגדנות ממש ומגדנות שאין בהם ממש שהיא החוברת, ושם תקרא את דבריך ושירך (מאת „הזקן שהלבינו שערותיו״) וגם דברים ושירים מאת „הזקן שלא הלבינו שערותיו״ ואז בשבתנו בזה על כוס הטהעע נדע כי באותה שעה ממש אתה מתערב בשמחתנו ואנחנו בשמחתך ובאו כל הברכות, אשר נברך על הכוסות אנחנו ואתה, על בנינו ועל בני בנינו ועלו ברגע אחד לפני אבינו אב הרחמים שבשמים ויברכם וישמרם ויָחֻנם וישים להם שלום כל ימי חייהם.

אוהבך ומכבדך מחבקך ומנשקך יל״ג.

עתה תראה כי סרה מעלי הרוח הרעה אשר פעמתני בכתבי את מכתבי אליך אחרונה. – בסוף החוברת תמצא שתי חידות. נסה נא לפתרן אם מבעלי אומנות זאת אתה.

אגרת מאתים ועשרים וארבע.

18 מאַרץ 83, יועש״ק [כ״א ואדר תרמ״ג], ספ״ב.

[להנ״ל]

ידידי!

הנני משיב לך בזה את מאמרך אשר לא בא בדפוס ונשאר תחת ידי. ביום הראשון העבר, ביום הולדת מיננא, הבאתי את תמונתך בקהל הבאים אל בנינו. יעקב זה הקטן הכיר אותך בסקירה ראשונה ויקרא: „האח, הזקן שהלבינו שערותיו!" (כאלו קרא את „המגדנות") אבל אחיך „מתתיהו" הסתכל בה הרבה ולא הכירך. לדעתי התמונה טובה מאד, הזקן הארוכה מוספת לך הדרת פנים וכל יצוריך מלאים שאֵת ומפיקים רהֵת כאלו קבלת וקראת באותו רגע מכתב ממני; אבל פאותיך הארוכות המבצבצות מאחורי אזנך לא ישרו בעיני. על כן בבואך לשלוח לי לוח אחר תחת הראשון אשר הנחתי בבית בנינו הושיבהו בתחלה לפני הסַפָּר ויסתפר.

צויתי בבית הרידקציון לשלוח לך ה„קהלת" וה„מגדנות", ובלי ספק כבר קבלתם.

ביום הולדת מיננאַ שבענו דודים ונתעלס בביתם כל הערב עד סוף השעה השניה, מה שקרה אצלם בפעם הראשונה לימי שבתם בית־חבר, וגם אברהם אחי יצאו מגדרו ויאחר לשבת אתנו. ואספר לך זאת למען תהיה לך לעדה כי בריאותו של מקס בננו התחזקה ורוחם טובה עליהם. חדשות נצורות אין. היה שלום ואל תקצוף עד מאד על ידידך שכונתו תמיד רצויה אפילו אם מעשיו אינם רצוים

יל״ג.

אגרת מאתים ועשרים וחמש.

כ״ה א״ש תרמ״ג, ספ״ב.

[להד״ר ש. רובין]

ידידי הנכבד!

מתלמידיו של א״א כמוך גם אני, משתדל לכתת הפסילים ולהעביר הגלולים מקרב עמנו. זה כמה אנכי נלחם כנגד כת המשכילים המשבילים האומרים

להעמיד צלם של מגן דוד על ביהכ"נ אשר עתידים אנחנו לבנות בזה. נלחמתי אתם עד כה בכה"ע בל' רוסיא ואתה אנכי עורך מאמר בלה"ק ע"ד המ"ד, מקורו ומוצאיו מהבלי הגוים ובואו לקהל ה'. העליתי במצודתי כי תמונת המ"ד היא היא תמונת הדרואידענפוסס שהשתמשו בה המכשפות בימי עולם, כמו שהיא נמצאת חרותה על הגעמען והאַבראַקסשטיינע הנמצאים במוזעען, ובספרי ישראל נזכרה התמונה הזאת ראשונה בס' רזיאל. אפס כי תמונת הדרואידענפוסס בעלת חמשה קצוות ואין בידי לבאר מי שנה אותה לבעלת ששה קצוות במחנה ישראל*). אולי יש אתך באור השאלה הזאת או בכלל דברים הנוגעים לענין הזה ומראה מקומות בספרים המדברים על אודות זאת אבקשך להודיעני ע"י מוקדם.

והנני ידידך ומוקירך יל"ג.

את „צפרניך" קבלתי אבל עוד לא הסתכלתי בם.

אגרת מאתים ועשרים ושש.

[להזק"ן]

ידידי היקר, זאב יטרף!

גם בפעם הזאת חפצך נעשה. מכתבך יהיה נדפס בנו' 27 מיום השני הבא, ט' ניסן, בקצור ובשנוי כרצונך וכרשיונך. הרידקציון מגלה גם היא את דעתה במאמר ראשי. אקוה כי בזה יהי קץ לפלפולנו ולא תוסיף דבר בדבר הזה עוד. משיב אני לך בזה את שירך הנשאר אתי אחרי כי אין מקום לו אתנו להדפיסו. הגידה נא לידידנו הד"ר עהרליך כי יחד עם זה שולח אני מכתב גם אליו, אבל לפי שבעת כתבי לא היה מכתבו לנגד עיני ולא ידעתי לרשום את שם הרחוב אשר הוא יושב בה לכן אם לא יקבל המכתב יבקשהו נא בהפאָסטאַמט. חדשות אין לי; את בנינו ובניהם לא ראיתי זה ימים עשרה וגם הם לא באו אלינו לפי שהדרכים התקלקלו מפני הגשמים ואשרי יושבי בית.

בשבוע הזה נגמרה הדפסת חלק א' משירי והם שירי ההגיון (לירישע) ומחזיקים בכללם לא יותר מי"א עלים בני ט"ז דפים. עתה נדפס השיר

---

*) לפי"ד החכם ר"י רייפמאן הוא בעבור שמספר ששה הוא יקר ונכבד מאד ככתוב בסוף הקדמת ס' „צמח דוד" לר"ד גאנז, יעוי' בהשחר שנת ב' מאמרו ע"ד המגן דוד בכלל ומ"ש בשם ה' קירכהיים בפרט. העורך.

„אהבת דוד ומיכל"; ולבי עוד איננו בטוח כי יעלה בידם לכלות המלאכה – משום חסרון כיס. עוד חסר להם כשלשת אלפים רו"ב עד כלותה והעוסקים בדבר עצלים ורפי ידים. הספר מחוץ כלול בהדרו וביחוד הנדפס על הנייר הטוב. לא ראיתי כמהו ספר נדפס בל"ע ליופי. יראה ורעד יבא בי פן יחשיך יפיו את טובו.

שלום לך ומנוחה בימי החג הבאים, כחפץ ידידך ואוהבך בכל לבו

יל"ג.

ד' ד' ניסן תרמ"ג, ספ"ב.

אגרת מאתים ועשרים ושבע.

ערב שה"ג תרמ"ג, ספ"ב.

[לה' ישכר בער הורוויץ]

ידידי היקר!

מחזיק אנכי לך טובה על הדברים הטובים אשר דברת באזני בספרך האחרון, אף כי לא ידעתי אם נכחים המה, כי לא כדעתך דעת כל העם על שירי ועל פעל ידי. במאמרו „וזאת ליהודה" סמאָלענסקי (בשחר שנה העברה) גוזר על שירי האחרונים להיפך מדעתך, כי אין להם אחרית ותקוה טובה בדורות הבאים, כי בנים יולדו וטפחו על פני בגלל התוכחות אשר אני מוכיח הטפשים בבני עמנו, המאשרים ומאַשריהם יחדו, כי שירים כאלה אין להם טעם וענין אלא לפי שעה ובהשנות תנאי החיים לא יעמוד טעמם בם ותועלת לא תהיה בהם, ומי יתן ויבואו דבריו, כי זה אמנם כל ישעי וכל חפצי שיעמדו ימים לישראל שלא יהיה בם חפץ ותועלת בדברי תוכחות כאלה.

שירך מצא חן בעיני מאד ולפי שהמליץ לא ידפיס שירים על כן שלחתי את שירך לסמאָלענסקי לתתו בהשחר*).

לא אנכי מדפיס את ספרי ולא אנכי מטפל במכירתם על כן יבצר ממני לעשות חפצך בדבר מחיר הספר על נייר טוב, וגם לא יהיו בידי עקזעמפלארים כאלה לתתו לך במתנה, ואולם גם הנדפסים על נייר פשוט טובים ויפים, ומה ממך יהלוך אם תקח אחוז אחד כזה? ואם להמובחר תערוג נפשך, או תובל

---

*) היא שירו „אחותי נאשמה" הנדפס בהשחר אשר שר לענות על שירו של יל"ג „אחותי רוחמה". העורך.

לאסוף לביתך מנין לא לתפ״ת מנחה כי אם לקחת כל אחד מהם ספר אחד, ואז הלא המוציאים לאור נותנים עשרים פ״צ ראַבאַט –

כדעתך ע״ד אספת מאמרי וספירי המפוזרים בהמליץ גם דעת אחרים, וביחוד דורשים זאת מאד מאודיססא, אבל כבר אמרתי לך כי אין אני מדפיס את ספרי כי אם אחרים, וכם ולא בי הדבר תלוי את אשר לקרב ואת אשר לרחק; ואולי אפנה לזה כשיכלו הם את מלאכתם כדי שלא לערב שמחה בשמחה.

בשמחה תחג את החג הבא. והלואי שלא תארע לך תקלה בקדרתך, ואלהים ישמרך ממשהו של חמין ומכל שאור שבעיסה, והנני ידידך המוכרח לקצר מפני ההפזון ומפני שאינני חפץ להחמיץ את תשובתי אליך כי חמודות אתה כאז כן עתה לידידך מוקירך

יל״ג.

אגרת מאתים ועשרים ושמונה.

[לה׳ מ. רייכערסאָהן]

ידידי בימי נעורי!

לו חכינו עוד כשנה או כשנתים כי עתה חַגֹנו חג חצי היובל שנים לשנאת החנם הרובצת בינינו, ולולא קרה המקרה כי במאמרי הצנום לשון נפטית לעברים סקלתי לתֻמי מרשיתי לרשותך מי יודע אם לא ארכה השנאה גם עד זקנה ושיבה. אמת כי עוד לפני שנתים ימים ראיתי כי רפתה רוחך מעלי בראותי כי שמרת את מכתבי אליך מימי הבחרות והשחרות ותתנם על יד ה׳ ראזענבערג לשומם באוצר מכתביו, ומה שמח לבי עתה לשמוע את קילך מדבר אלי כאשר ידבר איש אל רעהו! הנני משיב גם אני את לבי אליך ויחָדשו ימינו כקדם והימים הראשונים יפלו.

את ספריך הה״נ והה״פ לא ראיתי ואם ראיתים בשכבר הימים לא אזכור דבר מכל הכתוב בהם. הכלל הזה שפעלי עבר לנכחת בכנוי נסתר צריך להיות חסר י׳ שתול בלבי מרב ימים ואולי גם מלבי בדיתיו וטעות הוא בידי כאשר אתה אומר. לא נשאתי ונתתי בו עם איש מעולם וגם לא חפשתי אחריו בספרים יען כי אינני מן העוסקים בדקדוק הלשון לשמו ולשם למוד מיוחד, ותמיד היה הדקדוק בעיני כסניף וכאמצעי אבל לא למטרה. אזכור כי רק עם חוא״ל ז״ל החלפתי דברים בענין זה והוא הודה לי וכמדומה שהשתמש בו בתל״ע שהוציא לאור. המקומות המעטים בתנ״ך שנמצא הפעל הזה מלא בי׳,

במו לא במחתרת מצאתים דירמי׳ ונתתיהו לפניהם דיחזקאל ועוד מתי מספר, לא השיבוני אחור ממחשבתי כי חשבתים כיוצאים מן הכלל כמו שנמצא גם פעלים מד״ב בחסרון י׳. ועתה אתה אומר כי שגיתי מאד בזה, על כן אבקשך מה שגיתי הורני ואיכה תצדיק את מציאת הי׳ בבנוי אחרי אשר אין לו מקום בפעל בלי בנוי. עשה זאת אפוא: העתק לי במכתב את המאמר בספרך חה״נ צד 91 בהערה 22 ובחה״פ § רי״ח ואודיע זה ברבים ואודה על שגגתי או אם תחפוץ ערכה אתה את דבריך אלי במאמר קצר לסתור את דברי ואשימם בהמליץ.

והיו דברינו המעטים האלה כנטילת ידים שחרית להעביר את הרוח הרעה מעל אצבעותינו ולהשיב לבותינו איש אל אחיו ואז נוסיף לעתים מזמנות לדבר איש אל אחיו בכתב, כי סוף סוף הלא לא עשינו איש לרעהו רעה ולא הסגנו איש גבול אחיו, וידעת היום והשבות אל לבבך כי ידידך אני כאז כן עתה, מכיר ערכך ומוקיר חכמתך

יל״ג.

ערב שה״ג תרמ״ג, ספ״ב.

אגרת מאתים ועשרים ותשע.

[לה׳ ישכר בער הורוויץ]

ידידי!

תמה אני עליך הלא סוחר היית כל ימיך והסוחרים לא ירבו דברים ל‎לא הועיל ולא יריצו מכתבים אשר לא ישוו פרי בלתי אם לטמיון הוא אוצר המ... הנה מהרתי להודיעך בזמנו את אשר עשיתי לשירך ואתה מוסיף לשאול את פי אם קבל סמאָלענסקי את מכתבי, ואם ידפיס את שירך. ומאין אדע זאת? האם נביא או שוטה ותנוק אנכי, או אם על כל מכתב ומכתב שהוא מקבל ישלח הרידקטור שטר קבלה לשולחו? נעמיד הדבר על חזקתו שבודאי נתקבל המכתב שלא כל משרתי הפאסט גנבי נינהו, ובודאי ידפיס בעל השחר את השיר לפי שטוב ומשבח הוא מאד מכל השירים הטובים הבאים בהשחר חדשים לחדשים; נחכה עד בוא החוברות העתידות לבוא ונראה, הלא אחד משלומי אמוני ישראל אתה אשר גנו להכות בכל יום שיגוא אטפ״י שיתמהמ[illegible]—.

טינא קטנה יש בלבי עליך ואשיחנה לך לבעבור אסיחנה מדעתי ולא תכה שרש. הנה שמעתי אומרים כי בהמגיד באו זה לא כביר דברי תוכחה

ונאצה כנגדי, (אנכי אינני קורא את המגיד, וצעדערבוים הוא המביא לי את הדבה הרעה ההיא), ולו היו דברי מחלוקת של סופרים לא שמתי לבי אליהם, אבל צ"ב הגיד לי שהדברים דברי קנתור ונאמרים בכונה גלויה לפגוע בכבודי, ומזה רואה אנכי שבזמננו שכחת להגיד לבעל המגיד מה שעמלתי ועשיתי לטובתו ולהנאתו, אשר לולא אני הייתי בעזרך אולי לא היו לו עד היום מהלכים בארצנו, ואעפ"י שמה שעשיתי לא עשיתי אלא בשבילך אבל הטובה שיצאה מזה הגיעה לו, ואלו היה יודע בודאי לא היה עובר על „בירא דשתית מניה מיא לא תשדי ביה קלא". והנה אנכי שנאתי מאסתי ריבות שפה, ומה שימצא כתוב בהמגיד אני לא אבוא בריב עמו ולא אשיב על תוכחתו, לפי שמנותת הנפש נחוצה מאד לבריאותי ומבקש אנכי לישב בשלוה, אבל אם דבר צ"ב בפיו אמת שדברי המגיד יוצאים מגדר הפולימיק הנהוגה בין בעלי הנימוס ובאים לכלל כעס ודברי שנאה, עליך להודיע לו שבלי דעתו הוא נכשל בעון בפית טובה ומשלם רע לאיש שגמלהו טוב.

והיה זה שלום וברכה לך מאת מכבדך ומוקירך יל"ג.

ל"ג בעומר תרמ"ג, ספ"ב.

אגרת מאתים ושלשים.

[לה' מ. רייכערסאָהן]

ידידי מנעורי!

הנך יושב ותמה על כי לא מצאת מענה ממני עד כה על מכתבך האחרון ועל אשר לא הבאתי בדפוס את הדברים הצודקים אשר העירות כנגדי — אל התמה! ספריך הגיעוני בהיותי מוטל על ערש דוי, במשך שני שבועות אחרי הפסח, ובקומי ואשוב לערוך מלים להמליץ כפעם בפעם והנה העביר צעדערבוים שונרא אוכמתא בת אוכמתא בינינו, ביני וביניו, ותקע נפשי ממנו ולא אוסיף עוד לדעתו. ועל כן נשקעו הדברים ולא נאמרו, ולא יאָמרו בלתי אם תסדרם אתה בעצמך ותשלחם לדפוס. אבל הנה שמעתי כי כבר שקלתי למטרפסי בהמגיד, כי שם דברו בי קשות וויכוחוני על משוגתי (ואני לא קראתי את המגיד בימים האחרונים) ולא ידעתי מה ידֻבר בי שם.

מספורי „עולם כמנהגו" לא נמצא אתי בלתי אם הראשון הקטן והשני הגדול ממנו אָזל מתחת ידי, ואת הראשון אביא לך בידי, כי בסוף חדש יוני הולך אנכי למדינות הים להתרפאות ומדי עברי בדעתי להתעכב כיום תמים

בווילנא ואחרה בשמחה לראות את פניך, ועד כה היה שלום וזכר לטוב את רעך ומוקירך יל"ג.

ל"ג בעומר תרמ"ג, ספ"ב.

אגרת מאתים ושלשים ואחת.

[להד"ר ש. רובין]

ידידי הנאור המאיר כעין הספיר!

מאמרך „הרת עולם" בא לידי ומסרתיו אמש לבעל המליץ ומפיו שמעתי כי שכר שני מאמריך האחרונים נשלח לך בעצם היום ההוא. במאמרך זה אתה אומר שבתחלה היו כל האומות מאמיני היחוד ולבסוף עשו להם אלהים רבים; מעין זה אומר הרמב"ם בהלכות ע"ז פ"א, והתימה שלא נזכרת להעיר על זה ולהסתייע בדבריו. — ידוע תדע כי מתחלת חודש מאי זה משכתי ידי מן „המליץ" ואינני עושה עוד עמו במלאכתו, ועל כן אם תוסיף לכתוב ידך לו שלח את מאמריך אליו בעצמו ולא תהיה עוד אחריותם עלי. אני מתעתד לצאת למדינות הים להתרפאות כי החליתי זה כמה; ואולי אגע בדרך הלוכי גם בוויען ואתענג לראות פניך ופני רבים אחרים אשר לשמע אזן שמעתים ועיני לא ראתם. הודעתך ע"ד שפינוזא תבוא בהמליץ. כלתה נפשי לספרך „מעשה מרכבה" כי בודאי תגלה לנו דברים יקרים מכבשונו של עולם ותהיה נהדר על המרכבה, וכשתגיע לחשמל התבונן נא מה טיבו של עובר זה. אני, המשורר, משתמש באחד משירי בחשמל להוראת העלעקטריציטעט, שכן תרגמו השבעים חשמל „עלעקטראָן", ואמור נא לידידנו סמאָלענסקי שבשתעלה בידו להשיבנו אל אדמתנו ולהפוך לנו שפה ברורה אז יברא ניב שפתים ויקרא להטיליגראַף חש־מל (כלו' שהוא חש למלל מעין דרשתם עתים חשות ועתים ממללות) על משקל השׁ־בז, ואולי גם נקרא להטיליפון „תא־שמע". אגב אורחא תשאלהו אם בא לידו זה לא כביר מכתב קטן ממני ובתוכו שיר קטן מאיש אחר, כי אני לעת זקנתי עמדתי מלדת ולא אוכל לשלוח לו שירי משלי והנני מסתפק להיות סרסור לדבר עבירה ושולח לו משל אחרים מכל הבא בידי.

שלום לך כאַות נפש מוקירך ומכבדך יל"ג.

20 מאי למנין שהנו מונין כאן, 1883 [כ"ה אייר תרמ"ג] ספ"ב.

אגרת מאתים ושלשים ושתים.

א״ח השבועות תרמ״ג, ספ״ב.

[לה׳ בן־יהודה]

שלום לך ידידי ובני (בן־יהודה) אשר אהבתיך,
על כי תורת אלהינו בלבך ושפתו בפיך,
אם כי אדמך אכנך ולא ידעתיך!

שמחתי כי תסכים לדעתי אשר עמדתי עליה לעת זקנתי בדבר שמות העצם לבעה״ח ומזה רואה אנכי כי לפעמים גם בסבא טעמא; אפס כי עצתך להחליף את שמות העצם בשמות התואר לא טובה בעיני, שה״ת לחוד ושה״ע לחוד, כי ברבוי תוארים לא תרבה תפארת המליצה, ובמקום שיש צורך להרבות בתארי איזה בע״ח ידי שפתנו רב לה ואין לנו צרך לשאול לנו כלום מן החוץ, על כן צר לי כי יגעת לחנם. ולדאבון לבי גם ביתר הערותיך לא אוכל להסכים עמך. השמוש בווי״ם המחברים ומהפכים טובים ומספיקים במאמרים ספורים פשוטים, אבל אין די בהם למאמרי מליצה ושיר אשר כל טובם ויפים ברבוי הציורים ואופני הדבור אחרי הפעולה; אחרי כי רבות כמוהם בכה״ק כמו – מלבד מה שהבאת אתה בעצמך – חמסי ושארי על בבל (תאמר יושבת ציון) ודמי אל יושבי כשדים (תאמר ירושלים), סורו טמא (קראו למו) סורו סורו אל תגעו וכיוצא בם הרבה, מלבד מה שהבאת אתה במכתבך. המאמר נחרצה נעשתה „בהוראתו זאת״ אמנם ניב שפתים חדש הוא אשר בראתי אני, אבל עד היום חכי יבין כי רוח לה״ק בו; הפעל חרץ נרדף עם גזר בהוראת פסק דין והמבטא הזה דומה למאמר ותגזר אמר ויקם לך; וידוע כי כל פעל סתמי נכתב בל׳ נקבה כמו „מה נהיתה״, ובכלל בבואנו להרחיב השפה ולחיותה אין לנו להחמיר כל כך ולגבב עלינו אסורים וחומרות; ומה בכך אם איזה תמונות חצוניות או אופני הדבור נקח מלשונות אחרות אם מושגם מובן לכל קורא ורוח השפה העברית בם; כי אם הבדל נבדיל את כל התמונות הנכריות אשר הושיבו בחצרות שפת קדשנו, כי אז, דרך משל, נבוא לחלוק על סמני הטעמים знаки препинанія ששאלנו מלשונות אירופא ונקבע תחתיהם פסקי הטעמים שמשתמשים בו בביהכ״נ בשעת קריאת התורה, והיה תחת קאָממאַ (,) אתנח (֑) ותחת פונקט (.) סוף פסוק (׃) ותחת ! (֔) ותחת ? (֒) וכדומה, ואחרינו יבואו עוד מחמירים אחרים וישובו לדורות שקדמו לבעלי הנקוד והטעמים ויאמרו שצריך לכתיב בלה״ק גם בלי אלה סמני הקריאה והנגון,

כתיבה תמה כמו שבת״ם נכתבים; הלזה תקראו הרחבת השפה ותחית לשון עמנו? והנה עד כה דברי אמורים לך, ועתה אדבר על ידך דבר גם לידידנו הנכבד להרי״מ פינס ע״ד הציונים אשר שם לו על ספרי משלי יהודה. מן הרשימות הקטנות והמחוקות ששלחת לי (שלא מדעתו) רחב לבי לראות כי יקרו דברי בעיניו ולבו ישית לדעתם ולהגיהם, וזה לי האות כי לדעתו נמצא בם דבר טוב ותועלת; והנה אף כי הערותיו קצרות ובלתי נשלמות בכל זאת השתמשתי בם לצרכי ואת כל הדבר הטוב בם בלי ספק אקבל, ובדבר אשר לא אסכים עמו הנני להעיר כנגדו והוא יסלח לי, אז אשאר על דעתי כמשל ההמון: "у людей пытай и свой умъ май„ כלומר שאל עצה מאחרים ומבינתך אל תחדל.

הערתו בדבר המלה „ומורג חרוץ״ נכונה אבל גם ה„פצירה פים״ בלתי נאותה למבוקשי, כי הפצירה פים לדעת בחירי חוקרי הלשון איננו שם כלי בפני עצמו כי אם שם תאר לכלי זין שיש בו פגימות, וכמו שנאמר חרב חדה, חרב קהה, כן נאמר חרב פצירה פים: ולפי שבמשלי לא נצרך לי לא כלי לדוש לא לזרות ולא להבר כי אם כלי ברזל בעלמא על כן שניתי וכתבתי במקום „המורג״ „המזלג״ ובזה סרו כל הקושיות.

במשל השני מצא הר״ר פינס אריכות דברים ודברי גוזמא. והנה על אריכות דברים אני מודה לו אבל על דברי גוזמא אינני מודה לו, לפי שאין שם דברים שיוצאים מחוץ לגדר טבע הדברים, אלא פרטים יתרים ואריכות בציור התמונות הטבעיות, והוא דבר המצוי בכל דברי המליצה. אם תעלה בידי לקצרם על נקלה מבלי קלקול הענין והחרוזים אעשה הטוב והישר בעיניו, ואם לא תעלה בידי בטוח אני שבשביל זה לא יגרע ערך המשל הזה ממשלים אחרים הדומים לו, כי אנכי בהיותי ממשל משלים לא חדלתי מהיות גם משורר, על כן הרשות בידי כמשורר גם להאריך במקום שהממשל מחויב לקצר, ולהוסיף עד שליש משום נוי המליצה. ואבאר לו פירוש הפסוק „רוח צח נוססה בפני יובל מים״ שעליו הוא אומר שאיננו מובן לו כלל. אם נרכיב המבטא הזה המורכב אצלי מן הפסוק „רוח ה׳ נוססה בו״ על הפסוק „כמסוס נוסס׳ יצא לנו מושג משותף, תבאר לנו שהמלה נוסס הוראתה בעברית על עשית חפירות קטנות כמו שהעש והסס עושה בבגד צמר והרוח הקטן עושה בפני חלקת המים ודומה להמלה „וויהלען״ באשכנז שיש לה מובן משתף כזה. והנה בעלי המליצה הבינו היטב את כונתי, ואולי נתקשה בה ר״ר פינס לפי...

במשל ד׳ שואל הר״ר פינס האם השנות הדברים אחר מאמר מוסגר מדרך לה״ק הוא? על זה אענה לו כי אמנם כן הוא ומקראות רבים מסיעים לי; כמו: לולי ה׳ שהיה לנו (יאמר נא ישראל) לולי ה׳ שהיה לנו בקום עלינו אדם: וכן: רבת צררוני מנעורי (יאמר נא ישראל) רבת צררוני מנעורי גם לא יכלו לי ורבים כיוצא בהם.

משל ח׳ הר״ר פינס מוצא שהוא טוב מאד; ואנכי תקנתי את הנמשל וכתבתי כדברים האלה:

לסיסי במשלי הֶרקָנוֹס דמיתיך
ביום הלחמך בארסת בלוס אחיך
ולעזרה קראת את הרומאים —
מן היום ההוא ירדנו פלאים
בכפל רסנם באנו
ומעבדות לא יצאנו.

במשל ט׳ הר״ר פינס חפץ לתקן תקון גדול; והנה מלבד ששנוי הסגנון איננו תקון לפי שאין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד, הנה בשני דברים לא אוכל להסכים עמו: הא) לכתוב: „מי בכם מכל החי כו׳ אשר מום בו כו׳ יבא למאור פני״ כי אלו היה היוצר אומר כך, כי אז לא בא לפניו אף אחד מן היצורים, שהרי כלם מדמים שתמימים ושלמים הם ואין בם כל מום, ולכן דקדקתי בלשוני ואמרתי שהיוצר פקד על היצורים להאסף בלי שום נתינת טעם והוא יתקן אותם אם ימצא בם מום. הב) שלא נעמה עלי מלת שחצנים.

הרואה הר״ר פינס כי דבריו יקרו לי ומועילים הרבה לעבודתי ועל כן אם יש לפניו המשך רשימות וציונים והגהות כאלה יואיל נא לשלחם לי ואת הטוב מהם אקבל. וידוע תדעו כי לעת כזאת תגמר הדפסת החלק השני משירי, ואני בחלותי יוצא המימה להתרפאות למאריענבאד, כחצי חדש יוני. בעת צאתי יסדרו פה לדפוס את המשלים וישלחו לי שמה את העלים להגהה אחרונה, ובבואי שמה אודיע לכם את משבני ואם תשלחו לי שמה את הערותיכם עוד תספיק לי השעה להשתמש בכם לטובת שפתנו אשר אהבנוה.

בין כה וכה אברככם על שקידתכם וחפצכם הטוב להיות לי לעזר בעבודתי ולנהלני בעצתכם, ואזני תמיד קשובות לדבר פיכם כי מציון תצא לי תורה ודבר ה׳ מירושלים: ואתמול בתפלתי נצטערתי משנה צער על שגלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו, אשר שם יושבים עתה חכמי לב כאלה משיבי טעם בשפתנו.

מענינא דיומא אשים לכם ניב שפתים חדש בלה״ק, לא לקבל אותו בחק ולא יעבור כי אם בקוריאָז. חשמל חש־מל.

[יל״ג].

אגרת מאתים ושלשים ושלש.

ספ"ב יום ד' ט"ו יוני 1883 [כ"ב סיון תרמ"ג].

[להזק"ן]

ידידי משא נפשי!

כנשר תדהף על גוזליך תעיר קנם באשר הם שם. נעים היה לי לשמוע גם מפיך את אשר כבר שמעתי מפי בנינו כי צוה ה' את ברכתו, את חתנך היקר הד"ר שלאָקקער ויהי איש מצליח ובכל דרכיו משכיל. כה יתן לו ה' וכה יוסיף ועיניך רואות ואזני שומעות! הזכירני לטוב לפני הנאהבים והנעימים האלה ושים להם שלום בשמי, ויקבלו נא בסבר פנים יפות את תמונתי אשר אנכי שולח בזה להם לזכרון.

היום יום הולדת יעקב בננו הקטן. אשתי הלכה עוד אמש למשכן מיננה (כי מיננה וילדיה בכפר יושבת ואנחנו יושבים בעיר) ולנה שם ואני הולך אליהם היום לאכול אתם להם בצהרים. מנחה ליעקב קניתי — תבנית כדור הארץ, כי זה כל חפצו זה כמה. — ברחמי אב על בנים תשא לפשע מיננה בתך כי לא תשיב לך אמרים על מכתבך. לכך הגיד לך הסיבה הראשונה כי היא דאגתה ושקידתה על בניה מן הבקר ועד הערב ואני אגיד לך עוד סבות אחרות, כי כותבת היא יום יום מכתבים גדולים למקסים, אשר כפי הנראה קרוב הוא אל לבה ממך וממני וזולת זה היא חלשה ורפת כח בימים האלה, אחרי העתיקה משדים את בתה הקטנה (לא ידעתי אכנה אותה בלה"ק) והיא בעצמה היתה צריכה להתרפאת ולהחליץ עצמותיה, ונקוה כי שבתה בכפר ייטיב לה ויחדש כחה. ממקסים תבאנה בשורות טובות כי רפאיתו רפאית תעלה לו, ובלי ספק כותב גם הוא לך ומה אני כי אבוא אחריו למלאת את אשר כבר עשהו? — גם אני נכון לצאת בסוף השבוע הבא או בראש השבוע שאחריו לחו"ל למעינות הרפואה. הולך אנכי למאַריענבאַד ומשם לרענאַץ אשר בשווייץ. בדעתי לעשות דרכי בפעם הזאת דרך וואַרשוי וויען, ואם כן אעבור על פני גראָדנאָ בעת אשר תהיה אתה שמה, ולו ידעתי את מקום משכן חתנך אָסטראָגאָרסקי ולו ידעתי כי לא יאבד לי זמן רב על זה כי אז סרתי לשעות אחדות לראות פניכם.

אתה בעצמך נבאת לי כי לא יארכו ימי שבתי בית חבר עם צ"ב ועתה בבוא דבריך התמה על ההפך ותשאל מה זאת? נוכחתי באמת כי . . . . . צ"ב סבבני בכחש ובכזב. בקראו את פּריעדבערג אליו לא הגיד לו כי קרוא הוא להיות עוזר לי וסר אל משמעתי (כמדֻבר בינינו בכתב) ובראותי כי פ"ב עושה כאדם העומד ברשות עצמו גערתי בצ"ב אעזבהו, כאשר אמרתי לך

מראש. אבל הוא לא יעזבני עד היום כי עד עתה הוא דולק אחרי ותנאים חדשים הציע לפני וכתב התחיבות חדש כתב לי למען אשוב לעשות עמו בשובי מדרכי, כי גם עיניו הכהות רואות כי לא יוכל פ"ב לעמוד בראש הרידקציון וסוף סוף יפול המליץ וירד פלאים: ואני טרם עניתי לצ"ב נכֹחה וחשבתי תשובתי ליום שובי ואז אראה איך יפול דבר. כי באמת בחלה נפשי בהפכפך ‧ ‧ ‧ ‧ ‧ ‧ זה ויהי לי הוא ומכתב עתו לזרא; אם יקום ויהי חלומי לראותך בגראָדנאָ פנים בפנים אז אספר לך אם תחפוץ פרטי הדבר כי ארוכים הם מהעלותם במכתב הנכתב בחפזון.

בשבוע הזה כלתה הדפסת חלק שני מספרי, והיום אגודת המוציאים לאור נאספים לפקח על הדבר. ההדפסה יפה עד להלל ומי יתן ולא יהיה תוך הספרים גרוע מברם. בין כה וכה חדשות תמצא בם הרבה.

בשבוע העבר הכינו את צלם פסלי (ביוסט) מאבן גיפס. הנהו עומד עתה בביתי והרואים אומרים כי המלאכה טובה ודומה הוא להאיקונין שלי, אבל בעיני איננו מוצא חן.

היה שלום וטוב; ואבינו שבשמים יפרוש כנפיו וירחף עליך, כאשר אתה מרחף על גוזליך, והשיבך שלום אל ביתך ואל מנוחתך.

והנני ידידך כנפשך דורש שלומך וטובתך כל הימים

יל"ג.

אגרת מאתים ושלשים וארבע.

כבוד המשכיל והסופר המהיר, אף כי לימים עודנו צעיר,
הר"ד פרישמאַן נרו יאיר, בווארשוי העיר!

הן תנואות עלי תמצא כי לא השיבותי לך על מכתבך הראשון וכי פגמתי בכבודך בתשובה הקצרה בהמליץ: ובשתים אלה „לא צדקת" אענך. אנכי לא נסיתי מעודי להבריח את התשלומין למי שנותן לי שלום ותמיד אנכי נמצא למבקשי פני ומשיב כענין לשואלים כהלכה; אפס כי שאלתך בפעם ההיא היתה שלא כהלכה כי באת לגלות סודי בחזקת היד וחפצת שאודה לך בפה מלא את אשר התאמצתי להסתיר שליש שנים כי כותב אנכי בהמליץ ומה אני כותב שם, ועוד שכל דבריך במכתבך ההוא לא היו אלא כעין אזנים לבוא בעקיפין ובדברי קנתור על ‧ ‧ ‧ ‧ ואני אין נפשי לריבות שפה ולפולמוס של קורמוס. רואה אנכי עתה כי לו השיבותי לך אז על מכתבך בודאי היית לוקח מדברי איזה קו תהו ואבן בהו להוסיף על מאמרך

„תהו ובהו" ולשים אותו על נס במאמרך „על הנס". ובתשובה הקצרה אין אפילו קורטב אחד של עלבון ופחיתות הכבוד לך, כי מלבד שאין הקורא את הדברים יודע למי הם נאמרים עוד הם נוגעים לא בך כי אם להיפך באיש מצותך. י. זה. ...... שלח לי את העתקתו ועליה כתובים דברי חנף ותהלה אלי והוא מתרפס ומבקש משפטי, וכשהוא מוצא את דברי המשפט בדפוס (אשר לדעתך הם דברי תהִלה לו) הוא רואה אותם כדברי תָהלה..... וכותב אלי כדברים האלה: „לא אדון עמך אחרי כי מה שעשוי עשוי ורק אחת היא „אשר תצר לי כי הקוראים היודעים ומכירים אותי כי לא תמול אנכי בספרות „העברית לא יגרעו מכבודי גם אחרי החצים השנונים אשר ירית בי ובראותם „הפזרנות של הלעג והקמצנות של שבח והעקיצות כלאחר יד לכלול אותי „בחדא מחתא עם יתר הסופרים הם לא ימצאו לזה כל טעם וסבה מצדי „ויחסדוך בצרות עין ובכונה יתירה". והנה דבריו הראשונים באו בזמן אחד עם דבריך ובבחרי במשפטי על ההעתקה בלשון ערומים אמרתי אני בלבי כי בדרך זה יהיה „גם הזאב שבע וגם הכבשה שלמה" ולבסוף נתגלה שגם הזאב גם הכבשה צווחים כברוכיא וקוראים חמס ושוד, ובכן ראיתי ונתן אל לבי כמה טרחנין יסרבנין הם סופרי ישראל ומשכיליו בדורנו זה.

עומד אנכי רגל אחת בביתי ורגלי השנית בעגלה, כי מחר בבקר אנכי יוצא המימה למדינות הים להתרפאות ואין שעתי ודעתי פנויות לעסוק הרבה בדברי תורה ועל כן לא אוכל להוציא לך את כל רוחי בדבר מחברתך. בכלל אומר לך שדבריך מיוסדים על אדני האמת והצדק והצורה שאתה מלביש את בעל המליץ מלבד שהיא הולמתו יפה ודבריך אינם נפרזים כי גם שאינם מגיעים לכל גדלו ותפארתו, לפי שאתה עומד ב ח ו ץ ורואה את מעשיו ולא נכנסת לפני ולפנים במקום שהוא משמש שם בכהונתו הגדולה. ותמיהני עליך המשתדל לקרוע את המסוה מעל פני האיש הזה שלבך לא הגיד לך כי דרכיו ועלילותיו שאתה מרבה לספר בגנותן הן הן שהביאוני להסתיר פני ולהעלים את שמי בכל הימים אשר הביאני ההברח לעשות עמו במכתב עתו, שלש שנים כשני שכיר.

והנה הדברים האלה נאמרים לך לבדך ולא תשמיעם בחוץ לפי שעוד לא הגיעה השעה לגלות דברים שביני ובין האיש הקטן שבגמדים הזה: ולכל עת וזמן לכל חפץ. ולפי שעה רב לי ולא אוסיף דבר במחברתך תהו ובהו אשר רוח האמת מרחפת עליה, לפי שלא הספיקה לי השעה לעבור עליה בלתי אם לסרוגין ובחפזון לפי שטרוד אנכי עתה בתפלת הדרך, כמו שאמרתי, ועוד אשוב לקראתה בעגלה בזמן קרוב.

מספרי הנדפסים נכונו בדפוס שני חלקים הראשונים (ספר ראשון: שירי הגיון (לירישע געדיכטע) וספר שלישי: שירי עלילה (עפישע געדיכטע); החלק השני „משלי יהודה וגם אלה משלי יהודה" נדפסים עתה. לרגלי יציאתי לחו"ל תאחר מעט יציאת הספרים. ואתה אל תבהל ברוחך לשפוט עליהם

בטרם ראותך אותם ולתתני עליון על כל סופרי דורנו פן תנחם באחריתך בראותך תקותך כוזבת, כי אין אדם אשר לא יחטא ואשר יהיה כלו יפה ומום אין בו. אין לו להין אלא מה שעיניו רואות; ובבוא שירי כתמם לעיניך אז תדבר עליהם כאשר יתן האלהים אל לבך, כי סוף סוף רואה אנכי כי טוב טעם ודעת בחכך ויודע אתה למאוס ברע ולבחור בטוב, ואין משוא פנים לפניך בדינה של תורה. ועל זה יכבדך ויוקיר ערכך, אף כי בסופה ובשערה דרכך, המוקירך מבלי הכירך

יל"ג.

ספ"ב, מוש"ק ב' תמוז תרמ"ג.

אגרת מאתים ושלשים וחמש.

ווילנא אור ליום ד', ו' תמוז, תרמ"ג.

[להזק"ן]

ידידי היקר!

מכתבך הקטן מסרה לי מיננא בתנו בערב יום צאתי בבואי להתפטר ממנה ועל כן לא מצאתי לי ידים לענותך עליו מפ"ב. ביום ב' העבר יצאתי מפ"ב ואשאר בווילנא יומים עד יום החמישי בבקר ומשם אשרך דרכי דרך ברלין ואם כן לא אעבור על פניך. בדרך מפ"ב עד ווילנא הלכתי עם הבאראָן גנצבורג ובני ביתו והוא שמח על המקרה כי נהיה בזמן אחד במאַריענבאַד. – מפרטי הדברים שהיו ביני ובין צ"ב לא תלמד יותר ממה שלמדת מן הכלל שביון שראיתי שהוא סבבני בכחש ובמרמה ויקרא לפריעדבערג מבלי הגיד לו כי קרוא הוא להיות לעוזר לי לא חפצתי להשתמש בטלית אחד עם האיש הזה ועזבתיו. מעט מן הפרטים יודע גם מקסים כי נעשו עוד בטרם צאתו והוא יספרם לך אם תחפוץ. צ"ב לא עזבני גם אח"כ והבטיחני לפנות כל מכשול מלפני בשובי, אף קבל על עצמו אחריות הדירה אשר נחוץ לי לקחת בקרבת הרידקציון כדי שתקל עלי העבודה, ואם מסבתו אהיה מוכרח לעזוב את הדירה ההיא ולהתרחק ממנו אז ישלם היא בעד כל השנה. אפס כי גם על ההבטחה הזאת שנעשה בכתב דרשתי ערבון מידו בכסף מזומן סך מסוים, ולפי שלא היה לאל ידו (כדבריו) או לא היה בחפצו (כהשערתי) למלאת הפצי השארתי הדבר תלוי ועומד, ועד היום די לי להודיע

לו כי נכון אנכי לשוב לעבודתי בשובי וישיבנה לי, אבל באמת אגיד כי בחלה נפשי בו וכפי נמאס קראתי לכספו. ואני טרם אדע איך יפל דבר. — לשוא תאמר לחתום על ספרי ושמך כבר רשום לפני לשלוח לך אחוז אחד מן הספרים אשר יהיו לי. מן החלק השלישי כבר נדפסו שלשה ע״ים. רצוף בזה שיר אחד אשר הכינותיו לשים בסוף כל השירים כדברי האחרונים וינעם לי לשמוע דעתך עליו. תוכל לכתוב לי למאַרינבאַד על שמי ואם יקדימני מכתבך אמצאהו מוכן לפני על הפאָסט. היה שלום וברכה וברך את ילדיך אשר בקרבם אתה יושב עתה ואת בנך מקסים אשר תראה פניו בדרך בשובו לביתו.

ידידך ואוהבך יל״ג.

אגרת מאתים ושלשים ושש.

יום ב׳ (כ״ג)[כ״ה] תמוז תרמ״ג, 18/30 יולי 1883 מאַריענבאַד.

ידידי היקר, הנקרא ריכערסאָן בל׳ סגי נהור.

דברתי עם הבאַראָן ארותיך ויש תקוה כי תבוא שאלתי ותקותך יתן ה׳ גנצבורג, על כן הכן את ספרך לדפוס ובשובי לביתי ואעבור דרך ווילנא תמסור לי את הכ״י או מקצת ממנו להראותו בפ״ב לה׳ ג״ב, כאשר יעצתיך בתחלה: ועוד זאת תעשה: קח דברים עם אחד המדפיסים ויעשה לך חשבון צדק בכמה תעלה הדפסת הספר לכל פרטיו, וגם את החשבון הזה תמסור לידי. מאד אשמח אם יהיה אלהים בעזרי להושיעך בדבר הזה ותבנה ממני. בהיותי בלייפציג (ביום השבת פ׳ בלק) הפצתי לבוא ולראות את פני הפראָפעססאָר... אבל ידידי ה׳ פאַביוס מיועם מנעני מזה באמרו כי ה׳... איננו רק מכבד עניים, כלומר מקבל הוא בסבר פנים יפות יהודי פולין העניים המחזירים בעירות הלובשים בלויי סחבות ומדברים בשפה בלולה, יען כי מפיהם יוכל לבקש ולשמוע איזה דבר תורה ורשום בכליו מכלי משים, אבל איש אשר מראהו כתאר שאר בני האדם לא ימצא חן בעיניו; ועוד דברים כיוצא באלו, ובשביל כך נמנעתי לבוא לפניו.

במקום הזה אשר אנכי יושב כעת יש רק מים מים אר״ל אין דברי תורה שנמשלו למים: אין ספר מספרי ישראל בידי לעיין בו, ועל כן אעירך ע״פ זכרוני בדבר השערתך אשר שמת לפני על השם (ווישהיה ויעקובה) [ויעקבה וישיהו] (בדה״א ד׳ ל״ו) כי בקאַפיטל שלפני זה נמצא פסוק דומה לזה שבו הושב והיך את בני אליועיני, ובהם עקוב ועני, ואמרו חז״ל (לא אזכור איפה, במדרש או בגמרא,

וכמדומה לי שהוא בסנה׳ בפ׳ חלק *), ומובא בפירש״י בד״ה במקומו) **ש ע נ נ י** הוא שמו של משיח לפי שנאמר וארו עם ע נ נ י שמיא כבר אנש אתי; לפי שלדעתם בין השמות הנמנים בפסוק זה מחויב להמצא שמו של משיח, לפי שהוא הפסוק האחרון לתולדות בית דוד ושבט יהודה.

עוד כשני שבועות אשאר בזה ואחר אלך לאחת הערים בארץ שווייץ ואשב שם ימים אחדים ומשם אעבור דרך וויען, וואַרשוי, לשוב לביתי. אם יהיה לך דבר לכתוב אלי היום כתוב כרשום לפניך בראש המכתב. על אודות הדבר אשר שם באזני ה׳ לעוואַנדא עוד לא צלחה בידי לדבר עם הבאַראָן לפי שהוא חולה תמיד. היה שלום וזכור לטוב את ידידך

יל״ג.

אגרת מאתים ושלשים ושבע.

מאַריענבאַד, יום ב׳ ג׳ אב תרמ״ג.

[להזק״ן]

ידיד נפשי!

לשמוע את קולך מדבר אלי הלום לא פללתי והנה הגיעוני היום דבריך מיום ז׳ך תמוז ואשמח עליהם כעל מציאה יקרה הבאה בהיסח הדעת, כי בין אלפי האנשים העוברים על פני בזה כצללים, נאספים ובאים מכל קצוי ארץ, אין גם אחד אשר ישביחני רגע אחד כי בדד וגלמוד אנכי בארץ נכריה; ועל כן מה יקר לי קול אח קרוב מדבר אלי מארץ רחוקה, ארץ מולדתי. ממהר אנכי לענותך בטרם תצא מגראָדנאָ, כי בלי ספק קרוב קץ ימי חֻפשך, ימים אשר תשיב לסבלותיך. בנך מקם לא ערך אלי עד כה עוד דבר וחצי דבר מפ״ב אף כי אנכי קדמתיו במכתב גם לגראָדנא גם לפ״ב ומענה לא מצאתי, אבל התני ריטטענבערג הודיעני כי שב שלם לביתו וכי הועילה לו נסיעתו הרבה. ובלי ספק יתעורר גם התני קאַפּלאַן בקרוב לערוך אלי מלים ולהודיעני את כל המוצאות אותי ורוח לי. זה לי עשרים ואחד יום שבתי בזה, שותה מי באר ורוחץ באמבטאות של גללים. כל הימים היו ימי גשמים ורוחות רעות ורבות סבלתי יסורים מן המים המאררים אשר באו בקרבי לצבות בטן, ובעלותי מן הרחצה אחזתני צנה פעם אחת ואתחלה: אבל עתה טהרו השמים והדל המטר וגם מי הבאר והאמבטאות החלו לפעול את פעולתם לטוב ועתה

---

*) סנהדרין צ״ח ע״א, ובמדרש במדבר רבה פ׳ נשא פי״ג. העורך.

כגן עדן המקום הזה לפני ואקוה כי תעלה לי תעלה גם מרפואתי. עוד כעשרת ימים עלי לשבת בזה ואחרי כן אלך אל אשר ישלחני הרופא להריק את יתר פלטת כיסי, ואם לא ישלחני למקום רפואה אחר אלך ואשובה אל מקומי דרך וויען ואז אעבור על פני גראָדנאָ; אבל אז לא תהיה עוד אתה שמה. אמת הדבר אשר דבר לך מקס בננו כי חזקו דברי על צ״ב לשלם לך בעד מאמריך וגם הוגד לי לפני צאתי כי צוה על עושה דברו לחשוב חשבונך ולשלוח לך את המגיע לך, ואולי גם שלח את הכסף לריגא אחרי צאתך משם ועל כן לא הגיע לידך.....—לא כילד ענוג המתחטא על אמו הייתי בכתבי את שירי „השארת הנפש״ לתתם כדברי האחרונים בסוף שירי, כי מי כמוני יודע עד כמה רפו כחותי ועיפה נפשי ורוח אלהים סר מעלי; על כן לשוא חרדת אחי לעודדני בחרוזיך היפים והנעימים ולסתור את דברי. רק אהבתך הרבה אשר אהבתני והחמלה היתרה שתחמול עלי הנה הוליכוך שולל לחשוב תועה כי כל עמי יבך עלי במותי: ואני בעודני חי רואה יום יום מה רבו צרי על דבָרַי השנונים ומה עצמו מצמיתי על אשר לא אשא פני איש. האם לא קראת את המרורות אשר כתב עלי שטיינבערג? וגם פין בראותו אותי בווילנא הוכיחני על תוכחותי ויגער בי על הדרך אשר סלותי לי לשירי; הן אלה משכילינו ואף כי היראים והחרדים אשר קשים להם דברי כמחט בבשר החי, והן זה בעודני חי ואף כי אחרי מותי. אבל ראה זה כי אוכל להרגיעך כי גם בוא לא יבואו דברי אלה האחרונים בדפוס, כי באה אלי הידיעה מפ״ב כי בצאתי עמדה ונפסקה הדפסת ספרי, כי אין כסף לאדונים ההמה. ואם אמנם לא אדע איכה ימישו האנשים ההם את צוארם מן המלאכה הזאת אשר החלו והוציאו עליה כאלף וחמש מאות רו״כ, אבל ככה לא אדע גם כן איפה יקחו את שלשת האלפים החסרים להם לכלות מלאכתם: ויוכל היות שישקע הדבר ולא יגמר ואז הלא לא יבוא גם שירי האחרון ולא אפתח פי לשטן ובזה יונח לך מעצבך ומרגזך ומן הדאגה אשר אתה דואג לי.

כשלשה שבועות ישב עמדי בזה אחד ממכריך בריגא הוא ה׳ שוואַרצ-באָרט וכל יום ויום היינו מטַיְלים יחדו, ועתה בצאתו בא הלם ה׳ קאַללמייער ואשתו ואנחנו משוחחים ומשתעים יחדו ומזכירים תמיד את שמך לשבח כי חמודות אתה לכל יודעיך ומכיריך.

אתי ישב בזה גם הבאַראָן גנצבורג ובני ביתו, ובנו הגדול לוקח לקח מפי גם בזה ועוד ישוב לבקש תורה מפי גם בשובנו לפ״ב. וזולת זה אני טרם אדע מה אעשה בשובי לביתי, במה אעסוק ומאין אמצא חית ידי. לעת כזאת לא נשארה לי בלתי אם ה ת ק ו ה כי — מאן דיהב חיי יהיב מזוני.

אם ימצאוך דברי אלה בגראָדנאָ ברך את בניך הנמצאים שם וקבל עתרת שלום ועתרת נשיקות פי ידידך כל עוד רוחו בו

יל״ג.

אגרת מאתים ושלשים ושמונה.

[להד"ר שלמה רובין]

ידיד נכבד!

זה לי עשרים יום יושב אנכי על אדמתכם, שותה מי באר ורוחץ באמבטאות של גללים. בטיט היָוֵן הזה אנכי מבקש את רוח הקדש שנסתלקה ממני בעת אשר טבעתי בטיט היָוֵן לפני ארבע שנים. מני אז הֻבלה רוחי וגם לחי, נגזלה שנתי ועורקי לא ישכבון, וישלחוני הרופאים הלם להחליץ עצמותי ולחדש רוחי בקרבי. אם עלה תעלה רפואה שלמה למחלתי ותשיב ותשרה עלי שכינה לא אדע, אבל לפי שעה רואה אנכי בכיסי כעין כברה ויודע אני שהיא – באֵרה של מרים. עוד לא החליט הרופא אל אשר ישלחני בצאתי מבאֵרה של מרים, אבל אני גמרתי לשוב למקומי דרך וויען, ובכן אתענג לראותך פנים בפנים ואולי גם אחרים מחכמי עמנו היושבים בעירך. ואתה תעשה הטוב עמדי להודיעני אם יושב אתה בתוך העיר או חוצה לה, וכן איפה ישכון בקיץ הזה ידידנו ה' סמאָלענסקי וגם ה' זאַלקינדזאָן בעל הספרים ויגרש את האדם, בן־קהלת וכו'). אין לבי לסור לאכסניא של פומבי כי אם לבית מלון של יחידים הנקרא Chambres garnis בלע"ז, ועל כן הודיעני בטובך את שם הרחוב והבית אשר בו נמצא בית מלון כזה בקרבתך ואסור אליו. אם יש תחת ידך ספרים חדשים משלך או משל אחרים ולא יכבד עליך לשלחם אלי הנה למקרא בהם בימי שבתי בזה שלחם נא ואשיבם לך בבואי בתודה רבה. יושב אנכי בזה בבית הנקרא „טיסקיל ם". Tusculum היה שלום ומַהרה נא לשמחני בדבריך כי חמודות אתה לידידך ומוקירך

ליל"ג.

יועש"ק (ג')[ה'] אוגוסט תרמ"ג, י"ר אב. מאַריענבאַד.

אגרת מאתים ושלשים ותשע.

ספ"ב, יום ה' 18 אוגוסט 83, [כ"ז אב תרמ"ג].

[לה' מ. רייכערסאָהן]

ידידי!

שלשם ביום השלישי בעברי על פני ווילנא שלחתי לך טעליגראַממא

מפאָריעטשע להביא אלי את הכת"י לבית חנית מסלת הברזל; ובבואי לא מצאתיך כי בלי ספק לא הגיעה הטיליגראַממאַ לידך במועדה כי בתר עניא אזלא עניותא. על כן שלח את הכ"י אלי הלם, אם ע"י עובר אֹרח כשיקרה לפניך ואז לא תוציא את כספך על הוצאות הפאָסט ולא יֻקַשׁ לי ללכת אל בית הפאָסט לקבל המשלוח; ואם ע"י פאָסט תשלחנו אל תשכח לכתוב על המכתב. „Съ доставкою на домъ"

שבתי לביתי בשלום ביום אתמול בערב ומצאתי את בני ביתי שלמים וטובים, כה יתן ה' וכה יוסיף לך שלום וטוב מעתה ועד העולם כברכת ידידך

יל"ג.

אגרת מאתים וארבעים.

ספ"ב, יום ד' 24 אוגוסט 83 [ג' אלול תרמ"ג].

[להזק"ן]

ידידי שאהבה נפשי!

ביום הרביעי העבר, 17 אוגוסט, לעת ערב שבתי לביתי. ביום הששי בקרתי את בנינו בבית הקיץ אשר עודם יושבים שם ומצאתים שלמים וטובים; וביותר שמחתי לראות את מקס בננו כי טוב מראה הוא ולחייו מלאות כרמון, אות הוא לנו כי רפאותו העלתה לו תעלה ונקוה לאל הגומר עלינו כי ישלח לו רפואה שלמה ולא יוסיף לדאבה עוד.

חפץ אתה לדעת אם הביאו מימי באר־מרים תעלה לי. גם אני אחפוץ לדעת זאת אבל לפי שעה עוד אינני יודע ואינני מרגיש שום שנוי לטוב בבריאותי. הרופא אשר רפאני צוה לי לקחת אתי מלח מבארה של מרים, ואם לא ייטב לי אחרי שבתי ימים בביתי אשוב לשתות מי המלח במשך ימי החרף, ואם לא יועילו גם המה אז אשוב לבוא אליו בקיץ הבא. ובודאי יעשה לי כמשפט הזה גם בשנה הבאה וכן יעשה לי שנה שנה עד כי – אלך ולא אשוב. מחלת קיבתי עודנה עומדת במרדה וגם היום לא אכלתי לחם בצהרים מחסר תאוה וזה יומים אשר לא ברכתי ברכת אשר יצר. כאֵב ראשי אמנם חלף הלך לו אבל עודני מרגיש כי עוד עיפה נפשי ורוחי חבלה, כי שני הירחים אשר פניתי לבי לבטלה ובקשתי לי מנוח ביערות בעהמען כמוהם כאין הם להשיב נפש נהלאה כנפשי, ולו יכלתי לשבת בארצות החמות ולנות

מכל מלאכה במשך שנה תמימה או שנה וחצי, כאשר ישב בערמאַן היהודי הרוססי, כי אז אולי שבתי לאיתני ורוח לי. כולי האי ואולי!

את מכתבך אלי מסר לי מאַקס אבל הוגד לי כי אתה בעצמך כתבת אל הרידקציון ונקבת להם את המאמרים אשר לא קבלת את שכרך בעדם, וא"כ אין לי עוד להתערב בדבר ובלי ספק כבר שלחו או בקרוב ישלחו לך את המגיע, והכל על מקומו יבוא בשלום.

כל השבוע הזה הייתי טרוד לבקש לי בית דירה – כי בפ"ב לאו מלתא זוטרתא היא –, ועתה אחרי אשר מצאתי לי בית לשבתי טרוד אנכי בהעתקת משכני. להבא תהיה האדריסא אלי כוה: ....

הדפסת ספרי עמדה וממקומה לא תמוש. אחרי שני החלקים הראשונים שכבר נגמרו בדפוס נסדר גם הספר הראשון ממשלי יהודה, ושם עמדו. המוציאים לאור הם אנשים רפי ידים ומתנהלים בכבדות על כן דבריהם לעו. אנכי גמרתי בלבי לעמוד מרחוק ולראות את מעשיהם, לא אאיץ בם ולא אדפוק אותם ואצפה לראות מה יהי אחרית הדבר. כי לא ישרה נפשי במעשיהם וקוצף אני עליהם קצף גדול, על כן אמרתי אסתירה פני מהם עד אשר ישובו ובקשו פני, והגדתי להם את כל עלילותיהם.

שלום לך אחי חזק וחזק לקראת ימי העבודה הבאים לך, וה' יחזק כחך ויחדש רוחך והיית בריא אולם כבותלו של אולם.

ידידך המחבקך ומנשקך יל"ג.

אגרת מאתים וארבעים ואחת.

[לה' מ' רייכערסאָהן]

ידידי החביב!

חפצך נתן לך וחפצי לא נתן. אתה הסתפקת במועט ואמרת באזני כי לו נתנו לך מאה כסף היית נושע, ואני תפשתי מרובה וקויתי להמציא לך מאת הבאַראָן את כל הוצאות ההדפסה, והנה הודיע אותי היום הבאַראָן כי גמר להיות בעזרך רק במאה רובל כסף לצרכי הדפוס; וטעמו ונמוקו עמו כי מספרים כספרך תצא תועלת רק ליחידי סגולה המעמיקים עצה בפלפול הלשון ובדקדוקי סופרים והמה מעטים. ואני מצדי אוסיף כי אולי תסתפק להדפיס סך חמש או שש מאות ספרים, וגם מסופק אנכי אם תעלה כמות הספר גם לעשרה באָגען נדפסים, כי מצער הוא בכ"י, ואי לא הרבה יהיה

מה שיחסר לך להשלמת הדפסתו. זולת זאת משתדל אנכי להעמיד לך עוד ריוח והצלה ממקום אחר. עוד בהיותי במאַריענבאַד דברתי על אדותיך עם עשיר נדיב לב אחד ממכרי במאָסקוי ויעתר לי לתת לך המשה ועשרים רו"כ לצרך הדפסת ספרים ועוד יש עם לבבי לקחת דברים עם אחד ממיודעי בזה להיות גם הוא בעזרך. בין כה וכה מאה ועשרים וחמשה כסף בטוחים לך ותוכל לגשת אל המלאכה; בעוד יום או יומים אשיב לך את כפרך כ"י וכחפצך תעשה, ובגשתך אל ההדפסה תודיעני ושלחתי לך את מאַת הכסף השמור לך מאת הבאַראָן וכתבתי גם למיודעי במאָסקוי אשר עד העת ההיא בודאי ישוב לביתו מנסיעתו לחו"ל.

אנכי לא קראתי בספרך כי אם עינתי בו מעט מזער אחת הנה ואחת הנה ובשנים שלשה מקומות התויתי תו בעט עופרת אדמה להעיר לך און, ומעצמך תבין כונתי. בצד 103 אתה מערבב את הד"ר ישראל שוואַרץ בעל „דאַס הייליגע לאַנד" עם ר' יוסף שוואַרץ בעל „תבואות הארץ", אע"פ שהספר הראשון הוא העתקה מן השני, אבל המחברים הם שנים. בדבר שם העמק טיראָפּאָאָן ושמו בלה"ק אולי נוכל לאמר ששמו „עמק החרוץ" מן חריצי החלב.

כי תראה את ידידנו ה' לעווּאנדא ברכהו בשמי בשלום והעירהו כי נבואתי נתקימה על ידי השערוריה החרשה אשר נעשתה בירושלים בין עולי הגולה ובין הפרושים שנתישנו שם. הלא היא הדבר אשר אמרתי כי בטרם נחשבה מחשבות על פדות נפשנו להוציא את עמנו מתחת סבלות מדיקיהם ונוגשיהם מבית לא נוכל לעשות דבר לתכלית הגאולה להוציאם מעבדותם ומלחצם הקשה אשר אויביהם מחוץ לוחצים אותם. ומי יערב את לבו עתה לפתוח פיו לטובת ישוב הארץ אשר היא מלאה המס ומֻטה? וכל העדה הקדושה – עדת מרעים וכפיהם נגואלו בדם?

ואתה היה שלום וה' יצליחך במעשך זה ובכל מעשיך, וסלח לי על קצר דברי בפעם הזאת כי כבר הגיע חצות הלילה ותקפה עלי שנתי. ועוד אשוב לדבר בך בהיות לי בשורות חדשות וטובות לך.

ידידך יל"ג.

יום ג' ס' אלול, תרמ"ג, ספ"ב.

שכחתי להגיד לך שהבאַראָן חפץ לקבל בעשרה עקז. מספרך אחרי צאתו מן הדפוס במחיר העזר הזה אשר הוא נותן לך, אבל אינני יודע מה יעשה בעשרה עקז. מן החלק השלישי ובידו אין החלקים הראשונים וזה בזה תליא. ובזמנו אפרש לו זה ואשתדל להעבירהו מדעתו.

תרמ"ד.

אגרת מאתים וארבעים ושתים.

ספ"ב, אסרו חג הסכות, תרמ"ד.

[להנ"ל]

יהי לבך ידידי נכון בטוח כי זוכר אנכי את אשר עלי לעשות לטובתך ולהנאתך ואין אתה צריך לא לזכרונות ולא לשופרות ולא להושענות. למכירי במאסקוי כבר כתבתי זה כשבועים ימים והודעתי לו האדריססא שלך ונתתי לו שנים דרכים אם לשלוח את מכסת הכסף לך בדרך ישר לווילנא או לשלחו אלי ואנכי אריצנו לך; אבל עד כה לא קבלתי מענה ממנו ועל פי מקרה נודע לי כי זה לא כביר היה במינסק, וכפי הנראה עוד לא שב ממסעו אל ביתו, ואין ספק כי בבוא מכתבי לידו תבוא תשובתו ובלתי ריקם אם אליך או אלי. ועל דבר מכרי בפ"ב ידע [תדע כי מכרי זה הוא האיש אשר אתה מבקש. בשמעי מפיך בווילנא כי עפרון (או כמו שהם כותבים אפרון) זה תלמידך הוא ומהיותו אחד ממקורבי בזה ואני יודע אותו לאוהב תורה ורחים רבנן ולנדיב לב, ועל כל אלה לאיש אשר לבו טוב אלי מאד ושומע לעצתי, עלה על לבי להטות לבבו אליך, ובצפיתי אצפה כי חפץ ה' זה בידי יצלח יאפתהו להשתתף במצוה זו בפרוטתו, אם רב או מעט. אפס כי לזה צריך לי ארך זמן ושעה פנויה, כי לא אחפוץ לבוא עליו בטרוניא ולהיות לו כנשה כי אם בשבתנו יחד בסוד משחקים ונעלוז אבון השעה לדבר בו. ועד כה לא באה עוד שעה רצויה כזאת, כי זה כירח ימים יצא מביתו ויעבור לבקר את מסלות הברזל אשר הוא מפקח עליהן ועודנו לא ישוב, על כן השמר והשקט, הבה לי ארכא ובעתה אחישנה.

ובדבר חפצך להקדיש ספרך למונטיפיורי, הוא דבר המסור אל הלב וכחפצך עשה, אבל אל תשיא את נפשך על שקר לנחול ממנו ערים גדולות ובצורות בשמים; כי זה האיש משה (סתום וחתום הדבר, אל תגיד ביידישע גאַס ואל תבשר בחוצות ווילנא!) הוא בעונותינו הרבים—עם הארץ גמור

ואיננו יודע להבחין בין ספר וספר מי שראוי לתמיכה ומי שאינו ראוי; והשליש הנצב על ידו, זה הד"ר לעווי, חוששני גם לו שאיננו בקי הרבה בספרי ישראל ונוסף לזה הוא איש קשה וקצר אפים ובא בטרוניא עם הבאים לפניו, ומזה יוצא כי צדקותיהם הם כבגד עדים ונדבותיהם ע"פ רוב לבשר ולא לרוח. על כן בטרם תקדיש את ספרך לשמו איעצך זאת עשה: שלח את שני חלקי ספרך אליו וכתוב לו כי עתה מצאת און לך לכלות את ספרך זה, אשר גדול הוא לחכמת ישראל, עד תומו, ולבך יסיתך להקדישו לשמו לזכרון יום הלדתו המאה, ואתה מבקש ממנו רשות על זה; והיה אם טוב יענך אז עשה כאשר עם לבבך, והיה לך אחרי כן לפתחון פה לבוא לפניו ולנקש על כיסו. — ובדבר זכרון שמות שאָר עוזריך בדבר תוכל לעשות כזה, אם תחפוץ, בסוף הקדמתך, אבל גם זה לא לעכובא, כי לא בשביל כך התנדבו המתנדבים, ואותי בודאי תוציא מן הכלל פן יהיה ערבוב שמי בשמם לעלבון ולפגם בכבוד העוזרים בפועל. והנה עוד היום גדול ובמשך הזמן נשוב ונדבר בזה.

ובכן היה שלום וקוה לה' כי ייטיב לך וירוממך באחרית ימיך; וגם אני אקוה בקרב הימים לבשר לך בשורה טובה אשר אולי תביא לך מלבד הנאה רוחנית גם איזה תועלת גופנית.

והנני ידידך התאֵב ישעך יל"ג.

אגרת מאתים וארבעים ושלש.

[להנ"ל]

ידידי!

אתמול קבלתי ממאָסקוי עשרים וחמשה הרו"כ אשר יחלנו להם, והמתנדב שולח לי „רב תודה וברכה על אשר עוררתיו לדבר טוב ומועיל". לבלי הרבות בהוצאות הנחתי הכסף לפי שעה תחת ידי עד אשר אראה איך יפול הדבר עם ה' עפרון. כמדומה לי שלעת כזאת הסך הזה עוד איננו נחוץ לך.

לעת עתה אין לי עוד חדשות להודיעך והיה שלום וברכה.

יל"ג.

ער"ח חשון תרמ"ר. ספ"ב.

את הפתקא הזאת אנכי שולח לך מוסגרת בתוך מכתבי לגיסי, ועל כן היא כתובה על פסת נייר קרוע, ואתך הסליחה.

אגרת מאתים וארבעים וארבע.

ספ"ב ר"ח נאָיאבר, 83 [י"ג חשון תרמ"ד].

[להנ"ל]

מנא הא מלתא דאמרי אנשי: בתר עניא אזלא עניותא? שהרי אותו האיש שאני מצפה לביאתו כדי להשיאו לגמול חסד עמך לא שב אלא ביום ועש"ק העבר וגם עתה לא שב אלא בשביל אסון ודבר רע שקרה בביתו. אחת מבנותיו, ילדה טובת חן וטובת שכל, כבת שבע או כבת שמונה והיא כאישון עין להוריה, חלתה במחלת אסכרה והיא קרובה למות וכל הרופאים נואשו. מובן מאליו ששעת קצף כזאת איננה שעת הכשר לדבר על לב איש, ולא עוד אלא לפי שהאסכרה היא מחלה מתדבקת בעירנו על כן יזהר כל איש מדרוך על מפתן הבית אשר נראתה בו המחלה הזאת, ואם כן יארכו עתה הימים בטרם אראה את פני האיש ובטרם יקחני לבי לדבר עמו בדברים צדדים, ואם כן נסתפחה שדך ידידי לפי שעה וכל זה רוע מזלך גרים. וכדי שלא להשכין באהלי עולה לא אַשהה עוד אצלי את כ"ה הרו"כ אשר לך והנני שולחם לך בזה ע"י הַמְחָאָה *) אצל השלחני היימאַנן בווילנא.

ואתה שלום וה' יצליח חפצך בידך כברכת ידיד נאמן אשר יתן לך יל"ג.

*) במשנה בבא מציעא (דף קי"א) (פרק (האומנין או הפועלים) [המקבל]) נאמר הַמְחָהוּ אצל חנוני או אצל שלחני *) כלו' שהראה לו מוצא לכסף, ומזה נוכל לתאר שם העצם המחאה להוראת אַנווייזונג, переводъ, בהבדל מן מַחאה שפירושו פראָטעסט. לפי ידיעתי הוא דבר חדש. התסכים לזה? **). כשיהיה לך דבר לכתוב אלי הודיעני נא אגב אורחא אם כתבת אתה או אחרים באיזה מקום על אדות שתי תמונות נקוד הא' אית"ן בעתיד מד"ב מבנין נפעל, שלפעמים הוא בא בסגול כמו: „בקרובי אקדש ועל פני כל העם אכבד", ולפעמים בחירק כמו: אשר אועד לך שמה, אמלטה נא שמה, עמם אכבדה, ואנקמה אחת משתי עיני ועוד, ואם יש טעם בדבר? ***) [ע' חלה"פ § נ"ה. הערה 54].

*) וכתב הח' ביינהאק בהמסביר (אנלייגען) פי' הראה ותווה לו.

**) נועלתי לגלות הכסף במזומנים, וככל זאת ההערה והערה במקומן עומדות.

***) ה' מ. רייבערפאהן העיר בשולי ההערה הזאת את הדברים האלה: לדעתי יסורתו בשפ"ע, בהכתוב „ומחה על כתף ים כנרת" (במדבר ל"ד, יא), וז"ל גזניוס: אים העברייעשען נור איין מאל מים על (במד' ל"ד, י"א) אן עטוואס שטאָססען, אים געאגראפישען זיננע" ע"ש, וע"כ יפה השתמשו במשנה לומר „המחהו אצל חנוני" כו', ור"ל שהגיש אותו לגבול אחר; שהראה לו מוצא לכסף על גבול החנוני והשלחני. — והנה לדעתי החדוש הזה נבון מאד ויסודתו בהררי קדש, ומזה ג"כ מ"ש וזקיף יתמחא עלוהי (עזרא וא"ו, יא). וכדעת ר"ב מוספיא בערך מח החמשי, ומזה ג"כ מה שת"א עה"כ מעשה ארג (שמות כ"ח, ל"ב) עובד מחי, לפי שהוא לשון אריגה והתחברות רחוקים זה בזה, וכן בתלמוד „בחדא מחתא מחתינהו". כן כתבתי לידידי הסנוח נ"ע, בתשובתי אליו. העורך.

אגרת מאתים וארבעים וחמש.

בעז"ה, ספ"ב ביום הכנסי לג"ן ליום הכנסי לברית, יום ה' ד' דחנוכה תרמ"ד לסדר „ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו".

[להנ"ל]

ואני לא עשיתי כמעשהו כי זכרתיך ולא שכחתיך אחי אף בטרם דברך אלי במכתבך הגלוי האחרון. אחרי בואי לבקר את הידוע לך ונחמתיו ושמחתיו מיגונו נועצתי לכתוב אליו על אדותיך, כי עטי ממהר לדבר דברים כבושין מפי; ואחרי כתבי אליו גמרתי לחכות אל תשובתו ולא להעיר ולעורר אותו שנית עד שיחפץ, וגם אחרי כן כבוא דבריך לא סרתי ממחשבתי זאת ולא הייתי לו כמזכיר וכנֹשה, כי חסתי על כבוד התורה ועל כבודך וכבודי, כי ידעתי כי אין זה אלא מצוה התלויה בזמן ואם יתמהמה בא יבא היום אשר נזדמן לפונדק אחד ואז מידי ברח לא יברח. והנה אתמול היה היום הזה המקֻוה. נקראתי לבית אחד ממיודעינו לעת ערב וגם הוא בא שמה; כראותו אותי התנצל על כי לא ענני עד כה כי אמר פגש יפגשני ודברנו פנים אל פנים. והנה אני מצאתי מדרך הנימוס לבלי הכנס בפרטי הדבר בבית אחר בפני אנשים מן החוץ; אבל די לי בהתנצלותו זאת כי מזה רואה אנכי כי דברי נתקבלו אצלו ובלי ספק מלא ימלא את בקשתי ובפרט אחרי אשר באותה שעה עצמה בקש הוא מאתי לגמול לו גמולה קטנה והבטחתי לו לעשות. והנה ראיתי טוב לפני למהר להודיעך את כל זאת למען ירגע לבבך; ועתה לא יארכו הימים ואשוב לראותו ואת אשר ישים בידי בעתו אחישנו לך.

יותר אין כל חדש תחת השמש אצלנו. לכשתבוא תשובת מונטיפיורי אליך תודיעני כי אם טוב יענך והיה לך לישועה ושמח בזה לב אוהבך דורש טובתך

יל"ג.

אגרת מאתים וארבעים ושש.

[לה' נ. סאקאלאוו]

ידידי!

לעשות רצונך חפצתי אבל אינני יודע אם חפצי בידי יצלח. כל השירים אשר יצאו מתחת עטי עד כה יבאו כתמם באספת שירי הנדפסת בארבעה חלקים ע"י חברת משכילים בפ"ב, ואם אדפיס איזה שיר זולתם אהיה כשוחט קדשים בחוץ. זולתי השיר „פני משה" אשר שלחתי ע"פ מליצתך להאנשים הידועים לך בווארשוי ואשר לא ידעתי עד כה מה היה לו, הוא לא יבא באספת השירים לפי שנכתב אחרי אשר נדפס החלק הראשון ששם היה מקומו ולפי שנתתיו במתנה להאנשים ההם ולא היה לי רשות להדפיסו; ועתה אם יתנו לך האנשים ההם רשות לשומו על לוחך, קחנו מידם. ספורים מוכנים ומזומנים אין תחת ידי, אע"פ שספורים הרבה החלותי לכתוב ולא גמרתים. היותר קרובים לגמר בשולם הם: א) „מחלקת לשם שמים", גדול בכמותו בעל שני חלקים ובשביל זה לא יתכן לך. ב) „סנדלפון", ספור איש שבא לעירו כשהוא עני מרכא והיה קטן בעיני הבריות ובזוי באדם והיו קוראים לו דלפון, ופתאם עשר עשר גדול ונשתרבבה קומתו מהלך ת"ק שנה ואמרו עליו שהוא קושר כתרים לקונו וקראו לו סנ־דלפון, כלו' דלפון הקדוש. — ג) „לא יגרע", ספור איש יהודי שהיה נשוי אשה מבנות הדור החדש יצאנית ופזרנית והולכת בחקות הגוים, והיה אישה זן ומפרנס אותה ומספיק כל צרכיה ורק דבר אחד לא השיגה ידו לתת לה והוא—להספיק לה פאַפּיראָסין כל צרכה, והמספר נושא ונותן אם פאַפּיראָסין הם בכלל שארה כסותה ועונתה וחייב בעלה משום „לא יגרע" או לא. ד) „זקן ממרא". רבנים שהיו בעיר אחת עשו קנוניא ביניהם להעלות מחיר מכירת חמץ כדי להרבות הכנסותיהם, ורק אחד בגד בהם והוזיל השער וקלקל מחשבתם ונדון בזקן ממרא. ה) „גם קבורה לא היתה לו". מעשה בעול ימים אחד שנתחנך על ברכי הדת והאמונה וכשיצא להשכלה היה הולך בדרך טובים ומשתדל להיות זהיר במצוות, אבל מסבות החיים עומדות לו לשטן על כל מדרך כף רגל ומביאות אותו לדוש עברות בעקביו על כרחו ולבסוף הן מביאות אותו להיות במקום שאין שם בני ישראל ואי אפשר לו בשום אופן לחיות ע"פ דתו ובמותו איננו בא גם לקבר ישראל. ושם יתאר קרב לבו ומלחמת נפשו אשר הוא נלחם עד כי יכרע ויפול שדוד כי לא יוכל לעמוד בפני מה שתקיף ממנו. — מארבעת אלה האחרונים בחר לך אחד והתפאר עלי למתי אגיענו

לך והתפלל בעדי שתהיה עלי רוח ה׳ לכלות המלאכה ולהוציא מתחת ידי דבר מתקן ואנסה כחי להכינו לך, כי באמת אֹמר לך עיפה נפשי לכותבים ובלי חמדה אֹחז בקסת הסופרים, ובכל ימי החרף הזה לא כתבתי בלתי אם סוף שירי „שני יוסף בן שמעון" ועוד שנים שלשה דברים קטנים שהביאני ההכרח לזה.

רואה אנכי אותך טועה בכתיבת שמי ולכן הנני מצרף לזה הקאַרטע שלי והנני יוצא מעם פניך בברכת כתיבה וחתימה טובה לשנת 1884 הבאה.

ידידך ומכבדך יל"ג.

יועש"ק, 30 דיקבר 83. ספ"ב [י"ג טבת תרמ"ד].

אגרת מאתים וארבעים ושבע.

[לה׳ מ. רייכערסאן]

ידידי המכונה בל׳ סגינהור „רייכערסאָן"!

לעת עתה לא אוכל עוד לשמחך, לא בדבר שפתים ולא בחפץ כפים הגם הלֹם ראיתי אותו האיש עוד פעמים אחרי ראי אותו ראשונה ויבטיחני למלאת בקשתי, אבל בשתי פעמים האחרונות לא זכר את הבטחתו ויהי כמחריש. ואני לא אַצתי להזכירהו לפי שחפץ אנכי לבחון אותו ולצרוף כליותיו ולבו, אם באמת שכח מה שהבטיח ושוגג היא או בזדון עושה עצמו כשוכח, וגם זה מאיזה סבה אם מחמת שעוד לא יצא מכלל „דל גאה" ומה שהבטיח לי לא היה אלא משום משוא פנים שלא חפץ להשיב פני ריקם או שכבר הגיע לכלל „עשיר מכחש". ולבסוף אינני רואה זכות לעצמי לכוף עליו הר כגיגית ולאחוז בערפו ולאמר לו: תן לי הנפש או הרכוש! על כן אקחך ידידי לאֹרך אַפך עוד לימים מעטים, אולי אראהו בקרב הימים ויתגלגלו הדברים לידי כך ויזכור מאליו או כי יהיה לי פתחון פה להעירהו על הדבר בדרך יפה ואז אציל מפיו דבר אמת ואודיעך, ואם יתאפק ויחשה עד מאד אז אשים דברים בפיך ואתה בעצמך תשאלהו. בין כך ובין כך עליך המלאכה לגמור; תושיע לך ידך לכלות הדפסת ספרך, ואם בעת הזאת יתעורר האיש ההיא למלאת הבטחתו והיתה לך עזרתו גם אז כדבר בעתו, כאשר ירד הגשם מן השמים והרוה את הארץ השוקקה.

ומדעתי אותך נוטה לעצבות ולדרוש כל דבר לגנאי על כן הנני כופל דברי שעוד לא נואשתי מן הדבר ולא אמרתי וי ליה לחסרון כיס, כי אם הוא

ממון המוטל בספק ויהא מונח עד שיבוא אליהו ויתעורר עליו מעצמו או עד שאמצא אני לי שעת הכשר ופתחון פה להעירו עליו.

והנני ידידך החפץ בטובתך יל״ג.

ב׳ שבט תרמ״ד, ספ״ב.

אגרת מאתים וארבעים ושמונה.

[לה׳ נ. סאקאלאוו]

ידידי איש חמדות! *)

הנך בעיני כאותו ילד שעשועים אשר בשאול אותו את מי יאהב יותר, את אביו או את אמו, ענה ואמר: שניהם יחדו. שני ספורים אתה מבקש מאתי ללוחך ושיר על גביהם! מרבה תפשת! שיר בודאי לא אבטיח לך וזה משני טעמים, הא׳ לפי שעוד הדבר מֻטל בספק אם יצאו ספרי הנדפסים לפני צאת לוחך או לא, והב׳ לפי שאני אינני מוציא שירים כנחתום האופה גלוסקאות כי אם בהיות עלי הרוח אשיר חדשים לבקרים ואם לא יעברו ירחים ושנים והמית נבלי לא ישמע, ומי יודע אם עד העת אשר הגבלת תבוא הרוח ותנשב בכנורי? ספור אחד אשתדל לערוך לך ויעל היותר אתך הסליחה. במכתבי הקודם שכחתי להקדים ולאמר לך כי מה שאעשה אעשה שלא על מנת לקבל פרס ורק מאשר יקרת בעיני ואני חפץ להחזיק בידך בעמלך לטובת ספרתנו! כי מה יקח יושב עיר הבירה אשר צרכיו מרבים מידי סופר יושב בעיר המדינה אשר הכנסותיו מועטים? הפרס הזה יהיה בטל אצלו בבדי אבילת פרס. אם באמת ידך משגת לשלם שכר לסופרים אעירך על שנים מהם אשר לדעתי יוכלו לעבוד עבודה אתך לתועלת ושכרך יהיה להם לישועה מעטה, האחד הוא בן־יהודה היושב בירושלים והשני הוא המדקדק ר׳ משה רייכערסאָן היושב בווילנא, איש מהם יוכלו להביא לך ברכה איש ממקצועו שבתורה אשר הוא עוסק בו.

ואני תפלה כי יצליח ה׳ הפצך בידך ותתעשר מפסלת של לוחות כמשה רבנו.

ידידך ומכבדך יל״ג.

ה׳ שבט תרמ״ד, ספ״ב.

---

*) רשום מבעל בכ״י המחבר „לא נשלח״. העורך.

אגרת מאתים וארבעים ותשע.

[לה׳ מ. רייכערסאהן]

ידידי!

עוד בטרם קבלי את מכתבך הגלוי האחרון לא התאפקתי ואכתוב לה׳... (כך הוא כותב את שמו, ולא... בלי ספק מדאגה מדבר פן יחשבוהו לאחד מבני חת) מכתב קטן, בתור מכתם בן ד׳ שורות, כדברים האלה לאמר:

רְאֵה אָנֹכִי כִּי הִנְּךָ נֹשֶׁה
מַה־שֶּׁהִבְטַחְתַּנִי בְּעַד ר׳ מֹשֶׁה.
וּלְפִי שֶׁיְּדַעְתִּיךָ לְאִישׁ אוֹמֵר וְעוֹשֶׂה
לָכֵן סְלַח אִם אֶהְיֶה לְךָ כְּנֹשֶׁה.

את המכתב מסרתי ליד אחד ממכרינו וגם דבר לאטתי עמו לדבר על לבו. והנה את פני ה׳... לא ראיתי עוד עד היום אבל את האיש מוסר המכתב ראיתי ואמר לי כי... שחק והתענג על מכתבי ואמר כי נתן יתן מה שהבטיח. והנה את זה ראיתי להודיעך בתשובה על מכתבך מיום ה׳ העבר, וטוב עשית כי כתבת בעצמך אליו, כי עתה יבחן הדבר אם כן הוא ודובר אמת בלבבו; ואני אמנם לא אדע מתי אראה את פניו כי דבר זה תלוי במקרה. וגם דעתי נוטה שיעמוד בדבורו ואם יתמהמה חכה לו כי בוא יבוא לפני ביאת המשיח. ומי יתן וידרש גם השר מונטיפיורי אליך ונבנית על ידו בנין שלם, אבל לבי יכני כי ידעתי את האיש לעווי כי הוא קשה ובלתי אץ להיטיב.

ברכת ה׳ עליך ועל מעשה ידיך כחפץ ידידך מימי ילדותו

יל״ג.

מוש״ק פ׳ בשלח, [י״ג שבט] תרמ״ד ספ״ב.

אגרת מאתים והמשים.

[להנ״ל]

ידידי!

שמחתי לשמוע כי סוף סוף כרע וילד ידידנו ה׳ ע... אחרי הקשותו ללדת ימים רבים; ואני מראש אמרתי לך: אם יתמהמה חכה לו. וברוך ה׳ הגומר

עלי כי זכני לשלם נדרי אשר נדרתי לך בפי ובלבבי, ואם צר כחי להיות מן העושים לא התרפיתי לכה"פ להיות מן המעשים.

כן דברת כי המנדב ממאסקוי הוא הנדיב רק"ז וויסאָצקי ואחרי כי החלטת לנקוב בשמות העוזרים על ידך הנני שולח לך בזה את מכתבו אלי למען תראה כי בסבר פנים יפות נשא האיש המצוין הזה את נדבתו ועל כיוצא בו נאמר „שׂשׂ ועושה צדק". וכשאני לעצמי, אחרי אשר שללת ממני זכות המיאון שיש לכל ריבה קטנה שבישראל, איעצך לבלי הרבות בשבחים עלי לבלי יהי הדבר לעלבון להמתנדבים, כי סוף סוף הם הנותנים ואני מה? ותכתוב בקצרה כי בהשתדלות ידידך יל"ג עזרו על ידך נדיבי לב אלה. ויותר טוב אם תשקיע לגמרי את שמי ולא תזכירני בפירוש ותאמר רק כי בהשתדלות אחד מידידיך וכו'. ואולם כטוב בעיניך תעשה.

אל תתמה עוד על החפץ כי לא תקבל מענה ממונטיפיורי ואיש סודו. השמועה באה הלום כי השׂר חולה מסכן, ואולי רוע מזלך גרים כי כפי הנראה נולדת במזל מאדים ולא ינקה כל הנוגע בך.

וה' יהפוך לך את הקללה לברכה וייטיב מזלך וישמחו וירונו בך כל אוהבי שמך ובתוכם יגל גם אני

יל"ג.

ר"ח פעברואר תרמ"ד, [י"ז שבט] ספ"ב.

אגרת מאתים וחמשים ואחת.

[להנ"ל]

ידידי היקר!

בפעם הזאת הסלח לי כי לא אוכל למלאת את בקשתך. אינני מֻכשר לקבץ התומים ולחלק ספרים לא שלי ולא של אחרים, ומה גם בעיר הגדולה הזאת ובבריאותי הרפה. אבל עצה חדשה אשים לפניך אולי אלהים עמך ויעמיד לך ריוח והצלה ממקום זה. הנה אנכי מצרף לך בזה פתשגן כתב לאחד מן הנדיבים החובבים שפתנו אשר בזה, הוא הגביר ..... העתק את המכתב בכתב ידך ושלחהו אליו בצירוף הקונטרס האחרון מספרך החדש; אולי יעתר לך ויעזרך במשאת כפו. בכונה שולח אני לך נוסח המכתב אשר תכתוב אליו לפי שאתה אינך יודע את האיש ואת שיחו וקרוב לשמוע שיכבד ממך הדבר לכלכל דבריך אליו במשפט. תוכל להוסיף ולגרוע ולשנות מן המטבע אשר טבעתי במכתבי זה אבל את שמי לא תזכיר בו, למען לא יהיה

חושד אותי בקנוניא אתך ואז בלי ספק ישאלני על אודותיך וידעתי את אשר אֹמַר לו. בשלהך את מכתבך אליו תודיעני מזה בו ביום למען אדע לַרְאות פניו.

ממינטיפיורי ומן לֶוִיו תנער חצנך ומחית את התקוה הזאת מעל לוח לבך ולא תוסיף להחלותך עוד.

בהקדמתך צד VI מצאתי מגרעות אחדות הצריכות תקון. א) לא הבאראָן נפתלי הירץ גנצבורג הוא נותן הכסף כי אם בנו דוד, ואני טרם אדע אם גלה בזה את אזן אביו אם לא, וזה יוכל להיות לו לעלבון; ע"כ טיב אם תמחה לגמרי את שם העצם ותכתוב הבאראָן גנצבורג. ב) מדוע הזכרת את שמו אחרי השנים הנותרים? ולדעתי מן הראוי שתסדר את שמות המנדבים לפי סכום נדבתם, וא"כ יהי' גנצבורג, אפרון וויכאָצקי. ג) שלא כדין כתבת ונקדת הַמַּעֲשָׂה שהוא שם המקרה וצריך לנקד הַמַּעֲשָׂת בפיעל; וכן המעויר היא מלה בדויה ובנין חדש שלא היה בעולמו, ולמה תלית בי שני ביקי סריקי אלה? לדעתי יש לך לכתוב בזה: „חמרא למריה טיבותא לשקיה ועל כן יהי זכור לטוב גם ידידי כו' אשר היה הַמַּעֲשָׂה בדבר מצוה (או צדקה) זה ועורר לי את לבית הנדיבים ההמה לבוא לעזרתי ולהיות בסומכי נפשי".

לו גם נדפס כבר העלה אשר שלחת אלי צריך אתה לדעתי לשוב ולהדפיסו שנית ולתקן את המגרעות אשר רשמתי ומה גם אולי יעתר לך גם ה' קויפמאַנן ואז צריך אתה לצרף גם את שמו.

והיה זה שלום מאת ידידך החפץ מאד בהצלחתך

יל"ג.

P.S. בשירי נזדמן לי לכתוב אֶשׁ בבנוי נוכח ונקדתיו אֶשְׁךָ הא' בסגול יהש' רפה, כמו אשכם בישעי'. התסכים לזה? לי לא נתבאר טעם הסגול תחת הא' במלית אֶשכם, אֶשתך; היש לך טעם בדבר? *)

*) לפי"ד המדקדקים הסגל מסוגל יותר מן הח"ק לפני שוא נח לכן בא אשכם בסגל ת' חיריק אשו המסוגל יותר לפני הדגש. העורך.

אגרת מאתים והמשים ושתים.

ידידי המשכיל השלם והסופר המהיר, הר"ר יצחק יעקב ווייסבערג נרו יאיר, בקיוב העיר.

זה ימים אחדים שלחו לי מבית נכאתו של הוואָסחאָד תכריך קטן עטה שתי וערב קרוע, כתוב עליו מאת „ווייסבערג בקיוב" ותוכו רצוף — עלה אחד ממ"ע העברי. קראתי את העלה ההוא בשום שכל אשר לא קראתי כמהו שום מ"ע עברי מימי, הפכתי בו והפכתי בו למצוא פשר הדבר, מה ענין שמיטה אצל הר סיני ומה"ע העברי לווייסבערג ולגאָרדאָן? אבל בפעם הזאת תאמין כי יגעתי ולא מצאתי. אחרי כן קראתי בכה"ע הודעה כי אתה וידידנו הר"מ גאָרדאָן הוצאתם בשותפות מחברת „שבר וגאון" ועלה על לבי החשד כי בני משק הוואָסחאָד שהם בעוה"ר חשודים על המעשר ערבבו הדברים והחליפו את מחברתכם (אשר אולי שלחתם לי) בעלה נדף אחד, כמו שערבבו את השלחן ערוך עם הערוך השלם. על כן התעוררתי לשאול את פיך מה טיבו של הדבר הזה? אם כונתי אל האמת וידעתם היום כי מחברתכם לא הגיעה לידי ועליכם לשוב ולשלחנה לי ע"פ האדריססא הרשימה למטה.

מדי דברך תיטיב נא להודיעני את כל המוצאות בימים האחרונים את ידידי (וגיסי מלפנים) הרב מ"ג. האיש הזה הוא בעיני כאותה החיה שהיתה בימי משה שלא באה אלא לשעתה ואח"כ נעלמה מעיני כל חי. כן האיש הזה וכן דרכו עמדי תמיד! בהיות לו דבר יתודע אלי, יקרא ואנכי אעננו, ידבר ואשיבנו; ופתאם רוח עברה בו ואיננו ולא אדע איה מקומו.

ביום שיצאו אבותינו ממצרים, הוא היום אשר בו תקבל את מכתבי זה, בו ביום יֵצאו ספרי מכור הברזל הוא בית דפוסו של צעדערבוים. בזכרי את הדברים הטובים אשר דברת עלי במאמרך „חג לספרותנו" ביום יובלי [אשר הצ"ב לא הדפיס לא מאשר צר לו המקום במליצו כאשר התנצל כי אם מאשר צרה עינו] אשר בו שקלת את פעולתי במאוני צדק ונכספת לראות את ספרי יוצאים לאור בשטה מקבצת, על כן קדמתי לשמחך בבשורה הזאת ואולי תרע להוציא ממנה גם תועלת אם תקדם לקחת דברים עם המוציאים לאור למכור את הספרים בקיוב ובנותיה, כי בודאי לא יקפחו שכרך. פרטי תנאיהם והאדריססא אליהם תמצא בקרוב בהמודעות אשר ידפיסו בכתבי העתים. והנני מברכך בשמחת החג הבע"ל ויהי רצון שלא יארע תקלה בקדרתך, ותבער כדין כל חמירא והמיעא מביתך ומלבך אך לא את זכר מוקירך ומכבדך

יל"ג.

י' ניסן תרמ"ד ספ"ב.

אגרת מאתים והמשים ושלש.

[לה׳ מ. רייכערסאהן]

ידידי!

ברגע הזה מסרו לי את מכתבך הגלוי מיום שלשם. מכתבך הראשון בא לידי במועדו ואין יסוד להסתפק אם הגיע מכתבך גם לה׳ ק.; אבל אע״פ שמן העת ההיא ראיתי את ה׳ ק. פעמים רבות הוא לא דבר בי דבר על אדותיך וגם אני מצאתי לנכון לחשות עד אשר יתעורר הוא לשאול את פי כי אז יכנסו דברי יותר בלבו כדברי עַד שאיננו נוגע בדבר. והנה שתיקת ה׳ ק. איננה ראיה שאיננו חפץ למלאת בקשתך או שלא קבל מכתבך, כי דבר טבעי הוא אצלו, לפי שהוא מטבעו שכחן גדול ורעיוניו מפוזרים, ולבסוף יזכור, הוא חפץ להיות אצלי אתמול כי היו לנו להטפל יחד בדבר אחד ולא בא ובלתי ספק עכביהו; מחר אקיה לראות אותו בביהכ״נ ואולי יתגלגלו הדברים גם על אדותיך, על כן אל תתיאש עוד מן העזרה הזאת, אבל גם אל תקיה לה ואל תסמוך עליה יותר מדאי, ותהי בעיניך כאחד מן הדברים הבאים בהיסח הדעת. הלא ראית את אשר עשה לך ה׳ א., והוא איננו שכחן, אבל דרכו בכך להתנהל לאִטו בדברים כאלה שאינם נוגעים אל עצמו ואל בשרו, ואני אמר אמרתי לך כי סוף הכבוד (האָנאָראַר) לבוא, וכן היה.

ובכן אין לך להכות בהפצת ספרך עד בא תשובת ה׳ ק., גם הערותי על סגנון לשון הקדמתך לא תהיינה לך למעצור. סוף כוף אחת היא אם את הבאַראָן נפתלי הירץ או את הבאַראָן דוד תזכיר לטוב, כי כלום האב מתקנא בבנו והבן באביו? ואע״פ שלא נחה דעתי בבאור דעתך בפעל עָשָׂה ובשמושך במלות מעשה ומעיר (מה שלא אוכל לפרט לך עתה מקצר זמן ואעשה זאת בפעם אחרת) ורק אגיד לך עתה כי לא למדקדק ולא בהקדמת ספרו לברוא לו מלות חדשות וזרות ולהשתמש בהם — אבל לאחר מעשה לא יהיה גם זה לך מניעה לעצור את ספרך, ושלח תשלח אותו באשר תוכל, כי לא בספר דקדוק יבקשו הקוראים מליצה צחה ושפה ברורה. אפס דבר אחד אבקשך לבלי תשלח את הספרים לפ״ב על שמי כי קשה עלי לקחתם מן הפאָכט הרחוקה כחצי פרסה ממקום משכני, על שם הבאַראָן רד״ג תשלח את עשרת הספרים, ואת האחד אשר תאמר לשלוח אלי תשים בפסת נייר שתי וערב ותרשום עליו съ доставкою на домъ. במליץ אינני כותב עוד ולא יבוא שם דבר מאתי וכן לא אכתוב בשום מכתב עתי לב״י ולא אוכל אפוא לגמול לך את הגמולה אשר אתה מבקש ממני.

היום יצאו ספרי מבית הדפוס והלכו לבית הצינזור להתעכב שם שבעה נקיים, כדין.

והנני מברך גם אני אותך בשמחת החג הנקרא בל' סגי נהור זמן חרותנו אחרי אשר עד היום עבדים אנחנו ובעבדותנו יעזבנו אלהינו. ויהי רצון שלא תארע תקלה בקדרתך ויהי שלחנך שלם ככל חקות השלחן ערוך, ויהי מקורך ברוך ומרורך כ־יוך ויום שמחתך ארוך עד בואנו ידו ליום שכלו ארוך במקום שאין עבדות ואין חרות ולא מצות ומרורים ולא שלחן ערוך, והנני ידידך שבכל לבו אחריך כרוך

יל"ג.

יום ד' ערב חג הפסח תרמ"ד, פה סטפ"ב.

אגרת מאתים והמשים וארבע.

לידידי מה"מ הכהן רייכערטאהן.

במכתבי אשר הריצותי לך היום בבקר שכחתי להוסיף כי בהרמז שלך היטבת לפתור את ההידה השניה. ואם תחפוין יבוא הפתרון בשמך בהמליץ כי אתה הראשין אשר בונת אל האמת. את החידה הראשינה פתר אחר ודבריו יבאו בדפוס; גם את השניה פתר אבל לא כיון יפה.

יל"ג.

ע"ש עם דמדומי חמה י"ז ניסן תרמ"ד.

אגרת מאתים והמשים וחמש.

מוצאי יו"ט האחרון של פסח תרמ"ד. ספ"ב.

לכבוד הסופר המהיר והמשכיל האמתי תם דרך ובר רוח הר"ר

יצחק יעקב ווייסבערג נ"י.

הספר שבר גאון הגיעני במועדו לפני הפסח אבל המכתב אשר אמרת כי הלך עמו והגליון השני מן העברי לא באו לידי; ואולם התחתם בא לי ביום

שביעי של פסח מכתבך האחרון זה הים הגדול השוטף ועובר על פני ששה עמודים גדולים. ומי שעשה נס לאבותינו ביום הזה וקרע לפניהם את הים הוא יעשה נס גם לי ויעבירני בחרבה בתוך ים מכתבך וישלח לי עזרתו מקדש להשיב לך דבר דבור על אפניו.

ספרכם אע"פ שקרירא רשותפי הוא בכל זאת הוא חמימא וקרירא, — חמימא למחברי הספר חו"ח הנדונים בו כדין ברותחין וקרירא להמשכילים הקראים אשר ימצאו בו קורת רוח ויכירו טובה לכם על אשר תבעתם עלבונה של תורה מידי מחלליה. כל דבריכם נאמרים בטוב טעם ודעת וברוח פסקנית עזה וכל חציכם שנונים כחצי גבורים משכילים קולעים אל השערה ונוקבים עד התהום. שמחתי לראות את רב מ"ג ידידי אשר רוב ימיו היה כזבולן בצאתו שב עתה כיששכר לאהלו התורה והוא יושב ודורש צדק ומהיר משפט, כי כל דבריו אמת וצדק; וכמהם גם הערותיך המחכמות ומכתבך הנעתק מכ"י של ר' הלאוינא אשר כמאכל תאוה הוה לא בא אל פי מיום קראי ראשונה את המגלה עמירן, הדבר האחד אשר אולי יבלבל את הקורא ויסיח דעתו היא ההערה הארכה (מעמוד 56 עד 71) הטובה לעצמה אבל אין כאן מקומה והיא קשה להספר בספחת. ואולם אתה חפצת לצוד שני צבאים בחד שחיה וגם זה עלה בידך כי איש יודע ציד אתה; הכי קראו שמך יצחק יעקב, כי ציד בפיך כיצחק ויודע אתה להכין מטעמים כיעקב. עלה והצלח!

והנה אם עד כה יניחו דברי את רוחך ידעתי כי מכאן ולהבא לא ייטבו בעיניך, כי בעונותי הרבים לא אוכל להפיק רצונך ולתת את שאלתך בכל אשר שאלתני.

לא אוכל לדבר על אדות כפרכם בדפים לפי שאינני כותב כעת בשום מ"ע לב"י; נערתי חצני גם מן המליץ גם מן הוואָכהאָד, ואין לי עסק עמהם.

לא אוכל להבטיחך ג"כ להחל לכתוב בהעברי כי כל כתבי העתים לב"י היו לי לזרא והדבק ידי אל העט ונפשי עיפה לכותבים. אתה ורעיך המקשיבים לקולך אם אמר תאמרו משנאת המן לזכור לטוב את חרבונה הנה חפצכם בידכם ויהי אלהים עמכם, ואני — אבדה האמונה מלבי בקהל הקוראים מב"י ונואשתי מהם ומהמינם! אם אנשים חברי לב ונלעגי לשון כרודקינזאָן יוכלו להיות למו"ל ולמצוא לו קהל קוראים, אם חנף ומרע כצ. יוכל להוליך את העם שולל בתעתועיו עשרות שנים, אם כו' וכו' וכו'... מה ההמון הזה כי נפקדנו וכי נשית אליו לבנו?! עדר הקצובית הוא ההולך רחילא בתר רחילא אחרי כל נגרא סמותא העומד בראשו; ילך לו עד אשר יפול באחת הפחתים וידע כי בנפשו הוא. אם עתך בידך ורצונך חדש אתך לפקוח את עיני העורים האלה ולהוהירם — עשה והצלח, אבל ספק הוא בידי אם יודע גם אתה כמה גבוה ושפל הוא האיש אשר אתה יוצא להלחם בו וכמה רעה הוא גורם לישראל. הלא ידעתני כי איש מלחמות אני מנעורי ודיו לרוב שפכתי; עם גדולים וטובים מ... שריתי ולא אגרתי דברי מפני איש, ובשירי שני

יוסף בן שמעון וצדקיהו בבית הפקדות, הבאים בספרי, תראה כי ככחי אז כחי עתה. אפס כי טעמים אחרים בדבר. אין האיש הזה אשר אתה קורא עליו מלחמה גבור עריץ אשר תרעיש עליו את השמים ואת הארץ ולא אריה דבי עילאה אשר יקרא עליו מלא רועים. אתה לבדך תמצא ידך לו, ואל יתברך בלבבו לאמר: מה רבו צרי! רבים קמים עלי! אני בהשפטי עם סופרינו החדשים, חומל אנכי על מיטב הצאן הזה ולא אדקדק עמם כחוט השערה, ואם נמצא בהם מעט ברכה או דבר טוב אחד צר לי להדיחם משאתם ולרפות ידיהם באָמרי אולי יקחו מוסר והיטיבו דרכיהם ומעלליהם והביאו באחריתם תועלת לספרתנו, כי אם נרדוף באף ונשמידם מי יקום לנו בין הסופרים בדור יתום זה? וסוף סוף הלא טוב... מ.... וממחבלים אחרים כי האי גונא הנותנים את עמנו לחרפה ואת ספרתנו לגדופים. מאמין אנכי כי עוד עמד טעם לשוננו הקדושה ביחידי סגולה בעמנו ורוחה מתהלכת בתוכם, ודי לחכמים כאלה ברמיזה למען דעתם מי הם מבני הנביאים הלוקחים לשונם לשון זרה ופיהם ידבר תהפוכות וסוף רויא כוה שממילא נפל. זכורני מימי נעורי כי בימים ההם לא היו בקרבנו לא מבקרים ולא כותבי העתים ובכל זאת בחרו נערי בני ישראל מעצמם את הטוב ומאסו ברע, לא למדו לשונם לדבר כבעל צחות המליצה או בעל עט סיפר ושאר כותבי פלסתר ומליצים לצים הדומים להם, כי אם ר' נה"ו ור' מא"ג ור"י ערטער ולעטטערים ולוצאטטו ולעבענזאָהן היו להם למופת. ומי נהלם אז בעצתו, ומי תכן את רוחם לדעת מאוס ברע ובחור בטוב, אם לא רוח ה' אשר עלינו ועל השרידים אשר ה' קורא. אין אני אומר לך ולחבריך קבלו דעתי אף אין אני מכחיש את ערך הבקרת הטובה המכלה קוצים מן הכרם, אבל אני לא אחפוץ להוציא כחי לבטלה כי אם אחשך כחי להתחרות עם מרעים אחרים הגורמים רעה יתרה והפסד מרבה לישראל.

ולמען תראה כי יקרה הבקרת האמתית בעיני ויודע אני לכבד את ערכי הנני מתיר ידך מראש לדבר על שירי כבואם לידך ככל העולה על רוחך וחלילה לי מקצוף עליך ומגער בך.

ספרי יוצאים היום מן הצינזור; בלי ספק יעשו עוד כשבועים ימים בבית הכורך ואחר ישולחו ליד הקוראים. אני אינני מדפיס את הספרים על חשבוני כי אם המלאכה הזאת נעשית ע"י אחרים והשכר אשר הם מעלים לי הם חייבים לשלם לי במשך שנתים ימים, כי כן ימשכו לדעתם ימי מכירת הספרים. לי יתנו במתנה מספר קטן מן הספרים ואשתדל להמציא ספר אחד גם לך ולרב מ"ג חלף ספרכם אשר כבדתוני בו.

בכל עת בוא דבריך אלי ערבים הם עלי ואתענג עליהם, ורק אחת אבקשך כי בשובך לדבר בי תשמיט מבין שורותיך דברי שבח ותהלה הנפרזים, אשר ריחם עולה באפי כריח השום ואני לא מאוכלי שום הנני. הנה נא כחי במתני ואוני בשרירי בטני ואינני צריך לתחבולה זאת ב"ה.

ר"מ דאָליצקי היה בזה ובקרני בביתי וימצא חן בעיני כי נראה לי כאיש ישר לב ובעל נפש ישרה. מסרתי לו מכתב מליצה לאחד ממכירי במאָסקוי. ומי יתן ומצא האיש הזה מנוחה שלמה במקום אשר הלך שם, כי איש טוב ומשכיל על דבר הוא וברכה בו.

מרב מ"ג לא קבלתי עד כה תמונת אות. ברכהו בשמי בשלום באשר הוא שם וקבל גם אתה את ברכת המוקירך ומכבדך כערכך

יל"ג.

אגרת מאתים וחמשים ושש.

[להנ"ל].

ידידי!

רואה אנכי כי לא קראת בעיון את מכתבי אליך כי לולא כן כי עתה, א) לא היית תובע מאתי תשובה חדשה על מכתבך הראשון אחרי אשר במכתבי עניתיך תשובה נמרצת על כל שאלותיך, כי לא אדבר על ספרך בדפוס ולא אכתוב בהעברי ולא אצא להלחם במנהיג הרחים, ב) לא היית קורא אותי להעיד בדבר החדש והיית נושא ק"ו בעצמך ומה אם סלקתי ידי ממחלוקת ההיא שהיא מעין מחלקת לש"ש עאכ"ו ממחלקת כזאת המלוכלכת בדם ובשפיר ובשליא. צר לי מאד כי זה הפעם השנית אשר מוכרח אנכי להשיב פניך ריקם, אבל האמינה לי כי יש לי טעמים עקריים המונעים אותי מזה. אין נפשי להציעם לפניך במכתב אבל לבי בטוח כי לו היית עמי במחיצתי והיית שומעם מפי כי אז היית מנענע לי בראשך ומודה לי כי יפה עשיתי.

הכ"י מושב לך בזה.

וה' ישפות שלום לך ולכל אנשי בריתך ויתן בלב משכילנו וסופרינו להתרחק מן הכיעור ומן הדומה לו וישמור את תלמידי החכמים מכל רבב על בגדם, כחפץ מכבדך ומוקירך באמת ובתמים, כל הימים

יל"ג.

מוש"ק ח' אייר תרמ"ד, ספ"ב.

אגרת מאתים וחמשים ושבע.

ב׳ סיון תרמ״ד, ספ״ב.

[לה׳ פ. סמאָלענסקי]

ידידי היקר!

הקיץ הקץ, הגיע היום אשר בו יצאו ספרי לאור... הנה אחד אחוז מן הספרים שלוח לך בזה למנחת זכרון מזכרת אהבתך אלי, כי מרבית השירים החדשים אשר נאספו ובאו בספרים האלה הלא יֻלדו ראשונה על ברכיך ואתה היית סנדיקם בהשחר ועתה כשגדלו והגיע פרקם לבוא באנשים היה שושבינם והכניסם לחופה. ובשר נא בשחרך צאתם ובואם בקהל רב ושפוט עליהם בלי משא פנים ככל אשר יורוך אורך ואמתך כי אותה אני מבקש. ולהקל מעליך את החפוש והבקרת בשירים הרבים אשר מרביתם ישנים וכבר נודעו לקהל הקוראים ואין לדבר בם עוד, ארשום בזה לפניך את השירים החדשים או הישנים שתקנתי בהם תקון גדול:

בספר א׳: חדשים: ברכת ישרים, חג לאדוני. חלק ב׳: השיר ירח בלילה, וההעתקה אם מבכה על בתה, השיר האמונה והדעת, חנה — לאחר שלשים שנה — שלהי קיטא, אתם עדי, על דא קא בכינא, ליעקב רייפמאן, ולחזאל, על מות כרמיה.

בספר ב׳ מתוקנים: ההקדמה וכמעט כל המשלים ובפרט סוס ורוכבו, העגלה הטובעת בבץ, הגבעה הרה ללת, ועוד אחרים, לפי שהשתדלתי לעשות את הספר הזה ספר ראוי לבוא בבתי הספר ללמד בו את בני הנעורים, על כן השתדלתי להסיר ממנו כל חשש חמוץ וכל דבר הנוגע במקצת בנגע עמנו, כמו: ארמון נטש, יעלת סלע והנשר שהעתקתים לגם אלה משלי יהודה והבאתי משם אחרים תחתם. וטוב תעשה בבקרך הספר הזה אם תשים אותו ואת ספרי משלי יהודה מהדורא ראשונה זה לעמת זה, אז יתברר לך את אשר עמלתי בו ואת אשר חדשתי בו.

בספר ג׳: השיר צדקיהו בבית הפקדות חדש מעקרו וכאשתו של יהויכין נתעברתי בבית האסורים וילדתיו בעצב בגולה. ויודע אנכי מראש כי בעד השיר הזה אשקל למטרפסי מידך ומיד שאר המבקרים, כי תלקני מלקות ארבעים, אבל אתה עשה את חובתך והיה כמציק ואני אהיה מוטל ופני טוחות בקרקע ואהיה קורא „והוא רחום יכפר״, ורק אל תשכח בטרם בואך לשפוט על השיר הזה לקרא את ההערה המצורפת לשיר הזה בסוף הספר בתור הקדמה. —

השיר אהבת דוד ומיכל מתקן (לדעתי לשבח) במקומות רבים וביר בשיר האחרון אשר שם שניתי את תכלית הספור ותכונתי ובראתי לו פני: חדשות; וגם בזה נחוץ לך לשות את ב׳ המהדירות זה לעמת זה.

הספר הרביעי כמעט כלו נדפס ראשונה בהשחר ובלי ספק שגורים השירים בזכרונך. חדשות בו: שבעת הפרקים האחרונים בשיר שני יוסף בן שמעון, השיר: אל יאשם יהודה, שיר החתימה: השארת הנפש. ב „גם אלה משלי יהודה" —: הסיס והסיס, ואדני בזק. — בשיר קוצו של יוד נוספו שני בתים, ובגם אלה משלי יהודה נתקנו משלים רבים וביחוד המשל יעלת סלע והנשר.

והנה כל חמש השנים האחרונות, שתים הראשונות שלא כתבתי כל עיקר ושלש האחרונות שעסקתי בסדור הספרים וכל מה שכתבתי הבאתי אל תוכם, לא יכלתי לפנות אל השחר ולהעניק לו מפרי עטי כאשר נסיתי; ואתה אחרי פתים ותתום הספרים כל אשר אשיר אשיב לשלוח למכתב עתך כמקדם כי המידות הוא לי, ולתיבה ולמצוה אנכי חושב לתמכו ולסעדו בכל אשר אוכל. צר היה לי לשמוע כי החלית והלכת בחרף העבר להתרפאות; אקוה כי עלתה לך רפואה שלמה ישוב כחך ותשוב להכות בפלשתים... וללכוד את השועלים המהלכים בהר ציון ומחבלים כרמנו ולשום לפיד איש בין זנבותיהם.

שלום לך חזק וחזק והוסף ללכת בכחך הכביר להושיע את ישראל, ידידך דורש שלומך וטובתך

יל״ג.

אגרת מאתים וחמשים ושמונה.

ד׳ סיון תרמ״ד, 1 יוני.

ידידי!

ברגע זה הביאו לי את מכתבך מיום 26-טן מאי, והנני ממהר לענותך עליו: את מאמרך „אשיבה חורפי דבר" לא אשלח „להמליץ" מאלה הטעמים: א) מיום שמשכתי את ידי מצעדרבוים זה לי שלשה עשר חדשים, אין לי מגע ומשא עמו ומתרחק אני ממנו בכל מה דאפשר, לפי שכירו רע, ואי אפשר לדור עמי בכפיפה ואיך אעשה בנפשי שקר לבא ולבקש מלפניו בקשה גדולה או קטנה? ב) תשובתך קרבה טובה וסגנונך חד, כחץ גבור משכיל,

אבל יש בה דברים אחדים שלא נתנו להאמר בדפוס, ולא היה תפארתך על זה הדרך, ולעומת זה חסר דבר אחד בתשובתך, אשר אם כי קטן הוא (בעיניך) בפני עצמו, רב הוא למחוין בו קדקוד המבקר, המחבל כרמך בדרך הליכתו לפי תומו, והוא, כי לא הוכרת את טעותו שהוא חושב שהשם „חד וחלק" בדוי מלבך, ובשביל זה הוא מלגלג, ובאמת השם הזה היא השם אשר קרא לו מחברו. וא"כ לעגו אל חיקו ישוב. ג) כבר קדמתי אני לכתוב תשובה למבקרך בלשון רוסיא, ובה מודד אני פעולתי אל חיקו מדה בחבל. היום בבוקר הראיתי את תשובתי לבעל „הוואסחאד" והוא מתקשה לקבל בפנים קשים אחדים, הנוגעים בכבוד עוזרו התמידי, ומבקש ממני לרככם ולפי שבין כך וכך אחרתי להביא את תשובתי במחברת הוואסחאד לחודש יוני, שכבר יצאה מן הדפוס, ולא תוכל לבא קודם חוברת יולי, לקחתי את מאמרי בהודה להגיהו ולהסיר ממנו הדברים המרים ביותר, ואם בין כה וכה יבואו דבריך „בהמליץ" יהיה זה לפתחון פה לבעל הוואסחאד לבלי לקבל את מאמרי, וטוב טוב לך התשובה למבקרך במקום שסרח ולהיותו נידון בלשון שקלקל, כי אז הקוראים את דבריו יקראו גם את דברי ונגולה חרפתך מעליך. נוסף לזה טוב לך בבוא איש אחר להפוך בזכותך מאשר תתבע אתה בעצמך את עלבונך, ומה גם כי אנכי אחתום את שמי מפורש על מאמרי. ודברי, ידעתי, מתקבלים על דעת הקוראים ונכנסים אל לבם. — לזאת הנני משיב לך את מאמרך, שמרהו אתך ואם לא ידפיס ל. את תשובתי, כי האיש קשה וכבוד עצמו חביב עליו מכבוד התורה, אז תתקנהו (לא את ל., כי זה אי אפשר כי אם את מאמרך) יתשלחהו בעצמך אל בעל „המליץ" ובלי ספק יקבלו, כי עוין הוא לל. מתמול שלשום, ומתנכל אליו תמיד למצוא תואנה להתנפל עליו. ופן יעלה על לבבך ספק ספיקא כי דוחה אנכי אותך בקש, הנני לגלות לך רז מרזי הרידאקציון, וקורא לפניך בשם מי הוא „הקריטיקוס" אשר כתב מהתלות עליך, ובזה תהיה חרב ארת יתירה בידך להרגהו. הקריטיקוס הוא ד. בעל המאמר על אדות התקונים אשר על אדותיו קראו רבים חמס על בעל הוואסחאד, כי הפץ הוא לקעקע ביצתן של ישראל, והנך רואה, כי אין להשוד אותו שרצונו להמליץ טוב על החסידים ובעלי הפלפול, אלא פשוט אינו יודע מה הוא כח, וכדי שלא להוציא את הנייר חלק ובשביל דרוש וקבל שכר כתב מה שכתב. והנה ידוע תדע כי אנכי דברתי על לב ל. (אשר הוא בעצמו לא ידע בין ימין לשמאל בספרותנו ואין אתו יודע עד מה בספרי קדם) להעזר בד. זה, אחרי משכו את ידי מהרידאקציון, לפי שד. זה באמת הוא עלם משכיל, יודע לחקור ולדרוש היטב בדבר שאינו מופלא ממנו וממהר לדבר צחות בשפת רוסיא, אבל בפעם הזאת תקע את עצמו לדבר בדבר שאין לו ידיעת בית רבו וישקל למטרפסיה מידי. ביום הראשון הבא יוצא אנכי וביתי (זו היא אשתי ולא יותר) לשבת בכפר בבית הקיץ, ולא אבוא בעיר בלתי פעמים בשבוע, ביום השלישי וביום השביעי, ועי"ז יתעכב מעט מרוץ מכתבי, אבל

בהיות לך דבר אלי כתוב על האדרעססא הישנה כפעם בפעם, ואם תתמהמה תשובתי ליום או ליומים חכה לה כי בוא תבוא. בבית הקיץ יושב אני ואברהם אחי יהדו, כי מתרפא הוא ושותה מי מעינות וצריך שמירה מעולה והוא ערירי, אין לו מי יסעדהו וישמרהו בלעדנו. עוד לי דברים אליך בתשובה על מכתבך הקודם, ואחשבם לפעם האחרת, אם לא ישקעו מלבי; בין כך וכך היה שלום והתענג על ספרי אשר תקרא וינעם לי.

ידידך יל"ג.

אגרת מאתים וחמשים ותשע.

19 יוני 1884, [ח' רמוז תרמ"ד].

להמסדרים ספרי עברית בבית דפוסו של צ"ב בכפ"ב
ה' אלקיש וה' קנארינג.

ידעתי כי בראותכם אותי מחריש ובלתי דוכר אליכם דבר זה ימים רבים חשבתם עלי מדישנה לאמר: „בכל המון מחברי ישראל גם המחבר הזה; כתם המלאכה הסתיר פתאם את פניו ממנו להשמט מן הכבוד אשר אמר לכבדנו בעד עמלנו בספריו אשר סדרנו". ולכן הנני בא היום במכתבי זה להגיד לכם כי אם כה חשבתם עלי טעיתם במשפטכם. אמת הדבר כי בספרי כמו שיצאו מבית דפוסכם לא נחה דעתי מאד, לפי שעל ידי רפיון ידי בעל־הדפוס ואחרים מן העושים במלאכה נמצאו בספרים מגרעות רבות ויצאו לא בעתם ובזמנם, ויצא לי מזה עגמת נפש ועבודה יתרה ואבוד זמן וגם היזק ממון, אפס כי לא עליכם דמסי, אתם עשיתם את מלאכתכם באמונה ובישרת לבב עמי, ולולא עמלכם ושקידתכם היו הספרים יוצאים עוד יותר רעים ונשחתים, אשר לא ביד יקדו. ואם עד כה החשיתי מהגיד לכם את תודתי יען כי לא חפצתי לבוא אליכם בדבורים בעלמא ובידים ריקניות כי אם להוסיף על דברי איזה סימן מוחשי לאות תודתי והכרתי את עמלכם: ואת זאת לא יכלתי עשות עד היום הזה יפי שעד כה היתה קפת המוציאים לאור ריקה, אין בה פרוטה. ועתה קבלו את התשורה המיבאת לכם היום מאתי – לאיש מכם אֶחוז אחד מספרי, כי ידעתי כי יודעי ספר אתם ובשפת קדשנו הפצכם, ומאת המוציאים לאור לאיש מכם עשרה רו"ב. וגמול זה אמנם איננו מגיע למדת פעולתכם, אבל ידם אינה משגת יפזר יותר מזה, והיו דברי אלה לכם לעדות ביעקב כי פועלים הרוצים וזריזים אתם במלאכת הקדש אשר אתם עושים בה, ומי יתן

והיו כל העוסקים בהדפסת ספרי ישראל אנשים כנים וישרים כמוכם ועלתה ספרותנו כפורחת ולא יבושו סופרי ישראל לעולם.

אלה דברי מכבדכם ומכיר טובתכם יל"ג.

אגרת מאתים וששים.

[לה' מ. רייכערסאָהן].

ידידי!

יושב אנכי כעת מחרבוני הקיץ בכפר ולא אבוא בעיר בלתי אם פעמים בשבוע, ביום ג' וביום ו' לשעות קטועות אחדות, ועל כן אין לי תקוה לראות את האיש אשר אתה מבקש: כי ביום קשה לכַוֵן השעה למצאו בביתו וללון בעיר לא אוכל לפי ששותה אנכי בבקר בבקר מי באר פערדינאנד, ואין לגרוע. לא ידעתי אפוא הפעם במה אושיעך, אחרי אשר גם בראות האיש את פני פעם אחת אחרי קבלו את מכתבך הראשון לא שאלני על אדותיך ולא דבר אתי דבר; וכפי הנראה אין את לבו לבוא לעזרך ואני טעיתי אפוא בהעירי לבך לבוא לפניו בבקשתך.

אם אתה תתענג על שירי – לא כן אנכי עמדי, כי עתה בעברי על פניהם בשעות הפנאי רואה אנכי כי רבו בם השגיאות: יש אשר הן שגיאות הדפוס ויש גם שגיאותי. אני אם שהן פליטת הקולמוס או גם מחסרון ידיעה ועתה עיני ראתן ולבי עלי דוי ואין לאל ידי להושיע, כי כבר יצאו הספרים ומתפשטים בעולם.

שלום לך ולאשר אתך וה' יעמיד לך ריוח והצלה ממקום אחר כי הידו תקצר?

ידידך יל"ג.

8 יולי 1884, [כ"ז תמוז תרמ"ד] שיוואלאווא הסמוכה לפ"ב.

אגרת מאתים וששים ואחת.

[לה' מיכל גאָרדאָן]

ידידי יקירי!

ברגע הזה הביאו לי את מכתבך משפאלע מיום 2 יולי. מכתבך

הראשון אשר אמרת לא הגיע לידי ובודאי לא הגיע גם להרידאקציון של „המליץ", כי לולא כן הריצוהו אלי עד ארגיעה, וע"כ לא אוסיף אבקשנו עוד, אחרי אשר הנאמר בו שנוי במכתב המונח לפני. בפתחי את מכתבך המונח לפני ברכתי: ברוך מחיה המתים, וברוך דין האמת. בגלל שתיקתך הארוכה זה יותר משנה כל ימי היות הפרעות והשערוריות במקומות מושבך, היית בעיני כאדם שמת ועבר ובטל מן העולם, ובאמת לא ידעתי איזה גורל עבר עליך, אם לא בקקוך בוקקים, אם לא הכוך נפש אם לא עזבת ארץ... לתור לך מנוחה בארץ אחרת מאַכלת יושביה. אחותך ג., אשר גם בה נגעה יד השעות הרעות האלה והאש אשר אכלה את העיר קאוונא בערה גם במעונה ובכלי ביתה, אחותך זאת גם היא פנתה אלי אחרי השרפה לדרוש אותך ולבקש מקום שבתך, ועניתי: לא ידעתי, וכדרך השערה אמרתי כי בודאי נהפכו הבלהות גם עליך ומעוצר רעה ויגון עצרת בדבריך, וע"כ לשוא תבקשך בצר לה, כי לא תהי עזרתה בך ותושיה נדחה ממך, וכשמעי היום את קולך דובר אלי היית בעיני כעולה מקברו. ומה מאד התעצבתי אל השמועה כי לוקחה ממך אשתך, אשר היא היתה עקרת ביתך והמוציאה והמביאה את פרנסתך, ופיך (ענך) [ענה בך], כי במותה נשבר מטה לחמך, ולא תעצור כח לעסוק בפרקמטיא, והנך אומר להוציא פרי תנובה מתבונות כפיך ללכת למאסקווא ופעטערבורג ולחלק את ספריך לנדיבי עם אלהי אברהם על מנת לקבל פרס. לעצתי תחכה הן או לאו, ואני רפיא בידי איך איעצך. מאסקווא ופעטערבורג הנה ערים גדולות לאלהים, אבל גם להשטן. ידעתי את מאסקווא ואת עם היהודים היושב בה ע"פ השמועה ואת פעטערבורג ויהודיה על פי הראיה, יש בהם נדיבים באמת הקמים על נדיבות, ויש גם כלים אשר כליהם רעים, והדופקים על פתחם ישובו וכליהם ריקים, הכל תלוי במזל ובתבונות נפש האיש הפונה אליהם, אם ידעת כי יש בך אחד מששים מתבונת נפשם של ג. וב. נ. ושל ח. היודעים לפשוט נבלה בשוק ולשקול אגרא, עלה והצלח, ונתנך ה' לרחמים לפניהם, ונתנם בידיך. במאסקווא תפנה ביחוד אל הרב יהושע צייטלין חובב סופרי ישראל ומחיב עשיריו. ואל ר' קלונימוס זאב וויסאצקי בעל יד פתוחה וגדולה והוא הראשון לכל דבר שבצדקה. ולר' י. ג. ס. בעל אשה יודעת ספר ב"ה ק והוא יציגך גם לפני ר' ש. מ"ל, החשוד בעיני על החסידות, אבל אין כסף נחשב בעיניו למאומה. כל האנשים האלה ממכירי וממיודעי הם, ולפי דבריהם גם ממכבדי, אשר אמנם יש בהם גם אשר בעיני לא ראיתים מעודי. אם תחשוב למועיל לך לקבל ממני מכתבי מליצה אליהם, הודיעני ואשלח, ומפני הכבוד תפנה בתחלה אל הרבנים ה' מינאר ור' חיים ברלין, אשר יותר ממה שיועילו לך בפנותך אליהם יוכלו להזיק לך אם לא תפנה אליהם, כי תלמידי חכמים הם. ויותר מזה לא אזכור בעת איש במאסקווא להזכירהו לפניך, ובלי ספק רבים הם שם גם אחרי שלוחיהם, ובהיותך שם תדע את שמם מפי אחרים.

ועל אדות פעטערבורג לא אודיעך דבר כי בבואך הלא תראה את פני ראשונה ופה אל פה אודיעך את אשר לך לדעת. והנה אברכך, כי יצליח ה׳ את דרכך בפעם הזאת ופתח יפתח לך את ידי בעלי הכיס להעניקך בלב שלם ונפש חפצה וכן אברכך שלא תצטרך לדבר הזה, כי סוף סוף דרך המחברים המחזירים על הפתחים איננה תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם, וה׳ יצילך ממזונות מרורין כזית כאלה לעתיד לבוא.

הנני יושב ב„כפר־המלך" בימי הקיץ ומתרפא ושותה מים המרים. לפי שעה אין לי דירה בעיר, כי עזבתי את דירתי, אשר ישבתי בה עד כה ואחרת לא אקח עד כלות ימי הקיץ. במשך החדשים אב וחצי אלול תכתוב אלי ותמצאני על פי האדרעססע הרשומה למטה ובשובי העירה ולקחתי לי בית דירה אשוב אודיעך אם ארע בעת ההיא איפה אמצאך, והנני ידידך באמת הנחלה על שברך והמשתוקק לראותך ברפואתך

יל״ג.

ג׳ מנחם אב תרמ״ד.

אגרת מאתים וששים ושתים.

[לה׳ ווייסבערג]

שושנת יצחק יעקב צהלה ושמחה על מאמרי בהוואָסחאָד לחדש יולי והוא מברך עלי ברכת הרב את ריבנו, ובי התל המקרה ויסב לי שחוק מהולל בענין הזה כי זמן את מאמרי, אשר בו אנכי מוריד את הש״ד עד שאול תחתית, עם מאמרו הוא, אשר בו הוא מרים אותי עד כוכבים, יפונדק אחד. שהקה לכם השעה, לך ידידי ווייסבערג ולרב מ״ג שתפך בספרך, כי בתתי את מאמרי לבעל הוואָסחאָד לא ידעתי כי באותה חוברת יודפס מאמרו של ד. כי לולא זאת הייתי מוכרח משום דרך ארץ להשיב דברי אחור, וגם עתה נאנסתי לגרוע מבאמרי איזה בטויים קשים לבלי אהיה בעיני הקורא המבין כמשלם רעה תחת טובה.

רואה אנכי כי באמת קראת את שירי בדרך העברה, כי ככל הדברים וככל ההזיון אשר דברת באזני משופטי משכילי קיוב למען הצדיקני בגלל שירי „צדקיהו" דברתי אני בעצמי בהערתי לשיר ההוא (ח״ג עמוד 205) ועוד היה לך לשום לב אל הזמן אשר בו נכתב השיר כרשום בסופו, והיית רואה כי בכתבי אותו היה מענינא דיומא, כי הייתי גם אני אז כמעט במעמדו של צדקיהו, ואין אדם נתפס על צערו וחס וחלילה שיהיו הדנים אותי מגיעים למקומי בזמן מן הזמנים.

עתה אשתדל להשיב לך דברי אמת על שאלותיך. ידעתי גם ידעתי כי המבארים החדשים יבארו השם „שפי׳ כמו „שפיים״ שפירושו הרים גבוהים, אבל ידעתי גם כי יש מן המפרשים, וביחוד הישנים כמו תר׳ אונקלוס ורש״י ומן המבקרים הנוצרים החדשים עוואַלד, המפרשים אותו כשה״ת מן תשופנו עקב, ישופך ראש, בשערה ישופני, ומעתיקים אותו: אֶנגסטליך, געבראָבען, ניעדערגעשלאַגען, ומזה: איינזאַם, לייזע, לויטלאָז, ונלוה עליהם גם פּירסט בקינקורדנץ: ודומה לו על הר נשפה (ע״ש רש״י), והיות „שפי״ (במד׳ כ״ג ב׳) שה״ת ילא שם עצם הוא דבר היותר מתקבל על הדעת, לפי שהוא סמוך לפעל בלי שים מלת היחס, ומאמר „וילך שפי״ דומה במקצת למאמר „ויהלך אט״ (מ״א כ״א כ״ז); וזה לבדו מספיק לזכות בו את המשורר הרודף אחרי הרווים בשבעה דרכים.

המלה חַיִץ, הנמצאה פעם אחת במקרא ופעם א׳ במשנה (שביעית פ״ג לית מאן דפליג שהיא מחיצה (ולא משרש חוץ כ״א משרש חצה ע״מ צַיִד, בַּיִת, לפי שהמחיצה חולקת את ההדר לחצי), אבל עיקר כל מחיצה ידוע וגם ממקומו ביחזקאל נכר שאין זה כותל קבוע ובנין של קימא, כי אם כותל ארעי ודק שאיננו עומד ברוח שאינה מצויה, ובהוראה זאת כתבתי „ופתאֹם ראה כי בנה חיץ״ כלו׳ שבנה לו מגדל הפורח באויר, ולתוספת ביאור קראתיו תיכף „קיר נופל״ (משלי יהודה ספר ב׳ משל י׳).

טענתך על יצירת הנשיקה של בת־שוע (בהשיר קצש״י), שלדעתך הוא הוא חרוף וגדוף כלפי מעלה שיהא הקב״ה נושק אשה, וראיתך שלא אמרו על מרים שמתה בנשיקה. אבל אתה ידידי שכחת כי הקב״ה עתיק יומין הוא ואין שום עלבון לכבודו יתברך באָמרנו שנשק לתינוק בן יומו או לנשמת אותו תנוק, אע״פ שהתנוק הזה הוא מן הנעשים כרצונו, כלו׳ ממין נקבה. דרשתם שמשה מת בנשיקה הוא לפי שנאמר בו על פי ה׳ מה שלא נאמר באה״ן ומרים, וא״כ אין מזה לא סיוע לדבריך ולא סתירה לדברי. והנה אני בכתבי את הדברים האלה אשר כפי הנראה הביאו אותך ידידי לידי הרהור רע לא ידעתי את „שירי שפת עבר׳ למופת דורנו הר״ר ש״מ (אשר לא ראיתים עד היום) וגם לא זכרתי כי כתב כזה היינע על נשמת ר׳ יה״ל, אף כי בלי ספק קראתי דבר זה בין שירי היינע בנערותי: אבל למדתי מה מצינו בעצמי, כי כשם שיש מיתת נשיקה כך יש יצירת נשיקה, וכשם שמיתת הנשיקה היא היפה שבמיתות כך יצירת הנשיקה היא היפה שביצירות. בין כך וכך טענתך זאת היא לא שחטאתי כנגד שמוש הלשון או כנגד חקי הדקדוק כי אם כנגד רוח הקדש, וא״כ הוא דבר המסור ללב וכל אחד עתיד לתת עליו דין בפני עצמו, ולמה נזקקת אלי כדבר קטן זה? גדולה מזו הטענה שאמרתי שהשכינה מתענגת על זה שבת־שוע היפה דוחקת רגליה, ואז כבר היתה בת־שוע באמת אשת יפת תאר בכל פרטיה ודקדוקיה, ולא טפה סרוחה ועבר במעי אמו (שיש בזה הטחה כלפי מעלה). ואולם ראה נא גם ראה, אתה טוען עלי על שזולתי

בכבוד קוני כביכול האומר על עצמו „וגם על השפחות אשפוך את רוחי" ודובנאָוו תובע אותי לדין על אשר פגעתי בכבוד הטבע כביכול שמזכיר אני תמיד שם היוצר על יצוריו ואינני קודר את האזכרות לגמרי — ואיככה אצטדק לפניכם? ואיה בינינו מוכיח ישית ידו על שניכם? ולכן אומר כדברי המשורר:

אשר על כן לא איגע עוד
לא אעמסה עלי עֹל,
כי לא אִיתם בעיני כֹּל
נפשי יודעת עד מאֹד.

נפשי יודעת עד מאֹד כי בכל שבטי ישראל מכל פנות העם יקומו שופטים ומבקרים על שירי וידינוני זה בכה וזה בכה, וכבר הצדקתי עלי את הדין וקדמתי לענות להם לאיש על תוכחתו במקומות רבים בשירי, כמו בשיר „השארת הנפש" ובשירי „שני יוסף בן שמעון", אבל תמה אנכי אם ימצא דין אמת ומוכיח דבר לאָשרו, לפי שלא יוכל לדון את המשורר בלתי אם משורר כמהו אשר יצרף את הידיעה עם ההרגש, השכל עם הטעם; ומי מיחידי סגלה כאלה, אם ישנם בקרבנו, ילך לנוע על ספר שירים בן חמשים וארבעה גליונות גדולים כתובים מזה ומזה לצרף וללבן ולשקול בפלס את כל מעלות רוח המשורר וקרָב לבו ולהתחקות על שרשי נפשו ורגשותיה בעת עצבונה והרונה? שמעתי אומרים כי האר"ז בכבודו ובעצמו עוסק כעת בשירותי ותשבחותי ואומר לכתוב עליהם מאמר גדול במליצו — אבל יודע אנכי מראש כי רוח יזרע וסופה יקצר איש כזה המרדף אמרים לא המה ויודע רק לבטא בשפתים וכל רוח אין בקרבו.

אם הר"ר שאַצקעס היה מיסב במסבת המשכילים אשר קראת באזניהם את שירי למה לא קראת לפניו את הפרק משני יוסף בן שמעון אשר שם יתאר משפט הרשעים בגיהנם ובעל המפתח בתוכם? ואם קראת למה לא הודעתני אם שמח הוא בחלקו אם לא? אבל רואה אני כי גם אתה עברת על שירי בטיסה, מועף ביעף נוגע ואינו נוגע, וזה איננו שוה לי. לא שלחתי לך את ספרי עד כה לא מאשר חסה עיני על עקז. אחד מספרי כי אם מאשר קשה עלי לשאת את משא הפאָרטאָ. הוצאת משלוח כל עקז. עולה עד כדי חמשים קאפ׳, ולו באתי לשלוח לכל מיודעי ומכירי הייתי מוציא על פאָרטאָ לכה"פ מאה רו"כ, ולמה אַספה את החיים על המתים ואני אינני מאמין בתחית המתים האלה?! אבל זאת אעשה לך: הנה כתבו היום מוציאַי לאור להר"ר אברהם קופרניק להפקיד בידו מספר עקז. מספרי להיות שמור אתו לכל מבקש לקנותם בקיוב וסביבותיה, והיה אם שלום יענם ה׳ קופרניק והיה בשלחם אליו את תבריך הספרים והוספתי עליהם אחוז אחד לך ותמונתי בו. עקב כי זאת אעשה לָך: לֵך דַבֵּר על לב ידידנו הנכבד זה לבלי ישיב ריקם פני מבקשי

פניו ואתה השתדל להיות לו בעירך לעזור ואז – הכל על מקומו יבא בשלום.

מוציאי לאור אמרו בתחלה להדפיס את כל כתבי, וגם ספורי ומאמרי בכללם, אבל קל מהרה ראו ונוכחו כי לא תשיג ידם להדפיס הכל וצמצמו את שבינתם רק בשירי לבדם. וגם שירי אלה האמללים יצאו וחוב גדול כאלפים רו"כ על ראשם, ועתה המה מצרפים פרוטה לפרוטה עד הגיעם לחשבון הגדול ההוא ועד העת ההיא אין לי מכל זה שום טובת הנאה.

כמדומה לי שבזה עניתי על כל דבריך ואתה שלום וכל משבילי קיוב הידועים לי ושאינם ידועים לי שלום.

ידידך ומכבדך יל"ג.

ערב ת"ב תרמ"ד, שְׁלֻוָּה אשר ע"י פ"ב.

אגרת מאתים וששים ושלש.

שולה הסמיכה לפ"ב, יועש"ק פרשת „לא יחדל אביון מקרב הארץ" [כ"ד מנ"א תרמ"ד]

ידידי ה' ווייסבערג!

בתכריך הספרים הנשלח להרר"א קופרניק מונח אֶחוו אחד כתיב עליו לשמך ולזכרך: קחנו ויהי נועמו עליך. ובשכר זה תסלח לי אם לא אבה לעצרך לשלוח ספרי להרר"א שולמאַן, כי אין דרכי לקדם במנחה פני אנשים אשר לא ידעתים מתמול שלשים לא פא"פ ולא בכתב. אם יגמול איש חסד לרעהו אז כל אדם ישר ידע להכיר טובת איש חסדו ולמיד פעלתו אל חיקו: אבל לבקש אהבה ע"י דורון ותשורה קודם למעשה הרי זה אבק שחד, שהוא אבק פורח אבעבועות לכל בעל נפש היפה, בין להנותנו ובין להמקבלו.

עתה ספרי אתך, לך לבדך, והגית בו בכל אַות נפשך: ומראיתי אותך עסקן בדברים ושאתה חושב אותי מכלל אותם האנשים שמדקדקין עמם כחוט השערה, מקדים אני לאמר לך כי אחרי חתום הספרים עמדתי עוד על איזה שגיאות שנשתרבבו בם, מהן שגיאות הדפוס שנעלמו ממני, ומהן פליטת הקולמוס וחסרון ידיעה. והנני מקדים להודות עליהן למען הפיל חרב ההדרה מידך, ואם יבאו אחרים להוכיחני עליהן והיית אתה לי לעד כי התעוררתי עליהן מעצמי ולא כסיתי כאדם פשעי. ואלו הן: *)

*) לכל התיקונים האלה ועוד נוספו עליהם כארבעתים עד ע"ב במספר, שמתי מקום ב„גן־הפרחים" ס"ג. ידרשם הקורא אשר ימצא חפץ בם משם. — העורך.

אלה המה ההטאים במספר אגו"ז שעמדתי עליהם עד כה מעצמי ושאני מודה לפניך עליהם. ואשרי מי שחטאיו ספורים! מלבד פשעים אחרים שפשעתי בזדון ובדעת כמו שהרשיתי לי בדין „ליצענציא פאָעטיקאַ" לנקד משום תקון החרוז גוֹלֶם, כמבטא ההמון, ולא גֹלֶם, כדין; וכן מה שאני מנקד לפעמים חֲתוּל ולפעמים חָתוּל, לפי שהשם הזה לא נמצא רק בתלמוד ונקודו אין לו הכרע; ועוד כיוצא בזה. ולפי שאמרת כי אתה חסידי ואני צדיקך, לכן נהגתי בי מנהג צדיק גמור וקימתי בעצמי: מילתא גנאי דאית בך קדים אמריה.

ובזה תמו הפעם דברי אוהבך ומכבדך יל"ג.

הבה נא ברכתי שלום ופקָדתי כבוד לידידנו הנכבד הרר"א קופרניק על דבריו הטובים אשר כבדני בם נגד זקני עמי במכתבו אליהם, אע"פ שלפי שעה התועלת המגיעה אלי מכל הנזיד הזה אינם אלא עלי הדפנא לבדם אשר הלעיטוני מהם. וחתיכת הדגה שמורה לי למועד – לסעודתם של צדיקים לעתיד לבא.

אגרת מאתים וששים וארבע.

[לה' מ. רייכערסאָהן]

ידיד נפשי גם אתה!

כצפרים עפות כן תבאנה אלי מפקידה לפקידה אגרותיך הקטנות נושאות בר ולחם ומזון לנפשי. כן בא אלי גם מכתבך הגלוי האחרון מיום ג' אוגוסט, שבו תעיר אזני על ג' שגיאות. והנה בטרם אשיבך על מכתבך זה אקדים ואומר לך, כי ספרי, כידוע לך, יצאו בפעם אחת בב' מהדורות; המהדורה היפה, אשר עינך לא ראתה, יצאה אחרי הפשוטה, והרבה מן השגיאות שנשתרבבו בפשוטה נתקנו במהדורה היפה: ולכן בפשוטה יש בכל חלק לוח הטעות בריא ושמן, וביפה איננו; מלבד מה שיש במהדורה המהֻדרה גם איזה נוספות בהערות ותקונים בגוף הספרים שעמדתי עליהם בין פרק לפרק או שנשמטו מן הפשוטה מאפס מקום. בין התקונים האלה נמצא גם המ"מ בסוטה ב' שאתה מעיד עליו (ח"ד עמוד 205).– בהערתך על אופן הנקוד עָקֶרת במקום עֲקֶרת אין דעתי כדעתך. חכמינו ז"ל הוציאו לפעמים מלות ומקראות מידי פשוטם והטו אותם לכונתם על אשר חפצו מבלי שום לב אל הדקדוק ואל חקיו, ואנכי המשתמש בלשונם עשיתי כמיהם גם בזה, שניתי הוראת המלה ולא שניתי את תמונתה, ואחריות הדבר עליהם ולא עלי, ואם בא בכח

בדקדוק אתה תבע לדין לא אותי כי אם את שני רשב"י שלנו (את ר' שמעון בן יוחאי ואת ר' שלמה בן יצחק); ואני מפקיע את עצמי מידי תביעה בעד כל פרט ופרט ביחוד, ודי לי בקולר התלוי בצוארי בעד הכלל כלו שחדשתי להשתמש בשיר ומליצה בסגנון בעלי האסופות ובמלות בלתי מ ְד ק ד ק ו ת שהשתמשו בהן חכמינו הראשונים ושמשתמשין בהן על פיהם עד היום רבים מהמון בני עמנו. למלות כאלה תחשב גם „עקרת הבית" שעד היום ישתמשו בה אחב"י בשיחת חולין שלהם בהוראתה ובתמונתה שהשתמשתי בה אני.

גדולה מזה הערתך בדבר מסירת הגט בע"ש. בזאת צדקת אענך ומני אזדא מלתא דנא. אבל חלילה לי משמוע לעצתך לקדם פני המבקר בהערתי על שבוש שלא עמדתי עליו מעצמי. לא מורה הוראה בישראל אנכי ולא מספרי ומשירי יבקשו הפוסקים תורה. טעותי בנתינת הטעם איננה סותרת את דברי וכונתי אחרי שגוף הענין אמת ויציב אע"פ שלא מטעמי. צא וראה: היינע שר על ר' יהודה הלוי וְיִחֵס לו את השיר „לכה דודי" שחתום בראשו בפירוש „שלמה הלוי". הבשביל זה נגרע כבודו של היינע כמשורר, או אם מזה למדו חוקרי קדמוניות ישראל לקחת את „לכה דודי" מר' שלמה אלקבץ ולתתו לר' יהודה? תנח אפוא רוחך ידידי על טעותי זה. אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול.

בדבר שאָר תקוניך זאת עשה. בשעה פנויה העתיקם מגליוני הספרים לגליון מיוחד ושלחהו אלי והוסיף עליהם טעמך ונמוקך; ואני אערכם לעמת התקונים העשוים גם אצלי בגליוני הספר ואשתדל לברר וללבן הדברים בין שנינו והיו לי למשמרת. אם כי לא אשא את נפשי לראות את שירי יוצאים במהדורה שלישית, אבל אולי יתגלגלו הדברים לידי כך שאבא לדבר על זה במאמר מיוחד ואז אשתדל להביא גאולה לעולם ולאמר דבר בשם אומרו.

ועתה חמסי עליך ידידי משא נפשי! הנה במכתבך הגלוי נשאר עוד מקום פנוי לשתים שלש דלתות, ואתה לא התעוררת להודיעני את שלומך ומעמדך ודרך חייך בצוק העתים האלה ואם היתה גאולה שלמה לספרך וראית בו סימן ברכה.

לוח תמונתך אמנם איננו לנגד עיני אבל פניך תמיד הולכים עמדי. הנה איש זקן והוא עטה מעיל יורד עד קרסוליו; שְׂעַר רֵאשֵׁה כַּעֲמַר נְקֵא ותארו כאחד מבני הנביאים; וזקנו כזקן אהרן יורד על פי מדותיו, ומדותיו גם הן כמדת אבי אבותיו, מאד מאד שפל רוח אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה. ואני עני ואביון — גם אני בנביאים! איש נתעב ונאלח, קצוץ כנפים ומגלח, איש ריב ואיש מדון, רב את הרבנים ועם רֹעֵי ישראל נָדוֹן. אלהים יעזר לי משופטי נפשי, כי אני עבדך וידידך

יל"ג.

P. S. ראשון: בקרוב יבֹא בקהל ס׳ ..... שבו בא שיר חדש מאתי..... השיר ההוא מלבד פשוטו כמשמעו יש בו גם רמז וסוד, ואחפוץ לדעת אם יעמדו יודעי חן על סודי; ואתה בחירי רצתה נפשי, לך אגלה רז זה אם לא תעמוד עליו מעצמך. — בחוב׳ „מבשרת ציון" (היוצא בירושלים) העתידה לבֹא יבא שירי „על מה רגזה הארץ?" — הנך רֹאֶה כי גם אחרי חתֹם הספרים עוד לא נחתם החזון, אף כי כל זה לי לא לשֹבע כי אם לרזון, כי מכל ספרי ושירי לא נהניתי עד כה אפילו לסעודה אחת מזון.

P. S. שני: יושב אנכי בכפר והניר לכתוב אָזל מתחת ידי, על כן לקחתי פסות ניר מן המוכן ואגרתי אליך נעשית בפעם הזאת קרעים קרעים, ואתך הסליחה למען תאהב.

הנ"ל.

שְׁנִלְוָה הסמוכה לפ"ב, יום א׳ לסדר „וראית אשת יפת תאר" [ג׳ אלול, תרמ"ד].

אגרת מאתים וששים וחמש.

[להנ"ל]

ידידי הכהן!

הנגעים אשר הראיתני בשירי שונים במראיהם; מהם טמאים בהחלט ומהם טהורים ומהם הצריכים הסגר וראיה שנית. והנה בכל מקום שאתה אומר „לדעתי" או „יו"נ" לא אתוכח עמך לפי שאין זה תלוי אלא בטעם, ובדברים של טעם לב"ע לא פליגי. על מה אדברה? א) על הדברים שטעיתי ודאי, ב) על הדברים שלדעתי אתה טועה בהם, ג) על דברים שצריכים עוד עיון וברור, ד) על דברים שלא העירות עליהם כלל ואני אעירך עליהם.

והנה אחרי הציבי לך ציונים ושימי לך תמרורים אלה עוד אעירך ידידי כי קסמין דקים קבצת וקורות גדולות כקורת בית הבד הנחת במקומן ולא ראיתן; ואני אַרְאֶה לך אחדות מהנה, למען תראה כי יותר ממה שאתה מצאת בספרי מצאתי בעצמי בהם מגרעות רעות ועוד אני מוצא בם יום יום בשובי להפוך בם ולעבור על פניהם. וגם בהם יש שגגות העולות זדון ויש פליטת הקולמוס ופליטת הדפוס שלא עמדתי עליהן בשעת ההגהה:*)

---

*) עי׳ למעלה באגרת רס"ג בהערתי. העורך.

הנך רואה ידידי כי עוד לא יצאת ידי חובתך בהגהת ספרי, כי יותר ממה שראית אתה ראיתי בעצמי; וגם עתה אפס מקצת השגיאות הראיתי לך וכלן לא הראיתי לך כי הרבה יהיה כמוהן מה שבא בספָּרַי הבל. והנה אנכי רושם את כל אלה לפני על הספר אע"פ שלא אקוה ולא איחל לראות את ספָּרַי נדפסים עוד הפעם בימי חיי.

אם אמרתי לך כי לא נהניתי מספרי עד כה אפילו כאצבע קטנה לא כזבתי ולא לצתי ולא טפלתי שקר. כל הנאתי לע"ע היא ע"ד השלילה שלא הוצאתי מכיסי להדפסת הספרים אשר ההוצאה עלתה עליה עד כדי חמשת אלפים רו"כ, זולתי איזה עשרות רו"כ שעלו לי הוצאות קטנות במשך שתי השנים מיום החלה ההדפסה; אבל שָׂכָר לא ראיתי בעמלי ובפרי עטי זה. התנה התנו אתי המוציאים לאור לתת לי המשים רו"כ מכל גליון, ואז משכרתי היתה עולה קרוב לשלשת אלפים רו"ב, אבל עד היום הבטחתם נשארה מעל, לפי שנהגו הדבר בשפלות ידים ובחסרון ידיעה וקלקלו אותו מעקרו. בתחלה חשבו לתת את כל ההוצאות מכיסם ומכים שאָר העשירים המתנדבים לזה, וא"כ היתה משכרתי נתנת לי מראשית הגז, כלו' מבכורי פדיון הספרים ולזה הסכמתי. אבל הם קלקלו בשתים. הא' במה שהדפיסו את המהדורה המשבחת שאכלה שני שלישי ההוצאות ועליה ימעטו הקופצים, כי מעטים יהיו בישראל שיקנו ספרי שירים במחיר עשרה רו"כ, וא"כ הסך הזה נאכל ואינו מוציא פירות; נוסף לזה התנהגו בכבדות ולא שקדו לאסוף הנדבות שהיו רבות ושופעות בשעה הראשונה בעת שהיה עוד הדבר חביב עליהם, ומחמת השעות הרעות שהתרגשו לבוא עלינו דחו הדבר מחדש לחדש ובין כה וכה נתקרר הברזל ונקפצו הידים, והמוציא אלף הוציא מאה, והמוציא מאה הוציא מכיסו עשרה; ובכן יצאו הספרים מבית הדפוס וחוב גדול כאלפים רו"כ עליהם, ועתה הם עמלים עם הצבור הקונה את הספרים למלאת את חסרונם הגדול הזה, ואז רק אז אבוא אני על חלקי. ועל כל זאת התרשלו ולא קבעו להם סוכנים בערי המדינה לפני שנה או שנתים כאשר יעצתים ורק עתה הם משתדלים לתקן גם המעות הזה, וההוצאות בעיר הבירה על העושים במלאכה ועל משלוח הספרים רבות עד למעלה, עד כי צריכים הם למכור בערך אלף עקזעמפלארען בטרם יש:מו את החוב הרובץ עליהם עם כל ההוצאות היוצאות יום יום, ואיה איפוא תקותי? אחרי אשר כאלף עקזעמפלארען כבר יהיו מכורים בין ההמון, וראשי הקונים והעשירים כבר נתנו את חלקם לדבר, ולא ישארו לי בלתי אם הנמושית ובעלי הצרורות הנקובים. ועתה ראֵה אם לא כנים דברי אשר דברתי אליך כי מכל הכבוד הרב הזה לא הגיעה לי לפי שעה הנאה מועטת אפילו שוה פרוטה.

בשבוע העבר נכנסתי לעיר ואני דר בבית הראשון אשר ישבתי בו

בשנה העברה; שמעתי כי גם הר"ר א. ק. שב ממסעו אשר נסע לחו"ל; בימי הזכרון הבע"ל אראה פניו בבית הכנסת ואם יזדמן הדבר לידי כך אשתדל להעלות זכרונך לפניו, אולי תהיה לך הרוחה. הבאראָן גנצבורג איננו עוד בזה.

ועתה היה שלום וברכה. יחדש ה' עליך שנה טובה ומתוקה ויכתבך בספר פרנסה וכלכלה, אבל שלא תהא הפרנסה מן הספר, כי אין פרנסה גרועה ממנה. לעתים מזמנות פקדני בדבריך כי אתה איש חמֻדות ודבריך שעשועים תמיד לאוהבך מנער עד היום האחרון

יל"ג.

יום ב' כ"ז אוגוסט 1884, [י"ח אלול תרמ"ד] ספ"ב.

תרמ"ה.

אגרת מאתים וששים ושש.

בע"ה יום חבוט ערבה „והושענא רבה" [תרמ"ה], ספ"ב.

[להנ"ל]

ידידי!

היום קבלתי מכתבך מיום שלשום והנני ממהר לענותך עליו בטרם יתקדש החג. מכתבך מלא גם הפעם דקדוקי סופרים והערות על חטאים שנמצאו בספרי ואני לא אשוב לטפל בם כי כבר יצאו מאפי וגם אני גם אתה כבר יצאנו ידי חובתנו די והותר בודוי על חטא ששנינו ושלשנו ורבענו וחמשנו וששינו בימי הדין שעברו ונסלח לנו; ומה גם כי אין זה אלא הלכתא למשיחא, כי בחיי לא אזכה עוד לראות את שירי נדפסים מחדש, ולמה זה נדרוש ושכר לא נקבל?!

עמדת על סודי וירדת לסוף דעתי בשירי הנדפס . . . ורק על זה לא פקחת עיניך כי השיר הוא הוא תשובה על דברי זה אשר באו בהמליץ וסימן לדבר שנכתב באותו יום ממש שנדפס גליון המליץ ההוא (כ"ח אייר תרמ"ד). אין לכחד שהאיש הזה הוא גדול בחכמה..... אבל במדה ההיא שהוא גדול מחבריו יצרו הרע גדול ממנו.....ואתה אמרת זאת בדעתך אותו רק מפרט אחד ומה אענה ומה אמר אני אשר שנים רבות עסקתי עמו בתורה ובצרכי הצבור וראיתי עין בעין את מדותיו המגונות ואת העברות שאדם זה דש בעקביו על כל צעד וצעד. אבל גם בזאת נראה בנו מארת ה' כי רבי טובי סופרינו וחכמינו הם אנשים מקלקלים, המדרש אצלם עקר ולא המעשה וכיון שנתנו עליהם עול תורה הם פורקים מעליהם עול מדות טובות ומעשים טובים. והדברים עתיקים.

ומכיון שרואה אנכי אותך יודע רזי עולם, גלי עמיקתא ומפתרתא ומחוי פשרין, הבה אנסך בחידות שתים אלה, אולי תוכל לפתרן לי:

א) ביהי רצון שאחר קשר"ק אצל ישוע שר הפנים הנודע לנו נזכר גם המלאך „תרטיאל". אולי ידעת מי הוא ומאין בא אלינו?

ב) באיזה מחזורים (אצלי הוא במחזור של שטערן ומאַנהיימער הנדפס בוויען בשנת תר"ל) נדפסה תפלה לאומרה בר"ה ויו"כ כשהחזן אומר ומפני חטאינו, והיא תקון לקרי, ושם נאמר: בכח השם הקדוש בי"ט והשם הקדוש חב"ן. והנה זה האחרון מבואר שהוא יוצא מפסוק חיל בלע ויקיאנו; אבל מי הוא השם הקדוש בי"ט ומאיזה פסוק הוא יוצא?

והנה אם שמתי לפניך את שתי החידות האלה הוא לפי שיש לי פתרון עליהם אשר אמנם ספק בידי אם כונתי בו אל הנקודה האמתית; ועל כן זאת עשיתי: כתבתי את פתרוני על פתקא קטנה הסגורה בזה חותם צר והנני גוזר עליך בחדר"ג שלא תפתחנה עד אשר תעיין בדבר ותעמול למצא פתרונים לסודות אלה..... ואחרי כלותך לעיין בדבר בין אם תמצא פשר בין אם תאמר נואש מלמצאו אז תפתח את מכתבי הסגור וראית(ם) אם כוַננו לדעה אחת או אם כונתי אני לדעה ישרה ותוכל להסכים לה. בטוח אני בך כי כאיש ישר תעשה ככל אשר בקשתיך ולא תפתח המכתב קודם זמן ולא תפול ח"ו במצודת החרם של ר"ג.

לדבר עם ה' ק. על אדותיך עוד לא מצאתי שעת הכשר כי ראיתיו פעם אחת בכנופיא שלא יכלתי לדבר בה דברים של צנעה; וכאשר תזדמן לי שעה רצויה כזאת לא אחמיצנה. אבל עד מתי תדאיב לבי להשמיעני כי עודך מצפה למתנת ב"ו ובוטח בנדיבינו, ומתי תשמיעני הבשורה הטובה כי זכית בגורל מאתים אלף רו"כ?

והנה סִיַמתי בכי טוב וה' יגמר עליך חתימה טובה כחפץ ידידך בכל לבו ונפשו

יל"ג.

יש לי איזה הערות בסדור התפלה ואולי אשים לבי לסדרם לפניך בפעם האחרת שמא תוכל להשתמש בהם בסדורך אשר אתה מגיה. ולפי שעה אעירך על השגיאה בתפלת נשמת „והמקיץ נרדמים" שהפעל „מקיץ" הוא עומד וכבר הגיע הזמן לבער הקוץ הזה מאחה ממיטב תפלותינו. ולמה לא תעיר על זה ותציע בהערה נוסח אחר: כמו למשל „המעיר ישנים והמעורר נרדמים" כל' הכתוב אם תעירו ואם תעוררו*).

פִּתְרֹנִים.

א) השם „תרטיאל" אני חושש שהוא מרכב מן המלה הרומית Tertia

*) ה' מ. רייכערסאָהן העיר בשולי המכתב הזה בזת"ל: „עי' תשובה ע"ז ב„מאיר נתיבות" שלי על ס' המסלול (אות צ"ה)". העורך.

שפירושה השלישי ומן אֵל, ויהיה בזה רמז להאלהות המשלשת, ויפה בחרו לה מקום אצל ישוע שר הפנים. והנה שמות מלאכים מרכבים ממלות רומיות אינם דבר זר בין המקֻבלים, כמו „דיקרנוסא" המלאך הממונה על הפרנסה הן המלות Dio cornos שפירושו אלהי כל בשר*). וידע תדע כי אצל סופרי הרומים נמצא השם tertia numina לכנוי מלאכי החבלה הממונים על הגיהנם.

ב) ביטן הוא לדעתי ר"ת מן ב זרעו יקבץ טלאים: וזכורני כי בספרי המקֻבלים נמצא שהמקרא הזה רומז על קבוץ הנצוצות המפזרים ונשמות דאזלין ערטילאין. אבל לא אזכור בעת להראות המקור; ואולי יקומו ויעזרוני בזה מקֻבלי ווילנא.

יל"ג.

אגרת מאתים וששים ושבע.

בע"ה יום ד' כ"ו תשרי תרמ"ה, ספ"ב.

[להר"א שולמאן]

כבוד החכם הנאור והסופר המהיר, ר' אלעזר שולמאן נרו יאיר!

כדין „חמרא למאריה טיבותא לשקייה" הנני מביא לך את תודתי בעד נדבת גביריך אשר באה לידי היום. ואני אמנם טרם אדע למי היין מזוג ומי חייב לברך עליו, כי לא אני שלחתי הספרים לידי ארוניך: הר"ר אברהם קופערניק הוא המחלק בטובו את ספרי לבני עירו לבקשת מוציאיהם לאור ומידו יבקשו את כסף פדיונם ובבוא חשבונו יתברר ויצרף הדבר, בכל זאת שתים טובות עשו לי הנדיבים גם היום בנדבתם: האחת בהראותם לדעת כי רצו את פעלי ויהי נועמו עליהם, ולו גם לא לי הכסף ולא לי הזהב — לי הגדולה והתפארת וההוד: וזאת שנית כי נתנו לי פתחון פה לבוא בדברים עמך אשר זה כמה ידעתיך לאחד משלמי משבילינו, מבכֹרות סופרינו ומחלבהן. על כן תיקר נא נפשי בעיניך לצקת את תודת לבבי העמקה והרחבה לרגלי הנדיבים אנשי החסד ההם, אב ובנו, אשר ראות פניהם נכבדתי מכבר ועתה הראו לי גם את לבם הטוב וידם הפתוחה: וגם אתה קבל את ברכתי שלום ובריתי אהבה ואחוה ורעית ושא את ראשי במספר אוהביך ומכבדיך כערכך הרב

יל"ג.

---

*) ה' מ"ר העיר פה בזה"ל: „אמ"ר הכהן, כבר הקדימו בזה החכם בעל „תשובות באנשי און" אד לדעתו פי' אלהים בבשר, וסודו ידוע". העורך.

אגרת מאתים וששים ושמונה.

ספ"ב, ב' דר"ח חשון לפרט מה זה „מהרת" למצא בני.

[לה' ב. לעווינזין פראפאיסק]

מה זה מהרת למצא בני מגרעת בספרי במקום שאיננה. כן ארחות המשלים לדמות מושג למושג ולהוציא מתכונתו הטבעית למוד מוסרי. הרחל הגזוזה אשר מגז צמרה יתחממו רבים קלה היא מטבעה על פני המים שאינם נקבצים בקוצותיה תתמשל כאיש טוב עין המבזבז נכסיו לעניים אשר גם הוא קל על כני המים הזדונים ולעת רעה כשתפול עליו פתאם תנצל נפשו אם בעזרת חונן דלים אם בעזרת אנשים אשר יגמלו לו כצדקתו; וגם יקל לו לשאת תלאותיו לפי שאין לבו תלוי בכים ונפשו איננה קשורה בהבלי הזמן.

לא אבין במה ירע המשל באופן כזה בעיניך, ובמה היה טוב אלו היה מיסרי מוסר ממנו ומוסרך מושם תחתיו. סוף סוף גם המשל גם הנמשל לקוח מן הגמרא (גטין ז.) ולא עלי תלונתך כי אם על דבי ר' ישמעאל. ואנכי רק השתדלתי להטעים את הנמשל ולהקריבהו אל דרך הפשט והטבע. ומי יתן ולא תמצאנה בספרי מגרעות רעות מאלה; וראה כי באותו משל עצמו נמצאה שגיאה אחרת שלא שמת לבך עליה, שנדפס אשרו לא ישפך וצ"ל תשפך לפי שאשר היא נקבה. חידותיך אשר באת לנסותני בהן קלות למבין ובפתחי את מכתבך ואֶקראֶן עמדתי על פתרונן: הראשונה מורה על בן־בנו של שם הנקרא בתורה מש ובתהלים ודה"י משך, בתקיעת כף, כמליצתך הנאוה; והשנית על דר ודרדר. וזכורני כי הראב"ע לפ' קוץ ודרדר תצמיח לך (בבראשית) אחז כמדומה לי בלשונך וכתב: „והוא לבדו דר ואחיו נעדר", אעפ"י שאין האמת כדבריו שהרי נמצא „קוץ ודרדר יעלה על מזבחותם' (הושע י. ח.). על ברכתך תברך שבעתים מאלהי השמים ותזכה לראות בנחמת ירושלים כחפץ אחת הרחלות הגזוזות שאינן יראות מפני המים

יל"ג.

אגרת מאתים וששים ותשע.

[להר"ר פאביום מיזעם]

ידידי יקר ונכבד!

נתת שמחה בלבי בהודיעך לי כי החל הזמן בימים האחרונים להראות

לך פנים שוחקות כה יתן וכה יוסיף! ולמה תזכור את דברי האומר כי הבאֶרזע סם־מות ולא תזכור דברי האומר „זכה נעשית לו סם חיים" ומי זכאי כמוך הראוי שיגלגלו לו זכות?! מן הבאֶר־זה ישתו רבים מימיהם בלי דאגה; נקוה כי מרקולים אלהי המרכלת יהי גם עמך לנחותך בדרך אשר תלך, והיית זהיר בדרכיך ולא תהיה אץ להעשיר ולא תאחז בעסקים מסכנים הקרובים להפסד וה' ישלח לך את הברכה באסמיך ולא תוסיף לדאבה עוד.

לגמר דינך על „כל שירי" אאריך נפשי עד כלותך לקרא אותם עד תמם, כי הקריאה חוליות אינה אלא קריעה ואיננה נותנת לקורא מושג שלם ממה שהוא קורא. בשירים הספוריים תמצא מעשים מטפשות רבנינו ומשערוריות פרנסי קהלותינו אשר אולי יהי(ה)[ו] בעיניך כמגזמים לפי שבקהלות ישראל אשר בארצות מגוריך כבר עברו מעשים כאלה ובטלו מן העולם, אבל אצלינו בעונינו הרבים עודם מעשים בכל יום ואין בהם שום גוזמא והפלגה. — מאליו מובן כי ספר שירים בעל ששים גליונות לא ימלט מאיזה שגיאות הדפוס או גם פליטת הקולמוס; אבל אליהם אל תשית לבך ואל תדין על הפרט כי אם על הכלל כלו.

המלה „פרחת" (ח"א, 9, 11) איננה מתיחסת אל „פרח" כי אם אל „תבל" וכשם שיש תבל נובלת (ישעי' כ"ד ד') כך יש תבל פורחת: אפס כי לשגיאה תחשב לי מה שכתבתי בּתבל בה' הידיעה, שלא נמצא כן בבה"ק, כי כפי הנראה „תבל" הוא כעין שם עצם פרטי לעולם השפל. — אם לא יישר בעיניך השם „שירי עלילה" אשר בדיתי לא יפל לבי כי כבר מסרתי מודעה על זה בהקדמתי שאין השם גורם. ולעמת זאת לא יישר בעיני תקונך „בורא תהלות" במ' „נורא תהלות". נורא תהלות יש לישב בדוחק נורא מצד תהלותיו כמו „נורא עלילה" שפירושו נורא מצד עלילותיו, וכמו כאֵלה נובלת עליה שפירושו נובלת מצד עליה; אבל איזה טעם יש ב ב ו ר א ת ה ל ו ת? האם התהלות הן ממנין הברואים? גם התקון „גֹלֶה" אור במקום „גולל" קרוב יותר לקלקול, לפי שהיה צ"ל בבנין הכבד ועוד שאינו נקשר היטב עם „מפני"; ופירוש „ג ו ל ל אור" כמו גלתי את הרפּת מצרים מעליכם, וטעם הדבר היא השקפתם על בנין העולם שלדעתם כוכבים ומזלות קבועים ב ג ל ג ל. והלואי שלא יהיו בסדור תפלותינו דברים גרועים מאלה. —

לשפוט על מאמרי פלסופיא אינני בר סמכא, כי מעודי לא העמקתי במקצוע זה ואינני בקי בשטות הפלסופים השונים. בטוח אני בך ובחותנך הרב הגדול נ"ע שמאמרך הוא דבר מתקן, ואם תחפוץ שיבוא בדפוס איעצך לשלחו אל ר' נחום סאָקאָלאָוו בווארשוי בעל „האסיף" וישימנו בספר האסיף לשנה הבאה.

יותר מרוצה לעם יהיה מאמרך על היחוס שבין התורה ובין חכמת מצרים, כי הוא נחל איתן אשר עוד לא עֻבּד בו בספרתנו ונקל יהיה לך להשמיע לקוראיך חדשות רבות. במחברת „מגדנות" אשר נוספה על „המליץ"

לשנת 1882 נמצא מאתי מאמר „לשון גפתית לעברים״ נוגע במקצת בענין זה. אם יהיה לך חפץ בו ואיננו אתך בקשהו מאת ה׳ צעדערבוים ובודאי לא ימנעהו ממך. את הערתו לשירי „אסנת״ על אדות איזוס ועזאזל כתבתי עוד בשנת תרכ״ח ומאמרו של דרייפוס לא ראיתי וגם אתה לא הגדת לי דבר מזה בהיותי אצלך, כי לולא כן כי אז מלאתי דברי בדבריך והייתי מזכיר את שמך עליהם.

על השערתך בנוסח מנא תקל ופרסין אעירך כי המלה „פרסין״ איננה כדין דקדוק לשון ארמית שצ״ל פרסיא.

מוכרח אנכי לקצר לפי שעתי קצרה ועוד דברים רבים לי אליך. אנכי קראתי בשמך לפני ה׳ ז״ק והעידותי עליך כי אדם כשר אתה וכן אנכי מעיד עליו לפניך; עשה אתו ברכה ולא יקפח את שכרך.

כן שלחתי אליך בשנה העברה בהיותי במאריענבאד את אחד ממכירי ר׳ יהושע צייטלין שמו. האיש ההוא עשה עשר במאסקוי ולעת זקנתו גמר לעזוב את ארצנו ולהשתקע בלייפציג והעירותיו עליך להתודע לך ולבוא בברית אתך בבונתי כי מזה תצא לשניכם איזה תועלת, כי האיש ההוא בעל נכסים ועוד היה בלבו לעשות בעסקים ואמרתי לו כי אתה תהיה לו מעירך לעזור; אולם הוא שנה את מחשבתו ונשתקע בדרעזדען ואני טרם אדע אם ראיתו או לא.

ינעם לי מאד לשמוע כי אשתך ובתך הכבודות לא שכחוני ועדיין יש להן געגועין עלי ושמחו לראות פני מחקים על הלוח. ברכן בשלום והשתדל לבלי יזח זכרוני מלבן גם בימים יבואו.

בקשה אחת קטנה יש לי אליך, הנה נא שלחתי אחוז אחד מספרי להרידקציון של מה״ע „Auf der Höhe“ למען יבקרהו ויחוה דעתו עליו, ותשובה לא מצאתי, על כן בשעה פנויה הואילה נא ודרוש אחרי הדבר, אם בא מאמר על אדות ספרי במ״ע הנ״ל קח נא את החוברת ההיא ושלחנה לי, ואת מהירה אבליע לך לעת מצוא בכסף אשר ישלח לך ה׳ ז״ק; ואם לא בא המאמר שאל את פיהם אם יבוא אם לא. ובזה יהיה די לי גם לך לעת הזאת ושמחנו גם בימים הבאים בבשורות טובות ונחמות כי חמודות אתה לי ובשלומך יהיה שלום גם לידידך המכבדך ומוקירך כערכך הרב

יל״ג.

ספ״ב ז׳ חשון תרמ״ה.

אגרת מאתים ושבעים.

ספ"ב יום ד' ר"ח כסליו תרמ"ה.

[להנ"ל]

ידיד נכבד!

מכתבך היקר ממוש"ק העבר הגיעני היום והנני ממהר להשיבך דבר ולהורות לך על החרדה הגדולה אשר חרדת בשבילי ללכת לה' מסח ולדרוש לשכנו באשר הוא שם . . .

אחד המשכילים מעיר לאדז הודיעני כי העתיק משירי לל"א ועתיד הוא לשלוח את העתקתו למה"ע „אויף דער האָהע", וכאן ימצא ה' מסח מקום לשלם את חובו אם יהפוך; ואולם אם גם לא יהפוך אין בכך כלום, כי לא על זו הדרך תהיה תפארתי, כי לא מארץ אשכנז תצא תהלה לסופר רוסי ולא ממ"ע „אויף דער האָהע" יצמח כבוד למשורר עברי . . .

אין צרך לך לנסח המקרא בשמות ג' ולקרוא נעלם במ' לעלָם כי גם לפי הכתיב תוכל לדרוש את דרשתך שהיא עולה עם דרשת חז"ל הידועה לך; אבל מה אעשה ורוח שפתנו הקדושה המקשקשת בי לוחשת באזני שאין מקרא זה יוצא מידי פשוטו ומידי כתיבתו, והעד הנאמן על זה היא הקבלת (פאראלע-ליזמוס) שני חלקי הפסוק שכמוהם מצאנו רבים, כמו: זכר ימות עולם בינו שנות דר ודר (דברים ל"ב ז') ויהודה לעולם תשב וירושלם לדור ודור (יואל ה' כ"ו), וממש כדברי הכתוב בשמות: „ה' שמך לעולם ה' זכרך לדר ודר (תהלים קל"ה י"ג) ורבים כמוהם, ואב לכלם „האפס לנצח חסדו גמר אֹמר לדר דר" (שם ע"ז ט'), הרי לך שהמלה עולם המקבלת אל דר־דר פירושה נצח, ולעלם הסר תמצא יותר מעשרים פעמים בתנ"ך. צא וספור. — יותר מזה מתקבלת על דעת אוהבי הפשט הערתך בדבר סוף תפלתה של הנה שהוא נעוץ מתוך מזמור קי"ג שבתהלים אבל זוכר אנכי שבדבר זה כבר קדמך אחר וכמדומה לי שהוא בס' התהלים של גראָטץ בהקדמתו.

מן המליץ משכתי את ידי מראשית הדש מאי תרמ"ג בטרם לכתי למאַריענבאַד ולא שבתי ולא אשוב אליו עוד לעלָם כפרושי וכפרושך, לפי שדבר טמיר ונעלם בגו.

שים שלום טובה וברכה לבתך הכבודה על אשר יגעה להעתיק למעני מאמרו של האַללע; ובשביל כך לבד מחזיק אנכי טובה לה' האַללע על אשר קצר במקום שהיה ראוי להאריך, כי אז היה לבתך טרחא יתרה להעתיק לי את מאמרו. אפריון נמטיה!

לרגלי משאך ומתנך עם ה' ז"ק אתענג לפעמים לשוחח עמו על אדותיך ולספר בשבחך כי יקרת בעיני שנינו נכבדת ואני אהבתיך בכל נפשי ואשחרך כבוד

אני ידידך ומכבדך יל"ג.

אגרת מאתים ושבעים ואחת.

ידידי המשכיל הר"ד פרישמאנן!

במכתבך האחרון אמרת כי העתקת אחד משירי לל"א ובחפצך לתתו במה"ע „אויף דער האהע" אפס כי לבך נוקפך אם יקבלוהו שם יען כי לדעתך נהפך ה' מאזאח בימים האחרונים לנו לרועץ. והנה אם בכלל לא ראיתי רגלים להשערתך זאת יש לאל ידי עתה להגיד לך בפרט כי קבל יקבל ה' מאזאח את העתקתך בחפץ כפיו, אע"פ שדבר זה לאו בפירוש אתמר לי אלא מכללא וע"י מקרה אתמר לי; וזה הדבר: בחו' „אויף דער האהע" לחדש סעפטעמבער נדפסה הערה קצרה על אדות „כל שירי", וכאשר העירו את אזן ה' מאזאח כי לא יצא ידי חובתו בזה, התנצל ואמר „כי הוא בעצמו איננו יודע קרוא מקרא בלה"ק ואנוס הוא להשען בזה כסומא על אחרים, ובפעם הזאת נזדמן לו להשען ע"ג חגר ועל כן הערתו צולעת על ירכה, ופג טעמה וריחה; ונכון הוא לקבל ולהדפים על אדותי ועל אדות שירי כל מה שיודיעוהו אחרים בני סמכא". ואני אוסיף לבאר לך הדבר ולגלות את מסתריו. בעל ההערה ה' האללע הוא מודע ומכיר להר"ר ש"מ היושב כעת בלייפציג, וש"מ זה הכיר את פניו במשלי המגול בבית המדרש ועל כן הטיל זוהמתו בבעל ההערה ובעטיו של... זה כתב האללע מה שכתב. ועל כן איעצך זאת עשה. שלח נא בתחלה את העתקתך, כלה או מקצתה, אלי הלם ונקראנה, כי שומעים אנחנו (כלשון בעל המליץ) שפת אשכנז ואשמיעך את דעתי על ההעתקה ועל טיבה באמת ובתמים בלי משוא פנים.

בעל ההערה לא ידע או לא חפץ גם להעתיק כהוגן את השם „כל שירי יל"ג" וכתב „אללע געזאנגע פאן יהודה ליב גארדאן" במקום „זאממטליכע געדיכטע פאן לעאן" ואני כבר אמרתי לך כי לא מצאתי למושג זה בלה"ק מבטא אחר טוב אלא „כל שירי", ואם לכאורא קשה שם בסמיכות, הלא כבר נסו בני ישראל לקרוא „ס' משלי" ופרק „כל כתבי" וגם עם „כל נדרי" אשר אמרת עמו אבבדה, והלואי שיקראו בני ישראל „כל שירי" בכונה ובהתלהבות עצומה שהם קוראים בה „כל נדרי".

והנני המכבדך ומוקירך יל"ג.

ר"ח כסליו תרמ"ה, ספ"ב.

אגרת מאתים ושבעים ושתים.

[לה׳ מ. גארדאָן]

ידידי מימי אָבִי, יושב בסתר לבי!

משלך אשר תכנת בשיר איננו נופל משאר השירים הבאים בכה״ע לב״י, ובעל השחר בלי ספק יקבלנו וידפיסנו. אם לזה תקרא כבוד – קום ורדוף אחריו כי לא יברח ממך. אבל לא אכחד ממך כי השמן הטוב, שהוא אחד מתמרוקי בת השיר היפה, יחסר על ראש שירך זה. סבת הדבר הוא שחלקת את שירך לבתים ופלסת נתיב לחרוזיך ומספר לתנועותיך ובשביל כך נאנסת להוסיף לפעמים איזה מלות להשלים המשקל בכל שורה והרעיון בכל בית, ועל כן יש בשירך דברים יתרים וגם מבטאים בלתי נעימים ונשגבים אשר לא יניחו את רוח אניני הדעת. כל כותבי משלים בחרוזים בחרו להם תבנית השיר שחלקיו מאחזים ומשלבים יחדו כלם מקשה אחת, ועי״ז הם יכולים לגלגל החרוזים כטוב בעיניהם והשיר הולך למישרים כספור חרוזי אשר ירוץ כל קורא בו. ואם בשפות החיות והרעננות כך בשפתנו היבשה והצנומה עאכ״ו! והנה זה הוא חסרון כללי אשר פעל על סגנון השיר כלו אבל לא רבים יעמדו עליו; ואולם יש גם מגרעות אחדות הגלויות לעין כל ועל נקלה תוכל לתקנן. על איזה מהן אגלה אזנך בזה:

המבטא „נפשנו בחלה" יורה על דבר שבתחלה היה לנו לרצון ואח״כ לאיזה סבה מקרית היה לנו לזרא; אבל שנאה טבעית שהיא לבריה מתחלת בריאתה אינה אלא שנאה ושנאה תקרא.

בבית 5 עַוֶּרֶת הוא שה״ת לנקבה ושם העצם הוא – עִוָּרוֹן. זולת זה לא לא יתכן לאמר: „הֻכֵּה ממראה"…. כי אם: „המראה הכהו" או לכה״פ: לַמראה הזה הֻכֵּה בעורון.

המבטא „מועד רגל" איננו עולה יפה למושג косолапый; וכן גם המאמר „חנן גם רחם לאריות הרגל" לא ינעם לחך. תוכל לכתוב בדלת: „נעקש רגלים" או „גס רגלים" (בל׳ חז״ל כמו גס רוח ופסיעה גסה) ובסוגר: „כי נאוה לאריה אֹרך אפים".

הצווי מן חנן הוא חֹן ולא חָנֵן ככתוב בבית 11.

בהיותך יושב בכפר הרחק מאֹד מקול המונה של עיר עודך מחזיק בתֻמתך ומאמין בחלמות, ועל כן כבוד סופרים הוא בעיניך בענין שראוי לו לבר דעת לענות בו ולרדוף אחריו. ואני כבר הקיצותי ואראה כי חלום בטל והבל נדף הוא, כי אם אין היותרת על הכבוד – הכבוד מה הוא? אותי הרימו בני עמי על נס, הרעישו הרים בגאותי ויעשו לי יקר וגדולה אשר לא נעשה

כמהו לסופר בישראל, אבל שכר לא יהיה לי בעמלי שעמלתי בו כל ימי חיי. באחד ממכתביך הקודמים אתה אומר עלי כי רואה אנכי עולמי בחיי. אם לסעודת לויתן כונת לא קלעת אל המטרה. כי רק עלי הדפנא (לאָרבער-בלאָטטער) אשר בו יתבלו תבשיל של דגים נתנו לי בזה והחתיכת הדג קימת לעוה"ב. מוציאי לאור (כבודם במקומם מונח!) מחסרון דעת ומרפיון ידים קלקלו את הדבר הטוב והספרים יצאו מן הדפוס עמוסים בחוב גדול כאלפים רו"כ; ועתה הם מלקטים הפרורים לשלם בתחלה את החוב ההוא; הסך שש מאות עקז. שנמכרו במשך הזמן הקצר עד כה איננו מגיע עוד לתשלום החוב הנ"ל ושכר העוסקים במלאכה והוצאת השלוח, ובמשכרתי ישאר לי מספר עקזעמפלאַרין אשר רק נמושות יבאו לקנותם, כי העשירים ובעלי הכים כבר קנו אותם ויקחו מהם דים. אין אני מגלה לך דבר זה כמתאונן כי סוף סוף מה יתאונן אדם חי אם יסודו מעפר וסופו לעפר, אבל רצוני היה להראות לך כי כבוד סופרים בבני עמנו הבל נדף הוא אשר נפשנו לא ישביע ומעינו לא ימלא.

אם כשל עוזרך ה' פ. ותושיה נדחה ממנו לתמוך בידך להדפים את שיריך בלשון העם, עשה זאת אפוא: פנה לך אל אחד המדפיסים ויוציאם ובודאי לא יקפח את שכרך. אם תחפוץ מלא את ידי לעסוק בדבר ואפנה אל ראם בווילנא או אל צעדערבוים המדפים בזה או אל אחד המדפיסים בווארשוי, ודבר מה יענוני והגדתי לך. אבל צריך אתה בתחלה לכנוס את שיריך ולהעתיקם בחוברת יחד מוגהים וערוכים בכלם להדפס ותשלחם אלי, למען ידע המדפיס את אשר לפניו, כי אין סוחר קונה דבר שנעלם מן העין.

הנותן מתנה לחברו צריך להודיעו. זה לא כביר עלתה בידי לסוכך עוד הפעם לראשך מנשקו של המבקר ד. כאשר כונן להשחית. הוא שלח להרידקציון של הוואָסחאָד תשובה נמרצת על הערתי ובה הוא שופך בוז וכותב מרורות עליך ועל ווייסבערג שותפך. ואולם בעל הוואָסחאָד שלח את מאמרו אלי ובעצתי הרחיקהו ולא קבלו אף כי כבר היה מסודר בדפוס.

ועתה אתה ידידי שלום ובצאתך עוד הפעם שער עלי קרת יצילך האל מעזי פנים שבדור ומבעל דין קשה, וימציא לך לעת זקנתך מנוחת השקט ושלות הרוח כי זה כל האדם.

ברך בשמי את הר"ר פ. אשר בצל קורתו אתה מסתופף, אם יודע אתה כי ברכת הדיוט כמוני לא תהיה קלה בעיניו; והיה ברוך גם אתה ופקדני לעתים מזומנות בדבריך כי בכל עת ובכל שעה ערבים הם עלי.

והנני ידידך לנצח יל"ג.

ספ"ב, ח' כסליו תרמ"ה.

P. S. באחד ממכתביך הקודמים רשמת לפני מקומות רבים מדברי חז"ל המדברים בשבח האשה כדי להראות לי שלחנם טפלתי שקר על קדמונינו בדבר חנוך הבנות. – את המאמרים ההם והדומים להם ידעתי גם אני, ומי לא ידע כי בתלמודנו הקדוש מצא נמצא לכל דבר – דבר והפוכו, אפס אני לקטתי באמרים רק את הצריך לעניני, ועניני היה לצייר את מעמד האשה הישראלית כמו שהוא באמת ובמציאות ביחוסה אל חיי החברה, ולא מעמדה המוסרי ותם דרכיה אשר לא פעם ופעמים אזכירם לשבח בשירי „כל מדות בנות ציון המצינות" וכדומה. אבל כל עוד אשר תגדל יקרת ערכה וטהר נפשה כן יגדל קצפנו על שנות עמל אשר מנו לה בדיני האישות; ומה ימריצוה דברי חכמים אחדים המדברים בשבחה והיועצים טוב עליה, אחרי אשר הדברים חטובים האלה לא יועילו להותה ולא ייטיבו את מעמדה החברותי.

הנ"ל.

אגרת מאתים ושבעים ושלש.

ידידי!

קול חרדה השמיעני... פחד ואין שלום: אלהים ראה עולים מן הארץ! ... בותב בקרת על ספרי!! ויסיתני להקדים ולבקש לי תחבולות לעשות אתו מלחמה. ואני תם אני ולא אדע מה כל החרדה הגדולה הזאת? הפיות האנשים נחסום או מפני הבקרת נסתר? ואדם כשהוא נעשה מחבר ויוצא לשוק וספרו בידו הרי הוא כעולה לגרדום ונעשה כמיצר שההזיקו בו רבים וכקרקע עולם שהכל דשים בה. ס... קפץ וכתב על שירי בקרת דחופה ומהלה ודבר עלי כזבים לאמר שספורי הם נמנעי המציאות והמעשים אינם מתאימים לתכונת הנפשות אשר עשיתי: וכשבקשתיו במכתב להביא ראיה על דבריו ולהראות לי באצבע איזה מעשה לא יכשר לפי תכונת הנפש העושה אותו, נלאה ולא יכול למצוא הפתח ונסתתמו טענותיו. הבגלל זה אבוא במשפט עמו בדפוס קבל עם? ואני ידעתי כי לא מרוע לב עשה זאת כי אם מקצר עת ומחפצו לאחוז את החבל בשני ראשיו למצוא בספרו חן ושכל טוב בעיני יושבי קצוות שונים. אח..., אשר מפני שמו נחת אתה, הסכנתי מעודי לחשוב כיוצא מכלל סופרינו לאדם כשר; פנים בפנים לא ידעתיו אבל שנים רבות היינו מריצים מכתבים איש אל אחיו ומתוך מכתביו ומאמריו ראיתי כי איש ישר שכל וישר לב הוא ולא יוציא מפיו אלא דברים היוצאים מלבו ולא מלב

אחרים. אמת כי בשנה שעברה נחשד גם הוא בעיני, כי בראותי את מכתבו (בהוספה להמליץ שנת תרמ"ג נו' 61) נגד מחברתו של פ̄. . . . הכרתי מתוך דבריו כי לא מלבו יצאו הדברים ההם כי אם שׂכיר הוא ולבקשת צ"ב כתב מה שכתב, ואמרתי בלבי: הגם. . . בין רודפי שלמונים ומקלסי אתנן? מן העת ההיא נסתם חזון בינינו ואין דובר בינינו איש אל אחיו דבר וחצי דבר, ועל כן לא אוכל לשפוט מראש אם יהיה משפטו משפט אמת וצדק או אם תסלף אבן החן את דבריו כי הרבה עניות עושה שהיא מעברת גם אדם ישר על דעתו. נחכה אפוא עד בוא דברו ונראה מה יהיו חלומותיו; אבל אנכי אם כה ואם כה לא אזקק לו להשיבהו; ידבר ככל אשר ישים האלהים או ככל אשר ישים צ"ב אל לבו ואני אחריש, כי מה מידי יקח? „מעל במת הסופרים יורידני" (כדבריך)? — מה הבמה אשר אתם הבאים (כלו': דוברים דברי הבאי, כפירוש התשבי) שמה? הלא כל אחד מסופרינו בונה במה לעצמו ועולה עליה ועושה עצמו אלוה. הנה גם צ"ב זה אשר זקן ושב והרי הוא כבן שבעים שנה ולא למד לדבר כן שורה אחת בשפתנו ועוד זה מקרוב כתב „בקשה מהמו"ל" במ' „בקשת המו"ל", „באַגראָוו יצא לשבת באחוזת ח מ ו ת ו" במ' „חותנתו" וכיוצא בזה שבושים גסים שבל בר בי רב דחד יומא לא יכתבם, גם הוא בונה במה לו בימים האלה וחוגג חג הגליון האלף למכתב עתו, ובלי ספק ימצאו בקרבנו חנפי לב אשר יקטירו לו לבונה וקטרת סמים והוא יריח את ריח הניחח וידמה בלבו כי לו יאתה ולא ישים אל לבו כי אלו יצא מכתב עתי כזה אפילו באלפי אלפים גליונות בקרב עם חכם ולא נבל — הלא בהבל בא ובחשך ילך ובחשך שמו יכֻסה, כי טובה לא הראה לזולתו וכל עמלו רק לפיהו ולכיסו. — ראה אתה אומר כי . . . גוזר עלי שאני אינני „משורר לאומי" ומה מני יהוך אם גם אינני משורר לאומי? ומי הוא המשורר הלאומי בתוכנו? ר' אלעזר הקליר, ר' קלונימוס ב"ר קלונימוס, או אולי מיצקון או ח. יחי אלהים עמם ויעלו; ואם הם מרוצים לעם יעברו הם לפני התיבה ולבי לא יקנא בהם.

על שאר דבריך אין לי מה להשיב, וגם מכתביך השנים אינם כעת לנגד עיני. ספר „ענות עני" קבלתי בעתו, ומן היושר היה לענות למחברו דברים ותודות לו על מנחתו, אפס כי לא הודיעני את מקום שבתו ולא ידעתי איפה אמצאהו. על כן היטיבה נא ברצונך להודות לו בשמי על טובו ועל חסדו באשר הוא שם. בעל מרה שחורה עזה הוא ועולם חשך בעדו ואם ממבריך הוא למה לא תמשכהו לבית מדרשם של חבריך החסידים לפכח צערו כדי שתשרה עליו שבינה. חרש חכם הוא לכנוס אבני מסע לבנינו אבל איננו יודע להניף עליהן ברזל ולהקציען במקצועות ובכן בנינו בנוי אבנים שלמות ולא אבני גזית, ברו' ש־שונו בלתי מנופה כל צרכה ויש במאמריו אריכות לשון וכפילת ענינים המקלקלות את הענין וטוב טעמו. למה זה יכתוב „משגעת" כשם עצם והוא איננו כי אם שם התאר לנקבה, ושם המקרה הוא

„שגעון", אך אולי גם זה הוא מן הזרות אשר ידבר פי „המשגע" כי בשגעון ינהג.

חדשות אין אתי ולדברי תורה אין לבי פונה בעת הזאת. לפלא בעיני כי עד כה לא באני מכתב הרא"ק אשר בשרת.

והיה זה שלום מאת מכבדך ומוקירך יל"ג.

מוש"ק פ' ויגש, תרמ"ה, ספ"ב [ג' טבת].

אגרת מאתים ושבעים וארבע.

[לה' מ. גאָרדאָן]

ידידי היקר הנאמן בבריתי וקים באהבתי!

באתי לבקר ונמצאתי מבוקר. מקבל אנכי את השגותיך בכבד ראש, כי רואה אנכי כ רוח חכמ: ודעת, רוח תפישת האמת נוססה בם; ומה נאמנו דברי המשל הצרפתי: הבקרת קלה והמלאכה כבדה.

לא רק רש"י לבדו יפרש „עורת" בשם דבר כי אם גם רבים וכן שלמים מן המבארים והליקסיקוגראפים החדשים, כמו גיזיניוס ופירסט ואחרים, ובב"ז אין מזה קושיא למה שכתבתי ;ורת עין, כי אחזתי בדעת הראב"ע והיוצאים בעקבותיו. על מה שכתבתי „גפן סדום הנהו" יש לי התנצלות בגפן בוקק ישראל. נשתה בדגש התי: אתה מוצא בישעי' מ"א י"ז. „כקורא על לוח" (משלי יהודה 6), וכן סוד לבך אקרא על פניך (אסנת בת פוטיפרע 146) כתבתי בכונה, לפי שאין דומה הספר שיש לו בית קבול ותוך ללוח ופנים שאינם נגללים ועומדים תמיד גלויים: וכשם שכותבים והורתים על לוח וחוקקים על המצח, כך קוראים מעל הלוח ומעל המצח; דוק בזה ואולי תסכים לי, כי אין לבי פנוי כעת להעמיק ולהאריך בדבר. קשה מזה לי להצטדק על מה שכתבתי „פרט במשל" ועל אשר הפכתי את הדרור מנקבה לזכר. אזכור כי בשעת הדפסת המהדורא השניה בקיץ העבר (ואני אז חו"ל במאַריענבאַד) עמדתי בעצמי על דבר זה האחרון, אבל לא מצאה ידי לשנות, ואזכור עוד כי בקשתי ומצאתי לי סמך קל, ועתה שכחתיו מה הוא. והנה מלבד תפישותיך אלה נמצאו בשירי אלה עוד שגיאות רבות, מהן שגגות מחסרון דעת או מפליטת הקולמוס ומהן זדונות שהנחתי בכונה, לפי שצרו צעדי תחתי וסמכתי על החירות שנתנה למשוררים. מובן מאליו שאלה ואלה מספר הם, נער לא יכתבם, כי אם המבין ויודע היטב בשפתנו. מעט מן השגיאות

הִהנה בס׳ משלי יהודה רשמתי במכתב לפני רעך ה׳ ווייסבערג *) לפי שאמר לי שמשתמש הוא בספר זה ללמד בו לתלמידים ויראתי פן יקרה להם מה שקרה ליוזב בהקרותו להם זָכר במקום זֵכר; ומן הזדונות אביא לך למשל מה שכתבתי באחד המשלים במשלי יהודה „הרפתים עמוסים״, ווזה שלא כדין כי הנשוא הוא העמוס ולא הנושא.

והנה ידידי גם השגות כאלה גם התשובות עליהן בכתב אינן אלא יגיעת בשר ואבוד זמן כי סוף סוף הן נשארות בין אדם לחברו בעוד אשר השגיאות הנדפסות בחוץ תרונה וברחובות תתנה קולן; ע״כ אפסיק דבורי היום, ואם יש את לבך לעבור בעיון על כל שירי לאסוף את כל המגריית אשר בהם כעמיר גורנה ולחבר על ארותם מאמר מיוחד לקבעו בדפוס, אז אולי יהיה הדבר שוה בנזק הזמן והעמל והפלפול בדקדוקי סופרים אלו, ומה גם כי עד כה לא התעורר איש לכתוב בקרת פרטית ומשפט צדק על כל שירי על הטוב ועל הרע אשר בם.

ומדי אנחנו עוסקים בתקון איש טעיות חברו, אעירך כי במכתבך אנכי מוצא טעות אחת גדולה הצריכה תקון, והיא מה שאתה אומר כי נחלתי עושר. לא ידעתי מי הוציא שם רע זה עלי ומה הביאך לידי טעות זאת. כל עשרי לעת זקנתי עתה בכלות כחי — הוא כי צרכי אינם מרובים, נשארתי אני וביתי זו אשתי לבדנו ואיש מילדינו אין אתנו ולא יהיו עלינו למעמסה. שתי בנות נשואות לאנשים מהוגנים המתפרנסים ב״ה בכבוד ולא בצמצום, וגם בני האחד, אשר אמנם עוד לא כלה חוק למודיו, מוצא כל צרכיו בעצמו ואיננו מצפה לי ולעזרי. כל ילדי אלה כשתילי זיתים סביב לי פה בעיר הבירה על ימיני ועל שמאלי בקרוב מקום: פעם אחת בשבוע, במוש״ק, הם נאספים ובאים אל ביתי, ופעם בשבוע אנחנו באים אליהם ורואים בשלותם, ומבתי הבבירה זכיתי לראות גם בני בנים — בן ובת כבן ובת של ר׳ ישמעאל כהן גדול! זהו כל עשרי והצלחתי כה יתן ה׳ לארך ימים: אבל עשירות פשוטה — מאן דכר שמה?!

ועתה מכתבי לך לקץ כי עיפה נפשי, ואתה, ידידי, היה שלום וברכה ופקדני בפקודת אהבה ורחמים לעתים מזומנות, כאשר זכרתני ולא שכחתני עד כה. כי הלא טפחות נשארו לנו ימים (בכ״א כסלו העבר מלאו לי נ״ד שנים) ומי יודע כמה ימים חוצצו לנו, ומי יביאנו לראות במה שיהיה אחרינו?

והנני ידידך מאז עד היום האחרון יל״ג.

ספ״ב י״ד טבת תרמ״ה.

*) נדפסו על ידי ב„גן פרחים״ ח״ב בשנת תרנ״א, ווארשא. העורך.

אגרת מאתים ושבעים וחמש.

ידידי הנכבד Dr. S. Rubin

את ספרך אשר כבדתני מסרו לי ימים אחדים אחרי מכתבך המבשר אותו, כי נעצר בבית מבקר הספרים, ובע"ה כי יצא משם בלי פגע. עד כה לא הספיקה לי השעה לקרא בלתי אם את „מבואך", אבל הוא הוא הצריך לעניני להראות לי את גודל זרועך אשר חשפת במלאכתך החדשה הזאת. אין אני כדי והגון לחות דעה בפילסופיא כי לא נכנסתי לפרדס מן השורות החצוניות ולפנים; ואולם גם עיני זר כמוני לא תשעינה מראות את האור הגנוז בספר המדות לאריסטו השני הזה. ואין ספק כי כל ישרי לב בבני עמנו יהללוך על כי הוצאת להם חמה מנרתיקה ופנו לך מקום בסכת עורו של לויתן אצל הר"ש אבן תבון אבי המעתיקים העתיקים. כי לא כימים הראשונים הימים האלה לבני ישראל. אז בימים ההם בהיות עוד האור והחשך משמשים אצלנו בערבוביא, כל המלגלג על דברי הנקראים חכמים היה נדון בצואה רותחת כדין וכל המהרהר אחרי מעשיהם היו מורידין ולא מעלין, ועתה בעוה"ר נתרבו אצלנו אטהאָיסטים וכופרים גמורים אשר אפיקורסותו של האפיקורוס שפינוזה בעצמו אינה אלא כקליפת השום כנגדם, וכל ארבע כנפות הארץ מלאים פושעי ישראל כרמון, עתה — שפינוזה לצדיק גמור יחשב וספריו לספרי מוסר.

זה כשלשים שנה התעורר עליך שד"ל ובאחד ממכתביו אלי קרא אחריך מלא על ראשית פעלך אשר קראת „מו"נ החדש", ולו הנהו חי אתנו כיום הזה, לבי בטוח כי היה יוצא לקראתך ושמח בלבו וסמך ידיו על ראש פעלך זה ונרצה לו לכפר עליו! —

הנך מזכיר בהערותיך את שם האיש מ. ר. מווילנא וקורא לו מקובל ואינך יודע כי האיש הזה איננו מקובל כי אם מְטורף; אין לו שום ידיעה עקרית בקבלה ומלאכתו נעשית ע"י אחרים. —

לא שלחתי לך עד כה את „כל שירי" אשר יצאו לאור עוד בימי הקיץ העבר, יען כי שכחתי את שם הרחוב ומספר הבית אשר אתה יושב בו. עתה הנה ספרי שלוחים לך חלף ספרך, ולו קדמה העתקתך את שפינוזה לצאת לאור, כי אז הזכרתי את שמך בין שאר פושעי ישראל בספרי (ח"ר עמוד 112) ושמתי לך מקום בגיהנום ע"י שפינוזה אדוניך — אשריך כי עוד כחך עתה ככחך אז ורוחך חדשה בקרבך לכתוב ולחבר ספרים וגם עד זקנה ושיבה לא

יעזבוך החפץ והיכלת לעבוד בספרת ישראל; ואוי לי כי עיפה נפשי לכותבים וגם נפשי בחלה בהם, בראותי כי מעטים בם אנשי לב מתנה ותעלולים ימשלו בספרתנו. ה׳ ירחם עליה ויבנה חרבותיה בתוך שאר חרבות ציון וירושלים. ברך נא בשמי את אשתך הכבודה ושא גם אתה ברכה מאת אוהבך ומוקירך כאחד מיחידי הסגולה

יל״ג.

ספ״ב עש״ק פ׳ יתרו תרמ״ה [כ״א שבט].

אגרת מאתים ושבעים ושש.

ידידי השלם ה׳ ווייסבערג!

הר״ר ז״ק, הגזבר הממונה על קפת „כל שירי״ הרקה, מלא את ידי לכתוב אליך כדברים האלה:

הרר״א קופערניק הודיע לו זה שבועות אחדים כי לעתיד לבוא תהיה מכירת ספרי בקיוב וסביבותיה נעשית על ידך ותחת השגחתו, אם יסכימו המו״ל לתת שכר לפעלתך. ה׳ ז״ק הודיע כי המו״ל נאותים להצעתו; ומן אז הוא מחכה לתשובת הרא״ק לדעת את מספר הספרים אשר ישובו לשלוח לכם, אחרי אשר לפי הודעתך באחד ממכתביך אלי הספרים השלוחים ראשונה כבר אזלו ואינם. ולפי שתשובת הרא״ק עד כה לא באה ה׳ ז״ק מבקש שמאחר שקבלת עליך להיות העוסק בדבר תכַוֵן נא השעה להעיר את אזן ה׳ קופערניק להודיע לה׳ ז״ק כמה ספרים ישלח עתה ומה אחרית הספרים אשר נשארו, כפי החשבון שנתקבל.

ואנכי מצדי אבוא אחרי ה׳ ז״ק ואמלא את דבריו ואבקשך גם אני לעשות את בקשתו ובבוא הספרים לידך — פנה ועסוק בטובת׳ שהריך כי גם אתה תבוא על שכרך כאמור למעלה וגם אנחנו נמצא איש חלקי — המו״ל את הבציר ואני את העוללות. בוואַרשוי נמכרו ע״י ה׳ צוקרמאַנן מאז וחמשים עקז, כי כפי הנראה ספרי ב״ה מרוצים לעם וכלום הדבר חסר אלא שיהיה איש חרוץ משתדל בדבר להעיר ולעורר את הקונים, כי כן אהב בני ישראל.

ארי שאמרת נעשה מפגיע. הנה בקורתו של לל״ב נדפסת ואיה מורא׳ העבודה, שמעולם לא האמנתי שחבר כמותו יוציא מתחת ידו דבר שאינו מתקן כזה! כל השגותיו אינן אלא עקיפין וקושיותיו קושיות סתם מקשן ותקוניו — שגגות תלמיד שלא שמש כל צרכו. אראה לך דוגמאות אחדות מן הקלות; קח את ספרי ואת מאמרו ושים אלה נכח אלה ושפוט ביני וביניו.

בחלק א׳ עמוד 29 הוא אומר לתקן יְרָאו במ׳ יִירְאו ואינו אלא מקלקל, שהפעל ירא הוא מן הצרויים ובעבר דינו יָרְאו בציר״י ובשביל כך כתבתי יִירָאו (עתיד במ׳ עבר הנמשך) בשביל החרוז.

בח״ג עמוד 181 הוא מוצא שגיאה בלשון שכתבתי ולאָמה קנתה בעבור נעלים, ואומר שלא יתכן לאמר כן אלא במחיר נעלים; ושכח מקרא מלא לקנות בכסף כו׳ בעבור נעלים (עמוס ח׳ ו׳).

בחלק ד׳ עמוד 177 לא ישרו בעיניו דברי „לדחותו (את השעיר המשתלח) לעיני יקירי ירושלים המלוים אותו״, ומשיג ואומר כי יקירי ירושלים היו מלוים את איש העתי רק עד הסכה הראשונה; וטעה בדבר משנה מפורשת (יומא פ״ו מ״ה) שהיו מלוים אותו עד הסכה האחרונה ושם עומד מרחוק ורואה את מעשיו.

שם עמוד 119, לא הבין פשוט את דברי. במכתב התעודה היו רשמי פניו של יוסף בן שמעון הראשון ולא של השני המזויף, כי לא יכול להיות באופן אחר וא״כ אין מקום לקושיתו, מלבד מה שהוא מעיד על עצמו שאיננו בקי בפאַספאָרטני אוסטאַוו.

אם שגגות שלו כך זדונות שלו עאכ״ו. בכלל לא הבן את רוחי ולא התבונן על דרכי בספרות ישראל ע״כ גבב עלי דברים והקיפני קושיות ושאלות כתנור של עכנאי ואת כלם ישא רוח יקח הבל. אפס כי השעה משחקת לו שאין לפני מקום לענות לו על חלומותיו ועל דבריו; כי מן המליץ מודרני בדריסת הרגל, סמאָלענסקי מת ובל״ם מת גם השחר עמו; ועתה אין כל בלתי אם אל האסיף עינינו — אבל הוא לא יבוא בלתי אם בצאת השנה ועד העת ההיא יהיו דברי לל״ב כצדיקים והאמת הנעדרת צועקת ואין מושיע לה.

והנני המכבדך ומוקירך תמיד יל״ג.

ספ״ב, כ״ד שבט תרמ״ה.

אגרת מאתים ושבעים ושבע.

ספ״ב. יום ג׳ א׳ דר״ח ניסן, תרמ״ה.

ידידי ה׳ פרישמאנן!

ספירך „גם זה יובל״ הביאני לעבור על אסיר דרבנן ולמלאת שחוק פי בעוה״ז; ובצואריך תלוי הקולר. נתתיו לקרוא לאחדים ממכרי רואי פני שר אלפי האלפים וגם הם התענגו על דבריך, אפס כי מצאו כי במקום אחד חסרה

פלפלא חריפתא אחת, והיא כי היה לך להוסיף שלהגר אשר הכינו להמוהל ביום חגו היה (במחלה מכבודך!) ... כמו אֶרז. אבל אנכי הראיתים כי מה שהחסרת אתה מלא בעל העברי בנו׳ ההוא במקום אחר; דוק ותשכח.

בגליון האחרון של המליץ (נו׳ 18) נדפסה תשובה קצרה למבקרי לל״ב. דברי המשיב צודקים, וכדי בזיון וקצף לל״ב כי נערים ונערות יתקלסו בו ויוכיחו שגגותיו על פניו. כי באמת רבי השגותיו של לל״ב מהבל המה יחד ומעולם לא דמיתי ולא עלתה על לבי כי יצא דבר שאינו מתֻקן כזה מתחת יד אדם שחשבתיו תמיד לחבר ולהוגה דעות ישרות בדין; .... והנה בשתי התשובות אשר השיבו לו הנער „כ״ץ״ והעלמה „בת־טובים״ עוד לא לקה כדי רשעתו ולא הושב על עקב בשתו; ועל כן אם חפץ אתה לדבר על אדות שירי בהאבי״ הבא דבר ככל אשר יתן אלהים אל לבך ובגשתך אל המלאכה אֲגלה את אזנך בשנים שלשה דברים. ולפי שעה אעיר כי ראש הסבה אשר הביאה את לל״ב להחטיא את המטרה בבקורתו היא שאינו משורר מטבעו ואין נפשו מסגלת לקרוא שירים.....ומדברי בקורתו נודף ריח בית המדרש.

רְבי שירי בלשון העם אשר אתה דורש אותם שמורים אתי, כי מקצת מהם נשתקעו כמדומה לי בידי ה׳ צוקערמאַנן אשר שלחתים אליו לפני שנים אחדות; ואם באמת נמצא איש קל דעת כזה החפץ להדפיסם הנני לתתם לו, אבל הודיעהו מראש בי בחנם לא אתנם כי אם שלם ישלם.

אליך כתבתי ביום י״ג חשון ושבתי כתבתי ביום ר״ח כסלו. עלי האיזראַעליטא אשר אמר ה׳ נ״ס לשלהם לי — עד כה לא קבלתי.

מכתבך האחרון איננו לפני בכתבי תשובתי זאת ועונה אני עליו על פי הזכרון; ועל כן אם שכחתי איזה דבר ולא עניתי עליו — אתך הסליחה ואמלאהו בפעם האחרת.

והנני אוהבך ומכירך יל״ג.

P. S. ס׳ רפאל דע אקקילאם מימי לא ראיתי*).

---

*) ה׳ ד. פרישמאנן העיר בשולי המכתב בזה״ל: „כפי שאזכור העירותי אז את המנוח כי את תכן שירו „במצלות ים״ מצאתי כלו בס׳ הנ״ל, ורק ששם יְסַפר המעשה ברב הובל ספרדי ובאם ובת ממשפחות המורים ואצל יל״ג האם והבת עבריות הן״. העורך.

אגרת מאתים ושבעים ושמנה.

[לה׳ פאביום מיזעס]

ידידי הנכבד!

ערבה עלי לשמוע כי ינאץ השק״ד ושוקד להיטיב דרכיו ומעלליו ובשלש שני שבתו אתך לא הבטת און בו. תלת שנין הוי חזקה ואוקי גברא על חזקתו; ומי יתן והיה לבבו זה לו כל הימים והיה תחת מ״ק בשֵׂם יהיה ותחת הסרפד יעלה הדס והיה לנו לשם כי הוא באמת איש מלא כשרונות טובים כרמון ואולי גם זה מקור כל תעתועיו ושגגותיו, כי כל הגדול מחברו יצרו גדול הימנו. עדותך נאמנת לי ולכן איעצך לדון את מכתבי הקודם בשרפה או טוב מזה להשיבהו לידי, משום אל תשכן באהלך עולה.

את משאך ומתנך וריבך עם ה׳ ז״ק ידעתי מראשית עד אחרית, כ קראתי את כל מכתביכם איש אל אחיו. ואני שויתי נפשי לאותו שדכן בשעה שאין הזווג עולה ליפה ובשעה שהשדכן יש לו תנחומין בדעתו כי ארבעים יום קודם יצירת הולד היתה בת פלוני מיועדת לפלוני, אני—רחק ממני מנחם. לא אכחד ממך כי בדבר מאה המארק אשר אתה נושה דעתי נוטה כי הצדקה אתך, לפי שה׳ ז״ק במכתבו הגלוי אליך לא השיב פניך ריקם בבקשתך זאת כי אם מתוך דבריו היה ללמוד שלא יקפח את שכרך בימים הבאים, וגם הגדתי את דעתי זאת לה׳ ז״ק על פניו, אבל מה אעשה והוא אעפ״י שאדם ישר ואיש אמונים הוא, יש בו הרבה מן המדה ששבח בה מרע״ה את ישראל קשה מאד להעבירו מדעתו; ובכן עיני ראו בהשתרג הסכסוכים ביניכם ויהיו מחבלי השוא לעבותות העגלה וכח שמשון לא היה לי לנתקם.

והנה אני בתם לבבי אוכל להעיד כי לא על מעט הכסף הנמאס לב ה׳ ז״ק חרד כי מאה מארק כאין בעיניו, אפס כי בכלל לא מצא קורת רוח שלמה בהדפסת הספר בין מפאת השגיאות שעלו בו ובין מפאת הגהותיך היתרות אשר רעה עינו בהן, מטעם שרוצה אדם בקב שלו מתשעה קבין של חברו. והנה ה׳ ז״ק איננו כעת בזה כי הלך במלאכות הבאראָן גנצבורג אדוניו ולא ישוב עד ראשית ימי מאי, ואולם ידעתי כי עקר הסכסוך ביניכם עתה הוא שה׳ ז״ק דורש מאתך את שטר ההתקשרות עם פֿריעדריך ואתה לא תשיבנו לו והחזקת בו לערבון, על כן לדעתי טוב טוב לך להשיב לו את השטר אשר הוא מבקש מרצון עצמך והיה זה לי לפתחון פה לדבר על לבו לְוַתֵּר משלו ואולי ירך אז ערפו בראותו כי מתנהג אתה עמו כבעלי הנימוסים ואינך מעמיד את הדבר על שורת הדין, ואם גם אז יאמץ את לבבו ויקפוץ

את ידו ועשית לו כמעשה היבמה ליבמה וה׳ יעמיד לך ריוח ממקום אחר. כך היא עצתי; שמענה ואתה דע לך את אשר תעשה.

לפי שארכו הימים שכחתי מה שהשיבותיך במכתבי הקודם על חדושיך בדברי תורה ולא אדע מה אשיב לך עתה על תוכחתך. חדשות גדולות לא נעשו אצלנו בספרת ישראל בלתי אם ספר „האסיף״ אשר הוציא ר׳ נחום סאָקאָלאָוו בשנה העברה ועתיד להוציא גם בשנה הזאת, והספר ההוא כמוָּהו מלא מֵפיק זני מרקחים מכל מקצעות ידיעות האדם. אם תחפוץ שלח את שירך אליו וידפיסנו; אבל צריך אני להזהירך כי בשירך זה, שהוא חטאת נעוריך, נמצאו דברים אחדים כנגד חקי הדקדוק ורוח הלשון. על מעט מהם העירותי, ולדוגמא כתבתי לפניך גם בית אחד שלם מתקן לפי טעמי ודעתי; ואת כלם לא תקנתי לפי שצר לי המקום על פס גליונך וגם עתי קצרה והנני משיבו לך לשום עינך עליו שנית.

והנני מברך אותך ואת ביתך בשמחת החג הבא ויהי רצון שלא יארע פסול בקדרתך ואכלת לחם עני ומררים רק בימים האלה, ובשאר ימות השנה תאכל לחם אבירים וצידה לשובע והיה כוסך רויה ונחת שלחנך מלא דשן כחפץ ידידך ומכבדך המקוה כי עוד יזכהו אלהים לראותך פנים אל פנים ותתענג נפשו

יל״ג.

כפ״ב ח׳ ניסן תרמ״ה.

אגרת מאתים ושבעים ותשע.

ידידי בעל „האסיף״ *) !

הנה זה שנה תמימה מעת אשר יצאו לאור ובאו בקהל לנו „כל שירי״ בארבעה ספרים, וכבר חלו בם ידי מבקרים וישפטום שפוט זה בכה וזה בכה; ואולם איש מהם לא העיר על שגיאות רבות הנמצאות בשירי, וגם בעל דיני הקשה רמ״ל ליליענבלום אשר במאמרו בחו׳ „מליץ אחד וכו׳״ הרבה לבקש לי עונות וחטאים, גם הוא מקושש רק קסמין שנראה לו כאלו נמצאו בין שני ואת הקורות אשר בין עיני לא ראה ולא ידע. והנה הוא כדין חושד בכשרים כבר לקה בגופו ושקל למטרפסיה מתינוק ואשה שענו לו בפניו (בהמליץ שנה זו נו׳ 9 ונו׳ 18) כי טעה בדברים שתשב״ר יודעים אותם; ואולם אני את פשעי לא אכסה ואודה בקהל רב כי נשארו בכל שירי שגיאות בלשון ובדקדוק, מהן שגיאות הדפוס שנעלמו מעיני בעת ההגהת

*) ממעל המכתב רשום בעצם יד המנוח: לא שלחתיו״. העורך.

ומהן שגיאות קולמוסי שנולדו מחסרון העיון בשעת הכתיבה, מהן שעמדתי עליהן אח"כ בעצמי ומהן שהעירוני עליהן אחרים; ולבי נוקפי על זה וביחוד על השגיאות שנשארו בס׳ „משלי יהודה" שרבים משתמשים בו ללמד לתלמידים ורבה המכשלה כי בגרסא דינקותא שבשתא כיון דעל על; וכדי להרים המכשול מדרך עמי הנני מקיים בי מלתא גנאי דאית בך קדים אמריה ואבקש ממך לפנות לי קרן זוית קטנה בספרך האסף לשום שם את תקוני הטעיות ההנה. ידעתי כי רוב קוראיך לא ימצאו דבר חפץ בסדר „על חטא" חדש זה ואין שוה לך להשחית עליו את הנייר ובאתר דליעול ירקא ליעול בשרא; בכל זאת אקוה כי עשה תעשה את הדבר הזה בשביל האמת ובשביל טהרת לשוננו כדי שלא ימצא רבב בוז על בגדה ומלבד השכר הרוחני הזה אולי יהיה לפעולתנו זאת גם איזה שכר ממשי, כי האנשים אשר קנו את ספרי יקנו את ספרך בשביל לוח התקונים אשר בו ולוקחי ספרך יקנו גם את ספרי כדי שלא יהי להם לוח התקונים ככלי אין חפץ בו; יעי"ז נקבל שכר פשיעות אלה ונבנה שנינו איש מאחיו. *)

יל"ג.

אגרת מאתים ושמונים.

[לה׳ ד. פרישמאנן]

ידידי הנעים!

מחזיר אנכי לך בזה את העתקתך **). בתים רבים בה בנויים לתלפיות ומעידים על הבונה כי ארדיכל אמן הוא וכי הרגיש המעתיק בנפשו כל מה שהרגיש המשורר גם הוא בשעתו! ובכל זאת לדעתי אין ההעתקה ראויה לדפוס לכה"פ כמו שהיא עתה..... מבית תכרים עקרים רבים מן השיר כמו שיחת האם והבת בטרם התנפלם אל הים, וביחוד תשובת הבת ותלונתה החרישית על ההשגחה העליונה ותפלתן לפני מותן וכל החזיון המחריד ברגע הגדול והנורא ההוא — כל זה רשומים אצלך בקוים כהים ורפים; ועוד כיוצא בזה. ומחוץ יש בסגנון הלשון מבטאים בלתי ערבים..... על איזה מהם רשמתי בעט עופרת ועוד תמצא בה כהנה וכהנה בדעתך ובטוב טעמך אם תשוב ותקרא את ההעתקה לאחר איזה זמן. ראה מה רפו בהעתקתך השורות האחרונות, שהן החוד החד שבכל השיר! באמרי

---

*) גם התיקונים הבאים האלה נמסרו על ידי לדפוס והנה הנם בגה"פ ס׳ ג׳ בסופו. העורך.

**), ה׳ ד. פרישמאנן העיר פה בזה"ל: „העתקת השיר „במצלות ים" לשפת אשכנז". העורך.

„עין הארץ" כונתי אל השמש שורחה ברגע ההוא ושהיא עין ה' צופיה הליכות עילם; ובאמרך בל' רבים „גאָטטער" (דבר זר לאזן הישראלי) וגם „אויגען" שחת הבונה, ואני מבלי היותי משורר וסופר אשכנזי הייתי מכַוֵן לגמור למשל בלשון זה:

Das Auge, welches sieht das Ende von Millionen, (!?)
Und dem nie eine Mitleidsthräne entronen.

או כדומה לזה שהוא יותר קרוב אל הנוסח העברי.

והנה אחרי כל אלה אין אני אומר קבל דעתי לפי שאינני בקי ומומחה בדין זה, ואולי גם נוגע אנכי בדבר ופסול לדין; על כן איעצך להראות את העתקתך לסופרי אשכנז גדולים וטובים ממני.

בנוגע לדברי משפטך עם משופטי לל"ב אעיר אזנך לפי שעה רק על שיטתי בספרות. אולי ידוע לך כי מלבד ספרי בלה"ק כתבתי בימי חיי מאמרים הרבה גם בל' מדינתנו שהיא לשון רוסיה; במאמרי ההם כשבאתי לדון בשאלת היהודים נזהרתי בלשוני מדבר תוכחות בבני עמנו ומנגוע בהם לרעה אפילו כחוט השערה כדי שלא לפתוח פה לשטן; כי תוכחתי את בני עמי חשבתי לדבר שביני לבינם כמריבת בית ומשפחה אשר אין לאחרים חלק בה. ונהפוך הוא כי במאמרי בל' רוסיה השתדלתי להפוך תמיד בזכותן של ישראל עד כי גם העירותי עלי לפעמים חמת שונאי ישראל, כמו למשל בריבי עם בראַפּמאַנן במה"ע גאָלאָס בשנת 1876, וקודם לזה בריבי עם הגאָלאָס בעצמו בשנת 1872, ועוד בשנה העברה הזכירוני על זה לגנאי הרוס והנאָוו. ווערמיאַ; ושמעתי כי רבים מבעלי הפקידות אשר באתי במגע ומשא אתם בימי חיי היו תמיד מפקפקים ומספקים בי אם באמת משכיל מודה על האמת אני אי פאַנאַטיק כשאר אחי בני ישראל. ואולם כשם שנזהרתי מחטוא בלשוני נגד בני עמי בדברי על אודותם בשפת הארץ כך חשבתי לדבר מפסיד ומסכן לשום קשורה יתרה באפס בדברי עמם יהודית, לחנוף להם ולספר בשבחם וביהושם שהם מתגדרים בו בעצמם יותר מדי ומועילים בזה להותם. זו היא שיטתי אשר החזקתי בה מעודי, אם טובה היא ואם רעה; ולזה לא שם לב לל"ב באָמרו כי רק את הנגעים בבית ישראל אני רואה ואת המדות המצינות והמשבחות שבהם אינני רואה.

יש אתי הערות ותקונים אחדים בשירי הנדפסים, אבל אותם לא אשים לפניך בזה (ואולי אדפיסם בעצמי בהאסיף במכתב להמו"ל) וכן לא אפרוט ואבאר לפניך את דעותי המפרשות אי הרמיזות בשירי בכל הנוגע לחיי עמנו ולדתנו, למען לא אתפוש אותך בלבך ולא אפח את רוחי בך ולמען תדבר אתה בלי משוא פנים ובלי דעה מוקדמת את כל אשר ישים האלהים בפיך, כי אותה אני מבקש.

בדבר שירי בשפת העם עוד חזון למועד. בראשונה חפצי לדעת מי הוא החפץ בם להדפיסם, אם איש אמיד ועשיר העושה מעשהו מאהבה ולא על

מנת לקבל פרס או איש החפץ לעשות בם פרקמטיא, כי כאיש גבורתו ועל פי זה אקבע את מחירם; אבל תנאי הראשון שלא יקָרא שמי עליהם מפרש.

והנני ידידך מכבדך ומוקירך ומכיר ערכך הטוב כי ברכה בך

יל״ג.

P. S. אקוה להיות בקיץ הזה בוואַרשוי ולשהות שם יום או יומים; וינעם לי אם אמצאך אז שם לרעתך פנים בפנים.

ח׳ אייר תרמ״ה, ספ״ב.

אגרת מאתים ושמנים ואחת.

ט״ז אייר תרמ״ה, ספ״ב.

[לה׳ מיכל גארדאן]

ידידי היקר!

אהבתך אלי מקלקלת השורה ותשתדל להצדיקני על כרחי אפילו במקום שאני משים עצמו רשע. והיה גם בבוא אלי בליל שה״ג תרל״ט השוטרים המזוינים לתפשני ולשימני בבור אותי ואת בני ביתי על לא חמס בכפי ונפשי זכה גם אז לא התנגדתי להם ולא מריתי את פיהם, אף כי לא אריב בך ולא אצא בחרב שלופה לקראתך אתה מליצי רעי החפץ צדקי! אבל האמת מקירות לבי תזעק ובגללה ולכבודה הנני שב עוד הפעם על הדברים הנאמרים בינינו למען יתבררו ויצרפו כדהוי. — דבריך על אדות הפעול עמוס אינם מתקבלים על דעתי ובאורך על הפ׳ נשיאותיכם עמוסות דחוק ומעקם את הכתוב. היותר קרוב אל השכל הוא הבאור הרגיל עד כה ומקבל אצל כל המפרשים, שהמלה „נשיאות״ היא תואר לעצבים שעובדיהם נושאים אותם בידם, כמו שמליצ בם ירמיה (י׳ ה׳) „נשוא ינשאו כי לא יצעדו״, וישעיה בעצמו (מ״ה כ׳) „הנושאים את עץ פסלם״, בנגוד אל עובדי ה׳ שהם אינם נושאים כי אם „נשואים מני רחם״. וסימן הנקבה בנשואות הוא להגדיל ההתול, ע״ד הנה עמך נשים בקרבך. ופחד לב מצרים והיה כנשים, וע״ד דרשתם על אם כבה את עושה לי. וא״כ תמונת הפעול במלת עמוסות מוסבה אל העצבים הנשואים ולא אל החיה והבהמה הנושאות אותם; וראיותיך אינן דומות לנדון. הפעל עמס מורה פעולה מצטרפת לשלשה גופים, לגוף העומס ולדבר העמוס ולהגוף שעליו עומסים; והנה הפעול הוא רק הגוף השני והפועל בעצם הוא הגוף הראשון, ולפעמים גם השלישי אם הוא בעצמו

גורם הפעולה, כלו' שהוא מניח את המשא על כתפו, וא"כ אין לאמר לא חמור עמוס ולא חמור עומס אלא חמור נושא משא. אבל מאחר שדברי זה יטעם לחך בעל טעם כמוך אשע ממנו ואניחנו בצ"ע. — וכן לא נתקררה דעתי בצִדקך עמוסך בדבר הצפור דרור שקרה לה אצלי ההפך ממה שקרה לדינה בת יעקב, שהרי אפילו האומרים שדרור בהוראת חופש הוא מין זכר אומרים שבהוראת עוף כנף הוא נקבה; ואין דרור המשוררים מפקיע אותי מידי שעבוד זה. — אבל רואה אנכי אחי בכיסך אבן ואבן ולא במאזנים אחדים תשקול את כל דבריך. בעודך מתאמץ לשום שלום ביני ובין עמוס ודרור שנשתמשתי בהם שלא כדין ולהמליץ לפני בעד המשקל שַׁעַל שלא נשתמישתי בו לפי שאיננו במקרא, אתה תמה על שכתבתי הַנְעֵם בהפעיל, שמלבד היותו רגיל מאד בפי המשוררים הקדמונים יש לו יסוד גם בלשון המקרא במלת מנעמים (תהל' קמ"א ב') שהוא ש"ע נגזר מפעל בבנין הפעיל אע"פ שלא נזדמנה להפעל בעצמו לבוא בבנין זה בכה"ק. ודומה לו הפעל „טעם" שגם ממנו נמצא במקרא ההפעיל רק בשם „מטעמים" ובפעל גם בדברי בעלי אסופות; ובדניאל הפיעל. ויגידו עליהם רעיהם הפעלים שמן ומתק שגם מהם נגזרו בהפעיל השמות משמנים וממתקים, וע"פ מקרה שרד ההפעיל גם בפעל: השמן לב העם הזה (ישעיה ו') וישמינו (נחמיה ט') נמתיק סוד (תהלים נ"ה) תמתיק בפיו (איוב כ'). — מה שבראתי לי בשביל החרוז המבטא „קרב או הקריב לגשת" הלא אתה בעצמך מצאת לזה אסמכתא במקרא במלות „הקריב לבוא", „והקרבתיו ונגש", „יגשו יעלו"; וההפרש בין „קרב לגשת" ובין „נגש" לבד כמו בין „קרוא לבוא" ובין „בא". ואינני רואה בזה שום זרות בלשון מלבד מה שכמדומה לי כבר נשתמשו במבטא זה אחרים שלא אזכרם עוד. — דָּכִי פחר (ה"א, 22) איננו לא טעית הדפים ולא פלטת קולמוסי, כי בכונה כתבתיו וגם בדין ובמשפט. המלה הזאת נמצאה רק פעם א' (תהל' צ"ג) ביחיד והוא מנל"ה ע"מ פעי (כמו חֳלִי הֳלִי עֳנִי עָנִי) והוא שם הקבוץ ולא יבא ברבוי לפי שהוראתו לא כל גל וגל בפני עצמו כי אם המון הגלים המתנשאים בים (בראַנדונג). ודע כי על אדות המלה הזאת (וכן על המלה יָסַךְ (שם 16) ההִפעל מן נסך שלא נמצא במקרא) היו דברים ביני ובין ידידנו המנוח אד"ם הכהן ז"ל בעת הרפיסי את שירי יהודה פעם ראשונה, ואז הגשתי עצמותי לפניו וסמך ידו עליו ונרצה לו. — גם „ההולך בשתים" איננו פלטת הקולמוס כי אם דבר שנעשה במתכוין בשביל המשקל ובאסמכתא על הכתוב „וילך ברגליו"; ואולי צדקת שהנפש היפה לא תוכל להסכים לזה. — על מה שכתבתי (ה"ב, 136) „כי מעברה אין אותו לצלוח" אמרת כי צלח היא פעל עומד ואין לו פעול. ואני הכי אמרתי „צלוח"? ואתה שכחת „וצלחו הירדן" (ש"ב י"ט י"ח), הרי הירדן הוא דפעול, וכן גם הפעל „עבר" הוא עומד ובב"ז עברו אבותינו את הים ואת הירדן. — הערתך על „לא תעבור עליהו מְקַנְּא אותה", שהמ' הוא לשלילה ואם יבא אחרי מלת השלילה „לא"

יהיה מיעוט אחר מעוט שאינו אלא לרבות — היא הערה חדה ומחדדת; אבל כמדומה לי שאין סגנון לה"ק מדקדק כ"כ בפרט זה, שהרי למשל גם המלה חדל הוראתה שלילה ונקשרת עם ל' ובכ"ז מצאנו גם ויחדלו לבנות העיר וגם ויחדל מבנות את הרמה. — על „פרט בנבל" נתחבטתי הרבה בכתבי אותו ועתה יחבטוני עליו גם אחרים. גם אני הרגשתי שבמבטא זה יש קצת פסלות וצריך לשאלת חכם, ואולם בהיותי אחד מבית הלל הכרעתי להכשיר; וזה טעמי ונמוקי: במקום האחד שנמצא המאמר הזה במקרא כונתו הגלויה להורות על הנגינה בכלי באופן שמנגנים ההדיוטים ולא האומנים בחכמת הנגון („קלימפערן"); ואולם עוד צריך לברר באיזה מלה מן המבטא הזה צפונה ההוראה המיוחדת הזאת, אם במלה „פרט" בעצמה המורה על השמעת קולות בודדים ובלתי מחֻברים, או בקשורה עם „על פי" המורה הנגינה השטחית והרחוף על פני החכמה הזאת ולא הירידה אל עמקה. דעתי היתה נוטה שרק בביא הפעל „פרט" בחבור עם „על פי" רק אז דוקא יורה על נגינה של הדיוט, אבל בהתחברה עם הב' תהיה לה הוראה כמו מנגן בכנור, שהיא מלאכת אימן; ולכן השארתי את הפעל והחלפתי רק את מלת היחס. ועתה טרם אדע אם צדקתי אי שגיתי בשפטי כשופטני. — צדקת בלי כל ספק בהעירך על אָמרי „מה יֵם זה לקְרָאתִי", והיא שגיאה גסה; ועל נקלה היה לי לתקן ולכתוב „נגדי" כמו „כל הגוים כאין נגדו" (בישעיה). — אלה הדברים אשר מצאתי להגיד לך בתשובה על הערותיך.....יקרה לו מה שקרה ליואב שהקריאיהו זכר במ' זכר?.....נכונים וכנים דבריך על אדות לל"ב ובקורתו שאיננו מומחה לשפוט שירים ומליצות. התם הזה מדמה באמת שבכתבי את שירי „בית מועד לכל חי" הייתי מטפס ועולה על גבי הבית־עלמין בואַרעציע ומאהיל על הקברים ופנקסי בידי וקסת הסופר במתני וכותב וסופר ומונה את עצי הזית והגפנים הנטועים על הקברים, וע"כ הוא שואל כתם: מה זאת? וכן הוא מדמה שבאמרי בשירי „אתם עדי": „לא נשאתי קינה עת אשה גרשתי". — „בנים לי נולדו — שירי לא נשמעו"; — „חלו ומתו — אנחותי לא באו"... — „נשאתי מחסר, עד פת לחם באתי..." שכל זה באמת קרה לי בימי חיי; ולא ישיב אל לבו ולא דעת ולא תבונה שהמשורר יושב כאן ורואה חלום באספמיא, וכל זה לא היה ולא נברא אלא משל היה, כמו שהמתקת אתה להליץ עליו את המשל עם ההוא חד מרבנן. אבל לשוא תחשוב שלל"ב בא לקנתרני ולקפחני בבקורתו בשביל שלדעתו אנכי ממתנגדי „ישוב א"י", כמו שהוא מתפאר עלי; כל זה אינו אלא אמתלא והאמת שצעדערבוים בעל המליץ אשר נקעה נפשי ממנו זה כשנתים ימים וזריתי לו פרשו על פניו (הוא השכר שלשת אלפים רו"כ אשר נתן לי בשנה חלף עבודתי במליצו) ואמרתי לו: טול וצא כי לא אטנף ידי בכספך הנמאס. — צ"ב זה . . . עלי את לל"ב לקללני ולחרפני; ועוד בטרם נדפסה בקורתו הודיעו לי מאודיסא לאמר: פלשתים עליך, שמשון! והנה אנכי שמתי לי לחק

ולא אעבור לבלי ענות על דברי מבקרי בדפוס וע"כ לא עניתי גם לו על חלומותיו ועל דבריו וכפי הנראה לא קראת עדיין (במליץ נומר 18) מה שהעיר על בקרת לל"ב הגמנאַזיסט רפאל כ"ץ (הוא בן אחותי לאה, אשר שמתי את הדברים בפיו) ומה שענה אותו לל"ב בהמליץ נומר 27. בהראות לו המעיר כי שבח מקרא מלא בתנ"ך, הוא עונה כמתנצל שאין קונקורדנציא בידו לחפש אחרי פסוקי התנ"ך; באמור לו כי שגה בדקדוק ותפש את המשורר שלא כדין לפי שהפעל ירא הוא מן הצרויים, הוא עונה שדמה בלבו שהמשורר משתמש בחפשיותו ומנקד שלא כדין. ובכלי זין כאלה אחד מגבורי ישראל יוצא ללחום כנגד איש אשר כתב את הגיוני לבו במשך ש ל ש י ם שנה והוא המבקר נטה עליהם קו בחדא מחתא. ולזה נקרא בקרת! וכדי לתפור עלה תאנה על הסרון ידיעתו בדקדוק ובלשון הוא מתעטף בטלית מצוצת ואומר שכל אלה הם פטפוטי מלים שאין ראוי לעסוק בהם, ועיקר השגתו עלי על שנגעתי בשני עקרים גדולים, והם: שלא קוננתי על צרות ישראל הבאות עליהם מחוץ, ושלא שוררתי ועוררתי את לב קוראַי על הרעיון הגדול מהתחדשות האומה וצמיחת קרנה ע"י ישוב א"י; ובכן הוא גוזר עלי בגזירת עירין שאין בלבי האהבה לעמי (מעין מה שאמר ה. על האד"ם ז"ל אחרי מותו) וכל אלה הם דברים של תהו הבאים מקצת מחסרון הבנה ומקצת מרע לב. מה שלא כתבתי שירים וקינות על השעות הרעות שהתרגשו לבוא עלינו הוא לפי שלא ראיתי תועלת בכתיבה תמה כזאת. החסר קינות ישראל? ומה יתנו ומה יוסיפו לנו שירים והספדים כאלה בלה"ק? האם יפעלו על לבות אויבינו מחוץ אשר לא ידעו קרוא בלה"ק? האם כמעשה הפתי בעל המליץ אעשה המדבר משפטים בעלהו הנדף בלשונו, שהוא מדמה שהיא לשון עברית, עם סובאָרין ועם אַקסאַקאָוו ועם פיכנא ועושה עמם מלחמה עד רדתם כדן־קישוט בשעתו עם הרחים של רוח? בדברי תוכחות עם אוכלי עמי מבית ומהרסיהם ומחריביהם מקרבם אמרתי בלבי באזני עמי ואחי אני דובר, אם ישמעו תצא מזה איזה תועלת ואחרית טובה, ואם יחדלו לא עלי אחריותם ואני את הוכחתי מלאתי. אבל מה יתן ומה יוסיף בדברי משפטים ובצעקי מרה על אוכלי ישראל בכל פה מחוץ והם לא יבינו שפתי ולא יקראו את אשר אני דובר אליהם. ושיטתי זאת שהיתה לי לקו ולמשקלת בכל ימי כתבי סימתי בשתי שורות קטנות בשירי לפּרוג (האסיף, שנה שעברה) באָמרי:

„מַה נַּטִּיף לָעִבְרִים? הֵם עֲנָיִם יֵדָעוּ!
נַטִּיף לָעַמִּים — יֶהֱרָדוּ, יִשְׁמָעוּ!!"

והמבקר לא שם לבו לזאת ומשיב תשובה שהיא מופרכת מעקרה. וכן שוא ושקר העלילה השנית שהוא מעליל עלי שמתנגד אנכי ל־עיון תחית האומה ואינני מצפה לגאולה. ככל המון שלומי אמוני ישראל חפץ גם אני בתשיעת אחי וברפואתם, אבל חפצי שתהיה הגאולה

הזאת גאולה שלמה, שבצאת ישראל לרשות עצמם יוכלו לחיות חיי עם ככל העמים הנאורים ולא יהיו כאשר ינום איש מפני הארי ופגעו הדב, ולא יצאו מגלות אחת (שהוא גלות האֻמות) ויבואו לגלות אחרת גדולה וקשה ממנה היא גלות הסכלות והבערות. האנשים בלתי תמימי הדעת שלא התקרבו אל ההשכלה אלא בשעת הנאתם ובראותם שלא עמדה להם בשעת דחקם כחשו בהשכלה ויאמרו לא היא, וישובו אל שקם ואפרם ואל המבואות האפלות ואל המנהגים הטפלים שהורגלו בם ואמרו טוב לנו אז מעתה, והם לא ידעו ולא התבוננו כי ההשכלה ותוצאותיה הטובות אשר פרצו עברו בכל קצות הארץ ואשר גם אנחנו שקדנו ועמלנו עליה לא מעט — היא חלק אלוה ממעל לכל האדם באשר הוא שם ויהיה מי שיהיה, ובלתה אי אפשר לשום אומה להתקיים בזמננו זה אפילו שעה אחת, גם חינא גם יאפאניא גם האיים הרחוקים ויושבי מדברות מתאורים בכל עז ללקוט למו אחת לאחת את כל תוצאות הקולטור האירופית לאכול מפריה ולשבוע מטובה, ואחינו אלה אומרים: עִזבו את אירופה ואת השכלתה כי מות בה ונלכה ונשובה אל מעמדנו הראשון ונשיבה את הילדים אל המלמדים ואל החדרים, ואת הגדולים אל המגידים ואל הרבנים החשכים, והיה הבית־יוסף לנו לספר משפט המלוכה וכל המנהגים הטפלים והדקדוקים השרוקים שגבבו עלינו באלפים שנות עמל ורעות רוח נרים על נס והיו לנו למקדש. היעמוד גוי כזה יום אחד? אבותינו יצאו ממצרים וינצלו את כספם וזהבם, אבל את חשכת מצרים לא לקחו אתם ואת עשר מבותיהם לא נצלו מהם (זולת מכת שחין לדעת טאציטוס הרומי) ואם אנחנו עולים מאירופא ולא נקח אתנו את יבול השכלתה — למה אנחנו עולים? הלא טוב לנו אבד בעבדותנו מלחיות חיי חופש מדומה כפראים במדבר! וזה הוא הדבר אשר לא נשאתני רוחי עד כה לשיר בשירים על המעלות הנעשות לעינינו, כי לבי אומר לי שעליות אלה ירידות הנה וסופם רק להגדיל מספר העם ההולכים בחשך בחצות ירושלים ומתפרנסים מן הצדקה מנדבות אחיהם שבגולה. ומה אני עושה? האם מרים אני את קולי כנגד הישוב? מחריש אנכי ומשתאה לדעת אחרית החזון; והאיש המחריש באהבתו האם שונא ומתנגד יקרא? יש אשר אהבה מסתרת טובה מאהבה גלויה; חכמי לב יבינוה וישתמשו בה לצרכם וחסרי לב יעלימו עין ממנה ויהדפוה בשתי ידיהם. — הארכתי מעט בדבר הזה יען כי נָגע לבבי הוא ומדי נגעי בו תשתפך עלי נפשי ואשוב אל לל"ב ואל בקורתו ואומר לך כי בספר האסיף העתיד לבוא — עתיד לבוא מאמר בקרת על בקורתו של לל"ב; נשב ונדום ונראה מה ידבר בי שמה. ואז לא יבצר ממך עוד לכתוב, אם תחפוץ, בקרת לבקרת הבקרת. שמה תמצא גם דברים אחדים ממני, חדשים מקרוב באו.

ספר „כל שירי" מן הפשוטים עם תמונתי בראשו אין אתי, ונכון אני לשלוח להרש"פ מן המהודרים אשר מחיר כל אחד ואחד בקאטאלאג עשרה

רו"כ, והוא ישלם כאשר יחפוץ, אם יפתח ידו ואם יקפוץ. ולך יהיה שכר בראותך את ספרי זה גם ביפיו אשר סביב שתו עליו מוציאיו לאור, ועוד שבמהדורה המהודרה יש במקומות שונים תקונים והוספות שאינם בפשוטה. והנה אתה רואה כי תם הגליון ולא בי איפוא האשם אם אשים הפעם קנצי למלין; ולא אוסיף לך לפי שעה רק כי שלום לי ב"ה ולכל אשר לי, וכלנו יושבים לבטח, ובני (כלומר חתני לוקחי בנותי) כשתילי זיתים סביב לי וה' צוה את הברכה במעשה ידיהם; רק דאגה אחת נשקפת לנו: אם תפרוץ מלחמה אז חתני הצעיר שהוא רופא מחויב לצאת לצבא; אבל נקוה כי ה' יברך אותנו בשלום.

והנני ידידך תמים כל הימים יל"ג.

אגרת מאתים ושמנים ושתים.*)

„צר לי מאד, כי לא מצאתיך, רבות היה לי לדבר עמך, אבל כפי הנראה לא מסתייע מלתא.

אתה לא מצאתני וגם אני בקשתיך ולא מצאתיך.

לך לשלום; ומתי תבוא עוד הפעם אלינו?

יל"ג].

Царъ ли меодъ, ки ло мецосихо, раббатъ гоіо ли ледаберъ имхо, аволъ кефи ганирэ, ло мистаіа милса.

Ато ло мцосани вегамъ ани бикаштихо вело мецосихо.

Лехъ лешоломъ; у-мосай тово одъ гапаамъ элену?

Ілагъ.

אגרת מאתים ושמנים ושלש.

מוש"ק פ' נשא תרמ"ה [ו' סיון] ספ"ב.

רחימא יקירא, מהרא"י שפירא!

אחרתי עד כה מענות לך על מכתבך מן ז"ך אייר לפי שחכיתי עד בוא ה' ז"ק אשר אז אמרתי יאספו האנשים אשר הדפיסו את כל שירי וגללו את האבן מעל הספרים להוציאם מרשותם לרשותי, כמדבר בינינו, ואז אוכל

*) מאת יל"ג לתלמידו אבר"ם לוריא אשר כתב על כרטיסו בכתב רוסיה ולשון עברית משום עין הרע בבואו אליו אל בית מלונו בפ"ב ולא מצאהו ביום 22 אפריל 1885 (י"ט אייר תרמ"ה). העורך.

לעשות בם כעושה בתוך שלו; אבל ה׳ ו״ק לא שב בלתי אם למעמד הר סיני ואספת המוהלי״ם לא תהיה קודם יום א׳ טו״ב סיון, על כן אמרתי אשיבך דברים קצרים בינתים, שלא לענותך בכליון עינים.

בתנאיך בקנין כפרי הנדפסים אין רוחי נוחה לפי שעה; כי אם אמכור כל ספר (שמחירם לאחדים ג׳ וחצי) במחיר א׳ וחצי ומזה עוד יגרע שכר המשלוח והמודעות והו״ק — כמה ישאר להמחבר? האם לא יצא שכר השתוק בהפסד הנרות? אמת כי בבוא הספרים לרשותי יש עם לבבי להוסיף למוכרי הספרים מעט על הנכיון שהיו המוהלי״ם נותנים עד כה, — אבל רק מעט ולא יותר. ואתה בלי ספק יודע כי צו״מ מקבל 30 %, והוא הנכיון היותר גדול שהם נותנים עד היום, ואתה אומר לפסוע פעם אחת פסיעה גסה משלשים עד חמשים, ותשכח כי פסיעה גסה נוטלת אחת מת״ק מאור עיניו של אדם. חלילה לי מה׳ מגרום לך נזק כזה בבריאותך! על כן רואה אנכי שבדבר הזה אין זווגי עמך עולה יפה; והנה ספרי אינם בעיני כבת שבגרה שאהיה מוכרח לשחרר עבדי ולתתה לו. בבוא הספרים אלי יבאו שלום ינוחו על משכבותם, עד דרוש אחי אותם; ואם לא ימכרו בשנה העוברת, ימכרו בשנה האחרת; ואם לא אמכרם אני ימכרום היורשים, כי סוף סוף מזון ומאכל ממני אינם דורשים, ואדרבא הם יספיקו מזון ומאכל לעכברים — האין די בזה לאיש מישראל המחבר ספרים?!

גם הצעותיך ע״ד ספורי לא ערבו לי, אבל בדבר הזה אקחך ואערכה לעיניך את תנאי אני. בראשונה אמר לך כי לצמיתות, כלו׳ לקנין עולמי לא אמכור את הדפסת ספרי כל עודי בחיים; ורב לך אם תקבל את זכות ההדפסה למספר שנים קציבות. האם בספורי הראשון אשר הדפסת, השגתי את גבולך? גם המחיר אשר תקצוב איננו מספיק לדעתי. הנה בעד „שני ימים ולילה א׳״, שהוא מחזיק ג׳ באגען, שלמת לי חמשים רו״ב, ועתה בעד הספורים שכמותם תעלה אולי עד כדי שלשים באגען תאמר לשלם ש׳ רו״ב, שהם עשרה רו״כ לבאגען. כלפי לאי? על כן לדעתי אין טוב לפנינו בלתי אם לקצוב מחיר הספרים בעד כל באָגען ובאָגען — והפצי לקבל עשרים רו״ב לבאָגען; והפאָרמאט יהיה בתבנית הספור „שני ימים״ שהדפסת ובאותיותיו, והדפים אלפים עקז. ומאה עקז. לי, ואנכי אתחיב לבלי תת הרשיון לאחרים להדפיסם במשך שלש שנים מיום צאתם לאור על ידך. והנה מעל״ד אנכי שולח לך רשימת הספורים הנדפסים ומספר העמודים בהוצאה הראשונה בצדם [ועלה אחד מן ההוצאה הראשונה רצוף בזה כדי שתוכל לחשוב בקירוב את כמות הספר אחרי החליפך את הפאָרמאט והאותיות]; והבלתי נדפסים עדיין יש מהם הקרובים לגמר בשולם ויש מהם שמונחים לפני כגלמים ועלי עוד לעשותם כלי ולפחת בהם רוח ויחיו, וזה אוכל לעשות במשך ימי הקיץ אם תגרום שתשרה עלי שכינה ושיבוא בי הרפיץ לעשות במלאכה.

זולת זה חפץ אנכי מאד להוציא קבצת מאמרי, (מובן מאליו מן

המובחרים שבהם) שבאו בדפוס בכ"ע שונים לפני ימים ושנים; וביחוד עגמה נפשי למאמרי „בינה לתועי רוח" אשר נדפס לפני חמש עשרה שנה בהמליץ ובהשחר וגם אז לא נתפשט כראוי בין העם ובו דברים טובים הרבה ראוים גם לשעתנו זאת. הדפסת מאמרי זה תתן לי ידים לדבר בהקדמה רחבה על שאלות עמנו העומדות על הפרק עתה ונוגעות אל עצמנו ואל בשרנו. ואתה צא והמלך בכליותיך בענין הזה ודבר מה יענוך והגדת לי.

במדותיו של... אנכי בקי כמו בא"ב; ועל דבר תתי מתגובות עט' למכתב עתו תדון אחרי בוא בו מאמרי הראשון. ולבי בטוח כי עוד בטרם בוא דברי ימשוך גם... את ידו ממנו, כי מי יעצור כח לדור עם הנחש בכפיפה ימים רבים?

והיה זה שלום מאת מכבדך ומוקירך החפץ לבוא עמך בעסק מבלי התעשק כי אם לטובת שנינו ולהנאתנו

יל"ג.

רשימת הספורים:

1) שנדפסו: א) פחד בלילות, ב) בעבור נעלים (שני אלה אינם לפני ולא אדע מספר עמודיהם; אבל אשער ששניהם יחד לא יעלו יותר מי"ב עמודים); ג) רחמי אם — 8 עמודים (והוא נעתק ללשון פולאנית; רוסית ואשכנזית; ד) ולא ביד חזקה — 12; ה) מוכרת החמאה — 6; ו) המעורב בדעת — 23; ז) מלך טפש — 7; ח) תודה לאחר זמן (?) בערך 8—7. ט) העצמות היבשות—24; י) כף רגל עגל—11; יא) שניהם כאחד טובים 7; יב) קוה לה' ויושע לך (ספור קטן זה מחזיק בערך 5—6 עמודים והוא העתקה מל' צרפת ונדפס לפני עשרים שנה בהכרמל; ועליך לאספו או להשמיטו).

2) שלא נדפסו עדיין: א) סנדלפון; ב) גם קבורה לא היתה לו; ג) לא יגרע; ד) קנוניא (או זקן ממרא); ה) קפיצת הדרך; ו) דור הולך ודור בא; ז) שנוי מאות שנוי דעות. — כמות הספורים האלה לא אוכל לערוך בצמצום; אבל בכלל אומר שיהיו קצרים ולא יעלו יותר מבאָגען כאו"א בדפים. ועתה צא וחשוב כמה באָגען יצאו לך מכל הספורים האלה בתבנית הספור שני ימים ולילה א', ואז תוכל לחשוב כמה יעלה מחירם ואם הדבר רצוי ומקבל לפניך.

הנ"ל.

אגרת מאתים ושמונים וארבע.

ידידי מהראי"ש!

רק בסוף השבוע הזה נגמר הדבר ביני ובין מוציאי לאור ומצאתי און לי לעסוק במכירת ספרי כאדם העושה בתוך שלו. והנני נאות לתת לך את הראבאט אשר אתה מבקש, אבל בתנאים נוספים אלה וכו׳.

הצעתך בדבר הסטערעאָטיפיע לא לרצון היא לי. אין אני נושא את נפשי לימים רבים ולעתים רחוקות כאלה. ומה אעשה בסטערעאָטיפין המונחים בווארשוי ואני יושב בפ"ב ובית הדפוס אין לי וגם להדפיס ספרים על הוצאותי אין בנפשי. ועוד למה לי סטעראטיפין מספורי הישנים ואני אם יחייני ה׳ ויקימני עד העת ההיא אוכל לכתוב ספורים חדשים. על כן הנני נצב על מעמדי הראשון לקבל משכרתי אשר אמרתי ממספר העלים הנדפסים. וצחוק עשית לי בהגבילך את מספר הספורים לעשרים ומספר העלים לשלשים, כעין תחום שבת או תחום מושב היהודים האומרים לנו: עד פה תבוא ולא תוסיף! ומה אעשה אם תעמוד בת שירתי מלדת ולא תלד רק תשעה עשר ספורים—התתן לי תחתיה איזה שפחה בחיקי להבנות ממנה? או אם יעבור הספור העשרים מעבר לעלה השלשים והלאה — האם תגמור הספור באמצע פסוק? תמיהני על חבר שכמותך שתדבר דברים כאלה אשר אין להם שחר. בדבר מספר השנים אשר אחכה אחרי צאת הספורים על ידיך לא אדקדק עמך, יען כי יודע אנכי כי לא אוסיף להדפים שנית את אשר כבר עשוהו. עוד דבר אחד עומד כנגד הסטערעאטאפיע, והוא כי אז עלינו לכלול גם את שני הספורים עולם כמנהגו הראשונים, כי למה יגרע חלקם והם אולו ורגלם נעקרו מן השוק. בין כך וכך מכין אנכי חלק אחד מספורי העתידים לבוא, מתקנם ומגיהם ונכון אני למסרם אל הצינזור בזה, למען יהיו נכונים בידי בבואי אליכם, ואז נראה איך יפול דבר.

עוד דבר אחד אביא עמדי, אבל לפי שעה גם שם הדבר גם שם מחברו כמוס הוא עמדי; ואולם יודע אנכי כי אתה תשמח לקראתו ותבלעהו כבכורה בטרם קיץ. את הדבר ההוא אם יישר בעיניך להדפיסו, אתן לך במתנת חנם. ועוד חזון למועד לדבר על אדות זה. ואולי אשים לפניך את פרטי הדבר במכתבי הבא. ואתה אם תבוא עמי במשא ומתן או אם תחדל מהרה נא לענני למען אדע את אשר לפני, כי כל דבר צריך הכנה למען יבוא בזמנו ובמקומו ומה גם מצר איש העומד נכון לצאת לדרך כמוני אני ידידך ומוקירך

יל"ג.

ספ"ב. יועש"ק כ"ב סיון תרמ"ה.

אגרת מאתים ושמונים וחמש.

מוש"ק פ' שלח [כ"ד סיון] תרמ"ה [כ"ז מאי 1885] ספ"ב.

[לה' ד. פרישמאנן]

ידידי הנעים!

לא ארע לכון בצמצום היום אשר בו אבא אליכם. יודע אנכי כי קודם חצי יוני (למנין שאנו מונין כאן) לא אצא מזה ובלבי להתעכב ימים אחדים גם בווילנא וגם זה לא ארע אם בלכתי או בשובי; ובכלל — דבר זה תלוי בתנאים שונים שאי אפשר לי לחשבם מראש; ועל כן אל נא תחשב דרכך עם דרכי פן תטעה בחשבונך ונמסור הדבר לידי המכין מצעדי גבר. אם מזמן הוא לפונדק אחד שני בני אדם שהרגו למה לא יזמן גם אותנו לפונדק אחד בזמן מן הזמנים וידינו שופכות רק דיו ודם לא שפכו? ! בין כך וכך בצאתי מזה אודיע לידידנו לסאקאלאוו, ואם יזדמן גם לך להיות בעת ההיא בווארשוי מה טוב, כי גם יש אתי דבר אחד להראות לך מן הדברים שאין מגלין אלא לצנועין *).

*) [הערת ה' ד. פרישמאנן:] " עתה, אחרי שבטלה הסבה אשר בעבורה אמר המנוח לגלות את „דברו" רק לצנועין, הנני נותן בזה לפני הקוראים את הדבר הנחמד ההוא, שהוא אחד מן השירים היותר טובים אשר כתב המשורר במקצוע זה.

גֹּרֶן הָאָטָד.

עוֹד בִּימֵי יוֹתָם וַאֲבִימֶלֶךְ
בְּנֵי יְרֻבַּעַל
קָפַץ הָאָטָד וַיַּעַל
וַיְהִי בַיַּעַר מֶלֶךְ.
חֶמְדַּת הַכָּבוֹד כָּאֵשׁ בּוֹ בָּעֲרָה!
מַדּוּעַ לֹא אֶמְלֹךְ — נַפְשׁוֹ אָמְרָה —
יַעַן עֵץ־יַעַר אָנִי, אִילָן סְרָק?
אוּלָם הֲכִי רַק
עֲצֵי מַאֲכָל לַמְּלוּכָה יִצְלָחוּ?
הֵן גַּם הָאֶרֶז עֵץ בּוֹקֵק הִנֵּנוּ,
בִּמְקוֹם עָלִים עָלָיו מַחֲטִים יִצְמָחוּ,

וּבְכָל זֹאת יִתְנַשֵּׂא בַּעַל הַמַּחַט
לְרֹאשׁ וּלְקָצִין עַל כָּל הָעֵצִים יַחַד;
וּבַמֶּה נֹפֵל אָנֹכִי מִמֶּנּוּ?
כִּי אֶמְלֹךְ הֲלֹא אָז לְמַעַן הִוָּרֵא
כָּמֹהוּ „אֶרֶז" גַּם אֲנִי אֶקָּרֵא
(כִּי „אֶרֶז" יִקָּרֵא בַּיַּעַר כָּל מֶלֶךְ
כְּבִצֹּעַן פַּרְעֹה וּבִגְרָר אֲבִימֶלֶךְ)
וּבְיָדִי אָז יִהְיֶה שַׁרְבִיט הַזָּהָב —
הוּא מַטֵּה הָאֱלֹהִים מֵאֵין כָּמֹהוּ
אֵין דָּבָר בָּאָרֶץ לֹא יוּכַל עֲשֹׂהוּ;
הוּא מֹחֶה כָּל עָוֹן וָפֶשַׁע כָּעָב,

תשובת הגמנאַזיסט לל"ב לוטה בזה ובלי ספק קראת גם את תשובת לל"ב אליו והתנצלותו כי לא היה הקונקורדנץ בידו ועל כן לא זכר הפסוק בעמוס. והנה מכל צד ופנה שומע אנכי כי יחלצו הסופרים על לל"ב. סאָקאָלאָוו הודיעני כי לעווינזאָן וקאַפּלאַן כותבים כנגדו; ד"ר שפירא מדינאַבורג כתב ג"כ מאמר גדול בסתירת דבריו ושלחו לצעדערבוים ולא הדפיסו וישיבנו לו, והמאמר ההוא היה לנגד עיני, ובאמת אינו ראוי לדפוס אע"פ שצ"ב לא

הוּא יִמְחֶה גַּם פִּשְׁעֵי מִלֵּב הָעֵצִים
כִּי אָטָד אֲנִי מִמִּשְׁפַּחַת הַקּוֹצִים,
וּלְנֹגַהּ בְּרַק שַׁרְבִיטִי
יָבֹאוּ בַבְּרִית אִתִּי
גַּם כָּל עֵץ עֹשֶׂה פְּרִי,
וְנִגְּשׁוּ וְקָרְבוּ עָדַי
וְנִכְנְעוּ תַּחַת יָדַי
וְלֹא יֵלְכוּ עִמִּי קֶרִי.
אָז אֶהֱפֹּךְ חֵךְ חָדִישׁ אֶל כָּל בַּהֲמוֹת שָׂדַי
אֶצֹּק עֲלֵיהֶם רוּחִי, טַעֲמֵי אָשִׁים כָּמוֹ,
וּלְבָבָם עוֹד לֹא יִפֶן
לִדְבַשׁ הַתְּאֵנָה וּלְיֵין הַגֶּפֶן
כִּי גַם פִּרְיִי וְצִנִּינַי יִמְתְּקוּ לָמוֹ.
אוֹ כִּי אֶקְרָא לְעֶזְרָתָה
רוּחָא דְוַרְדָּתָא *)
וְהוּא אֶת רוּחוֹ יָעַר
עַל כָּל סְבְכֵי הַיָּעַר;
אָז יָחֵל לִפְרוֹחַ
גַּם קִמּוֹשׂ גַּם חוֹחַ,
שָׁמִיר וָשַׁיִת
יַעֲשׂוּ מַעֲשֵׂה זַיִת,
קוֹצִים וּבַרְקָנִים
יִתְּנוּ יְבוּל הַגְּפָנִים
וּפְרָחִים וּמְגָדִים יִהְיוּ עוֹלִים
בְּכָל הַנַּעֲצוּצִים וּבְכָל הַנַּהֲלֹלִים.

אָז יֵדְעוּ כָל הָעֵצִים בְּנֵי גִילִי
כִּי לֹא נִבְרָא הַיַּעַר אֶלָּא בִשְׁבִילִי —
וּבְכֵן — בֹּאוּ הָעֵצִים חֲסוּ בְצִלִּי!

וַיָּשֶׂם הָאָטָד בְּרֹאשׁוֹ הַנֵּזֶר;
וְלִהְיוֹת לוֹ לְעֵזֶר
בַּהֲלִיכוֹת הַמַּמְלָכָה
אָסַף אֵלָיו מִן הַיַּעַר
כָּל אִילָן סְרַק–תִּרְזָה אַלּוֹן וָאֹרֶן
וַיּוֹשִׁיבֵם מִסְּבִיבוֹ כַּחֲצִי גֹרֶן
כְּשֶׁבֶת הַזְּקֵנִים בַּשַּׁעַר,
וַיְמַלֵּא יְדֵיהֶם בַּמְּלָאכָה,
וַיִּקְרָא אֶל הָרוּחַ
לָבֹא עֲלֵיהֶם לָנוּחַ.
וְהִנֵּה קוֹל מַשַּׁק כְּנָפַיִם
כְּכַנְפֵי הַתִּנְשֶׁמֶת
נִשְׁמָע לָאָזְנָיִם,
וְקוֹל כְּקוֹל אֵשֶׁת מְדָנִים
אֶת בַּעְלָהּ זֹעֶמֶת.
הַקּוֹל קוֹל לִילִית הַיַּעַר —
הִיא זַרְדָּתָא אוֹ צֶרֶם *) —
אֶל הָאָטָד דִּבֶּרֶת
בְּרֹגֶז קוֹל וּבְזַעַף פָּנִים:
הוֹי, יוֹנֵק אִישׁ שֵׂיבָה, זָקֵן־נַעַר!
הֲתִמְלוֹךְ כִּי אַתָּה מִתְחָרֶה בָאָרֶז?

*) [הערת המעורר]: רוחא דורדתא (פסחים קי"א:) או רוחא זרדא (שם) כרוח המושל בצמחים ואילנות, מל' זרד וורדים, וקרוב הוא לשם דריאדען; וגם לשם נערעס.

מטעם זה לא הדפיסו כי אם משום משא פנים ללל״ב. גם מיכל גאָרדאָן האריך בהשגותיו על לל״ב באחד ממכתביו אלי אשר אמנם לא התעתדו לדפוס. ואני אשקטה ואביטה במכוני מה תדברו בי כלכם ואולי תפטרו אותי מידי החוב לענותו ואברך את ה׳ אשר לא השבית לי גואל בין חברי הסופרים.

הדשות אחרות אין אתי לפי שעה; וה׳ ישפות שלום לפליטת סופרינו הטובים ויציל את ספרתנו העלובה ממושכים בשבט סופר שאינם מהוגנים, ויהי שלום בגופך שלוה בנפשך כחפץ המכבדך ואוהבך

יל״ג.

(עַל חָרוּז זֶה הַצּוֹלֵעַ
יִסְלַח לִי כָּל מֵבִין יוֹדֵעַ;
הַפְּנִינִים בַּחֲרוּזִים נֶחֱרָזִים,
גַּם הַדָּגִים בַּמַּחֲרֹזֶת נֶאֱחָזִים,
אַךְ קָשֶׁה לַעֲלוֹת בַּחֲרוּז אֶת הָאֶרֶז —
אֵין מִלָּה בִלְשׁוֹנִי שֶׁבָּהּ יֵחָרֵז).
הָאֶרֶז אָמְנָם לֹא עֵץ פֹּרֶה, עָקָר,
וּבְכָל זֹאת עֵץ הָדָר הוּא, עֵץ יָקָר·
רֵיחוֹ נוֹדֵף כַּבֹּשֶׂם וַאֲהָלוֹת,
עֵצוֹ לֹא יִרְקָב, אֵיתָן וְטוֹב לְבִנְיָן,
מִמֶּנּוּ יִבְנוּ לַשָּׂרִים הֵיכָלוֹת,
מִגִּזְעוֹ יַעֲשׂוּ תֹּרֶן, וּמִן הַלֶּכֶשׁ
כָּרֵי הַגְּמַלִּים לְרֹכְבֵי הָרֶכֶשׁ
עַל כֵּן יַעֲשׂוּ הַצֹּרִים בּוֹ מִקְנֶה וְקִנְיָן
כִּי מִן הַשֹּׁרֶשׁ עַד הַצַּמֶּרֶת
כֻּלּוֹ עֵץ חֵפֶץ, עֵץ רַב תִּפְאֶרֶת;
עַל כֵּן לוֹ יָאֲתָה מְלוּכָה וַעֲטֶרֶת —
וְאַתָּה מָה כִּי תַחְפֹּץ הִשְׂתָּרֵר?
פֶּרְיְךָ אַשְׁכְּלוֹת מְרֹרוֹת,
גִּזְעֲךָ חֲבִילַת זְמוֹרוֹת
קוֹצִים וְצִנִּינִים נִמְלָאוּ;
אֶת חַיֵּי תוֹסֶיךָ תְּמָרֵר
וּמִשְׁעָן בָּךְ לֹא יִמְצָאוּ —
וּבַמָּה אֵפוֹא תִּצְלַח לִמְלוּכָה?

עַל מֶה יַד־הַמֶּלֶךְ לָךְ בַּיַּעַר בֵּרָאתָ?
רַק יַעַן כִּי בְּשֵׁם הָאֶרֶז נִקְרֵאתָ?
אֲבָל הֵן יָדַעְתָּ כִּי אָטָד נִבְרֵאתָ!
טוֹב אַתָּה רַק כַּחֵדֶק לִמְסוּכָה
וּכְעֵצִים לִיקוֹד תַּנּוּר וְכִירַיִם,
וְגַם שָׁם תְּשָׂרַטְנָה בָּךְ יָדַיִם,
מֵעֲשָׁנְךָ תִּכְהֶינָה הָעֵינַיִם
וּמֵאוּר אֶשְׁךָ לֹא תֵאֹרְנָה.

אַף עוֹד זֹאת, הָאָטָד, אֱמָר־נָא,
מִי הֵמָּה אֵלֶּה אָסַפְתָּ הַגֹּרְנָה?
יוֹעֲצֶיךָ, שָׂרֶיךָ,
סוֹפְרֶיךָ, עוֹזְרֶיךָ?
הֵן קוֹצִים כְּסוּחִים כָּמוֹךָ כֻּלָּהֶם,
אֵין לֵחַ אֵין רֵיחַ אֵין לֵב אֵין טַעַם —
הַהֵם יַעַזְרוּךָ
לַעֲשׂוֹת מְלוּכָה?
מֵעַיִן בּוֹקֵק
לֹא יֵצֵא מְחֹקֵק
וְלֹא יִקְחוּ קָנִים
מִן הַבַּרְקָנִים;
לֹא תִצְמַחְנָה חִטִּים מִמִּזְרַע קוֹצִים
וְהָאָטָד לֹא יִצְלַח לִמְלֹךְ עַל הָעֵצִים".

~~~~~~~~
~~~~~~~~

אגרת מאתים ושמונים ושש.

ספ״ב, יועש״ק כ״ט סיון תרמ״ה.

[לה׳ א. י. שפירא]

ידידי !

ישנו במקרא מבטא אחד שלפי הנראה כונתו היפך ממשמעו והוא המאמר „גשה לי״ בישעי׳ מ״ט כ׳, שמשמעותו היא כמו „גשה נא ושקה לי״ והכונה כמו „גש הלאה״; ולולא ידענו מפי מי יצאו המלין ההן היינו חושדין אותו שהוא איש המדבר אחד בפה ואחד בלב ועכשיו שאנחנו יודעים שישעיה היה נביא אמת והיה יודע בטיב לה״ק אנו תולין את הסתירה המדומה בחסרון ידיעתנו; ואולי בשביל כך אחב״י בורחים מעבודת הצבא לפי ששמעו את ירמיהו אומר „וגשו למלחמה״ והם חושבים שכונתו כמו „גשה־לי״ של ישעיה, גם אתה ידידי אחות כפי הנראה בזה הלשון ובעוד שאתה חפץ שאתקרב אליך ושאבוא עמך בברית מו״מ אתה אומר אלי „גשה־לי״ ומציע לפני תנאים חדשים לבקרים העלולים להרחיקנו איש מעל אחיו. בדבר ספרי „כל שירי״ כבר כתבתי לך את דברי האחרונים שמאחר שאני נותן לך... ראבאט אינני מקבל עלי עוד שום הוצאה, לא הוצאות השלוח ולא הוצאות המודעות.. ואע״פ שהוצאת השלוח ביחוד בתכריך גדול במסלת הברזל הוא בערך דבר קטן ויוכל להגיע בקרוב עד סך ששה או שבעה רו״כ על מאה ספרים, בכל זאת אין אני יכול לותר משלי גם המעט הזה לפי שלכל תכלה יש קץ וגבול; וצא וראה שחז״ל החמירו ביוצא חוץ לתחום שאין לו אלא ד׳ אמות; ומנקודת מבטם הצדקה אתם שאל״כ אין לדבר סוף. וכן ההודעות הן מן הדברים שאין להם שיעור ולא אקבלם על עצמי ומה גם כי אין לי שום מגע ומשא עם מה״ע העברים ואיש מהם לא ידפיס את הודעותי חנם. יוצאים מזה הוואסחאד והצפירה שהם אולי ידפיסו את הודעותי, ועל כן הנני מניח לך לפרסם הדבר כפי אשר תורך דעתך; ואולם אזהירך שלא תשים עצמך יחיד בעולמי, כלומר שלא תאמר שהדבר מסור רק לך לבדך, שזה אינני מבטיחך; וגם צוקקערמאַן בשעתו לא דרש את זה מאת המוציאים לאור ובזמן שהוא היה להם לסוכן בווארשוי היו להם סוכנים אחרים בט״ו ערים שונות; ולו בא איש אחר גם מווארשוי בימים ההם לקנות מהם היו מוכרים לו. ולכן תוכל להודיע שבאה לך פארטיע גדולה מן הספרים וכל הפונים אליך יקבלום בתנאים אלה ואלה וכו׳.

את הספרים המהדרים לא אוכל לשלוח בקאָממיסיאָן, לפי שמשלוח כל

עקז׳ מהם עולה יותר מא׳ רו״כ שמשקלו שבעה ליטראות וע״י שתי וערב א״א לשלחם לפי שהם מכורכים; והיה אם אשלחם בקאָממיסיאָן ויקרה שלא ימכרו ואצטרך לקחתם בחזרה אז אפסיד מכיסי יותר מב׳ רו״כ דמי השלוח מכל עקז׳. על כן אין טוב לי כי אם למכרם במזומנים, אבל מהם אעשה לך הנחה יותר גדולה... וידע תדע שהכריכה מכל עקז׳ לבדה עולה קרוב לשני רו״כ.

ובזה תמו דברי על אדות הספרים הנדפסים. מצדי חושב אנכי את התנאים צרופים וברורים שאין עוד לפקפק בהם ולא נשאר לך בלתי אם לשלוח דמי קרימה ולהודיעני כמה תקח משני המינים. ממחרת השבת אנכי יוצא לשבת חוץ לעיר בצארסקאיע סעלאָ ולא אבוא בעיר רק פעמים בשבוע, ועליך אפוא למהר תשובתך כדי שאוכל להריץ המשלוח הראשון עד חצי יוני, שאז אנכי נוסע לערי השדה ולא ארע כמה אשהה בדרך.

באמיריקא לא נתפשטו ספרי כלל; ואיש אחד, יהלמשטיין שמו, הודיע לבעל המליץ בראשית ימי הדפסתם שיש לו כשמונים חתומים, ומתוך שבין כך נתפרדה החבילה ביני ובין צ״ב לא ידעתי מה היה להם.

החלק הראשון מספרי „עולם כמנהגו״ הלק שלישי [כך אקראנו ושם זה נאה לו] כולל עשרה ספורים קצרים, מוכן אתי, וכבר הייתי נכון למסרו לבית הצינזור ויבא מכתבך האחרון וימנעני. תנאי חדש אתה מתנה עמי שבמשך חמש שנים תדפים ותחזור ותדפים ככל אשר יישר בעיניך; ומי יאות לך באופן כזה? הטרם תראה שהצעה זאת קשה לי מן הסטערעאָטיפ אשר דחיתי בשתי ידי. הגע בעצמך שבפעם הראשונה תדפים סך קטן כדי שלא להרבות בהוצאות ותניח הזאַטץ או כי תבין סטעאָראָטיפ ולסוף הזמן הקצוב, בראותך כי הקונים מרבים, תדפים אלף אלפי אלפים ורבי רבבות בפעם אחת. בחן נא ודע הצעתך, היש בה מדרך התגרין? בכל לבבי ובכל נפשי חפץ אנכי שתראה ברכה, ואפילו ברכה מרבה, במעשי ידי, אבל תקותי גם עליך כי תעשה ברכה גם אתי ותתנהג עמי כסוחר וסופר ולא ככנען אשר לעשוק אהב. ועתה אם באמת ובתמים אתה אומר לעשות עמדי כלך לך מתנאים עכורים כאלה שהם כמים שאין להם סוף ומפקיעים את עצמם מידי דין וחשבון, וכשם שקיצבים אנחנו את מספר השנים אשר בם תמכור את הספרים כך נקצוב גם את מספר הספרים אשר תדפים; וגם באופן כזה תוכל למצוא חשבונך ולבוא על שכרך... בין כך וכך צריך שיהיה סך העקז. שתדפים קצוב ומוגבל ולא „שתדפים ותשוב ותדפים ככל הדרוש לחפצך״ כאשר אתה אומר. כשנתרצה במכסת העקז. לא אקפיד ולא אריב עמך בדבר משך זמן המכירה; ואם תחפוץ הנני לסמוך על אמונתך ולהתחיב לבלי לשוב ולהדפים את הספר עד אשר תודיע לי כי אזלו הספרים מתחת ידך. ובכלל אבטיחך ביני לבינך שבראותי שאתה עושה עמי באמונה ובישרת לבב לא אסיג לעולם את גבולך ולא אמסור הדבר לזולתך. לדעתי, בדרך הישרה הזאת נקרים לבוא למחוז חפצנו מן

הדרך באפלה אשר התוית לי אתה, אשר תוצאותיה נעלמו מעיני כל חי ומעוף השמים נסתרו.

אם מוצא אתה לטוב ומועיל לצרף את תמונתי אל הספרים לא אניאך מזה, אבל הלא זה ירבה מחיר הספר. יש אתי חמש מאות תמונות נעשות בפאריז באמצעות דפוס־האור (פֿאָטאָטיפּיע) כאותן שמחוברות אל ספרי „כל שירי" (עקו. כזה נמצא אצל ר"נ סאָקאָלאָוו) והן עולות לי חמשים רו"ב, ואם תחפוץ אמכרן לך במחיר זה; ודי יהיה להוציא חמש מאות עם התמונה.

צדק הרר"ש פאפענהיים באָמרו „טובה שעה אחת של ראית פא"פ מכל יריעות שלמה". מרגיש אנכי כי במכתבים רצוא ושוב קשה יהיה לנו לברר כל פרטי הדברים למען יעמדו בינינו לארך ימים! על כן איעצך להסתפק כעת ביסודות הכלליים שהנהתי ותמהר לענני למען אוכל לשלוח לך את הנדפסים ולמסור את הכ"י לצינזור בטרם צאתי; ואם עוד ישארו איזה דקדוקים קלים שלא נתפַּיס על אדותם בכתב נניחם עד אשר יזכנו ה' להתראות פנים ונשתעה ונראה יחד.

הדבר הסתום אשר תאֵב אתה לדעתו הוא קונטרס קטן בן ב' או ג' באָגען בערך, רֻבו פראָזא ומעוטו שירים, ותוכנו מעין הקונטרס... ואינני חפץ שיקרא שמי עליו ושיודע לאיש מי הכותב; ונכון אני לתתו במתנה לאשר יחפוץ להדפיסו ולקרוא את שמו עליו. בבאי אביאנו בידי וראית אתו...

והנני מחכה עוד הפעם לתשובתך הברורה אני ידידך ומכבדך

יל"ג.

P. S. שלח נא לי את הקאַטאַלאָג שלך; והמאַרקע המגיע בעד זה תבליע לי בחשבון.

אגרת מאתים ושמונים ושבע.

ספ"ב כ"ו תמוז, תרמ"ה.

[לה' מ. גאָרדאָן]

ידיד יקר!

יושב אנכי כעת בנאות שדי בצאַרסקאָיע סעלאָ הרחק מן העיר מהלך שלשה רבעי שעה בנתיבת הברזל ולא אבוא בעיר בלתי אם אחת או שתים בשבוע, ובבואי היום מצאתי את מכתבך מן ט"ו תמוז. והנה לא אחפוץ לרחות

את תשובתי אליך עד אשר יודע לי איזה בית אשכור לי לדירתי מיום א׳ אוגוסט ולכן אם יאַחר דברך לבוא עד העת ההיא הכתוב על שמו של ה׳ ז״ק כמו שנדפס על מעטפת ספרי.

הדבר אשר לא נתנני לדחות את תשובתי אליך הוא חפצי להגיד לך כי שמו של הר״ר מינאָר הוא זלקינד וכי רק״ז וויסאָצקי עודנו מתהלך לפני ה׳ בארץ הצבי וזה לא כביר קבלתי מכתב מאתו מיפו ואני טרם אדע מתי ישוב למאָסקוי. והנה גם שמו המפורש של מינאָר גם תפלותיו של וויסאָצקי בחורבת ר׳ יהודה החסיד לא יועילו לנו, אחי, לעת רעה ועצבון זאת: במאָסקוי לא יתקבלו תלמידים באוניווערזיטאָט כי אם במספר מוגבל ודין קדימה לאלה אשר גמרו למודיהם בגמנאַזיען הנחשבים לגליל מאָסקוי. ידע תדע כי הדבר אשר יטרידך על דבר בנך יטרידני גם אני: בקיץ הזה גמר למודיו בגמנאַזיום בווילנא בנה של לאה אחותי, אף נשא משאַת מעדאַיללע של כסף בעד פעולותיו הטובות, והנה עיניו צופיות גם הוא לעצתנו מרחוק אנה יבוא עתה, וגם אנחנו כמתעתעים ואין בפינו נכונה מה נגיד לו ואנה נשלחהו. ואתה ידידי הנך נושא קינה על השעות הרעות שהתרגשו לבוא גם על בני הנעורים רודפי השכלה ומבקשי חכמה בקרבנו — ומה אענה אחריך אני אשר מרבית ימי ומיטב חלבי ודמי הקרבתי למלך הזה; כמה טרחתי ועמלתי וכמה צרות ורדיפות סבלתי בעשרים שנות עבודתי בהשתדלי כמורה בבתי הספר להכניס את בני ישראל תחת כנפי השכלת אירופא וביגעי אח״כ להרביצה ביניהם ועתה...

גַּם זֹאת הַבְּרָכָה לִקְלָלָה לָנוּ יֵהָפֵכוּ
כּוֹס זָהָב מְזָגְנוּ עַל פָּנֵינוּ יִשְׁפֵּכוּ!

(האסיף, העתיד לבוא)

תושיע לנו ידנו לפי שעה איש כאשר יוכל ונקוה כי יגיעו לכלל ישראל טובים מאלה.

ימי רטיבים חלפו ונבונים לי כפי הנראה ימי עמל ודאגה, ימים שהחיים תלואים בם מנגד. ומיום אשר ההפך עלי המקרה הרע בשנת 79 ונהדפתי ממצבי — מלא הבאַראָן ג״ב את ידי ללמד תורה ושפת עבר לשני בניו הקשישים; ומזה ומעבודת סופרים אשר עבדתי בעתים מקטעות פריי נמצא ולחמי נתן; ובשנה הזאת כלו בני הבאַראָן את למודם אצלי והצעיר שבהם יצא לעבודת הצבא ואני נשארתי במקלי ותרמילי ואינני יודע מה אעשה בימים הבאים; כי גם המעין השני דלל וחרב.

בצאַרסקאָיע סעלאָ יושב אנכי בדירה אחת עם אחי אברהם; ובשבילו הלכנו לגור שם בימי הקיץ אני ואשתי, כי בגפו הוא חי ואיננו בריא וצריך לרפואה ולשמירה, על כן בקשנו לצאת לשבת עמו בכפר ואשתי הצופיה

הליכות ביתי היא גם הסעדנו ותכלכלנו בכל צרכיו לשמירת בריאותו. ועתה באה מצות הרופאים אליו ללכת לקוקאַז להתרחץ שם במי מעינות ובאמבטאות.— בקרבתנו בצאַרסקאָיע יושבת גם בתי הבכירה הנשואה, כידוע לך, לבנו של ידיד נעורינו ז"ו קאַפלאַן; ונם ידידנו זה יושב שם אתנו בבית בנו כי בא הנה לשבת כל ימי הדרור אשר בבתי הספר, ויום ויום אנחנו מתהלכים לשוח יחדו, ונרוה דודים ונתעלס באהבים ונזכירה ראשונות מאָז, ונזכיר גם את שמך ידידנו היקר לשנינו מפז. ולא פעם ופעמים התאונן הזק"ן באזני כי לא הביא המקרה לידו במשך השנים הרבות האלה לכתוב לך אפילו פעם אחת — וראה גם ראה כי גם בפעם הזאת בא מכתבך אלי ותשובתי יוצאת אליך מפעטערסבורג ולא מצאַרסקאָיע לפי שבאתי הלם ואשאר בזה יום ולילה אחד ולא אחפוץ לדחות את תשובתי אליך עד שובי שמה, ועתה יוסיף הזק"ן להתאונן כי לא אִנה האלהים לידו לכתוב אליך; ויתלה הקולר בצוארי.

בעוד ימים אחדים אנכי הולך לווילנא ומשם אולי אסע לווארשוי ואתעכב בדרך כימים עשרה ולא יותר.

בהאסיף העתיד לבוא נדפסה תשובה לל"ב מאת פרישמאַנן; ועוד תשובה אחרת היתה ערוכה בכל מאת יהושע לעווינזאָהן ומוגהה מאת ידידנו קאפלאַן אבל מהיותה ארוכה יותר מדי לא יכול בעל האסיף לאָספה ועדיין המחבר (או המחברים) מחזיר עם תורתו זאת על כתבי העתים לראות מי יקבלה, ואומר הוא לכפות הר כגיגית על „השחר". כך ספר לי הזק"ן. והנה התשובה הזאת לל"ב לא ראיתי בעיני כי אם למשמע אזן שמעתי על אודותה מפי ידידנו הנ"ל, אבל עוד תשובה אחרת היתה מוכנת לבוא בדפוס, והיא מאת הד"ר שפירא מדינאַבורג בנו של הר"ר מטשאָרטקוב והיא היתה לנגד עיני — אפס כי הוא הסכיל לשלחה אל צערערבוים ולא קבל.

באותו האסיף תמצא שני שירים חדשים מאתי: חֻצְפָּא מהני (א' וב') ומחלת־הזכרון (א' ב' וג'). זולת זאת נכון אנכי להדפים בווארשוי מחברת „חלומות בהקיץ" והיא קבוצת ספורים וציורים מחיי ישראל, ישנים וגם חדשים.

ועתה רב לי, כי ללהג הרבה אין קץ; וה' ישפות שלום לך ויחזק את כח זכרונך לבלי תשכחני לאֹרך ימים ואת כח זכרוני לזכור את שמות הערים והמקומות אשר לי לכתוב על גב האגרת הזאת למען תבוא אל ידך בלי מכשול ועון ופגע רע חס ושלום, כאשר קרה לי בשלחי את ספרי להרר"ש פ...

והנני ידידך כל ימיו יל"ג.

אגרת מאתים ושמונים ושמונה.

צאַרסקאָיע, ח״י אב תרמ״ה.

[לה׳ נ. סאָקאָלאָוו]

ידידי היקר!

בנו׳ האחרון מן הצפירה קראתי את דבריך הטובים על אדותי אשר בם שַׁתָּ נוספות על מעשיך ועל טרחך אשר טרחת בשבילי לכבדני נגד זקני עירך בשבתי בתוככם. ברוך אתה לי וברוך טעמך הטוב, ויהי רצון שכשתזקן ותבוא בימים גם אתה והיית למופת דורך בין סופרינו יכירו גם בני דורך את פעלתך ואת יקר ערכך ונתנו כבוד לשמך ויקימו בך מקרא שכתוב „כי מכבדי אכבד״, ואני אשקיף וארא אז ממרום עליך ועל מכבדיך ובשבתי אתכתכי דהב פיזא בסֻכת עורו של לויתן אשא כוס של ברכה מלאה יין המשֻׁמר לכבודך ואברכך גם אני, כאשר בֵּרַכתני.

כן דברתָ אָחי כי משכילי עמנו בעיר מושבך הניחו את רוחי מאֹד והוסדם יחד עלי ביום ז׳ אב זה לקחו את נפשי ואת לבבי. משכילים רבים מבני עמנו אנכי יודע פה בעיר הבירה, עיר מגורתי, ויהודים בם מעט; יהודים רבים ראיתי מדי עברי בווילנא עיר מולדתי ומשכילים אמתים ביניהם מתי מספר; ואיככה לא ישמח וירחב לבי בראותי עיר גדולה ובה יהודים משכילים רבים מכל פנות העם, אוהבים חכמת ישראל ושפתו ומסלסלים ומרוממים אותה איש כמתנת לבו? ! האגדה הנאהבה והנעימה אשר הקיפה אותי לעת האֹכל ועטרתני כצנה רצון ביום הנ״ל היא בעיני כסֻלם אלהים מצב ארצה וראשו מגיע השמימה; שלבים עליים ושלבים תחתיים, בני דור ההולך ובני הדור הבא, מאחזים יחדו במסגרות זהב — מסגרות האהבה לעמם ולשפתם; הוא הסלם אשר דרך בו ירד רוח האלהים לשכון כבוד בתוכנו ורוח בני עמנו עולה למעלה לשבת בהר קדש אלהים. מי יתן והיה הסלם הזה לא חזון חלום לילה כסלמו של יעקב אבינו כי אם סלם נצב לעולם מוסד ומוצק ולא תשבת המעברה וההתחברות בין שני העולמות ולא ירתק חבל הכסף המקשר גוי ואלהיו, המחבר לבות בני עמנו לאביהם שבשמים!

בצאתך עוד הפעם לפנות ערב לתקן תפלת מנחה בגן הזאַכסי וראית את כל בני סגל החבורה הנועדים שם פעם בפעם וברכתם בשמי איש כברכתו הראויה לו. ברכה משלשת תעלה לראש ה׳ פעלטין, איש אשר לו ראש נאור ולב טהור; כמטמון יקר היה לי האיש הנכבד הזה במצאי אותו אדם מבין יודע ואוהב את שפתו ותורתו, נוסף על דעתו חכמת אדם ועטו המהיר בשפת

מדינתו, אשר היא אומנתו; הנני נותן לו את בריתי שלום ואהבה ואחוה ורעות עד היום האחרון. הבה נא כבוד ועז בשמי לשלשת זקני הדור אשר שמו עטרת שיבה על ראש מסבנו בנשף חשק ההוא, להרב תו"ם ולה' קראמשטיק ולר' יצחק גאלדמאן אשר שמדתי לראות כי מלבד היותו בעל הצר ובעל דפוס הנהו גם בעל תורה ובעל חכמה; וגם את בנו הר"ר יערזי תפקוד לשלום כי מצא חן בעיני במספר הרגעים אשר ראיתיו. בתוך כבוד בשמי להר"ר אישכנזי תקח נא מאתו בכתב את המירים האחדים אשר קרא על פיו בעת הארוחה אשר ערכתם לי ושלחתם לי לזכרון; ואצמער על כי לא התעוררת להדפיס את המירים האלה במאמרך בהצפירה לאות לבני מרי למען יראו כי גם איש עכקן במלי דעלמא עושה את שפתנו עטרה לראשו ומתהדר בה לעיני רואים. גם לה' קארנגאלד ולה' גראסגליק ולשאר המסבין אשר אכלו אתנו לחם ביום ההוא ואשר לדאבון לבי שכחתי את שמותם ואין אני יכול לפורטם — תשים ברכתי שלום ופקדתי כבוד. כי כלם אהובים כלם ברורים וכלם חקוקים על לוח לבי במכתב אלהים אשר לא ימחה. גם את האיש הנכבד (גם שמו נשתקע מלבי) אשר לא חפץ לותר לי תרי משהו של המץ תזכיר לטוב ותברכהו לבלי יראו עיניו כידו בבוא בניו או בני בניו בזמנם ולא יחפצו לותר אפילו על משהו של מצה, ככל אשר זכיתי לראות אני בגבולי ובסביבי.

ועתה ידידי חביבי, עוד שאר זה הקטן הוא ידידנו הסופר המהיר והצעיר ר"ד פרישמאנן, אשר את אותיותיו הפורחות החדשות קראתי בנחת רוח בהיותי בדרך. שבתי וראה גם מגליוניו אלה כאשר ראיתי ממאמריו וספוריו הקודמים כי אע"פ שבמקומית שונים סגנונו ועטו עדיין צריכים הם להפצירה פים ללטשם ולנקותם למען היות להם ברק. מ"מ אין עוד שום ספק כי לב מתנה ושאר רוח לו וברכה בו ותקוה רבה לנו ממנו לימים הבאים. ירא אנכי אותו פן ירום לבו בנצר עטו ומעשה ידיו ועשה את עט הסופרים לו למטה לחם והוא משענת קנה רצוץ ובהשענו עליו ירוץ ובא בכפו ונקבה והיתה ח"ו אחריתו כאחרית כל סופרי ישראל אוררי יומם; על כן רד העד בו לשום לבבו על דרכיו בעודנו באבו ובטרם שומי רחים על צווארו לבלי ישים את עץ הדעת הזה לו לעץ חיים, כי אם יעסיק בפרקמטיא או ילמד אומנות או ישא לו אשה עשירה אשר תביא לו נכסי צאן ברזל הרבה, למען תהיה פרנסתו מוכנת לפניו ולא תהיה חכמת ישראל לו לקרדום להפור בו כי אם לעטרה להתגדר בה, ואז אשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא. ראה הזהרתיך והזהרתיו על הדבר הזה; כי אתה הנ"ם הלא היה תהיה לנס בקרבנו, והיום או מחר או לאחר זמן קרוב או מופלג תהיה למו"ל מ"ע בישראל ונועדו עליך רבים ונספחו אליך; והיה אם המצא ימצאו בין הנלוים עליך אנשים חכמי לב וקלי דעת אשר יעברו על האזהרה הזאת ונקטו בפניהם באחריתם וידעת כי בך יהיה הקולר תלוי ואתה עתיד ליתן דין וחשבון עליהם ועל לבם לב־מתנה אשר יאבדו.

בתוך גליונותיו של פרישמאַנן היה מונח גם גליון שירי „נעוה לב" וראיתי כי עוד לא נתקנו שם המקומות שהעירותי עליהם באחד ממכתבי; ועל כן אעיר את אזנך עוד הפעם על נחיצות התקונים ההם. במ' „דבר דבריך לך" צ"ל „לך דבר דבריך"; אחרי המלות „לא הוסר" צריך להוסיף בשתי שורות: „ויוסף לדבר באזני הסכלים — דברי חלומות והבלים"; ועוד ועוד.

מגליון המליץ האחרון ראיתי כי ר' אליעזר יצחק שפירא המו"ל את הקונטרס „תהו ובהו" חדש בריתו עם בעל המליץ ונמנה מחדש לסוכנו בווארשוי. והנה הרבה לגימא עושה ועל פת לחם יפשע גבר, אבל בזכרי כי גליתי לאיש הזה מעט מן הטפח המגֻלה אבקשך לעת מצוא בראותך אותו להבליע לו בנעימה כי אם יגלה סודי זה לאיש בריתו החדש וחטא לי כל הימים.

אגב אבקשך בכתבך אלי להודיעני איך נפל דבר הקונטרס הנ"ל אם יודפס או לא יודפס. והנה אנכי נשאר פה בצאַרסקאָיע עוד כירח ימים, על כן אם במשך הזמן תכתוב אלי — תשלח את מכתבך הלום, כפי האדריססא הרשומה בראש המכתב ואז ימהרו דבריך להגיע לידי.

והנני ידידך ואיש בריתך המכבדך ומוקירך יל"ג.

עיקר שכחתי ואהרון אחרון חביב הוא בן עירי ומכירי מנעורי הרר"פ גלאָבוס אשר המתיק את שיחותינו בחדודיו ובפרפראות חכמה אשר הוא ממטיר כלחם מן השמים. שלום לו ושלום ותודה רבה לנות ביתו בעבור נעלים, הם נעלי הידים אשר עלו לרצון ונתקבלו באהבה מאת בנותי השתים.

לר"י גאָלדמאַנן שלחתי בשבוע העבר הגהות אחדות לב' פרקים הראשונים מן הכתובים האחרונים; ובלי ספק קבלם במועדם. אמר נא לו כי ישלח את הס' יצירה עם עשרה פרושים ואת הס' סניגור לה' קויפמאַנן ע"פ האדריססא הלזו...

ולעת מצוא יודיע לי את מחירם ואבליעהו לו באחד החשבונות אשר יהיה לי בווארשוי עם מוכרי ספרי ויקבל הכסף מידם.

אגרת מאתים ושמונים ותשע.

ספ"ב, יום ג' פ' נצבים [כ"א אלול] תרמ"ה.

ידידי היקר ר' דוד פרישמאַנן!

יושב אנכי עדנה בצאַרסקאָיע סעלאָ ולא אבא בעיר בלתי אם פעם אחת

בשבוע, ביום השלישי; ולכן אַל יפלא בעינך כי אֵחרה תשובתי זאת אליך על מכתבך האחרון יען כי מכתבך ההוא הכתוב ביום ד׳ העבר לא הגיע לידי בלתי היום. אָמרך כי מיום צאתי מווארשוי לא שמעת דבר על אדותי וגם פחדך ומוראך פן בראותי אותך עול ימים געלה נפשי אותך — כפלא הם בעיני. האם לא קבל ידידנו סאָקאָלאָוו את מכתבי הגדול אשר בו העברתי על שפתי את כל המשכילים אשר כבוני גם סבבוני באהבה וברצון בווארשוי, וגם את זכרונך העליתי שם וגם העירותי למוסר אזנך? אולי אָבד המכתב ההוא ח״ו ולא הגיע לידי בעליו? או אולי הכחידו הג״ם תחת ידו ולא הראהו לך? ובכן לשוא תתחפא לפני כאוהב שיש לו געגועין על אהובתו ולבו הרד לרגעים פן נקעה נפשה ממנו. מי כמוני יודע כי לא ברוב ימים חכמה ובאֹרך זקן תבונה, ואני מעודי הנני מַקשה בראשונה לתת ידידותי לאיש בטרם חקרתיו וידעתיו אבל אחרי באי בברית אתו נאמן אנכי בבריתי יקים באהבתי כל עוד אשר לא הקדיח האיש ההוא תבשילו ברבים ולא נהפך לאיש אחר מאשר נראה לי בראשונה. והנה ראה אנכי סימן נערות זה בך כי קטן אמנה אתה, מטל בספק ומפחד תמיד מפחד הבוגדים ריקם; על כן איעצך אחי כלך מדרך זה והעבר תבונה רעה זאת מלבך, כי אם כה תעשה גם לאשה אשר נפל הפל במצודת אהבתה ותסיתנה בספק תמיד והיה זה לה למורת רוח וכמים קרים על נפש להמית. האמין ותאָמן; היה אתה קַיָם באהבתך ואל תהשוד גם בכשרים אחרים.

ידידי ומחתני קאַפּלאַן אשר ישב אתי בזה כשמעו את דבר המאמר ט״מ לא ישר הדבר בעיניו והאיץ בי ונתתי לו רשות לכתוב לה׳ . . . . . לאכול את המגלה ההיא ולבלי להדפיס אותה. ואשוב אתפלא בידידנו. . . הזה כי לא ענה לה׳ קאַפּלאַן דבר ובכל זאת, כפי שאני שומע מפיך, מסר את המגלה ונתן לה מהלכים על פני חוץ. ועתה — אם כבר נעשה מעשה אין להשיב, אבל אם עוד לא נדפסה המגלה הנני מודיעך כי הבטחתי לה׳ קאַפּלאַן שלא אדפיסנה לפי שמוצא הוא בזה לי לפחיתות הכבוד, ועל כן אבקשך למשוך ידך מן הדבר ולהשקיע אותו במצולת הנשיה; בין כך וכך אל תצא לאור בלתי אם יקרא עליה מפרש שם של איזה מחבר כאשר התניתי את תנאי ראשונה עם ה׳ . . . . בהיותי בוואַרשוי. ראה הזהרתיך עוד הפעם על הדבר הזה ואל נא תפל דברי ארצה.

השירים בלשון העם צריכים שיהיו נעתקים מחדש אל הנקי לקובץ אחד, ולזה בצירוף הזמן אשר יעבור עד קבלת הרשיון מן הצינזור נצרך זמן לכל הפחות חדש ימים, הלהם תעגן ותשב בווארשוי בעוד אשר נכונו לדרך פעמיך? ועוד זאת: ההעתקה אל הנקי תוכל להעשות רק על ידי אני, והוא טרח מרבה, ועל כן בטרם אקרב אל המלאכה שובה נא והודיעני כמה יתן המו״ל במחירם, כי כבר אמרתי לך כי בחנם לא אתנם, ולדעתי המשים רו״ב הוא המחיר היותר פחות אשר לי לקבל בעדם. ובכן הנני מחכה עוד הפעם לתשובתך;

ותוכל לכתוב אלי אם לצאַרסקאָי״ע, אשר שם אשאר עוד עד אחר ר״ה, על זאת האדריססא... או הלום לפ״ב על האדריססא החדשה אשר לי...

ספוריך הקצרים קראתי גם אני וגם ידידנו ה׳ קאַפלאַן; ואין ספק כי כשרון רב לך לספר ספורים ולציר ציורים נאים מן החיים, אף כי לא אכחד כי מצד סדור המאמרים הנקרא טעכניק בלע״ז עוד צריך אתה להשתלם ולהרחיק ממך מגרעות אחרות; אבל זה יבא מאליו ברבות ימיך ובצמח זקנך. ועתה הנני אוחז בזקנך לנשק לך ולברכך בשלום לנסיעתך העתידה לבא. ה׳ יצליח דרכך ויביאך אל המנוחה ואל הנחלה וישמרך מן המזיקין ומבני אדם שפגיעתם רעה. והנני ידידך הכותב בחפזון גדול כי אצה לו השעה

יל״ג.

ברך בשמי לשלום את ידידנו ה׳ שפירא, והודיעני אם קבל את העקו׳ המהודר מידי ה׳ צוקערמאַנן ואם ירבו הקופצים על הספרים אשר לקח מידי.

אגרת מאתים ותשעים.

[לה׳ ק״ז וויסאָצקי]

אדוני היקר והנכבד!

מכתבך מער״ח תמוז העבר מיפו עודנו מונח לפני ומחכה לתשובה כי בהיותך כל ימי הקיץ נודד בארץ ומתהלך מעיר לעיר וממלכה לממלכה לא ידעתי איפה אבקשך ויבואוך דברי; ועתה בהגיע ימי התשובה ואדם כמוני מפשפש במעשיו ולפי שמשער אנכי כי לימים אלה תשוב לביתך הנני בא לתקן את אשר פגמתי ולהשיב לך על דבריך היקרים המכלאים מפז.

אבל גם בפעם הזאת לא תהיה תשובתי תשובה שלמה, כי כבר אמרתי לך שכל הדברים אשר יש לי לדבר אתך בענין הזה לא אוכל להעלותם על הגליון ואחשוך אותם ליום אשר יזכני ה׳ לראותך פנים בפנים; ולפי שעה רק אמר לך כי עוד לא התעוררתי עד כה להשמיע בחוץ קולי בדבר יא״י ולצאת לעזרת חובבי ציון בסופרים מחמת שני טעמים אלה:

א) מחסרון ידיעה; כי גם הפרטים אשר הואלת במובך לבאר לי במכתבך וגם הידיעות אשר שאבתי מפי ה׳ ראַבינאָוויץ ומתוך צרור המכתבים אשר מסר לי בהיותי בווארשוי, אינן די להחכימני בדבר ולהביאני לתוך עומקו של ענין עד שאוכל לדבר בו דברי טעם באזני גדולים;

ב) מאפס מקום. כי איפה אכתוב ובאיזה מכתב עתי אשים מלתי? בלי

רוסיה יצא רק הוואָסחאָד והוא, כידוע, לא יקבל מאמרים לטובת הענין הזה; ובלה"ק אחד הוא המליץ המתהלך בארצנו ואני אין לי דריסת הרגל אצלו. ועוד זאת כי במאמרים בכה"ע לא נפעול מאומה על לב גבירינו אחרי אשר לא יקראו את כה"ע לב"י ואינם שמים לב לדברי הכותבים בם. לפעול על לב כבדי אזן אלה אין דרך אחרת בלתי אם בשיחת פנים בפנים, ואני כבר נסיתי לדבר בזה את אחד מגדולינו, ואף כי לא צלחה בידי להטות לבו אלינו בפעם הזאת, בכל זאת לא ענני לאו בהחלט, ועוד לא נואשתי ממנו ולבי אומר לי כי אם נפצר בו בדברים הנכנסים אל הלב עוד ישא פניו אלינו ויחננו. אבל פרטי הדבר הזה גם הם מן הדברים שלא אוכל למסרם לך רק בעל פה.

אי לזאת אשוב ואשחרך כי אם יובילוך רגליך לפ"ב תיטיב נא להודיעני ותאציל לי מועד ואז נטיל ארוכות בדבר הזה ותדע את אשר בפי ובלבי.

לפי שעה יש לי בקשה אחת קטנה אליך הנוגעת אלי ואל כיסי. הנה בקיץ הזה עשי אתי חשבון המוציאים לאור את ספרי ומכרו את הספרים לידי ונתנו לי את כל החשבונות; ומתוכם אני רואה כי עוד נמצאו תחת ידך אחד עשר עקזעמפלאַרן מן הפשוטים. על כן היטיבה ברצונך להודיעני אם נמכרו מהם איזה ספרים מן הוא והלאה, ואם נמכרו תואיל במטבך להריץ לי כסף פדיונם ע"פ האדריססא המבוארת למטה, כי לעת כזאת מחוסר פרנסה אני והשעה דחוקה לי ואל כסף פדיון ספרי אנכי נושא את נפשי.

וה' יחדש עליך ועל כל בית ישראל שנה טובה, ויתן לנו כלבבנו וכל עצתנו ימלא לטובת עמנו הנגש והנענה, בכל פנות שהוא פונה.

אלה דברי ידידך מוקירך ומכבדך כערכך הרב יל"ג.

ו"ך אלול תרמ"ה, צארסקאָיע סיעלאָ.

תרמ״ו.

אגרת מאתים ותשעים ואחת.

יום ה׳ ח׳ תשרי, תרמ״ו, ספ״ב.

[לה׳ ד. פרישמאַנן]

ידידי הנחמד!

מכתבך מיום א׳ העבר בא אלי אתמול לעת ערב לעת צאת הכוכבים וישהה בדרך כארבעה ימים.

בכתבי אליך את מכתבי הקודם נשכח מלבי כי נקבתי שכרי בעד שירי העם שלשים כסף, ואולם גם עתה כשהזכרתני רשאי אני שלא לחזור מדבורי האחרון לפי שעתה רבו השירים ויהיו כפלים או יותר מאשר היו בקונטרס אשר ראית בידי צוקערמאַנן. והנה עתה כדבריך אעשה ואסדר השירים ואמסרם ליד הצינזור, ואולם ידוע תדע כי עוד ימשך הדבר לימים רבים, לפי שמקצת השירים נתפזרו ואינם אתי וצריך אני לחפש אחריהם כמו השיר „ווי זעהט אויס אליהו?" שנשתקע בידי צוקקערמאַנן; וזולת זה המלאכה הזאת בלתי ערבה עלי ולא אוכל לעסוק בה בלתי אם למקוטעין לעתים רחוקות. ובכן כשתשלם המלאכה אודיעך בעתה. ולפלא בעיני עם כל זאת מדוע לא יבא בכתובים אתי האיש המבקש את השירים בעצמו; ובלי ספק טעמו ונמוקו עמו ואין לי עסק בנסתרות.

תנח רוחך כי הנחת את רוחי בדבר הקונטרס ט״מ, כי אחרי אשר יבוא עליה שם מחבר מפורש לא איכפת לי עוד. לבי אומר לי כי האיש העוסק בהדפסת הקונטרס והמוסיף נופכים משלו הוא — מוזח. הכונתי אל האמת? הנה תודה! טוב טוב היה לו יכולת להציל לכל הפחות את שני השירים „גרן האטד", „עם עקש תתפל" לפי שבל קוראיהם יכירום תיכף מי אביהם, ואם לא יבואו במגלת כתרים זאת אוכל לעת מצוא להדפיסם בגלוי ויקרא שמי

עליהם; ויעל כן השתדל נא אם אי אפשר עוד בשום אופן להשבית את הדפסת הקינטרס לגמרי (מה שראוי לעשות, אחרי אשר כבר הקדים צ"ב להודיע את המאמרים שהכין לה"ו הראשונה ואם כן נפסלה המגלה ההיא בחוץ לזמנה ובטל טעמה), א) להוציא משם את שני השירים הנזכרים ולהגיעם לידי אחרי אשר אין לי מהם כל העתקה; ואם אי אפשר עוד לעשות גם את זאת איעצך ב) להוסיף בראש שני השירים האלה בשני חצאי לבנה כזה (בסגנון המשורר יל"ג) והיה זה לי לכסות עינים, כאלו אחר מתנבא בסגנוני.

אחוז אחד מספרי „כל שירי" שלח אשלח לך לעת מצא; ומתחרט אנכי כי לא נתתי את העקו. האחד אשר היה לי בווארשוי לך ונתתיו לה' א. אשר לא הראה לי שום סימן תודה בשביל זה; וגם בהיותו בזה בצארסקאָיע סעלאָ ואנכי ראיתיו — לא כבדני לבוא אלי ולבקרני בביתי כאשר בקרתיו אני בביתו בווארשוי לבקשתו. יהי אלהיו עמו ויעל!

אתפלא עליך המבקר בקורת מבקרי לל"ב כי נפלת באותה שגיאה עצמה שהוא נלכד בה בבקורתי. שימע אתה את דברי במכתבי אל סאָקאָלאָוו כמו שהם ואינך נכנס לתוך פנימיותם. לל"ב שמע אותי אומר „לא עם לא עדה אנחנו רק עדר" ומחליט כי מכחיש אנכי בעיקר הגדול שבני ישראל הוא עם כשאר העמים, ואתה קורא את דברי על אדותיך במכתבי לסאָקאָלאָוו ומתעבר על כי משים אנכי אותי לך לאפוטרופוס; ואינך שם על לב כי אני הוא המדבר הנני וסאָקאָלאָוו לא היה ולא נברא אלא משל היה ומתוך שנכללו הדברים בכלל דברי שדברתי באזני שאר משכילי ווארשוי שלחתים על שם סאָקאָלאָוו יען כי הוא היה איש הבינים ביני ובינם, ודברי נאמרים חצים בדרך מליצה שאין מדקדקים בה כל כך וחצים בדרך עצה טובה להזהירך שלא תמשך אחרי המחשבה שהספרות העברית תהיה לך למעין ולמקור לפרנסתך לכל ימי חייך; והנך גם אתה מודה במקצת באָמרך על עצמך „איש כמוני אשר נואל לעסוק בדמיונות ובדבריו ספרות לא יוכל עוד לעמוד לגורל המסחר והאומנות במנוחת נפש" ואתה שב ומתפלל „מי יתן ודמיונותי לא יקומו לי לשטן להטרידני מעולמי זה ואוכל למצוא לי פרנסתי בכבוד". והלא הם הם הדברים אשר אמרתי ואשר הזהרתיך עליהם במכתבי לסאָקאָלאָוו. ועתה אוסיף לבאר דברי כי חלילה לי מגער בך על כי תעסוק בדברי תורה ותמשוך בשבט סופרים בשפת עברית אחרי אשר רואה אני כי ברכה בך ורוח אלהים בקרבך ועשה תעשה וגם יכול תוכל לברוא לנו גדולות ונצורות בספרתנו ברבות הימים; אפס כי אזהירך לבלי תעשה את הדבר הזה לעיקר וליהד אשר תתלה בה את כל כבוד ביתך פן תמוש היתד הזאת ברבות המשא, כי אם בקש תבקש לך אבני מחצב אחרות לבנות את ביתך ובהיות להמך נתן ומימך נאמנים ממקום אחר אז תגנה שעותיך הפנויות להגדיל תורה ולהאדיר, כי טוב תתך את שעותיך הפנויות לדברי תורה וחכמה וספרות אשר להם נוצרת מתתך אותן לקרקסיאות ולתיאטראות ולהבלי העולם אשר בני הנעורים בזמננו נמשכים

אחריהם. ואל תאמר לפני „אוי לאדם שהוא נתון בתוך תנאי החיים שלא יוכל לזוז מהם", כי איש כמוך המלא כשרונות טובים כרמון והעומד בעצם ימי בחורותיו, כפתו רעננה והוא מלא כח עלומים את רוח ה' במרם שם רחים על צוארו, לאיש כזה העולם פתוח כפתחו של אולם שעגלות וקרנות נכנסות בו. אם שמאל בעשותו לא אָחז יעטף ימין ויאחז, אם לא ימצא היום ימצא למחר או לאחר זמן, והעיקר הגדול שיהיו כל מעשיו מכונים להשיג המועיל והממשי ולא ירעה רוח וירדוף קדים במבחר ימי חייו. אקוה כי בפעם הזאת תבין כי דברי יוצאים מעומק לב איש החפץ בטובתך ובהצלחתך ולא תתן את עצתי לפני עצת בני בליעל הלוקחים לשונם להעיר למוסר און אחרים ולזרות מלח על פצעיהם.

רדיפת הגרים נעשית רק בפרוססיא ואיננה נוגעת לפי ידיעתי בלייפציג שהיא לזאַכסען. ועוד ארהיבה בנפשי עז לשאלך מדוע לא תשים לבך אל ווינא קרתא רבתא הקרובה אליך אשר שם אין ביסמארק איל הברזל ואין אנטיסימיטיזמוס ואין גזרת רדיפת הגרים, וגם היא עיר רוכלת העמים ובעלי עסקים גדולים בקרבה ושכר האדם בעל כשרונות נהיה, וגם חכמת ישראל לא נסרחה שמה ומימי עולם היו המדפיסים הגדולים אשר שם נותנים עבודה ושכר לחכמי ישראל כמו בן־זאב ואחריו לעטטעריס ואחריו סמאָלענסקי; ושם יקרבוך בלי ספק ויסמכו ידם עליך הד"ר יעללינעק והח' רא"ה וויס ושאר גדולי חכמינו, ובעת אשר תשלח ידך לאכול מפרי עץ החיים לא תנח ידך גם מפרי עץ הדעת. ומי יודע אם לא עלתה בידנו אז להקים על ידך את סכת „השחר" הנופלת ולעשותך לעמוד התוך בבית נכון ונשא להיות מקום מקלט לספרתנו מפני מנאצה ומבזה בעל המליץ והמצפה המכביד עליה עבטיט וקיקלון על כבודה.

הרביתי דברי כאשר בקשת והארכתי כאשר דרשת, וגם את בקשתך בדבר בקרת ספוריך אולי אעשה בבוא „האסיף" אל ידי ואשוב לקרוא אותם בו, כי העלים הנפזרים אשר נתת לי נפזרו ואזלו מתחת ידי וכן נגוזו ועברו ואינם; אבל ידוע תדע מראש כי המגרעות אשר רמזתי עליהם בסגנון לשונך ובסדור מאמריך אינם ח"ו שגיאות בלשון או בהגיון או בדקדוק, כי אם הסרון תבלין להטעמת הענינים ולהמתקתם. והשופט כל הארץ בימים הנוראים האלה ימתיק את דינך ויחדש עליך שנה מתוקה וייטיב לך הכתיבה והחתימה *) להורותך

*) הערה. סגנון הברכה הזאת השגורה בפי כל ישראל בימי הדין האלה יזכירני מאורע קטן שאירע לי ואספרהו לך כדי לבדח דעתך ולפטר ממך בדבר טוב, וגם להוסיף עוד על דברי כאשר בקשת. מעשה בשנה אחת לפני ראש השנה שהבאראָן גנצבורג התעתד לצאת לדרך ושרפים עומדים ממעל לו, הם כל מלאכיו עושי רצונו, להפרד מעליו; וגם אני נצב בתוכם. בהפרדו מאתנו ברך לאיש איש כלשונו וכברכתו ואלי פנה ויאמר „איחך אברך בכתיבה וחתימה טובה!". על זה עניתי ואמרתי לו: „אדוני, אם לבך כפיך לטוב עלי, תנה לי אתה החתימה ואת הכתיבה הטובה אעשה בעצמי!". והנה אם כל המון בית ישראל נצרכים לכתיבה ותתימה טובה, אנחנו הסופרים והכותבים די לנו בחתימה לבדה. יתן לנו ה' חתימתו על ניי־

הדרך הטובה אשר בה תלך למצוא את המנוחה והנחלה אשר אתה מבקש. הנה כי כן יברכך בכל לבו אוהבך בכל נפשו

יל"ג.

אגרת מאתים ותשעים ושתים.

[להנ"ל]

ידידי!

הקונטרס „שיחת חולין" (כך בלבי לקראו אם אקרא את שמי עליו מפורש) קרוב לגמר העתקתו אל הנקי, ואולם בטרם אביאהו לבית הצינזור בחפצי לברר וללבן התנאים ביני ובין הקונהו כדי שלא אוציא הוצאות חנם. ועל כן קח עמך דברים ושים כה נגדו את תנאַי אלה יְהַיָה בינינו כביסמאַרק לפרסור נקי כפים. תנאי הם: א) במזומנים אקבל 50 רו"כ תיכף כשאודיע שהכ"י יצא מן הצינזור; ב) מאה עקז. בראָשירט שלוחים חפשי לפ"ב, להלקם בין יודעי ומכירי; ג) להמו"ל רשות להדפיס את השירים רק פעם אחת בסך אַלפים עקז. (ואם מעט ואוסיף עליהם); ד) אין להמחבר רשות לשוב ולהדפיס השירים בין ע"י עצמו בין ע"י אחרים במשך שלש שנים מיום צאתם בדפוס ראשונה ע"י פב"פ (וגם בזה אם מעט ארחיב לו הזמן).

הקונטרס יכלול כחמשה עשר שירים גדולים וקטנים ולפי השערתי יעלה בדפוס עד ששה באָגען. משתדל אני כעת לחדש על פי זכרוני את השיר האֹבד לי אשר אמרתי לך, אפס קצהו אזכור וכלו לא אזכור. יש מן השירים המראים באצבע מי הוא המחבר ועל כן נוטה אנכי להסכים לקרוא את שמי על השירים, אם ישכיל פב"פ המו"ל לכתוב הקדמה קצרה בסגנונו של צעדערבוים לאמר כי הוא פתני ואֶפת לאסוף את השירים ההמונים האלה ולמכרם על ידו בראותו כי ברכה בם.

מצרף אנכי לך בזה את השיר „דער בעל לשון" למען הראה ההכרח

זקן יאת הכתיבה נעשה בעצמנו איש כחפין לבו. האם לא כן הדבר, אחי?! — אולי תכתיב בקרב הימים לרא"ל שפירא או לסאָקאָלאָוו או כי תראם פנים בפנים והגדת להם כי את ברכתם רשנה החדשה קבלתי וברכתי אל חיקם תשוב; ואת דברי סאָקאָלאָוו לא הבינותי באָמרו לי כי בין בבא לעשור אקבל תשובה על מכתבי אליו אשר יכינו לי זה כחודש ימים. איזה היא תשובה הצריכה הכנה משך חודש תמים, אין זה כי אם גלגול שלג או אחד משאר הגופים, שרגילים בעלי התשובה לענות בם את הגופים. הנ"ל.

להודיע לקוראים את שם המחבר, לפי שהשיר הזה נכתב ביום יובלי, ואם לא נגיד זאת לקורא לא יהיה מובן. ואגב תמצא בצדו השיר „זמר לש"ת" שהוא כדבר בעתו בימים האלה. ושמח ביום שמחתנו זה ושמח לבי בתשובתך, וביום ש"ת הבע"ל בזמרך כבוד את הזמר הזה בסוד מרעים על כוס יין מלא מסך וזכרתם לטוב את אחיכם הנזיר מן הבטן את

יל"ג.

ערב חג הסכות תרמ"ו, כפ"ב.

אגרת מאתים ותשעים ושלש.

[לה' א"י שפירא]

ידידי היקר!

במכתבי לידידנו ר"ד פרישמאַנן לא אמרתי בהחלט שאקרא את שמי על שירי, כי אם אמרתי שיש מן השירים המכריחים אותי לפרסם את שמי לפי שבלאו הכי מבין שורותם יצהירו סימנים מובהקים מי הוא המחבר; וא"כ פרסום שמי הוא עדיין אצלי דבר מוסגר ולא מוחלט. לפי שעה מסרתי את קונטרס השירים להצינזור בלי קריאת שמי עליהם, וכן על החפץ להוציאם בדפוס להתרצות לכתחלה להדפיסם אנאָנים; ואולי כשיבוא הקונטרס לידו יראה בעצמו כי כן ישר וכשר הדבר. אבל אם יעמוד על דעתו לקרוא את שם המחבר מפורש אז עליו לכתוב מעצמו הקדמה ולבאר בה מה ראה המחבר על ככה לפרסם שיחות חולין ודברים של מה בכך כאלה, וכי יש גם בדברים קלים כאלה חפץ דרוש וסימן ברכה לקהל הקוראים. אם תניח ההקדמה ההיא את רוחי אז אולי אתרצה לנקוב את שמי. סוף סוף הדבר הזה עודנו מוטל בספק — ואתה בלי זה הלא לא תחפוץ להטפל בדבר.

וזאת שנית: בדבר ממכר הקונטרס הזה למו"ל נכנסתי בדברים עם ידידנו ה' פרישמאנן הנ"ל והוא קרא לפני בשם מו"ל אחר, ואם אבוא עתה למסור הדבר לך בלי ידיעתו הלא אהיה בעיניו כמתעתע. על כן אבקשך לקחת דברים עם ה' פ"מ ושניכם תודיעוני את אשר תגמרו בנוגע לשתי השאלות האלה; תנאי מפורשים במכתבי לה' פ"מ, וגם על התנאים אשר הוספת אתה (להדפיס ג' אלפים ולמשך זמן ה' שנה) מרוצה אנכי; אפס כי הפיטורא בפי הושע היא — הקריאה בשם המפרש. — אל נא תקצוף עלי על יתר דברי על אדותיך במכתבי לה' פ"מ ואל תתנני לפני חושד בכשרים. נפשי יודעת מאד

כי אדם כשר אתה, אפס כי ספק היה בידי אם יודע אתה כי מקפיד אנכי שיהיה הדבר ההוא בסוד כמוס; ועל כן כתבתי מה שכתבתי בפליטת הקולמוס, ואתך הסליחה למען תאֹהב מאת

יל"ג.

יום ג׳ כ"ז תשרי תרו"ם, ספ"ב.

אגרת מאתים ותשעים וארבע.

[לה׳ ד. פרישמאַנן]

ידידי הנחמד!

דברי ידידנו האי"ש באו אלי ועניתיו כי הדבר תלוי בך, כי לפי שאתה היית המעורר בדבר אתה תבחר למי למסור הכ"י; כי אע"פ שאת ה׳ שפירא ידעתי פנים בפנים ומצאתיו לבעל נמוס ואיש אמונים, בכל זאת מעמיד אני גם את ה׳ ספירשטיין בחזקת כשרות שגם מטבעותיו לא יהיו מזויפים. אבל המניעה היותר גדולה היא שה׳ שפירא, כפי הנראה, מקפיד שיהיה שמי נקרא מפורש דוקא על השירים, ואני עודני מפקפק בדבר כי לא לרצון זה לי. לפי שעה מסרתי את קונטרס השירים אל הצינזור בלי שם המחבר; והיה האיש אשר יאות להדפיסם אנאנים בו אבחר ולו יהיה דין הקדימה; ואולם אם שניהם ידרשו להיות שמי נקרא עליהם אז הברירה ביניהם מסורה בידך; וחפצי שיוסיף המו"ל הקדמה קטנה משלו שבה יבאר מה ראה על ככה להוציא שיהות חולין כאלה בדפוס ומה שמץ דבר טוב נמצא בם..... — הכ"י יצא מתחת יד המבקר בסוף השבוע הבא ועד כה תודיעני את אשר גמרת ולמי השירים נתונים.

לקראת צאת הקינטרס ט"מ לא אשיש, כי נחמתי כי עשיתיו; ומי יודע אם ידע המו"ל לכסות טפחים על המפח. בין כך וכך כשיצא הקונטרס מהרה נא להגיע לי אחוז אחד ע"י הפאָסט המוקדמת. התאמין שעד היום עוד לא ראיתי את האסיף החדש אע"פ שהיום יום א׳ ב׳ השין הוא!? את ה׳ קאַנטאָר ראיתי בימי החג האחרונים בביהכ"נ וגם באזני הלל את מאמרך, וכמדומה לי שאמר לי כי בקרוב ידבר על אודות זאת בהוואָכחאָד החדשי, כי הוא הוא הכותב עתה שם בקרת הספרים. וה׳ צוקקערמאַנן הודיעני כי בבקר אור העתיד לבוא יבוא מאמר גדול ג"כ בתשובה לאל"ב. את השיר „גרן האטד" אין נפשי להדפיס, לפי שאינני חפץ להטפל עוד בנבלה; וגם על הראשונים אני מצטער: אבל הנני נושא את פניך בבקשתך על אדות ה׳ ברודס, על כן אמור

נא לו וישלח לי את גליונות מכתב עתו תמידים בסדרם, ובמשך הזמן אדע מה אעשה לו אחרי רואי את תכונת מכתב עתו, מה טובו ויפיו ואנה פניו מועדות.

והנני האוהבך והמכבדך יל"ג.

יום א׳ ב׳ חשון תרמ"ו, ספ"ב.

אגרת מאתים ותשעים וחמש.

[יום ג׳ 15 אקטאבר 1885, ו׳ מרחשון תרמ"ו].

[להוק"ן]

ידיד נפשי!

גם את מכתבך גם את מכתב ידידנו עהרליך קבלתי במועדם גם את שירי הרב פומפיאנסקי אשר הובלת לי שי. והנה השירים טובים עד לבלי די לרב אשר לא שירתו אומנתו. ומי יתן והיו כל רבני ישראל לכה"פ משוררים במוהו.

היום ראיתי בהצפירה נו׳ 38 מודעה כזאת: „יצא לאור ספר טפח מגלה מאתי יהושע מזח". וגם קודם לזה הודיעני ר"ד פרישמאנן כי מסר את הקונטרס למ. והוא העבירו תחת בקורת הצינזור בקיוב ויודפס בווארשוי. ועוד הודיעני כי הצינזור אסרה את השיר..... וכי על מה שהיה כתוב קודם לזה בהקונטרס נוספו עוד דברים רבים כהנה וכהנה; וגם הודיעני כי לא מכר את הקונטרס בכתב ידי כי אם העתיקו בעצמו, ומזה הייתי יכול לשמוע כי לא ידע מ. מי הוא המחבר; אבל לתמהון לבי קבלתי בשבוע הזה מכתב ממ. אשר אמנם לא יגע בו אף בקצה לשונו בדבר הקונטרס כי אם יתנצל על דבר שהיה בינינו לפני שלש שנים ועוד — בכל זאת לבי אומר לי כי נגלה למ. סוד זה ועל כן הוא מורה לעצמו הת(י)ר לשוב ולקרב אלי אחרי אשר עד כה הרחקתיו מעלי ולא היה בינינו שום מו"מ. סוף סוף עברה גוררת עברה ומכיון שנכשלתי בעון ליצנות נכשלתי גם כן..... ובלי ספק עוד יצא לי מזה צער ודאבון לב בימים הבאים. עד כה לא בא לידי לא האסיף ולא הקונטרס ט"מ ובלי ספק בקרוב ישלחוהו לי ואז אוכל לשפוט על פרטיו ועל פניו החדשות אשר נתנו לו המתעסקים בו.

ואפנה מהבל הבלים זה היא הספרות העברית בזמננו אשר שועלים וכל

הערב למינהו הלכו בו וכל חית השדה ישחקו שם ואודיעך כי שוקד אנכי ללמד תורה לנכדנו הנחמד והנעים. שלש פעמים בשבוע, ביום השני וביום הרביעי וביום הששי, בשעה קבועה בבוקר אנכי בא אליו והוא קורא לפני לסירוגין בשני ספרים, בס' מסלת הלמוד אשר החלות אתה להקריאהו ובס' תולדות ישראל, וכותב על הספר בדיו לעת עתה עוד אותיות הא"ב. לפי מעוט הזמן אשר אני עוסק עמו פעלתו טובה; אבל חבל כי אין הלמוד עולה בהסכם עם המעשה, ודבר זה יביאני לפעמים במבוכה כי הוא יקיפני בשאלותיו ובפי אין מענה. פעם אחת בקראו לפני את הצווי על שביתת השבת עמד ושאל: הגידה לי סוף סוף (ממש דבריו המה) אבי זקני, באיזה יום חיבים אנחנו לשבות — בשביעי או בראשון? וכן בקראו מצות „המול לכם כל זכר" פצר בי לפרוש לו באיזה מקום מלין וחותכין את הבשר. — הרואה אתה ידידי כי לא נתנה תורתנו לילדי זמננו זה ואין ספורי התורה עולין יפה עם המדות שאוחזים בה הפדגוגים החדשים.

בביתי וברשותי עוד אין כל חדש. עודני יושב על שפת הים ומצפה עד אשר יבקעו המים. כשיהי רצון לפניך תזכיר לה' שליט את דבר מספר הספרים הנשארים אתו, שנים פשוטים וא' מהדר להשיב לי את מחירם אם מכרם; ואולי גם תמצא לנכון למלאת את ידי המו"ם סוכנו של המליץ לדרוש ולתור אם יוכל למכור בריגא ובסביבותיה עוד איזה סך ספרים והגדת לי ושלחתי.

ועתה רב לי כי כבר פנה יום ומה אעשה כי יפקוד עלי נכדנו וישאלני: אבא, והלא אמרת כי עלינו לשבות בשביעי?! היה שלום אתה וכל אשר לך ימברכתך יברך גם ידידנו הד"ר עהרליך.

אני ידידך ואוהבך הדבק בך בכל עז יל"ג.

בבקר אור חו' ב' יבוא מאמר הד"ר שפירא מדינאבורג בתשובה על השגתו של ליליענבלום. הגידה נא לי מה עשה לעווינזאָן במאמרו? הקראת „מאחורי הפרגוד" של מרדכי הכהן ו„לפנים מן הקלעים" של ק. שפירא? דואג אנכי פן תפול בין סופרינו מחלוקת ארכה ע"ד שירי כמחלקת אשר היתה בין הסופרים ע"ד ספרי הפלסופיא של הרמב"ם, כי אינני רואה לדבר סוף. מבית מלאכתו של צעדערבוים הֻגד לי ששם מכינים חצים שנונים חדשים לבוא לעזרת לל"ב לקראת רודפו ר' דוד פרישמאַנן בהאסיף. נתתי לסופרים ענין לענות בו וזה — חלקי מכל עמלי!

הנ"ל.

אגרת מאתים ותשעים ושש.

ספ"ב, מוש"ק ט"ו חשון תרמ"ו.

[לה' ד. פרישמאַנן]

הזקתני ידידי ותוכל והנני מבטל רצוני מפני רצונך ושולח היום את הקונטרס „שיחת חולין" לידידנו רא"י שפירא וגם שמי יקרא עליו אע"פ שלא אכחד ממך שהדבר הזה — פרסום שמי — קשה עלי מאד לפי שהשירים האלה לא נכתבו מתחלת בריאתם לדפוס כי אם כמעשה ילדות ומילי דבדיחותא בעלמא, ועל כן לא דקדקתי בם כל צרכם בחקי היופי ובסדר ההגיוני ולא תהיה תפארתי על ידם; אבל מה אעשה ובית דינך גזר עלי כך והנני מרכין ראשי ומקבל עלי את גזר דינכם. האי"ש ערך מלים אחדים לתתם בראש הקונטרס אבל הם כתובים בלה"ק וספק בידי אם טוב הדבר לערב קדש בחול, וכן אין דבריו ואמתלאותיו עולים בשלמות עם האמת המוחלטת ועל כן ידיך לא אסורות לכתוב ככל העולה על רוחך. את השיר „אליהו הנביא" לא מצאתי בין כתבי וחדשתיו מזכרוני ואולם יש אשר בגד בי כח זכרוני ולא יצאו הבתים בצביונם הראשון ואין רוחי נוחה בשיר זה. והנה בין התנאים אשר התניתי עם המו"ל עליו לתת לי מאה עקז. מן הקונטרס; ובחפצי לתת לך במתנה המשים מהם לחלקם אל אשר תחפוץ והיה לך לשכר כל שהוא בעד טרחך ומשאך. הגידה נא לי אם תקבל ממני לרצון מנחת עני זאת? ועוד זאת: גם ה' ספירשטיין כתב אלי פעמים והציע לפני תנאים יותר מתקבלים מתנאיו של האי"ש, אפס כי גם הוא לא התרצה לבקשתי להעלים את שמי ובאין ברירה הנני נותן היתרון לה' שפירא ואתה בטובך תשתדל לעת מצוא לפיס את ה' ספירשטיין שלא יהיה בלבו טינא עלי.

קבלתי את האסיף וקראתי בו את מאמרך וטענותיך כנגד לל"ב. והנה ברבי דבריך כונת לדעתי ובקראי אותם נדמה לי כאלו מלבי יוצאים הדברים; ואילם יש דברים שלא קלעת בם אל מטרתי, והגדול שבכלם הוא משאך ומתנך על אדות צדקיהו בבית הפקדות. לא את דעתי והגיוני אני על דבר ירמיהו וקורות ימיו אני שם בפי צדקיהו, כמו שאתה אומר, כי אם נהפוך הוא. בעלות על לבי לתאר את מעמד המלך האמלל שבאמללים ההוא ואת תכונת רוחו הקשה השתדלתי להעמיד את עצמי במקומו ולשים בפיו דברים הנאותים למעמדו ולמעמד רוחו. ולדעתי אי אפשר לו לצדקיהו לחשוב ולדבר באופן אחר מכמו שהוא מדבר בשירי, ככל אשר בארתי בהערתי לשיר ההוא; אבל מזה אין ראיה מוכרחת שגם דעתי מסכמת עמו במשפטו על ירמיהו ועל קורות ימיו. ודי

לחכם כמוך ברמיזה זו. והנה כמדומה לי שכבר אמרתי לך שלא אתה לבדך נצב בקשרי המלחמה עם מבקרי, כי בבקר אור הוב׳ ב׳ יבֹא מאמר הד״ר שפּירא הנשפט גם הוא עם לל״ב אע״פ שאיננו מזכיר את שמו בפירוש, וגם מאמרו של יהושע לעווינזאָן אשר היה בידי ה׳ סאַקְאָלאָוו עתיד להגלות; ואני אשקטה ואביטה עד אשר יכלו המורים הצ׳הם ואולי או אצא בעצמי לברר את שיטתי ולהשיב חורפי דבר. בין כך וכך הנני מחזיק לך טובה מרבה על צאתך לעזרתי ועל כל הדברים הטובים אשר דברת על אדותי, וערבים ויקרים לי דבריך על אחת שבע בדעתי את תכונת נפשך הטהורה כי אוהב אמת אתה ודובר מישרים בדין. ומה מאֹד בחנת את לבי וידעת את נפשי בדבריך האחרונים: „המשורר מביט בל״ס בנפש כואבת על עדת הקוראים...״ אמנם כן הוא! הוית קשה אֶחוה בכל פעם בבואי לשיר בשירים בימינו הרעים האלה בהעלותי על לבי מי יבין להגיגי ומי ירד לסוף דעתי, כי מעטים מאֹד בקרבנו היודעים פרק בשיר לקראתו כראוי ולערוך אותו על פי שויו. וידעת היום והשבות אל לבבך כי אתה הוא אחד מבני עליה המעטים העושים שלום ביני ובין קהל הקוראים.

והנני אוהבך ומכבדך בכל לבי יל״ג.

S. P. משמש אתה פעמים במלת „פזור הנפש״ בהוראת עצבת לב ורוח נכאה וזה ללא אמת, כי משמעו כפשוטו פזור הרעיונות ע״י מונעים מן החוץ המטרידים את המחשבה.

הנ״ל.

אגרת מאתים ותשעים ושבע.

פרישמאַנן הנאהב והנעים!

לך ידידי, בא בחדרך וסגור דלתך בעדך, כי דבר סתר לי אליך היום.

בצאת נו׳ 77 מן המליץ אשר בו ישפך הצ״ב עבוט מי רגליו על ראש איש עברתו בא אלי הצ. ה׳ מ., והיא גם הוא אוהב נאמן לצ״ב כמוני כמוך, ויאמר: „כאן מצא בע״ח מקום לגבות את חובו! הנעלב מחויב להתבוע עלבונו מיד צ״ב ואני ערב לו בדבר כי נקה לא ינקה״. ויפרוש לפני שני כתבים ערוכים, האחד כתב קובלנא להשופט והשני כתב הרשאה ומסירת כח להטוען העורך דין, ויבקשני לשלחם למ. ולהטות את לבו להתום על הכתבים ולהגיש דברו אל השופט. אני אמרתי לו כי אין לי שיג ושיח עם מ. וגם לא ידעתי איפה הוא חונה בעת וגם אין נפשי להיות סרסור לדבר עברה זאת כי נפשי

לא מְטֻמאה מעודה בדברים מזוהמים כאלה, אבל הוא פצר בי ואמר כי אין זה דבר עברה כי אם מצוה רבה לנקום מיד צ"ב את נקמת ספרתנו המחללת על ידו, וכי אין לנו להחמיץ מקרה טוב כזה לפי שלאו בכל יומא מתרחיש שיפול במכמוריו איש ערום כצ"ב ונפל תורא חדיד סכינא. אז אמרתי כי אין לי דרך אחרת להגיע את דבריו אל האיש אשר הוא מבקש בלתי אם על ידך, ויאות לי בזה ויבקשני לשלוח את הכתבים אליך ולהיות לו לפה, כי הוא בעצמו לא יוכל לשום פניו אליך לפי שאינו מכירך מתמול שלשום ועוד לפי שהוא פקיד..... ולא יתכן לו לפעול בריש גלי. בבקשתו זאת לא יכולתי עוד להשיב פניו לפי שסוף סוף אנו מחבריו והוא צ. והכל צריכים למארי חיטי; והנני שולח לך את שני הכתבים הנזכרים ואתה תשאל את פי מ. אם חפץ הוא להביא את צ"ב במשפט ולהנקם ממנו על כל תועבותיו יחתום על שני הכתבים ויאַשר ויקים את חתימת ידו ע"י הנוטאַריוס כדחוי, ויוסיף במקום הראוי בתוך הכתב את מקום שבתו וישלח את הכתבים לפ"ב לה' מ. ע"פ האדריססא המבוארת למטה, ואז יביא העורך דין מ. (שהוא בנו) את דברו לפני השופט; ולו למ. לא יעלה על זה שום הוצאות וה' מ. אמר לי ג"כ שאם יצטרך מ. לבוא בשביל זה לפ"ב יתן הוא לו על הוצאות הנסיעה. עד כאן דברי מ. ואני מצדי אבקשך שלא תגיד למ. שאני הוא הסרסור בדבר ולא תראה לו מכתבי זה, כי אם תראה לו את שני הכתבים הערוכים ותגיד לו את דברי מ.; אם יחתום מוטב ואם לאו — יעשה מה שלבו חפץ.

מכתבך האחרון קבלתי וגם המחברת ט"מ באה אלי במועדה. החסרון היותר גדול שבה הוא שהמדפיס קבע מחירה 50 קאפ', ומי ישלם סך כזה בעד קונטרס קטן? ולו הוזיל המחיר עד 20 קאפ' כי אז היתה המחברת מתפשטת יותר, וזה כל חפצנו. הרו"כ האחד המונח בזה הוא ממ. המבקש שישלחו לו עק. אחדים מן המחברות. וגם גאָלדענבלום חתנו של צ"ב מבקש שישלחו לו חמשה עק. והוא ישלם. אם יאמין בו מ. ישלחם לו. — עוד לא ראיתי איש ממקורבי צ"ב וטרם אדע את הפעולה אשר פעל עליו הקונטרס ט"מ ורק שמעתי כי חושדים הם שידי היתה באמצע. — קראתי את תשובתך לצ"ב בהצפירה ולדעתי למותר היא כי עיקר הסכסוך איננו פירוש המלה טהורים. ואגב אעירך כי בארצנו יקראו היהודים עד היום את החיה „אילטיז" בשם „טהורים" (וכמדומה לי שיש בזה סמך בתלמוד ולא אזכור לפי Хорька שעה המקום, וצ"ע בצאָאלאָגיע דעס תלמוד'ס ללעוויזאָהן) ובלשון העם נקראים „שעשקעס" שהיא השם Шишки שבו נקראים בל' רוסיא גם הבועי היוצאים..... בשעת מחלת ההעמאָראָידען. וכשתשוב להתפלפל עם צ"ב תמתיק לו בפיו הדברים האלה.

והנני ידידך הדבק בך יל"ג.

יועש"ק ה' תולדות [כ"ח השון], תרמ"ו. פ"ב.

P. S. אחרי כתבי את מכתבי נזדמן לי לראות שנית את פני ה' מ. והוא בקשני להוסיף כי ג ו ז ר הוא על ה' מ. לחתום על הכתבים ולהחיש להשיבם והוא מבטיח כי ישב צ"ב בבית האסורים. והנה הוא שולח לך את כרטיסו ועליו כתובים דברים אחרים לך לחזק את דברי.

הנ"ל.

אגרת מאתים ותשעים ושמונה.

[ל ה ז ק " ן]

ידידי היקר!

מכתבך האחרון בא אלי במועדו ואני לא אצתי לענותך אע"פ ששעתי פנויה ומופנה מכל צד, למען היות אהיה לך למופת לבלי תפרוץ עליך גם אתה לכתוב אלי בשעה שאתה עיף ויגע ורובץ תחת משאך.

אספר לך חדשה. צעדערבוים שב לבקש קרבתי והנה הוא מרבה רעים להשיבני אליו לקחת עלי את הנהגת המליץ, לפי שרואה הוא עין בעין שמ"ע זה יורד יום יום מטה מטה. בתחלה נסה דבר אלי שפירא כמסיח לפי תומו ואחר בא אלי פראָזער במלאכות צ"ב ואתמול ישב בנו לפני כשתי שעות תמימות, וידבר אלי רכות בשם אביו וימסור מודעה כי מתרצה הוא לכתחלה לכל התנאים אשר אשים לפניו. עלי קשה הזווג החדש הזה כקריעת ים סוף; כי איך אשא פני אל קהל הקוראים היודעים כי נקעה נפשי ממנו והוא זנה רעים רבים ושוב אליו? הלא יאמרו הבריות וצ"ב בעצמו בראשם כי גם גאָרדאָן נקנה בכסף, וכדי בזיון וקצף. וזולת זה מרגיש אנכי בעצמי כי בפעם הזאת לא תצלח עבודתי בידי כימים הראשונים כי קרבת האיש הזה גורמת לי שהשכינה מסתלקת ממני. על כן לא עניתיו לע"ע בגופא דעובדא לא הן ולא לאו כי אם שאלתי מה הערבון אשר יתן לי כי בפעם הזאת יעשה עמדי בישרת לבב ולא ישוב לעקבני ולסובבני בכחש ובכזב? מצדי הצעתי לפניו שלש אלה: או כי ימסור את הנהגת מה"ע בטעם המלכות לבנו הגדול והיה הדבר הזה לי לכסות עינים לקהל הקוראים, כי הלא אין לפקוד עון האב על הבן, ואת בנו אני מעמיד בחזקת כשרות כי לא יתנהג עמי בערמומית ובעקמומית; או כי ישתדל להוציא רשיון הממשלה מפרש כי אני אני הוא מסדר מה"ע אע"פ שהוא נשאר בעליו ומה"ע קנינו; או כי ישליש במזומנים או בשטט"ח סך הגון לא פחות מאלף רו"כ לערבון כי לא ישוב להונות אותי מאחזתי אם לא ימצא בי ערות דבר. והנה בטרם אקבל תשובתו על ההצעות

הקודמות האלה ובטרם יגיע זמן גמר הדבר אחכה לשמוע מה תדבר בי אתה אם לא יחשב לי הדבר לחרפה ולדראון בשובני אל האיש הזה המטמא במגע ובמשא.

ממוצא הדבר הזה אתה רואה כי גם שירי בהאסיף גם הקונטרס שפת מגלח לא קלקלו את השורה ולא הסבו את לב צ"ב ממני לאהבה אותי ולדבקה בי; כי לא כדברים אשר דבר באזניך בימי הקיץ הוא דובר היום אחרי אשר ראה לדעת כי לא מפר', אשר הוא משלח מעל פניו, ולא מג. ולא מל. ואף לא מה. אשר בידו מסר את עריכת „המצפה" – לא מהם ולא מהמונם יבנה בנין קים.

ק. שפירא יושב ועורך מאמר גדול תוצב להבות בתשובה למרדכי הכהן על תשובתו השניה. ואני דומה בעיני למת מדומה השוכב בארונו ושומע את להג המגיד המספיד אותו ואיננו דובר דבר כי נטל עליו.

עמנו היית בדאגתנו לבן אחותי כ"ץ בצאתו מן הגמנזיום ולא ידענו אנה נביא אותו אל האוניווערזיטט ובמה נפרנסהו, על כן השתתף בנחמתו כי בא לחארקאָוו ובימים האלה המצאתי לו סטיפענדיום עשרים רו"כ לחדש מאת הרר"ש פאָליאַקאָוו.

בננו יעקב עושה חיל בלמודיו אצלי. יש מקראות קלים שהוא מעתיקם בעצמו, ורָבי הפעלים הוא מוצא את אותיות שרשם ומבדיל אותן מן האותיות השמושיות; אף מאַמן הוא את ידיו בכתיבה ומלבד אותיות הא"ב הרגילות על פיו בסדרן הוא כותב בלי שבוש שמות העצם מאדם עד בני יעקב ועד בכלל וחותם את שמו „יעקב בן מאַקסים קאַפלאַן". רגיל אנכי לבא אליו בשעה האחת עשרה בבקר וביום הששי העבר קבעתי לו שעה אחרת והודעתי לו ביום הרביעי בלה"ק לאמר: „ביום הששי אבוא אליך בשעה אַחת (שמות המספר הסדורי איננו יודע עדיין) אחר הצהרים", והוא הבין את דברי וישמח על זה שמחה גדולה. בדבר השטה המקולקלת אשר הוכחתני עליה כי מלמד אנכי לו דברים שלא נתנו להתפרש לילדים כמותו – האם בי העון, ידידי! וכי אנכי כתבתי את ספר התורה הזה אם אנכי ילדתיהו? הלא מתוך ספר מיגה (תולדות ישראל לפרין בעער) אנכי מלמד לו, ספר מוכן ומכשר רק לילדים מתחילים, ומה אעשה אם בקראו שם „ואחרי כן יצא אחיו" הוא שואל: מאַין יצא? הכי מחה אמחה דברים כאלה מן הספר. אין אפוא דרך אחרת בלתי אם להשיאו בשאֵלותיו אלה לדבר אחר; וכבר הקדמתי לו כלל גדול שבספר התורה יש דברים שלפי דעתנו ומנהגינו עתה נראים כזרים (כמו נשיאת יעקב ד' נשים ושתי אחיות), אבל בימים הקדמונים ההם היה העולם נוהג במנהג זה ואין לתמוה ואין לשאול. והקדמה זאת הניחה את רוחו.

והנני ידידך המחבקך ומנשקך מרחוק יל"ג.

יועש"ק, ר"ח נאָיאַבר 1885, ספ"ב, [ה' כסלו תרמ"ו].

אגרת מאתים ותשעים ותשע.

[להנ״ל]

ידידי היקר!

באה ונהיתה! עוד בטרם בוא דברך אלי גמרתי הדבר עם צ״ב והוא בלי שים סירוב נרצה להצעתי למנות אותי לרידקטור שני של המליץ בהסכמת הממשלה; וכן עשה. והננו מחכים עתה לתשיבת שרי הדפוס אשר נקוה כי לא תאַחר לבא, ומאז והלאה יהיו חותמי המליץ כזה: המו״ל (Издатель) צ״ב; המסדר (Редакторъ) יל״ג.

מראשית חדש דיקאַבר אשוב לעבוד עבודתי בהמליץ. בין כה נעשתה עוד הדשה כי קאַנטאָר קבל רשיון להוציא מ״ע חדש מדי יום ביומו בשם „היום״, וגם זה לי לישועה כי עי״ז גדל הצרך לצ״ב להיות שמי נקרא על מכתב עתו. ועתה אני תפלה כי יהיה אלהים עמדי ונתן לי כח הגוף וכח הנפש לעשות חיל כאשר בראשונה לבלי תבַיש וקניתי את ילדותי.

לפי שעה מרגיש אנכי כי כהות גופי רפים ומתמוטטים. מחלת „אשר יצר״ תשוב ותכביד עלי אַכפה — מחלה אמתית לא כמחלת־הזכרון אשר ראית בהאסיף; ובשביל זה כאב ראשי יתמיד ושנתי תדד מעיני, ועל כל כבוד זה הוביתני ה׳ בחרף הזה בדירה רעה תשואות מלאָה ולא אמצא מנוחה ושלוה בה ביום ובלילה.

זולת זאת אין כל חדש. נכדנו יעקב הולך וטוב ועושה חיל בלִמֻדָיו. רוחו כביר וכשרונותיו נפלאים ובכל אשר יפנה ישכיל: אבל לראבון לבי בכחו חלש הוא וכי יקרא לפני בספר כחצי שעה תכופה ייעף ותקצר נשימתו. ממילא משמע כי נזהר אנכי מאד ואינני דופק אותו כי אם אתנהלה לאטו לרגל בריאותו ויכלתו, בזכר מאמר בעלי הנסיון: המתנהל לאטו יחיש בעתו Тише ѣдешь, дальше будешь

שלום לך ולכל אשר אתך ופקדני לפעמים בבשורות טובות ממך ומכל סובביך כי להנה תאות נפש ידידך בכל לבו

יל״ג.

P. S. אם באמת נמכרו ספרי בידי השלי״ט עד תמם הזכירהו להשיב את מחירם, כי עוד עד היום חצי הפדיון לי והחציו למוציאי הספרים לאור.

ר״ח טבת תרמ״ו, ספ״ב.

אגרת שלש מאות.

[לה׳ ד. פרישמאַנן]

ידידי הנעים!

לבקשתך אודיעך כי בשעה שאני עורך אליך את הטורים האלה צ״ב קרוא אל שופט השלום לתת דין על הלבינו את פני מ. ברבים; כי כן דבר הדת "פתוח בשלום ואם לא יתפיסו הצדדים זה לזה אז יבא הדבר אל דַיָּנֵי הגזרות. העורך דין אמר כי לא יתפשר בשום אופן עד הביאו את צ״ב על עקב בשתו.

ועתה אודיעך חדשה את אשר לא בקשת וגם את אשר לא פללת ולא עלה על לבך. המסבות התהפכו והביאוני לידי כך לשוב ולתת ידי אל צ״ב זה איש חרמנו ולחדש בריתי אתו כאשר היה לפני שלש שנים. וזה הדבר. בראותו בימים האחרונים כי מכתב עתו מתמוטט וצורתו נפסלת שב לפיסני ולהרבות עלי רעים להיות ידי אתו שנית בעריכת „המליץ" והוא מוסר אותו בידי לעשות בו כאדם העושה בתוך שלו. ומשבילינו הקרובים והרחוקים החרדים לספרתנו ולשפתנו העתירו גם הם עלי דבריהם להעתר לו לטובת שפתנו ולהנאתה (ממילא משמע שגם לטובתי ולהנאתי, כי משלם הוא שכר טוב) ואפת. והנה התנאי הראשון אשר הותנה בינינו שאקבל סמיכות הממשלה להיות שמי נקרא על מה״ע כרידקטור; וכבר פנה הוא בבקשה זאת אל השליט על עניני הדפוס, ונחכה אל הסכמתו בקרוב. בין שאר התנאים נתנה לי רשות לקרוא לעזרה מסופרי ישראל ככל אשר יישר בעיני ולשלם להם בעד מאמריהם מחיר קצוב. ואני אמרתי לו בפה מלא כי אַחד הראשונים אשר אקרא לעשות עמי במלאכה תהיה אתה, כי אותך ראיתי סופר מלא כשרונות טובים ודרוש להפצנו, והוא – ענה אמן חטופה. ועתה אתה ידידי, אם באמת היה מ״ע של צ״ב עד כה תהו ובהו אקוה כי מהיום והלאה תהיה רוח אלהים מרחפת על פני המים, ומה גם אם יבאו לעשות בו אנשים אשר רוח אלהים בקרבם, ובמאמריהם יוציאו יקר מזולל ויבראו יש מאין. על כן ידידי המלך בבליותיך ועננ דבר אם נכון אתה לשית ידך אתי ולהכין לנו לעתים מזמנות ספורים קטנים ומאמרי מדע שונים ברוח ההמון (פאָפולאֶר). ממילא מובן שמשאך ומתנך יהיה רק עמדי ולא עם זולתי ומידי תבקש את שכרך; והרשית בידך לחתום את שמך על מאמריך מפרש או לכסות עליו. בין כה וכה לתשובתך אחכה בקרוב, כי הדבר נחוץ לי לדעתו.

למותר להגיד לך כי כל מה שיעשה בהמליץ מהיום ולהבא איננו נוגע כמלא נימא במה שנעשה בו מקדמת דנא. צ״ב על מעשיו הקודמים המכוערים

ישקל למטרפסיה וגם הענותו מפני ומפניך לו די ענש בעיני כל אנשי התככים אשר היו בשזוריו עד כה והביאוהו עד הלם. ולעתיד לבוא לא ישמע עוד קול מריבת העדה כקול מחצצים בין משאבים בשער בת רבים ולא יהיה עוד המליץ לעמוד הקלון לכל הנוגע בו, לכה״פ כל זמן שתהיה ידי ממשמשת בו.

תמה אנכי שעד כה לא הגיעני מה׳ שפירא שום גליון להגיה משירי בלשון העם. האם עוד לא התחיל להדפיסם?

לעת מצוא ברכהו בשמי בשלום והודיע לו את תוכן מכתבי זה כי יהיה הדבר לו למנוחה. והנני ידידך הדבק בך

יל״ג.

ר״ח טבת, תרמ״ו, ספ״ב.

אגרת שלש מאות ואחת.

[לה׳ א. י. שפירא]

ידידי הנאתב והנעים!

עשה בס׳ השירים כחכמתך וסומך אני עליך; ואין לך אפוא לשלח לי את העלים להגיה. אבל מעל״ד נמצא בית חדש בשיר „שווערע צייטען״. שימהו נא במקום הראוי, אם יישר בעיניך: וגם זה לא לעכובא.

עם ק. ומכתב עתו שעתיד לבוא אין לי מגע ומשא: ונהפוך הוא כי קאנקורענטען אנהנו, כי אני וכמו שבודאי כבר הודיע לך ידידנו ה׳ פ״מ) נעשיתי שתף בהורמנא דמלכותא — להמליץ! הלא הוא הוא הדבר שאמרו חז״ל: אל תאמין בעצמך עד יום מותך. תמונתי אין בידי מן המוכן; אבל הלא יש אתך העקו. המהדר מספרי כל שירי ושם תמצאנה.

ושלום וכל טוב לך מאתי ידידך יל״ג.

יום א׳ א׳ דיקבר 1885 ספ״ב [ה׳ טבת תרמ״ו].

אגרת שלש מאות ושתים.

ספ"ב, יום ד׳ י"א דיקאָבר 85. [ט"ז טבת תרמ"ו].

[לה׳ ק"ז וויסאצקי]

ידידי הנכבד!

אבל אָשם אנכי כי לא הודעתיך בזמנה את קבלת הכסף. ואני אמרתי הודעה כזאת אך למותר היא כי מכיון ששלחת ושובר הפאָסט בידך בודאי קבלתי ואינני צריך להודיע. וברוך שלא עשני סוחר כי אז היה עוני גדול מנשוא, עכשיו שאני משורר ובעל חלומות תתלה את הקלקלה במקולקל ותאמר ישן הוא והולם חלום ונמשך אחרי הרהורי לבו; וסלחת לעוני זה כגדל חסדך.

אולם איכה עלה על לבך הטהור רעיון אשר לא טהור הוא לאמר יען כי הקילותני על כן חרה אפי בך ולא עניתיך. חלילה לך מדבר כדבר הזה אשר אין לו שחר. אתה עשית עמדי כנדיב לב כי פזרת נתת לי כספך בטרם נמכרו ספרי ואני עוד אבא בתנואות עליך. ודע כי מחשב אנכי אותי לבעל חובך וכאשר ירוח לי אשיב לך אי"ה את מותר הכסף אשר שלחת לי בטרם בא לידך.

ומדי דברי בך אבקשך להיטיב עמדי לשלוח לי וויעדאָמאָסט ע"ד הקולוניות שכבר נתיסדו בא"י ע"פ הדוגמא הרצופה מעל"ד, כי הוא דבר הצריך לעניני. ואני חפצתי לבקשה מאת ה׳ שפ"ר לולא הקרה ה׳ אותך לפני כיום הזה. ועתה היה שלום וברכה. בלי ספק ראית וטוב בעיניך כי שבנו ונתקרבנו אני וצ"ב בעל המליץ וגם נעשיתי חבר לו בהורמנא דמלכותא; אבל מספק אנכי מאד אם יעמוד הדבר לארך ימים כי — עיזא ושבוטא אנחנו ולא נוכל למשוך בקרון אחד ימים רבים. זכרני ואל תשכחני ואל יפון לבך רגע אחד כי חמודות אתה לידידך היודע ערכך ומוקירך ע"פ שויך

יל"ג.

אגרת שלש מאות ושלש.

[לה׳ ד. פרישמאַנן]

ידידי הנעים!

מסבה שתתבאר לך אח"כ אחרתי תשובתי אליך עד כה, ועתה שוב

איננו יודע אם עוד תחכה לעצתי או אם כבר עשית איזה מעשה ועצתי תבוא אליך כחרדל אחר הסעודה. בין כה וכה עלי לעשות את שלי. הסבה אשר תוכל לעצרך מהתחבר לר.. נקבת אתה בפיך דהוא גברא דסאני שומעניה, וביחוד בעת שהתחבר לראָהלינג; וא"כ הכל תלוי בתנאים ובמדת ההנאה המחברת עמם, ואם תוכל להזהר ממנו בשמירה מעולה שלא תדבק בך זוהמתו. — על ק. אתפלא כי חפץ הוא לקחת אליו עוזר מן החוץ, בעת אשר מ"ע עוד לא החל לצאת ולא נודע לו עוד כמה חותמים יהיו לו; ובלי ספק בשנה הראשונה יהיה מספרם מעט. ואני לא שמעתי שיהיה לו הון עתק להוציא מכיסו: וא"כ אם תשמע בקולו ללכת אליו עליך לדעת ולחקור היטב במה כחו גדול להבטיחך למלאת את אשר יוצא מפיו. וגם זאת עליך לדעת, כי הישיבה בזה אסורה לאחב"י הבאים מן החוץ, ושר העיר עתה מחמיר מאד וביחוד לב"י הבאים מערי מדינתך: ושים תשים לבך לדבר הזה כי לא דבר ריק הוא ממך. — הצעתי אשר שמתי לפניך מצדו של המליץ איננה גדולה, כי לא עוזר תמידי יבוקש בפרס קבוע כי אם עוזר עראי או עוזר לפרקים ולעתים קבועות, ושכרו יהיה לפי מספר שורותיו. — ועל כן לדעתי אם לא יקחך לבך ללכת לוויען או לק..., טוב לך ללכת ללייפציג לעבוד עבודה בבית מו"ל הסאלאָן, כי לייפציג עיר גדולה ומלאה סופרים ומוכרי ספרים היא ויושבת על טבור הארץ, ומשם תראה מנגד את כל הארץ לפניך וידעת אנה תפנה אם לא תשתקע בלייפציג. ומדי שבתך בלייפציג תוכל אם תחפוץ לשלוח מאמרים גם להמליץ ותקבל מחיר כל שורה חמשה קאָפ', באופן שתוכל להשתכר מן המליץ לבדו בערך שלש מאות רו"ב לשנה. והנה אם הדבר הזה מצער הוא בעיניך הלא ר א ש י ת דבר הוא, ואולי באחריתו ישגה. כי ידע תדע שלצ"ב נחוץ ביחוד עוזר וסופר למחברותיו „ה מ צ פ ה" ואולם אנכי השיבותי פניו ריקם בדבר ואמרתי לו שבכל זמן שתהיה לה. דריסת הרגל שם קונם אני ממנו. ולפי שעה מחכים אנחנו עדיין גם לאַשרתא דדיינא על כתב התחברותי עם צ"ב בדבר המליץ וזו היא גם הסבה אשר אחרתי את מכתבי, כי חכיתי מיום ליום עד בא האשרתא והיא לא תבא לפני סוף השבוע הזה. ועוד יש פרטים רבים בדבר שאי אפשר לי להציעם לפניך בזה. — על כן מהרה אתה והודיעני ע"י מ ו ק ד ם אם עוד לא באת בברית עם איש, ואם נכון אתה לתת ידך אלי כפי התנאי המבואר למעלה, כלו' שתשלח מאמריך אלי מרחוק ותקבל שכרך מחיר השורות; ואמנם זה, כאמור, רק לפי שעה, עד אשר תכון הרדקציא בידי ועד אשר אראה איך יפול דבר (הצפירה)[המליץ] אשר אז אולי תקרא באמת הלום והיה לך מקור נאמן לפרנסה. ועוד צריך אני להקדימך כי אם תתרצה לשלוח מאמריך להמליץ על דעתי צריכים הם שיהיו נדפסים עד זמן ידוע בלי חתימת שמך, כדי שלא להלבין את פני צ"ב ואת פניך ברבים.

ולפי שעה אין בפי יותר לדבר בך, אבל בשבוע הבא אחרי בוא האשרתא אוכל לדבר בך דברים יותר ברורים אם עד כה תבוא אלי תשובתך.

והנני ידידך החפץ בטובתך יל"ג.

יום א' 15/27 דעצ. 1885. ספ"ב [י"ט טבת תרמ"ו].

אגרת שלש מאות וארבע.

20 דעצעמבער 85, ספ"ב [כ"ד טבת תרמ"ו].

[לה' א"י שפירא]

לא אוכל הפעם ידידי היקר לתת את שאלתך מטעם פשוט – שאין לי כל וטענת אין לי כידוע לך היא טענה גדולה שעומדת לו לאדם אפילו ביום הדין. אתה אומר: „קום והולד!" ומה אעשה ורוח הקדש איננה נוקקת לי בימים אלה..... ומה בכך אם תהיה המחברת בת חמשה באָגען וחצי? ואף גם זאת, לו גם הייתי הלילה לזכר יולד וחרזתי לך ביום אחד או בשני ימים מהרזות בת חמש עמודים לא תוכל לקבלה במהרה מן הצינזור, הא') לפי שימי חגיהם..... קרובים לבא, והב') שהמבקר מ. אשר עד כה נתן לי את כל חפצי, כפי הנראה, מתאנף עלי עתה על אשר התחברתי לצ"ב אשר הוא נוטר לו שנאה כבושה.

והנה אם מצד אחד הפסדת על ידי זה מעט מזעיר, הנה מצד השני הרוחת כי בצאת השירים ירוממום עתה בקהל עם במה"ע ייד. פאָלקסבלאַטט ויספרו בשבחם במדה נפרזה; והיה לי הגדולה והתפארת ולך הכסף והזהב. ואתה שלום וידידנו ה' פרישמאַנן וכל אשר לכם שלום כחפץ ידידך

יל"ג.

אגרת שלש מאות וחמש.

[להזק"ן]

ידיד לבי!

יודע אני כי אתה מחכה לבשורה אשר הבטחתיך והנה היום באה ונהיתה. היום ביום ש"ק 21 דיקאבר נשא המיניסטר את ראשי וישימני

להדקטיר שני להמליץ. בשבוע הבא נעשה אני וצ״ב כתב התקשרות כדין כחק ע״פ התנאים שנדברנו וקבענו בינינו תחלה.

הקֹראת את צלוחיתי בנו׳ 93? אנכי לא אבחין בעצמי אם כחי עתה כבחי אז ולכן אחכה למשפט מבין יודע כמוך. חדשות אחרות אין אתנו; ב״ה כלנו חיים וקימים בריאים וטובים ממנו אנחנו הזקנים עד בני השִלֵשים אשר לנו.

בל׳ס תעָשו בריגא אזכרה לכבוד מענדעלסאָהן: מהרה נא להודיע לנו את כבוד החג ההוא.

והנני ידידך המחבקך מרחוק יל״ג.

מוניט״ק פ׳ וארא כ״ה טבת תרמ״ו. ספ״ב.

אגרת שלש מאות ושש.

[להנ״ל]

ידיד יקיר לי!

עוד הפעם נפגשו מכתבינו בדינאבורג ויעברו איש על פניו אחיו. והנה בדברים אחדים קדמנו להשיב איש לאחיו על שאלותינו. תשובת הממשלה נתעכבה בראשונה בדעפּאַרטאַמענט גאָסודאַרסטוויננאָי פּאָליציי, שהוא הוא המרעטיע אֶטדיעלעניע ע״ה: ועתה בהודיע הדעפּאַרטאַמענט כי זכאי אני בעיניו נטהרתי גם משרידי החשד אשר דמיתי כי דבק בי משנת 1879. רשיון המיניסטר להיותי רידקטיר שני בהמליץ בא ביום השבת 21 דיקאַבר כאשר הודעתי לך: והנה זה הרשיון בעצמו נותן לי עָרבתי כי לא יוכל עוד צ׳ב לנשלני מן הרידקציון בלתי אם בעמוד המליץ לצאת, כי למנות אחר תחתי לא יכיל בלי רשותי ובלי הסכמה חדשה מאת המיניסטר, ואם אני לא אחתום על הנו׳ לא יוכל הנו׳ לצאת מבית הדפוס. מחר אנחנו כורתים בינינו את הברית וכותבים את כתב ההתקשרות על התנאים אשר התנינו בינינו, כי מלבד ספים ידוע שהוא מחויב לשלם לי מדי חדש בחדשו עוד יש לי גם חלק קטן מכסף החתומים.

שמחתי מאד לשמוע כי ישרה צלוחיתי הראשונה בעיניך, כי קשה היה עלי למצוא הדרך הישרה לבוא שנית לפני הקוראים ולא ידעתי נפשי אם בונתי אל הנקודה התיכונה; ועתה בבוא דבריך רואה אנכי כי לא החטאתי המטרה. ועתה התאמין כי צ׳ב לא חפץ בשום אופן בתחלה להדפיס את

הצלוחית באמרו כי מלגלג אנכי על הלאומית, וכי שולח אנכי חצי לעגי ללב ה. וכי מעליל אני על היהודים שמבריחים ומעלימים הם את בניהם מעבודת הצבא. אם עוד תזכור את תוכן המאמר תדע כמה סר טעמו ופג ריחו של אותו הזקן. ואולם אני אמרתי לו שלא אשנה במאמרי אפילו אות אחת, אם ידפיס ואם יחדל; ואולם העידותי בו כי אם לא תודפס הצלוחית הזאת לא אוסיף עוד לכתוב פֿוליטונים כאלה, לפי שאיננו נותן לי פתחון פה בתוך הקוראים. מה עשיתי? אספתי את כל בני ביתו, בנו וכלתו וגם המבשלת שלו וקראתי באזניהם את תוכן המאמר וייטב בעיניהם מאד ויפצרו בו להדפיסו. ועתה ירום לבך אחי כי במצוא המאמר הזה חן בעיניך כונת לדעת גדולים, לדעת המבשלת של צ"ב. ואולם באמת מצא הפוליטון הזה חן בעיני רבים. שמע והשתומם. אתמול בביהכ"נ אחרי האזכרה להרמבמ"ן בעמדי על סף הבית לצאת נגש אלי ראָזענטהאַל ויתפשני בידי ויטני הצדה ויאמר: „לא איכל התאפק מהודות לך על צלוחיתך החדשה. צוף דבש אמרי נועם. תודה גדולה לך על זה". בעל כרחי עניתי לו כי מאד ינעם לי כי מצאו הדברים חן בעיני איש מבין יודע כמהו. עוד זאת. הזוהמא לסטרון (קאָבּלאָפּפּעל בלע"ז) ג.., אשר עתה ברא לו ה' התעסקות חדשה ללכת מן הרידקציון של קאַנטאָר להרידקציון של המליץ בא לבית צ"ב ויאמר: כי המאמר הזה עשה פֿיראָר בעיר. והנה אתה ידעת כי עם ר"ט לא דברתי ונטיתי מפניו במשך שבע שנים, וגם ג.. איננו אוהב דבק לי וא"כ עדותם נאמנת מאד. ואני יודע כי כבר קבל צ"ב מכתבים המדברים בשבח המאמר ומברכים אותו בברכת מז"ט על החזירו גרושתו, והוא אינו מראה לי את המכתבים ההם. כך הוא דרכו של אותו האיש.

סאָקאָלאָוו מתחפש לפניך; אני בעצמי הודעתי לו את התחברותי אל צ"ב. אמת כי מן העת ההיא לא הוסיף לדבר עמי בכתב, ובלי ספק יחשבני לאיש אשר גלה כבודו ממנו ואין לאסתנים כמהו לבוא עמו עוד במגע ובמשא. ומה יענה ומה יאמר אם יודע לו עתה כי משכתי אחרי גם את פֿרישמאַנן והוא מתרצה לעבוד עבודה גם בהמליץ גם בהמצפה. היום שלחתי לו טעלע-גראַם ומחר אנכי שם לפניו את התנאים אשר קבענו בינינו, אני וצ"ב. ואם יקבל פֿרישמאַנן את התנאים ההם (ולדעתי יקבלם) אז אללי לי על סאָקאָלאָוו האמלל.

ולו ידעת את הרעש והזועה אשר עשתה השמועה הנוראה הזאת בק..!
י.... כתב מכתב לצ"ב מלא קצף וארס כי שמע כי צ"ב יקבל את פֿרישמאַנן לעובד עבודה בכתבי עתיו. צ"ב בעצמו הגיד לי זאת אף כי לא הראה לי המכתב, כי בלי ספק יש שם דברים מרים גם כנגדי. ואולם מכל זה תראה כמה גדול כחי עתה על צ"ב, כי שמע לי גם בדבר הזה: ובאמת לא ידעתי בין המון סופרינו ומכתבינו איש בעל כשרונות טובים להיות סופר כפֿרישמאַנן. האף אין זאת ידידי!? הגד לי גם אתה את דעתך בדבר הזה.

את שיריך כבר קראתי אתמול בהיותי בבית מאַקסים, ומחר אשיב לו את ההוספה. לשונך הלך דבש וחרוזיך יפים וטובים. חבל כי לא נסית ידך זה כמה לכתוב שירים בל׳ אשכנז כי אז רבות עשית.

מש. לא קבלתי לא צורת מטבע ולא תמונת אות; בלי ספק חפץ לשלוח ולא שלח; על כן הודיע נא לו כי אין בי ממדותיו של הקב״ה לצרף כונה טובה למעשה כי בשר ודם אני.

מראש השנה החדשה מחליף אנכי עוד הפעם את דירתי ושב אל הרחוב אשר גרתי בה לפנים, כי קרובה היא אל בית הדפוס ואל הרידקציון; ובכן תהיה האדריססא שלי מן אז והלאה. . . .

מכתבו של סאָקאָלאָוו מושב לך בזה.

ומכיון שכפי הנראה לא בקרוב אשוב לכתוב אליך הנני מברך אותך זאת ביתך היום בכתיבה וחתימה טובה לשנה המתחדשת, אף כי היום יום ראשון לחג הלידה. והנני מודה לך על כי תתאמץ להצדיקני ולנקני מפשע רב לעיני האנשים החושבים את מעשי האחרונים בלתי מסכימים עם חקי הכבוד, אשר אני אמנם מראשית בזאת חזיתי לי. והנני ידידך הדבק בך

יל״ג.

. . . . . 23 דיקאַבר 1885. ספ״ב [אור ליום ג׳ כ״ח טבת תרמ״ו].

P. S. שאלותיך בדבר מ״ע של קאַנטאָר הן גם שאלותי. גם אנכי כמוך השתוממתי: מה יגיד לקוראיו היהודים מדי יום ביומו? ומאין יקח לו עוזרים — ואני בהמליץ היוצא אך פעמים בשבוע עמל למלאות את העמודים ומוכרח לפעמים לשום בם דברים מכל הבא בידי אף אם לא ישרו בעיני. והשאלה היותר גדולה היא — מאין יקח לו כסף לשלם לעוזריו? כי הוא בעצמו עני ומוקף בחובות כר׳ חנינא בן תרדיון בספוגין של צמר; ולכן כמעט אין ספק בידי שלא יעמוד מכתב עתו לאֹרך ימים ויהי סופו כסופו של הרוס. יעווריי. ומדי דברי אספר לך, כי סאָרקין (מעתיק אפס דמים לל׳ רוסיא) שלח מכתב להמליץ שבו יוכיח לקאַנטאָר את דרכו על פניו כי מרהיב הוא בנפשו לבוא לפני הקהל ולדרוש מהם שיאמינו בו ויחתמו על מכתב עתו בעוד אשר הוא רמה אותם במ״ע רוס. יעווריי. . . ואולם אני לא נתתי להדפיס את המכתב הזה אע״פ שצ״ב חפץ במאֹד מאֹד להדפיסו. במה״ע Спб. Вѣдом. נדפס המכתב ההוא בל׳ רוסיא.

PP. S. ה. . לא בא אל ביהכ״נ לחגיגת מענדעלסאָהן אע״פ שגבא הוא ובאותו הזמן בעצמו היה בבית הדפוס. זה לך האות עד היכן חניפותי של אותו האיש מגעת!

PPP. S. בנו׳ אחרון לשנה הזאת (№ 98) תהיה צלוחית חדשה.

אגרת שלש מאות ושבע.

חג יום הלידה 1885, [ער"ח שבט תרמ"ו] ספ"ב.

ידידי ה' פּרישמאנן!

הדברים הסתומים במכתבי הקודם אליך נפתרים באופן פשוט מאד. בחצי החדש נאָיאַבר כשחדשתי את בריתי את צ"ב הודעתיך מזה תיכף ורמזתי לך כי תוכל לעבוד עמי עבודת סופר תמידי בהמליץ. פרטי הדבר לא יכלתי להגיד לך בפעם ההיא יען כי התחדשות הברית נעשתה בעת ההיא ביני ובין עצמו (פריוואַטים) ועוד היה לנו לחכות אל הסכמת המיניסטר, היא האשרתא אשר אמרתי, והיא באה רק ביום 21 דעצעמבער. עוד זאת אני נשתתפתי עם צ"ב רק בהמליץ לבדו ומהמצפה אעמוד עדיין מרחוק מסבות שונות שאין פה המקום לפורטם, אע"פ שצ"ב ידבר על לבי השכם ודבר לשית ידי אתו גם במצפה. והנה להמליץ נדרשה לי עזרתך רק מעט, ועקר העבודה תהיה לך בהמצפה, ולפי שבעסקי המצפה אינני מתערב על כן דברי לעו ולא יכלתי לדבר לך דברים ברורים עד כה, כי מעט השכר אשר אוכל להמציא לך מן המליץ אינו די להדביק אותך אלי; ועתה מצאתי לי ידים לישר ההדורים. ממכתב בנו הבכור של צ"ב הרצוף בזה תראה כי הרידקציון של „המצפה" נכונה לשלם לך חמשים רו"כ בחדש, ומאת המליץ תקבל משכרתך למספר השורות, חמשה קאָפּ' בעד כל שורה, ואם יודפס ממך חמש מאות שורות בחדש (מה שהוא דבר קל מאד) יעלה לכ"ה רו"כ לחדש.

העבודה אשר אני דורש להמליץ היא ממינים אלה: מאמרי מדע מידיעות הטבע וחרושת המעשה סדורים בסגנון מובן להקוראים הבינונים, שיחה נאה או ספור לפוליטון ולפעמים גם הערות על ספרים בסגנון קצר. הספורים והשיחות צריכות שיהיו כתובים מעקרן בלה"ק ולא העתקות. זמן משלוח מאמרים כאלה מסור בידך, כי כפי שלחך אותם יודפסו וכפי הדפסתם תקבל שכרך.

להמצפה, כמו שאתה רואה מן המכתב הרצוף בזה, דרושים ג"כ ענינים ממין זה, אפס כי שם תוכל להתהלך ברחבה יותר, כמו בבקרת ספרים ובספורים, שיוכלו להיות גדולים וארוכים ונדפסים בהמשכים.

בגלל העבודה הזאת אין צרך לך לזוז ממקומך, כי תוכל לשבת באשר אתה יושב ולשלוח את מאמריך אלינו דבר בעתו. ובשעות הפנויות תוכל לעשות מלאכה אחרת באיזה רידקציון, זולתי רידקציון של „היום', אשר אם

תתחבר אליו ותעשה עמו מלאכה בין מקרוב ובין מרחוק לא תוכל עוד לעבוד עבודה אצלנו מפני – ששני זרזירים אנחנו על דף אחד.

והנה התנאים האלה יוכלו במשך הזמן, כשנים או שלשה חדשים, להשתנות לטוב לך, שאם באמת יהיה לאל ידי להתערב גם בעניני המצפה אז אשתדל לקחתך הלום (בכתבך תודיעני אגב אם יש לך איזה תעודה הנותנת לך הזכות לשבת בפ"ב) ואז הכל על מקומו יבא בשלום. ולי אני ידידך ינעם ביחוד היותך קרוב אלי ועושה עמי במלאכת הספרות; אני אהיה לך לאב ואתה תהיה לי לבן, כי אין לי בן יודע היטב את שפתנו.

ובכן מהרה נא להודיעני אם תאות להצעותי אלה. ואם תאות תמהר לשלוח מן המוכן אתך מענינים האמורים למעלה, את אשר להמליץ ואת אשר להמצפה כי מראש השנה החדשה תחשב עבודתך. ואם לא תאות אבקשך להשיב לי את מכתב צ"ב הרצוף בזה ולהסתיר את הדברים הנדברים בינינו לבלי יודעו לאיש זר החוצה. ידע תדע כי בשבוע הבא אנכי מחליף את משכני, והיה האדריססא אלי וכו'

והנני ידידך ומוקירך יל"ג.

אגרת שלש מאות ושמונה.

[להוק"ן]

ידיד נפשי!

תודה רבה לך על מכתבך האחרון אשר בו קדמת להודיע לי את כל אשר כלתה נפשי לדעת: וגם במכתבי אשר – בל"ס בא לידך – מצאת גם אתה תשובות על כל שאלותיך. היום בגליון 98 שהוא האחרון בש"ז תמצא צלוחית חדשה, גרועה ונופלת מן הראשונה, לפי שהיא כתובה בחפזון יותר גדול ממנה; וכן תמצא בין הידיעות דבריך מריגא. על צלוחיתי הראשונה כבר באה תשובת ראש המדברים בין הלאומיים, לילענבלום. עמי ידבר משפטים בסתר פנים אבל על סאקאלאוו נתכה כאש חמתו בגלוי..... מאמרו של לל"ב יבוא בגליונות הראשונים לשנה החדשה, אבל את דבריו על אדות סאקאלאוו מחקתי.

קונטרס מיוחד נוסף היום מאת שפירא. אנכי לא קראתיו עדיין; אבל המגיה אמר לי כי הוא רב בו את ריבי ונלחם עם הלאומיים. אם כן הוא – גמל עלי חסד הרב; כי הלא גם אני מחשב עצמי בין הלאומיים, אפס כי אהבת לעמי שונה מעט מאהבת הלאומיים הרוגשים והמהגים ריק. רואה אנכי כי

סוף סוף תגיע העת לי להתגלות ולהסיר המסוה מעל פני ולברר ולצרף הדברים בריש גלי.

את מכתבי זה אני עורך אליך בדירתי החדשה – היום בערב נהיה בבית בנינו, כי חק הוא לנו שנה בשנה להקביל פני שנת האזרחים החדשה בבית מאקסים. תתברך גם אתה גם בני (קרי בנות) ביתך בשנה טובה ומעטרה בכל תענוגות החיים כחפץ אחיך בנפש וברוח

יל״ג.

ערב ראש שנת 1886, [ו׳ שבט תרמ״ו] ספ״ב.

אגרת שלש מאות ותשע.

[לה׳ פרישמאנן]

ידידי ה׳ פ״מ!

זה יותר מעשרת ימים חלפו מעת שלחתי אליך את מכתבי האחרון וכבר היה בכדי שיעשה לקבל תשובה ממך והיא עדיין לא באה. על כן אבקשך להחיש תשובתך אלי אם הן ואם לאו תענני, למען אדע מה לענות לאחרים. ואגב אתקן טעות באדריססא שלי החדשה.

והנני ידידך יל״ג.

ע״ש 3 יאנואר 1886, [ט׳ שבט תרמ״ו].

אגרת שלש מאות ועשר.

[למרת נחמה פיינשטיין]

שלום לך בתי תמתי נֶהָמָה, באשר אַתּ שמה!

לבבתִני במכתבך הנחמד אשר נוראות נפלאתי עליו. האמת אגיד כי כמעט לא אאמין לדבריך כי נערה בת שש עשרה שנה אָתּ וכי בשנתים ימים למדת את שפתנו הקשה עד כדי לכתוב בה מכתב ארוך ערוך בטוב טעם ודעת כזה. אשרי הוריך כי נתן להם ה׳ בת משכלת כזאת ובכ״ל שמה, ואשרי

האיש אשר תפולי לו חבל בנעימים: כי נכון לבי בטוח כי ככשרונותיך כן מדותיך ובשם שהיית תלמידה ותיקה כן הנך בת טובה וכן תהיי בהגיע תורך גם אשה טובה ואֵם טובה, ואז תהיינה חכמתך ודעתך כענקים לגרגרותיך והיית תפארת הבנות ובך יתפאר ישראל.

באָמרך כי קראת את שירי וייטבו בעיניך נתת שמחה רבה בלבי, כי הנך רואָה את ניד שפתי על גורל נשי עמי העלובות בשירי „קוצו של יו"ד" ושומעת את קול קריאתי אל אחותי בנות ציון בשירי „למי אני עמל" ואיכה לא אשמח בראותי אחת מבנות ציון יודעת שפתי ומבינה הגיגי? עלי והצליחי בתי תמתי, יתן ה' לך כלבבך תשגשני ותפרחי ובבוא עתך עת דודים אל נא תשכחי לקרוא אותי לראש שמחתך אז מרחוק אתערב בשמחתך ומשירו יהודך המוקירך מבלי הכירך

יל"ג.

P. S. באור מלת „חומה" תמצאי במקומה בבאור (שה"ש ח') ולהרחיב באורה לא יתכן באזני עלמה צעירה לימים אשר גם היא עודנה חומה.

ספ"ב עש"ק 3 יאנואר 1886 [ט' שבט תרמ"ו]

אגרת שלש מאות ועשתי עשרה.

[להזק"ן]

ידידי היקר!

מכתבך האחרון מונח לפני זה יומים, ואני לא אצתי מהשיב לך עליו בידעי כי על אחת משאלותיך כבר בלי ספק מצאת מענה בלעדי, כי כבר בלי ספק הגיעה לידכם מחברת שבט לגו כסילים אשר לא הפצה הפאָסט בזה לקבלה בתור נוספה להמליץ וישלחנה המחבר לבדה לכל חותמי „המליץ". ולמען תדע עד כמה גדלה קנאת המחבר ואש עברתו אגיד לך כי הדפסת הקונטרס הקטן הזה עלתה לו עד מאתים רובל ובעד חמשים וארבעה רו"ב קנה פאָסט מארקען. והנה כל מה שטרח ה' שפירא בקונטרסו זה לא טרח אלא בשבילי כי לכבודי בראו יצרו אף עשהו ובעיני לא מצא חן ולא הניח את רוחי ככל אשר ראית בגלוי דעתי בנו' 2 מן המליץ. הפריז הקנאי הזה על המדה, שלח רסן מפיו ושפך על מתנגדיו בוז וקיקלון יותר מן הצורך, והאריך בדברים צדדיים שאינם מן הענין ונגע בדברים אחדים ובארם ופרשם שלא כדעתי וכרצוני ובזה קלקל את מחשבתו הטובה ויהפכנה משרש, פעם

אחת הוכחתי לו את דרכו על פניו ואמרתי לו כי איננו יורד לסוף דעתי ואיננו מבין את כונתי ויענני כי אני בעצמי אינני יודע את כונתי — וארף ממנו. ומאד עגמה נפשי וחרפה שברה לבי בראותי אותו אומר עלי כי בוז אבי״ז לעטרת גאות חובבי ציון, אשר באמת דבקה נפשי אחריהם אע״פ שבפרטים אחדים דעתי נוטה מדעתם. ואני קשה עלי מאד הדבר לברר אני בעצמי את דעתי ושיטתי, לפי שזה יתראה כאלו אני לוקח גדולה לעצמי לדון בדבר כבר סמכא וכמומחה לרבים. נסיתי לברר מעט את שיטתי בהסתר פנים בצלוחיתי הראשונה והנה זה בא לל״ב ראש המדברים בין הלאומיים ויערבב עוד הפעם את המושגים במאמרו „ברור דברים״ בהמליץ נו׳ 1. ונפשי יודעת מאד כי גם לעווינזאָהן במאמרו איננו מברר את הדבר כל צרכו וכחפצי, כי אם מתפלפל הוא עם לל״ב בהבנת שירי והפלפול הזה כבר היה לזרא להקוראים ויצא מאפם. על כן אין נפשי להשתתף עמכם להוציא את מאמרו בקונטרס מיוחד ואיעצהו לשום פניו אל „העברי״ היוצא לאור בבראָדי, אשר לבו טוב עלי, כאשר תראה ממאמרו הראשי בגליון י״ז אשר בו הוא מעתיק רבי דברי בצלוחיתי הראשונה, והוא בלי ספק יתרצה להדפיס את המאמר בהמשכים רבים או אולי גם בקונטרס מיוחד בתור הוספה. נסו דברים אליו, כי עצה אחרת לא ידעתי.

ה׳ ז״ק אמר לי בשבוע הזה כי קבל את הכסף מידי ה׳ שליט. — פחדך ומוראך מפני פרישמאַנן כפי הנראה לא יבוא ולא יהיה, כי הוא איננו עונה עד כה על מכתבי האחרון ובלי ספק נתן לאחרים חילו, ועתה אם גם יבוא לשחר פני יש לי פתחון פה למשוך ידי ממנו. כי הנה בימים הראשונים אשר החלותי לסדר את המליץ כבדה עלי המלאכה עד מאד, כי הצ״ב בעצמו רפו ידיו לעת זקנתו ואיננו עושה בהמליץ רק מעט, כי גם המצפה גם הפ״ב מבקשים תפקידם ממנו, וגם המעט אשר הוא כותב צריך תקון והגהה — מלאכה הכבדה עלי יותר מן הכתיבה מעיקרה: ובין כל הכותבים אל המליץ לא מצאתי אז דבר טוב וכשר בשלמות; מאמרים גדולים לעשרות קראתי בכל יום ודבר טוב לא מצאתי בהם כי אם דברים המשלשלים או המעצמים את בני המעים, כדבריך הנכוחים — כי צ״ב בשיטתו הקודמת הבריח מעליו את כל הסופרים הטובים; על כן הייתי אנוס לפנות על ימין ועל שמאל לבקש לי עוזר אשר לכה״פ יכין לדבר כן בלה״ק. ואולם עתה החלותי לקבל מאמרים הראוים לבוא בדפוס בלי שנוי והתקון עקרי וזה ינחמני מעצבי ומרגזי ויתן תקוה בלבי כי שוב תשובנה היונים אל ארובותיהם. ולפי שעה אין עזרת פ״מ נחוצה לי כ״כ כאשר בראשונה. אמת כי לצ״ב בהמצפה אין עוזר ואין סומך והוא ירבץ תחת משאו — אכן הדבר הזה איננו נוגע אלי.

סאָקאָלאָוו כפי הנראה באמת פנה מאחרי ויחשוב לי לחטאה לא יוכל כפרה את התחברותי אל צ״ב. על מכתבי האחרון לא ענני ואת הספר „ארץ חמדה״ אשר בקשתי ממנו לא שלח לי; ולאחרים שלח בזה מודעה כי נכון הוא לחבר ולהדפיס ס׳ תולדות ישראל בחמשה עשר כרכים ולי לא כתב ולא

הודיע מאומה. והנה רגזו זה הביא לו לפי שעה שכר טוב, כי בשנה שעברה שלח לי בעד שירי בהאסיף כ"ה רו"כ ובשנה הזאת אשר כתבתי שם פי שנים לא שלח ובודאי לא ישלח עוד מאומה, ואולי גם זה עוד סבה אחת לקצפו ולהתרגזו עלי. יהי אלהיו עמו ויהיה הצדיק הזה נשכר ואקוה כי גם אותי לא יעזוב האלהים הרעה אותי מעודי. על הנזק החמרי הזה אתנחם על נקלה וגם על הנזק המוסרי כי נבאוש נבאשתי בעיני אדם גדול כמהו ישלם לי ה' נחומים ממקום אחר. וכבר הנני מוצא לי מעט צרי במכתבים רבים הבאים אלי השמהים לקראתי ומקדמים פני בסבר פנים יפות. שנים ממכתבים אלה אנכי מליט בזה, לפי שהם לעצמם – קיריאָזים גדולים. האחד – סופר מהיר ועוזר תמיד בהמליץ ירקד כמו עגל לקראתי ויצהל כאביר; והשנית – נערה בת שש עשרה שנה אומרת כי שירי וכתבי הביאוה לידי כך ללמוד את שפת הקדש; וראה מה רב כחה בשפה הזאת ממכתבה זה, עד כי כמעט לא אאמין לדבריה כי בשנתים ימים הגיעה עד הלם. – את שני המכתבים תשיב לי אחרי אשר תעבור עליהם בסקירה.

תן כבוד ותודה לידידנו הטוב ר' זאב לונץ החרד על כל דבר טוב על דבריו הטובים אשר דבר עלי במאמרו האשכנזי. ומי יתן וצלחה בידי בכל עת לשמח בדברי אותו ואנשים כמותו אשר עמד טעמם הטוב בו ויודעים להבחין בין טוב ורע. אמור לו כי בקרב הימים יקבל ממני דבר חדש אחד אשר ידעתי כי ישמח עליו יותר מאשר שמח על צלוחיתי. ברך גם את ידידנו הנכבד הרר"א עהרליך ואמור לו כי מאמרו הקטן נדפס היום בגליון ג' כי דבריו טובים ונכוחים ולא החמצתים רגע: וכן כל פעם ופעם אם יבואו דבריו אלי אכבדם לתת להם מקום בראש הבלתי קרואים, כי המודות הוא לי תמיד ומישרים ידבר.

ליעקב בננו הקטן אנכי בא כאז כן עתה שלש פעמים בשבוע אין נגרע, כי קדוש הדבר לי ואני מברך ומודה לאל חיי כי זכני ללמד תורה לבן בתי. והנער הולך וטוב ועושה חיל בלמדי. אחרי עברי עמו על רבי הספר „מסלת הלמוד" החלותי להקריא לו את הס' „תולדות ישראל" ואנחנו עומדים היום אצל הר סיני ומחר יקרא באזני את עשרת הדברות. זה לא כביר החל להעתיק לפני מסדר התפלות; ומה רחב ושמח לבו לקרוא ולהעתיק את התפלה „אדון עולם", ומעצמו פתחה אזנו לשמוע כי יש בה משקל וחרוז, והוא כמעט ידע אותה על פה. כותב הוא כתיבה משקאט דומה לכתב ידי אני; וזה השיטה אשר החזקתי בה. אחרי אשר למד לצור האותיות בצביונן בכתיבה יפה החל לכתוב מלות בודדות, בתחלה כל שמות העצם האנשים והנשים אשר קרא בספר מאדם ועד בני משה; ואח"כ שמות החדשים שהם שגורים על פיו; ואח"כ שמות המספר שהוא יודע לחשבם ולצרפם בל' זכר ונקבה, ועוד ועוד. וכל פעם על כתיבתו הוא חותם את שמו „יעקב בן מאַקסים קאַפּלאַן". ואעידה עליו כי לומד הוא בשקידה ובאהבה רבה ורי מצאה שפת הקדש חן בעיניו

מאד, עד כי לפעמים ישפוך את רוחו גם על אחותו, וביום אחד בבואי קדמה היא את פני בקול קורא: Дѣдушка смотри какой שלג на улицѣ!

אקוה כי באשר יביאך האלהים שנית אלינו ותתהה על קנקנו תמצא כי באמונה עשיתי עמו ולא תקפח את שכר למודי ונשק תנשקני מנשיקות פיך מקרוב כאשר אני מנשק אותך היום מרחוק ומאַמץ אותך כחותם אל לבי לב אוהב טהר לב יל"ג.

אם בכל זאת לא הגיעה אליכם המחברת של"כ עד היום הודיעני ואריצנה לכם.

אור ליום ט"ו שבט תרמ"ו, ספ"ב.

אגרת שלש מאות ושתים עשרה.

ט"ו שבט תרמ"ו, ספ"ב.

כבוד הרב הסופר המהיר מהר"ם ברוינשטיין נ"י ביאַססי!

מאמרו „הלנו אתה אם לצרינו" נתקבל לדפוס ובקרב הימים יראה אור, אע"פ שהענין שהוא נושא ונותן עליו בלתי נודע לקוראי המליץ כי עד כה לא נזכר בהמליץ על אדות ספרו של הד"ר ליפפא והמשיגים עליו. אפס כי בראותי כי דבריו נאמרים במועצות ודעת ושפתו צרופה חלקתי למאמרו מקום בלי שום השמטה. ואבקשו לבלי ימנע הטוב ממנו גם לימים הבאים וישלח למכתב עתנו מתנובות תבונתו דברים טובים למקרא ונחמדים להשכיל.

והנני המכבדו ומוקירו המו"ל יל"ג.

אגרת שלש מאות ושלש עשרה.

כבוד ידידי היקר הרב הנכבד אהוב למקום ורצוי לבריות בכל מקום הררק"ז וויסאצקי נ"י.

נתכבדתי לקבל את מכתבך האחרון ותודה גדולה לך על הרשימה אע"פ שהעיקר חסר ממנה. אתה ידעת כי עיקר כונתי היתה להראותה לה' ג. אשר

בקחתי עמו דברים על אדות יא״י ענה ואמר לי כי ידבר עם רוטהשילד ובעצתו יעשה, על כן הפצתי לבוא לפניו ולהראות לו באותיות מאירות את הסכומים אשר ר. מוציא על הקולוניות ועתה הרשימה בעיני כאתרוג שעלתה בו חזזית. אבל לפי שאני אינני מן המהדרין אברך גם על בלתי מהודר ואשתמש בד לצרכי לעת מצוא ואתה תחזה.

מה החרדה הגדולה אשר אתה חרד על „המליץ" לבלי יתחמץ? ולמה לא שמת לבך אל המאמר „לא ראי זה כראי זה (נו' 93) ולהמאמר „בשלמי הרעה?" (3—2), אשר גם זה רְבּוֹ מעטי יצא אע״פ ששם אחר נקרא עליו היש בם חשש חימוץ? השמר והשקט, ידידי הנכבד, תקומת האומה וגאולת ישראל דברים קדושים הם גם לי ואולי עוד יותר מאשר להאנשים ההם, הקוראים בגרון ולא יחשוכו. לא אבלע ח״ו את נחלת ה׳ ולא אעכב את הגאולה. אמת כי רעטראָגראַד ופַאנאַטיק הייתי לא אהיה: אנכי לא אקרא לאחי לנער הצנם מן ההשכלה לשוב ולהסגר בתוך הגהעטטאָ וללמד לבניהם דבר ואַרגאָן, כמו שליליענבליום עושה, אבל כמדומה לי שגם אתה מודה שאין זה מן העקרים שישיב הארץ תלוי בם. ובכן אקוה כי יהיה שלום בינינו, שלום אמת, כי לא אדבר דבר אשר יקלקל את מחשבת חו״צ. וה׳ ישפות שלום לך ולכל איהבי ישראל אתך ויצו לך את הברכה בכל משלח ידיך כברכת מכבדך ומוקירך כל הימים, בלב אמת ותמים

יל״ג.

12 יאַנואַר 1886, [ח״י שבט תרמ״ו] ספ״ב.

אגרת שלש מאות וארבע עשרה.

כבוד הרב הנכבד הרר״י שעפטל מו״ס בקיוב, נ״י!

הצעתו ישרה בעיני אבל צריכה באור לפי שקצר במקום שהיה ראוי להאריך. מה ואיך וכמה ואנה יחפוץ להדפיס? אם רק את הצלוחיות או גם את הספורים, ומדוע לא גם את הטובים שבמאמרים הראשיים? האם רק את אלה שנדפסו לפני שלש שנים או גם שנדפסו קודם לזה?

ולפי שכבודו קצר בדבריו אאריך אני מעט ותסתיים שמעתתא.

כשנתחברה לפני איזה שנים החבילה שהדפיסה את „כל שירי" עלה בתחלה במחשבה לפניה להדפיס גם את מאמרי הפרזיים בשם „כָּל כִּתְבֵי..." ואז חלקתי את מאמרי הפרזיים לחמש מחלוקות ואלו הן: א) מאמרי פולימוס, ב) ספורים, ג) כתבי הלצה, הם המה הפוליטאָנים שהיו בהמליץ, ד) מאמרי הראש בהמליץ, ה) מאמרי חכמה ובקרת.

אפס כי בעלי החבילה מבלתי היותם עסקנים בדברים כאלו קלקלו הדבר והוציאו על השירים לבדם חמשת אלפים רו״כ וע״כ יגעה ידם ולא יכלו להוציא עוד את כל כתבי וכן נשתקע הדבר.

ועתה אתה אדוני שא עיניך וראה מה אתה בורר לך? אם את כל הרשום למעלה תוציא מעט מעט, או אם רק את הרשום באות ג׳ או גם הספרים הרשומים באות ב׳. ואם תאמר להדפיס הספורים הגידה נא לי דעתך אם ראוי לשוב ולהדפיס את שני ספורי הידועים בשם „עולם כמנהגו״ אשר כבר ספו תמו מן השוק? והנה ספורי אשר נדפסו לפני ג׳ שנים בהמליץ נאספו בחוברת אחת והגהתים ותקנתים כראוי וקראתי להם שם מיוחד „חלומות בהקיץ״ וגם כבר בא עליהם רשיון הצינזור, כי אמרתי להדפיסם בקיץ העבר ונחמתי אח״כ. ואם תחפוץ עוד באיזה מאמרים אחרים עליך להראות לי מה תקרב ומה תרחק. ודע שאני מאד אחפוץ שיודפס בהוצאה שניה מאמרי „בינה לתועי רוח״ (ממין א׳) שנדפס לפני י״ז שנה בהמליץ ובהשחר חוליות חוליות, ויש בו דברים ראוים להשמר לדור אחרון. והנה את כל זה תודיעני ועוד תוסיף על זה להודיעני: כמה עקז. תדפיס? בכמה שנים תהיה לך רשות למכור הספרים באופן שלא יהיה הרשות לאחרים לשוב ולהדפיסם? באיזה מקום תאמר להדפיסם?

מצדי יהיו התנאים קצרים ומעטים: אנכי אדרוש בעד כל באָגען 8° כ״ה רו״כ, לשלם קודם שיצאו הספרים מן הדפוס; ומספר עקז. לא יותר ממאה לחלקם בין יודעים ומכירים. אם תדפיסם פה בפ״ב, במקום שתהיה פטור מן הצינזור הקודמת, אקרא גם את ההגהה האחרונה; אבל ההדפסה בפ״ב יקרה יותר מאשר בערי השדה.

והיה בזה שלום לך ואצפה לתשובתך בקרוב והנני מוקירך מבלי הכירך

יל״ג.

P. S. השתא דאתי לידי אימא לי אולי תוכל למכור בקיוב וסביבותיה עוד איזה סך עקז. מספרי „כל שירי״?

ז׳ אדר תרמ״ו, ספ״ב.

אגרת שלש מאות וחמש עשרה.

[לה׳ ק״ז וויסאצקי]

ידידי הנכבד!

תודה רבה לך על הידיעה החדשה אשר שלחת לי וגם על כי לא

תשכחני לפקדני לפעמים בדברי ידידותך. במשך החרף הזה נזדמנה לי לגעת עוד הפעם בדבר יא"י בשיחתי עם האיש אשר עליו רמזתי כמה פעמים ועוד עם אשה גדולה אחת: ונוכחתי לדעת כי עוד לא נתבשרה השעה להטות לבם לזה וצריך לחכות עד אשר תבוא הסכמת הממשלה שאנ־נו מחכים לה. כי הנפשות ההנה החושבות את עצמן קרובות למלכות יראות מפני משהו דמשהו של חשד. וד"ל.

לדאבון לבי לא עלתה בידי למצוא האדריססא של ה' מ. ערלאַנגער אשר אתה מבקש, כי בהרידקציון איננה. שם אמרו לי לכתוב על שם החברה בי"ח. ולדעתי תמצא את המבוקש באחד הבאַנקים במאָסקוי, כי הלא ערלאַנגער באַנקיר מפורסם הוא.

שמעתי מאהורי הפרגוד וגם התבוננתי בעצמי מרמזים וצרופים שונים כי בקרב אגודת הו"צ קמו מהרחרי ריב ומעוררי מדנים, וכי ממאָסקוי תפתח הרעה. ידעתי ג"כ כי התנואות והתרעומות הנה ילידי הקנאה, היא האוכלת תמיד את ישראל בכל פה ומשחתת כל חלקה טובה בקרבנו לאסוננו ולהותנו. והנה הפצתי להרים קולי וקרוא לקודחי האש ולמאזרי הזיקות לשבת מריב, אבל לבי לא יערב לגשת אל הדבר הזה, א) מחסרון ידיעת פרטי הדבר ומדוע בחלה נפש המתאוננים בההנהגה בוואַרשוי והפצה להסיע אותה מוואַרשוי, ואיכה יתן ידו לזה הרי"מ פינס מירושלים אשר נחשבהו לאיש הולך מישרים וחרד לטובת עמו בכל לבו, ב) מחכות שלא אדע בנפשי אם נכון הדבר להשמיע ברבים את דבר הפרץ אשר נפל בחומת האגודה, פן נרפה עי"ז את ידי העושים במלאכת הקדש הזאת ונשמח עלינו צוררינו ומתנגדינו. אי לזאת אבקשך להשמיע לי עצתך אם עת לדבר או עת לחשות עתה; ואם תמצא כי עת לדבר תודיעני נא בטובך את כל פרטי הדבר אשר בלי ספק ידועים לך. ובכבודי אבטיחך כי לא יודע לאיש כי אתה הוא המודיע לי דברים אלה ורק את הדברים אשר תשים בפי אותם אשמור לדבר והנשארים אכחיד תחת לשוני.

והנני ידידך ומוקירך כרום ערכך יל"ג.

יום ב' טו"ב אד"ר תרמ"ו, ספ"ב.

אגרת שלש מאות ושש עשרה.

לכבוד ידידי יקר הערך, נדיב טהר־לב וישר דרך,
אדם גדול ועניו ושפל ברך, זה מחמל עינינו ומשא
נפשנו הרק"ז וויסאצקי נ"י.

היום בשובי לאיתני ממחלה קטנה אשר עברה עלי מצאתי און לי לקרוא

את כל מכתביך אשר שלחת אלי ואל המליץ. והנה בראשית כל הניחה לי ואודך בישר לבב על נחת הרוח אשר אשבע בכל פעם ופעם בקראי את מכתביך ועל הפעולה הטובה אשר הם פועלים תמיד על לבי. מלבד טוב לבך ונדיבות רוחך, הידועים לנו מכבר, אשר מבין שורותם יצהירו, עוד מוצא אני בדבריך, בכל עת שאתה מדבר בעניני הנהגת הישוב וסדורה, רחב לב ותבונה ודעת הרבה מאד לשפוט על כל דבר לאשורו ולחדור לעמקו של ענין, ואז אברך את ה' אשר שלחך למחיה לפנינו כי לדעתי אין כמוך אדם מבין יודע וראוי למלאכות ה' זאת; ועל כל אלה תרחף אהבתך העזה לעמך האמלל ולארץ אבותינו השוממה, אהבה חוצבת להבות אש, והיא רק היא שלחה ניצוץ אש ותצת גם במורשי לבבי אשר עד כה קפאו בלב ים הצרות אשר הקיפונו.

עתה נפתחו שפתי ולא אֵאָלֵם עוד, אף כי טרם אדע אם כל מה שאדבר יהיו לרצון וקולעים אל המטרה, על כן אבקש ממך לקרוא את כל היוצא מעטי מהיום והלאה על אדות יא"י ובעצתך תנחני אם אדבר כהוגן ומה שגיתי תבין לי. בנו' 18 נגעתי בדבר בבקורתי את מחברתו של ה' לעוואָנטין „לארץ אבותינו"; לנו' הבא (19) הכינותי מאמר ראשי „לך כנוס את כל היהודים' וטרם אדע אם יצא שלם מתחת יד הצינזור; ובשבוע הבא בבואי להדפיס את מכתבך לה' שפ"ר בדעתי להקדים לו דברים אחדים או לכתוב מאמר ראשי מיוחד להעיר את לב הקורא אל דבריך הנאמרים כלם במועצות ודעת וכל דבר מדבריך שוה כמה ככרין דנרד. ויהי רצון שבכל מה שכתבתי ושעתיד אני לכתוב לא אכשל בלשוני ולא אנקש בשנוני ואל יאמר פי דבר שלא בדרא דאוני ושאולי לא נתן עוד להאָמר כי בין שני שבילין אנחנו מהלכים של אש ושל שלג ואם נטה לצד אחד או נכוה באור או נקפא בקרח.

באחד ממכתביך העירותני לדבר לעת מצוא בדבר עצתך ע"ד קניית הקרקעות; כמדומה לי שעתה אחרי הידיעה הבאה מאת ה' ערלאַנגער (בל"ם ידועה היא לך שה' רוט. קנה קרקעות הרבה בצד המושב „זכרון יעקב" כדי להעבירם לכל הבא לקנותם ראשונה מידו) אין לפי שעה עוד מקום להצעתך ואין לדבר על אדותה עתה.

ה' שפ"ר בקשני במכתבו האחרון להתודע ע"ד הבקשה וקיומה ע"י הממשלה, והנה לא אני הוא האיש אשר יוכל לעסוק בדבר לפי שבין העומדים בראש הענין הזה יש לדאבון לבי איזה אנשים אשר נקעה נפשי מהם ואינני רואה את פניהם ולא אוכל דברם לשלום זה כמה שנים: נוסף לזה נפשי יודעת מאד בעוה"ר כי האנשים ההם למדו לשונם דבר שקר, ואם גם יקרה כיוצא מן הכלל שיאמרו לי דבר אמת לא אאמין להם, על כן אמרתי כי לא אני הוא האיש אשר ילך בשליחות זאת. והנה כבר אמרתי לך כי מחלה קשה עברה עלי ולרגליה לא יצאתי מדלתי ביתי במשך עשרה ימים ולא ראיתי פני איש ואינני יודע באיזה מעמד הדבר הזה בשעה הזאת; אבל אינני מאמין

שיצא הדבר אפילו פסיעה קטנה מן החוג הצר אשר עמד בו עד כה, כי כל האנשים העוסקים בו ירמי איש את אחיו ואיש את נפשו. לדעתי אין טוב בלתי אם בוא תבוא אתה הלום: כי אתה בתבונתך תבין ותשכיל תיכף מן מוצא הדברים אשר תדבר עם האחד ועם השני אם יש לנו לקוות לבא על ידיהם לתכלית המבוקשת, היינו לראות את ספר התקנות מאֻשר ומקיים מאת הממשלה, אם לא. כשאני לעצמי אינני מאמין שנקבל הטיבה הזאת בשעה זאת שאיננה שעת רחמים; אם לא נער תגער בנו הממשלה על חפצנו זה ואם לא תשפיך לנו קיתון על פנינו ותשיבנו ריקם מלפניה בודאי תניח את השאלה בתיק"ו, כלומר תמסרנה אל הועד של פאהלען ותהיה מונחת עד שיבוא אליהו.

הצירקולאַר האחרון של חו"צ לא ישר בעיני לפי שהוא עלול לרפות ידי בני העם העוזרים בדבר בנדבותיהם; ויש לי עצה בדבר, ואני לא ארע בנפשי אם טובה היא אם לא, ואגלנה לך ואתה תשפוט. לדעתי אם נראה שאין תקוה לנו שתאַשר הממשלה את ספר התקנות בקרוב במהרה, כי אז אין דרך אחרת לפנינו בלתי אם למסור כל ההנהגה לידי ועד חברת כי"ח ולמצוא דרך להגיע אליו את הנדבות והוא בודאי ינהל את הדבר במישרים, כי בצרפת אין בזה שום מכשול ועון.

והנה בזה כלו דברי אליך הנוגעים אל הכלל; ולפי שמכתבי זה בא אליך קרוב לימי הפורים הנני מצרף אליו ספר קטן אחד, מעשה נערות, שיצא זה לא כביר בדפוס. והיה לך „למשלוח מנות" מאתי וינעם לי אם תשתעשע בו רגע אחד אתה ורעיתך הכבודה, ביום הפורים בשעת הסעודה.

ידידך ומכבדך כערכך הרם יל"ג

תענית אסתר המוקדם תרמ"ז, ספ"ב.

אגרת שלש מאות ושבע עשרה.

[לה' א. קופערניק]

ידידי הנכבד!

נפשך יודעת מאד עד כמה יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך, וכי ימצאו דבריך אלי ואכלם, בעודם בכפי אבלעם, ואפילו ביוה"כ שחל להיות בתשעה באב: אבל בפעם הזאת הבאת לפני דבר פגול אשר גם את פניך לא אוכל לשאת ולהביאו אל פי. „תרנגול הדו נתת לפני אחד מיוצאי ירך השל"ה !"

נדר נדרתי לבלי אוסיף לדבר עוד בדבר הזה בהמליץ למען לשים קץ פעם אחת לדברי רוח והבל טחנה וצחנה כאלה שהם גם לי גם למיטב הקוראים כחומץ לשנים וכעשן לעינים. על כן אנא רחום כפר, כי גם את פניך לא אכפר, ודבריך לא יוחקו לחיים בספר.

מאד ישמח לבי ויגל כבדי כי דברי ימצאו חן בעיני אדם מבין יודע כמוך; ורק זאת נחמתי בעניי ועצבוני. ועצבוני גדול מאד, כי לו ידעת עד כמה ימררוני וינאצוני דברי המריבות והנאצות הנשמעים בין הסופרים במחנה ישראל אשר לשון איש באחיו תמיד, יחפשו עולות וכתתו עטיהם לחרבות להכות איש את אחיו חרם ולנפץ את מעלליהם אל הסלע. צלם בהיכל; משטמה בבית אלהי! ואני בתוך עם זה אני יושב ובהמרותם תלן עיני. הה, מי יתן ויכלתי באחרית ימי להבדל מתוך העדה הרעה הזאת!!

לכפר פניך אשר השיבותי ריקם היום הנני שולח לך עם הספר הזה ספרי „שיחת חולין" למנחה, אשר כמדומה לי כבר ראית אותו בביתי, אפס קצהו ראית וכלו לא ראית. קחנו למנחה חדשה ואל נא יחר אפך בידידך

עבדך המוקירך ומכבדך מאד

יל"ג.

ספ"ב, 13 מארט 86, י"ח ואדר תרמ"ו.

אגרת שלש מאות ושמנה עשרה.

[לה' יאפ"ז]

אדוני הנכבד!

על מכתבך הגלוי אענך גם אני בגלוי. מחברותיו של רייבערסאן תוכל לשלוח אלי ע"ש הרידאקציון של המליץ; ועצתי שתשלח ע"י פס נייר שתי וערב שאז יביאו את התכריך אל ביתנו; כי אם תשלחהו בתכריך מכוסה יבוא לבית המכס ואז תרבינה ההוצאות לקחתו משם; ומי ישלם? טוב יהיה אם תגענה המחברות לידי לימי הפסח; כי בימי חוה"מ אחד מבני ביתי יוצא מזה לווילנא ואוכל לשלוח על ידו את המחברות לה' רייבערסאָהן חנם אין כסף.

אם אמצא דבר ראוי במחברת לדבר על אדותה בהמליץ לא אשים לפי מחסום; אבל יותר טוב אם תכתוב אתה בעצמך את אשר עם לבבך, כי ראיתי דבריך בכתבי העתים והם טובים נכוחים ונאמרים בדעת והשכל.

והנני מוקירך מבלי הכירך יל"ג.

מוש"ק ה' ניסן תרמ"ו, כפ"ב.

אגרת שלש מאות ותשע עשרה.

[להנ"ל]

ארבעים החוברות קבלתי וכבר שלחתי שלשים מהנה לה' רייבערסאהן לווילנא. עשר(ה) מהן הנחתי בהרידאקציאן לכל מבקש לעת מצוא. גם את בקשתך בדבר פרסום החוברת אעשה אבל רק אחר החג; כי בשבוע הזה לא יצא המליץ.

ענותנותך תזכירני ענותנותו של ר' זכריה בן אבקולוס. ואני בארת כי לשונך עט כופר מהיר ובדעת חדרי לבך ימלאו, כי כן ראיתי במאמריך בכתבי העתים וכן הראיתני גם במחברתך הזאת כי אף אם קטנה היא בכל זאת רשומה נכר כי רוח מלא מרחפת עליה, יודע להורות ולהבר. על כן עשה זאת אפוא: נסה נא לערוך למ"ע „המליץ" תולדות ימי ידידנו הישיש ר' שניאור זק"ש (אשר מברכתי תברכנו רק את דברי אלה לא תגיד לו) למען שיתי איתו בהמליץ ביום מלאת לו שבעים שנה. אם תאות לדבר תודיעני נא בטובך ע"י מכתב גלוי למען אדע כי נכון הדבר לפניך ולא אפנה על ימין או על שמאל.

והנני המכבדך ומברכך יל"ג.

מוצאי יו"ט הראשון של פסח תרמ"ו.

אגרת שלש מאות ועשרים.

[לה' נ. גאלאמב בווילנא]

לא ידעתי נפשי מה אעשה בספרך „מנצח בנגינות" אשר כבדתני בו. להודיע על אדותיו ולדבר עליו במה"ע, עליו אבד כלח, כי כבר עברו שתי שנים מיום צאתו וגם אינני בר סמכא לשפוט בחכמה זאת; וללמוד מתוך ספרך לנגן כבר זקנתי ושבתי וגם לא חנני ה' בקול נגינה ובשמיעה טובה. על כן אין לי בלתי אם להודות לך ולהאציל לך ברכה על אשר פקדתני לטוב.

והנני המוקירך יל"ג.

28 אפריל 1886, ה' אייר תרמ"ו, ספ"ב.

אגרת שלש מאות ועשרים ואחת.

לידידי היקר אשר אין כמֹהו ליֹקר,
לא יְשֻׁקַל מחירו כל הכסף אשר באמתחתי;
הלא הוא הזקן, זְקַן ביתי ומשפחתי,
יעזרהו אלהים לפנות בֹקר!
על מכתבך אשר קבלתי אתמול שמחתי
אע"פ שתוכו רצופים—צוויי האֶקער:

ההאֶקער האחד הוא ענינו של צ. וג. אשר אין נפשי להטפל בו כי נבלה הוא. משאבם ומתנכם עם צ. בדבר הזה ידעתי מכבר, אף קראתי את המכתב המשלש מאת שליט, לונץ וליפשיץ; ועד כמה פעמים העירותי את אזן צ. בדרך עצה טובה לרחוץ את ידיו מן הכיעור הזה, אבל אתה הלא ידעת את דרכו כאפלה, כי במישרים לא יתהלך. עתה ידעתי כי השיב את הכסף לג., אך אל תדמו בנפשכם כי מכתביכם וקריאותיכם או כי עצתי ותוכחתי פעלו עליו. ג. פנה אל ועד החברה מרבי השכלה בבקשה להוציא את בלעו מפי הצ"ב ומשם שלחו לצ"ב לשאול פשר הדבר מדוע בשש כספו של ג. לבוא אליו. מה עשה צ.? הלך בו ביום ושלח את הכסף על ידי הבאַנקהויז של וואַוועלבערג והראה את הקוויטטונג לרוזינטהאַל, ור"ט לא עיין היטב כי הקוויטטונג נכתב באותו יום ויאמן בצ. כי הכסף שלוח כבר וא"כ הוא, צ., הצדיק. צ. כתב לג. שישלח הוא לכם שטר קבלה על הכסף ואת רשימת שמות המתנדבים לא יאבה להדפים בשום אופן; וע"כ עשו בדבר הזה את אשר תעשו; פנו לכם אל אחד מכה"ע הנותרים אולי ידפיסו הם את רשימתכם, כי אין נפשי לריב עם צ. בשביל זה שאיננו נוגע כלל אלי. ואֶתמה רק על זה כי חשבון הנדבות כמדומה לי עלה לסך מאה ועשרים ושלשה רו"כ וצ. שלח רק מאה ושמונה—ואנה פנו חמשה עשר הנותרים?

והנה כל מה שדברתי עד הנה לא דברתי אלא מצד הדין, אבל אם נבוא להין בדבר מצד האמת והיושר לא אכחד כי המתנדבים לטובת ג. מוכשלים בבן אדם שאינו מהוגן. ג. איננו ראוי וכשר שירעישו בשבילו עולמות ושיוציאו בשבילו פרוטה מכיסם של אחרים. מלבד מה שיקר ערכו כסופר ומשורר וכגדול בישראל מוטל עוד בספק ספיקא הנה אנכי ידעתי את האיש הזה זה שלשים וחמש שנה ומיום ראותי אותו ראשונה, ואני אז (כמו שידעת) עלם תם כבן שנה בלא חטא, היה האיש הזה לי לזרא כי אהבת הבצע היתה חקוקה כחותם על מצחו; חוטמו העקום נדמה לי כחרטם הנשר העוטה אל השלל; שתי עיניו היושבית במאוריהן למו אֹרב כשתי עלוקות האומרות

לכל: הב הב! אין כמהו בין כל סופרי ישראל המחזירים על הפתחים איש יודע לתפוש את האנשים בלבם ולהוציא פרוטה מן הכיס. כשרונו להיות שנאָררער גדול יתר מאד מלהיות סופר ומשורר. מעודי הבטתי בגועל נפש על האיש הזה אשר עשה את תורתנו ושפת קדשנו לא רק לעטרה להתגדל בה ולקרדום לחפור בו כי גם למקל של סומא לדפוק בו על פתחי נדיבים. וחנינא בני זה לא היה מסתפק בקב חרובין, כי בכל מקום באו היה סר למיטב האכסניות ומשלם שני רו"כ בעד חדר משכבו, אוכל מאכל בן דרוסאי ושותה כוס יין בכל סעודה ואיננו מחסר את נפשו מכל טובה. וכדי להביא גאולה לעולם קטן זה הרעישו את העולם הגדול וכלו פרוטה מן הכיס וכל הנשמות שבגוף! בעוד אשר צדיקים וטובים ממנו אָבדו בענים ואין איש שם על לב. התזכור את ר' חיים ליב קצענעלענבאָגן, איש צדיק תמים ענותן כיהונתן בר אבהן ובר אורין ספרא רבא ודובר אמת בלבבו כרב ספרא—הידעת את קצו המר והנמהר כי מת בלא יומו ברעב ממש בעיר ווילקומיר אשר ברח מפני נושיו אשר הדביקוהו בווילנא ויאמרו להורידו בית הסוהר? הידעת את אחרית ימי ר' מרדכי פלונגיאַן אשר אנכי עושה כעת עמו הסד של אמת וכותב מצבה על קברו? הידעת את חיי ר' שלמה רובין הגֵר בלול של תרנגולין בוויען ואבן מקיר ביתו תזעק וכפים מעין ספסליו יעננה: אין זה כי אם בית העניות וזה שער האשפות. וגם זה האיש יעקב רייפמאַנן, אשר אינני כלל ממעריציו וממקדישיו, האם באמת איננו ראוי הוא יותר לרחמים מן האיש ההוא הצוח כברוכיא: סמכוני באשישות רפדוני בתפוחים כי אדם גדול אני. הנה כן העם הזה כל ימיו, אלה הם מרחמיו ואלה מרוחמיו.

החטוטרת השנית אשר שמת על שכמי הוא רבך החונה בקק"ך מה אעשה כיום בדרשתו המלאה מליצות שדופות ומחשבות נודעות לכל ופסוקים אשר המה בכתובים? לא אכחד ממך כי לידיעה אשר באה על אדות דרשתו בהמליץ (ל א) שמתי בראשונה הערה להוכיח טעותו של המחדש הזה, כי בעוד אשר חז"ל אמרו: שמע בכל לשון שאתה שומע, והתירו לקרוא את התורה יונית, בא זה לדבר באזני העם בלשון שאינם שומעים אותה ואחרי כן נחמתי ומחיתי את ההערה מפני דרכי שלום. והנה קהל השומעים לא הפסידו מאומה אם לא הבינו דבר מדברי הדורש, לפי שאין בדבריו מאומה, לא חדושי תורה ולא לקח טיב ולא רעיון חדש; אבל מה לקהל הקוראים ולצרה הזאת? פ. בעצמו כתב ג"כ אלי ואני אשיב לו מפני הכבוד וע"כ תוכל להסתיר את תשובתי זאת מאתו והיית כמחריש.

ממהר אנכי ללכת ללמד תורה ליעקב בננו וע"כ אני נפרד מעליך אף כי בלי חמדה אבל—אין מבטלין תנוקות של בית רבן אפילו לבנין ביה"מ. אתמול כתבתי לידידנו הרר"ז לוניץ ולאטתי עמו חדשות אחרות לשומם גם באזניך. וכשיתבררו ויצרפו הדברים לא אֵחר להודיעך איך יפולו. בנינו ב"ה טובים ובריאים כקטן כגדול. בתי נאדי שבה אתמול אלינו מקאָוונאָ אשר

הלכה שמה לבקר את הוריה החדשים בימי החג. ואתה שלום וכל אשר לך שלום; וה׳ יעיר עליך ויחזק כחך ויתן לך זרוע כאֵל, כי אם באמת יחל המליץ לצאת מדי יום ביומו ומה"ע החדשי יעלה בגורלי הלא אז אי אפשר לך לבלתי היות מעירך לעזור לאחיך אוהבך ומוקיר דבריך תמיד. הדבק בך כצמיד

יל"ג.

תענית שני קמא בשנת „יחל ישראל אל ה׳" [ה׳ אייר] תרמ"ו ספ"ב.

אגרת שלש מאות ועשרים ושתים.

ספ"ב יום ט"ו לחדש אייר תרמ"ו.

כבוד הרב הנכבד הכם וסופר כו׳ מהרא"י סלוצקי נ"י.

מאמרו „עצה טובה" וגם החדשות נדפסו היום. והנה עיני כבודו הרואות כי מאמריו ודבריו הנאמרים תמיד במועצות ודעת ובהגיון ישר ובסגנון נקי ונוח לקורא, אינם נחמצים אצלי; ובכל עת בואם אמהר לתתם במוקדם האפשר. וע"כ אבקשו לבלי ירף ידו מלכבדני באמרותיו הטהורות גם להבא, ומה גם כי מר"ח יולי הבע"ל יחל המליץ לצאת מדי יום ביומו.— גם נעורי מה"ע החדשי יתחדשו ויהיה מוסב שם אחר ויוצא תחת ידי. פרטי הדבר עוד לא אוכל להודיע לו, לפי שעוד לא נתבררו גם לי; אבל כפי הנראה לא יתחדש צאתו קודם ראש השנה הבע"ל, ואז יהיה מקום לשים בו גם את הערותיו באדר"נ אשר הוא אומר, כי בודאי טובות הנה, כי לא ראיתיו עד הנה, ומי יודע אם נשמרו תחת יד הארז, כי עד היום היתה בבית הרידאקציה תהו ובהו—בלי רוח אלהים מרחפת. אם יש תחת ידו איזו מילי מעליתא בין בדברי תורה בין במילי דעלמא; או אם יכין כמתכנתם בימים יבואו, ישלחם נא במוקדם, למען יהיו שמורים אתי לכל עת מצוא; ויהי לבו בטוח כי כל הימים אשר יהיה שמי נקרא על המליץ, דבר אחד מדבריו, ומדברי שאר הסופרים הכשרים והמהוגנים, לא יפול ארצה.

והנני המכבדו ומוקירו כערכו הרב יל"ג.

אגרת שלש מאות ועשרים ושלש.

[לה׳ יאפ״ז]

כדי לענות לה׳ קריפפע על שאלתו מוכרח אני להעלות מעט אבק של יכילות. בטרם כמכה הממשלה את ידה עלי ותתנני לעורך המליץ היה בבית המערכת צלמות ולא סדרים; מכתבי סופרים ועוד דברים יקרים מהם באים ועולים בתהו ההוא ויאבדו ואין איש שם על לב; והסופרים מחכים לתשובה ועיניהם כלות ואין עונה. והנה לפי שעה אינני נוגע רק בהמליץ לבדו, ולהמצפה אין לי מגע ומשא; וא״כ אין אחריות המאמרים שנשלחו אל המצפה (וגם אל המליץ לפני ראש שנת 1886) עלי. אבל בקרוב אקוה כי יבא גם מה״ע החדשי (מוסב שם, כמו שהודעתיך) אל תחת ידי, ולפיכך אני מודיע לה׳ קריפפע שראיתי את הכ״י ששלח מונח ת״י ה׳ צ״ב, אבל לע״ע אין מקום להדפיסו לפי שעתה אין מה״ע החדשי יוצא וכשישוב לצאת מיד אקבלו.

למאמרך על הרש״ז אחכה וכבר מקום פנוי לו בהמליץ בשבוע הבא.-- ר׳ משה רייכערסאהן מלמד הוא ומלמד יהיה כל ימיו. אנכי חפצתי למשותו מן המים העכורים אשר הוא טובע בם ולקחתו אחר כבוד הנה לעשות עמי במלאכת הסופרים אבל הוא נאחז בשתי ידיו בסוף אשר על שפת היאור ואיננו הפץ לעלות ושואג בקול: הנח לי ופה תהיה קבורתי. ומה אעשה לו כיום? לא נשאר לי בלתי אם לברך לאל גומר עלינו כי לא היה משה הראשון עקשן כמהו, כי אלו הקשה גם הוא אז לבת פרעה כי אז היה העולם חסר—ישראל סגלתו. שפוך עליו זעמך מדי דברך בו; אבל הדבר מוטל בספק אם חרון אפך ישיגנו בעוד מועד, כי בין כך וכך אהיה מוכרח לבקש לי איש אחר כלבבי, כי הזמן קצר והמלאכה מרובה.

על מכתבך הגלוי עניתי לך בזמנו וגם את ספרי שלחתי לך; ובלי ספק קבלתם.

שלום לך מאת מוקירך יל״ג.

יום א׳ כ״ה אייר תרמ״ו. ספ״ב.

אגרת שלש מאות ועשרים וארבע.

אַחי הנאהבים והנעימים, „בני ציון" היקרים!

בקשתכם השיגתני בין המצרים! בימי „הגבלה" באה אלי, ימים שזמנ מוגבל מאד וידי מלאות עבודה מאין פנות לעבודה אחרת אפילו שעה אחת. הלא שמעתם כי מה"ע „המליץ", אשר אני לש אותו ועורכו ומקטפו, מחל לצאת מדי יום ביומו; גם מ"ע אחר בא אחריו אשר יצא מדי חדש בחדשו. ועוד כרו עלי חברים בימים האלה ויעשו אגדה להוציא את כתבי הפרזים כאשר הוציאו לפני שנתים ימים את השירים וכל זה צריך הכנה, והמלאכה מרבה והיום קצר, אין בו בלתי אם כ"ד שעות; ואפילו אם אקח לי למלאכתי זמן ק"ש ותפלה—הימצא לי?

זאת ועוד אחרת. הנה שמתוני לחכם מדניאל. נבוכדנצר חלם חלומו ולא חפץ לגלותו למען נסות את חכמיו הידעו את אשר בלבבו אם לא; ויהי הנקל לדניאל, אשר אולי היה מבני גילו של „פעלדמאנן", לתפשו בידו ולגלות סודו. ואתם אומרים אלי: „חלום לנו חלם ופתר־לנו את פתרונו!" כל מלך רב ושליט מלה כדנה לא שאֵל.

לבי לעמי ולאלהי, ולכל בהם חיי רוחי. אם יעלה על לבי דבר טוב להועיל לרוחתם, הנה חצוצרות התרועה, כתבי העתים, בידי, אשר קולם הולך מסוף העולם ועד סופו, והרעותי בחצוצרות וכל העם ישמע. ועתה למה זה הבל איגע לרדף חלמות ולבקש חזיונות?

גם אתם אַחי היקרים אל תשעו בדברי שקר כאלה; כל אשר תמצא ידכם בכחכם לעשות לטובת עמנו ונחלתנו ישראל, עשו ויהי אלהים עמכם! צעירים לימים אתם וכחכם במתניכם, שקדו ועשו בכל הדבר הקרוב אליכם בלבבכם ובידכם לעשותו. בנו לכם בראשונה בתים לעצמכם, כי כל איש מישראל הבונה ביתו בונה הוא במקצת גם את בית ישראל כלה; כי כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול, ומה הוא הכלל אם לא קבוץ פרטים? והיה בכלותכם לבנות את ביתכם והיה שכרכם אתכם ופעלתכם לפניכם אז תעמדנה במרחב רגליכם ותחזקנה ידיכם לקושש קש וללבן לבנים לחזק את בדק בית עמנו איש על עבר פניו.

ועתה ברכת ה' עליכם השבלים הבריאות והטובות הצומחות אחרינו! הבו כבוד וברכה לכל בני חברתכם בשם האוהב אתכם באהבת ציון וירושלים

יל"ג.

P. S. אם כונתי לקרוא את שם האיש החותם ראשונה „יעקב מאזה".

כמדומה לי שאיננו מוזר לי כי ידעתיו מתמול שלשם; הלא הוא התלמיד החכם אשר היה עמי בכתובים לפני שנים אחדות. ומה משפט האיש הזה ומעשהו עתה?

ספ"ב בראשון לימי הגבלה „בשם ה' אלהינו לעולם" לפ"ק.
$^{25}/_{5}$ 1886 ג' סיון תרמ"ו.

אגרת שלש מאות ועשרים וחמש.

[להזק"ן]

ידידי היקר!

כל זמן שהיו בנינו יושבים בעיר ואנכי בא פעם בפעם ליעקב נכדנו ללמדו תורה היה זה שכרי כי היו מודיעים לי משלומך בעת קבלם מכתב מאתך, עכשו שהם יושבים בצאַרסקאָע לא תפטור בלא כלום מהשיבני לפרקים על מכתבי ומלהודיעני את שלומך. — בדבר הדפסת כתבי הפרזים אשר העירות כתבתי היום את תשובתי לידידנו הר"ז לונץ; עבודה רבה אין לדעתי בדבר. עבודת הסופרים תהיה להודיע את חפצכם בכה"ע ולהראות להחותמים אל מי ישלחו דמי חתימתם, ואח"כ לכתוב הקדמה קטנה להטעים להקורא מה ראיתם על ככה להטפל בנבלה זו. ולפי שהדבר הזה נעשה ע"י הר"ז לונץ לא אאריך לפניך בפרטי הדבר לבלי היות כאיש שונה באִולתו.

איש שונה ושוגה באולתו הוא שתפי ברידקציון „(כלו' שאני מלעיט להפרה החולבת ומחזיק בקרניה והוא חולב אותה) הר"ר צ"ב שנמשך אחרי ..... קאַנטאָר וסאָקאָלאָוו להוציא גם הוא את מליצו שש פעמים בשבוע, ובידו אין כל לכלכל את ההוצאות המרובות הנצרכות לזה. כמה כתשתי אותו בתוך הריפות ודברתי על לבו לחדול מזה, ולא הועלתי מאומה; כי האיש הזה יצרו גדול מאֹד אע"פ שאין עוד כח בו למלאת ספקו של היצר. יש לו רחב לבב אבל לא רחב לב. ומכיון שכל עבודת עריכת המליץ עלי אמרתי לו כי הנני מקבל עלי את העבודה הכפולה והמכפלת הזאת בלי תוספת שכר ורק כי יעמיד לי עוזרים כל צרכי. עוד זאת עשיתי, כי למען סדר את הדבר הקשה כהלכתו ככל משפטיו וחקתו אנכי שולח את אשתי לגור בצאַרסקאָיע ואני אשאר כל ימי הקיץ בעיר; או כי אשים משכני לפי שעה בביתו של צ"ב ואָדור עמו בכפיפה משך חדש או שנים עד אשר יתנהג הדבר על אָפניו, או כי תהיה הרידקציון בביתי ועוד הותנה בינינו כי יתן לי .форм довѣрен. לקבל את כסף החתומים מראשית מחצית השנה הבאה, ועד ששת

אלפים רו"כ בחצי שנה הרשות בידי להוציא וכו' וכו'. וגם בדבר המצפה הוא מבקש אותי להיות עמו שֻׁתָּף גמור מהיום ולהבא. — והנה לכאורה נראה שכל הדברים והתנאים האלה ברורים ומיוסדים ושיש לסמוך עליהם; אבל בד"א אלו היה לי מו"מ עם איש אחר. אבל מכיון שיש לי עסק עם צ"ב הרי כל הדבר בעיני כאלו תלוי עדיין בחוט השערה, ובכל שעה ושעה מוכן ומזומן אני לשוב ולרק בפניו ולאמר לו „שקיל טיבותך ושדא אחזרא" לפי שלא אוכל מלט משא עקלקלותיו. היום יום כ"ו מאַי והוא עוד לא מצא לו דירה (אשר בה מחויב הוא לתת לי שני חדרים) וביום א' יוני יכלה זמן דירתי שאני יושב בה עתה. זה כעשרת ימים גמרנו על אדות הדאָוויערעננאָסט והוא עוד לא הכינה ולא מסרה לידי ואני בלתה לא אוכל לקרוא לי את העוזרים לבא אלי, כי על דבריו והבטחותיו לבד לא אאמין לו אפילו שוה פרוטה. וגם בדבר מ"ע החדשי יש בינינו עוד סכסוכים רבים. אני אמרתי לו בחדש דעצ. לבלי יקבל חתומים חדשים על „המצפה" אחרי אשר לא מלא עוד ספקם של הישנים, והוא לא שמע לעצתי וקרא „עת כנוס" ואסף כאלפים רו"כ ולא נתן להם עד כה אפילו עלה תאֵנה ועכשיו הוא חפץ שנשלח להחותמים ההם את החוברות העתידות לבא, חנם, כדי לשלם את חובו. עוד חפץ הוא שאתקשר עמו שאחרי מותו (הוא מבטיח לי שימות קודם) יהיו בניו שותפים עמי, כלו' שאהיה אני עובד עבודה והם מקבלים מחצית שכר. ואני מציע לפניו שאם אמות אני קודם הרי שלו לפניו ואין ליורשי שום טו"ת אליו לא בחייו ולא אחר מותו; ואם יקדימני הוא במות אז זכות הוצאת מה"ע נשארת לי לבדי כל ימי חיי ואחרי כן היא שבה אל ביתו ולמשפחתו. הרואה אתה שכל הדברים שבידי אחרים היו נעשים פשוטים וישרים, והכל היה שריר וקים וכל דבר על מכונו, מידי צ"ב הם יוצאים מסוכסכים ומעוקלים לא שרירין ולא קימין.

אגב אודיעך כי אם יבוא מה"ע החדשי לידי, ברצוני לשנות שמו ולקרוא אותו „עת חיה", למען ידע העם מן השם הזה לבדו מה חפצי ומגמתי בו. היישר השם הזה בעיניך?

עוד אבקשך אולי נמצא בעירך בין בני ישראל שהיו עתידים להגרש אנשים בעלי תורה ראוים למלאכת הספרות אשר יוכלו לבא הלום לעשות עמדי מלאכה בתמידות. נצרך לי מגיה טוב, שיהיה באיזה זמן עצמו מוכשר לקרוא מכתבים ולהוציא מהם מה שראוי להוציא, לקרוא מה"ע בלשונות שונות ולרשום עליהם מה שצריך לקחת משם (ביחוד חסר לנו איש יודע לקרות אנגלית), וכדומה מן המלאכות הקטנות. משכרתו תהיה עד שבעים וחמשה רו"כ לחדש. זולת זה עוד מבקש אני סופר מהיר וטוב מן הראשון אשר יוכל לקבל על עצמו מחלקה ידועה לעשות בה מטעמים, לכתוב לפרקים מאמרים ראשיים ומאמרי מדע, בקרת ספרים וכדומה, כללו של דבר להיות עוזר לי בכל אשר אשים עליו. איש כזה יוכל לקבל ממאה עד מאה ועשרים

וחמשה לחדש. שים אחי לבך לדבר הזה ובקש לי בכל תפוצות ישראל איש כזה. מה דעתך על אדות יוסף זאָסניץ ואיפה הוא רֹעה לעת כזאת. גם סופרים עוזרים איש מעירו נחוצים לנו להודיענו חדשות מקרי יום יום. ומי יודיע לי את כל המעשים אשר יעשו ברינא ובסביבותיה?

לחג השבועות הכינותי לכם מאמר ראשי „סיני בקדש" וצלוחית; והלואי שיטעמו לחכך כמו הסאַלטאָנאָסעס אשר תכין לך בת משק ביתך מיננא או רעלי, אשר את שתיהן אני מברך בשלום רב. סלח לי על בלבול שפתי ודברי במכתבי זה כי השעה דוחקת אותי וכותב אני בהפזון גדול

והנני וכו' אחיך יל"ג.

ד' סיון תרמ"ו, ספ"ב.

P. S. אם תענני תיכף ימצאני מכתבך עוד בדירתי זאת.

אגרת שלש מאות ועשרים ושש.

כ"ה סיון תרמ"ו, ספ"ב.

ידידי מאז ומקדם ה' יעקב מזא"ה נ"י!

בגליון 124 אשר יצא היום תמצא את מאמרך („המקרא אומר דרשני") ותראה כי הוא בא למול ונמצא נמול; תראה כי יצא מעוך וכתות ונתוק וכרות, וגם זה אחרי ימים רבים ואחרי תחנונים גדולים; על כן סופר מהיר, משיב דברים נכחים, הנה דבריך טובים ונמרצים ובכל עת אשר יבאו נכבדם ונחלק להם בשמחה המקום הראוי להם, על כן הוסיפה לשמחנו בדבריך, אבל הזהר שלא תכשל בלשונך ולא תנקש בשנונך, ולא יאמר פיך דבר שלא כרצון מי שלא נוכל לדון עמו, כי למה יקצוף על קולך וחבל את מעשה ידיך. והנני מכבדך ומוקירך זה כמה

יל"ג.

אגרת שלש מאות ועשרים ושבע.

18 יוני 1886 [כ"ז סיון תרמ"ו] ספ"ב.

כבוד הסופר המהיר קנקן מלא ישן,
הרר"ם ברוינשטיין דמתקרי מבש"ן,
מעיר יאַססי אשר ברומיניא המדינה (תבלה כעשן)!

היום שלחתי לך ע"י שתי וערב את „כל שירי" והנה ספורי „עולם כמנהגו" השני אזל וכלה מן השוק ואיננו אתי. יש אתי „עולם כמנהגו" הראשון והוא ספור קטן, וגם הוא צרור וחתום בצרור חפצי ביתי אשר הנחתים בעיר בצאתי לימי הקיץ לגור בכפר, והחפצים ההם החבושים וארוזים לא יפתחו עד סוף ימי אוגוסט. גם העקזעמפלארים „כל שירי" אשר תמונתי מדבקת בראשם תמו מתחת ידי; יש לי תמונתי ובחפץ לב אשלחנה לך ותוכל לשית אותה בראש הספר בתתך אותו לכורך, אבל גם צרור התמונות סגור בין החפצים הנזכרים ואין פותח. על כן אם ייטב בעיניך חכה לי לימי שובי ביתי העירה ואעשה חפצך. בין כה וכה הודיעני בטובך מה לעשות בהמשיכ הקאַפ' אשר לך תחת ידי?

מאמר „גדר מזה וגדר מזה" כבר נדפס. חברי ה' צעדערבוים יצא מזה לימים אחדים לערי המדינה ובשובו נשלח את הגליונות אל נדיבי עם אלהי אברהם באיירופא אשר אמרת ונבקשם גם במכתב להחיש ישועה לאחינו האובדים בציפערן. אכן כנראה כבר עבר הזמן, לפי שה' שייד כבר נסע יצא מאה"ק. מכתבך הקטן ע"ד האתרוגים יודפס היום בנו' 47, ומאמרך הגדול עמק עכור יבא בגליונות הבאים אחריו. (במאמרך זה שניתי שתי מלות שכתבת בלע"ז והעתקתים ללה"ק; ואם לא יישר הדבר בעיניך תסלח לי אך הפעם ולא אֶשנה). ואתה תהזה כי דבריך חמודות ל„המליץ" ובכל עת בואם בעודם בכפם יבלעם. על כן אזור נא חלציך ושים קסת הסופר באָזורך והרבה לנו מאמרים מתנובת כפיך כפי הכמתך הרבה וכיד שפתנו הקדושה הטהורה והצחה בפיך ותברכך נפש המוקירך מבלי הכירך

יל"ג.

אגרת שלש מאות ועשרים ושמונה.

[להוק"ן]

ידידי ורעי!

לבי אומר לי כי מכתב ממך הולך אלי בדרך ועל כן ממהר אני לשלוח את מכתבי זה לקראתו למען יפגשהו, כנהוג בינינו זה כמה.

ביום השלישי העבר הייתי בצארסקאָיע, אחרי אשר לא הייתי שם בעשרת ימים, מיום חג הלדתו של יעקב בננו. ויראני יעקב זה הקטן את מכתבך ואת שירך אליו; והנה לא נדרשתי לו להעתיק לפניו את שירך לפי שדבר זה הוא עודנה מופלא ממנו, נשגב לא יוכל לו. ולו כתבת אליו כארבע שורות בלה"ק כי אז הייתי מבינם אליו, אכן להעתיק לו שיר בן י"ב (או יותר) בתים חשבתי גם לו גם לי ליגיעת בשר שאין בה תועלת. נוסף לזה בשתי בעיני להעתיק לו את הדברים הטובים אשר אתה דובר באזניו על אדות אבי אמו ואשר אבי אמו מחזיק לך טובה בגללם; וגם זה ראיתי ונתון אל לבי כי עטרת ההוד אשר תענוד לראש שפתנו לנגד עיניו, ומשא נפשנו אליו אשר תאמר כי גם היא ישא הוד זה אחרינו והתורה תהיה מחזרת על אכסניא שלה — כל זה המה מושגים מפשטים אשר לא ישיגם הוא עדיין, לפי שהוא נסה עד כה להתהלך בשדה הפשט הפשוט ואתה תביאהו אל פרדס הרמז והסוד. ואחרי אשר בא הדבר הזה לידי אגלה אזנך אחי כי התקוה הזאת אשר אתה מנשא את נפשך ואת נפשי אליה (אוי לי אם אמר!) לא תהיה ולא תבא. לא מבלתי יכולת יעקב בננו זה ללמוד את תורתנו ואת שפתנו על בוריה, כי אתה ידעת כי נער מכשר מאד לקבל חכמה הוא ואנכי ידעתי עד כה לחבב עליו את לקחי עד כי הרגשתי כי כל הימים אשר הייתי בא אליו ללמדו היה מוסיף לאהבני באהבתו את למדי, ולקחי היה בא כמים חיים בקרבו וכשמן הטוב בעצמותיו. אפס כי נתיבות ביתו ודרך חייו הם נצבים לשטן לנו וישימו לאל תקותנו. פעמים שלש כבר רמזתי לך כי שאול שאל הנער הנעור הזה אותי על דברת הסתירה בין הדברים אשר הוא שומע מפי וקורא בספר ובין מה שהוא רואה סביב לו; וכל עוד אשר יגדל ומוסיף ללמוד הוא מוסיף לראות כי שני הדברים האלה הם תרתי דסתרי אהדדי. נוסף לזה לא אכחד ממך כי אינני רואה את פני מ. בננו כי שש ועלז הוא בכל לב על כי יחכם יעקב ויעש חיל בלמדי. בעיניו הדבר הזה כטפל ואולי גם כתפל; מקפיד היה למשל שלא אשב רגע אחד יותר על השעה הקבועה, כלומר אשר קבעתי אני לי וקבעתי אותו בה; וקרה גם כן שבאתי אל השעה הידועה והקטן איננו, לפי שהיה יום בהיר בשחקים ויצא לשוח, ואני שבתי הביתה בפחי נפש. כל זה לא שמתי אל

לבי ועשיתי עצמי כלא יודע והוספתי לשקוד על מלאכתי מבלי דבר דבר. ובצאתם לשבת בכפר התאוננתי כי במשך ארבעה החדשים אשר ישבו שם ישכח הנער את אשר למדתיו במשך תשעה חדשים, אבל מאקסים הרגיעני כי לא ישכח. ועתה אחרי אשר הרחקתי מהם גם בעיר, ואחרי אשר טרוד אהיה כל יום ויום בבית הרידקציה אי אפשר יהיה לי ללכת בדרך רחוקה כזו בימים הבאים ללמד לו תורה, ומי ילמדו בלעדי, ואיה אפוא תקותנו, ותקותך מי ישורנה?

ואחרי אשר בא דבר הרידקציה לידי אמר: חמסי על האיש צ"ב כי נפתה ללכת אחרי ההבל להוציא את המליץ שש פעמים בשבוע. אנכי הזהרתיו לבלי יעמוס עלינו את המשא הזה אשר לו יהיה לא לעזר ולספרתנו לא להועיל כי אין לנו סופרים מהירים אשר יתנו לנו פרים בעטם מדי יום ביומו, ומלבד כי דעתם קצרה הנה גם צרכי עמנו בלתי מרבים וימעטו מהיות למ"ע יוצא יום יום ומה לנו הזקנים ללכת אחרי הבחורים אשר מצאו לנו את היומי"ם במדבר — כזה וכזה דברתי על לבו והזהרתיו והוא לא נזהר; וגם אחרי כן לא שקד להכין הכל דבר בעתו, לא בקש ומצא לנו עוזרים מרחוק ומקרוב, אף כתבי עתים שונים הנחוצים למלאכתנו לא הוציא בעותם ובזמנם; בשבוע העבר הזקו דברי עליו וילך לווילנא לבקש עוזרים לנו, אבל גם פה נגלה ערותו ונראתה הרפתו כי איננו יודע להבחין אפילו כשבוי הזה בין יום ובין לילה ויבא אתו איש אחד אשר עודנו צריך ללמוד להיות סופר בינוני, ועוד באיש אחר בחר אשר בראותי את מכתבו הראשון אשר כתב אלינו התחלחלתי מרגז לב ואקרא: האיש אשר לא ידע כתוב שתי אותיות כתקונן יבא אלינו להיות עוזר לנו? והוכרח למהר להודיע לבלי יצא האיש ממקומו. ועתה הנה יום ההודש יולי עומד אחר כתלנו ואני לבדי ואיש אין אתי, גם מגיה אין לנו, זולתי שנים אשר יוכלו לעשות מלאכה רק בקטנות ובדברים קלים וכל העבודה הזאת עלי, ואין לי לא כתבי עתים נחוצים ולא מכתבי סופרים — ולא נשאר לי אפוא בלתי אם לעשות לו כאשר עשיתי לפני שלש שנים לרוק בפניו ולעזבהו או למלאת העלים מין ולשמוע שמי מנאָץ. ואני יושב כל ימי בעיר בחרבוני קיץ ואינני רואה את ביתי וילדי היושבים בכפר ותמיד כל היום רוחי סר וזעף ועל שפתי כאיש צרבת כי נותן אנכי תפלה לאלהים על כי הכשילני בבן־אדם שאינו מהוגן כזה!!

וצ"ב ביון דאתא לידי אימא ביה עוד מלתא אחריתא אבל זה יהיה בסוד כודות. הנה אתה ידעת את הקלקלה אשר תלה קונסטנטין שפירא בראש המזכיר להו"צ בווארשוי כי עושה הוא מלאכתו רמיה ומבזבז קופת הצדקה להנאתו. אנכי חשבתי את הדברים ההם לעלילת שוא וע"כ נתתי מקום בהמליץ להמחאות אשר באו כנגד הדבר הזה. שבועות אחדים אחרי כן בא אלינו מכתב גדול מאת אחדים מהו"צ בוואַרשוי (את שמותיהם שכחתי, אבל אנשים אחדים הם התומים על המכתב ההוא) הקוראים המס ושוד על אותו האיש בעצמו כי מועל

הוא בקדשים וגוזל את הרבים; והכותבים בקשו אותי ביחוד לשום לבי לדבר ולהתחקות על שרשיו ולפרסם אם אפשר את מכתבם. הראיתי המכתב לצ"ב וגמרנו כי לפרסם הדבר אי אפשר כדי שלא להקדיח את תבשילנו ברבים, ואולם יעצתי לצ"ב לכתוב הוא בעצמו להד"ר פינסקער בסוד למען העיר אזנו בדבר לדרוש ולחקור אם אמת הוא אם שקר, ואם ימצא כי אמת הדבר לתקן המעות בחשאי לבלי נבוא לראות כבלע את הקודש ומצאנו עון גם אנו על כי היינו מחשים. עצתי ישרה בעיני צ"ב וגם הבטיחני לכתוב לפינסקער. אכן הוא כזב, כדרכו, ולא כתב. ואמר אל לבי אכן נודע לי סבת הדבר: כני עורב לא ינקרו איש עין רעהו! ואנכי הוא היודע וְעַד עתה כמה נשתקע מכסף הקדשים זה (ואגב, כמה ג"כ מכסף הנדבות לנשרפי גראדנא ונדבות אחרות ליתומים ואלמנות) בידי רעי וגבר עמיתי זה הרב הגומל חסדים טובים לעמו ישראל ר'. . ., לא אכחד כי בהיות מרוץ המכתבים ביני ובין ידידנו רזו"ו לונין שאלתיו בסתר על הדבר — ונוראות נפלאתי כי גם היא, אשר לא דלג על אות אחת במכתבי שלא ענני עליה, לא ענה לי דבר וחצי דבר על אדות זאת ויהי כמחריש. נשאתי בשרי בשני ואחריש גם אני כי אמרתי נשתקע הדבר ולא יאָמר עוד; אולם בשבוע הזה קבלתי את „קול הקורא" הרצוף בזה, שלוח מאחד מהותמי המליץ במשערקאַססי, וגם הוא פונה במכתבו אלי ביחוד ושואל אותי פשר דבר. ומה אודיעהו ואני לא ידעתי בנפשי? על כן אמרתי אליט הדבר עמך אחי יאשאל איתך בלאט אולי תוכל לגלות לי הלוט הלוט על הדבר הכמים הזה. ידעתי כי האיש אשר עליו יעלילו עצמך ובשרך הוא, ואולם אנכי הן לא אחריש מעמי ולא אתבעהו לדין, כי לא לי להריוש הדבר ואחר נדרים ונדבות לבקר, וכל חפצי הוא לשמוע את דעתך או השערתך אם המכתב הזה היא מכתב פלסתר ועלילת שוא אי אולי יש דברים בגו ואדע להזהר ולהתרחק מן הביעור. אבקשך להשיב לי את „קול הקורא" במכתב תשובתך אלי ולמהר להשיבני דבר לשלם נחומים לנפשי הנהלאה מעצבת לב ומעצבון ידים.

ועתה אתה אחי ובשרי, אל נא תקצוף עלי כי הלאיתיך ברוב דברי הפעם ואולי גם הכאבתי את לבך; שפות שלום לבנותיך הנמצאות ולכל אוהבינו ומכירינו הסובבים אותך בשם ידידם ואוהבם היושב בעיר הגדולה לאלהים כערער בערבה

יל"ג.

ע"ש 27 יוני תרמ"ו. ספ"ב ו' תמוז.

אגרת שלש מאות ועשרים ותשע.

כבוד הרב השלם הסופר המצוין מהרא״י סלוצקי נ״י.

מאמרך „מה העבודה הזאת לכם״ בא אלי כדבר בעתו וכונת בו לצרכי ולדעתי כאלו מלבי הוצאת המלים, ואלו לא כתבם „איסי הבבלי״, היה כותב אותם „אזוב היוני״. הנה הוא נדפס בנו׳ 51. השורות האחרות החסרות בו נמחקו בעטיו של המבקר. מודה ומשבח אני לך על מאמרך זה בפרט ועל כל הגמיליך על המליץ בכלל, ומחכה אני למאמריך העתידים לבא, כאשר הבטחתני. ובכתבך אלי הואילה נא להודיעני מי אתה ומה מלאכתך (מאֵי זה עם אתה ידעתי), ולמען אדע להוקיר את פעלך לפי עמלך בו אם רב ואם מעט.

והנני מכבדך מרחוק ומוקירך מבלי הכירך יל״ג.

צארסקאָיע סעלאָ 4 יולי 1886, י״ג תמוז תרמ״ו.

אגרת שלש מאות ושלשים.

ספ״ב, י״ח תמוז, תרמ״ו.

כבוד העלם המשכיל אשר רוח ה׳ בו ודברו בפיהו, אדמהו אבנהו ולא ידעתיהו, יהודה ליב גזמו!

קצרה נפשך מחכות עד בוא דברי והפקדני שנית במכתבך ותעבור על „לא תהיה לו כנשה״ ואני את חובתי אינני שוכח ואינני נושה, וזוכר אני כתורת משה, אבל דבריך השיגוני בין המצרים בעת אשר אני באמת טרוד מאד במלאכה אשר אני עשה. ובדבריך אשר אתה כותב כי ידעת כי ידי מלאות עבודה *) לא תחשך עבודתי ולא יקל משאי, ורק חובה יתירה למדת בם על עצמך כי אחרי אשר ידעת כי רגעי ספורות (צ״ל ספורים) איכה תבקש ממני לחלק לך מהם רגעי מספר?

ובדבר בקשתך לא אכחד כי בשיריך קראתי רק מעט מן המעט, כי

---

*) אתה מנקד עבֹדה, וזה שבוש; כי עבדה פירושה „קהל העובדים״ או לד״ק „מלאכה שכבר נעשתה״ ואין להחליפה בעבודה.

לקרא את כלם לא עצרתי כח; אבל גם מן המעט אשר קראתי די באר לי כי יש נצוץ רוח הקדש בך ואם עשה תעשה — יכל תוכל. אפס כי כגיון לשונך עוד לא בשל כל צרכו ועוד עליך להמול את ערלת שפתך. אמשול לך רק משל אחד: בראשית העתקתך את שירו של פרוג אתה אומר: „נחלת כנור אביר עליך שפרה, וקולות כבירים משתפכים כמים". אשאלך והודיעני: איפה מצאת „כנור אביר" ו„קול כביר" ומה טעם בצירוף המלות „נחלת הכנור שפרה עליך"? האם זה העתקת המלות Досталась тебѣ? לעתות בצרה כאלה אין טוב לסופר עברי בלתי אם בקש יבקש לו מבטאים דומים בסה"ק אשר יבטא בם את רעיון לבו. כי אז יהי לבו בטוח כי לא יכשל בלשונו וטעם לה"ק עומד בדבורו. אנכי הייתי מעתיק את שתי השורות הנזכרות כזה:

נֵבֶל שמים נִתַּן בימינֶךָ
קֹלֹת אלהים מִמֶּנּוּ יהלֹכוּ
קול חוצב להבות על צוררי עמךָ
כל בעותיהם עליךָ יערֹכוּ
(או: קשתותם מאז עלינו ידרֹכוּ)

שהרי כל המבטאים האלה אתה מוצא בסה"ק אע"פ שלא מענינם (כמו נבלי שמים מי ישכיב; קֹלֹת אלהים; קולם כנחש ילך. וכדומה) ודי לנו ברמיזא.

ובקו אחד בו כי תגע אצבעךָ
כל מכאובינו יֵעֹרוּ, יקיצו...

אין גופו של השיר לפני ולא אזכר את הכתוב שם וגם אין עתותי בידי להאריך ויספיק לך המשל האחד הזה לבדו.

הנני משיב לך את שיריך ועמם את ברכתי שלום; וסלח לי כי עצרתי במלים ושמתי את גולת העני (כדרשתם ז"ל מל' מענה) בביתי.

והנני המוקירך מבלי הכירך יל"ג.

אגרת שלש מאות ושלשים ואחת.

[לה' יאפ"ז]

על מכתבך האחרון הנני מתכבד להודיעך כי תולדותיו של הרש"ז לא נוכל להדפים עוד בהמליץ לפי שכבר עבר הזמן ועל כן לא תשלחן. גם את

מאמרך „הקולות יחדלון" אל תשלח, לפי שאין נפשי לעשות את מה"ע למקום שאתליטין*) מתגוששין בו או שת"ח מנגחין ומנצחין זא"ז בהלכה; ונפש הקוראים בחלה בפולמוס של סופרים שהוא כמים שאין להם סוף. המאמר אשר שלחת עתה לא נדפים לפי שכבר נדפס מלה במלה בהמגיד. אם תשלח לעתיד לבוא דברים חדשים ודברים של טעם תקבל משכרתך כשאר סופרינו, ג' קאָפ' מכל שורה. וטוב יהיה אם תקבע לך עתים מזמנות לכתוב, לכה"פ פעם בשבוע, בין אם יהיו דברי חכמה או ידיעות חדשות נצורות הכל נקבל.

והנני המוקירך מבלי הכירך יל"ג.

כ"ב תמוז תרמ"ו, ספ"ב.

אגרת שלש מאות ושלשים ושתים.

כבוד המשכיל השלם מו"ה יאפ"ז בפאריז.

מאמרך ע"ד הלוי יודפס בקרוב. והנה לא שמת לבך כי כל עיקר הקושיא היה למה חגגו בשנה הזאת שנת המאה ליום הלדת פראָמענטהאל הלוי והוא נולד בשנת 1799; ואחרי אשר קבעת גם אתה מסמרות בשנת הלדתו זאת לא הוצאת את הסופרים ממבוכתם, כי עוד הגדלת הקושיא והנחת אותה בתיקו.

את הספר אביעזר קבלתי במועדו. מאמרך „הקולות יחדלון" לא אוכל להדפיס לפי שאין אני חפץ לעשות את המליץ לעביט של שופכין. פנה לך אל „הצפירה" או אל „העברי" אולי ישאו פניך. האחרון הלא נסה בפולמוס של קולמוס.

אל המאמר אשר אתה מבשר אחכה, ומי יתן שלא יתעה בדרך הלוכו כמו שתעה מאמרך על אדות הרש"ז. את זה האחרון אברך בשלום ותאמר לו כי בקרוב יראה בהמליץ פירושו הרחוק על לחם חול. ואיך יפרש דרך חל בפ' הסמוך? אף תאמר לו כי בפ' י' המלות „אחרי האפוד" חסרות בהעתקת השבעים. אולי תביא ידיעה זאת לו תועלת. את כתבי ידו לא דרשתי עוד מאת הרד"ג, כי לא נזדמנה לי עוד לראותו. והנני מברך גם אותך בשלום ובכל טוב. מוקירך

יל"ג.

ערב ט"ב, תרמ"ו. ספ"ב.

---

*) אתליטין שנים מתאבקים זא"ז, וועטטקאַמפּפער (ב"ר פכ"ב). העורך.

אגרת שלש מאות ושלשים ושלש.

ספ"ב 4 אווגוסט 1886 [ט"ו מנ"א תרמ"ו].

[לה' א. קופערניק בקיוב]

ידידי הנכבד והחביב עלי כנפשי!

מאמרך אשר שלחת דומה במקצת לצלמא די חזה נבוכדנצר מלכא: ראשה די דהב טב ורגלוהי די חסף. מתחיל אתה בנפלאות הטבע ובגלגל חמה ומסיים — בנדבה של אלפים וחמש מאות רו"ב, כאלו אין כל חללו של עולם שוה בעיניך יותר מן הסך הזה. ומדעתי כי טוב אתה ולא תדקדק עמי על מעשי ועל פועל ידי על כן עשיתי מבלי שאלת פיך את אשר יעצוני כליותי ושמתי ב„המליץ" (היום הזה) רק את סוף דבריך הכוללים ידיעה שיש בה ממש, ואת ראש דבריך אנכי משיב לך בזה להיותם בידך לכשיזדמן לך גוף יותר נאה ינכבד ישמת את הראש ואת הפדר הזה עליו והיה לבריה נאה ראויה לברכה.

אבשרך כי נמצאו עוד אנשים קלי דעת אשר חברו יחדו להדפיס את כל כתבי הפיאָוים, כאשר עשי בני פ"ב בשירי. האנשים האלה בני עיר אחרת המה ויש בהם גם ממיודעיך וממכיריך. בקרוב תשמע בודאי על אדות זאת בדפים, כי אני אין לי רשות לגלות סודם בטרם שיגלוהו המה.

אבקשך לראות את ידידי הסופר המהיר והמשכיל ההרוץ ר' יצחק יעקב וויסבערג, לברכו בשמי בשלום ולאמר לו כי מחזיק אנכי טובה לו בעד מכתבו האחרון בהמליץ, כי נכנס עם בעל המליץ לפנים משורת הדין ולא מנע ממנו את מתקו ואת תנובתו; ואני מבקשו להוסיף ידו לכתוב אלינו לעת מצוא. והנה אני לא כתבתי אליו עד כה יען כי לא היה דבר בינותינו, ביני וביניו, „ונפשי בחלה באגרת בוקה ומבוקה"

כשיהיה ענין לענות בו לא אתמהמה לכתוב אליו כי המודות הוא לי כאז כן עתה. יברכך האל וירוממך; ואני תמיד עמך, ידידך מוקיר שמך

יל"ג.

אגרת שלש מאות ושלשים וארבע.

[להזק"ן]

אחי היקר, זקן ביתי ומרים ראשי!

נושה אתה בי תשובה על שני מכתביך הנגלה והנסתר, והנה על הנגלה לא השיבותי דבר כי אין להשיב. בו הוכחתני על כי לא יקבל ה' עהרליך את „המליץ" והוא מקבלו מראשית החדש יולי תמידים כסדרם. והתימה כי מיום שהחל לקבל את המליץ חדל מלכתוב בו. במכתבך השני נגעת בדברים שונים. והנה בדבר כתב הפלסתר..... ישתקע הדבר ולא יאמר עוד..... את כתב העמל תוכל להניח תחת ידך כי אין לי חפץ וצורך בו.— חשבת לחוב לך לנחמני מיגוני ומעצבוני על העקיצות אשר שלח בי פרישמאנן במאמרו בהיום; ואנכי לא התעצבתי על הדבר הזה ומתים אבל לא עשיתי, כי ידעתי כי כזה וכזה תאכל הפולימיק. והנער הזה עוד הוסיף על חטאתו פשע ובהזדמנו אתי לבית אחד וראה כי פני אינם אליו כתמול שלשם לא יכול התאפק וישאלני על הדבר בפני המסבין, אז עניתיו כיאות לו דברים קצרים: „עז פנים אע"פ שהוא אומר על עצמו כי עז פנים הוא בכל זאת עז פנים הוא באמת. דמיתי לכל הפחות כי בן תרבות אתה ובראותך כי אנכי מחשה לא תהיה אתה הפותח בדבר והנני רואה כי גם בזה טעיתי בחשבוני". זאת היתה תשובתי אליו הקצרה ולא הוספתי לענות לו ולא אוסיף. ובאמת האנשים האלה טועים בדמותם כי אנכי שניתי את מחשבותי על צ"ב מיום שנעשיתי רידקטור ל„המליץ", או כמו שהם אומרים „לאחר מקח וממכר". צ"ב יודע כי אנכי כתבתי את הקונטרס „טפח מגלה", וכל הכתוב שם וכהנה וכהנה אנכי אומר לו על פניו תמיד גם עתה, ואם כן לא מכרתי את תמתי ואת דעותי בעד נזיד עדשים, כאשר הם אומרים, ועקיצתם לא תכאיבני בידעי כי אין נכונה בפיהם, וגם המה ידעו את זאת ומעלימים עין מזה. נפן מזה אל מקום אחר.

לעווי כתב אליכם ביום הששי והיום הוא שב וכותב. הוא שמר את סודכם ולא אמר לי דבר אבל שותפו ליפשיץ לא התאפק ובראותו אותי אמש גלה לי רז זה, ואנכי שאלתיו מי נתן לך רשות לגלות אזני בדבר והלא כתבו לכם לבלי תגידו לי; ויהי כמתעתע בעיני ולא מצא מענה. ומבין שנתפרסם הדבר בא לעווי אלי היום ודבר אתי ואמר לי את אשר ענה לכם, ואנכי יעצתיו לשוב ולכתוב לכם שנית אותיות מחכימות ומספרים מאירים וברורים. — אין ספק כי אם יקום הדבר ויהיה אין טוב לכם בלתי אם לתתכם את הדפסת הספרים על ידו כי מלבד שעל ידי זה תקל המלאכה מעלי ומלבד שכפי החשבון שהראו לי תהיה המלאכה נעשית אצלו בזול יותר מאשר בווילנא, הנה נא ידעתי כי מסדרי

האיתיות שהם נתונים נתונים לי בכל לבבם ונפשם ישתדלו בכל מאמצי כחם להוציא את הדבר מתחת ידם מתֻקן ומהדר בכל מה שאפשר. ועל כן עצתי היא כי אחרי אשר תקבלו את תשובת לעווי ותקבעו את ראשי הפרקים עמו, תמלאו את ידי להתפשר עמו על אֹדות הפרטים לבלי תכבד עליכם העבודה לכתוב ולשלוח אגרות רצוא ושוב. — קשה מזה הדבר איכה נמצא את כל מאמרי המפזרים ואיכה אגיע אותם לידכם למען תשימו עינכם עליהם לברור האֹכל מן הפסֹלת ולדעת את אשר לקרב ואת לרחק. לפי שעה נראה בעיני לנכון להחל בהדפסת הספורים שבאו בהמליץ לפני שנים שלש, שהם מוכנים ומתוקנים ומזומנים תחת ידי, ואע"פ שהם אחרונים, נוכל לציין בחלק שלישי או רביעי, ועי"ז ימשכו לבות הקוראים ביותר, ואח"כ שני ספורי עולם כמנהגו, ואחריהם „אגרת אזוב" הם הפוללוטינין ושאר המאמרים אשר תבחרו. והנני מצרף לזה עלה אחד אשר בדמותו ובצלמו חפצים הם להדפים. עלה כזה נשלח גם לידידנו לה' לונץ.

התחפוץ לשמוע דברים אחדים גם על אדותי בפרט? המלאכה כבדה עלי מאֹד לפי שבמעט אין לי עוזר ותומך, ואפילו מגיה פשוט טוב אין לנו, ומוכרח אני בעצמי לקרוא את ההגהה האחרונה. ופעם אחת נטרדתי ולא יכלתי לקראתה ויצא הגליון מלא שגיונות כרמון. עד כמה יעמוד לי כחי לשאת את המשא הזה לא ידעתי, אבל לבי אומר לי כי לא יארכו הימים; ואם לא ישים הצ"ב בהנהגת הרידקציון סדרים ישרים אעשה לו כאשר עשיתי לפני שלש שנים כי כשל כח הסבל.

ליום השבת ליום השבת אבא לצארסקאָיע ואחליף כח במסבת בנינו ובני הנחמדים אשר תהלות לאל כלם טובים ושלמים.

והנני אחיך העיף יל"ג.

5 אוגוסט 1886 ספ"ב, [ט"ז מנ"א תרמ"ו].

עשה הטוב והסגר המכתב הרצוף בזה אל ידידנו ה' לונץ.

אגרת שלש מאות ושלשים וחמש.

ספ"ב 10 אווגוסט 1886. [כ"א מנ"א תרמ"ו].

[לה' א. קופערניק]

ידידי הנכבד!

גם מאמרך החדש אי אפשר להדפים כמו שהוא לפי שבדברים כאלה יש

משום הוצאת שם רע (דיפַאמַאציאָ בלע"ז) ועל כגון דא הוכנו כסאות למשפט גם למדפיסים גם למחברים; על כן נאנסתי לשנות ממטבע שטבעת במאמרך ולהעלים את שם האיש שאתה מספר בגנותו, ובלי ספק אנשי עירך ידעו אל מי ירמזון מליך — ורב לך בזה.

מכתבי הקודם בלי ספק קבלת, והנה לבי נוקפי שמא ח"ו אתה כועס עלי על אשר אני שולח יד במאמריך לשנותם, ע"כ אם חמה אין לך אבקשך להרגיעני במלים אחדות.

אגב אודיעך כי ביום ו' ג' אלול תמלאנה לה' צעדערבוים שבעים שנה ואם תמצא ידך בכחך לעשות שיראו לו מקיוב איזה אותות כבוד וברכה — עשה, כי כל איש שעמלו עם הצבור כשהוא מגיע לפרק זה, שהוא גבול ימי שנותינו, ראוי הוא שנכבדהו ונכיר טובה לו.

אולי ידעת איפה הוא כעת האיש מיכל גאָרדאָן, שהיה גיסי לפנים; הודיעני נא על אדותיו. זה קרוב לשנה אשר לא שמעתי ממנו דבר ולא ידעתי איפה אבקשהו, והאיש הזה יקר בעיני, כי מלבד שהוא איש משכיל וטהר לב — בו אחוזים זכרונות ימי נעורי. והיה זה שלום מאת אוהבך המתימר בכבודך ובאהבתך

יל"ג.

P. S. מי יתן ונזכה לקבל ממך מכתבים משמיעים דברים טובים דברים נחומים שלא נהיה מוכרחים לשנותם ולהפיל מהם דבר ארצה.

אגרת שלש מאות ושלשים ושש.

[להזק"ן]

ידיד יקר לי!

מיום שההלותי להגיד חדשות לעם מדי יום ביומו אין לי חדשות להודיעך אתה ומכתבי אליך מעטו וידלו מאד. כי כל היום יושב אנכי סגור בחדרי, קורא וכותב, עורך ומתקן ואין קצה ללהג הרב ולא אביט אדם עם יושבי חדל — וההדשות מאין תמצאנה ואיזה מקום החמר למכתבים?

שני ימים ולילה אחד עשיתי בצארסקאָיע. ישיבתנו שמה קרבה אל קִצָהּ. הימים ימות הגשמים והלילות ארוכים. אני ואשתי זו ביתי נכונים עוד בסוף השבוע הזה להעתיק מושבנו העירה אל הדירה החדשה אשר שכרנו לנו,

ברחוב וואָזנעסענס. א״א בקרן כאדאָיואַיאַ. חתני לוקחי בנותי עודם מקשים ערפם ואומרים להשאר בהוץ עוד כשבועים.

הילדים אשר אנחנו שותפים בהם בריאים וטובים.

ביום הששי הבא, ג׳ אלול 22 אוגוסט, תכלינה שבעים שנה לחיי הצ״ב בעל „המליץ״. נפתולי אלהים נפתלתי עמו וגם יכלתי לבלי יעשה את מכתב עתו לחצוצרה להודיע ברבים את בוא היום הגדול ההוא ולספר לדור את כל מעשה תקפו וגדולתו. ואולם בפעם הזאת ראוי ונכון הוא כי יקדמוהו משכילי עמנו ברכות טוב, כי זאת הפעם סבת החג אמתית היא, כי באמת היא בא לגבול ימי שנותינו שבעים שנה; וגם ראוי הוא לכבוד ויש לנו לשמוח בו, כי מה עשינו לו לא מלאו לו בעת שבעים שנה כי אם שלשים אי ארבעים. על כן אל נא תעצל ידידי מהעיר את משכילי עירך לברכו ביום ההוא והיתה זאת לו למשיב נפש ולכלכל את שיבתו המשתוקקת לכבוד; ומה גם כי „חובבי ציון״ אתם והמליץ לכם לפה.

מידידנו הר״א קופערניק קבלתי היום מכתב, בו יודיעני דבר אשר המרה ועצב את רוחי מאד:

ידידנו מיכל גאָרדאָן לעת זקנתו חי בצער גדול בעיני ובחסר כל. היו ימים אשר השבתי להסיעהו הלם לעבוד עמנו עבידה ב„המליץ״; אכן לא ערבתי את לבבי לעשות הדבר הזה יען לא ידעתי אם ראוי וכשר הוא לעבודת הסופרים כפי שהיא דרושה להפצנו; ועוד כי כל ימי „המליץ״ הוא מתהולל ועומד לא על ארז כי אם על קנה רצוץ ויראתי פן אביאהו הלם ובין כה יפול מה״ע תחתיו, וכשל עוזר ונפל עזור ומה אעשה לו אז אחרי נפלו?

ברך בשלום את ידידנו „איש הישר״ ואמר לו כי הערתו „המשה לחם״ מחודדת היא אע״פ שהיא זרה, ובקרוב יראה אותה בדפוס.

והיה זה שלום לך ולאשר אתך כברכת אחיך אוהבך יל״ג.

19 אוגוסט 1886 ספ״ב [אדר״ח אלול תרמ״ו].

אגרת שלש מאות ושלשים ושבע.

כבוד הסופר המהיר והמשכיל השלם מו״ה א״י סלוצקי:

מחזיק אנכי לך טובה מרבה על האמונך בי לגלות לי את קורותיך ואת אדותיך. והנה אחרי רואי כי אינך עומד בגרם מעלות ההצלחה ואינך אסור בעבותות החובה והעבודה אל מקימך וביתך, עלה על לבי להציע לפניך אולי תאות לבא אלינו לספ״ב לעבוד אתנו עבודה ב„המליץ״; כי נחוץ לי עוזר

בעריכת מה"ע הזה, לערוך מאמרים ולבקר ספרים ולתקן מאמריהם של אחרים, ומכותלי מכתביך ומאמריך אשר קבלתי עד כה ראיתי אותך ראוי ובשר לפני לדבר הזה. על כן מהרה נא להודיעני במוקדם אם יכל תוכל להניח מקומך במהרה בקרוב ולבא אלינו. פה תמצא מעון ושלחן וכל צרכיך בבית הרידקציה, וגם איזו עשרות רו"כ בחדש תשארנה לך לשלח לביתך, ואצ"ל כי חיי הנפש תמצא בזה יותר מאשר בקרתגא שלך. על כן מהרה והשיבני דבר, לפי שמבקשים אנחנו לנו איש כזה ושמא יקדימך אחר; וכאשר תבא תשובתך אפרטה לך בדיוק גם מה תהא חובתך לעשותה ומה תהי משכרתך. ולי אני מוקירך מרחוק ינעם להיות מכירך מקרוב, ותהיה קרוב לי ומבאי ביתי, יען כי רואה אנכי מדבריך וממאמריך כי בעל נימוס וענו ובעל מדות טובות אתה היודע להלוך עם החיים ולהתערב עם הבריות, ואיש כזה אנכי מבקש.

מכתבך ע"ד קיוב קשה להדפיס, יען כי דובר אתה סרה נגד מי שתקיף ממנו: ובכל זאת אנסה להסיר משם כל חום וכל נקוד וטלוא ואולי יצא מתחת שבט המבקר בלי סיקרא.

והנני ידידך ומוקירך המחכה לתשובתך בקרוב

יל"ג.

ו' לחודש אלול תרמ"ו ספ"ב.

אגרת שלש מאות ושלשים ושמונה.

כבוד הסופר המהיר אשר בימינו נצח נעימות, דובר מישרים, דעות תמימות, קנקן מלא חדש וישן, הרר"מ ברוינשטיין המכנה מבש"ן, ביאַססי.

מאמרך „תהתתים בדרך" נכון לדפוס בנו' 99. תודה רבה לך על מאמרך זה כי כמהו כאחיו ההולכים לפניו הנהו נחמד ונעים בסגנונו ונורא ואדיר בתוכנו. ואתה אל נא תרף ידך ממנו גם לימים הבאים ומי יתן ויקרה אלהים יפניך דברים טובים דברים נחומים לדבר עליהם ולבשרם לאחיך השותים בצמא דברי פי חכם חן כאלה, למען אשר אדע אם יודע אתה גם לשחוק ולשמוח כמו שאתה יודע לבכות ולהאנח.

את קולך שמעתי והנני כותב עם זה גם להר"ד זילבערבוש, ואם יבואו דבריו וכבדנוהו (אין כבוד אלא ממון), כי אחרי אשר אתה בטוב טעמך העידות על דבריו כי טובים הם לא אפונה כי ימצאו חן גם בעינינו ויכבדו

את מקומם ב„המליץ״. אחלי, הגידה נא לי אם יודע ה׳ זילבערבוש את שמי ואם יש תחת ידו „כל שירי״: אם אין אשלחם לו: כי אתה ידעת את נפש המחבר כי הוא — „פרה הרוצה להניק״.

מאשר בחירי רצתה נפשי אתה ואני אהבתיך על טוב טעמך וויושר הגיונך המעידים לי גם על טהר לבך וישרת נפשך אֶלאַט דבר עמך כי בשם שנמצאו לפני שלש שנים אנשים אשר הדפיסו את שירי, כן חברו להם עתה משכילים אחדים להוציא בחוברת גם את ספורי ומאמרי הפרוזים אשר באו עד כה בדפים מפזרים ומפרדים. בזמנו תמצא את הדבר הזה בכל פרטיו בכתבי העתים. בעד „המליץ׳ אין לך לשלם מאומה, כי העקזעמפלאַר אשר אתה מקבל הוא נמנה בין העקזעמפלאַרים הנשלחים לחכמינו וסופרינו חנם אין כסף. וה׳ יאיר פניו אליך ויחנך משמני הארץ כאשר חננך מטל השמים ויתן בלבך לאהבה את אוהבך ומכבדך

יל״ג.

יום ב׳ ו׳ לחדש אלול ספ״ב תרמ״ו.

אגרת שלש מאות ושלשים ותשע.

[להנ״ל]

גבר חכם בעז (אין עז אלא תורה) ואיש דעת אמיץ כח!

בנוהג שבעולם כשאדם מוצא קורת רוח מאשתו לא יזכור את השדכן וישכחהו, וכשהוא מוצא את האשה מר ממות על השדכן קללתו ורבצה בו כל האלה. לא כן אנכי עמדי! שדכן הייתי בינינו ובין ה׳ זילבערבוש והנני שמח לבשרך כי הזווג עולה יפה והבאת עליך ברכה. בלי ספק כבר ראית את מכתביו נדפסים ב„המליץ׳: וכבר כתב הוא אלי וגם אני אליו; ובקרוב גם יראה סימן ברכה בעמלו.

מכתבך האחרון קבלתי וגם תשובתך ע״ד „העברי״ העושה מעשה אמורי באה אל הרידאקציון והיום נפרסם את זר מעשהו, כפי הרשות אשר נתת לנו בטובך.

מאת גולי רומיניא האֻמללים העומדים בצרה בקראקוי קבלנו קול קורא לעזרה ומהרתי לתתו בהמליץ כי ראיתי את קולך מדבר מבין שורות הכתב ההוא, ולעשות רצונך חפצתי, ואף כי בדבר מצוה רבה כפדיון שבוים.

טוב לי כי הזכרתני את הבטחתי, על דבר תמונתי; ועתה הנה פני

הולכים עם המכתב הזה, ואתה תצוה להדביק את הלוח הדק הזה בדבק טוב בפתח ספרי אשר תחת ידך והיה לך לזכרון, וראית את פני וזכרת כי כן ידבק בך גם לב בעל הפנים האלה.

ידידך ומוקירך באמת יל״ג.

א״ך אלול תרמ״ו, ספ״ב.

אגרת שלש מאות וארבעים.

[לה׳ יאפ״ז]

הגידה נא לי כמה ימי שני חייך? מכותלי מכתביך אני רואה כי עוד צעיר לימים אתה. הן תנואות עלי תמצא וכבן שיש לו געגועים על אביו תתחטא ותתאונן רע באזני: „מדוע לא תכתוב אלי? היש בלבך טינא עלי?״ ותוסיף ותגלה למוסר אזני: „אם ככה אתה עושה עם כל סופריך—המליץ מה יהיה עליו?!״—וכל זה אינם אלא מעשה נערות. וכי כל איש שאין בלבי טינא עליו חייב אנכי לכתוב אליו אע״פ שאין ביני ובינו ענין לענות בו? או אם לכל השולח דבר וחצי דבר אל המליץ אשוב ואכתוב? ואיככה לא שמת לבך לדבר הזה, כי אם ככה אני עושה—המליץ מה תהיה עליו?—הן התשובה היותר השובה לך היא כי תמצא את דבריך נדפסים; ובכל עת היות במכתביך ענין קטן או גדול לענות עליו מעולם לא שמתי לפי מחסום ולא הדלתי מענותך עליו: ולמה אתה בא עלי בטרוניא ובעקיפין? כלך מדרך זה!

מאמרך אשר שלחת היום לא יבוא בדפוס, לפי שאין בו דבר של ממש. השאלה שנשאלה לפניך נשאלה גם לפנינו ובקרוב נשתדל להשיב עליה. הדברים המעולים אשר לך שלח ותקבל שכר, כאשר הבטחתיך: אפס השתדל כי יהיו דבריך מתוקנים ומעולים ומועט המחזיק את המרובה; ולמה לך להקדים ולבשר את צאתם ובואם או להקנות פירות שלא באו לעולם? הבין את אשר תבין ושלחם אלינו בלי הקדמות ואריכות דברים, וכשיהיו מודפסים תבוא על שכרך, ואז כשתהיה סופר תמידי שומר תפקידו תוכל לקבל גם אחוז אחד מן המליץ. אם בעל „המגיד״ ירבה במחירך הברירה בידך לתת את דודיך לו ולנו יעמוד רווח והצלה ממקום אחר. עוד זאת תשים אל לבך כי לא נברא מ״ע לעשות רצון סופריו ולמצא חן בעיני כל או״א מהם, כי אם על הסופרים לבחר דרכם ולבוא אחרי מה״ע כתבונתו וכמטרתו אשר הציב לו, ואני כבר אמרתי לך כי לא אוכל תת את „המליץ״ להיות כשוק של מקולין לחרף ולגדף איש את אחיהו. הלא רואה אתה כי בורח אני מפני הפולימיק

ולמה תשוב ותפקיד עלי עון ש״ב רייכערסאהן המלמד הזה אשר כל אוכליו לא יאשמו ודמו בראשו.

והנני מכבדך ומוקירך כערכך היקר יל״ג.

כ״ג אלול, תרמ״ו, ספ״ב.

אגרת שלש מאות וארבעים ואחת.

כבוד הסופר המשכיל תם-דרך, שפל רוח ושפל ברך, עד כי לא ידע לנפשו ערך, הרא״י סלוצקי נ״י.

במכתבך מיום ט״ב אלול אתה דוחה את הצעתי לבוא לעבוד אתנו „בהמ״ יי״: אבל רואה אנכי כי דחיתך זאת היא דחית שמאל ולא דחית ימין, על כן מצאתי את לבבי להרש עדו נגדך, ולשוב ולדבר על לבך. טעמיך ונמוקיך אשר בגללם אתה ממאן לבא אלינו לא יעמדו ברוח מצויה ואינם באים אלא ממדת ענותנותך ולפי שאין אתה מכיר ערכך. הנה אנכי לא ידעתיך מעודי ולא שמעתי שמעך, אכן מראשית דברך אלי בכתב ראיתי כי הדבר אתך ושפתנו בלשונך ורוח הגיון בקרבך, ואותם אני מבקש. הנך אומר כי אינך ממהר לכתוב, אבל המהירות איננה דבר נחוץ, ועוד שהיא באה בהרגל. אם האופנים וידותיהם והשיקיהם שלמים כיום אינם צריכים אלא למשיחה למען ירוצו בלכתם. שוב אתה אומר כי לא תדע שפת אשכנז אבל גם זה איננו חסרון גדול, כי הלא לא לעורך מה״ע נקראך כי אם לעוזר לנו ואת אשר תכתוב תכתיב תחת ידי והשגחתי ולא יכבד עלי למנות החסרון ולתקן המעות. על כן אם באמת רק אלה הטעמים יניאוך מבוא — אל תשים לבך אליהם: ואם באמת עסקך לא יתן לך די לדם ביתך, כמו שכתבת אלי במכתבך הראשון, ואיננו אוסר אותך בעבותים, כלומר אם יכל תוכל להמיש צווארך ממנו בכל עת ובכל זמן, או למסרו לאחר תחתיך, למה לא תחפוץ להיות גולה למקום תורה ודינרי זהב כאחד, במקום תשב שלו ושלאנן בבית מלא כל טוב על התורה ועל העבודה ולא תהיה נע ונד ממקום למקום, לחמך יהיה נתן וכל צרכיך נאמנים וגם שכרך אתך להעניק לבני ביתך? על כן אפוא זה דברי האחרון אשר אדבר לך בענין הזה: הנה מכתבי זה בא אליך קרוב לערב ראש השנה. אם צריך אתה לחשב דרכך ולהמלך בדבר אם ללכת אחרי או לא, הנני קובע לך זמן כל שלשת ימי ר״ה ושבת להתיעץ, וביום הראשון שאחר שבת שובה תודיעני את דעתך בבירור אם הן ואם לאו, אם לאו — אשעה מעליך ואפנה לבקש לי עוזר במקום אחר, ואם הן — תוכל להיות

נקי לביתך כל החגים עד אחר חג הסכות ובין כה תכלה עסקיך הישנים ותכלכל דבריך במשפט ותכף אחר החג תשים פעמיך לבוא הנה ובעוד מועד תכין לך מכתב מסע שבודאי ישנו בידך אחרי כי סוחר וחוזר בערים אתה; גם מכתב תעודה על יושר הנהגתך תכין לך. ודע, כי העסק בעריכת המליץ נותן לך זכות לשבת בפטרבורג ולא יחרץ לך שום איש את לשונו, כי כן נתנה לנו רשות. חדר מיוחד ומרוח יהיה לך בבית הרידאקציה וכל מחסוריך על בעל המליץ, ובביתי גם אוצר ספרים טוב אשר תוכל לרחוץ בם הליכך בחמאה: ואני אהיה לך לאב ושכותי את כפי עליך. ובכן אחכה לתשובתך עד יום הרביעי או החמישי שבימי התשובה: ואם תוכל להקדים תשובתך לפני ר"ה מה טוב, למען אוכל לבקש לי איש אחר כלבבי אם אתה הגמור לבלי שמוע בקולי ללכת אחרינו.

והנני בכל אופן מכבדך ומוקיר ערכך יל"ג.

ב"ד אלול תרמ"ו, ספ"ב.

אגרת שלש מאות וארבעים ושתים.

[לה' י"י ווייסבערג]

שלום רב לידידי ואיש חסידי, האדם הטוב הזה הלבנון!

ימים על שנה תחכה לתשובתי ואני כמו כן אחכה להתעוררות לתשובה למען תהיה תשובתי שלמה לפניך ועד כה לא נזדמן לי חפץ מן החפצים, לא מחפצי אני ולא מחפצי שמים, לעשית למכתבי אליך אזנים, ולהיות לי לפתחון פה ולניב שפתים. ועתה הנה הימים הנוראים, שהם ימי תשובה ממשמשים ובאים, ואמרתי אֵנֵער נא מתרדמתי ואשלם חובתי בתשובתי פן יקדימוני ח"ו ימי הדין וגזלת „העני" *) בביתי.

ברכתני ידידי בשנעשיתי רידקטור: והנה ידעתי כי מאתך היתה הברכה ברכה שלמה, יען כי יצאה מלב שלם, מלב אוהב טהר לב: אבל מזלי גרים שברכתך לא נתקימה בי במלואה ונעשית פגומה. מלאכתי בהמליץ איננה מתוקנת כל צרכה כמו שקויתי אני ושקוו אחרי[ם] ממנה, ובשביל כך איננה נותנת לי נחת רוח ומנוחת הנפש. יצרו של הצ"ב תקף עליו להפוך את

---

* עיין ברכות ו' ע"ב בסופו ד"ה אר"ה כו'. העורך.

המליץ למ״ע יומי: ואני מראשית ידעתי כי האדם הזה גדול הוא רק עי״ז שיצרו גדול משל חבריו: אבל בעוד יצרו גדול אין לו כח גברא למלאת אפילו הצי תאיתו. אסברא לך. כשנשתתפתי לצ״ב ומטעם המיניסטר נעשיתי לרידקטור היה המליץ יוצא פעמים בשבוע והיה ספק בידי לעשות לעתים מזמנות מטעמים להקוראים כאשר אהבתי, והיינו נושאים ונותנים גם להשתתף בהמצפה ולחדש ימיו כקדם: והנה קפץ עליו רוגזו של קנטר אשר בדה את מה״ע היומי: ולא ידע הצ״ב שָלֵו בבטנו ויאמר: ארדוף אשיג אחלק גם אני שלל כמהו. עד כמה פעמים דברתי על לבו: „הרף מקנאה ועזוב התאוה! זקנים אנחנו ממנו לימים והוא צעיר!.... ; הממנו נלמד לעשות כמעשהו? אין צרך לישראל במ״ע יומיים. מאין לנו בשר לתת לכל העם הזה, ונפשי קצה בלחם הקלוקל אשר יהיו כה״ע היומיים מוכרחים לתת לפני קוראיהם כדי שלא להוציא את הנייר חלק: וגם סימן ברכה לא תראה בעמלך זה החדש, כי מעמד עמנו בצוק העתים האלה ברע הוא ואיכה ישא לבדו טרחכם ומשאכם וריבכם?״ ככל ההון אשר נשא אחרי כן „חוט השני״ (בהמליץ נו׳ 41) דברתי אליו השכם ודבר והוא עשה מה שעשה: ועתה הנה המליץ יוצא יום יום ואתי אין עוזר ואין תומך וגם „מגיה״ טוב אין בבית הדפוס, וכל המלאכה המרבה עלי היתה כלה עד כי כבר כשל כחי ועיפה נפשי, ובשבוע העבר כבר הייתי נכון להשליך את עבותות הרידקציא מעלי והרבו עלי רעים ופתוני ואפת; וגם עתה לא ארע אם ימי ימשכו, כי גם עוזרים טובים אי אפשר למצוא וגם לשלם להם בעד עבודתם אין די כסף לאדון הזה. הוא הדבר אשר אמרתי לך כי נסתפחה שדי, כי ברכתך הטובה אשר ברכתני לא נתקיימה בי במלואה.

....

ועתה על מה אדברה בך עוד? יש לי הרבה לדבר בך ואחשבם ליום אחר לכשירוח לי. ועתה היה ברוך לשנה המתחדשת עלינו. אם תספיק לך השעה שלה לי איזה כתיבה טובה ואתה תקבל מן השמים בגלל זה התימה טובה; וביום הזכרון תזכור לטוב את אוהבך והובבך כמאז ומקדם את

יל״ג.

פ״ש״ק כ״ה אלול תרמ״ו, ספ״ב.

אגרת שלש מאות וארבעים ושלש.

[להוק"ן]

אחי משא נפשי, כבודי ומרים ראשי!

על דבר הענין הרע אשר נתתי לכם לענות בו כתבתי היום ארוכות לידידנו היקר לה' לונץ בלשון ביסמאַרק הקשה לי כמהו, ואתה היודע את כל שגיאותי תמליץ בעדי לכפר על שגגותי; ואליך אהוב נפשי הנני כותב בשפת אבותינו האהובה לברכך בברכה שלמה להתחדש השנה. יום בוא מכתבי זה אליך משנה יום טוב הוא לנו, כי הוא ראש השנה גם לחיי בננו היקר לשנינו, ומשנה ברכה תקח מאתי. בנינו עודם יושבים בבית הקיץ ואני אשר אשמח לקראת שלשת ימי מנוחה אלה אשר באו לי אין בלבי ללכת לצארסקאיע ביום הולדת מאַקסים, וזאת תהיה הפעם הראשונה אשר לא נקדמהו ברכות טוב פנים בפנים ביום הלדתו. וגם זה לי כחדש ימים, מיום צאתי מצאַרסקאָיע ביום 20 אוגוסט, אשר לא ראיתיו, כי רחוק אני כעת ממקום דירתו וזה באו העירה מעט, אבל ידעתי כי לו ולכל אשר אתו ב"ה שלום רב ואין למו מכשול. כה יתן ה' וכה יוסיף!

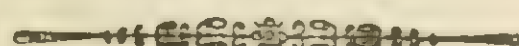
עבודתי בהמליץ כבדה עלי מאד, נלאיתי נשוא; כי אני נשארתי לבדי ומעוזרים אין איש אתי, וזה האיש צ"ב יעסוק ויכתוב מעט, והמעט אשר הוא כותב מוטב שתהפך לו שליתו על פניו. בשבוע העבר קצפתי עליו בגלל הדבר הזה ואמרתי להשליכהו אחרי גוי, כי העבודה לא לאיש אחד היא ובנפשי היא. שני גליונות יצאו בלעדי, ובראותו כי רעים וחטאים הם מאד הרבה עלי רעים ויפתוני בפיהם ואט שכמי לסבול עוד עד – עד אשר יכשל כח הסבל. יש לי עוד קו תקוה בהה למצוא לי עוזר כנפשי, ובקרב ימים יודע, ואם ידעך גם קו אור זה אין לי פתח תקוה לצאת מעמק העכור.

בקשה קטנה לי אליך. הנה קראת את מאמרי „ספר החיים" אשר בו יצאתי להמליץ טוב בעד ספרותנו החדשה ולהציל את כבודה מידי מחלליה. עוד לא דברתי שם כל מה שיש לדבר בדבר הזה. ועתה אם ישרו דברי בעיניך, הבה קח לך מועד בימי המועדים ובא נא אחרי למלאת את דברי, כי תרי קלא משתמעי יותר ואי לו האחד שיאמר דבר ואין שני להחזיק בידו. ואם יכבד ממך הדבר תנהו ענין לידידנו ישר הלבב הד"ר עהרליך, אשר גם ברך תברבהו בשמי לשנה החדשה. אם תמים דעות הוא עמי ואיש עצתי בדבר הזה יקח נא עמו דברים וינאם נאום. ואם שגיתי הבינו לי ואני אחריש גם אני ולא אענה עוד. עיף ויגע אנכי ונפשי יבשה בחרבוני עבודת הרידקציא. ארור היום אשר בו נסכל הצ"ב לעשות את המליץ למ"ע יומי,

דבר מר אשר לא עלה על לבי גם בהקיצי גם בחלומי. ועתה אלכה ואשובה אל מקומי, כי הנה יום ברכה ולא קללה היום ואני ברך לקחתי ואברך ולא אשיבנה. ברוך ומברך אתה לי וכל אשר אתך. יתן לך האלהים זמרת הארץ, תזמר כרמך ואספת את תבואתה; ומעלי יסר את הערב הזה את זרמת הצ"ב ומליצו, אשר עינהו רק אל בצעו, ולבי יאמר לי כי בשנה הזאת יגיע [המליץ] עד קצו, ולא יצא עוד כברק חצו.

ידידך אשר נפשי קשורה בנפשך יל"ג.

ע"ר ת תרמ"ז.

אגרות

יהודה ליב גארדאָן

(מן שנת תרי"ח עד תרנ"ב).

נאספו ונערכו

ע"י

יצחק יעקב וויסבערג.

כרך שני

חלק רביעי.

ווארשא

בדפוס האחים שולדבערג, דזיקא № 1

שנת תרנ"ה לפ"ק.

Письма Л. О. Гордона

собранныя и редактированныя

И. Я. ВЕЙСБЕРГОМЪ

ВАРШАВА

Типографія Братьевъ Шульдбергъ, Дикая № 1.

1894.

Дозволено Цензурою
Кіевъ, 2 Сентября 1894 г.

תרמ"ז.

אגרת שלש מאות וארבעים וארבע.

ידידי הטוב והנעים, מליץ ישר בעד אֶחיו הנדים והנעים, סופר מהיר וכליל מדעים, כל דבריו קדשים שנאכלים לפנים מן הקלעים, הר' מ ב ש"ן נ"י ביאַססי, יחדש האלהים עליו שנת טובת וישמרהו מכל צרה וצוקה ומפגעים רעים!

איש אחד מבני עירך, העשל סלאדקאוויצער או סלאפקאוויצער שמו, צועק אלי עליך כי עשקתהו ורצותהו וכי גנבת את אלהיו. הוא אומר כי על ידיך קנה לו את כל שירי וההבטחה לשלוח את תמונתי חלה עליו והתמונה אשר שלחתי לו היא, ועתה אתה כובש את הסגלה היקרה ההיא תחת ידך והוא בלעדה – חיה לא יחיה. ועתה מה אעשה לך ידידי למען הצילך מעון גזל אח וגונב נפש – כי הפנים הם הנפש! –? אלו חייתי בימים שלפני שלמה המלך הייתי אומר לכם: גזרו! ואז היה הדבר נודע למי התמונה ומי אביה. ואולם עתה כבר נודעה לכל חכמת שלמה זאת ואיננה עוד חכמה, והעומדים למשפט לא יפול עוד לבם מקול הקורא: גזרו! בידעם כי לא יגזורו וכי רק תואנה היא מבקש למען תפיש אותם בלבם. על כן אפוא אחי זאת עשה למען תחדל מעשק ידיך: השב את התמונה אשר שלחתי לך אל האיש אשר אותה מבקש והוסיפה לו עליה את ברכתי שלום ופקודתי כבוד, ואמר לו עוד כי לולא שכח להודיע לי את כתובתו ואת מקום משכנו הייתי עונה לו לעצמו, עכשיו אנכי אנוס להזהיר לו שלום על ידך. ואני כבוא דבריך עתיד לשלוח לך תמונה אחרת אשר אין כמוה ביד אחרים וביד כל לוקחי ספרי והיתה לך לזכרון, וידעת כי תמונה כזאת יש לך לבדך ואין לזרים אתך.

מאמרך החדש „מכתבים מרומיניא" לא יכל לבוא בשבוע הזה מאפס מקום, ויבא אחר יום הכפורים.

אם בא אתה בכתובים עם החכם זילבערבוש הודיעהו נא כי מצוא כי המאמר אשר בשר לי את באו במכתבו הגלוי האחרון לאמר „מהר אני שולח

אותו לך״ – המאמר ההוא לא בא לידי: ודואג אנכי אליו פן אבד בדרך. את ספרי שלחתי לו זה כמה; וגם ע״ד קבלתם לא הודיע לי.

וה׳ ייטיב לך החתימה, למען תיטיב לשפתנו הנעימה, כאשר אתה עושה מימים ימימה, ותעשה עלי כסל פימה, כחפץ אוהבך ומכבדך אנוש רמה, אשר מעודו את רעהו לא רמה

יל״ג.

עדב ערב יום הכפורים שנת תהיה ברכה,
בספ״ב עיר הממלכה.

אגרת שלש מאות וארבעים וחמש.

כבוד המשכיל השלם תם לב וישר רוח מהרא״י סלוצקי נ״י.

מרבה אתה לספר בגנותך ולהרצות לפני את חסרונותיך עד כי כמעט הבאת מיך בלבבי פן באמת לא תצלח לשום מלאכה. ואולם אני באמונתי אחזיק ולא ארפה כי מצא אמצא בך את אשר אבקש. הן לא רידקטור וראש הסופרים אני מבקש, כי אם עוזר לי במלאכתי אשר אני עושה: לקרוא מאמרי סופרים אחרים לשפוט ע״יהם אם יש בהם ענין ולתקן את סגנונם (כי בעוה״ר יש בינינו סופרים שאינם יודעים לכתוב עברית כתקינה), לבקר ספרים כפי אשר תמצא רוח בינתך, לערוך לפעמים מאמרים משלך, או לקרוא במכתבי־עתים בלשונות הידועות לך ולהבין מהם מטעמים בלה״ק ע״פ שקול דעתך. לכל הדברים האלה במדומה לי ראוי ומסגל אתה, כפי שאני שופט ע״פ מאמריך שהגיעו לידי: ואם תקצר ידך בדבר מן הדברים הלא גם אני כאן ועוד יש אתנו עוזרים בהרידקציה ואיש את אחיו יעזורו. ואם אולי לא תכשר לדבר אחד תכשר לדבר אחר, כי כל ישעי וכל חפצי להקל מעלי את המלאכה הכבדה עלי לא מצד איכותה כי אם מצד כמותה. על כן איעצך לבא אלינו מבלי התמהמה. . . . והנה אבקשך למהר להכין מעשיך ולהכון לדרכך, למען תוכל לבוא תכף אחר החג, כי המלאכה מרבה. ועוד אבקשך למהר להודיעני תכף כבוא המכתב הזה לידך אם במכתב או גם בטלגרמה כי בא אתה וכתי בצמצום תחשב דרכך לבוא הנה. ועד כה היה נקי לביתך ושמחת בחגך כברכת מכבדך ומוקירך המקוה בקרוב גם להכירך

יל״ג.

מחרת יוה״כ, תרמ״ז, ספ״ב.

אגרת שלש מאות וארבעים ושש.

[להזק"ן]

אחי היקר!

מן היום אשר חדלתי לקרוא מהרש"א ומהר"ם שי"ף לא היה קשה עלי להבין דברים הכתובים עברית כמו דבריך היום. האנכי האדבתי נפש ידיד יקר ואוהב טהר לב כהרזו"ו לונץ, אם אנכי העצבתיהו? הלא כן היה הדבר: אנכי ערכתי לו מכתב גדול ושמתי לפניו דבר דבור על אפניו את הטעמים והנמוקים אשר יניאוני בעת מהפק את זממי בדבר הדפסת ספרי. והוא ענני כי דברי טובים ונבוחים אפס כי דרש מאתי לשוב ולכתוב לו את הדברים עברית למען יספח את מכתבי אל חבילת הכתבים אשר נכתבו בענין זה. על זה עניתי לו בקצרה כי למה לנו דקדוקי כופ־ים שהם בעיקרם דקדוקי עניות, ולמה לי לעמוס על נפשי אשר עיפה לכותבים את המשא והטרח ישוב ולהעלות גרה ולערוך מכתב ארוך בשפת עברית בעוד אשר יש לו דרך קרובה מזו: לספח את מכתבי הראשון אל החבילה ולשום בזה קנצי למלין. ואיה בזה גערה ועלבון? אולי נכשלתי בלשוני בדברי בשפתכם שפת גרמניא אשר ידיעתי מעטה בה ובבלי דעת המליט עטי דבר אשר לא כן, ואתם אסטניסים ואניני דעת לא תאבו סלוח ותעמידו את דברכם על שורת הדין ותחשבו לי שגגות כזדונות. אם לא מצאתי בך מלאך מליץ להגיד לה' לונץ ישרי עדי בשחק כי אם פגעתי בו במלה מן המלות או בסגנון מכתבי, כי זאת היתה פגיעה תמה ושו"א במתכוין: והעד היותר נאמן על זה כי בהתודותי „על דטא שהטאתי בבטוי שפתים" לא היה לבי נוקפי ולא אנכי נוקף את לבי. על כן אמר נא לו לידידנו הקפדן הזה כי חושד בכשרים הוא והלואי שלא ילקה בגופו.

עוד זאת לא אבין. ידידנו זה דרש מאתי זה לא כבר ואנכי שלחתי לו אחוז אחד מספרי „כל שירי" ואמר כי כסף מחירם בא לידו: ואח"כ כמדומה לי שכתב כי הספרים ההם לך הם להתם בנתנה לאחד מתלמידיך, כפי שאזכור – לבנו של המורה ה' לוריא; ועתה אתה שב ולוקח ממני את הספר לתכלית זו עצמה. האם שני יוסף בן שמעון יש אצלך או אולי טעות יש בדבר וה' לונץ שכח להגיד לך כי אחוז אחד מספרי כבר מונח אצלו לך? את הספרים אשלח לך אחר השבת.

עוד זאת לא אבין. מה ענין המשך מאמרו של סלוצקי למאמרי אני? סלוצקי נגע בדבר רק בלאחר יד ובודאי לא ישוב עוד לדבר בדבר הזה, והלא כל חכמי ישראל המשכילים סוברים כמותו כי כל טיב חכמת ישראל

בחקירת קדמוניותיו, וגם חכמי אומות העולם היודעים שפת עבר סוברים כמותם. והנה חכמי א״ה רשאים לאמר כדבר הזה לפי שבעיניהם עם ישראל הוא באמת כעם מצרים וכעם אשור וככל וחכמתו וספרותו הן ככתב החרטומים וכפתיחי המשמרות. כנגד זה קמתי במאמרי ואמרתי כי כל האומר כזאת הרי הוא היושב את ישראל כעם היה אבל לא כעם הוה ויהיה. ולפי שהרעיון הזה הוא דבר חדש ויוצא להלהם כנגד דעה קדומה לכן יצאתי לבקש לי בעלי ברית לעמוד אתי בקשרי המלחמה. וראה מה בין משכילינו ורבנינו. שהסופרים התלמודיים גם הם מעריצים ומקדישים כל סופר קדמון מבני מינם ובכל זאת הם מרבים לכתוב שו״ת וחדושי תורה ופלפולים חדשים לבקרים, וכל המחבר ספר הוא בעיניהם „גדול״ ול„גאון״ ישימוהו: והסופרים המשכילים אומרים: טובים צפרנן של ראשונים מכרשם של אחרונים; ותהי בעיניהם ספרות ישראל כבשר הצבי והאיל אשר לא ינעם לחך אוכליו בלתי אם רקב ועלה באשו. על זה אנכי קורא תגר, כי אם באמת כן היא הדבר למה אנחנו עמלים ומחפרים את נפשנו מטובה? האספו ונבואה כלנו אל הארכיבים ונתפרשה שם באבק הספרים שכבר מתו ונעשה לנו שם ע״ם אשר לא יכרת. בשבוע הזה תמצא בהמליץ מאמר אחד דמסייע לי.

„המליץ״ תלוי בחוט השערה ונוטה לפול, כי – אין כסף לאדון הזה: ואע״פ שלא מלא את התנאים אשר התניתי עמו, ואין לו עוזר תמידי ואני עובד עבודת משנה מאשר קבלתי עלי בכל ואת קצרה ידו מלהוציא שנתו. בקרוב נדע איך יפול הדבר.

באימה ברתת ובזיע אנכי עורך את מכתבי אליכם לריגא, לפי שרוב מכתבי יוצאים היפים ומבהלים ולבי יגפני שמא נלכדתי בלשוני ונוקשתי בשנוני, ושמא אמרתי דבר שלא כרצונכם. ה׳ עמכם תלמידי שמאי! אם ככה אתם מדקדקים עם בעלי משאכם ומתנכם מי יצדק לפניכם בדין?!

יהי נא אפוא מכתבי זה לפני ידידי ה׳ לוניץ כפרה על מכתבי האחרון ויגלו רחמיו עלי ויכנס עמי לפנים משורת הדין; וביום גמר-דין בשעת חבוט ערבה יהיה בעיניו כאלו אני מתיח יפניו על העמוד, וינקום נקמתו ממני בכל שאטו בנפש ויחבוט את העמיד בכל מאמצי כחו ואנכי אהיה קורא „והוא רחום יכפר״ ונקיתי מפשע רב.

וה׳ יגמר בעדך ובעדו ובעד כלנו את דינו לטובה ויחתמנו בספר חיים טובים, חיים שאין בם לא קנאה ותחרות ולא ילדות ובחרות. ואני תמיד עמכם ונפשי קשורה בנפשכם באהבה ואחוה ושלום ורעות

ידידכם ומוקירכם כל הימים יל״ג.

מוצ״ק פ׳ ברכה [י״ז תשרי]
שנת תוחיה ברכה.

אגרת שלש מאות וארבעים ושבע.

כבוד המשכיל השלם, המבקש אמת והולך לדרוש את ה׳,
ה׳ ט״ס דאלבערג נ״י.

את מכתבך גם הראשון גם השני קבלתי במועדם: ואתה למה תָכֹף עלי את ההר ותמשוך לשוני בחכה לענותך וכפי אין מענה על שאלתך. התחת אלהים אני כי אתן לך תורה חדשה מן השמים, או אם בכור שטן אני להסיתך לסור מן הדרך? דברים אלה הם מן המסורים אל הלב, ואיש הישר בעיניו [יעשה], כי הוא בעל הדין והוא הדַין והוא עתיד לתן את הדין. ומי זה יערב את לבבו לאמר לו זה הדרך לכה בו אם להימין או להשמאיל?!

הפוליטאָנים שבאו בהמליץ אולי יודפסו בהמשך הזמן בחוברת מיוחדת, אבל לעת עתה שמועת שוא שמעת. וה׳ ינחך בדרך אמת למען ייטב לך והארכת ימים כחפץ המוקירך מבלי הכירך

יל״ג.

ג׳ דתוהמ״ס שנת ברכה תהיה, ספ״ב, תרמ״ז.

אגרת שלש מאות וארבעים ושמונה.

כבוד הסופר המשכיל הרא״י סלוצקי נ״י!

נכתפהה שדך, יקירי! – המליץ אשר עמד זה עשרים ושש שנה מושי פעמיו פתאם (כי אזיל שערו מכדא) והנה הוא מתמוטט ונוטה לפול. בימים מיעטים יודע מה תהי אחריתו, אם יעבור לגמרי ויבטל מן העולם או יבוא לידי בעלים אחרים ויעשו שנויים בהנהגתו. על כן אנכי ממהר להודיעך לבלי תמהר לעזוב יגיעך ולצאת לדרך עד אשר אראה איך יפול הדבר. צר לי מאד על המקרה הרע הזה, אמרתי הגעתי אל מטרתי והיא רחוקה ממני, ואתה גבר חכם בעז (אין עז אלא תורה) אל תרפינה ידיך מעשות תושיה וממשיך בשבט סופרים, כאשר אמרת, למען השתלם במדעיך, כי אמנם עוד לא אבדה לי כל תקוה כי אם כה ואם כה עוד יבוא היום אשר אמצא בך הפץ ושבתי יקראתיך, כי בדעתי אחזיק ולא ארפה כי כלי מחזיק ברכה אתה. אולי תאריך הקריזים אצלנו עד השנה החדשה ואז ירוח לנו. אבל לעת עתה – הכבד ושב תחתיך.

מגליונות המליץ תדע איך נפל הדבר: אם תקבלם בעתם מנו׳ 130 והלאה או כי תחדל מלקבלם.

והנני בכל אופן מכבדך ומוקירך כיקר ערכך יל״ג.

הו״ר, תרמ״ז, כפ״ב.

אגרת שלש מאות וארבעים ותשע.

[לה׳ מבש״ן]

ידידי! ידעתי כי היום יקרני כמקרה יוסף הצדיק, לא עם אשת אדניו חלילה כי אם עם אֶחיו; כי אחרי אשר ראית את פני בלי חתימת זקן לא תכירני בראותך אותי היום וזקני מגדל. ואלה תולדות זקני: בשנת תרל״ט קרה לי מקרה לא טוב. בקה״ת ישראל בפ״ב אשר אנכי הייתי אז מנהלה והמפקח על צרכיה, היתה מחלוקת ע״ד הרבנים, כמו שהוא נוהג בכל קה״ה וקהלה: ובני עמי, החסידים שבצד שכנגדי, נחרו בי ואולו ואכלו קורצא בי מלכא כי אתערב עם שונים ובין המורדים במלכות חלקי. והשעה שעת מהומה ומבוכה על כן הצליח בידם מעשה השטן ונתפשתי למלכות אני ובני ביתי וישבתי בבית האסורים אני ואשתי ארבעים יום וארבעים לילה ואחר כך הגלינו לארץ רחוקה וישבנו שם מאה יום או אז ראה השליט כי שגגה יצא מלפניו והשיבני אל נוי. פרטי הדברים האלה כתובים ושמורים אתי בספר זכרונותי „על נהר כבר" בפרק „פורק ואין מציל". בימים הרבים ההם אתרחיש לי נס כמו לראב״ע ואהדרו לי תליסר דרי חיורתא (או אוכמתא): ואולם לבקשת אשתי ומשום שלום בית לא סמכתי על הנס ושבתי לימי עלומי. ולמען יהיה לי „זכר לחרבן" הבינותי לי מספר תמונות ממראה פני כאשר הייתי בימי שביי וגלותי. התמונות ההנה אינן מצויות בלתי אם בידי בני ובנותי ושאֵרי הקרובים אלי: ואחת מהנה אני שולח לך בזה; הוא הדבר אשר אמרתי כי איננה נמצאת בידי אחרים.

הראית את תשובתו של „העברי" (נו׳ ב׳) על ההודעה אשר הדפסנו בהמליץ בשמך? כך היא דרכם של גסי הרוח: בתחלה תשיאם חציפותם לעשות נבלה ואחרי כן יעזו בפניהם וירבו חציפיתם לכסות על נבליתם.

בשרתני בשורה רעה כי תמ״ע מכתוב להמליץ יען כי טרוד אתה; וגם אֲני אשמיעך שמועה לא טובה כי „המליץ" מתמוטט ונוטה לפול, כי אולת יד מחזיקו מפני הקאנקורענציא החזקה. והנה ידוע תדע כי אם יחדלו העלים

מבוא אליך, אות הוא כי עמד המליץ לצאת. ואתה בכל אופן שמר לי את הברית ואת החסד אשר משכת לי בימים האחרונים, כי כן אכבדך ואזכרך גם אני

ידידך יל״ג.

גם את הר״ר העשל . . . תפקוד לשלום ותאמר לו כי גם את מכתבו השני קבלתי. וה׳ עליכם יראֶה ויאציל מרוחו עליכם, לאהבה את שפתו ואת ספרותה. והיתה זאת לנו למנוחה.

ז״ך תשרי תרמ״ז, ספ״ב.

אגרת שלש מאות וחמשים.

כבוד הסופר המשכיל מהרא״י סלוצקי נ״י!

צר לי מאד יקירי כי הסבותי לך דאבון לב ואולי גם חסרון כיס. אלהים הוא יודע וגם אתה בישרת לבב עמך העידות עלי היום כי כונתי היתה לטובה. אולם ידע תדע כי אעפ״י שנחלה עוד לא אבדה תקותי לקחתך אחרי אל העיר הזאת: כי עוד לא נגמר דינו של „המליץ״ ועודנו תלוי ועומד עד יום א׳ נאָיועמבער. כשנגלה לי הדבר כי אזלת יד המו״ל לשלם שכר הפועלים ולכלכל את מכתבו העתי מהרתי להודיעך לבלי תניח את מקומך, ובאמת כבר היה קרוב הדבר שיעמוד המליץ וחדל לעולם; וכבר גם לא יצא יום אחד יען כי משבתי את ידי ממנו. אבן אחרי כן בקש ומצא לו המו״ל תחבלה להנטותו לתחיה: מוסר הוא אותו לידי בעלים אחרים; והאנשים ההם בקשו לבלי אמשוך ידי ממנו עד אשר יתפשרו ביניהם. בשבוע זה או בראשית השבוע הבא יודע הדבר אל נכון, על כן חכה לי עד העת ההיא ואם תצא מביתך אנה ואנה הודיעני איפה אמצאך אם אבקשך: כי אם אשאר אני רידקטור של „המליץ״ לא אשוב אחור ממחשבתי הטובה אשר חשבתי עליך.

בכל אופן תדע כי חמודות אתה לי וכבר יכבדך בכל לבו דורש שלומך וטובתך כל הימים

יל״ג.

21 אקטאבער 1886, ספ״ב [ד׳ חשון] תרמ״ז.

אגרת שלש מאות וחמשים ואחת.

[להזק"ן]

אחי ורעי!

כל ימי גדלתי בקבלת מכתבים ולא קרני מקרה זר ומוזר כאשר קרני היום. היום אני מתהלך בביתי אחת הנה ואחת הנה תפוש במזמות לבי ודודף אחרי איזה חרוז ואָגש אל אחד השלחנות הקטנים אשר בחדר קבלת האורחים, אשר לוחות וכרטיסין שונים מונחים עליו, ואשלח ידי לתמי למשמש בקבוצת המכתבים והלוחות וארא והנה שני מכתבים אשר עוד לא נפתחו ביניהם, ומהם האחד – מכתבך מיום ג' דחוהמ"ס והותם הפאָסט יום 9 אָקטאָבער עליו, והיום יום 22! תיכף ומיד הכרתי כי אשתי אשמה בדבר; כי הנה השפחה אשר לנו בקבלה מכתבים מאת הפאָסטיללאָן בעת אשר אינני בביתי מנחת אותם במקום אשר הראיתי לה: ובפעם ההיא קבלה אשתי את המכתבים ותניחם באשר הניחתם ותשכח להגיד לי. והנה טוב טוב כי שני המכתבים לא היו נחוצים כל כך ולא נפסלו בהעברת זמן; אבל כמה הפסד ונזק יוכל לצאת מתוך שפלות ידים כזאת.

ידידנו רז"ל כבר נשא לפשעי והודיעני זאת במכתבו, אשר עוד לא הספיקה לי השעה לענות עליו. וא"כ ישתקע הדבר ולא יאָמר עוד. ולו היה העתק מכתבי הגאשם בידי כי עתה הראיתיו למאקסים בננו, למען יורני וישפוט בינינו אם יש בו משום עלבון ופגם כבוד אם אָין. אבל לו יש נפשכם תחת נפשי, לו הייתם אתם צמודים לבעל פעור בשנה תמימה ומוכרח לעבוד עבודתו (הלא ידעת עבודת בעל פעור במה היא!) יום ויום מן הבקר עד חצות לילה ועד בכלל, כי אז לא כאלה מכתבים היו יוצאים מתחת ידכם; כי אז הייתם כותבים דברים שאפילו מלאכי השרת לא היו נזקקין להם.

דעתך בדבר הכפרות החדשה הלא היא גם דעתי במאמרי „ספר החיים", כי טוב לאחוז בזה ולבלי הניח ידנו גם מזה: ומן הטוב במין זה וזה תבנה ותכונן ספרתנו. ואולי לא בררתי כונתי במאמרי לפי שכתבתי אותו בחפזון בשעה הראשונה בלילה אחרי בוא מסדר האותיות ואמר לי כי – הנייר יוצא חלק. עתה אין עוד צורך להטפל בזה. דיה לי דעתך, ואם עוד אשוב לדבר בדבר הזה אקח שורותיך ממכתבך ואֶשען בם.

„המליץ" עודנו תלוי ועומד בין החיים ובין המות. וכבר משכתי את ידי ממנו בשבוע העבר על כן לא יצא גליון אחד בשבוע שעבר: אחרי כן פתוני וגם יכלו לי להאריך נשימתו עד סוף חדש אָקטאָבער, כי מוסר אותו צ"ב לעווי ולליפשיץ המדפיסים ועוד לא באו לידי פשרה ביניהם. בקרב הימים

יודע איך יפול דבר. ואני עיף ויגע עד כי קשה עלי כתיבת כל מאמר כקריעת ים סוף, וכל יום ויום עבודה יתירה בנפשי הוא.

זולת זאת אין לי להגיד לך כל דבר חדש. בנינו רחוקים עתה מאתנו, וזה לי שבועות שלמים אשר לא ראיתים, וגם התנחומים האלה אשר היו לי תמיד למשיב נפש לקח הזמן ממני.

היה שלום אתה וביתך וכל מכירינו ובראש כלם ידידנו הרז"ל שיחי'. קראתי בכנסת ישראל את שיריך והיו מעדנים לנפשי. אנכי בטלתי את שירתי מעשר ועתה לא אוכל לשיר מעני ומרוב עבודה. סלח על קצר מכתבי זה; הלא עיניך הראות כי דברי לעו וחכה לי עד אשר יניח לי ה' מעצבי ומרגזי.

אחיך אוהבך כנפשו יל"ג.

22 אָקטאָבער 1886 ספ"ב, [ה' חשון תרמ"ז].

אגרת שלש מאות וחמשים ושתים.

[לה' מבש"ן]

שלום לך ידידי הנאמן!

יישר כחך כי לא שכחתני ותפקדני במאמרך החדש „ההתבוללות ברומיניא" אשר הנהו נדפס ויבא בהמליץ בשבוע הבא. „המליץ" אמנם כבר נמוטו פעמיו והיה קרוב לנפול, וכבר עמד לצאת יומים כי אזלת יד בעליו, כאשר הודעתיך בשכבר הימים; אפס כי המדפיסים אשר בבית דפוסם הוא נדפס קמו לו לגואלים, כאשר ראית ממודעתם, ויכוננוהו על עמדו, אם לארך ימים ושנים, לא ידעתי: ואם נזכה גבחין, כי הקנאה בין הסופרים מוציאי כתבי העתים לב"י רבתה אצלנו ועלתה עד למעלה, איש בשר זרועו יאכלו ומאן דאלים גבר.

שתים אשאל ממך. בכתבך אל הרר"ד זילבערבוש הזכירני נא אליו ואמור לו הנה נא בא על שכרו ואת המגיע לו בעד שורותיו אשר בהמליץ יצהירו קבל זה כשבועים ומדוע ימנע מאתנו את מתקו ואת תנובתו? וזאת שנית: זה כשנה פנה אלי איש אחד מבני גליציען, שאלתיאל גראָבער שמו, הוא המוציא את אגרות שד"ל ושי"ר, ויודיעני כי מוציא הוא ספר מעשה ידי בעלי אסופות, ויבקשני להשתתף עמהם; ואֶעתר לו ואשלח שיר קטן אחד „קריאת הגבר", וגם את תמונתי שלחתי לו לבקשתו לתתו בספרו. ועתה הודיעני נא אם ידעת אם קים האיש ההוא את דבריו והוציא את ספרו, כי בכל גבולנו לא נראה ולא נמצא עד כה.

ואתה וכל אשר לך שלום, ושוב ופקוד אותי לעתים מזומנות בדבריך הנכוחים והטובים כאשר נסית, כי עיניך הראות כי בכל עת בוא דבריך ונאכלם ובעודם בכפי יבלעום מסדרי האותיות בדפוס.

והנני ידידך דורש שלומך וטובתך כל הימים יל"ג.

יועש"ק פ' ויצא, ו' כסליו תרמ"ו, ספ"ב.

אגרת שלש מאות וחמשים ושלש.

[לה' ישביא"ל]

ידידי עוז!

הצדיק גוזר וכביכול מקיים. פקודתך שמרה רוחי: אחוז אחד מספרי „כל שירי" שלחתי אתמול להרר"ש והיום אנכי כותב אליך.

טעות היא בידך באָמרך כי יש בלבי טינא עליך: לא דמיתי ולא עלתה על לבי! וגם לשוא תזכור לנו, לי ולה'... עונות ראשונים ותעלה את זכרון השונרא האוכמתא בת אוכמתא אשר פסקה הדרך ביני וביניו. אנכי כבר הסחתי דעתי ממנה ושכחתיה זה ימים רבים, וגם אז לא קצפתי עליו על בקרתו את שירי כי אם על הכריזו עלי כי משונאי ציון אני. ואני דוממתי אז ונחבאתי אל הכלים יען כי לא ראיתי אחרית ותקוה טובה לנו מכל הסער הזה, כי ידעתי רבים שוטנינו ועצומים קמינו (בארצות המערב), ולפי שאינני מאמין בכחו וגבורתו של שרשיה הממונה על התקיעות לא מצאתי את לבבי להריע ולהתריע כדי לערבב את השטן. וכמדומה לי שבימים האלה יתגלה ויתראה מי הצדיק.

והנה כל זה כמים עברו אזכור ועתה חמה אין לי על איש, וגם עם ה'... אתהלך בתמים אבל את „דברי בקרתך" לא אדרוש מעמו, יען כי אין לי חפץ לראות אותם; כי למה הם לי כעת?

ואתה שלום וכל אשר לך שלום כחפץ אוהבך המכבדך ומוקירך יל"ג.

P. S. בעד חמשים הקאפ' אשר נשארו לי אצלך תשלח לי את ספרך בצאתו לאור, ואם מעט ואוסיפה לך אז אם עד העת ההיא לא תכלה אצלי פרוטה מן הכים.

הנ"ל.

י' כסלו תרמ"ו, ספ"ב.

אגרת שלש מאות וחמשים וארבע.

כבוד הגביר הנדיב, שָׂשׂ ועושה צדק להשכיל להיטיב לבני עמו,
הרר״י״ל רוזנטהאַל נ״י.

דורו הישיש הר״ר גדליה הגיד לי את מבוקשו ולעשות רצונו חפצתי ואולם בגשתי אל המלאכה ראיתי כי איגע לריק ואעמול ללא הועיל. כי מה יתן ומה יוסיף אם אתקון שבושים קלים אחדים אחרי אשר כל ההעתקה כלה נעשתה שלא כהוגן ולא בסגנון הסופרים, כי אם בסגנון התלמידים המתרגלים בעבודה. ואם אמו״תי אעתיק את המכתב כלו מראשית ועד סוף בסגנוני, הנה אין גוף המכותב לנגד עיני וגם לא אזכור את אשר כתבתי בו לפני עשרים ושלש שנים. וגם אמרתי מה יתן ומה יוסיף אם יהיה מכתב אחד זה מתוקן אם שאר המכתבים הרבים אשר יבאו בספר, מעתקים מלשון אחרת, בודאי יהיו מלאים שבושים כאלה ונכתבים בסגנון אשר איננו אומר כבוד לכותבו? ואגב ראתא לידי לדבר בדבר הזה מצאתי את לבבי להעיר את אזן כבודו, כאחד ממקורביו לפנים וכאיש אשר כבוד אדוני וכבוד החברה כלה חביבים בעיניו, כי כל הספר הזה, לכל הפחות מצד סגנונו, לא יהיה תפארת לעושהו ותפארת לו מן האדם המבין בלה״ק ובלשון עם ועם. הנה למשל, באותו דף עצמו המונח לפני נמצא המשך מכתבו של הר״ר חז״ם בלשון אשכנז נקיה, והוא גם הוא מלא שבושים וחטאים גדולים נגד חקי הלשון האשכנזית. אין ספק אצלי שהר״ר חז״ם כתב כהוגן ונשתבש בהעתק או בדפוס, ונניח ג״כ שהשגיאות ההנה הן פליטת קולמוס הכותב, היתכן להשאיר בדפוס למען ישחקו הקוראים על הכותב ולאמר: ראו גדול הדור שבישראל ואיננו יוז״ע לדבר כן בלשון שהוא כותב בו! — אני מראשית עמדי לשרת בתור סופר החברה העירותי על השגיאה בקריאת שמה בלה״ק „מפיצי השכלה", שהיא העתקת המלה הרוטית распространеніе, אבל העתקה משבשת. הפעל „פיץ" יורה בלה״ק על ההשלכה והפירוד לתכלית פזור האחדות, ועל המובן הדרוש לענינינו נאמר: להגדיל תורה ולהאדיר, מרביץ תורה, מרבים שלום בעולם, וכדומה; ועל כן החלותי לקרוא בלה״ק להחברה בשם „חברת מרבי השכלה" וזה בא וכותב במכתבי „מפיצי השכלה". אזכיר עוד בדרך אגב כי בחלק הראשון שיצא בשנה שעברה נדפסו בפתח עינים בשער הספר שתי שגיאות גדולות מנקרות עינים: א) „מראשית התיסדותה", הוא טעות גמורה, לפי שההתפעל יורה על העשות איזה פעולה ע״י עצמה; והנה החברה לא נעשית מעצמה כי אם ע״י מיסדיה וצ״ל ניפעל „הוסדה". עוד שם: ב) להפיץ (או להרבות, לא אזכור כעת) השכלה „אצל"

יהודי רוסיא. כלת היחס אצל תורה על ההתקרבות מצד החיצון: „אצל ביתי", „אצל המזבח", „להיות אצלה", ופה היה צ"ל בתוך, בקרב או בין, כמו ונקדשתי בתוך בני ישראל, מתהלך בקרב מחנכם. והנה כל זה כותב אנכי ע"פ הזכרון וכמוהם נמצאו עוד חטאים גדולים בגוף הספר שאיננו ברגע הזה לפני וגם אין דעתי לבקרו ולהגיהו; ואין ספק כי כמוהם יצאו גם בחלק השני, כפי שדן אנכי מן הדוגמא המונחת לפני ושבושים כאלה קטנים הם וכאין וכאפס לעמת החטאים הגדולים נגד רוח השפה הרוסית. אשר על כן אני אומר: מה יתן ומה יוסיף לאדוני אם אתקון את השבושים המעטים או אם גם אעתיק את כל המכתב מחדש. הלא היה יהיה המכתב האחד המתוקן הזה למפתח מזכיר עון להתפש בשאר המכתבים המעתקים אשר יצאו בלתי מתוקנים. ותחת אשר כונת אדוני להציב מצבת כבוד ושם עולם להחברה ולכל העוסקים בה, הלא אָמר יאמרו המבינים שפת קדשנו לאשֻרה: „ראו, הרי זה בא ללמד וצריך למד! אלה מרבי השכלתך, ישראל!"

כשאני לעצמי, בנוגע למכתבי, תקנתי השגיאות הקטנות בדקדוק, אבל להכין העתקה חדשה אי אפשר לי, וגם ללא הועיל תהיה, כמו שאמרתי; ואבקש את כבודו לצות לכתוב בראש מכתבי בהערה: „העתקה מלשון רוסיא", למען אשר ידע הקורא כי לא אנכי כתבתי את המכתב בלה"ק ואין אחריות סגנונו עלי, ורב לי בזה. ובדרך עצה טובה אומר לאדוני, אחרי אשר הביאותני עד הלום לדבר דברי אלה באזניך, כי אם אין ממונך חביב עליך מכבודך ומכבוד החברה, אין טוב לך בלתי אם להפסיק את הדפסת הספר ותמסור ליד אחד הסופרים המהירים (כמו שולמאַן בווילנא, וכדומה לו ששעָרם פנויה וגם לא יוקירו במחיר עבודתם) לתקן את הספר כלו מראשו ועוד סופו בכתב, ואחר תדפיסנו. ואם תפסיד עי"ז איזה עשרות רו"כ, מה המה לעמת הסך העצום אשר נדבת בחייך לטובת עמך והשכלתו? לבה"פ תדע כי לא יצא מתחת ידך דבר שאינו מתוקן ושלא ישיחו בו יושבי קרנות.

והנני שב ומבקש מחילה וסליחה מאת כבודך על הרהיבי עז בנפשי לדבר את הדברים האלה באזניך, כי אתה נתת לי פתחון פה ואנכי ראיתי את עצמי מחויב לגלות לפניך את כל לבי, כי אמרתי אם אחריש ומצאָני עון ולכשיבנה ביה"מ אהיה חייב להביא פר העלם דבר.

והנה הדבר מסור לידך, ואם תחפוץ תוכל להעלים עין ממכתבי זה מבלי שום לבך אליו, כי איש לא ראָהו ולא ידעהו, וכטוב בעיניך תעשה.

והנני ידידך ואוהבך מאז ומכבדך ומוקירך כל הימים יל"ג.

י"א כסליו תרמ"ז, ספ"ב.

---

*) בשולי המכתב רשום בעצם כת"י המנוח בדברים האלה: „המכתב כתוב בתשובה על בקשת ה' ר"ט להקן את העתקת מכתבי אשר כתבתי לפני כ"ג שנים אל החברה בל' רוסיה, ולצורך הדפסת הס' „תולדות החברה" העתיקו את המכתב ללה"ק בהעתקה פחותה וגרועה.

את המכתב השיב לי מעזבון ה' ר"ט גיסו ר"א הורוויץ ב.י.ם ט' שבט תרמ"ח. יל"ג' העורך.

אגרת שלש מאות וחמשים וחמש.

[לה׳ מבש״ן]

ידידי!

אלה מוסיף על הראשונים. מאד שמחתי לקרא את מאמרך במה״ע „זרובבל״ החוצב להבות אש אהבה אל ארץ קדשנו ולראות מתוכו כי סופר מהיר אתה גם בלשון אשכנז כמו בלה״ק.

אחלי, הודיעני נא אם ידעת מה הסבה אשר הביאה את גהיקא מלאככם בלונדון לדבר את דבריו הטובים והנכוחים במשתה הלורד מאיאָר, הטופחים לבראַטיאַנא ולאחוזת מרעיו המרֵעים על פניהם, ואם היו תוצאות לדברי גהיקא להטיב את מצב אחינו ברומיניא. ואולי נשתנה מעיקרה שיטתה של הממשלה שלכם וגהיקא לא היה אלא כצפור הטהורה הנשלחת לבשר טוב (ולבשר) [ולהשמיע] ישועה ולהודיע לכל באי עולם כי – האביב קרוב לבוא.

הנני ידידך וכו׳ יל״ג.

ט״ו כסליו תרמ״ז, ספ״ב.

אגרת שלש מאות וחמשים ושש.

כבוד המשכיל השלם והסופר המהיר, לא אדע אם זקן הוא לימים או צעיר, אם איש הלק הוא או שעיר, אם מתרשל הוא במצות או זהיר, אם כה ואם כה ה׳ עליו יעיר וישים ימי חייו כיום בהיר, ה״ה ר״י לאמאווסקי נרו יאיר בטשערניקאווקא העיר.

מאמרו „למשופטי אתחנן״ מצא חן בעיני מאד על צחות לשונו ויושר הגיונו, ולפי שעד כה לא פגשתי את שמו בין הסופרים שמחתי מאד לראות איש דובר נכחת וממהר לדבר צחות כאלה בין הנחבאים אל הכלים. ואמרתי באמת עם חכם ונבון אנחנו וכמה מרגליות טובות ויקרות מונחות אצלינו טמונות תחת חרשי אדמה ואין יודע ואין רואה אותם!

עיניך הראות כי מאמרך נדפס תיכף בבאו לידי: ואולם לדאבון נפשי נמחקו מידי הצינזור שורות אחדות מן העקריות; ומי יוכל לדון עם שתקיף

ממנו? כי לא בנו האשמה הנני שולח לך בזה את השורות הנמחקות נדפסות וידעת כי לא ידנו היתה בו.

מי יתן והתעוררת לשוב ולכתוב למכתבנו העתי כי נכון לבי בטוח כי בכל עת ובכל זמן מישרים תדבר וכי יבאו דבריך ואוכל לענוד אותם עטרה לראש „המליץ".

והנני המכבדך ומוקירך מבלי הכירך יל"ג.

ר"ח טבת תרמ"ז. ספ"ב.

אגרת שלש מאות וחמשים ושבע.

[לה' מבש"ן]

ידידי היקר!

תקבל בזה סך ששה רו"כ המגיע לך בעד מאמרך האחרון בחשבון 2½ קאפ' בעד כל שורה, כמו שמקבל מאתנו ה' זילבערבוש כדי שלא להטיל קנאה בסעודה. וכן תקבל גם להבא, וכל זמן שתראה אותי חותם על המליץ בתור רידקטור אנכי ערב לך בעד משכרתך. ואולם אחרי אשר עתיד אתה לכתוב בשכר אמצא את לבבי לשאלך אולי תוכל להבא לערוך מאמרים שאינם נוגעים בעניני ארצך לבדה, כי אם בענינים כללים, אם מקורות ימים עברו או מקורות הימים האלה, או מאָנאָגראַפיען או ספורים וכדומה. וכל זה רק בתור שאלה ובקשה, אבל אם תמצא כי ידך רב לך לדבר רק בדבר הקרוב אליך, עשה וכתוב כי תמיד יהיו לרצון אמרי פיך.

מכתבך על אודות „הצפירה" כבר נדפס, ורק במקום אחד הסירותי את המבטא הקשה והחלפתיו ברך וטוב ממנו; במקום „עלוב מ"ע וכו'" כתבתי „צר לנו וכו'" כאשר תראה.

הכותב ממינסק נקרא „מאיר ברוינשטיין" וא"כ הר"ת שלו עולה יפה. ואתה אל תשית לב לדבר הקטן הזה כי תמיד אני מזכיר את שם עירו ואיש לא יחליפנו ולא ימיר אותו בך ולשני יוסף בן שמעון חיישינן רק בעיר אחת, אבל לא בשתי ערים.

כתוב ושלח, כתוב ושלח, את כל מעלות רוחך, כי מ"ע יומי הוא גרגרן גדול כחבית של דאַנאַיס שאין לו (יסוד)[שולים].

האוהב אותך ומכבדך וכותב בחפזון גדול יל"ג.

ט"ז טבת תרמ"ז, ספ"ב

אגרת שלש מאות וחמשים ושמונה.

[להזק"ן]

אחי מרחמי!

אין דעתי כדעת האומר „סיג לחכמה שתיקה". הנה נא אמרתי אֶחשב לחכם גם אנכי ואחריש מדבר בך זה ירחים שנים או שלשה ועתה השתרגו עלו הדברים, נצבו כמו נד, וכבואי לדבר בך היום עומד אנכי בתחתית הר גבוה ותלול זה כחמור העומד לרגלי הסלם ואיננו יודע איך יעלה בו; במה אָחל דברי ומה יעלה בראש? אָחל מן הקצה כי קרוב הוא לנו לשנינו.

בגלל נסיעת בנינו היקרים נתאלמנתי לשנים עשר יום; כי לא חפצה מינה לעזוב את קנה בלתי אם תבא אשתי לגור בביתם כל הימים אשר יעשו בדרך; ועתה – אֵם האֵם רובצת על האפרוחים ואני נשארתי בדד וגלמוד כערער בערבה, ואולם אני הבאתי את הקרבן הזה קרבן נדבה. בערב יום ראש השנה בקרתי את הקטנים ואכלתי אתם לחם בצהרים והמה טובים ובריאים. יאַשאַ מתנשא למלוך בביתו ונוהג ברבנות באָמרו „בצאת אביו לדרכו אני בעל הבית!", אבל האורח, הוא הזקן שמלבין גם הוא, בא ופנה לבעל הבית אשר לא ידע לנהוג בשררותו כשורת הדין. הקטנה פורחת כשושנה והיא חכמה עד להפליא. לו ראית את הצחוק הנעים המרחף על שפתותיה בראותה את אחיה הבכור מפליא לעשות את תעתועיו, ואנכי מוכיח אותה בגללו לאמר: זעגני, מדוע לא תשגיחי על יאַשאַ ועל מנהגו ותגדליהו בתרבות רעה? והיא משגחת אלי בעינים מפיקות התול ועונה לי ברוחי: ומה אעשה אבי הזקן והוא לא ישמע אלי; נסה נא אתה לגעור בו, אולי ישמע בקולך.– ביום השני הבא נכון לשני בני יונה אלה יום טוב. 5 יאַנואַר הוא יום חתונת נאַדי ואז הם באים לברך אותה, וממילא מובן כי היא פותחת להם את אוצרה הטוב ומריקה עליהם גשם מגדנות וממתקים עד אשר תלאינה שפתותיהם לאמר די. והנה מזה וכיוצא בזה נשבע נחת גם שנינו אני לראות עינים ואתה להשמעות אזנים; אך על אחת אצטער וצערי לא יִצְער כי אם ירבה ויגדל מיום ליום, – על כי אין לאל ידי ללמד ליאשאַ תורה ושפת עבר והוא הולך ושוכח את המעט אשר נטענו על לבו בעמל רב. עד יום אתמול קויתי על הפור הוא הגורל מיום 2 יאַנואַר, כי אמרתי אזכה בגורל מאתים אלף ואשלח את הצ"ב ואת מליצו לעזאזל המדברה ואֶפנה ללמד ליעקב תורה ומעשים טובים; והיום אנכי רואה כי גם תקותי זאת נשארה מעל. אין זה, אמרתי בלבי, כי לא יחפוץ האל או המלאך המניע את הגלגל בבית ההגרלה, כי יהיה לו עוד איש יהודי אחד היושב ועוסק בתורה; ה' הוא, הטוב בעיניו יעשה!

הנך אומר כי קורא אתה בעיון את „הליכות העולם" בהמליץ; אבל ההתבוננות לקרוא בין השיטות את הליכות המליץ בעצמו בימים האחרונים, עד כמה הוא מתנהג בכבדות ויורד מטה מטה מיום ליום? קראת וראית כי .... פשט את הרגל והחל להבריח את תשלומיו ולולא באו המדפיסים ל... ול... לעזרתו, כי אז כבר יצאה רוחו ושב לאדמתו; אבל לא קראת כי עתה פשט ל... את ידו וירד ללהיי ל... (דבר זה אין מגלין אלא לצנועין) ואחז בערפו וישליכהו סחוב והשלך מבית הדפוס ולא תדרוך עוד כף רגלו שמה ע"ד, ועתה דין ודברים להם והדבר נתן בפלילים בדיני ממונות, וכל זה יען כי בריבם פשט ל... את לשונו ואמר לל...: „ריקא, על מה אתה מתגאה? הכי על כי ... חתנך הוא?" ואתה תחזה עד כמה עלובים הם האנשים האלה ועד כמה קשה עלי הישיבה במושב לצים אלה, אשר איש את אחיו עקב יעקב ואיש ברעהו יהתלו. עומד אנכי מרחוק ורואה את מעשיהם ונפשי מרה לי על כי נדבקתי לפחמים אלה, ומכל משמר אֶזהר לבלי תגאלנה ידי בפיח כבשנם: ונפשי בחלה בהם ובמליצם ובכל יום ויום ובכל חדש וחדש נכון אנכי להמלט מהם כצפור מיד יקוש. ומזה תבין כי עבודתי בהמליץ נעשית כאלו כפאַני שד בלי חפץ כפים, וזה ימים וירחים אשר לא שרתה עלי שכינה ולא כתבתי איזה דבר הגון כאשר נסיתי. מעט ממרירותי שפכתי במאמרי „קרית ספר" והנשאר עצור בלבי ושמור אתי למועד לשפכו על פני כל העדה הרעה הזאת אשר באו בבית מקדשנו המעט אשר נשאר לנו לפליטה קטנה וחללוהו.

אמר נא שלום לידידנו גבר עמיתנו הד"ר ההדור ר"א עהרליך ובשר לו כי מאמרו „פקוח נפש" יבא ביום השלישי הבא. ואני מחזיק לו טובה בשבילו לפי שכל מאמר ומאמר הבא מאת אדם יודע ומבין כמתנה נתונה לי לעצמי הוא בעיני כי כל זמן שהעבודה הזאת על שכמי ואני מתחזק על עמדי ואיש אין עמדי, כל השולח דבר המתקבל אל המליץ הרי הוא מקיים בי מצות עזב תעזוב עמו.

הודיעני נא בטובך מי הוא זה האיש „משה וויינער בריגא", מה טיבו של עובר זה. נראה כי בר אוריין הוא אבל על דרכהו לא נגה אור.

תתחדש השנה הזאת גם עליך גם על בני (כתיב, בנות קרי) ביתך לטובה ולברכה, והולך נא ברכה גם לידידנו הנחמד ה' לונץ; כי את כלכם יחד יאהב ויכבד בכל לבו ונפשו אחיך אשר נפשו קשורה בנפשך

יל"ג.

מוש"ק 3 יאנואר 1887, [י"ט טבת תרמ"ז] ספ"ב.

אגרת שלש מאות וחמשים ותשע.

[לה' יאפ"ז]

מכתבך האחרון כמעט שב אלי[ך], כי הביאוהו אלי בשעה שלא הייתי בביתי ואנשי ביתי לא חפצו לקבלו יען כי חפשה לא נתן לו וגובים בעד זה משנה קנס אצלנו; אפס כי הפוסטיללון הערום הביאו לבית הרידאקציאן ושם קבלוהו. והנני מודיע לך זאת למען תדע להזהר פן יקרה לך כדבר הזה שנית. לפי ידיעתי, דברי דרייפוס על אדות דרומן נאמרו בדרך התול או בדרך השערה בעלמא, ואתה מודיע אותם לנו בכובד ראש כדבר אמת וצדק, ולזאת הוכרחתי למחוק את המאמר ההוא מתוך מכתבך. ע"ד אָסמאַן ביי ועלילותיו בשוויץ כבר בא בהמליץ. היה נא זהיר בדבריך ודקדק על עצמך מאד בהודיעך לנו דברים מן המציאות לבלי נכשל בלשונך ונוקש בשגונך ותעבור על „משנה עור בדרך". הנה כי כן נבהלת נחפזת בזמנו להודיעני כי זעליקאָוויץ גורש מפריז ומצרפת כלה; ואנכי טוב לי כי התאפקתי מפרסם את הדבר הזה אז, כי הנה הוא מכחיש את הדבר הזה לגמרי ואלו הייתי מאמין בך הייתי מוציא עליו שם רע ומאדיב נפשו ונפש אבותיו על חנם. איה מאמרו של הר"ר שניאור אשר בשרת? האם ילך גם הוא בדרך אשר הלך המאמר על הר"ר שניאור?

ברך בשמי את ידידנו הנכבד הזה והזכירהו כי באַלבום שלי עד היום יפקד מקום המונתו; ואחרי אשר הודעת היום כי הצייר צר צורה שלו נזכרתי להזכירו למלאת חסרוני אם יש לאֵל ידו.

והנני המכבדכם וזוכרכם מרחוק יל"ג.

כ' טבת תרמ"ז, ספ"ב.

אגרת שלש מאות וששים.

ידידי הנאמן בבריתו וקים באהבתו הררי"י וויסבערג!

זה כשנה ויותר נזדקר איזה שטן בינינו ואיננו מניח את מכתבינו לבא מכתב איש אל אחיו. לפני שנה ידעתי את שמות הרוחות הרעות אשר עצרוני מכתוב אליך, ואולם שם השטן החדש, הפאָסטיללאָן, אשר האביד את מכתבי אליך לא ידעתי. ואני אינני מניח העתקות ממכתבי ועל כן נשתקעו מלבי

הדברים אשר היו כתובים במכתבי האובד ורק דבר אחד אזכור כי שאלתיך אם בת ידידנו הר"ר א. ק. האלמנה כבר נשאת לאיש, כי איש אחד ממכרי חפץ להשתדך בה; ואולם עתה ארכו הימים ואבד גם חזון זה כי האיש ההוא כבר נשא לו אשה אחרת.

חדשות להודיעך אין אתי בלתי אם כי בחרף הזה יֵצא מאתי בדפוס קובץ ספורים קטנים, חדשים וגם ישנים, בשם „חלֹמות בהקיץ".

בשכבר הימים הייתי פוגש אותך לעתים מזמנות „בהיום" והתענגתי על מתק שפתיך, ועתה גם בואך שמה מעט. האם בשביל שרבה עליך מלאכתך או טעם אחר בדבר?

אם תתעורר לכתוב איזה דבר ל„המליץ", יבואו דבריך ואכבדם; ואם חפץ אתה להיות סופרו הקבוע אוכל לקבוע לך שכר בעד שורותיך, כשכר אשר יקבלו שאר הסופרים המובהקים. אם תחפוץ שלא ידע צעדערבוים מזה תשלח את מאמריך אלי על שם בית דירתי הנקוב למטה, ואם תחפוץ שלא יודע גם לאחרים כי כותב אתה „בהמליץ" בחר לך אחד הפסעודאָנימים וישאר הדבר כמוס ביני ובינך.

הרואה אתה לפרקים את ה' קופערניק? העלה זכרוני ופקדוני לפניו. כמדומה לי שהוא כועס עלי בשביל איזה דבר ספרותי אשר לא עלתה בידי להפיק רצונו כדבעי; אבל הלעולם יטור אם לנצח יקצוף?

אַיה מיכל גאָרדאָן, העודנו חי? איה מקומו ומה שלומו?

עוד שחוק מכאיב לב אחד עשה לי השטן המרקד ביני ובין קיוב. בימי חגיהם שעברו הלוך הלכו חתני ובתי לקיוב, הוא לפי שהיה לו דין ודברים בערכאותיהם והיא—לצותא בעלמא, ובלבם היה להשאר בקיוב יומים או שלשה ימים; ולבקשתי היו נכונים לבקר בבית ה' קופערניק, ולראות אותך ואת רב מ"ג ולדרוש בשמי בשלום כלכם. ואולם כבוא חתני לקיוב מצאו כי דחו את הדין מיום הקבוע ליום אחר ולא נשתהו בקיוב רק מלוש בצק עד חמצתו, כלומר מעת בוא המרכבה עד צאתה, ועצתי לא נעשתה.

שלום לך חזק וחזק; וה' יחזק את כח זכרונך לבלי תשכח לנצח את ידידך ומכבדך

את יל"ג.

ער"ח שבט תרמ"ז, ספ"ב.

אגרת שלש מאות וששים ואחת.

כ"ה שבט תרמ"ז.

ירידי הנכבד ה' ישכר בער הורוויטץ נ"י.

קבל תודתי בעד מחברתך *) הנעימה ההובאת לי מאתך למזכרת אהבה. את האור הגנוז בה ראיתי ונהניתי ממנו בעודו בנרתיקו של „האסיף". כשיתגלגל הדבר לדבר על „האסיף" כלו זכר אזכרנו עוד בבינה בספרים. המו מעי לך רחם ארחמך באשר אתה שם.

ידידך ומוקירך יל"ג.

אגרת שלש מאות וששים ושתים.

לכבוד המשכיל השלם והסופר המהיר הר"ר יוסף ברילל נ"י!

לא בך ולא בי האשם תלוי על כי לא נתבררה לך הוראת הבית השלישי בשירי אשר בהכנסת, וגם לשאָר הקוראים לא יהיה מובן, יען כי עיקר חסר מן הספר; ומעשה שהיה כך היה: כשמת סמאָלענסקין פנו אלי אחיו ואשתו, אשר היה אז בלבם להוסיף להוציא את „השחר", לשלוח להם איזה דבר לחוברות העתידות לבוא. ומאשר לא היה בידי דבר אחר מן המוכן אספתי כתובות שעל גבי הקברים (עפיטאַפהיען) כשלשים במספר, אשר לא באו בדפוס בספרי „כל שירי", ורֻבם כתובים על קברי אנשים בעלי צורה מבני ישראל, כמו על הבאַראָן יוסף יוזיל גנצבורג, על הבאַראָנין חנה גנצבורג, על הר"ר שמערלינג ועוד ועוד, ושמתים בחוברת יחדו והקדשתים לנשמת סמאָלענסקין ע"י השיר אשר קראת. ועתה יתבאר לך מה היא „אגדת הפרחים הנובלים" אשר „בזמנם היו גם הם הדר יערם". והנה נסתפחה שרי כי עמד השחר מלצאת והקונטרס ההוא לא נדפס. וכשבא ה' שפ"ר לכנוס את „כנסת ישראל" מלאתי את ידו לקחת את הקונטרס מידי אחי סמאָלענסקין ולשימו בהכנסת אם יישר בעיניו. והנה הוא הודיע לי כי נוסחאות המצבות לא יכבדו את מקומם בכנסתו ולא יערבו על הקוראים; נתתי לו רשות

---

*) זו היא מחברת „משלי יששכר" ששלח לו למנחה. העורך.

להשמיט את המצבות ולהדפיס את השיר לבדו והערותיו להעיר על הבית השלישי כאשר הודעתי לך היום, למען ירוץ קורא בו; ואמנם הוא מרוב פרדתו כפי הנראה שכח להוסיף את ההערה ועל כן נשארו הדברים סתומים וחתומים.

ובדבר המלה „כליל" אינני מסכים לך כי „קטורה וכליל" „עולה וכליל" בודאי שה"ע הוא; ואנכי בחרתי דוקא במלה זאת לפי שיש בה גם הוראת „קרבן עולה" וגם הוראת „זר ועטרה" (קראַנץ) בל' חז"ל כלילא דורדי, כלילא דחלפי, ויש מפרשים מעין זה גם ביחזקאל כי כ ל י ל הוא בהדרו. ומה טוב כי מהרת לשאול את פי בדבר הזה בטרם נספחתי גם אני אל „אגדת הפרחים הגובלים"; ואם עתה יקומ(ה) [ו] אחרים ושאלו והיית אתה לי לפה.

ועתה שלום לך חוק והוק כברכת המכבדך ומוקירך מבלי הכירך יל"ג.

ספ"ב. יוע"שק א' אדר תרמ"ז.

אגרת שלש מאות וששים ושלש.

[לה' א. ל. שיינהויז]

כבוד הסופר המהיר והמשכיל השלם רחים ומוקיר רבנן האל"ש נ"י.

בעד הקטורה אשר שמת באפי בדבריך הטובים הנני מביא לך קרבן תודה וכליל על מזבחך. שמחתי לשמוע כי איש מבין יודע כמוך מצא את פרקי נאה (מספר זכרונותי); ואולם עצתך בדבר הדפסת הספר כלו לא תוכל לקום, כי ספרים כאלה בכלל אינם נדפסים בחיי מחבריהם ואני אצוה לביתי לבלי ידפיסוהו עד תם כל הדור הזה וכל הנפשות אשר עשיתי עמם בימי חיי.

מעבודה קשה במ"ע היוצא יום יום לא עצרתי כח בשנה הזאת לתת את הפוליטונים אשר אתה אומר כי מצאו חן בעיני הקוראים ואולי אשוב אליהם או אל דוגמתם במשך הזמן בהתחזק כחי ובריאותי הרפויה עתה מאד, ואשר על כן גם אקצר בדברי ולא אכתוב עוד.

דברי המכבדך ומוקירך מבלי הכירך יל"ג.

ספ"ב, ו' אדר תרמ"ז.

אגרת שלש מאות וששים וארבע.

[לה' י"י וויסבערג]

ידידי הטוב, הלבנון!

מכתבך מונח לפני זה כמה ומחכה לתשובה ואני לא אצתי להשיבך עליו כי אֶין לי הזמן והשעה דחוקה בכל יום והכתב והמכתב יוצא מאפי, עד כי בכלות מלאכתי אקוץ בקסתי ואעזבה עטי לעיט הרים ולבהמת הארץ.

מאמרך „בהיום" על שיטתם של ר"י ור"נ קראתי והיא לדעתי שיטה מסוימת טבועה בחותם האמת, אבל מאמרך בהבקר אור לא האיר אל עבר פני יען כי את הטוב ההוא לא אקבל. אבל מדוע שמת מאמרך ב„היום" ולא ב„בן עמי" אשר שם מקומו וגם בו יעמוד לארך ימים. אין ספק כי אם תאזור מתניך לאסוף גרנה את כל שבלי הפשט המפזרים בעמק הרפאים הגדול אשר לנו תצבט לנו כרמל הרבה מאד ויברכוך טובים, והמבארים לעתיד לבא ימצאו בו ברכה ודברי חפץ.

מדוע לא תעניק איזה דבר חפץ גם להמליץ? האם ברית כרת לקאַנטאָר לבלי תתבונן על בתולה אחרת זולת מטרוניתא דיליה? ואם בשכר אתה כותב שם, הבה אצוה גם על העבים אשר הם רכובי להמטיר גם עליך מטר.

להתלמיד הותיק דרחים ומוקיר רבנן ר' ישראל בענדערסקי זכות אבותיו סיעתו ששלחו לו את „כל שירי" במקח הזול, הפשוט במחיר שנים והמהודר במחיר ששה רו"כ, לפי שאביו הוא מחותמי המליץ; כי באמת לא מן המדה היא זאת, כי אינני מוכר את ספרי בפחות ממחירם. והספרים שנמכרו בקיוב במחיר פחות גנובים הם מבית הכורך אשר לי בזה. כי זה לי שלש שנים אשר מסרתי לכורך רוסי אחד, מגדולי בעלי המלאכה אשר בזה, חמש מאות ועשרים וחמשה עקז. מן המהודרים להיות מונחים אתו לכורכם מעט מעט כפי הצורך. בימים הרבים ההם נהפך עליו הגלגל ופשט את הרגל, ובשעת המהומה והמבוכה אשר היתה בבית מלאכתו גנבו פועליו סך ידוע מן הספרים שהיו כרוכים ועומדים ומכרום בעבור נעלים לאיש יהודי אחד בזה, ל. שמו, והוא מכרם בזול גם פה גם במאָסקוי וגם עד קיוב באו; ואולי בשביל כך מתקו שירי על הקונים הקופצים עליהם לפי שהיו גנובים. ואני עתיד לתבוע את הכורך לדין ולבוא עמו בפלילים.

יחזקך האלהים ויאַמץ כחך ויתן בלבך לאהבה אותי ולדבקה בי כל הימים אף אם אני אחריש באהבתי או אמעיט דברי אליך, כי עיפה נפשי, ואתך הסליחה מיום כפורים זה עד יום כפורים הבא; והיה לבך נכון בטוח כי אני תמיד תמים עמך, אוהבך וחושב שמך

יל"ג.

ז"ך אדר תרמ"ז, ס"ב.

אגרת שלש מאות וששים וחמש.

לכבוד תלמיד חכם, אחד מזאטוטי בני ישראל, ישראל בענדערסקי נ"י בקיוב.

בקשתך נתנה לך וספרי „כל שירי" שלחו לך גם במהדורא הפשוטה וגם במהדורא המהודרה, במחיר הקצוב לחותמי „המליץ". בעד הדברים הטובים אשר דברת באזני, דברי כבוד ואהבה, קבל תודתי תודה שלמה. הראית היום כי איש מכבד אתה כי הנך מכבד את הבריות.

ואני בראותי תלמיד בית המדעים הנקרא סטודענט בלע"ז כותב בלה"ק ואוהב את כל הכתוב בלה"ק אשמח עליו שמחה גדולה כאשר יגילו הולכי על דרך במצאם ענבים במדבר. מי יתן והיה לבבך זה לך ולחבריך בני גילך כל הימים, וגם בבואכם באנשים לא תבוזו ליקהת אם אשר חדל להיות לה ארח כנשים.

והנני המכבדך ומוקירך בטרם אכירך
יל"ג.

ספ"ב 12 מארץ 1887 [יום ה' כ"ח אדר תרמ"ז].

אגרת שלש מאות וששים ושש.

[להוק"ן]

אחי, מחמל עיני ומשא נפשי!

שלמת את חובך לי בנשך ובמרבית אבל לו הואלת והברחת את השלומיך והדלת לעולם! מכתב ארוך ערכת אלי, חצבת עמודיו שבעה, אבל בעת רעה ועצבון כתבתו ואת קסתך נתת במרה שחורה תחת הדיו. שפתך שושנה סוגה בקמשונים, הלך דבש ממפלת ארי. האתה הוא זאב יטרף אשר בשפכי את שיחי ואת נפשי באחד משירי נתת עלי בקולך, לאמר: למה תבכה ולמה ירע לבבך? דיה לצרה בשעתה! מי גבר יחיה ולא יראה מות, אבל מי זה יתהולל לעמוד ברחוב העיר ולקרוא בקול גדול: וי לן דמיתנן!? החיים לחיות והמתים להקבר! — ועתה ההשב אשיב אני אמרים כאמריך אל חיקך: אחי, אל מה אתה נאנח? אל אל־מותך ואל זכרך בין החיים אחרי לכתך ואינך? האם נכסי שמים אלה כנכסי ארץ ימדו במדה ובמשורה ויספרו

למאות ולאלפים ולרבאות? האם בשר לויתן נמכר בשער הדגים ובשר שור הבר במקולין וישקלום במשקל ובמאזנים ותרב משאת האחד ממשאת השני? כשכבר הימים הכל נשכח, ומי יביאנו לראות במה שיהיה אחרינו בעת אשר עינינו תמקנה בחוריהן? העלה על לב פרעה אשר גזר עלינו, עלי ועליך, להשליכנו היארה, כי אשחק בו כצפור והעלה אעלהו היום לעטר בו את גליון „המליץ"? — או אם אשלם נחומים לך בערכי לפניך גם אני את עמלי ואת יגיע כפי ואת העקרבים אשר אליהם אני יושב, או בערכי לעיניך צרת רבים אשר אולי ישאו עיניהם אלינו כאל הרים ויקנאו בנו ובגורלנו? הן כל אלה יודעת גם נפשך מאד ודבר שפתי אך למותר. אחת היא על כן אמרתי ובה צדקת אענך, כי עת הקל מעלך את עבדתך הקשה אשר אתה עובד יום יום שנה שנה זה מחצית ימי חיי אדם בארץ. ואני כבר לקחתי דברים על אדות זאת עם בננו, כבודנו ומרים ראשינו; וארבע פעמים בשנה אנחנו מחכים לעלות בגורלנו מאתים האלף הגנוזים לאחד מאתנו, כי אז תהיה לכלנו הרוחה ונס יגון ואנחה; אבל האוצר הטמון ההוא מונח בכיסו של משיח המתמהמה לבא אע"פ שבכל יום נחכה לו ויהיה מונח עד שיבוא אליהו, וגם אז לא יבא רק כשתכלה פרוטה מן הכיס—ואיה אפוא תקותנו ותקותנו מי ישורנה? אבל אחי עמוד נא כיום ואשאלך, הלא אין איש בינותינו: למה לא תנסה דבר אל מי ומי מן המושכים בקרזן אצלכם לאמר: הנה נא זקנתי ושבתי וגם אור עיני אין אתי, עשו אתי ברכה והניחו לעיף; הקלו מעט מן העבודה הקשה אשר עלי וכו' וכו'". הכי האנשים ההם אבירי לב המה הרחוקים מצדקה? או מה יענוך קשה?

אנא אחי, שית לבך לדברי וענני עליהם. הן אני כסומא בארבה אדבר מבלי דעת אם קולע אני אל המטרה אם לא ואולי לא בדעת אדבר וחצי מן המטרה והלאה, אנא רחום כפר, כי כונתי לטובה.

גם אני אראה את ילדינו עתה לעתים רחקות כי רחוק ממני הדרך מאד. הנה עד היום לא אדע אם יצא מאקסים לדרכו או לא. ביום הראשון העבר היינו אצלו להפרד מעליו, ואולם הוא אמר כי קשה עליו היציאה לעת כזאת יען כי ידיו מלאות עבודה פה ואָנוס הוא לדחות את נסיעתו לימים אחרים. ביום השלישי בערב בא הוא ומיננא לנאַדי,— אנחנו לא היינו שם—וגם אז לא ידע אל נכון יום צאתו. היום בערב קרואים כל קרובי ומיודעי אלי אל הסדר, ואז יודע לי אם יצא מאקסים או לא יצא.

ומדי דברי בבנינו אלה לא אוכל להכחיד ממך את דאבון לבי כי יעקב בננו הקטן שכח גם לקרוא עברית, ואצ"ל את כל אשר למרתיו בעמל רב; כי אחרי אשר מנעני החרף הזה לבוא אליו וללמדו נשתכחו הדברים מלבו וכל עמלנו אני ואתה עלה בתהו, וחבל על זה כי מאקסים בננו לא ישית לבו לדבר והענין הגדול הזה כאפס וכאין נחשב לו.

לפלא גדול בעיני כי הרר"ז לוניץ ידידנו נשה בי משאת מאומה ושם

נולת „העני" בביתי, ואני לפי חשבוני אינני חייב לו דבר כי על הכל עניתי לו דבר דבר בעתו. חוששני לו שפנקסיו אינם מסדרים כראוי, שלא כדרך התגרין, והוא משהה שטר פרוע בביתו ועובר על „אַל תשכן באהליך עולה" (בבא מציעא ?) *) על כן בראותך אותו הכה נא לו ברכתי ופקדתי שלום; ואמר לו כי אם יש לו תביעה אלי יודיעני מזה או יתבע בבית דין.

שלום לך ולאשר אתך; מנוחה שלוה ושלות השקט וקנאֶדליך מְחיים בימי החג, וחלוץ עצמות וחיי נחת גם לאחריהם בשוב ימי העבודה. יוכל היות כי בימי הקיץ נתראה, כי עיפה נפשי וצריכה למנוחה, ואני משתדל לחשב דרכי שאוכל לצאת לדרך ולהשיב נפשי בין פנים חדשות וחיים חדשים למען החליף כח לימים הבאים.

אחיך הדבק בך בכל לבבו ונפשו יל"ג.

ערב חג הפסח תרמ"ז. ספ"ב.

אגרת שלש מאות ששים ושבע.

[לה' מבש"ן]

לידידי השלם, שלום!

מאמרך „ימי שמחתנו" נדפס היום וראיתי לנכון למחוק בו שורות אהדות שבהן אתה מסתייע מדה"י לאו"ה ע"ד חגיגת הנצחונות העתיקים, לפי שהסיוע הזה סתירה הוא לדבריך, שהרי מלכות יון החדשה איננה חוגגת הנצחון מאַראַטהאָן וטהערמאפלעען וקסרית גרמניא החדשה הנצחון ביער טייטאבורג, ויציאת מצרים נזכרת כל ימי חיינו לרבות לימות המשיח. שורות אחדות מחק הצינזור ומי יאמר לו מה תפעל. — מאמרך השני יבא תיכף אחר החג ובו קצרת במקום שהיה ראוי לך להאריך ולהיפך קצרת בפרטי תולדותיו של קארמעלין, אם היה בעל אשה ובנים וכמה שני ימי חייו וכדומה, ובדברים צדדיים הארכת. והנה ידע תדע כי כל דבריך ערבים עלי מאד, לפי שאמרותיך אמרות טהרות ככסף צרוף ומזקק שבעתים וכל שיחותיך צריכות למוד; ובכל זאת איעצך ידידי לאחוז דרך קצרה ולהזהר מפני כפילת הענין במלות שונות היתרה. במאמרך הנדפס היום נמצאה בשנים שלשה מקומות אריכות לשון כזאת והוכרחתי להניף עליהם ברזל. — „קול הקורא" לא יבא בהמליץ לפי שדברים כאלה אסורים לבוא בקהל לנו מטעם המלכות

*) בכתובות י"ט ע"ב. העורך.

ואחכה למאמריך החדשים אשר בשרת כי חמדות המה לי, ואתה כתוב וכתוב ואל תחדל ככל אשר תמצא ידך בכחך, כי את הכל אביא בחשבון ותבא על שכרך ודבר אחד מדבריך לא יפול ארצה. דברי המברכך באהבה רבה

יל"ג.

ר' דחוהמ"פ תרמ"ז, ספ"ב.

N. B. איה ספרו השנתי של ר' שאלתיאל גראֶבער?

אגרת שלש מאות וששים ושמונה.

[לה' יאפ"ז]

ידידי!

עשרת השקלים אשר אתה מבקש ישלחו לך בעוד יומים, לפי שבעת אוצר בית הדפוס סגור מפני יום טוב שני של גליות, כלו' מפני חגיהם.— ערבוב שני ר' זלמן פוזנר נעשה באשמת ר' צעדערבוים שהוא כיליד פולין, חשב עצמו למומחה בדבר וגם אני חשבתיו לבר סמכא וסמכתי עליו כחגר על הסומא. וכבר נתקנה הטעות הזאת ע"י ריינעס, ושוב אין לחזור עליה. ולשאול בכל פעם את פי הכותב היושב בארץ רחוקה אי אפשר משום אבוד זמן בלך ושוב. ראה נא גם היום במאמרו של ה' לעאָן ראַבינאָוויץ אשר שלחת נמצא כתוב שם ממציא המכונה העלעקטרית גראַמם, ולדעתי כונתו לטהאָמאַס גראַהאַם ממציא הגאַז, ולפי שממהר אני להדפים מאמרו שיקר הוא בעיני ואין בכדי שיעשה להודיעו מזה אין לי בלתי אם לתקן ע"פ דעתי וידיעתי הקלושה, ואם טועה אני בזה טעות לעולם חוזר ונבוא ונתקן אח"כ; ובשביל כל זה לא יחזור העולם לתהו ובהו. נותן אני תודה גדולה למאריה דחמרא ומחזיק טיבותא גם לשקייה; לו ירבו כמותכם מבני ישראל מצוינים בארצות גלותם החדשות!....

והנני המכבדכם יל"ג.

כ"ד ניסן תרמ"ז, ספ"ב.

אגרת שלש מאות וששים ותשע.

ספ"ב 19 אפריל 1887 [ו' אייר תרמ"ז].

[לה' ישביא"ל]

ידידי החביב!

מראשית כזאת ידעתי כי מתלמידיו של הלל אתה, ואע"פ שאבדו לך על ידי כמה זוזים בכ"ז לא תקפיד ולא יחר אפך בי על כי נמנעתי מלהדפים את מאמרך האחרון שהוא מעין תלמוד בבלי שלנו, בלול בהלכה בלול באגדה, שעליו נאמר במחשכים הושיבני. הנני משיבו לך כבקשתך ותוכל להחזיר אותו למכתשת כדי לשחקו יפה, שסוף סוף נמצאו בו דברים טובים רבים. ולהבא אני מבטיחך לעשות כדברך: להודיעך את משפט מאמריך באיזה משלשה ספריו של ר' כרוספדאי יהיו נכתבים. ואחת שאלתי ממך אותה אבקש גם היום: אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר שאינו מתוקן ועל תערבב ענין בענין ומין בשאינו מינו. הנה שפתנו אתך וחכמת ישראל בלבך, גם את העולם נתן האלהים בלבך לשפוט על מילי דעלמא ולדעת מאום ברע ובחור בטוב, על כן אם תשב לכתוב מתוך כובד ראש ולא יהיו מאמריך יוצאי חפזון ידעתי כי לא תעמול לריק ולא תלד לבהלה ודבריך יהיו מקובלים; והביאה לנו מן הני מילי מעליותא אשר היית מביא לפנים, וגם שכרך לא יקפח.

והנני ידידך הדורש בשלומך באהבה רבה יל"ג.

אגרת שלש מאות ושבעים.

כפ"ב 1887 [כ"ד אייר תרמ"ז].

ידידי ומכבדי הסופר המהיר הר"ר מ ב ש"ן נ"י.

ממאמריך המסלאים והמנפים בשלש עשרה נפה, ידעתי כי מדקדק גדול אתה בשפה, אכן לא ידעתי עד עתה, כי גם בחשבון מדקדק גדול אתה, כי הנה מיום שלחך את מאמרך האחרון שכבר נדפס בגליון... מיום... עמדת מלדרת ולא תשמיע קולך אתנו, וזה בודאי יען כי לא הספיקה לי השעה לשלות לך את המגיע בעד המאמרים הנדפסים. אשרי כי אינני מן הבאים לבית

כנסתך להתפלל שאתה גבאי בו, כי אז בלי ספק לא היית נותן לי בהקפה שום פסוק „באתה הראת". ואני מלתי כבר אמורה לך כי מכיון שרואה אתה דבריך קבועים בדפוס הרי שכרך כאלו מונח בקופסא ואם יתמהמה חכה לו כי בוא יבא, ולא יהיה מונח עד שיבוא אליהו. ועתה הנה חשבונך לפניך וחמשה עשר הכסף המגיעים לך בעדם לפי חשבוננו רצופים בזה; קחם וייטב לבך ותנוח עליך רוה"ק והוספת לשמחנו בתנובות תבונות כפיך.

לפלא בעיני כי עד כה לא הגיע לידי מאמר הסופר החדש אשר הזכרת במכתבך האחרון.

היה שלום וטוב, ככוכבי השמים לרוב,

כחפץ ידידך ומכבדך יל"ג.

אגרת שלש מאות ושבעים ואחת.

ידידי! *)

לפני שבועים ימים, ביום ד' כ"ד אייר, מת עלי בריגא מחתני וידידי זה מ"ג שנה ר' זאב הכהן קאפלאן, ואלך אני ובנו הוא חתני לספוד לו ולקברו. בטרם צאתי צויתי לשלוח את המגיע לך ע"פ חשבון וגם מכתב הכינותי לך ויקר המקרה כי בצאתי יצא אחרי גם האיש הממונה אצלנו על משלוח הספרים; אני הלכתי אל בית אֵבל והוא הלך אל בית משתה — ליום חתונתו, וכפי הנראה — מאהבה רבה ובהחפזו ללכת שבח או לא הספיק לשלח המכתבים המוכנים עם „המזומנים". ובשובי מדרכי יומים לפני חג השבועות לא היה עוד בכדי שיעשה הדבר עד אשר קפץ עלינו החג. וזה הדבר אשר התמהמהנו ואחר הכסף לבא אליך; ואתך הסליחה למען תאהב. — למפרע אין אנחנו פורעין לשום איש, זולתי לידידנו לוילבערבויש שלחתי שלשים רו"כ קודם, כיוצא מן הכלל, והוא — יצא והגיד אל אחיו בחוץ וגלה רז זה לבריות, וקיים בי „מברך רעהו בקול גדול... קללה תחשב לו". ובכלל רואה אנכי כי נתקיים בנו הכתוב L'apetit rient en mangeant מעולם לא נהנו סופרי ישראל מתנובת עטם אפילו כאצבע קטנה, ועכשיו כאשר הושיטו להם

*) כנראה להנ"ל העורך.

מיערת הדבש בקצה המשענת הרחיבו כשאול נפשם לאכול היער עם הדבש ולא יוכלו להאריך נפשם עד בא מועד. ה' זילבערבוש הודיעני כי טרוד הוא כעת ולא יוסיף כתוב עד מועד מועדים. ואתה ?... הודיעני נא אם אמת את אשר שמעתי כי כבר יצא ספרו של גראֶבער, אולי יש לך מו"מ עמו דפקהו נא למהר לשלוח את ספרו אלי, כי כן התניתי עמו, בשלחי לו את אשר שלחתי. איה האיש „נחמן פרענקעל" אשר אמרת ואיה מאמריו ? לא חילק ידענא ולא בילק ידענא !

ידידך ומכבדך המחכה לדבריך יל"ג.

ח' סיון תרמ"ז, ספ"ב.

אגרת שלש מאות שבעים ושתים.

[לה' יאפ"ז]

קבלתי את מכתבך עם מאמרך „כזה יתנו" ובפעם הזאת כמעט לא היה בו מה לתקן. והנה אתה מבקש כסף ואני כבר הקדמתי לאמר לכם כי בעת כזאת אוצר הרידאקציון דלל, ולכן תחכה בטובך עד אחר יום 15 יוני למנין שאנו מונין כאן, שהוא יום 27 יוני אצלכם ואז אקוה לשלוח לך את עשרת הרו"כ אשר אתה מבקש, והנותר לפי החשבון לא אוכל להבטיח לך קודם $^{1}/_{13}$ יולי הבא.

ושלום לך ולהבריך היקרים ולאסתר הבבלי המשכלת, שכפי הנראה טוב טעמה מכותח הבבלי ואפילו מתלמוד בבלי. ומי יתן וידעתי מי היא ומה הייה ומשפחת אביה בישראל ? ומה תאמר על „חנה לאחר שלשים שנה" ? ולאיזו משתיהן היא דומה ? —

מוקירכם וחובבכם מארץ רחוקה יל"ג.

יום ו' 5 יוני 1887, [כ"ה סיון תרמ"ז] ספ"ב.

אגרת שלש מאות ושבעים ושלש.

ידידי מאז ומקדם ה' יעקב מזא"ה נ"י.

בגליון 124 אשר יצא היום תמצא את מאמרך ותראה כי הוא בא למול

ונמצא נמול, תראה כי יצא מעוך וכתות ונתוק וכרות וגם זה אחרי ימים רבים ואחרי תחנונים גדולים; ע"כ סופר מהיר משיב דברים נכחים, הנה דבריך טובים ונמרצים ובכל עת אשר יבאו נכבדם ונחלק להם בשמחה המקום הראוי להם, ע"כ הוסיפה לשמחנו בדבריך, אבל הזהר שלא תכשל בלשונך ולא תנקש בשנונך ולא יאמר פיך דבר שלא כרצון מי שלא נוכל לדין עמו כי למה יקצוף על קולך וחבל את מעשה ידיך.

והנני מכבדך ומוקירך זה כמה יל"ג.

כ"ה סיון תרמ"ז, ספ"ב.

אגרת שלש מאות ושבעים וארבע.

ספ"ב 1887, ט"ו תמוז תרמ"ז.

כבוד הסופר המשכיל מהר"מ ברוינשטיין נ"י ביאַססי.

דבר זר קרה אשר לא אוכל לפתרו לי. עוד ביום $^{7}/_{19}$ מאַי נשלח לך מזה הסך חמשה עשר רו"כ המגיע לך, ולתמהוני שב שלשם המכתב עם הכסף אחור לידנו ועליו כתיב כי „הכסף איננו מגיע לך", וגם בטשערנאָוויץ בקשו איש כמוך וגם לו לא נתנו את הכסף וישיבוהו אל ידנו. על כן הנני שולח לך את כל הקאָררעספאָנדענץ הקודמת למען אשר תראה כי אנחנו היינו זריזים ושלחנו את שכרך בעתו ובמועדו, כאשר כתבתי לך, ובטובך תמהר לפתור לנו את החידה, ותודיע לנו את האדרעססא הברורה שלך, בבאור שם הרחוב והבית אשר אתה יושב בהם, ואז אשוב ואשלח לך את הכסף שנית בפאָסט הקודמת. מכבדך ומוקירך המצטער על תעתועי הפאָסט אשר בגללה הייתי גם אני בעיניך כמתעתע,

יל"ג.

אגרת שלש מאות ושבעים וחמש.

[לה' יאפ"ז]

קודם כל אבקשך כי בראותך את הח' לעאן ראבינאָוויץ תגיד לו כי היום צויתי לשלוח לו את המליץ ושאר העלים, וכי אתמול אחרי צאת מכתבי

אליו מתחת ידו הביאו לי את המשך מאמרו „רעד הארץ" (כצ"ל) עד עמוד 28: ואבקשו למהר לשלוח את סוף המאמר עד תמו. הציור לא יודפס, לפי שאין אנחנו נותנים ציורים בהמליץ, והוא טירחא והוצאה יתירה. — מאמרו של ה' גוטשטאדט מתקשה אני להדפיס: כי הנה הוא נותן שיטה חדשה באצטגנינות כנגד שיטתו של קופערניקוס המקובלת, ואני גם אני אינני בר סמכא לדין בדבר, ויירא אנכי פן נהיה לבוז ולשחוק. ולך אתרחיש ניסא: כי את מאמרך כנגד ב"פ אי אפשר היה להדפיס, לפי שיצאת מגדר הפילימיק ומדברי החכמים הנשמעים בנחת, אבל נתקיים בך: ה' ילחם לכם ואתם תחרישון! כי איש אחר בא וקנא קנאתך ונקם נקמתך ממנו, ובשבוע הבא יודפס מאמרו: וטיב לאיש כי יבא אחר להגן עליו מאשר יעמוד הוא בעצמו על נפשו. האם לא כן הוא? משני מכתביך אוכל להוציא רק מעט מזער: כי רבי החדשות אשר בם דברים של מה בכך הם. ואני עד כמה פעמים הזהרתיך לבלי תוציא כחך לבטלה ולבלי תכתב דברים של תהו שאין העולם משגיח עליהם. עוד זאת: בשלחך מכתבים עבים נכבדי המשקל יתעכבו לבוא אלינו, כי ישלחו אותם אל בית המכס, לראות אם אין בהם דוגמאות של סחורה.... על כן השתדל לכתוב על נייר דק שלא תשלוט בם עין הרע. ברך בשמי את ידידנו הר"ר ש"ז ובקש אותו בשמי כי יאציל עליך מרוחו, רוח של מתינות הדעת, ושלא תבהל עוד ברוחך לכעס ולא תעמול לריק ולא תוליד לבהלה, כי אם תעזוב את מנהג זה שאין רוח הבריות נוחה הימנו ותהיה איש חמודות למכירך ומוקירך

יל"ג.

ספ"ב כ"ב תמוז [תרמ"ו].

P. S. מה שבאתה כותב ע"ד המחלוקות בליפאוויץ תמצא בהמליץ נ' 44 שנה זו.

אגרת שלש מאות ושבעים ושש.

צארסקאָיע סעלאָ, כ"ט תמוז תרמ"ו.

[לה' מ. גארדאָן]

שלום וברכה לך, אוהב דבק מאח, רע נעורי האובד ונדח!

מכתבך עם כל מה שבו קבלתי אתמול. שירו הקטן אל ידידנו המנוח

מצאתי בכתביו (אשר אני סוקרם ובוקרם כעת לבקשת חתני), ואולם על שיריו אלי שמחתי, כי בודאי אינם בין כתבי, אחרי אשר שלחתים לך אז. והנה אתה שואל מה אעשה בשירים אלה. הטרם תדע מה יעשו בשירים וכתבים כאלה שכל גופם אינו אלא שיחת חולין ודברים שבינו לבינו? כורכין אותם במטלית וקושרין עליהם גמי ומניחים אותם עד שיבוא העכבר ויאכלם או (כמו שקרה לי בשנת 1879 בכלל שבת הגדול) עד שתבא בולשת..... ותפזרם, וכדומה. כי אי זה ענין ואי זו הנאה יש לבאי עולם להדפיס דברים כאלה שאינם אלא דברי שחוק וקלות ראש בין שני סופרים מצחקים ומפרכסים זה את זה? השירים הקטנים האלה יהיו חבושים וארוזים ומונחים בארגז בין הבילות מכתבי, ואם ינצלו מן המפולת ומן השלולית ומן הגייסות, אז לאחר מאות שנים יקום איזה מחטט שבבי ויחפור אותם ממטמונים, אם עד העת ההיא לא תשבת שפת עבר לגמרי מישראל, ויכתוב עליהם פרושים ויבנה עליהם מצודים גדולים כמצודת דוד ומצודת ציון, וידפיסם ויעשה לו שם בארץ כארכיולוג, ושפתותינו תהיינה אז דובבות בקבר, ותו לא מידי!

בין מכתביו של המנוח יש קונטרס קטן נקוב בשם „יקב זאב" כולל פירושים וביאורים למקראות; על הקונטרס הזה עוד לא עברתי ואולי נמצא שם גם הבאור לצמח ה' אשר אתה אומר. אבל דע כי אין זה דבר חדש, וכמדומה לי שנמצא בפירושו של שד"ל או עוד קודם לו; ואני עד כמה פעמים כבר השתמשתי במבטא זה בשירי ובמאמרי, כמו למשל בקוצו של יוד:

צמח אדני אבד במקום ציה,
גם שמש לא ידע לא ראה לעין

ובקינתי על סמאָלענסקין: הנה איש צמח ה' מתחתיו צמח...

הדברים אשר דברתי על אריתך היו מקצתם תפלה על שעבר ומקצתם נבואה לעתיד, לימים רבים ולעתים רחוקות, כי עתה לא יפקד מקום איש בין העושים במלאכה אתנו, וגם ישותו של „המליץ" בעצמו תלויה באויר, ובעוד שנים שלשה חדשים יודע הדבר מה תהא עליו, ואנכי יקר בקשתיך לבלי תשוב לכסלה להסתיר פניך ומקומך ממני לשנים והדשים, כי אם בשנותך את מקומך תודיע לי לאמר: פה תמצאני כי תבקשני; וידעתי איפה אבקשך לעת מצא.

ואברהם ושרה (כלו', אני ואשתי) זקנים באים בימים, חיים בשלוה (כל שעה שלא תפסיק שונרא אוכמתא בת איכמתא את דרכנו) ומצפים לקץ... שתי בנותינו נתונות לאנשים טובים; האחת הבכירה היא כלתו של ידידנו המנוח נ"ל, אישה הוא עורך־דין אחד מן הידועים והטובים (כך אמר לי הבאראָן גנצבורג בעצמו ובכבודו בשנת 1883 במאַריענבאַד) וה' עמו, כי רבים מבקשי פניו ונוסף לזה הוא יועץ ועורך דין בארבע מסלות הברזל של פאָליאַקאָף; ולו בן ובת, ילדים טובים, ילדי שעשועים, והם חיים חיי עשר והצלחה; ובתי השניה נשואה לאיש רופא חולים, ריטטענבערג שמו, וגם הם

חיים בנחת ובלי צער. האחרונים האלה יושבים פה אתנו בצארסקאָיע בימי הקיץ; ובשעה שאני עורך את דברי אלה אליך היא באה לבקרנו כי בעלה הלך העירה לרפא את חוליו. משתי בנותי אלה ב"ה אני שבע רצון ומקבל נחת, לא כן מבני היחיד, אשר שמו, כי רוחי זרה לו מעט בגלל קשי ערפו וזחיחות דעתו. הוא תמים בדרכיו וחרוץ במעשיו (רוקח סמים הוא, פֿארמאַצעיט) אבל מיום החלו לעמוד על דעתו, החל לעשות כל מעשיו על פי עצמו ולהשען אל בינתו מבלי פנות אל הוריו ומוריו, ולדבר לפעמים בצואר עתק כאיש האומר בלבבו: כחי ועצם ידי עשו לי חיל ואין לי צורך באחרים, לא מעוקצם ולא מדובשם. ובכל זאת לעת רעה ועצבון בשתפול עליו פתאם הוא בא אל הבורת לרדות דבש; ובטוב לו יעשה כטוב וכישר בעיניו ולא ישאל עצה. הנה כי כן מדי עבדו עבודה בבית אחד הרוקחים כשלש שנה אסף כמה מאות רו"כ על יד; ומה עשה? נפתה לקול חבריו העושים אתו במלאכה והלוה לאחד מהם את כספו בקלות דעת, והחבר הלז, כמובן מאליו, לא הוציא מתחת ידו דבר מתוקן כוה ויפשוט לו את הרגל; וכשהגיע פרקו של בני ללכת למאָסקוי להאוניווערזיטאֶט לא חפץ להכניע את רום לבו ולקחת תמיכה וקצבה מידי (כי יש בו מעט ממדת ......) וישב שנה שלמה יתירה בבית המרקחת, וגם אחרי כן פנה אל אחרים ללות מהם בצר לו ולא נכנע מלפני. ובגלל זה זרה רוחי לו ולא אהבתיו, והנה זה כשנה הוא יושב במאָסקוי, ואין אתי יודע דבר על אודותיו; וגם לא אשאל ולא אחפץ לדעת. ה' עמי, יעזרהו בלעדי!

הרואה אתה כי אין מנוחה והצלחה שלמה בעולם לשום איש, ולית טב בלי ביש. ועתה אתה ידיד נעורי היה שלום וברכה, כי הנה הרגעים אשר אצלתי לך לכתוב אליך עברו והנני מוכרח לכלות דברי; ויהי לבך בטוח כי אני תמיד עמך, אוהבך וחושב שמך, ידידך מנוער ועד היום האחרון

יל"ג.

אגרת שלש מאות ושבעים ושבע.

13 יולי 1887 ד' אב תרמ"ז.

כבוד המשכיל החכם והסופר המהיר, אב בחכמה אם בשנים עודו רך וצעיר, ה' יעקב מזא"ה נרו יאיר!

לא ידעתי מי הגיד לך עלי לאמר כי לא ישר מאמרך „ומשפטים בל ידעום" בעיני. אלו לא מצא המאמר חן בעיני לא הייתי מאסף אותו אל המליץ. לא אוכיר בכלל אם דברתי עם איש על אודותיו, ואולי אמרתי שהיה לך לכתוב

איתו בלשון בעלי אסופות, כראוי למאמר מדע, ולא בל' מליצה; זולת זאת לא עלה על לבי דבר למצוא בו מגרעת; ואף גם זאת האם הסרון הוא כי „הכלה יפה עד מאד"? גם לא הסגנון עיקר כי אם תוכן הדברים וענינם, והענין אשר אתה עוסק בו במאמרך תפארת לך מבני עמך ותפארת לבני עמך מן האדם. על כן צלח ורכב וכאשר ירוח לך ותהיה שעתך פנויה פנה לך ועסוק בגמר מאמרך, דודי ורחימי, ובכל עת ובכל שעה יהיו שערי המליץ פתוחים לפניך, כל זמן שיהיה המפתח בידי.

התלאות הרבות אשר מצאוך בימי חייך המעטים המרו ועצבו את רוחי; אבן אחי אל תערוץ ואל תחת! חזק ואמץ כי צעיר לימים אתה, ואשרי האיש אשר ייסרנו יה וינסהו בנסיונות בימי נעוריו כי איש כזה בבאו באנשים יבא לבאן והכמת בעל הנסיון בידו, ולא תהיה עוד המלחמה חזקה עליו. „מה רב עֻזך אביב חיינו הנער!" אמר משורר אחד. הנער ישא ויסבול ויפזו זרועיו לשאת עמל החיים. כלה מלאכתך ועבודתך לארץ מולדתנו ואז עוד תראה חיים טובים תחת השמש ואחריתך ישגא.

מאד אשמח ואתענג אם יזמן אותנו הקב"ה בזמן מן הזמנים לפונדק אחד ויזכני לראותך ולדעתך פנים בפנים, כי לבי אומר לי כי איש חמודות אתה, מן האנשים השרידים שאינם צריכים לסתר פנים למען ירב כבודם ויהיו חביבים על מכריהם.

ע"ד החנוך כבר כתבו הרבה ולא אוכל לדעת מראש אם עלה בידך לחדש איזה דבר בענין זה שהוא כמים שאין להם סוף. — כתבי הפרזים לא יודפסו עוד, כי נתפרדה החבילה אשר חפצה להטפל בם. — מרוב טרדותי ומרפיון בריאותי אחרתי להשיב לך, ומטעם זה אנוס אני גם לקצר היום, פן יאחר מכתבי עוד וחדל לעולם.

והנני אוהבך ומוקירך בלב תמים יל"ג.

אגרת שלש מאות ושבעים ושמונה.

צאַרסקאָיע סעלאָ אשר אצל ספ"ב, י"ב מנ"א תרמ"ז.

גבר הכם בעז (אין עז אלא תורה) ואיש דעת אמיץ כח מאד, הנותן אמרי שפר עודנו באבו ולעתיד לבא יבטיח לנו עוד ועוד, האברך המשכיל והנבון כמ"ר לעאָן ראַבינאָוויץ נ"י!

מאמרך היקר „השפה היא העם" נמסר לדפוס; ויפה סגנונך במאמר זה

מסגנון לשונך במאמרך על הוועות . דברים אחדים הייתי מוכרח לתקן גם בו . אי אפשר לכתוב בלה"ק „אל־מות" במובן שיש לה בל' צרפת בל' רבים ועל אנשים הראוים לשם עולם לא יכרת , והוספתי מלת „ב נ י אל־מות" , שזולת זה לא יבינה הקורא העברי . מה שאתה אומר שהרוסים קוראים להאשכנזים ניעמצי , בשביל שהיו בעיניהם כאלמים , הוא דבר הרגיל בפי רבים ובכ"ז אינו אלא מלתא דבדיחותא , שהרי בכל לשונות הסלאַווים נקראו האשכנזים בשם זה , ווכורני כי גם מחברי ישראל קדמונים כותבים ארץ נ מ ץ (שאל את פי יאפ"ז ויגיד לך איפה מלה זאת מונחת בתהום ספרותנו) . ויותר קרובה הדעה שיקראו האשכנזים ניעמצי , לפי שישבו על נהר ניעמאַן . אבל אין זה נוגע לענינך והנחתי הדבר כמו שהוא . — לא ידעתי כונתך במלות „ומי ינדמנו כמנחם" האם באמת תחשוב כי מענדל בר"י שטערן משורר היה ? *) — קשה מכל זה היה לי לאסוף מאמרך בשביל הרמזים שאתה רומז בו אלי . אבל מה היה לי לעשות ? אונס רחמנא פטריה , ולפי שגם האנוסה סוף סוף יש לה הנאה . . . . . קבל תודתי בעד המחשבה אשר אתה חושב על אדותי לטובה . ומי יתן והיה לבבך זה לי כל הימים .

במאמרך ע"ד הוועות מוכרח אני להתנהל לאטי לרגל המלאכה אשר לפני ; ואתה אל תעצר לך לרכוב ולכתוב ולשלוח אלי את כל הדבר המתוקן אשר יצא מתחת ידך ; ויהיה מונח תחת ידי עד יום פקדי אותו , ואם יתמהמה חכה לו . — אולי תוכל לפנות ולכתוב מאמר על דבר לקוי חמה , לרגלי הלקוי העתיד להיות ביום 7—19 אוגוסט , כי אז אחזיק לך טובה מרובה בשביל זה , כי דבר בעתו יהיה . אין לך להאריך בו כמו שהארכת במאמר רעידת הארץ . הואילה נא להודיעני תיכף אם נכון אתה לכתוב מאמר כזה .

אתמה מאד כי עוד לא קבלת את גליונות מה"ע אשר בקשת , ואני כבר צויתי את הנער המשלח לשלחם לך . יושב אני כעת חוץ לעיר , וכי אבא בעיר אדרוש אחרי הדבר . ואתה שלום וכל אשר לך שלום , וכל „העלמות העבריות" אשר נשאו את לבך לדבר את דבריך הנעלים היום , שלום וברכה ; ואם עוד לא מצאת בהן אחת כלבבך מי יתן ותמצא במהרה בקרוב להניח ברכה אל ביתך

המכבדך ומוקירך מבלי הכירך יל"ג.

---

*) ה' ל. ראבינוביץ העיר פה את הדברים האלה : „מנחם הוא המשורר מ. מ. דוליצקי אך מלות אחרות היו במכתבי אשר הטעו את יל"ג לחשוב כי במשורר מה הכתוב מדבר" .
העורך.

אגרת שלש מאות ושבעים ותשע.

כבוד המשכיל השלם מהרי"ח ראַבניצקי נ"י.

את כסף פדיון הספרים תשלח לי על שמי בטובך, ועל מעוט המכירה אל תתעצב, כי כבר נסינו אנחנו המחברים בזה, ואל תתנצל כי לא עליך המלאכה לגמור. מן הכסף תנכה את הראַבאַט המגיע לך כאשר נדברנו ואת כסף הפאָרטאָ.

מאת הד"ר פאָריעס לא קבלתי שום מכתב. בטוח אני כי לא מכר מספרי דבר, ע"כ אם תאות לזה תקח גם מתחת ידו את הספרים והיו לאחדים בידך.

צר לי להגיד לך כי „מחאתך הגלויה" לא תוכל לבא בדפוס. הכותב אלינו בעינינו איננו „בן בלי שם" ודבריו אמת הם, ואין מדרך הנימוס להטיח דברים כאלה כלפי רוטהשילד שבפקודתו נעשה הדבר, וגם לא יועיל זה להותם. ועוד שהעול הנעשה להם, לפי דעתך, איננו גדול כ"כ, שלא נאסר להם להשתמש ברופא וברפואות אלא בחנם, אבל בשכר הלא יוכלו להשתמש בהם, וא"כ אין בזה משום סכנת נפשות אלא הפסד ממון, ועונש זה ראוי להם ע"פ מדת הדין.

והיה זה שלום וברכה לך מאת המוקירך מבלי הכירך יל"ג.

כ"ה מנ"א, תרמ"ז, ספ"ב.

אגרת שלש מאות ושמונים.

כבוד המשכיל השלם הוגה דעות בדין וביושר ההגיון מהרי"ן גאלדבערג נ"י!

פוליטונך „ימי הסלדית" נדפס היום, אחרי אשר הגהתיו והשמטתי ממנו מעט, והנה צויתי על הנערים לשלוח לך את הגליון, אשר בו יבוא הפוליטון, ובשתודיע האדריסא הקבועה שלך תקבל גם את המליין כסדר מראשית החדש סעפטעמבער. והנה אחרי ראותי איך כי גבר ענותן אתה כהלל, מצאתי את לבבי לאמר לך את הדברים האלה: דע נא כי ספוריך והגיוניך, בעיקרם ובפנימיותם. הם טובים ונכוחים, ומלאים רעיונות ערבים ונשגבים,

גם שבתך שדנך ניקק לה היא תמה ונקיה, יפה ונעימה, והיא ממתקת את זני רקוחין שאתה רוקח מעשה רוקח נותן ריח ניחוח, ובכ"ז עוד זעיר שם צריכים תיקון בחיצוניות שלהם; והנה אנכי, מאשר כי חביבים עלי דבריך עד מאד, כשאבוא לסדרם בדפוס אשית עלידם קרני הוד, מאותה מפת הדיו אשר בקולמסי, הלא ראית את אשר עשיתי בסוף ספורך „יפתח בדורו", גם בספוריך „המשגע" „מלך והדיוט" ואתה אמרת לי כי טוב ויפה אשר עשיתי, אבל באותה שעה שאתה שלח דבריך אלי אתה שולח גם למכ"ע אחר ובודאי גם שם יתקנים ע"מ לקלקל, כפי דרכם ורוחם, ואתה אם יקרא הקורא את מאמריך אלה ואלה הלא יתפלא על שנוי הסגנון שבהם, אם אין שני נביאים מנבאים בסגנון אחד, עאכ"ו שאין נביא אחד מנבא בשני סגנונים; ע"כ דע את אשר לפניך ואע"פ שאין בזה משום רבוי נשים ומשום הדר"ג, בכל זאת מוטב לך שלא תפשק את רגליך לכל עובר. כך היא עצתי והטוב בעיניך עשה. ועתה הנני נותן לך את בריתי שלום ואהבה ומברך אותך בשנה המתחדשת ומחכה ליתר מאמריך אשר הבטחת אף הודיעני נא את דרכך ואת מעשיך בקיוב.

והנני ידידך יל"ג.

כפ"ב כ"ז אלול תרמ"ז.

אגרת שלש מאות ושמונים ואחת.

[לה' מ. רייכערסאָהן]

ידידי היקר ר' משה, העובר על „לא תהיה לו כנשה"!

מכתבך מיום 21 אוגוסט עם דקדוקך באו אלי במועדם והיום הגיעתני גם תביעתך לבי"ד, אע"פ שלא הגיע עוד זמן הפרעון. מאמרך טוב ויפה, ויש בו דברים טובים ונכוחים הרבה ובאורי מקראות המתקבלים מאד על הדעת ועם כל זאת לא יוכל לבא „בהמליץ" לפי שאין מקום במ"ע יומי לדקדוקים ובאורים הכתובים על עשרים עמודים. חכה לי ליום עד אשר אחל להוציא מכתב עתי חדשי (כי יש תקוה) ואז יבאו דבריך ואכבדם.

מאמרך מושב לך בזה כחפצך. בסדור המאמר נראה לי כנגע. כי מלבד מה שאתה תולה כל הכבודה הזאת ביתד התקועה במקום בלתי נאמן (כי מה המה שני ספרי המשלים ההם גם יחד לכתוב עליהם בקורת עמקה וארכה כזאת?!) ומכבד הדברים תמיש היתד ונגדעה ונפל המשא אשר עליה, הנה עוד במאמרך הטפל מרובה על העיקר, שהרי עיקר כונתך לבקר את הספרים

הקלושים ההם ולהראות טובם לבריות, ומתוך כך אתה מבאר מקראות רבים בבאורים טובים ומתקבלים על הדעת מאד, שהיה ראוי לך לעשית להם מדור בפני עצמם. והרי זה דומה לאילן ששרשיו מועטים וענפיו מרובים. אולי תוכל לשנית הדבר ולברור האוכל מתוך האכל *). כתוב דברים קצרים שתהיה דעת הבריות נוחה מהם ואקבלם בחפץ כפי.

ועתה היה ברוך ומבורך לשנה החדשה. אם עוד לא זכית בגורל ביום שלשום מאתים אלף לר"ה של ישראל אברכך לזכות בם בראש השנה של העממין. בין כך ובין כך, אם יהיו לך מאתים אלף ואם לא יהיו הנני ידידך באמת

יל"ג.

בגליונות המליץ האחרונים תמצא את האדריסא החדשה שלי.

יועש"ק 4 סענטיאבר 1887, כ"ז אלול תרמ"ז.

---

*) מאמרו זה נדפס בספר השנתי „כנסת הגדולה" (ספר ד') בשם „בקרת מאהבה". העורך.

תרמ"ח.

אגרת שלש מאות ושמונים ושתים.

[לה' י"נ גאלדבערג]

ספורך החדש „נטורי קרתא" רובו יפה אף נעים ורק בסופו צריך יפוי, כי קצרת במקום שהיה ראוי להאריך, ומן הראוי היה לך להקדיש פרק אחד לתאר בו את צרת נפש נפתלי וחייו המרים בארץ נודו אשר נשא וסבל על לא חמס בכפו. ואולם דבר זה לא לעכובא.

והנה מפני החגים שבם יחסרו הרבה עלים ממה"ע, ומפני הצורך לכלות בתחלה את הספורים שכבר התחלנו בהם, לא יבא ספורך קודם אָקטאָבער, על כן יש עת וזמן שתבאר לי בכתב פשר שני דברים שאינם נהירים לי מפני קצורם: א) במאמר המתחיל „עין תחת עין". איכה נמצא הגנב והגנבה על גג בית הרחצה שרבקה הלכה לקחת שם אגודת שבטים, והלא היא באה במרחץ קודם שהיתה הגנבה? ומה פירושו של „ויקבל זרח עליו את גזר דינה" – איזה גזר דין קבל ובשביל מה נגזר עליו הדין? – ב) אל מה ואל מי ירומזן מליך ע"ד ס' „תולדות עמודי החב"ד" שאתה אומר כי נודע לו מי היה המחבר. אייי כונתך ל„שם הגדולים החדש", דע שמחברו האמלל ראָדקינזאָהן יושב פה תפיש בבית האסורים זה כששה חדשים וצפוי הוא אל עונש קשה. ואם אליו תכון אין שעת הכושר בעת לזה, פן נהיה כלועגים לרש וכזורים מלח על פצעי איש אובד בעניו. את שמך כתבו בפנקס המנויים על „המליץ" ומר"ח אָקטאָבער ואילך תקבלו ויפי ישעה קבל ברכה ותודה מאת המוקירך ומכבדך על דבריך שהם כמעין המתגבר,

יל"ג.

מוש"ק פ' האזינו, י"ג תשרי תרמ"ח.

אגרת שלש מאות ושמונים ושלש.

כבוד הסופר הנעלה והמשורר המצוין הר"ר יהל"ל בקיוב נ"י.

אחרי אשר יביאני הצורך הנחוץ היום לדבר אתך דברים אחדים פה אל פה הנני מדלג על השנים שעברו ועל אשר היה בהן ביני ובינך, ויהי רצון שיהא דלוגי זה עליך אהבה והימים הראשונים יפלו.

אתמול מסרו לי מאמרך, תוכו רצופות הערות על „בית אוצר הספרות". איפה עשה מאמרך זה, אשר רשום עליו ב' דר"ח אלול, שבעה שבועות תמימים, לא ידעתי, אבל בין כה וכה כתבתי אני בעצמי דברים אחוים על אדות הספר הנ"ל; הלא הם באים בנו' 211 העתיד לצאת ביום א' הבע"ל; ואם כי נכון אני לקבל מאמרך בחפץ כפי, יען כי באמת נכבדות מדובר בו, אבל ארוך הוא יותר מדי למ"ע יומי ובפרט הפלפולים שבו שלא כל הדעות סובלות אותם. על כן במטותא ממך לקצר את שלש ההערות: ו' „בדין הזומה" נגד הרב אָפּענהיים, י"א – נגד יאַנאָווסקי וט"ז נגד שאַצקעס. את ההערה י"א ראוי היה להשמיט לגמרי לפי שהיא מלאה דברים של נבול פה, ואין כפק שגם הצינזור, שהוא אדם צנוע מאד, יתקשה בו. אם יש משנה הדברים תחת ידך, עשה אתה בעצמך את השנויים האלה ומהרה אותם אלי, ואם כבד ממך הדבר תן לי הרשית לעשית זאת. וכן תתן לי רשות להשמיט את שמי מראשית דבריך כי מלבד שלא יתכן לי לתת לספר בשבחי במ"ע היו"ל על ידי עוד אודה ולא אכחד כי בפעם הזאת אינני כדאי והגון לשבח זה, כי באמת שירי הקטן הנדפס שם קטן ודל הוא ואינו ראוי להזכירו. וכנגד זה שירך „מיצאי גולה" הוא כפתור ופרח, ובספרי אשר לפני כתוב עליו „פראַכטפּאָלל" וכן הללתיו בבקורתי כאשר תראה, עוד בטרם ראיתי את מאמרך היום.

מהרה לענות לי על דברי אליך למען לא יאחרו עוד דבריך לבא בדפוס. הנה האדריססא שלי לפניך בזה, ועל פיה תכתוב וימהרו דבריך לבא אלי. והנני המוקיר הכמתך והמתענג על שיריך ומליצותיך הרמים והנשאים

יל"ג.

יועש"ק חוהמ"ס תרמ"ח ספ"ב.

אגרת שלש מאות ושמונים וארבע.

[לה׳ ל. ראבינאוויץ]

ידידי הנעים!

קבל בזה את עשרים הכסף אשר אתה נושה בנו ועוד הפעם אבקש סליחתך על כי אחרתי משלחם לך: את הסבה כבר בארתי לך במכתבי הגלוי כי השעה היתה דחוקה לנו. יש תקוה כי ישונה הדבר לטוב ובקרוב אשמיעך חדשות, ועד כה אם יכיתך היצר, המסית את הפרה להניק, לשוב ולהעניקני מתנובת כפיך, מכתבנו העתי פתוח לפניך תמיד כי ידעתי כי נגידים תדבר.

והנני אוהבך המוקירך מבלי הכירך יל״ג.

הו״ר תרמ״ח, ספ״ב.

אגרת שלש מאות ושמונים וחמש.

[לה׳ י״נ גאלדבערג].

ידידי!

יישר כחך כי חרד אתה לכבוד המליץ, אבל בפעם הזאת החצים ממנו והלאה. המאמר „נוי סוכה" כתוב בהרודקאציון בעצמה ולקוח ממ״ע אשכנז המבואר שם, ובודאי משם לקח אותו גם „המגיד", אשר אני לא ראיתיו עד כה, והכותב בהמליץ הוסיף עליו דברים אחדים משלו. ואם תדע סוד „כווז במוכסו כווז" תדע גם את שם החתום תחת המאמר ההוא בהמליץ.
את שני הגליונות שבם נדפסה „שמחת בית השואבה" אצוה לשלוח לך אם לא אשכח. הגליונות כבר נשלחו לך. „נמורי קרתא" יבא בכלות הספור „ושב ורפא לו".

מכבדך ומוקירך יל״ג.

יום ג׳ [א׳] דר״ח חשון, תרמ״ח.

אגרת שלש מאות ושמונים ושש.

[לה׳ י״ח ראבניצקי]

כבוד הסופר המשכיל איש ח״י ב״ר קצי״ן, מי יתן ויהיה בן גביר!

את מכתבך עם עשרים וחמשה הכסף קבלתי במועדו בתודה רבה, וכן קבלתי ידיעה מירושלים כי קבלו שם את העקזעמפלאַר אשר בקשתיכם לשלוח להם ומבטיחים לי כי ביום הלולא דרשב״י יקראו את שירי על קברו במקום אדרא זוטא.

נכון לבי בטוח בך כי במשך הזמן תמצא ידך להשיא לאנשים את יתר בנותי העגונות אשר החת ידך, ואז נבואה חשבון: ואם יתמהמה הקץ חכה לו ואל תדחק את השעה, כי אני אוכל להתאפק ולחכות אע״פ שקאַנטאָר ב„היום״ אומר עלי

כי שׁרש נשמתי הוא המטבע.

עד כאן הכל טוב ויפה ושריר וקיים ומכאן ואילך עלי לבקש מחילה מאתך ומאת שאר „המעוררים״ הגלוים אתך כי לא אוכל להבטיחכם להביא מפרי עטי אל גרנכם. השכינה הזאַרגאָנית אשר היתה מצויה אצלי לפעמים בשנים קדמוניות נשארה בווילנא, בפאָניוועז, בשאַוועל ובטעלז ובכל המקומות אשר ההלכתי שם ולא גלתה עמי לפ״ב, ואם גלתה שבו השוטרים והוציאוה מזה לתחום מושב היהודים, כי אין לה רשות לשבת פה: ומה אפוא כחי כי תיחלו אלי בדבר אשר צר כחי בו? ובפרט כי כל חפצכם לשיר ולדבר על דבר שיבת ציון ולא פה המקום ולא זו העיר לשאוב מים חיים ולהכין חמר לשירי־ציון.

ברך בשמי את ידידנו ה׳ ליליענבלום ואמור לו כי בקרוב אשנס את את מתני ואכתוב אליו, אחרי אשר יתברר לנו מהרה גורל „המליץ״ לעתיד לבא אשר לפי שעה הוא במעמד קרוב לגסיסה. והיה זה שלום מאת המכבדך ומוקירך מבלי הבירך

יל״ג.

11 נאָוועמבער 1887, [ז׳ כסלו תרמ״ח] ספ״ב.

אגרת שלש מאות ושמונים ושבע.

כבוד הסופר המהיר והמשכיל השלם, יקר רוח ונבון דבר, מבש"ן נ"י.

אך עתה כליתי לקרוא את שלשת מאמריך החדשים והמכתבים הנכפפים אליהם אשר הגיעוני אתמול, והנני ממהר להשיבך דבר לבלי תהיינה עיניך כלות ועומדות ימים רבים. תלונתך על דבר ה' סאדאגורסקי אשר לא קבל את "המליץ" עד כה מתורצת בתירוץ פשוט מאד, כי זה כשני שבועות אשר אין "המליץ" יוצא לאויר העולם, בגלל הסכסוכים בעסקי ממונות אשר בין אביו אשר ילדו צעדערבוים ובין אביו חורגו לעווי אשר אמנו. הדברים ארוכים וסבוכים ולא פה המקום ולא אתה האיש לשום כה נגדך את כלם, כי גם לא יהיה לך חפץ בהם. מיום הראשון להדש נאָוועמבער, אשר בו נועד הזמן ל"המליץ" לצאת מרשות לרשות, שני העברים ההם נצים ורבים, וכבר ישבו דיינים ופשרנים ולא עצרו כח להביאם אל עמק השוה, ובין דין לדין ספת ההיא עלובתא ו"המליץ" יעבט ארחותיו. על כן אמור לה' ס. כי לא בך האשם וכי בהתחדש ימי צאת המליץ (וזה יהיה היום או מחר) יקבלו גם הוא.

והדבר הזה הוא גם הסבה אשר לא השיבותי לך על מכתבך האחרון; אבל אל נא יעלה על לבבך דבר בליעל זה לחשוב תועה עלי כי אשים בלי שום סבה מברחת את גזלת העני בביתי ולא אחזיר שלום למי שהקדים לי שלום ובפרט לאדם יקר ונכבד בעיני מאד כמוך אתה.

חשבונך נתברר. בעד מאמרך שנדפס בשני הגליונות שיצאו אחרונה, בצרוף מה שנשארנו חיבים לך מקודם, מגיע לך עשרה רו"כ ושלשים והמשה קאפ'. ואחר נכיון ששת הרו"כ לה' ס. יצרפו יך את הנותר לחשבון הבא. כאשר תכונן האדמיניסטראַציאָן המתנועעת עתה ואבחכל בקנקן ובמה שיש בו, ואם אראה כי איננו ריק, אצוה למהר לשלוח לך כסף מעט או הרבה גם בטרם אשר תכלה הדפסת מאמריך החדשים. מן המאמרים האלה אשים את האחד ע"ד עמנואל מושל מאָלדוי בין מאמרי המדע, ואת השני "היהודים ברומניה" הטוב מאד — במקומו גם הוא: ואולם בדבר המאמר השלישי "חסרון להמנות" עוד לא גמרתי בלבי מה לעשות בו, כי — לא ישר בעיני כמו שהוא, יען כי בפרטים אחדים לא צדקו דבריך: ובכלל אין לשים מאמר כזה המוכיח למה"ע היומים מומם, באחד כמה"ע האלה, כי אם במ"ע אחר יבא ושם יכבד את מקומו. ולכל הפחות יהיה מן הצורך להעיר על דבריך במקום שאינם צודקים ולענות על תלונתך ונפשי טרם יודעת את אשר תעשה לך, אם להביא דבריך ולחלוק עליהם ולסתרם או להחזל מזה ומזה גם יחד.

כל נביא ונביא מתנבא בסגנון שלו. צרופה אמרתך מאד ומשנתך סלת

נקיה, ורוח שפתנו בעצם תמה מרחפת על כל היוצא מעטך; וידעתי כי רב כחך לברוא ניב שפתים בכל הדברים אשר תקצר שפתנו מדבר בם. ואולם, לדעתי, אין לרדוף אחרי מבטאים חדשים במקום שנמצאו מבטאים ישנים שכבר נתקבלו בין הסופרים, והקוראים הולכים לתומם ומבינים אותם היטב. מעין זה הוא מה שאתה בודה שם חדש לעפיגראממען — „מאמרי־התולים" ואנחנו כבר נסינו לקרוא להן „מכתמים"; וכן להמבטא „וויצע" תקרא „אמרי בינה" וטוב מזה לקרוא להם „דברי חדודים" וכדומה. השמת אל לבך כי המבטא „הארץ השכנה" הוא גרמניזם גמור אשר לא יתכן להשתמש בו בקדש? — על דבר Cilibri Moise בא מאמר מיוחד בהמליץ שנה שעברה נו׳ 48. בשם „אפרים משה הרוכל", ובאו בו דוגמאות ממשליו וחידותיו.

את הדבר אשר אתה מבקש על דבר ספרי „כרם חמד" אצוה לאחד מעוזרי לעשות בשעה פנויה: כי גם פה בפטרבורג לא מקום אוצר ספרי ישראל הוא ולא בכל רחוב ופנה ימצאם המבקש אותם וצריך לחפש אחריהם בבתי יחידים. קשה מזה מה שאתה מבקש בדבר משלוח העלים חנם. אם יאמרו המוציאים את כה"ע לשלוח את עליהם לכל הרבנים והחכמים ולכל גדולי ישראל ובתי האספות ואוצרות הספרים אנה הם באים? ואני כרידקטור יש לאל ידי לשלח מה"ע מתנת חנם לכל אשר אחפוץ מן הסופרים העוזרים לנו בעבודתנו, אבל לשאר אנשים אשר לא נבנה מהם, ואפילו אם יהיו ראשי גליות, אין הדבר תלוי בי.

ועתה אתה ברוך ה׳ ורוח קדשו, קבל ברכתי שלום ובריתי אהבה, וידעת לבטח כי חמודות אתה לי ואני תמיד עמך ולבי שלם עמך, ואם יקרה כי יעבר זמן ועידן ולא תבא תשובתי אליך וידעת כי יש סבה מכרחת לזה ולא תשת עלי חטא.

והנני דורש טובתך ושלומך כל הימים, באמת ובלב תמים, אוהבך ומוקירך
יל"ג.

י"ג כסלו, תרמ"ח, ספ"ב.

אגרת שלש מאות ושמונים ושמונה.

כבוד החכם הגדול מארי דאגדתא, צנא מלא עתיקא טבי מחדתא, מהרמ"א שאצקעס בעל המפתח, נרו יאיר ויהי זורח, עד בלי ירח!

מה אמר ומה אדבר ומה אצטדק? הן אתה תצדק בדברך תזכה בשפטך:

ואני לא אַצתי משלוח לך את „כל שירי" כי אמרתי מה לו לעוסק במסטורין של הקב"ה ולפסוקי דזמרה? עתה הנני מתקן היום עותתי ושולח לך את ספרי ע"י שתי וערב; גם פני הולכים עמם לכפר פניך, אפס כי הולכים הם כהנהו נשמין דאזלין ערטילאין, ואתה – סב חוט וחייט ועשה להם לבוש או שלח בהם דבוק כטוב בעיניך.

מאמרך „בני אל-מות" עתיד לבוא בקונטרס שאנחנו אומרים להוציא חלף העלים האחדים אשר החסרנו. ולא אכחד כי במקומות אחדים בו הוכרחתי לשנות מן המטבע שטבעת בו ולקצר הלשון, לפי שאתה בהיותך כמעין המתגבר הורגלת לדבר באריכות יתירה המיגעת את הקורא. ובגלל הדבר הזה לא יכלתי תת ב„המליץ" את השגותיך על ההשגות, לפי שהדברים שם מרובים וארוכים עמיקים ומסובכסבים וכל העם כמתאוננים אם תשים לפניהם דברים כאלה במ"ע יומי. ע"כ אני משיב לך בזה את מאמרך ואיעצך לשלחו אל בעל אוצר הספרות אשר הוא מקושש קש ללבון לבנים לבית אוצרו השני; שמה תתנהו כי שם מקומו. או אולי יקבלהו גם בעל „הכנסת" המתעתד להוציא ספר חדש לחג הפסח. ב"ה לא אלמן עתה ישראל!

אם תוסיף לכתוב להמליץ, כאשר אמרת, בודאי יהיו דברי טעם ויבואו דבריך ובבדנוך; אבל במטותא מנך, בחר לך לשון קצרה ושפה ברורה; כי למה אבוא אני לעולל ולפאר אחריך ושחתי דבריך הנעימים.

וה' יעיר עליך ויאיר עיניך לראות פתרוני הנפלאות שבתורתו. דברי המוקיר שמו ומתכבד באהבתו ושותה בצמא את דברי הכמתו

יל"ג.

9 דיקאבר 1778, [ו' טבת תרמ"ח].

אגרת שלש מאות ושמונים ותשע.

לכבוד המשכיל החרוץ והסופר המהיר ברוך מבנים, אחד מבני הנעורים היקרים אשר להם תאות נפש אחיהם הבאים בשנים, הר"ר יעקב מזא"ה נ"י.

מאמריך ומכתבך אשר הגיעוני היום שמחוני משנה שמחה. השמחה השניה היתה על שובך שלם מצבא העבודה ועתה נקי אתה לנפשך לעשות לביתך. יברכך האלהים ויצליח את דרכיך.

מכתבך הגלוי לה' לעוואנטין יודפס עוד היום. כי תראה את המלה „חובבי ציון" מוחלפת וכתוב תחתיה „אוהבי ציון" אל תתמה על החפץ. הלא ידעת כי לכל באַראָן ובאַראָן יש פאַנטאַזיע שלו. הצינזור שלנו מתעקש ואיננו

נותן לנו לדבר על אדות „חובבי ציון", באמרו כי היא חברת סתרים שלא באה עליה הורמנא דמלכותא. ולא היה לי דרך אחרת להציל את מאמרך מבית בליעתו בלתי אם בשנוי השם הזה. ומעתה האמן תאמין כי שנוי השם משנה גם המזל.

דבריך על ס' הרפואה יבאו גם הם בקרוב, אכן מאמרך על „מסכת נגעים" העביר המועד, כי הספר הנעור והֵק ההוא נדפס זה יותר משנה ואנכי נמנעתי עד כה מלדבר על אדותיו בהמליץ מטוב ועד רע. ואולי אשים מאמרך באחד ממקצעות הקונטרס אשר אנחנו מדפיסים בשבוע הבא.

מאשר יקרת בעיני ואני אהבתיך הודיעני נא מה דעתך על אדותיך בימים יבאו? האם במאָסקוי תשתקע ותעשה עצמך לעורכי הדיינים — הלא „יוריסט" אתה ועל „יוריסטעריי" תקום. דע כי שני עורכי דין ידועים ורַבֵּי פעלים לי פה בפטרבורג, האחד הוא אחי והשני חתני. כי יהיה לך דבר בזה ואם אין לך מכירים אחרים פנה אלי ואציגך לפניהם.

הודיעני גם אם כבר לבך וידך נתונים „לעם אחר" או כי עודך פנוי ורָק. אם תחפוץ אוכל לשדך לך כלה נאה וחסודה, בת טובים ועשרת אלפים רובל כסף לה בצלצלי שמע.

האם מעולם לא עלה על לבך לבא לימים אחדים הלום לבקר ולראות את „תדמר אשר בצפון", כי אז הייתי אני החוטא נשכר בראותי אותך פנים בפנים.

יעזרך אלהים לפנות בקר ויאזרך חיל לעבוד עבודת הקדש בכרם ספרתנו; וה' ה' זה למשיב נפש לאוהבך ומוקירך מבלי הכירך

יל"ג.

יום ד' 23 דיקאבר תרמ"ח כ' טבת.

לדאבון לבי מוכרח אנכי להודיע כי מכתבך הגלוי לה' לעוואנטין נאסר מטעם הצינזור לבוא בקהל לנו, כמו שתראה מגליון המליץ שנדפס היום.

יוע"ק 25 דיקאבר.

אגרת שלש מאות ותשעים.

כ"ו טבת תרמ"ח [29 דיקאבר 1877], ספ"ב.

כבוד הרב הנכבד ר' יעקב יאנאָווסקי נ"י.

לפי חשבונך מגיע לך ממני תשובה על שני מכתבים וגם שלחת לי היום שליח בית דין את ה' סלוצקי לתבוע את חובך. צר לי כי הבאתיך לידי כך

לעבור על לא תהיה לו כנושה, אבל סבת שתיקתי היא טרדתי המרובה אשר עם רפיון בריאותי בימים האחרונים תכביד עלי את הכתיבה היתרה, ובפרט במקום שאינני רואה נחיצות גדולה להשיב והכתיבה איננה רק משום כתוב ושלם שכר הבי־דואר. כבר מלתי אמורה לך, וגם לידידנו הנכבד מהרמ"א שאצקעס, כי לפלפולים ארוכים ועמוקים ולהלכתא גברוותא אין מקום במ"ע יומי, שרוב קוראיו הם מבני ההמון וקוראים אותו קודם שתהפס שינה. הנה זו היא הסבה שנשתקע מאמרך היקר „עושה אורים גדולים" תחת ידי, מאפס מקים לשומו בהמליץ מפאת כמותו ואיכותו. ועתה פקוד עלי למי אשלחנו, אולי תאות לשלחו „להכנכת" העתידה לצאת לחג הפסח.

דבריך ע"ד הכרם הגיעוני היום והנה בהשגה אחת כבר קדמך אחר, ולקצורה תבוא בבינה בספרים עוד בשבוע הזה. זולת זה ערוך לדפוס מאמר בקרת על הכרם, המדבר משפטים אתו על עז פניו בבקרת ויעל לבתו אחורנית בהשקפיתיו על החיים. המאמר הזה מיועד להקונטרס אשר אנחנו מדפיסים. אם ימצא מקום פנוי בהקונטרס ההוא אשים בו גם את מאמרך, ואם לא אשתדל להביאו באחד מגליונות המליץ שיצאו אחר ר"ה. ואז אהיה מוכרח לקצרו במקומות אחדים, כלו' בדברים שאתה מוציא בשלמות מתוך דברי המבוקר: ובפרט שכל הקוראים, שהם הותמי המליץ, יש להם הכרם ויוכלו לעיין בו כשירצו.

המליץ ודאי יושלח לך גם לשנה החדשה.

מתוך דברי אלה תוכל ללמוד מה שראוי לכתוב להמליץ. חדושי תורה טובים יתקבלו ברצון אם יהיו כתובים בקצור הנחוץ ובסגנון המובן לבינונים. אולי יש לאל ידך לכתוב מאנאגראפיען, כלו' תולדות גדולי ישראל או פרקים מדברי הימים וכדומה, והכל בקצרה ובסגנון נוח להקוראים וממשיך את הלב (הלא ראיתי כי כחך גדול בזה!) ורק בשישאך יצרך להעמיק בפלפולים ולהאריך בציטאטען תתגבר כארי לכבוש את יצרך ואז יהיו כל דבריך נחמדים ואהובים, כמו שנחמד ואהוב אתה תמיד למכבדך ומוקירך, מבלי הבירך יל"ג.

אמר נא שלום לידידנו מהרמ"א שאצקעס. מאמרו „בני אל־מות" כבר נדפס; ועיניו הרואות כי בשיש אפשרית אינני דן בגניזה את דבריו. ואולי אמצא איזה סדק בעריבה שלנו לשוב בו את בצקו שנחמץ אצלי, את ההשגה על ההשגה. ידידכם ומכבדכם הנ"ל.

אגרת שלש מאות ותשעים ואחת.

ג׳ שבט תרמ״ח.

להמשכיל היקר הסופר הצח והמצוחצח
ר׳ שלמה ראבינאוויץ נ״י.

שני מאמריך הגיעו לידי וקראתים. הפעליטאן יבא בדפים, אע״פ שיש בו מגרעת אחת במעשי המחשבת, והוא, כי פגישת בן האובד עם הוריו בדרך בלתי טבעי לפתע פתאם: ומן הצרך יהיה להכין בתחלה את לב הקורא מעט או הרבה לקראת הפגישה ההיא, ולהרחיב בראשונה מעט את הספור, על אבדן הבן והבת, ואיכה יצאו מבית הוריהם, ואיכה נעלמו מן העין, ודבר זה נעשה אצלך ברמז רמיזה בעלמא שלא יספיק; והנה הגדתי לך את דעתי זאת אולי יהיה דברי זה נר לרגלך בימים הבאים, לאחוז בספוריך בדרך הטבע תמיד, ובמהלך הסבות והמסבבות, כמו שאנחנו רואים אותו בחיים שאין להם קפיצין; לא אדע מתי יבא ספורך זה בדפוס כי בראש השנה צריך לכלכל הכל במשפט ולסדר דבר דבור על אפניו. ואתה תעשה זאת, מהר ושלח את יתר הספורים והמאמרים אשר ת״י ויהיו מונחים לפני, ובעת הצרך אעשה בהם. בנוגע לסגנון לשונך שהוא צח ומצוחצח יהי לבך בטוח כי לא אשנהו לרע, ולא אתקנהו על מנת לקלקל. ואולם לא אכחד כי תקונים קטנים נצרכים בו, למשל: שאתה משמש בפעל אבד בפעל יוצא והוא אינו אלא עומד, וכיוצא בזה בדברים קטנים מאד. בדבר מאמרך „מערת פלא״ אבקשך להודיעני תיכף מאין לקחת אותו, ואם לא היה מעין הדומה לו כבר בדפוס בלה״ק, כמדומה לי שהיא מערה אחת ממערות הטראלאגידיטען, ווזכרני כי בשבבר הימים קראתי דבר דומה לזה בלה״ק ולא אדע איפה. והנני המכבדך ומוקירך בלי הכירך והשמח לראות כי לב מתנה לך ויש סימן ברכה במעשי ידיך,

יל״ג.

אגרת שלש מאות ותשעים ושתים.

ספ״ב. בעזה״י יום שהוכפל בו כי טוב ח״י שבט תרח״ם לפק.

כבוד ידידי הרב הנכבד ד״ר שמעון ברנפלד נ״י.

זה ימים אחדים אנכי כונן קסתי לכתוב אליך ודברים אחדים שאין

להתמיצם באים ודוחים אותו: ורק היום אני מוצא און לי לשלם חובי לך ולאמר לך: יישר כחך ששברת שני רשעים והכית את אויבי מכה רבה, ואף אם לא אנוש היה פצעי מנשיכתם, וגם לא על הנחלים אשר התית על ראשם אשמה, כי אם על ראותי בין סופרינו ומשכילינו איש שכבוד חבירו חביב עליו כשלו.

והנה לא הקטגוריא והדילטוריא של משנאי ולא הסנגוריא שלמדת אתה עלי הביאוני בעצם לכתוב אליך היום ולקחת למכתבי גליון גדול כזה, כי אם מקצת הקטגוריא המבצבצת מתוך שורות מאמרך. שומע אנכי את האיש הכותב אליך (שהוא לפי השערתי סאקאלאוו) אומר עלי: „כלנו יודעים כי גארדאן הוא אדוק בלאומיות יותר מן המדה" ושומע אני גם אותך אומר „יל"ג עבר מן הקצה אל הקצה" – ועוד: „אינני נכנס לדין, אם אמת הדבר כי יל"ג שנה דעתו בשביל תשלום גמול". ומזה אני לומד שלשה דברים: א) שאני נחשב בעיניך ובעיני חברך – יהיה מי שיהיה – ללאומי אדוק יותר מדאי; ב) כי הדביקות בלאומיות הוא דבר פסול בעיניכם. ג) כי ספק בידך, אם מסוגל אני לשנות דעתי בדבר מן הדברים משום טובת הנאה ותשלום גמול, אם לא. והנה לקנטורין ולאנשים כפרישמאן, שבשביל לגימא נהפך לי לרועץ, לא אענה לעולם על גדופותיהם, ואם יתנפלו עלי אנשים כמותם מצדי אלף ורבבה מימיני, לא אשים אליהם לב ולמשופטים שופטנין באלה לא אתהנן. אבל למצדיקי המלמדים סנגוריא מחויב אני לגלות את לבי ולחות דעותי למען אשר ידעו אם ראוי אותו האיש להוכות שהם מלמדים עליו או אולי באמת נכשלו בבן־אדם שאינו מהוגן –.

דע לך, ידידי, כי כשם שאתה ורעך האלמוני חושבים אותי ללאומי אדוק, כך ליליענבלום ושאר הלאומים חושבים אותי למתנגד להם, ולכל הפחות למוטל בספק; טעם הדבר מונח בשנוי השקפותינו על המושג „לאומיות" ועל רעיון ישא"י –. כשהייתי נער ואתגבר כארי לעבודת הבורא להתפלל הייתי מתפעל בקריאת העקר „אחכה לו בכל יום שיבוא"; אבל בן־דוד לא התפעל מהתפעלותי ולא אץ לבוא ובין כה גדלתי ונהפכתי לאיש אחר ו מ מ א מ י ן נהייתי ל ב ע ל ד מ י ו ן, אז אבדה רפתה האמונה בלבי ולא התגברתי עוד כארי לקרא הי"ג עקרים, ובעוד אשר אבותי מהרו לבית התפלה והיו קוראים „אני מאמין" כמצות אנוש מלמדה, אני שכבתי ואישנה ואחלום חלומותי, אבל גם בחלומי לא חדלתי מלצפות לגאולה ולחלום שיבת שבותנו. אפס כי אז כבר התעוררה בי ההכרה הפנימית, כי חולם ח ל ו ם אני, חלום נמנע האפשרות, נמנע משני צדדיו, מצד הפועלים ומצד הנפעלים. ידעתי כי העמים לעולם לא ישלחו את ישראל מעבדם ולא יתנו את בן־דוד לרפא את נגעיו רפואה שלמה ולנטוש את מושבו אפיתחא דרומא; והנפעלים ישבו כל ימיהם ויחכו עד בוא בר־נש עם ענני שמיא, וישמרו את השבועה אשר השביעום אבותיהם הערמים בשמו של הקב"ה שלא ימרדו במלכות. והנה אם כל אחת

מן המניעות ההן מרתה ועצבה את רוחי עד לאחר יאוש – עד אפס תקוה – שתיהן ביחד הביאו נחומים לנפשי, כדין אין מעוט אחר מעוט אלא לרבות. פניתי לראות כי אלו לא היו ישראל סומכים על הנס והיו דוחקים את הקץ ומשתדלים לקרב הגאולה ביד רמה היו הגוים עושים בהם כלה: ואם לא היו הגוים מונעים את ישראל לשוב לאדמתם ולעמוד ברשות עצמם היו ישראל עושים כליה בעצמם. כי בעבדותם ובשפלותם סר מעל בני עמנו אור עם המעלה ולא יצליחו עוד למלוכה. והגע בעצמך מה הגיע להם לישראל אלו היה „השלחן ערוך" להם לספר משפט המלוכה, ואחד הרבנים ערלי הלב יושב לכסא! הרבנות היתה מקברת את בעליה! שתי מניעות האלה לא מנעו הטוב ממני לחלום שיבת ציון בכל אות נפשי, כי אמרתי שם בהזון הלב, בחלום, אין סכנה נשקפת לא מצד זה ולא מצד זה: אבל לבסוף נוכחתי כי לחלום שיבת שבותנו יש חשש סכנה. באחת מחוברות „השחר" לשנותיו הראשונות (כמדומה לי שנה השניה) כתבתי מאמר קטן על דבר עתידות ישראל, את המאמר הזה העתיק בשנת 1876 המומר הידוע בראפמאן וידפיסהו במכה"ע „גאלאס" והכריז עלי כי אני הנני אליהו הנביא הבא לפנות דרך למלך המשיח וכל חפצי להקים סכת דוד הנופלת. מובן מאליו שבאותה שעה העיר הדבר שחוק וקלות ראש. אבל כפי הנראה גם דלטוריא של שטות זאת הטילה טינא עלי בלב ממשלתנו, וכשהעלילו עלי אחי בני עמנו בשנת 1879 לרגלי המחלקות בשביל הרבנים שהיתה פה הזכירו לי את המאמר במ"ע „גאלאת" ובין ,גולוס" ל„גלות" נתחלף לי ונתחייבתי אז חובת גלות כמו שבודאי ידוע לך. ועוד זה לפני שנתים ימים הזכירו לי שני מכ"ע „נאוואיע ווערמיא" ו„סאווערמענע איזוועסטיא" העומדים שניהם ללמוד קטגוריא על ישראל את דברי בראפמאן הנאמנים והזכירוני לגנאי והוציאו עלי שם רע כי לאומי אני וחובב ציון אדוק –. שוב היה מעשה כשיסדו בלונדון את היסוד למעשה הצדקה בשם מזכרת משה, לא אזכור באיזה שנה היה המעשה, אבל אדע כי ימים רבים לפני שנת גלותי שהיא שנת תרל"ט, בא אלי מכתב מהרב ר' נתן אדלר כתוב מאת ר' חיים זלמן אלישעוויטין (ה"ו"אל) שהביא לביהד"פ ספרו של הרב רנ"א „נתינה לגר" שבו שאלני א) מה עצתי שיעשו בכסף אשר אספו לזכרון מנטופיורי. ב) אם אקבל על עצמי לאסוף נדבות לצדקה גדולה זו בארץ ר'. ג) שאלו את דעתי על אדות ר' יחיאל מיכל פינס, אם ראוי הוא לאותה אצטלא שימנוהו גבאי על מעשה הצדקה הזה. על רי"מ פינס דברתי טובות, ועל שתי השאלות האחרונות עניתי, כי לאסף נדבות לצרך דבר כזה הוא דבר שיש בו סכנה מחמת אימת הרשות, ולכן אם בדעתם ליסד איזה בית גמ"ח פרטי לטובת יושבי אה"ק לבדם כמו בי"ס או בית מלאכה או בית חולים בירושלים אין צרך לי ולכל בני ישראל להעמיד עצמנו במקום סכנה אחר שאין הדבר נוגע לכלל ישראל ומאחרי שלדבר זה יספיק להם הכסף שאספו באנגליה לבדה. אולם אם יעלה בדעתם ליסד דבר גדול ונכבד מזה

היינו לקנות אחוזה באה"ק ולהושיב שם אכרים ויוגבים מבני ישראל באופן שבזמן מן הזמנים תהיה הקולוניא הזאת ללוז של שדרה שממנה תוכל לצמוח תחית האומה, אז הנני נכון לעבדם בכל לבי ובכל נפשי ובכל מאדי ועתיד אני להסיר מעלי מחלצות אירופא וללבוש אדרת שער וירדתי על ההרים על הרי ישראל ובשופר גדול אתקע וכו׳ (הכל כאשר לכל כדי לקיים נבואתו של בראַפּמאַן), אבל תנאי אחד קודם למעשה התניתי עמהם: קודם כל יגרשו מירושלים ומשאר ערי הקדש את כל היהודים היושבים שם לא תשאר פרסה, למען אשר נוכל לקרוע לנו שם חלונות ולהעביר את הרוחות הרעות והמעבשים ולהשיב את אוירא דארעא דישראל המחכים. —

ספרתי לפניך את שני הדברים האלה באריכות קצת: א) כדי לבדח דעתך מעט. ב) כדי להראותך שעוד ימים רבים לפני הרדיפות הנודעות ולפני התעוררות רוח חובבי ציון הייתי חובב ציון בחלום חוזן לבי ומעולם לא חדלתי מהיות „לאומי", אפס כי לאומיות שלי היתה ממין גרוע ופסולה לבלא עלמא בין לדעת חכמי ישראל, ובין לדעת המתאמצים לעלות בפיעל לאה"ק. ובעת אשר סמאָרענסקין וליליענבלום מרדו בהשכלת אירופא ואמרו נתנה ראש ונשובה לאויא הייתי אני כאשר יחלום הרעב והנהו איכל והקיץ ונפשו ריקה ולא ידעתי נפשי. שיבת ציון היתה חלום חוזן לבי כל ימי חיי, אבל לא שיבה כזאת בטרם אשר הכשירו את הדור הזה וטהרו את הארץ מקירו עבביש אשר כסיה. הרעיון הזה היה נעים לי כילד שעשועים כל עוד היותו רעיון רוח, חלום חוזן לבי: אבל בראותי כי עור ובשר ילבישוהו ובעצמות וגידים יסיכבוהו אחז בשרי פלצות, עמדתי משמים והייתי כאיש נדהם, כי אמרתי: אוי לנו אם לא יצלח חפץ חובבי ציון בידינו ואוי אוי לנו אם יצלח חפצם בידם! אז כתבתי את שני מאמרי „גאולתנו ופדות נפשנו" ו„עזרא ועזרה" שבם גליתי את דעתי כי טובה לנו העליה לאה"ק רק אחרי אשר נתקן עצמנו ונכשיר את הדור לבד באופן אשר תהיה קודם או לכל הפחות יחד עם גאולת הארץ גם פדית הנפש ושיבת עזרא ביחד עם העזרה. אם לא קראת את המאמרים האלה לא תבין היטב את יצר מהשבות לבי בימים ההם, לכן דרשם ואשלחם לך ותקראם. — אני עודני מדבר אז ולל"ב הארוק שבארוקים בין חובבי ציון נכנס לתוך דברי וקרא „אין מערבין שאלה בשאלה": הגאולה לחוד ופדות הנפש לחוד, גאולת קודמת ופדות הנפש סופה לבוא מאליה. אנכי לא הסכמתי לו ולא האמנתי להבטחתו, וכדי שלא לעמוד על דעתי נגד המריבים, מה היה לי אז לעשות? שויתי ודוממתי נפשי כאלם לא יפתח פיו, אבל לא הייתי כחרש ולא אשמע, ונהפוך הוא כי עשיתי את אזני כאפרכסת לשמוע מה תהיה אחרית הדבר ולראות מה יעשה ישראל, ואם כן לא הייתי מתנגד לישוב א"י בכח, אבל לא הייתי ג"כ „ארוק" בו בפועל לפי שחפצתי יותר ממה שהם חפצו.

מניעי הגלגלים והתוקעים בשופרות של חובבי ציון לא ירדו לסוף דעתי והכריזו עלי כי שונא **ציון** ובלתי „לאומי" אנכי. הראשון אשר

הוציא עלי שם רע זה היה לל"ב בבקרתו אשר כתב על כל שירי, הוא תמך יתדותיו בזה כי בכל שירי אין גם שיר אחד מעורר את בני ישראל לשוב לגבולם, אבל היתד הזאת אשר הוא תלה בה את דעתו היתה תקועה לא במקום נאמן, לפי שכל שירי כתובים היו בטרם תבא שנת הרדיפות, בעוד אשר רעיון הישוב היה מקופל ומונח במעי המאמינים ובעלי הדמיונות כנפל טמון, ולא הגיעה עוד העת לצור בו צורה מוחשית ולתת לו קלסתר פנים.

בשנת תרמ"ג בלכתי למעינות הרפואה למאריענבאד סרתי לעיר מולדתי ווילנא, שם חברו עלי „חובבי ציון" דהאי מתא וליוואנדא בראשם, שכפי הנראה כבר החל אז לצאת מדעתו, וגערו בי על היותי מתנגד לישוב א"י, וכאשר בארתי להם מעין האמור למעלה כי לא „שונא ציון" אנכי כי אם אוהב ציון אפס כי אחריש באהבתי, יען כי לא אדע מה אדבר; כי אינני מאמין באמונה שלמה באפשרות הדבר וגם באופן העשותו בלי תקון סדריו הפנימים אינני מוצא קורת רוח, גברו הם עלי בטענותיהם ואמרו כי לאיש כמוני השתיקה דמיא כהודאה לצד שכנגד; וכי לצור שני צבאים בחד שיתא אי אפשר, על כן צריך להעיר ולעורר את האהבה בלב האומה עד שתחפוץ להתנער מעפרה ותושע ידה לה. גמרתי אז בלבי להשתתף בעבודת הצבור הזאת בתחלה בחשאי ואחר כן אולי גם בפרסום כפי אשר יורה הזמן דרכו אם יש ממש בהשתדלות „חובבי ציון" אם אין. במאריענבאד הכנסתי תחת כנפי „חבת ציון" את וויסאצקי — היא וויסאצקי אשר עלה אחרי כן לא"י ונכנס בעובי הקורה: אני עשיתי להם את הנפש הזאת, אני ולא אחר. שם לקחתי דברים גם עם הברון גינצבורג על אדות הדבר הזה וקצר לי המקום הזה להביא את כל שיחתו אע"פ שראויה היא להיות חרותה לזכרון לדורות, אבל בסוף דבריו הבטיח לי כי הנהו הולך משם לפאריז ושם יקח דברים עם רוטשילד (כי בימים ההם שלח רוטשילד את ווינציאני לפניו לתור את הארץ ולראות מה מעשה שבי הגולה שם אם ראוי לתמוך בידם אם לא) וכאשר יעשה רוטשילד כן יעשה גם היא. ג"ב לא שמר הבטחתו לישראל — ואני לא הוספתי לדבר עוד עמו בדבר הזה. אבל רוטשילד כידוע פרש כנפיו על הקולוניות ויכוננן, וגם חובבי ציון מצאו להם ידים להושיע ברב או במעט עולי הגולה, ואעפ"י שמעשה חובבי ציון בארצנו נעשה בחשאי בלי הרמנא דמלכותא, ולכן נמצאו בעמנו כמה אנשים שאינם מהוגנים אשר לא יראו אלהים מלמעול בקדשים ומלצוד דגים במים עכורים, בכ"ז יראו עלינו פעלי חו"צ ותועלתם להקולוניסטים, ע"כ בשובי בחרף שנת 1885 לעמוד בראש מ"ע „המליץ" לא חדלתי מלדבר בעתים מזומנות דבר לטובת ישוב א"י ומהעיר את רוח אחינו השאננים בגולה על מחסורי אחינו העובדים על הרי ישראל, וכל זה עשיתי בלי כונה פנימית לתשלום גמול כמו שמסטיני ומקטרגי אומרים, שהרי „המליץ" בידי כחומר ביד היוצר ולו הייתי נצב כצר נגד הישוב לא היה איש מקפח את שכרי. ויש עוד להוסיף, כי בגליון האחרון לשנת 1885 בררתי אז בצלוחית של פליטון

לפני הקוראים והויתי את דעתי על דבר מושג הלאומיות שסופרינו היו אז נבוכים בו ולא ידעו למצא את ידיהם ורגליהם. ואני הפליתי בין לאומיות ללאומיות: בין הלאומיות המזוקקה והמצורפה שאני הולך אחריה ובין הלאומיות הדוהה והעכורה אשר חובשי בית המדרש כרוכים אחריה. אם לא קראת את המאמר ההוא דרשהו ואשלחהו לך גם אותו. מכל האמור בזה תראה אתה ורעך הדובר בך על אדותי כי אין אמת בפי הדוברים עלי סרה, כי שניתי את דרכי בכלל וכי שניתיה בעד תשלום גמול בפרט. טעו בי החושבים בתחלה כי הייתי מתנגד לישוב א"י וטועים בי עתה המדמים כי פלשתיני אדוק אנכי. כאז כן עתה משתדל אני להלוך עם החיים ולראות מה הזמן דורש ומה יש בו תועלת של ממש לבני עמנו; עליו אסמוך את ידי ואתמוך בו כפי יכלתי.

עוד בשני דברים יאשימני המלמד עלי קטגוריא, כי שניתי את דרכי ונהפכתי לאיש אחר מן הקצה אל הקצה. הדבר האחד הוא: משאי ומתני עם צערערבוים. כמו גלוי הוא וידוע לכל כי את המחברת „מטפח מגלה" אני כתבתיה ונתתיה ע"י אותו האיש פריישמאן בעצמו להוציאה לאור, וע"כ הוא חושב אותי לדובר תהפוכות, כי נתחברתי אח"כ עם צ"ב ואחרי המגרעות אשר גליתי בו הייתי אני שב ואוחז בשטתו: אבל הכל יודעים שהדבר הוא להפך, כי צ"ב ידע כי אני הוא אשר גליתי שוליו על פניו בגלל דרכו הנלוז אשר הוליך בו את מכתבו העתי, ובגלל העקמומיות שבלבו. יודע הוא ג"כ כי היה בלבי לכתוב עוד קונטרס אחר בשמי הגלוי לגלות גם יותר מטפח ממעשיו ומדרכו בדרך הספרות אשר בה עולל בעפר קרן שפתנו וספרותנו שנים רבות, ובכ"ז נאות צ"ב להיות חבר לי ומסר את הנהגת „המליץ" בידי, וע"כ לא אני נהפכתי לאיש אחר ושניתי את דעתי כי אם הפכתי את צ"ב לאיש אחר והעברתיו על דעתו הוא. הנה תודה כי יש הבדל גדול בין שני המקצעות האלה! הדבר השני שפריישמאן אומר עלי כי כל ימי הייתי מתגרה ברבנים ועתה הלכתי לקנוסה לנשק עפר רגלי האפפיורים, זה הוא שקר מוחלט. כי כל הקורא את דברי יראה ויודה כי לא נסוגותי אחור מדרך זה אף פסיעה קלה, כי את הטוב אקבל מהם ואת הרע לא אקבל ולא אשא פנים להם גם עתה, ודי לאיש שופט בצדק לקרוא את מאמרי האחרון „מחי קבל" לראות כי אינני מתהלל במתת שקר —. אלה הדברים אשר ראיתי לדבר באזניך היום, מליצי רעי, למען אשר תדע ובחנת את דרכי והדברים יהיו לע"ע לך לדבר נכון. לרעך הנדבר בך על אדותי תוכל להראותם למען הוציא את הטינא גם מלבו אבל אינך רשאי לפרסם את המכתב הזה ואף לא מקצתו — עד שלשים יום לאחר מותי.

והנני אוהבך ומכבדך בכל לבו הנאמן בבריתו אתך עד שלשים יום קודם שתוכל לפרסם את דברי

יל"ג.

אגרת שלש מאות ותשעים ושלש.

[לה׳ י״י ווייסבערג]

ידידי התר הטוב והלבנון, הבא להגן עלי הציל וגנון,
לפני שמש שמך ינון!

קבלתי את מכתבך ונהניתי מאד מזיו איקונין שלך. חותם החסידות טבוע בהם בכל הודה והדרה. קח נא את ברכתי ותודתי בעד מנחתך זאת היקרה!

מודה אני לך ולהד״ר קאַמינער על הדברים הטובים אשר בם יצאתם להציל את כבודי המחֻלל בעיניכם. גם זאת לי לעדה כי יקרה נפשי בעיניך וכבודי חביב עליך כשלך ולא תוכל שאת בראותך רבב על בגדי או נימא נקשרה בי. ואולם כבר בא בערנפעלד ודבר משפטים עם משופטי. אשרי סאָקאָלאָוו כי יהיו לו שני מאמרים במה למלאת את דלתות הצפירה. גם תוכחתך המגלה אות היא לי על אהבתך אותי, ורואה אני כי יש בך ממדת קונך, כי – את אשר יאהב ה׳ יוכיח. ואולם אחרי רואי כי אוהב נאמן אתה לי וחרד על כבודי הניחה לי ואצטדק לפניך ואנסה להעביר גם את הכתם הקטן הזה אשר אתה רואה בי. שגית ידידי בשפטך כי אני פגעתי ראשונה בקנתרן זה. אני תמיד חייתי עמו באהבה ואחוה ושלום ורעות. גם אחרי בוא המליץ לידי והיום לידו ישבנו כשבת אחים גם יחדו ולא נתתי לצ״ב לפגוע בו לרעה. יודע הוא מאד כי תשובת צ״ב אליו בדבר העלמת מעות א״י נדפסה כהוספה להמליץ שלא מדעתי ואחרי גוי. והא לך בזה מופת חותך על תמתי וישרת לבי עמו. ביומו של קנתור נדפסה בקיץ העבר סבלות גדולה, שיש בה ממש משום טעות גוי; וצ״ב חפץ להחליט הממנו ולהלעיב בו ביום ההוא, ואנכי לא נתתיו לנגוע בו לרעה. והקדמתי והודעתי לק. לתקון תיכף את המעות, וכן עשה. הרי הערתו של צ״ב מונחת בזה בעצם כתב ידו וענהה בי צדקתי לפני קנתור. אבל קנתור הוא פגע ראשונה בי והחל לירות בי חצי התוליו מן המארב. למי כיון קנתור בדבריו שהוא מתפאר בריקלמה שלו שהוא איננו כותב „השתפכות על דרך החרוז״, אם לא אלי? ועוד חרודין ועקיצות קטנים אשר לא אזכרם עוד. ומכיון שראיתי כי קנתור זה אוחז מעשה צ״ב ובא בערמומית על קוראיו ואומר „כי שמע כי במקום מן המקומות לא הגיעו עלי היום במועדם״ בעוד אשר הכל יודעים כי חדש ימים ויותר לא שלח את מכתבותיו לערי המדינה יען אשר לא היה לו במה לשלם על הפאָסט, והוא תולה את הקולר בצואר נערי הפאָסט ובמה שאין להיהודים רשות לשבת בעיר הבירה; כראותי מעשה אהיזת עינים . . . . . כזאת, נבאש בעיני

ולא יכלתי עוד להתאפק וזרקתי בו טפת מרה; כי באמת מרה לי נפשי עליו זה כמה על אשר השכין לעפר את כבוד שפתנו והוציא את ספרותנו לשוק לעשות בה פרקמטיא. ובדבר הזה הוכחתיו על פניו עד כמה פעמים בעוד הייתי נוהג עמו בשלום וברעות. והנה כל זאת הגדתי לך, מליצי רעי, כדי להקטין את סאת אשמתי בעיניך, אכן לא יען אשר חצי קנתור ומרעהו דוד הקטן נחתו בי..... הן עיקרו של דבר כי האשמות שאתם תולים בי: כי נהפכתי לאיש אחר בעד תשלום גמול, כי נהייתי לחובב ציון תחת היותי לפנים מתנגד לישוב א"י, כי התרועעתי עם צ"ב אשר בראשונה גליתי שוליו על פניו, כי הלכתי ללחך עפר רגלי הרבנים אשר קודם לזה הייתי איש ריב ואיש מדון להם כל הימים; כי כל הדברים האלה בשקר יסודם. יודע צ"ב כי אני אני הוא אשר כתבתי רובי המאמרים בקונטרס „טפח מגלה", ובהתחברי אליו אח"כ לערוך את המליץ לא אני שניתי דרכי, כי אם הוא עזב דרכו..... כמדומה לי שגם אתה תוכל להעיד בדבר כי כן הוא. והוא הדין גם ביתר עלילותיהם. והנה דעתי על דבר ישוב א"י כבר גליתי במכתב אל אחד ממיודעי, והתניתי עמו שלא יגלה הדברים עד שלשים יום לאחר מותי, ואקוה כי ה' יאריך ימיך ועוד תזכה לקרוא אותם בדפוס, ואז תלמד עלי זכות ותקח עמך מנין אנשים ותבא על קברי לבקש ממני מחילה וסליחה על אשר השדת באדם כשר כמוני. והנני מוסר מודעה היום כי אם אז אחריש ולא אענך דבר תהי שתיקתי כהודאה דמיא, כי הכל שרוי לך לכתחלה, הכל מחול לך, כי אין בלבי שום טינא עליך על כי חשדתני במה שאין בי.

ואחרי אשר הואלתי לדבר בך היום לא אעזבך עד אם אשים לפניך עוד שתי שאלותי אלה. האחת כי תודיע לי דעתך באמת ובתם לב אם ישרה בעיניך דרך המליץ שהוא הולך בה עתה, או אם יש בו מגרעות גדולות. ועוד זאת, אם שעתך פנויה לך ודעתך ולבך פונה אלי אל תרף ידך מכתוב לעתים מזומנות מילי מעליותא, כיד ה' הטובה עליך, לשימם בהמליץ. ואני זאת איעצך: שלח את מכתביך בדרך ישר אלי, ולא על שם הרידקציון, ובחר לך שם בדוי חדש לא נודעת בו לאיש, ואני זאת הבטחתי נתונה לך כי לא ידע איש בהרידקציון כי אתה הוא הכותב (ועאכ"ו שלא ידע צ"ב מזה דבר) ולא עוד אלא שאם יהיו מאמריך נוגעים בענינים יקרים, ראוים לברכה, אצוה גם לשום לך פשיטי דספרא כפי אשר נדבר בינינו, כי הדבר הזה מסור לידי, ואיש לא ידע מזה דבר. והיתה לך זאת למלא מעט את נזקך אשר התנזקת במשבך ידך מן היום. לתשובתך על הדבר הזה אחכה.

והנני אוהבך ומוקירך כאז כן עתה וכן אהיה עד יומי האחרון

יל"ג.

יום שהוכפל בו כי טוב פרשת ואלה המשפטים, [כ"ה שבט] הרמ"ה. ספ"ב

אגרת שלש מאות ותשעים וארבע.

יום ג׳ ב׳ אדר, תרמ״ח.

לכבוד האדם המעלה, הסופר הנעלה, אשר בדברו מביא יום ומעביר לילה, מבש״ן נ״י!

עוד אתמול צויתי להודיעך כי מווארשוי לא נשלח אלינו הכ״י אשר אתה אומר וא״כ אין אחריותו עלינו. בכלל ידע תדע כי בית הדפוס החדש אשר הבינונו הוכן רק ל„המליץ״ לבדו כי העובדים והעבודה מעטים בו.

מאמרך „דברי שלום ואמת״ יבא בקרוב בשלמותו, אם לא תהי בו יד הצינזור לרעה, יען כי בעל „היום״ העיר את רוחה על „חובבי ציון״ ווישוב א״י והיא הוסמת עלינו את הדרך מדבר בדברים אלה כאשר עם לבבנו. — יתן לכם ה׳ כלבבכם ויתן אתכם לרחמים לפני הצדיקים והחסידים למען אשר ישיתו ידם אתכם, אם באמת תקוו למצוא על ידם ארוכה ומרפא לשבר בת עמנו. יבא הטוב מכל מקום שיבא; אך השמרו לכם ושמרו את נפשותיכם מאד פן – קודם שישובו חסידיכם להיות משכילים ישובו משכיליכם להיות חסידים. בין כה וכה – מי יתן מרומיניא תשועת ישראל! אשריכם וטוב לכם כי לכל הפחות . . . . . לכם . . . . . הרשות להעשות אגודות ולעסוק בטובת הישוב בפרהסיא, ולנו מכשולים רבים על הדרך הזה וידי חו״צ בקרבנו רפו. ולמה לא תנסה אגדתכם דבר אל הבאראָן הירש למען אשר ירעיף מגשם נדבותיו אשר הוא מניף טפות מי־זהב אחרות גם על נחלתנו הנלאה?

כל אשר תבקש בדבר משלוח העלים אעשה אבל את בקשתך בדבר הוספת השלימים לא אוכל למלאת, כי אין יד המליץ משגת להרבות שכר סופריו. וגם שקר הדבר אשר יאמרו לך כי סופרים אחרים יקבלו עד חמשה קאָפ׳. אם תקרא לי בשם סופר אחד המקבל יותר מב׳ וחצי מובילנא לך מאני לבי מסותא, ובכלל מעטים הם הסופרים העושים אתנו בשכר, כי לולא כן לא יכלנו עמוד. ובגלל הדבר הזה הוכרחתי לדאבון לבי להסיח דעתי בימים האחרונים מאת מכרנו הסופר המהיר ה׳ זילבערבויש יען כי הרחיב נפשו וקרא הב הב, יותר מאשר מצאה ידנו למיהב. על כן במטותא ממך אחי, כבוש את יצרך והסתפק במועט אשר יכולים אנחנו להספיק לך. עבוד עבודתך אתנו מעט גם לשם שמים: כי סוף סוף השקל אשר יביא לך בפריו עטך הע״רי שקל הקדש הוא, ושקל הקדש הלא ידעת כי ערכו כפלים משקל החול. וה׳ יעיר עליך וימלא מחסוריך מאוצרו הטוב מן השמים כי לו הכסף ולו הזהב יען כי יש לו קוראים יותר מאשר ל„המליץ״,

ולבי בטוח כי גם אתה בקוראי שמו והוא קרוב לכל קוראיו ולא יעזוב חסדו ואמתו מאתך.

ידידך ומכבדך יל"ג.

P. S. צר לי כי צרפת את הקראים אל הנוצרים והפראַנקיסטים וקראת עליהם כרב סעדיה גאון *) שהם קרעים שאינם מתאחין לעולם. הקראים אינם לא נוצרים ולא פֿראַנקיסטים; יהודים הם אע"פ שהם אוחזים במנהג מקומו של ר' יוסי הגלילי. יודע אנכי הרבה מן הקראים בעלי לשון הקדש ותורה ואוהבי עמם באמת.

PP. S. אולי עוד תקרא את תשובתי לקאַנטאָר על גדופותיו ועל ..... כי עודני פוסח על השעפים איזו מן מצות החכם אקיים בו: „ענה" או „אל תען".

הנ"ל.

אגרת שלש מאות ותשעים וחמש.

ידידי הנכבד מהר"ם ברוינשטיין.

אֶמש קבלתי את הכ"י אשר בשרת מווארשוי וכבר הסתכלתי בו וראיתי כי אנחנו לא נוכל לעשות בו דבר; כי אם נתננו במה"ע חוליות חוליות יבא בדמשכים רבים במשך שנה שלמה, ואבד חזון, וגם העתקות מיוחדות לצרכי החברה לא נוכל לתת יען כי בית הדפוס, אשר הבינונו לנו להמליץ, קטן, והאותיות לפקדון בו מעט, ולא נוכל להשאיר את העלים מסודרים, כי אם תיכף אחרי הדפסתם סותרים אותם כדי להשתמש בהם. על כן יהיה נא מטובך להודיע לנו את אשר נעשה בכ"י הזה. — אם תרשני אוכל לקחת מתוך הכ"י את ההוספה על אדות פסנתיר ולשומו ב„המליץ" במאמר בפ"ע ותבוא על שכרך. וכן אוכל להודיע על אדות החברה ב„המליץ" ולהוסיף את התקנות או החקים אשר לה, למען יודע שמה בישראל בכל הארץ.

מאמרך ע"ד הברית ביניכם ובין הצדיק מבאהיש כבר נדפס, וגם המאמר על עבודת המשי יבא; אבל מקדים אנכי להודיעך כי מן האחרון מחקתי את המלות „נעתק ע"י ב.", לפי שחק הוא לנו לבלי הביא העתקות

*) הדר ביה יל"ג מההיא מפני שכבר נודע כי הלצה זו יצאה מפי אחד הרבנים בועד ארבע ארצות כמובא באחת מהערותיו של הח' גראֶטץ לס' דה"י לב"י ולא מפי רס"ג יצאה. העורך.

פשוטות בהמליץ. ויהיה כתוב עליו „מאת עוזיאל" ואתה תבוא על שכרך בשלום. מן השם פקעות בל"ר אתה כותב ביחיד פקעת; לפי הדין צריך להיות פַּקְעָה, או אולי אחזת לשון חז"ל „פקעת של גמי". הואילה נא להודיעני דעתך בזה במהרה. — את שכר שני המאמרים האלה תקבל במלואו לפי החשבון אחרי צאת המאמר השני, עוד במשך חדש אדר. יהי לבך סמוך ובטוח. ואני הנני אחיך ואוהבך ברוח, מכבדך ומוקירך עד שיומי יפוח

יל"ג.

ט' אדר תרח"ם, ספ"ב.

אגרת שלש מאות ותשעים ושש.

כ"ד אדר תרח"ם, ספ"ב.

כבוד הסופר המהיר המשכיל השלם הר"מ ברוינשטיין נ"י!

הטלגרמה שלך ואחריה גם המכתב ההולך לפניה באו לידי, ובלי ספק יבוא עוד מכתב לבאר הטלגרמה, ואני לא אחכה עד באו ואשיבך מלין. מאמרך „עבודת המשי" כבר נסדר בדפוס ובקרב ימים יופיע. גם תולדות פסנתר אדפים. ואשר להמאמר דברי שלום ואמת לא אכחד כי נפלאתי בראותי אותו בא גם במב"ע אחרים. והנה אתה מצטדק כי עשית זאת משום פרסומי מילתא: אבל הגידה נא לנו עתה אחרי אשר בעלוך אדונים גם זולתנו, איזה מן הבעלים חייב בשאר כסות ועונה? האם רק „המליץ" ישלם פשיטי דספרא או אם גם המגיד והצפירה יתנו חלקם? — והשתא דאתיא הלכה זו לידן עלי להקדים לך כי המאמרים שאתה עתיד לשלוח לנו בשכר מן היושר שלא יהיו לזרים בהם אתנו, ואם לא אז אין אחריות שכרך עלי.

אולי נקבל לדפוס בהמליץ גם את ספר הזכרון אחרי אשר הקילות מעט את תנאיך. ואתה הואילה נא להודיעני איזה מהם יכשר בעיניך אם לקבל שכר השורות או מספר העתקות מיוחדות; כי שניהם כאחד בודאי לא נוכל לתת. משך זמן ההדפסה עד תומו יהיה משנים עד שלשה חדשים, כי אי אפשר להביא דבר ארוך אחד בהמשכים תכופים, פן תקוץ בו נפש הקוראים. מספר הזכרונות קראתי לפי שעה רק המבוא. רואה אנכי כי גם שם הנך משתדל לברוא ניב שפתים גם במקום שאין צורך בזה; למשל במקום „פסק דין" אתה אומר „משפט כתוב", וכן „משוא פנים או שאת פנים באמונה" במקום המלה הרגילה והמובנת לכל „סבלנות, סבלנות גמורה, סבלנות דתיית". ידעתי כי זהיר אתה לכתוב על טהרת הקדש, אבל כמדומה לי, שמדקדק

אתה יותר מן הראוי, ובספר שעיקר תכליתו שידעוהו רבים צריך שיהיה מובן לכל, וכל קורא ירוץ בו.

כפי הנשמע מדבריך הנאמרים בדרך רמז אני אני הוא שאמרתי לך שהמליץ משלם עד חמשה קאפ׳ לשורה. יוכל היות כי כתבתי כזאת לך בראשית דברי אתך (כעת לא אזכור), שאז הגבלתי לפניך את שני הקצוות שקבענו לשכר סופרים, את המינימום ואת המאַקסימום; אבל בפועל לא מצאה ידנו עד כה לצאת מן המינימום והלאה. — עוד יש דברים אחדים שלא השיבותי לך עליהם, אבל השעה דחוקה לי עתה ואחשוך אותם לפעם האחרת.

והנני אוהבך וחושב שמך המיחל לתשובתך בקרוב יל״ג.

אגרת שלש מאות ותשעים ושבע.

1888, כ״ח פּעברואַר ואדר [תרמ״ח].

כבוד הסופר המהֻלל, המשורר יה״ל נ״י!

צר לי להגיד לך כי את סוף מאמרך היפה, מפלגא ולהתא, ממקום שאתה נוגע באיוואַן, לא יתן הצענזאָר להדפים . . . . .

הנני משיב לך את הכ״י כי אולי מקום אתך לשומו במ״ע אחר, כי ראוים דבריך הטובים והנכוחים להשמר ולא להגנז.

ואתה איש חמודות הוסיפה להטיף לבני עמך אל תרף, כי שפתיך שושנים נוטפות מר עובר; אבן גם במרעך איוואַן אל תקלל ובחדר מכתבך אַל תקלל עשיר; בשבתך לכתוב ובלכתך בדרכי לבך תשוה תמיד את הצענזאָר לנגדך, רוחו על פניך יחלוף ותמונתו לנגד עיניך, כי למה יקצוף האלהים האדירים האלה על דבר אחד מדבריך וחבל את כל מעשה ידיך? אם כה תעשה לא תוציא כחך לבטלה, לא תעמול לריק ולא תוליד לבהלה; והשם היוצא מן הפסוקים „ויסע ויבא ויט״, הוא יהיה עמך ולא יהיה בך חטא, לא בהרהור הלב ולא בבטוי העט.

והנני המכבדך ומוקירך ומוקיר חכמתך יל״ג.

אגרת שלש מאות ותשעים ושמונה.

לכבוד הסופר המהיר והאדם הכשר מהר"מ ברוינשטיין נ"י.

ברגע הזה קבלתי את מכתבך האחרון הגלוי. והנה בקשתך בדבר משלוח הכסף נעשה בטרם בקשת, אבל כבר יצאה הגזרה שלא להעלות לך בחשבון את המכתבים שנעשו כהפקר בהגלותם גם בכ"ע אחרים וחשבון שנגמר ושטר שנפרע אין להשיב. אכן נזקך יושב לך ממקום אחר ע"י השכר אשר תקבל בעד מאמריך האחרים אשר האחד מהם (קרבנות העוף) נדפס עוד היום והנותר (ספר הזכרונות) יבא לאט לאט לאחר זמן, אחרי הפסח.

מ"ע „היום" שבק חיים לכל חי. והחותך חיים לכל חי יחתוך לך קצבה מרובה ופרנסה מרוחת, ויאכילך לחם עני ומרורים רק בימי חג הפסח ולחם עשר וממתקים בכל ימות השנה, וחיית ורבית כברכת אוהבך ומכבדך בכל לבו

יל"ג.

ח' ניסן תרמ"ח, ספ"ב.

אגרת שלש מאות ותשעים ותשע.

[לה' יכנה"ז]

אשר עלה על דעתך כי בכונה מנעו את המליץ ממך? שגיאת העקס-פעדיטאָר היא ובזאת וכזאת יקרה בראשית השנה בימי המהומה והמבוכה, ולמה החשית ולא הזכרתני עד כה את הדבר הזה? היום נשלחו אליך כל עלי המליץ מראשית השנה ושם תראה גם ספורך „לשכת פלהדרין" נדפס. מאד אתמה תמה כי עד היום לא ראית את המליץ בערי השדה אשר עשית שם. אם תוסיף לכתוב להמליץ ספורים כתוב ואקבלם ברצון, אבל במטותא ממך הזהר מן הלה"ג הרב, כי שמעתי על ספורך „לשכת פלהדרין" אשר ליצני הדור מלגלגים עליו ואומרים כי מפני הלהג הרב אשר בו ראוי לשנות שמו מלשכת פלהדרין ללשכת פלוידרין. מובן מאליו כי המלגלגין האלה ישקלו למטרפסין וידונו בצואה רותחת — אבל למה נביאם לידי עברה זאת ועונש חמור זה? והיה זה לך ברכת שלום וברכת שמחת החג מאת מכבדך ומוקירך

יל"ג

י"א ניסן ועש"ק שבת הגדול, תרח"ם, ספ"ב.

אגרת ארבע מאות.

ערב יום ליבשה, [כ' ניסן] תרמ"ח ספ"ב.

כבוד המשכיל השלם הדורש טוב לעמו
מהר"י ראַבניצקי באודיסא נ"י.

משיב אני לך בזה את העתקת השיר „במצולות ים" אחרי אשר קראתיה ונהניתי ממנה הרבה. אמת אתה דובר כי ההעתקה בכללותה טובה היא. רואה אני כי המעתיק העביד את נפשו עבודה גדולה לרדת לסוף דעתו של המשורר ולהעתיק את השיר עם כל פרטיו ודקדוקיו, כפי אשר השיגה ידו, אבל לא אכחד ג"כ כי יש מקומות אשר לא השיגה יד המעתיק לתתם לפני הקוראים מבוררים כל צרכם וזה יען כי שפתנו המדברת סוף סוף איננה שפת השירה ואין בה מלים ומבטאים לענינים נשגבים ונעלים. בתחלה דמיתי להגיה את השיר כלו ולתקנו, אכן שבתי וראה כי תקצר ידי לעשות זאת, כי שעתי איננה פנויה למלאכה מן הצד וגם אינני רגיל בשפה הזאת ועניה היא בפי מדבר בה את כל חפצי; וגם אין סגנוני, סגנון בני ליטא, דומה לסגנון לשונו של המעתיק. על כן הסתפקתי במועט והגהתי רק את הפרק הראשון: ובשאר הפרקים העירותי רק במקומות היותר גרועים. כי ממ"נ, אם יחפוץ המעתיק ואם יוכל לתקן ולשנות די לו ברמיזא, ומן התקונים שבפרק הראשון ילמוד לעשות גם בשאר הפרקים.

מתוך שהמעתיק מהפך לפעמים את מבטאיו וכותב אותם בסרוגים מוקדם ומאוחר, רואה אנכי כי השתדל לעשות לדלתותיו משקל: ובאמת במקומות רבים נמצא המשקל הנקרא אַמפִיבראַכיע שסימנו ⏑–⏑, ואחרי התיקון הקל נקל להקים את המשקל הזה גם בשורות רבות אחרות, כמו שתקנתי למשל את שתי השירות הראשונות שהן העליונות:

פֿון ציון. פֿערטריעבען, דאָך גליקליך צופֿריעדען,
האָבען אין. שפּאַניען געלעבט לאַנג דיא יודען.

הואַרגאָן שלנו מסגל מאד לכתוב החרוזים במשקל, לפי שאיננו אסור בנחשתי הדקדוק והטוב בעיניו יעשה. אולי יש אל תחת ידך מחברתי „שיחת חולין" וראית שם השיר „ואס איז ביי דער אסיפה גרולה געבליעבען" שהוא כתוב כלו באַמפִיבראַכיעס, ואת השיר „שיינע ציימען" שהוא כתוב ביאמבען. חבל כי אין המעתיק ה' פרטיאל ואמיטין יישב בקרבתי. שנינו יחד היינו מתקנים את ההעתקה כהוגן; אנכי הייתי מראה לו את הנגעים והוא היה מעלה להם ארוכה ומרפא. הבה נא לו ברכתי שלום באשר הוא שם ואמר לו כי מכיר תודה אני לו בעד עמלו ועבודתו.

את בקשתך כבר אמרתי לך כי כבד עלי למלאתה. השירים האחדים שנדפסו בשיחת חולין כתבתי בעתים רחוקות במשך עשרות שנים בהיות עלי רוח הבדהנות, ובעוד אני צעיר לימים וקרוב אל המקומות אשר שם ידברו בשפה הזאת. עתה — אל נא יחשוב ה' לי עון! — אתעקיר תלמודי וגירסא דינקיתא זאת נשכחה מלבי, ועתה הנה אנכי בשיר חציו מדבר זאַרגאָן וחציו אשכנזית, הלא אהיה לשחוק וללעג בעיני קוראיכם, מלבד מה שהזאַרגאָן שלי אינו דומה להזאַרגאָן שלכם, ומאי דלדידן הוי חרוז לדידכון לא הוי חרוז. אין אני משיב פניך ל״חלוטין אבל אומר אני לך כי ספק הוא בידי, אולי אכתוב מאומת דבר ואולי לא אכתוב; הכל במזלא תליא מילתא; ובשובך לכתוב אלי הודיעני למתי צריך לך הדבר ומתי אתם אומרים להוציא את המעורר? לא אכחד ממך כי יש תחת ידי שיר אחד (ואף הוא בלתי נשלם) גדול וקרוב להשלמתו, אבל הוא סאַטירא ואין בו נאַציאָנאַלעס. אם אכתוב אכתוב דבר קטן, אבל גדולות אל תבקש ממני; ואתכם הסליחה למען תאהבו מאת מכבדכם ומוקירכם וחובבכם

יל״ג.

אם רואה אתה את ידידנו הרמ״ל ליליענבלום העלה זכרוני על לבבו לפני חג הפסח כתבתי אליו מכתב נחוץ ועד כה לא קבלתי תשובתו.

הנ״ל.

אגרת ארבע מאות ואחת.

א״ח הפסח, [כ״ג ניסן] תרמ״ח, ספ״ב.

ידידי היקר מהר״י ראבינאָוויץ! [איש־קאוונא].

האיש האומר לך כי ב„המליץ״ זכרו את שירך „עולם הפוך״ לגנאי — או שהיא הדיוט שאינו יודע מה שהוא קורא בלה״ק או שהוא משקר במלתא דעָבידא לאגלויי. הנה העלה אשר בו נזכר שירך רצוף בזה. צא וקרא בו ותראה כי בפירוש נאמר בו „שירו של ה' ראבינאוויץ טוב ויפה מאד״. ובכלל נזכר בו שירך רק בדרך אגב כי כל עסקו של בעל המאמר אינו אלא לסתור המסקנא של בעל „הכרם״ והוא מסתייע בשירך גם כן ואיכבה זה יגנהו? אקוה כי אחרי הדברים והאמת האלה יונח לך מעצבך ומרגזך ולא תוסיף לדאבה עוד.

לא אזכור בעת את שירך „רפלגות ישראל״ ואין לי פנאי לשוב ולקרוא אותו, אבל זאת אזכור כי בקראי את שיריך האחרונים אמרתי אל לבי: ראה

זה ראַבינאָוויץ מיודענו מוסיף אֹמֶץ בשפתנו ובת שירתו הולכת ועושה חיל!

יותר אין לי להגיד לך לפי שעה בלתי אם כי אני ואשתי נצטערנו הרבה על השמועה אשר השמעתנו כי קשין מזונותיך עליך, ומי יתן ולא קצרת במקום שהיה לך להאריך ולהודיענו מה שלום אשתך וילדיך אשר בלי ספק ברכך בם אלהים, ומי ממיודעינו בעיר מושבך עודנו חי ומצליח ומי מהם כבר עזבו עולם השקר ונסעו למנוחות לעלמא דקשוט.

ועתה הנה כתב השטנה אשר אמרו לך כי נכתב עליך בהמליץ מונח לנגד עיניך וראית ונוכחת כי „אויבי איש אנשי עירו”, וירגע לבך וערבה שנתך, ומי יתן ולא תהא לך דאגה אחרת זולת הדאגה הזאת שגם היא תחלוף עתה בקצף על פני מים.

דברי אוהבך ומכירך מאז ועד עתה יל״ג.

אגרת ארבע מאות ושתים.

יועש״ק כ״ה ניסן תרמ״ח, ספ״ב.

כבוד הסופר המהיר והמשכיל השלם מו״ה
שמואל זעליג בערנשטיין נ״י!

מאמרך האחרון „להשיב אמרים אמת” אשר הגיע לידי היום מביאני לכתוב אליך ביחוד. בתחלה הרשני ואֹמר לך דברים אחדים על אֹדות מאמריך ודרכך בקדש, במקדש הספרות, בכלל, ואם אולי לא יישר דבר אחד מדברי בעיניך אקוה כי תסלח לי על התגלות לבי בראותך מתוך דברי כי כונתי לטובה. הנה רבי מאמריך אשר אתה שולח ל„המליץ” ערוכים במועצות ודעת ומיוסדים על אדני ההגיון הישר, ותמיד יש בתוכם גרעין בריא וטוב מתוק לחיך וערב לנפש. החסרון האחד שימצא בם לפעמים רחוקות הוא שאתה נוטה הצדה מן הרעיון היסודי בדרך רחוקה ומאריך בדברים שאינם מעיקר הענין. והנה בכל פעם ופעם חסרון זה יוכל להמנות ע״י איזה תיקון ושנוי קטן או גדול ועיניך הרואות כי בכל עת בֹּא דבריך וכבדנום לתת להם מקום בהמליץ, ועוד אוסיף כי במאמריך האחרונים הרגשתי כי החסרון הזה הולך ומתמעט, ושפיר קא עבדית. לא כן מאמרך זה האחרון שקבלתי היום, אע״פ שהוא כתוב הדר באמרות טהורות ומזוקקות ובהגיון הולך למישרים, בכל זאת לא יוכל להיות נדפס, לפי שטעית בעיקר אחד מן הענין שאתה דן. קודם כל אתנצל ואומר לך כי בקבלי את מכתבו של.... לדפוס לא דמיתי ולא עלתה על לבי כי רומז.... לפרט ידוע מן הסופרים ורמי בהדי שותא

פלכא לאחד מהם. ואיזה הדרך עברה עליך רוח קנאה לאמר כי אליך הוא מתכון, והלא לא אתה לבדך עסקו והפכו בשאלת הנדבה ופתרונה, הנה גם אחרים זולתך כתבו בזה. ואולי הבינות אתה יותר ממה שהבינותי אני מתוך מאמרו של . . . . . לפי שיש לך דברים עמו והלב יודע אם לעקל או לעקלקלות, אבל כל זה לעצמו אינו אלא טפל, והעיקר הוא שכל מאמרו של . . . . לא נכתב אלא בלשון סאטירא; בהמשך מאמרו הוא לועג לא רק להסופרים העוסקים בדבר הזה, כי אם לכל מאן דעסקין בשאלת היהודים ומדמים לפתור אותה בדרך מן הדרכים בעוד אשר הרשות . . . . . חוסמת היא את העוברים ואיננה נותנת מקום לשום פתרון. ובגלל זה לא נתנה . . . רשות להדפיס את מאמרו עד גמירא, ועתה אתה בא לסתור דבריו שלא נגמרו ולחלוק עליהם מנקודת המצב שלא היה בהם מעולם, — האם לא לשחוק נהיה בעיני הקוראים גם אתה גם אנחנו? האם לא יאמרו כי תשובתך איננה ממין הטענה, ואתה מודה בשעורים להטוען בחטים? את כל זאת ראיתי לשום לפניך כדי לפיים את דעתך ולמען תדע כי לטובתך ולהנאתך ולכבודך וכבוד שמך לא יודפס מאמרך זה, אשר זולת זאת עוד יש בו דברים קשים כגידים כנגדו ממש בלי סתר פנים ובלי עלום שמו, מה שלא יעשה ולא יבא ב„המליץ" מיום אשר הוא יוצא מתחת ידי, כאשר בלי ספק לא נעלם גם מעיניך הרואות נבוחות.

מאד ינעם לי אם תשמיעני כי נתפייסת בדברי אלה או אם תברר לי כי טעיתי בשקול דעתי ולא צדקתי במשפט. ובין כה קבל שלום וברכה מאת היודע ערכך מכבדך ומוקירך מבלי הכירך

יל"ג.

אגרת ארבע מאות ושלש.

[להאר"ז]

ידידי!

שולח אנכי עם זה את ראשית הפוליטון למען יסדרו המסדרים ולא ישבתו ממלאכה, ואת המשכו אשלח לעת ערב או ביום מחר. ענינו לא יהיה בדיני חמץ ומצה כי אם בשאלת קבוץ הגליות וישוב ארץ ישראל, שגם זה מענינו של זמן חרותנו. במאמר הראשון יושמו לעיני הקורא את המניעות הגדולות העומדות בדרך זה ויוטל ספק באפשריות הדבר, ובמאמר השני יבוא אליהו במכתב ויברר הספקות ויראה האמצעים להסיר המניעות. המאמר הזה יוכל לבוא רק אחרי החג לפי שאין אליהו בא אלא בליל שמורים.

בקרת שלשת הספרים אשר שלחתי די והותר היא לפעם אחת, ולדעתי אין לכתוב לא „המשך" ולא „סוף יבא" כי כל חוליא וחוליא מאמר בפני עצמו. ובכלל אין דעתי כדעתך בבקרת הספרים. הנך שולח אלי ספרים בערבוביא מכל אשר יעלה המזלג ואומר אלי שפוט אותם. והנה יש ספרים שאינם ראוים לאבוד זמן ובקורת, ויש שלא אוכל לבקרם מקוצר דעת לפי שאינני מבעלי החכמה ההיא, ויש גם אשר לא אחפוץ לדבר עליהם, כמו אלה הספרים ומה"ע שנמצאו שם דברי לפי שכבר נגלה רז ליצורים שאני הוא המתבונן בספרים. ואתה דורש לדבר על כל הספרים כאלו נתת ערבון על זה ואחריותם עליך. לדעתי בדברים כאלה טוב מעט בכונה מהרבה בלא כונה; ומה גם כי הספרים אשר אתה שולח ספרים של מה בכך הם ולא בם יתפאר ישראל; על כן איעצך לבלי הבטיח כי ההמשך והסוף יבוא. די במה שציינתי בראש הפרקים א' ב' ג', וכשיבואו עוד פרקים אחרים יבואו מכל מקום.

ידידך יל"ג.

26 מאַרץ [כ"ו ניסן תרמ"ח].

אגרת ארבע מאות וארבע.

ז' אייר תרמ"ח, ספ"ב.

לכבוד ידידי הנכבד אחד מיחידי הסגלה בדורנו,
מהרי"ל שליט נ"י בריגא.

יקרתך קבלתי אבל עצתך לא אעשה יען כי – במחילה מכבודך – לא ישרה בעיני. לא לכבוד לאיש חכם ונודע בשערים להכריז עליו בגלוי כי עני מדכא הוא ומצפה למתנת בשר ודם. לכל הפחות אנכי הייתי בוש בדבר כזה ומאי דעלך סני לחברך לא תעביד. מאמר מבשר את יום מלאת להרי"מ ראבינאוויץ שבעים שנה ומספר בשבחו ומונה והולך את ספריו יבא ב„המליץ" היום או מחר וממנו יודע כי בפאריז נוסד ועד משבילים העוסקים בסדור החגיגה ובקבלת תשורות, וכל החפץ יפנה אליהם או לבעל היובל בעצמו, אבל להשמיע על השקלים ולקבל נדבות יוכל רק קבצן מנעוריו כג. היושב ומעדן בשרו כעדינו העצני, אוכל פטומות ושותה בקבוק יין בכל יום (ואולי יש לו גם סוס לרכב עליו ועבד לרוץ לפניו) ואומר לכל כי חסר לחם הוא וגוע ברעב. ע"כ אמרתי לא אכריז על ראבינאוויץ: „שלחו מנות לאין נכון לו". מן המאמר אשר יבא יראו הקוראים בעצמם כי החכם הותיק הזה מסכן הוא ואיננו יוצא מן הכלל הגדול „וגם לא לחכמים לחם", כי כל ימיו במסכנות

יאכל לחם וגם עד זקנה ושיבה המחסור לא יעזבהו, וכי אחרים התעוררו לתת כבוד לשמו והיותרת על הכבוד לכיסו ביום יובלו, השומע נדיב הלב ישמע וישלח מאליו, והחדל הכלי ורע העין יחדל משלוח ואפילו אם תתקע לתוך אזנו בשבעה שופרות היובלים, וגם אתה ידידי הנכבד טוב תעשה אם תשלח לו בחשאי, אם לידו ממש או להעוסקים בדבר להנאתו, ובשכר זה יפתחו גם לך שערי גנוזים והריקו לך ברכה עד בלי די, כה לחי, ואתה שלום ונות ביתך שלום, אשר תסתירנה בסתר ביתך מרוכסי איש, אחרי אשר הגד הגד לנו כי תביאנה אלינו הלום לעיר הממלכה לראותה ולהכירה פנים בפנים, הנה הסתרת אותה מאתנו ותקותנו היתה מפח נפש. ואני תמיד עמך,

מכבדך וחושב שמך יל"ג.

אגרת ארבע מאות וחמש.

להסופר החרוץ כו' מה"ר מ ב ש"ן!

אם תדמה בנפשך כי ככל כתבי העתים לשאר העמים והלשונות מ"ע לב"י, ויש לו נכסי צאן ברזל אשר עטיניהם מלאו חלב ובכל עת מצוא יבא ויעשה דדיהם ויתנו לו חמאה וחלב לכל צרכיו, — אינך אלא טועה. השנה שעברה היתה שנת בצורת לנו וההתחרות עם היום (שהלך לעולמו) אָכלה את יגיע כפינו על כן הקפה רקה, והגזבר עמל למלאת את הבור מחוליתו, ובשביל כך לא מצאתי את לבבי לפקוד עליו לשלם למפרע שכירות שעל פי דין אינה משתלמת אלא לבסוף. וזולת זאת הנה הדפסת מאמרך עוד לא החלה ואני עודני נוֹעץ בבליותי אם להדפיסו או לא, יען כי ארכה מדתו מהיות ל„המליץ" וימי המשכיו ימשכו עד לבלי די, גם יש בו דברים שמחוג מבטינו וצרכינו היה ראוי לדלוג עליהם ולקצרם, אבל ידעתי כי דלוגי זה לא יהיה עליך אהבה. והנה בקרב ימים אגמור עליו ותודע איך יפול דבר והיה אם תחל הדפסתו אסתכל בקפת הרידאקציאן ואם לא אראה שם כעין כברה לא אמנע הטוב ממך בהיות לאל ידי לעשות, ואשלח לך ערך כסף כאשר יעלה המזלג. לפי שעה יעמוד לך ריוח והצלה ממקום אחר, ושכר מאמרך יהיה שמור לך למועד, הלא בכל עת וזמן יהיה מעט הכסף הזה כדבר בעתו.

והנני המכבדך ומוקירך יל"ג.

יום ג' י"ג אייר תרמ"ח, ספ"ב.

אגרת ארבע מאות וששׁ.

[לה׳ י. מוא״ה]

ידידי האהוב והחביב, צמח ה׳ בימי האביב!

מקפיד אתה כי לא תקבל תשיבתנו כפעם בפעם על מכתביך: אבל יש אשר אין המכתב דורש תשובה: ולמה לך תשובה יותר מעולה מאשר תראה כי מאמריך נדפסים במעט תיכף אחרי בואם לידי וכן יעשה גם למאמרך „קול ושוברו" אשר הגיעני היום, וביום השבת תקראנו בדפוס.

חתני הבטיח לי עפ״י בקשתי כי בהיות לו דבר במאסקוי יפנה אליך; וכן עתיד אני לבקש גם את אחי, וע״כ אפוא זאת עשה: שלח לי שני פתקאות (קארטען) נדפסים והאדריסא שלך על גביהם ואמסרם להם והיו לך לזכרון לפניהם תמיד.

הנה זאת תשיבתי אני אליך על מכתבך האחרון ואת אשר כתבת לה׳ צ״ב לא אדע ואין אחריותו עלי. והנני מברך אותך בחו״ש וה׳ יהיה בעזרך במלחמת הקיום אשר אתה אוסר ויהוק כחך ולבך לדבקה בעמך ובשפתו גם אחרי אשר תעשה חיל ותראה עולמך בחייך

ידידך יל״ג.

י״ד אייר תרמ״ח, ספ״ב.

אגרת ארבע מאות ושבע.

[לה׳ מבש״ן]

סיפרנו הנכבד! היום החלותי תת ב„המליץ" את ספר הזכרונות. והנה אחרי אשר נפל הדבר כי לא יהיה המאמר ההוא כספר בפ״ע בידי בעלי אגדתכם, כאשר הפצת בראשונה, והרי הוא כמאמר שלוח מאתך להדפיסו לטובתך ולהנאתך, הרשיתי לעצמי לעשות בו שנויים מעטים וקלים, כפי אשר מצאתי נאותים ונחוצים לצרכי. את המבוא השמטתי מכמה טעמים; קודם כל אינני נוגע לגוף הענין, ואחרי אשר נותן אני את המאמר בתור דבר מדע, אין ענינו לכאן, שהרי הוא דבר המתיחס רק לאותו מעמד שהיתה בו האספה. וזלת זאת הוה המבוא מטשטש ומחזק הרבה מאד וגם אני גם מסדרי האותיות לא יכלנו לעמוד כהוגן על צירוף השורות. עוד שני פרקים,

ע"ד הסטאטוטען והפראָגראַם, השמטתי מגוף המאמר ונתתי להם מקום בפני עצמם בסוף מאמרי הראשי, כאשר תראה בבוא המליץ לידך. – ועתה פקדתי גם על הגזבר שלנו לשלוח לך מתכונת כסף עד לחשבון כאשר תשיג ידו, ובעוד ימים אחדים בודאי תקבל הכסף אשר אתה מבקש.

ועתה אחכה לתשובתך לראות אם לא יחר לך עד מאד, בגלל התהפיכות האלה אשר הפכתי במעשה ידיך. וראשי אגודתך אשר ימצאו חפץ בהמאמר הנדפס לשומו בארכיו שלהם יוכלו לקנות את כל הגליונות אשר יבא המאמר נדפס בהם, והיה להם למשמרת.

ואתה שלום וכל אשר לך שלום כחפץ המכבדך ומוקירך

יל"ג.

כ"ג אייר תרמ"ח, ספ"ב.

אגרת ארבע מאות ושמונה.

יום ועש"ק כ"ג אייר, ערב פסח שני, תרמ"ח. ספ"ב.

לכבוד הסופר המשכיל ראובן בריינין במאסקוי!

מאמרך ואחריו גם מכתבך הגיעו לידי. לחנם יסיתך לבך בשפק אם אקבל מאמרים המספרים בשבחו של סמאָלענסקין? הן אני אחד מבני האגדה המביאים ספריו לבית הדפוס ואני קורא את העלים הנדפסים בהגהה אחרונה, ואם אני המוליד ועצרתי? הספור „פרץ על פרץ" הנדפס כעת ב„המליץ" כל עיקר ענינו אינו אלא פרץ שבא על צעיר לימים אחד על אשר מצאוהו קורא בספריו של פרץ סמאָלענסקין. אני ידעתי את סמאָלענסקין ואת יקר ערכו. הוא היה בלי ספק סופר מהיר ובעל כשרונות גדולים ואלו האריך ימים היה מביא טובה הרבה לעולמנו הקטן. אמת כי היו בו גם מגרעות וחסרונות כסופר וכאדם – כי אין אדם אשר לא יחטא! כסופר חסרונו היותר גדול היא אריכות לשונו במאמריו היתרה והנפריזה, וזה בא לו מפני שהיה מוציא מכ"ע, אשר הוא בעצמו היה הסופר והעוזר הראשי אשר לו, ועליו היה למלאת מספר עמודים, על כן בכל אשר כתב הרחיב פה והאריך לשון וכתב משפטים (זאַטצע) ארוכים, אשר אם יקרא הקורא אותם בנשימה אחת והיה טעמם בגרונו כטעם עשרת בני המן בגרון קורא המגלה. חסרון זה מירגש מאד עתה בהדפסת המאמרים ההם בספרים מיוחדים, אשר על כל פסיעה ופסיעה נראה דברים מיותרים ואריכות לשון שלא לצורך שנאמרו רק – כדי שלא להוציא את הנייר חלק. וכאדם היה בו מגרעת כי חשב את עצמו לאדם גדול ויתן את לבו כלב חד בדרא המתנשא לכל לראש, וזה מזיק לסופר כמו שתזיק

לבתולה הידיעה כי נערה יפה היא. על כן כל הכותבים על אדותיו צריכים להזהר לבלי יפריזו על המדה יותר מדי ולא יתנו את לבו כלב אלהים. הנה כי כן עשה גם בעל הספור „פרץ על פרץ" הנזכר ועלי לקצר במקום שהאריך. ומעין זה נראה גם במאמרך שכלו אינו אלא אַפּאָטהעאָז להמנוח, ויש בו מבטאים שנאמרו בגוזמא ובהפרזה יתירה. אכן הדבר הזה לא יעצרני מהדפיסו, אם רק תשלח לי את כל המאמר עד סופו. על כן אם החפזון לראית את מאמרך בדפוס תחיש נא לשלוח אלי את סופו עד גמירא. — מקומו יהיה בפֿוליטאָן.

יהנני המכבדך ומוקירך המנבא עתידות טובות לך כסופר בישראל אם רק תלמד את ידיך הרבה בעבודה הזאת ותשמע בקול מורים ולמלמדים תטה אזן, ובתוכם נכון להיות גם אני

יל"ג.

P. S. למה אתה שולח פאָסטמאַרקע? המבלי אין מאַרקעס בפ"ב? בדקדוקי סופרים אדקדק אבל לא בדקדוקי עניות כאלה.

אגרת ארבע מאות ותשע.

י"א סיון תרמ"ח, ספ"ב.

לכבוד הסופר הנבון כלי מחזיק ברכה לספרות ישראל
ר' ראובן בריינין יחזקהו האל!

מאמרך „קרן אור" לא ירד אל הסל כ"א אל בית הדפוס ומשם יעלה ויזרח לעיני כל ישראל בקרב הימים ויראו את האור כי טוב הוא.

מאמרים כאלה המדברים על מעשים מעולם ההויה הם בבל תאחר, כי מכתב עתי לכך הוא נוצר; אבל מאמרים מעולם האצילות כמאמרך על סמאָלענסקי הם יורדים בית האיצר ומחכים ליום קומם, ואינם נפסלים בלינה. וכבר אמרתי לך כי גם היא יבוא בדפים אע"פ שלא אוכל לאמר לך מתי, יען כי מקומו יהיה בתחתית הגליון והמקום ההוא בלתי פנוי לעת כזאת: אקוה כי בעוד שבועים ימים אוכל לקבעו בדפוס, כלו או מקצתו, רק אל נא תהי לי כנושה. בשבוע הזה תקרא בהמליץ את הפרק „גודר פרץ" שהוא מספר בשבחי של סמאָלענסקי. והיה הפרק ההוא כעין הקדמה למאמרך. ומאמרך בבואו יתן תקף ועוז לבעל הספור, בראות כל העם כי שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד, וידעו כי דבר אמת בפיהם. אל נא יחר לכם על „שלש מאות" מכתבי סמאָלענסקי אשר ד—י כובשם תחת ידו ואיננו נותנם לכם להנות בם

בני אדם. קודם כל; לדעתי „שלש מאות" האמורים בפי ד. גוזמא הן ככל „שלש מאות" האמורים בדברי חז"ל (ע' בהקדמה לספרי משלי יהודה בהערה 11), ועוד כי ספק הוא בידי אם נמצאו במכתבים ההם דברי חפץ, כי כשם שהיה סמאָלענסקי מאריך במאמריו ובספוריו הנדפסים כך היה מקצר במכתביו למכיריו, ולא היה כותב אלא דבר הצריך לענינו, ותו לא מידי. אם יש לך חפץ במכתבי סמאָלענסקי אשלח לך את מכתביו אלי, שגם הם עולים לכמה עשרות, אבל יודע אנכי מראש כי אין חזון נפרץ בם.

הטיבות את אשר עשית כי קבצת על יד מכסת כסף להמסכן החכם.... אבל לדבר על אדותיו ולספר עניו ורישו בקהל רב לא לעזר ולא להועיל הוא, כי כבר קראנו וכתבנו על אדותיו השכם ודבר, ואם לא הועלנו לא נועיל, כי מרובים עניי עמנו הדופקים על פתחי הנדיבים, ומי יכלכל את כלם לתת להם די ספוקם? טוב תתך לו עוד שקלי כסף אחדים מאשר תאסוף על אדותיו מאמרים רבים בכתבי העתים.

ראה אתה זוכר במכתבך את שם ה' יעקב מזא"ה, והאיש הזה חמודות הוא לי ויקר בעיני מאד. אם רואה אתה את פניו ברכהו בשמי בשלום והעלה את זכרוני על לבו. וגם את ה' א. לוריא אשר תהלל אלינו, תפקוד בשמי לשלום ואת ערבתי תתן לו כי מעשיו רצויים ואם ככה הוא עושה כאשר אתה אומר, ואם ככה יעשה כל הימים וימצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם. אערוב את לבי לפנות אליך בבקשה קטנה. הנה נא אתכם במאָסקוי איש אחד .B שמו, והיה האיש ההוא בימי נעוריו אחד מתלמידי ובראותי כי נער מוכשר לקבל חכמה הוא שמתי אליו לבי והוצאתיו ביד חזקה מתוך הענן והערפל והצבתיו על הדרך אשר שם יהלך אור, העולה למעלה למשכיל, וגם תקותי לא רמתני, כי הנה הוא נפתל נפתולי אלהים ועבר בכל הדרך הגדול והנורא – דרכה של תורה, עד באו למחוז חפצו וגמר את למודיו במאָסקוי בתור אומן במעשה החימיא; ועתה שמעתי עליו כי יהדותו סבה את דרכו בסירים ולא יוכל למצוא לו מקום ומקור לפרנסתו. על כן אולי תוכל אתה ורעיך היושבים אתך להיות לו לעזר בדבר מן הדברים. דבר נא באזני.... ובאזני כל אשר אזנים להם וישמעו והעשו כלכם אגדה אחת למצוא לו מנוח אשר ייטב לו ולהעלותו מבור שאון מטיט היון, עשו נא אתו ברכה בחכמה ובתבונה לבלי יודע לו כי אנכי שלחתיכם וכי אנכי שלחתי בו אנשים מן הרין, התודעו אליו וראו במה תוכלו להושיע לו; בגפו הוא וצרכיו מועטים ודעתו רבה, ולא יכבד מכם הדבר למצוא לו עבודה ומשרה קטנה במקצוע שלו ואין ספק אצלי כי בכל המקום אשר יבוא לשרת שם יביא הנאה ותועלת לבעליו ותועלת לו מבעליו, ולא יבושו בו מליציו רעיו. הנה הוא יושב ברחוב.... אבל עוד הפעם אזהירכם להתנהג עמו במועצות ודעת לבלי יבוש ויכלם בכם על ידי. ואולי תדעו לו מקום אצל אחד מגדולי בעלי העסקים

מבני ישראל וידעתם כי גם אני אוכל להיות לכם לישועה בדברי על אדותיו טוב במכתב. תודיעני ואבקש עליו רחמים גם אני . . . . . .

אני מכבדך ומוקירך · יל"ג.

אגרת ארבע מאות ועשר.

י"א סיון תרמ"ח, פט"ב.

[לה' מבש"ן]

ידידי התם ומתמם עם תמימים, אחד
מבחירי סופרינו הנאהבים והנעימים!

סלח נא כגדל חסדך על כי עד כה תקותך נשארה מעל ולא קבלת את מתכנת הכסף אשר הבטחתי לשלוח לך. הסבה מובנת וידועה לך. אם השנה הזאת שנת בצרת היא למה"ע, חדשי אפריל ומאי הם רעב של בצרת. כעת קבל בזה 15 רו"כ עד לחשבון: גם את חמשה עשר הרו"כ להר' שפ"ר שלחנו היום.

בפרקים הנדפסים מ„ספר הזכרונית" לא שניתי עד כה דבר גדול, בלתי אם כי שניתי את שם המאמר וקראתי לו „היהודים ברומיניא", למען תת לו הוראה יותר כוללת, לבלי יאמרו כי נהפך „המליץ" לכלי שרת לאגדת באַראַש ומעתיק הוא את ספרי זכרונותיהם מן הקצה אל הקצה, מה שלא נעשה לספרי השבונות אגודותינו והברותינו אנחנו, אשר בצאתם נביא רק את תמצית דבריהם. ובגלל הדבר הזה גם הפרדתי את ההקנות ואת תורת המעשה מסוף המאמר ויחדתי להם מקום בפני עצמם בתוך המאמר הראשי „נבנה חרבות", וגם כרתי את ראש ספר הזכרונות מעליו, הוא „המבוא", ויצא לנו מאמר מדעי עומד בפני עצמו. כל זה נעשה עד כה בפרק הראשון לבדו המסודר כלו לדפוס, ואת אשר אעשה ביתר פרקיו אשר עוד לא מסרתים לדפוס, טרם אדע בנפשי, אבל יהי לבך נכון בטוח כי לא אתקן על מנת לקלקל ולא אעשקך, ואם תצרף מדת הרחמים למדת הדין ותדין את חברך כאלו הגעת למקומו — לא תהיה מריבה בינינו.

אל מאמרך „קנקן חדש מלא ישן" אין נפשי: מובן מאליו כי לא מפאת סגנוני וסדוריו, אשר בהמה שמן חלקך תמיד ואינך מוציא מתחת ידך דבר שאינו מתוקן, כי אם מפאת — נשיא המאמר. זייפן אחד בא והתקשט בניצות זר, ואיש לא ידע אותו ואת ספרו המזויף, ודי לגעור בו בנזיפה קצרה בשתים

שלש דלתות למען גלות קלונו וערותו, ואתה בא וכותב עליו מגלה שלמה! המאמר הזה וגם המבוא שמורים אתי למועד אשר תדרשם מאתי להשיבם לך או לשלחם לאשר תצוני.

שני מאמריך החדשים טובים ויפים ומְקֻבָּלים. ראשונה יבא בדפוס המאמר על באַראַש, אפס כי בדעתי להשמיט את ההעתקות מכה"ע על אדות הלויה אשר עשו לו ביום קבורתו (אבל זה לא לעכובא, ואולי עוד אחזור מדעתי זאת). ואולם בגלל הדבר הזה אהיה מוכרח להפסיק בהדפסת המאמר „היהודים ברומניא" ולהעמידו לפי שעה על הפרק הראשון, ואחר אשוב אליו, במשך ימי הקיץ, כי אי אפשר להלעיט את הקוראים רק מן האָדם האָדם הזה, מנזיד רומיניא העקֻבּה מדם, פן יצא מאַפּם והיה גם הוא גם אנחנו להם לזרא.

שברך ינתן לך מעט מעט כי איפת רזון לנו כעת וממלֹא כף לא תוציא מלֹא הפנים. חכה נא לנו עד חודש יולי כי אז תהיה הפרוטה מצויה אצלנו ולא נקפוץ את ידנו.

בקשתי את הגרמניזם ב„שרש נשמתי" ולא מצאתיו. בשובך לכתוב אלי הודיעני אל מה ירזמון מליך.

ואני תמיד עמך, אוהבך וחושב שמך יל"ג.

P. S. אולי תוכל לשלוח לי כתובה בקצרה „השקפה כללית על המעמד המדיני (פאָליטישע) בארצכם והסכסוכים בין הממשלה והמתנגדים לה". יען כי מתוך כה"ע שאני מקבל לא הוברר לי הדבר אל נכון.

אגרת ארבע מאות ועשתי עשרה.

[לה' י. מזא"ה]

ידידי היקר מחמד עיני!

בא אלי מכתבך האחרון על כרעיו ועל קרבו. והנה מלתי אמורה לך בשבבר הימים כי כל היוצא מפיך טוב בעיני וכשר לפני, אע"פ שמחמיר גדול אני בדיני כשרות: ומעמיד אני אותך על חזקתך כי בודאי יהיו „אלו האשמות" ראוים למי שאמרם. אבל התנאים שבם אתה תולה הדפסת מאמרך זה אי אפשר לקיימם לפי שעה מטעם פשוט זה: בית הדפוס שהמליץ נדפס בו קטן ודל הוא בצרכי ההדפסה ולא נעשה אלא לצורך המליץ לבדו ולא להדפיס בו שאר ספרים כי האותיות ושאר המכשירין מעטים. לעת כזאת נדפס

הספור „פרץ על פרץ" בתנאי זה שאתה מתנה, כלומר, בתחלה יכניסוהו פרקים פרקים למה"ע וכשיתלקטו הפרקים די גליון שלם ידפיסו להמחבר מספר עקזעמפלארען בחוברת מיוחדת. ובגלל הדבר הזה לא יספיקו מכשירי בית הדפוס להיות גם למאמרך, אם יבא הצורך להניח גם את פרקיך עד שיתקבצו לגליון שלם. זולת זאת קשה עלי להבטיח לך להדפיס את המשבי מאמרך תכופים, כי אולי יזדמן דבר שהשעה צריכה לכך בודאי יהיה לו דין קדימה בזמן, אע"פ שלא במעלה. ואגב אוסיף עוד שלישית, כי מן המבוא הקצר לא יכלתי לעמוד על אופיו של מאמרך מה יהיה ענינו ואנה פניך מועדות בו. ואחרי אשר בשביל הטעם הראשון מוכרחים אנחנו בלאו הכי לאחר הדפסת מאמרך עד אשר נגמור הדפסת הספור פרץ על פרץ, שהוא בערך חדש ימים, על כן איעצך אחי שמע בקולי, אל תעצר לך לכתוב את יתר פרקי מאמרך ושלח אותם לי קמעא קמעא, ועי"ז תקל מעלי המלאכה להתגונן בעמקי סודותיך וגם לכלכל במשפט את עריכת הפרקים בדפוס למען אשר יבאו אח"כ תמידים כסדרם. הלא בקשתיך, חזק ואמץ!

מיודענו ה' בריינין בקש מאתי לשלוח לו את מכתבי סמאלענסקי אלי, ובחפשי באמתחתי בין חבילי הכתבים מצאתי בדרך הלוכי שלשה מכתבים אלי מאת הח' צווייפעל ז"ל וגמרתי בלבי יהובילם שי לך אם תודיעני כי יש לך חפץ בכמו אלה.

כרטיסיך באו אלי שלא בשעת הכושר. הימים ימי האביב, ימים אשר יושבי עיר הבירה (ובפרט אחינו שהם מדקדקים מאד בכל המצות שהזמן גרמא) נעשים כצפור לעוף וכדרור לנוד ויוצאים לשבת בכפרים. חתני יצא בראשית השבוע הזה לשבת באחד הכפרים בפינלאנד; ואולם את מקום שבתו ידעתי ואשלח את כרטיסך אליו לעשות בו ככתוב ולהשתמש בו לעת הצורך; אבל את אחי לא ראיתי זה כשבועים ולא אדע את אשר נעשה עמו. אף הוא אמר לצאת לרעות באחו, אבל לפי שעה לא אדע איפה הוא רועה ואנה פנה. יש לי שני מכירים בין עורכי הדין במאסקוי, ראפאפארט ולונץ. אם ידעת כי יוכלו להיות לך לישועה ולעזר הודיעני מקום תחנותם ואכתוב להם על אדותיך.

והיה בזה די לפי השעה הקצרה לי עתה ואתה שלום וביתך שלום כחפץ אוהבך ומכבדך יל"ג.

יועש"ק 20 מאי 88, ספ"ב [י"ב סיון תרמ"ח].

עיקר שכחתי כנהוג. בהוסיפך לכתוב את פרקי מאמרך אנא אל יזח מעיניך המבקר רגע אחד ומוראו לא ירד מעל ראשך: ובן אל תתרחק באמונות ודעות לקצה האחרון משני הקצוות, לבלי יבאו זרים בגבולך והללו את יפעת מאמרך, ושחתו דבריך הנעימים.

אגרת ארבע מאות ושתים עשרה.

8 יוני 1888 [תרמ"ח י"ד סיון], ספ"ב.

כבוד התלמיד הותיק המשכיל והשלם ה' ראובן בר־עינין!

שולח אנכי לך עם זה שתי העתקות מן הפרק הראשון ממאמרך „נסיסת הסופר" למען תעשה בו שנוים קטנים. הנך מתאר את אשת המת ואת בנו ומציג אותם כמו חיים לעינינו. הידעתם פנים בפנים, המששת את שערה וראית כי דקות כמשי הן, כמו שכתבת, או אם הסתכלת היטב בעיניה כי באמת שחורות הן ולא ירקרקות? אנכי ידעתי את אשת ס. וילדיה ולא אזכור אם כדבריך כן הוא ואם קלעת אל השערה ולא החטאת. על כן תמחוק פרטים ודקדוקים כאלה שלא תבוא המציאות ותסטור על פיך ותסתור את דבריך. ולפי שבכלל השפעת צבעים מזהירים יותר מדי ועלית במגדלך הפורח למעלה מחוג אויר הנשימה, לכן הנני מיעץ לך שבל תזכיר את שם ס. מפורש בכל המאמר, כמו שלא נזכר שמו של הקב"ה במגלת אסתר; הקורא יבין מעצמו אל מי אתה מכון ועל מי נשאת חזונך, אבל לכה"פ לא יוכל לתפוש אותך בכף ולהראות לך באצבע בכל המקומות שאתה מגזם ויוצא מחוג ההויה והמציאות. בדרך זאת איעצך לאחוז גם בהמשך ספורך שלא תפרח באויר ולא תתרחק יותר מדי בהתפעלותך. עוד לא רחוק ס. מאתנו עד כדי שיהיה למשל ולאגדה, ונוכל לחזות עליו רוב חזיונות ולהמשילהו ברב דמיונות. את העלה האחד. אשר תתקן תשיב אלי והשני יוכל להשאר אתך למשמרת.

והיה זה שלום מאת אוהבך ומכבדך יל"ג.

אגרת ארבע מאות ושלש עשרה.

ט"ז סיון תרמ"ח.

כבוד הסופר המשכיל וכו' מהרח"י קרעמער נ"י!

אני יעצתיך לאמר לפרושיך מנאציך כי אני אני הוא טמא השפתים המדבר עליהם תועבות ואתה בא במכתב ארוך ערוך אלינו להלחם בנו מלחמת סופרים קבל עם. דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאמרם בכתב. ואע"פ שאין אתה עושה זאת רק למראית עין וכדי להנצל מפניהם, אין לך

לעשות זאת בסגנון זה. אין שעתי ודעתי פנויות לצאת ולהתוכח אתך ולערוך אלה נבח אלה את המקומות אשר הייתי מוכרח לשנותם, (אם מחמת שסגנון הלשון היה מגומגם או שיושר ההגיון היה מעֻקל או שהדברים היו בלתי מתאימים עם תכונת הנפשות העושות) עם הנוסח והמטבע שטבעת בם אתה. ואחרי אשר לא אוכל ולא אחפוץ לעסוק בדקדוקי עניות אלה הלא ישמע הקהל רק טענות הצד האחד ואיך יוכל לשפוט? וזולת זאת לא נזהרת בלשונך ובחרת לך מבטאים קשים ובלתי נאים כמו „ביצי צפעוני" „ממזר ואסופי'; ומי הרשה לך להזכיר את שמי מפורש במכתבך שאתה שולח לדפוס, ואתה לא תמצא את שמי המפורש נזכר על שום מאמר בהמליץ; ועד כמה אין משלך דומה להנמשל, כאלו הנחתי אני ביצי צפעוני תחת תרנגולתך העלובה; הדבר דומה לאחד שגבב לו חבילי זמורות וחבילי ורדין ובא לעשות סכה ברשותו של חברו, ועשה מהם סכה מדולדלת בעלת דפנות עקומין, שתים כנגד שתים ואחת יוצאת זנב (במחילה מכבודך!) ומלאה פצימין וסיכך אותה בירקות יבשים שעליהם נושרים ולא היתה הסכה ראויה לעמוד ברוח מצויה והגשמים היו יורדים בה עד שתסרח המקפה; מה עשה בעל החצר שהיה ארדיכל אמן? בא וחטט בגדיש וסדר את דופני הסוכה אריח על גבי אריח ושורה ע"ג שורה וחבר את הכלונסאות במסמרות של ברזל, והסיר את הקנים הבולטים וסיכך על גביהן בסכך כשר, ולא עוד אלא שהוסיף על נוי הסכה משום הדור מצוה וכבד והרביץ אותה. בא בעל הסכה וטען: והלא הקנים והורדין שלי הם, בא בעל החצר וטען כנגדו והלא החצר שלי היא, ואין אדם רשאי לעשות ברשותו של אחרים כעושה בתוך שלו, ואני מראש הודעתי לך שאין אני רוצה להעמיד בחצרי סכת גנב"ך ורקב"ש (הידעת מי הם השמות הקדושים האלה? אם לא ידעת שאל את פי ר' אלימלך ויאמר לך) ואתה נתרצית לי ומה יש לך עוד צדקה לזעק בקול גדול בראש הומיות? המשל הזה היה יותר דומה לנמשל שלנו. על כן מר הביבי זה הדבר אשר אשים לפניך, ואתה תבחר: אם תחפוץ דוקא שאדפיס את כל מכתבך הארוך כמו שהוא, ראשו על כרעיו ועל קרבו ועל פרשו, אז אדפיס בצדו גם את מכתבך הפרטי שהיה מונח אצלו; ואם לא, טוב לך למתרתך להסתפק במועט ולאמר: הריני מוסר מודעה כי בספורי פע"פ חלו ידי זרים בבית מערכת „המליץ" ומבטאים רבים נמצאו אשר לא מפי יצאו ואין אחריותם עלי", או כי תמסיר את הדבר לידי ואני אודיע כזאת מאת הרדקציון בעצמה, ובאופן זה יהיה גם הזאב שבע וגם הגדי שלם, אתה תנצל מעקיצות הפרעושים וגם אנחנו לא נקום בזילותא דבי דינא. ולפי שסוף סוף אין מקום לברור דברים כזה אלא בסוף הספור, על כן עוד הזמן גדול לך להפוך ולהפוך בדבר ולהוציא משפט אמת וישר.

והנני המכבדך ומוקירך החפץ בכבודך ולא בקלונך וכו' יל"ג.

אגרת ארבע מאות וארבע עשרה.

יועש"ק פ' שלח, תרמ"ח, כ"ב סיון.

לכבוד אחד מאדירי התורה, בעל תריסין בהגיון ובסברא, הנותן בים התלמוד דרך ובמים עזים נתיבה ומדה, ה"ה הרה"ג רי"י ריינעס נ"י חונה בק"ק לידא.

כאשר פתר מעכ"ת כן הוא. מאמרו החדש על דבר השמטה עם כל טיבו ויפיו לא יוכל להתקבל לדפוס במכתבנו העתי: א) מחמת אריכותו, שאם יבא חוליות חוליות יאבד טעמו, ב) מחמת עומקו, שהענינים הבאים בו שהן גופי הלכות לא נבראו בשביל מה"ע שהכל ממשמשים בו, וקוראיו רבם מבני ההמון, ומי אוהב בהמון תבואה כזאת? ומי ידע מחירה? ג.) מחמת איחור זמן. לא אכחד מאדוני כי עוד בסוף השנה שעברה בשעה שכבשו עוד הרבנים את ההיתר והרי"א מקאָוונא היה מפקפק בהסכמתו ושמו בסתר, היה בלבי ליחד בחוברת אחת את דעות כל המתירים, (שבכללם היו כל חו"ר הספרדים באה"ק) כמו שעשו אח"כ בירושלים; אפס כי יען אשר לא יכלתי לתת את החברת בהמליץ מטעמים המבוארים למעלה (א' וב') נסיתי דבר להד"ר פינסקער להוציא את החוברת ע"ח חו"צ, והוא אמנם התרצה לזה אבל לדעתו אין לנו עוד צרך בזה, כי אחרי אשר בא „בהמליץ" פסק דינם של בי"ד דביאליסטאק להתירא והם לא מחו בו ולא הכחישוהו, הרי זה שתיקה כהודאה, ועל זה סמכו וכתבו להקולוניסטים לצאת לפעלם ולעבודתם בשנה הבאה, ואם אשתקד כך עכשיו כשנדפס ההיתר (בכנסת ישראל לשנה זו) גם בשם הרה"ג רי"א שליט"א ואחרי אשר שמענוה גם מפיו בשכנו זה מקרוב כבוד בתוכנו עאכ"ו שלא נוכל לשוב למלאת את עלי המליץ בענין זה שבעיני קוראיו כבר הוברר כל צרכו. ואם בעטים של שנים שלשה רבנים באה"ק וכל הבטלנים הנהנים מן החלוקה יצאו אח"כ מערערין על פס"ד זה—לא נשים אליו לבנו.

ואולם כדי שלא לאבד מרגלית טובה כמאמרו היקר מעולמנו, כדי שיהיה כנגד המשחיתים, טוב יהיה להדפיסו בקונטרס מיוחד ולשלחו בכל גבול ישראל בתור הוספה להמליץ; כמדומה לי שההדפסה לא תעלה יותר מארבעים רו"כ, ואם ימעט הסך הזה מהיות לכל צרכי ההדפסה בפוריתא לא נידק, או כי אכתוב לאודיסא ומלאו את החסר. על כן לתשובת מעכ"ת אחכה.

יל"ג.

אגרת ארבע מאות וחמש עשרה.

כבוד וכו׳ המוקיר רבנן ר׳ דוד מרגאָלין נ״י!

יקרתו בצרוף ששה רו״כ וחצי קבלתי בזמנו אבל את חפצו לא אוכל לפי שעה למלאת מטעמים אלו:
מחיר ספרי במהדורה טובה ומכורכים, ליחידים הוא עשרה רו״כ עם המשלוח; רק לבעל „המליץ" מכרתי סך מסוים בנכיון 33% והוא מותר את חלקו להמנויים על המליץ ושולח להם את הספרים במחיר ששה רו״כ זולת המשלוח; והנה חפצתי לשלוח את כספו להרידקציון של המליץ שישלחו לכבודו משם אחוז אחד מספרי, והודיעו לי משם כי כבודו לא יחד בקהל לוקחי המליץ, ועוד כי דמי המשלוח לקיוב (בחבילה ולא בפס שתי וערב לפי שהספרים מכורכים ומשקלם יותר משבע ליטראות) עולים יותר מרו״כ, ואני לפי המדובר ביני ובין בעל המליץ, אין לי רשות להוזיל מן המקח הקצוב בקאַטאַלאָג ולמכור את ספרי ליחידים בפחות מן המחיר, לפי שזה יהיה בעין הסגת גבול לו. על כן לא נשאר לאדוני בלתי אם לאחוז באחד משלשה דברים אלה: או לשלוח אלי עוד ג׳ רו״כ וחצי ואז אשלח לו הספר משלי, או לבא להמנות על המליץ, ולהוסיף עוד חצי רו״כ דמי המשלוח, ואז יקבל הספר בעד ששה רו״כ או—להראות לי למי להשיב את כספו אשר שלח אלי. לתשובתו אחכה.
ספרי „עולם כמנהגו" כבר כלה מן השוק ואָזל גם מתחת ידי, ואין עוד.

והנני המכבדו ומוקירו אע״פ שאינני מכירו יל״ג

ז״ך סיון תרמ״ח, ספ״ב.

אגרת ארבע מאות ושש עשרה.

26 מאי 1888 [כ״ח סיון תרמ״ח].

כבוד הרב הנכבד, בר אורין ובר אבהן, הכם וסופר כו׳
מהר״נ משכיל לאיתן נ״י!

כמוכן מה״ע „המליץ" וכאחד מקוראיו התמידים והמבינים בל״ס לא נכחד ממך מי הוא העורך כעת את „המליץ" בפועל, ולא יפלא בעיניך אם תקבל את המכתב הזה מאתי.

מפני הטרדות לא הספיקה לי השעה לקרוא את מאמרך „עת לחשות כו׳" עד היום, והיום בבלותי לקרוא אותו „מלאו כסלי ולבי מנעימותיו". דבריך טובים ונכוחים, נאמרים בדעה ובהשכל, משפטיך אמת וצדק ברבם, שפתך צוף דבש אמרי נועם, — ובכל זאת לקבל את המאמר כלו כמו שהוא עכשיו לדפוס, ראשו על כרעיו ועל קרבו, הוא דבר קשה וכמעט מן הנמנע, מאלה הטעמים:

א) המאמר ארוך יותר מדי מהיות למכתב העתי, ואי אפשר רק להביאו חוליות חוליות לכה"פ בחמשה המשכים, ואז לא יעמוד טעמו בו ולא יהיה נבלע באברי הקורא, והיינו גם אתה גם אנחנו חטאים, כלו׳ שנחטיא המטרה ולא נשיג חפצנו. אריכות המאמר היא גם בכללותו גם בפרטיו. בכללותו, שאתה מחמם התבשיל שנצטנן זה כחמש שנים ושב ומעלה אותו על שלחן של קוראים וקרואים חדשים, ואתה תובע לדין ומתוכח עם כל מתנגדיך ואינך מקפח אותם אפילו שכר שיחה קלה, שאינה כדאי לשום לב אליה; ובפרטי(ת)[ו], שאתה מאריך בלשונך וכופל ענין במלות שונות, ואע"פ שבפ"ע דבריך מתוקים ומליצתך חדה ונעימה, כמו שאמרתי, אבל לרגלי זה יצא המאמר ארוך והדברים מרובים, והקוראים „לא יראו את היער מתוך רבוי האילנות", ומה"ע צר לו המקום להכיל את כלם.

ב) מדבר אתה משפטים עם ה׳ צ"ב על הערה אחת קטנה אשר שם על דבריך ועל מאמר מיוחד שכתב על זה לפני חמש שנים. מודה אני לך כי אתה הצדיק; אבל אינך מבחין בין עריכת המליץ לפני חמש שנים, ובין עריכתו עתה. יוכל היות (ודבר זה קרוב לודאי) כי אלו הייתי אני עורך את המליץ בעת ההיא לפני חמש שנים, לא באה לא ההערה ולא המאמר, אחרי אשר רואה אני כי תצדק בדברך תזכה בשפטך, אבל מה אעשה כיום? אם אניח את הדברים כמו שהם בלי תשובה הרי יהיה זה מעין „לכבוש את המלכה עמי בבית" שאפילו המלך הטפש הקפיד על זה, ואם אמסור הדבר להאר"ז בודאי ישוב ויקיף אותך הערות ותשובות כתנור של עכנאי, וגם יתר אנשי מצותך יבואו להשיב על דבריך ולא יהיה לדבר סוף.

ג) גם עם ה׳ קרעמער ועם ה׳ יודילוביץ מדבר אתה קשות יותר מן הראוי, ובפרט עם זה האחרון שאתה חושד אותו שלקח שוחד מאת המונופוליסטין שבא"י ורוחם מדברת מגרונו. ובאמת קשה לבוא במשפט עמך; כי אם יריב אתך אחד מן הסוחרים במסחר זה תאמר כי נוגע בדבר הוא, ואם איש מן החוץ—והיה אם יטעה בדבר מן הדברים ואמרת כי איננו בר סמכא; ואם יכון אל האמת ויאמר דברים של טעם, תשאל מאין ידע הדבר הזה ותוציא לעז עליו כי הסוחרים הטו את לבבו. א"כ לא שבקת חיי לכל בריה?! ואיך לא יראת שמא יאמרו גם עליך כי נוגע בדבר אתה ועל כן דבריך קשים?

ד) והנה את כל המגרעות האלה הייתי יכול לתקן, לקצר במקום

שהארכת ולטול העוקצים (מדבריך ולא ח"ו מאתרוגיך), אבל הנך עומד ומשביע אותנו בשבועת האָלה שלא נשלח יד במאמרך, וא"כ אין לו תקנה על ידינו.

ה) עוד קודם שהגיע מאמרך לידי מסר לי ה' סלוצקי זה בעצמו, (שאתה מברכו ושבלי ספק גם הוא מברך אותך בשלום) מאמר קצר באותו ענין עצמו, וגם הוא בא לידי אותה מסקנא שאין תקנה אחרת אלא להושיב ועד מיוחד מצד חו"צ; ובכלל דבריו דבריך, וא"כ מאמרך יהיה כמיותר, אחרי אשר למאמרו הוא דין קדימה גם בזמן וגם במעלה מחמת קצורו.

ו) המכשול היותר גדול הוא מה שאמרתי למעלה, כי מאמרך מפני אריכותו ומפני שאתה מטפל בו בדברים צדדיים, בריבות שפה עם מתנגדיך, לא יכנס בלב הקוראים, לפי שיביא לידם היליות הוליות, ובין הוליא וחוליא יהיו מונחים דברים של חול, ונמצא שדבריך יהיו נדפסים אבל כונתך בו לא תהיה נעשית.

על כן שם אנכי לפניך שתים אלה:

א) או שתקצר את מאמרך, הָסר משם את כל דברי הפולימוק ואת הענינים הכפולים במלות שונות, ושב והיה לבאר היטב את כונתך ואת חפצך; או

ב) כי תדפיס את מאמרך בקונטרס מיוחד, שיהיה מחזיק בערך כשני באָגען, ונשלח אותו כהוספה להמליץ, ואז תוכל להשאיר את כל דבריך, האליות והקוצים שבהם, לא יחסר דבר, ועוד תוכל להוסיף עליו להסתייע במאמרי של ה' סלוצקי שיבא כנראה בשבוע הבא. וגם תוכל להכין לך מספר העתקות מקונטרסך לשלח לאשר תשלח. לדעתי העצה הזאת היא היותר טובה ומתוקנה והכל על מקומו יבוא בשלום. — כמה יעלה מחיר ההדפסה לא אדע בצמצום, ובלי ספק תדע אתה יותר ממני, שהרי גם סוחר ספרים אתה; אני מצדי כל מה שיהיה בידי להקל מעליך אעשה. ועתה לתשובתך בקרוב אחכה, כי הזמן קצר והמלאכה מרובה. והנני שמח להשתמש במקרה הזה להבטיחך כי מכבדך אני ומוקירך, אע"פ שפא"פ אינני מכירך, וכן תיקר נא גם נפשי בעיניך להתבונן כי אני אינני בא בטרוניא ובעקיפין עליך כי אם כונתי לטובתך ולטובת הענין.

יל"ג.

האדריסא אלי ביחוד מונחת בזה.

אגרת ארבע מאות ושבע עשרה.

ספ"ב, יום ועש"ק ער"ח תמוז תרמ"ח.

[לה' ימוא"ה]

ידידי הנחמד והנעים!

היום ראיתי כי אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה ואפילו שכרם של העצלים המתרפים במלאכתם. ברצוני היה לכתוב אליך תיכף אחרי קראי את המשך מאמרך ששלחת ע"י ה' צ"ב ומחמת עצלות דחיתי הדבר עד היום ובין כך בא לידי מכתבך הגלוי, וגם היום בבקר התעצלתי לכתוב אליך ובין כך הובא לי מכתב מה' בריינין; ובכל זאת לשכר יותר מזה לא אחכה.

היום ראיתי כי המבוא למאמרך כבר נדפס, וביום השלישי הבא יבא גם ה„על הטא" הראשון. במקומות אחדים הוכרחתי לעשות תקונים קלים וקטנים ולבי היה נוקפי על זה, אבל במכתבך הגלוי היום קדמת להרגיעני על אדות זאת, ויישר כחך בשביל זה. הפרק השני קשה עלי יותר מן הראשון, לפי שהארכת בו יותר ומטרתך ומגמת פניך בו בלתי מבוררות היטב. רואה אנכי, ידידי היקר, כי צלחה עליך רוח הרר"א צווייפעל, כי במהו כהך בפה מפיק מרגלין ומשפיע מבטאים נאים בשפע רב עד שלפעמים תכסה במשאון כונת הענין, והדבר איננו יוצא מבורר כל צרכו. לא היתה נשמת צווייפעל יכולה להתגלגל בגוף יותר נקי וטהור ממך, ובכל זאת טוב תעשה אם תשתדל לתקן את פגימותיו כי עי"ז יהיה עלוי גם לנשמתו. זכורני כי כשקראתי את ספרי המנוח „שלום על ישראל" לא יכלתי בשום אופן לעמוד על סוף דעתו, אם מספר הוא באמת בשבחה של החסידות או מלגלג הוא עליה ואיננו מספר בשבחה אלא כדי לבא לידי גנותה. ומשפט כזה גם הרצתי על ספרו במאמרי ביעוור. בבליותיקה (אגב יברר לך דבר זה את אחד ממכתביו אלי) אבל מה שהיה צווייפעל רשאי לעשות אין אנחנו רשאים; על כן אבקשך אחי להשתדל בסוף מאמרך למעט בפראַזען ולברר ביותר את כונתך ודעתך. בפרק ב' ממאמרך צריך לפי זה לתקן ולשנות הרבה ואינני יודע אם תמצא ידי לעשות הדבר הזה כראוי. והנני מקדים לך זאת מראש למען לא תהיה תובע אותי לדין. — כמה העתקות תהפוץ ממאמרך זה, כמה המשבים תשלח עוד ומתי יהיה קץ הפלאות? הכי תאמר לכתוב ודוי כודויו הגדול של רבינו נסים?

רצופים בזה שלשה מכתבים מהר"א צווייפעל, אשר אני נותנם לך במתנה שלא ע"מ להחזיר. כי תראה את ה' בריינין וברכתו לפי שעה, כי אינני יודע מתי אתחזק לכתוב אליו ביחוד. אל נא יחר לו על אחור הדפסת

מאמרו, ואל יתקנא בירבם של מאמרים אחרים הנדפסים, לפי שמאמרו בא בשעה שהכפירים ההם כבר באו ראשיתם בדפים, וקשה הדבר להפתלק ממככתא למככתא. הנה הוא בן נאמן להעם היותר סבלן שבעולם, „המחכה בכל יום שיבא ואפילו אם יתמהמה”, והוא לא יוכל לחכות וידחוק את הקץ.— לא ידעתי מה מצאת במאמר הכניסה לארץ כי שמחת עליו שמחה גדולה אתה וביתך? בין כך מברכי אברך ויהי שלום בביתך שלוה בארמנותיך (היש לך ארמונות רבים במאסקוי?) כברכת ידידך וחובבך

יל״ג.

P. S. מכתבי סמאָלענסקי לברייניך אשלח לעת מצוא כי רבים הם, וגם לא כליתי ללקטם מתוך חבילות הכתבים אשר לי.

אגרת ארבע מאות ושמונה עשרה.

[להנ״ל]

ידידי!

הנה בקשתיך למהר להודיעני כמה עקזמפלאַרים אתה חפץ להכין לך ממאמרך „האשמות” כי מכשירי הדפוס מעטים אצלנו ולא יוכל הכתב המסדר להשאר זמן רב, ולמה אתה מחשה? מסדרי האותיות אצים בי ואם לא תודיעני תיכף את מספר העקזמפלאַרן יהרסו את הכתב המסדר. היום נדפס פרק א׳ מודויך; אולי תרא בפרקים היוצאים איזה שגיאות הדפוס או תקונים אחרים קלים שראוי להטפל בם ולתקנם, מהרה והודיעני ויתקנום בהקונטרסים המיוחדים.

ואתה שלום כחפץ ידידך ומכבדך יל״ג.

ג׳ תמוז, תרמ״ח.

אגרת ארבע מאות ותשע עשרה.

יועש"ק ו' תמוז תרח"ם ספ"ב.

תלמידי (לדבריך) וידידי (לדברי) אחד מבני ציון היקרים, הדוחק את הקץ ומצער אותי בדברים, הכופה עלי כגיגית את ההרים, ומביא אותי בין המצרים, ה' ראובן בריינין ה' קרנו ירים!

אם באמת „מורך" תקראני, אז עליך להתנהג עמדי כמו שנוהגים עם תלמיד חכם שאפילו עבר עברה אין מהרהרין אחריו שודאי עשה תשובה. אני הבטחתי לך שמאמרך יהיה נדפס בעוד שבועים ובכל זאת מסרתיו לדפוס עוד ביום הששי העבר וצויתי על המדפיסים להביא לי העתקה אחת נדפסת קודם שתבוא בהמליץ למען אשלחנה לך אולי תתקן ותשנה בה כחפצך, וכבר מונח גם מכתב ערוך אליך על שולחני לשלחו עם ההעתקה ההיא; אבל לצערי, ובודאי גם לצערך, לא יכלו המדפיסים לסדר עד כה את הפרק ממאמרך; ומי מעכב? ידוע כי שאור שבעיסה מעכב! אבל הידעת מי הוא בפעם הזאת השאור שבעיסה? ידידנו ר' יעקב מזא"ה! הוא ולא אחר! בבית דפוסנו מעטים המכשירים והאותיות; וידידנו הנזכר בקש להכין לו מ„ודויו" הנדפס כעת מספר העתקות מיוחדות, ולא הודיע כמה. ועתה זה פעמים כתבתי לו בשבוע הזה להודיעני כמה העתקות להכין לו, והוא מחריש ואיננו עונה, והכתב מסודר ועומד ואין להמסדרים אותיות יתרות לסדר גם את מאמרך ולהניחו ולחכות עד בוא תשובתך. הא לך — סבות קטנות ומסבבות גדולות. ועל כן עשה זאת אפוא, האיץ בידידנו במזא"ה להשיב קל מהרה על שאלתי, ואז בוא יבוא מאמרך ולא יאחר.

עברתי בסקירה קלה גם על מאמרך החדש... והרגשתי כי ריח טוב נודף ממנו וגם הוא יצלח לדפוס; אבל גם יומו לא יבוא בקרוב וגם זה מסבתו של ה' מזא"ה. ידידנו זה כותב גם הוא מרורות על עמנו ומלקה אותנו ברציעה כשרה, ואנחנו מטלים לפניו וקוראים „והוא רחום", והנה גם מאמרך הוא מעין מאמרו מלא מלקות ומכת מרדות, ובתרי קטלי לא קטלינן. כשיחדול הוא להלקות ותשוב רוחנו אל קרבנו, אז תבא גם אתה כמצליף, כי אם נביא דברי תלונה ותוכחה כאלה תכופים אז נהמה כדבים כלנו ואזני הקוראים תחרשנה משמוע ופנו עורף לנו ויאמרו: יש כאן דבים אבל מרוב האילנות איננו רואים את היער; פרכות הרבה אנחנו שומעים ותרוצים אין אנו רואים.

זאת היא תשובתי לך היום בקצרה ובחפזון גדול כפלים כיוצאי מצרים, ואתה יגולו נא רחמיך על מדותיך ותכנס עמי לפנים משורת הדין; ואל תוסיף

לאמור כי גאָרדאָן הרכין ראשו לפני הילדים הגדולים והלך לקאַנאָסאָ לנשק סנדלי האפיפיורים. הנה גם המאמר „עניני דיומא" הנדפס היום יבוא ויסטור על פיך סטירה קטנה. ואל תאמר כי חפץ אני להמית את נשמתך. חלילה לי מה' להאביד גם להאריב נפש יקרה כזאת מישראל! אין אני חפץ ח"ו במיתהך אפילו מיתת נשמה וגוף קים, כי אם חפץ אני בחייך ובהצלחתך ובהצלחת כל בנינו אשר שבו אלינו בכל לבם ונפשם ואשר אליהם היו עיני נשואות, מצפות וכלות כל ימי; ואם אני המוליד ועצרתי? ידידך השם אותך כחותם על לבו

יל"ג.

אגרת ארבע מאות ועשרים.

את מכבדי אכבד הר"ר מיכאל מרגלין, נפשו בטוב תלין!

היום שלחתי לכבודו ע"י שתי וערב את ספרי „כל שירי" מהדורא פשוטה, ושלשה הרו"כ הנותרים מושבים לו בזה.

הספר „חלומות בהקיץ" לכשיודפס לא יהיה לממכר ביד בעל המליץ, כי רק כפי מספר חותמיו לשנה תמימה הרשות לו להדפים; אבל בידי תהי מכסת עקומפלארין לחלקם בין יחידי סגלה.

והיה זה שלום מזת המוקירו מבלי הכירו יל"ג.

יועש"ק ו' תמוז תרמ"ח. ספ"ב.

אגרת ארבע מאות ועשרים ואחת.

9 יוני 1888, [י"ב תמוז תרמ"ח]

[לת' י. מוא"ה]

ידידי הנחמד והנעים, איש תבונות רב מדעים!

במכתבי הקודם נמצאה שגיאה קטנה פלטת הקולמוס כי במקום פרק ב' צ"ל פרק ג', כי מן הפרק ההוא והלאה מצאתי דברים אחדים בלתי ברורים

לי, ותקנתים כמו שתראה בדפוס. להראות לך באצבע על כל פרט ופרט ולבאר לך בכל אחד מהם טעמי ונמוקי תקצר נפשי ועתי, גם היה אהיה כאותו המחבר שכתב ספר ופירוש על ספרו. איש חכם ונבון אתה המבין דבר מתוך דבר ומעצמך תעמוד על אופיו של ענין. בפעם הזאת ארשום לך טעמי שנוים אחדים ומהם תדין על העתידים לבא. בפ"ג אחזת במקום אחד בלשון בלתי נקיה, בלשון „תפלה זכה"..... ומחקתים; וכן מחקתי את הלצתך ע"ד יום הכפורים ופורים לפי שהיתה בלתי מובנת לי. במקום אחר תמצא שהוספתי מלת חסין־יה, כדי לרמוז על מאמרם בגטין כ"ו, וזה יוסיף שאור ודבש בדבריך. ראיתי כי נטרדת לבטא בשפתנו את הרעיון הנשגב שהרוסי אומר "шишъ показать„, ונזכרתי כי יש לזה מבטא מיוחד בדברי חז"ל: „הראָה לו באצבע" וכן תקנתי, אע"פ שלפי שעה אינני זוכר לא את מקום המבטא הזה ולא את טעמו ופירושו העקרי *). — דברי מוסרך שיסדת על המבטא „קשיות עורף" פורחים באויר. הבדל גדול שבין קשיות עורף (упрямство) שהיא מדה מגונה ובין המדה היפה Стойкость, Твердость שאותה נוכל לקרוא בלה"ק „אֹמץ הלב", (ואל תחליפנו „באמוץ הלב" שהוא מדה מגונה קרובה לקשיות ערף, לפי שהאֹמץ, שם הנגזר מבנין הקל, תכונה הבאה לאדם מן הטבע ובידי שמים, ואמוץ הלב, שהוא נגזר מבנין הכבד מורה על תכונה הנעשה בידי האדם בעצמו המכביד ומאַמץ את לבו, דוק ותשכח); וכן יש הבדל כזה בין „עז פנים" ובין „עז", שהראשון מעיז רק את פניו אע"פ שבקרבו אולי הוא גם איש הירא ורך הלבב, והעז הנרדף עם גבורה היא מדה מעולה, ובה יתפאר ישראל: „עז שבאומות ישראל", „ע ז כנמר וג ב ו ר כארי". ואם תסכים לזה תודה כי דבריך במקום זה הם דרוש כמין חומר (Натяжка); ואני הנחתים כמו שהם לפי שהיה קשה לתקנם, ועוד שקהל קוראינו המוצאים טעם בפיוטו של ר' אלעזר הקליר והגיון בדרשותיו של המגיד מקעלם בודאי לא ימַצו עומק הדין ולא ידקדקו עמך כל כך, ולא יראו בדבריך כל עון אשר חטא.

האוטאָגראף מתמזמז והולך בבית הדפוס ואי אפשר להשיבו לך. בפרק ו' אתה שב להתודות על עון העשירים שכבר התודית עליהם בפרק ב' בפרטים אחדים וכמדומה לי שמיותר הוא. בכלל מן הראוי לך לקצר בודויך, לפי שלפרוט כל חטאת עמנו אי אפשר, ובין כך אנחנו עומדים ימים רבים וצועקים קול גדול בראש הומיות ומכסים דמעה את גליונות „המליץ" ומתירא אנכי פן יהיה הדבר לזרא באף הקורא, ובפרט אחרי אשר הבכי והמספד הזה לא דבר חדש הוא לו, וכבר שמע את הקולות האלה כיתושו של טיטוס את קול הארזפתא וכיון דדש דש.

*) בספרי פ' בהעלותך עה"כ וזה מעשה המנורה: רע"א זה א' מג"ד שנתקשה בהם משה והראה לו הקב"ה ב א צ ב ע וכו' עי"ש. העורך.

ואתה שלום וביתך שלום ושמחת בחנך ביו"ט שני של גליות הבא עלינו לטובה ביום הראשון וביום השני הבאים; וכי תבוא אז בסוד חבריך היושבים אתך ופקדתם בשמי לשלום וידעתם כי גם רוחי עומדת בתוככם ושכינתי שרויה ביניכם.

אני אוהבך בלב אמת ותמים יל"ג.

אגרת ארבע מאות ועשרים ושתים.

ח"י תמוז תרמ"ח 15 יוני 1888, ספ"ב.

ידידי יקירי חמדת עינים, ראובן בריינין, פחז כמים, שלום לך עד בלתי שמים!

כשם שאתה מציר לך את חיי ס. ומיתתי אף אם עינך לא ראתהו, כך מתאר אני לי בחזון לבי אותך ואת תכונת נפשך ואת דרך גדולך. עולל טפוחים היית לאביך, רך וענג לפני אמך. אביך ענק פנק גדלך, אמך נתנה לך את כל חפציך וכל אשר שאלו עיניך לא אצלו ממך. שאלת דגן שמים וימטירוהו לך, מגד גרש ירחים ויושיטוהו לך בקנה. ומאהבתה שאהבה אותך אמך השתעשעה בך והתפארה בך נגד שכנותיה, ותקרא את שמך ראובן לאמר: ראו מה בין בני לבין בניכן! על כן היית למנון ולבן תענוגות, וככה אתה בא גם עלי כבן שמתחטא על אביו. הן תנואות עלי תמצא...., אחי, כביר תרשיע! וה' ממרומו יפרוש עליך סכת שלומו, כחפץ אוהבך ומכבדך

יל"ג.

אגרת ארבע מאות ועשרים ושלש.

[לה' נ. מאז"ה]

לידידי היקר שלום!

ברגע הזה עברתי ע"פ המשך מאמרך פרק ט' וי', ונהניתי מהם מאד, ומכיון שאסור לאדם ליהנות מעוה"ז בלא ברכה, ע"כ באתי לברכך עליהם,

ואגב אדין עמך בדבר אחד. הנה נא בראת לך שם תאר חדש „משהי" מן „משה" ואני לא אוכל להסכים עליו כי לפי"ד הוא שלא כדין. שם התואר המתואר משם עצם שסופו ה' יבליע את הה"א או יחליפה באות אחר, כמו לבריעה משפחת הבריעי, לפוה משפחת הפוני, וא"כ אין לעשות מן משה — משהי; ואיך נכתוב? אם נפיל הה' ונכתוב „משי" או נחליפה בנ' ונכתוב במקום משהים—„משונים". האם לא יהיה זה דבר משונה? הבה עצה ודבר הלום. — לא ידעתי על איזה עונות וחטאים תתודה עוד בודויך הגדול, שאם באת לפרוט את כל עונות בני ישראל ואת כל פשעיהם לכל חטאתם אין אתה מספיק; אבל על אחד אעירך, שאם לא בא לתוך ודויך הביאהו להבא. והוא על חטא שחטאנו בהבאת הדרוש במקום הפשט, שהוא גרם להרבות בנו את העקמומיות שבלב ואת טמטום המוחות, עד שכמעט משוללים אנחנו היכולת לראות נכוחה ולהבין דבר לאשורו; ודבר זה הביא לידי חומרות יתרות ולידי הזיות והבלים הרבה, כאשר תבין מעצמך. לדעתי אי אפשר שיהיה עיקר גדול זה חסר מן הספר, וראוי הוא שתקבע לו מקום בפרק האחרון, כי הכל הולך אחר הסוף. — לשלוח לך הקארעקטורען אי אפשר, לפי שלא יוכל הדפוס לחכות עד שובם. והנני מחבקך בזרועות עולם ומאמצך כחותם אל לבי, לב הומה אל דודיך

יל"ג.

כ"ר תמוז תרמ"ח, 25 יוני 1888, ספ"ב.

P. S. על שאר דברי מכתבך אשיב לך בפעם האחרת. — בפרק ז' שהובא לפני ברגע הזה להגיהו, תמצא מלות ארבע נוספות מטעם.. ולא עלי קללתך בני. —

אגרת ארבע מאות ועשרים וארבע.

[לה' נ. משכיל לאיתן]

חזקתני ותוכל. מאמרך יבא בהמליץ אחרי התקונים שאעשה בו כפי רשיונך. את הפרק הב' (הוכוח עם צ"ב) אשמיט. את העקיצות היותר חדות שאתה שולח אל לב אנשי מצותך אמשח מעט בשמן, את הדברים הארוכים והיתרים אקצר. צר לי כי גם מבטאים נאים אחדים יפלו מאחרי הקוצר, אבל ה' יעמיד להם ריוח והצלה ממקום אחר ויזמין אותך לפונדק אחר שתוכל להשתמש בהם ולא יהיו דבריך עשירים במקום אחד ועניים במקום אחר. ויהי

לכך נכון במוח כי העיקר לא יהיה חסר מן הספר, וא"כ חפצך נעשה ורב לך. ובגלל זה אזכיר את מאמרך באיתו הגליון בעצמו במאמר הראשי ואעיר את לב הקוראים אליו, וביחוד את לב מנהלי הישוב, והיה זה לך כופר מספר השורות והעמודים אשר נכחדו ממאמרך והיה לי לכפר את פניך לבלי תעבור ח"ו בגללי על הלאו דלא תשנא את אחיך בלבבך; ולבי סמוך ובטוח כי תצור שלום לי הדורש שלומך וטובתך ומכיר ערכך

יל"ג.

כ"ד תמוז תרח"ם, „טבו אתרוגי א"י" לפ"ק.

אגרת ארבע מאות ועשרים וחמש.

[לה' יכנה"ז]

אתה ובריינין הנכם מטיילים כאחד היום בגן עדן התחתון ומי בראש? אתה בראש, כי אע"פ שמאמרך (בין המצרים) קטן הוא בכמית, אבל זה הקטן גדול היא באיכותו משני ספוריך המונחים תחת ידי, ואשר עד כה לא באו בדפוס מאפס מקום, האחד ודאי יודפס והשני עדיין מוטל בספק ובבוא יומו אידיע לך טעמי ונמוקי; את אשר תחת ידך שלח אלי כי דבר מדבריך לא יאבד אצלי.

והיה זה שלום לך מאת המכבדך יל"ג.

ועש"ק כ"ז תמוז תרמ"ח, ספ"ב.

אגרת ארבע מאות ועשרים ושש.

[לה' אבר"ם לוריא]

ידידי היקר!

לרגלי ההודעה אשר פרסמת בהיואכתאד ובהמליץ מרבים עלי לבא נגרים חרשי ברזל המבקשים למו את העבודה בבית כפיך, וגם מרחוק ישלחו אלי מכתבים, כפי אשר תראה מן המכתב האחד הרצוף בזה, ואני כאָלם לא יפתח

פיו בתוכם, כי טרם הודעת לי את התנאים, את החובות והזכיות הקשורות בעבודה הזאת: מה משכרת המורה וכמה שעות עבודה לו, וכהנה. על כן עשה נא חסד עמדי והודיעני את כל הפרטים הנוגעים בדבר למען אשר אדע להשיב להשואלים. מכל האנשים אשר באו עד כה לבקש להם המִחיה הזאת ישרו בעיני לפי שעה רק שנים: בעל המכתב הזה, אשר מתוך מכתבו נראה כי ראוי הוא לאותה אצטלא, אם רק אמת בפיו בכל מה שהוא מעיד על עצמו, וזה אמנם מלתא דעבידא לאגלויי; והשני — הוא איש אשר גמר חק למודיו פה בפ"ב ואנשים בני סמכא מעידים טוב עליו ואני אמנם עוד לא ראיתיו. אֶתמה אם האיש ממינסק יאבה ללכת לפינסק, כי בלי ספק לא תשיג ידכם להרבות בשכרו יותר מאשר הוא מקבל בעיר ההיא הגדולה מעירכם, ולמה לו להמיר טוב ברע. כפי הנראה הוא מדמה כי מקום המורה הנדרש הוא כאן בפ"ב ועל כן הוא מחזר אחריו. את מכתבו תשיב לי בחזרה, למען אדע לענות עליו לעת הצורך.

ואתה חזק והתחזק במעינות הרפואה בקארלסבאד, אך השמר לך ושמור את לבך מאד לבלי יתאבן (יהיה לאבן) במי השפרודעל, כי אם השב תשיבנו לי רך וטוב כמקדם, נאמן בבריתו וקים באהבתו עם אוהבך ומוקירך באמת ובתמים כל הימים

יל"ג.

ע"ש נחמו, י"ב אב, תרה"ם. ספ"ב.

אגרת ארבע מאות ועשרים ושבע.

חמשה עשר באב תרמ"ח ספ"ב.

כבוד הסופר והמשכיל השלם נפתלי משכיל־לאיתן, תשב באיתן קסתו!

מאמרך יהיה נדפס בהשמטת איזה דברים יתרים שהם כבשר חי בשאֵת ואיזה בטוים קשים שהם כמחט בבשר החי. ולא אכחד כי מוטב שיהיו הדברים האלה אמורים מפי איש אחר מחובבי ציון ולא מפיך, שלא יאמרו ליצני הדור כי כל מה שאתה טורח אינך טורח אלא בשבילך, וכדי שלא יאמרו, בראותם אותך מתוכח עִם אנשים אשר כתבו אליך ומשיב על מכתביהם אשר עין לא ראתם זולתך, כי דון־קישוט אתה הנלחם עם ריחים של רוח אשר בדה מלבו.

לפלא היו בעיני גם הדברים אשר לאַטת עמי על אדות... מה לי ולִיחס משפחתו? האת להתחתן בו אנחנו באים? וגם שכחת משנה מפורשת: אם היה

בן גרים לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים. על דבר אחד מדבריך אוכל להעיד לפניך בעצמי כי האיש הדובר בך ענה שקר ב... אנכי היודע ועד כי הדברים אשר... כותב נכתבים ע"י עצמו ולא ע"י אחרים; וגם העדות שהוא מביא... מוכחשת היא מתוך דברי... בעצמו במכתביו אלי.

את כל זאת ראיתי לשום באזניך בתשובה על מכתבך; שמענה ואתה דע לך לבלי תכשל ח"ו בעון החשד בכשרים. ועתה הבה ידך לי ואאמיצנה במו ידי ואֶתנה לך בריתי שלום ואהבה.

מכבדך ומוקירך יל"ג.

אגרת ארבע מאות ועשרים ושמונה.

כבוד הסופר המהיר והמשכיל השלם הד"ר ר' ישראל בענדערסקי נ"י.

לעשות רצונך חפצתי והנני ממהר לענות לך על מכתבך שקבלתי ברגע הזה, אע"פ שאין לי בגוף הענין מה לענות לך. מאמרך כבר נדפס בנו' 143—146, ועיניך הרואות כי אע"פ שאתה החמצת את המשך מאמרך והפסקת בין בשר ובין חלב יותר משש שעות, אנכי לא החמצתי את חלבך ולא הפכתיו לנסיובי דחלבא.

לקראת ביאתך לפ"ב אשמח מאד; שאע"פ שכמעט כל הרופאים מב"י אשר בזה ידועים לי, וגם אחד מחתני הוא רופא, אבל רופא יודע ואוהב את חכמת ישראל וספרותו חזון יקר הוא בינינו. ומי יתן והיה לבך זה לך כל הימים וישמח בך אוהבך ומכבדך מרחוק ובקרוב גם מקרוב

יל"ג.

13 יולי 1888 ספ"ב [י"ז אב תרמ"ח].

אגרת ארבע מאות ועשרים ותשע.

י"ט אב תרמ"ח ספ"ב.

כבוד סופרנו היקר והנכבד מהר"ם בש"ן נ"י,

לך ידידי הצדקה אבל גם לא לי בושת הפנים. אם עצרתי במלים עז

כה זה יען כי לא היה ענין לענות בו. עוד בראשית חדש יולי דנן צויתי לערוך את חשבונך, ונתעכב בשביל הט"ו רו"כ ששלחנו לוואַרשוי על חשבונך ואתה אמרת כי יכחשום לך. ועתה לפני מונח מכתבו של שפ"ר האומר כי הורוויץ המוציאו לאור ברח מעל הארץ ובשביל זה נתעכבה גאולתה של „כנסת ישראל", ובקרוב תמצא ידו לשלוח לך את הספרים. ולפי החשבון ששלחו לי היום מן האַדמיניסטראַציאָן מגיע לך פשיטא דספרי בעד מה שנדפס משלך עד היום 35,46. ע"ז נשלח לך 15, לווארשוי 15, לצוקערמאַנן למאָסקוי 2,65— בס"ה 32,65 ואם תצרף לזה ג' רו"כ בעד הס' כש"י שאני שולח לך היום כבקשתך, תמצא שמגיע עוד ממך מספר קאָפּעקען, ובשום אופן לא יגיע לך, ולמה תהיה לי כנושה?

מלבד מכתבי זה צויתי לשלוח לך חשבון מצומצם ממספר שורותיך הנדפסות וברור המעשה עם ט"ו הרו"כ בוואַרשוי.

כל אשר תחפוץ האגודה לשוב ולהדפים מן המליץ תשוב ותדפים, כי הלא כל המאמרים ההם שלך הם וקנינך הם נשארים ואתה בעליהם ולא אנחנו. ואשר להמאמרים אשר עודם בכתובים אתי אגלה אזנך כי אין בלבי להדפים עוד את המשך „ספר הזכרון", יען כי הדברים מרבים וענינם רחוק מלב רוב הקוראים, וכבר התלוננו וירגנו רבים על הפרק הראשון שיצא חוליות חוליות, ומה גם עתה אחרי אשר ארכו הימים ואבד כל חזון מהם. ע"כ אם תאמר אשיב לך גם את יתר פרקי ספר הזכרון יחד עם המבוא. את תמונת פסנתיר לא שלח אלינו שפ"ר בזמנו, ומידו תבקשנו, ובודאי הלכה גם היא עם הורוויץ לאמיריקא.— מאמריו של ה' עוויאל (זכרונות קדומים, ושתי שעות) יבאו בדפוס, ע"ד „אתא קלילא" כבר אמרתי לך כי לא נרצה לנו וכבר השיבותיו לך כבקשתך, ובלי ספק קבלת ושכחת.

ההשמטה הקטנה במכתב אחיו אין לתקן עתה, אחרי כי ארכו הימים; אבל זאת תעשה: בהיות אתך עוד מכתב כזה ושלחתו לדפוס, שם תזכיר בהערה קצרה את הנשמט ותתקון המעות. — „המליץ" כמדומה לי נשלח לזברון יעקב תמיד כסדרו, אבל אוי לנו מן הצעירים ההם שמצערים אותנו מאד בריבם עם פקידם ובחפצם לשוב לעבודותם לרומיניא תחת יד בראַטיאַנאָ! הבי לקח ה' את רוחו מעל האנשים ההם, את התבונה ואת הדעת?

ואתה שלום וכל אשר לך שלום וברכה כחפץ מכבדך ומוקירך

יל"ג.

אגרת ארבע מאות ושלשים.

ב׳ דר״ה אלול תרמ״ח.

ידידי הנעים, ה׳ בריינין.

מכתבך הגדול והנפלא קבלתי במועדו ולולא השמועות הרעות אשר הודעתנו בו הייתי מתענג עליו מאד... ועתה אץ עלי דבר אחר נחוץ לכתוב אליך. הנה הקרה אלהים לפני מקום לק. הידוע לך ואני לא אדע את מקום שבתו עתה על כן עשה נא הטוב והישר ומהרה להגיע מכתבי אליו הרצוף בזה לידו תיכף כבואו לידך, כי הדבר נחוץ והנני ידידך הדורש שלומך באהבה רבה

יל״ג.

אגרת ארבע מאות ושלשים ואחת.

ידידי!

ב„האסיף״ לשנה הבאה יבא מאתי קונטרס „נאד של דמעות״, והוא קבוצת נוסחאות למצבות שכתבתי מעודי, וממילא מובן ששם יבא גם הכתב שעל גבי הקבר של הר״מ פלונגיאן ז״ל; ואולם זה לא ימנעהו מלהשתמש בכתב ההוא אם [הוא] מוצא אותו דרוש לחפצו.

ואשר לשאלתו לצרף אותי למנין החתומים אשר על ספרו לא אדע מלים אענהו, יען כי לא אדע את אשר בלבו ואת כונתו בדבר הזה. אם חושב הוא לסל לו במעשו זה דרך חדש להסכמות, הנה אני אינני מוסמך לתת הסכמות ובפרט לספר שלא ראיתיו; ואם דעתו שאהיה נמנה בין הלוקחים ספרו בתשלומין לא אמנע הטוב מבעליו בהיות [לאל] ידי לעשות, כלומר אם לא יהיה מחירו רב. — משירי יוכל לאסוף אל ספרו כטוב בעיניו; אכן טוב יהיה אם יקדים להודיעני איזה שירים הוא לוקח, יען שיש מהם שנשארו בם שגיאות בספרי הנדפסים ואחרי כן תקנתים.

ויהי נועם ה׳ עליו ומעשה ידיו יכונן להיות לו לתהלה ולברכה בקרב הארץ.

מכבדו ומוקירו מבלי הכירו יל״ג.

כ״ב אלול תרמ״ח ספ״ב.

תרמ"ט.

אגרת ארבע מאות ושלשים ושתים.

לכבוד הסופר המשכיל מהרי"נ גאלדבערג בקיוב נ"י.

נסתפחה שדך, ידידי, וספוריך שלא הגיעו עד כה לפרסום לא יוכלו עוד להיות נדפסים על ידי ובהגהתי, יען כי מהיום משכתי את ידי מן המליץ ואינני עוסק עוד בעריכתו. על כן יהי נא מטיבך להודיעני, על האדריסא שלי הרשומה למטה, מה אעשה לספוריך אם אשיבם לך או אמסרם למי מזולתי שיהיו ידיו ממשמשים בו.

פקוד בשמי בשלום את ידידנו המופלג הישיש רמ"א שאצקעס ואת ידידי ה' ווייסבערג ושאר משכילי קיוב היודעים שמי; הנני מברך את כלם בחתימה טובה ושולח להם את ברכתי ברכת אָח נפרד

יל"ג.

ביום סבוב כפרות, 1 סענטיאַבר ספ"ב 1888, [ח' תשרי תרמ"ט].

אגרת ארבע מאות ושלשים ושלש.

כבוד הסופר המשכיל מב ש"ן מיאַססי נ"י.

להוי ידוע לך כי מהיום והלאה משכתי את ידי מהמליץ ולא אוסיף עוד לעסוק בו, ואחת מהסבות היתה האונפינקטליכקייט של האדמיניסטראַציאָן אשר מזה יתברר לך גם הטעם מפני מה לא קבלת עד כה את הכסף המגיע לך, ומטעם זה לא יכלתי גם לכתוב אליך ולהשיבך על כל מכתביך כי אמרתי לא יבא מכתבי אליך ריקם, וכל יום ויום הייתי מקוה כי תמצא ידי להשיב

את כספך. ואם גם עתה מכתבי זה בא ריקם לפניך אל יפול לבך עליך, כי בעוד ימים אחדים ודאי תקבל את הכסף כפי החשבון, כי כן הבטיחוני, ואם לא ימלאו את הבטחתם גם הפעם מבטנם אורישנו. וה׳ ייטיב לך החתימה כדי שלא תצטרך לפשיטי דספרי ולא לאגרא דבי כלה ותמצא פרנסתך בריוח ובכבוד כחפץ מוקירך ומכבדך לנצח

יל״ג.

יום סבוב כפרות תרמ״ט, כפ״ב.

אגרת ארבע מאות ושלשים וארבע.

ערב יוה״כ תרמ״ט, ספ״ב.

ידיד יקר ותלמיד חביב, נושא פרי נחמד להשכיל בעודו בימי האביב, אלהים יברכהו וישמרהו ויניח לו מכל דאגותיו מסביב, ראובן בריינין שמו ומרדכי שם אביו.

בטענתך נגדי בדבר עוני כנגד הטעם הטוב ושגיאתי בחכמת הנפש, אודה לך כי צדקת ממני, וגם אני אחרי דברי נחמתי. ועל שאר דבריך תספיק לי תשובה אחת, שמיום א׳ סעפטעמבר דנא משכתי את ידי מן „המליץ״ ויצאתי ממחיצתו ואינני מטפל בו עוד.....

מתוך דבריך רואה אני כי לידידנו ה׳ מ. חרה באמת על מה שנדפסו מכתביו של א-קי, על כן אבקשך לאמר לו בשמי לעת מצוא כי אתמה מאד על קטנות-המוח כזאת. איכה יעלה על לבו כי יש אחד בעולם אשר יעלה על לבו כי יש ממש בדברי הזקן הנבער ההוא החושד אותו בעון זיוף המכתב ואיככה לא הבין כי לא פרסמתי את מכתבי א-קי אלא כדי להראות קלונו וחסרון דעתו ברבים. ועל כן לא נאה ולא יאה לו לתמים דעות ולבעל שכל ברור וישר כידידנו זה גם לשים לב לגדופי מטורף, ורק משום כבודו של ה׳ מ.... היום קבלתי מכתב מה׳ או-ין, ולפי שקשה עלי להרבות היום בכתב מפני שאינני בקו הבריאות, על כן עשה נא עמדי חסד ובראותך את פני ה׳ או-ין אמר נא לו, כי מאמרו... נעצר ימים אחדים מטעם הצענזור.....
וה׳ יגמור בעד כלכם החתימה טובה ויגיע איש איש מכם למחוז חפצו אשר היא חותר אליו: ואני תפלה כי יחזק ה׳ כחכם והשקבם להתחזק בעד עמנו האמלל ולעמיד בפרץ נגד כל משחיתיו מחוץ ומבית, ויחזק את כח זכרונכם לזכור לטוב גם לימים יבאו את ידידכם הנפרד מעליכם בנשיקת אח ובברכת אב, ומברך אתכם בשלום רב

יל״ג.

אגרת ארבע מאות ושלשים וחמש.

וו״ם א׳ פ׳ נח, 18 סעפטעמבר 88 ספ״ב, כ״ה תשרי תרמ״ט.

[לה׳ י״ת ראבניצקי]

לכבוד הסופר המשכיל ר׳ יהושע בר קצין,
ת׳ יברכהו ויעטרהו כצנה רצון!

אמנם כן, מיום א׳ סעפטיאבר דנא נסוגותי אחור מן „המליץ" וחדלתי מלהטפל בו, כי לא עצרתי כח עוד לדור בכפיפה עם האיש הזה אשר כל דרכיו עקלקלות..... ישתבח ויתפאר בכל אַות נפשו בכל המקומות אשר הוא מתהלך שם כעת לחזור על הפתחים, כי הוא הצדיק ואני הרשע: אני בוז אבוז לו ולדבריו, כי כצחוק בעיני איש זה להוסיף עוד דבר כזב אחד על שקריו. הבן הראשון מארבעת הבנים ישאלהו: אדם כשר, אם כדבריך כי אתה הצדיק, למה אפוא עזב יל״ג אותך וישליכך אחרי גוו ויזרה את כספך, את שלשת אלפים הרו״כ אשר היה מקבל בשנה, על פניך? ומה הנה הטלגרמות אשר הריצות לו מקיוב ביום 30 אוגוסט אתה והריצו לו אחרים בְּעֶטְיָךָ לפתותו לבלי יניח את מקומו? ככה ישאל בן הכם, אבל ה׳ צ״ב יודע כי רוב בני עמנו מן התמימים הם שאינם שואלים מאומה ועל כן הוא פוצה את שפתיו ומדבר ככל העולה על רוחו. ידבר הוא את אשר ידבר ואלהי נחור ולבן הארמי יהיה בעזרו, ואני אין נפשי גם להתוכח בו ולדבר על אדותיו.

מה שלא הודעתיך ע״ד קבלת הכסף (כ״ה רו״ב אשר אתה אומר) מאת ה׳ לעווינסקי מרובאַנאָווקי – לזה יש טעם פשוט, כי לא קבלתי שום צוה״ת מטבע מאת ה׳ לעווינסקי ולא שמעתי על אדות זאת דבר בלתי היום. על כן דרוש נא והקיר אולי שלח ה׳ לעווינסקי את הכסף אל הרידקציון של המליץ ושם עכבוהו, כי האנשים העוסקים שם כעת עלולים גם לדבר כזה, כי פותחים הם את המכתבים אשר יבאו אלי על האדריססא של הרידקציון לפני אשר נתפרסם הדבר כי נפרדתי מעליהם.

לשלוח שני עקז. מן המהודרים בדרך רחוקה כזו ע״י הפאָסט אין הדבר שוה בנזק הפאָרטאָ. על כן חכה נא עד אשר ימכרו כל הספרים אשר תחת ידך, ואולי ידרשו לך עוד ספרים מן הפשוטים והמהודרים עד כדי תכריך של שלשה פוד, אז אשלחם ע״י מסלת הברזל והוספתי עליהם עקז. אחד מהודר לך במתנה על טרחך ועל עבודתך.

מאספת ספורי נדפסו שלשה עלים הראשונים; מובן מאליו כי עתה לא

אתן לו את ספרי זה, אשר נתתי לו חנם אין כסף, ולפי שעה אי אפשר לי גם להדפיסם בפני עצמם עד אשר יתבררו ויצרפו הדברים.

החלק השני מספר יסמאָלענסקי נגמר בדפוס בשבוע הזה, ועוד היום אני מחכה שישלחו לי מבית הדפוס את ההקדמה להגיה אותה; וכשאראה את ה׳ מרגלין אזכירהו אליו. והיה זה שלום מאת המכבדו ומוקירו ומכיר פעולתו

יל״ג.

אגרת ארבע מאות ושלשים ושש.

לכבוד ידידי הסופר המהיר, ר׳ יעקב שלמה אָלשוואַנג נרו יאיר, ביעקטרינסלאַב העיר!

מחזיק אני לך טובה מרֻבה בעד דבריך הטובים אשר ערכת אלי בשני מכתביך הסגור והפתוח וגם להר״ר שמעון יהודה סטאַניסלאַווסקי בעד מחשבתו הטובה אשר הוא חושב עלי, וכבר הראה האדם ביקר הזה פעם אחת כי יקרה נפשי בעיניו בהיותו מעירו לעזור למוציאי „כל שירי״ לאור. והנה עוד בטרם דברכם אלי יעצוני בליותי וגם אחרים מאנשי שלומי הסיתוני — אף כי עוד לא יכלו לי — לבנות במה לעצמי במקדש ספרותנו ולהיות לה לכהן, ואולי במשך הזמן גם נִסָה אנסה כחי בבנין הבמה, אבל לפי שעה עודני מרגיש בי פעלת העבודה, עבודת הפרך, אשר עבדתי במשך שלש שנים בעריכת מ״ע היומי: רוחי חֻבלה, כחי נס גם אור עיני אין אתי, ונצרך אני למנוחה ושלוה ולשביתת מלאכה עד שוב רוחי לנדנה ועד אשר ירגיעו עצבי ועורקי ישכבון. בין כה וכה נעמה לי מאד לראות אנשים משכילים ונכבדים כמוכם מכירים פעלי ומבטיחים להחזיק בימיני לעת מצא. לעת מצא אבוא אליכם ואזכירכם את הבטחתכם, ומי יתן והיה לבבכם זה אלי גם אז ושמור תשמרו לי את הברית ואת החסד אשר אתם מבטיחים לי היום. מי יודע, אם יהיו נלוים אלי נבונים ישישי שער, אולי באמת יהיה אלהים עמנו ועלתה בידנו לעלות בפרצות ספרותנו, אשר היתה כעיר פרוצה אין חומה, לגרש את השועלים מן החרבות, או לכל הפחות להפיל את הלפידים מבין זנבותיהם לבלי יציתו אש בקמת ישראל.

והנני ידידכם המכבדכם ומוקירכם ומכיר טובה לכם בעד אהבתכם הנאמנה ולבבכם הטוב,

יל״ג.

21 סענטיאבר 1888 ספ״ב, [כ״ח תשרי תרמ״ט].

אגרת ארבע מאות ושלשים ושבע.

לכבוד אחד מבני ציון היקרים, הר"ר בן-ציון נייםאַרק
בבריסק רבתי בערים, אלהים בכבוד קרנו ירים!

אחרי התודה הנאותה לו על דבריו הטובים ועל אות הכבוד והחבה היתירה אשר הראה לי הנני לאמר לו כי לגלות בקהל את הסבה אשר נסוגותי אחור מהמליץ אסור לי ע"פ הכתוב ויקרא י"ט ט"ז. אבל כל הבקי בתכונת המליץ קודם שבא אל תחת ידי ואחרי כן, וכל היודע את דרכו של ה' צ"ב ומשאו ומתנו עם בני אדם לא יפלא על פרישתי מאתו כי אם על אשר יכלתי עמוד אתו בשלש שנים. את אשר יעשה ה' בי ואת אשר אעשה אני בימים הבאים לא אדע עדיין; לפי שעה מוכרח אנכי לנוח ולהחליף כח אחרי אשר העבודה הקשה לערוך מ"ע יומי כמעט בלי עוזרים הרסה את בריאותי וחבלה את רוחי. אם לא ישליכני ה' לעת זקנה ורוח קדשו לא יקח ממני לא אעזוב גם אני את שפת קדשנו, אשר אחת נשבעתי ולא אפיר,

כי עבד לעברית אנכי עד נצח
לה כל חושי בי לצמיתות מכרתי.

כדברים הטובים אשר כתב כבודו אלי אנכי מקבל מהרבה מקומות מאת כל איש חובב שפתו ואשר עמד טעמו בו להבחין בין טוב לרע, וזאת נחמתי בצערי כי יכירו וידעו אַחַי את פעלי. נקוה כי מ"ע של צ"ב לא ישאר „בן־יחיד" לנו, ואם ישוב ויעלה בגורלי לשוב ולהיות עבד לרבים במקדש הספרות לא אשכח את האנשים הטובים והישרים בלבותם (ובקהלם יחד גם כבודו) אשר פקדוני בימי נודי, וביום פקדי ופקדתי גם אותם.— את ספרי „חלומות בהקיץ" נתתי לה' צ"ב במתנה, חנם אין כסף, ועתה אחרי אשר הוכרחתי להפרד מעליו אין אחריות התשורה עלי אשר הבטיח לתת לקוראיו.

והיה זה שלום לו מאת אדון השלום ומאת המוקירו מבלי הכירו

יל"ג.

יום ע"ש ק ר"ח חשון תרמ"ט, ספ"ב.

אגרת ארבע מאות ושלשים ושמונה.

לכבוד הסופר השנון אחד מגדולי אנשי הלצון, המדבר חלקות
והוזה מהתלות המפיקות מאת כל קוראיהם רצון, הר-זהב
נקרא ובלי ספק הוא גביר גדול וקצין!

גם אני יחלתי כירח ימים בטרם השיב לך את ספוריך אשר נשארו תחת ידי, כי במשך הימים ההם השתדלתי לבנות במה קטנה לעצמי ואמרתי אעלה שמה גם מבכורות לצונך ומחלביהן, ועתה אשר לא נתן לי הפצי, כי אין השעה ראויה לכך, הנני משיב לך את שני ספוריך, האחד שלם והשני מקוטע. כמדומה לי כי עוד שלישי נשאר לך אצלי, אבן לפי שעה לא אמצאהו, וכאשר אהפוך שלחני בשעה פנויה ומצאתיו והשיבותי לך גם אותו.

ואתה שלום ובעל ביתך ר׳ משה אהרן שלום וכל מיודעינו הטובים והישרים אשר בעירך שלום כחפץ מכבדם ומוקירם ומכבדך ומוקירך כערכך

יל״ג.

ספ״ב 12 אָקטאָבר 88, [י״ט חשון תרמ״ט].

אגרת ארבע מאות ושלשים ותשע.

לכבוד הסופר השלם וכו׳ מהרי״ח ראבניצקי נ״י באודיסא.

על יקרתך מיום 12 דנא אענך כי אף אם אמנם כן, ספורי, אשר שלשת הבאגען הראשונים כבר נדפסו בזה, לא יצאו עוד להלוית המליץ, אבל בנדון הצעתך להתם על ידך ועל ידי שותפך (אשר לא ידעתי מי הוא), הדבר עודנו צריך שקלא וטריא וישוב הדעת בינינו. ידע תדע כי האנשים אשר בזה, אשר הדפיסו את „כל שירי" לפני שנים אחדות, אמרו בתחלה להדפיס גם את ספורי ושאר מאמרי הפרוזיים ולקרוא את הספרים בשם „כל כתבי יל״ג", אפס כי בראותם כי אולת ידם לעשות חפצם נחמת הסרון כיס נסוגו אחור והסתפקו בשירי לבד. אחרי כן התעוררו אחרים בעיר ריגא ויהיו גם הם לאגודה להוציא את „כל כתבי" וכבר באו בדברים עמי ויהיו נכונים לגשת אל המלאכה, ולולא לקח ה׳ פתאם מעלי את מרתני וידיד נעורי ר׳ זאב קאפלאן, כי אז כבר היתה המלאכה נעשית כעת. האנשים ההם אמרו לחלק את הכתבים לשלש מחלוקות: את הספורים לבד, את המאמרים

הראשיים ומאמרי מדע שבאו בב"ע שונים לבד, ואת הפוליטונים (הצלוחיות) שבאו במליץ לבד בשם אגודת אזוב. בין הספורים היו מדפיסים שנית גם את שני הספורים „עולם כמנהגו". ואחרי אשר נתפרדה החבילה ההיא: נעתרתי לבקשת צעדערבוים לתת את קובץ ספורי תשורה ללוקחי המליץ; ועתה אחרי אשר פטרני ה' גם מענשו שלזה קמה וגם נצבה השאלה הראשונה: הטוב טוב לי להוציא את ספורי מן הכלל ולהוציאם לבדם או לכוללם יחד עם יתר כתבי; וכבר שאלוני על אדות זאת מוואַרשוי ג"כ בתור מו"מ. על כן ברר נא אתה את דבריך מה חפצכם עמי? האם רק את הספורים אשר היו מוכנים להמליץ תאמרו להדפיס או כי יש לאל ידכם להוציא לאור גם את יתר המכתבים והמאמרים. וידע תדע כי בין הספורים יש צרך גדול לשוב ולהדפיס את ספורי עולם כמנהגו ב' (אחרית שמחה תוגה), אשר הדפיסוהו האחים ראם בווילנא לפני חמש עשרה שנה וימכרוהו בסך אלפים וחמש מאות עקז. בשנה אחת ועתה כבר כלה מן השוק ויבוקש מאד ולא ימצא ואני תקנתיו והגהתיו כבחזי. ובין מאמרי מקפיד אנכי מאד שיהיה נדפס שנית המאמר „בינה לתועי רוח" אשר בו דברתי משפטים עם „מורי השקר ומאַשרינו המתעים" לפני עשרים שנה והרבה מן הדברים אשר נבאתי בו באו ונהיו אחרי כן; והמאמר ההוא לפי שנדפס חוליות חוליות בשני מ"ע (המליץ והשחר), ובראשון בשבושים גדולים, לא נתפשט כראוי והרי הוא כאלו לא היה ולא נברא. על כן שימו לכם עליה והודיעוני: אם יש את ידכם ואת לבבכם להוציא את כל מאמרי וכתבי אשר לפי השערתי יעלו עד כדי ארבעים באָגען (מובן מאליו שבמאמרים המובחרים אני מדבר ולא כל מה שפלט קולמוסי), אז עתיד אני לעשות לכם הנחות גדולות כאשר תמצא ידי, בין בקביעות השכר ובין בהרחבת זמן הפרעון. ואם רק את ספורי לבדם תחפצו להדפיס אז תודיעוני אם תדפיסו גם את הספור עולם כמנהגו השני שהוא ספר בפ"ע בן עשרה באָגען. להתקשר עמכם לימים רבים ולעתים רחוקות ולקבל בשברי חלקי מפדיון הספרים אי אפשי, יען כי רחוקים אנחנו איש מאחיו, וקשה יהיה עלי לכלכל דברי תמיד במשפט ולדעת מעשה וחשבון. על כן טוב לי אם תקבעו לי פרס קבוע (כמדומה לי כי עשרים רו"כ מכל באָגען יהיה מחיר השוה לשני הצדדים) זולת מאה עקזעמפלאַרען לחלקם בין מכירי. את הפרס תשלמו לי מחציתו קודם שתגשו אל המלאכה ושאריתו לזמן קבוע בשטר בטוח. וכן תקבעו מספר שנים קבוע אשר בהן אין אני רשאי לשוב ולהדפיס את הספרים ההם (בני ראָם קבעו שלש שנים והמוציא לאור את ספורי עולם כמנהגו הראשון בוואַרשוי—שתי שנים); וכן כמדומה לי כי מספר שלשת אלפים עקזעמפלאַרען מרובה הוא ודי יהיה לכם בסך אלפים, או אלפים וחמש מאות כמו שהדפיסו בני ראָם זולת המאה אשר לי. והנה כל זאת היא הצעתי מצדי בדרך אומדנא, ועתה לתשובתך איחל ואשמע מה בפיכם; ואם לא דבר סתר הוא תקרא לפני בשם האיש העומד עמך בזה,

כי מאנשי ירושלים אני שלא היו עוסקים בפרקמטיא אלא א"כ יודעים מי יעוסק עמהם.

ואתה וכל אשר לך שלום וברכה כברכת מוקירך ומכבדך יל"ג.

17 אָקטאָבער 1888. [כ"ד חשון תרמ"ט], ספ"ב.

אגרת ארבע מאות וארבעים.

לכבוד אַחי ורעי יקירי עיר מולדתי, בעלי האגודה מוקירי סופרי ישראל בווילנא, שלום וברכת אחים!

מכתבכם הגיעני בזמנו והדבר האחד אשר יכלתי לעשות הוא—כי שלחתי באותו יום את מכתבכם אל הבאַראָן הצעיר והוספתי דברים אחדים משלי להעירו על תשלומי נדבתו, והנה יחלתי לתשובתו זה יותר משבועים ימים ועד כה אין קול ואין עונה ואין כסף. כפי הנראה סובר הוא כדעת הרשב"ם (פסחים קי"ט.): „שלש מאית לאו דוקא". יותר מזה לא אוכל לעשות מפני דרכי הנימוס והשלום ואתכם הסליחה. אפס איעצכם זאת עשו: הנה נא שמעתי כי יש את לבבכם במעט הכסף אשר אספתם ליסד קרן קימת למתן פרס למחברים על יד יעד החברה להרבות ההשכלה, אשר הבאַראָן ג"ב עומד בראשו. והיה בהודיעכם את הצעתכם זאת אל הועד ובשומכם לפניו את פרשת הכסף אשר לכם והצבתם את הכסף המתכן אשר בא לידכם לבד ואת הכסף המחוסר גוביינא לבד, והיה לכם לזכרון לפניו; וכאשר יחפוץ יעשה.

זולת זאת בקשתוני לשיר לכם שיר חדש לכבוד הרשי"ף, לשימו, את השיר, בקונטרס אשר אתם אומרים להדפיס. לא אכחד כי בקשתכם זאת נפלאת היא בעיני. מעולם לא שמעתי כי קריאת ההלל יש לה תשלומין ומי שלא קרא [את ה]הלל בחג ישוב ויקרא באסרו חג. נהירנא כד הוינא טליא הלכתי עם אבי ביום הפורים לבית אחד מקרובינו אל הסעודה, לבוש בגדי יו"ט וכובע ישועה בעלת זנבות בראשי, ונשארתי ללון בלילה ההוא בבית קרובי ולמחר הייתי מוכרח לעבור ברחוב העיר ולשוב לביתי—והמצנפת המזונבת בראשי. ראוני נערים ויקראו אחרי מלא: שטריימל בשושן פורים! ואני נחבאתי לברוח כי בשת פני כסתני; ועתה אתם מליצי רעי חפצים כי זקנותי תבייש את ילדותי וכי אחרי בלותי אשוב ואשום בראשי—שטריימל בשושן פורים? חנוני חנוני אתם רעי!

הנה לא יקבל, הסך שלש מאות רובל, מאלופנו המסכל, אף אם נדר העשיר! ואני לא נדרתי, ובזמנו לא שרתי, ואם המועד העבירתי—ועתה איך אשיר?

עצתי גם בזאת לכם להדפיס את הברכות והאגרות כמו שהגיעו לכם ביום החג ככתבם וכלשונם ולא תוסיפו עליהם שירים אפוקריפים ואל תהיו אומרים משלות שאינם מן הכתובים.

ובזה אומר שלום וברכה לבלבכם; יהי נועם ה׳ עליכם ומעשה ידכם יכונן כחפץ אחיכם בן עירכם הרחוק ממכם בבשר וקרוב בנפש ורוח

יל״ג.

מוש״ק פ׳ ויצא [ו׳ כסלו] תרמ״ט, ספ״ב.

אגרת ארבע מאות וארבעים ואחת.

כבוד המשכיל השלם ר׳ יהושע רבניצקי באדעסא.

הדרך אשר שמת לפני במשאנו ומתננו לא יתכן בעיני מאלו הטעמים: א) לא אוכל לברר מקודם בצמצום כמה באגען נדפסים יהיו בספרי וא״כ לא אוכל לכון את מחצית הסך אשר עליכם יהיה לשלם תיכף ואת המחצית אשר אוקיף עליכם במלוה. ב) איכה אוכל לקבוע בשטר החוב את זמן הפרעון של הסך הנשאר לששה חדשים אחרי כלות ההדפסה, ואני לא אדע כמה תמשך ההדפסה ובמה אבוא ואוכיח לכם כי ביום פלוני או פלוני כלתה ההדפסה ומתחילים ששת החדשים עד זמן הפרעון? ג) קשה עלי לשלוח תכריך הכ״י בפעם אחת, יען כי פרקים אחדים מן הספורים האחרונים עדיין צריכים תקון ולבון, וכשתחל ההדפסה בודאי בעתם אחישנה, וא״כ על איזה מן התכריכים הנשלחים אזקוף את הנאכנאהמע?

אשר על כן הנני מציע לפניך שנויים קטנים באופני התנאים אשר בהם אאות לכם; ואלו הן: א) משער אנכי כי מספר הבויגן הנדפסים יהיו חמשה עשר בערך וא״כ יעלה סך התשלומין לשלש מאות רו״כ; את מחצית הסך הזה, היינו ק״ן רו״כ, תשלמו לי מקודם אבל לא ע״י נאכנאהמע כי אם ע״י המחאה (אנווייזונג) אל אחת הבאנקען אשר בזה. ב) על מחצית הסך השניה, ג״כ ק״ן רו״כ, תשלחי לי שט״ח בזמן פרעון קבוע ומוגבל; למשל: יום א׳ יולי שנה הבע״ל או קרוב לזה. ג) זולת זאת בכתב ההתקשרות אשר נעשה בינינו (ג״כ בלשון רוסיא, כדין) נברר כי אם יגרע ממספר העלים הנדפסים אז יגבה מן הסך הנקוב בשט״ח עשרים רו״כ בעד כל באגען החסר מחמשה עשר, וכן להיפך אם יהיה יותר ונוסף על הסך. — ד) מאה העקז.

אשר לי תשלחו אלי על חשבונכם. ה) שלש שנות הערלה אשר לי, כלומר אשר לא אהיה רשאי לשוב ולהדפיס גם את ספרי, תהיינה שלש השנים 1889—1891. ו) הספורים אשר יבאו בספרי זה, כפי שהם רשומים לפניך מעבר לדף, יושלחו לך, כמו שאמרתי, לא בפעם אחת, כי אם בשתים או שלש פעמים לפי שאחרי אשר יקום בינינו הדבר אשים לבי אליהם לשכללם ולתקנם. עכוב בהדפסתם לא יֵצא מזה, כי עד שיודפסו הראשונים אשלח את האחרונים.

אלה המה תנאַי אשר בהם אֵאות לכם, אם תקבלום ואם תחדלו.

להקל מעליכם את הוצאות הדפוס איעצך, אם נבוא לידי גמר, לנסות דבר אל בעל „המליץ". כי הנה בבית דפוסו מונחים שלשת הגליונות הראשונים, כוללים שלשת הספורים הראשונים, נדפסים ושמורים בכל, ולו אין חפץ בם עוד; אולי יאבה למכרם לך במחיר מועט ולא תצטרכו לשוב ולהדפיסם. אבל אצלו נדפסו רק בסך אלפים ושלש מאות.

אם תקום ותהיה הברית בינינו תודיעני אם יש באָדעסאַ דפוס עברי מהודר, ואם יש בביה"ד ההוא אותיות מנוקדות; כי מקפיד אנכי שתהיינה מלות ידועות מְנֻקדות.

כמדומה לי שבזה כליתי לענות על כל דבריך ולתשובתך אחכה בקרוב

והנני מכבדך ומוקירך יל"ג.

יום א׳ ז׳ כסליו תרמ"ט, פ"ב.

אגרת ארבע מאות וארבעים ושתים.

יום ועש"ק י"ב כסלו תרמ"ט, ספ"ב.

בני ידידי, דמתקריא „תלמידי"! *)

מעולם לא נשארתי חיב תשובה לאיש, כקטן כגדול, על מכתב אשר היה בו ענין לענות עליו, וממי נמנעתי להעשיר את הפאסט ולהשיב על מכתבים של מה בכך, כי „נפשי בחלה באגרות בוקה ומבוקה".

וזה הדבר אשר לא עניתיך גם על מכתבך האחרון כי לא מצאתי בו דבר על מה להשיב, וגם לא עלה על לבי כי עתה עומד ומצפה לתשובתי; ואם להגיד לך כי יקרת בעיני ואני אהבתיך באהבתך את עמנו ואת שפתנו— הלא כבר ידעת זאת ממכתבי הקודמים כי אותך ראיתי לפני אחת השבלים

---

*) כתוב ע"ג בכת"י המנוה „למי נכתב לא אזכור". העורך.

הטובות והמלאות אשר אותן בקשתי כל ימי חיי ועל צואריהן בכיתי הרבה בכה, מה לך אפוא כי נזעקת ותבא עלי היום בתוכחות על עון אשר לא יגפני לבי עליו? ואולם יסרתני ואוסר, והנה תשובתי לפניך; קבלנה ברצון והעמידני במקום שכל בעלי תשובה עומדים. אלמלא נמס היום השלג ברחובות עירנו ושר העיר לא צוה לנקות את הרחובות ולהוציא את ערמות השלג מן העיר הייתי עושה תשובה יותר גדולה מזו והייתי מסגף עצמי בגלגול שלג; עכשיו תסתפק במועט זה, וידעת היום והשבות אל לבבך כי חמודות אתה לי תמיד על אהבתך הרבה לעמנו ושקידתך הגדולה בעבודת שפתנו ובכל זמן ועידן אשר יהיה לך דבר וענין ופנית אלי במכתבך לא אכלא שפתי ולא אמנע מהשיב לך על דבריך ככל אשר יתן אלהים אל לבי.

ובזה הנני מכבדך ומוקירך יודע נפשך ומכיר ערכך
יל"ג.

אגרת ארבע מאות וארבעים ושלש.

לכבוד המשכיל השלם ר׳ יהושע ראבניצקי, תעמוד לו
תשמש באודיסא!

גם את בקשתך החדשה אעשה לבלי תת את יתר כתבי ע"י מדפים עד אשר יתברר משאכם ומתנכם; וא"כ הדרך סלולה בינינו ואין בה מכשול עוד. ובדבר כתב ההתקשרות נחמתי באָמרי אל לבי: כתב התחייבות כזה מה הוא עושה? כשם שלא נבראו המנעולים אלא מפני הגנבים כך לא נבראו כתבי ההתקשרות אלא בפני הרמאים, ומי שאינו לא גנב ולא רמאי איננו נזקק לשמירה מעולה כזאת. די לנו במכתבינו האדריכים שבם נתבררו די והותר התנאים שהותנו בינינו; ומצדי יהיה לכם מכתבי זה לעד כי מסרתי לכם את הרשות להדפיס את ספורי, אשר נקבתי לפניכם בשמותם במכתבי הקודם, פעם אחת בסך שלשת אלפים עקזמפלאַרן, וכי אין אני רשאי לשוב ולהדפים את הספורים האלה ולא לתת רשות לאחרים להדפיסם במשך של ש שנים, כלו׳ עד יום א׳ דעקאַבר 1891. וכן אני מבטיח שלא למסור את יתר כתבי הפרוזים להוציאם בדפוס בהוצאה כוללת עד יום א׳ סעפטמבר הבע"ל; ואולם אם עד היום ההוא לא תתפשרו אתם אתי בהוצאתם ונקיתי מהבטחתי זאת אשר הבטחתיכם. — לכשאקבל מאתכם את ההמחאה על סך ק"ן רו"כ ואת השט"ח על ק"ן רו"כ הנותרים, כתוב וחתום בחתימת יד שניכם כדינא דמלכותא, אשלח לכם תיכף את הספורים אם בפעם אחת או בשתי פעמים בזמן קצר. זולת זאת תבטיחוני במכתבכם הבא לשלוח לי מאה עקז. בראָשירט,

על הוצאותיכם, ואסתפק בזה גם אני בלי כתב התקשרות מיוחד. — והנה קבענו את מספר הגליונות הנדפסים חמשה עשר, וממילא משמע כי בפירתא לא נהיה מדקדקים כל אחד מצדו, כי מי יוכל לחשוב מראש חשבון מצומצם בזה. ועוד דבר אחד נשאר קשה קצת בעיני, והוא איזה שם נקרא לספרי זה? אני בתתי אל לבי לרקום על היריעה תמונות וציורים מחיי עמנו, אמרתי לקרוא לכלם בשם הכללי: „עולם כמנהגו" שבאורו בל' אשכנז: „דיא וועלט וויא זיא איזט"; יכן יצא: עולם כמנהגו א' שני ימים ולילה אחד; עולם כמנהגו ב', אחרית שמחה תוגה; וכך הייתי קורא גם לספרי זה: עולם כמנהגו ג' .... ומכיון שבא הצורך להדפיס את קבוצת (השירים) [הספורים] בספר מיוחד, קראתי להם בשם מיוחד: „חלומות בהקיץ" וכתבתי להם גם הקדמה קטנה מענין זה, כמו שתראו. עכשיו אתה אומר להוציא את ספרי זה בתור חלק הראשון מכל כתבי הפרוזים ולכתוב על גביו: „כל כתבי יל"ג חלק א', ספורים". מצדי אין מניעה גם לזה, אבל אז תבוא ערבוביא קטנה בדבר, כי הספורים האלה אינם החלק הראשון מכל כתבי, כי הספורים הנקובים למעלה קדמו להם. אבל גם זה אמרתי רק להעיר אזנך, ולא לעכובא, וכטוב וכישר בעיניכם תעשו.

בבור הצינזור נבחנו ספורי אלה פעמים וימלטו, ועל כל אחד ואחד מהם כתוב בל' רוסיא Дозволено Цензурою; ובכל זאת צריכים הם להיות מובאים שלישית במצרף זה יען כי עבר זמן הבקרת הראשונה, שאיננה נמשכת אלא שנה אחת, ועוד לפי שנעשו תקונים ושנויים בגוף הספר. להביאם לפני הצינזור בזה אין אסור מצד הדין, אבל המבקרים בזה אינם חפצים להטפל בספרים שנדפסים בערים אחרות אשר כל ארת ואחת יש לה צינזאר מיוחד. על כן עליך המלאכה לגמור באָדעסאָ; ואין לך לירוא מפניו יען כי, כמו שאמרתי, כבר באו הספורים פעמים לפני הצינזור ויצאו זכאין.

שולח אנכי לך היום ע"י שתי וערב גליון נדפס אחד לדוגמא, אשר בקומתו ובצביונו תדפיס גם את הספר באָדעסא. והגליון הזה הוא גם ראשית האָריגינאַלען אשר אשלח לכם, וממנו התחילו לסדר בדפוס. ועליכם נסמכתי כי תשתדלו בדבר ההגהה, יען כי רחוק אני ממקום הדפוס, ואם תשלחו אלי את העלים להגהה פעם בפעם יארכו הימים ואבד זמן רב ותעצר המלאכה. ממאת העקזעמפלאַרין אשר לי אבקש שיהיו חמשה ועשרים על נייר טוב ומגוהץ (גלאַזירט), והשאר מסור בידכם. ובזה כמדומה לי כליתי לדבר כל מה שיש לדבר בענין זה ואוכל לשום קנצי למלין בפריסת שלום ובברכה טובה

מכבדכם ומוקירכם יל"ג.

ג״ב בחדו תרמ״ט, כפ״ב.

אגרת ארבע מאות וארבעים וארבע.

לכבוד המשכילים שכל טוב ה׳ ראבניצקי וה׳ הארנשטיין באדעסא.

רצופים בזה לפי שעה שמונה ספורים מוגהים ומתקנים. אבדן הגליון הראשון אשר שלחתי לכם לדוגמא הביאני במבוכה לא קטנה, כי אין לי אחר זולתו וגם אין לי משנה הספורים (פחד בלילה ובעבור נעלים) הכלולים בו בב״י, ולא ידעתי איפה אבקשנו. עשו נא הטוב ודרשו על הפאָסט אצלכם, אולי ימצא שם הקרייצבאַנד האובד, והודיעוני.

מלבד שמונת הספורים הרצופים בזה אשלח לכם עוד ארבעה, שנים האיבדים, ועוד שנים (תודה לאחר זמן, ומעלות ומורדות). הכל יהיו שנים עשר למספר שבטי ב״י. וכך יהיה סדורם: *) א) העצמות היבשות, ב) ולא ביד חוקה, ג) רחמי אם, ד) המעורב בדעת, ה) בעבור נעלים, ו) תודה לאחר זמן, ז) כף רגל עגל, ח) פחד בלילה, ט) שניהם כאחד טובים, י) מעלות ומורדות, יא) מלך טפש, יב) מוכרת החמאה. ולפי שארבעה הראשונים, ששנים מהם גדולים בכמותם, מונחים ומזומנים לפניכם, תוכלו, אם תחפצו, לגשת אל המלאכה ולסדר ולהדפיס העלים הראשונים בטרם אשר אשלח לכם את יתר הספורים. קראו למסדר האותיות אשר בדפוסכם והראו לו את הספורים אשר אתם מקבלים בזה ויגיד לכם ע״פ אומדנא כמה בערך יעלו באָגען נדפסים מן הספורים האלה, אם יהיו נדפסים באותיות וכתבנית הבאָגען הנדפס הראשון המונח בזה, ותודיעוני את תשובתו. — טוב היה לו יכלתם לשלח לי פעם בפעם את העלים הנדפסים להגהה האחרונה, ואנכי לא הייתי מעכבם אצלי יותר מיום אחד מפאָסט לפאָסט; אכן אם יכבד ממכם הדבר ולא תאבו לאַבד זמן הרבה, אז לכל הפחות אַל תאחרו לשלוח לי כל עלה נדפס תיכף אחרי הדפסתו, למען אשר אוכל להכין בזמנו לוח הטעות, דלא סגי בלאו הכי. — ורֶוַח תשימו בין ספור לספור, כי אם יכלה הספור האחד בעמוד אחד, תתחילו את הספור השני בראש העמוד הבא. — עוד תנאי קטן אחד שכחתי להודיע לכם בעת כתיבת התנאים ואודיעהו לכם היום, ואקוה כי תקבלו אותו כדי שתהא כתְבתנו בלי תגרא; והוא: מקום הפרעון של הסך הנשאר יהיה בפטרבורג, כלו׳ כעבור תשעה ירחי הלידה ויק״ב זמן הפרעון שהוא יום א׳ ספטמבר תשלחו את הסך המגיע אל אחת הבאַנקין בזה

---

*) בהס׳ „כל כתבי״ ח״ר לא נדפסו בלתי אם י״א ספורים ושני הספורים: פחד בלילה ותודה לאחר זמן לא באו שם. גם יתר הספורים לא נדפסו שם כסדר הכתוב בזה. העורך.

למסרו לי ביום הפרעון כנגד השט"ח שלכם. ובזה כלו לפי דעתי הדברים והמו"מ על אדות החלק הראשון מכל כתבי; ואת ארבעת הספורים החסרים אשלח לכם בעוד שבועים בערך, כי אחכה עד בוא השובתכם ע"ד הגליון האובד.

ובדבר יתר כתבי אשר אתם מקוים לקבל עליכם גם הדפסתם במדומה לי שעוד לא הגיע הזמן לדבר על אדות זאת, מחמת שסדורם קשה מכמה טעמים: א) צריך לאספם ולקבצם מכל המקומות אשר נפוצו שם, והספרים וכתבי העתים ההם אינם אתי, וגם לא אזכור את כלם. זוכר אני כי בהמגיד באו כמה מאמרים שראוים לעלות שנית בדפוס אבל אין המגיד תחת ידי, וגם אינני זוכר את השנים שבהן באו המאמרים, ומי יאסף ויקבץ לנודד.

ב) לא כל המאמרים שנדפסו מאתי ראוים להקבע שנית בדפוס למשמרת עולם, וצריך לגרות ולהבר ולברור הפסלת מן האכל, וזה עבודה קשה וגם אין בזה אתי איש אשר יעזרני בדבר; כי בשעה שחפצו להוציא את כל כתבי בריגא, קבלו את המלאכה הזאת עליהם: מחתני קאפלאן ז"ל והד"ר עהרליך.

ג) גם עליכם יכבד הדבר להוציא את כל החלקים תכופים, כי לזה ידרש כסף רב, ולהוציא את החלקים הבאים בכסף פדיון החלק ההולך לפניהם, ימשך הדבר לארך ימים, ואין נפשי אל הדבר הזה.

על כן איעצכם: אל תחפזו ואל תהיו אצים במעשיכם. עסקו לפי שעה בחלק הזה וכאשר נראה איך יפול דבר אז נדבר גם על אדות החלקים האחרים.

ואני תפלה כי יהיה נועם ה' עליכם ותראו ברכה במשלח ידכם זה והיה לכם לשם ולתהלה וגם לרוח ושכר טוב כחפץ מוקירכם ומכבדכם

יל"ג.

יום ג' ב' טבת ו' הנוכה, תרמ"ט, כפ"ב.

אגרת ארבע מאות וארבעים וחמש.

כבוד המשכיל השלם מהר"י רבניצקי נ"י!

קבלתי את מכתבך היום ולא מצאתי בו תשובה על שני דברים: על בקשתי לשלח לי את העלים להגיה ועל תנאי בדבר מקום הפרעון. לפני ימים שלשה שלחתי לך עוד שני ספורים לתשלום הספר; ואת שני הספורים ה... שנכללו בגליון האובד או כי אשלח לך בעוד ימים אחדים כשתעלה בידי למצוא לי מבית הדפוס גליון אחר תחת האובד, או כי תבקש ותקבלו

אתה בעצמך מבית מערכת המליץ; כי אין לי שום העתק ממנו, כי כ"י שלי נשתקע בבית הדפוס.

והנה הודעתו של הצ"ב ראיתי ובקרוב תקרא את תשובתי וגלוי דעתי על אדות זאת בהצפירה, אשר כדבר בעתו שבה לתחיה בקרב הימים האלה. יותר מזה לא אוכל לעשות להסיר מעלי שבטו; אבל לדעתי אם גם שלח ישלח הצ"ב את שלשת הספורים לקוראיו לא תתנזקו אתם בזה מאומה, כי סוף סוף אינם ספר שלם כי אם פרי שלא הגיע לגמר בשולו, והם בטלים במעוטם בתוך הספר שאתם מוציאים לאור.

ההקדמה הקצרה אשר הכינותי בתחלה לספרי זה (הרי היא רצופה פה) איננה הולמת יפה את הספר עתה אחרי אשר גמרנו לשנות את שמו ושלא לקרוא לו עוד „חלומות בהקיץ". אם תמצאו לנחוץ שאכתוב איזה הקדמה, ולא סגי בלאו הכי, אולי אשלחנה לכם אחרי כן בסוף ההדפסה בתור „מכתב להמו"לים"; ואולי תמצאו לנכון להדפיס בראש הספר את תשובתי להצ"ב ששלחתי להצפירה, באיזה שנויים. עוד הזמן גדול להועץ בזה, ותודיעו לי דעתכם וחפצכם בענין זה. הספורים ששלחתי עד כה כלם כבר היו בדפוס, אבל מרביתם מתוקנים ומשונים תכלית שנוי והרי הם כחדשים; ואם אמרתי להוסיף עליהם ספור חדש יגדל הספר מן המדה אשר קצבנו לו. וגם בדבר הזה נחליט אחרי אשר יודע לך אל נכון כמות הספורים שנשלחו עד כה.

ואתה שלום וברכה כחפץ מוקירך ודורש שלומך וטובתך יל"ג.

עשרה בטבת תרמ"ט, ספ"ב.

אגרת ארבע מאות וארבעים ושש.

לכבוד המשכיל השלם וכו' מהר"י רבניצקי באודיסא נ"י.

מבין שורות מכתבך האחרון נשמע קול תלונה דקה, אשר יסודתה לא באמת ולא בצדקה. אתה ידעת כי הספר אשר אתה קונה מאתי הוא הספר אשר התעתד להיות לתשורה ללוקחי „המליץ" ואשר כבר החלו בהדפסתו, ואתה קדמת פני לבקשו מאתי ואתנהו לך, וכמוך כמוני לא פללתי ולא עלה על לבי כי יתמכר צ"ב לעשות שטות כזאת לכפר פני קוראיו בשברי כלי. כמעט נודע לי הדבר מהרתי, גם בטרם דברך, לענות לצ"ב ולהוכיח עולתו על פניו בהצפירה (אתה מטעם בלתי ידוע לי התעלמת מתשובתי זאת ולא הזכרת אותה במכתבך האחרון!) ומה אוכל לעשות עוד להניח את רוחכם ולפיים את דעתכם, על עון אשר לא העויתי? האם אתבע את צ"ב לדין?

ואני משפטים בל ידעתי ולמיקם בזיל תא דבי דינא מאנה נפשי, ומי יאמר לי אם לא יצא הוא זכאי בהשפטו, כי סוף סוף תחלתו ברשות עשה והוציא כמה עשרות רו"כ על הדפסת שלשת הגליונות? וזולת זאת אני עומד על דעתי כי אם גם עשה יעשה צ"ב את אשר זמם וישלח את ג' העלים לחותמיו לא יגיע מזה לכם שום נזק של ממש, כי הנכם מדפיסים ספר זה בשם חלק ראשון מן „כל כתבי יל"ג" ומי פתי ימנע בשביל דבר מועט כזה למשוך ידו מחתום על כל הספרים הבאים, אם תכסוף נפשו אליהם? אשר על כן על זאת אינני מצטער ולזה אינני דואג; על מה אני מצטער? על מה שאתם אומרים כי..... [לא תוכלו] להדפיס את הספור „העצמות היבשות". ואתם העירותם לו אזן כי הספור ההוא כבר בא בדפוס פעמים, בבואו בהמליץ ובצאתו בקונטרס בפ"ע כנראה בסוף הקונטרס ששלחתי לכם? והדבר השני שאני מצטער עליו הוא, כי עד כה לא השיגה ידי למצא לי גליון אחר תחת הגליון האובד המכיל שני הספורים: „פחד בלילה" — „בעבור נעלים". כמה פעמים נסו אנשים אחדים להוציא מתחת יד צ"ב עקזמפלאר אחר ולא יכלו; כפי הנראה פתחה אזנו, ע"י בקשתכם ומכתבכם אליו, לשמוע כי לי נדרש העקזמפלאַר והת"ח הזה הנוקם ונוטר כנחש לא יאבה לעשות לי נחת רוח זאת ולתתו לי. אבל סוף סוף אקוה להמציאו לכם, או אולי בין כה וכה יקים צ"ב את דברו וישלח את הגליונות הנדפסים לחותמיו, ויגיע גם לכם ומשם תקחום.

הנני נושא את פניך בדבר הספורים החדשים אשר אתה מוצא לנחוץ לשימם בתוך הספר ואשתדל לשלוח לך דבר, מה מן החדש אשר עודם אתי תחת הקורנס על האבנים; אכן לעת כזאת, לעת צאת השנה, טרוד אנכי בדבר אחר שאין להחמיצו, ולכן לא אוכל להביא לכם מן ההדש רק אחר איזה שבועות, כלו' במשך החדש יאנואַר; אבל דבר זה לא ימנעכם מעסוק בהדפסת הספורים שכבר הגיעו לידכם, ואם ע"י זה ישתנה במקצת הסדר שסדרתי, הלא ידעתם כי אין מוקדם ומאוחר בתורה. אבל שכחתם כי ע"י זה יגדל גם מספר הבאָגען ותרבה כמות הספר אשר אתם אומרים להדפיס.

עוד אוסיף לכם הנחה אחת, אם תחפצו; כי במקום מאַת העקזמפלאַרען אשר עליכם להת לי אקבל מאתכם רק חמשים; ובזה אקוה להפיס את דעתכם ולהביא כפרה על עון אשר לא העויתי ולהצילכם מן הנזק המדומה אשר אתם יראים מפניו ואשר אני אינני רואה ממנו אפילו בבואה דבביאה.

בסוף דברי אבקשכם בדרך כלל שלא תביטו על פעלתכם אתם דרך זכוכית מגדלת ועל פעלתם של אחרים דרך זכוכית מקטנת, כי לא זו הדרך המוליכה לידי בטחון איש ברעהו וברית נאמנת; ואלהי העברים החפץ בשפת ציון יהי לכם לעזר ומשענת, וישלח לכם ברכתו שלם גמיר וכענת.

כחפץ המכבדכם ומוקירכם יל"ג.

P. S. ברגע הזה קבלתי ידיעה מן הרידקציון של המליץ כי ישלחו לי את הגליונות הנדפסים אחרי בוא עליהם רשיון הצינזור.

אגרת ארבע מאות וארבעים ושבע.

ידידי היקר מזה בן מזא״ה!

אחרי הדומיה הארכה אשר היתה בינותינו, ימי מספר בעודני עורך את המליץ וכל הימים אשר נסוגותי אחור ממנו, היה לי לששון ולשמחת לבב לקבל היום את קונטרסך „האשמות״, אשר אמנם הוא בעצמו איננו חדש בעיני, אבן אות הוא לי כי עוד אהבתך חדשה אלי כמקדם, ואברך עליך ברכת זוכר הברית ונאמן בבריתו וקים באהבתו. ואני אשר כלו בדמעות עיני כל ימי חיי על שבר בת עמי ומלאתי בהן נאד גדול כפלי כפלים ממגלת בן חלקיהו, בפגשי עתה בחוץ אחד מבני דורנו, אשר נפקחו עיניו לראות ברעה המוצאת את עמנו, בוכה ומתאבל וצועק חמס ושוד על עם ה׳ ועל בית ישראל כי נפלו ואין מקימם, אזכור מעשה מימי ילדותי שקרה בעיר מולדתי בווילנא. בעיר ואם בישראל ההיא יש שני בתי קברות בשני קצות העיר, בית עולם הישן שנסגר בשנות השלשים למאה הזאת בפרבר העיר שניפישקי, ובית עולם החדש בפרבר זארעטשיע שנפתח אז תחתיו. בימים ההם בזמן ההוא יצאה הגזרה ..... להרים אנשים לצבא גם מבני ישראל. מובן מאליו שרבני ווילנא גזרו תענית לבטל את רוע הגזרה ומובן מאליו שביום התענית הלכו העם המתענים להשתטח על הקברות ולדרוש בעד החיים אל המתים. אז יחלק העם ישראל לחצי. חצי העם הלך לפני חצות לבי״ע הישן והחצי לבי״ע החדש, ואחרי חצות החליפו את מקומם והמתפללים בביה״ק הישן הלכו לזארעציע והלופיהן מזארעציע הלכו לביה״ק הישן, ופגשו ציים את איים על אם הדרך, ושאלה אשה רעותה ושעיר וחלק אל רעהו יקרא, אלו לאלו שואלים: מה נשמע בביה״ק הישן? ואלו לאלו ממללים: מה נשמע בביה״ק החדש? וכן נגוזו ועברו איש על פני אחיו להתנות לבת יהודה השדודה עלי קברות ביה״ק האחר. כן היית בעיני גם אתה אחי, וכן הם בעיני כל הנחלים על שבר בת עמנו וכל הבוכים ומתאבלים עליה. עוברים הם מביה״ק לביה״ק, שופכים כמים דמעה נוכח פני ה׳, ועולם כמנהגו נוהג והגזרה במקומה עומדת, ומתים בל יחיו והחיים בל יקומו לבטלה. ינחם ה׳ גם אותך גם אותי בתוך שאר אבלי ציון ונזכה לראות בתת ה׳ לאבלי ציון פאר תחת אפר, ששון תחת אבל, מעטה תהלה תחת רוח כהה, ועד כה נלמד בנינו נהי ובני

בנינו קינה, כי עוד יארכו ימי האֵבל, ומי יודע אם לא תקוץ נפש בנינו אחרינו בבכיה לדורות זאת ומחו דמעה מעל כל פנים עוד בטרם ינחם ה׳ את ציון ואת כל חרבותיה.

ואני תמיד עמך מוקירך וחושב שמך יל״ג.

6 דעקאבר . . . . 1888 [י״ד טבת תרמ״ט], ספ״ב.

אגרת ארבע מאות וארבעים ושמונה.

8 דעקאבר 1888 [ט״ז טבת תרמ״ט].

[להנ״ל]

ידידי הצעיר יהיה לאלף.

קודם כל אבשרך כי יש תקוה להציל את מכתבך הגלוי לה׳ לעוואָנטין מן האבדון, כי נתן לנו צינזור אחר במקום הראשון והוא יכול לבטל דברי חברו ולהעביר את רוע הגזרה. בשבוע הבא אנסה דבר אליו.

דברתי עליך טובות באזני חתני ומאליו מובן כי נכון הוא לעשות לטובתך ככל אשר יוכל. אבל הוא שואל לברר לו במה יוכל להיות לך לישועה. אם יתקשו ראשי הסאוויעט לקבלך במספר חניכי עורכי הדינין, הלא לא יוכלו מפ״ב להושיעך בזה, אבל אם ישאלו משם את פי אחי וחתני על אדותיך, כנהוג ביניהם לגבות עדות מפי עורכי־דינין בני סמבא, כי אז ידברו עליך טובות ויסמכו ידם עליך. אבל כמדומה לי שאין אתה צריך לזה. על כן הראה נא לי הדרך והמעשה אשר אוכל בם להיות בסומכי נפשך. אולי תהפוץ ואכתוב על אדותיך לעורכי־הדינין ר. ול., אותם ידעתי בעצמי ויעשו את אשר אבקשם, או אל ש׳ (הוא חבר לאָחי ואָחי יכתוב אליו על אדותיך לבקשתי) או לאנשים אחרים אשר אתה תבחר ולא אני, ואז קרא את שמיתם לפני ואראה את הרשימה לאחי ולחתני וידעו אם ממכריהם הם. לחתני יש לפעמים עסקים ומשפטים במאָסקוי שהוא מוסרם לאחרים, על כן איעצך כשתתקבל בחברת העוזרים כתוב מכתב אל חתני, ע״פ האדריסא הרשומה למטה, ובא עמו בדברים כדרך שכל המתחילים עושים ע״י צירקולאָרים נדפסים. או כי שלח את הצירקולאר לידי ואני אמסרם לידו. סוף דבר כל אשר תמצא כי יש בכחי לעשות לטובתך גזור עלי ואני אקיים.

מליט אני גוה את צלם דמות תבניתי, אבל בלי לוח, כי אין לי

אחרים מן המוכן, ואתה קרא לך אחד מבעלי השמות ויכנים בו דבוק והיה לך לזכרון.

ייטיב לך האלהים ולנות ביתך האהובה, אשר אבקש לברך אותה בשמי בסתר פנים ויתן לכם מלבד ברכות שדים ורחם, גם משמני הארץ ולחם, וממגד גרש ירחים; רק אחת אשאל ממך אותה אבקש, כי עתה בהגיע עתך לעשות לביתך לשגות באהבת אשת נעוריך ולעשות עצמך כעורכי הדיינין ולבלות יומך בערכאות אל נא תחדל גם לעתיד לבא מהאציל לך מועד לשגות באהבת אמנו הזקנה היא שפת קדשנו אשר משחה אותך בשמן משחת קדשה ותאצל מרוחה עליך ותאמץ אותך לה כאחד ממבחר בניה. והנני האוהב אותך באהבת ציון וירושלים, כל יתר ימי תחת השמים

יל"ג.

אגרת ארבע מאות וארבעים ותשע.

כבוד המוציאי לאור המשכיל השלם מהרי"ח רבניצקי באדעסא.

את מכתבך קבלתי עוד שלשום וחכיתי אל הגליון השלישי אשר בשרת והוא עדיין לא בא, וכפי הנראה קרה לו מה שקרה להגליון הראשון אשר שלחתי אני, ועליך לשוב ולשלחו לי פעם שנית. אחרי אשר אתה אומר לשוב ולהדפיס את חצי הגליון הראשון שנית אעירך לתקן בו גם איזה שגיאות הדפוס שנשתרבבו בו, ואלו הן ... וכן תזהר שתהיינה השורות הבאות כשירים בתוך הספורים מנוקדות כדין ...

ואשוב לדברי מכתבך ואומר לך, כי הספור „קפיצת הדרך" עוד לא נשלם כלו, ובסוף השבוע הזה או במשך השבוע הבא אשלחנו לך, ובמטותא ממך לבלי תדהקני ולבלי תדפוק אותי כדי שלא אוציא מתחת ידי דבר שאינו מתוקן; כי כך היא דרכי כשאני כותב איזה דבר חדש אני מניחו תחת ידי ימים אחדים ומסיח דעתי ממנו, ואחר אשוב לקרוא אותו ואז טעמי חדש בחכי להבחין ולדעת כל דבר הצריך תקון ולבון. — גם את הספור „בעבור נעלים" אשלח לך מתוקן אחרי אשר אעתיקהו לי. ואולם את הספור פחד בלילה יש בדעתי לבלי להדפיס כלל בחלק הזה, יען כי הספור השני הנלוה אליו עוד איננו ערוך אצלי כהלכתו; ומדת הספר תהיה מלאה גם זולתו, כי הספור „קפיצת הדרך" יעלה יותר מבאגען. וגם על דבר ההקדמה אשר אמרתי לכתוב שבתי ונחמתי, יען כי תוכן הספר איננו דורש לשום הקדמה, ביחוד מצד המחבר, ואין לי מה לכתוב על אדותיו. אתם, כמוציאים לאור, תוכלו להקדים דברים אחדים מספרים בשבח המחבר ומעשה ידיו, שהם חביבים על הקוראים

ומועילים למוצאי דעת ואשר על כן הרדתם את ההרדה הזאת להוציאם בחוברת יחד לבלי יהיו מפוזרים ומפורדים ולבלי יאבדו מתוך הקהל וכדומה. אני, לפי שאינני צערערבויים, לא אוכל לספר בשבח עצמי. ואם תסכים לדעתי זאת וערכת אתה את ההקדמה, בקצרה ולא באריכות, תוכל לספר לדור כי בהתחבר משכילי עיר הבירה וחובבי שפת עבר אשר בה בשנת תרמ"א להציב ליל"ג יד בספרתנו כראוי לו אמרו בתחלה להדפיס את כל כתביו, כשירים כספורים וכשאר המאמרים הנבחרים שבאו מאתו בדפוס; אפס כי קצרה ידם אחרי הדפיסם את „כל שיריו", ובפרט לרגלי המהדורא הטובה שעשו אשר עלתה להם בדמים יקרים, לכן משכו ידם ממאמריו הפרוים. אחרי כן התעוררו להשלים את המלאכה משכילי העיר ריגא ויהיו גם המה לאגדה להדפיס את הפראָזאַ של יל"ג, וגם הם מסבות שונות, וביחוד מסבת מיתתו של הסופר המזמה שבחבורה ההיא, מחתנו וידיד נעוריו של המחבר, הר"ר זאב קאפלאן ז"ל, הפרו את עצתם ונסוגו אחור, ולכן קנאתם אתם לשפתנו קנאה גדולה ותתעודדו לבצע את מעשה המשכילים ההם, ווה החלותם לעשות בחלק הראשון, ואם יעמדו לימינכם בני עמנו החרדים לשפת קדשנו ויודעים לערוך את יקרת המחבר על פי שווי אז תוסיפו תת כחכם למלאכה הזאת ותוציאו גם את יתר החלקים אחד אחד, והיו למקרא העדה ולמסע את המחנות בדרך העולה קדימה אל ההשכלה והדעת. וכדומה לזה כאשר יתן האלהים אל לבכם. אם תסכים לזה ותכתוב את ההקדמה תוכל, אם תחפוץ, לשלוח אותה אלי ושמתי עיני עליה להגיהה ולתקנה. אני מצדי יש בלבי להוסיף על הספר הזה אם תתנו לי רשות על זה, איזה תקונים והגהות בספרי „כל שירי" (יכילו כארבעה עמודים, שהוא רבע באָגען), ואולי אערכנו כך שיהיה ראוי לתתו תיכף אחרי ההקדמה, ולא תהיו נצבים אתם לבדכם בפתח הספר; ואז תוכלו להודיע בהודעותיכם, כי בספר זה נמצאו תקונים להשירים, ועי"ז אולי יתעוררו גם רבים מלוקחי השירים (שנמכרו עד כה בכך קרוב לאלפים עקז') למשוך ולקחת להם גם את הספר הזה. על זה אצפה לתשובתך.

עוד על דבר אחד אעירך. בספר השנתי „בית אוצר הספרות" נדפסו תולדותי ומצורף להן קלסתר פני פתוחי חותם. את התולדות עוד לא קראתי, כי עדיין לא בא הספר לידי, אבל את התמונה שלח לי המו"ל ותישר בעיני, כי טובה היא. ועתה אין ספק כי הקלישע עודנה מונחת תחת יד המו"ל ומכר ימכרנה בזול, כי הוא איננו צריך לה עוד; על כן איעצך: נסה אליו דבר, אולי ימכרנה לך והדפסת גם אותה בראש הספר, והודעת ברבים כי החפצים לקבל הספר עם תמונת המחבר יוסיפו על המחיר (בערך רבע הרו"כ), ווה יניח ברכה אל ביתכם, כי ידעתי כי רבים יקפצו עליה. הנה המו"ל „בית אוצר הספרות" קרוב אליכם ועל נקלה יוכל לשלח לכם את הקלישע ע"י הזדמנות.

ראה דבריך טובים ונכוחים: „חבור סקאַנדאַלען הצ"ב, הנח לו!" אבל

עצתך אחרה לבוא; ואחרים מן הקרובים והרחוקים, והמה המרבים, הוקו עלי דבריהם לאמר: „אל תחרש; ענהו כאולתו, פן יהיה חכם בעיניו". השיאוני וגם יכלו לי באמרם כי לא את נקמתי לבדי אָקום מאתו כי אם נקמת כל הסופרים והמשכילים אשר הציף על ראשם את מימיו הזידונים והעכורים. ועיניך הרואות כי כבר שמעתי בקולם ותשובתי אליו נדפסת בהצפירה מנו' 14 והלאה, וגם תצא בחוברת מיוחדת. יקרא הקהל ותפקחנה עיניו לראות נפלאות בהתבונת נפש האיש הזה.

כמדומה לי שבזה כלה כל מה שהיה עלי לענות לך על מכתבך האחרון, ואתה שלום ושותפך שלום כחפץ מכבדכם ומוקירכם

יל"ג.

ספ"ב, יום א' 22 יאנואר, 1889 [ב' אד"ר תרמ"ט].

אגרת ארבע מאות וחמשים.

לכבוד המשכילים שכל טוב ה' רבניצקי והברו באודיסא.

שולח אני לכם בזה את ספורי „קפיצת הדרך", אשר גם הוא נכתב בקפיצת הדרך ועל כן אֵחר לבוא מעט מן המועד אשר יעדתי לו. מן הראוי היה להעתיקהו אל הנקי, אבל לא אחפוץ לעכבו עוד ולהחלות לבבכם בתוחלת ממושכה. אקוה כי הצענזאר באשר הוא שם לא יקפיד על זה שהכ"י במקומות רבים מחוק ומתוקן. ולו יכולתם לשלח לי לכה"פ מן הספור הזה העלים להגיה, אז אולי הייתי מוצא עוד לתקן בו כה וכה; אבל דבר זה לא לעכובא הוא.

עוד עלי לשלוח לכם את הספור „בעבור נעלים", והבטיחו להביאו אלי בשבוע הבא, וכמעט יבא לידי אריצנו לכם. מן הספור „פחד בלילה" עליכם להתיאש כעת, לפי שהחלקו השני עוד לא נכתב וכעת אין לבי פונה לכתבו; וכשהוא לעצמו איננו מן הספורים הנכבדים, ואחרי אשר לפי דעתי בספורי היום תמלא מדת הספר לט"ו באגען, על כן ישאר הספור ההוא לקובץ השני.

עודני מחכה לתשובתכם על מכתבי האחרון ואם הסכמתם לי בדבר ההקדמה. ועתה אני מוסיף כי אם גם תקבלו דעתי ותכתבו הקדמה מצדכם, יש עם לבבי להקדים דברים קצרים אחדים גם מצדי.

והיה זה שלום מאת מכבדכם ומוקירכם יל"ג.

P. S. שני הגליונות ג' וד' קבלתי. הציורים שבראשי הספורים לא מצאו חן בעיני; ולחנם טרחתם והוצאתם על זה הוצאה יתירה.

יום ה' 2 פעברואר 1889 ספ"ב. [י"ג אד"ר תרמ"ט].

אגרת ארבע מאות וחמשים ואחת.

שלום עליך ידידי ר׳ „שלום עליכם״!

מגיש אני לך בזה תודה גדולה בעד המנחה הטהורה אשר הבאת לי, היא הביבליותיקא אשר יצרת בשפת אמותינו שרה רבקה רחל ולאה ושאר הצדקניות שבגן עדן. אם עד כה לא הספיקה לי השעה לקרוא את כל הספר מהחל ועד כלה, אבל על פני רבו עברתי וראיתי כי מזויו מלאים, מפיקים דברים טובים ונכוחים מזן אל זן. כמה מרגליות טובות משבצות בו.....

. . . .

אבל אם רצויה גם כונתך? אם טוב וכשר הדבר לשוב וללמד לתועי רוח לשון עלגים אין בינה, לשון אשר היא כעיר פרוצה אין חומה, בלי דקדוק וכללים וסיגים בנתוח המלות ויושר הכתיבה? אם לתועלת ולכבוד יהיה לנו בשובנו להרגיל את בנינו ובנותינו לדבר ולכתוב בשפת הגולה, בשפה הבלולה אשר נפלה לעמנו חבלים לא בנעימים בימי נדודיו וטלטוליו בארצות כל הגוים והלשונות? בזאת בודאי עוד תהיה מחלוקת גדולה בין הפוסקים ולא אכחד ממך יקירי שאע״פ שבשאר דברים מתלמידיו של הלל אני, אבל בזה אני נוטה להחמיר. בעמל הסופרים המשתדלים לבנות חרבות אלה לנו בזמננו זה, רואה אנכי סימן בלתי יפה להתגברות הריאקציאָן בקרבנו ומתירא אנכי שמא יגרום זה היזק רב להשתדלות שאנחנו משתדלים זה שנים שלשה דורות לסגל לבני עמנו שפת חולין טהורה במילי דעלמא ושפת הקדש במילי דשמיא. — והנה הדעה שגליתי בזה היא דעתי לעצמי ואין אני כופה אותה כגיגית על אחרים, וגם לא אמרתי לך דבר זה כדי להרפות את ידיך במלאכתך שאתה עושה בידיעת חרש חכם. וכי בשביל שבית הלל אוסרים את הביצה שנולדה ביו״ט תחדל התרנגולת מהטיל ביצים? אבל בכל אופן כמדומה לי שהחובה מוטלת עליך לצרף וללבן את הלשון ההיא עד מקום שידך מגעת, לבנות בה דיק הדקדוק ולהציב ציונים וסיגים בהברות המלות ויושר הכתיבה, ועל כלם — לקרב ולאחד את הברת הדרומיים עם הברת הצפוניים, ולהכריע ביניהן במקום שהן נחלקות, כדי שלא תהיה גם רשות היחיד הזאת נחלקת לשתי רשויות. לעת עתה אסתפק במכתבי זה ברמיזה בעלמא על הדבר הנחוץ הזה, ואולי אשוב אליו וארחיב הדבור בו במאמר מיוחד, אם תבוא בי רוח רחוב היהודים והצר בית הכנסת אשר אמנם אין לה הזכות לבא ולשבת בקביעות במקום שאני כותב את הטורים האלה.

והנה אני אומר לך ולעווריך, שלום עליכם! עליכם שלום! חזק וחזק וה' יהיה עמך וירוממך ויגדיל שמך כחפץ אוהבך ומוקירך

יל"ג.

יעש"ק ג' פעברואר 1889 ספ"ב [י"ד אד"ר תרמ"ט].

אגרת ארבע מאות והמשים ושתים.

[לה' א"י שפירא]

ידידי אי"ש אמונים, רב ברכות!

קבל בזה את הקוויטטונג לקבלת הספרים.

לא ידעתי לאיזה צורך שאלת ע"ד סך הספרים הנשארים עוד תחת ידי, אבל לכבוד האמת צריך אני להודיעך, כי בחטטי בערמת הספרים לשלח לך את המשים העקז' אלה נגלה לי עוד נדבך אחד, כולל עשר חבילות בנות עשרים עקז' ואם כן יש לי מן הפשוטים עוד מאתים עקז', נוסף על הסך שהודעתי לך קודם; ואולי יש לך איזה נפקא מינה בזה.

להדפיס חלק חמישי משירי אין בלבי, א) לפי שאינני כותב כעת שירים הדשים ואינם בידי עד כדי ספר שלם, ב) שהשירים החדשים שנתוספו אצלי מחלקים לפי הסוגים שבשירים הנדפסים, ויוכלו לבוא רק כנוספות על החלקים הראשונים ולא כספר בפני עצמו, ג) שעתה עיני ולבי להדפסת כתבי הפרזיים, אשר כמדומה לי אינם נופלים בערכם מן השירים ודברים טובים נמצא בהם למקרא העדה ולמסע את המחנות בדרך העולה קדימה. — מתי יצא לאור החלק הראשון מ„כל כתבי" לא ידעתי גם אני. עד כה קבלתי רק ד' גליונות נדפסים והספר יכיל לא פחות מט"ו גליונות. בשבוע העבר שלחתי להם ספור חדש („קפיצת הדרך") שלא בא עוד בדפוס; ועוד ספור אחד צריך אני לשלוח להם בשבוע זה או בשבוע הבא. לפי השערתי לא יוכל הספר לצאת קודם חג הפסח או אולי גם חג השבועות. — בידי לא יהיה הספר הנדפס למכירה, כי אם בידי המדפיסים אותו. ובזה כלו תשובותי על שאלותיך, ועתה שאלה קטנה לי אליך. שמעתי אומרים כי בספר „בית אוצר הספרות" נדפסו דברים אחדים על אדותי, ואני את הספר ההוא לא ראיתי. אולי ישנו אתך בבית מסחרך, ושלחתו לי ואת מחירו תעלה לי בחשבון בימים הבאים.

והנני ידידך ומכבדך החפץ בטובך והצלחתך יל"ג.

יום ד' $^{8}/_{20}$ פעברואר 1889 [י"ט אד"ר תרמ"ט], ספ"ב.

אגרת ארבע מאות וחמשים ושלש.

כבוד המשכיל הנכבד מהרי"ח רבניצקי נ"י.

. . . .

את הספור „בעבור נעלים" עוד לא קבלתי והבטיחו להגיעו לידי בשבוע הבא. עוד לא הודעתני מקבלת ספורי „קפיצת הדרך" ואם עבר שלום תחת הבקרת. — אל יפול עליך לבך מפני המניעות והטרדות הקלות האלה, כי כהנה וכהנה תקרינה לאדם במעשיו, אבל בארך אפים ובמתינות יגבר איש על כלן ויצא ביד רמה.

תוכחתך המגלה ע"ד ריבי בצ"ב באה מאהבה מכתרת ולא יחר לי על זה מאומה; אבל בפתיחת מאמרי הלא אמרתי כי כנגד רצוני ובעל כרחי אני עושה את הדבר הזה. ובאמת פסחתי על השעפים ימים רבים אם להטפל בו אם לחדול, אבל שבתי וראה כי הגיע העת להשיב את האיש הזה על עקב בשתו וליסרהו אחת מני שבע על כל השקוצים אשר הוא משליך על סופרינו ומשכילינו מיום היותו. נאמנו מאד דבריך אשר אמרת ברוח פי הושע: „חבור סקאַנדאַלען האיש הזה הנח לו!" אבל הושע היה רק נביא, והכם עד[י]ף מנביא, ושלמה שהיה חכם אמר: „אל תען" וחזר ואמר „ענה", וא"כ נתן את דבריו לשיעורין ובא לידי החלט כי „עת לחשות ועת לדבר", ואני מצאתי כי הגיעה העת לדבר. והנה מה שעבר אין אבל ידוע תדע כי רק הפעם עניתי לכסיל כאולתו ולא אוסיף; בודאי יקום צ"ב לענות ולהשיב על דברי, ואני לא אוסיף לטבול עמי בשחת ולדבר על אדותיו דבר; אתה עד בדבר. והקוראים בני דורנו והבאים אחרינו ישפטו בינינו.

ובזה אמר לך שלום וברכה, וגם לחברך ולשותפך ככה.

מכבדכם ומוקירכם יל"ג.

יועש"ק 10 פעברואַר 1889 ספ"ב. כ"א אד"ר תרמ"ט.

. . . .

אגרת ארבע מאות וחמשים וארבע.

כבוד המשכיל השלם מהרי"ח רבניצקי נ"י.

היום שבתי והייתי בבית..... [הבקרת] וראיתי כי ספורי קפיצת הדרך יצא

זכאי בהרמנא דמלכותא ומחר, ביום השבת או ביום הראשון הבא, ישלח אליכם... ועתה אשקטה ואביטה במכוני לראות אותכם שוקדים ועושים את מלאכתכם בלי שטן ומפריע. וזה הדבר אשר אבקשך: לשום את הספור „קפיצת הדרך" קודם הספור „בעבור נעלים", יען כי בזה האחרון יזכר בדרך אגב אחד מן הפועלים אשר תולדותיו בפרטית נמצאו בראשון. בודאי לא תגשו אל המלאכה עד אחרי החג, אבל אבקשך להקדים ולהודיעני מקבלת הספורים הראשונים אשר יצאו מזה ביום 10 מאָרץ וגם מקבלת הספור היוצא כעת; וכן תודיעני אם תדפים את הספור „פחד בלילה" וכמה יכיל הספר בלעדו. והיה זה שלום לך ולשותפך ושמחתם בחג הבא ולא יארע לכם פסול בעיסתכם ובקדרתכם; וה' ישמחכם בפועל כפכם זה תחת אשר ענה אתכם עד כה על לא חמס בכפנו. דברי מכבדכם ומוקירכם הכותב בחפזון גדול

יל"ג.

ערב שבת הגדול תרמ"ט, ספ"ב.

אגרת ארבע מאות וחמשים וחמש.

ערב פסח תרמ"ט, ספ"ב.

[להנ"ל]

יקירי!

תקבל בזה ספראווקא אָפיציעלית שמתוכה תראה כי כדברי כן הוא, כי הכ"י נשלחו מזה ביום 10 מאָרץ, ואם עד יום 29 בו לא נתקבלו בביה"ד אין זה לפי השערתי כי אם הולכים הם לשוב אליכם בדרך אשר יצאו ללכת בו אבותינו ביום הזה לבוא ממצרים לכנען, דרך המדבר ים סוף, מבית הצינזור לבית שר העיר ומשפט לבית פקיד חלק העיר אשר גר בו המדפים. והנה אם בין כה וכה כבר הגיעו הכתבים לידכם, או אם תקבלום בקרוב כהראותכם את הספראַווקאַ הזאת, מה טוב; ואם לא, אז על המדפים שלכם לבא בקובלנא על ההתרשלות הזאת הגורמת לכם נזק ואבוד זמן, והחייב בדבר ישא ענשו.

הספור „קפיצת הדרך", שכבר בא עליו רשיון הצינזור, עוד לא יצא מזה, כי הכתב הרצוף אליו מונח לפני השר העליון לחתום עליו; וכפי שהבטיחו לי יצא מחר או ביום המחר השלישי. על כן בעבור ימי חגיהם ובהתחדש הישיבות..... תחרין לדרוש אחריו למען לא יעצר גם הוא תחת ידם. בבואו לידך ובקרבכם אל ההדפסה תודיעני בלי אחור.

כבר העירותי אזנך להדפים את „קפיצת הדרך" קודם „בעבור נעלים",

וגם לשאר הדברים אשר דברתי אליך במכתבי האחרון תשית לבך. דברי הכותב בחפזון לא מפני יציאת מצרים כי אם — מחמת שחפץ היא לרדת (במחילה מכבודך) לבית המרחץ, לקיים מצות „ורחץ", וה' יצילנו מכל צר לחץ ומכל אנשי שחץ, כחפץ מכבדך ומוקירך,

יל"ג.

אגרת ארבע מאות וחמשים ושש.

כבוד המשכיל השלם, ישר הולך בתומו, מהרי"ח ראבניצקי נ"י.

את מכתבי הבטיח, הערוך במנה בל' רוסיא למען אשר תוכל להשתמש בו לעת צורך גדול..... בלי ספק כבר קבלת וראית מתוכו את תוצאות הדרישה והחקירה אשר נעשה בלשכת הסופרים... כי מכאן נשלחו כל האירגינאלים בשלמות, כתבי היד שהיו בקונטרס השני, והגליונות הנדפסים שבקונטרס הראשון (לפי שיטתך) ועוד נוסף עליהם ספור „בעבור נעלים" שמסרתי לידם בזה, כמו שמבואר ומפורש בכתב... מיום 10 מארץ; לא נגרע בלתי אם הספור „תודה לאחר זמן" הידוע לך והספור „קפיצת הדרך" שנשלח אח"כ בחבילה מיוחדת.

. . . .

עוד על דבר אחד אעיר אונך. בסוף הספור „בעבור נעלים" כ"י ששלחתי לך..... מפה נמצאה „השמטה". ההשמטה ההיא נעשתה מאתי ע"פ הזכרון לבד, לפי שלא היה תחת ידי האריגינאל הראשון המתקן על ידי קודם לזה ונשתקע בידי בעל המליץ: ולאח"כ כשבא לידי הספור הזה בקונטרס לקט אמרים ראיתי כי שם גמר הספור מתוקן וטוב ויפה יותר מאשר בכ"י ששלחתי לך אני; על כן אבקשך שבכל מקום שהכ"י שלי שונה ומתרחק בגמר הספור מן הנדפס בקונטרס לקט אמרים יהיה הנדפס ההוא לך לעינים בהדפיסך את הספור ההוא בתוך ספרי, ותצוה לסדר הדברים כמו שהיו נדפסים שם. ואם יקשה ממך הדבר תשלח לי את העתק גמר הספור (מן והעיר בוטרימנץ צהלה ושמחה עד גמירא) ואני אשוב ואסדר אותו כהלכתו ואשיבנו לך. אבל משום הפסד הזמן בלך ושוב אדמה כי תמצא גם ידך לעשות את הקטנה הזאת, להוסיף על הכ"י את הדברים החסרים שם ונמצאים בספור הנדפס. — ובזה יתמו דברי היום כי חולה אנכי ומוטל על ערשי זה ימים חמשה, וגם לבא לבית..... ביום השני העבר התחזקתי לקום ממשכבי בכח גדול, ומני אז

כבדה מחלתי, על כן דברי לעו גם היום כי עיפה נפשי ואתה שלום וכל אשר לכם שלום כחפץ המבקש שלום ומנוחה גם לנפשו הנהלאה

יל"ג.

יום ה' ח' אייר [תרמ"ט], 27 אפריל 1889 ספ"ב.

אגרת ארבע מאות והמשים ושבע.

כבוד המשכיל השלם איש דעת ותבונה, העושה מלאכתו באמת ואמונה, הררי"ה רבניצקי נ"י!

משיב אנכי לך את ראש המאמר מתוקן כראוי; ואין למסדר בלתי אם לשום את השורות הנדבקות במקום שרשום שם בעופרת אדומה הסימן הזה בין המלה „ליושנה" ובין המלה „לאסא" והכל על מקומו יבא בשלום. — אתפלא כי עד כה לא טרחת לשלוח לי את שלשת העלים החדשים הנדפסים אשר בשרת במכתבך האחרון, אשר בם נמצא בלי ספק הספור „קפיצת הדרך" שלא ראיתי עוד בדפוס וכלתה נפשי לראות איכה יצא..... ועתה שלום לך חזק וחזק ושקוד על מלאכתך למהר לגמור המלאכה, כי ארך הזמן יותר מדי. ולדעתי הגיע הזמן לבשר בכה"ע כי קרוב הספר לבא, ואולי גם לפרט את הפרקים הבאים בו ולקרוא אותם בשמותם. —

מכבדך מוקירך ודורש שלומך וטובתך יל"ג.

הודיעני אם יש תחת ידך תקוני הטעיות מששת הגליונות הראשונים.

יום ב', ב' תמוז, תרמ"ט. ספ"ב.

אגרת ארבע מאות והמשים ושמונה.

כבוד המשכיל השלם, איש חי רב פעלים, מהרי"ה רבניצקי — שלום!

את שני מכתביך, הסגור והגלוי, וגם את הספר האחד קבלתי שלשום וברכתי גם אני על המוגמר. צדקת באמרך כי מראה הספר החיצוני בלתי

מהודר, כי גם הדפוס גם הנייר אינם תאוה לעינים, ומי יתן ולא תחוס עינך על פרוטות אחדות לכלול לכל הפחות את יפי המעטפה והשער, למען משוך אליהם את עיני הקונה. והנה רשמתי לפניך את השגיאות שעלו בדפוס עם תקוניהן בצדן, ושולח אותם לך בזה; וסלח לי על עצלותי להעתיק אותם אל הנקי; כמדומה לי כי המסדר יוכל לקחתם ולסדרם כמו שהם כתובים עתה; ואתה יקירי שקוד עליו לבלי ישוב וישגה פן נצטרך להדפיס לוח הטעות ללוח הטעות. האם אין בדעתך לכתוב על השער „ספורים, חדשים וגם ישנים ממלאים ומתקנים" ? נחוץ לדעתי להוסיף ג"כ „תוכן הספורים" על העמוד השני של השער השני. — המבקר בלי ספק לא יעכב את הספר ולא יעצרנו תחת ידו זמן רב...... היום או מחר אשתדל לראותו ואוסיף לבקש פניו. — טוב היה לו יכולת לשלוח אלי את נוסח המודעה אשר אתה אומר להפיץ ברבים, אולי מצאתי איזה דבר לתקן בה. יודעי ומכירי בערי מושבות בני ישראל רבים הם ולא אדע את מי אקרא בשם לפניך, כי את כלם אי אפשר לי לפרוט. לדעתי אין טוב לכם בלתי אם לבא במשא ומתן עם מוכרי הספרים בערים הגדולות, אשר שמותם בלי ספק ידועים לכם, והיהודים יפנו מעצמם אליכם לבקש את הספר, אחרי אשר תודיעו את דבר צאתו בבה"ע, כי בלאו הכי לא סגי.

על יתר הדברים אשר נגעת בם במכתבך אדבר במכתבי הבאים, כי עוד חזון למועד. והנני המברך אתכם בשלום והמשתוקק לשמוע כי תראו ברכה במשלח ידכם זה

יל"ג.

יום א', ב' יולי [ט"ו תמוז] תרמ"ט ספ"ב.

P. S. אם תמצא בלוה"ט שסדרתי איזה שגיאות קלות שאינן כדאי לתקן אותן הרשות בידך למתקן.

אגרת ארבע מאות והמשים ותשע.

ראבניצקי יקירי!

עוד מעט וסקלתני במכתביך ושמחלותיך אשר אתה ממטיר עלי יום יום! ואני חביבים עלי יסורים כאלה ואת כלם קבלתי באהבה, ומי יתן ויבררו לי מיתה יפה כואת בבא יומי, כי מיתת נשיקה היא. הייתי היום באשר הייתי ופניתי הדרך לפניכם והרימותי את כל המכשולים. יחד עם המכתב הזה, בפאָסט אחת, יוצא כתב הרשיון מן הצינזורקאָמיטעט אשר בזה, על שם המדפיס שלכם, להוציא את הספרים מרשותו לרשות הרבים. את המודעה

מסרתי לבקרת, ואתמול קרא אותה המבקר עמי יחדו. בשני מקומות לא ישרה נוסחת ההודעה בעיניו, במקום שאתה קורא להמחברים האחרים „בלתי מהוגנים” ובמה שאתה קורא לספרי „תורת אמת”. להפצרתו תקנתי מעט בשני המקומות ההם כאשר תראה. וכן עשיתי שנים שלשה תקונים קטנים מעצמי להטבת הלשון, כמו במ׳ היאמן כי יספר, כתבתי היאמינו כי יספר, כי אין בנין הכבד מפעל זה בהוראה זאת והוא שבוש ישן נושן שעלה כחוח ביד מחברים רבים..... המודעה כתובה בטוב טעם, וחבל על כי לא התעוררת לערוך את הדברים ההם בתחלה, לשימם כעין הקדמה אל הספר. ואולי תמצא לנכון להדפיסה בתבנית הספר ובמדתו ולשים אותה נוספה בראש הספר או בעקבו, למען תהיה תמיד נוכח עיני לוקחי הספר, מלבד מה שתשלחנה ליחידים אל אשר תשלחנה.

גם את הפראספעקט מן השער החדש עם תוכן הספורים קבלתי, וייטב בעיני. אולי יש להוסיף בהטיטעל הרוסי מלה אחת ולכתוב כך: Полное собраніе прозаическихъ сочиненій e. t. c. ודבר זה מסור לידך ולא לעכובא.

גם ההודעה להוואסחאָד אכתוב ואמסור; ואולם טוב אם תבאנה ההודעות בכל כתבי העתים פעם אחת. ואולי תמצא ידך לשלח את המודעה שלך בתור הוספה לכה״ע אשר לב״י.

והנני החפץ בהצלחתכם ודורש שלומכם וטובתכם יל״ג.

ז״ן בתמוז, תרמ״ט, ספ״ב.

אגרת ארבע מאות וששים.

[לה׳ א״י שפירא]

ידידי היקר!

מפזור הנפש העברתי המועד ולא מסרתי את השט״ח לגוביינא בלתי היום אע״פ שזמן הפרעון שלו היה עוד ביום א׳ יוני דנא. אקוה כי לא תקפיד על זה, ולעת מצוא תוכל להעיד עלי לפני הארז אשר בלבנון כי לא איש כלו אוהב דמים ורודף שלמונים אנכי, כי כלום יש לך אדם בהול על ממונו השוכח זמן גוביינא של חובותיו?

והיה זה שלום לך ולאשר אתך כברכת מוקירך ומכבדך יל״ג.

יום ד׳, י״ב יולי [כ״ה תמוז] תרמ״ט ספ״ב.

אגרת ארבע מאות וששים ואחת.

ראבניצקי יקירי!

ממהר אני לכתוב לך היום למען הרגיעך בראותך כי עברו עוד יומים והמודעה לא באה. שבתי והייתי היום בבית..... [הבקרת] ומצאתי כי הכתבים עוד לא נשלחו לאָדעססאַ..... ומחר ישלחום לאָדעססאַ אחרי אשר יחתום הממונה עליהם. ידעתי כי תתעצב וכי ירע בעיניך על אִבּוּד הזמן, אבל אין לעשות, כי מי יוכל לדון עם שתקיף ממנו.....

על כן השמר והשקט. אנכי לא אשקוט עד אם אוציא את הרשיון והמודעה מתחת ידם, ומחר או ביום מחר השלישי אשוב ואהיה שם ואפקח על הדבר...

אל נא תמהר לשלוח אלי את העקזמפלאַרים אשר לי עד אשר תדפיס את המודעה ותצרף אותה אל הספר, כאשר יעצתיך. ואם כבר שלחת אלי את הספרים בטרם תדפיס את המודעה אז אבקשך לשלוח אלי אח"כ גם מספר מודעות כמספר הספרים לשום אותן עליהם נוספות. וה' יביט עליכם בעינים יפות, גנון והציל כצפרים עפות, ויפתח לכם את אוצרו הטוב ויתן לכם כסף תועפות, כברכת מכבדכם ומוקירכם

יל"ג.

20 יולי, ד' אב תרמ"ט, ספ"ב.

תר"נ.

אגרת ארבע מאות וששים ושתים.

ידידי הרב הנכבד החכם הכולל מהר"ש רובין נ"י

יברכהו אלהים באשר הוא שם!

איכה? העודך חי? זה לנו ימים רבים ללא חזון וללא מכתב בינינו ועתה הנה אכף עלי הצרך לבקשך בכל גבול ישראל, כי דבר לי אליך.

הנה נא ידעת כי בהבלי הגוים יש שם של איזה מלאך או שד, והוא: Abracadabra שהיו כותבים אותו על קמיע בצורת משולש והאמינו שהוא רפואה בדוקה לקדחת רביעית. כמדומה לי כי גם בספרותנו נזכר השם הזה „עברא כד עברא" להתכלית זאת, ואינני זוכר כעת מקומו. והנה לרגל מלאכה אחת אשר אני עוסק בה כעת נצרך לי לדעת שרש המלה הזאת והוראתה ושאר הידיעות השייכות לענינה. ואחרי אשר ידעתי כי אתה עסקת בחלומות והבלים ובדברים הרבה כאלה, על כן אבקשך, אם ידעת את מקור המלה הזאת והוראתה ואיפה נמצאה בספרי ישראל, אנה מהרה נא להודיעני ע"פ האדרעסא הידועה לך ותברכך נפשי בגללה בכל אשר יהי לאל ידי. והנני המכבדך בכל לבו והמברך אותך ואת ביתך בכל טוב

יל"ג.

כ"ז חשון תר"נ.

אגרת ארבע מאות וששים ושלש.

כבוד המשכיל השלם וכו׳ מהרי״ח רבניצקי באדעססא.

הידעת הא דאמרי אנשי: היהודי הוא מכה והוא בוכה! כן אתה בעיני היום, יקירי! אתה עודך מתאונן עלי כי הקילותיך וכי חושד בכשרים אני הראוי ללקות בגופו יען — כי לא האמנתי בכם וארים קולי ואקרא בראותי אתכם מעבירים המועד שנית! שאו ידיכם קדש ואמרו בלבבכם היש לכם פתחון (בכם) [פה] להתאונן עלי גם הפעם? הידוע אדע כי יש לי עסק עם ילדים אשר אינם יודעים בין ימינם לשמאלם, ומערבבים הויות דאביי ורבא בהויות העולם, ובשעה שבידיהם כתבו והתמו „מקום הפרעון בפ״ב", המה יניעון ביום הפרעון וישוטטו לבקש את השט״ח בחוצות אדעסא! הלא כל השומע יצחק לכם! „מקטני אמנה אני; ולא האמנתי בכם ובישרת לבכם עמדי!" תתאוננו באזני זה כמה. לו גם יהי כדבריכם, הגידו נא לי שאהבה נפשי, מה יש לכם צדקה לדרוש אמונה ובטחון מאתי, מאת איש אשר לא ידעתם ולא ידעכם מתמול שלשם וזה ראשונה באתם עמו במשא ומתן? האם דרך אמונה בחרתם בבואכם לעשות עמי עסקנו זה? הלא כדרך התגרין עשינו ותנאינו מפורשים בכתב ודברים שבכתב צריכים שיהיו נזכרים ונעשים בזמנם ככתבם וכלשונם, וכל המתרשל בזה ידו על התחתונה. ולו גם היינו יודעים איש את אחיו מקדמת דנא עליכם היה לדעת כי — אהבה ואחוה לחוד ומשא ומתן לחוד; וגם פה סלקא כמ״ד הנ״ל: „נחיה כידידים ונחשב כיהודים!" — אכן גם משענת קנה רצוץ זה אין בידכם להשען עליו. האם באמת לא האמנתי בכם ולא קדמתי פניכם כתור אנשי מעלה בבואכם לפני בהצעתכם ולא קבלתי את כל תנאיכם בלי שום טענה ומענה? קצבתם את זמן הפרעון הראשון לשמונה חדשים ולא פציתי פי לדבר דבר; בקשת להרחיב לכם זמן הפרעון לשני חדשים ונעניתי לכם באותו יום, ולולא ה׳ ה״ש שותפך פחז ופתח בתגרה ומריבה, אולי לא היה שום טינא בלבנו איש אל אחיו כלל. האם כל יה וכיוצא בזה אות היא להסרון אמנה? הידוע תדעו, כי בשעה שהייתם אתם סובבים בחוצות אדעסא ומבקשים את השט״ח שלכם, באתי אני ושטרכם בידי שלש פעמים במשך ששה ימים אל הדיסקאָנטאָ באַנק והניעותי את כל רואי החשבונות אשר שם כאשר ינוע בכברה, באמרי: אי אפשר שיהיו האנשים ההם נרפים ובלתי זריזים גם בפעם הזאת! — האם גם זאת מחסרון אמונה בכם ומחשדי אתכם כי רמאים אתם? וזה לכם מופת הותך: השט״ח המושב לכם בזה, כי איננו מסור להנוטריום לכתוב עליו פראָטעסט ביום סלוק זמן הפרעון, כי סוף סוף חסתי על ממונכם שלא להורידו לטמיון על לא דבר, ואמרתי אל לבי: סוף סוף האנשים ההם בנים הם, ולא יעקבו את התשלומין.

והנה מה שעבר אין. היום קבלתי את הק״ן רו״כ מן הבאַנק והרי שטרכם

לפניכם. והנה מן הק"ן רו"כ מגיע לי רק ק"ל; ועל העשרים היתרים יש לי תביעות שונות, ואלה הן:

בעד מאַרקע אחת 80 קאָפ'; יתר תשלומין בעד שלוח הספרים 74 קאָפ'; הוצאות הפראָטעסט על השט"ח הראשון 4,68, בס"ה 6,22; א"כ נשארו מן העשרים רו"כ לטובתכם 13,78; אבל גם הסך הזה עודנו תלוי ועומד, לפי שבעל הוואָסחאָד עודנו נושה בי, כפי שתראו מתוך חשבונו הרצוף בזה, 15,12. אני טענתי נגד החשבון הזה ודרשתי מאתו להוזיל לי מחיר ההודעות ועד כה לא נענה לי, כמו שתראו מתוך מכתבו הרצוף בזה. אבל עד כה לא שלמתי לו עוד, כי לא נזדמנה לי לראותו פא"פ, ועדיין אני מקוה כי בדברי אתו פה אל פה ואחזק דברי עליו אולי יעבור על מדתו ויפחות את תביעתו. על כן יהי נא הנשאר הזה בעיניכם כמונח תחת ידי עד אשר אכלה את חשבוני עם לנדוי, ואז אדע את אשר לכם אתי או את אשר לי אתכם.

ועתה אחרי אשר כלו החשבונות והסכסוכים בינינו אשוב לדברי מכתבך האחרון ואומר לך, כי בדבר חלקי „כל כתבי" הנשארים אדבר עמך בפעם האחרת, אם תחפוץ, וארצה לפניך המכשולים המונחים על דרכנו זה, אשר כבר התנגפו רגלינו עליהם בפעם הראשונה, והתחכלות לפנות אותם, את המכשולים ההם, מדרכנו; כי לפי שעה כמדומה לי עוד לא בא הזמן, גם לי גם לכם, לחשוב על אדות החלקים הנשארים. על כן אדבר עמך רק בדבר העסק הפרטי אשר ביני ובינך, בדבר מכירת ספרי „כל שירי". והנה בתחלה אמר לך כי הר"ר גורלנד, כפי הנראה, שכח מעט את אשר שמתי בפיו אליך על אדות הדבר הזה ומסר לך דברי שלא כהויתם. אנכי לא אמרתי לו כי חפץ אני שתשלם מחצית מחיר הספרים מראש, כי אם שאינני חפץ לתתם בקומיססיון, שיהיה הדבר תלוי במקרה, אם ימכרו הספרים טוב ואם לא ימכרו ישובו על עקב בשתם אלי בחזרה. חפצי הוא למכור לך איזה סך מן הספרים במכירה לחלוטין ובנכיון שכר טוב כמו לכל שאר מו"ס, ובהרחבת זמן פרעון בישר ובצדק וכפי אשר תשיג ידך. ועל כן זה הדבר אשר אשים לפניך: צא וחשוב באצטגנינות שלך כמה בערך מן הספרים, מן הפשוטים ומן המהודרים, תוכל למכור, והסתכל בכיסך וראה באיזה זמן לערך תוכל לשלם את הסך המגיע בעדם, בין אם יהיו מכורים בין אם יהיו עוד מונחים תחת ידך. והיה אם יעלה הסך הנ"ל לסך ספרים לא פחות מחמשים פשוטים, שהם משקל שלשה פוד כדי חבילה הנשלחת ע"י מסלת הברזל, אז אנכה לך רבאט 33%, ועלה לך מחיר כל עקז' 2 רו"כ, ומחיר חמשים עקז' מאה רו"כ; ואם תקח מן המהודרים אנכה לך מן המכורכים שמחירם עשרה רו"כ 40%, ועלה לך כל עקז' ששה רו"כ ומן המהודרים הבלתי מכורכים, שמחירם ששה רו"כ 33% ועלה לך כל עקז' 4 רו"כ. — בעד משלוח הספרים תשלם אתה באָדעסאַ, ואת סך מחיר הספרים אשר תדרוש תחשוב על פי ההערכה הסדורה למעלה

ותזקוף עליך במלוה ותשלח לי על הסך הנ"ל שטר חוב או שטרי חובות, בקביעת זמן הפרעון כפי אשר נדבר ונתנה בינינו ובקביעת מקום הפרעון פה בפ"ב. אם תסכים לראשי התנאים האלה הודיעני את פרטיהם מצדך ונקוה כי נבא אל עמק השוה; אפס כי גם זאת אתנה עמך לבלתי קחת מאתי ספרים חדשים בהקפה עד אשר נכלה חשבוננו בעד הספרים הקודמים שנמכרו תחת ידך, כדי שלא לערב שמחה בשמחה. ודע כי ההנחות והתנאים אשר אני מציע לפניך בזה הם המה התנאים שהותנו ביני ובין מו"ס בווילנא; ומאד ינעם לי אם תרויח בזה ויביאו ספרי ברכה אל ביתך.

ולא רק ב„כל שירי" הכתיב מדבר כי גם בספרי „כל כתבי" אשמח שמחה רבה אם תודיעני כי רואים אתם ברכה בם, ומרויחים בה הרבה, כי אולי ואולי נמצא לנו ידים לפנות את דרכנו גם לימים הבאים לבלי יתנגפו עוד רגלינו באבני אפל וצלמות כאשר עד כה. והנני הדורש שלומכם וטובתכם באמת ובלב תמים, הסולח לכם על המרורים אשר השבעתם אותו ומבקש סליחתכם על כי המרה ועצב גם את רוחכם.

מכבדכם ומוקירכם יל"ג.

ט"ו כסלו תר"ג, ספ"ב.

P. S. להי' ו"ק בטשערניגאָב (?) עד כה לא שלחתי את העקז. אשר אמרתי, בחרות אפי בך; ועתה כמדומה לי כי אין טוב לך בלתי אם שלח תשלח אתה אליו את העקז' הלקוי אשר תחת ידך, ותודיעני עוד הפעם איזה קונטרסים חסרים בו *) ואשלח לו את הקונטרסים החסרים מפה, והיו בידו לספר שלם.

הנ"ל.

אגרת ארבע מאות וששים וארבע.

[להר"ר מהר"ש רובין]

ה' עמך ידידי הנכבד!

שמחתני בדבריך בראותי כי עודך חי וכי עוד תנוב בשיבה דברי מדע והשכל, אף אם לא אכחד כי תשובתך לא הניחה את רוחי כי לא מצאתי בה את אשר בקשתי. למען דעתך למה נצרך לי פירושה של המלה אשר הזכרתי לפניך במכתב הקודם אודיע לך במה אני עוסק לעת כזאת. אולי שמעת כי

*) כמדומה לי שהחסרים הם חלק ד' שלם והבויגן האחרון מן החלק השלישי.

בראקהויז מוציא לאור עתה את הענציקלאפאֶדיע שלו בארצנו בלשון רוסיה. העסק הזה הוא מסור בידי, כלומר אנכי המוציא והמביא אותו, ומלבד זה הרידקטור שלו, אחד הפרופיסורים באוניווערזיטאֶט שלנו, מסר לי מערכת כל המאמרים הנוגעים לחכמת ישראל. והנה בשבתנו בסוד עוזרי הרידקציון ומסדרים את החלק הראשון בא לידנו השם Abrocadabro. ידוע תדע כי כל ספרי המלים שקדמונו פתוחים לפנינו, בקשנו בם הוראת המלה הזאת ושרשה, את שמושה מצאנו אבל הוראתה ומקורה לא מצאנו. מצאנו בם דעת אחד המלומדים בארצנו שכבר הלך לעולמו, כי שרש המלה בעברית, ופירושה „עבר מאתנו אב רע", ולפי שדבריו כתובים רוסית לא יכלתי לכון היטב פירושו על צירוף השם הזה ולפרש לי ההברה "Cord„ שבאמצע. נזכרתי כי ראיתי את המלה הזאת באחד מספרי ישראל בתמונה זאת: עברא כד עברא, ופתרתיה לי כי הוא דרך שחוק וליצנות מאחד מרופאי האליל שהשתמש בהשבעה זאת כסגולה בדוקה לקדחת רביעית, וכתב על הקמיע שם זה, לאמר: „המחלה תעבר כשתעבור", והוא לשון רמאות וגניבת דעת.— ולפי ששכחתי את המקום שבו ראיתי את השם הזה בעברית אמרתי אשאל את פיך אולי ידעתהו. והנה את שמושו וצרופיו ידעתי מכבר, כמו שכתבתי, ופירושך איננו מתקבל על דעתי לפי שאין בין אותיותיו אות ג', וא"כ איננו מחובר מצרופי א' ב' ג' ד', כמו שאתה אומר. בין כה וכה הנני מחזיק לך טובה מרובה על כי נענית לי, והנני שולח לך היום ע"י שו"ע (קרי שתי וערב ולא שלחן ערוך) את ספרי „כל כתבי" ה"א שיצא זה לא כבר לאור. ואתה קרא בו בשעה שאינו לא יום ולא לילה, לפי שרובו שיחת חולין ודברים בטלים, שחוק וקלות ראש, וחלילה לך לפסוק בשבילו מדברי תורה.—

מיום אשר חדלו המכתבים בינינו נחלים רבים הלכו אל הים, ונפשות רבות יקרות בעינינו וקרובות אל לבנו הלכו למנוחות. בלב נשבר ונדכה אזכור עד היום את מהותנך ידיד נפשי הרב ר' יששכר בער לעווינשטיין ז"ל. גם לי אני ידידך נפקדו נפשות יקרות בימים הרבים ההם: לפני שנתים ימים מת גם עלי מחתני הסופר המשכיל ר"ז קאפלאן, מלבד יודעים ומכירים הרבה מקרוב ומרחוק אשר נפלו מימיני ומשמאלי בעמיר מאחרי הקוצר. עוד בשבוע העבר הובלנו לקברות בעירנו זאת את הסופר החרוץ דוד סלוצקי, אשר הוציא לאור בשבבר הימים ספרי חכמינו הקדמונים בשם „חכמת ישראל" ואחר נספח אל הסוחרים ונספה בלא עתו. וע"כ בצדק אמרתי, כי שמחתי בקבלי מכתבך בראותי כי עודך חי ואברך את ה' שהחיני גם אותי והגיעני לזמן הזה לשוב ולדבר בך בכתב.

זה לי יותר משנה שמטתי ונטשתי את קסת הסופרים העברית והנחתיה מיד, כי בעלוה פה ארונים זולתי, אשר יש בהם אנשים מזוהמים שהנפש סולדת בנגיעתם. אמנם עוד היום הספרת על ברכיה תשעשעני וגם משדיה תניקני, אך לא הספרת העברית העניה אשר ברכיה כשלו מצום ושדיה כחשו

מרוב יונקים; אנכי אינני כותב כעת מימין לשמאל כ"א משמאל לימין, כי כן יעצונו גם חז"ל: „כל פנות שאתה פונה יהיו לימין". ואני יושב בזה, אשתי המתחלה תמיד כגפן בוקק בירכתי ביתי בפאת מטתה, שתי בנותי הנמצאות בזה הנשואות – האחת לעורך דין והשניה לרופא, ובני היחיד אשר כלה בחרף הזה חק למודיו בתור רוקח סמי רפואה – סביב לי איש בביתו בעיר מושבי, וכבר זכיתי ללמד תורה לבן בתי הבכירה, נער בן עשתי עשרה שנה, והוא תלמיד ראשון בין ל"ב תלמידים שבחדר השלישי (מלמטה) בגימנזיום. – הנה כי כן יברך גבר ירא ה' כמוני; ואקוה כי כשם שלא עזבני אלהי חסדי עד כה בחמשים ותשע שנות חיי הכלות לי ביום השבת הבא כ"א כסלו, כן לא יעזבני ולא יטשני גם לעתיד לבא עד מלאת מדת ימי, וכן אקוה לשמוע דברים טובים דברים נחומים גם מאת יודעי ומכירי אשר בין בחיריהם יחד גם כבודך ידידי היקר מאד בעיני אוהבך בלב תמים כל הימים

יל"ג.

ט"ז כסלו תר"ן, ספ"ב.

אגרת ארבע מאות וששים וחמש.

כבוד המשכיל השלם והסופר המהיר מהר"ג חישין נ"י (הג"י).

לחנם תרבה דברים ותחדש עדיך נגדי; אני ידעתיך מאז ועצמך לא נכחד ממני. על דבריך הטובים אשר אתה דובר באזני אני מודה ומשבח לך; תהלת אדם יודע ומבין נעימה תמיד לנפש עמל, בראותו כי עמלו עולה לרצון. ואולם על שאלתך בדבר מכה"ע אין בפי נכונה לענות לך. אני הנחתי לפני שנה ויותר את קסתי העברית מיד יען כי לא עצרתי עוד כח לדור בכפיפה עם אנשים אשר נפשם לא מטהרה: ואולם אם תשיב ותפתח לפני אתה פתחו של האולם אין ספק כי אשוב ואתנם בו בעגלות וקרונות, כי שפת קדשנו היא חיי וארך ימי. אבן מחשבתך אשר אתה חושב לעשות, לפי שעה הלום באספמיא ואני אינני מפותרי חלומות. רואה אנכי כי לא בכבד ראש אתה עוסק בדבר ועל כן הוא נדמה לך כזוט השערה. גם לקבל רשיון בעת כזאת שמדת הדין מקטרגת על ישראל, גם לכלכל ולפרנס עסק חדש כזה בשעת הדחיקות האלה – לכל זה צריכות העצומות גדולות. ספק בידי אם תועיל לך מליצתו של ר. לג. אין ג. יודע עם שרי מעשי הדפוס מאומה, כי אין המלכות נוגעת בחברתה. ולו גם היית הלילה לרידקטור ובן לילה יִזַּן ה' לך קיקיון בתור איזה מכ"ע, במה תכלכלהו ותפרנסהו בימיו הראשונים בטרם יצא טבעו בעולם ויוכל להתחרות עם כה"ע העומדים וקימים?

האם מבעלי הכיס אתה ותוכל לבזבז על זה סך מסוים? להוציא מכ"ע צריך להיות או עשיר כר' אלעזר בן חרסום או שנאָרער ב. . . . . אני אין נפשי להשתתף בפרוטה לקנות דבר שלא בא לעולם, כי אינני רוצה להניח מעותי על קרן הצבי ישראל: ואתה אם יש אתך לפזר על משך הזרע בטרם תשא האלומות, עשה כאשר עם לבבך ואלהים ינחך בדרך טובה. ואם עשה תעשה וגם יכול תוכל או אז אשוב לדבר עמך רבות בדבר הזה, ואשר יהי לאל ידי לעשות לא אמנע ממך.

אגב אודיעך כי גם פה נמצא איש אחר המשתדל להשיג רשיון חדש, וגם הוא בא לפני והציע מה שהציע, ועד כה לא יספתי לראותו ובלי ספק תקותו נשארה מעל.

ואלהים יעיר עליך וירוממך,
כברכת מכבדך ויודע שמך

יל"ג.

ג' חנוכה תר"ן, ספ"ב.

אגרת ארבע מאות וששים ושש.

ידידי מהראי"ש נ"י.

למסור לידך סובנות הענצ. בפרהסיא ולהכריז על זה במה"ע הוא דבר בלתי אפשרי מכמה טעמים. אם יש בלבך לעסוק בדבר בצנעא, בתור איש פרטי, ע"פ התנאי שבררתי לך במכתבי הקודם הודיעני ואשלח לך פראספעקטין אחדים לחלק ופנקס נדפס לרשום את שמות החותמים. תשובתך בענין זה השתדל לכתוב באיזה לשון של חול ולכתוב בראשו Въ контору Редакціи בדי שאוכל לצרפו אל שאר המכתבים הנשמרים שם.

בדבר ספרי אשר אתה אומר להבעיר אחריהם עד תמם מביתי כבר אמרתי לך כי להגביל את מספרם בדיוק מצומצם לא אוכל כעת, לפי שבשביל כך צריך אני לקרקר קיר ולהסיע כלי ביתי ממקומם, וזה טרח גדול, ודי יהיה לי למלאות את חדרי ביתי מְטֵה ואָבק כשנבוא לכך להסיע הספרים כדי להוציאם מביתי ודאי, אבל בהשערה קרובה לצמצום אוכל לאמר לך כי האֹסף יאספו — א) מן הפשוטים שלש מאות, ב) מן הטובים הבלתי מכורכים והמכורכים עד חצים ג"כ שלש מאות, ג) מן המהודרים המכורכים חמשים, ומחירם האחרון יהיה כזה...

אם ימצא כי מספר הספרים א' וב' ימעט מן המספר האמור באיזה עקו, אמעיט לפי חשבון את סך הכסף, ואם יעדיפו ספרים אחדים ישארו

אגרת ארבע מאות ושבעים ושלש.

יום ג׳ ב׳ אד״ר תרנ״א.

ידידי היקר!

. . . .

ובמה שנוגע לחברת „מרבי השכלה״ וסבות ירידתה יש חלק גדול של אמת בדבריך, ואני תשב כי גם מעוט הפרסום במ״ע מגרעת היא הנוהגת בין ראשי החברה אשר כל ישעה וכל חפצה לגולל חשך מפני אור, כי היא תעשה כל השנה במחשך מעשיה, ואין שומע ואין יודע מכל הנעשה שם. וגם היא מתאוננת על חסרון כים ועל מעוט ההתדבקות אליה מצד העם; ואני רואה ומכיר בזה כי מעוט הפרסום הוא אחת מהסבות הגורמות כי היא מוציאה את חשבונותיה אחת בשנה ושולחת אותם רק לחבריה הנודעים לה בשמם; וגם החברים ההם אינם רואים בקונטרס החשבון בלתי אם איזה מעשים או רמזים על איזה מעשים שהיו, ויתר העם לא ידע דבר; ובשאר ימות השנה לא ישמע קול החברה בין החיים. וכמה מן התועלת היתה מגיעה אליה אלו היתה החברה מתנהגת כשאר חברות מתוקנות ומפרסמת בכה״ע בכל חדש או בפרקים יותר מרווחים את אשר עשתה ואת אשר היא עתידה לעשות! ע״י פרסום המעשים שהיא עושה והשאלות העולות לפניה בכל ישיבה מישיבותיה היו העם מתעוררים להלוות עליה ולפעמים היו ראשי החברה מקבלים מערי השדה עצות הגונות וידיעות הנחוצות להם לדעתי, למען ידעו את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון, ובדברים האלה ממש כבר עוררתי את מנהלי החברה, והמה אם ימלאו אחרי דברי ואם יחדלו—ואנכי את נפשי הצלתי. —

. . . .

בדבר המ״ע־חדשי, כך היה המעשה:

הסופר המהיר... כתב אלי בשנה שעברה כי יש את נפשו להשתדל להשיג רשיון להוציא מ״ע חדשי בלשה״ק, ואחרי שאני כבר הייתי פנוי מעבודה של ספרות כזו, הציע לפני כי אשתתף עמו בעריכת המ״ע חדשי ההוא, ועל זה עניתי לו ולא כחדתי תחת לשוני, כי יכבד ממנו הדבר לא יוכל עשהו. להשיג רשיון להוציא מ״ע בעת כזאת אי אפשר הוא בלי רחמים גדולים, ולכלכל ולפרנס עסק כזה בשעות הדחוקות האלה, שבכל מושבות בני ישראל בשכבר הימים כלה פרוטה מן הכים ואסתרא מן הלגינא, וביחוד בתקופתו הראשונה של המ״ח בטרם יתפרסם טבעו בעולם ויוכל להתחרות

המעט את אשר כתבתי ושרתי וקוננתי ודברתי על לב אַחי ובאזני בני עמי במספר ימי חיי הבלי? המעט מכם את אשר עמדתי בקשרי המלחמה ארבעים שנה ונלחמתי אליהם ונלחמתי עליהם, ושבתי מן המערכה פצוע ומכה חרב וקשת רמיה כי תאמרו אלי שוב וצא השדה והחזק מגן וצנה?

עַד לִיבֹשׁ עֵינַי דִּמְעוֹתַי פָּרָצוּ
שִׁנַּי חָרַקְתִּי עַד כִּי הִתְפּוֹצָצוּ –

ועתה למה תרגיזוני לעלות מקברי אשר כריתי לי בעודני חי? הניחו לעיף! ימי עברו, זמותי נתקו! יקומו אחרים חלוצי עצמות ולבושי להבות, בחורים וטובים ממני, ויתקעו בשופרות, אם את זאת אתם מבקשים.

צר לי כי לא הודעתני דבר על אדות „כל כתבי" אשר הוצאת, אם נמכרו כלם או רבם ואם ראיתם ברכה בעמלכם ופרי ישוה לכם, כי בזה שמח שְׂמחת את לב המכבדך והפץ בשלומך והצלחתך

יל"ג.

רצוף בזה מכתב התעודה על משלוח הקופסא.

תרנ"א.

אגרת ארבע מאות וששים ושמונה.

כבוד הרב החכם הנכבד מהר"ד כהנא באודיסא.

את מכתבו קבלתי אך את המביאו אלי לא ראיתי; ובנוגע לבקשתו צר לי להודיע לכבודו כי לא אוכל למלאותה, כי מלבד טרדותי המרובות וכחותי הרפים, הנה זה דעתי את המנוח מעט. רק פעם אחת התראיתי עמו פנים בפנים בהיותו בשנה העברה אצלנו בזה, וגם את קורת חייו ופעולותיו בשדה הסיפרים ידעתי רק למקוטעין; על כן קשה עלי להתוות את קלסתר פניו הרוחנים, כאשר נסיתי בנוסחאות המצבות אשר כתבתי עד כה. ותמה אנכי מה ימריצכם ללכת לנוע למרחוק לבקש לכם סופר לכתוב שורות קצרות אחדות לכתב שעל גבי הקבר — המבלי אין סופרים מהירים באודיסא, העיר אשר בה חי ופעל ומת המת? ואתה בעצמך מליץ נמרץ וסופר מהיר, האם צר כחך לגמול חסד של אמת זה עם המנוח, ולמה התרפית ביום צרה? כתוב ככל אשר יתן אלהים אל לבך כי עשה תעשה וגם יכול תוכל, מבלי שתצטרך לבריות אחרות.

והנני דורש שלומך וטובתך ונותן כבוד לשמך המהלל כראוי לך.

מוקירך ומכבדך יל"ג.

א' דחנוכה ת־נ"א, ספ"ב.

אגרת ארבע מאות וששים ותשע.

כבוד המשכיל השלם סופר נבון דבר ואיש אמונים
הר"י רבניצקי באודיסא נ"י.

צר לי לשמוע כי נוחלה אבדה תקותכם לראות ברכה בספרי אשר הדפסתם. הן אמנם כי לכתחלה הגדלתם תקותכם יותר מדי ו„בעקב התקוה הנפרזה, יד מפח־נפש תמיד אחֻזה", אבל כי הפסד הפסידו מכיסכם, – את זאת לא דמיתי ולא עלתה על לבי גם אני. לא אוכל לבאר לי פשר דבר. אולי הדפסתם את הספר במספר עצום יותר מעפר יעקב ומרֹבע ישראל, או אולי הפסדתם מקצר רוח ומחפזון כי לא יכלתם להאריך אפכם ולחכות לימים טובים מאלה לבני ישראל; או כי מחוסרי נסיון אתם בדברים כאלה ולא ידעתם למצֹא את הדרכים הנכונות לספרים לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל; כי – (הגע בעצמך) באותו יום ממש שאתה מודיעני כי מכרתם את הספרים במחיר 20 קאפ' כ"א הגיעני מכתב מיאַססי אשר ברומיניא ובו ידרשו מאתי שני עקז. „כל כתבי" במחיר 90 קאפ' כ"א. ובלבי היה לשלח את המבקש ההוא אליך, והנה באַני מכתבך ויאמר כי יצאו הספרים מרשותך ובאו לרשות אחר שאין אחריותו עלי כלל. סוף סוף מזה ראה תראה כי עוד נמצאו קונים על הספר הנכונים לשלם את מחירו במלואו. אבל מה שעבר אין, ואין זה אלא דברים בעלמא שאינן מעלין ולא מורידין.

להביא מפרי עטי ברכה אל מאַספך אשר אתה יוצר לא אוכל להבטיחך, מדאגה מדבר פן אשלה את נפשך. לרגל המלאכה אשר לפני עתה אין שעתי ודעתי פנויות לעסוק בדברי תורה ובשירי זמרה. כל פנות שקולמוסי פונה הן – לימין. אם במרוצת הזמן ירוח לי ותשרה שכינה עלי ואוציא מתחת ידי איזה דבר מתוקן לא אמנעהו ממך, אבל להבטיחך ודאי לא ימלאני לבי; ומוטב שאם יבא הדבר אליך יבא בהיסח הדעת. הודיעני למתי תאמר להביא את הספר לבית הדפוס ואיזה הוא היום האחרון לקבלת מאמרי הסופרים; ומה יהיה משפט הספר ותכונתו, בקירוב.

והנני מכבדך ומוקירך החפץ טובתך יל"ג.

א' דחנוכה תרנ"א, ספ"ב.

אגרת ארבע מאות ושבעים.

שלום רב והבה גדולה ויתרת לבת ציון יקרת, עלמה משכלת וממהרת לדבר צחות בשפת אבותינו הראשונים, מרת שרה שפירא בדינבורג תחי' חיי נחת ותעל כפורחת*)!

אתמול בליל ש"ק בהיותי מתהלך בביתי וקורא פסוק „רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה" בא משרת בית הרצים והביא לי פירוש הפסוק ההוא במכתבך, במראה ולא בחידות. פתחתי את המכתב ואקרא בו שתים שלש דלתות ואעמוד משמים לראות עלמה צעירה לימים, מדברת בשפת קדשנו בלשון חכמים. הוספתי לקרוא והוספתי להתפ"א ולהתענג בראותי כי לשונה לא רק עט סופר מהיר כי גם חץ שחוט לשונה כלשון מליץ חרוץ בעל פיפיות, גוזר על ימין ועל שמאל, ורוחה כנחל שוטף תופש לבבות ולוקח נפשות. באותה שעה באה בי הנשמה היתרה וקראתי לשבת ענג. הפכתי במכתבך והפכתי בו וקראתיו פעמים שלש וראיתי כי באמת ובתמים נתקים בך הפסוק „רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה"; ולולא יום שבת היה כי אז הייתי מתופף על לבי ומתודה ומתחרט על אשר פניתי ליאש את לבי בשבבר היום מאת אחותי בנות ציון, באמרי כי אין אתן יודעת עד מה פי המדבר אליהן בלה"ק, כי הנה הקרה אלהים לפני קוראה אחת שאיננה מן המנין, הטובה לי מעשרה קוראים שמצטרפים למנין. ברוכה את לה' בתי כי התודעת אלי, כי שמחה רבה נתת בלבי בדבריך הנעימים והחרוצים ובצלם זיו תארך הנחמד והנעים, ומה גם כי מולדתך ומשפחתך איננה מוזרה לי, כי ידעתי גם אבי אביך הרב מטשרטקוב (נ"ע?) וגם באתי עמו בכתובים בזמן מן הזמנים, וגם מודע אני לאביך הד"ר נ"י, הדר הוא לכל יודעיו ומכיריו; ועל ידך נתקימה בם הבטחת לא ימושו מפיך ומפי זרעך כו' מכאן ואילך תורה מחזרת על אכסניא שלה ומה טוב ויפה עשתה תורתנו שבחרה לה אכסניא יפה ונאה כזאת!

ועתה אחרי אשר התודעת אלי כיום הזה דעי כי ידיעתי אותך עתה איננה מספקת ואיננה מניחה את רוחי. עתה נכספה נפשי לדעת במה כחך גדול עוד ומה למדת זולת לשוננו הקדושה; הידעת גם חכמות ולשונות זולתה? הידעת גם הדברים שהם „חכמה לאשה"? כי סוף סוף בזמן הזה אין ידיעת שפת עבר לבדה מספקת לכל צרכי החיים ואין אדם יוצא בה ידי חובת השכלה. באיש אמרו באשה לא כל שכן! שלחי נא אלי מעט מאשר כתבת

*) אחרי שלחה לנו את לוח תמונתה. העורך.

ואשימה עיני עליהם, והודיעיני גם כן מה ראית מספרי ואיזה מהם יש אתך ואיזה אָין.

דברי נא שלום בשמי לאביך הנכבד ושאי לדברי הקצרים והמעורבים כי כותב אני בחפזון גדול ומפני הכבוד אינני חפץ לאַחר תשובתי אליך עד אשר אֶמצא לי שעה יותר פנויה. והנני מכבדך ומוקירך בלב אמת ותמים

יל"ג.

מוש"ק, ט"ז טבת תרנ"א, ספ"ב.

אגרת ארבע מאות ושבעים ואחת.

בתי החמודה, הממהרת לדבר צחות בשפת יהודה,
אשר חילך לתורה ולתעודה*)!

בעצם יום קבלי את מכתבך האחרון עם כל הרצוף בתוכו מהרתי ושלחתי לך את ספרי „כל כתבי" ח"א למען יהי לך לעדה כי הגיע מכתבך לידי; והיום אני פונה להגיד לך דעתי על שני שיריך אשר שלחת אלי. לא אכחד ממך, ידידתי, כי השיר האחד „יש שכר לפעלתך" לא ישר בעיני. בוסר הוא ומגרעות לו סביב. המגרעות הן רבן בדרכי ההגיון ובחקי הדבור. הרעיון העקרי אשר יריתִו לאבן פנת השיר, כשהוא לעצמו, פשוטו כמשמעו, איננו כדאי והגון לעשותו יתד להתלות עליו שיר שלם, לפי שאיננו רעיון נשגב ותורה חדשה או מוסר השכל ממנו לא יצא, אבל בלי ספק יש בו רמז וסוד וכונתך להעיר ולעורר בלב אחינו את האהבה לארץ אבותינו והתשוקה לשוב אליה ולהפקיד עתותם לעתיד לבֹא בידיה. כונתך זאת בודאי רצויה היא, אבל סגנון הלשון והדברים אשר שמת בפי הנפשות המספרות אינם עולים יפה, כי בלשון אחרת היה להאנשים ההם לדבר ע"פ תכונתם ומעמדם. זאת היא דעתי בכלל, ואקוה כי מכלל אותם האנשים אֵת שדי להם ברמיזא ומעצמך תביני אל מה ירמזו דברי, כי לפרוט לך את דעתי זאת ולהביא עליה ראיות אי אפשר לי עתה כי יארך מכתבי יותר ממדת שעתי הקצרה; ואלו היית מדברת עמי פנים בפנים הייתי שונה לך פרק אחד בהלכות ההגיון ומנתח את שירך לנתחיו ומראה לך באצבע על מגרעותיו, אבל במכתב יכבד הדבר עלי לעשותו. ועל כן אלך משירך זה ואשובה אל שירך השני הטוב בעיני מן הראשון, יען כי פה רעיוניך מבוררים ודבריך נאמרים דבר על אָפניו, ובו מצאתי רק חטאים קטנים אחרים בדקדוק, אשר אפרטם לפניך בזה:

---

*) אחרי שלחה לו את שירה. העורך.

א) הפעל „מלא" הוא מן הצרוים, מָלֵא מָלֵאו (ולא „מָלְאוּ" כמו שמנוקד אצלך בשורה הראשונה), וא"כ נתקלקל ההרוז, והיה לך לכתוב בנפעל „נמלָאו", ואז היה הקמץ כדין.

ב) כבַר בֶּן – צ"ל כ בָ ר לְ בָ ן . . . . .

ג) עֲלָה נובלת. אין מלת עֲלָה בלה"ק כי אם עָלֶה והוא זכר, וא"כ צ"ל נָבֵל ולא נובלת (כמו שהוא באמת בירמיה ח') וטעותך באה מן אַ לָ ה נובלת עליה (ישעיה ו' י"ג).

ד) למעשה העבים – המלה „מעשה" לא יכבד פה את מקומו; וכן

ה) אין טעם במאמר „בעצם הרקיע עמנו נתתים".

ו) בבית ט' אריות זָ ר וּ המלה האחרונה פעל עמד, כמו רוחי זרה לאשתי, ויודעי אך זרו ממני; ובמובן זה הלואי שיהיו האריות זרים לנו; אבל כונתך להוראת פזור וזרוי, מלשון „אריות הדיחו", ואז צריך לנקד זֵרו בצירי ונתקלקל החרוז.

אגב אעיר כי מן הפעל נפח המקור בל' של בבלם איננו לְ פּ ח (כמו שאַת כותבת) כי אם לָפַחַת, כמו מן נגש לגשת.

והנך רואה ידידתי כי מתחתי עליך דין קשה ולא נשאתי פניך אע"פ שמבנות המין היפה אַתּ, שמחויבים אנחנו הגברים לשאת פנים להן ולתת לחן חנינה. אבל גם האמת ממין זה היא וזקנה היא ממך לימים, ומכבודי ומוראי אליה לא יכלתי לשאת פניך ולהכחיד תחת לשוני את אשר שמה היא בפי. ואַתּ בתי סלחי לי על דברי אלה הקשים ואל יפול לבך עליך כי סוף סוף האליה אשר בשיריך רבה וכבדה מן הקוצים האחדים אשר נראו לי בם, ומי יתן וידעו בני הדור הזה את שפת קדשנו למחצה לשליש ולרביע מאשר ידעת אַתּ ורב לנו ונדע כי לא תשתכח תורה מישראל.

פקדי בשלום את כבוד אביך ובקשי מלפניו סליחה ומחילה על כי לא אכתוב אליו ביחוד, כי אין לי הזמן ואחשוך את דברי אליו לפעם האחרת.

והנני נותן לך את ברכתי שלום ואחוה ורעות מכבדך ומוקירך

יל"ג.

P. S. בספרי אשר שלחתי לך הנחתי לוח תמונתי; ואם תתני את הספר לכורך תצוי להדביק את התמונה ולא יזח.

הנ"ל.

2 יאנואר 91, [ה' שבט תרנ"א] ספ"ב.

אגרת ארבע מאות ושבעים ושתים.

[לה' י"י ווייסבערג]

ידידי היושב בסתר לבי ובצל אהבתי יתלונן הלבנון!

הנני בא אליך בע"ב תענן, היא רשימת כל עון וכל חטא, וכל שגיאה ופליטת העט, אשר נמצאו בספרי במספר השם היוצא מן ויסע ויבא ויט, בין אשר עמדתי עליהם בעצמי עד כה או אשר העמידוני עליהם אחרים; ואהרי אשר גזרה הכמתך להוקיע אותי נגד השמש, למתחני על העמוד ולהלקות אותי לעיני כל ישראל, הבה, אפול נא בידך וביד אדם אחר אל אפולה. והנני שולח את ודויי הגדול הזה אליך לשום אותו תחת הודוי הקטן הרצוף אל מכתבי משנת תרמ"ד אשר גם הוא מושב לך בזה. בחכמתך העבור על „על חטא" שלי זה, ואם תמצא בו דברים קלושים שאין כדאי לאדם לשום עצמו רשע בשבילם, או הערות ותקונים של מה בכך, תמחקם מספרי זה אשר כתבתי.

והנך רואה ידידי כי עדיין אני עומד במרדי ואין חפצי לבא בשמי בכה"ע ולא לדבר עם מוציאיהם (לאור) ומביאיהם (לביה"ד) פה אל פה. אם אי אפשר בלאו הכי שיתפרסם דבר או חצי דבר ממני בדפוס יעשה זה ע"י אחרים ולא על ידי, ויעלה ויבוא ויגיע אליהם לא בדרך ישר כי אם בקפנדריא, ובגלגול מחלות; ובפעם הזאת אבקש ממך סליחה ומחילה, על כי בחרתי בך להיות לי לאיש הבינים — כי אתה הסבות בכל אלה ומידך זאת לך.

ואתה למה קמת עלי ולא תרפני ותאחוז בערפי ותאמר אלי: לך עבוד עבודה במקדש שפתנו. האם ספרים וקובצים המוצאים לא לשם עבודה שבלב כי אם לשם עסק ופרקמטיא—האם למקומות האלה תקרא מקדשים? הלא כבר באה על זה שועתי בתפלתי לפורה שר של ימי הפורים, בכתבי שם את אלה הטורים:

מַה אֲהַבְתִּי שִׂיחָתָהּ, הֲגוֹת בָּהּ סַלְסְלֶהָ,
לְמִקְדָּשׁ הָיְתָה לִי, כִּפְנֵי אֱלֹהִים פָּנֶיהָ,
עַתָּה מִקְדָּשׁ זֶה יֵשַׁם, כֹּהֲנָיו נֶאֱסָפוּ,
וּפְנֵי אֵלִי זֶה קוֹרֵי עַכָּבִישׁ חָפוּ.

ואנה אני בא ועם מי אסב בסעודה? אע"פ ש„שרש נשמתי הוא המטבע" (כידוע לך בלי ספק) בכל זאת אפילו אם יתנו לי אלפי זהב וכסף לא אבנס לפינדק אחד עם אנשים אשר אין לנשמתן כל שרש וענף, עם מְנֻוָּלים הבאים עתה לבית המדרש או אשר יצאו משם בשכבר הימים; בתי

מדרש כאלה טמאים מדרס, ואני אין לי „נפש יפה" להתגאל בכל אלה. עוד זאת, לו הייתי הלילה לאיש בעל „נפש יפה" או לו מצאתי לי באמת מקום מקדש מעט אשר לא באו בו פריצים וחללוהו וראוי לבא בו ולשפוך שם שיח — על מה אדבר ואעידה ואשא חזיוני? הנה כל חלומותי היו לדברים בטלים וכל משאות נפשי למשאות שוא ומדוחים, וה' סר מעלי ולא יענני בחלומות חדשים, ועיר מושבי לא זו העיר להצמיח בה את החציר ואת הבצלים ואת השומים אשר הם חמדת כל ישראל ולכל בהם חיי בשרם, האשוב לתנות צרותינו ועניינו ולבכות על ימי החשך אשר מצאונו בארצות הרבה ואני כבר בכיתי הרבה בכה, ובמה אועיל להותנו אם אוריד עוד שתי דמעות לים הגדול? או אם אשוב ואעיר חמתי על „מאשרינו ורועינו, מורינו ומאורינו" אשר הושיבונו במהשכים כמתי עולם — לא עת תוכחה העת הזאת כי עת צרה היא, ואין לזרות מלח על מכה טריה; ואני כבר שפכתי כל המתי על העצים ועל האבנים ההם, וכלה זעם ואפי על תבליתם—ומה הועלתי בכל אשר פעלתי?

עַד לִיבֹשׁ עֵינַי דִּמְעוֹתַי פָּרָצוּ
שִׁנַּי הֲרַקְתִּי עַד כִּי הִתְפּוֹצָצוּ.

ומה יתן ומה יוסיף אם אשוב ואקצוף קצף גדול—קצף על פני מים? ולמי ולמה אפוא אעמול ואחסר את נפשי מן המנוחה והמרגעה, הנחוצה מאד לנפשי העיפה והיגעה? האם אחרי כבוד סופרים אשוב וארדוף בימי זקנתי, ואני כבר שבעתי כבוד מדומה זה, עד אשר גם שבעתי קלון מכבוד זה, כי קנאו בי עליו רעי עין בדמותם כי יש ויש לי גם „היותרת על הכבוד". עתה ידידי, שמענה ואתה דע לך, — הכבוד האחד שאני רודף אחריו לעת כזאת הוא — לבא אל אבותי בבוא יומי מבלי להחפיר את פני ופני בני ח"ו במעשים בלתי הגונים אשר יעשה אותם האדם לפעמים מפני ההכרח, מבלי השפיל את עצמי לפשוט יד להחזיר על הפתחים ולהתרפס ברצי כסף. כל ישעי וכל הפצי עתה הוא אשר יוכל הסופר העתיד לבא ולכתוב ניקרולוג עלי, לאמר: סופר ומשורר אחד היה בישראל אשר כלה ימיו לא בבשת, לא הטיל את עצמו על הצבור ולא העמידו שופרות בכתבי העתים להשמיע על השקלים ועל הפרוטות, אשר נדיבי עם אלהי אברהם מלקטים לו לקוטות בתר לקוטות.

ועתה העוד יעמוד לבך אם תחזקנה ידיך להעירני מן התרדמה המפלת עצלה ולשוב להביאני אל חבל בני הנביאים לארח לחברה לכל איש משגע ומתנבא? עד כי גם מירא אתה אותי כי תפרסם את מכתבי האחרון אליך בלי נטילת רשות. ידידי, אם ככה אתה עושה — לא שבקת חיים לכל חי; כי מי יבא בכתובים לדבר כאשר ידבר [איש] עם רעהו בידעו כי מזורה הרשת אשר תאחז בעקבו ותוציאהו לשוק ותצעידהו לעיני רואים. חלילה לך מעשות

למכתבי כאשר אתה אומר. הנה המכתב ההוא ערוך בחפזון ולא דקדקתי בפסיעותי ובלי ספק יש בו דברים שאינם ראוים להתגלות (כמו למשל שאני אומר על עצמי: „רבן דקרו״!) האם לא יבאו ליצני הדור להתעולל בי ולהתנפל עלי (על אשר אני לוקח עטרה כזו לעצמי?)... נוסף לזה, כל תוכן המכתב אינו אלא השתפכות נפש איש מר רוח אל חיק רעהו, ובעיני זרים יתראה כמתחטא ומתפנק וכילד רך שיש לו געגועים למגדנות ולמעשי צעצועים, ומתאונן רע באזני אביו ואמו אשר ענקו ופנקו גִדלו לבלי הרעימו. חלילה לך מעשות כדבר הזה מלהוציא לרשות הרבים דברים הנאמרים לך לבדך. מכתבי רעים ושאר דברים שבמותם אסורים לבא בקהל עד אחרי מות הכותבים אותם. על כן אם תראה שיצרך מתגבר עליך ואין אתה יכול לכבוש אותו הודיעני לכה״פ בעוד זמן וכדי לעשות רצונך אשלח יד בנפשי ואז — תלבש שחורים ותתעטף שחורים ותעשה מה שלבך חפץ (בשלחך את מאמרך עם ה„על חטאים״ שלי למז״ח הזהירהו להזהר במלות המנוקדות שלא יעלו בהן שבושים ונצטרך לכתוב לוה״ט ללוח החטאים). והנה בכל הדברים הנאמרים עד כה יש גם קורטב אחד של התול וקלות ראש, ועתה אֹמר לך בכבד ראש כי נפוגותי ונדכיתי עד מאד בשמעי כי מדת הדין מתוחה על רבים מאחב״י יושבי עיר מושבך וכי הרעה נוגעת גם אליך. אני טרם ארע עד כמה הכית שרש בעיר ההיא, ואם מְרבין שרשיך או מעטים, ומה משקל הרחים התלוים בצוארך ומספרם; אבל בכל אופן ידעתי כי קשה טלטולא דגברא הקופא על שמריו ימים רבים. לא אכחד ממך כי בשמעי את השמועה הרעה הזה מתוך מכתבך — ואני כותב אז מכתב לאחד ממכרי בריגא, והוא בעל בעָמיו נכבד ונשוא פנים, ולא עצרתי כח להתאפק מלספר לו את מדת הדין המתותה על ב״י ..... ועל אחד מן המובחרים שבהם (את שמך לא הזכרתי בפירוש, אבל תארתי לפניו את מעלותיך ואת משלח ידיך) ושאלתי אם על כל צרה שלא תבוא לא יוכל איש כזה לבוא ולהשתקע ולמצוא חית ידו בעיר מושבו הוא. עוד לא היה בבדי שיעשה לקבל ממנו תשובה, בכל זאת מצאתי לנחוץ להודיעך את זאת. אקוה כי יחנך האל ויהפוך לב ... [מציקיך] עליך לטוב ..... אכן בין כך וכך אל נא תחדול מלהודיעני איך נפל או יפול הדבר בנוגע אליך, כי אולי תהי לאל ידי לעזור לך במעט או ברב והייתי אך שמח.

וה׳ יעיר עליך וישמרך ..... ולא תאונה אליך רעה ונגע לא יקרב באהלך

כחפץ אוהבך ומוקירך באמת יל״ג.

ב׳ אד״ר תרנ״א, ספ״ב.

תחת ידי, לא למכירה כי אם לנתינה במתנה ואתחיב כפי חפצך גם שלא להדפיס שנית את שירי (אבל לא כמו שאתה אומר עד שישארו אצלך רק שלשים, כי מי ילך לווארשוי ויבוא בביתך למנותם, כי אם במשך זמן קבוע, כמו שנתים ימים או שלש שנים), וכל זה בתור התחיבות, אבל בדרך הבטחה בעלמא הנני אומר לך כי אם יזכני ה׳ לשוב ולהדפיס את שירי במהדורא חדשה אעשה זאת רק בשותפות עמך, כי סוף סוף רואה אני כי אפילו הספרים שיש עליהם קופצים הרבה אי אפשר למחבר להוציאם לשוק בלי מו״ס, ורק אותך ראיתי צדיק לפני בין מוכרי הספרים בישראל. לתשובה מחלטת מאתך אהכה בקרוב, כי גם לעת כזאת דורשים מאתי מעיר אחת עשרה פשוטים וכו׳.

והנני ידידך ומכבדך החפץ בהצלחתך יל״ג.

ה׳ אדר תר״ן, ספ״ב.

אגרת ארבע מאות וששים ושבע.

י״ב סיון תר״ן, ספ״ב.

לכבוד המשכיל השלם הרי״ח ראבניצקי באדעססא נ״י.

בקשתך נתנה לך יותר מאשר פללת. אתה דרשת עשרים וחמשה עקז. ואני שלחתי לך שלשים, לפי שקופסא מלאה שלשים עקז. היתה עומדת לפני מן המוכן, חבושה וארוזה, ועוד לפי שהוצאות המשלוח בעד שלשים אחת הן עם ההוצאות עד כ״ה, שאלו ואלו נחשבים לשלשה פוד, לכן שלחתי לך את הקופסא ההיא כמו שהיא ואקוה כי יהיה בך ממדתו של הקב״ה ולא תשחית בעבור (העשרה) [החמשה]. את הוצאת השלוח שלמתי בזה ולא הוטל עליך לשלם בלתי אם בעד הספרים, כפי המחיר אשר קצבת.

את הכּוֶֹרת קבלתי בזמנה ומאשר לא ידעתי מי שלחה לי לא יכלתי להשיב לו תודה; ועתה אם אתה הוא השולח קבל תודתי; ואולם להשמיעך את דעתי ואת עצתי בדבר מלאכתכם מלאכת שמים זאת לימים הבאים לא ארהיב בנפשי עז, וגם לקחת חלק בה לא אוכל להבטיחך, כי רחוק אני בזה ממקום המעשה ומוקף מכל צדדי „בני אדם שאינם מן הישוב" ואינני יודע לדבר בדבר הזה קטנה או גדולה, וגם השמועה אשר שמעת עלי כי „עמדתי מדדת" — אמת הוא במקצת, כי זה לי יותר משתי פעמים תשעה ירחי לידה שלא נזקקתי לרעיתי העבריה, וכל פינות שקסתי פונה אינן אלא לימין, כפי שהענין אשר אני עוסק בו עתה דורש מידי; ולא זה העסק ולא פטרבורג העיר, לפרוט על נבל ציון ולהרבות שיר. וגם על מה אדברה ואעידה וארבה מלים?

עם כה"ע העומדים וקימים, צריך לו לזה כל ממונו של קרח ואוצרותיו של מונבז; אולם בכל זאת, אמרתי לו, אם עשה יעשה וגם יוכל עמד, אתו אני ולא אחדל מתת כחי לו. שנה תמימה חלפה ואנכי לא שמעתי עוד מזה דבר, אף על פי שה׳ ... היה כותב אלי והרבה שיחה עמי בשנה ההיא, והנה לפני ירחים אחדים בא לפני ידידי החכם המובהק.... שגם הוא מצא חפץ בהוצאת מ"ע חדשי, וישאל בעצתי אם טוב וישר הוא לו להתחבר בדבר הזה עם הסופר ההוא המציע עתה אותו הענין לפניו והבטוח, בעזר מליצת נסיך אחד, לקבל את הרשיון; והנה אני לא לבד שמיד נעניתי לו בראשי: הן והסכמתי עליו, כי גם מצאתי קורת רוח בחבור ושתוף זה, לפי שידעתי את ה׳ ... מתוך מאמריו ומכתביו אלי המחכמים כי אילן גדול הוא שענפיו מרבין, כי אחד מבעלי הדעה השלמה הוא ולבו ראה הרבה חכמה ודעת, ונפשי ידעה מאד כי אם יצמצם עבודת שכלו אך במדור הספרות בלבד, יעשה פרי המשמח לב ומשיב נפש. הסופר הזה אעפ"י שאינו זקן, אבל הוא רגיל ופרקו בשפתנו נאה. דבריו שקולים תמיד במאזני השכל וההגיון, נאדרים בעז ורגש ומלאים רוח משפט ורוח באר. עוד לפני איזו שנים כשראיתי ביד הארז, בעוד הייתי עמו במחיצתו בעריכת המליץ, המכתבים הפרטים אשר ערך אליו הסופר הזה — ראיתי והכרתי מתוכם כי ברכה בו ולב מהנה בקרבו ואיש בעל כשרון הוא די רוח יַתירה בו, ולבסוף, כשבוע אחד לפני עזבי את הרידקציא, עוד הכינותי אליו מכתב ואחלה את פניו—דבר שבכלל לא היה נוהג אצלי—כי יתן את מתקו ותנובתו הטובה להמליץ ויתמוך אותו בעטו, אך בהגיע אז יומי להסתלק משם, הכהדתי את המכתב בידי ולא שלחתיו עוד; ואחרי הודיעי אותך את כל זאת, היש עוד להאמין במה שמסרו לך כי בחרתי בדרך זו שאיננה תפארת לעושיה ועשיתי דבר ולא רוחי — לסכל העצה בדבר הוצאת המ"ח ההוא בהשתתפות עם הח׳...היקר ונכבד בעיני? היש לחשוב ולענות בי סרה כזאת, כי אנכי הניאותי את לב חברי הסופרים ואפריע אותם ממעשה המכֻוָן להורה ולתעודה, לעריכת ספר עתי לעמי, ועוד בשעה שידי כבר היו מסולקות מעריכת שום מ"ע ולא היתה לי עוד אף נגיעה כל שהיא בדבר? טעות גמורה היא ביד ... והושד הוא אותי במה שאין בי והלואי שלא ילקה בגופו. אם נתפרדה החבילה ונתק הקשר היא זאת רק בשביל הסבה הצדדית ועוד איזו דברים שהיו כרוכים בעקב עסק זה ושהיו גלוים וידועים גם לה׳... עצמו, אבל בשום אופן—לא באשמתי; וכל הסער הזה המתחולל ע"י ... איננו רק — „נחשול בצלוחית של מים".

. . . .

הודעתני כי ב... מתאספים לטכס עצה...אמנם כן הדבר. מפני

הרעה נתאסף ונקרב חד אל אחד להביא עצה ולעשות פליליה וכאלו איש את רעהו יעזור ולאחיו יאמר חזק—וכעבור סופה ואין עצה ואין פליליה, ילך לו העם למקומו ואיש לאהליו ישראל, וקם העם איש פתח אהלו איש בכה למשפחותיו, נרגן ומתאונן מחרחר ריב ומשלח מדנים, להוסיף לפזר את העצמות הנפזרות ולהכות את כל בית ישראל חרם. כדבר הזה עין בעין ראיתי גם בהתאסף ראשי עמנו בעה"מ להועץ מה יעשה ישראל בצוק העתים האלה. כן מעשינו וזה משפטנו כל הימים!

. . . .

ידידך ומוקירך יל"ג.

אגרת ארבע מאות ושבעים וארבע.

[למרת שרה שפירא]

ידידתי היקרה, שרתי בבנות! *)

חש אני להודיעך כי תשורתך הנחמדה והנפלאה הגיעה לידי היום שלמה ותמימה, וכל חֶבל לא השתכח בה ולא נתקלקל בה אפילו כמלא נימא. לפי שעה קבלי בתי היקרה את תודתי העמֻקה והרחבה על אות אהבתך זה אשר נתת לי. ואני בראותי אותך מחשה ימים רבים אמרתי אך קצף תקצפי עלי בגלל הדברים הקשים אשר דברתי על שיריך במכתבי האחרון, ואולם את החרשת באהבתך ובעת אשר דמיתי כי נסוג אחור לבך ישבת ותעשי בחפץ כפיך מנחה ומתת לשמחני במעשה ידך, ברוכה את לה' בתי על טוב לבך ועל הרוח הנדיבה אשר סמכתך. ואני טרם אדע את אשר אעשה במתנתך, כי לשום במסגרתך את צלם דמות תבניתי ולהציגהו לעין רואים, כאשר יעצתִני, לא יתכן; כי איככה אוכל לקחת גדולה לעצמי לעטור את לוח תבניתי בעטרת תפארת כזאת—הלא כל הבא אל ביתי וראהו ואמר כי מזחוחי הלב ומגסי הרוח אני. אין טוב לי בלתי אם לשית את מתנתך ואת נוספה על שאר דברי החפץ וכלי החמדה אשר העניקו לי יודעי ומכירי חובבי שפת ציון בימים שעברו. הנה יש לי עט זהב אשר לא אכתוב בו, וגביע כסף גדול אשר לא אשתה בו, וזר־דפני של כסף (שעטרה לי קהלת ריגא) אשר לא אשימנו בראשי, וזוג בתים של כסף אשר אינם הולמים את התפלין שלי לפי שקטנים הם במדתם, ודלוסקמא של כסף מצהב לקטרת אשר אינני מקטיר— כל אלה תשמישי קדושה, מתנות של כבוד, שאין משתמשים בם תשמישי חול, והיתה גם מסגרתך כאחת מהן חבושה בטמון אתי לזכרון לפני תמיד.

---

*) אחרי שלחת לו מסגרת לתמונתו מעשי אצבעותיה. העורך.

קצת חולה אני היום, ידידתי היקרה, ולא אוכל להאריך ולהרבות שיחה עמך כאשר עם לבבי. אכן אקוה כי בקרוב תשיבי ותשמעי את קולי מדבר אליך דברים טובים ונחומים; ויהי נא לבך בטוח תמיד כי חמודות את למכבדך ומוקירך בכל לבו המתענג תמיד על דבריך החרוצים

יל״ג.

מוצש״ק, ט״ז פעברואר 1891 [כ׳ אד״ר תרנ״א]. ספ״ב.

P. S. מדי כתבי באו לבקרני שתי בנותי הנמצאות בזה והנה גם הן נשים משכילות וחרוצות בכל מלאכת יד, והראיתי להן את מתנתך והן נתנו שבח ותהלה למלאכתך ואמרו כי מלאכת מחשבת היא.

אגרת ארבע מאות ושבעים וחמש*).

[להנ״ל]

לבת הבחירה
שרה שפירא
על נהר דינא במצודה
מעיר הבירה
מנחה מאת יהודה
אפיקומן לסעודה,

ידידתי!

אתמול להגיד לך שכחתי
כי במנחה ששלחתי
יש פשט ויש סוד;
את הפשט כבר תדעי
אך סודי לא תמצאי
עד הגיעך עד היסוד.

יל״ג.

תענית אסתר תרנ״א ספ״ב.

אחרי אכלך את הממתקים בתחלה
אכלי גם את זאת המגלה.

---

*) המשורר שלח למרת שרה שפירא משלוח מנות לפורים תיבה מלאה ממתקים, ובשולי התיבה מתחת להממתקים מצאה את הגליון הזה. העורך.

אגרת ארבע מאות ושבעים ושש.

ידידי ה' ווייסבערג!

מרב טרדותי ומרפיון בריאותי ומעצמת עצלותי לא נפניתי עד כה [להשיבך] על שני מכתביך אשר באו אלי תכופים איש אחרי אחיו. לא אכחד ממך כי את ספרך אשר בו אחזת בדרכו של בעז „לשאול בנשים" קבלתי בתור „אות זכרון" כשם ששלחתו לי, והנחתיו עם שאר אותות הזכרון ולא קראתיו עד אשר בא מכתבך השני אז התעוררתי לעיין בו. והנה אשתדל שבקשתך בדבר בקורת הספר תעשה בקרוב אם על ידי או ע"י אחרים.

הד"ר בענדערסקי ..... כבדני להיות אצלי כמה פעמים; ואני הייתי בבית מלונו ולא מצאתיו ומיום ההוא לא ראיתיו ונעשה לי לבשר שנתעלם מן העין. בלי ספק שב אל עירו ואל ביתו כי היו לו געגועין על אשתו.

אין אני מוציא את עצמי מחויב להחזיק טובה להגנן בשביל שהוא מדפיס את תקוני. אנכי לא הבטחתי לו לתת לו דבר, ורק בשמעי כי אתה מעצמך התעוררת לשלוח אליו את מכתבי עם מעט התקונים אשר היו לפניך, אז אמרתי במקום שיהיו שברי לוחות מונחים מוטב שיהיה מונח לוח שלם, והוספתי עליהם כהנה וכהנה. וגם עתה אם לא ידפיסם לא אספוד ולא אבכה ולא תבוא דמעתי. בעל הבית הוא בתוך שלו והטוב בעיניו יעשה.

מיכל גאָרדאָן נשא את אחותי ובא לבית אבותי כשהייתי נער בן י"א שנה, ואכל לחם על שלחן אבי כשש שנים עד מות אחותי בשנת תר"ח. שבתו בתוכנו מעצמה גרמה לי להזדוג אחרי כן למשכילי העיר שהיו מכירים אותו ובאים אליו לעתים מזומנות, אבל הוא בעצמו—כבודו במקומו מונח!— להיפך היתה עינו רעה בי והשתדל בכל מה דאפשר לרפות את ידי ולהדיחני משאתי, פרק מיוחד בספרי „על נהר כבר" מדבר בפרטי הדבר, ופה אין צורך להאריך כי גם אתה לא נגעת בדבר אלא כדי שלא להוציא את הנייר חלק. בודאי תזכו גם אתה גם ידידנו ר' אברהם קופרניק לקרוא את הספר ההוא, אם יוציאוהו לאור יורשי בשעה שאהיה אני עם מיכל במחיצתו *).

*) באחד ממכתביו לרמ"ג (שהיה בידיה מ"מ מאיילעס) הראה לו פנים לרמ"ג כאילו מידו היתה לו כל השכלתו וכו' וע"ז יצא הסופר הנ"ל להשיב את הארי לאחר מותו ונפק ורמי מדידיה אדידיה „בהמליץ" „והצפירה". וכאן מצאתי מקום להשיב לו כי הא והא איתא ביה וכל דבריו צדקו יחדו. כי אמנם רמ"ג היה הסבה הראשונה להתפתחותו של יל"ג בבואו לבית אביו כי „שבתו בתוכו גרמה לו להזדוג אחרי כן למשכילי העיר" וכו' כנ"ל והיא שעמדה לו להיות מה שהיה אח"כ, וככל מה שכתב המנוח בעצם ידו בספרו „על נהר כבר' ברחבה. ומעתה לא קשה מידי וכבוד המנוח במקומו מונח. העורך

בימים האחרונים נסיתי לכתוב אלמקאמאת אחדים, מעין שירי אלחריזי זר' משה בן עזרא ועמנואל הרומי. שנים מן השירים ההם שלחתי למכרי משלוח מנות לפורים זה שאנחנו עומדים בו, ולך אפחד לשלוח, כי חמסן אתה ויֵרא אנכי פן תפרסם ברבים את אשר אשלח לך לבדך.

קשה עלי הישיבה והכתיבה ואתה שלום כחפץ ידידך ודורש טובתך

יל"ג.

תענית אסתר תרנ"א, ספ"ב.

אגרת ארבע מאות ושבעים ושבע.

ידידי הדבק בי מיום דעתי אותו עד היום הזה
מהר"י מזא"ה נ"י.

שמחתני ידידי במכתבך הנחמד המלא אמרות טהורות כאבני קדש מלקטות על אדמת קדש. והנה אני בישבי על אדמת נכר רחוק בבשר וברוח מן התנועה הזאת אשר תגיע את בית ישראל, לא אדע עד מה להגיד בדבר מטוב ועד רע, אם תנועה קטנה או תנועה גדולה היא ויש תקוה לאחריתה להיטיב לעמנו האמלל ברב או במעט. אדרבא, מחכה אני תמיד למצוא איש ממכרי בקי בדבר אשר יפתר לי ויבינני מה הטוב המקֻוה אשר יעלה ויבא ויגיע לנו מזה ולו גם באחרית הימים. ואולי אתה הוא האיש אשר אני מבקש, כי תראה בעיניך ובאזניך תשמע ולבבך יבין והיה כי תשוב אלינו והגיד לנו את כל ונוכחת. על כן אחשוך דברי אליך בענין זה עד העת ההיא; ולפי שעה שמח אני בשמחתך כי הגיעך אלהים למחוז חפצך, והביאך אל האה"ק לא באניה „טשיהאטשאב", וזכה אותך לראות בעיניך ולשקול במאזני בינתך את כל אשר אנחנו רואים בחלום ושוקלים רק בהשערה ובדרך אומדנא בעלמא.

לשלומי ולמלאכתי אתה שואל! והנה אמנם הגיעו לי ימי הזקנה וקדמוני תחלואים שונים, כחותי מתמוטטים וידי רפות ואני מתחזק על עמדי לעבוד עבודתי. ועבודתי מה היא? אחת היא לך, ידידי! הן מאז לא ידעת במה אני עוסק: ובמה יפלא ממך אם עורך אני מכ"ע לב"י בחברת הצ"ב או אם פושט אני נבלה בשוק ושקיל אגרא או אם עולה אני בכבש ונתלה באילן כדי להחיות את נפשי? כל ישעי וכל חפצי עתה שלא תביש זקנותי את ילדותי וכשם שבכל ימי חיי לא נגעתי באיש ולא בשל איש לרעה כך אני מהאמץ לכלות ימי בעבודה ומלאכה וביגיע כפים והכבוד האחד שאני רודף אחריו

כעת הוא שבעת אשר יאספני האלהים אליו יאמרו עלי כי איש סופר היה בישראל אשר לא עולל בעפר קרנו ולא פשט את ידו לבקש נדבות ולא הטיל עצמו על הצבור, כי אם יגע כל ימיו ונהנה מיגיע כפיו בצדק ובמישרים, ולא בלע חיל זרים.

ואם למלאכתי מלאכת הסופרים אתה שואל, דע כי באמת זה כשנתים ימים הנחתי את קסתי העברית מיד וכל פנות שקסתי פונה אינן אלא לימין. ואולם בימים אחרוני האחרונים שבתי מעט אל מגלותי ואל כתבי וכתבתי דברים אחרים חדשים. בתוך שאר דברים כתבתי, ועודני כותב, קובץ שירים קטנים הידועים בשם אלמקאמאת, כעין שירי אלחרירי, אלחריזי, ר"מ בן עזרא ועמנואל הרומי, אעפ"י שלא ברוחם. שיר קטן אחד מעתיק אני לפניך בזה לדוגמא, לבלי יראו פניך ריקם*); ומאד ינעם לי אם ייטב בעיניך סגנון זה החדש, כי רבים אתי כמוהם.

לא ידעתי אל מה ירזמון מליך על דבר האנשים המכבדים את הספרים ומזלזלים את הסופרים. בלי ספק הביאו אליך עלי דבה רעה מעין זאת. אני לא ידעתי נפשי כי באתי בריב בימי חיי והבאתי עלי קללת אנשים כאלה, זולתי בעל המליץ והנצמדים אליו. ואולם איש הטובע כל ימיו בטיט היפלא בעינינו אם גם הנוגע בו יתגאל במלבושיו? נשטה ונעבר!

באה"ק אין לי דבר לבקשך, זולתי כי בראותך את האנשים יודעי שמי תפקדם לשלום כמו בן־יהודה, אסאוועצקי, ר"מ פינס, ועוד ועוד. וכן תפקד בשלום אשה אחת היושבת בראשון לציון, בנעוריה בית אביה נקראה נחמה פיינשטיין, ועתה שכחתי מה שם בעלה. בשכבר הימים באה עמי בכתובים, כי ממהרת היא לדבר צחות בלה"ק, אכן ארכו הימים ואבד החזון ההוא. באה"ק אין זה חזון יקר כעת לראות נשי ישראל יודעות שפת אבותינו, וגם פה בקרבנו, בעיר דינבורג, נמצאה לי זה מקרוב עלמה משכלת ממהרת לכתוב וגם לשיר בשירים בלה"ק, ואני מחליף מכתבים עמה. עוד זאת: הרא"ם לונץ בקש מאתי לשלוח לו דבר אחד למחברתו „ירושלים", ואני בימים ההם נטרדתי ולא פניתי לשלוח לו דבר, ועתה יש לאל ידי להעניק לו מן המוכן לפני, אפס כי לא ידעתי אם כבר יצאה החוברת החדשה לאור, או לא תצא כלל.

והנני המכבדך ואוהבך באהבה רבה כי לך יאתה יל"ג;

20 מאָרץ (1 אפריל) 91, [כ"ב אד"ש תרנ"א] ספ"ב.

---

*) זהו השיר „דבור כפוצץ" שנדפס על ידי בס' „פרחים ושושנים" שי"ל ע"י ה' מוזת. העורך.

אגרת ארבע מאות ושבעים ושמונה.

ידידי ה׳ ווייסבערג!

לפני ירח ימים בערך הריצותי לך מכתב בתשובה על מכתבך האחרון ותוכו היו רצופים שני שירים: „דבור מפוצץ" ו„סוד העבור", ואמרתי מכיון שהותרה הוצאה שלא לצורך הותרה נמי לצורך והרשיתי לך לשלחם לבעל הגן אם עוד לא עבר הזמן. והנה בגליון האחרון מן הצפירה ראיתי כי כבר יצא מן הדפוס הגן השלישי וקראתי את תוכן המאמרים אשר בו ואת זכר שני השירים ההם לא מצאתי. יוכל היות כי אחרו השירים לבוא ולא הספיק עוד ה׳ מזח להדפיסם, ואולם יוכל היות ג"כ כי אבד מכתבי ולא הגיע לידך; וסיוע להשערתי זאת כי לא מצאתי מענה ממך עד כה על מכתבי ההוא. על כן אבקשך למהר להודיעני איזו משתי ההשערות נכונה. כי אם מן השירים יש לי העתקה, הנה מן המכתב אין לי כל העתקה וגם בו היו דברי תורה ומליצה אחדים הראוים להצניע אותם לזרע ולדוגמא.

עוד זאת. הנה אתה אמרת כי ה׳ מזח ישלח לי קאָררעקטור מן התקונים, ולמה לא שלח והוציאם לאור בטרם אשר אשית עיני עליהם? ולמה חתם תחת המאמר ההוא את שמי מפורש (כמו שנראה מן ההודעה בהצפירה) ולא את שמך אתה כמו שהיה ראוי?

הודיעני משלומך ומשלום אַחינו יושבי עירך; כי על אחינו יושבי עיר הבירה הסמוכה אלינו נתכה רעה גדולה, כאשר שמעת..... ה׳ ירחם.

הדבק בך בלב אמת ותמים, כל הימים, יל"ג.

יום א׳ ב׳ דחוהמ"פ תרנ"א, ספ"ב.

אגרת ארבע מאות ושבעים ותשע.

לכבוד המשכיל השלם והסופר המפורסם
מהר"י ברי"ל במינסק נ"י.

עם כל טרדותי ורפיון כחי ובריאותי אין בלבי למנוע הטוב מבעליו ונכון אני להדרש לאשר תדרשני, אפס כי מאשר אינני כעת מקוראי המליץ ולא שמעתי דבר על אדות חברתכם ומחברתכם בלתי היום מפיך, על כן חפץ אני

קודם כל לדעת עוד איזה פרטים על דבר הספר אשר אתם אומרים להוציא . מי הם המוציאים את הספר לאור והמביאים אותו לבית הדפוס ? מי העורכים אותו והמבקרים הבוררים את המאמרים איזה לקרב ואיזה להרחיק ? למי יהי פרי הספרים (אם בכלל יעשו פרי ויביאו איזה ריוח) האם להנאת אנשים פרטיים או לאיזה צורך צבור ? אם תוכל קרא נא לפני בשם מספר האנשים אשר נתנו ידם אליכם להיות בעזרתכם בכספם או במאמריהם , למען אשר ארע מי מיסב עמדי בסעודה .

ואגב אגלה לך דעתי כי השם „תחית השפה" איננו נאה לספר . בשם מפשט כזה תתאר היטב מטרת הספר ותכליתו , אבל לא הספר בעצמו . דוק ותשכח .

והנני המכבדך ומוקירך בתוך שאר משכילי ישראל וסופריו המבקשים טובת עמם
יל"ג .

2 מאי 1891 ספ"ב , [ו' אייר תרנ"א].

אגרת ארבע מאות ושמונים.

לכבוד הגנן הנוטע בתוכנו גני פרחים, מהר"י מזה נ"י.

קבלתי את גנך השלישי בצירוף כסף מחירו המושב לי , ומזה ראיתי כי עתיר ניכסין אתה אשר אין רובל כסף נחשב בעיניך למאומה , ואשמח על זה שמ . גדולה . גם שאננך והתרגזך עלי עלה באזני על כי לא הודיתי לך על הגן השני . . . . . והנה בתנואותיך אלה לא צדקת אענך . לא אזכור בבירור אם כתבתי ומה כתבתי לך אחרי קבלי את הגן השני (אשר בתחלה לא ידעתי מי שלחו אלי , כי בא ע"י שתי וערב בלי הלוית מכתב) , אבן אזכור כי אחרי כן בא ממך אלי מכתב אשר בו קראתני לעשות עמך בחלקי הגן העתידים לבא , ועל המכתב הזה עניתי מה שעניתי תיכף , ובלי ספק הגשתי לך גם תודה הראויה בעד מנחתך (והעתק מכתבי איננו בידי) , ואולי לא הגיע המכתב ההוא לידך , כמו שקרה לי אח"כ כאשר תראה להלן . והנה במכתבי האָמור הודעתי לך כי מסבות שונות לא אוכל לשית ידי עמך בנטיעת גנותיך , ומזה יסתעף מאליו גם הדבר השני שעליו עתה קובל . כי אנכי לא דמיתי לשלוח לך דבר , אפס כי ידידנו ה' ו"ב הודיעני כי הוא שולח לך מכתבי אליו עם תקונים אחדים בשירי , אשר שלחתי לו עוד בשנת תרמ"ד ביחד עם ספרי . ומכיון שראיתיו כבך , שלחתי אליו את יתר התקונים אשר תקנתי בשירי משנת תרמ"ד

ואילך. . . . . . וה׳ וו״ב נהג בי שלא כשורה כי פרסם את מכתבי המיוחד אליו, שלא ברשותי, ובהכרח עשהו מעיך וכתות ונתוק וכרות, לפי שהיו בו דברים שנאמרו ביני ובינו, וגם עתה כל קורא מבין יקרא במכתב ההוא בין השורות דברים שיביאו אותו לידי שחוק וגחוך. על כן בהיותך בקיוב פקוד בשמי לשלום את ידידנו ההוא ואמור לו כי מעתה אין דרך אחרת לפני בלתי אם לערוך מכתבי אליו בלשון אמותינו הצדקניות, הוא הלשון אשר בו כתב את ספרו על אודות הנשים, כי אז יהיה לבי בטוח כי לא ידפיסנו בלי נטילת רשות מאתי, מאפס מקום.

והנה כבר תשובתי אמורה לך גם במה שקדם גם במכתבי הנדפס, כי אין ביכלתי (מטעמים שונים) לעשות במלאכה עם כל המוציאים עתה מאספים וילקוטים בלה״ק, ואת פני כלם, אשר קראוני לעלות אתם לתורה, השיבותי ריקם; ובנוגע לך ביחוד גם מן השמים עכבוני. כי הנה אחרי אשר פתני ה׳ וו״ב ואפת לשלוח לו המשך תקוני לשימם בגנך, התעוררתי אחרי כן ושלחתי לו, (תיכף אחרי פורים) גם שני שירים [נקובים בשמותם „דבור מפוצץ" ו„סוד העבור"] בבקשה לשום עינו עליהם ואם ימצא אותם ראוים והגונים לכך (לפי שבאחד מהם נזרקה בעוה״ר מעט מינות) לשלחם אליך אם עוד לא ננעלו שערי הגן. והמכתב ההוא אבד ולא הגיע לידי ה׳ וו״ב (כך הודיע לי הוא), והנך רואה עין בעין כי לא מכתייעא מילתא וכי הזווג בינינו איננו עולה יפה.

מביון שלא קבלת מאתי תשלומי ספרך במזומן קבל תודתי בעד המנחה אשר הבאת לי. כבר עברתי על חלק גדול מן הספר ומצאתי בו דברים הרבה טובים ונכוחים למבין, וחבל כי הספר נדפס על נייר גרוע ובהגהה פחותה. ואולם דבר זה הן מן הדברים המסורים לכים ואין למקבל מתנה פתחון פה לערער עליו.

וה׳ ישפות לך שלום ויראה לך ברכה בעמלך ולא תחפור מהגנות אשר בהרת לטעת, ולא יבושו בך קוראיך המבקשים דעת,

כחפץ מכבדך בערכך יל״ג.

ערב חג השבעות תרנ״א, ספ״ב.

אגרת ארבע מאות ושמונים ואחת.

[לה׳ לעוויט בטאלאטשין]

טרדותי ובריאותי הנהרסה אינן מניחות לי למלאת בקשתך ומונעות אותי מן הכבוד אשר אתה אומר לכבדני בהקדישך את פרי עטך לי.

אם צעיר לימים אתה אל תבהל ברוחך לבא בקהל לנו עם ספרך, פן תנהל קלון מכבוד; כי אם זאת תעשה, כל אשר תכתוב הניחה אתך למועד מועדים עד אשר יצאו הדברים כמעט מלבך ואז תשוב תקרא בם כקורא מן החוץ, ואם יכשרו בעיניך אות הוא כי טובים ונכחים הם. היועץ היותר טוב לאדם הוא האדם בעצמו אם לא השהו אלוה טוב טעם ודעת וכליות יועצות. ספורי „עולם כמנהגו" אינם אתי וכבר כלו מן השוק ואינם למכירה.

ויהי נעם ה׳ עליך ומעשה ידיך יכונן כחפץ המוקירך מבלי הכירך

יל״ג.

ע״ש חזון תרנ״א, [ג׳ אב] ספ״ב.

אגרת ארבע מאות ושמונים ושתים.

[להר״ר שפירא בדינאבורג *)]

הנה אנכי הולך – למות או לחיות? אלהים יודע והפרופיססור בערגמאנן בברלין הוא יֵדע אשר אליו אני הולך להתנתח מן הסירכא, אשר מצאו בי רופאי פטרבורג. מאד נכספה נפשי לראותך מדי עברי אפס כי לא חפצתי להטריחך בשעה מוקדמת כזאת שאתה בודאי עורך ישן או עומד בתפלה. בידים רועדות (מפני טלטול העגלה) אני כותב את הטורים האלה ושולח את ברכתי לך ולבתך שרה היקרה ע״י הר״ר שלמה זקס אשר הקרה אלהים לפני כמלאך טוב.

[יל״ג].

יום א׳ י״א אוגוסט 91 [י״ט אב תרנ״א] ספ״ב.

---

*) אלה הדברים אשר כתב אליו בעט עפרת בעגלת המסע בעברו דרך דינאבורג למסעו לברלין להתרפא ממחלתו. העורך.

אגרת ארבע מאות ושמונים ושלש.

[לה׳ א״י שפירא]

ידידי יקירי, איש״י מכירי!

הן אמנם זה כשבוע ימים מעת שבתי מברלין, אבל נפשי עוד בטוב לא תלין; כי בעונותי הרבים באתי לא שלם בתורתי ולא בממוני וגם לא בגופי, כי עוד צווני הרופאים בשובי לביתי להתרפאות מן הרפואות אשר רפאוני שם, ופקודתם שמרה רוחי ורוב יומי אני סרוח על ערשי ולא אוכל עוד לצאת ולבוא, ואתה ידעת כי איש מתרפא מתרפה הוא במלאכתו, ובגלל הדבר הזה אֵחרו גם הספרים לבא אליך ועתה כשיבאו הנם באים, לא כחפצך, מידי לידך ע״י מסה״ב כי אם באמצעית הנאַדעזדאַ כפעם בפעם, ועמך הסליחה (כי בודאי תקום בימים האלה בכל יום ויום לסליחות) למען תאָהב.

עתה הנה הנאַקלאַדנאַיאַ מונחת בזה, אבל דא עקתא כי לא היה בידי מאה עקזעמפלאַרין במלואם כי אם תשעים וחמשה, והשלמתי את המספר במהודרים, אפס כי תחת חמשה פשוטים הנחתי בתיבה ארבעה מהודרים, אשר כבר נקבתי לך מחירם 2.60 כ״א; וא״כ מחיר ארבעה המהודרים (10,40) יתר על חמשה פשוטים (9 רו״כ) רו״כ אחד וארבעים קאפ׳. ואבקשך לשלוח לי במחיר זה את מחברות „האריז״ להר״ר יעבץ בא״י, ולרשום את שמי בין הבאים על החתום לקבל אותם גם לעתיד לבא.

קבל ברכתי לראש השנה החדשה הבאה עליך יחד עם מכתבי זה; התפלל בעדי ידידי ובקש רחמים עלי, כי עלי אסרו הרופאים מבוא בשנה הזאת לבית הכנסת משום דוחקא דצבורא.

מכבדך ומוקירך על אמונתך וישרת לבך עמי **יל״ג.**

יום ה׳ כ״ח אלול תרנ״א, ספ״ב.

תרנ״ב.

אגרת ארבע מאות ושמונים וארבע.

ספ״ב ביום חביטת ערבה תרנ״ב.

ידידי היקר סירקין של זהב!*)

שמחה גדולה שמחתי על מכתבך הנחמד אשר הגיעני אתמול אחרי אשר ימים רבים נכתם החוון ויחדלו המכתבים בינינו, ומה גם כי בפעם הזאת הואלת לדבר אלי בלשון דוד המלך ולא בלשון . . . . . כאשר נסית. אמת הגידו לך על דבר מחלתי ונסיעתי לברלין, אפס כי מחלתי היתה קשה ואנושה יותר מאשר הוגד לך. מלבד מחלת הפלשתים הקדמונים, הבאה לרגלי הישיבה הארוכה אצל ארון האלהים, אשר באמת הביתי בה זה כשנה, נעשתה לי שאת או ספחת בחלחולת (מאַסטדאַרם בלע״ז) בפנים והחלה לבצבץ גם מחוץ עד שנתבצרה כעין גבשישית בבית שחי התחתון אשר למעלה מן הארכובה בצד ימין. הרופאים בזה אמרו כי מחלה ממארת היא שאין לה רפואה אלא ע״י נתוח, ואחד הרופאים המנתחים אמר כי כבר אחרתי המועד והנתוח לא יעלה יפה; אז חרדו בני חרדה גדולה וישלחוני אל שר הטבחים, הפרופיססור בערגמאַנן בברלין. שם עשיתי בסתר והתעניתי תחת ידו יותר מירח ימים, וזה בירח ימים שבתי ועודני מתרפא ומחתל בחתילים, כי עוד לא עלתה לי רפואה שלמה, וא״כ עוד לא העברת זמן מצות בקור הולים במכתבך, ובבואו שמחני שמחה גדולה ונטל אחד מששים בחליי.

הדבר אשר הגיד לך בנך נ״י בשמי על דבר השמועה אשר שמעתי על אדותיך בברלין אמת הוא, ופרטיו אודיע לך בראותי אותך פנים בפנים כי הכתיבה הארוכה עודנה קשה עלי. את מאמרך „שארית ישראל״ קראתי

*) קדושין ל״א.

למקוטעין ב„המגיד" אפס כי לא כלו קראתי; והחוברת אשר אמרת לא הגיעה לידי.

למעשי ומלאכתי תשאל? חדשה לא נעשתה אתי בימים האחרונים; כאז כן עתה אני עובד עבודה בבית מערכת הכל־בו (ענציקלופדיא) אשר לעפרון וממנה פרנסתי נמצאת אם בצמצום ולא בריוח, גם בצער ולא בנחת. אבל מה אעשה וכי עת לי עתה לבקש לי חדשות גדולות וטובות ואני זה יותר משנה מֻכה אלהים ומְעֻנה ביסורים קשים וכחותי, כח הגוף והרוח, מתמוטטין ונופלים: לא אוכל לנסוע בעגלות מפני טלטול האופנים וקלקול הדרכים בזה, ולא אוכל עוד ליגע את נפשי עבודה גדולה במלאכת סופרים: ומצוַת הרופא עלי חזקה לחדול מעבודה שבלית קשה עד אשר אשוב לאיתני ויתחדש כח גופי בשלמותו, כי דא בדא תליא.

ואתה עודך שואל אם פּנה אני לעתים מזמנות להתעלס עם בנות השיר? זה לי שלש שנים מעת אשר הנחתי את קולמוסי העברי מיד ולא יספתי עוד לדעתו כי זמותינו ומורשי לבבנו נתקו, והמחשבות הטובות אשר חשבנו על בני עמנו היו כלא היו ועל מה נדבר ונשא חזון ומשא דברנו? ולו הואלתי וכתבתי דבר מן הדברים איזה הדרך אביאנו לפני הקהל ואיפה אדפיסנו? האם בעלים הנובלים הנוצצים חדשים לבקרים הממלאים הבל הבלים ושיחות ילדים? הטרם תראה בידי מי באה כעת ספרותנו ומי הם המתעסקים בה ובמה הם מתעסקים? האם לשם שמים הם מתעסקים, להגדיל כבוד התורה והשפה, כאשר עסקנו בה אנחנו ובני דורנו הראשונים בימי עלומינו? הן רק למען בציע בצע טיב לביתם מגמתם, על כן פרחח יקומו וימלאו אמתחותיהם מין ותבן: ומי אכזר על נפשו וע' כבודו אשר לבו ילך להשתתף עמהם? — לא אכחד ממך כי במשך הימים ההם לא נמלטתי מכתוב דברים אחדים, אשר אולי גם ראוים הם להגלות, והמה טמונים בשלחני בכתובים כאשר עשו כל סופרי ישראל לפני גוטטענבערג. בין שאר דברים נסיתי לכתוב שירים ממין הנקרא אלמקמא"ת (Makamen) כשירי אלחריזי ובן גבירול ודומיהם: לדוגמא אנכי מליט בזה אחד מהם, שהוא דבר בעתו לפי מלאת בשנה הזאת אלף שנה לר' סעדיה גאון שהוא בעל „הדבור המפוצץ" הזה. קראֵהו ושפוט עליו אם רב כחי במין זה, והיה זה לנו לזכרון לימי נעורינו, זה כחצי חיי אנוש אשר אז הייתי אני כותב שירים וחורז חרוזים כמים הנגרים ואתה קורא אותם בצמא ושופט עליהם לשבט או לחסד כפי המעם הטוב אשר בחכך, ואשר אקוה כי לא פג גם היום.

שלום לך ולכל בני ביתך הקרובים והרחוקים: וה' יגמר עליך ועליהם ועלי ועל כל ישראל התימה טובה ביום הזה ולא נוסיף לדאבה עוד, כחפץ אוהבך ומכבדך מאד, בכל זמן ועידן,

יהודה ליב גארדאן.

אגרת ארבע מאות ושמונים וחמש.

ידידי החביב ה' מזא"ת.

ה' מ. הביא לי את פקדתך שלום ומפיו שמעתי גם כי קבלת את מכתבי אליך ליפו וכי ידעת את מכאובי אשר עניתי בם בברלין; והרי דברים אלה שבעל פה נחשבים בעיני כדברים שבכתב, כאלו כתובים ומסורים הם לי ממך בתשובה על מכתבי האחרון, ולכן מצאתי את לבבי לבוא אליך במכתבי זה, יען כי דבר קטן לי אליך שיש בו מעין צורך הצבור. הנה נא אמרו לי כי בהמליץ (אשר אני אינני קורא ואינני רואה אותו זה כמה שנים) בא מאמר המבלע פני הלוט הלוט על שאלת ישוב א"י ומציג את האמת ערומה כיום הולדה ומראה באותות ומופתים כי נוחלה אבדה גם תקותנו זאת וכי לא מציון תצא תשועת ישראל; ואמרו לי כי אתה הוא בעל המאמר אע"פ ששמך לא חתום עליו בפירוש. והנה אני בעניי, אשר הבריזו עלי כי ממתנגדי הישוב אני ואשר באמת לא כן אנכי עמדי, כי לא הקשחתי לבי לתנועה הגדולה הזאת ורק העמדתי עליה נגינה אחרת, אבל כל מה שהיה בכחי לעשות בצנעא לטובת הדבר עשיתי, — יש עם לבבי גם עתה להביא מעט צרי ומעט דבש לאכרינו וכורמינו בארץ הזבה חלב ודבש. וזה הדבר: אחד ממכירי, מעשירי העיר הזאת, אשר יש בביתו אוצר כלי חמדה דברים עתיקים וסגלות עתיקות הרבה מאד, ובכללם גם אספת ספרים בלה"ק ובלע"ז על אדות ישראל, החל בימים האחרונים להוציא את סגולותיו אלה לשוק ולמכרם, כי זקן האיש ואין לו חפץ עוד בחפצים כאלה. ואני לקחתי עמו דברים על אדות ספרי ישראל אשר באוצרו, אשר לבניו אחריו אין בם צרך, כי לא ידעו את התורה ואת השפה, וקונים מן החוץ אין בעירנו ויעצתיו להקדיש אותם לשם ישוב א"י, לא למכרם בכסף כי אם ליסד מהם באחד המושבות בית־מקרא, למען אשר יהגו בם האכרים מבני ישראל אשר רבם הם בעלי גירסא דינקותא ויודעי ספר ואל ישעו בדברי שקר ובבתי מרזח כאכרי שאר אומות העולם, והבטחתיו כי גם אני עתיד לעשות כן במעט ספרי, לצות לביתי אחרי להת את הספרים מתנה לבני א"י הנהנים מיגיע כפם. האיש ההוא נאות לי והנהו מוכן ומזומן לעשות כפי עצתי, וגם יניח איזה סך קטן להוצאת הובלת הספרים למקום המיועד. וזה הדבר אשר הניעני היום לבא אליך ולשאול עצתך. הנה לך נהירין שבילי המושבות מראות עינים ולא מהשמעות אזנים לבד; על כן עוץ נא עצה איכה אכלכל הדבר במשפט, באיזה קולוניא יש ליסד ביבליותיקא כזאת, ואם יש שם בית פנוי לשום בו ארונות ספרים ושלחנות וכסאות להיות לבית מועד לקוראים, ומי ישגיח על הספרים ועל הסדרים, ומי יכלכל את הוצאות הבית? אם ראוי ונכון לפנות בדבר הזה לרוטהשילד אי לאחד

ממלאכיו עושי דברו למען יפרוש כנפיו על היסוד הזה אשר ראשיתו (בערך) מצער ואחריתו אולי ישגא, כי ינהרו אליו רבים בנדבות כאלה גם הם ויגדילו ויאדירו את אוצר ספרי ישראל על אדמת ישראל, ואולי ברבות הימים תקום ותהיה גם שאלת הד"ר שפירא ליסד בא"י בית מדרש ותלמוד תורה לחכמת ישראל, והיה אוצר הספרים הזה לו לאוצר נחמד, ומציון תצא תורה ודבר ה׳ מירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות.

כפי הנראה חלום הרבנות אשר חלמנו לך עבר ובטל ואתה שב לשקך (כלו׳ לדלוסקמא שלך) ולטענותיך. חבל על שמש גדול כזה שאבד מעולמנו, כי בלי ספק היית רב מעין יוסף בן שמעון שלי והיית מתיר לנו ביעתא בכותחא, והיית מביא לעמך תשועה גדולה ופורקן, יותר מכל מרנן ורבנן ורישי כלה שב„יקום־פורקן".

שלום לך חוק וחזק כחפץ אוהבך ומוקירך בלב שלם

יל"ג.

ח"י חשון תרנ"ב ספ"ב.

אגרת ארבע מאות ושמונים

ג׳ כסליו תרנ"ב, ספ"ב.

ידידי מיום דעתי אותו הרר"ב הלוי לבית הורויץ!

מכתבו לברלין לא הגיע לידי ומכתבך הגלוי היום קבלתי. יישר כחך כי זכרתני לשאול בשלומי, אבל מחלתי איננה מן המחלות הנרפאות במהרה והנרפאות רפואה שלמה, היא מן החליים הרעים והנאמנים המלפפות ומוליכות את האדם עד יומו האחרון, גם אחרי שובי מברלין שבו נראו בי סימני המחלה, אשר אמרנו כי איזמל המנתח המפורסם בערגמאַן העבירם והשיא אותם משרשם; ואני הוכרחתי לשוב ולדרוש ברופאים בזה, ועדיין אני שותה את המים המרים אשר כתבו לי לרפואתי, ובולע את הסמים, ואני ב[illegible]רם אדע איך יפול הדבר, ואם תעלה עי"ז ארוכה לעלה נדף כמוני.

בדבר מכתבך אשר אתה אומר כי בו תוכיחני על חטא שחטאתי בבטוי שפתים במכתבי הנדפס בגן פרחים, לא ידעתי למה תשלחנו אלי, ומה בצע לך אם אקראהו אני, הן על ידי זה לא תנחל כבוד סופרים, ולא ידע הקהל את פשעי. אם באמת יש בי עון, הרצני על העמוד והלקני קבל עם, וכי יש משוא פנים בדבר או כי צריכה נטילת רשות ללקות ממי שנתחייב מלקות? אבל אקוה כי יודע אתה דין מפורש כי לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו, ואני לא ארע עון לנפשי כי במכתבי הנדפס (כפי שאזכור, כי אין הספר בעת

לפני לעיין בו) כמדומה לי לא נתתי לחטוא פי ולשוני כנגד חקי הנימוס וד"א (כמו שאתה אומר) ועוד שהמכתב ההוא לא נכתב לכתחלה לדפוס ולא אנכי שלחתיו למוח. המכתב היה ערוך בשבבר הימים לאחד ממכירי, והוא מדעת עצמו שלחו לבעל הגן וקיים בי מברך רעהו בקול גדול וכו׳, ואין אדם נתפש על דבריו שהוא מדבר בינו ובין חברו בצנעא כמו על דבר שהוא עורך לכתחלה לשום פרסום. והיה זה לך שלום וברכה, שלום עולמים עד אחרית הימים מאת אוהבך ומוקירך בלב תמים

יל"ג.

אגרת ארבע מאות ושמונים ושבע.

ידידי ר׳ ווייסבערג, ור׳ מזח!

את מכתבכם האחרון קבלתי והנני שולח לכם תשובה משתפת לשניכם ואתם ברו לכם מתוכה איש את אשר לו.

בתחלה אקדים ואמר לכם ידידי כי שניכם סופרים מעולים אבל קוראים פחותים, כי בשני מקומות טעיתם במכתבי האחרון אליכם ולא התבוננתם בדברי ועל כן הרביתם דברים ללא הועיל ועניתוני שלא בדרא דאוני; הא׳) ע"ד מחלתי אמרתי לכם בפירוש כי מלבד מחלת הטחורים הפשוטה גלו בי הרופאים מחלה מיוחדת ממארת, והיא: שאֵת או ספחת בחלחולת (איין געשוואולסט אים מאַסטדאַרם) שמבצבצת ויוצאת לחוץ ונראית בבתי השחי שלמעלה מארכובות הרגל. הרופאים בזה אמרו כי הוא פוליפוס או סרטן ולא יועיל הנתוח, והפרופיססור בערגמאַנן לא הודה להם ונתח אותי, ועדיין לא נודע בבירור הדין עם מי. וא"כ מה תועילנה לזה רפואותיו של ה׳ מוח שכלן הן בשב ואל תעשה ואני צריך לרפואות חותכות ולקום ועשה. אלו הייתי עדיין חבר להצ"ב הייתי משלח אותו בכם והוא היה מבאר לכם ברחבה פירוש עפולים וטחורים, ומה בין מחלה זאת למחלתי אָני; עכשיו אני נושא לכם שגגתכם זאת ונותן לכם תודה על עצתכם אשר תיעצו לרפואתי, כי סוף סוף כונתכם לטובה. וזאת שנית שגיתם: אני לא אמרתי כי אכתוב מאמר על רס"ג, כי אם כי מן הראוי שיבא מאמר כזה בגן פרחים היוצא בשנת תרנ"ב, שבה ימלאו אלף שנה לרס"ג, ועל בעל הגן להשתדל להמציא לו מאמר כזה מאת אחד מחכמי הדור הראוי לדבר. וכן אני אומר גם עתה כי מן הראוי לשום בגן זה גם מאמר על אדות גלות ספרד וגלות אמיריקא, שבשנה הזאת תמלאנה להם ארבע מאות שנה, כמו שרומז אנכי על זה בשירי „תשליך" הרצוף בזה. וכשיבאו שני המאמרים הנזכרים אז יהיו גם שני שירי הנוגעים

בזה כדברים בעתם ועל מקומם יבאו. והנה מלבד שירי החדש הרצוף בזה עודני שולח מאמר פרזי, נקבתי שמו „ישן נושן", אשר מתוך ההקדמה שהקדמתי לו תראו את תולדותיו. והנה לפי שה׳ מזח בקש מאתי להוסיף עוד תקונים על תקוני שבאו בגן השלישי נזכרתי לשלוח לו את המאמר הזה אשר היה לי כבלי אובד, אחרי אשר שכחתיו ולא השתמשתי בו בזמנו. והנה אני מוסר הדבר לשניכם לשפוט אם ראוים הדברים ההם אשר כתבתי בנערותי בעוד סגנון לשוני בוסר ומקהה את השנים — אם ראוים הם לבא בדפוס. גוזרני עליכם שתעיינו בדבר היטב ותשפטו בלי משוא פנים. אם תמצאו כי אין להעלות לחם נקדים זה על שלחן בני מלכים שהם בני ישראל — השב תשיבו לי את המכתבים עם ההקדמה הרצופה אליהם; ואם תמצאו בדבר תועלת ותגמרו להדפיסם יזהר נא ה׳ מזח שיהיו מסודרים כהלכתם; דברי המשיג, שהתויתי תחתם תיו דיו אדם, יודפסו באותיות מפוזרות; וטוב היה אם הקדמתי תהיה מסודרת באותיות משונות מעט מגוף המכתבים, כדי שיוכל הקורא להבדיל בין דִין לדַין בסקירה ראשונה. וכן מסור הדבר לידכם אם להדפיס את ראשית המכתב משנת תר"ך או להשמיטו ולהתחיל מעצם התשובות על השגותי ואם תמצאו כי ראוי להדפיס גם את המכתב, בכל אופן תשמיטו את אשר מחקתי מתוכו, ובמקום ההשמטה יעמידו שתי שורות נקודות, להראות כי פה הוא פסקא באמצע פסוק. עוד זאת: הנה בתשובותי באו דברים אחרים בכתב אשכנז וצרפת וגם בל׳ יון, ולכן יודיעני נא ה׳ מזח אם ישנם אותיות אלה בבית דפוסו. אם תחליטו להדפיס את הדבר המעפש הזה אז מתנה אני עם ה׳ מזח תנאי דבני גד ובני ראובן לשלוח לי את המאמר כשיהיה מסודר בדפוס, בצירוף עם הכ"י, כדי להגיהו הגהה מדויקת.

. . . .

עוד זאת. נפלאה דעת ממני פשר דבריך ווייסבערג ידידי: „בעל הגן אומר להדפיס כל ארבעת הספרים בחדא מחתא". באיזה ד׳ ספרים הכתוב מדבר? האם הגן הרביעי בעצמו יהיה בעל ד׳ חלקים כדי שיהיו דלתותיו פתוחות לארבע רוחות השמים? או אם אומר הוא לשוב ולהדפיס גם את ג׳ חלקים הראשונים במהדורא שניה יחד עם החלק הרביעי? אם כן הוא באמת, כי אז הוא לדעתי שטות גדולה ויותר משטות, כי לא אכחד שאין בחלקי הגן הראשונים דברים גדולים ויקרים שיהיו ראוים לבא שנית בדפוס, ודי להם בהויתם הראשונה. המבלי אין מחברים ומשוררים וסופרים בישראל אשר יוכלו לכתוב מאמרים חדשים לבקרים ולהג הרבה ופטפוטי מלין למלאת בם ספרים חדשים, כי תאמר לחמם לנו תבשיל שנצטנן? אנכי אינני זוכר מאורע כזה בספרות ישראל שיצאו המאספים במהדורא תנינא. כך היא דעתי ואתם עשו כטוב בעיניכם, רק בררו לי הדבר כי תמוה הוא בעיני מאד.

את בקשת ה׳ יו"ב ע"ד השדה שנסתפחה לשוב ולניר בה לו ניר לא

אבטיחהו למלאת, מכיון שנשתקע הדבר ולא נאמר בזמנו, וכיון דאדחי אדחי, וגם אינני נוקק בעת לה׳ לנדוי לכתוב במה״ע אשר לו.

ולבסוף אֲשמח את ה׳ מו״ח בבשורה טובה כי במקום אחר מוכן לו מאמר גדול ורחב ידים, אשר בלי ספק ישלחו לו לטעת אותו שורק בגננו. ה׳ יששכר בער הלוי הורוויץ הודיעני כי ערוך אתו בכתובים „מכתב גדול ורחב ידים״ אשר בו הוא מדבר משפטים אתי על מכתבי ותקוני שבאו בגן השלישי ומוכיח אותי „על דברי שיצאתי בהם מגבול דרך ארץ, ושהם מפיקים התפארות בגאוה אשר בענוה מסתרת״ (לשונו ממש). המכתב ההוא מוכן ומזומן אצלו לבא בדפוס, ואולם כשמעו כי חולה אנכי התאפק ולא הדפים עדיין את המכתב מדאגה מדבר פן אקוץ בחיי בשביל זה ואשלח יד בנפשי, או כי יכבד עלי חליי מפני מכתבו והורידני ביגון שאולה; על כן הוא דורש לשלומי ולמעמד בריאותי, בלי כפק למען אשר ידע אם יוכל לפרסם את תוכחתו זאת. אני עניתיו דבר על אדות בריאותי ואמרתי כי אם באמת חטאתי והעויתי הישרה אל ישים לבו למחלתי וימתחני על העמוד וילקני כדי רשעתי, כי כלום יש משוא פנים בדבר? אפס כי העירותיו כי מכתבי הנדפס היה בתחלה מכתב פרטי וזא נכתב לשום פרסום ולא אנכי שלחתיו לדפוס כי אם מקבל המכתב ואין אדם נתפס על דברים שבינו לבין רעהו. בין כה וכה ירא ה׳ ווייסבערג את אשר עולל לי ויוכח כי „מברך רעהו בקול גדול קללה תחשב לו״.

וה׳ יהפך לי את הקללה לברכה וישם גם לכם שלום כחפץ אוהבכם ומוקירכם באמת

יל״ג.

מוצש״ק פ׳ תולדות תרנ״ב. ד׳ כסלו, כפ״ב.

אגרת ארבע מאות ושמונים ושמונה.

ידידי היקר סירקין של זהב!

שולח אנכי לך בזה מכתב קטן להרר״ם ערלנגר למסור לידו ביחד עם הספרים, כמדובר בינינו.

עוד עלה על לבי לשאלך: אחרי אשר נעשית שליח לדבר מצוה והמתחיל במצוה אומרים לו גמור אולי תמצא טוב וכשר לעשות כמעשה הזה עם רוטהשילד בעצמו, כלומר לקחת ולמסור לו, בתור קרבן תודה ומתנה שלא על מנת לקבל פרס, את העקזמפלר „כל שירי״ המהודר והמכורך אשר הראיתי לך ואשר באמת מתחלה היה מוכן ומזומן לו ורק דברי איזידור לאֶב הגיאוני

מהפק רצוני. אם תמצא כי דבר זה טוב ויפה ולא ירע בעיני הנדיב ואם תקבל עליך להוביל את הספרים ולמסרו לידו, הודיעני ואגיעם אליך ע״י ש׳יח מיוחד עוד בטרם צאתך ואכתוב על גב הספר שורות אחדות לכבוד הנדיב.

שכחתי להגיד לך אתמול כי בדעתי לקרוא להמאסף אשר אנחנו אומרים להוציא בשם: „טל אורות״ יען כי בו נשתדל להפיץ טללי אורות, טל של תחיה, על עצמותינו היבשות, וכן להזריח אורות מאפל במושבות אחינו הנחשלים, עד אשר מאפל ומחשך עיני עברים תחזינה. הייטב הדבר בעיניך?

עוד דבר קטן אחד לי אליך ואחר אשלחך בשלום ולא אוסיף להוגיעך בדברי. מכל השירים אשר כתבתי אחרי הדפסת „כל שירי״ יש לי העתקות, זולתי השיר על תמונת מונטיפיורי שאין לי העתקה ממנו; ולפי שאין ספק בידי כי בערי המדינה נמצאה תמונה זאת ברב בתי ישראל וביחוד בבתי חובבי ציון, על כן תצוה נא בטובך להעתיק את השיר ההוא ולהמציאהו לי לעת מצוא.

עתה אתה ברוך ה׳ לך לשלום וה׳ ינחך בכל דרכיך וישקוד עליך לטובה בכל מעשיך כחפץ ידידך באמת ובתמים כל הימים

יל״ג.

יום ה׳ ט׳ כסליו, תרנ״ב. ספ״ב.

אגרת ארבע מאות ושמונים ותשע.

[להנ״ל]

ידידי האהוב והחביב, כבימי הסתיו פרח אביב!

עשיתי כעצתך והנני שולח לך את האחד ז האחד מספרי „כל שירי״ לרוטהשילד ושירית אחדות כתובות על גליון מיוחד ומונח בראש החלק הראשון) – בשפת עבר. אולי איננו קורא שפת עבר ואולי לא כונתי בדבורי אל הקול המדבר אל איש כמהו והנכנס כמין סלון באזניו – אתה תהיה לי לפה והמלצת טוב בעדי.

איזידור [illegible] כתב לי בשבבר הימים כי בס׳ Revue des études juives תבא בקרת על „כל שירי״. אם יזדמן לך לראותו ולא תשכח תשאלהו אם באה הבקרת, ואולי תוכל להמציא לי את החוברת אשר באה בה. – הלא ידעת כי יושב אני עתה וכותב „על נהר כבר״, ודברים כאלה וכיוצא בהם טובים לי להשליכם אל הנחל למען אשר ימתקו המים.

אם תשהה בפאַריז והשעה תהיה פנויה לך השתדל לבא ולראות את ר׳ שניאור זק״ש, הלא קרוב לנו האיש מצד נשינו והוא זקן וכָבד, ותפקדהו בשמי לשלום ותאמר לו: לפני כמה עשרות שנים נדפס בהמגיד מאת יל״ג מכתב גלוי להרש״ז כולל מאמר בקרת על שירי בן־גבירול אשר הוציא אז הרש״ז לאור. אולי נוֹדע לו להרש״ז באיזו שנה ובאיזו גליון נדפס, ואולי ישנו אתו ולקחתו מידו להגיעהו אלי. וכי ישאלך לאמר: מה העבודה הזאת לכם? ועניתָ ואמרת לו: יל״ג ידידנו מצטיד לדרך, „לארחא רחיקא״, ומכין לו זודין קלילין ומאסף ככל אשר תשיג ידו מאשר כתב בימי חייו כל דבר חפץ וכל אשר יש בו מעין ריח תורה, ועל כן מבקש הוא למצוא גם את המאמר ההוא אשר יש לו גם לשית עליו נוספות.

עוד זאת: לפני הרבה שנים הודיעו לי מפאַריז כי צעירי ישראל יוצאי רוסיא אשר שם קבעו להם בבליותיקא מיוחדת, ולבקשתם שלחתי להם את „כל שירי״. שאַל את פי אשר תשאַל אם עוד הבבליותיקא ההיא קימת ואשלח לה גם את „כל כתבי״ למען אשר לא יחסר כל „כל״ שלי בה.

נצטערתי מאֹד לקרוא בכה״ע כי הידוע מ־ן נלוה על חובבי ציון בפאַריז ונכנס עמהם בישיבה ודרש לפניהם. האיש הזה מטמא במגע ובמשא, כי לו נפש מזוהמת מאד; ואולי ינסה להתקרב אליך, הוה זהִיר מפניו ובכל מה דאפשר שטה מעליו ועבור, כי שומר נפשו ירחק מאנשים כאלה.

ממחלתי נִטל לפי שעה אחד מששים והקל לי מעט, אכן לא אקוה כי תעלה בידי הרופאים למשאות אותה משרשיה; ואם תתמהמה בהכנות ל„מאספנו״ כמה עשרות שנים לא אערב לך כי אאריך נפשי עד כה. — החלותי לכתוב לשם „המאסף״ ספור חדש, אקראהו: „שני גורלות״.

את ספרי לרוטהשילד אני שולח שלא על מנת לקבל פרס; ואולם אם יפצר בך מאד לקבל [ב]עבורי מיליאָן שלם, אז משום אין מסרבין לגדול אל תשיב פניו ריקם ורק בתנאי שיהיה החצי לך שכר הולכה והבאה.

ראה, הוגעתיך היום בדברי והעמסתי עליך משאות רבות בפאַריז למען אשר תחדל בגלל זה לנסוע שמה ושבת ובאת אלינו לפ״ב כאשר אמרת וראך ושמח בך משנה שמחה ידידך הדבק בך באהבה רבה ויתירה

יל״ג.

יום א׳ ר״ח דיקבר 1891 [י״ב כסלו] תרנ״ב ספ״ב.

P. S. מלאכתי אצל ר״א אפרון תמשך, כפי הנראה, רק עד ראש השנה 92, ומן אז והלאה — אנכי הולך ערירי, ונקי אהיה לביתי להתרפאת בכל אשר תאַוה נפשי.

אגרת ארבע מאות ותשעים.

ספ"ב יום ב' ב' דיקבר 91 [י"ג כסליו] תרנ"ב.

[לה' י"י וויסבערג ולה' י. מזח]

ידידי!

קדירא דבי שותפי לא חמימא ולא קרירא, ומלאכה שנעשית באחד ועשוה בשנים אינה מלאכה ופטורין עליה בשבת. כל הימים אשר היה ה' וו"ב כותב אלי יחידי היו דבריו ברורים וצרופים ואנכי מבין אותם ומתענג עליהם ועתה מכתביכם לוקים בחסר ויתיר, הדברים מעורבבים ויש אשר אינם מובנים לי היטב ומוכרח אנכי אחר כל מכתב ומכתב לשוב ולכתוב ולבקש מאתכם באור מספיק על מכתבכם. לשעבר הואלתם לבא ולרפא לי ולגהות ממני את מזורי אשר לא ידעתם מה הוא ומה מקורו, ואנכי הייתי אנוס לטעון עמכם טענת אהליבה עם אהלה ולהראות לכם במחילה מכבודכם כי רופאי אליל אתם. גם היום מכתבכם האחרון כלו מקשה ומגרעות לו סביב; יש משאלותי שנשארו בלי תשובה ולעמתם יש תשובות שאינן ממין הטענות. הכי בלל ה' את שפתנו עד אשר לא נשמע איש דברי רעהו?

אנכי הודעתי לה' מזח בדרך אגב כי המשורר ר' יששכר בער בא בריב עמי ואומר להוכיחני בפומבי על עון אשר לא פעלתי וללמדני פרק בהלכות דרך ארץ; וה' מזח קורא אותי לפשר ביניהם בריבו עמו. אין זה כי אם מהתל הוא בי! וכי בעל דין נעשה דיין?

. . . .

שאלתי פשר הדבר אשר אמרת כי הגן יצא בד' חלקים פעם אחת, ועל זה לא מצאתי שום מענה. והנני מודיע לה' מזח כי אם לא יצא הגן הזה, אשר בו יבאו שירי השלוחים אליו, עד חג הפסח אז אהיה רשאי לתת את השירים ההם לאיש אחר להדפיסם, כי כן עשה לי ה' רבניצקי באדיססא אשר נתתי לו בשנה העברה שיר אחד לדפוס, והוא אמר להוציא את ספרו בשנת תרנ"א והספר עדיין לא יצא ולא נדפס וגם אין אני יודע אם ידפיסנו אם לא. ולמה ניגע לריק ונלד לבהלה?

מן השירים אשר שלחתי יש לי העתקה מדויקת ואין צריך להעתיקם; אבן מן המכתבים הישנים אין לי העתקה, כמו שאמרתי, וא"כ אם יש חשש שיוכלו ללכת לאבדון ת"י ה' מזח ואם יש בידך למי לתתם להעתיק — תנה ויעתיקו אותם, ותשיב את גופי המכתבים אלי. ואולם חוב זה חל על ה' מז"ח ולא עליך ולמה אתה מטפל בנבלותי (או ב נ ו ב ל ו ת י, שהם נובלות חכמה) אלה?

עוד זאת. אחרי שלחי אליך את מכתבי הישנים המדברים על אדות

ספרי משלי יהודה שיצא בשנת תר"ך, ואני ממשש לעתים מזמנות את צרורות המכתבים החבושים וארוזים אתי בהמון רב (כי כבר הגיעה לי העת לפשפש במעשי) והנה בא לידי בהיסח הדעת מתיך אחד הצרורות עוד מכתב קדום מן המכתבים ההם, שהיר ערוך אל הר"ר אלעזר האַלבערשטאַם וכו דברי בקרת וחקרי לשון על אֹדות ספרי אדו"ם שיצא בשנת תרי"ו, וא"כ קדום הוא בזמן, ומן הראוי היה לתת גם איתו בדפוס ולהקדימו למכתבי על אֹדות מ"י, משום לא יעשה כן לתת הצעירה לפני הבכירה; אפס כי אז צריך לשנות את התוכן הקדמתי למאמרי „ישן נישן", ולשוב לקחת אותו מידכם, וטורח הרבה בדבר; על כן אמרתי אסיח לפי שעה את דעתי מן המכתב הישן־החדש הזה וישאר תחת ידי חבוש בטמון עד עת מצוא.

והקדמתי ההיא (למאמר „ישן נושן") אגב דאתיא לידי אבקשך למחוק מתוכה (קרוב לסופה) את כל השורות אשר סגרתי בעט עופרת בשני חצאי מרובע (ע"ד טלטולי מעיר לעיר ולכתי בגולה) כי לא פה המקום לדבר על זה.

והנה כל התנאים אשר התניתי בתקפם קימים ולא ימחו ולא יזחו. עליו לשלוח לי את השירים והמאמרים כשהם מסודרים בעמודים ארוכים קודם שישובו ויסדרום דף על דף למען אשר אוכל להגיהם ולהוסיף ולהעיר בם כאשר יתן האלהים אל לבי; זולתי כה שימחה הצינזור — אין אחריותו עליו, כי לא יוכל לדון עם שתקיף ממנו, ואולם אם יֵראה הצינזור דבר הצריך תקון אז על המו"ל להודיעני מזה למען אשר אתקן אני בדברי ולא יתקנו בם אחרים....

כמדומה לי שכבר נגעתי בכל הדברים התלוים ועומדים בינינו, ואני שב וקורא את מכתבי הערוך בחפזון ורואה כי אני אמרתי בחפזי דברים אחדים קשים אשר אולי לא ייטבו בעיניכם, והנני מבקש ממכם לראות אותם כאלו הם רכים, כי ת"ח דקא מרתח בוראי יסורין שלו מרתחין אותו; ואתם הזהרו לערוך מכתביכם בעיון ולהשיב דבר דבור על אפניו, שאל"כ — מחולדה לחולדה ומבור לבור אין לדבר סוף. האם יחזיקו טובה לנו בשביל זה שנעשיר את קופת רוכבי הרכש? [הרכש, מרכוש המלך" (הראב"ע) ודבר זה ידוע כי את הפאָסט המציא בראשונה בפרס המלך כרש, וא"כ אין לנו מבטא טוב לקרוא בו את הפאָסט מ„רוכבי הרכש". התסכים לזה?]

ועתה קבלו נא את ברכתי ברכה שלמה שאין בה מכשול ועון וחלקוה ביניכם חלק כחלק, כי הברכה אחת היא לי — ברכת הדיוט שגם היא בלתי קלה בעיני המאמינים בברכות.

אני אוהבכם ומוקירכם בערכבם. יל"ג.

כדי שלא להוציא הנייר חלק אעתיק לך עוד שיר קטן אחד מן המקאמען שלי וזה הוא:

שר הנרגל בבית המשתאות
או
איהו בקרי ואתתיה בבוצינא.

עַד חֲצוֹת לַיְלָה יָשַׁב בֵּית מַרְזֵחַ
וּבְשׁוּבוֹ רָאָה כִּי אִישׁ נָשַׁל נָעַל
עַל מִפְתַּן בֵּיתוֹ, אֶל אוֹר הַיָּרֵחַ,
וַיֹּאמֶר לְשִׁבֵּנוֹ: „עֲמוֹד, לֹא נָעַל;
„רוֹאֶה אֲנִי בַּחֲדַר אִשְׁתִּי אוֹרֵחַ —
„אַךְ לָמָּה, פֶּתִי, הַדֶּלֶת לֹא נָעַל?!"

אגרת ארבע מאות ותשעים ואחת.

[לה' י. סירקין]

ידידי היקר!

. . . .

רבניצקי מודיע כי מאספו קרוב לצאת, הוא קורא לו „פרדס"; וכפי ההודעה עלתה בידו לטעת בו דברים טובים. גם מז"ח מתאזר להוציא את גן הפרחים אשר לו. ושני אלה יסיתוני בספק אם השעה בשרה לנו להוציא גם את מאספנו. מצד אחד ספק הוא בידי אם יש לנו הצדקה להפך בחררה עם העניים האלה המבקשים ומוצאים להם פרנסה מספריהם; ומצד השני ספק ספיקא היא אצלי אם נוכל להתחרות עמם במכירת הספרים. גם אני גם אתה לא נוכל לעשות כמעשה המולי"ם המוציאים ספריהם לשוק כרוכלים המחזירים בעירות ומחזרים על הפתחים ושמים את אגרופם על צואר הקונה ואומרים לו: „הרכוש או הנפש!"

שים לבך לדבר והועץ בבלייתיך והמלך בסנהדרין והשיבני דבר.

שלום לך ולכל אשר אתך כברכת ידידך באמת הנחפז לקצר עבור כי פנה יום, ושבת קדש ממשמשת ובאה,

יל"ג.

יועש"ק, טו"ב כסליו תרנ"ב, ספ"ב.

אגרת ארבע מאות ותשעים ושתים.

[לה׳ י. סירקין]

ידידי היקר!

ברגע הזה הושיטו לי את מכתבך מיום שלשום והרצוף בתוכו, ולפי שרואה אנכי כי כבר ישבת תחתיך כעשרת ימים ואין ספק כי בקרוב ישוב רוח ה׳ וישאך אל אשר לא אדע על כן ממהר אני להשיבך דברים אחרים בחפזון גדול כפלים כיוצאי מצרים, בצפיתי כי עוד ימצאוך דברי אלה בביתך.

הנך רואה כי אני וחברינו באודיסא נתכַוננו לדעה אחת לבלי נרד לתוך אומנתם של המוציאים מאספים לפרנסתם. מסכים אני לחכות ירחים אחדים בטרם נפרסם הדבר, ואולי בין כך וכך נמצא און לנו לבקש ולטול רשות מן הרְשות להוציא מאַסף קבוע אשר לחדשים יבכר, או לשליש ולרביע השנה; ועוד נשוב לדבר בזה במה שיבוא. בין כה אעשה בעצתך ואבין חמר, וגם אתה תעשה בעצתך ולא תעצל מאסוף אליך ומהגיע אלי מכל הבא לידך, וביחוד דברים הצריכים הכנה ארֻכָּה, כמו הציורים. תהי עתה ראשית מלאכתנו לערוך תולדות הד״ר פינסקער ז״ל, ודבר זה יוכל לצאת כשהוא מתֻקן רק מתחת ידי אחד מסופרינו אשר באודיסא. לדעתי ראוי לך למלא בזה ידי לל״ב או אֱשר גנצבורג או שניהם יחדו, ולא זולתם; כי הם ראוים לכך. וכן יש להמציא לנו דמות תבניתו של המנוח ז״ל, או כי יכינוהו על לוח שמיר שם באודיסא על ידי חרש חכם, או כי ימציאו לי פּוטוגראַפיע של ה״ם ואעשהו פה או כי אשלחהו לבראָקהויז לעשותו.

והנה השמועה אל הלקח מעלינו ראש מעוררינו זה לא החרידתני ולא באה עלי לפתע פתאֹם כי כבר שמעתי מקדמת דנא כי חולה מסֻכן הוא הולך למות. אפס כי עתה לבי חרד מי יבֹא לנו תמורתו ומי יעמוד בראש חו״צ. לא אכחד ממך יקירי כי אם העמד יעמידו בראש החברה אדם כהצ״ב והדומים לו אז אני בעניי אשוב ואסתלק מעניני החברה ואשובה אל מקומי הראשון. על כן אבקשך להודיעני בעוד מועד מי יעלה בראש, ארז או ברוש?

על מצח המאסף אשר נוציא אומר אני לחקוק מלים אלה:

טל אורות

להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים.

והמ:טטאָ תהיה: אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה. לפתח הספר יש אתי שני שירים משלי, עשוים כמקאַמאָן, האחד נקרא: „שמוע שמעתי אפרים

מתנודד", והשני: „ורוח הקדש לעמתו מרעים". מובן מאליו כי בטרם אאסוף את שירי אלה אל המאסף אשלחם לך לשום עינך עליהם, כי פן יש בם דבר או רעיון בלתי נאות למטרתנו ואסירהו משם, כי ביחוד בראשית דרכנו צריכים אנחנו להזהר מהתגרות את האַווזים של רבה בר בר חנה.

אתמול בא אלי בנך מאקס שיחי' והודיעני את דבר משאך ומתנך עם אפרון והשתדלותך להביא אותו, את מאַקס, על מקומי שנדמה לך היותו פנוי. והנני רואה כי טעית בהבנת דברי במכתבי אליך. אנכי לא אמרתי לך כי המקום פנוי, כי נפטרתי אני או כי פטרני בעל הבירה; אנכי אמרתי (כפי שאזכור) כי „כ פ י ה נ ר א ה מלאכתי אצל ר"א אפרון תכלה בראשית השנה"; וזה כי אחרי מות אנדריעווסקי נעשו סדרים חדשים בבית המערכת אשר לרגלם נתמעטה העבודה אשר היתה מוטלת עלי ונתחלקה ובאה לידי פועלים אחרים אשר כלם נמצאים ועומדים על משמרתם, כמו שבארתי כל זה באֵר היטב למאקס פה אל פה; וא"כ ממה נפשך או שלא יהיה מקום או שלא יהיה פנוי. צר לי כי עשית מעשה כזה ואת פי לא שאלת מקודם, כי אנכי הייתי מבאר לך פרטי הדבר ולא היית נכשל. מאקס בעצמו יגיד לך כי אנכי בעצמי השתדלתי הרבה בעוד אנדריעווסקי חי להביאו בין העוסקים במלאכת הסופרים אתנו, וגם העמדתי לו פעם אחת ריוח ושכר, אבל מסבות שונות שלא אוכל לברר לך לא צלחה בידי לצרפו למנין הפועלים התמידים. והנה ממכתבך לאֶפרון לא תצא לי שום תקלה, כך אקוה, ורק חס אנכי על כבודך פן תהיה במתעתע בעיני אֶפרון בראותו אותך בא לטול חררה שעני אחר מהפך בה.

מחלתי עודנה פוסחת על שתי הסעפים, פעם תגבר ופעם תחלש, ואני עודני רשום בספריו של ר' כרוספדאי בספר הבינונים התלוים ועומדים. ה' יגמר בעדי, ואתה ידידי מעשה ידיך אל תרף ותודיעני מכל דבר גדול אשר תדע כי נחוץ ומועיל לי לדעתו. ידידך ואוהבך עד אשר תגיע שעתו

יל"ג.

P. S. השיר על מונטיפיורי קבלתי בתורה, המחוקקים או המעתיק ערבבו את הבתים מחסרון דעת.

ספ"ב, כ"ג כסליו, י"ב דיקאבר 1891—תרנ"ב.

אגרת ארבע מאות ותשעים ושלש.

ספ"ב יועש"ק ערב חנוכה, תרנ"ב.

ידידי הנחמד והנעים שומר הברית לאוהבו בימים הטובים והרעים כו' ה' יצחק יעקב ווייסבערג נ"י.

גלות את האבן מעל פי הבאר והנה מים רבים יוצאים, מים שאין להם

סוף, ועתה על זאת התפלל חסיד! לבל ישטפוך המים הזידונים ושטף המים הרבים אליך לא יגיעו; ממהר אני להשיב גם הפעם על מכתבך יען כי נמצאו בו דברים אחרים שהם בבל תאחר. קודם כל אוסיף להודיעך כי במששי את כלי מצאתי בדרך הלוכי עוד דברי חפץ אחדים מן הישן נושן. קונטרס שלם מצאתי וכתוב עליו כך:

אמתחת יהודה

לשום בה כל כלי בית נפשי הקטנים, דאיידי דזוטרי מירכסי.

צקלון ראשון.

ר"ח מנ"א, תרי"ט.

בקונטרס ההוא מצאתי מכתב בקרת על ספרי הראשון אדו"ם מאת מיכל גארדאן ז"ל ותשובתי אליו. בהשגותיו הוא מדקדק עמי כחוט השערה ותובע אותי לדין על דברים שמשוררים וסופרים אחרים דשים אותם בעקבם. והתנצלותי רבה בשקול הדעת ומעוטה בחכמת הלשון, ואם כי עוד לא נראו בה סימני בגרות אבן המתחקה על שרשי נשמת המחבר ימצא גם בה בית אחיזה לדון על הלך נפשו והתפתחות מחשבותיו. ולבי יסיתני בשפק אולי ראוי ונבון לתת גם את הבכירה הזאת לפני הצעירה; אכן אז יאריכו הדברים וירבה הישן נושן. נוסף לזה מצאתי בקונטרס ההוא שיר אחד נקוב „ארץ חדשה", אשר מתוך ההערה הכריכה בעקבו תראה מתי ולאיזה תכלית נכתב ולמה לא הושלם. אותו אני שולח לך בזה למען אשר תשים גם אותו (אם תמצאהו כדאי והגון לכך) בגן הפרחים (לכשינטע) כדבר בעתו, בשנת היובל הזה, לגלות ארץ ההדשה. על השיר הזה עוד נראו עקבות ימי עלומי אשר בם נזהרתי לכתוב שירי במשקל י"א תנועות ומלעיל, אע"פ שאין בו חרוזים, רק בסופו כדרך שירי רמח"ל ורנה"ו ז"ל. מקום השיר הזה אם יודפס יהיה קודם לשיר „תשליך" וסמוך לו.

את ההודעה ע"ד הדפסת הפרדס קראתי בבה"ע. כי מצא שירי „סוד העבור" חן בעיניך על זה ישמח לבי, יען כי בקבלו את השיר הזה הודיעני [ה' ראבניצקי] כי לא נחה דעתו בו, וכי כל גדולי חכמי ישראל באו. קראוהו ולא הבינו כונתי ב„שעשוע־המלים" (כך מעתיק את המלה האשכנזית „ווארט שפיעל" תחת אשר בלה"ק יאמר פשוט „לשון נופל על לשון") אדר־כמונים ואדרכמונים; ואתה אמרת כי החרוזים האלה עולים יפה יפה. ומי בר סמכא יותר ממך?! והאנשים התמימים ההם אינם מרגישים כלל כי גם כיסיהם המה מלאים רק אדרכמונים כאלה וכל עשרם של ישראל איננו בא אלא מפסולת הלוח ומסוד העבור, ולא ביד יקח ועל כן אין בו ממש ותקומה.

והננו שומע אותך אומר כי בלבך לשלוח את השיר הקטן „שר הנרגל בבית המשתאות" לרבניצקי לשומו בפרדסו (והוא לקוח מדברי חז"ל המביאים אותו מבן סירא „קל מסובין כו' שר הנרגל בבית המשתאות ואמרי לה שר הנרגן ואמרי לה שר הנרגז." — והנה בערים הגדולות בזמנינו אלה רבו כמו רבו בין מרומי עם הארץ שרים כאלה אשר הם נרגלים, כלו' רגילים, לשבת כל ימיהם לרבות גם הלילות בבתי המשתאות ובכלובים המלאים עופות ידועים, ונשיהם מקבלות אורחים בביתם; ולא יבריחו ולא יעלימו לא זה מזו ולא זו מזה, ואין להם תרעומת כלל כי „איהו בקרי ואיהי בבוצינא"; ולחרפתנו ולבשתנו כבר נמצאו זוגים כאלה גם בין אחינו, בני עמנו. על זאת יסדתי את העפיגראמע, ואיננה נוגעת כלל לתכונת האומה הישראלית או למעמדה הנוכחית, ועל כן אין לשיר הקטן הזה כל צדקה לבא ראשונה בדפוס. ואם עדיין לא שלחת אבקשך שלא תשלח כי הנה מין השירים האלה חדש הוא אצלי ויש לי ממנו שירים רבים גדולים וטובים מן הנזכר, מאוספים בחוברת קטנה אשר עוד לא באו בקהל לנו; ואם גמרתי להוציאם אחד אחד לקהל הקוראים, הלא אין להתחיל מן הקטן, אשר גם אין ענינו מבואר היטב ואיננו נוגע כלל בדברים היקרים בעיני כלל האומה, וגם אני לא שלחתיו לך להדפיסו כי אם כמעשה צעצועים לשחק בו. על כן השתדל לבלי יבא לידי ר. ולבלי ידפיסו.

ועתה אתה ידידי אחרי אשר משוחח אני אתך לבדך ואין זר בינותינו, הבה גחין ואלחש לך כי ראשי חו"צ פנו אלי ובקשו מאתי לקבל עלי עריכת מאסף ספרותי אשר הם אומרים להוציא להעיר על ידו את רוח העם אל מטרתם וגם למצוא ממנו שכר טוב לצרכי החברה. אנכי הבטחתי לקבל עלי את העבודה הזאת, אפס כי נועצנו יחד לדחות הדבר למספר ירחים עד אשר יצא מן הדפוס פרדסו של רבניצקי (וגם ספרו של מז"ח) למען אשר לא נרד עמם לחייהם ולא נקפח את פרנסתם. ודע כי רשות נתנה לי לשלם שכר למקצת הסופרים בעד מאמריהם.

והנני מודיע אותך את זאת למען אשר תדע להכין איזה דבר ראוי לברכה מכל אשר יתן אלהים אל לבך. מעצמך תבין כי לעת עתה צריך להיות הדבר הזה בסוד, והזהר לבלי תגלנו לאיש.

כמעט ששכחתי עוד עיקר גדול שבשבילו מהרתי לערוך אליך את מכתבי זה עוד היום; והוא: בשירי „הכל תלוי במזל" בין הבית השני והשלישי תוסיף את הבית הזה:

זֶה אוֹכֵל אֲכִילָה גַסָּה וּמְקַבֵּל פְּרַס
וְזֶה חַיָּב כָּרֵת עַל אֲכִילַת פְּרַס:
לָזֶה פְּסִיעָה גַסָּה עָוֹן וָפֶשַׁע
וְזֶה נוֹטֵל שְׂכַר עַל כָּל פֶּשַׁע וָפֶשַׁע.

והנה אחרי אשר הוספתי היום עוד שיר ארוך „ארץ חרשה" נמלכתי בכליותי לבלי אוסיף עוד דבר על המאמר „ישן נושן" ואחשוך את הנוספות לפעם אחרת. ובכל הנוגע ליתר שאלותיך במכתבך הנה הכל כאשר לכל מסור בידך, למסור את שירי ליד מו"ח או להשיבם אלי. ובכל אופן אין לך לתתם לו בלתי אם כאשר תהיה בטוח כי מדפים הוא את ספרו וקרב אל המלאכה.

והנני ידידך באמת הכותב בחפזון עד אשר אין גם ספק בידו להודיעך כי מחלתי לפי שעה הוקלה מעט, אע"פ שעוד לא עלתה ביד הרופאים למשאות אותה משרשיה. וה' יעיר עליך וישמרך מכל מרעין בישין ומכל עקא, ויצליחך בימי התנוכה הבאים בפרעפעראנס ובאקא, כי אע"פ שבעל הסדור „נהורא השלם" מחמיר ואוסר לשחק בקוביא אפילו בחנוכה אבל מעיד אני לפניך שבימי נערותי שחקתי עם בנו של אותו האיש (כלו' בעל הנהורא סדור) בעצמו, שהיה קוביוסטוס (כלו' משחק בקוביא) גדול, וכשהראיתי לו בעידן ריתחא כי עובר הוא על מצות אביו, קפץ ואמר: שוטה שבעולם, גם אבי ז"ל היה משחק בקוביא ומה שכתב לא כתב אלא כהלכתא למשיחא, על כן שחק ואל תרבה שיחה.

נאם יהודה ליב גארדאן עד

אגרת ארבע מאות ותשעים וארבע.

ידידי מר הביבי!

להודיעך כי מכתבך הגיעני שולח אני לך את הגלוי הזה אף אם אין דבר חדש יקר. התנאי שאתה מתנה ע"ד הצינזור של בית המדרש הוא כלל גדול שעדיין צריך בירור בפרטיו; אבל עוד חזון למועד כשנראה שהדבר יוצא מידי ספק ובא לידי ודאי. הדבר שהודעתי לך ע"ד גמר הצעתו של אואיש נתכחש במכה"ע ועדיין לא נתברר לי הדין עם מי. — בשתהיה אצל הרר"ש וק"ש תבקש מאתי איזה מאמר, ורק מעידית; זבור ת אל תקח. — מן הצרך להביא אלי איזה ספרים אשר יהיו נחוצים למלאכתנו, כמו ספרו של בערמאנן „Сіонъ" ספרו החדש של לוניץ ושל יעבץ (שניהם במרומה לי נקראים

„מירושלים"). האוכל לקנותם על חשבונך ? — אולי יש אתך ס' התקנות (Уставъ) של החברה יא"י בל' רוסיה; שלחנו לי כי עדיין לא ראיתיו. זולת זאת אין דבר גם במה למלאות הניר החלק. ההולך אתה לפאריז, ומתי אתה יוצא ? כל זאת תודיע ג"כ במכתב גלוי לרעך אשר כנפשך

יל"ג.

ח"י דיקאבר 91. כ"ט כסליו תרנ"ב.

אגרת ארבע מאות ותשעים וחמש.

[למרת רבקה מבית ראטנער בצאריצין]

בתי היקרה!

אמש הגיעני דרך בית הוואָסחאָד מכתבך מיום כ"ה חשוון. אם בין חשוון לכסליו לא נתחלף לך כי אז שהה מכתבך בדרך חמשה שבועות ימים, שהם יותר ממהלך מהודו ועד כוש. אם כה ואם כה שמחתי על מכתבך שמחה גדולה בראותי בת־נדיב מגֻדלת מנעוריה בבית ספר לעם לועז יודעת היטב גם לשון עמנו עם לא־עז וממהרת לדבר צחות בה כאחד מבחירי הסופרים. אמת, כי לא בכירה אַת לי, בתי תמתי, ולא יחידה אַת בין בנות ציון המצוינות, וכבר יש אשר קדמוך ובאו בכתובים אתי בשפת אבותינו הראשונים, ובכל זאת אשמחה ואעלצה גם בך בכל לבבי ובכל נפשי, כי כל נפש הבאה ונוספת לנו בעזרת נשים נחשבת בעינינו כעולם מלא, כי אות היא לנו כי קרבו הימים אשר בם תתקים הבטחת הנביא: „ונבאו בניכם ובניתיכם", ותופר ביום ההוא הקללה הרובצת בנו: „בניך ובנותיך נתונים לעם אחר".

ברוכה אַת לי בתי כי ההודעת אלי מארץ רחוקה. מאד נעמה לי לשמוע כי היו לרצון לפניך אמרי פי והגיוני לבי מצאו מסלות בלבבך. הן אך זה הוא השכר הטוב אשר אליו נשאתי את נפשי בעת אשר יגעתי בעבודתי ולא ידעתי „למי אני עמל" עת ראיתי בין האנשים העוברים על פני בחזון גם את אחותי בנות ציון אשר ידעתי את הנפשות היקרות ההן בעליל ולא בחלום, ואת בתי כאחת מהנה.

מה־טוב ומה־נעים היה לו נודעו בנותינו המצוינות האלה אשה לרעותה וקרבו אחת אל אחת לעבוד שכם אחד בכרם שפתנו העזובה ולשפוך מרוחן על אחיותיהן הצעירות מהן; ושבה השולמית הנוטרת כרמים זרים להיות

נוטרה גם את כרמנו, ויספה פליטת בית יהודה שרש למטה ועשתה פרי למעלה.

והנה מאשר יקרתי בעיניך את בתי האהובה שואלת לשלומי כי שמעת כי החליתי. אמת השמועה אשר שמעת וגם עתה צר לי כי לא אוכל לשמחך בבשורה טובה ולהודיעך כי עלתה לי הרפואה השלמה שאת רוצה בה. מחלתי, כפי הנראה, איננה מחלה העוברת כי אם מחלה ממארת מאנה הרפא; ובכל זאת אקוה לרופא כל בשר ומפליא לעשות כי יראה גם לי אות לטובה וברפות כחי לא יעזבני, ומה גם כי נפש יקרה כמוך מתפללת בעדי, ותפלת ישרים רצונו.

ועתה את בתי אחרי אשר הואלת לפקדני במכתבך שובי נא והודיעיני את כל המוצאות אותך ואת דרך חייך, בכל דבר הנתן להגלות לאנשים מן החוץ. הגידי לי מה מעשיך עתה אחרי השלימך הק למדיך, האם רק בספרים את קוראת וידיך מלוכלכות בדיו ובסיקרא, או גם צופיה את הליכות ביתכם, עוסקת במלאכת הנשים וידיך מלוכלכות באליה ובחלב (מובן מאליו שחלב בהמה טהורה אני מרמה) ובפיח הכבשן? באיזה מקצוע של פרקמטיא אביך הנכבד עוסק ומה משלח ידו? כמה שתילי זיתים סביב לשלחנו בלעדיך? הידעת את השם אשר יצא מפרש מפי הבת־קול מ׳ יום קודם יצירתך, או אם עדיין לא ידעת? אם יש תחת ידך שלחי לי את לוח דמות תבניתך (כאשר עשו אחיותיך האחרות אשר כתבו ידן אלי) למען אדעך פנים בפנים.

ועתה די לי בפעם הזאת כי כבר רפו ידי מבתוב וגם היום רפה לעריב: וה׳ יעיר עליך ויפנה דרכך בחיים מכל מכשול ואבן נגף וחיית ורבית והיית לאחת מן הנשים הכבודות אשר בהן יתפאר ישראל.

אני המוקירך מבלי הכירך יל״ג.

ספ״ב, יועש״ק ז׳ חנוכה תרנ״ב.

אגרת ארבע מאות ותשעים ושש.

כבוד הסופר המשכיל מהרי״ח רבניצקי באודיסא.

קבל בזה בחזרה את „סוד העבור״ מוגה ומתֻקן. עתה ידעתי מדוע תאין בהמשוררים להוסיף לשלוח לך משיריהם ולא תסתפק במועט, לפי שמדפיס אתה את השירים בכתב פטיט ואין הבור מתמלא מחוליתם. פליאה היא בעיני מדוע לא הבינותם את סוף השיר, והוא פשוט וקל להבין שהאדרבמונים שבכם חושדין את ישראל הם בדמיון ולא במציאות, ואחרי אשר

היודאָפאָב הקטן ויזתא לא האמין לדברי היודאָפיל חרבונה באמרו לו בכבד ראש כי רוב היהודים עניים הם והעשירים שבהם בטלים במעוטם לא נשאר לו לחרבונה לענות לו בלתי אם בהתולים ובליצנות ע"ד עורבא פרח. כמדומה לי שהאדרכמונים אשר גם לי גם לך הם ממין זה ואיככה לא הכרת אותם בצורתם? ווייסבערג ידידנו ראה את השיר ביד הצינזור בקיוב ויבינהו באר היטב וייטב בעיניו מאד. להפצרתך שולח אני לך בזה עוד שיר קטן אחד. השירים והמאמרים אשר ביד ה' וו"ב שלוחים אליו לתתם לה' מזח לגן הפרחים אשר לו, ואין משנין ממצוה למצוה. אמת כי ה' וו"ב כותב כי הדפסת גן הפרחים מוטלת בספק, אכן גם זולת זאת ספק הוא בידי אם יצלחו השירים ההם למלאכתך. כי עליך לדעת ההבדל שבין „גן" ובין „פרדס". „הגן כולל כל מיני עצים והפרדס רק מין אחד" (ע' ראב"ע בקהלת ב' ה'), וא"כ יוכל היות שמה שראוי לגן יהיה כלאים בפרדס. למשל, שלחתי שם שני שירים מספרים בשבח אמיריקא, בשביל שבשנה זאת תמלאנה ארבע מאות שנה למיום הגלותה, ופרדסך הלא מקדש כלו לישוב א"י ואיך תשכין צרה עמו בבית? גם המאמר ששלחתי אליהם הוא „ישן נושן" כתוב בימי בחורותי לפני שלשים וחמש שנה, וכולל תשובה לאחד הסופרים על השגותיו על ספרי „משלי יהודה", וה' מז"ח אשר הדפיס בגנו השלישי את תקוני לשירי הואיל גם להדפיס את המאמר ההוא; אבל אתה—מה לך ולצרה הזאת?

עוד אקח על אדות זאת דברים עם ה' וו"ב ואדעה מלים יענני.

מי הגיד לך את דבר המחשבה אשר עלה על לבנו להוציא חוברת לטובת יא"י? ה' סירקין הודיע דבר זה בסוד ליחידים ובכללם גם לה' מל"ל, וכפי הנראה מלל הוא לך את הדבר שנמסר לו בסוד. אם כן הדבר לך אמור לה' מל"ל כי עבד עבודה זרה והקריב קרבן להרמס אלהי היונים; וכי יאמר אליך ה' לל"ב לא ידעתי את הרמס ומה דרך עבודתו, ואמרת אליו איש אחד אשר לו נשמה יונית באר לי כי הרמס הוא אלהי הסוחרים והגנבים וכל עושי עול, ולא הרמס שמו כי אם מרקור שמו, ולמה נקרא שמו הרמס לפי שהוא הולך רכיל מגלה סוד. ואתה ידידי אל תעצב כי לא יאֻנה לך נזק על ידנו. אני כמעט קראתי בכה"ע כי מדפיס אתה את פרדסך מהרתי וכתבתי לה' סירקין כי עלינו לדחות את מחשבתנו עד עת מצוא, לבלי נהפך עמך בחררה אחת.

תחת ידי נמצאו עוד כמה עשרות (מששים עד שבעים) ספרים „כל כתבי" מן המאה אשר שלחתם לי. אם ישובו מו"ס לבקשם מאתך שלחם אלי ויבאו בדב"ים אתי. ואשר תאמר על דבר הדפסת הלק ב' ממנו, אֲדמה כי רק בדרך אגב אורחא וכדי שלא להוציא את הנייר חלק כתבת זאת. הן בעודכם שנים שותפים לא יכולתם עמוד ואף כי עתה בהיותך לבדך! אם באמת ובתמים אתה אומר לגשת אל המלאכה ויש לאל ידך לעשותה, כתוב שנית ובאר את תנאיך; החבר אצלי מוכן, אפס כי עלי להמלך באחד הסופרים

המובהקין מה לקרב ומה לרחק, כי אני בעצמי לא אוכל לדון בדבר; ובדעתי לבחר בה' ווייסבערג, כי הוא בעל טעם ודעה ישרה ואיש כלבי. עוד זאת: קידם שתאמר לבא ולעשות עמי עסק הדש מן הראוי היה לגמור מקודם את חשבוננו הישן אשר על פיו נשארת חייב לי שלשים רו"כ. אנכי אינני נושה בך את חובי זה ורק באתי כמזכיר לפי שאני רואה כי אתה נושה את הובך זה.

מחלתי אמנם רפתה מעט אכן רפואה שלמה לא עלתה לי, כי היא מן המחלות הממאנות להרפא, המלפפות ומוליכות את האדם עד בוא יומו.

והנני הדורש טובתו ושלומו

יל"ג.

P. S. מכל מה שתדפיס משלי רצוני לקבל הגליונות להגהה אחרונה, וטוב תעשה אם תשלח לי גליון משנה. גם מן השיר „סוד העבור" תשוב ותשלח לי העתקה חדשה, אחרי אשר יתקנוהו בדפוס, למען אשר אראה אם נעשו בו כל התקונים הרשומים בגליון המונח בזה.

יום ו' ח' טבת תרנ"ב, ספ"ב.

אגרת ארבע מאות ותשעים ושבע.

ב"ה, עשרה בטבת תרנ"ב, ספ"ב.

שלום לך ידידי ווייסבערג חזק וחזק!

רבניצקי כפה עלי את ההר כגיגית ויאמר: הבה לי שירים ואם אין פה תהא קבורתך, ואירא הרבה מאד כי אמרתי למה תשכל גם שנינו יום אחד, ואעשה לו כאשר עשה לוט דודנו לאנשי סדום: הוצאתי לו מבנות שירי שיר אחד „הבת השובבה" ואמר עשה בה כטוב בעיניך אך אל השירים אשר תחת יד וו"ב ידידנו אל תשלח את ידך עד אשר אבא עמו בדברים אני ואדע מה אעשה להם.

והנה הדבר פשוט. אם נפשך יודעת מאד כי אין מוח עוד, כי לא ידפיס מוח את ספרו כלל או כי לא ידפיסנו במהרה בקרוב (קודם „במהרה במהרה בימינו בקרוב") אז תוכל לתת לרבניצקי את שני השירים „תשליך"

ו„ארץ חדשה" וגם את המאמר „ישן נושן", אפס כי תחלה צריך לעמוד על דבר זה, אם מקום לשירים ההם בספרו של רבניצקי? כי ודאי ידוע לך ההבדל שבין גן ובין פרדס: „הגן יש בו ממינים רבים והפרדס הוא ממין אחד" (הראב"ע לקהלת ב' ה') וכן פרדסו של רבניצקי כמדומה לי יש לו מטרה מיוחדת ליא"י והוא מכון את לבו למזרח נגד ירושלם ופני השירים הנזכרים פונים למערב ששם (לדעת ר' אבהו ולדעתי) השכינה שרויה, ואו"ב יהיו הנטיעים האלה כלאים לפרדסו. דבר זה צריך בירור; ואם תבא לידי כך שתשלח לו את אשר אמרתי אל נא תשכח למחוק במבוא המאמר „ישן נושן" את השורות הסגורות בשני חצאי לבנה [ ], מחוק עד בלי השאיר שם שריד ורושם. ואת לבב מוזה תרגיע ואמרת לו, כי באמתחת יהודה, עוד הרבה דברי תורה ותעודה, שהעלו חלודה, והכל מוכן לו לסעודה.

הביאו לי שני גליונות המליץ אשר בם בא מספדך על מיכל. אלמלי נתנה רשות לשמוח ולהתענג על דברי עצב כאלה*) הייתי אומר: שמחתני בפעלך! דבריך נאמרו במועצות ודעת, במדה במשקל ובמשורה, לא העדפת ולא החסרת, ופניהם מעידים עליהם כי הם דברים היוצאים הלב. מלאת חובתך לידידך בישר לבב וגם הרצית את שבתות אחרים אשר שבתו ממלאכה במחלתו ובקבורתו. אֶתמה כי לא מחק הצ"ב את שמי ממאמרך, אחרי אשר הזכרת אותי שלא לגנאי, כי כן עשה למאמרים אחרים כאשר הודיעו לי מחבריהם. אולי תוכל להמציא לי ספר אחד משירי מיכל בלשון העם, כי איננו אתי וכמדומה לי שגם לא ראיתיו, כי המנוח ז"ל כתב לי שאין דעתו

*) הנבתי לי ציון זה ושוב אין אני רשאי שלא לספר לך מה שעלה על לבי דבר צחוק זה שקרה לי בעת רעה ועצבון; ביום ז' אדר (1 מאֶרץ) תרל"ד כשפתחנו פה בפ"ב בית עולם חדש לב"י, ורבים מפקידי העיר יצאו אתנו לחנכת „הבית" ויהי אחרי הרנה והתפלה כאשר סעדנו לבנו וברכנו על הכוסות נזדקר בין האורחים איש אחד בלתי קרוא ובלתי ידוע לנו והוא לבוש בגד פקידי הצבא, וישא גם הוא כוס יין ויברך „לצמיחת הבית-עולם" За процвѣтаніе кладбища. כל השומעים תמהו איש אל אחיו על ברכה זו אשר לקללה תחשב ויאמרו בלבם אולי שלית מלאך המות הוא הבא להנך את המזבח אשר בנינו לו; וגם המברך בעצמו היה נבוך כי הרגיש תיכף כי נכשל בלשונו ופתח פה לשטן; אז חשתי ולא התמהמהתי אני להוציאהו ממבוכתו בהפכי את הקללה לברכה ואת התמהון לצחוק; לקחתי כוס יין בידי ואמר: אדוני, הניחו לי ואבאר לכם כי כונת הפקיד הנכבד בדבריו אלה היא שהשדה הזה יעלה ויצמית כלו קשואים, כי יעלה רצון מאת הבורא ית"ש לבלע את המות לנצח ולא יהיה עוד צרך בבתי קברות. ובשביל ברכתך הטובה הזאת, הנני שותה לחייך אדוני את הכוס!" כל השומעים שחקו על פירושי זה והרושם הרע נמחה והיה כלא היה.

נוחה בדפוס הגרוע שנדפסו ועל כן לא שלחם לי. סוף מאמרך עוד לא קראתי, כי כנראה יבא בגליון הכפול ביום ג׳ הבא.

ועתה אתה ידידי הטוב והחביב, הנה לקחתי לי גליון גדול כי אמרתי אמלאהו מפה לפה, כי דברים הרבה לי לדבר באזניך, אפס כי היום איננו יום טוב לי, לא מחמת התענית (ומי יתן והתעניתי, אולי נרפא לי, כי האכילה מפסדת ומזקת לי הרבה) כי אם מרגיש אני כאב במקום חבורתי וגם ראשי עלי יכאב; על כן אחשך יתר דברי לפעם האחרת ואברכך לשנת האורחים המתחדשת עלינו והיית אך שמח.

ידידך תמים כל הימים יל״ג.

אגרת ארבע מאות ותשעים ושמונה.

יועש״ק, צום גדליה של הנוצרים [? יאנוואר 1892, ט״ו טבת תרנ״ב], לסדר ולפרט ותתצ״ב, כפ״ב (כמדומה לי ששועה אנכי בפרשת השבוע כי עוד לא החלו שובבי״ם ת״ת).

[לה׳ י. סירקין נ״י]

ידידי האהוב!

ברגע הזה שבתי הביתה ואמצא את מכתבך מיום ב׳ העבר, ולפי שאתה אומר שם כי עתיד אתה לשלוח לי ספרים שונים לכן הנני ממהר להודיעך כי הספרים ההם אשר אתה נוקב בשם ישנם אתי ואל תשלחם לי. — לל״ב גלה סוד „טל אורות״ לרבניצקי ומתוך מכתב רבניצקי אלי נראה כי יזעף לבו עלינו על זה ואולם אנכי הרגעתיו כי לא תאונה לו תקלה על ידנו. —

אם תקים עצת הבאראן הירש ותעלה בידו להושיב ישיבות בארצנו להגלות אותנו מעבר לים הגדול ואם תקום גם עצתנו להוציא את מאספנו יש בלבי לכתוב מאמר כדי לשום שלום בין שתי התנועות הגדולות שמשתיהן יחד תצא תשועת ישראל, ונושא המאמר יהיה מאמר חז״ל עתידה ארץ ישראל שתתפשט בכל העולם. — ערלאנגער לא יענה לך ואיננו חפץ הפעם לבא לפריז כדי— שלא תביא לו את ספרי אשר שלחתי לו למנחה.— עם ר׳ שניאור זק״ש תעשה כחפצך, אם תקבל ממנו דבר ואם תחדל. — טליתנו שאנחנו אורגים צריך

שלא תהיה כלה תכלת; מאספנו לא יכלול רק דברים בענין ישוב הארץ לבד — כי אז יהיה הספר מופנה מצד אחד ולא יהיה דבר השוה לכל נפש.

צר לי כי לא עלה על לבי לתת לך עוד אחוז אחד משירי לר' יוסף הלוי למען אשר תקוץ נפשו בשירי האשכנזים כאשר תקהינה שני וימלא חצץ בקראי שירי המזרחיים. — למוצא"ה שלחתי באגרת פתוחה כזאת שיר קטן לראשית השנה, וחוששני כי לא הגיע לידו, יען כי לא מצאתי מענה ממנו. או כי שפחתי עשתה מלאכתה רמיה בנשאה את המכתב אל הפאָסט, או כי הפאסטילליאן חמד בלבו את השיר ויקחהו לו.

ברכה לראש שנת האזרחים תעלה גם לראשך; בלבי היה לשלוח לך פיים (קארטע) מיוחד כדין חקות הגוים, אבל מאקסימך אמר לי כי אינך במינסק ולא ידעתי איכה.

שלום לך ולאשר אתך. אם דבריך נשמעים בחצות ירושלים צוה ויתפללו בחורבה של ר' יהודה החסיד על החורבה של יהודה החסיד החדש הוא

אני ידידך יל"ג.

אגרת ארבע מאות ותשעים ותשע.

[להנ"ל]

ידידי היקר!

תפלת המוספין שלך *) ערוכה בטוב טעם ודעת ותכבד מקומה בבית הכנסת שלנו כשיגיע יום תפלת „טל". על שנים שלשה דברים קלים בה אעירך הצריכים תקון:

א) בית ח': טוב לחם חק, עלית קיר ובגדים
מכסף ומרך מזהב ופחדים.

השורה האחרונה בלתי מדויקת. השם „מרך" אפילו אם תוסיף עליו המלה „לב" שאי אפשר זולתו, איננו נרדף עם „פחד", לפי שמרך לב איננו הרגש הבא מן ההון מפני הכסף והזהב כי אם חולשה טבעית נטועה בנפש האדם מתחלת בריאתו ותוכל להיות גם אצל עני מדכא, אשר אין לו לא זהב שבא ולא כסף מרקע. ותוכל להמיר מלת ומרך במלת „ורגזה" או „ורגז". עוד יש לדקדק כי הכסף והזהב במעוטם לא יעירו קנאת אוהבי הבצע כי אם הכסף

*) נדפסה בה„פרדס" א' שי"ל ע"י ה' ראבניצקי באוריסא. העורך.

הרב והזהב הרב; על כן איעצך לשנות לגמרי המטבע שטבעת בבית זה ולכתוב תחתיו:

מֵהוֹן רָב וְרָנָה עֹשֶׁר וּפְחָדִים.

ב) בית י״ג: במ׳ „הופיעה״ צ״ל „ויפיע״, כי הפעל יפע הוא פעל עומד. דוק ותשכח.

כנגע נראה לי גם בבית י״א. הכנוי־ך בחרוז „מצותיך הבאות בעבירה״ לא יטעם בלי ספק לחך צינזורי בית המדרש אשר אתה יגור מפניהם, כי נראה הוא כחרוף וגדוף ח״ו כלפי המקום כאלו כל מצותיו באות בעבירה.

ובכלל ראוי היה לקצר מעט בתפלתך זאת כי ארכה היא הרבה מאד ואתה ידעת כי בזמננו זה נתרבו בעוה״ר אנשים שאינם שוהים בתפלה, וירא אנכי פן יעזבו את בית הכנסת שלנו ויצאו קודם נשיאת כפים.

לעת עתה עוד לא הגיעה לך השעה למשמש בכיסך. אני עוד לא קראתי לאיש להשתתף בעבודתנו ולהכין מאמרים לסופרנו, ולו גם אקרא לאיזה סופר ואקבל מאתו מאמר אשר יעלה לרצון, גם אז אין לנו לשלם משכרתו בלתי אם אחרי אשר יודפס. ואני אינני קורא לאיש להשתתף בעבודתנו וגם אני בעצמי חדלתי מערוך ומלסיים את אשר החלותי יען לבי אומר לי כי — יארכו הימים ואָבד כל חזון; והמחשבה אשר חשבנו עד כה צריכה שנוי עקרית, לא להוציא מגלה עפה שאיננה תלויה לא בזמן ולא במקום, אשר כמוהן כבר רבו בישראל ואין להן תקומה ולא השפעה תמידית וקימת על רוח האומה, כי אם להשתדל להוציא מכתב עתי תמידי, לחדשים, מקדש לרעיון הגלות החדשה הבאה עלינו לטובה, גלות ירושלים וגלות אמיריקא כאחד; ונודע לי כי מיסדי גלות ארגנטינא נותנים את לבם לבקש להם רשיון להוציא מכתב עתי כזה להטות על ידו את לב העם לחפצם ומטרתם. ולו יבולנו לחבר את שתי הגליות או יותר נכון הגאולות האלה גם יחד להיות כגאולה שלמה אריכתא. — בהיותך פה נדבר על אדות הדבר הזה כי גדול הוא בעיני וראוי להפוך בו ולהפוך בו. בין כך וכך אל תגלה דבר זה ברבים ואל תדפים מכתבי זה בהמליץ, פן יודע להצ״ב במקרה את הכתוב בו, ואז—הלא ידעת את אשר יעשה האדם הכשר הזה האומר בלבי כי ספרות ישראל ברוסיא מונופולין שלו היא וכל בני ישראל המה „זיינע יידעלעך״!

מעמדי ובריאותי נשתנו לרע. איש מכאבות וידוע חולי אני תמיד. זה שבתי הביתה מעט, כי רוב ימי אני מבלה בהסבה על המטה כ״ן מלך ממש וגם זאת היא אחת מן הסבות הגורמות לי רפיון ידים ושביתה ממלאכה.

גם את בנך גם אחדים מקרוביך ראיתי בימים האלה ואיש מהם לא ידע אַיכה, עד אשר באתי ואמר להם כי קבלתי מכתב ממך ממינסק. ומי יודע אם ימצאוך דברי אלה שמה, כי כבר עברו ימים אחדים מיום קבלי מכתבך. הכי ישבת זמן רב כזה תחתיך ולא היית „מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות״?

שלום לך באשר אתה שמה, ואל תרף ידך מהודיעני מקום שבתך וכל הנעשה אתך כי דברי אוהב ורע כמוך נחומים הם לנפש נדהמה כנפש אוהבך בנפש

יל"ג.

יועש"ק ער"ח שבט תרנ"ב, ספ"ב.

אגרת חמש מאות.

ידידי מרוחָמי. עד לֶכתי אל בית עולָמי, ה' ווייסבערג נ"י.

מכתבך האחרון קבלתי וכן קבלת אתה את מכתבי אשר עברו איש על פני אחיו. ועדיין אני מחכה לידיעה ממך אם שלחת מכתבי לרבניצקי ומה שלחת. וכשתשלח לו משלי את אשר תשלח צוה [עליו] במפגיע לשלוח אלי את כל אשר לי להגהה אחרונה, ומן השיר „ארץ חדשה" והמאמר „ישן נושן" אם שלחתם לו והוא ידפיסם ישלח לי גם את האריגינאל כי אין משנה הדברים ההם תחת ידי. גם משירי „הבת השובבה", אשר חשקה נפשו בה, עוד לא שלח לי גליון נדפס להגהה. — הוא, רבניצקי, כתב אלי פעמים כי חפץ הוא להוציא חלק שני מ„כל כתבי", ואני עוד אינני נזקק לו בדבר הזה כי ידעתי כי אע"פ שבר־קצין הוא איננו קצין ואין לו כסף, ואני לא אמכור את כל כתבי בקָבין, כי רבה המלאכה לאספם ולהגיהם ולבררם ולצרפם, ונצרך אני לאדם מומחה לעשות עמי במלאכה זאת בשכר, כי אין אדם נעשה דיין יחידי בדברי עצמו ונתתי עיני בך (אל נא תפחד מפני ואל תֵעשה גל של עצמות!) כי אם יגיעו הדברים לידי כך אתה תהיה לעזור כנגדי (בדברים שיהיו זוכים לבא בדפוס שנית תהיה לי לעזור, ובדברים שאינם זוכים—כנגדי) ועל המוציאים בדפוס לתת שבר שנינו. כשתהיה שעתך ודעתך פנויות לזה הודיעני ואודיעך איכה בלבי לסדר את כל כתבי ולחלקם למחלקותיהם למען יהיו עתידים לבא בדפוס אם על ידי אני בחיי או על ידי אחרים אחרי מותי.— ברוך תהיה כל הימים לאוהבך לעולמים בלב אמת ותמים.

יל"ג.

יועש"ק ער"ח שבט תרנ"ב, ספ"ב.

אגרת חמש מאות ואחת.

ספ"ב מוש"ק ח' שבט, תרנ"ב.

[לה' י. סירקין]

ידידי הנחמד והנעים, אשר אזכרך לרגעים!

אע"פ שעדיין אתה חייב לי תשובה על מכתבי האחרון אבן בבני אדם כשרים ומהגנין כמיך הכתוב אומר: „לא יחשב אתם... כי באמינה הם עושים". דבר זר הביאני היום אליך בלא עת, וזה הוא: עלה בלבי לכתוב שיר ספירי על מקרה ידוע בחיי בעל שאגת אריה (אשר שמו כשמי: ליב בן אשר); והסרות לי ידיעות אחדות על אדותיו ולפי שהוא היה רב במינסק קודם שגלה למיין אמרתי אולי תוכל לאסוף ולהמציא לי את הידיעות ההן אם מתוך רשימות בפנקסי הקהלה או מפי זקני הדור שבא להם במסורה איש מפי איש מאת אבותיהם בני הדור ההוא.

ידוע לי כי קודם שבא בעל השׁ"א למינסק היה רב או ראש ישיבה בוואָלאָזין והתיר לבני אותה העיר בוקא דאטמא דשף מדוכתיה (כדעת רבא) ועד היום נוהגין שם היתר בזה, תחת אשר במקומות אחרים נוהגין בה אסור טרפה. מוואָלאָזין נמנה לרב במינסק ומשם יצא בבזיון נהוג על עגלה שמוציאין בה זבל. ואתה בטובך תדרוש ותחקור, ותודיעני: א) מה דין בוקא דאטמא במינסק עצמה (דבר זה תוכל לדעת מפי המבשלת שלך, שבוודאי מתנהגת היא ע"פ השאגת אריה). ב) סבת הורדת הרב מגדולתו והנהגת בזיון כזה עמו, מי היו מתנגדיו (צריך לקרא אותם בשמותיהם מפירש). ג) אם אפשר לדעת בצמצום מספר השנים אשר ישב הרב הנ"ל במינסק, והשנה אשר בו קרה המקרה ההוא, וכן אם אפשר לדעת איזה פרטים מחייו בביתו ובמשפחתו, מי היתה אשתו, מה שמה, כמה בנים ובנות היו לו וכדומה. ד) אולי יש ספר שבאו בו בפירוטרוט תולדות הרב הנ"ל ותודיעני שם הספר, ואם יקר הוא במציאות אולי תוכל להמציאו לי משם. ובשכר זה אם יזמין הקב"ה אותנו לפונדק אחד בימים הבאים והיה ב„ווינט" הראשון אשר תבוא בו בין המצרים אשתדל לחלצך מן המצר ולמלאות חסרונך ככל אשר תמצא ידי.

והנני אוהבך ומכבדך בכל לבו יל"ג.

אגרת חמש מאות ושתים .

[למרת רבקה מבית ראטנער בצאריצין]

בתי היקרה!

היום התענגתי לקבל את לוח תמונתך ושבעתי שמחות את פניך בראותי הותם הצניעות והתום, שבנות ישראל מצוינות בם, טביע על מצחך ודעה בינה והשכל וטוב לב נוצצים מעיניך. ברוכה את לי בתי על התשורה ההדורה הזאת אשר הקרבת לי, ומקום פניתי לך בספר התמונות אשר לי אצל אחת מאחיותיך בת ציון יקרה מושבת בשבט סופרים בלשון עבר כמוך, היא שרה שפירא מדינאבורג. והנה אמרתי גם אני לשלם לך מדה במדה ולשלוח לך גם את לוח תמונתי, אפס כי אזלו הלוחות המזומנים מתחת ידי ואינם, ולא מצאתי בלתי תמונה כזאת בלתי מדבקת אל לוח, ואמר אשלחנה לך כמו שהיא ואת תדבוקיני אליך בעמילן של סופרים והיו גם עיניך רואות את מכבדך ומוקירך מבלי הכירך.

ולבלי השלות אותך, בתי הנחמדה, ידע תדעי כי תמונה זאת מוכנה ומונחת אצלי זה כמה שנים, ועתה שָׁנו פני ואין מראי עתה כמראי אז, כי בימי חליי בקיץ העבר קרה לי גם כמו שקרה לר׳ אלעזר בן עזריה (ודאי ידעת אותו מן ההגדה של פסח) אשר צמחה לו זקנו ואהדורי ליה תליסר דארי. לעת כזאת יש לי ב"ה הדרת פנים כמו לכל שלומי אמוני ישראל, ולא תבושי עוד במכירך החדש ולא יבושו בי עמי לעולם.

ברכי בשמי את אביך הנכבד אשר אחד ממכיריו היושבים פה הללהו אלי, ואמרי לו כי ישמח האב ביוצאת חלציו זאת אשר לא רבות בנות עשו חיל כמוה, ומי יתן והביא אלוה בידו במהרה בקרוב לעשות לה בית ולהמציא לה מנוחה שלמה ונעימה כראוי לה.

והנני המכבדכם ומוקירכם בלב תמים יל"ג.

ספ"ב, אך ימים בירח שבט לפ"ק.

אגרת חמש מאות ושלש.

למעלת כבוד הסופר המהיר בן־אביגדור, יהי שמו לעולם וזכרו לדור דור!

קבלתי את מחברותיך בתודה וקראתין בנחת רוח. אין ספק כי דבר גדול אתה עושה בספריך הקטנים האלה בתתך ליודעי ספר בישראל במחיר מצער ספרי אגדה הממשיכים את הלב להגות בם בשבתם בביתם ובלכתם בדרך. והנה אנכי ללמד על הכלל יצאתי, ומצאתי כי נכח הטוב והמועיל דרכו (וללמד על הפרט, כמו שאתה מבקש מאתי, אין נפשי, כי אני ידעתי את נפש הסופרים ואת הבקרת אשר הם מבקשים ועד כמה ימר שכר זה לשותיו). ורק על דבר אחד שבכללות איעיך. הנה אתה שמת לך לקו להביא בקונטרסיך פעם בפעם רק דברים חדשים בכלי ראשון. לדעתי לא תוכל עמוד ונבל תבול. כי איה תמצא לך סופרים מובהקים אשר יביאו לך מתנובות כפם עד עשרים וחמש פעמים בשנה פרי הראוי לברכה? הלא תהי אחריתך כאחרית כתבי העתים היומים אשר קוראיהם ימצאו בם זונין תחת חטים, המירסן והסבין בם מרבין והפסולת גוברת על הסלת. ומה ממך יהלוך אם לעתים מזמנות תושיט לקוראיך דבר טוב גם מן הישן שכבר היה בעולם וכלה מן השוק ויבקש ולא ימצא, בין מן הספרים היתומים שמחבריהם כבר עברו מן העולם וספריהם נעשו כמיצר שהחזיקו בו רבים, ובין מן הספרים שמחבריהם חיים עדנה, אחרי נטילת רשות מבעליהם? למשל, האם לא יהיה לקורא לקורת רוח בקבלו בעד חמש פרוטות מהדורא חדשה מן הצופה לבית לר״י ערטער, ממסעי אבן־ספיר בתימן, מבן המלך והנזיר, מאגרת בעלי חיים, וכדומה מן הספרים שנעשו הפקר, או מספורי בראנדשטאֶטער ווילבערבוש ומאמרי שולמאַנן וכדומה, מן החיים ובהסכמתם; ומספרי שירים, הס׳ אלה בני הנעורים לר״א לוצאַטו, השיר ברוריא לר׳ שמיאל מולדר הנדפס בספר בכורי העתים אשר עין לא ראתהו במקומותינו, השיר אלישע בן אבויה לר״מ לעטטערים, וכיוצא בזה הרבה. שים לבך לדבר, כי אם כה תעשה והוקל מעליך ויכלת עמוד.

ועתה אתה ברוך ה׳ עלה והצלח במעשיך כי לתועלת עמך אתה מתכוין ומי יתן וירבו קוני ספריך והפרוטות המעטות תעלינה לך לחשבון גדול. הנה כי כן יברכך גבר השמח בכל דבר חדש הבא לתקון אומתנו העלובה,

מוקירך מבלי הבירך יל״ג.

ב״ב שבט תרנ״ב.

P. S. [הוסיפה לשלוח אלי את המחברות בצאתן, וכשיעלה מחירם לרובל שלם אשלמנו לך].

אגרת חמש מאות וארבע.

כ"ה שבט, תרנ"ב.

להרר"י"ה רבניצקי באדעסא, שלום!

כפי בקשתך משיב אני לך בזה את הבת השובבה מוגה ומתקנת. חפצי שבסוף השיר יהיה רשום שהוא נכתב בשנת תר"ם. אל נא תשנה.

כי לא ישרו בעיניך הדברים אשר נשלחו לך מקיוב בעיני לא יפלא. אני מראש כזאת הגדתי והשמעתי לך כי הדברים ההם אינם נאותים לפרדסך המקדש בקדושת ארץ ישראל ואני בשירי ההם מספר בשבח אדמה טמאה באמריקא ובנותיה, ואתה פצרת בי ובוו"ב לשלחם לך ואחור לא נסוגות. וא"כ בך האשם תלוי כי הקריבו איש זרה כזאת על מזבח הזהב אשר לך. ואולם הטעמים אשר אתה נותן עתה לשנוי דעתך עלולים רק לעורר שחוק, ובהכנסך לבקר את שירי ולמצוא בם מגרעות אתה לוקה לעצמך עטרה שאינה הולמתך. כפי הנראה משבילינו וסופרינו באדעסא אינם מוכשרים להבין על בורים דברי שיר ומליצה; כי כשם שלל"ב בזמנו בבקרו את „כל שירי" גבב תשעה קבין של דברי הבאי, וכשם שלא הבינותם אתה והבריך את העוקץ הממין בסוף שירי „סיד העביר", כך אתה טוען היום טענות שאינן ממין התביעה ומראה באצבע כי קורא אתה דברי סופריך קריאה שטחית ואינך משתדל לרדת ולעמוד על עמקו של ענין. אנכי בשירי החדש אינני נצב לא כדורש ציון ולא כמתנגד לה; שיר הפרידה הזה ערוך לאיש אשר יצא נסע לאמיריקא וכתוב לזכר כלות ארבע מאות שנה לגלוי אמיריקא—ומה ענין פלשתינא להבא? הלא על נקלה הייתי יכול לחרוז בפלשתינא במקום ארגנטינא—אבל האם היה שם זה מחבר למה שקדם ועולה יפה לענין השיר? המשורר מתודה על חטא שחטא בבטוי שפתים בהטיחו דברים כלפי מעלה בגלל הרעה הגדולה אשר מצא את ישראל בהגלותו מספרד ומוצא לו פתח תשובה בזה שגלוי אמיריקא היתה הרפואה למכה זו וא"כ הוא מצדיק עליו את הדין ואומר — הצור תמים פעלו והוא אל אמונה ואין עול, ואתה מוצא בתשובתו זאת שהוא חוטא ע"פ איזה אות אחר מא"ב. וכי אם אומר דברי הנופה לאשה מן ההרין ביום גנוסיא שלה אהיה בשביל כך בוגד באשת נעורי? והנה אם בטענתך זאת שגית מחוסר

הבנה — בטענתך האחרת יש מקצת וחיחות הלב והחפץ לכפות את דעתך כגיגית על אחרים. הבית „מורה ישראל יקבצנו" לא ישר בעיניך לפי שאתה מאמין ששנת יקבצנו בא תבא. ידוע תדע בעל דיני הקשה כי גם בסדורי אין ה„אני מאמין" הסר, ואולי הוא יותר מוגה ומתוקן מן ה„אני מאמין" שלך. אתה כפי הנראה רואה במלא קומץ הקולוניסטים המקדרים עתה בהרי ישראל גאולה שלמה לכלל האומה ומדמה כי שנת „יקבצנו" כבר הגיעה ובאה, ואני רואה כי זה הוא „יקבצנו של קבצנות" ומאמין ל„יקבצנו" גדול מזה אשר עוד לא נודע מתי יבא ויגיע, ואולם בשירי זה אינני עוסק כלל בשאלת קבוץ גליות כי אם בצרוק דין שמים אשר נתן לספרד לגלות לה ארץ חדשה באותו זמן עצמו שגלתה את ישראל מארצה כאמור למעלה; ומעיקרא דדינא פירכא על מה [אתה] תובע אותי לדין ואני ושירי נקיים מה' ומישראל!?

ממוצא הדברים האלה תבין ותשכיל כי לא אבא לקלקל את שירי על מנת לתקן אותו כחפצך ולפי דעתך; והנני שב ונוטל ממך את הרשות להדפיס את שירי זה בפרדסך (אשר גם לכתחלה לא חפצתי לתתו לך ורק בעטיו של וו"ב נפתיתי לך), וידוע תדע כי עוד היום אנכי שולח את שירי זה להדפיסו במקום אחר, לפי שחפץ אני שיתפרסם ביום גנוסיא של גלות ספרד וגלות אמיריקא.

גם את המאמר „ישן נושן" שלחתי לא לך כי אם לאחר וה' וו"ב הוא אשר טעה ושלחו לך ואבקשך להשיב את הכ"י לפי שאין בידי משנה הדברים ההם, אשר כתבתי בימי נערותי לפני שלשים שנה ויקרים הם בעיני וחביבים עלי מאד.

את המכתב „שנוי השם" לא שלחתי לכתחלה לוו"ב כדי לפרסמו, כי אם לדוגמא ממין החדש של השירים שאני כותב עתה, והוא פתו ושלח גם אותו לך. והנה כבר יעצתי לך במכתב גלוי איך לתקן את פגימת..... ולו לעצתי תשמע וחדלת לגמרי מהדפיסו, כי סוף סוף בעל מום הוא ופסול לקרבן.

על הצעתך בדבר הדפסת שאר חלקי „כל כתבי" לא עניתיך יען כי פיך ענה בך כי ידיך רקות לעת כזאת... ואיככה תאמר לבא ולאחוז בעסק חרש הדורש כמה מאות רו"כ? כי בבואי לסדר את „כל כתבי" בלבי לשתף עמי בעבודה איש יודע ומבין מטובי סופרינו לבור וללבן מה לקרב ומה לרחק (כי אין בעל הדין בעצמו נעשה דיין) וגם הוא יטול שכרו על כן דחיתי ואדחה תשובתי על שאלתך זאת עד אשר תוכה בגורל מאתים אלף. בכל לבי אברכך שבמהרה בקרוב יארע לך דבר זה אם תחפיץ או לא תחפוץ אז בקרבת מכבדך ומוקירך המתנצל ומבקש סליחתך על הדברים הקשים אשר הפליט במכתבו זה ברגע באפו ובעירן ריתחא

יל"ג.

אגרת חמש מאות וחמש.

ידידי ה' וו"ב !

שולח אני לך בזה גוף מכתבו של רבניצקי למען אשר תראה את טענותיו השדופות ואת ובוהו עמי בדבר השירים אשר שלחת לו ואשר לא ישרו בעיניו, וראית ונוכחת כי אני צדקתי בעת אשר סרבתי לך ולא הפצתי לשלוח לו עוד. אליו כתבתי היום ובררתי לו הדברים כמו שהם ובטלתי את טענותיו: אין ספק כי לא ינעמו דברי לחכו, אבל לא על זאת אצטער, כי אם דואג אני למכתבי „ישן נושן" אשר אין לי קאפיע ממנו, ומי יודע אם ישיבנו לי? ואתה ידידי ערב לי בדבר, ומידך אבקשנו. — מתוך דבריו שמעתי דבר חדש כי גם את שירי „ארץ חדשה" פסל הצינזור ואתה לא הודעתני דבר זה; האמת נכון הדבר? — ידוע תדע כי במכתבי היום שבתי ונטלתי מאת רבניצקי את הרשות להדפיס בפרדסו את שירי אשר שלחת אתה לו, ועוד היום אני שולח את השיר „תשליך" להדפיסו במ"ע אחר, למען יקדימנו אחר.

לעת מצוא תשיב לי את מכתבו של רבניצקי, ומה שלומך ובריאותך?!

אוהבך ומוקירך הכותב בחפזון גדול יל"ג.

כ"ה שבט תרנ"ב, ספ"ב.

הקבלת את מכתבי האחרון בו רצוף שיר „גם זו לטובה"? הקבל ידידנו רא"ק את מכתבי אליו בל' רוסיא?

אגרת חמש מאות ושש.

יועש"ק „כ"ז בחדש שבט" לפ"ק, ספ"ב.

וויסבערג ידידי!

שני מכתביך האחרונים, הסגור והגלוי, אשר על שניהם לא נרשם יום

כתיבתם באו אלי כתמם אתמול, זה אחר זה, רץ אחר רץ. בתשובה עליהם קודם כל ארגיעך ואומר לך כי לחנם תרגז מפני בקורתו של דובנאָוו. לדעתי אין בה שום פגם בכבודך וכל דבר קשה נגדך. אדרבא בסוף דבריו הוא אומר (והכל הולך אחר הסוף!) כי אין להכחיש שספרך כתוב במועצות ודעת ובדברים המושכים את הלב, והמסקנא שאתה בא אליה תניח דעת הקוראים שבשבילם טרחת ואליהם נתכונת ובודאי יחזיקו טובה לך. ומה חפצך עוד לשמוע מפי מבקר כדובנאָוו שלחישתו לחישת שרף וזה דרכו תמיד לחתות גחלים על ראש המחברים? אם בתחלת דבריו הוא חולק על שיטתך ואומר כי מופנה היא מצד אחד וכי גבבת רק המאמרים המסייעים לך ואת המתנגדים לשיטתך השמטת ונטשת או כי עקמת את הכתובים ותפרשם באופן אחר, הנה אע"פ שלא צדק בדבריו אלה, אבל הלא הוא אומר כל זה בדברים נוחים ורכים בלי הרפות וגדופים כדרך המבקרים הגרועים; ולא עוד שלא עליך לבדך ידבר כי אם על כל הכותבים דבריהם בכונה ידועה ולמטרה מסוימת ומטים את כף המאזנים לצד אחד כפי הנדרש לצרכם. האינך רואה כי גם אני ידידך ומנוסך נכוה בגחלתו זה, כי הלא גם אני בשירי קוצו של יוד עסקתי בשאלת הנשים העבריות והטיתי הכף לצד אחר שכנגדך והבאתי רק המאמרים המספרים בגנות האשה, וכבר שקלתי על זה למטרפסי מאת אחד המבקרים. ומי אפוא המתנגד לך אם לא אָני ומי המתנגד לי אם לא אָתה. ודובנאָוו גלה דעתו כנגד שתי השיטות גם יחד ודבר דברים של טעם ולא התריז כלפי כבודך ולא נגע בו אפילו כמלא נימא, ואל מה אתה נאנח? ידידי, אם אף לזאת יחרד לבך ויתר ממקומו—לא שבקת חיים לכל מבקר.

ועתה הנני שב למכתבך הראשון ואומר כי שמחתני בבשורתך כי במחלתך, מחלת לבך, אין רע וכי סכנה לא נשקפת לך, ואני נצטערתי באמרי הנה כל ימי החרף אנכי שולח שירי לאיש ההוא ולא ידעתי כי שר אני בשירים על—לב רע; ועתה אתה אומר כי לבך טוב עליך וישמח לבי גם אָני.

במכתבך שכחת להודיע לי אם ישר בעיניך הבית החדש אשר הוספתי על השיר „הכל תלוי במזל" ואם הוספתו במקום הראוי לו.—לא טוב הדבר בעיני, ידידי, כי נחפז אתה לפרסם ולהוציא בדפוס כל דבר אשר אני שולח לך לבדך, אשר יש מהם גם נאמרים בחפזון בלי עיון הנצרך. השיר „גם זו לטובה" אין חפצי שיודפס, כי אם אחריתו ברודתא היא הלא ראשיתו מעשה שהיה ושקרה לי ושאין חפצי לדבר בו בפרסום. וכן הערתי על הפ' לא אליכם כל עוברי דרך, אע"פ שבשהיא לעצמה אמתית היא בעיני, אבל נוסח הדברים שהרציתי לפניך אינני מחור ומנוקה כל צרכו, עליהם יש להוסיף ומהם יש לגרוע, וא"כ לא יתכן להשמיעם ברבים כמו שהם עתה כי אם אחרי התקון והשנוי.

בדבר שאלתך במלת „העתקה" אוכל לאמר לך לפי שעה רק את הדברים האלה: הפעל העתק הונח בעצם על טלטול ממקום למקום דברים וחפצים

ממשים (ויעתק אהלו, המעתיק הרים) והושאל אח"כ גם להוראת הבאת דברים רוחניים מרשות לרשות, והוא מתאים ממש עם הפעל האשכנזי: „איבער-טראַגען". המקור לשמוש המלה הזאת בהוראתה האחרונה הוא המקרא במשלי כ"ה א׳: אשר העתיקו אנשי חזקיה; וממנה בראו להם הסופרים שם חדש „העתקה", אשר הוראתה העצמית אמנם ראויה שתהיה כדבריך רק על העתקת הכתב מספר לספר ולא על ההעתקה מלשון ללשון, ואולם כבר גדולי חכמינו החלו להשתמש במלה זאת גם במובן זה: ר׳ עזריה מן האדומים והרמבמ"ן קוראים להסעפּטיאַגינטאַ העתקת השבעים; וכן השתמש במלה זאת במובן דומה לזה גם הרמב"ם ז"ל, להוראת המושג מסורה וקבלה איש מפי איש, שגם זה דומה להעתקה ממקום למקום, כמו שהוא קורא לבעלי המסורה „מעתיקי השמועה". והנה כל זה נעשה כדין וברוחה של לשוננו הקדושה שכן דרכה להשתמש על דרך השאלה במבטא אחד למושגים שונים, ובפרט כשהם קרובים בענינם. לדוגמא השם משפט יורה בלה"ק על שלשה מושגים בני מין אחד אבל בני צורות שונות: א) הדרישה והחקירה, ב) שקול הדין בבי"ד, ג) העונש; ומעין זה תהיה המלה העתקה שאנחנו עוסקים בה בדין וביושר משמשת לשלש ההוראות הדומות: א) להעתקה מן הכתב אל הכתב, ב) להעתקה מן הלשון אל הלשון, ג) להעתקה והמסורה מפה לפה. ובכלל אין לנו לדקדק כחוט השערה עם שפתנו העניה אשר לא נטלה תשעה קבין של מלות כשאר הלשונות הדברניות כי אם באשה צנועה מלותיה מועטות, ואין לנו לצמצם את הוראות המלות המושאלות והנרדפות יותר מדאי, פן תורש השפה ודקדוקי סופריה יהיו לה לדקדוקי עניות.

והנה לחכמי התלמוד יש למושג ההעתקה מלשון ללשון שם אחר והוא השם הארמי „תרגום"; וההבדל שיש לנו לעשות בין שני השמות האלו לדעתי הוא שבשם „העתקה" נסמן העתקה מצומצמת מלה במלה ובשם „תרגום" נקרא להעתקה מרוחת בבאור והרחבת הענין; והראיה לזה „כתוב ארמית ומתרגם ארמית" שבעזרא, שאי אפשר לפרש באופן אחר אלא שהיה מבואר ג"כ ארמית; וכן גם דרשתם הידועה על הואיל משה באר את התורה שתרגמה לע׳ לשון מראה כי באר ותרגם נרדפים הם בהוראתם. ולפי זה מה שהרמבמ"ן ז"ל בהקדמתו אור לנתיבה אומר „ומתורגם ארמית בל"א (פֿאַרגעטראַגען)" איננו מחוור ויותר נבון לאמר בל"א: („ערקלאֶרט") או (פֿערדאָלמעטשט). — ואחרי כתבי כל זאת עינתי בהעתקת השבעים וראיתי כי במשלי כ"ה א׳ במלה אשר העתיקו אנשי חזקיה יש בה שני נסחאות, האחת גורסת: „עקסעגראַפֿסאַנטאַ" שפירושה העתקה מכתב לכתב (אומשרייבען) והשנית אומרת: „מעטעראַן" שפירושו העצמי, (איבערטראַגען) ויוכל להיות גם העתקה מלשון ללשון (איבער-זעטצען) וגם העתקה מפה לפה (איבערליעפֿערן); והרי לך שגם אז יחסו למלה זאת הוראות מושאלות שונות.

והנה בשתי השאלות האלה השתדלתי להניח דעתך כפי יכלתי וכפי דעתי, והלואי שהצליח חפצי בידי ותנוח דעתך עליך.

אם יודע אתה מקום שבתו של הד"ר בענדערסקי בזה כתוב נא אליו כי ימהר לבוא אלי או כי יודיעני בית חנותו והשעה הקבועה לו לשבתו בית ואבואה אליו, כי דבר נחוץ לי אליו.

כבר הודעתי לך את מעשה רבניצקי עמי ושלחתי לך את מכתבו לראוה בו. והנך רואה ידידי עד כמה אהבתך הנפרזה אלי מקלקלת השורה ומקימת בי מברך רעהו בקול גדול קללה תחשב לו. הלא זה רבניצקי אשר בגללו קרעת שמים, ואחות בערפי ותטלטלני טלטלה גבר ולא נתת דמי לי עד אשר נתת לו את כל לבו, ועתה הוא יושב לכסא כשופט צדק ודן את שירי בגניזה ותובע אותי לדין על אשר אינני כותב והוגה ע"פ „אני מאמין" שלו. על שני בני אדם טרחת והטרחת ובשניהם נכשלתי; האחד מקוצר יד פשט את הרגל והשני מחזיק יד דהפני דחיפה ברגל (או נגפני נגיפה ברגל, לא אזכור כעת). על כן הנני שב ומתרה אותך ידידי לבלי תבהל ברוחך להוציא החוצה את הדברים אשר אני עורך אליך במכתבי, אשר רבם ככלם ערובים במרוצה ובחפזון, ואם נבוא לפרסמם צריך לכה"פ לעיין בם שנית ולהגיהם. והנה ההתראה הזאת אמורה גם במכתבי זה שיש בו הערה מדעית הצריכה עדיין בדיקה ועיון עד שתצטמצם ותהיה יפה לעלות על שלחן הצבור.

ועדיין הפיה רוצה להניק ואני להשתעשע ולשיחה עמך וכדי „לעשית נקמה בגיים" ולהכביד את משא המכתב על הפאָסטיללאָן אמרתי לשום לפניך שיר חדש, שיר התולי; ואולם לבלי יפחו עוד הפעם עליך יצרך להוציאו לרשות הרבים נועצתי לקחתו מן „שערי גנוזים" אשר לי, ששם רשומים השירים שאין מגלין אלא לצנועים ואם יתקפך יצרך ולא תהיה שליט ברוחך לכבשו יבא המלאך הממונה על הדברים שבצנעא ובידו רצפה ויגע על פיך...

באו אנשים וישבו לפני ולא איכל לכלות, ולא אחפוץ לדחות המכתב ולהעביר מיעד הפאָכט וגם לקלקל הפרט, על כן תזכירני להמציא לך המשך המכתב בפעם האחרת.

והנני ידידך דורש שלומך ומחכה לתשובותיך יל"ג.

אגרת חמש מאות ושבע.

לגברא שפירא, חד משפירי ירושלים שלם ובענת!

אם לא תדע לך היפה באנשים שאל את ר' שאלתיאל גראָבער באשר

הוא שם או את סוכנו (ראקאווסקי ?) בארצנו אם כבר יצא ספר האוצר שלו העומד על הפרק או אם עדיין יש שהות ורשות לשום בו שיר אחד אשר כתבתי על גלות ספרד והגלות אמיריקא והפץ אני שיראה אור ביום גנוסיא שלהם הוא יום א׳ אפריל הבע״ל. בארצנו אינני רוצה להדפיסו לפי שהמבקרים..... חפצים לקצץ ממנו איברים שלמים ובריאים דלדידהון הוו מומא ולדידן לא הוו מומא. מה רע ומר כי אין לנו בארצנו שופר כשר לתקוע בו ולהשמיע במרום קולנו בבואנו לדבר דבר באזני העם; או שהשופרות פסולים ומשמיעים קול בוך שאין אנחנו יוצאים בו ידי חובתנו או שיזדקר בם איזה שמן אשר לא תוציאהו משם לא ע״י שכשוך בחומץ ולא על ידי הלחש של „ויהי נועם״.

ויהי נעם ה׳ עליך ומעשה ידיך יכונן ויברכך בברכת „עד דלא ידעי״ ביום חג השכרון אשר בו יעלה ויבא ויגיע מכתבי זה אל ידך, וכטוב לבך ביין תמזוג כוס של ברכה גם לחיי אוהבך ומוקירך המצפה עדיין לרפואה ולישועה

יל״ג.

יועש״ק י״ב אדר תרנ״ב, ספ״ב.

אגרת חמש מאות ושמונה.

ידידי השט באויר העולם ומבקשיו לא ידעו איה מקום כבודו,
י״ח סירקין נ״י!

זאת הפעם אחדל מעסוק בפלשתינא ובארגנטינא ואדבר על אדות פוילינא. בהיותך בביתי לפני צאתך מזה גליתי לך כי פוילינא ש״ב „זוגותינו״ כעת ברעה גדולה ובחסר כל, כי שנאת הבריות אלינו קפחה את פרנסתה... אתה לא שמת לבך לדברי ודמית כי נוכל לדחות הדבר למספר חדשים עד אשר תתעברנה הנשים בעיר יעקטרינסלאב וימלאו ימיהן ללדת ואז תלך פוילינא שמה לעמוד להן במשבר בנים; ועל כן דע כי אם כה נעשה ונחכה יקרבו בתחלה ימי המילדת למית ברעב. לעלובת נפש זאת אין כעת אפילו מזון סעודה אחת (וזה שלשה ימים אשר היא באה אלי יום יום לאכול אתנו בצהרים), גם לא השיגה ידה לשלם בעד חדרה לחדש זה ובעלת הבית תאיץ בה לעקור דירתה, ועוד מעט ולא יהיה לה מקום ללין לינת לילה. על כן עזר בצרה נחוץ לה מאד מבלי התמהמה. היא החליטה לנסוע למדינת הים, ללונדון; ולצרך זה גמרנו לאסוף הסך הנחוץ לה. לפי חשבוננו נחוץ לה לשלם חובותיה בזה, לקחת פאספארט, להוצאות הדרך ולפרנסתה לזמן קצר בראשית ישיבתה בארץ אחרת— סך מאתים והמשים עד שלש מאות רו״כ, והעמדנו עלינו נדבות לתת איש כפי

ערכו. אני, אשר גם אני כעת מחסר פרנסה נוסף על מחלתי, נותן כ"ה רו"ב; ונקוה כי לא תמנע גם אתה מלתת לכה"פ סך כזה *). על כן הואילה אפוא ידידי היקר למהר לשלוח את אשר תשלח ומבשרך אל התעלם. את נדבתך תשלח על שמי למען יאספו כל הנדבות לחשבון גדול אחד להיות בידה ליום צאתה מזה.

והנני ידידך ומכבדך המיחל לתשובתך בקרוב יכותב בהפזון גדול

יל"ג.

2 מארט 1892 [ט"ו אדר תרנ"ב], ספ"ב.

אגרת חמש מאות ותשע.

ידידנו הנכבד ומאד נעלה בעיני כל הפקחים שבעמנו,
ה"ר"ר הז"ם נ"י.

חפצתי לבוא לברכך ולשיר שירת דודים ליום הלדתך העתיד לבוא בשבוע הבא, וכבר גם קרבתי אל המלאכה והחלותי לעשות בה; ואולם מדי עשיתי בה עלה על לבי, כי הדבר הזה יוכל להיות לך לפוקה ולגרום לך רעה תחת טובה; כי הנה אני בעונותי הרבים כבר הוחזקתי כפרן ומין בעיני כל שלומי אמוני ישראל, והיה בראותם אותי יוצא לספר בשבחך ולהלל מעשיך בשער בני העם, אשר גם מפתחו בידך, בעת אשר אתה עומד בקישרי המלחמה החזקה עם תועי לבב, ואמרו: „מצא מין את מינו ואין בין הז"ם ליל"ג ולא כלום", והבאתי עליך קללה ולא ברכה. ומה גם אחרי רואי היום מתוך ראשית מאמרך „דברי אמת וצדק" כי נמצאת מוכרח לשפר מעשיך, להתנצל לפני אנשי מצותך ולהצטדק בדברים של כבושין ובכובד ראש, וזה לי לאות כי החלות להרגיש עקיצות הפרעושין השאטים אותנו מסביב, ומעלים באשם בכל גבול ישראל ומבאישים את רוחנו בכל הארץ, ולמה זה אני בא להוסיף חמת עכשוב תחת לשונם ולתת עוקץ חדש בפיהם להכאיב את בשרך ולהאריב את נפשך? ע"כ אמרתי לעת כזאת טובה פרישתי מדרישתי ולטובתך ולהנאתך אשמרה לפי מחסום בעוד מרשיע לנגדך.

ואתה ידידנו חכם לבב ואמיץ כח, אשר זכה אותך האלהים לעשות גדולות ונגבורות גם בגבורות ימיך, הנה הראית היום כי מן החכמים האמתים אתה אשר כל זמן שמזקינים דעתם מתישבת עליהם; לך אפוא בכחך זה ועשה חיל בישראל והאר עיני הולכי חשכים בעמוד אָשך גם בימים הבאים. אל

---

*) ואם תוסיף יוסיפו לך מן השמים.

תערוץ ואל תחת משפעת הקלגסין והנפת בעלי תריסין, ואל יפל לבך ואל תרפינה ידיך מרגשת טופלי שקר המשמרים הבלי שוא. דבריהם יעלו בתהו והיו כמסס נוסס, ואתה תעמד ודבריך דברי אמת וצדק יהיו לנו נס להתנוסס, ושמך הגדול יעמד בנו לדור דורים, בין שמות גדולי המאורים, המה אנשׁ השם אשר מעולם הגבורים.

ידידך ומכבדך בכל לבו מקדמת ימי עלומיו עד היום האחרון

יל"ג.

שושן פורים תרנ"ב, ספ"ב.

אגרת חמש מאות ועשר.

ידידי הנאמן בבריתו וקים באהבתו, המאיר עיני המחכה לתשובתו, רא"י שפירא נ"י.

קבלתי היום את מכתבך הגלוי, והנה להוי ידוע לך כי את שירי אשר אמרתי לך כי מבקש אני לו מקום לפרסמו שלחתי שלשום לבעל „המגיד" בברלין ואתה תחזה אם ידפיסנו או לא, כי גבול שמתי לו לשומו בגליון הבא בשבוע שחל בו יום 31 מאָרץ שלכם, וזה הלא יהיה בעוד שבועים, לא יאוחר.

והנה אתה אומר כי יש מקום אתך לשום בו דבר מן הדברים היוצאים מתחת עטי; על כן אבקשך להודיע לי מי הם כה"ע, או הספרים היוצאים לפרקים, הפתוחים לפניך ואתה אומר לפתוח בהם גם לי כמחט סדקית, כי הרבה מעות יש לי *) ואין לי שלחני להרצותם, וכה"ע היומיים—עליהם כבר חרץ משפטו שד"ל ז"ל כי הם כקיקיון דיונה שבין לילה יאבדו, והכותב בהם הרי הוא כבותב על נייר מחוק.

עוד הפעם אשתאה על אמרך כי פ. ימכור ספרי במחיר 2,50. העבודה, כי הוא לוקח אותם מידי במחיר 2,60 ומשלם במזומנים קודם לקבלתם, מלבד מה שהוא משלם בעד המשלוח, שגם זה עולה עד כדי 20 קאָפּ' מכל עקז. (בעד כ"ה עקז. שקבל בפעם האחרונה שלם לי במוקדם 65 רו"כ וקרוב לחמשה רו"כ עלה לו הטראַנספאָרט) ואיככה יוכל וימכרם במחיר שאתה אומר, בהפסד שלשים קאָפּ' מכל עקז. אולי שומע אתה ידידי בקול מלהישים המביאים אליך

*) מאליו מובן כי זה נאמר ע"ד השאלה וחס וחלילה לך להבין את הדברים האלה פשוטם כמשמעם.

שמועות שוא. ואם אמת נכון הדבר—האם אאביד אני את עולמי בשביל השוטה? ואם פרוש נקפי ילקה בערבה שלו את העמוד אשר לפניו האם בשביל כך לא יוסיף הנחל תת כחו לו ולהצמיח ערבים על שפתו? מי יתן והיה עם לבבו זה כל הימים ובכל מיני הסחורה אשר לו כי אז לא יהיה החוטא נשכר ואתה תבוא על שכרך בשלום.

אני אני אוהבך ומוקירך בלב שלם יל"ג.

טו"ב אדר תרנ"ב, ספ"ב.

P. S. שלח נא לי את החוברת החדשה „מירושלים" של יעב"ץ; וכן כל הוברותיו אשר תבאנה אחריה; וחשוב עלי ואני אשלם.

אגרת חמש מאות ועשתי עשרה.

יועש"ק י"ט אדר תרנ"ב, ספ"ב.

[לה' י"י ווייסבערג]

ידידי!

תכפו עלי שתי אגרותיך הגלויות והנני חש לענות לך על שתיהן בבת אחת. את השיר „הכל תלוי במזל" קבלתי מסודר והגהתיו והשיבותיו תיכף לברדיטשוב, ומני אז אין קול ואין קשב ממוח. את השיר „תשליך" שלחתי לבעל „המגיד" וקבעתי לו זמן להדפיסו בגליון אשר יצא בשבוע שבו יהיה חל 31 מאָרץ של חו"ל, ועדיין לא אדע אם ידפיסנו או לא; ומן הראוי היה שימתין מוח בהדפסתו כדי שלא יצא בשני מקומות פעם אחת. ובכל אופן אם יבא מוח להדפיסו עליו לקבל מאת ראַבניצקי את התקינים אשר תקנתי בשתי השורות שפסלם המבקר. אם כי לא נחה דעתי בזה שמאמרי ושירי מתגוללים בידי מרדפי אמרים לא להם כדבר אשר לא אדונים לו לקרב ולרחק כפי ראות עיניהם, אבל מה אעשה? בשעת חירום שאני, ואחכה לראות את אשר תגזור עלי חכמתו העליונה של מוח, במה יבחר ומה יזרה הלאה.

במכתבך הראשון שאלתני מדוע אין נפשי שתמסור לדפוס ההערות אשר אני מבליע בתוך מכתבי אליך; והתשובה על זה פשוטה מאד: לפי שההערות ההן כתובות בחפזון בלי עיון דק ובלי סדור דברים כראוי לדפוס. למשל בהערתי ע' שאלתך בדבר שמוש המלה „העתקה" שכחתי להוסיף כי הראשון

בחכמי ישראל אשר שמש במלה זאת להוראה זו הוא רבנו סעדיה בס׳ האֶגרון שהוא אומר שם: „ואליו תעתיקו כל לשונות הארץ״; והחכם הארקאַווי אשר הדפיס את הספר ההוא מתוך כ״י בשנה הזאת מעיר שם (עמוד נ״ח בהערה ג׳) כזאת: „פה נמצא הפעם הראשונה שמוש מלת העתקה בהוראת תרגום מלשון אל לשון, ומרב סעדיה למדו כל הבאים אחריו לציין את התרגום במלת העתקה״.— אפס כי הוא מוסיף עוד: „כי להעתיקו (משלי כ״ה א׳) עב״פ הוראה אחרת״, ואני כבר אמרתי לך כי ע״פ העתקת השבעים בנוסחא השניה נוכל ליחס משמעות זאת או דומה לה גם להעתיקו שבמשלי. הנך רואה כי הערות מדעיות כאלה היוצאות מתחת העט כגץ היוצא מתחת הפטיש אינן ראויות עוד לבא בקהל לנו כי אם אחרי עריכת דברים בעיון ובישוב הדעת.

באגרתך הראשונה הודעתני כי ידידנו ה׳ קופערניק חלה עד כי לא נתנו לך לבא לפניו, ובשניה שכחת להודיע לי מה שלומו. — הייתי אצל הד״ר בענדערסקי והיה גם הוא אצלי ושיחחנו הרבה כל הערב, ומדי דברנו שמתי לפניו הצעה אחת אשר ממנה תוכל לצאת טובה וריוח גם לי גם לך ושאלתי עצתו. ההצעה ישרה בעיניו וגמרנו להוסיף לדבר בה כבואו אלי בפעם השנית בשעה יותר מרוחת, ועד כה עדיין לא בא.

ה׳ בענדערסקי הרגיעני ע״ד מחלתך בהבטיחו אותי כי איננה מחלת הלב כי אם חולשת העצבים המצויה בין כל אוכלי לחם העצבים, שהיא מחלה בלתי מסוכנת. ואני תפלה בעדך להרופא לכל בשר לחזק עצביך כעצבי הגוים ולחזק לבך לקראת מלחמת הקיום הנטושה עתה בארץ בכל פנות שאנחנו פונים; ותפלתי זאת, האמינה לי, יוצאת ממעמקי הלב ובכונה עצומה כי חמודות אתה לי וחייך ובריאותך חביבים עלי כחיי ובריאותי, ובפרט אחרי אשר גם אני עדיין צריך לרפואה והמתפלל על חברו הלא הוא נענה תחלה.

ועל מי לא עברה רעת הזמן הרע הזה איש איש במקצוע שלו?! בלי ספק כבר שמעת את מפלת בית ג. אשר חשבנוהו לאחד מאיתני ארץ ועתה נפל בנופלים! ממנה תצא רעה גדולה אין ערוך לה לכל בית ישראל בארצנו. קהלתנו פה בעיר המלוכה עיים תהיה, כי הוא היה ראשה ומחזיקה בעתים לא טובות, ובנפלו תשבר גם היא, וגם כל החברות לגמלות חסדים אשר בזה לא תעמודנה. גם שאר אחינו יושבי ערי השדה, אשר בצלו חיו והוא היה עליהם סתרה בשעות הרעות, יהיו עתה כצאן בלי רועה וכיתומים ואין אב, כי יוה״ר מאשר עזרם ג״ב בכספו ובזהבו היה להם למלאך מליץ בבואו לפני השרים בעוד כבודו חדש עמו, ועתה—הה ליום! כי פנה זיוו פנה הודו; וכבר שמענו רעי לב שונאי ישראל שמחים על משבתיו; ואיך ישא פניו עתה אל השרים לבקש מלפניהם על עמו; ומי מהם ישא פניו בעמדו לבקש לפניהם?

אחרי דבר עצב זה אספר לך מלתא דבדיחותא כדי לבדח דעתך. ביום הפורים בא אלי לראותי הר״ר לעאָן ראַבינאָוויץ חברו של הר״ר צעדערבוים!

כשנתים ימים יושב האיש ההוא בשכונתי ולא בקרני ועתה בא לפתע פתאם ובחר לזה יום הפורים, עד כי היה בעיני מעשהו זה כ„פורים־שפיעל". האם לא חוכא ואטלולא הוא ? !

חיה בשלום ושמחני בדבריך כי יקרים הם בעיני בכל עת המצאם.

אני אוהבך באמת יל"ג.

אגרת חמש מאות ושתים עשרה.

[להנ"ל]

ידידי !

במכתבי האחרון הסגור שכחתי להגיד לך דבר נחוץ. הנה אני אינני יודע מה נעשה לשירי „דבור מפוצין", ביד מי הוא בעת ואם יבא או לא יבא בדפוס, כי כסנחריב שבלבל את האומות כך בלבלת אתה (להבדיל!) את שירי; אבל אם יהיה שיר זה נדפס במקום מן המקומות להוי ידוע לך כי יש לי להוסיף עליו הערה נחוצה עד מאד, לפי שנתגלה לי כי ההלצה „הקראים אינם מתאחים" מיוחסת בטעות לרמ"ג ולא מפיו יצאה.

מברדיטשוב קבלתי את השיר „ארץ חדשה" מסודר בדפוס והגהתיו ותקנתי בו הרבה והיום אני משיבו להם. — ה' בענדערסקי עדיין לא בא אלי שנית. חלה נא את פני רעיתו (אשר אני שולח לה בזה ברכתי שלום ופקדתי כבוד!) כי תצוה עליו (בודאי ישמע הוא בקולה כאברהם אבינו בקול שרתו) לבלי יעיז לצאת מזה בטרם אשר יבא אלי לשבת אתי כערב תמים, כי רבות לי לשוחח עמו. מה שלום ר"א קופערניק ידידנו ? ענני ואל תאחר כי דואג אני לו.

ידידך יל"ג.

. . . .

יום א' כ"א אדר תרנ"ב ספ"ב.

אגרת חמש מאות ושלש עשרה.

לידידי הר"ר א י"ש, שלום וברכה!

את מכתבך הגלוי בצרוף החוברת מירושלים ב' קבלתי בתודה. המחברת

הזאת הולכת ודלה יען כי העוסקים בה טובים ושלמים באיכותם אבל מעטים ובלתי מספיקים בכמותם. עם לבי היה לשית ידי עמם ולעזוב עמם בעבודתם אפס נחמתי יען כי יותר מאשר מקומם רחק ממקומי, רחוק לבי מלב יעב"ץ בדעות. — את דיינארד ידעתי ואת שירי אליו לא אשלח כי נכון לבי בטוח שחבר זה לא יוציא מתחת ידו שום דבר מתוקן. — להצעתך לאסוף את יתר שירי ולהוציאם בחלק מיוחד נוסף על הראשונים—לא אוכל להסכים יען כי מוצא אני את נפשי עוד כי יזכני הבוחר בשירי זמרה להוציא את כל שירי במהדורה חדשה, כאשר נכלה למכור את ספרי המהדורה הישנה אשר נשארו אצלי רק מעט מזעיר, ואז גם אתקן את השירים הראשונים וגם אשית עליהם נוספות שירים רבים חדשים, את הכתובים ושמורים אתי ואת אשר אני עוסק עוד בכתיבתם, ואביאם איש על מקומו, כל שיר למינו. אם יתגלגלו הדברים לידי כך שתהיה אתה עוסק עמי במלאכה זאת ובעסק זה תנוח דעתי מאד כי רק אותך ראיתי צדיק לפני בין מוכרי הספרים ולרגלך אהיה ברכה גם אני. אפס כי לא עתה העת והזמן לגשת אל העסק הזה בהיות עמנו נפוצים ותועים על הימים ועל הארצות ואין להם מעמד, ומי יקנה ספרים ולב מי ילך לעסוק בשירים ותשבחות; הלא אמר יאמרו לנו: אחיכם טובעים בים ואתם אומרים שירה! ועוד חזון למועד.

ידידך יל"ג.

יום ב' ער"ח ניסן תרנ"ב, $^{16}/_{28}$ מארט 1892, ספ"ב.

אגרת חמש מאות וארבע עשרה.

יום ה' ג' ניסן תרנ"ב, ספ"ב.

ווייסבערג יקירי!

כל מכתביך הגלוים והחתומים באו אלי כתמם. לשוא דאגת לשירי אשר נשלחו אלי להגיהם פן אבדו, כי בעתם קבלתים ובעתם השיבותים לו, ולבקשתי גם שב ושלחם אלי שנית למען אשר אראה כי כל ההערות והשנויים שעשיתי בם נעשו כתקונם. ואולם היום נראה כי תקלה יצאה מתחת ידו. קבלתי את הקאָררעקט מן המאמר „ישן נושן" ועל שולי הגליון רשום בכתב מרובע: „אתמול (?) שלחתי לכבודך הקאָררעקט והכ"י". ואולם הכ"י לא נמצא בתוך המעטפה. משער אנכי כי מו"ח מציקנותו חס על ממונו על שבע הקאָפ' הנדרשים למכתב חתום ושלח את הכ"י יחד עם הקאָררעקט במעטפה גלויה והדביק רק

בשני קאָפּ' מאַרקען ובבית הדוהר הוציאו בגלל זה את הכ"י, שרמו כי מכתב הוא, והניחו רק את הנדפס. בין כה וכה לא אוכל להגיה את המאמר לפי שנמצאו בו הרבה שגיאות וחסרות ובלי הכ"י לא אזכור מה היה שם. תמיהני על האדם הזה המנוסה בדברים כאלה שיעשה מעשה נערות כזה ויאַבד דבר נחוץ בשביל משהו. עוד זאת עשה שלא כהוגן. הנה ספרו זה החדש אשר פיו יקבנו „פרחים ושושנים" מצער הוא גם בתבניתו גם בכמותו; תבניתו היא כתבנית קציר מעבר יבוק; ואנכי יעצתיו לבלי ישים בו את מאמרי „ישן נושן" אשר גדול הוא בערך ספר קטן כזה וגם תוכנו איננו עולה יפה עם „פרחים ושושנים", ואמרתי לחשוך אותו לגן פרחים אשר הוא אומר לשוב ולהדפיס בקרוב, ולא שמע אלי; ועתה יהיה ספר קטן זה היוצא כמאסף ממחברים שונים, רְבי משל אחד. היתכן לעשית כדבר הזה?

מי מסך בכם רוח עועים לבא עלי חוצן לאָסרני שנית בעגלת הצב אשר כפי הנראה שבה להתנהג בכבדות. גם קופערניק גם אתה גם בענדערסקי חברו יחד לפתותני להשלים עם הצב, וזה האחרון (בענדערסקי) הכביד אַכפו עלי וכפה עלי את ההר ואמר להביא את צ"ב אל ביתי ולכבוש אותי בביתי ביד חזקה. מי בקש זאת מידכם ומה ימריצכם אם תביאו את הנזוק ברשות המזיק? אם לטובתי ולהנאתי אתם השבתם עלי את הדבר הזה, או לטובת מליצת שפתנו אתם משתדלים, למה החשיתם ממני לפני שלש שנים בקום טופלי שקר לנבל את שמי ואיש ממכבדי ומאוהבי מליצותי לא התעורר להשיבם על עקב בשתם? אם אחת פעלתי אָון לשית ידי עם... זה, ושתים — ולא אוסיף; אם אחרי השלכתיו ראשונה בשנת תרמ"ג נפתיתי לקול תחנוניו בשנת תרמ"ו לשוב אליו במחיר שכר משׁלש מאשר לקחתי ראשונה וכבעל הבית העושה במכתב עתי כאדם העושה בדבר שכָּלו שלו—הנה אז היה הצ"ב האחד אשר רוחי זרה לו, ועתה נוכף עליו גם... הבוגד כאיש־קריות, אשר מכָרַני בשביל לגימא ויצא לנגדי..... לצדד בזכות איש אשר הוא ידע יותר ממני את כל מעשיו ..... ועתה אתם אומרים לי לשוב לדור ..... את אישים ..... כאלה? הלא אתם בעצמכם בוז תבוזו לי וירקתם בפני אם אעשה את התיעבה הזאת. והנה ידידנו ה' קופערניק אשר יצא ראשונה להציע לפני דבר בלתי הגון זה כבר שקל למטרפסיה והוכח במכאוב על משכבו (שמח אני על בשורתך כי טוב לו עתה מאז ומי יתן ושב במהרה בקרוב לאיתנו הראשון, כי חמדות הוא לי ויקר בעיני עד מאד) ומי יתן ולא הענשו גם אתם ממרומים בעד עלבוני, על האדיבכם נפש צדיק כמני.

הדבר אשר אני חושב עליך למשכך אחרי להיות בסומכי נפשי במלאכת סופרים שמתי בפרטיו לפני ידידנו הד"ר בענדערסקי, והוא יערכנו לפניך פה אל פה בכל דקדוקיו, כי לשום הענין במכתב קשה עלי, יען כי הדברים מרובים וכחותי רפים כאז כן עתה.

ועתה שלום לך חזק וחזק בבשרך וברוחך, ואלהים המאכיל לעמו לחם עני ישלח לך בריתו ועזרתו להתחזק על עמדך ולמלט משא השבוע הזה

.....אשר יחסול כחנמל
שכר ירחי עמל

וישמור את קדרתך ואת עיסתך מחשש חמוץ ואת דגתך מחשש וקש שלא נקטפו ראשיהן ושמחת בחגך אתה וביתך וזכרת גם את אוהבך ומוקירך

את יל"ג.

אגרת חמש מאות וחמש עשרה.

אלהים יגדור, פרצת בן אביגדור, ויתן חנו בעיני חכמי הדור, למען יעזרו לו ספריו לסדור!

את מכתבך בצרוף ספורך החדש*) קבלתי. על זה האחרון התענגתי בקראי בו, כי ביד חרוצים ובלשון ערומים תארת לנו דמות מראה איש חולם בהקיץ, נפש נקלעת בתוך כף הקלע מאגרא רמא לבירא עמיקתא ומבירא ע[מי]קתא לאגרא רמא, וחברת את היריעות אשה אל אחותה כחרש חכם עד אשר בהשקפה ראשונה עין הקורא לא תעמוד על התפר, וערוב פרשיות זה יפעל על הקורא פעולה עזה כפעולת גלי הים על המתרחץ בו בעת אשר יעלו הרים ירדו בקעות. לא כן אנכי עמדי בדבר מכתבך כי כלועג לרש היית בעיני. השכחת או לא ידעת כי עם איש מכאובות וידוע חלי אתה דובר? ומה כחי כי תיחל ממני ומצות הרופאים עלי חזקה לשבות מעבודת הרוח כל מאי דאפשר! לא אוכל תת כחי לך, יקירי! חדל ממני ונטה לך על ימינך או על שמאלך, אל הסופרים אשר עוד כחם במתנם וקח לך את מליצתם. איעצך לקרוא לך את הד"ר שמעון בערנפעלד רב בבעלגראד בסרביא. הוא מהיר לכתוב מאמרים מדעיים קצרים ותולדות גדולי ישראל (אם רק שעתו פנויה), את הד"ר א. קאמינקא, איש אשר קרא ושנה הרבה ומחבר חבורים מהכם (אע"פ שסגנונו קשה מעט ושכלו לפעמים מעקם); לספורים תקרא את בעל „האור" (שכחתי את שמו, ומקים מושבו כמדומה לי יאראָסלאַב בגאליציען) ואם כבעל נפש יפה אתה תקרא גם את שלמה מנדלקיירן בלייפציג; אבל הדל

---

*) ה' בן־אביגדור העיר בשולי האגרת בזה"ל: „שני עולמות" לה' זפר"ן, אשר טעה לחשוב כי מעשה ידי הוא". העורך.

לך מן האדם אשר כמעט נשמה באפו כמוני אני מוקיר פעליך ומתאוה לשמוע טובך ושלומך

יל"ג.

ער"ת אייר תרנ"ב, ספ״ב.

אגרת חמש מאות ושש עשרה.

ווייסבערג ידידי!

עודני חי, ידידי, אל תדאג לי; לא מן החיבים אנכי אשר „ברגע שאול יֵחָתּוּ" כי אם מן הזכאים שעליהם נאמר „למסת נקיים (ידאג) [ילעג]". עוד בימי הפסח הגיעו לידי פרחיו ושושניו של מז"ח. כמה עלוב הספר הזה! לא מצאתי בו כמעט דבר טוב אחד ראוי לברכה! אבל לצרכי המדפיסו מספיק הוא..... ידידי, וכי בהחזיקנו בספרים כאלה נעבוד עבודת הקדש ונעשה הטוב והישר? כמה ריקים ונעורים מכתבי אנשי השם, אשר אין בם לא ריח תורה ולא קורטוב אחד של דבש! ומה לקחך לבך לשום בם מכתבי מיכל ז"ל אשר אתה בעצמך מבטל את דבריו, והצדקה אתך, ואם כן הלא הצבת לו רק מצבת זכרון מזכרת עון ושגיאה! ומה נפלאתי למצוא שם גם מכתב פרטי מאתי אשר כתבתי לך לבדך, ושם נמצאו דברים אחדים אשר לאטתי עמך ומעולם לא עלה על לבי לאמרם ברבים כמו שאני אומר על עצמי „רבן דקרו"; ומה תעשה כי יקומו הנהו בריוני דבשיבבותי לפקוד עלי עון גודל לבב וגסות הרוח זאת, ואתם תהיה הצדקה! — היום קורא אני בהצפירה כי „הפרדס" יצא גם הוא ונשלח לחותמיו ואני לא קבלתיו עד היום. אין ספק כי לראבניצקי חרה עלי על מכתבי האחרון אשר זרקתי בו מרה. יהי אלהיו עמו, אבל, אחי, ראה גם ראֵה האם כדאין וראוים האנשים ההם לשמוע להם בעת יחננו קולם להיות בסומכי נפשם? האם לא צדקתי בהתרחקי מעליהם ימים ושנים ולא חפצתי לדעתם? — שלום לך ולהד"ר בענדערסקי. כותב אנכי עם דמדומי חמה על כן יהיו דברי בפעם הזאת מעטים.

ידידך הדבק בך יל"ג.

עש"ק, ב׳ אייר תרנ"ב.

אגרת חמש מאות ושבע עֶשרה.

מוטל על ערשי.

ידידי ה׳ וו״ב! *)

רבניצקי עד היום לא שלח לי את פרדסו, וכפי הנראה לא ישלח כי קוצף הוא עלי על כי גערתי בו בבואו להשפט עמי על שירי אשר שלחתי לו להפצרתו ואחרי כן לא ישרו בעיניו ונמנע מלהדפיסם. אמרתי אז עם הספר כי אוירא דאדעססא מטמטם; לל״ב אשר ידעתיו לאיש ישר הולך ומישרים שופט עקם את כל שירי והוציא עליהם משפט מעקל לפי שברבים מהם לא עמד על כונתי. כל משכילי אדעססא (לפי דברי רבניצקי בעצמו) לא הבינו את שירי „סוד העבור" ועכשיו הוא, העורך בעצמו, איננו מבין מה אני שח בשירי „תשליך" כי מדבר אני מעניגא דיומא בגלות אמעריקא ואין כאן מקום לדבר על אדות פלסטינע וגערתי זאת נחתה במבין זה עד כי לא יוסיף עוד לדעתי אע״פ שבשני שירי השתמש לצרכו ולא פגל אותם. ועוד יש סבה יותר גדולה מזה (לדעתי) שבשבילה קפץ עלי רוגזו של בר קצין זה; הנה הוא... וע״כ אני פונה אליך ידידי בבקשה לשלוח לו רו״כ אחד ולדרוש מאתו שישלח תיכף את הפרדס אלי על שמי; וכבוא הספר לידי אשיב לך את הרו״כ בתודה רבה. ועתה היעמוד לבך אם תחזקנה ידיך עוד לימים הבאים להעירני לבוא לעזרת המולי״ם ערלי הלב אלה?!

ידידך ומכבדך יל״ג.

יועש״ק כ״ד אפריל [ט׳ אייר] תרנ״ב.

אגרת חמש מאות ושמונה עֶשרה.

ידידי אוהבי ומרחמי ה׳ י״י ווייסבערג!

שני מכתביך הגלוים האחרונים באוני. אמנם כן הגיעני הפרדס כאשר אמרת ואני מבטל את דברי אשר הטחתי כלפי רבניצקי במכתבי האחרון אליך ומבקש ממנו סליחה שלא בפניו. בפרדס יש דברים טובים אחדים. שיריו של יהל״ל טובים ויפים בסגנונם אפס כי ארוכים הם יותר מדי (ביחוד הראשון) ווז היא קלקלתם. המאמר „אויב ומתנקם" הוא המאמר המדעי

*) נכתב בעט עופרת על מכתב גלוי. העורך.

האחד הראוי לברכה..... מצא חן בעיני גם ספורו הדמיוני של לעווינסקי: מסע לא"י בשנת ת"ת. דבריו ערוכים בטוב טעם ודעת, כל מנהגי ישראל נוהגין כשורה וכל ערי ישראל על תלן עומדות, והכל על מקומו יבא בשלום, כמו שמ־אָה לו להמחבר בעל החלום; ורק ירושלים, כפי הנראה, לו לאבן מעמסה אשר לא ידע מה יעשה בה: לקחתה בחוקה מידי שאר האומות לא ערב את לבו פן תכוננה ידיו ולהפקיעה מקדושתה ולעשותה למיצר של רבים— ירא הוא מפני ר'.........; והנה הוא אוחז את החבל בשני ראשיו, ואיננו מרגיש כי היא היא החבל אשר בו תחנק שאלת א"י לישראל אפילו אם בכל שאר הפרטים תפתר כפי חלומו הוא. — מה חדש לל"ב במאמרו לא ידעתי, ושאר המאמרים שראוי להזכירם כמו ספור אבראַמאָוויץ וראַבינאָוויץ, מאמרך אתה ושל מרגלית—כפי הנראה לא נתנו לכתחלה אלא כדי לצאת ידי חובתם כנגד המאסף שאי אפשר היה להם לפטר עצמם בלא כלום. — ואתה הנך בכה באזני ושואל אם כ"א יִרבו להמו"לים האֻמללים האלה ספרותנו מה תהי עליה? ספרותנו תהא עליה שלא ירבו בה ספרים של מה בכך כאלה, שלא יבאו בה פריצים לוקחים עטרת מולי"ם לעצמם והללוה, ויניחו מקום לחכמי לב באמת אשר כח בידם לברוא בריאות נאות ופירות נאות ראויות לברכה ולהנות בהם בני אדם. שא עיניך וראה כמה מולי"ם ומאספים צצו בעת הזאת בכל גבול ישראל בעיר ועיר?! לפנים היה מחנה ישראל דגול וחמש בכל תכסיסי מלחמה ולו שבט אחד מאסף לכל המחנות ועתה עוד מעט ונהפכו כל בני ישראל למאספים ומחנה ישראל כמוהו כאין!

מלתא זוטרתא אתה שואל מאתי: להודיעך אם יש תקוה לשוב לאיתני הראשון ואחרי מוני? מי יתן לי איש מודיע לי את זאת ואני על שכמי אשאנו, אקנה לו מפטיר למנחה ביוה"כ (את המפטיר הזה יאהבו פה מאד שרידי משכילינו, לפי שיש בו מנה יפה של „דגה ממֻלָאָה" אשר יקדישו ויעריצו מכל קדשי בני ישראל) ולמה לא תשאל דבר זה מפי בענדערסקי רופאך והוא הלא משמש בבני מעי בהיותו בזה, והוא הלא גם בקי בשבילי מעינו בודאי לא פחות מאסיא דרבנו הקדוש בשעתו? ואני מה אדע? אדע כי זה כשני שבועית פת לחם בשעורה לא בא אל פי; כל מאכלי: כַּשֹּׁרַת מרק שחרית ומשרת מרק וכנף תרנגלת מבשלה בצהרים; וזולת זאת סמים מסמים שונים פ־־־טעם בכל שליש שעות, המרוקים והתולים וכל מיני פגולים ככל אַות נפשי. זה לי ששה ימים היום נאסר עלי לצאת מדלתי ביתי החוצה. גם זה שְׁבַּתִּי הבית מעט, כי רוב יומי אני מֻטה לקרוא כדברי ב"ש. ומחלתי אם תעזבני יום תשוב ותהפיך ירח בי יומים או ימים. ומה אדע את אשר יעשה בי יום מחר ומה אודיעך גם אתה ידידי החומל על דל?!

האף כי כתבתי „ידאג" במ' „ילעג"? אזכור כי התויתי בעט העופרת

על השלחן אשר לפני מטתי, בקרן האפל אשר מבעד למחיצתי, ולא אדע נפשי את אשר כתבתי.

על אדות הדבר אשר שמת לפני הד"ר בענדערסקי בדבר הוצאת כל כתבי רבה מאד התבונה לדבר על זה בכתב, לבאר הענין לכל פרטיו, ואני חלש ורפה כח ולא אוכל לפנות לבי לדבר הזה עתה.

עוד לא החלטנו מה נעשה אני וביתי (זו אשתי) בימי הקיץ. כפי הנראה נשארה בביתנו בעיר. ואם אצא את העיר בודאי אודיע לך. — ואתה ידידי כתוב אלי והאריך במכתביך ככל אשר תוכל, ואל תמד לי במדתי כי דברי לעו וכחי כשל ולא אוכל להרבות דברים וגם לא להעמיק עיון. ודבריך ושיחותיך חביבים עלי תמיד והמה שעשועים לי בעתותי העצבון המרובים לי בעת.

אוהבך על אמונתך בי וישרת לבך עמי יל"ג.

מה שלום קופרניק ידידנו?

יועש"ק ט"ו אייר תרנ"ב, ספ"ב.

אגרת חמש מאות ותשע עשרה.

[להנ"ל]

המכסת אני מאברהם (יצחק יעקב בחירי) את אשר אני עושה בימים האלה?

אפרים דיינארד הודיעני כי מוציא הוא מ"ע חדשי בשם „ציון" וקראני לעשות עמו ברכה. לא אכחד כי האיש הזה מאז לא מצא חן בעיני, כי הוא אחד מן הקיראים דגר ומטילים כביצת התרגול; אפס כי כיון את השעה, כי מנהים אצלי דברים אחדים ואין לי שלחני להרצותם. שלחתי לו לפי שעה שני שירים גדולים (מאקאמען), א,) שמוע שמעתי אפרים מתנודד. ב) ורוח הקדש למולו מרעים; ועוד ידי נטיה לשלוח שירים מספרי „שערי גנוזים" אשר לא יקרא שמי עליהם מפרש כי אם יאמר כי הם „משירי ר' יהודה הלוה" והשירים האלה הם המה הניעוני להדרש לו יען כי יש בם דברים אשר בארצנו יתקשו בם המבקרים לתתם לבוא בדפוס, ולדידהון באמעריקא לא הוו מומא. נשקטה ונביטה מה יוציא החבר הזה מתחת ידו בפעם הזאת.

מחלתי קלה מעלי מעט, אפס כי אצלנו פה שורר בשנה הזאת קיטא קשיא מסיתוא. רוחות רעות מנשבות והחם לא יעלה יותר משמונה מעלות

(8 ריאמור), ואיש כמוני אשר אפילו בתקופת תמוז קרירא לי עלול להאחז בצנים פחים על כל פשיעה ופשיעה; אשר על כן אני יושב בבית בעיר ואינני יוצא השדה, וגם את פני בני היושבים בשדה לא אוכל לראות. הגידה לי מה שלומך ושלום קופרניק ידידנו; אם שבה רוחו אליו ברכהו בשמי בשלום.

המו"ס שבעירך רח"י שעפטל דרש מאתי מספר עקזעמפלארן מספרי; ואולם הפשוטים אזלו ואינם והמהודרים יקרים ומי יקנה אותם. אתפלא כי גם בימים הרעים האלה אשר בית ישראל נהרס לרסיסים והעם נפוץ כצאן אובדות איש אל עבר פניו עוד נמצאו אנשים מבקשים לקנות ספרים ובפרט ספרי שירים. אם ככה יהיה הדבר הולך ומתנהג אולי אבא להוציא את ספרי במהדורא חדשה. שלום לך מאת אוהבך באמת בכל זמן ועידן

י. ל. גארדאן.

כ"א סיון תרנ"ב, ספ"ב.

אגרת חמש מאות ועשרים.

יועש"ק ½₁₄ יוני [1892, ער"ח תמוז] תרנ"ב, ספ"ב.

ידידי ה' שפירא!

מכתבך הגיעני ואני חולה וכואב ועצור בביתי ואינני יוצא החוצה מפני הגשמים והקור המצערים אותנו פה בימי הקיץ הנבזה הזה. את בקשתך ערבתי לפני ה'... בכתב ודברתי עליך טובות. בקשתיו לשום דבר בפי למען אשר אדע מה אשיב לך דבר, אכן עד כה לא מצאתי מענה ממנו. יוכל היות כי איננו בעיר לפי שעה ואני לא אוכל לצאת ולבוא לבקשו ולראותו.....

יל"ג.

אגרת חמש מאות ועשרים ואחת.

[להנ"ל]

ידידי אי"ש מכרי!

ברגע הזה באני מכתבך מט' תמוז ושמחתי לראות מתוכו כי שני מכתבי באו אליך כתמם, ואני לא עצרתי כח שלישים שלשום בדבר הזה, כי יראתי

פן אבדו המכתבים בענין רע ולא הגיעו לידך. עתה נחה שקטה רוחי מצד זה, ועדיין אני מחכה לדעת פשר דבר ע"ד הידיעה הבאה בק"צ...

ה'... עדיין לא בא לראותני, אכן בטרם צאתו בודאי בא יבא, כי הוא איש אשר אחרי דבריו לא ישנה, ובבאו הנה שפתי לא אכלא מדבר עליך טובות...

בדבר שארית ספרי קשה עלי להודיע מספר העקזמפלרים בצמצום, מפני שלזה צריכה פריקה וטעינה וטפול הרבה ואני חלש ורפה כח וידים עסקניות אין לי וע"כ נקבע הדבר לפי שעה ע"פ אומדנא. לפי חשבוני נמצאים אצלי מאתים עקז. בלתי מכורכים וחמשים מכורכים בשני כרכים..... העקז' אשר אשלח יהיו כלם שלמים ונקיים; פסולים לא אשלח. והיה בעשותי החבילות וראיתי על המלתחות אם ימעטו הספרים מן המספר אשר אמרתי וגרעתי את סך הכסף אשר אזקוף עליהם במלוה; ואם ירבה מספרם והשארתי את הנשארים (אשר בכל אופן מעט יהיו) תחת ידי. זו הוא התשובה הברורה שאין עליה פירכא אשר אתה מבקש. ואתה ידידי מהרה נא לסדר ולגמור הדבר לפני בא יום 15/27 יולי, כי ביום ההוא אנכי עוקר דירתי והולך לשבת ברחוב אחר, והפועלים אשר יבאו לחבוש ולשאת את שאר כלי ביתי ומטלטלי יחבשו גם את חבילת הספרים, ולא אבוא להסיע את הספרים מבית לבית ומחצר לחצר, כי טלטולא דספרים קשה מטלטולא דגברא ודאתתא.

עוד זאת מחיר שלות הספרים יהיה על חשבון המקבל, אבל זה דבר קטן הוא שאין לעמוד עליו. מתרצה אני להצעת הלוקח להתחייב שלא להדפיס את שירי אלה במשך שלש שנים, אבל הרשות בידי להדפיס שירים חדשים בתור חלק חמישי לכל שירי.

אחכה לתשובתך במהרה בקרוב למען יהיה ספק בידי להכין הכל בטרם יום עקירת דירתי והנני ידידך דורש שלומך וטובתך כל הימים

יל"ג.

יום ה' י"ב תמוז תרנ"ב ספ"ב.

אגרת חמש מאות ועשרים ושתים.

יקירי ה' שפירא נ"י!

אתמול היה אצלי ה... כאשר הבטיח, כי בשבוע הבא הוא יוצא לדרך לקבץ נדחי ישראל. מתוך דבריו נודע לי פשר דבר הידיעה הבאה בק"צ. הוא ספר לי כי בשבבר הימים קבל ה' אואייט, בהיותו פה בפ"ב, מכתב כתוב אנגלית מאת... בדבר גלות החל הזה, ואואייט ענה לו במכתב, כי שמח

לראות איש מילידי ארצנו ובני בריתנו כותב אנגלית. אבל ה׳ ... מבטיח כי אין כל סוכן ומנהל את הדבר הזה בעיר מושבך, וגם היה לא יהיה עד בואו הוא אליכם, כי הוא יבחר וימנה את אנשי הועד וכל הנפשות העושות במלאכה, הוא ולא אחר. ואולם בואו לשם ומנוי הועד בווארשוי עוד לא בקרוב יהיה, כי עתה הוא נוסע לקישינוב לכלכל במשפט את דבר מאתים בתי האבות שם אשר כבר מכרו את חפציהם והצטידו לצאת לדרך לארגנטינא וציריהם (ראַפּופּורט וראָזענבערג) יושבים זה כמה בפאריז ומנקרים במוחו של הבארון והקרובים אליו למהר לשלחם מן הארץ, והבאראָן איננו מתרצה לקחת את מאתים המשפחות ההן (שהן כאלף נפשות, ועקירתן והנחתן תעלה לחצי מילליאָן פראַנק) עד אשר יתהה ה... על קנקנם ויראה אם ראוים ראשי בתי האבות ההם להיות ראשי עולי ארגנטינא ומפני דרך לבאים אחריהם, ומשם, מקישינוב, ילך ה... להערסאָן וליעקטרינסלאב לברור מתוך הקולוניסטים אשר שם אנשי חיל אשר יעברו הלוצים לפני אחיהם להכין המושבות בדרום אמיריקא, לשום יער לכרמל וארץ ציה לשדות זרע, ורק אחרי כן, אחרי צאת הקולוניות ההן ואחרי הראות פעולתן במקום מישבם החדש, וביחוד אחרי הפתח הועד הראשי פה בפ״ב, אשר גם זה לא יהיה לפני שלהי דקייטא, רק אז יבואו ליסד ועדים בערים אחרות, ובכללן גם בווארשוי, אשר שם לא רבתה המהומה בין בני ישראל... ובהגיע תור ווארשוי יבא בעצמו לשם ויסדר את אשר יסדר ויבחר באשר יבחר, ובכל מעשיו תהיה תועלת הענין והנאת הצבור נר לרגליו.

מחכה אני עדיין לתשובתך על מכתבי האחרון, כי יום עקירת דירתי קרוב; הנה הוא עומד אחר כתלינו. שכחתי להגיד לך במכתבי ההוא כי אם האיש אשר אתה אומר שיש בלבו לקנות את שאָר ספרי הוא איש אמת בלי נקודות אשר יעסוק במסחר ספרים וממנו פריו נמצא, והיה בכלות משאנו ומתננו על דבר ממכר שארית ספרי הנדפסים, אמכר לו (אם יחפוץ) גם את הדפסת החלק החמישי מכל שירי, בתנאים ידועים אשר נקבע בינינו, אשר מזה תצא לדעתי הנאה מרובה להמדפיס, כי יש לשער שכל מי שקנה ד׳ חלקים הראשונים יקנה גם את החלק החמישי, והחלקים ההם נמכרו ויצאו לאויר העולם במספר אלפים וחמש מאות, וא״כ צריך להדפיס גם את החלק החמישי לכה״פ במספר זה, ובידי מו״ס זריז וחרוץ במלאכתו יהיה זה לדעתי עסק טוב אשר ישוה לו פרי למכביר.

שכחתי אם לא שכחתי להגיד לך כי שלחתי דברים אחדים לדיינארד למכתבו העתי, ואולם התניתי עמו קודם למעשה שאעשה עמו רק בשכר ולא בחנם, כי אמיריקא עשירה היא ומפרנסת עניי רוסיא, ובמה הורע כחם של סופרי ישראל ברוסיא שלא יתפרנסו גם הם מאמיריקא? —— גם מוציאי „העברי" שרהואָהן אָב ובנו קוראים אותי לעזרה; אכן את פניהם השיבותי

ריקם, כי מתוך העלים אשר שלחו אלי לדוגמא ראיתי כי האנשים ההם שפתנו איננה אתם ולא יבינו לדבר כן.

ידידך הנאמן, בכל עת וזמן, ובכל זמן ועידן י. ל. גארדאן.

ע"ש עם חשכה $^{3}/_{15}$ יולי [1892, כ' תמוז תרנ"ב] ספ"ב.

אגרת חמש מאות ועשרים ושלש.

ספ"ב $^{7}/_{19}$ יולי תרנ"ב [כ"ד תמוז].

שלום רב לאוהבי הנכבד הר"ר ארי' ליב שליט"א.

בשמחת לבב קראתי את יקרתו אשר הגיעתני אתמול והנני ממהר להשיב לו על מכתבו, אף אם קשה עלי הכתיבה לעת כזאת, למען אשר ימצאוהו דברי בעודו בקארלסבאד.

תלונת הר"ר קהוש על מעוט התפשטות ספרי חכמי ישראל בני ארצות אחרות בארצנו ארץ רוסיה צודקת בעצם, אכן היא מתבארת ע"פ סבות רבות ושונות עקריות ומקריות. הסבה הראשית העקרית היא יוקר הספרים ההם אשר עוד יגדל ליושבי ארצנו לרגלי ההבדל הגדול במחיר הכסף העובר לסוחר, בין כסף רוסיא לכסף חוץ, עד כי החכמים אצלנו, היודעים חין ערך ספרים כאלה ומשתוקקים להביאם אל ביתם, אין ידם משגת למלאת חפצם זה, כי בני אדם אשר יחסיון בצל החכמה ובצל הכסף כאחד מעטים אצלנו, וע"פ רוב העשירים אינם מלומדים והמלומדים אינם עשירים. הסבה השנית היא ..... וקישי הבאת ספרי חוץ אלינו, שגם זאת תשיב אחור ידי רבים. נוסף לזה, ידוע דרך אחינו ב"י אפילו המתוקנים שבהם אשר לבם חפץ וידם משגת לקנות ספרים וכתבי עתים רובא דרובא מהם אינם מתעוררים מעצמם ללכת לנוע על החנויות ועל מוכרי הספרים בלתי אם איש אחר עומד על גבם ומעירם על זה ומראה להם באצבע על ספר פלוני ועל מ"ע פלוני לאמר: כזה ראה וקדש! ואל תתמה על החפץ הזה כי גם תורת משה לא קבלו אבותינו ברצון כי אם אחרי אשר כפו עליהם את ההר כגיגית. ואם כל זה היה בימים הראשונים הטובים לנו בערך, על אחת כמה וכמה בימינו אלה כשהשעות הרעות מתרגשות עלינו; עתה נוספה עוד סבה מקרית המרחקת את הקונים משוק הספרים. רבים מבני העם וביחוד הצעירים לימים מתעתדים לעזוב את הארץ וללכת להשתקע במדינות הים והם עושים להם

כלי גולה ומצמידים לדרך רחוקה זאת ולא לבם ילך כעת להרבות להם ספרים אשר טלטולם קשה מאד, כי יוצאי גולה אלה יודעים כי אבותיהם ממצרים לא לקחו אתם ספרים הרבה ולא רק ס' ערוך השלם של הר"ר קאהוט לא היה להם כי גם ספרי התלמוד וגם חומשי התורה לא הכבידו עליהם משא לעיפה, ועל כן גם עצרו כח לצאת בחפזון כאשר חזקה עליהם מצרים למהר לשלחם מן הארץ. אשר על כן גם מצד זה אין השעה הזאת שעת הכשר לב"י יושבי ארץ רוסיא להרבות להם ספרים כי אין איש מהם יודע מה ילד יום, כי אם היום עוד יושב וקופא על שמריו מחר אולי תקפוץ עליו השעה ותכריחהו לצאת בראש גולים.

ובכל זאת אל יפול לב הד"ר קאהוט עליו ואל יתיאש מן התקוה להביא מספר ספריו גם לארצנו אם בתחבלות יעשה לו מלחמה. קודם כל עליו לבחר לו בזה איש נאמן וישימהו לסוכן על מכירת ספריו בכל ארץ רוסיא, ויפרסם את זאת בכה"ע העברים. מאליו מובן כי על המחבר להוזיל ממחיר הספר ולתת נכיון (ראַבאַט) הגון לסוכנו למען אשר יהיה שוה לו לטפל בזה. אם חפץ הר"ר קאָהוט אשים לפניו איש כזה אשר יוכל בלב בטוח להפקיד מסחרו בידו והוא המו"ס האי"ש בווארשוי. אנכי ידעתי את האיש הזה לזריז ומהיר במלאכתו נושא ונותן באמונה ובישרת לבב ומצודתו פרוסה בכל המקומות אשר בני ישראל יושבים שם בארצנו. אנכי נסיתיו במסה שנים רבות ומצאתיו נאמן לפני. ינסה נא הד"ר קאָהוט דבר אליו (אם יחפוץ יוכל לאמר כי אנכי שלחתיו) וישמע את תנאיו. לנחת רוח יהיה לי אם הזווג הזה יעלה יפה וגר זאב עם כבש ומוכר הספרים עם המחבר.

בערוך השלם יש מקומות אשר עליהם תכבד בלי ספק יד הבקרת מאת הממשלה ..... ובזה עצתי שהמחבר או הסוכן אשר יבחר לו ישתדל בתחלה אצל הממונים על מעשי הדפוס פה ..... לתת רשות להביא לארץ רוסיא את הספר הנכבד הזה, המועיל מאד לחכמת ישראל וקדמוניותיו ויוכלו להעיד על זה גם כסף העזר אשר נתנה (כמדומה לי) ממשלת אוסטריא להדפסת הספר .....

והנה כל זאת דברתי לתועלת חכמנו הגדול הד"ר קאָהוט הראוי והגון לכך שכל איש החרד לטובת עמו וחכמתו יהיה בסומכי נפשו; ועתה אשוב אליך ידידי הנכבד ואודך ביושר לבב על אהבתך אלי בהעלותך את זכרוני על לבך לדרוש לשלומי מארץ רחוקה. צר לי בכפלים כי לא אוכל לשמחך בבשורה כי עלתה לי רפואה שלמה; עדיין איש מכאובות וידוע חולי אני, ורוב ימי אני מוטל על ערשי, כי המחלה אשר השיגתני היא מן המחלות אשר תורתנו הקדושה קוראה להן „חליים רעים ונאמנים", — מחלה מאנה להרפא המלפפת ומולכת את האדם עד יומו האחרון. וזולת היסורים הבלתי חביבים המיגעים את בשרי ורוחי, המחלה הזאת מקפחת את פרנסתי כי לא אוכל לצאת ולבוא ולנסוע בעגלה ולעשות במלאכה שעות תכופות הרבה

וביחוד חוץ לביתי אשר על כן גם לוקח ממני חלק גדול מן המלאכה אשר הייתי עושה בבית מערכת הענציקלופדיא, ובה במרה מעטה גם משכורתי ואינני משתכר כפי צרכי ואנוס אני למלאת מחסורי מכל הבא לידי, כי הקומץ איננו משביע את הארי ואפילו המסתפק בקופה של תבן. ואולם על ה׳ אשליך יהבי כי לא ישליכני לעת זקנה ככלות כחי ומאן דיהיב חיי יהיב מזוני.

ומאקס קאַפּלאַן חתני אשר אתה בטובך שואל עליו, לו שלום וכל אשר לו שלום. אותו ברך ה׳ בכל דרכיו הוא משכיל ומוצא חן. הוא מעורכי הדין היותר מפורסמים בעיר, והוא יועץ דת ודין (יוריסט קאנסולט) בבית פקידות מסלות הברזל אשר לפאליאקאוו.

מביא הוא הרבה אבל גם מוציא הרבה, כי אביו ז״ל הניח לו אחריו בירושה משפחה שלמה ונפשות רבות והסרונן הטעונות עליו כרחים. לו שני ילדים, נער בן י״ד שנה מלא כשרונות טובים ומלא חכמה רבה לפי שניו, והוא תלמיד ראשון בחדר הששי (זעקונדא שלכם), וילדה בת עשר, וגם היא משכלת וטובת תאר וחכמת לב. ה׳ יעיר עליהם ויגדלם וינשאם למעלה, כי הם משושנו בחיים ונחמתנו לעת זקנתנו. חתני זה יושב רחוק מאתי בכפר במדינת פינלאנד ואני אינני רואה אותו בלתי אם לעתים רחוקות; ואין ספק כי ישמח מאד בשמעו מפי כי אתה פקדתו לשלום במכתבך, כי ידעתי כי כל בני ריגא עיר מולדתו יקרים ונחמדים בעיניו מאד, ואתה—בראש כלם.

אם תעלה בידך לקנות לי (על השבוני דוקא) במקח השוה את שאר המחברות מן הערוך השלם [אצלי נמצאו רק חמש חוברות עד עמוד ר״פ ערך כסת] קנה והביא אותן לי בידך; והיה הספר בידי שלם ותודתי לך שלמה. אם רעיתך הכבודה אתך בקארלסבאד שים נא לה את פקודתי כבוד וברכתי שלום.

באהת מחוברות הוואסחאָד העתידות לבוא יבאו דברים על אדות ספרה „אויס דעם אריענט״, אבל אינני יודע אם קורא היא שפת רוסיא.—

מאת לוניץ ידידנו לא שמעתי דבר זה ירחים רבים, אבל בשבוע העבר היה בזה גיסו, אחי אשתו, פריעדלאָנדער ממאָסקוי, ומפיו שמעתי כי שלום לו.

יגעתי בכתבי את המכתב הזה ועיפה נפשי; על כן סלח נא לי ידידי הנכבד כי דברי לעו וכתבי מטושטש כי אין לאל ידי לכתבו שנית, וה׳ יעלה לך ארוכה ומרפא ממעינות הישועה אשר אתה שותה, כי איש חמודות אתה ובך יתפאר ישראל ובתוכם גם אני יודע ערכך ומוקירך מאד

יל״ג.

P. S. שים כבוד בשמי להרבנים ולשאר מכיריך החדשים אשר רבשת

לך שמה כי ידעתי כי האנשים אשר אתה תבחר ותקרב בני אדם מהוגנים המה.

אגרת חמש מאות ועשרים וארבע.

ידידי ה' שפירא!

מכתבך בצירוף „המכתביהם" קבלתי ואחרי העיון בדבריך נעניתי לך לבלי אשחית בעבור החמשים, אע"פ שטענת המו"ס מווילנא טענת הבל באָמרו כי החפץ בשירי יוכל לקנותם על נייר פשוט, אחרי אשר הפשוטים כבר אזלו ואינם. אולם אתה ידידי פתיתני ואֶפת, חזקתני ותוכל, ואם אהיה לשחוק וללעג בך יהיה האשם תלוי. על כן מהרה וכתוב לווילנא כי נרציתי להצעתם וימהרו גם הם לקיים מצות שלוח הק"ן. אקוה כי מכתבם ימצאני בדירתי זאת, ואני בין כה וכה אשתדל לחבוש הספרים בקופסא למען אוכל להריצם אליהם בלי איחור לעת מצוא.

בדין הנותן מתנה לחבירו צריך להודיעו אודיעך כי בשבוע הזה קבלתי מכתב מקאַרלסבאַד אשר בו יודיעוני כי הר"ר אלכסנדר קאהוט בעל „ערוך השלם" (שהוא עתה רב באמיריקא ולעת כזאת נמצא גם הוא בקארלסבאר) מתאונן על כי ספרו לא מצא לו מהלכים בארצנו כפי חין ערכו; והוא שואל בעצתי מה לעשות לתקון המעות ולפנות הדרך לפניו. יעצתיו: א) להוזיל ממחירו, אחרי אשר הקונים ברוסיא גם בלא"ה מפסידים בהיזק מטבע, ב) למנות לו סוכן איש נאמן ולהפקידהו על מכירת ספרו זה בכל ארץ רוסיא, וקראתי בשמך לפניו ויעצתיו לבחר בך לסוכנו ולפנות אליך במכתב לשמוע את תנאיך. לבי בטוח כי הוא יעשה כעצתי ומאד אשמח אם תבאו אל עמק השוה ויעמוד לך מזה ריוח; כי אין ספק אצלי כי בהשתדלות טובה ובמועצות ודעת, שאתה כדאי והגון לזה, ימצאו קונים רבים על הספר הזה גם בארצנו, כי באמת ספר יקר ערך הוא מאד וראוי לבלי ימוש מעל שלחן כל איש העוסק בחכמת ישראל. מובן מאליו שאם תבא בעסק הזה עם הר"ר קאהוט יפרסם הוא בבה"ע כי אתה הוא כוכנו האחד בכל ארץ רוסיא, וגם באמיריקא יוכל ברבות הימים לצאת לך מזה ריוח ופרי תנובה.

ובזה תמו דברי בפעם הזאת ואתה שלום וכל אשר לך שלום כחפץ ידידך באמת

יל"ג.

יום ה' 9 יולי 1892 [כ"ו תמוז תרנ"ב], ספ"ב.

אגרת חמש מאות ועשרים וחמש.

[לה' י. סירקין]

ידידי האהוב והחביב, מכל אשר לי מסביב, עוד מימי עלומינו מירחי האביב!

אתה שט באויר, עובר על הימים ועל העמים, על הארצות ועל הממלכות, ולשכני תדרוש ואותי תשאל: אַיני? — הנה ערשי ערש ברזל עומדת בקרן זוית בירכתי חדרי, כאשר ידעת, ואנכי שוכב עליה למעצבה רבי ימי; השדה לא יצאתי, מקצתה מחמת חסרון בריאותי ומקצתה מחמת הסרון כיס. כל דבר חדש וכל שמועה טובה אין אתי. גם כחותי גם מקורי פרנסתי דללו וחרבו וכמעט כמוהם כאין, ולמה זה ידידי תשאל לשלומי והוא עומד בנס?! בכל יום שאני משכים אני מברך ברוך המחזיר נשמות לפגרים מתים, ובכל ערב כשאני סוגר את דלתות ביתי והנושה לא בא לקחת את כלי אני אומר: ברוך ה' יום יום!

קבל תודתי בעד הטרח אשר טרחת לשאת את משאי, את ספרי, לפאַריז. רב לי עד בלי די כי נשא הנדיב פניך לקבל את ספרי מידיך וכי לא שפך לי את קתוני על פני, תחת אשר המנוח לאָב ז"ל על שאלתי לפני שנים אחדות: „האשלח או לא אשלח את שירי להנדיב?"—ענה ואמר לי: „ווער וויררד זיך אין פאַריז אום העבראֶישע געדיכטע אינטערעססירען?" — גם מונטיפיורי ז"ל השיב לי תודה בעד ספרי „ולא יותר" (כדבריך), אבל הוא הודיע לי במכתבו כי מכר את ספרי לבית הכנסת אשר לו בראמסגאט, במקום שרבנים יושבים וירמלקותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השלחנות שעורכים להם שם. משם יש לנו תקוה לכל הפחות כי באחרית הימים, כשאשוב אני להיות קדמון, יסמיך אחד הרבנים עלי ויפסוק הלכה כמוני שמותר לנענע בלולבין הבאים מאמיריקא אע"פ שהם נטולין שלא כדרך גדולם, ששם הם גדלים „נופם בארץ ושרשם בשמים", ושגם שבתוב בו הלל חסר איננו פסול אע"פ שהר"ת „היה לנו לעזרנו" והסופי תיבות „משה לעיני כל ישראל" אינם עולים יפה. אבל איזה תקוה ותוחלת לנו מספרי אשר שם הנדיב בהיכלו? אם לא זאת, שלעתיד לבא כשיבאו האַנאַרכיס־ים והסוציאַליסטים ושאר מיני ליסטים לשלול שלל ולבוז בז בהיכלי העשירים ולחלק ביניהם את נכסיהם והיה בהגיעם אל ספרי זה יאמרו: C'est de l'hebreu pour nous ולא יגעו בו לרעה.

הרואה אתה ידידי כי הריסות בריאותי ומפולת כחותי לא כסו עוד על כל רוחי אשר יחמוד לו לצון כאז כן עתה. ואולם עתה הבה אגרש ממני בוקיון

ומוקיון וכל שרי לצון *) ואדבר דברי הנותרים בבובד ראש כי מרגיש אני בנפשי כי לא יארכו דברי אליך היום מרפיון כח ומכאֵב אֱנוש. — מאֹד נכספה נפשי לדעת את אשר פעלת בנסיעתך האחרונה בעברך על כל ערי הממלכות באירופא ובבואך ארבע פעמים לפני הנדיב, ומה ענה ואמר לך הנדיב בגלותו לך את כל לבו. נכספתי לדעת זאת לא כאיש החפץ לשמוע חדשות בעלמא כי אם כאיש אשר נפשו קשורה בנפשך וחרד גם על טובת הענין אשר נכנסת בו ראשך ורובך שגם טובת הכלל תלויה בו, וגם על טובתך אתה אם תצא סוף סוף גם לך טובת הנאה מטרחך ועמלך הרב. והנה אתה מנשא את נפשי להשמיעני כל זאת בעת אשר נתראה פנים אל פנים; ומי יודע מתי יהיה קץ הפלאות הזה, ואם יאבה לחכות עד העת ההיא הארי היושב אתי במסתרים והותר חתירה תחת בריאותי ומכלה יום יום חלבי ודמי? על כן אם עוד יאחר לבוא הזמן אשר בו תאמר לראותני, היטיבה ברצונך להודיעני ראשי פרקים מאשר עלתה בידך מנסיעתך זאת: האמת הדבר מה שכה"ע מודיעים כי התוגר נותן רשות להנדיב להושיב את ב"י על אדמתם „חוץ מירושלים"? ההסכים הנדיב למסור הנהגת הענין הזה בארצנו לידך ולהיות אתה המוציא והמביא, כאשר יחלנו לו? אם יש בידך לענות לי „הן" על השאלה האחרונה ואם יצטרכו לך עוזרים בדבר אעירך על האיש המשכיל ותם דרך וסופר מהיר בלשוננו אברהם יעקב סלוצקי בנאָוואגראַד וואָלינסק **), אשר ידעתו פנים אל פנים, כי אין כמהו בכל חובבי ציון אי־ הראוי לעשות בדבר באמונה שלמה ובישרת לבב, ודבריו נשמעים גם בין הבריות שאין להם עינים המתנשאים להיות עיני העדה. כתוב את האיש הזה בזכרונך להשתמש בו לעת מצוא, כי ממנו תבואתך טובה.

אם אמרתי לך כי אין כל חדש אתי אמרתי זאת בחפזי אשר אז כל האדם כוזב. בשבוע העבר בא לבקרני ה' פיינבערג ועמו עוד אחדים מן העתידים להיות מוציאי הגולה לארגנטינא. אנכי דרשתי לפניהם דרוש אחד, בו העירותי את אזנם כי מלבד החוב אשר הם מקבלים עליהם להביא את עמנו אל המנוחה ואל הנחלה, לדאג להמרם ולהאכיל את בשרם, עוד מוטל עליהם חוב קדוש וגדול לשמור מכל משמר את רוח עם ישראל, רוח אדני אשר נוססה בו תמיד אשר נשאתהו על אברותיה ותחיהו ותקימהו עד היום הזה מכל הצרות והתלאות אשר עברו עליו במשך אלפים שנה, הוא רוח הקדש אשר אִמֵּץ את לבבו להחזיק בתמתו ובכל המדות הטובות שבני ישראל מצֻיָּנים בהם על פני כל העמים, מבלי לנפול עד הדיוטא התחתונה אשר עָמדו עליה, ועוד יעמדו במקומות ידועים, כל העשוקים והרצוצים, עובדי האדמה אשר היו לעבדי עולם וכמעט נסתלק מעליהם צלם אלהים ודמות מראה אדם לגמרי.

*) עי' ע"ז י"ח ע"ב. העורך.

**) צ"ל סעווערסק. העורך.

„עוד עתידים בני ישראל (אמרתי להם) להראות לכל באי עולם דבר נפלא אשר לא נהיה כמהו בכל העמים ובכל הארצות: כי יכול יוכלו להיות בבני האדם אכרים בלתי שכורים, יוגבים בלתי עוגבים, פועלים לימים בלתי שופכי דמים וכו' וכו', וכל זאת תעלה בידכם אם בשעה שתדאגו לבנות בתי החומר לאחיכם, לתת להם שדות וכלי עבודה לכל צרכיהם, באותה שעה עצמה תדאגו גם לבנות להם בתי הנפש, להכין בתי ספר לילדים ובתי ה' לגדולים, למען אשר לא יגדלו הקטנים פרע ולא ילכו הגדולים אחרי עבודתם הקשה, למצוא להם מנוחה ושעשועים בבתי המרזח. ולדבר הזה נחוץ שבתוך אנשי המדע (רופאים, ארדיכלים, מלמדים בעבודת השדה וביסוד מטעים) אשר תשלחו עם כל קולוניא וקולוניא, יהיו גם אנשי רוח פדגוגים אמנים ומשכילים אשר ידעו לכתחלה ליסד בתי חנוך ובתי ספר ובתי מדרש, ולכלכל כל זאת במועצות ודעת מבלי לגעת בשום דבר בעקרי הדת, שלא להעלות חמת ההמון מצד האדוקים, ועם זה גם לבלי לתת להאדוקים ללמד להעם לתלות קלא אילן לשם תכלת ולחשוב לעקרים דברי הבל והזיות מפסידות. לעמוד בראש המפלגה הזאת צריכים להיות אנשים יודעי דת ישראל לכל פרטיה וגם בקיאים בהליכות העולם ובחכמות חיצוניות, אנשים אשר יוכלו להלוך באמצע בין השבילים של אש ושל שלג". כזאת וכזאת דברתי באזני הנועדים אשר הסכימו אלי ודברי נכנסו בלבם, אפס כי הודו ולא כחדו כי ספק בידם אם יסכימו לעסוק בדבר זה האנשים העתידים להיות ראשי הועד בזה וגם הבארון הירש בעצמו, אשר כל דאגתם רק להמריות ולא לרוחניות. אז אמרתי כי אם כה יעשו, אז מוטב לכל החברה הזאת שתהפך לה שליתה על פניה בטרם שתצא לאויר העולם, כי סוף הדבר יהיה או שכל הקולוניסטים בארגנטינא יהפכו לבורים גמורים ולהרשי משחית או שיבוא אליהם איזה „צדיק" או מגיד בעלטה ויטע בתוכם כל ההבלים וההזיות אשר אכלו את יעקב ואת נוהו השמו בהיותו יושב בין הגוים.

גיסך ז. נסע מזה אתמול לראות את בתו, ובכללה גם את בתך בארץ שווייץ; ואולם דבר זה בודאי איננו חדש אצלך; ובזה כלו כל החדשות שצמחו אצלי ועמהן גם יכלתי לכתוב, כי עיפה נפשי; ושלום לך ולכל אשר אתך בברכת ידידך הדבק בך והמוקיר אותך בכל נפשו ומאדו

יל"ג,

יום ג' 14 יולי 1892 ספ"ב [כ' אב תרנ"ב].

אגרת חמש מאות ועשרים ושש.

ספ"ב, טו"ב באב „טל אורות" לפ"ק 29 יולי [1892]. -

[לה' י. מוא"ה]

ידידי היקר!

את קולך שמעתי מדבר אלי במכתבך האחרון אשר דמיונו למראה ולמתוק כצפיחת בדבש; והנני ממהר להשיבך מלים בהיות היום הזה אחד מן הימים הטובים אשר בם תרף מחלתי מעלי.

אם חפץ אתה לשוב ולהרים קול לטובת האובד והנדח דאָליצקי הבה שימה את שמי בין הקוראים אתך, כי לבי בטוח כי מישרים תדבר ולא תוציא מתחת עטך דבר שאינו מתוקן או יתר שבנטול דמי. ואולם לא אכחד ממך יקירי כי לדעתי אין השעה הזאת שעת הכושר ועת רצון לקריאה כזאת. לא עת כנוס חתומים ולא עת קנות ספרים העת הזאת לישראל. אחינו ב"י עומדים לצאת במוצאי גולה ועליהם לעשות להם כלי גולה ולהצטיד בזוָדין קלילין לארחא רחיקא ולא להרבות להם משא לעיפה ובפרט ספרים שטלטולם קשה מטלטולא דגברא ודאיתתא. אבותינו הראשונים בצאתם ממצרים לא היה להם שום ספר לקחתו אתם ואפילו המשה חומשי תורה לא היו להם, ולכן היה סיפק בידם לצאת בחפזון ולקחת משארותם על שכמם בעת אשר חזקה מצרים עליהם למהר לשלחם מן הארץ; כי אלו היו להם כל הספרים אשר עלינו עתה לטלטלם, גם זולת שירי דאָליצקי, או כי היינו עד היום משועבדים לפרעה במצרים או כי לא היה להם מקום לשאת את משארותם על שכמם והיינו מוכרחים כל שבעת ימי הפסח לא לאכול לחם עוני כי אם לשבת בתענית או לאכול את המגלות ההן אשר היו מוצאים ממצרים במקום בצקם. אשר על כן, לדעתי, בימים האלה בזמן הזה הקורא בְהרים את קולו בענינים כאלה יהיה כקורא בֶהרים, קורא דגר ולא ילד. ואולם לפי שלפטור בלא כלום אי אפשר לכן זה הדבר אשר עלה בלבי להציע לפניך. באמיריקא רבים מיוצאי ארצנו אומרים לזכות את ישראל במכתבי עתים חדשים, לשבועות ולחדשים. (היקרה) [הנקרא] „שרה זאָן" ובנו מוציאים מ"ע שבועי..... וכבר שלחו אלי ממנו שנים שלשה גליונות ויקראוני להיות להם מעירי לעזור, ואנכי בראותי כי לוקחים הם לעצמם עטרה שאינה הולמתם וחפצים להיות מרביצי תורה ומלמדים לבני יהודה קֶסת בעת אשר הם בעצמם אינם יודעים לכתוב כן בלה"ק ולבלכל

דבריהם במשפט הדקדוק וההגיון *) — אנכי לא נרציתי להם ויעצתים לבקש להם איש סופר ובעל סגנון טוב בלשוננו. גם הנוסע הידוע אפרים דיינאַרד הודיעני כי עתיד הוא להוציא מ"ע חדשי בשם „ציון" ויקראני לעשות עמו במלאכתו (מאליו מובן שבלא כסף ובלא מחיר) ולו עניתי כי כל זמן שהיו סופרי ישראל כותבים ומחברים ומוציאים ספרים לשם שמים לבד היה להם הצדקה לאמר כמשה רבנו ע"ה: „מה אני בחנם אף אתם בחנם" — עכשיו שכל המולי"ם עושים במלאכתם לשם פרקמטיא איזה זכות וצדקה יש להם לבקש מאת הסופרים עבודת עבדים ומתנות חנם? ויהי בנו הפך מן הגוים אשר בקרבם אנחנו יושבים; כי בעת אשר שאר יושבי אמיריקא העשירה שולחים ספינות טעונות בר ולחם ומזון לרוסיא העניה המֻכה בשנת בצורת זאת ברעב ובדבר, בעלי הפרקמטיא בין יהודי אמיריקא חפצים שיהודי רוסיא העניים והאביונים..... יעזרו להם בשארית אונם והונם? — לשנים אלה אשר נקבו בשמות אין ספק אצלי כי אם יבוא דאָליצקי אליהם יהיה בעיניהם כמציאה הבאה בהיסח הדעת או (במחילה מכבודך) כאיש שנפל מן הגג ויקבלוהו בחבוק ידים. על כן אם יודע אתה איפה דאָליצקי רועה כיום, כתוב אליו בבואו לאמיריקא לבוא לפני האנשים ההם אולי יבנה מהם והיה זה טוב לו מעשרה קולות קוראים בהרים; כי האנשים ההם יוכלו להיות לו תיכף למעוז (למעות קרי) ביום צרה ולא ישא עיניו אל ההרים ואל הקוראים בהרים: מאין יבא עזרו?

מה אענה לך אחי על שאלתך לשלומי והאלהים לא יענה את שלומי?! מכתבי זה הוא לך לתשובה, אחרי ראותך כי עודני חי, וזה רב לי עד בלי די. — אומר אתה לבא לפקדני בחליי. אם דבר ועסק לך בזה ובדרך אגב תפקוד גם את נוי, ודאי אקבלך בסבר פנים יפות ואשמח בך שמחה רבה כי הלא ידעת כי חמודות אתה לי מיום דעתי אותך. אבל אם רק בשבילי תאמר לבא הלום, כדי לראות אותי ולבקרני, אתמה על איש מעשה כמוך כי עלה דבר כזה על לבך. למה תהיה עמל ובמה תועיל להותי? לו גם קים תקים בי דברי חז"ל כמשמעם ותטול מאתי אחד מששים במחלתי, לא תביא לי כל תועלת, כי אחד מששים כמהו כאין לעומת חמשים ותשעה חלקים הנותרים, ולך האיש הבריא והצעיר לימים אשר רב טוב צפון בו לבית ישראל תגרום רעה לחנם, כי לאדם שכמוך כל מחלה וכל תקלה אפילו אחד בששים לא בטיל. עוד זאת, בהיותך בזה אחפוץ להביאך בברית ולהראותך פנים בפנים לאָחי ולחתני, שהם בעלי אומנתך, ובעת הזאת הנפשות היקרות ההן רועות

*) למשל בגליון הראשון הם כותבים כי מוצאים הם מ"ע ל מ ע ן בני ישראל ומוצאים לנהוג לשלוה לפניו שורות אחדות (במ׳ להקדים לו) предпосылать בל"ר וכן בשאר לשונות אירופא, וכן נמצא שם נדפס שיר אחד שהוא ממין השירים של עוברין שבמעי אמם האומרים ג"ב שירה, כידוע.

באפר ושרויות בכפרים רחוקים איש מעל אחיו ורחוקים ממני. על כן הכבד ושב בביתך עד עת האָסף המקנה מן השדות ומן הכפרים, ואם תמצא לך אז דבר גדול אי קטן לכסות עינים ותבא הלום והיית למשיב נפש לידידך אשר עיפה נפשי היום וקצרה ידו להאריך מכתבו, אבל לא קצרה נפשו לאהוב אותך בכל לבבו

יל"ג.

P. S. בדבר הס' „טל אורות" טעות הוא בידך וכנראה לא התבוננת בדברי ה' סירקין, אנחנו אמרנו להוציא לטובת יא"י ספר כזה, אשר בטרם יולד קראתי לו שם „טל אורות", אבל כפר כזה לא היה ולא נברא, וכשם שיש בעולם בן בלי שם כן יש עתה — שם בלי בן. — גם את שירי „סוד העבור" אינך מבין לא מעומק המושג או קוצר המשיג, כי אם להפך מקוצר המשג ומעומק המשיג, כי החפץ להשיג צולל במחשבות עמוקות חוקר במכוסה ודורש במופלא ממני, בהעלותו על לבו כי באמת סוד כמוס לפניו, ובאמת היא דבר פשוט ע"ד „עורבא פרח" שהרבונה המתיהד מהתל בויזתא האנטיסימיט הקטן שאינו חפץ בשום אופן להאמין שכל ישראל עשירים הם. ועיקר הרעיון ושתוף הדברים הוא במאמר „ישראל מונה ללבנה". ועיקר הסבה שהקוראים אינם מבינים את העוקץ הנעוץ בו הוא שרגילים הם להעתיק להם כל לשון נופל על לשון לשפה היה שהם מדברים וחושבים בה, והקאלאמבור הזה אי אפשר להעתיקו ללשון אחר כי עברי הוא מכף רגלו ועד ראשו. גם המבקר בן־דוד (מי הוא זה?) אמר כי לא יבינהו וגם אתה ידידי כאחד מהם והפעם הזאת נפל לבי עלי; האף כי אבא עד הלום לכתוב פירושים לשירי?

שלום לך חוק וחזק כחפץ ידידך הנ"ל.

השמטות.

אגרת חמש מאות ועשרים ושבע *).

ר׳ סיון, ב״ה דיא לעטצטע ספירה [תרי״ת].

[להוק״ן].

ידידי יהידי תחת כל השמים!

שמחתי מאד במכתבך היקר מן א״ם לספירה אשר קבלתי היום וכן הששה נומערן צייטונגען קבלתי. ובטרם אבוא לדבר בך דברי ולהשיבך על מכתבך הנני שולח לך קאָפּיע מן הקאַזיאָננע פאלאטע אשר בווילנא אשר השיבה לדירעקטאר בית ספר הרבנים ביום 12 אַפּריל 1256 № וז״ל:

На отзывъ Вашего Высокоблагородія отъ 7-го сего Апрѣля за № 72 Ревизское Виленской Палаты Отдѣленіе увѣдомляетъ, что на основаніи устава о 10-ой народной переписи § 6, пункта 11, учители и должностныя лица по учебной части изъ Евреевъ пока состоятъ въ дѣйствительной Государственной службѣ изъемляются отъ записи въ перепись, но если кто изъ нихъ оставитъ службу прежде полученія класснаго чина, то обращается въ первобытное состояніе. האינך ראה, אחי, כי לא חלום שוא חלמתי?! כי לא כימים הראשונים הימים האלה למורים ולכל בני ישראל; ולהחזיק עדותי אספר לך, כי אחי אשר בווילנא בא לבית הסקאַקאָסאָמטאַוויטעלעם לשאת את ראש כלנו במספר הפקודים, וקבלו את אחי ואותי הוציאו מן הכלל. ואם כן אין לך כי אם לבקש את פני הדירעקטאָר שלך (ואולי גם הדאָקטאָר ב. משגיח בית ספרך) שיכתוב תיכף אָפּיציעלל להקאַזיאָננע פּאַלאַטע אשר בווילנא על סמך האוסטאַוו § הנ״ל פונקט הנ״ל, ועל סמך דבריהם המה מיום 12 אפּריל נומר 1256 אל הדירעקטאָר פּאַיולאָווסקי; שאתה הנך מורה בבית ספר המיוסד על פי הרוממות ובכן יוציאו אותך מכלל הנפקדים כדת; וכפי אשר שמעתי פטורים גם בני המורים, אם רק לא מלאו ימיהם ועודם סמוכים על שלחן אבותיהם, מלבוא במספר הפקודים, כי אם לקח יקח המורה כתב תעודה מאת משגיח בית ספרו שהילדים האלה בשמותם להולדותם שלו

*) מקומה קודם אגרת י״א בח״א עמוד 26. העורך.

המה — כּאָרמיליאַרני ספיסאָק — ודיו. ולך בכח דברי אלה ועשה וצלח ככל אשר עם לבבך, כי דרך ישר הוא עתה לפניך; ואם יצלח ה׳ חפצך זה בידך תודיע לי מזה ושמח לבי כמו יין.

ועתה הנני פורש ספרך לפני ועונה על אמריו הדורשים תשובה, אחד אחד. מן הציטונגען מן השנה העברה לא נחסר לי מאומה, אבל מן השנה הנוכחית חסר לי № 4 מן היידישעס פֿאָלקס בלאַטט, ונומער 13 מן הצייטונג דעס יודענט. ומן הפֿאָלקס בלאַטט. ונכון לבי ובטוח עליך כי לא יאבדו העלים האלה, ועל כן תפצר נא אחי בהמו״ס למהר לשלחם אלי. להר״ר וואונדערבאַר כתבתי זה כעשרת ימים, דברי תודה ואהבה ואחוה, אף בקשתיו שיכבדני בספרו אשר הוציא לאור, במחירו הקצוב, ועוד לא מצאתי מענה עד כה, ואם לא ישיב פני ריקם והושיט לי ידו לברית ידידות ורעות אז אותך ידידי אותך אודה בכל לבבי על הנפש היקרה הזאת אשר רכשתי לי.

התקוה אשר קויתי לבוא לראותך בקיץ הזה, היתה כקשת בענני עמל יומי ותלאותי, כקשת מזיח הרקיע כלילת יפי משלל צבעים רקמה, לזכר הברית אשר ביני ובינך; אולם אהה! הנני זוכר הברית ונאמן בבריתי אבל לא קיים במאמרי, כי התקוה היפה ההיא עברה כעב קל בחם קציר — ומה יסכון לך ומה ימריצך אם אמר לך מי ומה היתה? אחרי אשר כבר איננה. לווילנא הוליכוני דברי בית אמי ועניני משפחתי אשר אינם מעלין ולא מורידין. ספרי הולך וקרוב להשלמתו; ואקוה כי יהיה כלול בהדרו אשר נתתי עליו ואשר נתנו עליו רבים מגדולי חכמי דורנו כמו: האד״ם, ריב״ל מקרעמעניץ, והד״ר לעטערריס. לו ראית ידידי ושש לבך! והנה עתה העת, אם יש את לבבך, לשלוח לי את המשל האחד המזמר והפרס ואחרי אשר תשים עינך החדרת עליו להטיבו ולנקותו ותקרא את שמי עליו בראשיתו לאמר: כי אלי שלחתהו ולשמי כתבתו ואשים אותו בין משלי בשמך, ודע ידידי כי אתה תהיה האחד אשר אקבל ממנו דבר בתוך ספרי זה, וזה לך האות כי יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך. מחשבתי אני בס׳ ילקוט רעים לא תכון בידי ואולי לא לעולם. חדשות תדרוש? הנני שולח לך עוד נומערן אחדים מן המגיד ותמצא שם חדשות כנפשך שבעך: והגיד לי משפטך על המאמר „דברי שלום ואמת״ אשר תמצא בנומר 13, 14. הידעת את מחברו? —. הראית את אשר כתבו על ידידנו פלונגיאנסקי בנומר 9? הידעת מי הוא י—ב הכותב? י—ב הוא בא״ת ב״ש = מ—ש, והוא ר״ת מתתי׳ שטראשון. אבל כבר אזרו רבים חלציהם נגד י—ב ונגד בעל המגיד המקבל דברים כאלה ובתוכם גם אני ידידך; בקרב הימים תִּוָּדע.

עוד הפעם אבקשך שתּגש בהמו״ס להוציא [ב] עבורי הנומרן 4, 13 מן הפ״ב ונומר 13 מן הצייט. דעס יודענט. — ועוד הפעם אשנס מתניך בדברים שתתחרה לצאת חפשי ממספר הפקודים, ע״י האופנים שכתבתי, אתת ובניך; כי גם היום כתבתי מכתב בקשה [ב] עבור רעי רומש אל הדירעקטאָר

לשאול את פיו איככה יעשה בבניו? ובתתנו המכתב בקשה ליד השטאטני סמאָטריטעל דפה לשלחו לקאוונא, הבטיח לנו כי בלתי שום ספק יהיו הילדים חפשים מבוא במספר הפקודים. ומה נשתַּנה ארצך מארצי? —

האם עוד עד היום לא באו הוויענער מיטטהיילונגען ליד דייבנער? אנא אחי שאל נא את פי המו"ם הזה והודיעני דבר, או אולי מונחים המה בבית הצענזוראַמט, כי הוא בלתי אפשר שילך המשלות הזה ארבעה ירחים, אף כי הלך מוויען ללייפציג ומלייפציג היה לו לבוא לריגא. — ברך נא את ילדיך וכל בני ביתך ובאשתך הלא הרשית לי לדבר דברים אחדים מיוחדים:

ווערטהע פֿריינדין מאַדאַמע קאַפלאַן!

איך האבע מיך איינמאל ערדרייסטעט איינינע וואָרטע אַן זיא צו ריכֿטען, אין איינעם מיינער בריעפֿע אַן איהרען ווערטהען מאנן, דאַ דיעזעלבען אהנע וויעדערהאַלל בליעבען זאָ גלויבטע איך איהר אויף אַזיאַטישער ווייזע אייפֿער-זיכֿטיגער מאנן האַבע זיא אונטערדריקט. נון קאָננען זיא זיך לייכֿט מיינע איבער-ראַשונג אונד מיין אונזאָגליכֿעם פֿערגניגען מערקען, אַלס מיר פלאָצליך דיא ערלויבניסס צוקאַם זיא מיט מיינער צושריפֿט דירעקט בעגריססען צו דירפֿען! עס איזט איין האָהעס צייכֿען דער געוואָגענהייט ווענן איין אַזיאַטע זיינען גאַסט אין דען ווענן גלייך פֿאָן אַללען ווייבערן פֿערלאַססענען האַרעם צופֿיהרען זיך ענטשליססט. אונד אַלזאָ עמפפֿאַנגען זיא, ווערטהסטע פֿריינדין! מיינען איננער-סטען גרוסס אונד זעגען צום נאַהען פֿייערטאַגע, מאָגען איהרע קינדער גערא‍טהען זיין — אַבער, אַך! וועז זיא דיעזען בריעף ערהאַלטען ווערדען דיע-זעלבען בערייטס פֿערצעהרט זיין!! גריססעט אַללע אייערע קליינען, אינסבע-זאָנדערס טהעאָפֿאַניע, מאַקסען אונד לינכֿען. דיא נייען אנקאָממלינגע קעננע איך ניכֿט! אייער ערגעבענסטער דיענער אונד אויפֿריכֿטיגער פֿריינד

Lèon Gordon.

אגרת חמש מאות ועשרים ושמונה*).

פה נְוֵי זה (פאָניוויעז), י"ג סיון תר"ך.

שלום לך קאפלאן ידידי, חצי בשרי ונפשי!!

מכתביך המסלאים והממלאים מיום כ"ו לספירה קבלתי אל נכון. רבות עתים השתעשעתי בדבריך וכמו חלב ודשן שבעה נפשי, אבל עד כה צרה לי

*) האגרת הזאת מקומה אחרי אגרת ל"ה בח"א, עמוד 66. וכאשר עלה בדעת

עתי להשיבך אמרים אמת, כי מלבד טרחי ומשאי יום יום, הנה שניתי במועד חג הגעארגען העבר את מעוני הצר בבית מדות, והבית ההוא היה צריך תיקון הרבה ומאפס מקום וזמן נאנסתי לחבוש את כל מטלטלי וספרי וכתבי בכל כאשר לכל בבית אוצר התבן ובלול של תרנגולים ואני ובני ביתי ישבתי וגרתי בבית בהבנותו וקול מקבות והגרזן נשמע באזני, וצחנת באוש הצבעים והששר אשר משחו בו החלונות והמרצפת עלתה באפי, וימררו את חיי בעבודה קשה בחמר ובלבנים; ולא מצאתי רגע מרגוע לנפשי הנהלאה, ואף כי לקרוא בספר

המניח בשנת תרנ"ב להו"ל אחדים מִמכתביו הקדים להאגרת הזאת את הדברים האחדים האלה, שהוצאתים אח"כ ביחד את האגרת הזאת קונטרס מיוחד בשם „ישן נושן". אמר יל"ג: אחרי מות ידיד נעורי ומחותני האדם הכשר והסופר המצוין ר' זאב הכהן קאפלאן ז"ל מסר בנו (הוא חתני ישיחי') את כתביו הנשארים אחריו לידי לברום ולצרפם. בין הכתבים ההם מצאתי חבילה מיוחדת כוללת את כל מכתבי אני אשר באו ליד המנוח, מיום אשר החלונו לבא בכתובים איש עם רעהו עד יום האספו. המכתבים ההם הם ילידי שתי תקופות. לתקופה הראשונה אחשוב את המכתבים אשר הריצותי אליו בשנים אשר ישבתי בערי המדינה פאניוועז, שאוועל וטעלז, אשר מעטים הם גם בכמותם גם באיכותם, ולתקופה השניה — המכתבים מיום בואי לפ"ב וביחוד מיום אשר נשא בנו את בתי, והמה המרובים והיותר נכבדים. נושאי המכתבים בני שתי התקופות גם יחד הם ע"פ רוב ענינים הנוגעים אל חיינו הפרטים, אל עצמנו ואל בשרנו, אשר אולי תערב גם קריאתם על הקוראים ויהיו ראוים גם הם לבא בקהל לאחר זמן ועידן כאשר שני הכותבים יעברו ויבטלו מן העולם (מה שעד כה לא קרה רק לאחד מהם); ועם זה אמנם אין לכחד כי יש במכתבים האלה גם מעט דברי תורה ומדע הראוים להתפרסם גם קודם לזה. ממין זה מצאתי בין מכתבי אליו משנת תר"ך שני מכתבים, אשר בם אערכה משפט ואתפלפל עמו על השגותיו ועל הערותיו בספרי „משלי יהודה", אשר יצא אז לאור בפעם הראשונה. המנוח כתב אז בקרת ארוכה על ספרי זה בלשון אשכנז והדפיסה בבה"ע לפיליפזאהן, ובמכתבים שבינו וביני דקדק עמי כחוט השערה ותבע אותי לדין על כל דבור ודבור ועל כל מלה ומלה שנראה לו שלא כהוגן. והמנוח היה בעל־טעים גדול בלה"ק, וערכו כסופר עברי גדול בעיני מאד ומשפטו אצלי כמשפט האורים, על כן נשמעתי לו ונכיתי להשיב על טענותיו להצדיק פעלי בעיניו ולפרוש לו מה ראיתי בכתבי כך ולא כך. והנה מכתבים כאלה מלבד היותם מקור נפתח להתחקות על הלך נפש הסופר בשעת עבודתו הרוחנית, עוד יש בם דברי מחקר בחכמת הלשון שאין ראוי להם להתגלגל ההת שואה, אשר על כן הרשיתי לעצמי להוציא את שני המכתבים האלה מן הכלל ולמסרם לדפוס.

והנה מן הראוי היה לשום את השגות המשיג בראש כל תשובה, למען יתבוררו הדברים וידע הקורא על מה אנחנו דנין, אכן מכתב ידידי המנוח ז"ל משנת תר"ך הכולל את השגותיו אבד לדאבון לבי ואינני מוצא אותו בין כתבי; ואולם הקורא המבין ידע את טענת המשיג מתוך ראשי דבריו המובאים בקצרה בתחלת כל תשובה, או מתוך התשובה עצמה. —

עוד צריך אני להקדים כי בסדרי בשנת תרמ"ג את ספרי המשלים להדפיסו במהדורה שניה בתוך „כל שירי" לא זכרתי אני, וכפי הנראה לא זכר גם המנוח ז"ל, את דבר המשא ומתן אשר היה בינינו לפני שלש ועשרים שנה, כי לולי עלה

או למשוך בעט סופר; עתה כי שַתי מעט סדרים בביתי אפפוני כל החובות אשר נתחובבתי לנפשי ולידידי ומכירי למליצי רעי, הכותבים ידם אלי, פעם אחת. והנני מוחק את הסאה הגדושה מעט מעט. ואולם בהגיעי למכתביך ואפתח את פי לענותך, סמרה שערת בשרי, כי איפה אקח לי מועד וזמן רב ורעיון מזוכך ובהיר להשיב ולברר וללבן ולצרף את כל שאלותיך ודבריך עמקי העיון? אבל שבתי וזממתי כי לא עלי המלאכה לגמור ולא אני בן חורין להבטל ממנה, וגם אתה הלא לא תהיה לי כנשה ולא תרדה בי בפרך; וכפי אשר תשיג ידי אשים לפניך בזה והנשאר שמור לך למועד אחר. ואולם בתשובותי על שאלותיך צדק צדק ארדוף ואגלה לך את כל דעתי מבלי התחמק ומבלי הסתר במשאון, במה ששגיתי אודה ובמה שאעמוד עוד על דעתי לא אסוג אחור ולך המשפט.

ועתה הנני פורש מגלת בקורתך לפני ומשיב עליה אחת אחת:

1) על משל ג׳ צד 6 *) שורה י״ג „ויהי שרשו כמק ופרחו כדק יעל״ שאלת: „אם יכרסמו הזרע ויהי שרשו כמק מאין יבוא הפרח לעלות כדק?״ והבדלת ביני ובין ישעיה... לו הואלת לצלול עמוק יותר מעט בכונת המשל ההוא ובסדרו וראית לדעת כי דברי הדרור מסדרים מאד ובהגיון ינהג. הנה ג׳ פעמים שחת דבריו הנעימים באזני הצפרים, הא׳ בעת אשר זרעו את זרע הפשתן ואז אמר להם שחתנה קדמת שלף. והב׳, הוא הפעם אשר לפי דעתך נכשל בלשונו, דבר בעבור ימים רבים (שורה ה) ופרח הפרח (ו) ואז אמר להן שיכרסמו את זרע העמל ופרחו כדק יעל, וכבר באמת היה לו פרח, ואין מקום לקושיתך, והפעם הג׳ דבר אליהם בעת אשר כבר תם פרח (י׳ א׳). והנה הוליכתך תועה המלה: זרע עמל (6, י״ב) אבל היא לקוחה מלשון הכתוב (איוב ד׳ ח׳) והוראת זרע פה אינו על הזרע הנזרע כי אם על התבואה היוצאת ממנו כמו, כי ישיב זרעך (שם ל״ט י״ב), וזרעיכם וכרמיכם יעשר (ש״א ח׳ ט״ו) זרעך תפריחי (ישעי׳ י״ז י״א) הרי לך שהזרע פורה. ושני ההוראות האלה מישותפות גם

דבר זה על לבי, הנה יש מקומות שהודיתי בם להמשיג כי הצדקה אתו, כאשר יראה הקורא מתוך תשובותי הבאות, ובוודאי הייתי מתקן על פיהם את טופס השירים, ואולי גם הייתי מוציא גם איזה הערות מתוך התשובות האלה ושם אותם בספרי „משלי יהודה״ במהדורה החדשה; אפס כי לא זכרתי ולא עלתה על לבי בימים ההם כי יש דבר זה במציאות, ולא נודע לי אלא זה מקרוב בלקחי לי מועד לפשפש בתפיסה של כתבי המנוח ז״ל.

. סגנון הלשון הנחתי כמו שכתבתיו בשנת תר״ך, לא שניתי דבר. רק ליתר ברור הענין שלבתי את שני המכתבים למכתב אחד וילכו שניהם יחדו.

ספ״ב יום א׳ כ״ח חשון תרנ״ב״.

*) תוי העמודים רשומים ע״פ המהדורה הראשונה משנת תר״ך.

לזרע האדם. ודוגמתו רבים. ואם חפצת להקשות במשל זה היה לך להקשות על מה שקראתי לי דרור, לעשות לזכר את הדרור, וזאת התיבה, בכל מקום נקבה. אבל גם בזה יש לי על מה לסמוך והכינותי מראש תשובה לשואלים— ואין שואל.

2) במשל ה׳: „לולא רסן הדת כו׳ היה נאוה יותר לאמר לולא רסן המשפט". המכון בזה במלת דת היא דת המדינה; והנה אמת הוא שלולא היה כרוך משפט ועונש בעקבות הדת לא היו פריצי אדם יראים מפניה, אבל סוף סוף אם לא היתה הדת לא היה כאן מקום למשפט ועונש לעוברים עליה; וגם העונש הוא נכלל בכלל הדת וכמעט לא נוכל לפרדם כי בלי זה אין זה. ובבוא הצווי על דבר ידוע יבוא גם האזהרה והעונש אם יעברו עליו וכל זה הוא דת. ובלשוננו הקדושה מלת דת (כמו מלת משפט בקרוב) כוללת גם החק וגם העונש (אורטהייל, שטראַפֿע) כמו חדא היא דתכון (דניאל) אחת דתו להמית (אסתר). התבונן ותודה לי.

3) משל ו׳ חרוז ג׳ י"ד. תאמר: כי תדמה כי אין זה משפט הזאב ומעשהו לאכול את טרפו במקומו וגם אם ירעב מאד, ומה גם במקום אשר יירא מפני הרודפים. עכ"ל — אף כי המשל הזה עתיק יומין ונעתק לכל הלשונות, בכל זאת היה תוכחתך זאת פוגעת בי לבדי, יען כי החרוזים הנזכרים מחודשים ממני. אבל לתשובה על שאלתך אעתיק לפניך משפט הזאב ומעשהו מספרי תולדות הטבע:

(Der Naturfreund, Leipzig 1836 S. 131): „Brechen die Wölfe in einen Stall ein so erwürgen sie Alles was ihnen vorkomt, den ersten fressen sie und lassen nur das Fell, den Kopf u. die starkern Knochen liegen. Der Wolf geht gewöhnlich des Nachts auf den Raub aus und ist dann sehr vorsichtig, doch auch sehr furchtsam, denn wenn er Widerstand findet ergreift er bald die Flucht".

התצדיקני עתה?

4) „והארנה עיניו ותרפאנו". הנה זה הוא העברעאיזמוס גמור ונפלא, ואתה התן בו תפלה? בחפזי עתה לא יעלה על לבי דוגמאות רבות בתנ"ך ורק אערכה לעיניך שנים שלשה מן הבאים בזכרוני: (תהלים ה׳ י"ב) לעולם ירננו ותסך עלימו, stets jubeln sie da du sie schützest (שם כ׳) הבה לי עזרת מצר ושוא תשועת אדם, פי׳ יען ששוא כו׳. וביחוד והקל מעליך ונשאו אתך, פי׳ יוקל מעליך כאשר ישאו אתך, אפס כי במקום האחרון הוא לשון עתיד, ואצלי הוא לשון עבר.

5) משל ז׳ *). להקל מעט מעל משלי זה מן המון הקושיות והשאלות אשר העמסת עליו, אשיבך: א) אלו הייתי כותב אל תבז אל כל אדם הבל היתה קושיתך חזקה כי אין הבל נרדף עם חנם, אבל אנכי כתבתי להבל, ופי׳ בשביל דבר מועט, בלי סבה מחייבת; ואולי יש במבטא זה מן הזרות מעט. — ב) עברת האריה גדולה ונהמתו נוראה בעת יטרוף טרפו יותר מאשר בעת יארוב לחטוף אותו, כי ירבה ישוח וישב דומם במסתרים או יתור וירגל שפי עד אשר ימצא את אשר הוא מבקש, ואז יתן עליו בקולו קול עז והמם אותו לבלי יוכל לנוס מפניו. ג) מה שאמרת כי חסרו במשלי דברי העכבר המתחנן לפני משופטו הרעב והמתעבר כו׳, דע כי הדברים האלה לא נמצאו לא באיזופוס ולא בלאפונטין ומחודשים הם מאת קרילוף אשר שנה את המשל הזה לאופן אחר; ולדעתי יתרים המה מכל וכל כי הארי מטבעו יבז לשקצים ורמשים ולא יאכלם, ואם כן אין אנחנו צריכים לתחנת העכבר כאלו היא מעוררת עתה את רחמי הארי עליו לבלי יגע בו, מה שהוא באמת כבר טבוע בנפשו. ועל כן קצרתי ואמרתי שהארי מנפשו לא עשה רעה להעכבר מגדל רוחו וארך אפיו כי חוקרי הטבע יאמרו על האריה Er ist grossmüthig und edel. ד) ואולם בזאת מאד צדקת אענך כי התורה הראשית היוצאת מן המשל היא הכרוכה בעקבו, והמוסר העומד בראשו אין לו שום שייכות עם מה שמבואר במשל כי אם מה שמובן מאליו מסוף המשל שגם העכבר שהוא דבר קל ונבזה לעמת האריה מצא לו ידים לגמול לאריה חסדו; ויצא מזה שאין לנו לבוז אל כל אדם אף כי קטן ודל הוא בעינינו. ופה אתודה לפניך דברתי דו פי!

6) במשל ח׳ הוא דקדוק עניות; מדברי המשל נראה היטב שהכונה רק על העת אשר היה לחיתו יער שלום מן האדם ולא בינם לבין עצמם.

7) במשל ט׳. תוכחתך זאת לא עלי היא כי אם על לפונטין; אבל המושל הרואה נגעי בני אדם למען יסרם עליהם בשוט לשונו, הרשות נתונה לו לראות לו בכל דעה ודעה שיש לו לאדם את המדה הרעה אשר בה למען ישפוך עליה תוכחתו. והנה האיש אשר יראה רק נגעיו וחסרונותיו ולא יראה נגעי בני אדם חבריו ויקנא בהם, הוא בכלל איננו שמח בחלקו; ואשר יכס על מומיו הנמצאים בו באמת ויתהלל במתת שקר הות נפשו היא (עגאיזמוס). וצריך עיון דק ועין בוחנת להבדיל בין מי שאינו יודע חסרונותיו העצמיים והמקריים ואינו מרגיש בם מפאת מדת ההסתפקות (ענותנותו ?) ובין מי שיודע ומרגיש בם ומכסה עליהם מחמת אהבת נפשו ותבליתו, וגם אתה בלי ספק התבוננת בזה כי יש פנים לכאן ולכאן והרשות בידי המשורר לאחוז באיזה מהם שירצה; אבל — מקשינן לחומרא!

*) במהדורא החדשה שתי השורות שעליהן השיג המשיג אינן.

8) במשל י'. „לְלֹא־יודעים", מלת לא מחוברת פה עם מלת יודעים והיו לשם שולל אחד Unwissende ואם כן יפה יבוא ה' הידיעה עליו. כיוצא בדבר אתה אומר: הם קנאוני בלא־אל, ואני אקניאם בלא־עם, וכן מקום לא־ידע־אל (ע' הביאור שם) ולדעת ר"ד פרידלאֶנדער גם בלא לחם פירושו כן שהוא מעתיק für Unbrod; והרבה כיוצא בהם.

9) משל י"א: „ירחי עמל מנו לי עת ופגע". אמרת בנפשך באחרית דבריך הארוכים שיש לי על מה לסמוך, ודי לי. ולמה לך לטעון גם נגד בן זאב „שהדוגמאות שהביא נוכל לפרש כמשמעות העיקרית של עת", אם אהרי התבוננך במלות האלה במקום עמדם „כי עת ופגע יקרה את כלם" היית רואה כי לא תוכל לפרשם באופן אחר, כי אם או עת רעה או עת של פגע כמו עצבונך והרונך, פירושו לר"ק עצבון של הרונך, וכן מארצך וממולדתך (בראׄ י"ב א') שפי' כמו מארץ מולדתך וכן אברם אומר בפירוש (שם כ"ד ד') אשר לקחני מבית אבי ומארץ מולדתי.

10) שם בסופו: כמקושש כו' אין הנידון כו'. הפוך נא בדברי ובדבריך ותמצא כי הנדון דומה לראיה ושהיא גזרה שוה מופנה מכל צד. היסורים שהקב"ה שולח לאדם ושבהם מתנהמים בני האדם באמרם „יסור יסרני יה", הוא התראות פנים עם מלאך המות שבמשל, אבל המה מבקשים שלא יתנם למות לחלוטין שאז אין אומר השב, כמו שקרא העני המדוכא בראותו את המות פנים אל פנים.

11) שמות המשלים המסורסים לא אנכי סרסתים כי אם לפֿונטין; אבל באיזופוס geron kai Thanatos פי' השב והמות.

12) במשל י"ד לא ידעת לכון טעמי על אשר המירותי השור בחמור. דע ידידי כי כבר שאלו רבים בעל פה, אשר קראו את משלי קרילוף, על זה; אבל קרילוף לקח המשל הזה מן לאפונטין ובלאפונטין נמצא חמור ולא שור, ולא ארע מדוע המיר קרילוף את החמור בשור. כי הצדקה עם לאפונטין, מפני שהחמור הוא החיה היותר נרדפת וחלשה ועליה קמו השופטים לכלות חמתם בה; אבל השור נגח הוא ויש אשר יעמוד על נפשו להלחם בזאבים; והשורים הגדולים גם באריות. — וכמו כן היה כתוב בספרי „עת על נחלת אחד הכהנים עברתי", אבל המלאכים הממונים על השברים התוו על המלה הזאת בשרד אדום תי"ו תמות, ויאסף הכהן.

13) משל ט"ו כו'. בעיון דק ובשכל עמוק צללת במשלי זה והעלית את חרסי בידך! צדקת ידידי! והפרות שלי כפרתו של ראב"ע עשו שלא ברצון חכמים כמוך וחפצו לגלות דעתם שלא חשבו את עצמם כארון הקדש בעצמו כי אם כבני קהת הלוי אשר נשאו משא הקדש בכתפם ולא היו ראשים להעמיסו

על כתף בהמה (במד׳ ז׳ כ״ט) וחפצו להראות שנעלים ונכבדים המה ממדרגת הבהמה, שאלמלי כן לא היו נושאים את הארון על שכמם. אבל יותר יפה היתה להם השתיקה!

14) מ׳ כ״נ. שור נא הנה השור גדול ממך: לא ידעתי מה היתה כונת הצרעה כו׳! דע ידידי מבקרי, כי המאמר הזה נמצא כדמותו וכצלמו במשל לאפונטין, ועוד יותר, כי אנכי כתבתי שהשור גדול מן הארי מה שהיא דבר הנראה לעין ואמת, אבל לאפונטין אומר Un boeuf est plus puissatt que פי׳ השור יותר חזק ואמיץ ממך, והוא יותר תמוה. וגם בעיני נפלאת היא בהעתיקי את המשל הזה; ומה שהשיבותי לנפשי אז ליישב דברי לאפאָנטען, אשיב לך עתה ליישב את דברי. הצרעה הנלחמת עם הארי היא ממין הזבוב הנקרא יתוש Müke, Moucheron נשיכתה מכאבת מאד ויש גם ממיתה; לה חרטם נבוב לינק בו ובצדי החרטום כארבע קרנים קטנות חדות כסכינים (לאנצעטטענפֿאָרמיג) בהנה תבקע ותפצע את בשר הנשוך ובחרטמה תמצוץ את דמו. יש מקומות שתפשוט עליהם פעמים בשנה גדודים גדודים ותחריב הארץ כי תמית אדם ובהמה, ושם היא מכת מדינה. והנה בזה נדע גם מאמר הכתוב ושלחתי את הצרעה, ועל כן גם העתקתיה בשם זה יען כי בה נמצאו הסימנים האמורים וע״י נשיכתה תסבב לאדם גם צרעת, (עי׳ אבן עזרא בפ׳ הנ״ל). והנה לא נודע שיעיז מין זבוב זה את פניו לנשוך גם חיתו יער, וכפי הנראה היה זה בפעם הראשונה כי התגרה הצרעה מלחמה את הארי במשלנו אחרי אשר חֵרפה ויָער חמתה, אבל כפי המורגל תשוך רק בהמות שדי, ובין הבהמות לא ידעה גדול וחזק יותר מן השור, ועל כן אמרה אל הארי: כי השור גדול וחזק ממנו היינו לפי דעתה, כי אין מזיק בעיני העכבר כחתול. ואולם אנכי המירותי את המלה חזק במלת גדול, למען יהיה גם מסכים אל הנראה לעינים, כמו שאמרתי למעלה.

15) שאר השאלות במשל הזה שדופות וצנומות הנה, ופוגעות בלאפונטין ולא בי; אבל עמו לא תשפט כי רק עם אוהבך כמוני היום תדקדק כחוט השערה.

16) (בהשמטה): משל ב׳, שורה ה׳: „רוח צח נוססה בפני המים— ע׳ אוה״ש שרש זה ותראה כי לא נכון לאמור כן במקום הזה״. ואנכי אומר ע׳ אוה״ש בשרש זה ותראה כי נכון לאמר כן במקום הזה! הנה הוא אומר „המליצה רומזת ב׳ כונות, כרוח המתחזק בנס התורן תמהר האניה הליכתה (וועהען, געשווינד טרייבען)״. וזה הוא הדרוש לעניני ואנכי אוסיף במלת נוסס עוד הוראה אחרת והוא הוראת כמסוס נוסס, כי הרוח המנשב במים נוזלים וימהר ניסתם, יכרה בם ופה יעשה גלים וינביהם כנס ופה יעשה תלמים ובורות כמסוס נוסס, והוא הנקרא wühlen.

ואולי זה גם הוראת אבני נזר מ ת נ ו ס ס ו ת, שגם אבני נזר בהתנוצצם מראה זה להם. ואתה ידידי אם בדקדוקים ובתואנות כאלה תבוא לא שבקת חיים לכל חי!

17) ס' שני מ' א' חרוז ז' ח'.

„כִּי שֵׁן הַבְּהֵמוֹת רֶגֶל דּוֹרֶכֶת
„לֹא תוּכַל שָׁמָּה עָלָיו לָלֶכֶת".

ע"ז הערות לאמר: „ה פ ע ל „ה ל ך" ל א י ת י י ש ב ה י ט ב ב ל ת י א ם ע ל ר ג ל ד ו ר כ ת ו ל א ג ם ע ל ה ש ן". דוק ותשכח בתבונת לשוננו כי בבוא נושאים רבים תכופים יבוא רק הנשוא השייך אל הנושא האחרון, ובראשונים מובן הנשוא מאליו: כיוצא בזה אמרתי בשירי „א ד ו ם": את לא ח ל ק כו' את לא ש מ ה כו' את לא ה ו ר ו כו' את ת ו ר י ה ו. ואביא לך ראיה אחת מן הכתוב העולה כעת על רעיוני והוא: כי מפרים פרסה הוא ולא גרה (דברים י"ד ח') אשר הנשוא הראשון נמשך גם אל הנושא השני, אע"פ שאיננו ממינו, אבל הוא מובן מעצמו שצ"ל יגרה לא יגר, אף כאן המבין יבין שצ"ל כי שן הבהמות לא תוכל לרעותו ורגל דורכת כו'.

ומה שהקשית כי סופו מוכיח כי יכלה לבוא שם הרגל; לא התבוננת כי רישא בבהמות ביתיות כעגל וכשב המנויות שם, שלא יוכלו לרדת מפני ח י ת ו ט ר ף ו ר צ ח א ש ר י ת ע ו ש ם, וסיפא באותם החיות עצמן שלא יגורו מפני איש. ולא חפצת להבין את אשר היטבתי לשנות באמרי כי החיות החמה אשר סרו לנוח בצל הארז וקבלו טובה מידו המה רמסו בדרך העברה את החוח, ועין בעין יראה בזה ההבדל העצום אשר בין הארז ובין החוח החפץ להדמות אליו. וגם אמרך שבמקרא נאמר רק חיה אחת, ואנכי אמרתי ערב כבד, אינו אמת; כי אם כן היה ליעקב אבינו רק שור אחד וחמור אחד וכו'; ובאמרי ערב כבד הלא הגדלתי כבוד הארז לנכח החוח, שערב כבד בקש סתרה בצלו. דוק בזה!

18) משל ט' „א ח ר י ש ו ם ה מ ח ב ר ב פ י ה ת ב ן ד ב ר י ם ש ל ט ע ם כו' מ ד ו ע ל א ע ש ה כ ז א ת ג ם ב ש נ י ה מ ת ו כ ח י ם ה א ח ר י ם?"— התבן הראשון כריבו מצא לו ידים לדבר דבריו עד תמם כי לא ידעו עוד הנצים כי אנה פני דבריו מעדות, ואולם השנים האחרים לא הספיקו לגמור דבריהם, ועד זה מדבר וזה בא ויפסיק דבריו, כדרך המריבים ונבהלים להשיב בחמם וסמני ההפסק (.....) הנצבים שם לי לעד כי לזאת כונתי.

19) משל י"ד ושניהם רששו: ה ל א ה א ח ד ה י ה מ ס כ ן ו ר ש מ ר א ש ו א י ך ר ש ש עוד?". הוראת הפעל ר ש ש היא צ ו ג ר ו נ ד ע ר י כ ט ע ן, צערשטאָרען; והנה גם המסכן יש לו מטלטלין וכלי בית ומקור

לפרנסתו, ובהגלותו ממקום למקום יאבד לו גם המעט שיש לו. ובמשלי הפעל רשיש נמשך אל השם חרב הנזכר למעלה ממנו, מל׳ הכתוב ירשש כו׳ בחרב.

20) משל ט״ו: „כי קלת היא רגלים: אין מפסיקין בין הנסמך לסומכו!״ לדעתי דומה היא במקצת אל: יורדי אל אבני בור, הולכי על דרך! ודומיהם. עי׳ תל״ע רצ״ו.

21) ס׳ ג׳ משל ה׳ שורה ט׳ ותבקע אפרוחים כפלים „איך תבקע אפרוחים כפלים במספר הבצים?״ שאל את פי מגדלי תרנגולים ויגידו לך כי יקרה לפעמים שיתמלטו שני אפרוחים מביצה אחת; ואף כי הוא דבר זר במקרה, בכל זאת לא נחרף בעבור זה את בת הכפר על כי באמץ תקותה נשאה את לבה להאמין בנסים ובמופתים כאלה ולאפונטין יאמר triple couvé בלומר שלש פעמים במספר הביצים, ומה תענה על זאת? הלא היטבתי לנטות מעליו ולכתוב רק כפלים?

22) משל ו׳ שורה ט״ו. ומלאת רגש. „מה זה בא ללמדנו התואר הזה?״ הוא בא ללמדנו שהאשה השניה מלבד שהיתה זקנה היתה בעלת תרעומות ותלונות הזמיה וסוררת (תרגום של המה רגש) מעין קסאנטיפע. אבל עתה ידעתי כי תשוב תשאל למה זה איפוא נשא אותה על אשתו היפה, ועל זה אין לי תשובה אחרת כי אם למען הממשל (דעם פאבעל-דיכטער) עשה זאת למען יוכל לשאת את משלו עליו.

23) משל ז׳ חרוז ז׳ ויהי כי נמלט. „צ״ל כי נצל״. אם תגיה כזה גם בפסוקים אליך זעקו ונמלטו, בחנו אלהים וימלטו, וזרע צדיקים נמלט, אז תוכל להגיה כזה גם בספרי; אבל מקודם תעיין עוד באוה״ש שרש מלט ותמצא כדברי.

24) משל ח׳: ... אותם בלע חיים ותמימים כו׳. קושיתך בזה היא דומה במקצת לקושית הילד אשר הקשה וישאל „איזה צפור היתה הנמלטה, האם צפור דרור אם אברה הסידה ונצה?״ — ותמיהני עליך שלא שאלת תיכף במשלי הראשון, איככה אמרת שהנחש ענה, והלא הנחש לא יוכל לדבר? אבל אם בכל זאת לא יונח לך מקושיתך, תוכל לבאר מלת חיים כמו בשר חי, פי׳ בלתי מבושל.

25) משל כ׳. הדיג עשה טוב, בזאת היטבת לראות ולהעיר מאד והיה צ״ל היטב עָשה.

26) נתח נתח, גם בזאת צדקת אענך; אבל דבר קל הוא ובדאי הוא הרוז להקל בשבילו בדבר מועט כזה.

27) משל ו׳, וינוסו מקול הפחד בבא המ׳ אחר הפעל המורה תנועה ממקום למקום, אז שמושו יחס המקום ולא יחס הסבה״. אין זה אמת שהרי מצינו משד עניים מאנקת אביונים עתה אקום, שאין פירושו מן המקום שנמצא שם שד עניים, כי אם מפני שד עניים. ועוד נמצא דוגמתו.

28) יבחל — בעבור התאות „לא יתכן!״ — מדרך לשון הקדש להחליף לפעמים מלות הטעם המורות עם המורות סבה גורמת סבה תכליתית, ד״מ: כי על כן שבתם מאחרי ה׳ ולא יהיה ה׳ עמכם. ומה גם בשיר ומליצה אשר הוא חק קבוע בהגיון ובכל לשון; הסבה הגורמת לפועל לעשות פעולתו העמד לפעמים לנגד עינינו כאלו היא גם תכלית לפעולתו, יען שהיא דבקה בעצמותו.

עד כה הגעת בהערותיך ועד כה הגעתיך והוגעתיך בתשובותי הכתובות בחפזון רב וחזק כמראה הבזק; ואנכי עודני מחכה לתשובתך על מכתבי האחרון על ידי פאָסט, ובין כה היה שלום אתה וכל אשר לך.

ועתה הנה הערותיך ותשובותי לנכח עיניך. אם תחפוץ ותמצא לך מקום להדפיס מאמרך אז הלא תשכיל מן מוצא דבר להוציא ולגרוע מן הערותיך כל המקומות אשר צדקתי אני גם בעיניך. והנה ההערות אשר עברתי עליהן בחשאי, הנה דברים שלא היה ביד עתי הקצרה להכריע ביד מי משנינו הצדקה; ואם תכלה מעשיך עד קצה תראני גם את סופן. היה שלום! אהה, לכל עת וזמן, ולי אין כל; כי אני אחיה תמיד בחפזי; תמיד השעה דוחקתני, ורגלי ממהרות לרוץ, וידי מלאות עבודה — וכסי נעור ורק!

ידידך לנצח נצחים יל״ג.

ביום 31 מאי 1860 [כ״ב סיון תר״כ] פאניוועז.

אגרת חמש מאות ועשרים ותשע *).

טעלז יום ב׳ 6 מאָרץ [י״א אד״ש תרכ״ז] 1887.

כבוד הסופר המשכיל הר״ר אברהם יעקב פאַפירנא.

קבלתי הכריך ספריך, ט״ו במספר, וגם את מכתבך היקר אשר לא

*) מקימה קודם אגרת נ״ה בה״א עמוד 105. העורך.

ידעתי מדוע כתבת בו כי שלחת עשרים עקז. ובתכריך לא נמצא רק חמשה עשר. והנה כבר החלונו אני וידידנו ה' חזנוויץ לחלק אותם בין מיודעינו בזה אבל ידעתי מראש כי מעטים יהיו הלוקחים, כי יהודי טעלז רבם הדיוטים ואנשי המון; והמעטים העוסקים בדברי תורה אינם עוסקים רק בנגעים ואהלות וכדומה ומימיהם לא ראו ולא יחפצו לראות ספר מן הספרים החדשים; ולא יסתכלו רק בקנקן ולא במה שיש בו, וכיון שיראו שהוא קנקן חדש ימשכו ידם ממנו. ובקרת זה מה עשה להם והמה לא ראו ולא ידעו את הספרים המבוקרים.

אודך בישר לבב על ספרך האחד אשר הגשת לי למנחה ומאד ישמח לבי כי יצא דיני מלפניך לזכות ולא לחובה. ואנכי כבר שמעתי שמעך וראיתי דבריך במכתבי העתים והתענגתי עליהם. ואולם הנך דורש לשמוע משפטי ודעתי על מפעלך זה הראשון. וכי למשפטי אתה צריך ואתה יושב בתוך עיר גדולה מלאה כרמון חכמים וסופרים אשר קטנם עבה ממתני! ואולם לעשות רצונך חפצתי והנני מגיד לך דעתי ומשים לפניך בזה הערות אחדות כמו שעלו על לבי מדי קראי מאמריך בחפזון גדול כפלים ביוצאי מצרים. אין ספק שדרכה זו של תורה, דרך הבקרת, חדש ומועיל בעמנו בין בבאה במאמרים מקוטעים במ"ע, בין במכתבים בודדים ועומדים בפני עצמן. אבל אנכי חושב לאבוד זמן ולהפסד מרובה ללחום כדָן קישוט ברחים של רוח ולבקר ספרים בצחות המליצה וכעט סופר שכמעט כבר עברו ובטלו מן העולם ואין דורש ואין מבקש אותם (לא נשלם).

אגרת חמש מאות ושלשים *).

יום ב' כ"ד שבט [תרכ"ח] 5 פעווראַל 1868 טעלז.

ידידי היקר! **)

כי חרד אתה לטובתי, על זאת אודך ביושר לבב ואברכך בכל עת. אבל אם המקום אשר תרת לי איננו מביא לבעליו רק 400 רו"כ לשנה ולא יותר—במה אהיה את נפשי ונפשות ביתי? האם שכחת כי בעל אשה ובנים אני? החוליא הקטנה הזאת איננה מספקת רק למלאת חצי הבור, כי בערים

*) מקומה קודם אגרת מ"ב בח"א צד 117. העורך.

**) כמובן מענינו, נכתב לר"מ הכהן רייכערסאָן. העורך.

הקטנות אשר אנכי יושב בהנה זה כמה אנכי מוציא לפרנסתי לא פחות משש מאות רו"כ לשנה ולפעמים עוד יותר אף כי בעיר מטרפולין אשר הכל ביוקר ואי אפשר לאיש מעורב בין הבריות לחיות בצמצום. לעת בואת משכרתי מבית הספר 250 לשנה, בעד בית הספר לנערות אנכי לוקח 150 רו"כ לשנה, מן התלמידים הבאים אחרי הצהרים אקח חלקי לפחות 50 רו"כ, הרי לך 450 ונוסף לזה יש לי דירה כבורה, עצים להסקה ונרות להדלקה ומשרת וכל צרכי הקאַנצעלליי הנם אין כסף, ואני עומד ברשות עצמי ואינני תלוי בדעת אחרים. אמת כי הישיבה בעיר גדולה ומקום תורה כווילנא היתה מועילה מאד לי לנפשי ולנפשות ילדי, וכמוני כמוהם היינו יכולים להגדיל תורתנו; אבל אחי, אם אין קמח אין תורה; ות' רו"כ לשנה לא יספיק לי בווילנא רק לדירה להסקה ולהרלקה ולשירות ולמלבושים ולמנע(ו)לים, אבל גם השנַים והאצטומכא שלנו גם הם יתבעו חלקם ביד רמה. ולמה החשית מטוב ולא הודעתני כשהיה מקומו של ר' ח"ל קצ"ב פנוי ירחום רבים אשר אז בלי כל ספק הייתי מתרצה לעזוב מקומי ולהחליפהו בו; על כן ידידי עם כל חפץ לבי לבוא לעיר מולדתי ולחיות בחברתך ובחברת אחרים משכילים וחכמים לא אוכל להניח רוחי במקום נמוך כזה; וטוב לי להשכח כמת מלב כל בעיר קטנה מלגוע ברעב או לחיות בחסר אני וביתי על אֶרץ רבה, לעיני השמש.

אם יפתח פתח תקוה אחר, טוב מזה, אז אל תמנע טוב מהודיעני ומעזרני למצאו ואודך כל ימי חיי. אלו הייתי יכול להשיג משמרת במשמרתי עתה בקאָוונאָ או בגראָדנאָ והיה טוב; ואם יסגרו את דלתות בתיהספר כלם או אז אדאג לצרה בשעתה ולמה אדאג דאגת מחר.

מה תהיה אחרית ספרי? האם יצא בקרוב או אם עוד ימשכו ימי צאתו? במכתבך לא הגדת דבר על אדותו וגם מבית הדפוס לא שמעתי מאומה זה כמה. ואנכי כבר שלחתי את אשר היה בידי להוסיף עליו, ההערות לך ומפתח הענינים לה' פּין. שימה נא עינך עוד הפעם עליו והשגיח שידפיסו את לוח הטעות בלי טעות; הטעיות שנמצאו בעלים שהגיעו לידי רשמתי במכתבי לה' פּין ואתה הוסיף עליהם גם הטעיות מיתר העלים והתום הספר.

שלום וכל טוב לך וגם חיתך באור ובטוב תראה. ידידך המנשקך מרחוק

יל"ג.

אגרת חמש מאות ושלשים ואחת *).

טעלז, 3 יוני 1868 [כ"ה סיון תרכ"ח].

ידידי מקדמת ימי עלומי וגם עד זקנה ושיבה — עד
היום האחרון, אוהב טהר לב, לוקח נפשות בחן שפתיו
ר' מיכל גארדאן נ"י.

ברגע הזה קבלתי אגרתך זבת חלב ודבש, והנני ממהר לענותך בעוד חם לבי בקרבי ובטרם יבואו טרדות יומי ושיחות חולין לחלל את הרגשות הקדושות והזכרונות הנעימים אשר העירו בי דבריך היקרים המסלאים מפז. שמחה גדולה שמחתי על בנך הטיב והנחמד כי היה לאיש משמח אלהים ואנשים.

(לא נשלם).

אגרת חמש מאות ושלשים ושתים.

[לה' מתתיהו מאפו].

מאהבתי שאהבתי את אחיו המנוח ז"ל שמתי לבי אל ספריו הנשארים אשר מסרם לידי בנו הד"ר יחי'. החלק הרביעי מס' עיט צבוע ערוך בכל ומובן ומזומן לדפוס, ואף על פי שבמקומות רבים שם המחבר ז"ל אות לסימן שיש מה לתקן וכפי הנראה לא הספיקה לו השעה לתקן, בכל זאת יוכלו כל המקומות האלה להשאר כמו שהם. מדי הגיהי את הכ"י תקנתי זעיר שם זעיר שם מה שהיה מפליטת הקולמוס, רק בשני מקומות נסתרה ממני כונת המאמר, במקום א' ששמתי בו שרוך גליון קטן לאות קשה בעיני המלה שטות להולמה, כי איך יאמר יפתח על העסק בתורה שהוא לימוד שטות ואולי צריך לנקד שְטוּת, כי ידוע שיש בתלמוד מקומות רבים הנקראים שטות — צריך עוד לציין את המספרים בראשי העלים ולשים שמות או מספרים בראשי כמה פרקים. בכלל צריך למסור הכ"י בידי מגיה בקי וזריז במלאכתו ומשכיל על דבר.

על הס' אמון פדגוג הנדפס הגדתי דעתי בדפוס במ"ע המליץ בנו'...., הנהו מוסגר בזה. והנה המלה mutilé שהשתמש בה כבודו במכתבו לבן אחיו בדברו על אדות אמון פדגוג איננה מבוארת יפה כי האמון פדגוג איננו בעל מום ואיננו חסר מאומה, ורק במקומות רבים נשתבשו האותיות בדפוס, ובידי מורה משכיל וגם בידי תלמיד מבין לא יהיה עי"ז שום מכשול ועון. לדעתי

---

*) מקומה קודם אגרת ס"ו בה"א עמוד 124. העורך.

היה נכון לבקש מאת המיניסטעריום להביא את הס׳ א״פ בבתי הספר לב״י כעין מכלול ודרך ללימוד לשון עבר; וספר לימוד כזה יהיה נדרש בבתי הספר לבני מקרא בקרים ובערי הקוקז ובבתי הספר שנוסדו במצות הנ׳ ר׳ דוד ששון מבומביי בערי הדו ובבתי הספר לבני ישראל באמיריקא.

הס׳ חוזה חזיונות אע״פ שלא נשלם ואע״פ שמאמרים אחדים ממנו כבר באו בדפוס, בכל זאת יוכלו לדעתי להדפיסו כמו שהוא כעין נחלת (נאַכלאַס) המחבר, כי יש בו דברים יקרים וחזיונות נעלים ומפליאים; יראו הקוראים וידעו איזה כלי חמדה אבד להם במות אחיו המחבר ז״ל.

טוב ונכון לכתוב בספר תולדות ימי אחיו ז״ל ולצרפם לע״צ ה״ד, וגם לשום בפתח הספר את צלם דמות תבניתו פתוחי חותם; כי בל״ם יוציאו את כל ספריו בהוצאה כללית והאירה תמונת המחבר אל עבר פני ילדי בת שירתו הנאהבה והנעימה. — קינתי אשר קוננתי על מות אחיו ידיד לבי במשך עשרים שנה תבוא בדפוס במחברת השנית לשירי יהודה.

מדי דברי בכבודו הנני מגיש לו ס׳ אחד מספרי שירי יהודה שיצא זה לא כביר לאור, ואבקשנו לעיין בו כשיפנה לבו לבטלה מעסקיו.

להאלופים ה׳ גינצבורג אב ובנו שלחתי הס׳ ע״י ה׳ האַרקאַווי ולא ידעתי עד כה אם הגיעו הספרים לידם.

יל״ג.

אגרת חמש מאות ושלשים ושלש *).

מוש״ק 29 מאַי, [1882. כ״ג סיון תרמ״ב], פּעטערבורג.

[להוק״ן]

אחי ידידי!

כאשר הגדתי לך במכתבי האחרון כן קם הדבר. יושבים אנחנו ובניני בחצר אחד וגנה אחת מאחזות את בתינו. שלשם העתקתי אני את משכני הל״ם והכינותי גם כל הנצרך במשכן מקסים והיום בא הוא ובני ביתו בשלום. שבתנו יחדו תהיה לתשועה גדולה למיננא כל ימי היות חוץ לארץ, כי מיננא המינקת את בתה טרם תשוב לאיתנה הראשון ואשתי עוזרת על ידה בהליכות ביתה ואנכי לוקח עלי טרחו ומשאו של יעקב אשר הוא טרחן גדול כאחד מבני דור המדבר; והוקל מעליה בנשאנו אתה. מקסים ישב אתנו יום או יומים וביום השני או ביום השלישי הבא יסע למסעיו. מקסים היה בכל ימי

*) מקומה קודם אגרת 211 בכרך שני צד 16. העורך.

השבוע העבר טרוד מאד כי מלבד מה שהשתדל להכין הכל ולשום סדרים ישרים בעסקיו בטרם צאתו עוד היו בעלי מסלת הברזל אשר הוא עומד לימינם נכנסים בשבוע הזה לישיבה מדי יום ביומו, כי גם המה מהרו לכלות מעשיהם ולהנפש בימי הקיץ. על כן גם גרע שיחה לפניך בשבוע הזה ולא תספיק לו השעה לכתוב לך גם מהר ויהי נא הפעם לפניך פי כפיו; ואולם לפני צאתו בודאי עוד יקח לו מועד לכתוב לך.

ועתה הגידה לי אחי הבקרוב ישלמו ימי עבודתך בבית הספר ומה תאמר נפשך לעשות בימי החפש, איפה תרעה איפה תרביץ בימי המנוחה? אנכי, כבר אמרתי לך, כי חלי הראש ורפיון העצבים הרפו ממני מעט ורק חלי האצטומכא עודנו עומד במרדו ולא ירפני וסוגרו דלתים בשוק בשפל קול הטחנה. לתכלית זאת יעצני רופאי לשתות מי באר, בארה של מים, בשבתי בשדה, והשתיה כדת אָחל אחרי צאת מקסים.

בדעתי להתחיל לספר באזני יעקב בננו הקטן ספורים קצרים מספרי קדשנו כסדרם, מבריאת העולם, מיצירת האדם, חטאו וטרודו, מן המבול, ממעשה האבות וכדומה. אזניו עשויות כאפרכסת לשמוע ספורים ובהיותי מתהלך אתו לשוח בשדה אעשה כמעשה הפעריפאטהעטיקער ואביא את הספורים האלה כמים בקרבו. וכן אחשוב לחנכו בתפלות קצרות לעת עתה בל' רוסיא למען ידע כי יש אלהים בארץ. אחשוב כי תסכים לי כי בא מועד לחנכו מעט מעט כי רוחו נעורה בקרבו ונפשו שוקקה למזון רוחני.

היה שלום ושמחני בדבריך אם לא יכבד ממך הדבר, כי בלי ספק הגיעו בבית ספרך ימי הבחינה ואתה טרוד. הודיעני מה תקוו או מה תפחדו אתה ובית ספרך וכל כנסת ישראל אשר בעירך מביאתו של הסינטור מאָנאַסעאין לבדוק חמץ אצלכם.

ידידך הנאמן יל"ג.

אגרת חמש מאות ושלשים וארבע*).

ידידי ה' ווייסבערג!

במקצוע זה שבתורה שאתה עוסק בו עתה בחבורך „פשטא דקרא" אין לי להוסיף לך חדשות נצורות. אם תביא בו את „הקטנות" שנדפסו מאת בהצפירה הראשונה תוסיף על דברי בפירוש מלת „וכבדנוך" כי כן נמצא בירושלמי ע"ז פ"א: „אוקיר לר' יודן דסקרא מלא דינרין" והוא תרגום המלה „כבדוהו", וכן אומר האשכנזי „פֿערעהרען" במיבן נתינת מתנה.

*) מקומה קֹודם אגרת 272 כרך שני עמוד 96. העורך.

זכורני כי יש מי שמפרש במדרש וכצפעני יפריש (משלי כ״ג) ישליך פרש, והוא דבר המתקבל על הפשט לפי שיש נחשים שיש להם ארס בזנבם ומטילים רעי וממיתים; ואגב הרוחנו פעל חדש בלה״ק. אבל אינני זוכר את מקום המדרש הזה; שאל נא את פיבּנא ושאר חכמי קיוב הבקיאים בתלמוד, אולי יורוך יאמרו לך. שאצל חכמי התלמוד הירושלמים היו שגורים מבטאים בצחות לשוננו נראה למשל גם ממאמרו של ר׳ יהושע (ירושל׳ מעשרות ב׳) „מעולם לא מלְאַני לבי״ שהוא נמצא בתנ״ך רק במקום אחד (אסתר ז׳ ה׳) כי המבטא הדומה לו בקהלת (ח׳ י״א) ענינו אחר כמו שם ט׳ ג׳.

אולי יש לחשוב לסוג „פשטא דקרא״ קריאתם (במדבר רבה מ׳) *) **בא כלב** במ׳ בכלב (דה״א ב׳ כ״ד) שבן מעתיקים גם השבעים.

אם תאסוף לא רק פשטים כי גם פשטליך תוכל להביא פירוש הזהר (בלק קצ״ג): יהלּלך זר ולא—פיך, שענינו ואם לא יהללך זר רשאי אתה להלל את עצמך כמאמרם ז״ל במקום שאין מכירים אותו מותר לאדם לאמר גברא רבא אנא; ותוכל להסתיע שגם האי גברא רבא בעל המליץ מפרש המקרא הזה על דעת הזהר, כמו שרואים אנחנו תמיד ממעשיו. וכן הפירוש הנפלא של הזהר (פ׳ נשא קכ״ד) על פסוק לעלוקה שתי בנות הב הב (משלי ל׳ ט״ו) „כלב ממונא דגיהנם דצוח הב הב״, ודבר זה יתן ענין לחוקרי הקדמוניות אצלנו לדרוש ולתור בחכמה מאימתי התחילו הכלבים לנבח hau, hau ואם היו גם הכלבים בזמני של ר׳ שמעון בן יוחאי צועקים כזה, ועי״ז נוכל לעמוד על עיקר זמן חבור הזהר.

לפי שאתה אומר כי משתמש אתה במשלי יהודה להורות בו לתלמידים ויועץ גם לאחרים לעשות כזאת, על כן אעירך על איזה תקונים נחוצים בספרי זה כדי שלא יקרה לתלמידיכם ח״ו מה שקרה ליואב שהקריאוהו זְכָר במקום זָכָר. ואלו הם:

עמוד VIII שורה 1 בהקדמה נדפס לבעלי העם. וצ״ל לבני העם.

„ 7 „ 2 מלמטה בגוף הספר רַתְּחֵי, יותר נכון—רִתְחֵי בחירק.

„ 23 „ 17 אֲרוּךְ האזנים . . . . אֶרֶךְ האזנים.

„ 55 „ 10 וּמֶמֶר . . . . וָמֶמֶר.

„ 80 „ 1 ממטה קֶטֶל . . . . קֶטֶל (שהשבות במשקל פעל, כמו בבל ועד הם מלרע וזה דע מלעיל).

„ 125 „ 12 יִשָּׁפֵךְ . . . . תִּשָּׁפֵךְ.

„ 146 „ 8 אֵלַי . . . . אֵלֶיךָ (אע״ם שיש לישב בדוחק כמו „גשה לי ואשבה״, בישעיה כ״ם ב׳).

ואחרי אשר גליתי לפניך הרבה משגיאותי אעירך גם אתה על שגיאה קטנה אחת אשר פלט קולמוסך. הנך דובר צחות ושפתיך ברור תמללנה בלשוננו,

*) הדבר הזה כבר נזכר בהחלוץ, וצ״ל שמות רבה מ׳. העורך.

ולמה תכתוב גרמניזם גמור כזה: „פרק אחד נדפס תחת השם" ולא פשוט בשם. למלת היחס תחת אין הוראה זאת בלה"ק מלבד מה שהמלה „תחת השם" הוא כנוי מלאכותי למלת הגוף*).

ראה אתה חושב אותי לאיש חכם ודורש מאתי זה פעמים לאמר לך דברי נביאות שנתנה לשוטים ולתנוקות: מה תהי אחרית השתדלותם של „חובבי ציון"? רבן של כל הנביאים בעצמו מסר לנו סימן מובהק בנביאות: „אשר ידבר הנביא... ולא יהיה הדבר ולא יבא... הוא הדבר אשר לא דברו ה'", ומכלל לאו אנחנו שומעין הן, על כן חכה לי עד אשר נרא איך יפול דבר ואז אגיד לך נבואתי למפרע ותדע כי נביא אמת הייתי.

מכתב הרא"ק אשר בשרת עוד לא באני; לעת מצא הזכירהו נא למהר לשלוח הכסף הנמצא על ידו לה' ז"ק, כי זמן הפרעון הגיע והמדפים וכורך הספרים אצים בם.

להבדיל בין החֹל ובין הקדש אשוב לענין שהחלותי בו ואיעצך לצלול במים אדירים, הם פירושי התנ"ך אשר כתבו רבנינו האחרונים, ולדלות את האבנים טובות והמרגליות אשר בם ולשים את חרוזי הפנינים ההם בספרך אשר כתבת, כי לוית חן יהיו לספרתנו וענקים לצוארי אֻמתנו. קרא למשל בס' הכתב והקבלה למעקלענבורג ותמצא כי „בשבועותיכם" פירושו: אין אייערער געפּאַנגענשאַפֿט, מן שבי; ובפירוש משלי לר' יצחק אליהו תמצא פירוש הפסוק „לץ היין המה שכר" שהיין מתלוצץ על השכר ההומה", והרבה כדומה; ובפירוש „הרחב (או) העמיק דבר" על התורה להכ"ר נפתלי צבי ברלין מוואָלאָזין תמצא פירוש הפסוק ויהיו שניהם ערמים האדם ואשתו ולא יתבוששו שהוא מן בושש משה, לפי שכשאדם חפץ להזקק לאשתו כשהיא במלבושיה אז עליו לחכות ולהוחיל עד בוש עד אשר תסיר מלבושיה, אבל אדם וחוה שהיו ערומים היו נזקקים תיכף ומיד בלי שום איחור, וזו היא ולא יתבוששו. ותוכל להרבות לך „רב פנינים" כאלה ולשימם כה נגד כל קהל ישראל וראו כי רבנינו גם בוש לא יבושו והכלם לא ידעו; הנה האחרון החביב הזה אומר שם כי יתבוששו הוא מן הכפולים שלא נמצא במקרא להוראת בושה, ובודאי יגיד לו צעיר תלמידיך שהוא בנין הכבד מנע"ו ההולך גם הוא על דרך הכפולים, ואם כן אין לשקרו זה רגלים וממילא נפל.

כמדומה לי שבזה כלו דברי וכבר עניתי על כל דבריך וע"כ היה שלום ושים שלום לכל אנשי שלומנו ולהחכם ר"א שולמאַן בראשם בשם המכבד והמוקיר את כלכם איש לפי ערכו

יל"ג.

יועש"ק ג' כסליו תרמ"ה. ספ"ב.

---

*) „צדקתך צדק לעולם, ותורתך אמת!" זאת היתה תשובתי. העורך.

אגרת חמש מאות ושלשים וחמש *).

י״ב אדר שני [תרמ״ו].

[להזק״ן].

**) הא לך ידיד לבי מכתב בן בנך תלמידי; מעמל ידו תראה תשבע—אם שחוק או תענוג לא ידעתי. ודע כי כל הכתוב בזה הוא בעצמו בדה מלבו ורק במלים אחדות תמכתיו בעצתי איך לתאר אותן ע״פ הדקדוק, וכל זה כתב בלי תמונת כתבי לפניו, כי אם מפי אקרא את המלה לפניו, אחרי אשר הוא יעמוד עליה, והוא כותב על הספר בדיו.

בנו׳ המליץ היוצא היום נו׳ 19 תמצא גם המאמר הראשי גם המאמר חונבי מדבר על אדות חבת ציון וידעת כי נכנסתי תחת כנפי השכינה.
והנני ידידך אוהבך יל״ג.

אגרת חמש מאות ושלשים ושש***).

ס״ט פטרבורג, יום ב׳ י״ט לחדש אייר, תרמ״ו.

כבוד המשכיל השלם והסופר המהיר מתרי״א נאָלדבלום, שלום!

הס׳ „אביעזר" נשלח לך היום ע״י פס שתי וערב וספרי „כל שירי" אשלח לך בקרב הימים. הערת מ-מ- נכונה היא ואין בה ח״ו פגיעה בכבודך; השיר נרפס בס׳ המכתבים לבן־יעקב (לא המכתבים כמו שאתה כותב) הנדפס בלייפציג בשנת תר״ב (1842); ועתה למה ארפים את הערתך, ולמה חרה לך, ואין בדבר כלום. ומה גם אם תרע שה׳ מ-מ- וישבב הסופר, שאתה נותן לו תורה במכתבך, חד הוא. יהי לבך בטוח כי האנשים אשר אני אכבד

---

*) מקומה קודם אגרת 317 בכרך שני עמוד 166. העורך.

**) המורים האלה היו כתובים בידי יל״ג למהותנו הזק״ן מתחת למכתב נכדם הזה:
„אבי זקני היקר. אבי אמי היה חולה מעט ולא בא אלי שלש פעמים והיום בא. יהי נא מכתבי זה הראשון אליך בימי חיי בלשון הקדש לך למנה ביום הפורים למען תזכר ביום ההוא לטובה את נכדך בן בנך האוהב אותך בכל לבבו
את יעקב קאפלאן".
העורך.

***) מקומה קודם אגרת 323 בכרך שני עמוד 172. העורך.

(ואתה כאחד מהם) לא יקלו על ידי ולא אתן לאיש לדבר בם סרה במה"ע היוצא על ידי ולעשותם שוטה בעיני הבריות, במו שאתה אומר.

בנו' המליץ שעבר תמצא מודעה קטנה ע"ד החג העתיד לבא להר"ר ש"ז, ושמתיה כעין כרוז להודיע לקוראינו בעוד מועד למען ידעו לכבד את הראוי לכבוד בזמנו. ואתה אל תחשוב אותה להסגת גבול למאמרך אשר אתה מכין. אבל על זה יצר לי, כי תרחיב את מאמרך עד אשר ידרש לבוא בהמשכים רבים והוא דבר בלתי נאות, כי לא יפעל על לב את הרושם הנרצה בשלמותו. הראית את המאמרים אשר באו ע"ד הרמבמ"ן וצונץ ז"ל ורמש"ש (יבדל לחיים)? בחדא מחתא מחתינהו לתולדות ימיהם, והקורא את הדברים בנשימה אחת הוא רואה אותם נצבים לפניו בקומתם ובצביונם. על כן עצתי זאת עשה: להמליץ תכין מאמר מקוצר, אשר בו יבאו רק ראשי פרקים מתולדות חייו וראשי העתים אשר עברו עליו, ותספור ותמנה את ספריו בדרך העברה ואת השקפותיו בחכמות ובלמודיות בדרך כלל; ואת המאמר הארוך אשר בו תוכל להרחיב את כל הדברים האלה יהיה שמור לך למועד אשר יתחדש מכה"ע החדשי „מצפה" תחת ידי (מוסב שם, וזה יהיה באחרית ימי הקיץ) ושמתי לך מקום אשר ינום שמה.

משלוח ספרי „כל שירי" יתעכב עוד מעט לפי שבשלחי אותם לאיש נבון וחכם דרכי לתקן בגליונות העלים איזה שגיאות ושבושים שעמדתי עליהם אחרי ההדפסה, לבלי יהיה מקום לטעון עליהם.

והיה זה שלום לך כחפץ מוקירך ומכבדך יל"ג.

הוה שקוד להגיע לי מאמרך בעוד מועד כדי שנוכל לסדרו לפני חג השבועות; לפי שביום אסרו חג לא יצא „המליץ" מפני ימי החג התכופים לו.

[לה' מ. רייכערסאהן*].

לגרוני שלום אבל לא להוני! כי אם כיסי מעלה גרה, וכבר לחמי גם פרוסה יפרים, הנה חלתה אשתי זה חמשה ימים, ויבאו הרופאים לביתי ויסבוה עלוקות כדבורים, העלוקות מצצו את דמה והרופאים את דמי (במשמעות השניה)! וזה לא כביר קמה בתי ממחלתה אשר חלתה חלי האסכרה בגרונה, ככה יתחלפו הפגעים, חדשים לרגעים, אלו עוברים ויבאו אלו, ואני אזרעה ואחרים יאכלו, וכל היום אני עמל לשמיר ולשית, הנה זאת תורת הבית.

והנה אף כי סמוך לבי לא יירא פן תשכחני ואין לי לתת לך אות לזכרון, בכל זאת אפטר ממך בדבר הלכה, והוא דבר מחודש אשר לדעתי אין בו שום פקפוק: תתהפך כחמר חותם (איוב ל"ח י"ד). סופרי תולדות הטבע יספרו לנו כי יש מין אדמה, רכה כבצק ומשתמשים בה לרפואה, ושמה Der Bolus ונקראת גם כן Siegelerde. הטוב והמובחר שבמין הזה ימצא בארץ ארם, והסוחרים אשר היו מוצאים אותו משם, היו חוששין לזיוף והיו מפתחים עליו חותמם למען הבחין בין האמת ובין המזויף, ועל כן גם נקרא: Siegel der Natur, והנה ארץ ארם ובכללה ארץ עוץ מקום מגורת איוב היה מקום מוצא למין האדמה הזה, ואין ספק אצלי שאליו כיון גם איוב במלות „כחמר חותם".

ועתה תערב עליך ברכתי, ברכת קרב ולב עמוק, ברכת ידידך מנעוריו ועד זקנה ושיבה

יל"ג.

---

*) הוא סוף האגרת 33 שנדפסה בח"א עמוד 64 ולא נשלמה. העורך.

רשומות.

א.

כבוד אלופי ואדוני הרב המשכיל המפורסם ברוב ידיעתו וחכמתו, ראשון לחכמי ציון בכל מדינתו, מרים קרן לעדתו, מופת לרבים בישרו וצדקתו, כבוד שמו מו"ה יצחק בער לעווינזאָהן נ"י, ה' יכלכלהו בימי שיבתו, ויגדיל שמו ויאדיר תורתו, אמן.

לעשות רצונך. אבי, הנני חש להודיעך מבלי התמהמה כי אגרתך היקרה הנחמדה לי מזהב ומפז רב, כתובה ביום ג' שבט קבלתי היום לנכון; ואודך בכל לבי כי לא הבישותני משברי וכי לא כלית את עיני אשר היו נשואות אליך ימים רבים, ותתן לי את הסכמתך ואת עצתך כאחת. ודע איפוא אדוני כי דבריך יהיו קדושים לי, ועצתך הטובה אשר יעצתני לשוב ולשום עין חדרת ומבקרת, ברוח משפט וברוח בער, על משלי, היא תנחני ותתמכני, רגע לא תרפני; וכבר גם החילותי בנפשי בטרם בוא דבריך אלי, לעבור על שדה משלי וחרמשי בידי, לכרות ולבלע כל החרולים אשר הנחתי בם לפי שעה בראשית כתבי אותם. ואקוה לאלהי ישעני כי יהיה בסומכי נפשי להוציא מתחת ידי דבר מתוקן בתכלית השלמות למען לא יבשו בי מליצי רעי, ומה גם בדבר המשקל והחרוז אתחרה לבלי השאיר דבר אשר יהיו העם מרננים אחריו, וספרי הראשון אדו"מ אשר כתבתי שנים רבות לפני זה ואשר הוצאתי לאור בחפזת בהיות עלי חזקת יד המסבות מבלי תת לי מקום וזמן לשוב ולצרפהו ולזקקהו כראוי, ספרי זה יעיד עלי כי ידי משגת לנקות את ספרי החדש אשר אנכי כותב עתה בשום שכל ובענין רב לכל הפחות ממגרעות כאלה. ואף כי ספונים אתי מכתבים רבים מחכמי לב אשר הוכיחוני על האויקים והנהשתיה אשר שמתי ברגלי שירי, במשקל ובחרוז; ואף כי גם אנכי גמרתי אמר בנפשי לבלי הלהין בספר משלי במשעול צר זה, למען תתהלך השפה ברחבה, ויהיה המשל והמוסר חלקים כשמן ונוזלים כטל, קלים לקוראים ונכחים למוצאי דעת, בכל זאת כל אשר יהיה בכחי לעשות, להיטיב המשקל והחרוז, ליפות השיר בכל אשר ירשני המשל, אעשה; לא תחוס עיני על עבודתי ועל יגיע כפי.

מלת „ערין" ידעתי גם אנכי כי זרה היא, אפס כי נתליתי באשלי רברבי, כי אמרתי כדאי הוא ר"א לוצאטו ושאר משוררי איטליה, אשר לא להפייטנים יתשבו, לסמוך עליהם אשר גם הם הביאו המלה הנכריה הזאת אל הקדש פנימה; (ואנכי הוצאתיה עתה אבל נתפשתי בעון דומה לזה כי נאנסתי מורמת לשוני ומעניני המשלים להשתמש במלות עבריות אשר לא נמצאו בתנ"ך ועל כן הרהבתי עוז בנפשי לטעת בין שורותי מלות נכריות אחרות אשר יסודתן בספרי המשנה אם רק תמונה עברית להנה כמו: קדרה, צער, גשר, מרגלית, תרנגלת, שעה ומה יענו משפטי בם?) אבל עתה הוצאתיה. ודברתי על זאת בהקדמתי ואקוה כי מביני דבר יצדיקוני.

ומדי שובי לדבר בך, אבי, הנני שב לצרף בזה עוד שלשה משלים*) הראשון ישן נעתק אצלי מלפונטן ושנים האחרונים — חדשים מילידי רעיוני; ואקוה כי המה יענו בי לפניך כי רב כחי למלאת אחרי דבריך ולגל מעלי את התוכחה אשר הוכחתני.

ואל יחר אפך בי אבי ומטיבי אם אמר כי הבקרת הקטנה הבאה בתוך מכתבך היתה צריכה לבא בהערה ולא בתוך המכתב. כי הנה נתתי את מכתבך לשום אותו עטרת תפארת בראש ספרי ואיככה אדפיסנו עתה; כי אם לא יצלח בידי לתקן אחרי דבריך, והיתה לי בקורתך רק למזכיר עון ולא יועיל לי מכתבך, ואם תצלח בידי למנות חסרונותי כאשר אקוה, כי אז לא יבין איש אל מה ירומון מליך ודבריך יהיו אך למותר. ועל כן אחלה פניך אבי כי תתיר ידי לדלג בדפוס על הבקרת; ואף כי אז יושם ריות בין הדבקים. ואולי תואל בחסדך להמציא לי תרופה גם למזור זה.

הנה בראש דבר למהדורא תנינא מספרך תעודה בישראל הודעת בקהל את הספרים אשר נמצאו אצלך בכתובים באמרך: „פן יודמנו עליהם חושקים, תת עוז להוציאם לאור" והנה נזדמן חושק כזה והוא אחד ממכירי, מעשירי עיר מושבי, הוא יתפוץ להוציא אור ספר אחד מספריך המנויים שם אשר יהיה לא גדול בכמותו, ודרוש לחפץ העם באיכותו, ובחר בספר ימין צדקי הנזכר שם. ועל כן אבי בשובך לכתוב אלי הודיעני גם חפצך בזה, תנאיך ודרישותיך ומה יהיה משכורתך רק תעשה באופן אשר יהיה באפשרית המלה"ד לקבלם. ותבאר ג"כ יותר תוכן הספר ההוא, או איזה ספר אחר דרוש לפי דעתך לחפץ הזמן הנוכחי למען יהיו עליו קופצין בצאתו מן הדפוס או איזה תחפוץ אתה להוציא אור מקודם. והיה כי יעמוד לך מות איזה רוח ושכר ושמת בלבו בנך ידידך אשר אהבת. (לא נחתם).

ב**).

כבוד הרב הנכבד, אחד משרידי חכמי ישראל הגדולים.

מעטים היו הדברים אשר דברנו איש אל אחיו בימי חיינו ומכתבינו איש אל אחיו באו רק לעתים רחוקות יען כי לא בעלי משא ומתן אנחנו ודבר אין לנו איש עם רעהו וגם בתורה אנחנו עוסקים במקצועות שונות ועומדים בקצוות רחוקות זו מזו; אנכי שט באויר שאנחנו עמלים בה, חוזה חזיונות, חולם חלומות ומספר עם הרוחות המספרות ואתה מקדר בהרים ויורד תהומות, מעלה פנינים מן הים ומוציא זהב וכל יקר מבטן האדמה. אולם סוף סוף הכל הולך אל מקום אחד; פרוטותי ואדרכמוניך מצטרפים לחשבון גדול אחד. כלם עולים ונעשים עטרת ע"י הממונה זגזגאל שהוא סופרם של בני מרום והיא עולה ויושבת בראש אלהינו — דקוב"ה ואורייתא חד הוא, אבני השהם, אבני הנזר אשר הבאת אתה ושאר נשיאי ישראל כמוך (כי גם לפנים בישראל היו אבני השהם רק בידי הנשיאים) מתנוססות בעטרה ההיא לעיני כל בבחינת פנים בפנים והמטוה וקורי העכביש אשר הבאתי אני בבחינת אחורים. ומעלות רוחנו איש מקצהו ירצה לקרבן אשה לאלהי הרוחות, יצחק עמד בזוית זו ורבקה בזויה זו ומכיון שכונו שניהם לבם לשמים ויעתר להם ה'.

ומכיון שאוהבים דבקים אנחנו ברוח וגם אחים ותוקים בבשר בהיותך משארי בשר אשתי

---

*) בשולי האגרת רשום בכ"י המחבר: „הארז והקנה — יעלת סלע והנשר — הנמלה — הלביאה והדוב. —", ניכרים הדברים שבתחלה היה בדעתו לשלוח לריב"ל שלשה משלים, ואח"כ שלח ארבעה.
העורך.

**) „לר' שניאור זק"ש ?" (רשום בכת"י).

הנני בא אליך היום באהבה כפולה, אהבת רוח ואהבת בשר, לברכך לשבעים שני ימי חייך שני־אור לאחיך אשר נר אלהים, נר התורה והחכמה, על ראשם ולאורו יסעו וילכו רכב וצלח והתענג על ה׳ בשארית ימיך; והוא יתן לך כח ועצמה לבלי תטוש תורת עמך וחכמתו גם לעת זקנה ושיבה, אם עד כה עבדת אותה הרבה, עתה תעבדנה מעט. אם עד כה עבדת בכרמה בזעת אפים ועדרת במעדר רב לך עתה להיות משומרי הכרם ומן הנוטרים את פריו. תהי נא חכמתך אשר רכשת לך עתה לא לקרדום לחפור ולא למשען לחם כי אם להוטר גאוה ולמשענת קנה לשוח בכרם לטיל בין הגפנים ולקטוף ענביו, אך אל נא תעזבהו ואל תטשהו כלה כי מעטו משחריו, ואין איש מאתנו יודע מה שיהיה אחריו!

(לא נחתם).

ג.

כבוד ידידי אלופי ומיודעי הרב הנכבד והשלם ר׳ חיים ליב קאצינילונבויגן.

להרגיע את לבב העלם החוסה בך הנני ממהר להודיעך כי מנהיגי הקהלה אצלנו האופנים והיות הקו״ש הבטיחוני לתת בחוה״מ הבע״ל בלי מניעה הפאס לה׳ ח. ועתה הדבר תלוי בהשתדלות ה׳ ח. אשר בידו הכסף. ובלתי ספק לא יתרשל גם הוא בדבר.

מאד הציקוני דבריך במכתבך בשמעי אותך מתאונן על מַעֲנִים ואדונים קשים. ואני ידעתיך כי לא איש הולך רוח והוזה חזיונות אתה שכל מקרה קטן נדמה לו כהר וההר מלא רכב אש וסיסי אש והוא יתגבר כדון קישוט לעשות בם מלחמה עד רדתם, ולא כאחד מבעלי ההזיות מקרבנו מאחינו הקוראים להם בכח דמיונם החולה שטן המשחית ומשלחת מלאכים רעים, ואחר יהגודדו ויריעו לבלבל השטן ולקרוע אותו לשנים עשר קרעים. ואם אתה תתאונן בלתי ספק דברים בגו ואני שומע ולא אוכל להבין אל מה ירמזון מליך מי המה אלה המדריכים אותך מנוחה ומה התלאה אשר מצאתך? יצילך ה׳!

אתה הוא הראשון אשר התעורר להעלות זכרוני לפניך ולשים פניך אלי בכתב לעת מצוא מכל המון בית ישראל המשכילים בווילנא אשר שכחוני זה שנים רבות ואשכחם גם אני. כיונק גדוע משרש מצבתו השלכתי אל ארץ אחרת אל ארץ ציה ושממה וכל גרי עיר מולדתי לזר יחשבוני, נכרי הייתי בעיניהם, כל יודעי מלפנים לא ידעוני עתה, וכל הנקרא לי אוהב ורע אין חולה מהם עלי ואין דורש שלומי וטובתי כל הימים, ואין דובר אלי דבר. האף אמנם יכחשו לי שתו ידם עם מצדיקי הרבים בעלי מלחמה בשלום, ועם „הלבנון" עליו השלום? ידידי היקר! איש אמונים ובר לבב אתה ונאמן רוח מכסה דבר, גולה אני את אזניך אבל אל תגלינה לאחרים, כמדומה לי שרוב המשכילים החדשים אשר פרו וישרצו בווילנא המה אנשים הולכים איש אחרי בצעו; אבדה האמונה והצדק מלבם אעפ״י שלא נכרתה מפיהם! אין תקוה רבה לתקנת עמנו מהם באחרית הימים. מעשים רבים והמון מאורעות כתובים אתי וחתומים בפנקסי אשר יעידו על זה כמאה עדים כשרים.

ומאשר העלית זכרוני לפניך במכתבך הנני שולח לך היום ע״י שתי וערב שיר ומאמר שנדפסו זה מקרוב ממני בהשחר ה׳ ו׳; והיו לי לזכרון לפניך למען תוסף ידך לשמחני ולכמכני באמרתך בהיות דעתך צלולה ושעתך פנויה והגדת לי ברור היטב שרש דבר התלונה אשר אתה מתלונן על קשי יומך ועמלך, והגדת לי אם בא למאור פניך דבר מן הדברים שכתבתי בימים האחרונים. ובפרט אם קראת את מאמרי בינה לתועי רוח, אשר מתעתד אנכי להוציאו בחוברת מיוחדת בשומי עליו נוספות.

דרוש בשמי בשלום חברך ואיש בריתי, אדם כשר בין המון הפסולים, ר׳ מרדכי

פלונגיאַן, אם הגיוני השב המה דברים היוצאים מן לב מחברם כמו שהמה נכנסים ללב קוראם מאד נכמרו רחמי אליו, כי משם נראה כי קפצה עליו הזקנה והגיעו ימים אשר אין חפץ בם, אבל רוחו בקרבו חדשה נעוריה ודעתו התישבה עליו, כי צלחה עליו בשירו ההוא רוח השיר רוח כביר שלא ידעתי בו, שפתו ברורה והגיוניו חדים בוקעים ויורדים קרב איש ולב עמוק.

בשנה העברה קבלתי מכתב מר' חיים מענדיל עליאשעוו מהורדנא בבקשה לכתוב נוסח מצבה על קבר אחיך וידידי ר' שלמה ז"ל; כתבתי ושלחתי ומן העת ההיא לא קבלתי שום ידיעה, אולי ידעת הודיעני אתה האם נחקק הנוסח על מצבת קבר אחיך אם לא.

(לא נחתם).

ד.

לכבוד הרב החוקר ומבקר וכו' מוהר"ר שלמה הירש בטרנופול נ"י.

מכתבו והקונטרס הנלוה אליו קבלתי במועדו, והנה מכתבו כתוב במליצה חידות, ולא נתברר לי מתוכו עיקר חפצו אם העיקר הוא שאקרא את ספרו ואתנה עדותי עליו (כמו שהוא כותב) או שתחזיק בו החברה במשען כסף להדפסת החלק השני, והנה אם כה ואם כה אין די לי בעלה טרף האחד אשר שלח לי, כי מן העלה הזה אין די באר לנו את כל הספר. רואה אנכי מתוך פרקי ההקדמה כי יחוד הדת מני קדם ואינני יודע איכה יפתר לנו, ופתרונים אלה הלא לאלהים המה? נוגע הוא ברוח קדים עזה בעמודי התוך אשר אמונת בית ישראל וקירות דורותיו נשענים עליהם ולא אוכל לדעת במה כחו גדול להטותם אל אשר יחפוץ; על כן אין טוב לי כי אם להשתדל לשלוח לנו ספר שלם אחד או שנים, למען נוכל להסתכל לא בקנקן כי אם במה שיש בו. אם יוכל יגיע נא הספרים ע"י עובר אורח לווארשוי, להמדפיס יצחק גאלדמאַנן, או להמו"ס אליעזר יצחק שפירא, או למי שיהיה מן העוסקים בתורה ובהשכלה; ואם קרובה אליו אודיססא מווארשוי, ישלח את הספרים על שם הרב ר' שלמה מנדלקערן; וכל אלה יריצום אלי כי אם יריץ את הספרים ע"י פאָסט מלבד מה שיש לחוש שלא תגע יד הצענזור במקום מן המקומות בספרו, יעברו ימים וירחים בטרם יגיע הספר לידי.

(לא נחתם).

ה.

אל כבוד הרב הנכבד שש ועושה צדק מהר"ר מרדכי מרגלית נ"י בראסיין אשר בקאוונא.

על שאלותיו בדבר החח"ת הנדפסים ע"י הועד אודיעהו, כי אין לנו בעיר מושבו אחר אשר התעורר לאסוף חתומים על החח"ת זולתו, וא"כ לו תהיה צדקה וזכות הרבים תהיה תלויה בו אם יהיה לנו מעירו לעזור. בקומיססיון לא יושלחו הספרים לכל אדם, כי מתנאי החתימה שהבאים על החתום ישלמו מראש לכה"פ מחצית דמי החתימה, ומהציתם דעת נודיע כי יצא הספר, ואז נשלח את הספרים במספר ליד המאסף ולא יותר. עלים למבחן לא נדפסו, אבל כ' יוכל לבטוח ולהבטיח אחרים כי הספר ימלא מכל צד אחרי צרכי המון עמנו, כי ידענו את אשר בני ישראל דורשים בדבר הגדול הזה. להדפיס את ההעתקה בפסקי טעמים אי אפשר מחמת ב' טעמים. הא') שלפי אריכות לשון רוסיה כנגד קצור להק"ק קשה מאד לכלכל דבר הדפוס לעשות את שורות ההעתקה מקבילות כנגד גוף הספר, וזה דבר יחיץ מאד.

עד אשר הוכרחנו לצקת לנו כתב רוסיה חדש מעקרו כדי להשיג התכלית הזאת, ועתה אם עוד יוסיפו סמני הטעמים אז יהיה נוסח העתקה סרוח בעודף על גוף הספר ולא יהיו תאומים למטה אל העמוד האחד, והב׳) כי להשפיל את כבוד תוה״ק להדפיסה נקודים וברודים ולעשותה בבוקוואַר הזה אשר תשב״ר לומדין בו ראשית הקריאה (לא נשלם ולא נחתם).

ו׳ *).

את מכתבו הנכבד קבלתי בעתו ואת החוברות במועדן. לא עלתה בידי לאסוף במחירן בסף תועפות.

מאד התענגתי על מדברו הנאוה ועל שכלו החד המתנוסס מבין שורותיו; נגידים ידבר והוא רמים ישפוט. ואמרתי בלבי: מה לאזנים שכך שומעות. כי בדברים כאלה טוב משמע אזנים ממראה עינים.

דבריו על מות הד״ר סאלאוויטשיק יגעו עד קרב איש ולב עמוק, זה לי עשרים שנה אנכי ידעתי את המנוח ומאד נפלאתי לראות איכה ידע כבידו לכלכל דבריו במשפט, לאהוב את אפלטון ולהשאר באמונה גם באהבתו את האמת. ואולם, האמת אגיד, כי לא כן יפעל על לב הקורא העברי מאמרו השני בשבח הקלאַסיציזמוס. בני ישראל בדורנו המתמלטים בעור שניהם מתחת סבלות למוד התלמוד ונושאי כליו לא יוכלו להיות ממעריצי הקלסיציזמוס, אשר הרי זה כהרי זה והצד השוה שבהם: אדם ישן כאן ורואה חלום באספמיא. כל קורא דרשתו „אז באז״ יודה כי דבריו נאמרו בדעת ובתבונה אבל יבין ג״כ כי בעל כרחו דבר דבריו אלה כי לא היה אפשר לו באופן אחר, והדברים שאינם יוצאים מן הלב אינם נכנסין אל הלב.

סוף סוף לא עלתה וכפי הנראה ג״כ לא תעלה בידי לחלק את החוברות ולאסוף מחירן כסף תועפות, כי בכל המקום אשר אבוא שמה אמצא את חוברותיו מונחות, כי כ׳ בעצמו קדם לשלח אותן לבתי הנדיבים, ואנכי אינני כי אם כיהודה ועוד לקרא.

בין כה וכה שמחתי כי באתי עמו בחליפת מכתבים, כי את שמעו הטוב שמעתי מרחוק ועתה עיני ראתה הדרו על פעלו, ורוחו הכביר מרחפת על פני תהום רעיונות עמוקים. וכפלים לתושיה שמחתי לראות אותו מושך בעט סופר מהיר בשפתנו הקדושה כאחד מסופרי ישראל המצוינים, מה שלא נסינו לראות מרבני ישראל הבאים מארצות גרמניא. הנני נותן לו את בריתי שלום ואהבה, ואבקשו לכבדני בספריו המסלאים אשר בלי ספק יצאו לאור.

(לא נחתם).

ז.

כבוד המשכיל השי״ם שוחר חכמה ותושיה מהרא״ה אייזנדאָרף נ״י.

הדברים מסוכסכים אצלכם ותביאו אותנו במבוכה עד כי לא נדע לכלכל דברנו במשפט. ה׳ יאנאַרקאָווסקע במכתבו מיום כ״ב אויגוסט כותב כי נוסע הוא משאקי וכי גם אייזנדארף הולך משם ולא ישוב וזולתם אין בכל העיר איש קורא ספר רוסיה, אין גם אחד, ויבקש לשלות מה״ע לו לעצמו; ולזה לא יתרצה הועד. כי איננו נותן ספרים לידי יחידים, כי אם לידי קבוץ וכולל. ובזאתו יום כתבו אלינו אנ...ים אחדים, ואשר שכלו את ידיהם לצנוף את חתימותיהם צנפה עד כי לא יכולנו לקריא אותם, ויבקשו לתת את הספרים ואת מכה״ע הרוססי ע״י ה׳ יצחק גאָרפינקיל, ואחריהם החרה החזיק ה׳ גארפינקיל בעצמו במכתבו מן 29/9 ולעמתם קמו

*) „לבוולכלכער" (רשום בכתב יד המנוח).

המתנגדים הראשונים ושבו לבקש את הועד לחדול לשלוח ספרים ומ"ע לשאַקי ולקחת משם את יתר הפלטה, יען כי הספרים יורדים לטמיון נפרדים ונפסדים ואין תועלת. והפליאה היותר גדולה בזה שאלו ואלו חותמים את מכתביהם בחתימת הקהל, ועתה שב כבודו לשאקי וישוב לבקש לחדש פני אסף הספרים אשר כפי הנראה משחתו בו מראשית הוסדו, כי אחרי צאת המורה ה' יאוואָרקאווסקי אשר על שמו נוסד הבית מטעם הדאָזאָר אין יסוד קים לבית-המקרא ואין להועד על מי לסמוך. על כן אל נא יפלא בעיניו ובעיני חבריו המשכילים אשר כונתם רצויה אבל מעשיהם בלתי מסכימים לכונתם אם בקשתם לא תמלא, והועד לא יאבה לאַבד כספו לצמח בלי יעשה קמח (לא נשלם).

ח*).

שלום לך אדם ביקר שושנה הבויה בצל, דורש טוב לעמו ומבקש הצלחת ישראל!

מפעם לפעם וממכתב למכתב אשר אקבל ממך אוסיף לכבדך ולהכיר ערכך. גם הפעם ראיתי כי לא רק בהתהלכך לפני האלהים ובהיותך מתבונן בספרים עיניך פקוחות ושכלך ישר נוכח עמך להוציא דין אמת מבלי דעה קדומה ומבלי משוא פנים, כי אם גם בלכתך בדרך ובצעדך על ארץ רבה עפעפיך יבחנו בני אדם ובמאזני צדק תשקול עלילותם ותפלס דרכם. יקר אדם כמוך בין בני עמנו, יקר הוא מפז ומכתם אופיר בימי עניני ומרודנו אלה אשר באו בני ישראל עד משבר וחבלי לידה באו לו וכח אין להולד מחדש ולחדש נעוריו. אבל מדוע לא יכירו בני דורך ערכך? ומדוע הנך חי במסכנות ובחסר כל? את זה יפתור לנו הפותר מדוע היה בן חרסום עשיר מופלג והלל הבבלי עני מדוכא ומדוע מת ריססאָ ברעב בחוצות פאריז ובניו נתגדלו בבתי החפשית; מדוע עבדים על סוסים ושרים הולכים כעבדים על הארץ, אבל לא לי להוסיף אמץ ברוחך הכביר ולעורר את לבך לעמוד בקשרי המלחמה אשר אסרת. ראה הנך נצב לבדך ואיש אין אתך להלחם נגד ההמון הרב והמון הרבנים, ועל כן השתדל להיות איש, אל תערוץ ואל תחת; וסוף סוף תפקחנה עיני העברים לראות את טובך ויהי שמך מכֻבד וזכרך מבורך בפיהם.

ראית את מאמרי „בזכותן של הרבנים" ? הקוץ ההד הזה נתחב בגרון הרבנים ונושאי כליהם וירגזו מאחורי תנוריהם. ביום השבת פר' בא בצאתי מביה"מ קראני איש אחד בפומבי אפיקורס ואינו יהודי; ובשבוע העבר קבלתי מכתב בן בלי שם אשר יוכיחני על מאמרי ההוא. המכתב בא מפעטערסבורג ותחום תחתיו „בן עזיאל" ומתוכו ניכר שהכותב הוא איש מבין בספרות ישראל העתיקה והחדשה, יודע הוא כמעט כל ספרי ומאמרי אשר כתבתי, וסגנון לשונו כסגנון סופר מהיר, לא ראיתי כגנון נבחר יצרוף כזה בין כל סופרי מכתבי העתים לבני ישראל ומאד אותה נפשי לדעת מי הוא זה ואיזה הוא?

אם לא נכונה לך אחרית טובה באודיסא כי אז יצר לי מאד על כי לא שמעת בקולי לבוא אלי לטעלז. אף כי העיר קטנה ואנשים בה מעט בכל זאת עמלי היה עומד לי להמציא לך תלמידים די פרנסתך בריוח; ואנחנו היינו ממתיקים סוד יחד מה לעשות לטובת עמנו בדרך אשר סלות לך. לפי שעה איעצך לאסוף את מאמריך „ארחות התלמוד" „נוספות לארחות התלמוד" ואולי גם המאמר הנדפס עתה בהמליץ ולהוציאם בחוברת מיוחדת. ואולי בשם מיוחד כמו „פנו דרך!" וכדומה, למען נוכל לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל. אם תשמע לעצתי זאת

---

*) „הר"ר משה ליב ליליענבלום נ"י" (רבוס ככת"י המגוה).

אתהרה גם אנכי להיות לך לעזור ואכתוב לקומיטיט החברה בפ"ב אשר אנכי חבר לה שתתמוך בידך. גלה לי דעתך בזה.

עוד זאת. ידידנו ה' פראָזער אמר לי בשמך שבאודיססא ישכון כבוד הרב ר' אברהם קראָכמאַל. איעצך לגשת אליו ולהתחבר עמו ולשאל את פיו אם יוכל ואם יאות להוציא בארצנו מכתב עתי בלה"ק (מדי חדש בחדשו) כדרך החלוץ, נכון גם אנכי להתחבר עמכם בזה ואשתדל בכל מאמצי כחי שיצא הדבר הזה אל הפועל; ודבר זה הוא נחוץ מאד מאד בהיות לנו אז מכתב עתי אשר בו נוכל לשפוך כמים לבנו ולהגיד לבית יעקב כל העולה על רוחנו. כמדומה לי שזה יהיה דבר בעתו וכבר הדור ראוי לכך, הגידה לי דעתך (ואם תוכל גם דעתו) בזה. אף הגידה לי אם תדע אם עוד החלוץ יוצא ואם עוד ר' יהושע שור חי. כי להם תאות נפשי זה ימים רבים, אף חפצתי לשלוח מאמרים אל החלוץ ולא ידעתי איזה הדרך אגיע אליו.

תוכית להמתעסק כעת בהוצאת המליץ כי לא ימלא לי הבטחתי בדבר משלוח מאת הספרים מספורי עולם כמנהגו, ומדוע לא ידפיס מאמרי ציץ נובל (לא נשלם).

ט.

כבוד המשכיל החרד לטובת עמו והשכלתו ר' הלל ראבינאוויץ, בגראדנא.

מאהבתך איש טוב שאהבת את ההשכלה ומחמלתך שחמלת על נושאי דגלה בארצנו אשר ראית את שמם מנאָץ בפי משנאיה, גבר כח הדמיון בשכלך הצלול ותרא צל עובר כהר גבוה ותלול ושעירים מרקדים במקום ריק וחלול, לדוד מ. בישנותו את טעמו ויורד רירו אל זקן „המגיד" ענית דברים נמרצים על חלומותיו ועל דבריו; ותקטן עוד זאת בעיניך ותשפך את נפשך עם הספר לפני, כי נפשך מרה לך ולבך ירא פן יְבֻלַּע להשכלת עמנו, ומה כל החרדה הזאת אשר חרדת? האם במאמר אחד של מ. יוכל להבראות עולם חדש לכלוא את רוח הקדים העזה המחיה את בני עמנו בדורנו? כבר צווחו גדולים וטובים ממנו ולא הועילו בצוחתם ומה יעשו דגי רקק אלה וכתועות כפירים נתין ה', ד' ילחם להשכלת עמו מעתה ועד עולם ואנחנו נחריש! כי אל דעות הוא ומחונן גם לאדם דעה והשכל ורוצה הוא בהשכלתם של ברואיו ואיננו חפץ בטפשותם.

הגע בעצמך! אדם הראשון גנב דעת קונו ונטרד מגן עדן וגנבתו בידו ומה בצע לאל כי גרש את הגנב אחרי אשר לא הוציא את הגנבה מידו והוא הלך וישק לכל באי עולם את המים הגניבים המתוקים, ואלו באמת לא חפץ הבורא שתתפשט הדעת בין האדם. הקצר קצרה ידו מהוריש מבטן האדם את פרי הדעת אשר בלע בלי ישאר מאומה בידו כארץ נודו? הקצר קצרה יד ה' לשלח מלאך ולסטרו על פיו כדי שישתכח כל מה שלמד והיו כל בני האדם עד היום ועד סוף כל הדורות במעמד אדם הראשון קודם החטא או במעמד דוד מ. ורעיו עתה, והיו יושבים בגן עדן בד' אמות של הלכה והולכים ערומים ולא יתבוששו ותפוח עקבם מכהה גלגל חמה? אלא שחפץ המנהיג עולמו בחסד ובריותיו ברחמים שיהיה לבני האדם מותר מן הבהמה, ומה יעשו איפוא בני האדם שאין להם מותר מן הבהמה? על אף הכרובים ולהט החרב השומרים דרך הגן, בני האדם שבים ולוקחים מפרי עין הנחמד להשכיל ואוכלים כנפשם שבעם ונפקחו עיניהם ונפלאות תמים דעים מתגלות על ידם בכל יום ויום כמעין המתגבר וכל עם הארץ רואים את הקולות ואת הנפלאות הגדולות, היפעל כל זה על נפשם פחות מאשר יפעל דרשות של דופי של המגיד מקעלעם ומאמרי הבל של מ.? את אשר ד' בחסדו

לא אצל לא יירש הצלצל ולמה ירדף אותך קול עלה גדף ולמה חרה לך ולמה נפלו פניך?

וזאת שנית; מקנא אתה לכבוד המשכילים הדורשים תקנת עמם ומקנא אתה גם לי ולשמי המחלל בפי הקנאים אשר פגעו בי. אודך ביושר לבב על כונתך הרצויה, אבל ההיו מעשיך רצוים גם בעיני אחרים בהציגך אותי כמופת לרבים? דמית היותי אחד מגדולי הדור העומדים למעלה מכל בקרת אשר כל המהרהר אחרי מטתן ישכנו נחש [וכל] המלעיג על דבריהם נדון ברותחין, ובזה הפרזת מאד מאד על המדה. ועוד בה שלשיה! תיעצני לסבב פני הדבר לסגור דלתות כה"ע בעד איש מריבך, בזאת שגית אענך, ואתה כרחום סלח לי. התורה צותה „לא תחסום שור בדישו" ואתה תאמר לשים מחסום בפי חי מדבר דבריו בקהל, לו גם הייתי למםונה על כל כה"ע לב"י ומפתח דעת הקהל בידי, היתכן לנעול דלת בפני האנשים אשר לא כמחשבותיהם מחשבותי? הלא מברור הדברים אמת תצמח! ידבר איש הזון לבו ומעלות רוחו, ע"ז יתבררו ויתלבנו ויצרפו הדברים והקורא הוא יהיה לדין, את הטוב יקבל ואת הרע לא יקבל. והנה אני טרם אדע מי אתה וכמה ימי שנותיך, מה מעשיך ובאיזה מקצוע שבתורה אתה עוסק, ולו ידעתי כי כבר הגעת למדרגת אותם התלמידים ששונין להם פרק אחד במעשה מרכבה הייתי מגלה ביני ובינך דבר שאין מגלין אותו אלא לצנועין: כי סוף סוף תלונת היראים והחרדים לאמונתנו ולקיום אומתנו על ההשכלה ועל המשכילים יש לה יסוד ושרש אף כי לא מטעמם, רואים אנחנו לדאבון לבנו בעליל כי ההשכלה אשר אנחנו נותנים את נפשנו עליה תשקנו במשך הימים מי ראש ותביא לנו נעצוץ תחת ברוש. לא על המנהגים הנעזבים והסיגים הנפרצים, אף לא על המצות המעשיות המשלכות, אשר עליהם גאנח איש כמו, עלינו לשאת קינה, אבל המים הזודנים מתפרצים ובאים עד נפש האמונה והרב חרב מונחת על צואר האמונה וקוממה. השכלה אמתית כהשכלתו של רבנו סעדיה והרמב"ם, והרמבמ"ן וחבריהם מעטה מעטה בקרבנו ולעומת זה יש ויש בנו השכלה מדומה והשכלה פרוצה. המשכילים בעיניהם לקחו את הקליפה מן ההשכלה והתלבשו בה לכבות עיני רואים ואת התוך זרקו ואת תוכם הם מלאו תוך ומרמה, אוחזים הם בידיהם מדות בלתי משובחות, מדות המקום שיצאו משם ומדות המקום שהלכו לשם ואינם מדקדקים במצות ואינם מקפידים גם על המעשים המגונים אשר הבאישו את ריחנו בעיני העמים, ובעלי ההשכלה ממין האחר משכילים הם ותכמה להם ויקר להם, אבל בנים כחשים הם הבועטים באבותם בוזים ליקהת אם ומתבישים בשם ישראל. אם בא לידך קונטרסי „גם אלה משלי יהודה" תראה כי על דור סורר ומורה זה נשאתי קינה בשירי „למי אני עמל" ו„בנים זרים", ואם בבני הדור ההולך כך אשר בנערותם למדו וקראו אם מעט ואם הרבה בספרי ישראל וראו את מנהגי אבותיהם ודרך אמונתם, מה תהיה על עניי הצאן בני הדור הבא אשר מקטנותם לא נתחנכו על תורת ישראל, לא באו בסוד ה', לא שמעו ולא הקשיבו לדבריו, שפתנו אין אתם וספרתנו ספר החתום להם, לא ידעו את קדוש ישראל ותורתנו והעתים אשר עברו [עלינו] לא שמעו, כארחת ישמעאלים נודדים מגוי אל גוי אנחנו בעיניהם, תמול אנחנו להם על הארץ ולא שארית לנו על פני חוץ. על אלה ידוה לבנו ותחשכנה עינינו ואשם מעילות זה על ראש הרבנים ומנהיגי הדורות יחול על אשר שמו לבם שמיר משמוע את קול הזמן ויתנו כתף סוררת אל ההשכלה ולא נתנו לבם לקרב אחת אל אחת ולחבר את ההשכלה והאמונה בסדור למוד הילדים, וההשכלה עלתה בקרבנו כשרש מארץ ציה על כן נהפכה לנו לסורי הגפן נכריה. אם קראת את מאמרי „בינה לתועי רוח" ראית מה שדברתי שם על אדות עוכרי ישראל אלה והנה כבר אמרתי לך כי דבר זה לאטתי עמך בדרך סוד ואתה סתום וחתום הדבר עד עת קץ, כי אם תועלת ההשכלה חקר דבר כבוד עמנו הסתר דבר, והיה שלום לך

מאת המכיר הפנך ושקידתך לטוב יל"ג.

י.

ידידי החכם ה' בערמאַן!

. . . .

ראיתי בשים לב את דבריך בדבר מלחמת התנופה אשר בקרב בני עמנו, מלחמת איש באחיו, מלחמת המתקנים והחרדים. אנכי כבר בארתי לי באחד ממאמרי את המעשה הזה בדברים האלה: המלחמה והאנדרלמוסיא שאנחנו רואים בקרבנו עתה, היא תולדה טבעית ממעמד הדברים אשר קדם להם. מי שהוא רגיל באיזה מנהג או נטיה מן הקצה האחד כשהוא רוצה להתרגל במדה הבינונית דרכו להתרחק בתחלה אל הקצה האחר שכנגדו עד שיתאחדו שני הקצוות וישוב אל הדרך הבינונית הטובה *). ההרחקות דורנו זה אל הקצה האחרון לצד ההתחכמות היא תולדה טבעית מן התרחקות הדורות שקדמונו אל הקצה האחרון בצד ההצטדקות, ויש תקוה לאחריתנו כי סוף סוף ישובו יושבי הקצוות ויסולו להם דרכם כדרך בעלי דעה ויאחדו בקרבם לב אבות ולב בנים והיה להם לב אחד, טוב בעיני אלהים וישר עם אנשים. דתנו בתמונתה הראשונה, כשהיתה דת משה לבדה, גם היא לא בפעם אחת ולא בדור אחד הכתה שרש בקרבנו. הספר והסיף היו תמיד מבירכים. דורות רבים ומאות בשנה הלפו לא בלי מלחמות ומהומות בקרבנו, בטרם הסירו בני ישראל את אלהי הנכר מקרבם ואתיוהו לע"ז דיצה"ר ושחטוהו. דורות רבים ומאות בשנים רבות הלפו גם אחרי כן, לא בלי מריבות הכתות ומחלוקות בעלי־דעות שונות, עד אשר היתה דת משה להת משה־וישראל, ועד אשר נתפשטה תורת הרבנות בין בני ישראל ונבלעה באיבריהם. אנחנו אשר נולדנו ימים רבים אחרי המלחמות והתהפוכות ההן ונסינו לשבת כל ימינו בשלוה ושקט, הננו מרעידים בראותנו כי שבה שעת החירום והתחדשו ימי מריבת העדה. ומי יודע כמה דורות עוד ימשכו ימי המהפכה הזאת, ימי תהו ובהו אלה; אבל רוח האלהים המרחפת עלינו, מיום היותנו, היא סוף סוף תוציא מתערובת היסודות הזאת חומר מוצק ועולם מתוקן כראוי. היסודות הנפסדים יעלו בתהו ויאבדו, וההיים והקימים יקומו ויהיו ליסוד העולם החדש, העולם המתוקן. ואם כה וכה ישתער הרוח על עץ החיים, אשר נטע ה' בקרבנו, את ראש יונקותיו יקטוף, את ענפיו היבשים ישבור ואת העלים הנובלים ישליך, אבל את גזעו אשר שורש בארץ לא יסח ואת מצבת קדשי, מצבת עזו, לא ישבר; ואם בשלכת העלים הנופלים והענפים הכסוחים הנשאר ניצבת בם, זרע קדש מצבתה, אז יהיו ימי העץ ימי עמי, ועוד יחליף ויפריח וישובו יושבי בצלו ויפרחו.

..... ע"ד ארחות הישוב והכניסה לארץ נתקבלו פה ידיעות מידיעות שונות, בהן טובות ומשמחות לב ובהן רעות ומדיבות נפש. בכלל—המים עודם עכורים ובלתי שקופים; נביט בהם ולא נראה מה בקרקע הנחל ובנבכי התהום: אם עוד יהמו יתמרו מימיו, או כלו שלאנן ושלו; אם תתחיו חרודי חרש או עפרות זהב לו. . . . .

. . . .

ידידך ומכבדך יל"ג.

יא **).

אדוני הנכבד!

ראשי שלוחי הקהלות לאהב"י בלונדין האומרים להציב יד לר' משה מונטיפיורי על

---

*) עיי' בשמונה פרקים להרמב"ם ז"ל פרק רביעי ברפואת חולי הנפש. העורך.

**) כתוב ככת"י בסמנות: „לא הדע למי נכתב". העורך.

אדמת הקדש שמו פניהם גם אלי להיות להם מעירי לעזור באסיפת נדבות בין עשירי עמנו. ואולם אנכי פוסח על שתי הסעפים אם אדרש להם ואם אחדל. הסבה לזאת היא יען כי אינני רואה לדבר הזה אחרית ותקוה טובה, כי השומרונים החדשים כשעלים בחרבות המה.

אלמלא ידעתי כי יש אחרית ותקוה לדבר הזה, הייתי מעביד כל כחות נפשי להעיר ולעורר נדיבי עמי לצאת לישע עמנו לישע את משיחנו. כי לא רק יד ושם לר' משה מונטיפיורי אנכי רואה בדבר כי אם מטרה יותר גדולה ונכבדה — אבן פנה לקימם חרבותינו והריסותנו. קולוניה טובה ומברכה על אדמת הקדש, משפחת בני ישראל חרוצים וזריזים עובדי אדמה בארץ ישראל, יכולה להיות עצם הקבורת, הלוז של שדרה, אשר ממנו תחל תחית מתינו ואליו ילקטו אחת אחת עצמינו אשר נפזרו לפי שאול. אבל לבי יפוג ולא אאמין בדבר. אני מאמין כי השומרונים החדשים ישביתו המלאכה בראשיתה, והשועלים השוכנים בחרבות ההמה לא יתנו לבנותם ולקומם אותם, פן ישדדו רבצם. והנה כל עוד פעל מונטיפיורי בעצמו ומדעתו, אין אנו אחראין לדבר. איש פרטי הוא ויוכל לפזר כספו לכל רוח ולבנות רחיים של רוח; אבל אם הכלל כלו יצא להטפל במלאכה בטלה מעקרה, יגרתי פן נהיה לבוז.

אי לזאת בטרם אענה להאנשים הנכבדים בלונדון אמרתי אשמעה מה ידברו בדבר הזה חכמי לב היודעים את עמנו ומתחקים על שרשי רגליהם. ולתכלית זאת הנני בא לשמוע גם את דעתך, חכם נכבד! אף כי שונים אנחנו ונפרדים בדעותנו ובדברים רבים לא כמחשבותי מחשבותיך ולא כדרכיך דרכי, אבל בדבר הזה, הנוגע לכלל אומתנו, אחים אנחנו וכאיש אחד נחלצה הושים לעשות את המועיל ולהדול מן המזיק; בדבר הזה אתה משורר ומפקפק כמוני ואנכי תלמודי וירא שמים כמוך (לא נשלם).

יב *).

ידידי!

וכי לסרסורים אתה צריך בהיות לך דבר אלי? זה כמה פעמים נסיתני במסה וראית כי בהיות לאל ידי לא אמנע הטוב מבעליו מבלי הסכמות רבנים ומבלי פרקליטין וסניגורין. ומודה אני לפניך על אשמתי כי מיום עמדי על דעתי לא האמנתי בהסכמות רבנינו ובמליצותיהם; כי מלבד שנאתי הכבושה ל„בגדי שמותי" אלה אשר בערלת לבם ובקשי ערפם עכרו את ישראל ויביאוהו עד הלום, עוד יודע אני את קלות דעתם בנתינת הסכמות. העבודה שעל שירי אהבת דוד ומיכל היתה גם לי הסכמת הרב ר' שמעון זרחי מטויראנגען— ומה היה אומר הג... שלך אלו יצאו שירי היום מעטרים בכתר כזה שאינו הולמם?! ואת ה... זה בפרט ידעתי לא גבהה עצמי ממני גאותנותו ורם לבו ומיעוט ידיעתו בנמוסי בני האדם ובדרך ארץ, אשר בהיותו אצלנו פעמים כ״כ אבדו מדותיו אלה טובה הרבה מישראל. הזכרתיך את שם הרב על הדבר לא לבד שלא תוסיף התלהבות בי, אלא כמעט שהיא גורמת לשכינה שתסתלק ממני. אלו היה הג.. הזה בעצמו פונה אלי בבקשתו לא הייתי עונה לו כל עקר, אבל אחרי אשר באה הבקשה עליו הנני הש לאמר לך כי לעשות בקשתך חפצתי ונכון לבי לחבר את התפלה אשר אתם מבקשים, אפס כי בטרם אגש אל המלאכה עלי לשים לפניכם הצעות אלה, אשר אולי תישר איזה מהם בעיניכם:

א.) האם לא טוב יהיה כי תפנו אל הר"ר אדלער בלונדון ותבקשוהו לשלוח לכם את

*) „לבפ"ר" (רשום בכתב ידו של המגיה).

נוסח התפלה אשר חבר הוא ליום הכניסה העתיד לבוא, ואותה תתפללו גם בכנסיתכם ואז תהיה תפלה אחת מאת עם אחד בעד איש אחד לאל אחד.

ב.) זולת זאת, אם לא טוב ונכון הוא להתפלל על השר ולברכו ביום הלדתו בברכה הרגילה בכל קהלות ישראל היא ברכת „מי שברך אבותינו... הוא יברך.." והיא ברכה פשוטה בלי מליצה גבוהה אבל מקבלת באומה ומתקבלת לפני כסא הכבוד יותר מתפלות חדשות של מחברים חדשים.

ג.) אם מעט זאת בעיניכם, יקרא הגאון דק"ק... אספת רבנים או יבא עמהם כמו"מ של דברים ויקבעו לחק בישראל לקבוע את שמו של השר בתפלת הקדיש ולאמר: „בחייכון וביומיכון ובחיי אדונינו השר משה מונטופיורי" כמו שעשו בחיי הרמב"ם ז"ל. ואם יתקבל הדבר הזה ויתפשט בכל הקהלות בודאי יהיה דבר זה הכבוד היותר גדול אשר תוכלו לעשות למונטיפיורי.

ואם בכל זה לא תנוח דעתכם הודיעני שנית ואכתוב לכם את התפלה אשר אתם מבקשים.

P. S. אולי תראה את הסופר ר' נחום סאקאלאוו בקשהו בשמי כי אם לא נדפס עוד ספרו האסיף יתקן נא בשירי „הרקב": חלילה לכם מחשוב מחשבת במקום לחשוב; ואם כבר נדפס יתקן זאת בלוה"ט.

(לא נחתם).

יג.

ידידי היקר ר' זאב קאפלאן!

פעמים כתבתי לך. הא' ע"י פאסט ביום י"ד סיון והב' ע"י קלמן יעקב החנוני והמכתב הב' ידעתי בטח כי בא לידך ובלתי ספק הגיעך גם המכתב הראשון; ואתה לא שמת לבך אל כל אשר בקשתיך במכתבי הראשון, והפצרתי בך למהר לענני ע"י פאסט בשביל הגורל אשר יש לי בהאלאטעריע של וויעסבאדען, ותחת כל מענה בא אלי מכתב מאוחר ממך צועק כברוכיא על אשר לא עניתיך ע"י מוקדם. ידידי! הזה חסדך את רעך? בעת אשר עיני נשואות ומיחלות מבאסט לפאסט על תשובתך, מתוקה לך שנת העצלות ואין אמר ואין דברים.

אבל מדאגה בדבר פן היה מעשה שטן ואבד מכתבי הראשון בדרך הנני לשנות פה את בקשתי אשר בקשתיך שם. יש לי גורל (לאָזע) אחד מוויעסבאדען אשר אצל פ"פ על נהר מיין, הגורל הזה יקרא פארטיאל-אָבליגאַטיאָן Partial Obligation וימשך לשלשים שנה-רששים הגרלות, תחלתו היתה בשנת 1847 וסופו בשנת 1862 כל שנה ושנה יוגרל ב' פעמים; ההגרלה האחרונה היתה 15 מאי העבר. הגורל שלי מספרו № 83316; וחפץ אנכי להודע אם לא זכיתי בגורל; בכל קאנטאר וקאַנטאָר צריך להיות ידיעות מזה, יען שהגורלות דין אקציען להם. — את השירות הקטנה הזאת בקשתי ממך ולא עניתני דבר; ודע כי בעבור ג' ירחים מיום ההגרלה והתובע לא יבוא לתבוע, אבד הכסף; וכבר עברו ירח וחצי מיום 15 מאי מח"ל.

הנני משיב לך את מאמרך ע"ד ספרי. בפעם השנית אשלח לך ספר תיקון משלים, ושמה עינך הבוחנת עליו ועל ספרי והודעת למי משניהם היתרון. הודיעני התצית ידך לעבור עבודת הקדש בהר הכרמל? אנא ענני ע"י מוקדם או ע"י פאסט ראשונה תשובה על כל אשר שאלתי ממך וישאר את פי דייבנער אם בא לידו תכריך ספרים ממני ואם הריצם לווילנא כפי אשר בקשתיו ואם בא לו התכריך מווילנא למעני ישיבם נא לי ע"י מוכ"ז.

ידידך הכותב מכתבו בנשימה אחת מרב חפזון ומקצר רוח יל"ג.

יד*).

ידידי היקר והמליץ הנחמד!

הנני מתכבד להגיש לך אָהוז אחד מספרי „כל שירי" אשר יצאי לאור בקיץ העבר. מן ההקדמה בראש החלק הראשון תראה כי לא אנכי המוציא את הספרים האלה לאור והמביא אותם בקהל ה׳; כי משכילי עמנו החרדים לשפת קדשנו מצאו אותי כדאי והגון לכך לשום את כתר השירה בראשי ולאסוף אספה את כל השירים אשר כתבתי במשך ימי חיי (משנת תרי"א עד תרמ"ד) ולהוציאם יחד בארבעה ספרים כיום הזה. והוציאום בשתי מהדורות בבת אחת, במהדורא פשוטה (היא המונחת לפניך בזה) ובמהדורה מהודרה (על נייר יקר ובכריכה של פאֵר ומשקל כל עקז׳ עולה עד שבעה ליטרא, ועל כן יבצר ממני לשלוח לך מן המהדורא ההיא; ולכבודך הכרתי אל המהדורא הפשוטה את תמונתי למען תדע ותכיר את קלסתר פני, והיה לך לזכרון. מאד ינעם לי אם תמצא לך שעה פנויה בימי החגים הבאים לקרוא זעיר שם זעיר שם בשירי, את החדשים ואת הישנים אשר תקנתי, ואם יבעמי להכך, כי אדם מבין יודע אתה וטוב טעם בחכך.

ידע תדע כי בגאליציען ובכל ערי ממלכת אוסטריאה עוד לא באו הספרים. כי אין למוציאיהם לאור שם סוכן; על כן אולי תוכל אתה להיות להם לעוזר למכור בעירך וסביבותיה מספר עקז. במחיר אשר הושת עליהם (כל עקז׳ מן הפשוטים ג׳ רו"כ ומן המהדרים עשרה רו"כ) ועשית עמם חסד ואמת, וגם לי יגיע מזה טובת הנאה לעתיד לבוא. ואם כבד ממך הדבר אולי תוכל להורות לנו איש אחר, נאמן רוח ובטוח, אשר יעסוק בזה במחיר (כי יקבל ראבאט מעשרה עקז׳ 10% ומכ"ה והלאה 20% ומחמשים והלאה 30%, אבל בתנאי שיהיה איש אמונים ובטוח; כי אני בעצמי בהדפיסי את ספרי הראשונים שלחתי מהם לשני מו"ס בארצך, לפאפּעלויער בוויען ולפּויפּט בקראָקוי ולא נהניתי מהם אפילו באצבע קטנה; ובשנה שעברה בהיותי בוויען ראיתי במקרה את המו"ס פאָפּעלויער אבל הכרת פניו ענתה בו כי קשה גזל הנאכל ותיל בלע לא יורישנו מבטנו גם אל. (לא נשלם).

טו.

כבוד המשכיל החרוץ והסופר ה„נפלא" מהר"ר קאָפּעלאָוויץ בסמארגאָן נ״י.

זה כמה חפצתי לכתוב אליך ונטרדתי ורק עתה באתי לידי כך. קורא אנכי לך סופר „נפלא" יען כי נפלאו בעיני מעשיך והלך נפשך כמו זר נחשב לי. מתבל אנכי במכונה המתנייעת בגלגלך ופועלת בבתי נפשך והנה היא מכונה כבירת כח ורבת אונים, מראה האופנים ומעשיהם כאשר יהיה האופן בתוך האופן ידותם וגביהם וחשקיהם והשוריהם הכל מוצק, ומדוע בכל זאת הכלים אשר אתה יוצר פגימות ומגרעית להם סביב? וזה אשר חזיתי ואפתרנה לי, כי אין אנך וקו המדה (רעגולאַטאָר) במכונתך ובמקום מן המקומות חסרה בה יתד או מסמר על כן תעקל המכונה ארחותיה, תט מן המסלה ולא תוציא דבר דבור על אפניו; זאת שנית כי אין לך מצרף לכסף וכור לזהב לצרף וללטש את כליך יצירי תבונתך ליפותם ולשכללם ולתת להם הדרת פנים. וכדי לבאר לך את דברי אלה: אשנה לך משנה אחת מספר

*) נוסח כתה״י כמעט: „כמדומה שלכבודכםשטעטער כתבתיו". העורך.

יצירה: בשתים יתחתן בנו המליץ המספר ויהי זווגו עולה יפה: ברעיון הספור שיהיו כל המקרים והמאורעות הולכות על דרך הטבע וההויה ותכונות הנפשות העושות קצובות ומתאימות ושכלה אין בהם, והוא הגוף ועיקר הספור, וגדול הוא בעיני הקורא הנבון הרואה ללבב; ושתהיה שפת הספור שפה ברורה ועשירה, דרושה לכל חפצי המספר, והוא הלבוש, ורבה היא על האדם הרואה לעינים, לפי שמאנא מכבדותא. והנה צופה הייתי בך ובהליכות רוחך וראיתי כי איש הוגה דעות וחושב מחשבות אתה, כביר כח הדמיון, וכלום הדבר חסר אלא שיהיה לך אנך במדעך ובעשותך מלאכתך על האבנים לא תשט מדרך ההגיון ויהיו כל פרטי יצוריך מכונים אל טבע הדברים; ולא כאשר מצאתי בספוריך עד כה שלפעמים לא יגיעו חצי רעיוניך אל המקום אשר הצבת לך למטרה ולפעמים יעברו ממנו והלאה; באופן הראשון יצא יציר כפיך קלוט ונגס ופחות משיעור הטבע, ובאופן השני הוא שרוע ולמעלה מן הטבע; הצד השוה שבהן ששניהם בעלי מומים. התזכור את שבט הבקרת אשר הניפו על ספורך „בעלי התשובה?" והוא היה שבט מישור, כי ברדפך אחרי הרושם החזק לא דקדקת בפסיעותיך ויצאת חוץ לתחום. וכן היה גם בספורך „השכלת הקופים" לא אזכור עוד את פרטיו, אבל אזכור כי הפרזת והגזמת על טבע הדברים במדה מרובה עד אשר קצרה ידי למחוק את הסאה ולתקנו, אף אם גם בו נראה חריפות שכלך ועוז דמיונך. והנה המעות הזה תוכל לתקון אם תתקע יתד במקום נאמן במכונת מחשבתך ולא תמיש היתד התקועה בכל מעשיך ובכל פנות שאתה פונה, ואז יהיו כל דבריך כדרבונות וכמשמרות נטועים, יצוקים ביצקה אחת, כלם מקשה אחת זהב טהור. וזה יבוא לך ברבות הימים ע"י הנסיון והשמוש. גדולה מזה היא המגרעת השנית ולה אני דואג אם חסרון הוא אשר יוכל להמנות; והוא — שפתך איננה עשירה ואיננה מנופה כל צרכה, ויש אשר תקצר לשונך לבטא בשפתך את כל מעלות רוחך; ואינני יודע אם תמצא ידך בכחך לברוא לך ניב שפתים עד כי ינוב חיל לכל צרכיך. אולי יהיו לך לתשועה התקונים והשנויים אשר אני עושה בספוריך, אף כי עוד אינם מניחים את רוחי, יען כי בחפזון יעשו ודבר קשה הוא לעזק ולסקל רשות של אחרים.

ידעתי כי גבר ענותן כיהונתן אתה ולא ירע בעיניך על הדברים האלה אשר דברתי באזניך בהתגלות לבי כי כונתי לטובה. והנני נותן לך את בריתי שלום ופקודתי ברכה.

(לא נחתם).

טז.

לידידי מימים רבים המליץ והמשורר ר' יצחק ראַבינאָוויץ.

שמחתני ידידי בבשרך אותי כי עתיד אתה לקבץ נפוצות שיריך ולאַלמם אלמה אחת ולהקריבם לנו לקרבן ראשית עמר התנופה. אני קראתי את שיריך הנפוצים בכתבי העתים וראיתי כי רוחך טובה הוצק חן בשפתותיך ומאוד עמקו מחשבותיך, חם לבך בקרבך ובהגיגך תבער כמו אש אהבתך אל עמך. ואם גם ראיתי בם כה וכה דברים שלא הגיעו עוד לגמר בשולם הצריכים תקון, הנה נכון לבי בטוח כי עתה בהוציאך אותם אורה יחד כחוברת תשיב ידך עליהם כבוצר על סלסלות לתקנם ולסלסלם ולמרטה אותם למען היות להם ברק, והיו כל שיריך, כידועים כאשר אינם ידועים לי, כלם אהובים כלם ברורים ולא יהיה בם מכשול ועקש נפתל ועקש.

והנה אלמתך זאת אחרי אשר קמה וגם נצבה באה להשתחוות לאלמתי; אתה אומר להוביל את ספרך זה שי לשמי יען כי כביר אנכי ממך לימים, ושירים רבים כתבתי ודיו לרוב שפכתי.

רואה אנכי בזה יקירי כי עודך מחזיק בתמתך ומאמין בבעלי השמות על כן אתה מדמה כי אם תעלה את שמי על שיריך יועיל להם כשיר המעלות ליולדת לשמרם מן המזיקין. ואף כי נפשי יורעת מאד כי טועה אתה כי הבל ההסכמות, וכזב בעלי השמות, ואנשי השם כלא היו, אם ה׳ לא ישמור איש שוא שקד עושה הקמיעות ואם המחבר לא הביא לבב חכמה ולא כתב ספרו במועצות ודעת גם תלי תלין של הסכמות לא יועילוהו, בכל זאת אמרתי: רצונו של אדם זה הוא כבודו וחפצו—משוש דרכו, לא אמנע חפצו מהולך בתמים ולא אניאך מעשות את אשר עם לבך, קדש לי את בכורך והיה לנו לזכרון הימים הרחוקים ההם אשר בם ישבנו יחד בעיר אחת, שנינו מלאים עלומים את רוח ה׳, בשבתך בבית חותנך מיודעי ומכרי ר׳ ליב קאנצעל ז״ל וכבוד חותנך הזקן אבי חותנתך, אלופי ומיודעי מימי נעורי הר״ר מרדכי נאטאנזאהן ז״ל תופף עלינו כל יום. והיה בראות שתי הנפשות היקרות ההן, המטיילות עתה בגן עדן, כי האזור אשר חבר אותנו אז בהיותם פה אתנו בעמק העכור כפי יכלתנו יאזרנו גם עתה, מרחק המקום לא נתקהו ורב ימים לא רפהו וראו ושמחו בלבם.

אבל אחת איעצך, שכני בחצרות אלהינו, אחי בהיכל השיר! עורה הנבל וכנור, קום ושירה שיריך, צא והיה לסופר ומחבר בישראל אך את משלח ידך אל תעזוב ומסחרך ועבודתך לביתך אל תניח, תהי לך השירה לחרב גאונך, עטרה להתגדל בה, לשעשועים ברגעי מרגועך. אך אל נא תעשנה קרדום לחפור בו. עסוק בפרקמטיא, עשה כל מלאכת עבודה להביא להם ביתך, פשוט נבלה בשוק ושקול אגרא, אך על ספרות ישראל אל תשליך יהבך אל תקוה ממנה שכר טוב, כי ספרות ישראל עקרה היא, אילן סרק שאינו מוציא פירות.

(לא נשלם).

יז.

לכבוד המשכיל השלם הסופר הנודע אפרים דיינארד נ״י.

מכתבך (עם קולך הקורא) ע״י הר״ר דראבקין הגיעני ומצאני על ערש דוי, אשר על כן אחרו שורותי אלה לבא אליך. והנה אני מוצא בכרוזך חסרון אחד קטן, כי כל הדברים אשר אתה מדבר בו נוגעים לטובתך ולהנאתך, אבל אינך מגיד אף אינך משמיע מה יהיה שכר הסופרים העמלים אתך ובמה יכלכלו לכה״פ את דמי הפאסט הבלתי מועטים? הנה משה רבנו ע״ה בבואו ללמד לב״י תורה שקבל מהר סיני אמר „מה אני בחנם אף אתם בחנם״, אבל רבינו וסופרינו בזה״ז העושים פרקמטיא בתורה ובספרות, במה כחם יפה לדרוש מאת אחיהם העוזרים על ידם מתנת חנם? מלבד מה שבזה הם נותנים מכשולים לפני בני משפחת הסופרים ומורידים קרן הספרות עד לעפר, כי פרחח עליהם יקומו, מכתבי עמל אשר לא בשל פרים, וימלאו ספריהם במאמרים צנומים ושדופים, כי ספרא דמגן מגן שווייה! וזה כל ישעם וכל חפצם לראות שמם נדפס ומתנוסס שחור על גבי לבן (והדברים עתיקים וידועים), זולת זה אין זאת מן הדין והיושר להמולי״ם להשתמש בשל אחרים לטובת עצמם לבד. כי לא כימים הראשונים הימים האלה לבית ישראל. בשכבר הימים היה כל איש מישראל עוסק במקצוע שלו ומוצא חית ידו בעסקו, ועסקו בתורה ובחכמה היה רק לש״ש (לא נשלם).

יח.

ידידי היקר!

קבלתי אתמול מאחת הערים ידיעה הנוגעת לכלל ישראל וגדולה היא בעיני כל כך עד כי מכין אנכי בענין הזה גם קוריספונדנציא גם מאמר ראשי; ושניהם נחוץ לשום בנומר הבא ראשון כי אין להחמיץ, על כן לדעתי לחשוך את המאמר „סוף הכבוד" לנו' אחר; ואולם הדבר תלוי בזה אם יצלח בידי להכין את המאמר ליום מחר בערב, כי יש את לבי לכתוב בזה גם מאמר בל' רוסיה ולתתו בראזסוויעט.

הידיעות מגבול ישראל בחו"ל ערוכות אתי ונכונות; ויבא נא נערך אלי מחר לעת ערב לא יאוחר מן השעה השביעית.

דמיתי למצוא אותך היום בביהכ"נ ולספר לך את הענין הנ"ל כי סוד הוא; ולא מצאתיך.

והנני מברך אותך בברכת החג יל"ג.

יט.

ידידי ה' שלאָססבערג.

לפי דעתי יש להמוכ"ז צדקה לקבל איזה עזר מקפת הצדקה. הוא בעצמו עני מרכא ויש לו בן עור בשתי עיניו — ומה נדרוש עוד ממנו? מבקש הוא שיתנו לו איזה עזר במשך שני חדשים עד אשר יצא בנו מן הקליניק. כמדומה לי שנוכל לתת לו בערך ג' רו"כ לחדש. אבל לכם הברירה, כטוב בעיניכם תעשו.

מוקירך ומכבדך יל"ג.

(5 נאיאבר).

כ.

ידידי הטוב והמטיב!

אם תשיג ידך לעשות חסד עם ר' אלי' משה שניפיסקי אשר אשתו המוכ"ז היא בת רבי הראשון אשר למדני לכתוב אליך פתקאות נאות כאלה, אם תוכל להמציא לו איזה מקום תחת עבודת השמשות בבית תפלת החייטים אשר לוקחה ממנו בימי מחלתו, או לקבוע לו נדבה ממשית מקופת הקהלה מדי חדש בחדשו עד אשר ימצא לו מקום לפרנסתו, — תעשה בזה הטוב והישר בעיני אלהים ואדם ובעיני ידידך הנכון להחזיק לך טובה בשביל זה באשר יוכל

יל"ג.

כא.

ידידי ר׳ שמעיה שלאָססבערג!

ס׳ ההוצאה וההכנסה יושב לך אחרי חתום אחד מראשי הקהלה את ידו עליו. כתב המסע לפ—ן ינתן כחפצך אבל מראש אעירך לשום לבך אליו, יען כי גם לקאנזולן יש זכות וצדקה לתת לענייהם כתבי מסע, ומי זה יע״ב לנו כי לא יהיה היום וביד ה׳ פ—ן ימצאו שני ביללעטין, אחד מאתנו ואחד מן הקאנסול, ויצא מזה קלקול גדול וחלול השם.

האיש המוכ״ז, ה׳ שיסלאוויץ, חבר ס׳ על שמות אנשים אבל אין לו גבורת אנשים; והנה הוא בא לכאן וספרו בידו לכפות אותו כגינית על ראשי הנדיבים, כדרך מחברינו בכל מקום שהם, ואחרי אשר נגלו לך שבילי דפ״ב כשבילי דנהרדעא ויודע אתה את כל המקומות אשר נחבאו שם יהודים היודעים קרוא עברית ויש בכיסם שקל כסף, על כן תעשה הטוב להנחותו בעצתך הדרך אשר ילך בה, ותתן לו רשימת אנשים אשר לפי דעתך יעניקו לו מהונם איש כפי נדבת לבו. כי סוף סוף גם זה „צדקה גדולה" ובכלל פרנסת עניים.

נוסח ההודעה אשר תבקש אכתוב לעת מצוא לכשאפנה, כי עתה טרוד אנכי בדברים אחרים שאי אפשר לי להחמיצם.

ואתה שלום כחפץ ידידך יל״ג.

26 דעקאבר.

כב.

ידידי ה׳ שלאָססבערג!

„חיה" אחת ושמה „איישישקי" באה לפני וחקוק על מצחה „עניה מרודה" אישה מת עליה ותשאר בחסר כל ושלשה ילדיה אתה. ה׳ הרקאווי בן עירה ואחרים אתו, יעידו עליה כי אשה הגונה היא ומתפרנסת מיגיע כפה וראויה היא שנחזיק בידה. נפשה בשאלתה לקבל עשרה רו״כ פעם אחת למען תוכל להזק מסחרה ומשלח ידה. אם בחפצך ובכחך לעשות את בקשתה — עשה ואל תאחר כי ברעה ובצרה גדולה היא; ושלח את הכסף אלי, כי אנכי ידעתי את מקום מגורה. ולעמת זה תתבשר כי כ״ה הרו״כ אשר נתנו ראשי הקהלה לעני הגון לא ינכו מן הסך אשר תקבלו, כי על קופת הקהלה יחשבו.

אם תחפוץ עוד לשאת ולתת בדבר הזה בא נא ביום החמישי, ר״ח מארט, כחצות היום, לחדר הקהלה; שם תמצאני ושם תדבר עמי; וגם תמסור לי את הכסף בעד הביללעטין אשר הוצאנו בחדש זה.

ידידך יל״ג.

לוח הטעיות והתקונים לכרך שני.

לחלק שלישי.

עמוד	שורה מלמעלה	שורה מלמטה	טעות	לתקון
5	—	17	פרכם	פרכוס
11	2	—	29 נאיאב.	30 נאיאב [1880,
	—	—	[י"ט כסלו,	עשרה בטבת
	—	—	תרמ"ב].	תרמ"א] .
12	11	—	ודי	ודע
„	—	14	סרק	שרק
„	—	7	והיה	והיא
13	16	—	אולי אועיל	אועיל
17	16	—	יש בה	יש בו
19	12	—	הביאו	הביאוהו
„	—	6	אותו יום	אותיום
„	—	5	הועיל ,	הועיל .
„	—	—	ונשוכות	ונשיכות
29	—	3	מקסי	מקסים
30	19	—	ובזה	וכזה
37	2	—	ואתה	ועתה
42	10	—	פ א	פ"א
45	—	9	בכם	בהן
51	—	6	אותי	אותו
59	—	8	לדעתי	„לדעתי
66	—	3	אשכם	אֶשכם
„	—	2	א אשכם	בא אֶשכם
69	—	7	י"ז ניסן תרמ"ד	י"ג ניסן תרמ"ג
100	—	7	חו"ל	בחו"ל
104	—	18	הכל	הבל
107	—	1	המכתב	להמכתב
109	—	10	המצינות	המְצִיָנוֹת
113	11	—	מצוצת	מְצַיֶצֶת
„	—	4	והמכקר	והמבקר
116	10	—	לפוסע	לפסוע
136	—	1	הנ"ל	יל"ג
137	—	20	במכתכי	במכתבי
139	7	—	ג' 15 אקטאבר	ו' 4 אקטאבר
„	—	—	1885 , ו'	1885 , ז'
171	—	8	ראיתיו	ראיתין
180	8	—	כני	בני

לחלק רביעי.

עמוד	שורה מלמעלה	שורה מלמטה	טעות	לתקון
200	1	—	אליו	לו
222	6	—	שלוה	שלמה
228	—	6	נ"ו	נו'
249	14	—	שיתא	שיחא
264	—	4	אינני	איננו
273	7	—	במכתנו	במכתבנו
274	—	5	הכם	חכם
277	3	—	ימזא"ה	י. מזא"ה
288	—	9	במעשו	במעשהו
291	—	17	התמים	התמימים
292	3	—	מספר	מספרי
„	—	—	יסמאלענסקי	סמאלענסקי
298	—	4	עתה	אתה
316	—	6	ושמחלותיך	ומשלחותיך
321	—	9	המהדורים	המהודרים
326	—	14	עד כ"ה	בעד כ"ה
336	3	—	ידידי היקר !	ידידי היקר י'
	—	—		בערמאנן !
„	5	—	תשב	חושב
„	—	8	המהיר . . .	המהיר וכו' וכו'
	—	—		ה' חנ"י
340	—	8	במדיה	בידי ה'
351	—	15	מכתבו	מכתבך
358	—	17	כה	מה
369	15	—	היוצאים הלב	היוצאים מן הלב
412	9	—	מקונטרס	בקונטרס
424	—	6	היות חוץ	היות מ. חוץ
432	—	3	מהארז	„הארז
„	—	2	והרוב	והדוב
439	15	—	לע"ז דיצה"ר	ליצה"ר דע"ז
„	—	10	יריעות	ידיעות
441	7	—	דקק"א... ספת	דק"ק.., אספת
442	9	—	ההיא ;	ההיא) ;
443	13	—	הקופ ם	הקופים
444	15	—	גאונך	גאותך

בלוח הטעיות לכרך ראשון צריך למחוק את ההג"ה לעמוד 204 .

בההערות שבסוף כרך ראשון עמוד 321 בראשית השורה האחרונה חסר תיבת „או" .

הערות לכרך שני.

אגרת ר"ו (עמוד 11) נכתבה י' טבת תרמ"א (ע' לוח הטעיות) ולפ"ז מקומה קודם אגרת קפ"ז בכרך ראשון (עמוד 298).

לעמוד 44, תוספת באור על המליצה „רוח צח נוססה" נמצא להלן באגרת תקכ"ח עמוד 417.

אגרת רנ"ד (עמוד 69). נכתבה ערב שבת הגדול תרמ"ג (ע' לוח הטעיות) ומקומה אחר אגרת רכ"ח (עמוד 40), וההידות הנזכרות בה הן אשר נדפסו בה„מגדנות" ונזכרו באגרת רכ"ג (עמוד 35).

לעמוד 99. בחלוף „חמות" על „חותנת" נכשל גם המחבר בעצמו בסוף אגרת ע"ה בח"א עמוד 142, (ע"ש בלוח הטעיות) וע' על זה הערתי בכרך ראשון עמוד 47.

לעמוד 244 בהערה. יש להוסיף שכן העיר אח"כ יל"ג בעצמו באגרת תקי"ב להלן עמוד 388.

בראש אגרת ת"ח (עמוד 265) בהראטום „ערב פסח שני" ובסוף אגרת תכ"א (בראש העמוד 282) „ביו"ט שני של גליות" כונתו לימי חגיהם, כאשר באר בעצמו באגרת שס"ח (עמוד 223).

אגרת תצ"ד (עמוד 364). נכתבה לה' י. סירקין.

לעמוד 441. בשורה 19 מלמטה כתוב „ידעתי בטח" והוא פליטת הקולמוס, כי הוא בעצמו העיר אח"כ על שגיאה זו שהיא גרמניזם, ולא יתכן לכתוב כן בשפת עבר.

שם שורה 10 מלמטה כתוב „וחפץ אנכי להתודע", גם זה גרמניזם.

לה„רשומות".

האגרת הרשומה א. נכתבה ביום קבלו את מכתב ריב"ל מן ג' שבט תרי"ח שנדפס בראש ספרו „משלי יהודה" (ווילנא תר"ך), ולפ"ז מקומה אחר אגרת ה' בח"א עמוד 19.

ב. נכתבה לר' שניאור זק"ש ברכה ליום מלאות לו שבעים שנה, ולפי שהרש"ז נולד ז' סיון תקע"ו, לפ"ז נכתבה האגרת סמוך לר"ח סיון תרמ"ו, ע"כ מקומה אחר אגרת שכ"ג בכרך ב' עמוד 172.

ג. נכתבה בראשית שנת תרל"ב, ומקומה קודם אגרת פ"ט, בח"א עמוד 175.

ה. נכתבה לערך בחדש ניסן תרל"ה (עי' ח"א עמוד 198), ולפ"ז מקומה אחר אגרת ק"ט בח"א עמוד 199.

ח. נכתבה אחר יום השבת פ' בא ו' שבט תר"ל, כי המאמר „בזכותן של הרבנים" הנזכר בה נדפס בהמליץ 1869 גליון 47 (ב' טבת תר"ל), ולפ"ז מקומה אחר אגרת ע"ז בח"א עמוד 146.

ט. נדפסה בהשחר שנה ששית (תרל"ה) עמוד 219, ושם נרשם זמן כתיבתה ג' חנוכה תרל"ד, לפ"ז מקומה אחר אגרת ק"ג עמוד 192.

י. היא התחלת האגרת תע"ג בכרך שני בראש העמוד 336.

יב. נכתבה לערך תשרי תרמ"ה, ומקומה לערך קודם אגרת רס"ו בכרך שני עמוד 88.

יג. נכתבה 19 יוני (1 יולי) 1860, יום א' י"א תמוז תר"ך, ומקומה קודם אגרת ל"ו בח"א עמוד 66.

יד. נכתבה בחורף תרמ"ה.

יז. נכתבה לערך בחדש תמוז תרנ"ב ומקומה בין אגרת תקי"ט ובין אגרת תקכ"ו, שבהראשונה שנכתבה אלי נזכר שקבל מודעה מדיינארד שהוא מו"ל מ"ע חדש, בשם „ציון", ובהאחרונה שנכתבה לה' מזא"ה נזכרת האגרת הזאת לדיינארד.

יח. נכתבה לה' אר"ז.

העורך.